ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
KUŞADASI KÜLTÜREL ve TARİHİ MİRASI KORUMA DERNEĞİ
İŞBİRLİĞİ İLE

I. ULUSLARARASI TÜRK-İSLAM MEZAR TAŞLARI KONGRESİ

1ST INTERNATIONAL CONGRESS OF TURKISH-ISLAMIC GRAVESTONES

BİLDİRİLER KİTABI

2018

Editörler
Doç. Dr. Muvaffak DURANLI
Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Kemal HAYKIRAN
Arş. Gör. Dr. Gonca KUZAY DEMİR
İngilizce Editör
Doç. Dr. Pınar FEDAKAR

19–21 Ekim 2018
Kuşadası/AYDIN – TÜRKİYE

19–21 October 2018
Kusadasi/AYDIN – TURKEY

1. Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Kongresi Bildiriler Kitabı

19-21 Ekim 2018 Kuşadası –TÜRKİYE

EDİTÖRLER:

Doç. Dr. Muvaffak DURANLI

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Kemal HAYKIRAN

Dr. Gonca KUZAY DEMİR

İNGİLİZCE EDİTÖR

Doç. Dr. Pınar FEDAKAR

ISBN: 978-975-00247-4-0

Bu çalışma, Elektronik Kitap olarak Yeni Fikir Dergisi Yayınları'nın katkılarıyla yayınlanmıştır.

Bu kitapta yer alan bilgi, görsel malzeme (fotoğraf, çizim ve resim), fikir ve hükümlerin yanı sıra kullanılan dile ilişkin tüm sorumluluk, sadece yazarlarına aittir.

Aralık 2018/AYDIN

1. Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Kongresi

19-21 Ekim 2018 Kuşadası –TÜRKİYE

ONUR KURULU

Yavuz Selim KÖŞGER/ *Aydın Valisi*

Prof. Dr. Cavit BİRCAN/ *Adnan Menderes Üniversitesi Rektörü*

Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN/ *Ege Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi*

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Metin EKİCİ/ *Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü*

Prof. Dr. Zeynolla SAMAŞEV/ *S. Amanjalov Doğu Kazakistan Devlet Üniversitesi– Kazakistan*

Prof. Dr. Muhtar İMANOV/ *Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi- Azerbaycan*

Prof. Dr. Cabbar İŞANKUL/ *Özbekistan Bilimler Akademisi- Özbekistan*

Prof. Dr. İrfan MORİNA/ *Priştine Üniversitesi- Kosova*

Prof. Dr. Hakkı ÖNKOL/ *Emekli Öğretim Üyesi*

Prof. Dr. Kadir PEKTAŞ/ *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü*

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM/ *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*

Doç. Dr. Sevin HALİL/ *Makedonya*

Doç. Dr. Kuanyshbek KENZHALİN/ *L. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi- Kazakistan*

Doç. Dr. Hacer Sibel ÜNALAN ÖZDEMİR/ *Adnan Menderes Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü*

Doç. Dr. Süleyman BERK/ *Yalova Üniversitesi Türk İslam Sanatları Bölümü*

Dr. Öğr. Üyesi Nevriye ÇUFADAR/ *Şumen Üniversitesi- Bulgaristan*

Dr. Öğr. Üyesi Ertan DAŞ/ *Ege Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü*

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Metin EKİCİ/ *Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü*

Prof. Dr. Kadir PEKTAŞ/ *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü*

Prof. Dr. Recai TUNCA/ *Adnan Menderes Üniversitesi Rektör Yardımcısı*

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM/ *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*

Doç. Dr. Muvaffak DURANLI/ *Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü*

Doç. Dr. Hacer Sibel ÜNALAN ÖZDEMİR/ *Adnan Menderes Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü*

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Kemal HAYKIRAN/ *Adnan Menderes Üniversitesi Tarih Bölümü*

Dr. Öğr. Üyesi Ertan DAŞ/ *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü*

Arş. Gör. Mükerrem KÜRÜM/ *Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Sanat Tarihi Bölümü*

Mahmut ÖKÇESİZ/ *Kuşadası Kültürel ve Tarihi Mirası Koruma Derneği Başkanı*

SEKRETARYA

Ali Anıl ALKIŞ/ *Kuşadası Kültürel ve Tarihi Mirası Koruma Derneği Kuşadası Kültürel ve Tarihi Mirası Koruma Derneği*

Arş. Gör. Dr. Gonca KUZAY DEMİR/ *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü*

Kaan YÜKSEL/ *Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilimi Yüksek Lisans Öğrencisi*

Yağmur ALKIR/ *Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilimi Yüksek Lisans Öğrencisi*

Nagehan BAYSAL/*Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilimi Doktora Öğrencisi*

İÇİNDEKİLER

Mahmut ÖKÇESİZ

Sunuş 1

Sedat ALPSOY

Akademi Dışında Mezar Taşları İle İlgili Çalışmalar ve Nidayi Sevim Örneği 3

Sümeyye Meryem ARSLAN

İstanbul'un Türbe, Hazire, Mezarlık Ve Kabir Yerleri Envanter Çalışması 17

Razan AYKAÇ

Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığındaki Bir Grup Mezar Taşı 33

Mehmet BAŞARAN

Osmanlı Dönemi Tire Kızılcaavlu Mezar Taşları 54

Merve BEKAR

Bursa Mezarlıklarındaki Meyve Motifli Mezar Taşları 97

Süleyman BERK

Osmanlı Mezar Taşı Kitâbelerinde Başlıklar ve Anlamları 116

Ali BORAN

Halep Mevlevihane Haziresindeki Mezar Taşları 124

Aynur CELİLOVA

Azerbaycan Mezar Yapılarında Avcılık Sembolleri 150

Larisa CHADAMBA

Памятники Древнетюркской Эпохи На Территории Тувы (Ритуальные Сооружения И Петроглифы) 158

İlker Mümin ÇAĞLAR; Hasancan ERALACA

Mezartaşlarının Göç ve İskan Tarihi Araştırmalarında Yardımcı Kaynak Olarak Kullanımı: Karkın ve Çobanisa Örneği 161

Fidan Uğur ÇERİKAN

Mezar Taşlarının İzinden "Denizli Çivril Özdemirci (Kasabası) Mahallesi Mezarlığı" 174

Mustafa ÇETİNASLAN; Sevcan KARAPIÇAK

Akşehir Taş Eserler Müzesi'ndeki Türk Dönemi Mezar Taşlarında Restorasyon Uygulamaları 184

Ertan DAŞ

Mezar Taşlarında Svastika ve Çarkıfelek Sembollerinin Kökeni Ve Anlamı 199

Muvaffak DURANLI

Saha Türklerinde Şaman Mezarları ve Bu Mezarlarla Bağlantılı Anlatılar 207

Ali DUYMAZ

Mezar Taşlarında Birleşen Aile: Giridîzâde Mehmet Paşa Ve Ailesi 213

Metin EKİCİ
Mangışlak-Kazakistan Bölgesi Ata Mekânları ve Mezarları 219
Mehmet GÖKYAYLA
Bir Batı Anadolu Kasabasında Yok Olan Mezarlıklar ve Kurtarılabilen Mezar Taşları: Turgutlu Örneği..... 238
Emine GÜZEL
Osmanlı Mezar Taşlarında Servi Motifi..... 251
Canan HANOĞLU; Hasan AKDAĞ
Erzurum Esat Paşa Camii Haziresi'nde Bulunan Mezar Taşları 282
Kemal Ramazan HAYKIRAN
Aydınoğulları Beyliğinin Hanedan Hazire Ve Türbeleri..... 326
Neval KONUK HALAÇOĞLU
Midilli'de Osmanlı Mezar Taşları..... 330
Devrim KUŞDOĞAN
Konya Tarihi Mezar Taşları Müzesi..... 349
Gonca KUZAY DEMİR
Anadolu Sahası Halk Şiiri Geleneğinde "Mezar" 365
Mustafa KUZUCUK
Mezar Taşlarından Medeniyete Giden İzler: Manisa Akhisar Reşatbey Mezarlığı Örneği..... 376
Mükerrem KÜRÜM
Alihan Oğlu İsmail Türbesi İle Haziresindeki Mezar Taşları ve Korunmalarına Yönelik Düşünceler . 390
Eşref Sadun ORUÇ
Kerkük-Altunköprü Mezar Taşları Ve Halk İnanışları..... 450
Ersan PERÇEM
Fatih Devri Mezar Taşlarında Tezyînât Analizi..... 465
Serap SINMAZ KILINÇ
Kaymak Mustafa (Kaptan) Paşa Camii Haziresi 494
Abdullah TEMİZKAN; Didem ÇATALKILIÇ
Uzunyayla'daki Kafkasya Kökenlilerin Ölümle İlgili İnanç ve Uygulamaları 512
Emilia TEMİZKAN
*Polonya, Litvanya Ve Belarus Tatarlarında Ölü Yemeği Geleneğ*i 529
Mehmet TEMİZKAN
Anadolu ve Balkan Sahası Mezar Kitabelerindeki Temenni İfadeleri Üzerine Bir Değerlendirme..... 534
Turgut TOK
Denizli-Tavas Yöresi Mezar Taşları ve Taşlardaki Tamgalar 540
Memedulla USEINOV
Kırım Müslüman Mezar Taşları 566
Necmi ÜLKER
Balıkesir Kitâbeleri ve Tarihi Önemi 573

Abdül Halim VAROL
Aydın Kuşadası Adalızade Mezarlığı Mimari Tasvirli Osmanlı Mezar Taşları 601
Elvin YILDIRIM
Tunç Çağı Andronovo Kültürü Mezarları İle Türkler Arasındaki İlişkiler 623
Kürşat YILDIRIM
Tarım Havzasındaki Bazı Kaya Resimleri Hakkında 635
Yusuf YILDIRIM
Karaman'daki Altıgen Prizmal (Kümbet Modelli) Mezar Taşları 638
Münevver GÜREVİN
Bursa Tarihi Mezarlıkları ve Hazirelerinde Ketebeli Mezar Taşları 665
Musa ÖNCEL; Hasan KARAKAYA; Yalçın BATUR
Edirne Müzesi'ndeki Mezar Taşlarının Düzenlenmesi ve Teşhiri 686

SUNUŞ

Mahmut ÖKÇESİZ

Kuşadası Kültürel ve Tarihi Mirası Koruma Derneği Başkanı

19-21 Ekim 2018 tarihlerinde Kuşadası'nda yapılan 1. Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Kongresi'nde iki gün süreli olarak 12 oturumda toplam 51 bildiri sunulmuştur. Başta Türkiye olmak üzere, Azerbaycan, Irak (Kerkük), Kosova, Kazakistan, Rusya (Kırım), Rusya (Tuva) ve Polonya'dan katılan değerli bilim insanlarının katkısıyla kongre çok uluslu olarak gerçekleştirilmiştir. Kongrede tarih, sanat tarihi, arkeoloji, halk bilimi ve edebiyat alanlarında sunulan bildirilerle Türk-İslam mezar taşları disiplinler arası bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

Kongre boyunca değerli bilim insanlarının bildirileri ve bu bildirilere yapılan katkılar ile elde edilen veriler ışığında Türk-İslam mezar taşları hakkında yapılan, yapılması planlanan ve yapılması gerekenlere dair tespit ve önerilerimizi maddeler halinde şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Mezarlar ve dolayısıyla mezarlıklar bir milletin tarih, sanat, dil, edebiyat ve folkloru ile ilgili oldukça geniş bilgi içeren bir sahadır. Bu sahalar, çeşitli doğal veya insan tarafından yapılan tahribata maruz kalmaktadır. Bu sahada yapılacak restorasyon çalışmaları büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte bu restorasyon çalışmalarının konunun uzmanı ekiplerce yapılması gerekmektedir. Bu nedenle restorasyon çalışmaları sözleşmelerinde mutlaka "Uzmanı denetiminde yapılması" şartı eklenmeli, bilinçli bir şekilde yapılması gereken bu çalışmalar ihalelerle müteahhitlere bırakılmamalıdır. Bu restorasyon çalışmaları için, mezarlıkların tarihsel süreç içindeki oluşumları da dikkate alınarak hattat, epigraf, arkeolog, sanat tarihçi, peyzaj mimarı, mermer ve taş ustası ve restoratör gibi uzmanlık alanlarından ekiplerce yapılması sağlanmalıdır.

2. Türk Dünyasının muhtelif bölgelerinde bulunan tarihi mezarlık, türbe ve hazireleri araştırma ve incelemede ortak proje çalışmaları yapılmalıdır.

3. Türk Dünyası ölü gömme ve mezar tipleri ile mezar taşlarının farklı bilim dalları açısından incelenmesi ortak kültür mirasının genç kuşaklara aktarımı için önemlidir.

4. Ayrıca "Şehitlik" alanları da devlet anıt mezar tiplerinin incelenmesi açısından önemli olup, bu alanlardan elde edilecek bilgi de bütün Türk Dünyası için kullanılabilecek niteliktedir.

5. İlgili Belediyelerce, yeni mezarlıkların yapım ve bakım çalışmaları sürmekle birlikte, tarihi mezarlıklar ve mezarların tespit, bakım ve korunma açısından ihmal edildiği görülmektedir. Bu sebeple, somut kültürel mirasımızın önemli bir kısmını oluşturan mezarlar ve bu mezarlara ait mezar taşları zamanın ve insanın yıkıcı ve yok ediciliğine hızla maruz kalmaktadır. Yeniyi oluştururken, eskiyi mümkün olduğunca korumanın gerekliliği bilinciyle hareket edilmelidir. Burada en büyük görev yerel yönetimlere düşmektedir. Bu nedenle Belediyelerin hizmetleri dâhilinde tarihi mezarlıkların ve mezarların bakımı ve korunması yer almalıdır. Bu nedenle yerel yönetimlerde bir farkındalık oluşturulmalı ve mevcut sorunlara çözümler üretilmelidir.

6. Büyükşehir belediyeleri tarafından tarihi mezarlıklar ile ilgili görev ve sorumlulukların paylaşılması adına şube müdürlükleri kurularak, yapılması gereken çalışmalar alt birimlerce planlı ve sürekli yürütülmelidir. Bu açıdan İstanbul Türbeler Müdürlüğü örnek alınarak, çalışmalar öncelikle Afyon, Ahlat-Bitlis, Bursa, Edirne, Erzurum, Kayseri ve Konya gibi şehirlerimizde sistemli bir şekilde başlatılmalıdır.

7. Özellikle kırsal kesimde ve küçük yerleşim birimlerinde değişen şartlar neticesinde mezarlıkların yeri değiştirilmekte ve bu esnada birçok mezar taşı bilinçsizce tahrip edilmektedir. Tarihi mezarlarla ilgili bir toplumsal farkındalık sağlanamaması nedeniyle bugün kireç ocaklarında ham madde temini için birçok mezar taşının kirece dönüştürüldüğü ve benzer bir şekilde çeşitli yerlerde zemin ve duvar inşasında mezar taşlarının kullanıldığı tespit edilmektedir. Bu nedenle toplumsal farkındalık

sağlanması için, muhtarlar aracılığıyla veya çeşitli seminer, konferans gibi etkinliklerle bir bilinçlenme süreci gerçekleştirilmelidir. Bu noktada bu tür faaliyetleri düzenleyecek kişi, kurum veya sivil toplum kuruluşlarının maddi ve manevi olarak desteklenmesi gerekmektedir.

8. Toplumların geçmişi ile bugününü buluşturan, somut ve somut olmayan kültürel miras için zengin birer hazine olan mezar ve mezar taşlarıyla ilgili çalışmaların yapılması ve bu çalışmaların yayına dönüştürülmesinde birincil görev Kültür ve Turizm Bakanlığına düşmektedir. Bakanlık pek çok alanda olduğu gibi mezar taşları konusunda da çağdaş bir yöntem olarak disiplinler arası çalışmalarda ısrarcı olmalı ve bu tür çalışmaları desteklemelidir.

9. Tarihi Kentler Birliğine üye olan ve tarihi mezarlık, hazire ve türbelere sahip olan şehirlerimizde düzenlenen "Kültür Rotaları" tur programlarına tarihi mezarlık, hazire ve türbeler dâhil edilerek, bu mekânlar hem kültürel hem de ekonomik kalkınma açısından değerlendirilmelidir.

10. Yine aynı şekilde tarihi cami hazireleri ve tarihi mezarlıklarla ilgili farkındalık sağlamak ve bilinç oluşturmak amacıyla Kültür ve Turizm Bakanlığı denetimde TUREB (Turist Rehberliği Birliği) ile müşterek programlar düzenlenmeli, bu turlarda rehberlik edebilecek uzman rehberlerin yetiştirilmesine yönelik eğitimler açılmalı, kurs bitiminde rehberlerin sicillerine uzmanlık alanı olarak işlenmelidir. Turizme yönelik böylesi bir insan yatırımının ardından TÜRSAB (Türkiye Seyahat Acentaları Birliği) tarafından paket tur programları hazırlanmalıdır.

Kongrenin ortak kuruluşlarından olan ve 2011 yılında kurulan Kuşadası Kültürel ve Tarihi Mirası Koruma Derneği, bugüne kadar sayısız kültürel etkinliklere imza atmış ve Kuşadası kentinin kültür hayatına önemli katkılarda bulunmuş bir dernektir.

Derneğimiz, ülkemizdeki resmi ve akademik kurumlarla her zaman iş birliğini desteklemiş ve bu işbirliğinin sonucu olarak 2015 yılında Kuşadası Müftülüğü ile "Hz. İbrahim Halveti ve Kuşadası Civarında Tasavvufi Hayat Sempozyumu", 24- 26 Mart 2016 tarihinde Erciyes Üniversitesi, Adnan Menderes Üniversitesi işbirliğinde "1. Geleneksel Türk Mezar Taşları Ulusal Sempozyumu", 1 Aralık 2017 tarihinde Türk Tarih Kurumu'nun himayesinde "Kuşadası ve Çevresi Türklük ve Türk Tarihi Sempozyumu" gerçekleştirmiştir.

Etkinliklerimizden de anlaşılacağı üzere, Derneğimizin amacı Türk kültürüne ve tarihine hizmet edecek çalışmalar yapmak, kültürümüzün ve tarihimizin güzide eserlerini gelecek nesillere aktaracak bilimsel toplantılar düzenlemek, kitaplar yayınlamak, kültürümüzün ve tarihimizin kaybolma tehlikesi altında bulunan değerlerini kayıt altına almak ve bu değerlerin envanterlerini çıkararak bu büyük millete hizmet etmektir.

Bu vesile ile son üç yıldır birlikte çalıştığımız, 2 sempozyum ve 1 kongreyi birlikte üstlendiğimiz, bize her konuda maddi ve manevi destek olan Adnan Menderes Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Cavit Bircan'a, Rektör Yardımcısı Sayın Prof. Dr. Recai Tunca'ya, Genel Sekreter Dr. Öğretim Üyesi Sayın Mustafa Arslan'a, Tarih Bölümü Dr. Öğretim Üyesi Sayın Kemal Ramazan Haykıran'a ve bu kongrenin gerçekleşmesinde büyük emek veren Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı öğretim üyesi Doç. Dr. Muvaffak Duranlı'ya teşekkür ederiz. Ayrıca bu kongrenin hazırlanmasında büyük emekleri olan Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Halkbilimi Anabilim Dalı Başkanı Sayın Prof. Dr. Metin Ekici'ye candan teşekkürü bir borç bilirim.

Saygılarımla.

19.12.2018

AKADEMİ DIŞINDA MEZAR TAŞLARI İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR VE NİDAYİ SEVİM ÖRNEĞİ

Studies Related to Tombstones outside the Academy and An Example: Nidayi Sevim

Sedat ALPSOY*

ÖZET

Bu kongre bildirisiyle Araştırmacı Yazar, Nidayi Sevim'in Eyüpsultan civarı başta olmak üzere İstanbul'da Osmanlı mezar taşları ile ilgili olarak 15 yıldır sürdürdüğü çalışmaları ele alınmaya çalışılacaktır. Sevim, tarihi mezar taşlarının fark edilmesi, kıymetinin bilinmesi, hak ettiği şekilde korunup gelecek kuşaklara aktarılması için bir vatandaş olarak her türlü gayreti gösterilmiş ve bu çalışmaların sonunda kısmen de olsa netice almıştır. Nidayi Sevim'in mezar taşları ile ilgili çalışmalara başladığı tarihte (2004) Ulusal Tez Merkezinde mezar taşlarıyla ilgili 24 tez ile sınırlı sayıda kitap yayınlanmıştır. Günümüzde ise bu sayı yüzlerle ifade edilebilecek sayıya ulaşmıştır. Bu durum yeterli olmasa da elbette memnuniyet verici bir gelişmedir. Tarihi mezar taşları yazınındaki gelişmeler ve toplum katmanlarında pozitif farkındalık, yapılan çalışmaların semeresini vermeye başladığını düşündürmektedir. Bu sebeple tarihi mezar taşları alanında yapılacak faaliyetlerde Akademi dışında yapılan çalışmaların ve Sivil Toplum Kuruluşlarının katılımını önemli ve gerekli görüyor ve çalışmamızın bu yönde küçük bir katkı sağlayabileceğini düşünüyoruz.

Anahtar Kelimeler: *Nidayi Sevim, Osmanlı Mezar Taşları, Sivil Toplum, Restorasyon, Koruma*

ABSTRACT

With this congress announcement, the researcher writer Nidayi Sevim's 15-year studies is going to be dealts with which is about Ottoman gravestones in İstanbul especially the ones around Eyüpsultan. Sevim did all he could to make people notice the historical gravesones, know their value and pass on to the future generations by preserving them as they deserve and he partly obtained results from his works. Some of the works which has been unceasingly continuoing for 15 years are those.

At the time(2004) that Nidayi Sevim started his work about gravestones, there had been 24 theses and a limited number of books published about gravestones in National Thesis Center. Although this is not enough, of course it is a satisfactory advancement. The development about the literature of historical gravestones and the positive awareness make us believe that the studies are just starting to pay off. This is why, the studies outside the Academy and nongovernmental organizations' participation are necessary and important for the activities to be done in the area of historical gravestones and what is more we think that our study will make a little contribution in this manner.

Key Words: *Nidayi Sevim, Ottoman Tombstones, Civil society, Restoration, Conservation*

1. Nidayi Sevim Kimdir?

Araştırmacı Yazar, 1967, Bozoğlak Köyü/ Kemah/ Erzincan doğumlu, İlk ve orta öğrenimini memleketinde yaptı. Eğitimine ara verip İstanbul'da iş hayatına atıldı. Çeşitli firmalarda satış temsilcisi olarak görev yaptı. Askerlik dönüşü aile şirketleri olan basımevinin yönetimine katıldı. Tarihi eserler olan ilgisinden dolayı bir yandan Arapça ve Osmanlıca eğitimini aldı diğer yandan da kültürel mirasımızla ilgili araştırmalara başladı. İhmal edildiğinin düşündüğü tarihi mezar taşları ve sadaka taşları ana gündemini oluşturdu. Bu minvalde bir internet sitesi kurmak dâhil olmak üzere pek çok etkinliğin içinde yer aldı. Ara verdiği disiplinli eğitimine kaldığı yerden devam ederek Anadolu Üniversitesi Sosyoloji bölümünden mezun oldu. Şehir ve Kültür, Birnokta, Divanyolu, Halk Edebiyatı, Tadname, Yenidünya, Yenises, Gülistan, Somuncu Baba, Ayraç Aşiyan, Genç ve Burhan dergilerinde kültür tarihi üzerine yazıları yayımlandı. Sevim'in, *Medeniyetimizin Sessiz Tanıkları (2007), Medeniyetimizde Toplumsal Dayanışma ve Sadaka Taşları (2009), Osmanlı Mezar Taşlarında Manzum Metinler (2012), Yer Gök Medeniyet (2014), Medeniyet Söyleşileri (2014), Şehir ve Şuur (2015), Keşf-i İstanbul-Tarihi Mekânlar ve Şahsiyetler 1 (2017), Keşf-i İstanbul-Tarihi Mekânlar ve Şahsiyetler 2. (2018)* isimli yayımlanmış sekiz kitabı bulunmaktadır. 2008 yılında faaliyete geçen " Edebiyat Sanat ve Kültür Araştırmaları Derneği" (ESKADER) kurucuları arasında yer aldı. "Türkiye Yazarlar Birliği" üyeliği de bulunan Nidayi Sevim, halen "Yeryüzü Mühendisleri Derneği" Genel Sekreterliğini yürütmektedir.

* Serbest Araştırmacı.

2. Akademi Dışında Yapılan Çalışmalar Neden Önemlidir?

Kültür, sanat ve medeniyet tarihimizde, asıl meslekleri farklı olup, musiki, edebiyat, tarih ve benzeri konularında ismi ön plana çıkmış pek çok sima vardır. Hayatta olan veya vefat eden bu isimlerden bazılarının asıl meslekleri şöyledir. Kâzım İsmail Gürkan (Doktor), Mirkelam (Mühendis), Âkil Muhtar Özden (Doktor), Levent Ülgen (Fizikçi), Mazhar Osman (Doktor), Fahrettin Kerim Gökay (Doktor), Şener Şen (Sınıf Öğretmeni), Serdar Ortaç (Tornacı) Fahri Celal Göktulga (Doktor), İzzet Altınmeşe (Berber), Alaeddin Yavaşça (Doktor), Cüneyt Arkın, (Doktor) Sefa Saygılı (Doktor), Ali Akben (Doktor), Muazzez Ersoy (Tezgahtar), Orhan Gedikli (Doktor), Ferhat Göçer (Doktor), Haluk Nurbaki (Onkoloğ), Hüsrev Hatemi (Doktor), Cem Yılmaz (Turizm ve Otel Yönetimi), Kemal Sayar (Doktor) , Beyazıt Öztürk (Seramik ve Heykel) ve Senai Demirci (Doktor)

Bu isimlerden birisi var ki hakikaten sanatla özdeşmiş ve bilhassa klasik sanatları Türkiye'de canlandırmış bir tıp doktorumuzdur. Bu büyük insan hepinizin malumu olduğu üzere Ahmet Süheyl Ünver'dir. Edebiyat Tarihçisi Mehmet Nuri Yardım'ın da dediği gibi*: "Süheyl Hoca, tezhip, minyatür, cilt, hat ve ebru gibi unutturulan sanatları yeniden günışığına çıkarmış, talebeler yetiştirmiş, sergiler açmış, bu konularda konferanslar vermiş, eserler kaleme almıştır. Bugün gelenekli sanatlarımızın bu kadar yaygınlaşmasında ve sevilmesinde en büyük paylardan biri de şüphesiz ki Süheyl Ünver'e aittir…"* (Yardım, www.milatgazetesi.com. Erişim Tarihi: 06.11.2018.) Bu minvalde oluşan isimler derlenip, toparlanıp bir araya getirilse zannediyorum hacimli bir kitap oluşur. Bu seçimler ve yönelimler nasıl oluştu? Vaktiyle meslek seçiminde özenli davranılmadı mı? Günümüzde hala böyle bir sorunumuz var mı? Elbette bunlar tartışılabilir. Ancak bu şimdilik konumuzun dışında bulunuyor. Biz bir vakıa tespitinde bulunmaya çalışıyoruz.

Bu sebeple kazancını başka bir işle karşılayan, hobiyle başlayıp kimi sanat dallarında ekol oluşturan isimlerin varlığı hatırdan çıkarılmamalı, göz ardı edilmemeli ve hakları teslim edilmelidir diye düşünüyoruz. Zira bunların tanıtılması konuşulması, gelecek nesiller için de bir nümune-i imtisal teşkil edecektir. Nidayi Sevim'de işte yukarıda isimleri zikredilen şahıslar gibi asıl mesleği matbaacılık olmasına rağmen kendisini tarihi mezar taşları, sadaka taşları, türbeler, tekkeler ve benzeri kültürel mirasımızın tanıtılması, korunması ve ihyasına adamış, bu yönde eserler vermiştir. Tabi ki kendisinin de ifade etikleri gibi daha çok **"Medeniyetimizin Sessiz Tanıkları"** tarihi mezar taşları!...

Yakın zamanlara kadar şu veya bu sebepten tarihi mezar taşları ile geniş halk tabakalarının pek irtibatı ve ilgisi yoktu. Akademisyenlerin çalışmaları ve eserleri halk tabanına, geniş kitlelere ulaşamıyordu. Bilindiği üzere halk, bilgisi olmayan konuda da ilgisiz kalıyordu. Gerçek şu ki halkın bizzat sahiplenmediği önemsemediği konuda mesafe kat edilemiyor. Geldiğimiz noktada mezar taşları hakkında bilinçlenen halkın onu koruduğunu ve sahip çıktığını müşahede ediyoruz. Bu sebeple akademinin dışında yapılan çalışmaları, yok saymak, küçük görmek kabul edilebilir şeyler değildir. Bunlar birbirini tamamlamalıdır diye düşünüyoruz. Bu anlayış ve bakış açısı sadece mezar taşları için değil top yekün tarihi değerlerimiz, kültür mirasımız için geçerlidir. Bu minvalde yapılan her çalışma, atılan her adım önemlidir ve gerekli ilgi ve desteği görmelidir diye düşünüyoruz.

3. Nidayi Sevim'in Mezar Taşları İle İlgili Yaptığı Çalışmalar

En son yayınlanan *Keşf-i İstanbul (2)* isimli kitabının önsözünde şöyle diyor Nidayi Sevim: *"Benim hikâyem yere düşmüş, kırık dökük bir şekilde yatan bir mezar taşı kitabesi ile başlar. Bu sebeple bütün yazılarımda, hatta bütün kitaplarımda onlardan bir şekilde söz ederim. Ömrüm var oldukça bu böyle devam edecektir. Zira bunu bir vefa borcu olarak telakki ediyorum."* (Sevim, 2018:10) Gerçekten de yazı hayatına mezar taşlarının ihyasına yönelik dilekçelerle başlayan Sevim, mezar taşları dışında, gezi mekân yazılarında da tarihi mezar taşlarına özellikle dikkat çeker. Bazı yurtdışı gezi yazılarında da bunu görebiliyoruz. Bosna (Sevim, www.dunyabizim.com. Erişim Tarihi: 06.11.2018.) ve Bulgaristan (Sevim, www.medeniyetimiz.com. Erişim Tarihi: 06.11.2018.) gezi yazıları bunlardan bazılarıdır.

Sevim, mezar taşlarını savunmanın, ihya etmenin topyekûn bir medeniyeti ihya etmek anlamına geldiğini düşünür. Bu minvalde, manevî üstadlarım dediği Fazıl İsmail Ayanoğlu, A.Süheyl Ünver ve Ekrem Hakkı Ayverdi gibi kültür tarihçilerine sık sık gönderme yapar. Fazıl İsmail Ayanoğlu şöyle der mezar taşları için*: "Mevcut yüksek sanat abidelerimiz 'faraza' ortada olmasaydı bile, mezarlıklarımızda*

bulunan nihayetsiz eserler, bu milleti medeniyet göklerine çıkarmağa kâfi gelirdi." (Ayvazoğlu, www.karar.com. Erişim Tarihi: 06.11.2018.)

Çalışmalarına başladığı zaman ortaokul mezunu olarak gördüğümüz Sevim, bir yandan, kendi asıl mesleğini matbaacılığı yürütür, bir yandan yazar, bir yandan da eğitimine devam eder ve Anadolu Üniversitesi Sosyoloji bölümünü bitirir. Ayanoğlu'nun sözü onun hayatında anlamını bulmuştur. Kendisi de bunu şöyle ifade eder:*"Mezarlıklar medeniyete açılan kapılardır"* Nidayi Sevim, mezarlıkları ile ünlü Eyüpsultan'da ikamet etmeye başlamasıyla birlikte büyük bir medeniyetle karşı karşıya kaldığını fark etmiş. Bununla birlikte başta tarihi mezar taşları olmak üzere kültürel mirasımızın nasıl yok edildiğine de bizzat şahit olmuş. Bir vatandaş olarak neler yapabilirim? Düşüncesiyle ilgili kurumlara dilekçeler yazmakla işe koyulmuş. Dostlarının tavsiyesiyle yavaş yavaş kimi sitelerde makaleleri de yayımlanmaya başlamış. 2004 yılında başlattığı çalışmalar ilerleyen zamanlarda semeresini gösterecektir. 2005 yılında faaliyete geçirdiği mezartaşları.com sitesiyle birlikte ulusal ve uluslararası alanda geniş bir kitle Osmanlı mezar taşlarından haberdar olmuştur. Girişimleriyle, 2009 yılında, Bayezid Devlet Kütüphanesinde, ESKADER (Edebiyat Sanat ve Kültür Araştırmaları Derneği) öncülüğünde mezar taşları paneli düzenlenmiş ve o zamanlar kamuoyunda büyük bir yankı bulmuştur. Zira o yıllarda Sivil Toplum Kuruluşlarının gündeminde bu tarz etkinlikler henüz yoktur. Sevim, Osmanlı mezar taşları hakkında pek çok dergi, internet sitesinde yazılar yayımlamış ve literatüre "*Medeniyetimizin Sessiz Tanıkları*" ve "*Osmanlı Mezar Taşlarında Manzum Metinler"* isimli iki adet eser kazandırmıştır.

2007 yılında yayınlanan Medeniyetimizin Sessiz Tanıkları isimli kitabı, belediyelerin ve kimi kamu kuruluşlarının yayınladığı prestij kitaplarının dışında halkın anlayacağı tarzda ele alınmıştır. Roman boyutunda nadir çalışmalardan biridir. Zira bütçesi kısıtlı öğrencilerin, araştırmacıların böyle kitaplara ulaşmakta zorlandıkları hepimizin malumudur. Çalışmanın diğer benzer çalışmalardan farklılığı, koruma, çevre bilinci ve restorasyon konularına eğilmesidir. Sevim'e göre, özellikle büyük şehirlerde bulunan mezarlıklar, bir vesileyle şehir yaşamına entegre edilmelidir. Ona göre bu, aynı zamanda şehrin yeşil alanına, oksijen ihtiyacına mükemmel bir katkıdır. Elverir ki mezarlıklarımız bu yönüyle değerlendirilsin. "*Osmanlı Mezar Taşlarında Manzum Metinler"* isimli eseri ise yine roman boyutundadır. Sevim, bu çalışmayı kendi okuduklarının dışında, 20 şehir 50'ye yakın mezarlık/hazire üzerine yapılan envanter çalışmasından istifade edilerek hazırlamıştır. Alanda önemli bir boşluğu doldurduğunu söyleyebiliriz.

2018 yılı itibariyle yayımlanan eserlerinin (sekiz adet) tümünde tarihi mezar taşları ile ilgili konular bulunmaktadır. Şüphesiz bu eserler tarihi mezar taşlarına yeniden göz çevrilmesine, tanınmasına önemli sayılabilecek katkılar sağlamıştır. Sevim, bunların yanı sıra sosyal medya (facebook ve twitter) sitelerinde bu konuları sürekli canlı tutarak her gün en az 5 paylaşım yaparak gündemden düşmemeleri için özen göstermektedir. Mustafa Yürekli, Nidayi Sevim'in mezar taşları üzerinden sosyoloji yapmasını şöyle ifade eder:

Nidayi Sevim, bir şehri mezarlığından ele alan, İstanbul'u Eyüp Sultan Mezarlığı'ndan bir bakışla okuyan bir sosyolog olarak Avrupa merkezli sosyal bilim anlayışına meydan okuyor. Zaman, mekân ve hareketin Allah'ın ilim, irade ve kudreti altında olduğunu unutan çağımız insanına ve onun sosyal gerçeklerini açıklama çabasını güden sosyologlara hakikati sarsıcı bir hatırlatma oldu, her bir kitabı. "Medeniyetimizin Sessiz Tanıkları" kitabıyla çıkıp geldi, kültür sanat dünyasına. Bakışı, duruşu ve sesiyle ürperticiydi. İslam Medeniyeti'ni, mezar taşları üzerinden okuyup savunmak daha bu ilk adımında sarsıcıydı. Mezar taşlarına gereken önemin gösterilmemesi, mezarlıklardaki tahribata, soyguna ve oyunlara son verilmesi için İstanbul Büyük Şehir Belediyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kültür ve turizm Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı gibi birçok kurumun kapısını aşındırarak metafizikle temellendirilmiş sosyolojik bakışını dosta düşmana gösterdi. Topluma, mezarlık üzerinden dolaşarak metafizik pencerelerinin kapalı oluşunu gösteriyordu sanki. Ölüm ötesine sarkmayan hayat üslubunun kuruluğunu, insanlık dışı oluşunu, sorumsuzluk anlamına geldiğini, toplumu mezarlıklarla ilişkisiyle, yönetimleri mezarlık ve mezar taşlarını koruma sorumluluğuyla hakikatin huzuruna çıkararak ortaya koyuyordu."Osmanlı Mezar Taşlarında Manzum Metinler" adlı kitabı ise hayatla ölümün iç içe geçtiği bir alandan yapılmış bir toplum muayenesi. Mezar taşları, birer sanat eseri… Kainat, hayat ve insanın anlamının bulanmadan yansıdığı bir ifade biçimi. Mezar taşlarından bir sosyoloji çıkarmak, bir zihniyet, bir siyaset felsefesi

çıkarmak, bir medeniyeti mezar taşlarına yansımalarından yola çıkarak tanımlamak elbette zor bir iş; yazar, bu büyük çabada tartıyor kalemini işte. (Yürekli, www.haber7.com. Erişim Tarihi: 06.11.2018)

Sevim, yoğun iş, yazı ve eğitiminin yanında, Türkiye'nin her tarafından gelen taleplere imkânları ölçüsünde cevap verir. Lise, Üniversite, lisans, yüksek lisans, doktora öğrencileri onun sürekli misafirleridir. Alanda çalışma yaparak öğrencilere yardımcı olmak ona büyük keyif verir. Bu minvalde Tübitak liseler arası yarışmalarında, sosyal bilimler alanında, mezar taşları ve sadaka taşları üzerine iki projeye danışmanlık yaptığını ve bunların derece aldığını belirtmeliyiz.

Edebiyat Sanat ve Kültür Araştırmaları Derneği kurucu üyeleri arasında yer almış, dernek girişimiyle, Türkiye'de ilk defa mezar taşları ile ilgili bir panel sivil insiyatif tarafından tertip edilmiştir. "Medeniyetimizin Sessiz Tanıkları" isimli bu panele, Dursun Gürlek, Nazan Sezgin, Süleyman Berk, Burak Çetintaş, M.Emin Elmas, Ömer Faruk Dere, Nidayi Sevim konuşmacı olarak katılmıştır. Etkinlik, İstanbul'da, Beyazıt Devlet Kütüphanesi Konferans salonunda gerçekleştirilmiştir. Konferans salonu girişinde mezar taşları üzerine yazılmış eserler sergilenmiştir.

Mezar taşları serüveni sırasında pek çok zorluklar ve bürokratik engellerle karşılaştığını zaman zaman yazılarında dile getiren Sevim, bunun yanında kendisine yardımcı olan moral veren bazı isimleri de zikreder. Mezar taşları üzerine ilk defa 2005 yılında bir internet sitesi kurduğunda, M. Şevket Eygi, Namık Açıkgöz, Lütfi Şeyban, M.Emin Elmas, M.Nuri Yardım, Bestami Yazgan, Yusuf Dursun, Şerif Aydemir, Olcay Yazıcı, Sadettin Kaplan, Güngör Uras, Nurettin Uzunoğlu gibi Münevverlerin desteğini yanında bulur. İlerleyen süreçlerde liste uzar. Mustafa Özçelik, Dursun Gürlek, M.Topaloğlu, Nurettin Durman, Şakir Kurtulmuş, Merve Kavakçı, Mürsel Sönmez, Ahmet Dur, Mustafa Yürekli, Hüseyin Akın, Muhterem Yüce Yılmaz, Mehmet Kâmil Berse bu çalışmalar sırasında Sevim'in yanındadır. Sevim, çalışmalarının devam etmesinde, bu günlere gelinmesinde, şayet bir güzel gelişme olduysa bunun işte bu dostlarının destek ve teşvikleriyle olduğunu belirtir.

Yazıları ve kitapları pek çok bilimsel makale, tez ve kitaba referans gösterilerek atıfta bulunulmuştur. Bu minvalde bazı yazılarının M.E.B. Ders kitaplarında yer aldığını da zikretmeliyiz. 2005 yılından beri mezar taşları ile ilgili pek çok konferans vermiş, panele konuşmacı olarak katılmıştır. Onlarca ulusal televizyon ve gazeteye röportaj vermiştir. Mezar taşları ile ilgili pek çok haberin içinde doğrudan veya dolaylı olarak yer almıştır. TRT İstanbul radyosuna iki defa davet edilerek mezar taşları üzerine sohbet yapmıştır. Son olarak yapılan bütün bu çalışmalar devlet kademelerinde de yankı bulmuş, 2017 yılında Cumhurbaşkanlığı himayelerinde, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından Ankara'da düzenlenen "Şehircilik Şûrası"na, görüşlerinden istifade edilmek üzere Şura Genel Kurul Üyesi olarak davet edilmiş ve bu davete katılım sağlamıştır. Nidayi Sevim, Tarihi mezar taşlarıyla olan münasebetini günümüzde de aynı aşk ve heyecanla sürdürmektedir.

4-Nidayi Sevim'in "Medeniyetimizin Aynası Mezar Taşları" İsimli Manzumesi

Kallavi Kavuğu, serpuşu, heybetin âlâsı
Hüve'l Bâki ile teselli verir serlevhası.
"Ebedi olan, ancak Rabbimizdir" mânâsı,
Tapu senedimizdir Osmanlı mezar taşları.

Hatayî'li, Rumî'li çizilir şekli şeması,
Rika, sülüs, celî tâlîk, hüsn-ü hattır yazısı.
Zemin ördek yeşili, kabartma altın sarısı,
Sanat harikasıdır Osmanlı mezar taşları.

İncir, üzüm, hurma, tasviri cennet râyihası,
Sümbül, yasemin, nergis, zarafetin şâhikası.
Gül, Resul-ü Ekrem'in, lâle, Hüdâ'nın esması,
Kültür mirasımızdır Osmanlı mezar taşları.

Mühr-ü Süleyman bolluğun, bereketin arması,
Denizcinin çapası, gâzîyânın madalyası.
Her âdemin farklıdır alâmet-i farikası,
Sessiz tanıklarımız Osmanlı mezar taşları.

Nâzenin göçmüş ukbâya, pek çetindir acısı,
Emr-i fermandır buyrulmuş Mevlâmızın yazgısı.
Şahidesine işlenir kırılmış gül goncası,
İbret vesikasıdır Osmanlı mezar taşları.

Nakşedilir dünyanın acı tatlı hülâsası,
Unutulmaz baba, dede, cümle geçmiş atası.
Diriden, Fatihadır ehl-i bekânın ricası,
Ecdat hatırasıdır Osmanlı mezar taşları.

Şair tarih düşürdü kitabenin son mısrası:
Bin iki yüz otuz dört, Ramazanın on altısı.
Damga misalidir Mustafa Rakım'ın imzası,
Medeniyet aynası Osmanlı mezar taşları (Sevim, 2010:99)

5-Nidayi Sevim'e Yapılan Atıflardan Bazı Örnekler:

ALAKOM, Rohat. **"Dünyanın en yaşlı adamı Zaro Ağa"** (1774-1934), Avesta, 2009.

BERK, Süleyman. **Zamanı Aşan Taşlar,** Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2016.

BÜLBÜL, Dilek. **"Hadim Mezar Taşları, Yüksek Lisans Tezi",** SELÇUK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI SANAT TARİHİ BİLİM DALI, 2017 http://acikerisim.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/handle/123456789/7478

ÇETİN, Onur. **"Osmanlı Mezar Taşları Etrafında Gelişen Kültür, Medeniyet ve İnanç Dünyası Üzerine Bir İnceleme" (Eyüp Örneği)** Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

SAĞIR, Adem. **"Toplu Merasimlerden Belediye Hizmetlerine Kurumsallaşan Ölüm Bağlamında Sosyoloji Denemesi",** Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/2 Spring 2012, p.903-925 , ANKARA/TURKEY

GÜÇLÜ, İbrahim. **"Bayındır Yakapınar Köyü Mezartaşı Kitabeleri"** Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi file:///C:/Users/Yery%C3%BCz%C3%BC%20M%C3%BChendisleri/Downloads/337561.pdf

KILAVUZ, Bülent Nuri. **"Bozdoğan-Yazıkent Beldesi Mezarlığı Süslemeli Kadın Mezar Taşları"**

http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1779/18789.pdf

UZ, Nurbiye. "**LA TRADITION DE LA SCULPTURE CHEZ LES TURCS ET LES PIERRES TOMBALES DE FEMME A L'EPOQUE DE LA PERIODE OTTOMANE"** http://www.ijern.com/journal/August-2013/45.pdf

6- Nidayi Sevim'in Tarihi Mezar Taşları Hakkında Yazdığı Yazılar ve Kendisiyle Yapılan Röportajlarından Bazı Örnekler:

"Osmanlı Mezar Taşlarında Başlıklar, Semboller, Şekiller ve Motifler" Düşünen Şehir Dergisi, sayı,5, Mart, 2018.

“Osmanlı Mezar Taşlarının Dili” Şehir ve Kültür Dergisi, Sayı, 4.Kasım 2014.

"Bu Suskun ve Hareketsiz Taşlar Çok Şey Söylüyor!" (Röportaj)Genç Dergi, sayı, 56. Mart, 2012.

“Mezar Taşları Vazgeçilmez Kültür Mirasımızdır" (Röportaj) Burhan Dergisi, 14 Mart 2009.

“Mezar Taşları Bize Ne Söyler?” Halk Edebiyatı Dergisi sayı, 8, Eylül-Ekim, 2015.

“Hans’ın okuyup anladığı, üzerinde kafa yorduğu ve eser verdiği kitabeleri,

Hasanlar da okusun istiyoruz.” Ayraç Dergisi Röportaj, Haziran, 2013.

“Ukbâdan Dünyâya Haber!” Yenidünya Dergisi, Kasım, 2013.

“Yakında tarihi mezar taşları okunamayacak” (Haziran, 2014) https://www.dunyabizim.com/gezi-mekân/yakinda-tarihi-mezar-taslari-okunamayacak-h17329.html

“Dünyayı Unutturan, Ahireti Hatırlatan Mezar Taşları” (13 Ekim, 2017)

https://www.dunyabizim.com/mercek-alti/dunyayi-unutturan-ahireti-hatirlatan-mezar-taslari-h27092.html

“Mezar taşları tapu ise elde tapu da kalmayacak” (03 Şubat 2015) https://www.dunyabizim.com/gezi-mekân/mezar-taslari-tapu-ise-elde-tapu-da-kalmayacak-h19396.html

“Osmanlı torunuyuz diyor Tayyip Bey ama” (19 Temmuz, 2012) https://www.dunyabizim.com/gezi-mekân/osmanli-torunuyuz-diyor-tayyip-bey-ama-h10443.html

“Mezarlıklarımıza Gereken Önemi Verelim, Yarın Çok Geç Olabilir” (13 Kasım, 2017.)

https://www.dunyabizim.com/etkinlik/mezarliklarimiza-gereken-onemi-verelim-yarin-cok-gec-olabilir-h27310.html

“Mezar taşlarını sevmek medeniyeti sevmektir” (13 Nisan, 2013) https://www.dunyabizim.com/gezi-mekân/mezar-taslarini-sevmek-medeniyeti-sevmektir-h13064.html

“Giritli Miralay Hasan Bey'in Dönüp Dönüp Bakılası Mezartaşı” (12 Aralık, 2016) https://www.dunyabizim.com/gezi-mekân/giritli-miralay-hasan-beyin-donup-donup-bakilasi-mezartasi-h25436.html

"Bu tarihi şahsiyetler saygıyı hak etmiyor mu?" (06 Şubat, 2014.) https://www.dunyabizim.com/portre/bu-tarihi-sahsiyetler-saygiyi-hak-etmiyor-mu-h15948.html

7-Nidayi Sevim’in Yaptığı Çalışmaların Basına Yansıması ve İlgili Haberlerden Bazı Örnekler:

Osmanlı mezar taşları kitap oldu” (Hürriyet, 12.12.2014)

http://www.hurriyet.com.tr/gundem/osmanli-mezar-taslari-kitap-oldu-27760122

“İşte Osmanlıca ile okuyacağınız mezar taşları” (09.12.2014)

https://www.cnnturk.com/fotogaleri/yasam/diger/iste-osmanlica-ile-okuyacaginiz-mezar-taslari

“Turkish author collects epitaphs on Ottoman gravestones for new book” (Daily Sabah, 12.12.2014)

https://www.dailysabah.com/arts-culture/2014/12/12/turkish-author-collects-epitaphs-on-ottoman-gravestones-for-new-book

“Ressamın paleti mezar taşında durur” (Yenişafak, 02.06.207)

https://www.yenisafak.com/kultur-sanat/ressamin-paleti-mezar-tasinda-durur-48397

“Değişim mezara kadar sürüyor.” (Yenişafak, 09.05.2010)

https://www.yenisafak.com/yenisafakpazar/degisim-mezara-kadar-suruyor-256295

“Medeniyetin özü Hüvelbaki''de” (Yenişafak, 03.08.2014

https://www.yenisafak.com/kultur-sanat/medeniyetin-ozu-huvelbakide-673807

“Sevim: Mezar Taşları Medeniyetimizin İşaret Taşlarıdır” (İHA, 01.08.2014)

http://www.iha.com.tr/izmir-haberleri/sevim-mezar-taslari-medeniyetimizin-isaret-taslaridir-829899/

“Osmanlı mezar taşı yazıları kitap oldu” (Sabah, 08.01.2013)

https://www.sabah.com.tr/yasam/2013/01/08/osmanli-mezar-tasi-yazilari-kitap-oldu

“Eyüp Sultan: Here lies the neglected cemetery” (Hürriyet, 23.01.2009)

http://www.hurriyet.com.tr/gundem/eyup-sultan-here-lies-the-neglected-cemetery-10835423

“Mezarlık kültürü bizim varlığımız” (Yeniasya, 07.01.2008)

http://www.yeniasya.com.tr/2008/01/07/kultur/h1.htm

“Medeniyetimizin zenginliğinden mahrum bırakıldık” (Milli Gazete,06.01.2013)

https://www.milligazete.com.tr/haber/1067746/medeniyetimizin-zenginliginden-mahrum-birakildik

“Geçmişimizi okuyamıyoruz” (Milli Gazete, 06.06.2011)

https://www.milligazete.com.tr/haber/1019056/gecmisimizi-okuyamiyoruz

“Tarihi mezarlıkların hali içler acısı” (Milli Gazete, 07.12.2011)

https://www.milligazete.com.tr/haber/1130158/tarihi-mezarliklarin-hali-icler-acisi

“Mezarcılar tarihe dadandı” (Milli Gazete, 19.07.2012)

https://www.milligazete.com.tr/haber/1087775/mezarcilar-tarihe-dadandi

“Topluma Ölülerini de Katan Sosyolojik Düşünme” (Haber7.com, 13.12.2016)

http://www.haber7.com/yazarlar/mustafa-yurekli/2239768-topluma-olulerini-de-katan-sosyolojik-dusunme

“Osmanlı mezar taşları İslâm ahlâkını anlatıyor” (Yeniakit, 10.01.2013)

https://www.risalehaber.com/osmanli-mezar-taslari-islam-ahlakini-anlatiyor-167324h.htm

KAYNAKÇA

AYVAZOĞLU, Beşir. **“Zamanı Aşan Taşlar”** www.karar.com. Erişim Tarihi: 06.11.2018.

IŞIK, İhsan**. Resimli ve Metin Örnekli Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi** (2009).

KAYMAZ, Rıfkı- Özdemir, H.İbrahim. **Erzincanlılar Ansiklopedisi** (2009).

MERİÇ, Cihad. **“Medeniyetimizin Sessiz Tanıklarının Dili: Nidayi Sevim”** www.dunyabizim.com. Erişim Tarihi: 06.11.2018.

SEVİM, Nidayi. **Keşf-i İstanbul (2)**, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2018.

SEVİM, Nidayi. **Medeniyetimizin Sessiz Tanıkları,** Kitap Dostu, İstanbul, 2012

SEVİM, Nidayi. **Osmanlı Mezar Taşlarında Manzum Metinler**, Kitap Dostu, İstanbul, 2012

SEVİM, Nidayi. **“Bosna'yı anlatmaya kelimeler kifayet etmez”** www.dunyabizim.com. Erişim Tarihi: 06.11.2018.

SEVİM, Nidayi. **“Ümmetin Yetim Çocukları Bulgaristan Müslümanları”** www.medeniyetimiz.com. Erişim Tarihi: 06.11.2018.

YARDIM, Mehmet Nuri. **“Sanat Her Derde Devadır”** www.milatgazetesi.com. Erişim Tarihi: 06.11.2018.)

YÜREKLİ, Mustafa. **“Topluma Ölülerini de Katan Sosyolojik Düşünme”** www.haber7.com. Erişim Tarihi: 06.11.2018

Nidayi Sevim, www.biyografya.com

Ekler: Basından Yansımalar ve Yazışmalar

Hürriyet

Cemeteries belatedly getting a little respect

ASLI SAĞLAM
İSTANBUL - Hurriyet Daily News

Most of Istanbul cemeteries are located in beautiful spots around the city, but many are disappearing in the dust clouds of development as they scream for attention.

The scattered cemetery in Eyüp Sultan district, dating back to the Ottoman Empire, is one of the city's cemeteries in dire need of protection.

A group of people, including writers, researchers and imams, heard its call and have started a campaign, calling on the Istanbul Metropolitan Municipality's Department of Cemeteries, the Eyüp Municipality and the Tourism and Culture Ministry to take action.

Story in 'Metronome' on page 4

HEADSTONES: Many beautiful headstones in cemeteries around Istanbul are gradually being lost due to neglect.

Medeniyetimizin Sessiz Tanıkları

"Medeniyetimizin Sessiz Tanıkları" kurtuluyor

KENT YAŞAM

Tarihi mezar taşları yok oluyor

Mezarlıklar, bürokrasinin kurbanı

Konuşan mezar taşları

YENİ ASYA

MİLLİ GAZETE

Medeniyetimizin zenginliğinden mahrum bırakıldık

KÜLTÜR SANAT

"Mezartaşları medeniyetimizin işaret taşlarıdır"

Edebiyat Sanat ve Kültür Araştırmaları Derneği (ESKADER) tarafından düzenlenen "Bâbıâli Sohbetleri" yaz aylarında da devam ediyor

'Hans'ın okuduğunu Hasan'lar da OKUYABİLMELİ

Tarihi mezarlıkların hali içler acısı

Mezarcılar tarihe dadandı

Medeniyetin özü Hüvelbaki'de

Beyoğlu'ndan Eyüp'e taşındı hayatı değişti

Osmanlı mezar taşları İslâm ahlâkını anlatıyor

'Mezar taşlarımız soyut sanattır'

Ressamın paleti mezar taşında durur

Gelin olmadan ölürse ters lale

İste o mezarlık

Geçmişimizi okuyamıyoruz

Vakit

kültürsanat

Mezartaşları da e-linizin altında

'Mezar taşına çivi çakmak cinayet'

Medeniyetimizin Sessiz Tanıkları

MEZAR TAŞLARI paneli

Değişim mezara kadar sürüyor...

İSTANBUL'UN TÜRBE, HAZİRE, MEZARLIK VE KABİR YERLERİ ENVANTER ÇALIŞMASI

Tomb, Graveyard, Cemetery and Graves Inventory of Istanbul

Sümeyye Meryem ARSLAN[*]

ÖZET

Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü İstanbul Büyükşehir Belediye Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı çatısı altında yer almakta olup, 2015 yılında kurulmuştur.

Müdürlük olarak; İstanbul genelinde kültürel mirasın, özgün değerlerine uygun olarak, bütüncül bir yaklaşımla korunması ve gelecek nesillere aktarılması için envanter ve kurumlar arası koordinasyon çalışmalarını yürütülmektedir. Bu bağlamda yapılan diğer bir envanter çalışmasında tarihi türbe, hazire, mezarlık ve kabir yerlerine yönelik envanter tespit çalışmasıdır.

Daha önce İstanbul için yapılmamış olan bu çalışmasının başlangıcında kurumlar tarafından bilinen yer sayısı 589 adet eser iken Çatalca'dan Şile'ye kadar tüm ilçelerde yapılan tespitler ile bu sayı 1661 adet esere ulaşmıştır. Yapılan tespit ve araştırmalar ile söz konusu alanlar için ada-parsel, mülkiyet, durum, tescil ve proje durumu gibi sorgulanabilir elli adet veri elde edilmiştir.

Envanter çalışmasında eserlere yönelik proje ve uygulama çalışmalarına esas olacak şekilde proje altlık çalışmaları da yürütülme olup Sahabe ve Ni'mel Ceyş kabirleri başta olmak üzere önem ve öncelik sırasına göre proje ve uygulama çalışmaları yaptırılmaktadır.

***Anahtar Kelimeler**: İstanbul, Türbe, Hazire, Mezarlık, Envanter*

ABSTRACT

Department of Cultural Assests (DCA) was established in 2015 under the Istanbul Metropolitan Municipality Directorate of Cultural Heritage Preservation.

In accordance with the original values of cultural heritage, this department carries out inventory generation projects throughout Istanbul to help preserve the current heritage and save it for future generations. Beside this to create a more holistic approach DCA is also coordinates interdepartmental communications on related subjects.

One example of the projects conducted in this context is a city-wide inventory generation study for historical tombs, graveyards, cemeteries and graves. This kind of a study was not conducted for the whole Istanbul region before and there were records for only 589 such places.

Since the beginning of this study the number of recorded historical places in all districts from Çatalca to Şile has reached to 1661. Via site surveys and research, 50 different types of data has been gathered for all these places such as parcel info, ownership info, physical status, registration status, project status, etc.

During these inventory studies some cad drawings are also being prepared for each place to be used as an underlay for future project preparation and application works. The project preparation and application works are being carried out in order of importance and priority of the place highest priority being given to the tombs and graves of the "Sahabe" (reads 'Sahaaba'; Friends of the prophet himself) and the "Ni'mel Ceyş" (reads 'Niamal Jaysh'; Soldiers fought for the conquest of Istanbul).

***Keywords**: Istanbul, Tomb, Graveyard, Cemetery, Inventory*

Yaşamın karşında duran ölüm, varlığın karşısındaki yokluk!

Ölüm insanoğlunun yaşamını şekillendiren en önemli etkendir. Tüm inanış ve inançlar ölümünden sonra başka bir hayatın var olup olmadığı sorusuna cevap vermeye çalışır. Semavi dinler ve bu dinlerden türeyen doktrinlerin aktarımı ile birçok insan ahiret hayatının varlığına inanmakta ve ölülerin defnedildikleri kabirleri bu büyük günü bekleyecekleri bir durak olarak görmektedir. Bunun sonucu olarak toplumlar kendi inanç ve kültürel yaklaşımlarına göre bu bekleme alanlarını şekillendirmişler ve mumyalama, toprağa gömme, bedeni yakıp küllerini saklama gibi farklı defin gelenekleri oluşturmuşlardır.

Kuranı Kerîm'deki Kâbil'in kardeşi Hâbil'i öldürüp defnettiğinin anlatıldığı kıssadan da anlaşılacağa üzere uygulanan en eski defin yöntemi bedenin toprak altına gizlenmesi yani gömülmesidir.

[*] İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü Teknik İşler Şefi Molla Hüsrev Mahallesi, Kayserili Ahmet Paşa Sokak, No:7,34080 Süleymaniye/Fatih -İstanbul Tel : (0212) 455 32 62/ (3735) Fax : (0212) 527 45 42, sumeyye.arslan@ibb.gov.tr

Hicretin ikinci yılında muhacirden Osman İbn-i Ma'zun'un vefatı üzerine Peygamber Efendimizin mescidin yakınlarındaki bulunan ve daha sonra Cennet'ül Baki olarak adlandırılan alanı defin için seçmesi, İslam şehirlerindeki cami ile mezar alanı ilişkisinin temelini oluşturmuştur. Bu bakış açısı Osmanlı Devleti şehircilik ve mimarlık anlayışına da yansımıştır.

Osmanlı şehirlerinde mezarlık alanları, şehrin omurgasını oluşturan külliyelerin vazgeçilmez birer parçası olarak camilerin, tekkelerin, medreselerin ve çeşmelerin hemen yanı başında yer almıştır. Mezarlık alanlarının şehir dokusu içerisine bu kadar dâhil edilmesindeki diğer bir maksat; dünya hayatının gelip geçiciliğini topluma anlatmak ve bunu yaşamın her anında tekrar tekrar hatırlatarak bilinçaltı bir otokontrol mekânizması sağlamaktır. **(Şekil 1)**

Coğrafi şartlar ya da harp durumu gibi mücbir sebeplerden dolayı bu yerleşim sisteminin uygulanamadığı durumlar da muhakkak olmuştur. Bunların en başında Dersaadet gelmektedir. Sur içi yerleşim alanının dar ve kısıtlı olması, Edirnekapı, Topkapı, Eyüp, Taksim, Kasımpaşa, Üsküdar Karacahmet gibi sur dışındaki bazı bölgelerde bir yapıdan bağımsız şekillenen büyük mezarlık alanlarının kurulmasını zorunlu hale getirmiştir. Bir kısmı günümüze kadar ulaşabilen bu mezarlıklar, yapıldığı dönemde, içerisinden insanların rahatlıkla gelip geçebileceği, oturup sohbet edebileceği alanlar olarak tasarlanmıştır. Bu durum özellikle seyyahların ve fotoğrafçıların büyük ilgisini çekmiş ve bu alanların belgelenmesi yönünde olumlu bir sonuç sağlamıştır.

Mezarlıklar ve hazireler; Osmanlı Devletine ve toplumuna dair birçok bilgiyi içeren açık hava kütüphaneleridir. Servi ağaçları altında, farklı boyutlarda birbirine benzeyen mezar taşları, kendi içlerinde birbirinden farklı detaylar saklamaktadır. Osmanlı mezar taşları sadece ölen kişinin kimliğini aktaran bir kitabe olmaktan öte, yapıldıkları dönemin mimari dini, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve sanatsal durumunu anlatan birer minyatür eserlerdir. Mezar taşlarına bakıldığında, kişinin hangi yüzyılda yaşadığı, mezarın bir erkeğe mi yoksa kadına mı ait olduğu, toplumsal statüsünün ne olduğu, o kişinin hangi mesleğe sahip olduğu, herhangi bir tarikata mensup olup olmadığı gibi birçok bilgi anlaşılabilir. Detaylara inildiğinde bu bilgilerinin sözlü olarak anlatıldığı Celi Sülüs, Celi Talik, Kufi gibi farklı yazı stilleri ile yazılmış, çoğu şiirsel kitabeler ve bununla birlikte, dönemine göre yapılmış bezemeler ile karşılaşılır. Bezemeler bazen tek başına bazen de vazo ve tabaklar içinde resmedilmiş güller, kıvrımlı dallar, çiçekler, meyveler, servi ve hurma, ağaçları şeklinde stilize edildiği gibi bazen kişinin mesleğine uygun olarak gemi mendireği, palet-fırça, kalem-kâğıt, kama gibi semboller kullanarak heykelsi bir formda da uygulanmıştır.

İstanbul Mezar Alanlarının Gelişimi

Peygamber Efendimizin müjdesini nail olmak için sahabe döneminden itibaren İstanbul defalarca kuşatılmış ve fethedilmeye çalışılmıştır. Bu kuşatmalar esnasında bu topraklar üzerinde şehit olan birçok İslam eri bulunmaktadır. Evvelun olarak tanımlanan bu kişilere ait kabirlerden bazıları günümüze kadar ulaşmıştır. Bu kabirlerden çok bilineni muhakkak ki sahabeden Eyyüp el-Ensari'ye ait olan ve daha sonra üzerine türbesi inşa edilen kabridir. Bunun yanı sıra İstanbul'da ismi zikredilen ortalama otuz sahabe kabri bulunmaktadır. Bunların büyük bir bölümü makam kabirlerdir **(Şekil 2).**

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra İslam ile tanışan şehir içerisinde imar hareketleri hızlanmış, mevcut kiliselerin bir bölümü camiye çevrilirken bir yandan Fatih Cami, Murat Paşa Cami gibi yeni külliyeler inşa edilmeye başlanmıştır. İstanbul'da fetihten sonra yapılan ilk kabirler fetihte şehit düşen askerlerin bulundukları alanlara defnedilmesi ile oluşmuştur. Özellikle Cankurtaran, Ayvansaray semtlerinde sura yakın bölgelerde birçok Ni'mel Ceyş kabri bulunmaktadır.

Nefs-i İstanbul'daki arazilerin kısıtlı olması sebebiyle sur dışında Edirnekapı, Taksim ve Kasımpaşa gibi semtlerde geniş mezarlık alanlarının oluşturulması zorunlu hale gelmiştir. Sur dışında bulunan Eyüpsultan ve Karacaahmet Mezarlıklarının gelişmesindeki en önemli etken ise Müslüman tebaanın, sahabe ve İslam büyüklerine yakın defnedilme isteğidir. Eyüpsultan'da Peygamberimizin mihmandarı Eyyüp el-Ensari Türbe çevresinin mezarlık alanı olarak gelişmesi elbet bu talebin sonucudur. Anadolu kıtasının Kâbe ile aynı kıtada olması da Karacaahmet Mezarlığının gelişmesini etkileyen önemli bir faktördür.

Envanter Çalışmasının Metodolojisi

2015 yılı Mart ayında İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültürel Miras Koruma Müdürlüğümüz tarafından İstanbul'un fethine katılan ve Peygamber Efendimizin müjdesine nail olan şehit ve

gazilerimizin kabirlerinin tespit edilmesi ve gerekli onarımlarının yapılması için bir envanterleme çalışması başlatılmıştır. Yapılan çalışmalar ile envanter çalışmasının kapsamı geliştirilerek İstanbul geneline yayılmış ve tüm ilçelerde bulunan tarihi mezar alanlarının tespiti yapılmıştır.

Envanter çalışmasında yapılan işlemler başlıklar halinde şöyledir.

- Türbe, hazire ve mezar yerleri ile ilgili tüm veri ve kayıtların toplanması
- Yazılı ve görsel arşiv verilerinin taranması
- Yer tespitlerinin yapılması
- Fotoğrafla belgelemenin yapılması
- Sanat tarihi araştırmalarının yapılması
- Türel ayrımlarının yapılması (Ni'mel- Ceyş, Sahabe, Fatih Devri, Hanedan…)
- Mülkiyet durumlarının tespitinin yapılması (İBB, Vakıflar, İlçe Belediyesi, Şahıs)
- Tescil ve Grup kararlarının araştırılması ve eksik kararların koruma kurullarının onayına iletilmesi
- Proje durumlarının araştırılması
- Onarım kapsamının belirlenmesi
- Maliklerden yapılacak çalışmalar için gerekli izin ve muvafakatlarının alınması, protokollerin yapılması
- İlgili birime havale edilmesi (Kültür Varlıkları Projeler Müdürlüğü ve Yapı İşleri Müdürlüğü
- Elde edilen verinin şehir halkına aktarımının yapılması

Verilerin Toplanması: Yapılan çalışmada ilk olarak İstanbul'da türbe ve mezarlıklar ile ilgili bilgisi bulunan tüm kamu kuruluşlarından bilgiler talep edilmiştir. Gelen verilere göre oluşturulan ilk listede İstanbul genelinde tarihi türbe ve mezarlık sayısı 589 olarak belirlenmiştir. Daha sonra saha tespitleri ile eş zamanlı arşiv araştırmaları yapılmıştır. Türbe, hazire ve kabir yerleri ile ilgili çalışmalara başlandığında 589 olarak bilinen rakam yazılı ve görsel arşiv taramaları ve yerinde yapılan tespitler ile Ekim 2018 tarihinde 1661'e ulaşmıştır. **(Tablo 1)**

Arşiv Taraması: Arşiv taraması envanter çalışmanın omurgasını oluşturmaktadır. Bu kapsamda içinde tarihi mezar alanlarının anlatıldığı yazılı ve görsel kaynaklar (Bölge Kurulunda bulunan dosyalar, tescil kararları, daha önce çalışmaları yapılmış imar planı çalışmaları, farklı tarihlerde çekilmiş fotoğraflar ve konu ile ilgili yazılan kaynak kitaplar) taranmış, envanter listesine işlenmiştir.

Çalışma sırasında başvurulan başlıca kaynak kitaplar şöyledir.

Seyahatname; Evliya Çelebi tarafından 17. yüzyılda yazılan eser, içinde Osmanlı şehirlerinin sosyal, kültürel ve siyasi hayatına dair bilgilerin bulunduğu, yer yer mübalağalı anlatımı ile birçok çalışmada kullanılan kaynak eserdir. İstanbul'a dair olan birinci cildi bu çalışmada kullanılmıştır

Hadikatü'l-Cevâmi; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi tarafından yazılan kitap, 1768 yılına dek İstanbul'da yapılmış 821 cami, mescit ve bunların civarındaki yapıları anlatmakla kalmaz, yapıların hazireleri ve baninin kabri hakkında bilgiler de içerir ki bu sebeple ana kaynakların başında gelmektedir.

Sicil-i Osmanî; Kaynak olarak sıklıkla başvurulan diğer bir kitap ise 1893-1897 yılları arasında Mehmed Süreyya Bey tarafından kaleme alınan, *Sicil-i Osmanî'dir*. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan kitabın yazıldığı tarihe kadar olan sürede yaşamış devlet ricalinden meşhur simalara kadar birçok önemli şahsiyetin biyografik bilgilerini içeren kitabın en önemli özelliği mezar taşlarını kaynak olarak kullanmasıdır.

Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in, Fetih şehitlerine dair gezi notlarının yer aldığı 1976 yılında basılan ***İstanbul'un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar*** kitabı yine Fatih Devri kabirlerinin ayrımı için yararlanılan başlıca kaynak kitaplardan biridir.

Adı zikredilen kitapların dışında Mecdi Mehmed Efendi'nin *Hadaiku'ş-Şakaik* kitabı, Reşad Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin beş ciltlik *Osmanlı Mimarisi* kitabı, Mehmet Nermi Haskan'ın Eyüp ve Üsküdar'a dair hazırladığı kitaplar, Orhan Bayrak'ın *İstanbul da Gömülü Meşhur Adamlar* kitabı, Esin İşli'nin *İstanbul Mimarisinde Tekkeler Eklentiler ve Restorasyonu* adlı doktora tezi, Türkiye Diyanet Vakfı'nın *İslam Ansiklopedisi* ile İbrahim Hakkı Konyalı ve Fazıl Ayanoğlu arşivleri de kaynak olarak kullanılmıştır.

Yazılı kaynakların dışında İstanbul için hazırlanan tarihi Alman Mavileri (1913–1914: 1. Dünya Savaşı Öncesi İstanbul Haritaları), Pervititch Sigorta Haritaları (1922-1945) başta olmak üzere birçok

tarihi harita envanter çalışması kapsamında özellikle kayıp eser hazire ve mezarlıklara dair bilgilerin derlenmesi adına gözden geçirilmiştir. **(Şekil 3-4)**

Saha Çalışmaları: Özellikle Osmanlının son dönemlerinde gerçekleşen büyük yangın ve depremler ve sonrasındaki bakımsızlık sebebiyle birçok yapı zarar görmüş veya yok olarak haziresi ile bağlantısını kaybetmiştir. Bu bağlamda kurumlardan ve arşiv çalışmasından toplanılarak listeye eklenen tüm türbe, hazire, mezarlık ve kabir alanlarının sınırları tespit edilerek varsa çevresinde bulunan mevcut eserler ile bağlantısı araştırılmış, ilçe, mahalle, pafta-ada-parsel olarak sayısallaştırılmış ve eserler fotoğraflanarak mevcut durumları belgelenmiştir.

Proje ve Uygulamaya Dair Veri Çalışmaları: Yapılacak ihya çalışmalarına altlık oluşturması için saha da tespitleri yapılan eserlerin mülkiyet durumları, tescil-grup ve proje onay durumları araştırılmıştır.

Tescil ve grup durumları incelendiğinde bazı hazire ve mezarlık alanlarının tekil tescil kararlarının olduğu bazılarının ise aynı ada-parselde bulundukları cami-medrese gibi yapıların altında bütün olarak değerlendirildiği görülmüştür. Tekil kararı bulunmayan tüm türbe, hazire ve mezar alanları ile ilgili gerekli çalışmaların yapılabilmesi için Bölge Kurullarından 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunun 18. Maddesi gereğince tescil durumlarının ve grup kararlarının bildirilmesi talep edilmiştir.

Eserlerin mülkiyetlerinin tespitinden sonra, mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ve ilçe belediyelerine ait eserlerin proje ve uygulamalarına yönelik gerekli izinler talep edilerek- muvafakatları alınmıştır.

Proje ve Uygulamaya Dair Çalışmalar: İstanbul da eski eser restorasyon çalışmaları İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü başta olmak üzere İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü, ilçe belediyeleri ve bazı özel vakıflar gibi birçok kurum tarafından yürütülmektedir. Bir yapı yanında bulunan türbe, hazire ve kabir yerlerinin bir kısmı yapı ile birlikte proje ve uygulama çalışmalarına dâhil edilmek suretiyle restore edilmektedir **(Şekil 5-6)**.

Envanter çalışması kapsamında onarım durumları belirlenen eserlere ait veriler, bu eserlerin önem ve öncelik sırası göz önünde bulundurularak ihya edilmesi için ilgili proje ve uygulama yürütücü müdürlüklere iletilmiştir.

Envanter Çalışması Sonuçları

İstanbul Geneli Türbe, Hazire ve Kabir Yerlerinin İlçelere Göre Dağılımı

Envanter çalışması ile İstanbul'un 29 ilçesinde tarihi türbe, hazire ve kabir yerlerine ulaşılmıştır. 1661 adet eserin ilçelere göre dağılımına bakıldığında en çok yerin 624 adet sayısı ve % 38'lik bir oranla Fatih ilçesinde olduğu görülmektedir. Fatih ilçesini sırasıyla %17'lik oranla Eyüpsultan ilçesi, %13'lük oranla Üsküdar ve %8'lik oranla Beyoğlu ilçeleri takip etmektedir. **(Tablo 2)**

Eserlerin içinde bulunan kabir ve mezar taşı sayısına bakıldığında ise; Karacaahmet Mezarlığının bulunduğu **Üsküdar** ilçesi ile İdris-i Bitlisi Tepesi Mezarlığı, Edirnekapı Mezarlığı, Necatibey Mezarlığı ve Mısır Tarlası gibi geniş mezarlık alanlara sahip **Eyüpsultan** ilçesi listede en başta yer almaktadır (Karacaahmet Mezarlığı'nda 2009 yılında yapılan envanter çalışmasıyla içerisinde 16 bin adet mezar taşının bulunduğu tespit edilmiştir.) **(Şekil 7)**.

İstanbul Geneli Türbe, Hazire ve Kabir Yerlerinin Mülkiyet Durumlarına Göre Dağılımı

Envanter listesinde yer alan türbe, hazire ve kabir yerlerini mülkiyet durumlarına bakıldığında %53'lük büyük bir bölümünün Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ait olduğu görülmektedir. Bunun en başlıca sebebi Osmanlı Devleti'nde sivil mimarlık yapılarının dışında bulunan yapıların hemen hemen tamamına yakınının vakıf sistemi ile yapılmış olmasıdır. Üzerinde türbe ve hazire bulunan parsellerin farklı kurum veya şahıslara geçirilmesi ile farklı malik türleri oluşmuştur. Hatta veraset gibi sistemlerle maliki şahıs olan yerler dahi bulunmaktadır.

Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi ile mezarlıklarının bir bölümünün belediyelere aktarılması sonucunda %21'lik bölümünün mülkiyeti İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne geçmiştir. Bunlar içerisine hala yeni definlerin yapıldığı mezarlık alanları bulunur.

Üsküdar özelinde bakıldığında, mülkiyet durumlarının İstanbul geneli ile paralel olduğu söylenebilir. Üsküdar da yer alan türbe, hazire ve kabir yerlerinin **%54'lük** bölümü **Vakıflar Genel Müdürlüğü** mülkiyetinde iken **%33'lük** bölümünün **İstanbul Büyükşehir Belediyesi** mülkiyetinde ve sorumluluğunda olduğu görülür **(Tablo 3)**.

İstanbul Büyükşehir Belediyemiz ile Vakıflar Genel Müdürlüğü arasında 2005 yılında 120 adet türbe için, 2015 yılında Fatih ilçesinde yer alan 111 adet eser için, 2016 yılında Avrupa yakasında bulunan 324 adet eser için ve 2017 yılında Anadolu yakasında yer alan 100 adet eser için proje ve onarım protokolü yapılmıştır. Bu protokoller ile İstanbul genelindeki **856 adet** vakıf mülkü eserin yaklaşık **%75'inin** proje ve onarım sorumluluğu Başkanlığımıza verilmiştir.

İstanbul Geneli Türbe, Hazire ve Kabir Yerlerinin Tür Durumlarına Göre Dağılımı

Envanter çalışmasında eserler "Türbe, Hazire, Kabir Yeri, Mezarlık ve Şehitlik" olmak üzere 5 ana başlıkta incelenmiştir. İstanbul'da nokta olarak toplam 328 adet türbe, 720 adet hazire ve 318 adet mezarlık bulunmaktadır. Türler ilçe özelinde incelendiğinde Fatih ve Eyüpsultan İlçelerinin türbe ve hazire sayısının diğer tüm ilçelerden daha fazla olduğu görülmektedir. 328 adet türbelerin en yoğun olarak bulunduğu ilçe 141 adet ile Fatih İlçesi olup, Fatih'i 65 adet türbe sayısı ile Eyüpsultan ilçesi takip etmektedir. Hazire sayısı olarak bakıldığında yine 375 adetinin Fatih İlçesinde, 100 adetin ise Eyüpsultan İlçesinde bulunduğu görülmektedir (**Tablo 4)**.

Sahabe, Ni'mel Ceyş ve İstanbul'un Baba ve Dedelerine Yönelik Araştırma Çalışmaları

Yukarıda bahsedildiği üzere envanter çalışmasının ilk çıkış noktası İstanbul'da metfun olduğu bilinen **"Ni'mel Ceyşlerin"** kabirlerinin tespit edilmesi ve ihya edilmesidir. Peygamber Efendimiz' in birden çok hadisi şerifinde Konstantiniyye'nin fethedileceği müjdesi yer almaktadır. Bunlardan en çok bilineni muhakkak ki "Le-tüftehanne'l-Kostantiniyye veleni'me'l-emîrü emîrühâ veleni'me'l-ceyşü zâlike'l ceyş" (Konstantiniyye elbet feth olunacaktır. Onu fetheden emîr ne güzel emîrdir ve o ordu ne güzel ordudur.) hadisidir.

İstanbul'un fethine katılan askerlerin *Ni'mel Ceyş* olarak adlandırılması da yine bu hadisteki tanımlamadan gelmektedir. Fethin anlatıldığı yazılı kaynaklarda askerlerin daha çok sur civarında şehit olduğu ve daha sonra şehit edildikleri yerlere defnedildiği bilgisi aktarılmaktadır. Ni'mel Ceyş kabirlerinin Fatih İlçesinde özellikle Ayvansaray ve Cankurtaran semtlerinde yoğun olarak bulunması bu bilgiyi teyit etmektedir. Fetih ordusunda cenk eden ve daha sonra vefat eden kişilerin kabirleri ise daha çok Eyüp Sultan Türbesi çevresine ve Fatih Devri camilerinin hazirelerine defnedilmiştir.

Peygamber Efendimizin müjdesine nail olan bu kişilerin kabirleri her dönem halk tarafından önemli görülerek ziyaret edilmiştir. Arşiv belgelerinde zikredildiği üzere bu kabirlere yönelik yapılan en kapsamlı onarımlar Sultan II. Mahmut zamanında ve bizzat emri ile yapılmıştır. Ni'mel Ceyş'e ait olduğu bilinen kabirler başta olmak üzere birçok manevi ziyaretgâhın bakımları yapılmıştır. Yine aynı dönemde kabirlere yeni üstüvani taşlar yerleştirilmiştir. Yakın tarihte ise Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver bunlarla ilgili bilgileri derlemiş, birçoğunun kabirlerini ziyaret ederek notlar almıştır. Ünver'in notlarının derlendiği kitabı ise envanter çalışması kapsamında tasniflenerek kaynak kitap olarak kullanılmıştır.

Kaynaklarda İstanbul'da olduğu zikredilen ortalama otuz adet sahabe ismine rastlamak mümkündür. Ancak bunların büyük bir çoğunluğu makam kabirlerdir. Envante çalışmasında belirlenen ve kabul edilen sayı 27 adettir. Bunları Fatih, eyüpsultan ve Beyoğlu ve Üsküdar İlçesinde yer almaktadırlar.

Fetih öncesinde İstanbul kuşatmlarında şehit olduğu bilinen İslam erleri **"evvelun",** İstanbul muhasaralarına katılarak burada metfun olan kişiler ise **"ahirun"** oalrak tanımlanmaktadır. Envanter çalışması kapsamında bilgisine ulaşılabilen 273 adet ahirun kabri bulunmaktadır. Evvelun, ahirun ve zamanı tam tespit edilemeyenler ile birlikte bu sayı 340 olmaktadır. (bu sayıya sahabeler dâhil edilmemiştir) İstanbul'da en çok fetih askeri kabri yine Fatih sınırlarında bulunmaktadır (**Tablo 5)**.

İstanbul Geneli Türbe, Hazire ve Kabir Yerleri Proje-Uygulama Süreç Tablosu

İstanbul'da birçok noktada malik veya sorumlu kurumlar tarafından yürütülen restorasyon çalışmaları bulunmaktadır. Türbe, hazire, mezarlık ve kabir yeri olarak değerlendirildiğinde 2005-

Kasım 2018 tarihleri arasında 185 adet türbe ve hazirenin uygulama çalışmaları tamamlanmıştır. 176 adet yerin ise proje ve uygulama çalışmaları günümüzde halen devam ettirilmektedir.

Yapılan envanter çalışması sonucunda türbe, hazire, mezarlık ve kabir yerlerinin proje ve uygulama çalışmaları -başta *Sahabe* ve *Ni'mel Ceyş* kabirleri olmak üzere- önem ve öncelik sırasına göre etaplar halinde Büyükşehir Belediyesi Kültür Varlıkları Projeler Müdürlüğü ve Yapı İşleri Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir **(Şekil 8-9-10-11)**.

Envanter Çalışmaları Kapsamında Yapılan Diğer Çalışmalar

Envanter çalışmaları kapsamında; İstanbul genelinde Osmanlı toplumunun kültürel zenginliğini ifade eden en değerli unsurlardan biri olan türbe, hazire ve kabir yerlerine ilişkin toplum bilincini arttırmaya yönelik basılı yayınların ve web sitesinin hazırlanması, tanıtıcı, bilgilendirici levha tasarımlarının yapılarak kare kod sisteminin oluşturulması, kayıp alanların tespitinin yapılarak muhafazasının sağlanması gibi çalışmalarda yürütülmektedir.

İnternet Sitesi; Envanter çalışması sonucunda elde edilen veriler http://kulturelmiras.ibb.gov.tr/ internet adresinde "Türbe Bilgi Sistemi" olarak yayınlanmaktadır. Çalışmalar tamamlandığında bu siteden İstanbul'daki tüm türbe/hazire ve kabirlerin bilgisine ulaşılabilecektir **(Şekil 12)**.

Karekod Okuma Sistemi; İstanbul bütünündeki türbe, hazire ve kabirler ile ilgili yapılan ve internet sitesinde yayınlanan çalışmalara; türbe, hazire ve kabirlerin bakım-onarım ve ihya çalışmaları sırasında hazırlanacak olan bilgilendirme tabelalarında yer alacak olan karekod ile ulaşılabilecek olup; böylece bu mekânları ziyaret eden ziyaretçiler anında bilgiye erişim sağlayacaklardır.

Gezi Rotası Oluşturulması; "Türbe Bilgi Sistemi "içerisinde belirli başlıklar altında padişah, şeyhülislam, hattat gibi belirli konularda bir gün içerisinde gezilebilecek rotalar hazırlanmıştır.

Kitap ve Belgesel Çalışmaları;
Envanter çalışması kapsamında Fatih, Eyüpsultan, Beyoğlu ve Üsküdar ilçelerinde yer alan türbe, hazire, mezarlık ve kabir yerlerine dair bilgilerin olduğu 4 ciltlik envanter kitabı hazırlanmış ve yine bu ilçeler için ulusal kanallarda yayınlanmak üzere 4 adet belgesel çekilmiştir **(Şekil 13)**.

Tanıtım, Sergileme ve Müze Çalışmaları;
Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi, Eyüp Sultan Camisi yanında ve Cülus Yolu üzerinde yer almaktadır. Söz konusu yerin; Açık ve kapalı Mezar Taşları ve Serpuşları Sergileme Alanı ve Eyüp Sultan Hazireleri Bilgilendirme, Tanıtım ve Yönetim Merkezi (Tarihi Mezarlıklar Şefliği) olarak değerlendirilmesi öngörülmektedir. Konu ile ilgili izin süreci devam etmektedir **(Şekil 14)**.

Kayıp Mezar Alanları ve Jeoradar Tarama Çalışmaları; Envanter Çalışmasında İstanbul Genelinde 170 adet yer Kayıp Eser olarak işlenmiştir. Bunların bir bölümünde alan korunmuş ama üzerinde kabre ait mezartaşı kaybolmuş iken büyük bir bölümünde mezar alanı tamamıyla kaldırılmıştır. Bazı kayıp alanlarda yeni geliştirilecek projeler için kazı öncesi jeoraadar taraması yaptırılmakta ve proje sürecinde karşılaşılacak durumlar belirlenmektedir.

Kayıp Evliya Çelebi Aile Kabristanı Jeoradar Çalışması, (Beyoğlu- Küçük Mezaristan) ve Gazi İskender Paşa Cami Kayıp Hazire Alanı Jeoradar Çalışması (Beykoz- Kanlıca) yapılan çalışmalar arasında bulunmaktadır.

Mezartaşı Tarama Çalışması; Tarihi mezar taşlarının korunması için yapılacak uygulama çalışmalarında en sık karşılaşılan problem bu alanların projelerinin çizilmemiş olması ve bunu istenilen doğrultuda projelendirilecek kişilerin azlığıdır. Bu doğrultuda mezar taşlarının belgelenmesi, okunması ve proje ortamına aktarılması konusunda yeni çözümler üretilmeye çalışılmaktadır. Bunların en başında gelişen teknolojiden yararlanarak taşların 3 boyutlu olarak taranmasıdır.
Mehmet Emin Tokadi Açık Türbesi Haziresinde ve çevresinde yer alan yaklaşık 100 adet mezar taşının fotoğraf ile belgelenmesi yapılmış, alanın vaziyet planları hazırlanarak, kabirleri oluşturan tüm taşlar 3 boyutlu tarayıcı ile taranarak sayısal ortama aktarılmıştır.

Tarihi Mezartaşı Kimliklendirme Envanter Çalışması

İstanbul Geneli Korunması Gerekli Türbe, Hazire, Mezarlık ve Kabir Yerleri Envanter Çalışması kapsamında tespit edilen alanlarda birçok mezar taşı bulunmaktadır. Mezar taşları yaşadığımız topraklardaki varlığımızın kanıtı olan birer **TAPU SENEDİ'**dir. Hepsi yazılı birer kaynak olan, kaybolmaması ve kayıt altına alınması gerekli mezar taşlarına yönelik yeni bir kimliklendirme ve envanter çalışması yapılması ve hazırlık süreci devam eden bu çalışma ile yaklaşık **80 bin** mezar taşının kayıt altına alınması planlanmaktadır. Yapılan envanter çalışma sonucunda Osmanlı Devleti'ne yönelik bu günü kadar merak edilen birçok bilgiye ulaşılması planlanmaktadır. Envanter çalışması, **Tarih, Mimarlık, Tıp, Sosyoloji, Sanat Tarihi, Edebiyat, İslami Bilimler, Siyaset Tarihi** gibi birçok alana hitap edecek bilgilerin derlenmesine olanak sağlayacaktır **(Şekil 15)**.

Mezar taşı üzerinde yer alan bilgilerin sisteme işlenmesi ile ***nüfus hareketleri, akrabalık bilgileri, meslek grupları ve adları, ölüm sebepleri, salgın hastalıklar, kaybolan taşınan yapıların nakil durumları, yeniçeri sistemi, hattatların, şeyhülislamların, kaptanıderyaların kabirlerinin yerleri*** gibi birçok bilgiye ulaşılabilecektir **(Şekil 16-17)**.

Taşlara Güzel Yazılar Yazılmaz Oldu…

Bir yerin gerçekten kime ait olduğunun en iyi göstergesi muhakkak ki orada bulunan kabirlerdir. Bize bu toprakları yurt yapan ve bu topraklarda yaşayıp sonsuz âleme intikal eden ceddimizin bize emanet ettiği, İstanbul'un birçok yerinde karşımıza çıkan, bize hayatın anlamını hatırlatan ve tarihi birer tapu senedi olan mezarlıklar maalesef ki yıllardır hak ettiği değeri görememiştir. **(Şekil 18)**.

Her biri ayrı bir sanat eseri niteliğindeki mezar taşlarının Osmanlının son döneminde başlayan mezarlık talanlarına günümüzde özünden uzaklaşan bir eğitim sisteminin eklenmesi sebebiyle mezarlık katliamları yıllar içerisinde katlanarak artmıştır.

Yapılan bu envanterleme çalışmasının en nihai hedefi bu eşsiz hazinenin korunmasına yönelik bir farkındalık oluşturulmasıdır.

Hâsılı Kelâm; tarihi mezarlık alanları ile ilgili sözler genellikle Şair Eşref'in dizeleri ile sonlanır,

Kabrimi kimse ziyaret etmesin Allah için
Gelmesin, reddeylerim billahi öz kardeşimi,
Gözlerim ebnâ-yı âdemden o kadar yıldı ki,
İstemem ben Fatiha, tek çalmasınlar taşımı...

KAYNAKÇA

İstanbul Geneli Türbe, Hazire, Mezarlık ve Kabir Yerleri Ön Raporu, İBB Kültürel Miras Koruma Müdürlüğü Arşivi

EKLER 1

Tablo 1 Yıllara Göre Kayda Geçirilen Türbe, Hazire ve Kabir Yeri Sayısı

Tablo 1: Yıllara Göre Kayda Geçirilen Türbe, Hazire ve Kabir Yeri Sayısı	
Nisan 2015	589 adet
Kasım 2015	996 adet
Ocak 2016	1074 adet
Mart 2016	1286 adet
Aralık 2016	1516 adet
Nisan 2017	1538 adet
Aralık 2017	1568 adet
Ekim 2018	**1661 adet**

Tablo 2 Türbe, Hazire ve Kabir Yerlerinin İlçelere Göre Dağılımı

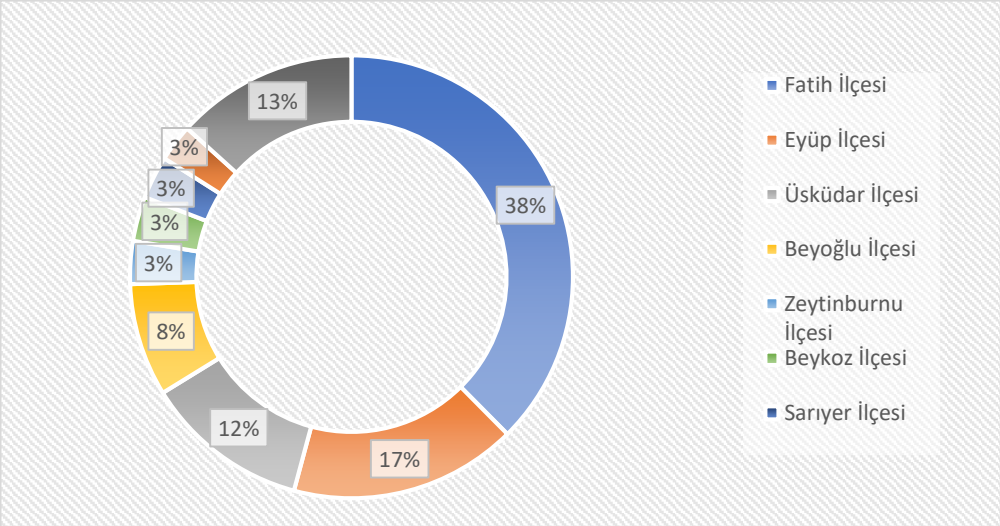

Tablo 3 Türbe, Hazire ve Kabir Yerlerinin Mülkiyet Durumlarına Göre Dağılımı

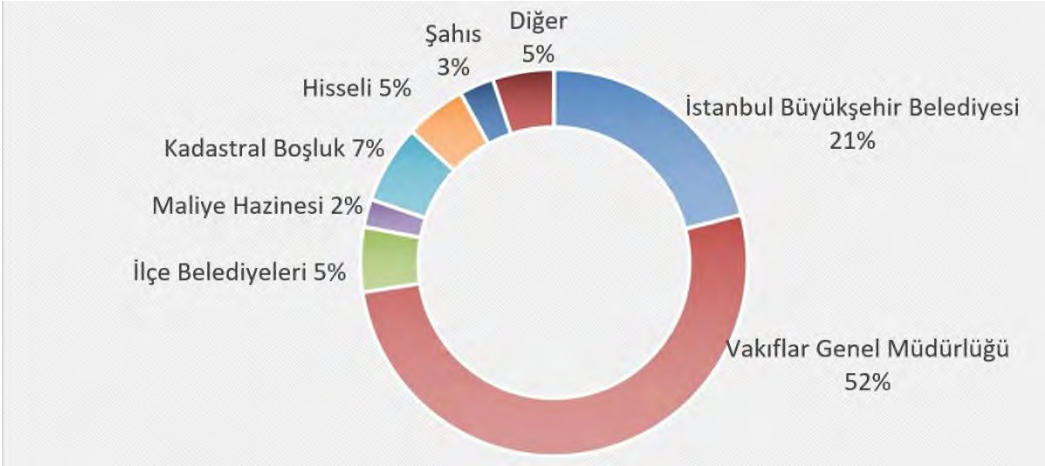

Tablo 4 Türbe, Hazire ve Kabir Yerlerinin Tür Durumlarına Göre Dağılımı

TÜREL AYRIM (15.10.2018)			
No	Tür	Adet	%
1	Türbe	328	20
2	Hazire	720	43
3	Kabir Yeri	284	17
4	Mezarlık	318	19
5	Şehitlik	11	1
TOPLAM		1661	100

Tablo 5 İstanbul'da olduğu bilinen Evvelun ve Ahirun Kabirleri

Evvelun ve Ahirun Kabirlerin Durumları		
No	Durum Bilgisi	Adet
1	Mevcut	202
2	Kayıp	105
3	Araştırası Devam Eden	33
TOPLAM		340

EKLER 2

Şekil 1 Osmanlı şehir hayatında mahalle ve mezarlık ilişkisi

Şekil 2 Ebu Şeybe el-Hudri Türbesi- Ayvansaray

Şekil 3 Alman Mavileri Haritasında - Şehzade Camisi

Şekil 4 Pervititch Sigorta Haritasında - Şehzade Camisi

Şekil 5 Abdulkadir Dede Kabri (Zeyrek) Uygulama Öncesi Durumu

Şekil 6 Abdulkadir Dede Kabri (Zeyrek) Uygulama Sonrası Durumu

Şekil 7 Karacaahmet, Necdet İşli Arşivi

Şekil 8 Şeyhülislam Bahai Efendi Kabristanı Restorasyon Öncesi Durumu

Şekil 9 Şeyhülislam Bahai Efendi Kabristanı Restorasyon Sonrası Durumu

Şekil 10 Selami Ali Açık Türbesi ve Haziresi Restorasyon Öncesi Durumu

Şekil 11 Selami Ali Açık Türbesi ve Haziresi Restorasyon Sonrası Durumu

Şekil 12 Türbe Bilgi Sistemi

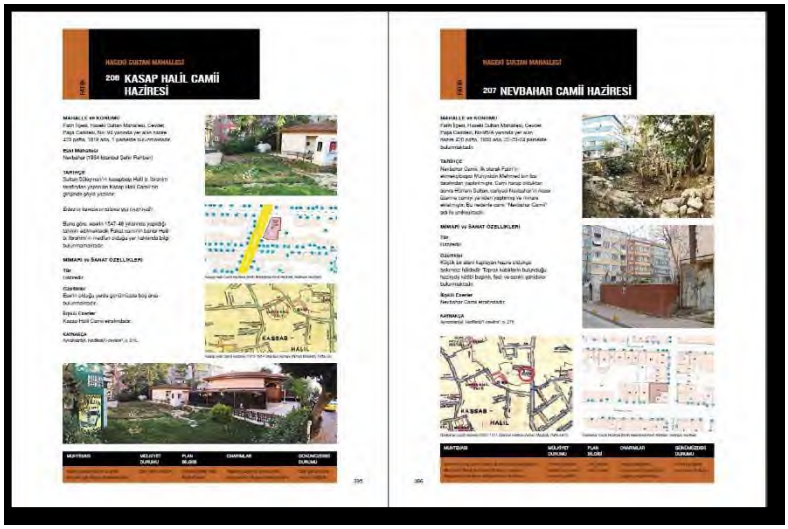

Şekil 13 Envanter Kitabı

Şekil 14 Mihrişah Valide Sultan Sıbyan Mektebi

Şekil 15 Vefa Kabristanı (Fatih) Restorasyon Sonrası Durumu

Şekil 16 Üzerinde palet tasvir edilen bir mezar taşı (Sarıyer)

Şekil 17 Gemi direği şeklinde yapılan şahide örneği (Beşiktaş)

Şekil 18

AKŞEHİR NASREDDİN HOCA MEZARLIĞINDAKİ BİR GRUP MEZAR TAŞI

A Group Of Tombstones İn The Aksehır Nasreddın Hodja Cemetery

Dr. Razan AYKAÇ*

ÖZET

Mezar taşları; dönemin üslup özelliklerinin taşa işlenmesiyle, bunların üzerinde yer alan her bir motife yüklenen derin manasıyla, karakteristik ve yerel özellikleriyle oluşan çeşitli formlarıyla Türk Sanatında önemli bir yere sahiptir.

Akşehir; Roma döneminde "Philomelium" (bal sevenler) adıyla anılmış olup Bizans, Selçuklu, Beylikler, Osmanlı dönemlerinde iskân görmüştür. Mezar taşları açısından oldukça zengin olan kentte ve civarındaki köylerde farklı dönemlere ait Türk-İslam mezar taşları bulunmaktadır.

Iğdelik, Çöğürlük, Arablar, Öksürük Taşı, Kerpiçlik, Çayboyu, Hıdırlık gibi mezarlıklar; Ulu Cami, Güdük Minare gibi camiler; Taceddin, Yağlıdede gibi türbeler ve civardaki köyler dahil olmak üzere pek çok tarihi mezar taşı ya mevcut yapıların onarımında ya da yeni açılan mezarların iç duvarlarında kullanılmak üzere veya çalınmak suretiyle yok olmaktadır. Seyyid Mahmud Hayrani Türbesi etrafındaki mezarlık kaldırılmış, kurtarılabilen mezar taşları Seyyid Mahmud Hayrani Türbesine ve Taş Medreseye götürülmüştür. Nasreddin Hoca Türbesinin de içinde yer aldığı kabristanda bulunan mezar taşlarının da büyük çoğunluğu yeni definler esnasında kullanılmakta, yerinden sökülmekte, harap olmaktadır. Bu mezar taşlarının bir kısmı mezarlık girişinde, diğer bir kısmı da Taş Medresede sergilenmektedir (Fotoğraf No.1-3).

Bu çalışmada; Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığında bulunan yirmi iki adet mezar taşı dönem, tipoloji, form, malzeme, dil, yazı çeşidi, teknik ve tezyinat açısından incelenmiş ve Anadolu'daki benzer örneklerle karşılaştırılarak Türk mezar taşları içerisindeki yeri ve önemi tespit edilmiştir.

***Anahtar Kelimeler**: Mezar Taşı, Akşehir, Nasreddin Hoca, Osmanlı, Beylikler Dönemi*

ABSTRACT

Tombstones have important place in Turkish Art by its various forms which are composed of stylistic features of the period to be patterned on stone, deep sens loaded on each of these patterns and forming with characteristic and local features.

Aksehir; it was called as Philomelium (honey lovers) during the Roman Period and it was settled in Byzantine, Seljuk, Principalities and Ottoman periods. The city is very rich in terms of tombstones and there are Turkish-Islamic tombstones belonging to different periods in the villages around it.

Cemeteries such as İğdelik, Çöğürlük, Arabalar, Öksürüktaşı, Kerpiçlik, Çayboyu, Hıdırlık, Mosques such as Ulucami and Güdük Minare, tombs such as Taceddin, Yağlıdede, many historical tombstones including by surrounding villages are destroyed either by the restoration of existing buildings or disappearing by using them on the inner walls of newly opened tombs or by stealing.

Cemeteries around the tomb of Seyyid Mahmud Hayrani was removed, tombstones are able to rescued are moved to The Tomb of Seyyid Mahmud Hayrani and to the Tas Medrese.

Most of tombstones in The Cemetery -where tomb of Hojja Nasreddin is also there- are using by the times of new burials. They are destroying by retaken from its place. Some of these tombstones are exhibited at the entrance of the cemetery and in Tas Medrese.

In this study; Twenty-two gravestones at the Akşehir Nasreddin Hodja Cemetery were examined in terms of typology, form, material, language, type of writing, technique and decoration and determined their place and importance in Turkish Tombstones by comparison with similar examples in Anatolia.

***Keywords**: Tombstone, Akşehir, Nasreddin Hodja, Ottoman, Principalities Period*

* Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Selçuklu-Konya, razan.aykac@selcuk.edu.tr.

KATALOG

Katalog No.:1	**Fotoğraf No**.:4
Adı:	İSİMSİZ MEZAR TAŞI
Yeri:	Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı
Kitabe:	Şahide üzerinde mevcuttur.
Malzeme:	Mermer
Uygulanan Teknik:	Kazıma - Oyma-Kabartma

Tanım: 604/1208 tarihli isimsiz mezar, Nasreddin Hoca Türbesi içerisinde olup baş şahidelidir. Selçuklu dönemine ait olan mezar taşının şahidesi toprağa gömülü vaziyettedir. Türbe içerisinde olan bu mezar taşının yüzeyi Beylikler dönemini bitkisel bezemelerle de tezyin edilmiştir.

Baş şahidesi; gövde kısmı dikdörtgen formda, sivri kemerle sınırlandırılmış mihrap nişi şeklinde (mihrabiye formunda) düzenlenmiştir. Alınlık kısmı da yine sivri kemer tepeliklidir. Şahidenin ön yüzeyinde kazıma tekniği ile hakkedilmiş tarih kısmı yer almaktadır. Ayrıca ön yüzeyde muhtemelen sonraki dönemlerde eklenmiş olan Osmanlıca-Arapça yazılar vardır. Tarih yazılı kısmın altında yine kazıma tekniği ile yapılmış yaprak, dal ve gonca motiflerinden oluşan bitkisel süslemeler bulunmaktadır. Ön yüzün alınlık kısmı iki yandan taç yaprak, orta kısımda ise daha büyük bir taç yaprağın orta bağ olarak kullanılmasıyla oluşturulan kompozisyonla tezyin edilmiştir. Şahidenin arka yüzü tamamen bezelidir. Şahidenin gövde kısmında kabartma tekniğiyle yapılmış palmet-rûmi düzenlemesi görülmektedir. Alınlık ile gövde geçiş kısmında tek satır halinde, iki kat istiflenmiş kitabe metni yer almaktadır. Alınlık kısmı yine gövdede görülen palmet-rûminin bir benzeri ile orta bağ motiflerinin yer aldığı bitkisel bezemelerden oluşmaktadır.

Baş Şahidesi Ön Yüzü Türkçe Yazılışı:	- Tarihuhu erbeun ve sitte mie 604 / 1208
Ölçüler:	Baş Taşı Boy: 104 cm En: 46 cm Kalınlık: 14 cm
Mezar Taşı Yazı Türü:	Celî Sülüs

Katalog No.:2	**Fotoğraf No**.:5
Adı:	HABİBE BİNTİ MEHMED ÇELEBİ'NİN MEZAR TAŞI
Yeri:	Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı
Kitabe:	Şahide üzerinde mevcuttur.
Malzeme:	Mermer
Uygulanan Teknik:	Oyma-Kabartma

Tanım: 750 /1349 senesinde vefat eden Habibe Binti Mehmed Çelebi'nin kabri Nasreddin Hoca Türbesi içerisinde olup sembolik sandukalıdır. Beylikler dönemine ait mezar baş ve ayak şahidelidir. Şahide çevresi üç yönden üç köşeli yıldızın ters ve düz istifi ile hareketlendirilmiştir.

Baş şahidesi; dikdörtgen formda ve yanlardan burmalı sütuncelerle sınırlandırılmış, sivri kemer tepeliklidir. Şahidenin ön yüzünde yoğun bir tezyinat, alt ve orta bölümlerinde ise pano içerisinde kitabe metni yer almaktadır. Sütunceler çokgen prizmatik formda düzenlenmiş zar başlıklıdır. Başlıklar sütunceler ile alınlık kısmına geçiş arasındadır. Şahidenin alt kısmında pano içerisine istiflenmiş kitabe metni bulunmaktadır. Kitabenin devamında gövde üzerinde yine pano içerisinde ikinci kitabe vardır. Gövde üzerinde yoğun bitkisel tezyinat görülmektedir. Palmet, rûmi ve kıvrık dallardan oluşan bu süslemeler beylikler dönemi özelliğini yansıtmaktadır. Gövde bölümünden alınlık kısmına

geçiş boş bırakılmayıp içerisi yaprak ve çiçeklerle doldurulmuş, tek sıra bordürle ayrılmıştır. Alınlık kısmında oyma-kabartma tekniğiyle yapılmış kıvrık dallar, palmet, rûmi ve gonca motifleri mevcutur. Şahidenin arka yüzü de tamamen bitkisel bezemelerle işlenmiştir. Ön yüzde yer alan sütunceler arka yüzde görülmemektedir bu açıdan ender örneklerden biridir. Arka yüzeyin tamamı kıvrık dallar, palmet ve rûmilerle bezelidir. Gövdenin orta kısmında kıvrık dallardan oluşturulmuş ve içerisinde iki satır halinde kitabe metninin istiflendiği bir rozet vardır. Rozetin iki yanında ise Zengi düğümü motifi mevcuttur. Alınlık kısmı, benzer tezyinata sahip olup üst kısmında iki iri palmetin birleştirilmesi ile oluşan kuş tasviri dikkat çekicidir.

Ayak şahidesi; dikdörtgen formda, sivri kemer tepeliklidir. Ayak şahidesinin ön yüzü bölümler halinde farklı bezemelere sahiptir. Alt kısmında bir pano içerisinde girift istifle hakkedilmiş kitabe metni vardır. Panonun çevresi sade tutulmuştur. Pano üzerinde orta kısma denk gelen kare bir pano içerisinde ikinci kitabe bulunmaktadır. Bu ikinci kitabenin alt ve üst kısımları bitkisel tezyinat ile tamamlanmıştır. Gövdeden alınlığa geçiş ince bir bordürle sağlanmaktadır. Alınlık kısmında kıvrık dal, yaprak ve goncadan oluşan daha yoğun bir bitkisel tezyinat görülmektedir. Şahidenin arka yüzü iri ve birbirini takip eden palmet ve rûmilerle düzenlenmiştir. Bu tezyinat arka yüzün tamamını kaplamaktadır. Şahide arka yüzeyinde kitabe mevcut değildir.

Baş Şahidesi Ön Yüzü Türkçe Yazılışı:	**Ayak Şahidesi Ön Yüzü Türkçe Yazılışı:**
Üst-Vefatı el-merhume Habibe binti Mehmed Çelebi **Alt-**El-mevtü ke'sün külli nasın şaribüha	**Üst-**Et-tarih sene hamsün ve seb'a mae (750 / 1349) **Alt-** Ah et-mevt eyyühe'l-ğafilün

Ölçüler:	Baş Taşı Boy: 133 cm En:45 cm Kalınlık: 11 cm Ayak Taşı Boy: 142 cm En:39 cm Kalılık:13 cm
Mezar Taşı Yazı Türü:	Celî Sülüs

Katalog No.:3	**Fotoğraf No**.: 6-7
Adı:	IMAD İBNİ ALİ'NİN MEZAR TAŞI
Yeri:	Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı
Kitabe:	Şahide üzerinde mevcuttur.
Malzeme:	Mermer
Uygulanan Teknik:	Oyma-Kabartma

Tanım: 884 /1479'de ölen Imad İbni Ali'nin kabri baş ve ayak şahideli olup şahideler toprağa gömülü vaziyettedir. Beylikler dönemine ait mezarın; Baş şahidesi dikdörtgen gövdeli, dilimli kemer tepeliklidir. Şahide ön yüzeyi; gövde üzerinde dört satır halinde cetvellerle ayrılmış oyma-kabartma tekniği ile hakkedilmiş kitabe metni yer almaktadır. Alınlık kısmı bitkisel bezemelidir. Gövde ve alınlık arasında geometrik düzenlemeli bordür vardır Şahide yanlardan geometrik motiflerle bezeli sütuncelerle sınırlandırılmış olup sütuncelerin üzeri; içerisi çok kollu yıldız motifi ile doldurulmuş zar başlıklıdır. Şahidenin arka yüzünde zengin tezyinat görülür. Gövde kısmı altta kıvrık dal ve yapraklar, üzerinde ışınsal güneş tasviri ve köşeliklerde çiçek motifi ile bezelidir. Alınlığa geçiş ve gövde arasında, içerisi geometrik düzenlemeli tek sıra bordür mevcuttur. Alınlık kısmı dilimli kemerli olup yüzeyi tamamen palmet, rûmi, kıvrık dal, çiçek motifleri ile tezyin edilmiştir.

Ayak şahidesi dikdörtgen formda, dilimli kemer tepeliklidir. Şahide ön yüzünde alçak kabartma tekniğinde yapılmış kıvrık dal, palmet, rûmi, çiçeklerden oluşan yoğun bir bitkisel tezyinat yer almaktadır. Yanlar; üzeri zar başlıklı, burmalı sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Gövdeden alınlık kısmına geçişte, içerisi bitkisel bezemeli tek sıra bordür bulunmaktadır. Şahide arka yüzü genel olarak dikdörtgen formda, üst kısım dilimli sivri kemer tepeliklidir. Yanlar burmalı sütuncelerle sınırlandırılmış olup sütunceler zar başlıklıdır. Gövde kısmı alttan itibaren tepeliğe kadar bezelidir. Alt kısımda kıvrık dal ve yapraklar, sağ ve sol köşede rozet içerisinde palmet, hemen üzerinde yine rozet içerisinde "Mühr-ü Süleyman" yer almaktadır. Rozetin iki yanından uzanarak hilal şekline bürünen bitkisel kuşak ve bu kuşak

içerisinde, bitkisel bezemeler arasında, yanan bir kandil motifi vardır. Gövdeden alınlık kısmına geçiş, içerisi geometrik düzenlemeli tek sıra bordürle sağlanmaktadır. Burası da palmet, kıvrık dal, çiçek tasvirlerinin mevcut olduğu yoğun tezyinatlıdır.		
Baş Şahidesi Ön Yüzü Türkçe Yazılışı:		**1-**Vefati'l-merhum ve'l-mağfur **2-**Imad ibni Ali ila rahmetillahi Teâla **3-**İnna lillah ve inna ileyhi raciun Fatiha sene erbeatün ve semain ve seman mie (884/1479)
Ölçüler:	Baş Taşı Boy: 129 cm En:58 cm Kalınlık: 12 cm Ayak Taşı Boy: 85 cm En: 50 cm Kalılık: 12 cm	
Mezar Taşı Yazı Türü:	Celî Sülüs	

Katalog No.: 4		**Fotoğraf No**.:8
Adı:	İSİMSİZ MEZAR TAŞI	
Yeri:	Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı	
Kitabe:	Şahide üzerinde mevcuttur.	
Malzeme:	Mermer	
Uygulanan Teknik:	Oyma-Kabartma	
Tanım: 886 /1481senesinde Hakkın rahmetine kavuşan İsimsiz mezar, baş şahideli olup toprağa gömülü vaziyettedir. Beylikler dönemine ait mezar taşı dikdörtgen formda ve dilimli kemer tepelikle sonlanmaktadır. Alt kısmında; ortada servi, yanlarda yaprak motifinin yer aldığı şahidenin ön yüzü kitabe panosuna ayrılmıştır. Burada cetvellerle bölünmüş, oyma-kabartma tekniği ile hakkedilmiş üç satırlık kitabe metni bulunmaktadır. Kitabe metni kısmen aşınmış durumdadır. Şahide yanlardan burmalı sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Sütunce başlıkları çokgen prizma şeklinde düzenlenmiş zar formundadır. Gövdeden alınlığa geçişte tek sıra, geometrik bordür kuşağı mevcuttur. Alınlık kısmı altı dilimli, sivri kemer şeklinde düzenlenmiştir. Bu kısmın tamamı kıvrık dal, yaprak, palmet ve orta bağın da kullanıldığı bitkisel motiflerle tezyin edilmiştir. Şahide arka yüzü farklı bir düzenlemeye sahiptir. Alt kısmında; ortada yanan bir kandil motifi, yanlarda bitkisel tezyinat bulunmaktadır. Gövde kısmında ise iki niş yer almaktadır. Nişler dikdörtgen formda olup köşeleri pahlanmıştır. Nişlerin içerisi bitkisel tezyinatlıdır. Alınlık kısmı da iri palmet ve rûmilerden oluşan bitkisel bezemelidir.		
Baş Şahidesi Ön Yüzü Türkçe Yazılışı:		**1-**Tarihuhu fi şuhur-ı **2-**Zilhicce sene sitte ve semanin (886/1481) **3-**Seman mae min……
Ölçüler:	Baş Taşı Boy: 90 cm En: 36 cm Kalınlık: 8 cm Ayak Taşı Boy: 100 cm En:35 cm Kalılık: 9 cm	
Mezar Taşı Yazı Türü:	Celî Sülüs	

Katalog No.:5		**Fotoğraf No**.:9
Adı:	ŞEYH MEHMED BİN MAHMUD'UN MEZAR TAŞI	
Yeri:	Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı	

Kitabe:	Şahide üzerinde mevcuttur.
Malzeme:	Mermer
Uygulanan Teknik:	Oyma-Kabartma

Tanım: Baş şahidesinden oluşan mezar taşı Şeyh Mehmed Bin Mahmud'a aittir. Beylikler dönemine ait mezar taşı yerinden sökülmüş durumda olup gövde kısmı dikdörtgen formda, üst kısmı dilimli kemerli tepelikle sonlanmaktadır. Şahidenin ön yüzü; üç yönden geometrik motifli, tek sıra bordür kuşağıyla çevrilmiş kitabe metni ile bitkisel bezemelerle tezyin edilmiş alınlık kısmından oluşmaktadır. Gövde kısmının tamamı kitabe panosuna ayrılmış, panonun altı kısmı sade bırakılmıştır. Kitabe metni cetvellerle bölünmüş, üç satır olarak oyma-kabartma tekniği ile hakkedilmiştir. Şahide iki yandan burmalı sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Sütuncelerin üzerinde çokgen prizmatik formda düzenlenmiş zar başlıklar bulunmaktadır. Alınlık kısmının yüzeyi; yarım palmet, kıvrık dal, yaprak ve orta bağın kullanıldığı girift bir bitkisel ağ meydana getirmektedir. Şahidenin arka yüzü; gövde kısmında büyük bir kandil motifi, kandil çevresinde palmet ve kıvrık dallardan oluşan bezeme mevcuttur. Kandil motifinin ortasında palmet, alt ve üstünde lale motifleri yer almaktadır. Alınlık kısmı da palmet, rumi, kıvrık dal ve lale motiflerinden oluşa ön yüzdekine benzer tezyinata sahiptir.

Baş Şahidesi Ön Yüzü Türkçe Yazılışı:	**1-**İnteka'lel-merhum el-mağfur **2-**Es-said Eş-şehid ila rahmeti **3-**Allahu Teâla Şeyh Mehmed b Mahmud
Ölçüler:	Baş Taşı Boy: 137 cm En: 46 cm Kalınlık:12 cm
Mezar Taşı Yazı Türü:	Celî Sülüs

Katalog No.: 6	**Fotoğraf No**.:10
Adı:	GÜL HATUN BİNTİ ABDULLAH'IN MEZAR TAŞI
Yeri:	Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı
Kitabe:	Şahide üzerinde mevcuttur.
Malzeme:	Mermer
Uygulanan Teknik:	Oyma-Kabartma

Tanım: Baş şahideli kabir Gül Hatun Binti Abdullah'a aittir. Beylikler dönemine ait mezar taşı kareye yakın dikdörtgen formda olup dilimli kemer tepelikle sonlanmaktadır. Şahidenin ön yüzü; iki yandan zikzak yivli sütunce ile sınırlandırılmış, sütünce başlığı altıgen formda düzenlenmiş zar başlıklıdır. Gövde kısmında cetvellerle ayrılmış, oyma kabartma teknik ile hakkedilmiş üç satırlık kitabe metni yer almaktadır. Yüksek olmayan şahidenin gövde kısmında tezyinat unsuru mevcut değildir. Alınlık kısmı beylikler dönemi üslup özelliğine uygun olarak içerisinde palmet ve rûmilerin yer aldığı bitkisel bezemelerle tezyin edilmiştir. Şahidenin arka yüzü; ön yüzüne kıyasla daha sade tutulmuştur. Gövde ve alınlık kısmı kitabe metnine ayrılmıştır. Gövde kısmında iki satır, alınlık kısmında tek satır halinde cetvellerle ayrılmış kitabe metni, oyma-kabartma tekniği ile hakkedilmiştir. Alınlık kısmının kitabe köşelerindeki palmet motifi haricinde tezyinat mevcut değildir.

Baş Şahidesi Ön Yüzü Türkçe Yazılışı: **1-**El-mevtü ke'sün en-nasü şaribüha **2-**El-kabru bakun en-nasü dahilüha **3-** ……..	**Baş Şahidesi Arka Yüzü Türkçe Yazılışı:** **1-**Sahibü hazihi't-türbe El-merhume **2-**El-mağfure Es-saide Eş-şehide **3-**Gül Hatun binti Abdullah
Ölçüler:	Baş Taşı Boy: 50 cm En:43 cm Kalınlık: 7 cm
Mezar Taşı Yazı Türü:	Celî Sülüs

Katalog No.:7	**Fotoğraf No**.:11-12
Adı:	LÜTFİ ……..’ NIN MEZAR TAŞI
Yeri:	Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı
Kitabe:	Şahide üzerinde mevcuttur.
Malzeme:	Mermer
Uygulanan Teknik:	Oyma-Kabartma

Tanım: Lütfi …’a ait mezar baş şahideli olup toprağa gömülü vaziyettedir. Beylikler dönemine ait mezar taşının gövde kısmı dikdörtgen formda, üstü sivri kemer tepeliklidir. Şahide ön yüzünde; üç satır halinde cetvellerle ayrılmış, oyma-kabartma tekniği ile hakkedilmiş kitabe metni yer almaktadır. Kitabe metni çevresi sade bırakılmıştır. Ön yüzün alınlık kısmı beylikler dönemi üslubuna uygun şekilde kıvrık dal, palmet, rûmi gibi bitkisel motifler ile tezyin edilmiştir. Şahide arka yüzü ön yüzüne kıyasla daha hareketlidir. Gövde; alt kısımda iki yanda haş haş motifi ile başlayan ve alınlık kısmına kadar uzanan iri palmet, rûmi, lale dizisinden oluşmaktadır. Alınlık kısmında tezyinat görülmez, burada müsenna tarzda “Ah Minel-Mevt” ibaresi yazılıdır.

Baş Şahidesi Ön Yüzü Türkçe Yazılışı:	**Baş Şahidesi Arka Yüzü Türkçe Yazılışı:**
1-Vefatı’l-merhum El-mağfur **2-**Es-said Eş-şehid Lütfi **3-**……	**1-**Ah minel-mevt (müsenna)

Ölçüler:	Baş Taşı Boy: 99 cm En: 37 cm Kalınlık: 18 cm
Mezar Taşı Yazı Türü:	Celî Sülüs

Katalog No.:8	**Fotoğraf No**.:13
Adı:	İSA EL-HAC ….’IN MEZAR TAŞI
Yeri:	Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı
Kitabe:	Şahide üzerinde mevcuttur.
Malzeme:	Mermer
Uygulanan Teknik:	Oyma-Kabartma

Tanım: İsa El-Hac ….’ın mezarı baş ve ayak şahidelidir. Beylikler dönemine ait şahideler toprağa gömülü vaziyettedir. Baş şahidesinin ön yüzü; gövde kısmı dikdörtgen formda, üstü dilimli sivri kemer tepelikle sonlanmaktadır. Gövde kısmında üç satır halinde cetvellerle ayrılmış, oyma-kabartma tekniği ile hakkedilmiş kitabe metni yer almaktadır. Gövde iki yandan sütuncelerle sınırlandırılmış, alınlık kısmına geçişte çokgen prizma şeklinde düzenlenen zar başlıklar mevcuttur. Şahidenin alınlık kısmı yüksek kabartma tekniğinde düzenlenmiş bitkisel tezyinatlıdır. Burada yarım ve tam palmetler, rumilerle girift bitkisel ağ meydana getirilmiştir. Şahidenin arka yüzü; ön yüzde olduğu gibi yanlardan sütünce ile sınırlandırılmış olup sütüncelerin üzeri de yine zar başlıklıdır. Gövde; alınlık kısmı dâhil tüm yüzey iri palmet ve rûmi dizilerinden oluşan bitkisel bir düzenlemeye sahiptir.

Ayak şahidesinin büyük bir kısmı günümüze ulaşamamıştır. Kalan kısmının da ön ve arka yüzü tahrip olduğu için değerlendirme yapılamamıştır.

Baş Şahidesi Ön Yüzü Türkçe Yazılışı:	**1-**Vefatı'l-merhum el-mağfur **2-**Es-said eş-şehid İsa **3-**El-hac …
Ölçüler:	Baş Taşı Boy: 101 cm En: 42 cm Kalınlık: 12 cm
Mezar Taşı Yazı Türü:	Celî Sülüs

Katalog No.: 9	**Fotoğraf No**.:14
Adı:	HACI AHMED B..(?) MEHMED İBNİ HIZIR TABE ..'NİN MEZAR TAŞI
Yeri:	Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı
Kitabe:	Şahide üzerinde mevcuttur.
Malzeme:	Mermer
Uygulanan Teknik:	Oyma-Kabartma

Tanım: Hacı Ahmed B..(?) Mehmed İbni Hızır Tabe ..'ye ait kabir baş şahidelidir. Beylikler dönemine ait şahide toprağa gömülü, gövde kısmı dikdörtgen formda, üst kısmı dilimli sivri kemer tepeliklidir. Şahide ön yüzü; gövde iki yandan burmalı sütunceler ile sınırlandırılmış olup gövde ve alınlık kısmının tamamında kitabe metni yer almaktadır. Kitabe metni cetvellerle ayrılmış, altı satır halinde, oyma-kabartma tekniği ile hakkedilmiştir. Sütuncelerin üzeri çokgen prizma şeklinde düzenlenmiş zar başlıklıdır. Başlıkların bezeli olduğu anlaşılmakta fakat tahrip olduğundan motifler anlaşılamamaktadır. Yeni yapılan defin, şahidenin arka yüzünü kapattığı için bu kısımla ilgili değerlendirme yapılamamıştır.

Baş Şahidesi Ön Yüzü Türkçe Yazılışı:	**1-**El-hükmü lillah el-vahidü'l kahhar **2-**Kale'n-nebiyyü aleyhisselam Külli şey'in yemutu ve hüve hayyun la yemut **3-**Vefatı'l-merhum el-mağfur eş-şehid **4-**El-muhtac ila rahmeti Rabbihi'l-mecid Hacı Ahmed B.. (?) Mehmed **5-**İbni Hızır Tabe serahu ve ceale'l-cennete me'vahü … **6-…**
Ölçüler:	Baş Taşı Boy: 114 cm En: 41 cm Kalınlık: 10 cm
Mezar Taşı Yazı Türü:	Celî Sülüs

Katalog No.:10	**Fotoğraf No**.:15-16
Adı:	AİŞE HANIM'IN MEZAR TAŞI
Yeri:	Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı
Kitabe:	Şahide üzerinde mevcuttur.

Malzeme:	Mermer
Uygulanan Teknik:	Oyma-Kabartma

Tanım: 1302 12 Ramazan / 25 Haziran 1885 senesinde vefat eden Aişe Hanım'a ait kabir sandukalı olup baş ve ayak şahidesinden oluşmaktadır. Geç Osmanlı dönemine ait olan mezar taşı dikdörtgen formda olup yuvarlak kemer tepeliklidir. Sanduka ön, arka ve yan kapaklarında herhangi bir süsleme mevcut değildir.

Baş şahide ön yüzü; genel itibari ile gövde kısmı kitabe panosuna, tepelik kısmı ise tezyinata ayrılmıştır. Şahide ön yüzünde dokuz satır halinde, cetvellerle ayrılmış kitabe metni bulunmaktadır. Tepelik kısmında ise Osmanlı batılılaşma dönemi üslubunda tezyin edilmiş iri yapraklı bitkisel motifler bulunmaktadır. Şahidenin arka yüzü sade tutulmuştur.

Ayak şahide ön yüzü; baş şahidesinde olduğu gibi gövde kısmı kitabe panosuna, tepelik kısmı ise tezyinata ayrılmıştır. Burada 1930'lu yıllarda ikinci kez defin yapılmıştır. Bu definin 1930'lu yıllarda olduğu, üzerinde Latin harfler ile hakkedilmiş meftaya ait doğum ve ölüm tarihlerinden anlaşılmaktadır. Yüzeyin aşınmasından dolayı kitabe okunamamaktadır. Alınlık kısmında baş şahidesi ile benzer süsleme kompozisyon hâkimdir. Şahidenin arka yüzü tamamen sade bırakılmıştır.

Baş Şahidesi Ön Yüzü Türkçe Yazılışı:	**1-**Hüve'l-halluku'l-baki **2-**Umarım bakmaya Rabbim yüzümü karasına **3-**Merhem-i rahmet ura masiyetim yarasına **4-**Kereminden ne kadar isem kesmem ümit **5-**Giremez kimse efendiye kulun arasına **6-**Nakib İsmail Ağanın kerimesi **7-**Ve Alay Kâtibi el-Hac Abdurrahman **8-**Efendi zevcesi Aişe Hanım **9-**Ruhuna Fatiha Sene 1302 12 Ramazan / 25 Haziran 1885
Ölçüler:	Baş Taşı Boy: 106 cm En: 29 cm Kalınlık: 12 cm Ayak Taşı Boy:106 cm En:27 cm Kalılık: 9 cm
Mezar Taşı Yazı Türü:	Celî Sülüs

Katalog No.:11	**Fotoğraf No**.:17-18
Adı:	MUSTAFA HURŞİD BEY'İN MEZAR TAŞI
Yeri:	Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı
Kitabe:	Şahide üzerinde mevcuttur.
Malzeme:	Mermer
Uygulanan Teknik:	Oyma-Kabartma

Tanım: 1314 25 Cemaziye'l-Evvel / 15 Mart 1896'da hakkın rahmetine kavuşan Mustafa Hurşid Bey'e ait mezar baş şahideli ve silindirik gövdelidir. Şahide, form özellikleri ve kitabesine göre Geç Osmanlı dönemine aittir. Silindirik gövdeli mezar taşlarında sık görülen baş ve ayak şahideli, beton zemine gömülü olması gereken formu bozulmuş durumdadır. Sadece baş şahidesi sağlam durumda olan mezarın mevcut haline bakılırsa yerinin değiştiği söylenebilir. Şahidenin ön yüzünde; kartuşlarla ayrılmış sekiz satırlık kitabe metni oyma-kabartma teknik ile hakkedilmiştir. Silindirik gövdenin altında kaide mevcuttur. Kaide üzerinde, sağ ve sol taraflarda, dönemin üslup özelliğini yansıtan S, C kıvrımlarından oluşan bezemeler ve iki iri gül motifi yer almaktadır. Şahidenin arka yüzü sade tutulmuştur.

Baş Şahidesi Ön Yüzü Türkçe Yazılışı:	**1-**Âh mine'l-mevt **2-**Lazistan hanedanından **3-**Akşehir kaim-makamı **4-**Ali Rıza Paşa **5-**Hazretlerinin mahdumu **6-**Mustafa Hurşid Bey **7-**Ruhiçün Fatiha **8-** Sene 1314 25 Cemaziye'l-Evvel / 15 Mart 1896
Ölçüler:	Baş Taşı Boy: 123 cm En: 28 cm Ayak Taşı Boy: 82 cm En: 29 cm
Mezar Taşı Yazı Türü:	Celî Ta'lik

Katalog No.: 12	**Fotoğraf No**.:19-20
Adı:	ŞERİFE HANIM'IN MEZAR TAŞI
Yeri:	Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı
Kitabe:	Şahide üzerinde mevcuttur.
Malzeme:	Mermer
Uygulanan Teknik:	Oyma-Kabartma

Tanım: 1316 / 1898 senesinde ölen Şerife Hanım'ın kabri pehleli olup baş ve ayak şahidesi mevcuttur. Geç Osmanlı dönemine ait şahideler dikdörtgen formda ve aşağıdan yukarı doğru genişleyerek üstte sivri kemer ile nihayetlenmektedir. Pehle köşeleri pahlanmış, orta kısmı ise rahmet yağdığında, rahmetin kabre ulaşması açısından su çanağı tarzında düzenlenmiştir. Baş şahidesinin ön yüzü; gövde kısmında pano içerisinde, yedi satır halinde, oyma-kabartma tekniği ile hakkedilmiş kitabe metni yer almaktadır. Alınlık kısmı ise vazo içerisinde kıvrım dallar, çiçeklerden oluşan bitkisel tezyinatlıdır. Baş şahidesi arka yüzü sade tutulmuştur.

Ayak şahidesi ön ve arka yüzünde kitabe metnine veya bezemeye yer verilmemiştir.

Baş Şahidesi Ön Yüzü Türkçe Yazılışı:	**1-**Ah mine'l-mevt Sene 1316 / 1898 **2-**Müyesser oldu bana şehadet **3-**İlahi sen nasib eyle saadet **4-**Bulam ta ki Rasulümden şefaat **5-**Akşehirli nakibü'l-eşraf **6-**Kaim-makamı İsmail Mahir **7-**Beyin Zevcesi Şerife Hanım Ruhuna Fatiha
Ölçüler:	Baş Taşı Boy:104 cm En: 24 /30 cm Kalınlık: 6 cm Ayak Taşı Boy: 97 cm En:23 /30 cm Kalılık: 8 cm
Mezar Taşı Yazı Türü:	Celî Rik'a

Katalog No.: 13	**Fotoğraf No.:**21-22
Adı:	HAFIZ HASAN EFENDİ'NİN MEZAR TAŞI
Yeri:	Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı
Kitabe:	Şahide üzerinde mevcuttur.
Malzeme:	Mermer
Uygulanan Teknik:	Oyma-Kabartma

Tanım: Hafız Hasan Efendi'nin kabri, üzeri açık sandukalı olup baş ve ayak şahidesi mevcuttur. Kabrin Geç Osmanlı dönemine ait olduğu kitabe, süsleme ve formundan anlaşılmaktadır. Sanduka üst kapağının orta kısmı dikdörtgen şeklinde açık bırakılmıştır. Yan kapakların üzerinde içerisi boş bırakılmış panolar bulunmakta, bunun haricinde herhangi bir hareketlilik yer almamaktadır.

Baş şahidesi aşağıdan yukarı doğru genişleyen dikdörtgen bir forma sahip olup sivri kemer tepeliklidir. Şahide ön yüzünde; gövde kısmında cetvellerle ayrılmış sekiz satır halinde oyma-kabartma teknik ile hakkedilmiş kitabe metni yer almaktadır. Alınlık kısmı ise döneminin üslup özelliğini yansıtan vazodan veya sepetten fışkırmış iri yaprak motifleriyle tezyin edilmiştir. Şahidenin arka yüzü sade bırakılmıştır.

Ayak şahidesi de baş şahidesiyle aynı forma sahiptir. Şahide ön yüzü; yine döneme uygun olarak natüralist üslupta yapılmış, ortada servi ağacı ve etrafında iri yaprak motifleriyle bezelidir. Şahidenin arka yüzü sade tutulmuştur.

Baş Şahidesi Ön Yüzü Türkçe Yazılışı:	**1-**Ah mine'l-mevt **2-**İlahi ente Rahmani **3-**Recai minke ğufrani **4-**Ve la te'huz biğazbani **5-**Ve kemmil küllü naksani **6-**Mumcu zade Hafız Hasan **7-**Efendi ruhuna Fatiha **8-**Sene R.1318- H.1316 Zilkade- Şubat M. 1902- M. 27 Mart 1899
Ölçüler:	Baş Taşı Boy: 93 cm En: 27 cm Kalınlık: 13 cm Ayak Taşı Boy: 86 cm En:21 /29 cm Kalılık:8 cm
Mezar Taşı Yazı Türü:	Celî Ta'lik

Katalog No.:14	**Fotoğraf No**.:23-24
Adı:	RIZA BEY'İN MEZAR TAŞI
Yeri:	Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı
Kitabe:	Şahide üzerinde mevcuttur.
Malzeme:	Mermer
Uygulanan Teknik:	Oyma-Kabartma

Tanım: 1319/190'de ölen Rıza Bey'in kabri baş şahidelidir. Geç Osmanlı dönemine ait şahide toprağa gömülü vaziyettedir. Şahidenin gövdesi dikdörtgen formda olup gövdeden başlığa geçiş kısmı dilimli şekilde düzenlenmiş, fes

başlıklıdır. Fes başlık gövdeden kopmuş durumda, kırıktır. Şahide ön yüzünde; gövde kısmında pano içerisinde, cetvellerle ayrılmış altı satır halinde oyma-kabartma tekniği ile hakkedilmiş kitabe metni yer almaktadır. Şahidenin arka yüzü bitkisel motiflerle tezyin edilmiştir.

Baş Şahidesi Ön Yüzü Türkçe Yazılışı:	**1-**Hüve'l-baki **2-**El-merhum Akşehir **3-**Aley Kaim-makamı **4-**Rıza Bey'in **5-**Ruhuna Fatiha **6-**1319 / 1901

Ölçüler:	Baş Taşı Boy: 103 cm En: 42 cm Kalınlık: 8 cm
Mezar Taşı Yazı Türü:	Celî Sülüs

Katalog No.:15	**Fotoğraf No**.:25-27

Adı:	HABİBE HANIM'IN MEZAR TAŞI
Yeri:	Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı
Kitabe:	Şahide üzerinde mevcuttur.
Malzeme:	Mermer
Uygulanan Teknik:	Oyma-Kabartma

Tanım: 1326 Zilhicce / Ocak 1909 senesinde hakkın rahmetine kavuşan Habibe Hanım'ın mezarı pehleli olup baş ve ayak şahidesinden oluşmaktadır. Baş şahidesi; dikdörtgen formlu, kabrin bir hanıma ait olduğunu temsilen düzenlenmiş bitkisel başlıklıdır. Mezar taşının bir bayana ait olduğu başlık türünden anlaşılmış olsa da bu durum, kitabe içeriği okunduğunda netlik kazanmıştır. Şahidenin ön yüzü; gövde kısmı tamamen kitabe metnine ayrılmıştır. Kitabe metni pano içerisinde on satır halinde cetvellerle ayrılmış, oyma-kabartma tekniği ile hakkedilmiştir. Başlık kısmı stilize edilmiş dallar, kıvrımlar ve düğümlerle oluşturulmuş buket tarzı bir düzenlemeye sahiptir. Şahidenin arka yüzü tamamen sade bırakılmıştır.

Ayak şahidesi; gövde kısmı dikdörtgen formda olup sivri kemer tepeliklidir. Şahide ön yüzü; alt kısımdan başlayarak tepe noktaya kadar dönem üslubuna uygun olarak çiçek ve yaprak motiflerinin ağırlık kazandığı natüralist tarzda bezelidir. Şahidenin arka yüzünde tezyinat veya kitabe mevcut değildir, sade tutulmuştur.

Baş Şahidesi Ön Yüzü Türkçe Yazılışı:	**1-**Hüve'l-hallaku'l-baki Sene 1326 Zilhicce / Ocak 1909 **2-**İbret olsun senin Kabrinden bütün ehl-i fena **3-**Çorhun ahvali hemişe böyle olmuş bi vefa **4-**Ömrümün orta çağında fec'eten ettim veda **5-**Zevc-i evladımdan etmiştir beni ahir-i cüda **6-**Ver tahammül zevcime evladıma ahfadıma Ya Rabbi …… **7-**Her gelen bir Fatiha ile kabrime etsün nida **8-**Akşehir Nakibü'l-eşref kaim-makamı İsmail **9-**Mahir Bey kerimesi Köse Ahmed Zade Hacı **10-**Mehmed Zevcesi Habibe Hanım ruhuna Fatiha

Ölçüler:	Baş Taşı Boy: 122 cm En: 32 cm Kalınlık: 8 cm Ayak Taşı Boy:120 cm En: 27 /37 cm Kalılık:8 cm
Mezar Taşı Yazı Türü:	Celî Ta'lik

Katalog No.:16	**Fotoğraf No**.:28-29
Adı:	CELAL BEYZADE MUSTAFA BEY'İN MEZAR TAŞI
Yeri:	Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı
Kitabe:	Şahide üzerinde mevcuttur.
Malzeme:	Mermer
Uygulanan Teknik:	Oyma-Kabartma

Tanım: 19 Muharrem 1327 / 10 Şubat 1909'de ölen Celal Beyzade Mustafa Bey'in mezarı pehleli olup baş ve ayak şahidesi mevcuttur. Geç Osmanlı dönemine ait kabrin şahideleri kare kaideli, silindirik gövdeli ve külah şeklinde sivri tepeliklidir. Pehleni orta kısmı rahmet yağdığında, rahmetin kabre ulaşması açısından su çanağı şeklinde düzenlenmiştir. Yan kapakların orta kısmında yer alan iri güller, sümbül dalları batılılaşma dönemi üslup özelliğini yansıtmaktadır. Benzer tezyinat ön ve arka kapaklarda da görülmektedir. Ayrıca ortada mevcut olan güllerin yanı silmelerle hareketlendirilmiştir. Baş ve ayak şahidelerinin kaideleri üzerinde de çiçek ve yapraklardan oluşan bitkisel bezeme vardır. Şahidelerin iki yanında bitkisel ve volütlü şekilde kıvrım yapan motiflerle oluşturulmuş kaide devamı vardır. Bu, kaide ile gövdeyi birbirine bağlamaktadır.

Baş şahidesinin ön yüzeyinde; sekiz satır halinde, cetvellerle ayrılmış, oyma-kabartma tekniği ile hakkedilmiş kitabe metni yer almaktadır. Şahidenin silindirik gövdesinin arka yüzünde hareketlilik görülmemektedir.

Ayak şahidesinin ön yüzeyi; ortada bir servi motifi ve dönemin üslup anlayışına uygun olarak asma yaprakları, üzüm salkımlarının yer aldığı bitkisel tezyinata sahiptir. Tepelik kısmı yine asma yaprağı ile sonlandırılmıştır. Arka yüzü sade bırakılmıştır.

Baş Şahidesi Ön Yüzü Türkçe Yazılışı:	**1-**Ah mine'l-mevt **2-**Gelen elbette gidecektir bir gün **3-**Kendi fani olmaz kimseye baki dünya **4-**Hoş sada koymalıydı gitmeyen bu kubbede bir **5-**Yoksa beyhude gelip gitmede yoktur mana **6-**Akşehir eşrafı hanedanından Celal Beyzade **7-**Mustafa Bey ruhuna Fatiha 19 Muharrem 1327/ 10 Şubat 1909
Ölçüler:	Pehle En:60 cm Uzunluk 137 cm Yükseklik: 58 cm Platform:21cm Baş Taşı Boy: 101 cm Çap: 63 Ayak Taşı Boy: 92 cm Çap: 68
Mezar Taşı Yazı Türü:	Celî Ta'lik

Katalog No.: 17	**Fotoğraf No**.:30
Adı:	HACI MEHMED EFENDİ'NİN MEZAR TAŞI

Yeri:	Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı
Kitabe:	Şahide üzerinde mevcuttur.
Malzeme:	Mermer
Uygulanan Teknik:	Oyma-Kabartma

Tanım: 28 Mayıs 1912 senesinde vefat eden Hacı Mehmed Efendi'nin mezarı pehleli olup baş ve ayak şahidelidir. Kitabe, süsleme ve formu Geç Osmanlı dönemine ait olduğunu göstermektedir.

Baş şahidesi; dikdörtgen gövdeli, fes başlıklıdır. Şahide ön yüzü; gövde kısmında dokuz satır halinde, cetvellerle ayrılmış, oyma-kabartma teknik ile hakkedilmiş kitabe metni yer almaktadır. Şahidenin arka yüzünde hareketlilik görülmemektedir.

Ayak şahidesi; gövde kısmı dikdörtgen formda olup aşağıdan yukarı doğru genişlemektedir, üst kısmı ise sivri kemer tepeliklidir. Şahide ön yüzü; alt kısımdan gövdenin tamamına yayılan iri stilize edilmiş natüralist çiçekler, lâle, gül ve bahar dallarından oluşan bitkisel motiflerle bezelidir. Şahidenin arka yüzünde herhangi bir hareketlilik mevcut değil, sade tutulmuştur.

Baş Şahidesi Ön Yüzü Türkçe Yazılışı:	**1-**Hüve'l-baki Sene 1330 9. Cemaziyel-Ahir / Haziran 1912 ……. **7-** Köse Ahmed Efendizade Hacı …. **9-**Mehmed Efendi ruhuna fatiha 13 Mayıs Sene 1328 / 28 Mayıs 1912
Ölçüler:	Baş Taşı Boy: 124 cm En: 32 cm Kalınlık: 7 cm Ayak Taşı Boy: 115 cm En:25 /36 cm Kalınlık: 7 cm
Mezar Taşı Yazı Türü:	Celî Rik'a

Katalog No.:18	**Fotoğraf No**.:31
Adı:	HACI MEHMED AĞA'NIN MEZAR TAŞI
Yeri:	Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı
Kitabe:	Şahide üzerinde mevcuttur.
Malzeme:	Taş
Uygulanan Teknik:	Oyma-Kabartma

Tanım: 1331/ 1913 yılında ölen Hacı Mehmed Ağa'nın kabri sandukalıdır. Üzeri açık sandukalı, baş ve ayak şahideli mezar; form, süsleme ve şahide üzerindeki kitabede verilen tarihe göre Geç Osmanlı dönemine aittir. Sanduka kapaklarının yüzeyinde tezyinat unsuruna yer verilmemiş, buralar silmelerle hareketlendirilmiştir. Sandukadan şahideye geçişte dal ve yaprak motifleri bulunmaktadır.

Baş şahidesi; gövde kısmı dikdörtgen formda olup üst kısmı sarık başlıklıdır. Şahide ön yüzü; gövde kısmında kitabe metni yer almaktadır, üzerinde tezyinat unsuru mevcut değildir. Kitabe metni sekiz satır halinde cetvellerle ayrılmış, oyma-kabartma teknik ile hakkedilmiştir. Baş şahidesi arka yüzünde herhangi bir hareketliliğe yer verilmemiş olup sade bırakılmıştır.

Ayak şahidesi; gövde kısmı dikdörtgen formda olup sivri kemer tepeliklidir. Ayak şahidesi ön yüzü; alt kısımdan başlayarak tepelik kısmına kadar tamamen yüksek kabartma tekniği ile tezyin edilmiştir. Alt kısımda iri yaprak, gövde kısmında vazo içerisinden çıkan servi ağacı ve ağacın dallarında yaprak, lale motifleri doğaya çok yakın bir anlayışla işlenerek dönemin üslup anlayışını yansıtmaktadır. Arka yüzü ise baş şahidesinde olduğu gibi sade tutulmuştur.

Baş Şahidesi Ön Yüzü Türkçe Yazılışı:	**1-**Hüve'-hayyü'l-baki **2-**İlahi ente……rahmani **3-**Recai minke ğufrani **4-**Fela te'huz biğazabati **5-**Ve kemmil külli naksani **6-**Hacı Battalzade **7-**Hacı Mehmed Ağanın ruhuna **8-**Fatiha fi sene 1331 / 1913

Ölçüler:	Baş Taşı Boy: 144 cm En:32 cm Kalınlık:12 cm Ayak Taşı Boy: 110 cm En:33 cm Kalınlık: 12 cm Pehle Boy: 46 cm En 152 cm (dıştan dışa) Kalınlık: 55cm (dıştan dışa)
Mezar Taşı Yazı Türü:	Celî Sülüs

Katalog No.: 19	**Fotoğraf No**.:32-33
Adı:	ABDULLAH CEVDET EFENDİ'NİN MEZAR TAŞI
Yeri:	Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı
Kitabe:	Şahide üzerinde mevcuttur.
Malzeme:	Mermer
Uygulanan Teknik:	Oyma-Kabartma

Tanım: 24 Teşrini Evvel 1340 / 24 Ekim 1924'de hakkın rahmetine kavuşan Abdullah Cevdet Efendi'nin mezarı sandukalı olup baş ve ayak şahidelidir. Üzeri açık sandukalı mezar; form, süsleme ve kitabe içeriğine göre Geç Osmanlı dönemine tarihlendirilmektedir. Sanduka yan kapaklarının üzerinde içerisi boş bırakılmış panolar bulunmaktadır. Panolar haricinde bir hareketlilik mevcut değildir.

Baş şahidesi; dikdörtgen gövdeli, fes başlıklıdır. Şahide ön yüzünde; pano içerisinde cetvellerle ayrılmış, oyma-kabartma tekniği ile hakkedilmiş sekiz satır kitabe metni yer almaktadır. Şahide arka yüzü sade tutulmuştur.

Ayak şahidesi; dikdörtgen gövdeli, sivri kemer tepeliklidir. Şahide ön yüzünde; pano içerisinde 'S' ve 'C' kıvrımlarının oluşturduğu bitkisel tezyinat, saksıdan çıkan gül ve yaprak motifli tasvirlerin yer aldığı bezemeler dönem üslubunu yansıtmakta ve tüm yüzeyi kaplamaktadır. Arka yüzü tamamen boş bırakılmıştır.

Baş Şahidesi Ön Yüzü Türkçe Yazılışı:	**1-**Hüve'l-baki **2-**Hasretimle valideynim durmasın ağlasın **3-**Gençliğime doymadım ah baan her can ağlasın **4-**Acısıınlar bana emsal akranın cümlesi **5-**Rahm eder gökte melekler yerde insan ağlasın **6-**Mumcu Zade Hafız Hasan Efendinin **7-**Mahdumu Abdullah Cevdet Efendinin **8-**Ruhuna Fatiha 24 Teşrini Evvel Sene 1340 / 24 Ekim 1924
Ölçüler:	Baş Taşı Boy: 97 cm En: 35 /40 cm Kalınlık: 8 cm Ayak Taşı Boy: 87 cm En:31 cm Kalınlık:7 cm
Mezar Taşı Yazı Türü:	Celî Ta'lik

Katalog No.: 20	**Fotoğraf No**.: 34-35
Adı:	İSİMSİZ MEZAR TAŞI
Yeri:	Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı
Kitabe:	Şahide üzerinde mevcuttur.
Malzeme:	Mermer
Uygulanan Teknik:	Oyma-Kabartma

Tanım: İsimsiz mezar mevcut hali ile üzeri açık sandukalı olup baş şahidelidir. Kabrin formu ve süslemeleri Geç Osmanlı dönemini yansıtmakta ve batılılaşma dönemi etkisi hissedilmektedir. Ayak şahidesinin yeri bellidir ancak şahide günümüze ulaşamamıştır. Kabrin sanduka bölümü iki kısımdan oluşmaktadır. Altta yer alan kaide kısmı daha geniş tutulmuştur. Alttaki kaide kısmı ile üst lahitin ön, arka ve yan kapakları genel itibari ile sade olup alttan ve üstten silmelerle çevrilmiş, ortada bir gülbezek motifi ile bezenmiştir.

Baş şahidesi; kare prizma formunda uzunlamasına dört yüzlü, silindirik boyunlu ve kavuk başlıklıdır. Şahidenin ön yüzünde, zamanla aşındığı anlaşılan güneş ve üzerinde yıldız motiflerinden oluşan geometrik süslemeler bulunmaktadır. Şahidenin arka yüzünde üç satırlık girift istifle ve oyma-kabartma tekniği ile hakkedilmiş kitabe metni yer almaktadır. Şahidenin yan yüzlerinde de bitkisel bezeme olduğu tahmin edilen tezyinat seçilmekte ancak yüzey zamanla aşındığı için motifler tam tespit edilememektedir. Gövdeden boyun kısmına geçişte, şahideyi dört yönden kuşatan geometrik motifli tek sıra bordür bulunmaktadır. Şahidenin kavuk formda olan başlığı son yıllarda koyu yeşil renkte boyalıdır.

Baş Şahidesi Arka Yüzü Türkçe Yazılışı:	**1-**..... **2-**El-muhtaç ila rahmetillahi **3-**……
Ölçüler:	Baş Taşı Boy: 111 cm En: 20 /22 cm Kalınlık: 21 cm Sanduka Yükseklik 63 cm En: 68 Uzunluk: 1.92 cm Kürsü Yükseklik: 60 cm
Mezar Taşı Yazı Türü:	Celî Sülüs

Katalog No.:21	**Fotoğraf No**.:36-37
Adı:	SAFVET HANIM'IN MEZAR TAŞI
Yeri:	Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı
Kitabe:	Şahide üzerinde mevcuttur.
Malzeme:	Mermer
Uygulanan Teknik:	Oyma-Kabartma

Tanım: Safvet Hanım'ın kabri; üzeri açık sandukalı, baş ve ayak şahideli olup üslup özelliklerinden hareketle Geç Osmanlı dönemine ait olduğu anlaşılmaktadır. Mezar taşı formu ve süsleme özellikleri batılılaşma dönemini yansıtmaktadır. Sanduka üst kapağının orta kısmı dikdörtgen şekilde açık bırakılmıştır. Yan kapakların üzerinde içerisi boş bırakılmış dikdörtgen panolar yer almaktadır. Panolar haricinde bir hareketlilik söz konusu değildir.

Baş şahidesi; dikdörtgen gövdeli, bitkisel başlıklıdır. Başlığın bu şekilde olması mezarın bayana ait olduğuna işaret etmektedir. Şahidenin ön yüzünde; gövde kısmında cetvellerle ayrılmış, oyma-kabartma teknikle hakkedilmiş, pano içerisinde on satır kitabe metni yer almaktadır. Gövde kısmından başlığa geçişler volüt yapan bitkisel kıvrımlarla sağlanmaktadır. Şahide üzerindeki başlık dilimli taç şeklindedir ve ortada iki iri gül motifinden oluşmaktadır. Arka yüzü tamamen boş bırakılmıştır.

Ayak şahidesi; dikdörtgen gövdeli, sivri kemer tepeliklidir. Şahidenin ön yüzü; pano içerisinde, saksıdan çıkan dallar, yapraklar arasındaki çiçek motifleriyle bezeli olup batılılaşma dönemine uygun üslup özelliğini yansıtmaktadır.

Baş Şahidesi Ön Yüzü Türkçe Yazılışı:	**1-**Ah mine'l-mevt **2-**Emretti Huda eyledi Ferman **3-**Erişti ecel vermedi Aman **4-**Murada ermedim dünyada heman **5-**Cennette vire muradım Haliku Rahman **6-**Vaz'ı hamlim sebep oldu mevtime ol lem yezel **7-**Şehidane mezarım taşına bu bir nişan olsun **8-**Mumcuzade Hafız Osman Efendinin kerimesi **9-**Safvet Hanımın ruhuna …… **10-**…….
Ölçüler:	Baş Taşı Boy: 87 cm En:32 cm Kalınlık: 8 cm Ayak Taşı Boy:84 cm En:28 cm Kalınlık:7 cm
Mezar Taşı Yazı Türü:	Celî Ta'lik

Katalog No.:22	**Fotoğraf No**.:38
Adı:	İSİMSİZ MEZAR TAŞI
Yeri:	Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı
Kitabe:	Şahide üzerinde mevcuttur.
Malzeme:	Mermer
Uygulanan Teknik:	Oyma-Kabartma

Tanım: 1346 / 1925 tarihli isimsiz mezar baş şahideli olup şahide toprağa gömülü vaziyettedir. Şahide dikdörtgen formda, yuvarlak kemer tepeliklidir. Şahide ön yüzünde dört satır halinde cetvellerle bölünmüş, oyma-kabartma teknik ile hakkedilmiş kitabe metni yer almaktadır. Şahide yüzeyinde tezyinat mevcut değildir. Şahide arka yüzünde bezeme veya kitabe mevcut değildir.	
Baş Şahidesi Ön Yüzü Türkçe Yazılışı:	**1-**Fi'-r-rabia aşer **2-**Cemazi'l-evvel sene **3-**Seb'un ve erbein **4-**Ve seb'a mae 17 Kasım 1346 / 1925
Ölçüler:	Baş Taşı Boy: 53 cm En:26 cm Kalınlık: 6 cm
Mezar Taşı Yazı Türü:	Celî Sülüs

DEĞERLENDİRME

Milli kültür, medeniyet ve sanatımız açısından "*tarihi vesika*" niteliğinde olan mezar taşlarımız, geçmişten günümüze süregelen en somut belgelerdendir.

Bu kapsamda yaptığımız araştırmada Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı'ndaki Selçuklu (Katalog No.1), Beylikler (Katalog No. 2-9) ve Osmanlı (Katalog No. 10-22) dönemine ait olduğunu tespit ettiğimiz 22 adet mezar taşı ele alınmıştır (Fotoğraf No.4-38). Bu mezarlar; şahideli, sandukalı ve pehleli olmak üzere üç gurupta incelenmiştir.

Şahideli mezarlar; baş şahideli (Katalog No.1, 4-7, 9,11,14, 22), baş ve ayak şahideli (Katalog No.3,8) olarak iki alt guruba ayrılmaktadır. Ayrıca baş şahideli dikdörtgen gövdeli (Katalog No.1, 4-7, 9, 22), baş şahideli silindirik gövdeli (Katalog No.11), baş şahideli fes başlıklı (Katalog No.14), baş şahideli sivri kemer tepelikli (Katalog No.1,7), baş şahideli yuvarlak kemer tepelikli (Katalog No.22), baş şahideli dilimli kemer tepelikli (Katalog No.4-6, 9); baş ve ayak şahideli dikdörtgen gövdeli (Katalog No.3, 8), baş ve ayak şahideli dilimli kemer tepelikli (Katalog No.3), baş ve ayak şahideli sivri kemer tepelikli (Katalog No.8) şeklinde farklı formlara sahiptir.

Sandukalı mezarlar; baş şahideli (Katalog No.20), baş ve ayak şahideli (Katalog No.10, 13, 18-19, 21) ve sembolik sandukalı (Katalog No.2)'dır. Sembolik sanduka dışındaki mezarların tümü açık sandukalı olarak düzenlenmiştir. Sandukalı mezar taşlarından kare prizma gövdeli olan biri hariç (Katalog No. 20) hepsi dikdörtgen gövdelidir. Farklı olarak sarık başlıklı (Katalog No.18), fes başlıklı (Katalog No.19), kavuk başlıklı (Katalog No.20) ve bir hanımefendiye ait olduğunu vurgulamak amacıyla oluşturulan bitkisel başlıklı (Katalog No.21) örnekler dikkat çekmektedir. Ayrıca sivri kemer tepelikli (Katalog No.2, 13) ve yuvarlak kemer tepelikli (Katalog No.10) örnekler de vardır.

Pehleli mezarlar; baş ve ayak şahideli olup (Katalog No.12, 15-17) silindirik gövdeli bir mezar taşı (Katalog No.16) mevcut olup diğerleri dikdörtgen gövdelidir. Baş şahidelerinde hanım mezar taşı olduğuna işaret eden bitkisel başlık (Katalog No.15), külah şeklinde sonlanan başlık (Katalog No.16) ve fes başlık (Katalog No.17) gibi çeşitler bulunmaktadır. Bu guruptaki bir örnek de sivri kemer başlıklıdır (Katalog No.12).

İncelediğimiz bu mezar taşlarının yirmi birinde (Katalog No.1-17, 19-22) mermer, birinde (Katalog No.18) kireç taş malzeme kullanıldığı, ayet ve hadislerin Arapça (Katalog No.1, 2-9, 13, 18, 20, 22), diğer metinler Osmanlı Türkçesiyle (Katalog No.10-12, 14-17, 19, 21) yazılmış olduğu anlaşılmaktadır. Yazı çeşidi olarak celî sülüs (Katalog No.1-10, 14, 18, 20), celî ta'lik (Katalog No.11, 13, 15-16, 19, 21) ve celî rik'a (Katalog No.12, 17) kullanılmıştır. Mezar taşları üzerinde yer alan yazı ve tezyinatlar kazıma (Katalog No.1) ve oyma-kabartma tekniği (Katalog No.1-22) uygulanarak hakkedilmiştir. Bezemeler bitkisel (Katalog No.1, 2-8, 10-21) ve geometrik (Katalog No.3-5, 20) motiflerden oluşan bir düzende işlenmiştir. Form ve tezyinatın dönemin üslup özelliklerine uygun

olduğu, konu ve kompozisyonların buna göre şekil aldığı görülmektedir. Selçuklu ve Beylikler dönemindeki çoğunluğu rumi - palmet motiflerinden oluşan bitkisel süsleme (Katalog No.1, 2-8), kandil (Katalog No.3-5), Mühr-ü Süleyman (Katalog No.3), iki yandan sütuncelerle sınırlı ve üzeri prizmatik küp şeklinde zar başlıklar (Katalog No. 2-6, 8-9) Osmanlı döneminde, batılılaşmanın etkisiyle, yerini daha natüralist motiflere bırakmaktadır (Katalog No.10-21). Bu dönemde vazodan çıkan gül, lale ve çeşitli çiçekler (Katalog No.13, 18-19, 21), S ve C kıvrımlarından oluşan kompozisyonlar (Katalog No.11, 19), servi (Katalog No.13, 18), hurma ağacı (Katalog No.19, 21), üzüm salkımı (Katalog No.16), asma yaprağı (Katalog No.16, 18) gibi motifler dönemin üslup özelliklerini yansıtmanın yanı sıra, altında yatan derin manasıyla da gizemini ve önemini korumaktadır.

Nasreddin Hoca Türbesi içerisinde incelediğimiz iki mezar taşından Katalog No.1'deki kitabesine göre Selçuklu dönemine tarihlenmektedir. Fakat tezyinatın bir kısmının Beylikler dönemine ait üslup özelliğinde olduğu tespit edilmiştir. Mezar taşı yüzeyinin Selçuklu ve Beylikler zamanında dönemin beğenisine göre tezyin edilmesi önemlidir (Fotoğraf No.4). Türbe içerisinde incelediğimiz Katalog No. 2'deki mezar taşı ise; baş şahidesinin ön yüzünde yer alan sütuncelerin arka yüzde görülmemesi açısından ender örneklerden biridir (Fotoğraf No.5).

SONUÇ

Akşehir Nasreddin Hoca Türbesinin güneyindeki adada bulunan mezar taşlarından sanatsal açıdan değer taşıyan 22'si incelenmiştir. Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemine ait bu mezar taşları dönemin karekteristik özelliklerini yansıtmaktadır. Başta Akşehir ve Nasreddin Hoca Mezarlığının diğer bölümlerindeki mezar taşları olmak üzere Konya, Ilgın, Hadim, Siirt - Baykan, Aydın, İzmir, Bursa, Balıkesir, İstanbul ve Edirne'deki mezar taşlarıyla form ve bezeme açısından aynı özelliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır (Fotoğraf No.39-40). Benzer mezar taşlarına Anadolu'nun pek çok yerinde rastlamak mümkündür.

Anadolu'da "TAŞ YERİNDE AĞIRDIR" diye bir söz vardır. Bu söz tam da mezar taşları için söylenmiş gibidir. Mezar taşları in-situ halinde asli yerlerinde oldukları zaman tarih, kültür ve medeniyet açısından önemli bir yer tutar. Bu sebeple mezar taşlarının yerinde muhafaza edilmeleri kültür ve geleceğimiz için son derece önemlidir. Yerinden söküldüklerinde isimsiz, kimliksiz mezar taşlarına dönüşmektedir.

Kadim medeniyetimiz ve gelecek neslimizin bunlardan yararlanması için temennimiz; bu mezar taşlarının yerinde korunması ve gelecek kuşaklara sağlam bir şekilde bırakılmasıdır.

KAYNAKÇA

BAHAR, Hasan, "Avrasya'da Ölüm ve Türklerde Mezar Kültürü", *Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı*, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Konya, 2013, s.267-304.

BERK, Süleyman, *Zeytinburnu'nun Tarihi Mezar Taşları - Zamanı Aşan Taşlar*, İstanbul, 2006.

BİÇİCİ, H.Kamil, "Yazılı Araştırmalar Işığında Türkiye Mezar Taşlarına Toplu Bir Bakış, *EKEV Akademi Dergisi*, S.26, Erzincan, 2006, s.175-192.

BORAN, Ali, *Ilgın Kültür Envanteri*, Konya, 2013.

ÇAL, Halit, "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezar Taşlarındaki Başlıklar", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu,* (28-30 Mayıs 1999), İstanbul, 2000, s.207-225.

ÇAYCI, Ahmet – ÜREKLİ, Bayram, "Dediği Sultan Haziresi Mezar Taşları", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S.10, Konya, 2003, s.359-401.

ÇERKEZ, Murat, "Eyüp Sultan Mezar Taşlarında Kandil Motifleri", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu, Tebliğler* (28-30 Mayıs 1999), İstanbul, 2000, s.339-365.

DAŞ, Ertan, *İzmir'de Taş Çiçekler Kemeraltı Haziresindeki Mezar Taşları*, İzmir, 2012.

DOĞANAY, Aziz, "Eyüp Sultan Haziresi ve Civarındaki Kabir Bezemelerinde Görülen Benek (Çintemani, Körkle, Moncuk) Nakışı Üzerine", *Eyüp Sultan Semposyumu IV,* İstanbul, 2000, s.340-349.

ERSOY, Ayla, "Eyüp'teki Mezar Taşlarında Servi Kültü", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla V. Eyüp Sultan Sempozyumu, (11-13 Mayıs 2001), Tebliğler*, İstanbul, 2002, s.91-95.

ERTUĞ, Necdet, "Osmanlı Mezar Taşları", *Osmanlı Anskilopedisi*, C., IX, Ankara, 1999, s.223-229.

KARA, Hacer - DANIŞIK, Şerife, *Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Konya 2005.

KARAÇAĞ, Demet, *Bursa'daki 14-15. Yüzyıl Mezar Taşları*, Ankara, 1994.

KARAMAĞARALI, Beyhan, *Ahlat Mezar Taşları,* Ankara, 1992.

KONYALI, İbrahim Hakkı, *Nasreddin Hocanın Şehri: Akşehir*, İstanbul, 1945.

LAQUEUR, Hans Peter, *Hüvel-Baki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları,* İstanbul, 1997.

MELÜL MERİÇ, Rıfkı, "Akşehir Türbe ve Mezarları", *Anadolu Türk Tarihi Vesikaları*, 1936, s.141-212.

ÖNDER, Mehmet, "Konya Mezar Taşlarında Şekil ve Süsler", *Türk Etnografya Dergisi*, S.12, Ankara, 1970, s.5-16.

ÖNKAL, Hakkı, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara 1996.

ÖKÇESİZ, Mahmut, *Kuşadası Adalızade Osmanlı Mezar Taşları*, İstanbul, 2013.

TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit, *Edincik'te Türk Devri Mimarisi ve Mezar Taşları*, Bursa, 2005.

……., "Ilgın Kitabeleri ve Mezar Taşları", *Geçmişten Günümüze Bütün Yönleriyle Ilgın,* Ilgın, 2001, s.58-80.

YARİŞ, Sahure, *Üsküdar'da Yer Alan Bir Grup Cami Haziresindeki Mezar Taşları*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2015.

YILDIRIM, Savaş, "Tarsus Arkeoloji Müzesindeki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.32, S.53, Ankara, 2013, s.303-329.

YILMAZ, Edip, *İzmir-Ödemiş'teki Türk-İslam Devri Mezar Taşları*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, C. I., Van, 2013.

EKLER:

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf No.1- Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı –Nasreddin Hoca Türbesi

Fotoğraf No.2- Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı - Yerinden Sökülen Mezar Taşları

Fotoğraf No.3- Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı - Yeni Yapılan Definlerde Kullanılan Tarihi Mezar Taşları

Fotoğraf No.39- Akşehir Nasreddin Hoca Mezarlığı

Fotoğraf No.40- Ilgın Ulu Mezarlık

OSMANLI DÖNEMİ TİRE KIZILCAAVLU MEZAR TAŞLARI

Ottoman Perıod Tire Kızılcaavlu Tombs Stones

Dr. Mehmet BAŞARAN*

ÖZET

İnsanoğlunun ömrü sonsuz değildir. Hayat doğumla başlar ve ölümle biter. Yaşamak kadar ölüm de doğaldır ve doğal karşılanmalıdır. Sonuçta hayat-ölüm döngüsü sürecek ve mezarlıklarda çeşit çeşit çiçekler ve ağaçlar ile mezar taşları boy gösterecektir.

Mezar taşları, maddi kültür varlıklarımız içerisinde son derece önemli bir grubu meydana getirmektedir. Mezar taşları, şehir tarihine birinci derecede kaynaklık eden belgelerdendir. Hem tarih hem de sanat tarihi alanı için önemli veriler ortaya koyan bu eserlerin değeri ne yazık ki çok geç anlaşılmış ve gerektiği gibi korunamamıştır. Bu nedenle de bir kısmı yok olup gitmiştir. Son yıllarda çeşitli araştırmacılar tarafından mezar taşları kapsamlı yayınlarla ele alınarak belgelenmiştir.

Yapıldıkları tarihsel dönemin inanç, gelenek, sanat zevki ve iktisadi koşulların ortak bir ürünü olan bu estetik eserleri, toplumsal hayatın gerçek tanıkları saymak mümkündür. Kentte yaşayan insanların kimlerden oluştuğu konusunda yapıldıkları döneme ışık tutan mezar taşları kütüphanelerdeki, arşivlerdeki belgeler kadar önem arz etmektedir.

Bu türden çalışmalara katkı sağlamak adına Tire Kızılcaavlu köyünün Osmanlı dönemi mezar taşları form, malzeme ve süsleme özellikleri tanıtılmaya ve kimlik bilgileri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Değişik formda 100'e yakın mezar taşının üzerinde durulmuştur. Bunlar 1750 ve 1910 yıllarını kapsayan erkek ve kadın mezar taşlarıdır.

Erkek mezar taşları, çeşitli sosyal gruplara göre değişik tiplerde başlıklara sahiptir. Kadın mezar taşları ise çiçek motifleriyle süslenmiştir.

Bu bildiri de sosyal hayata ışık tutan mezar taşlarının üzerine işlenen her bir yazının ve her bir motifin sembolik anlamları üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Mezar taşları, taş süsleme, Osmanlı dönemi, Tire.*

ABSTRACT

The life of human beings is not infinite. Life begins with birth and ends with death. Death to live is natural and should be met naturally. Eventually life-death cycle will continue and children will show various flowers and trees and tombstones in the cemeteries.

The gravestones compose the very important part of our material culture. Grave stones are the documents that originated in the first place in city history. Unfortunately their historical and artistic importance have been realized too late. And these relics had not been preserved in large measure. In the last years, various scholars studied on some of these gravestones and documented their features by the comprehensive articles.

These aesthetic works, which are a common product of belief, tradition, art taste and economic conditions in the historical period they are made, can be considered as real witnesses of social life. The tombstones that illuminate the return of people who live in the city are as important as the documents in the libraries, archives.

In order to contribute to this kind of work, Tire Kızılcaavlu village tried to introduce the Ottoman period tombstones form, material and decoration features and identity information.

Immediately on the form we have focused on 100 nearest tombstones. They are male and female tombstones containing 1750 and 1910 years.

Male tombstones have titles in different types according to various social groups. Female tombstones are adorned with floral motifs.

As you can see, the tombstones each writing and each motif have symbolic meanings.

Key words: *Grave stones, stone ornamentation, Ottoman period, Tire*

Kızılcahavlu, Tire'ye 18 kilometre uzaklıktadır. Gökçen ve Kireli köylerinin ardından, günümüze en fazla Osmanlı dönemi mezar taşı kalan önemli bir yerleşim birimidir. Bu köy mezarlığında 121 adet mezar şahidesi tespit edilmiştir. Bu şahidelerin bazıları okunaksız ve kırık olmaları nedeniyle 82 adeti okunmuş ve incelenmiştir.

* Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. mbasaran61@gmail.com

1735 ve 1922 yılları arasını kapsayan bu 82 mezarın 27'sı kadın mezarıdır.

Mezar taşlarının şahide özellikleri ve kitabeleri;

Şahide
Mimari / Cami tasvirli süslemeli olup, aşağıdan yukarıya genişleyerek, üçgen bir alınlıkla son bulmaktadır. Alınlığın içinde cami yer alıp, tek minaresi alınlığın orta yerine denk gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Ayrıca bir de türbe ve/veya mescit yer almaktadır. Alınlığın orta kısmında bir de enginar motifi bulunmaktadır.

Kitabe:
Hüve'l-Bâki[1] Sene 1244 (1828)
İlahi ravza-yı cinan eyle makamın
Molla Ahmed'in kızı Şerife
… ruhuna
Fatiha

Şahide:
Boyun üzerine oturtulan Azizi festen oluşmaktadır.

Kitabe:
Sene 1225 (1810)
Hacı Hüseyin oğlu
Tefik mahdumu
Hasan Ruhuna Fatiha

[1] Hüve'l-Bâki: Baki kalan O' (Allah) dur. Allah'ın ebedîliğini İfade eden ve Osmanlılarda mezar baş taşlarına yazılması âdet olan Arapça ibare.

Şahide;
Şahidenin gövdesi dikdörtgen biçimli levha şeklindedir. Başlığı sivri kemer tepelikle sonlanmaktadır.

Kitabe:
Sene 1335 (1916)
Hacı Hüseyin oğlu
Tefik kerimesi Melek

Şahide:
Boyun üzerine oturtulan sarık biçiminde bir kavuktur. Sarığın dilimleri sol ve sağ çapraz olarak atılmıştır.

Kitabe:
Merhum
ve mağfur leh
Seyyid Mustafa
Ruhiçün
el-Fatiha
sene 1168 (1754)

Şahide:
Boyun üzerine oturtulan Azizi festen oluşmaktadır.

Kitabe:
Sene 1324 (1906)
Hacı İbrahim
oğlu Ali'nin
mahdumu Mehmed

Şahide:
Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen dikdörtgen biçimindedir. Gövde ve tepelikten oluşup, gövde kısmından kavisli yuvarlak bir kemer ile ayrılmaktadır. Kemerin üstünde ortada saksı veya vazo içinde iki yana doğru sarkan yapraklar ve çiçek motifi yer almaktadır.

Kitabe:
Sene 1319 (1901)
Gelin oldum allar pullar giymedim
Gençliğimde böyle ölüm görmedim
Hacı Hüseyin oğlu Hüseyin
Kerimesi Fatma ruhuna
Fatiha

Şahide:
Çapraz ve dilimli olarak sarılmış sarık şeklinde başlıktan oluşmuştur. Sarığın uç kısmı sol üst köşeden aşağıya doğru sarkmaktadır.

Kitabe:
Hüvel'l-Baki Sene 1242 (1826)
İlahi ravza-yı cinan
Eyle makamın İmam

Oğlu merhum Ali
Ruhuna Fatiha

Şahide:
Gövde dikdörtgen biçimli levha şeklindedir. Başlığı sivri kemer tepelikle sonlanmaktadır.

Kitabe:
Sene 1219 (1804)
Hacı Hüseyin oğlu
Hüseyin kerimesi
Aişe Hanım ruhuna
Fatiha

Şahide:
Başlığı bulunmamıştır.

Kitabe:
Hüve'l-Bâki Sene 1253 (1837)
Dağlı Mehemmed oğlu
Mehemmed ruhuna
Fatiha

Şahide:
Çapraz ve dilimli olarak sarılmış sarık şeklinde başlıktan oluşmuştur.

Kitabe:
Sene 1294 (1877)
Topal oğlu
Hacı Hüseyin
oğlu Hasan
Ruhuna Fatiha

Şahide:
Başlıkta destarları sağdan sola enine sarılmış başlık kullanılmıştır. Sarığın
önde tepe kısmına doğru destar arasına yerleştirilmiş gül motifi dikkat çeker.

Kitabe:
Hüve'l-Hayy[2] Sene 1268 (1851)
İmam oğlu Ahmed Bey
oğlu Hacı
Hüseyin Ağa ruhuna
El-Fatiha

Şahide:
Başlığı sivri kemer tepelikten oluşmakta ve tepelikte iki yana sarkan akant=kenger yapraklarıyla süslüdür.

Kitabe:
Hüve'l-Bâki Sene 1281 (1864)
Hacı Hüseyin oğlu
Hasan zevcesi
Semanur ruhuna
Fatiha

[2] El-Hayy: Diri; her şey'i bilen ve her şey'e gücü yeten.

Şahide:
Çapraz ve dilimli olarak sarılmış sarık şeklinde başlıktan oluşmuştur. Sarığın uç kısmı sol üst köşeden aşağıya doğru sarkmaktadır.

Kitabe:
Hüvel'-Hayy Sene 1269 (1852)
Cihana doymadı canım
Ecel yakdı giribanım
Süleyman oğlu
Mehemmed Ağa'nın
Ruhuna Fatiha

Şahide:
Çapraz ve dilimli olarak sarılmış sarık şeklinde başlıktan oluşmuştur. Sarığın uç kısmı sol üst köşeden aşağıya doğru sarkmaktadır.

Kitabe:
Sene 1253 (1837)
Ya Rahim
Saraç oğlu
Mehemmed oğlu
Mustafa'nın
ruhuna Fatiha

Şahide:
Destarları sağdan sola enine sarılmış sarık kullanılmıştır. Üst kısmı düzdür.

Kitabe:
Ah Mine'l-mevt[3]
Çoban Hacı Mustafa
oğlu merhum
İbrahim ruhuna el-Fatiha
Sene 1199 (1784)

Şahide:
Destarları enine sarılmış sarık biçimi kullanılmıştır.

Kitabe:
Sene 1278 (1861)
Hüve'l-Hayy
… oğlu
Merhum Mehmed'in
Ruhiçün rızaen
Fatiha

[3] Ah mine'l-mevt: ah, ölüm yüzündendir. Bu dönemde Batı düşüncesinin de etkisiyle, ölümü daha güzel bir hayata geçişin basamağı olarak kabul eden geleneksel İslâmî bakışı yansıtan ibareler yerine geride kalanların üzüntüsünü ve ayrılığın acısını dile getiren "âh mine'l-mevt, âh mine'l-firâk" gibi ifadeler de görülmeye başlanmıştır (Laqueur, Hüve'l-Baki, s. 83).

Şahide:
Destarları enine sarılmış sarık biçimi kullanılmıştır.

Kitabe:
Hüve'l-Hayy Sene 1284 (1867)
İbrahim oğlu
Merhum Mustafa
Ruhuna Fatiha

Şahide:
Başlığı sivri kemer tepelikten oluşmakta ve tepelikte iki yana sarkan akant=kenger yapraklarıyla süslüdür.

Kitabe:
Hüve'l-Hayy Sene 1277 (1860)
El-Hacc Mustafa'nın
Kerimesi merhume
…
Ruhuna Fatiha

Şahide:
Destarları enine sarılmış sarık biçimi kullanılmıştır.

Kitabe:
Hüve'l-Hayy Sene 1284 (1867)
Deveci Hacı
Ali oğlu Deveci Ali
Ruhuna Fatiha

Şahide:
Şâhidenin başlığında destarları sağdan sola çapraz sarılan ve alttan üste daralan bir başlık kullanılmıştır.

Kitabe:
Ah mine'l-mevt
Ziyaretten murad evvela duadır
Bugün bana ise yarın sanadır
Merhum Hacı Salih oğlu
Hüseyin ruhiçün Fatiha
Sene 1210 (1795)

Şahide:
Boyun üzerine oturtulan Azizi festen oluşmaktadır.

Kitabe:
Sene 1307 (1889)
Balabanlı'dan Terlikçi oğlu
Şakir'in oğlu Ali
İhmal etme … ruhuna Fatiha

Şahide:
Şâhidenin başlığında destarları sağdan sola ve çapraz olarak sarılan ve tepe kısmı düz bir kavuk başlık kullanılmıştır.

Kitabe:
Merhum ve mağfur
Hacı İbrahim
Oğlu Hacı
Ali ruhiçün
Fatiha
Sene 1165 (1751)

Şahide:
Destarları enine sarılmış kavuklu sarık biçimi kullanılmıştır.

Kitabe:
Hacı Hüseyin
Oğlu İbrahim
Oğlu Mustafa
Ruhuna Fatiha
Sene 1193 (1779)

Şahide:
Gövdesi üst iki yanda omuz biçiminde olan taşın gövdesi yukarıdan aşağıya doğru daralmaktadır. Üç parçalı bir tepelikle sonlanmıştır. Yarım daire formlu güneş motifinin etrafını çevreleyen silme, merkezde düğümlü bir geçme oluşturmaktadır. Güneş motifinin sekiz kolu genişleyerek etrafa açılmıştır.

Kitabe:
Ah mine'l-mevt
Merhume
Ve mağfure
Emine kızı Aişe
Hatun ruhuna
El-Fatiha Sene 1176 (1762)

Şahide:
Boyunluk üstünde başlığı bulunmamaktadır.

Kitabe:
Hacı Hüseyin
Oğlu merhum
İbrahim ruhuna
Fatiha Sene 1189 (1775)

Şahide:
Boyunluk üstünde başlığı bulunmamaktadır.

Kitabe:
Ah mine'l-mevt
Ali'nin oğlu
Merhum seyyid Mehmed
Ruhuna Fatiha
Sene 1216 (1801)

Şahide:
Boyunluk üstünde başlığı bulunmamaktadır.

Kitabe:
Ah mine'l-mevt
Hacı Hüseyin oğlu
Merhum Mehmed ru-
hiçün el-Fatiha
Sene 1217 (1802)

Şahide:
Tepe kısmı ile kitabe yuvarlak kemerle ayrılmış olup, üçgen şeklinde alınlık üzerinde cami ve servi motifi yer almaktadır.

Kitabe:
Ah mine'l-mevt
Mehmed kızı merhuma
Fatma ruhuna
El-Fatiha Sene 1316 (1898)

Şahide:
Tepe kısmı üçgen şeklinde oval hatlı bir alınlık ve alınlık ile metin kısmı arasında yuvarlak kemer bulunmaktadır.

Kitabe:
Hüve'l-Hayy Sene 1281 (1864)
Dağlı oğlu
Mehmed kerimesi Fatma
Ruhuna Fatiha

Şahide:
Destarları enine sarılmış sarık biçimi kullanılmıştır.

Kitabe:
Sene 1210 (1795)
Salih oğlu
Kırlı Süleyman
Ruhuna Fatiha

Şahide:
Başlığı sivri kemer tepelikten oluşmakta ve tepelikte iki yana sarkan akant=kenger yapraklarıyla süslüdür.

Kitabe:
Sene 1255 (1839)
Ya Rahim
Mehmed'in kızı merhume
Fatma ruhuna
Fatiha

Şahide:
Destarları enine sarılmış sarık biçimi kullanılmıştır.

Kitabe:
Hüve'l-Bâki Sene 1297 (1879)
Ne kadar şayi' ola âlemde şanın
Akibet iki taş olur nişanın
Süleyman olub tahtını yel götürse
Mezaristan olur sonra mekânın
Ahmed oğlu Yörük Mehmet
Ruhuna Fatiha

Şahide
Mimari / Cami tasvirli süslemeli olup, aşağıdan yukarıya genişleyerek, üçgen bir alınlıkla son bulmaktadır. Alınlığın içinde cami yer alıp, tek minaresi alınlığın orta yerine denk gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Ayrıca gül ve çiçek motifleri bulunmaktadır.

Kitabe:
Hüve'l-Bâki Sene 1249 (1833)
Deli Hacı oğlu
Mehemmed'in kızı
Aişe ruhuna Fatiha

Şahide:
Destarları enine sarılmış sarık biçimi kullanılmıştır.

Kitabe:
Hüve'l-muin
Kırlı İbrahim'in
oğlu merhum Hüseyin
ruhuna Fatiha
Sene 1222 (1807)

Şahide:
Destarları enine sarılmış sarık biçimi kullanılmıştır.

Kitabe:
Hüve'l-muin
Kerimzade Hacı
Mehemmed oğlu
Merhum Mustafa
Ruhuna Fatiha
Sene 1323 (1905)

Şahide:
Başlığı sivri kemer tepelikten oluşmakta ve tepelikte iki yana sarkan akant=kenger yapraklarıyla süslüdür.

Kitabe:
Hüve'l-Hayy Sene 1269 (1852)
Deli Hacı oğlu
Kerimesi Şerife
Ruhiçün
Fatiha

Şahide:
Başlığı sivri kemer tepelikten oluşmakta ve tepelikte iki yana sarkan akant=kenger yapraklarıyla süslüdür.

Kitabe:
Hüve'l-Hayy Sene 1268 (1851)
Köse Hüseyin oğlu
Mehmed'in kerimesi
Hamide'nin ruhiçün
Fatiha

Şahide:
Destarları enine sarılmış sarık biçimi kullanılmıştır

Kitabe:
Ah mine'l-mevt
Kerim oğlu İbrahim
Oğlu Hacı Mehemmed
Ağa'nın ruhuna
Fatiha

Şahide:
Boyun üzerine oturtulan Azizi festen oluşmaktadır.

Kitabe:
Sene 1315 (1897)
İlahi ente Rahmanî
Recaî minke gufranî[4]
Yetim oğlu Hasan
Ruhuna Fatiha

Şahide:
Başlığı bulunmamıştır.

Kitabe:
Sene 1253 (1837)
Mustafa'nın
Oğlu merhum
(kırık)

[4] İlâhî sen benim Rab'bimsin / Senden dileğim beni bağışlamandır

Şahide:
Başlığı sivri kemer tepelikten oluşmaktadır

Kitabe
Sene 1258 (1842)
… oğlu kızı
Merhume Hadice ruhuna
Fatiha

Şahide:
Boyun üzerine oturtulan Hamidi festen oluşmaktadır.

Kitabe:
Sene 1341 (1922)
Kızılcahavlu karyesinden
Çoban Ahmed oğlu
Halil Bey
Ruhuna Fatiha

Şahide:
Destarları enine sarılmış sarık biçimi kullanılmıştır

Kitabe:
Sene 1317 (1899)
İlahi ente Rahmanî
Recaî minke gufranî
İpçi oğlu Mestan
Ruhuna Fatiha

Şahide:
Destarları enine sarılmış sarık biçimi kullanılmıştır

Kitabe:
Sene 1333 (1914)
İlahi ente Rahmanî
Recaî minke gufranî[5]
Ve kemmil külle noksani[6]
Nizam oğlu Mehmed ruhuna
Fatiha

[5] İlâhî sen benim Rab'bimsin / Senden dileğim beni bağışlamandır
[6] İlâhî sen benim Rab'bimsin / Senden dileğim beni bağışlamandır / Ve benim her eksikliğimi tamamla

Şahide:
Destarları enine sarılmış sarık biçimi kullanılmıştır

Kitabe:
Sene 1282 (1865)
Abdurrahman
Hoca oğlu Molla
Mehmed ruhuna Fatiha

Şahide:
Destarları enine sarılmış sarık biçimi kullanılmıştır

Kitabe:
Hüve'l-Bâki Sene 1253 (1837)
Demirci oğlu
Mehmed Seyyid oğlu
Mehmed'in ruhuna
Fatiha

Şahide:
Destarları enine sarılmış sarık biçimi kullanılmıştır

Kitabe:
Hüve'l-Bâki Sene 1253 (1837)
Hacı Halil oğlu
Hüseyin ruhuna
El-Fatiha

Şahide:
Başlığı bulunmamıştır.

Kitabe:
Hüve'l-Muin
Mustafa oğlu
Merhum Hacı Ali ruhuna
Fatiha Sene 1221 (1806)

Şahide:
Sivri kemer formundaki tepeliğinde stilize çiçek motifi kullanılmıştır. Tepeliğin altında yarım daire kemer bulunmaktadır.

Kitabe:
Ah Mevt Sene 1264 (1847)
Mehmed'in kerimesi
Fatma ruhuna Fatiha

Şahide:
Destarları enine sarılmış sarık biçimi kullanılmıştır

Kitabe:
Hüve'l-Muin
Keskin oğlu ve
Mustafa oğlu
Merhum Seyyid Mustafa
Ruhuna el-Fatiha
Sene 1222 (1807)

Şahide:
Başlığı bulunmamıştır.

Kitabe:
Hüve'l-Muin
Merhum
İsmail
Ruhuna el-Fatiha
Sene 1225 (1810)

Şahide
Mimari / Cami tasvirli süslemeli olup, aşağıdan yukarıya genişleyerek, üçgen bir alınlıkla son bulmaktadır. Alınlığın içinde cami yer alıp, tek minaresi alınlığın orta yerine denk gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Cephesinde yuvarlak kemer biçimli üç adet pen-cere işlenmiştir. Bu cephenin altındaki cephede üç adet kare biçimli yatay ve dikey çizgilerle taranmış şebekeli pencereler ile kesme taş örgülü duvarı işlenmiştir. Ayrıca bir de türbe ve/veya mescit yer almaktadır. Alınlığın orta kısmında bir de gül motifi bulunmaktadır.

Kitabe:
Huve'l Hayyul Bâki
İbrahim kızı merhume
Aişe ruhuna
El-Fatiha Sene 1229 (1813)

Şahide:
Başlığı bulunmamıştır.

Kitabe:
Hüve'l-Hayy Sene 1281 (1864)
Hüseyin Ağa'nın
oğlu Kahratlı
Mehmed Efendi ruhuna
Fatiha

Şahide:
Başlığı sivri kemer tepelikten oluşmakta ve tepelikte iki yana sarkan akant=kenger yapraklarıyla süslüdür.

Kitabe:
Sene 1322 (1904)
Gelin oldum allar pullar giymedim
Gençliğimde böyle ölüm görmedim
Kahratlı oğlu Hasan Bey
Kerimesi Emine ruhuna
Fatiha

Şahide:
Boyun üzerine oturtulan Azizi festen oluşmaktadır.

Kitabe:
Sene 1285 (1868)
İbrahim'in oğlu
İsmail ruhuna
Fatiha

Şahide:
Boyun üzerine oturtulan Azizi festen oluşmaktadır.

Kitabe:
Sene 1301 (1883)
Hüve'l-Bâki Sene
Kahratlı oğlu
Torunu
Mehmed ruhuna Fatiha

Şahide:
Destarları enine sarılmış sarık biçimi kullanılmıştır

Kitabe:
Hüve'l-Muin
Koca Osman
zade Hüseyin
oğlu merhum
Mehemmed ruhuna Fatiha
Sene 1220 (1805)

Şahide:
Destarları enine sarılmış sarık biçimi kullanılmıştır

Kitabe:
Ah Mine'l-mevt
Koca Hasan'ın oğlu
Hüseyin oğlu merhum
Koca Hasan ruhiçün
Fatiha Sene 1215 (1800)

Şahide:
Gövdesi üst iki yanda omuz biçiminde olan taşın gövdesi yukarıdan aşağıya doğru daralmaktadır. Yarım daire formlu güneş motifinin etrafını çevreleyen silme, merkezde düğümlü bir geçme oluşturmaktadır. Güneş motifinin sekiz kolu genişleyerek etrafa açılmıştır.

Kitabe:
Merhum ve mağfur
İbrahim kızı
Hamide ruhuna
Fatiha Sene 1183 (1769)

Şahide:
Gövde ile tepelik kısmını yarım yuvarlak kemer biçimli bir bordür ayırmaktadır. Bu bordürün üst tarafında karşılıklı olarak dizilmiş S ve C kıvrımlı yapraklar ve ve bir vazo içinde karanfil ve diğer çiçekler yer almaktadır. Yanlardan çıkan yapraklar çeşitli yönlere doğru hareket etmektedir.

Kitabe:
Hüve'l-Hallaku'l-Baki[7]
Merhum ve mağfur
Koca oğlu İbrahim kerimesi
Hamide kadın
Ruhiçün Fatiha
Sene 1208 (1793)

[7] O sürekli yaratandır baki olan

Şahide:
Gövdesi üst iki yanda omuz biçiminde olan taşın gövdesi yukarıdan aşağıya doğru daralmaktadır. Yarım daire formlu güneş motifinin etrafını çevreleyen silme, merkezde düğümlü bir geçme oluşturmaktadır. Güneş motifinin sekiz kolu genişleyerek etrafa açılmıştır.

Kitabe:
Merhum ve
Mağfur
Aişe Hatun
Ruhuna Fatiha
Sene 1166 (1752)

Şahide:
Destarları enine sarılmış sarık biçimi kullanılmıştır

Kitabe:
Ah mine'l-mevt
Merhum ve mağfur
Hacı İbrahim ruhuna Fatiha
Sene 1189 (1775)

Şahide:
Başlığı bulunmamıştır.

Kitabe:
Ah
Merhum ve
Mağfur Ömer Paşa
Ruhiçün
Fatiha
Sene 1148 (1735)

Şahide:
Boyun üzerine oturtulan Azizi festen oluşmaktadır.

Kitabe:
Sene 1333 (1914)
İlahi ente Rahmanî
Recaî minke gufranî[8]
Kasab oğlu …
Bey oğlu Mustafa
Ruhuna el-Fatiha

[8] İlâhî sen benim Rab'bimsin / Senden dileğim beni bağışlamandır

Şahide
Mimari / Cami tasvirli süslemeli olup, aşağıdan yukarıya genişleyerek, üçgen bir alınlıkla son bulmaktadır. Alınlığın içinde cami yer alıp, tek minaresi alınlığın orta yerine denk gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Ayrıca bir de türbe ve/veya mescit yer almaktadır.

Kitabe:
Hüve'l-Muin
Çerçi oğlu
Hasan kerimesi
Aişe ruhuna
Fatiha Sene 1224 (1809)

Şahide:
Destarları enine ve çapraz sarılmış sarık kullanılmıştır.

Kitabe:
Ziyaretten murad
olan duadır
Bugün banaysa
yarın sanadır
Merhum
Hacı Mustafa
Ruhiçün
El-Fatiha Sene 1165 (1751)

Şahide:
Boyun üzerine oturtulan Azizi festen oluşmaktadır.

Kitabe:
Sene 1315 (1897)
Can oğlu Mehmed
Reyhan ruhuna Fatiha

Şahide:
Destarları enine sarılmış sarık biçimi kullanılmıştır

Kitabe:
Sene 1253 (1837)
Sar Hasan (?) oğlu
İbrahim oğlu
Hüseyin ruhuna
Fatiha

Şahide:
Üstte, tozağı[9] îmâ eden bir demet kuştüyü yer almaktadır.

Kitabe:
Sene 1295 (1878)
Hacı Ali'nin
Oğlu Hasan'ın kızı
Şerife ruhuna Fatiha

Şahide:
Gövdesi üst iki yanda omuz biçiminde olan taşın gövdesi yukarıdan aşağıya doğru daralmaktadır. Yarım daire formu içinde akantus motifi ve merkezde düğümlü bir geçme oluşturmaktadır.

Kitabe:
Hüve'l-Hallaku'l-Baki
Hacı Hüseyin kızı
Zeliha Kadın ruhuna
El-Fatiha Sene 1184 (1770)

[9] Tozak: Gelinlerin başına takılan, tavus veya yeşilbaş ördek tüylerinden yapılmış bir nevî taçtır.

Şahide:
Birbirinin üstüne gelmiş şekilde 3 kubbe bulunmaktadır ki mihrab biçimi oluşturulmuştur.

Kitabe:
Merhum ve
mağfur Emine
kadın ru-
huna Fatiha
Sene 1148 (1735)

Şahide:
Sivri kemer formundaki tepelikte, yarım daire kitabe kemerinin üzerinden çıkan ve iki yana dalları açılan yapraklar kullanılmıştır.

Kitabe:
Hüve'l-muin
Ali'nin kerimesi
Merhum Fatma
Ruhuna Fatiha
Sene 1224 (1809)

Şahide:
Destarları enine sarılmış sarık biçimi kullanılmış, içeride yer alan kavuk yükseltilmiştir.

Kitabe:
Ah mine'l-mevt
Merhum ve mağfur
İbrahim oğlu
Halil ruhuna
El-Fatiha Sene 1192 (1778)

Kitabe:
Sene 1322 (1904)
Gelin oldum allar pullar giymedim
Gençliğimde böyle ölüm görmedim
Koca bıyık oğlu Süleyman
Kerimesi Emine ruhuna Fatiha

Şahide:
Boyun üzerine oturtulan Azizi festen oluşmaktadır.

Kitabe:
Sene 1320 (1902)
Hacı Hüseyin oğlu
Hasan mahdumu Arif
Ruhuna Fatiha

Şahide:
Boyun üzerine oturtulan Azizi festen oluşmaktadır.

Kitabe:
Sene 1335 (1916)
Ah u zar ile kılarım gençliğime doymadıım
Hasreten fani cihanda tul ömür sürmedim
Derdime derman aradım bir ilaç bulamadım
Hacı Hüseyin oğlu Mehmed'in
mahdumu Tevfik ruhuna Fatiha

Şahide:
Destarları enine sarılmış sarık biçimi kullanılmıştır.

Kitabe:
Hüve'l-Hayy Sene 1260 (1844)
Mustafa oğlu
Merhum Yusuf
Ruhuna
Fatiha

Şahide:
Destarları enine sarılmış sarık biçimi kullanılmıştır.

Kitabe:

Ya Rahim Sene 1252 (1836)

Hacı Mehmed Ali

Oğlu merhum

Mehmed ruhuna Fatiha

Şahide
Mimari / Cami tasvirli süslemeli olup, aşağıdan yukarıya genişleyerek, üçgen bir alınlıkla son bulmaktadır. Alınlığın içinde cami yer alıp, tek minaresi alınlığın orta yerine denk gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Ayrıca bir de vazo ve onun içine yerleştirilmiş gül ve yıldız çiçeği yer almaktadır.

Kitabe:
Hüve'l-Muin
Deli Hacı oğlu
Hasan kerimesi
Emine ruhuna
Fatiha Sene 1245 (1829)

Şahide:
Boyunluk üstünde başlığı bulunmamaktadır.

Kitabe:
Ah mine'l-mevt
Mehemmed'in oğlu
Mehemmed ruhuna
Fatiha Sene 1248 (1832)

Şahide:
Boyun üzerine oturtulan Azizi festen oluşmaktadır.

Kitabe:
Sene 1317 (1899)
Ah u zar ile kılarım gençliğime doymadıım
Bu dünyada tul ömür sürmedim
… oğlu Osman
Çavuş ruhuna Fatiha

Şahide:
Boyunluk üstünde başlığı bulunmamaktadır.

Kitabe:

Hüve'l-Bâki Sene 1253 (1837)

Hacı Ali oğlu

Emir Mehemmed ruhuna

El-Fatiha

SONUÇ

Kızılca avlu mezar taşları üzerinde yapılan bu çalışma sonucunda kadın ve erkek mezar taşlarında yer alan isimlere baktığımız zaman Fatma (6 Adet), Aişe=Ayşe (6 Adet), Emine (5 Adet), Hamide (3 Adet), Şerife (3 Adet), Semanur (1 Adet), Melek (1 Adet), Hadice (1 Adet), Zeliha (1 Adet) şeklinde bir dağılım görünmektedir.

Erkek adlarında ise; Mehmet (19 Adet), Mehemmed (11 Adet), Hüseyin (22 Adet), Ali (17 Adet), Mustafa (15 Adet), İbrahim (15 Adet), Hasan (13 Adet), Ahmet (4 Adet), Süleyman (4 Adet), Halil (3 Adet), Tefik/Tevfik (3 Adet), Salih (2 Adet), İsmail (2 Adet), Osman (2 Adet), Ömer (1 Adet), Yusuf (1 Adet), Şakir (1 Adet), Kerim (1 Adet), Mestan (1 Adet), Nizam (1 Adet), Abdurrahman (1 Adet) isimleri yer almaktadır.

Mezar taşlarında yer alan Kerime (14 Adet), Kızı (11 Adet), Hatun (2 Adet), Mahdum (3 Adet), Kadın (3 Adet), Hanım (1 Adet), Zevce (1 Adet) ve Yetim (1 Adet) sözcükleri ile de aile ilişkilerini de tespit edebilmekteyiz.

Bu mezarlıkta yatan kişilerin o bölgede kullandıkları lakaplar ve unvanlar ise; Hacı (31 Adet), Seyyid (4 Adet), Ağa (4 Adet), Bey (4 Adet), Molla (2 Adet), el-Hacc (1 Adet), Hoca (1 Adet) ve Paşa (1 Adet).

Ailelerin Mesleklerine ilişkin şu bilgilere ulaşabilmekteyiz. Deveci (2 Adet), Çoban (2 Adet), Terlikçi (1 Adet), Demirci (1 Adet), Kasap (1 Adet), Çerçi (1 Adet) ve Saraç (1 Adet).

Ailelerin Nereli olduklarına ilişkin de; Kahratlı (3 Adet), Kızılcahavlu (1 Adet), Balabanlı (1 Adet) ve Yörük (1 Adet) bilgilerine ulaşabilmekteyiz.

Mezar taşlarının en üstünde ve ortada yer alan başlangıç kısımda Allah'ın sıfatlarından olan yakarış bölümünde de şu ifadeler geçmektedir.

Ah Mine'l-Mevt (11 Adet), Hüve'l-Hayy (10 Adet), Hüve'l-Baki (9 Adet), Hüve'l-Muin (6 Adet), Ya Rahim (3 Adet), Hüve'l-Hallakü'l-Baki (2 Adet), Ah Mevt (1 Adet) ve Hüve'l-Hayyü'l-Baki (1 Adet).

Başlıklar ve Süslemeler kısmında da çiçek ve mimari bezeme motifleri ile fes, destarlı sarık ve kavukların yer aldığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

BİÇİÇİ H. Kamil, *Tire Müzesi'nde Bulunan Süslemeli Mezar Taşlarından Bazı Örnekler (XVIII-XX. yy.), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50:1 (2009),

DAŞ Ertan**,** *İzmir'de Taş Çiçekler (Kemeraltı Hazirelerindeki Mezar Taşları)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir 2012.

EBİRİ Gülsün, "Kızılcahavlu Köyü Osmanlı Dönemi Mezar Taşları", *Tire'den Yansımalar,* Sayı 9, Ekim 2018.

Geleneksel Türk Mezar Taşları 1. Ulusal Sempozyumu Kitabı, (Edit. Celil Arslan, Derya Güneri, Fadime Özler), Kayseri 2018.

GÜÇLÜ İbrahim, "Bayındır Yakapınar Köyü Mezartaşı Kitabeleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Ve Sanatları Programı Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2013.*

LAQUEUR Hans-Peter, *Hüve'l-Baki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları,* Nisan 1997.

ÖKÇESİZ Mahmut, *Kuşadası Adalızade Osmanlı Mezar Taşları,* Haziran 2013.

BURSA MEZARLIKLARINDAKİ MEYVE MOTİFLİ MEZAR TAŞLARI

Tombstones with Fruit Motifs in Bursa Cemeteries

Merve BEKAR*

ÖZET

Mezarlar dönemin siyasi, sosyal, ekonomik, din ve sanat anlayışını yansıtan önemli eserlerdendir. Taşların üzerindeki süslemeler, figürler, motifler, yazılar, semboller ölen kişi ve ait olduğu toplum hakkında bilgi veren birer belge niteliğindedir. Mezar ve mezar taşı yapımı geleneği Orta Asya'dan Osmanlı Devletine kadar çeşitli değişimler geçirmiş ve XVI. Yüzyılda Osmanlı Devletinde klasik forma bürünmüştür. Yapılan bu çalışmada Bursa mezarlıkları, hazireleri ve müzelerinde bulunan meyve motifli mezar taşları ele alınmıştır. 30'un üzerinde meyve motifli mezar taşı tespit edilmiştir. Mezar taşlarının form-tipoloji, hat sanatı, yazı dili, içeriği ve süsleme özellikleri tespit edilmiş ve incelemeye tabii tutulmuştur. Böylece yapıldıkları devirdeki sanat anlayışının tezyinat üzerindeki etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Mezar Taşı, Meyve Motifi, Süsleme, Hat Sanatı, Mezarlık*

ABSTRACT

Cemetries are important places reflecting political, social, economical, religion and art side of an era. Ornaments, figures, motifs, writings, symbols on tombstones stand as a document giving information about the death and the society person belonged to. Cemetry and tombstone making tradition gone through certain changes from Middle Asia to Ottoman Empire and in 16th century went into classical form in Ottoman Empire. In this work undertaken, tombstones with fruit motifs present in Bursa cemeteries, mosque complexes and museums are investigated. Over 30 fruit motif tombstones are identified.

Form-typology, Islamic calligraphy, writing language and content, ornamental aspects of tombstones are identified and investigated. 3In this way, the influence of art perspective present at that time on tombstone ornamentation is tried to be identified.

Keywords: *Tobmstone, Fruit Motif, Ornament, Islamic Calligraphy, Cemetery*

İnsanlar, hayatını kaybeden yakınlarının anısına mezarlar yapmış, çeşitli dini uygulamalar meydana getirmiştir. Ölüyü suya bırakma, açıkta bırakma ya da yakma gibi çok rastlanmayan uygulamalar bir kenara bırakılırsa gömmenin en yaygın yöntem olduğu söylenebilir. (Soysal, 1997, 1212-1216; aktaran Gülgen, 2009, 1.) Ölünün gömüldüğü yer için ''Kabir'' ve ''Mezar'' terimleri kullanılır. Mezarların topluca olduğu yerlere ise ''Mezarlık'', ''Kabristan'', ''Mezaristan'' denilmektedir. Ölenin gömülmesi âdetini Hz. Âdem'in oğlu Kâbil başlatmıştır. İslam dinine göre ölen insanın toprağa gömülmesi gerektiğinden, İslam hukukçuları mezarlarla ilgili gerekli düzenlemeleri yapagelmişlerdir. Kabri kireçle sıvamak, üzerine bina yapmak İslam'ın yasakladığı uygulamalardandır. Mezar yerinin belli olması için mezarın belli olacak şekilde hafif yüksek olması gerekmektedir. (Şeker, 2001, 35, Bozkurt, 2004, 519; aktaran Gülgen, 2009, 1) İslam'ın ilk yıllarında mezarlıklar şehrin dışında ve kabilelere bölünmüş şekilde bulunmaktaydı. Müslümanların gayri müslimlerle bir arada- yakın gömülmesi uygun görülmezdi. (Yılmaz, 1999, s.455; aktaran Gülgen, 2009, s.1) Mezarlarda akrabalar bir arada bulunur, yerleri belli olsun diye birtakım işaretler konulurdu. (Ragheb, 1996, 21-22; aktaran Gülgen, 2009, 5) Hadis-i Şeriflerde Peygamber Efendimizin kabir ziyaretleri yaptığı da bildirilir. Yapılan mezarlar dönemin siyasi, sosyal, ekonomik, din ve sanat anlayışını yansıtan önemli eserlerdendir. Türkler müslüman olmadan önce ölülerini kurgan adı verilen mezarlara eşyalarıyla birlikte gömerlerdi. Mezarlarının başına ''balbal'' adı verilen heykeller dikerlerdi. (Gülgen, 2003, 30)Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra eski inançları ve Orta Asya kültürüyle yeni dinlerini birleştirdiler. Balballar ölen kişi hakkında bilgi veren yazılı belgelere dönüşmüştür. Böylece yeni bir mezar kültürü ortaya çıkmıştır. İlk örneklerini Orhun Abidelerinde gördüğümüz bu taşların en görkemli örnekleri Selçuklu Devri Ahlat Mezarlarıdır. (Karamağaralı, 1992, s.1-2; aktaran Gülgen, 2009, 1) Bu taşların üzerindeki süslemeler, yazılar, sembol ve figürler Orta Asya ve Anadolu arasında köprü görevi görür. XI. ve XIII. Yüzyıllarda Anadolu'nun farklı şehirlerinde başlayan mezar ve mezar taşı yapımı geleneği, XIV. Yüzyılda kurulan Osmanlılarla birlikte yeni bir hız kazanmış ve XVI. Yüzyılda Klasik formunu yakalamıştır. (Gülgen, 2009, 5)

Yapılan bu çalışmada Bursa mezarlıkları, hazireleri ve müzelerinde bulunan meyve motifli mezar taşları ele alınmıştır.30'undan üzerinde Meyve motifli mezar taşı tespit edilmiştir. Yaptığımız çalışmada 3

* Uludağ Üniversitesi, Türk İslam Sanatları Tarihi Yüksek Lisans Öğrencisi Merve BEKAR
mervebekar4890@gmail.com

ayrı yerde bulunan 10 mezar taşının katalog bilgileri verilmiş, kısaca tanıtılmıştır. Katalog da mezar taşlarının Form-tipoloji, Hat Sanatı, Yazı dili ve içeriği ile Süsleme özellikleri incelemeye tabii tutulmuştur. Mezar taşlarına işlenen meyve motiflerinin arkasındaki etkiler ele alınmış, böylece yapıldıkları devirlerin tezyinat anlayışı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Katalog No: 1

Mezar Taşının Bulunduğu Yer: Emir Sultan, 106 numaralı ada, 27 numaralı Mezar taşı

İnceleme Tarihi: 25.02.2018

Kimliği: Ali Rıza Efendi'nin kerimesi Muazzez Hanım

Vefat Tarihi: Ramazan-ı Şerif 1331 H. (1913 M.)

Ölçüleri:

Baş Taşı: 0.69 x 1.05 m.

Ayak Taşı: 0.70 x 1.05 m.

Tekne: 1.24 x 0.66 x 0.51 m.

Kapak Taşı: -

Yazı Türü ve Metni: Celi Talik

Yazılışı :

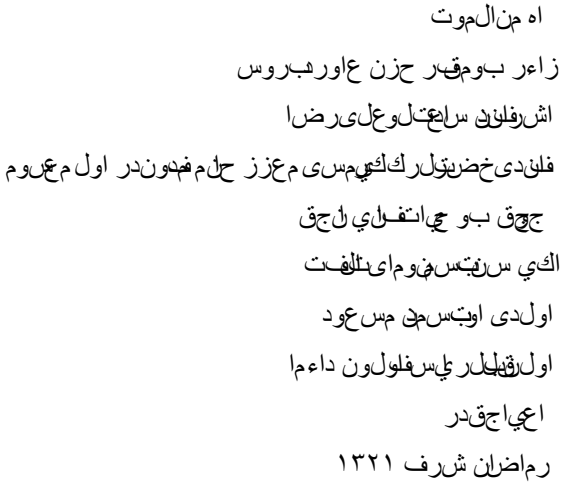

Okunuşu:

Âh mine'l Mevt

Zâir, bu makber-i hüzn- âverde Bursa

Eşrafından saâdetlü Ali Rıza

Efendi Hazretleri'nin kerimesi

Muazzez Hanım medfundur O masum

Çocuk bu hayat-ı fâniyye ancak

İki sene tebessüm- nümâ-yı iltifat

Oldu O tebessümden mesud

Olan kalpler ise ufûlüne daima ağlayacakdır

1321 Ramazan-ı Şerif

Genel Özellikleri: Baş taşı silindirik formludur, sağlamdır. Yüzünde 10 satırlık celi tâlik yazı bulunmaktadır. Yazılar bordürlerle çerçevelenmiştir. Ayak taşı silindirik formludur, sağlamdır, yazısızdır. Tekne sağlam durmaktadır.

Süslemeler: Baş taşının tepeliğinde barok çiçek ve yaprak süslemeleri kullanılmıştır. Taşın alt kısmı akantus yaprağı ve yine barok yapraklarla süslenmiştir. Ayak taşının tepeliğinde barok tarzı süslemeler vardır. Yazısızdır. Bir vazo içerisinde üzüm ve asma yaprağı işlenmiştir. Alt kısmında akantus yaprağı vardır. Teknede süsleme olarak barok tarzı yaprak ve asma yaprağı kullanılmıştır. Teknenin yan taraflarına ay ve yıldız motifi işlenmiştir.

Katalog No: 02

Mezar Taşının Bulunduğu Yer: Emir Sultan, 105 numaralı Ada,90 numaralı mezar taşı

İnceleme Tarihi: 28.02.2018

Kimliği: Abdullatif Efendi

Vefat Tarihi: 1222 H. (1807 M.)

Ölçüleri:

Baş Taşı: 2.00 x 0.41 x 0.18 m.

Ayak Taşı: 1.87 x 0.41 x 0.18 m.

Tekne: 2.02 x 0.68 x 0.26 m.

Kapak Taşı:-

Yazı Türü ve Yazı Metni: Celi Talik

Yazılışı:

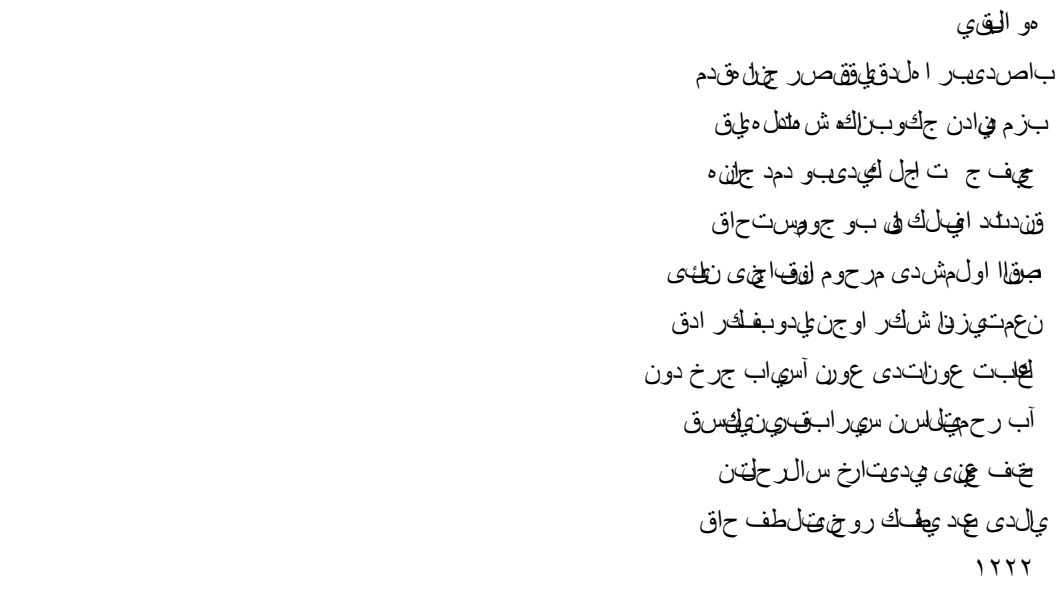

Okunuşu:

Hüve'l- Baki

Basdı bir ehl-i dekâyık kasr-ı cinâne kadem

Bezm-i dünyadan çeküb nâgeh şehâdetle ayak

Hayf cellâd-ı ecel kıydı bu demde cânına

Kandan itdin ey felek anı bu cevre müstehak

Sabıkan olmuşdı merhum Un Kapânı Naibi

Ni'met-i Yezdâne şükr içün idüp fikr-i edak

Âkibet un ıtdi ömrün âsiyâb-ı çerh-i dün

Ab-ı rahmet eylesin sirâb-ı kabrin yek-nesak

Hâtif-i Aynî didi târih-i sâl-i rihletin

Eyledi Abdullatifin ruhunu taltif Hakk

1222

Genel Özellikleri: Baş taşı dikdörtgen profillidir, sağlamdır. Baş taşında 11 satırlık celi talik yazı bulunmaktadır. Ayak taşı dikdörtgen profillidir, sağlamdır, yazısızdır. Teknesi vardır, sağlamdır.

Süslemeler: Baş taşının tepelik kısmında iki tane stilize lale motifi yer almaktadır. Ayak taşı yazısızdır. Tepelik kısmında barok süslemeler vardır. Onun altında saksı içerisinde yer alan bir zeytin ağacı bulunmaktadır. Teknede barok süslemeler ve naturalist çiçekler bulunmaktadır.

Katalog No: 03

Mezar Taşının Bulunduğu Yer: Emir Sultan,105 numaralı Ada,94 numaralı mezar taşı

İnceleme Tarihi: 28. 02. 2018

Kimliği: El-hac Muhammed Melih Efendi'nin Kerimesi Rukiye Molla

Vefat Tarihi: Okunamamıştır

Ölçüleri:

Baş Taşı: 0.59 x 0.22 x 0.13 m.

Ayak Taşı: 0.96 x 0.26 x 0.13 m.

Tekne: -

Kapak Taşı: 2.15 x 1.03 m.

Yazı Türü ve Metni: Celî Sülüs

Yazılışı:

Okunuşu:

Hüve'l- Hallaku'l- Bâki

Kudât-ı Kirâmdan Müftizade el-Hac

Muhammed Melih Efendi'nin Kerimesi

Vedâ-ı âlem-i fani eden merhume

Ve mağfurun leha Rukiye Molla

Ruhiyçün el-Fâtiha

Genel Özellikleri: Baş taşı dikdörtgen profillidir. Tepelik kısmı kırılmıştır. Tamir edilmesi gerekmektedir. Baş taşında 6 satırlık sülüs yazı vardır. Ayak taşı silindirik formludur, sağlamdır. Yazısızdır

Süslemeler: Baş taşı tepelik kısmı kırılmıştır. Süsleme yoktur. Ayak taşında üzüm motifi işlenmiştir. Kapak taşında herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Katalog No: 04

Mezar Taşının Bulunduğu Yer: Emir Sultan, 105 numaralı ada, 42 numaralı mezar taşı

İnceleme Tarihi:28.02.2018

Kimliği: Şerife Nefiyye Hanım

Vefat Tarihi: 15 Şevval 1247 H. (1832 M.)

Ölçüleri:

Baş Taşı: 2.14 x 0.44 x 0.11 m.

Ayak Taşı: 1.80 x 0.42 x 0.04 m.

Tekne: -

Kapak Taşı: 1.94 x 0.63 x 0.15 m.

Yazı Türü ve Metni: Celî Sülüs

Yazılışı:

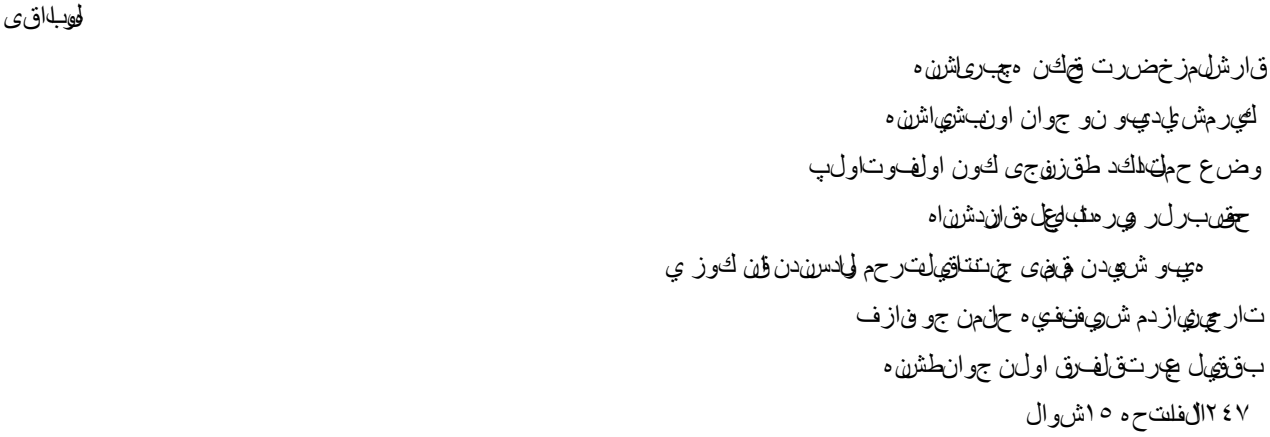

Okunuşu:

Hüve'l- Hayyu'l-Baki

Karışılmaz Hazreti Hakk'ın hiçbir işine

Girmiş idi bu nev- civân on beş yaşına

Vaz 'ı-haml itdikde dokuzuncu gün ol fevt olub

Hak sabırlar vire etbâ 'ıyla karındaşına

Ya ilahi bu şehidenin makamını cennet et

Kıl terahhum vâlidesinden akan gözyaşına

Tarihin yazdım Şerife Nefiyye Hanım'ın Cevher Nazif

Bak kıl ibret gel firak olan cîvanın tâşına

El Fatiha sene 1247 15 Şevval

Genel Özellikleri: Baş taşı dikdörtgen profillidir. Sağlamdır. Baş taşında 10 satırlık sülüs yazı bulunmaktadır. Ayak taşı dikdörtgen profillidir. Sağlamdır. Yazısızdır. Kapak taşı bulunmaktadır, sağlamdır.

Süslemeler: Baş taşının tepelik kısmında barok süslemeler ve tabak içerisinde üzüm bulunmaktadır. Yazının üst kısmı ve etrafı barok süslemelerle çevrilmiştir. Ayak taşı yazısızdır ve hurma ağacı işlenmiştir. Kapak taşında herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Katalog No: 5

Mezar Taşının Bulunduğu Yer: Alâeddin Bey Cami Haziresi

İnceleme Tarihi: 28.02.2018

Kimliği: Alâeddin Mütevellisi el-Hâc Osman Ağa

Vefat Tarihi: 15 Rebiülevvel 1216 H. (1802 M.)

Ölçüleri:

Baş Taşı: 1.47 x 0.34.5 x 0.09 m.

Ayak Taşı: 1.96 x 0.35 x 0.16 m.

Tekne:1.98 x 0.63.5 x 0.55 m.

Kapak Taşı: -

Yazı Türü ve Metni: Celî Tâlik

Yazılışı:

Okunuşu:

Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî

Cennet- Mekân- Firdevs-âşiyân

Merhum ve mağfurun leh Sultan

Alâeddin Mütevellisi

El-Hac Osman Ağa ruhuna

Rızaen lillâhi Teâlâ el-Fâtiha

Fi 15 Rebiülahir sene 1216

Genel Özellikleri: Baş taşı dikdörtgen formludur. Başındaki Tac-ı şerif kâtibidir. Baş taşı sağlamdır.7 satırlık celi tâlik yazı bulunmaktadır. Ayak taşı dikdörtgen formludur, yazısızdır, sağlamdır. Tekne taşı bulunmaktadır, sağlamdır.

Süslemeler: Baş taşında barok tarzı süslemeler vardır. Ayak taşı yazısızdır. Tepeliğinde çiçek motifleri vardır. Ayak taşında üzüm ve asma motifi işlenmiştir. Tekne de barok tarzı süslemeler ve vazoda naturalist çiçekler vardır. Teknenin ön kısmında tabak içerisinde üzüm ve mısır bulunmaktadır. Teknenin yan kısımlarında da yine barok tarzı süslemeler, vazoda naturalist çiçekler ve tabak içerisinde üzüm ve mısır bulunmaktadır.

Katalog No: 6

Mezar Taşının Bulunduğu Yer: Daru'l Kurra Haziresi 26 numara

İnceleme Tarihi: 21.04.2018

Kimliği: Ahmed Bahaeddin Efendi'nin Kerimesi Cemile Hanım

Vefat Tarihi: 27 Ramazan 1228 H (1813 M)

Ölçüleri:

Baş Taşı: 1.68 x 0.41 x 0.12 m.

Ayak Taşı: 1.60 x 0.33 x 0.11 m.

Tekne: -

Kapak Taşı: 1.88 x 0.87 x 0.14 m.

Yazı Türü ve Metni: Sülüs

Yazılışı:

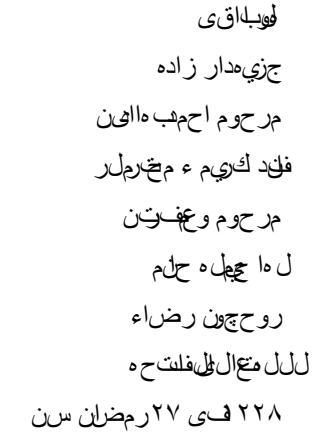

Okunuşu:

Hüve'l-Baki

Cezidarzâde merhum Ahmed Bahâeddin

Efendi kerime-i muhtemereleri

Merhume ve mağfuretün

Leha Cemile Hanım

Ruhiyçün rızâen lillâhi Teâlâ el-Fâtiha

Fî 27 Ramazan sene 1228

Genel Özellikleri: Baş taşı dikdörtgen profillidir, sağlamdır. Baş taşında sülüs formunda 9 satır yazı bulunmaktadır. Ayak taşı dikdörtgen profillidir, sağlamdır. Yazısızdır. Kapak taşı ve teknesi bulunmaktadır, sağlamdır.

Süslemeler: Baş taşının tepelik kısmında barok tarzı süslemeler ve tabak içerisinde üzüm motifi vardır. Baş taşında naturalist çiçekler ve barok süslemeler vardır. Ayak taşının tepelik kısmında barok tarzı süslemeler vardır. Ayak taşında hurma ağacı işlenmiştir. Kapak taşında ve teknesinde süsleme ya da yazı bulunmamaktadır.

Katalog No: 7

Mezar Taşının Bulunduğu Yer: Daru'l-Kurra Haziresi, 12 numara

İnceleme Tarihi: 21.04.2018

Kimliği: Eş-Şeyh Es-Seyyid Said Efendi Hazretlerinin Vâlideleri Hatice Hatun

Vefat Tarihi: sene 1240 H. (1813 M.)

Ölçüleri:

Baş Taşı: 1.45 x 0.42 x 0.09 m.

Ayak Taşı: 1.66 x 0.36 x 0.10 m.

Tekne: 1.62 x 0.70 x 0.12 m.

Kapak Taşı: -

Yazı Metni ve Türü:

Yazılışı:

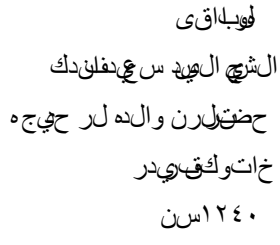

Okunuşu:

Eş-Şeyh Es-Seyyid Saîd Efendi

Hazretlerinin

Vâlideleri Hadîce

Hâtunun kabridir

Sene 1240

Genel Özellikleri: Baş taşı dikdörtgen profillidir, sağlamdır.6 satırlık tâlik yazı bulunmaktadır. Ayak taşı dikdörtgen profillidir, sağlamdır. Kapak taşı ve teknesi vardır, sağlamdır.

Süslemeler: Baş taşının tepelik kısmında barok tarzı süslemeler vardır. Ayak taşı yazısızdır. Ayak taşının tepelik kısmında barok tarzı süslemeler vardır. Ayak taşında Hurma ağacı işlenmiştir. Kapak taşında ve tekne taşında yazı ya da süsleme bulunmamaktadır.

Katalog No: 8

Mezar Taşının Bulunduğu Yer: Daru'l-Kurra

İnceleme Tarihi: 28.04.2018

Kimliği: Ahmed Bahaeddin Efendinin Halilesi Ziver Hanım

Vefat Tarihi: Ramazan 1238 H. (1823 M.)

Fotoğraflar:

Ölçüleri:

Baş Taşı: 1.68 x 0.41 x 0.12 m.

Ayak Taşı: 1.58 x 0.33 x 0.11 m.

Tekne: 1.85 x 0.80 x 0.14 m.

Kapak Taşı: -

Yazı Metni ve Türü: Talik

Yazılışı:

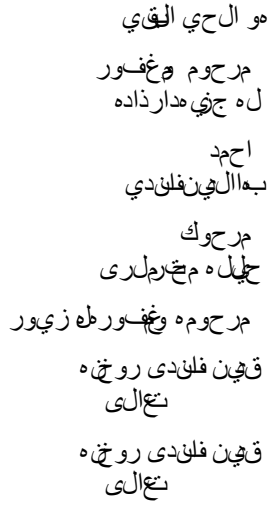

Okunuşu:

Huve'l-Hayyu'l-Baki

Merhum ve Mağfur leh Cezidarzâde

Ahmed Bahaeddin Efendi

Merhumun Halile-i Muhteremeleri

Merhum ve Mağfur leh Ziver

Kadın Efendi Ruhuna Rızaen

Lillâhi Teâla

Fatiha Sene 1238

Gurre Ramazan

Genel Özellikleri: Baş taşı dikdörtgen profillidir. Sağlamdır. 8 satırlık tâlik yazı bulunmaktadır. Ayak taşı dikdörtgen profillidir. Sağlamdır. Yazısızdır.

Süslemeler: Mezar taşının tepelik kısmında barok süslemeler ve kase içerisinde armut bulunmaktadır. Yine mezar taşının alt kısmında barok süslemeler ve naturalist çiçekler vardır. Ayak taşında saksı içerisinde bir hurma ağacı bulunmaktadır.

Katalog No: 9

Mezar Taşının Bulunduğu Yer: Muradiye Külliyesi / Mezar Taşı Müzesi (Numarası Bulunmamaktadır.)

İnceleme Tarihi: 23.04.2018

Kimliği: Es-Seyyid El-Hac Lütfullah Ağa

Vefat Tarihi: Sene 1181 H. (1768 M.)

Ölçüleri:

Baş Taşı: 1.50 x 0.33 x 0.09 m

Ayak Taşı: Kırılmıştır.

Tekne: 1.95 x 0.62 x 0.60 m.

Kapak Taşı: -

Yazı Metni ve Türü: Celi Tâlik

Yazılışı:

و الی قالله باقی

السید الحاج

اغا

لطف الله روحه

سنه ۱۱۸۱

Okunuşu:

Hüve'l-Hallaku'l-Bâki

Deformasyon nedeniyle okunamamıştır.

Deformasyon nedeniyle okunamamıştır.

Merhum ve Mağfur leh

Es-Seyyid El-Hac

Lütfullah Ağa

Ruhiyçun Fâtiha

Sene 1181

Genel Özellikleri: Baş taşı dikdörtgen profillidir. Sağlamdır. 8 satırlık Celi tâlik yazı bulunmaktadır. Ayak taşı kırılmıştır. Tamir görmesi gerekmektedir.

Süslemeler: Teknenin ön kısmında iki adet saksı içerisinde haşhaş bulunmaktadır. Saksıların ortasında naturalist biçimde çiçek vardır. Teknenin arka kısmında vazo içerisinde iki adet haşhaş çiçeği bulunmaktadır. Ortasında naturalist biçimde çiçek bulunmaktadır. Teknenin yan taraflarında naturalist biçimde çiçekler, haşhaş ve haşhaş çiçekleri bulunmaktadır.

Katalog No: 10

Mezar Taşının Bulunduğu Yer: Emir Sultan Mezarlıkları 106 numaralı ada 9 numaralı mezar taşı

İnceleme Tarihi: 25.02.2018

Kimliği: Osman Paşa

Vefat Tarihi: 25 Şevval 1232 H. (1817 M.)

Ölçüleri:

Baş Taşı: 1.65 x 0.35.5 x 0.16 m

Ayak Taşı: 1.23 x 0.32 x 0.15 m

Tekne: 1.94 x 0.53 x0.60 m

Kapak Taşı: -

Yazı Metni ve Türü: 20 satırlık Sülüs

Yazılışı:

غ ي ق م ل ق ن ي ك م ء ا ن
ت ق ي ر ي ه ى ي ي ج م ى

ر ض ا د ن غ ي ن ي ا ن
ع ف ا ل ص ر ت م ى ي ا ي و ق

ل غ ي ر ا غ ي ع م ص ا ن ا ب ش ل
د س ت ق د ر د ن د ن ج و ن

ك ر ت ل ج ا ر ي ف و ر ي ا
ى ي ا ر ي د ت ا ي ش ي ا ى

ر ت ش ف س ا و ر ه ن ي ر غ ب ك م ي ك ا
ف ص ا ل ر ه د ر د ا ل و ا ى د

م ز ا ر ك س ن ا ر ف و ا ر ه ق ى
خ ن ا ب ح ر م ى ا ي ا

ه ا ز خ ل ي ا ن ف ا ر ا ت س ل ك
ا و ل ي ط ك غ ي د ي

د ص ق ز ع ه ا د ل و ا ج ت ش ه ب
ى ي ا ت د ي ت ا م ش ا ى ي ا

د ل ك ن ظ ر ا ه ا م
ح ق ي ق ت ه ج ه د ا ن ز ر ه

ن ا ب ه ج ل ى ل ك ن ز غ ا ب
ن ه ر س و ي ي ى

ك ا ر ر و د ء ى ق ر س ب و ج ا ي
ي ت ه م ء ه د ا ب ه د ن ي

ي د ت ل غ ا ر ف ه د ز ا ر م خ
ن ي ا ن ا ر م د ا ت ا ي غ

ه ي ن ف ر م ه د ي ا خ ي م ن ل ك
ت ي ا ل ر ا د ا ي ر ش و ن

م ح ر ا ه ذ ه ر م ح ء ه د ا ب ل ح
ا ل و ه ص ه ب ر ي ا ى

ن ا ى ي ع ج ر ا ى ي د د ى
ق ح ا ل ص ر و ا م غ ي ب

ه ي ر و ب ا و ل ه ذ ي ه ر و ح
ر و ا ن ف ا ه ل ب ا ى ي

ه ذ ى د ل د ل ى ق ى ل غ ى س ك ا و
ز م ت ي ا ن ا ج ش خ ب

ه ي ر ر ا و ل ل ك ي ا ش ك ل ا و ر
ج ا ى ي ا م ا ر ه ش ي ت ى

ل ي ق ى ظ ن ي د ر ي ه ا م ج ا ن ا خ ر و س
ا م ح ا ي ك ت ن و ع د

ه ي ر ا س د و س ا ر ف ت خ
ق ى ي ع م ى ر ص ى ي

خ ا ر ا ت ب ا د و ف ي ج ى ص ج ن
ف ت و ك س ي ل ي ى د ك ا م ل

ج ا و ى ا ي ك ت ب و د ا ي ز ر و ل ب و
ج ا ز ن ب ل ه ا م ى ي ه ى

Okunuşu:

Ne mümkin men kılmak tiğ-ı takdir-ı mücellâyı

Rızâdan gayri nâyân ârifâne türs-i akvâyı

Diriğâ Osman Paşa dahil dest-i kaderden çün

İrub fir-i ecel terk itdi ârâyiş-i dünyâyı

Kimin bağrını ursa neşter fassâd-ı dehr oldu

Mezâr-ı senge fevvâre geh-i hünâb-ı hamrâyı

Gülistân-ı fenâ meyl-ı hazzâne oldığın duydı

Behişt-ı cavidâne azm-ı kasd itdi temâşâyı

Değil nezzare-i ehl-i hakikatde cihân zerre

Ne bâğ ne güli ne bülbüli ne serv-i bâlâyı

İçüb sâki-i devrânın yedinde bade-i mevti

Humârında ferağ itdi hayat-i dehr-i ednâyn

Gelen Meyhâne-i dehr-i fenâya nûş ider elbet

Mahall-i bade-i hamrâda zehr-âlûde sahbâyı

Nidâ-yı irci ‘iden itdi peyğâm-ı visâl-i Hak

Virüb ol müzdeye ruh-ı revân-ı nâfe büyâyı

O kes âşık mı dildân Hind’e bahş-ı can itmez

Virür ol kes ki oldı cemâl-i yare şeydâyı

Sülhan encâme irdi nazm kıl da’vâtın ey hame

Hüdâ firdevs-i a’ladâ vire kasr-I mu’allâyı

Nice sad hayf idüb târih-i fevtin söyledi Kâmil

Cihân-ı terk idüb arzû kılub cân bile me’vâyı

Fi 25 L sene 1232 (Mermutlu, Öcalan, 2011, s.183.)

Genel Özellikleri: Baş taşı dikdörtgen profillidir. Sağlamdır. 20 Satırlık sülüs yazı bulunmaktadır. Ayak taşı dikdörtgen profillidir. Sağlamdır, yazısızdır.

Süslemeler: Teknenin ön tarafında kase içerisinde üzüm bulunmaktadır. Teknenin yan tarafında kaseler içerisinde sırasıyla nar, üzüm, kayısı motifi vardır. Teknenin arka tarafında kase içerisinde üzüm vardır. Ayak taşında saksı içerisinde hurma ağacı işlenmiştir.

Sonuç

Osmanlı Devleti Karlofça Antlaşması ile tarihinde ilk kez toprak kaybetmiştir. Tarihçilerin gerileme ya da duraklama diye sınıflandırdığı bu tarihten itibaren 17. Yüzyıl boyunca Osmanlı Devletinin Batı karşısında siyasi, askeri, ekonomik olarak küçüldüğü görülür. Bu durum gerek yöneticiler gerekse de tebaa arasında Batıya karşı bir komplekse ve hayranlığa sebep olmuştur. Bu hayranlık dönemin sosyal siyasi anlayışını etkilediği gibi sanat anlayışını da etkilemiştir. Kendi milli üslubu yerine Batının o dönemde moda olan sanat akımlarını taklit eden sanat anlayışı yaygınlık kazanmıştır. 1703-1922 yılları arasında Osmanlı mimarisi farklı üslupların etkisi altında kalmıştır; Lale Devri Üslubu, Türk Barok Üslubu, Türk Ampir Üslubu, Eklektik (Melez) Üslup, Yeni Klasik (Neo Klasik) Üslup. (Gülgen, 2013, 74)

Batılı sanat akımlarının etkisi geleneksel sanatlarımızın üzerinde de olmuştur. Tezhib de yaklaşımlar ve kullanılan motifler değişmiştir. ‘‘Karamemi’’ diye bilinen Mehmet Çelebi naturalist üslupta çiçekleri tezhip sanatına dahil etmiştir ve tezhip de yeni bir anlayışının kapıları aralanmaya başlamıştır. Bu dönemde sonra tezhipli sayfalarda rumi, hatayi gibi stilize çiçekler iyice azalmış yerini naturalist üslupta çiçekler, buketler almıştır. Halkâr, tığ, şemse içlerinde bile bu çiçekler görülür. Bu etkilenmeden ebru sanatı da nasibini almıştır. Başlangıçta ebru sanatı hat levhalarının etrafına bordür ve pervaz yapmak veya hat yazılarının yazıldığı zemin olarak kullanılmıştır. Batılı sanat akımlarının etkisiyle realist sanat anlayışına bağlı olarak naturalist çiçekli ebrular daha çok yapılmaya başlanmıştır. (Gülgen, 2013, 98)

Minyatür müslüman sanatçı için asla resmin yerini tutan birşey değildir. Ancak kitapta anlatılan tarih, tıp, edebiyat, din gibi konuların akılda daha kalıcı olmasını sağlayan yardımcı bir araçtır. Bu yüzden başlangıçta Batı resim sanatının ana unsurları olan perspektif, ışık, gölge, renk değerleri dikkate alınmamış, canlı ve cansız nesneler soyutlanmıştır. Zamanla Batılı sanat akımları etkisini minyatürde de göstermeye başlamıştır. Nakkaş Hasan ile birlikte minyatürde hareket, Nakkaş Levni ile birlikte gölge, ışık, perspektif, Abdullah Buhari ve Levni ile birlikte kadın figürü yer almaya başlamıştır. (Gülgen, 2013, 105)

Süslemeler de soyut, geometrik, çizgili hatların yerini rozet, lale, gül, menekşe çiçekli, asma yapraklı, spiral dallar, tomurcuklar, meyve motifleri, manzaralar gibi realist, naturalist süslemeler almıştır. Saraylar, köşkler, çeşmeler, camiler, tekkeler, mezar taşlarında kullanılan süslemeler de bu etkinin en bariz örneklerini görürüz. Örnek olarak, Topkapı Sarayı Yemiş Odası, Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa’nın Kasımpaşa’da yaptırmış olduğu çeşmeyi, Carullah bin Süleyman Camii, Üsküp Sultan Murat Camii, Denizli Bayat Camii’ni verebiliriz.

Bursa mezar taşlarında Batılılaşma sürecinde naturalist ve realist unsurlar artmış, dönemin moda motifleri kullanılmaya başlanmıştır. Natürmortların etkisiyle dönemin moda motifleri olan meyve motifleri, meyve ağaçları, meyve kaseleri, çiçek motifleri, ay-yıldız motifleri, asma yaprakları, akantuslar, barok- rokoko süslemeler kullanılmıştır. Mezar taşlarında en çok kullanılan meyve motifi üzüm ve hurmadır. Üzüm ağacının tek başına nakşedildiği mezar taşları olduğu gibi selvi ağacıyla birlikte de nakşedildiği mezar taşları da tespit edilmiştir. Bu iki motif dışında nar, kayısı, haşhaş ve haşhaş çiçeği, mısır, zeytin ağacı, armut da kullanılan meyve motiflerdendir.

KAYNAKÇA

BOZKURT, Nebi, “Mezarlık”, DİA, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.

GÜLGEN, Hicabi, ‘’ ‘’Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları Tarihi’’, Bursa 2013,

GÜLGEN, Hicabi ‘’Osmanlı Mezar Taşlarının Bursa ve Civarındaki İlk Örnekleri’’ (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

MERMUTLU, Bedri, Öcalan, H.Basri, ‘’Tarihi Bursa Mezar Taşları’’, Bursa Büyük Şehir Belediyesi, Bursa, 2011.

KARAMAĞARALI, Beyhan, Ahlat Mezar Taşları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992

RAGHEB, Youssef, “İslam Hukukuna Göre Mezarın Yapısı”, İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1996.

SOYSAL, Mine, “Mezar”, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, İstanbul 1997.

ŞEKER, Mehmet, “Kabir/fıkıh”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 2001.

YILMAZ, Can ‘’İslam’ın İlk Yıllarında Mezar ve Mezarlıklar ve İslam Şehri’’, Geçmişten Günümüze İslam Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, İstanbul 1999.

EKLER:

Katolog :1 Resim: 1	Katolog:1 Resim: 2

	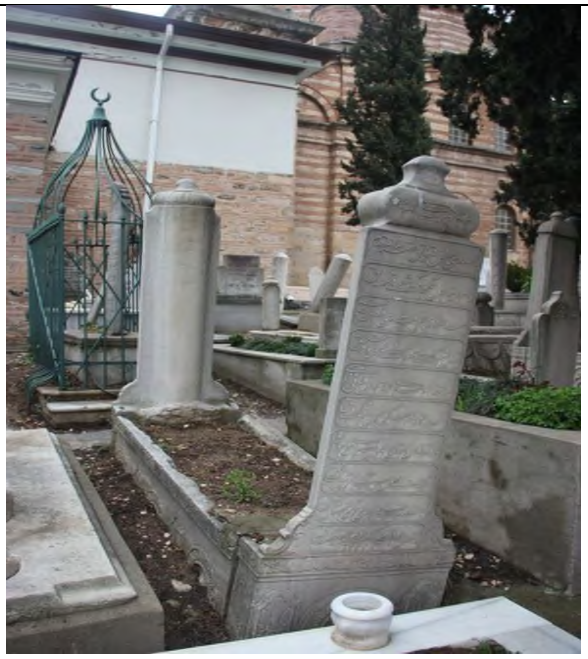
Katolog: 2 Resim: 1	Katolog: 2 Resim: 2

Katolog: 3 Resim: 1	Katolog: 3 Resim: 2

Katolog: 4 Resim: 1	Katolog: 4 Resim: 2

Katolog: 5 Resim: 1	Katolog: 5 Resim: 2
Katolog: 6 Resim: 1	Katolog: 6 Resim: 2

Katolog: 7 Resim: 1	Katolog: 7 Resim: 2

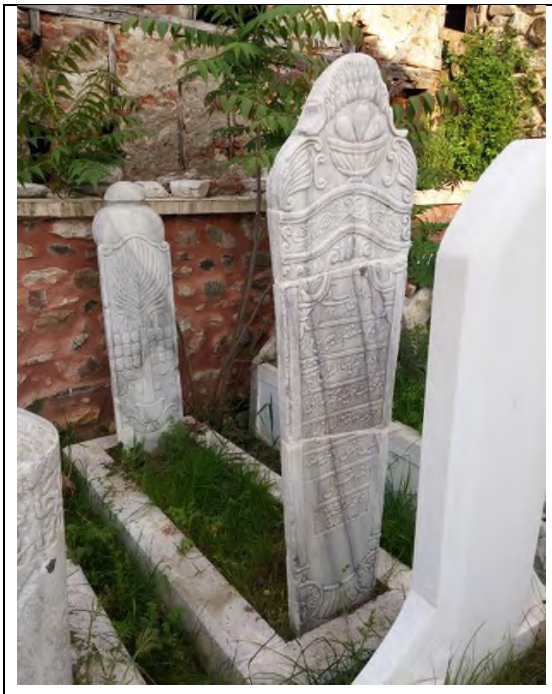	
Katolog: 8 Resim: 1	Katolog: 8 Resim: 2

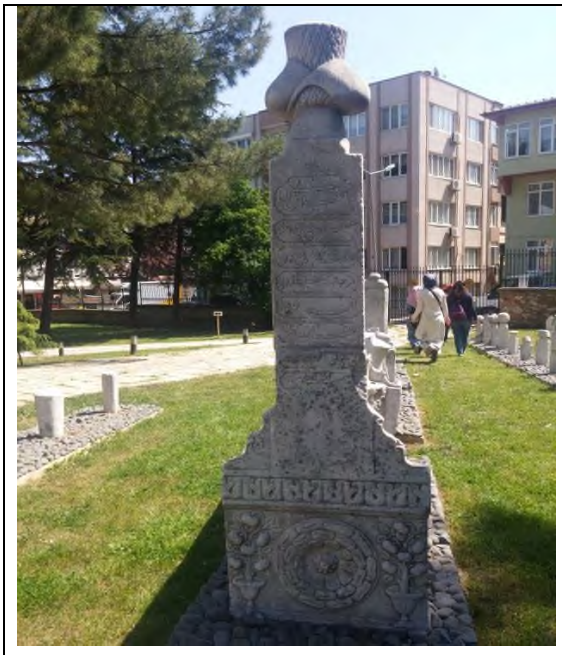	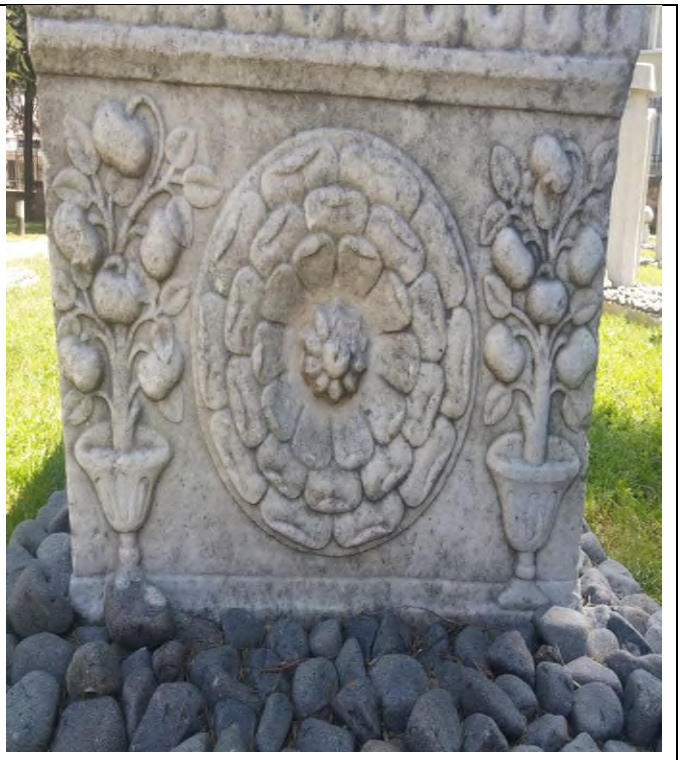
Katolog: 9 Resim: 1	Katolog: 9 Resim: 2
Katolog: 9 Resim: 3	Katolog: 9 Resim: 4

Katolog: 10 Resim: 1	Katolog: 10 Resim: 2

Katolog: 10 Resim: 3	Katolog: 10 Resim: 4

OSMANLI MEZAR TAŞI KİTÂBELERİNDE BAŞLIKLAR VE ANLAMLARI

The Headgears On The Ottoman Epıtaphs And Theır Meanıngs

Doç. Dr. Süleyman BERK*

ÖZET

Osmanlı mezar taşları yapı olarak dikkat çekici özellik ve güzelliktedir. Ana kategri olarak Erkek ve Hanım mezar taşları olarak ayrılmakla birlikte özellikle Erkek mezar taşı kitâbelerinin taşıdıkları başlıklarla da alt sınıflara ayrılmaktadır.

Osmanlı mezar taşlarından Hanım mezar taşlarında herhangi bir başlık bulunmamaktadır. Hanım mezar taşlarında hanım zarâfetini yansıtan buket ve hotoz görmekteyiz. Fakat erkek mezar taşlarında hayattaki sosyal statüleri gereği kullandıkları başlıklar vefatlarından sonra da genellikle mezar taşı kitâbelerine konulmuştur.

Şüphesiz erkek mezar taşlarının en dikkat çeken kısmı başlıklardır. Başlıklar üç ana kısma ayrılabilirler:

Kavuklar: Kallâvi Kavuk, Mücevveze Kavuk, Kâtibî Kavuk, Örfî Kavuk, Yeniçeri Başlığı

Fesler: Mahmûdi Fes, Azîzi Fes, Hamidî Fes

Tarikat Tâcları: Mevlevî Tâcı, Kâdirî Tâcı, Nakşî Tâcı, Bektâşî Tâcı, Halvetî Tâcı

Mezar taşlarının, başlıkları, taş işçiliği ve edebî özelliği yanında yazı sanatı bakımdan da önemi bulunmaktadır. Tarihi mezar taşı kitâbelerinde, Osmanlı'nın önemli hattatlarının yazdığı imzalı mezar taşı kitâbeleri bulunmaktadır.

Osmanlı'da mezar taşlarının asıl amacının bir insan tasviri yaratmak olmadığı, aksine, o insanın pâyesini, daha alt katmanda kimliğini ortaya çıkarmak, kısacası taşın sahibini tanıtmak olduğu görülecektir.

Yüksek bir kültürün mahsulü olan bu mezar taşı kitâbeleri bir devrin güzelliğini ve özelliğini yansıtmaktadır. Hayatı zevkle ve şuurla yaşayan insanların ortaya koydukları bir güzelliktir. Artık geçmişte kalan bu güzelliğin elde kalan numûnelerine sahip çıkmak ve onlardaki özellikleri anlamaya çalışmak yapabileceğimiz tek şeydir.

***Anahtar Kelimeler**: Mezar Taşı, Osmanlı, Kavuk, Fes, Tarikat Tâcları, Hat Sanatı.*

ABSTRACT

The tombstones of the Ottoman Era are remarkably unique and picturesque. They can be mainly grouped into The tombstones of the Ottoman Era are remarkably unique and picturesque. They can be mainly grouped into gravestones for men and women although the male tombstone monuments are further categorized according to the headgears.

Ottoman tombstones designed for the women do not have headgears. Instead, there are bouquets and finials on these tombstones as attributes to feminine elegance. However, the tombstones for men are crafted with diverse headgears symbolizing the social status the person.

Clearly, the most remarkable part of the male tombstones are the headgears which can be divided into three primary subcategories:

Kavuk (Quilted Turbans): Large Kavuk, Mücevveze Kavuk (Formal Kavuks), Kâtibî Kavuk (for the clerkship positions), Örfi Kavuk (Customary Kavuks), Janissary Headgears

Fez: Mahmûdi Fez, Azîzi Fez, Hamidî Fez (attributing to the eras of Sultans Mahmud, Abdulaziz and Abdulhamid)

Tariqa Coronets (Coronets for the Dervish Orders): Mawlawî Coronets, Qâdirî Coronets, Naqshî Coronets, Bektâshî Coronets, Halwatî Coronets

Besides their headgears, stone workmanship and literature, the Ottoman tombstones are also very significant for the art of calligraphy. There are a lot of examples of epitaphs written by the very well-known calligraphists of the Ottoman era.

Ottoman tombstones are not designed for the physical description of the person but his rank and, in inner layers, his identity. In short, the tombstones are embellished in a way to introduce or present the owner.

These tombstone epitaphs are productions of a high culture, and reflect the remarkableness and uniqueness of an era. They are the epitomes that present the very people who lived sophisticated and conscious lives. The only way for us to contribute is to preserve the remaining examples and try to understand their meanings.

***Key Words:** Tombstones, Ottoman, Kavuk (Quilted Turban), Fez, Tariqa Coronets, Art of Calligraphy.*

* Doç. Dr., Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi

Giriş

Mezar taşı kitâbelerinde üç önemli özellik ve sanat göze çarpmaktadır: Taş işçiliği, yazı sanatı ve mezar taşlarında bulunan dînî ve edebî ifadeler. Yapı olarak mezar taşları birbirlerine benzer özellikler göstermektedir. Ana farklılık erkek ve hanım mezar taşlarında görülmektedir. Erkek mezar taşlarında ölünün statüsüne göre bir başlık bulunmasına karşın, kadın mezar taşlarında, hanım zarâfetini yansıtan çiçek motifleri başlık olarak yer alır.

Osmanlı'da batılı anlamda bir heykel geleneği yoktur. Batıda en, boy ve derinliği olan insan ve hayvan figürleri çalışılmasına karşılık, Osmanlı'da özellikle mimarî unsurlarda çok farklı bezemelere sahip taş işçiliği kullanılmıştır. Bunun yanında mezar taşı kitâbeleri, taş işçiliği olarak çok zengin örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Genelde, hanım ve erkek mezar taşı olarak iki gurupta toplanan bu taşlar, kendi içinde de farklılıklar göstermektedir. Erkek mezar taşlarında, sosyal statü gereği başlıkları çok çeşitlidir.

Hanım olsun erkek olsun bir mezar taşı kitâbesinin yapısı (farklı tasnifler yapılabilirse de) şu bölümlere ayrılabilir.

1-Başlık ve Sembol

2-Serlevha

3-Kimlik

4- Dua

5- Tarih

Şüphesiz bu tasnif ana başlıkları itibariyle yapılmıştır. Bu bölümler çoğu zaman yer değiştirebildiği gibi, birbiri içine giydirilmiş olarak da yer alabilmektedir. Yine bazı taşlarda bu bölümlerin biri yahut ikisi yer almamaktadır. Bazı mezar taşlarında manzum ifadeler bazı mezar taşlarında mensur ifadeler yer almaktadır. Bazı mezar taşlarında ölüm tarihi bulunmadığı gibi bazı mezar taşlarında, mevtanın ölüm tarihi, günü ve saati ile verilmiştir.

Mezar Taşı Başlıkları

Erkek mezar taşı kitâbelerinde mevtânın sosyal hayattaki statüsünü yansıtan, başlıklar ve semboller mezar taşı kitâbelerine büyük çoğunlukla işlenmiştir. Her halde dünya üzerinde pek az toplum, mezar taşlarını usta işi bezemeler, lâleler, sümbüller ve diğer nebâtat ile süsleyip mezarlıklarını Osmanlılar kadar şenlendirebilmiştir. Şüphesiz erkek mezar taşlarının en dikkat çeken kısmı başlıklardır. Bu başlıklar üç ana kısma ayrılabilirler:

Kavuklar

Kallâvi Kavuk

Mücevveze Kavuk

Kâtibî Kavuk

Örfi Kavuk

Yeniçeri Başlığı

Fesler

Mahmûdi Fes

Azîzi Fes

Hamidî Fes

Tarikat Tâcları

Mevlevî Tâcı

Kâdirî Tâcı

Nakşî Tâcı

Bektâşî Tâcı

Halvetî Tâcı

Osmanlı'da mezar taşlarının asıl amacının bir insan tasviri yaratmak olmadığı, aksine, o insanın pâyesini, daha alt katmanda kimliğini ortaya çıkarmak, kısacası taşın sahibini tanıtmak olduğu görülecektir. Kişinin genç yaşta ölmüş olduğunu belirten çiçek, Hacı olduğunu belirten hurma ağacı, idam edildiğini anlatan boyun kısmındaki kement, mesleklerini yansıtan tulumba, çapa, ok- yay – ki namlı bir kemankeş olduğuna işaret eder- ve okur- yazarlığına delâlet eden kalem- divit gibi simgelerde de, kişinin kimliği ile ilgili daha özel bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Bu yüzden, serpuşun ve diğer simgelerin mezar taşlarındaki anlamı, son derece büyüktür. Osmanlı'da sosyal statünün en önemli göstergesi olan kavuklar, bu nedenle mezar taşlarının da en belirleyici özelliği olmuşlardır.

Sarığın kafes biçiminde sarılmış olması nedeniyle "Kafesî" olarak adlandırılan tür ise, daha çok Dîvan ve Sadâret Kâtipleri, Tevkiî, Beylikçi, Reisü'l-küttâb, Defterdar, Tersâne ve Darphane Emîni gibi Hâcegân unvânına sahip olan kişiler tarafından kullanılmaktaydı. "Kalafat" olarak adlandırılan ve üst kısmı mantar şeklinde sonlanan tür, bu modelin en belirgin örneklerinden biridir. Ancak bunun kullanımı, yüzeyi yivlerle zenginleştirilmiş düz tepeli silindirik kavuğa sahip olan türün yanında daha nâdirdir. Yine bu türün içinde bulunmakla birlikte, dilimli küre şeklinde olması ile diğerlerinden ayrılan bir tür vardır ki, bu serpuşu kullanan kişilerin sosyal statüleri de farklıdır. Zira daha çok divan kâtipleri tarafından kullanılan diğer türlerin aksine, kapıkulu tabir olunan sipahiler tarafından kullanılmaktaydı. Nitekim XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren, daha alt kademelerde bulunan kâtipler de, bu başlığı kullanmaya başlamışlardır.

Tarikatlara ait başlıklar da, ilk bakışta kendilerini belli ederler. Özellikle Mevlevîler'in kullandığı, etekte genişleyen tepesi yuvarlak silindir şeklindeki sikkeler dikkat çekicidir. Mevlevî dervişleri bu başlığı kullanırken, Dede statüsünde olanlar bu sikkenin alt kısmına destar (sarık) dolamaktaydılar**.** Bektâşîler'in kullandığı on iki terkli "Hüseynî" ve dört terkli "Edhemî" tâcları da, ilk bakışta ayırt edilebilen başlıklardır. Diğer tarikatlarda ise, takkenin üzerindeki dilim sayısı belirleyici olmaktadır. Bayramî Tarikatı altı terkli takke kullanırken, Celvetî Tarikatı on iki terkli takke kullanmaktaydı. Öte yandan sivil ve resmi kişilerin bu tarikatlarla olan ilişkileri, daha çok mezar taşları üzerine işlenen simgeler vasıtasıyla belirtilmekteydi.

Sonuç

Elbette bütün tarikatların ve alt katmanlarının kendi tâcları ve remizleri bulunmaktadır. Fakat bunların tamamını bu bildiri çerçevesinde tasnife tabi tutmak sahifeler tutacaktır. Burada tarikat tâclarında verilen tasnif, İstanbul özelinde ve ana merkezlerde yaygın görülebilecek örneklerdir.

Başlıklarda Örfî Kavuk ve Kâtibî Kavuk da en fazla çeşitlenen başlık çeşididir. Buradaki tasnifte her iki kavuk sadece ana başlık olarak alınmıştır. Şüphesiz bu sınıflamalarla ilgili kaynaklar dikkatli bir tarama ile doğru bilgilere ulaşılacaktır. Aynı şekilde Yeniçeri başlıkları da kendi içerisinde çeşitlenmektedir. Ana sınıflama Börk ve Dardağan başlık şeklindedir. Bu tasnife almadığımız bir başka dikkat çekici başlık ise hanım ve erkekler için farkı şekilde tasarlanan Zerrin başlıktır.

Yüksek bir kültürün mahsulü olan bu mezar taşı kitâbeleri, bir devrin özelliğini ve güzelliğini yansıtmaktadır. Hayatı zevkle ve şuurla yaşayan insanların ortaya koydukları bir güzelliktir. Artık geçmişte kalan bu güzelliğin elde kalan numûnelerine sahip çıkmak ve onlardaki özellikleri anlamaya çalışmak yapabileceğimiz tek şeydir.

Mezar taşı kitâbeleri ve başlıklarla ilgili çalışmalar dar bir alanda sürmektedir. Bu alanda yapılan çalışmalar çoğaldıkça özellikle başlıklarla ilgili daha geniş ve net bilgiler ortaya çıkacaktır.

KAYNAKÇA

ATASOY, Nurhan. Derviş Çeyizi. İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ Yayını, 2016, 419 s.

BERK, Süleyman, "Taşlara Kazınan Sonsuzluk", Zeytinburnu Dergisi, Zeytinburnu Belediyesi Yayını**,** sy. 2 (Ekim Kasım Aralık 2006), s. 21- 29.

-"Zeytinburnu Mezarlıklarında Yeniçeri Mezar Taşı Kitâbeleri", Zeytinburnu Dergisi, Zeytinburnu Belediyesi Yayını, sy. 3 (Ocak Şubat Mart 2007), s. 49- 53.

-"Osmanlı Mezar Taşı Kitâbelerinin Dili: "Taşa Kazınan Tarih", Din ve Hayat, S. 9, Yıl 2010, s. 82- 83.

- "Osmanlı Mezar Taşı Kitabelerinin Anlamı", Surları Öte Yanı Zeytinburnu. İstanbul, Zeytinburnu Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 2006, s. 484- 499.

KUMBARACILAR, İzzet. Serpuşlar. İstanbul, Türkiye Turing ve Otombil Kurumu, 36 s.

LAQUEUR, Hans- Peter, "Osmanlı Mezartaşlarının Süslemesinde Bitkisel Motifler", Suut Kemal Yetkin'e Armağan, Ankara, 1984, 263 s.

-Osmanische Friedhöfe Und Grabsteine In İstanbul. Tübingen, Ernst Wasmuth Verlag Tübingen, 1993, 289 s.

-"Einige Anmerkungen Zur Klassifizierung Der Kopfbedeckungen Auf Grabsteinen", İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Geleneği, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, s. 159-163.

-Hüve'l-Baki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları (Çeviren Selahattin Dilidüzgün). İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, 289 s.

ÖZTÜRKER, Hazal Ceylan, "Bektaşi Mezar Taşları Üzerine Bir İnceleme: Şemsi Baba Tekkesi Örneği", Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Degisi, S. 4 (Ekim 2013), s. 155- 193.

Yahya Âgâh Efendi. Mecmû'âtü'z-Zarâ'if Sandûkatü'l-Ma'arif. (Yayına Hazırlayan: Mehmed Serhan Tayşi), İstanbul, Hassa Mimarlık, 2014, 581 s.

EKLER:

HALEP MEVLEVİHANE HAZİRESİNDEKİ MEZAR TAŞLARI

Tombstones In The Preparatıon Of Aleppo Mevlevıhane

Prof. Dr. Ali BORAN*

ÖZET

Halep merkezde Bâb'ul-Ferec meydanında, Arkeoloji Müzesinin arkasındaki Halep Mevlevihanesi 1530 yılında inşa edilmiştir. Mevlevihane avlusunun güneydoğuya bakan yönünde, içinde tarikat şeyhleri, yüksek düzeydeki görevliler ile bunların eşleri ve çocuklarına ait kabirlerin yer aldığı hazire bulunmaktadır. Burada yapılan çalışmalarda, günümüze ulaşabilmiş 50'nin üzerindeki mezar taşından 19 mezar taşı ele alınmıştır. Bu mezar taşları; malzeme, dil, tezyinat, mezar tipleri açısından Halep'teki Osmanlı sanatının önemli temsilcileridir.

Anahtar Kelimeler: *Halep, Mevlevihane, Mezar Taşı, Şahide, Sanduka*

ABSTRACT

Aleppo Mevlevihane behind the Archaeological Museum was built in 1530 at the Bâb'ul-Ferec square in the center of Aleppo. In the place of the Mevlevihane courtyard toward Southeast, there is a large cemetery in which the tombs of the sect sheikhs and high officials and their spouses and children's tombs are exist. In this study, 19 gravestones of more than 50 gravestones which have survived to our day are taken into consideration. These gravestones are important representatives of Ottoman Art in Aleppo in terms of their material, language, decoration, grave types.

Keywords: *Aleppo, Mevlevihane (lodge used by Mevlana Dervishes), Gravestone, Head Stone, Sarcophagus*

GİRİŞ

Halep Anadolu'dan Ortadoğu'ya, Akdeniz'den Orta Asya'ya giden ana yolların kavşak noktasında kurulmuştur. Bölgeye Türklerin özellikle Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte Halep'te yeni bir dönem başlamış, şehir Ortadoğu'nun en büyük ticaret merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Bu dönemde Halep eyalet merkezidir. İktisadi açıdan ham madde temini ile üretim ve pazarlamaya yönelik anıtsal boyutta pek çok hanı ve çarşı yapılmıştır. Halep'in beylerbeyleri, üst düzey yöneticileri ve paşaları ile zengin tüccarlar tarafından yapılan eserlerle şehir Osmanlı kimliğine bürünmüştür.

Halep merkezde Bâb'ul-Ferec meydanında, Arkeoloji Müzesi'nin arkasındaki Halep Mevlevihanesi 1530 yılında Mirza Fulad ve Mirza Ulvan tarafından kurulmuş ve Ahmed Mukari Dede üstad olarak atanmıştır. Mevlevihane Osmanlı topraklarında Türk-Arap kültürü kapsamında inşa edilen en önemli dergâhtır. Kuruluşundan itibaren eğitim ve kültür hayatına yaptığı katkıların yanı sıra, I. Dünya Harbi'nde Osmanlı Ordusuna yaptığı hizmetlerle de dikkati çeker. Türkiye'de tekkelerin kapatılmasıyla Mevleviliğin merkezi haline gelen dergâh, 1940'lı yıllarda Suriye Devleti'nin engellemeleri neticesi kapatılmış, camiye çevrilen semahanesi dışında diğer binaları kendi haline terkedilmiştir.

Halep Mevlevihane'sinin haziresinden başka eski semahane içinde özel bir odada Şatır Dede, es-Seyyid eş-Şeyh el-Hac Abdülganf Dede, eş-Şehld el-Cinani es-Seyyid el-Hac Muhammed Emin Dede, İsmail Efendi Mevlevi, eş-Şeyh Said Efendi Reis-i Mahkemetü'l-Ceraim, El-MerhUm eş-Şeyh Mustafa Dede, Kazım Paşa Oğlu Ali Kemal, İzmirli Tevfik Dede, el-Merhume Amine, eş-Şehide es-Sittü Meryem, el-Hac Mustafa ed -Debbağ, eş-Şehide Fatıma binti eş-Şeyh Muhammed Seyyid Dede, Arnine Hatun binti eş-Şeyh Abdullah el-Kıbrıslı, es-Seyyid Abdülganf b. el-Merhum el-Hac Muhammed Efendi, es-Seyyid Abdulganf el-Meharemi, Kevser Hanım Efendi'nin mezarları bulunmaktadır (Sezai Küçük, Halep Mevlevihane'si, İlam, C.III, S. 2, s.73-106). Buradaki mezar taşları çalışma kapsamı dışındadır.

Mevlevihane avlusunun güneydoğuya bakan kısmında içinde tarikat şeyhlerinin ve yüksek düzeydeki görevlilerin kabirlerinin bulunduğu büyük bir hâmûşân (susmuşlar- mezarlık) bulunmaktadır (Fotoğraf - 1). Burada yapılan çalışmalarda günümüze gelebilmiş (2012 yılı öncesi) 50'nin üzerinde mezar taşı tespit edilmiştir. Ancak bunların bir kısmı niteliksiz durumda oldukları için 44 tanesi

* Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Selçuklu-Konya, aliboran@selcuk.edu.tr.

çalışılmaya uygun görülmüştür. 44 mezar taşı içerinde yine yüzeyleri aşınan, kırık durumda olanlar ve atık vaziyettekileri çalışma dışında bırakılmıştır. Çalışmamızda 19 mezar taşı ele alınmıştır. Bunlar;

Mezar Taşı No: 4

Adı: El-Hace Esma'nın Mezarı

Yeri: Halep Mevlevi Türbesi

Durumu: Sağlam

Kitabe: Mevcut

Malzeme: Taş

Uygulanan Teknik: Oyma-Kabartma

Yazı Türü: Celî Sülüs

Baş şahidesi Dış Yüzü Kitabe Metni:

- Fatiha

- Hâza kabri es-saide

- Es-Şehide el-merhume

- El-Mağfur leha el-hâce

-Esma binti El-hâc

- Mehmed Şah… mürebbeyat?

- Recep Paşa Tabariye?

- Ya munis? ……

- Sene 25 Cemaziye'l-ahir 1162 / 12 Haziran 1749

Tanım: 25 Cemaziye'l-ahir 1162 / 12 Haziran 1749 senesinde ölen El-Hace Esma'nın kabri baş ve ayak şahideli, pehleli forma sahiptir. Pehle dikdörtgen formda sadedir. Şahideler genel olarak benzer tipolojiye sahiptir. Baş şahidesi dikdörtgen formda, dilimli tepelikli formdadır. Şahide ön yüzünde dokuz satır halinde kartuşlarla ayrılmış oyma-kabartma tekniğiyle hakkedilmiş kitabe metni yer alır. Tepelik kısmı tek dilimli şekilde düzenlenmiştir. Ayak şahidesi dikdörtgen formda, tek dilimli tepeliklidir(Fotoğraf - 2).

M.T. NO: 24

Adı: Es-Seyyid Muhammed Emin ibni Es-Seyyid İbrahim'in Mezarı

Yeri: Halep Mevlevi Türbesi

Durumu: Sağlam

Kitabe: Mevcut

Malzeme: Taş

Uygulanan teknik: Oyma-Kabartma

Yazı Türü: Celî sülüs

Baş şahidesi Dış Yüzü Kitabe Okunuşu:

-Fatiha

-El-rûh? El-merhum el-mebrur

-El-mağfur leha es-Seyyid Muhammed

- Emin İbn Es-Seyyid İbrahim

- İsmet El-Hüsni? El-Gazi

-..Haleb fî ramazan (Haziran/Temmuz)

- Sene 1202 (1788)

Tanım: 1202 / 1788 yılında vefat eden Es-Seyyid Muhammed Emin ibni Es-Seyyid İbrahim'in Kabir baş ve ayak şahideli üzeri açık sandukalı mezar tipolojisindedir. Sanduka yüzeyleri tamamen sade tutulmuştur. Şahideler silindirik gövdeli, düz tepeliklidir. Baş şahidesi üzerinde yedi satır halinde cetvellerle ayrılmış, oyma-kabartma tekniği işlenmiş kitabe yer alır. Benzer forma sahip ayak şahidesi üzerinde kitabe ve tezyinat bulunmamaktadır(Fotoğraf - 3).

Mezar Taşı No: 23

Adı: Fatımatüz' Zehra Hanım'ın Mezarı

Yeri: Halep Mevlevi Türbesi

Durumu: Sağlam

Kitabe: Mevcut

Malzeme: Taş

Uygulanan Teknik: Oyma-Kabartma

Yazı Türü: Celî Sülüs

Baş şahidesi Dış Yüzü Kitabe Metni:

-Fatiha

-Hazâ el-merhume

-Ve'l-mağfur leha Fatıma'tü

- z-Zehra Hanım Kerime-i

- Faruk Azmi Bâşa

-Gafarallahû teali leha

- Sene 1207 Receb 17 (28 Aralık? 1863)

Tanım: 17 Recep 1207 / 28 Aralık 1863 yılında ölen Fatımatüz' Zehra kabri baş ve ayak şahideli, pehleli mezar türündedir. Pehle sade tarzda dikdörtgen formdadır. Şahideler benzer formdadır. Baş şahidesi dikdörtgen formda, üçgen alınlıklı dilimli kemerli olarak sonlanmaktadır. Şahide dış yüzünde altı satırlık kitabe oyma-kabartma tekniği ile hakkedilmiştir. Gövde üzerinde tezyinat görülmez. Alınlık kısmı üçgen formda üç dilimli tepeliklidir. Alınlık yüzeyinde alçak kabartma olarak bitkisel motifler işlenmiştir. Alt kısmında "Fatiha" ibaresi yazılıdır. Alınlık iç yüzeyi de aynı düzenlemeye sahiptir. Şahide iç yüzeyi sade tutulmuştur. Ayak şahidesi benzer formda olup dış yüzeyinde altı satır halinde kitabe metni yer alır. Alınlık kısmı üçgen formda, dilimli kemerli tepeliklidir. Yüzeyinde bitkisel tasvir kabartmaları görülür. Alınlık alt kısmında "Fatiha" ibaresi vardır. İç yüzeyinde alınlık aynı düzenlemeye sahiptir. Ancak iç yüzey gövde sade bırakılmıştır (Fotoğraf - 4).

Mezar Taşı No: 27

Adı: Tevhide Hanım'ın Mezarı

Yeri: Halep Mevlevi Türbesi

Durumu: Sağlam

Kitabe: Mevcut

Malzeme: Taş

Uygulanan Teknik: Oyma-Kabartma

Yazı Türü: Celî Ta'lik

Baş Şahidesi Dış Yüzü Kitabe Okunuşu:

-Hüve'l-Hallakü'l-Bâki

- Bir meserret bahş olur …..

- Bak şu dehre? zâir sahib-i kemal

- Fatiha ile Şâd kıl emvâtımız

- Eyler zenberelerde bir gün intikal

- Der saadetten gelip bu beldeye

- Eyledi Tevhide Hanım irtihal

- Sene 1236 / 1821

Tanım: 1236 / 1821senesinde ölen Tevhide Hanım'ın kabri baş ve ayak şahideli pehleli mezar tipolojisindedir. Pehle elips şeklinde yanlarında tek sıra halinde kenger yaprak motifleri yer alır. Baş şahide dikdörtgen formda üçgen alınlıklıdır. Gövde üzerinde pano içerisinde cetvellerle ayrılmış sekiz satır halinde oyma-kabartma tekniğiyle hakkedilmiş kitabe metni yer alır. Pano köşeliklerinde bitkisel süslemeler görülür. Alınlık kısmı üçgen formda alçak kabartma tekniği ile oluşturulmuş bitkisel tasvirlerden oluşur. Şahide iç yüzü sade bırakılmıştır. Ayak şahidesi baş şahide benzer formdadır. İç ve dış yüzeyler tamamen sadedir. Alınlık kısmında ise baş şahide ile aynı form görülür(Fotoğraf - 5).

Mezar Taşı No: 19

Adı: Ahmed bin İbrahim Paşa Zade'nin Mezarı

Yeri: Halep Mevlevi Türbesi

Durumu: Sağlam

Kitabe: Mevcut

Malzeme: Taş

Uygulanan Teknik: Oyma-Kabartma

Yazı Türü: Celî Sülüs

Baş şahidesi Dış Yüzü Kitabe Okunuşu:

- Fatiha

- Legad garta yâ kavmî ve tâlet? Şehadet

- Ve gufran Rabbi küllü inne mücedded

-Fi'ammâmani afven …… bî-rahmeti

- Ve mesvâ'i fî dâre'l-muhled

- Ve lemmâ duâ'i tabt? Zell fî bî'garbe?

-…….

- Fe beşşir? … Ahmed ……

- ……

- Sene 1244 (1828-29)

Ayak Şahidesi Dış Yüzü Kitabe Okunuşu:

-Fatiha

-Hazâ kabri el-merhum el-mağfur leha

- Eş-Şehid Ahmed Bey İbrahim

-Bâşa zade intikali

-Rahmetellahu Teali

- Ve afva? Fî şehri zi'l-kâde

-Sene 1244 (Mayıs/Haziran 1828-29)

Tanım: 1244 Mayıs / Haziran 1828-29 Ahmed bin İbrahim Paşa Zade'nin kabri baş ve ayak şahideli beş sıra pehleli mezar tipolojisindedir. Pehle sade tutulmuştur. Baş şahidesi dikdörtgen formda kâtibi başlıklı sonlanmaktadır. Şahide dış yüzeyinde 10 satır halinde cetvellerle ayrılmış, oyma-kabartma tekniği ile hakkedilmiş kitabe metni yer alır. Şahidenin iç yüzeyi sade bırakılmıştır. Ayak şahidesi dikdörtgen formda üçgen alınlıklı dilimli kemer tepeliklidir. Şahide dış yüzeyinde yedi satır kitabe metni bulunur. Alınlık dış kısmı bitkisel tasvirlerin yer aldığı alçak kabartma tekniği ile düzenlenmiş iç yüzünde de benzer düzenlemeye sahiptir (Fotoğraf - 6).

Mezar Taşı No: 3

Adı: Eş-Şerife Zeliha Binti Seyyid Mehmed'in Mezarı

Yeri: Halep Mevlevi Türbesi

Durumu: Sağlam

Kitabe: Mevcut

Malzeme: Taş

Uygulanan Teknik: Oyma-Kabartma

Yazı Türü: Celî Sülüs

Baş şahidesi Dış Yüzü Kitabe Okunuşu:

- Hâza kabri es-Saide

-Eş-Şehide el-?

- ….. es-Seyyid Muhammed Hilaliyye

- ……

- Sene 1184

İç Yüz:

-Fatiha

- Hâza kabri el-merhume

-El-mağfur leha el-cenane

- Eş-Şerife Zeliha

-Binti Seyyid Mehmed

- Hilaliyye fî intikal Şaban aşrin

-Sene 1254 (1838)

Tanım: 1254 / 1838 senesinde vefat eden Eş-Şerife Zeliha Hanımın Kabri baş ve ayak şahideli, pehleli forma sahiptir. Pehle dikdörtgen formda sadedir. Şahideler genel olarak benzerdir. Baş şahidesi dikdörtgen formda, üçgen alınlıklı ve bitkisel başlıklı bir tipolojidedir. Şahidenin ön yüzünde gövde kısmında kitabe panosu, alınlık kısmı ise bitkisel kabartmaların yer aldığı düzenlemeye sahiptir. Gövde üzerinde yer alan kitabe beş satır halinde kartuşlarla bölünmüş oyma-kabartma tekniği ile hakkedilmiştir. Alınlık üçgen formda dilimli tarzda tepeliklidir. Şahidenin arka yüzünde ön yüzle benzer düzenleme vardır. Kitabe içeriklerinin değişikliği dışında aynı formdadır. Ayak şahidesi olarak düşündüğümüz taş üzerinde farklı bir kitabe vardır. Şahide dış yüzeyindeki kitabe yedi satır halinde

oyma-kabartma tekniğiyle hakkedilmiştir. Alınlık kısmı üçgen formda ve tepelik kısmı kırık durumdadır. Alınlık kısmı alçak kabartmalı olarak bitkisel tezyinatla düzenlenmiştir (Fotoğraf - 7).

Mezar Taşı No: 22

Adı: Zeliha Hanım'ın Mezarı

Yeri: Halep Mevlevi Türbesi

Durumu: Sağlam

Kitabe: Mevcut

Malzeme: Taş

Uygulanan Teknik: Oyma-Kabartma

Yazı Türü: Celî Sülüs

Baş şahidesi Dış Yüzü Kitabe Okunuşu:

- Sene 1254 (1838-39)

Ayak Şahidesi Dış Yüzü Kitabe Okunuşu:

-Allahû Vahıd Lâ Rabbe gayrihi

- Hazâ kabri el-merhume es-Said

-Eş-Şehide el-Canâniyye zülüh?

- Hanım binti el-merhum İbrahim

-Bâşa Kıtr? Ağayı zade

-İntikâle.. ….. ilâ Rahmetillahû

-Teali fî Şehri Şevval

-Sene 1254 (Aralık-Ocak 1838-39)

Tanım: Şevval 1254 /Aralık-Ocak 1838-39 tarihli Zeliha Hanım'ın kabri baş ve ayak şahideli, pehleli mezar türündedir. Pehle sade tarzda dikdörtgen formdadır. Şahideler benzer formdadır. Baş şahidesi dikdörtgen formda, üçgen alınlıklı dilimli kemerli olarak sonlanmaktadır. Şahide dış yüzünde dokuz satır halinde oyma-kabartma tekniği ile hakkedilmiş kitabe metni yer alır. Gövde üzerinde tezyinat görülmez. Alınlık kısmı üçgen formda üç dilimli tepeliklidir. Alınlık yüzeyinde alçak kabartma olarak bitkisel motifler işlenmiştir. Alt kısmında "Fatiha" ibaresi yazılıdır. Alınlık iç yüzeyi de aynı düzenlemeye sahiptir. Şahide iç yüzeyi sade bırakılmıştır. Ayak şahidesi benzer formda olup dış yüzeyinde sekiz satır halinde kitabe metni yer alır. Alınlık kısmı üçgen formda, dilimli kemerli tepeliklidir. Yüzeyinde çiçek, yaprak, S-C kıvrımı kabartmaları görülür. Alınlık alt kısmında "Fatiha" ibaresi vardır. İç yüzeyinde alınlık aynı düzenlemeye sahiptir (Fotoğraf - 8).

Mezar Taşı No: 10

Adı: Nuri Bâşa'nın (Paşa) Mezarı

Yeri: Halep Mevlevi Türbesi

Durumu: Sağlam

Kitabe: Mevcut

Malzeme: Taş

Uygulanan Teknik: Oyma-Kabartma

Yazı Türü: Celî Ta'lik

Baş Şahidesi Dış Yüzü Kitabe Okunuşu:

-Fatiha

-İşte bu kabir içre medfun …..

-… yetmişdi kemâle bi kusur?

-Yani Osman Bâşa Vali-i Haleb

-Etti ukbaya bu? … (kırık)

-Gitti nurî kaldı şevki dehrde?

- Ola bâki nice ezmân ……

-Bir dua eyleye dedim tarihini

-Nuri Bâşa'nında kabri dola nur

- Sene 1268 (1852)

Tanım: 1268 / 1852 Nuri Bâşa'nın kabri baş ve ayak şahideli, pehleli mezar tipindedir. Pehle bölümü dört sıra şeklinde yükselen tabandan şahidelerin yer aldığı bölüme doğru daralan elips şeklinde bir forma sahiptir. Baş şahidesi genel olarak dikdörtgen formda, üçgen alınlıklı ve fes başlıklı olarak sonlanmaktadır. Şahide ön yüzünde gövde üzerinde dokuz sıra halinde kartuşlarla ayrılmış oyma-kabartma tekniği ile hakkedilmiş kitabe metni yer alır. Alınlık kısmı gövde kısmından taşıntılı olup köşeler düşey pahlanmıştır. Alınlık yüzeyi iri kıvrık dallar ve yaprak tasvirleri ile tezyin edilmiştir. Alt kısımda daire içerisinde "Fatiha" ibaresi yazılıdır. Tepelik kısmı fes başlıkla sonlanmaktadır. Şahide arka yüzeyinde gövde sade bırakılmış, alınlık ise dış yüzeyle benzer forma sahiptir. Ayak şahidesi dikdörtgen gövdeli, üçgen alınlıklı ve dilimli kemerli olarak sonlanmaktadır. Şahide iç ve dış gövdesi sade bırakılmıştır. Alınlık kısmı tamamen bitkisel tasvirli kabartmalarla doldurulmuştur. Kıvrık dallar, çiçek figürleri ile tezyin edilmiştir (Fotoğraf - 9).

Mezar Taşı No: 25

Adı: Halep Valisi Kamil Halil Paşa'nın Eşi Gülsüm Hanım'ın Mezarı

Yeri: Halep Mevlevi Türbesi

Durumu: Sağlam

Kitabe: Mevcut

Malzeme: Taş

Uygulanan Teknik: Oyma-Kabartma

Yazı Türü: Celî Sülüs

Baş Şahidesi Dış Yüzü Kitabe Okunuşu:

-Hüve'l-Hallakü'l-Bâki

- Halep Valisi devletlü el-Hâc Kâmil Halil

- Paşa Hazretlerinin muhteremeleri merhume

- Ve mağfur leha ….dem Gülsüm Hanımın ….?

- Ehli iman ruhiçün el-fatiha

-İlahi rûhu? El-merhume el-mağfur leha eş-Şerife

-Ümmü Gülsüm hanım haremi el-muhterem Hazret el-Hac Kamil

-Halil Paşa Vali'i Halep hâla Vali

- Kâffe ehli iman âli ervahıma el-fatiha

- Sene 1265 (1849)

Tanım: 1265 /1849 yılında ölen Gülsüm Hanım'ın Kabri baş ve ayak şahideli, üç sıra pehleli mezar tipolojisine sahiptir. Pehleler elips formunda alttan yukarı doğru daralan bir düzenleme göstermektedir. Sade tutulmuştur. Şahideler benzer formdadır, baş şahidesinde farklı olarak dış yüzeyinde kitabe metni bulunur. Baş şahide dikdörtgen formda üçgen alınlıklı olarak düzenlenmiştir. Şahide dış yüzeyi gövde kısmında dokuz satır halinde cetvellerle ayrılmış oyma-kabartma tekniğiyle hakkedilmiş kitabe metni yer alır. Alınlık bölümü bitkisel tasvirlerin yer aldığı alçak kabartma şeklinde düzenlenmiştir. Şahide gövdesinden taşıntılı olarak düzenlenen alınlık ortasında daire içerisine hakkedilmiş dua isteği içeren ibare yerleştirilmiştir. Şahide iç yüzeyi sade bırakılmıştır. Ayak şahidesi dikdörtgen formda üçgen alınlıklıdır. Şahide iç ve dış yüzeyleri sade bırakılmıştır. Alınlık kısmı ise baş şahidesi ile benzer düzenlemededir. Orta kısmında daire içerisinde çiçek motifi bulunur. Tasvirler genel itibari ile benzerdir (Fotoğraf – 10).

Mezar Taşı No: 17

Adı: Selim Efendi ibni Şerafeddin'in Mezarı

Yeri: Halep Mevlevi Türbesi

Durumu: Sağlam

Kitabe: Mevcut

Malzeme: Taş

Uygulanan Teknik: Oyma-Kabartma

Yazı Türü: Celî Sülüs

Baş Şahidesi Dış Yüzü Kitabe Okunuşu:

-Fatiha

-Hazâ kabri el-merhum es-Said

- Eş-Şehid Süleyman Efendi

- İbni Şerif ed-din

-…….

-Allahü fi .. rabiü's-sani

-Sene 1266 (1850)

Tanım: 1266 / 1850 tarihinde ölen Selim Efendi ibni Şerafeddin'in Kabri baş ve ayak şahideli, pehleli mezar türündedir. Pehle sade tarzda dikdörtgen formdadır. Şahideler benzer formdadır. Baş şahidesi dikdörtgen formda, üçgen alınlıklı dilimli kemerli olarak sonlanmaktadır. Şahide dış yüzünde altısatır halinde oyma-kabartma tekniği ile hakkedilmiş kitabe metni yer alır. Alınlık kısmı üçgen formda üç dilimli tepeliklidir. Alınlık yüzeyinde alçak kabartma olarak bitkisel motifler işlenmiştir. Alt kısmında "Fatiha" ibaresi yazılıdır. Alınlık iç yüzeyi de aynı düzenlemeye sahiptir. Ayak şahidesi benzer formda olup dış yüzeyinde kitabe metni yoktur. Alınlık kısmı üçgen formda, dilimli kemerli tepeliklidir. Yüzeyinde çiçek, yaprak, S-C kıvrımı kabartmaları görülür. İç yüzeyinde alınlık aynı düzenlemeye sahiptir (Fotoğraf - 11).

Mezar Taşı No: 31

Adı: Muhammed Yasin Sefer Zade Tevfik'in Mezarı

Yeri: Halep Mevlevi Türbesi

Durumu: Sağlam

Kitabe: Mevcut

Malzeme: Taş

Uygulanan Teknik: Oyma-Kabartma

Yazı Türü: Celî Sülüs

Baş Şahidesi Dış Yüzü Kitabe Okunuşu:

-El-Fatiha

- Yâ Erhamerrahimin

-Hazâ kabri el-merhum es-Said

-Eş-Şehide el-canâna el-mağfur

- Leha el-hace ….binti Muhammed

- Yasin Sefir zade tevafat?

-Rahmeti? ….. afv .. fî gurre

- Şehri Muharremü'l-Haram

-Sene 1292 (1875)

Tanım: 1292 / 1875 yılında vefat eden Muhammed Yasin Sefer Zade Tevfik'in kabri baş ve ayak şahideli, pehleli mezar türündedir. Pehle sade tarzda dikdörtgen kaide üzerinde elips tarzda formdadır. Şahideler benzer formdadır. Baş şahidesi dikdörtgen formda, üçgen alınlıklı dilimli kemerli olarak sonlanmaktadır. Şahide dış yüzünde sekiz satır halinde oyma-kabartma tekniği ile hakkedilmiş kitabe metni yer alır. Alınlık kısmı üçgen formda üç dilimli tepeliklidir. Alınlık yüzeyinde alçak kabartma olarak bitkisel motifler işlenmiştir. Alt kısmında "el-Fatiha" ibaresi yazılıdır. Alınlık iç yüzeyi de aynı düzenlemeye sahiptir. Şahide iç yüzeyi sade bırakılmıştır. Ayak şahidesi benzer formda olup dış yüzeyinde sekiz satır halinde kitabe metni yer alır. Alınlık kısmı üçgen formda, dilimli kemerli tepeliklidir. Yüzeyinde ise bitkisel tasvir kabartmaları görülür. Alınlık alt kısmında "el- Fatiha" ibaresi vardır (Fotoğraf - 12).

Mezar Taşı No: 9

Adı: Müftü Mustafa Efendi'nin Mezarı

Yeri: Halep Mevlevi Türbesi

Durumu: Sağlam

Kitabe: Mevcut

Malzeme: Taş

Uygulanan Teknik: Oyma-Kabartma

Yazı Türü: Celî Sülüs

Baş Şahidesi Dış Yüzü Kitabe Okunuşu:

-Fatiha

-Hüve'l-Hallakü'l-Bâki

- Halep ……..(kırık)

- Müftü Mustafa Efendi Bey

- Ruhiçün el-Fatiha

- 1299 Muharrem (Kasım /Aralık 1881)

Tanım: 1299 Muharrem - Kasım /Aralık 1881 senesinde vefat eden Müftü Mustafa Efendi Bey'in Kabri, baş ve ayak şahideli, pehleli mezar türündedir. Pehle sade tarzda dikdörtgen formdadır. Şahideler benzer formdadır. Baş şahidesi dikdörtgen formda, üçgen alınlıklı dilimli kemerli olarak sonlanmaktadır. Şahide dış yüzünde altı satır halinde oyma-kabartma tekniğiyle hakkedilmiştir. Alınlık kısmı üçgen formda üç dilimli tepeliklidir. Alınlık yüzeyinde alçak kabartma olarak bitkisel motifler işlenmiştir. Alınlık iç yüzeyi de aynı düzenlemeye sahiptir. Ayak şahidesi baş şahide ile benzer forma

sahip olup üzerinde kitabe ve tezyinat görülmez. İç ve dış yüzey gövdeleri sade bırakılmıştır (Fotoğraf - 13).

Mezar Taşı No: 1

Adı: Manastırlı Rıfat Bey'in Mezarı

Yeri: Halep Mevlevi Türbesi

Durumu: Sağlam

Kitabe: Mevcut

Malzeme: Mermer

Uygulanan Teknik: Alçak Kabartma

Yazı Türü: Celî Sülüs

Baş Şahidesi Dış Yüzü Batı Kapak Taşı Üzerinde Yer Alan Kitabe:

- La ilahe illallah Muhammedün Resulullah

-Erkân-I Harbiyeden

-Ve Ashâb-ı Kemalden

-Manastırlı Rıfat Bey

- Veladeti Manastırda Sene 1264 (1847)- Vefatı Halebde 1324 (1906)

Batı Kaidesi Taşı Üzerindeki Kitabe:

---?

---?

Doğu Kapak Taşı Üzerindeki Kitabe:

-Küllü men aleyha fânin (Rahman Sûresi-26)

Tanım: 1324 / 1906'de vefat eden Manastırlı Rıfat Bey'in Mezarı kabri lahit formunda fes başlıklı bir tipolojiye sahiptir. Sanduka üç aşamalı bir kaide üzerine oturtulmuştur. Lahit tarzındaki sandukanın üzerinde alçak kabartma tekniği ile işlenmiş kenarları kıvrımlı örtü tasviri vardır. Örtü üzerinde ortaya denk gelen kısımda dua metni içeren kitabe yer alır. Kitabe haricinde kalan yerler sade bırakılmıştır. *Güney cephede* yer alan fes başlığın boyun kısmında ise atkı kabartması görülür. Şahidenin güney kapağı üçgen alınlıklı dikdörtgen formdadır. Alınlık kısmının üzeri üst kapağı çevreleyen örtü ve atkının devamı ile kapalıdır. Gövde üzerinde ise kılıç, sancak, kitap, hokka ve divit tasvirinin yer aldığı bir arma vardır. Sandukanın altında yer alan kaide üzerinde iki satır halinde dört kartuşa bölünmüş oyma-kabartma tekniği ile hakkedilmiş kitabe yer alır. Sandukanın *batı cephesinde* orta kısımda kıvrımlı kâğıt tasviri üzerinde dört satırlık kitabe metni görülür. Kâğıt tasvirinin alt kısmında bitkisel tezyinat vardır. Kitabe metninin üzerinde pano içerisinde Kelime-i Tevhid yazılıdır. Ayrıca cephenin 4 tarafı tek sıra geometrik bir bordürle kuşatılmıştır. Kaide üzerinde 2 satır halinde 6 kartuşa bölünmüş kitabe bulunur. *Kuzey cephede* alçak kabartma tekniği ile işlenmiş karşılıklı kurdele motifi vardır. Diğer cephelerde olduğu üzre kenarlarda tek sıra geometrik bordür vardır. Alınlık kısmı ise örtünün devamının yer aldığı kabartma ile tamamlanmıştır. Doğu cephesinin orta kısım tamamen sade bırakılmıştır. Üst kısmı örtü kabartması, yanlar ise kıvrık dal motifleri kabartması ile tamamlanmıştır (Fotoğraf – 14-15).

Mezar Taşı No: 14

Adı: Fatma Hanım'ın Mezarı

Yeri: Halep Mevlevi Türbesi

Durumu: Sağlam

Kitabe: Mevcut

Malzeme: Taş

Uygulanan Teknik: Oyma-Kabartma

Yazı Türü: Celî Ta'lik

Baş Şahidesi Dış Yüzü Kitabe Okunuşu:

-Merkad'i Ahmed Efendi deryu….

- Eyleye Hak nevat-ı … yâ Rahman? Daima

-Hem tedarette? Mu'avender'anın? Mahdumu

- …yle dirler Muhammed Muhlis? Oldu rızâ

- Kırık….

- Nail'i firdevs Ağa ..eyleye kırık.

-..Tar'ik Nakşibendi …….

- ……..

- Sene 1288/ 1871-72

İç Yüzü:

-El-Fatiha

-Hazâ merkad Fatma Hanım binti el-merhum

- Es-Seyyid Muhammed …. Ziver Efendi Mu'avin

- Müdür-ü kısım …… Haleb

- Fî 2 Zil-Hicce yevmi'l-ehad

- 1336 (1918)

Tanım: 1336 / 1918 Fatma Hanım'ın kabri baş ve ayak şahideli pehleli mezar tipolojisindedir. Pehle sade tarzdadır. Baş şahidesi dikdörtgen formda üçgen tepelikli dilimli kemer tepeliklidir. Şahide dış yüzünde gövde kısmında dokuz satır halinde oyma-kabartma tekniği ile hakkedilmiş kitabe metni bulunur. Alınlık kısmı ise alçak kabartma tekniği ile düzenlenmiş kıvrık dal, yaprak, S-C kıvrımlarının yere aldığı tezyinata sahiptir (Fotoğraf - 16).

Mezar Taşı No: 16

Adı: Seyyid? Efendi bin Hüseyin'in Mezarı

Yeri: Halep Mevlevi Türbesi

Durumu: Sağlam

Kitabe: Mevcut

Malzeme: Taş

Uygulanan Teknik: Oyma-Kabartma

Yazı Türü: Celî Ta'lik

Baş Şahidesi Dış Yüzü Kitabe Okunuşu:

-Hazâ kabri el-merhum ….

- El-mağfur leha Selim Efendi

- Bin Hüseyin Efendi Gazi?

- ……. İcab-ı davet

- Rabbe'l-mennân ….

-Şehr'i Rebiü'l-ahir

-Sene 1337 (1919)

Tanım: 1337 / 19192'de ölen Seyyid Efendi'nin kabri baş ve ayak şahideli, pehleli mezar türündedir. Pehle sade tarzda dikdörtgen formdadır. Şahideler benzer formdadır. Baş şahidesi dikdörtgen formda, üçgen alınlıklı dilimli kemerli olarak sonlanmaktadır. Şahide dış yüzünde yedi satır halindeki kitabe oyma-kabartma tekniği ile hakkedilmiştir. Gövde üzerinde tezyinat görülmez. Alınlık kısmı üçgen formda üç dilimli tepeliklidir. Alınlık yüzeyinde alçak kabartma olarak bitkisel motifler işlenmiştir. Alınlık iç yüzeyi de aynı düzenlemeye sahiptir. Ayak şahidesi benzer formda olup dış yüzeyinde yedi satır halinde kitabe metni yer alır. Alınlık kısmı üçgen formda, dilimli kemerli tepeliklidir. Yüzeyinde çiçek, yaprak, S-C kıvrımı kabartmaları görülür. İç yüzeyinde alınlık aynı düzenlemededir(Fotoğraf - 17).

Mezar Taşı No: 2

Adı: Hûceste Hanım'ın Mezarı

Yeri: Halep Mevlevi Türbesi

Durumu: Sağlam

Kitabe: Mevcut

Malzeme: Taş

Uygulanan Teknik: Oyma-Kabartma

Yazı Türü: Celî Sülüs

Baş Şahidesi Dış Yüzü Kitabe Okunuşu:

- Haleb-i ehad Askeriyesi mir âliye ….?
- Cevher-i iffet idi ….Selami Paşa
- Nail? Fazlı şehadetmi değil gitti garib
- Kaldı şehbade Huceste o semmi
- Genç iken döndü bekâ ….sine dünyadan
- …… aldı cenab-ı Mevla

Ayak Şahidesi Dış Yüzü: Kitabe Okunuşu:

- Ola hep ailesi sabr-ı cemile? Mazhar
- Oku bir fatiha ey zâr-ı ferhunde lika
- Âmed? Hem eyleye gufran okurken tarihi
- Geldi ……..
- Merhume Huceste Hanımın ruhuna fatiha
- Fî Recep sene 1337 (1918) ve Fî Mayıs sene 1310 (1892) ……..?

Kapak Taşı Üzerinde Yer Alan Kitabesi:

-…….. faide vermez …../ Allah dedi Huceste gözün kapadı

Tanım: 1310 / 1892 yılında vefat eden Hûceste Hanım'ın kabri baş ve ayak şahideli, sandukalı mezar tipolojisindedir. Sanduka üç katlı bir kaide üzerindedir. Sanduka dikdörtgen formda alt kısmı ve kapak kısmı gövdeden taşıntılı olarak düzenlenmiştir. Üst kapak ve gövde geçiş arasında yivli tek sıra bordür vardır. Batı cephesinde üzerinde tek satır hallinde iki kartuşa bölünmüş oyma-kabartma tekniğinde kitabe vardır. Şahideler de aynı formda düzenlenmişlerdir. Sanduka dikdörtgen gövdeli, üçgen alınlıklı ve dilimli kemer tepeliklidir. Şahideler üzerinde altı satır halinde kartuşlarla ayrılmış, oyma kabartma tekniğiyle hakkedilmiştir. Alınlık kısımları üçgen formda yüzeyi iri bitkisel kabartmalarla tezyin edilmiştir. Tepelik kısmı dört dilimli olarak sonlanmaktadır (Fotoğraf - 18).

Mezar Taşı No: 28

Adı: Muhammed bin Es-Said Osman'ın Mezarı

Yeri: Halep Mevlevi Türbesi

Durumu: Sağlam

Kitabe: Mevcut

Malzeme: Taş

Uygulanan Teknik: Oyma-Kabartma

Yazı Türü: Celî Sülüs

Baş Şahidesi Dış Yüzü Kitabe Okunuşu:

- El-Fatiha

-Hazâ kabri el-fakir ilâ afv

-Allahû teala ve Rahmete eş-Şeyh

- Muhammed bin es-Seyyid Osman

- Ez-zerkâ intikâl ilâ Rahmeti

-Allahu teala ve afv eyleye

- Es-Selâtin Muharemü'l-Haram

- Es-Sene Selâse ve erbâin ve ve selase mie ??

-Ve el-Fatiha Sene 1343

Tanım: 1343 / 1925 yılında ölen Muhammed bin Es-Said Osman'ın kabri baş ve ayak şahideli üzeri açık sandukalı mezar tipolojisindedir. Sanduka dikdörtgen bir kaide üzerinde sade bir durumdadır. Baş şahide dikdörtgen formda at nalı kemer tepelikli olarak sonlandırılmıştır. Şahide dış yüzeyinde dokuz satır halinde cetvellerle ayrılmış oyma kabartma tekniği ile hakkedilmiş kitabe metni bulunmaktadır. Şahide iç yüzeyi sade durumdadır. Ayak şahidesi baş şahide ile aynı formdadır. Dış yüzeyinde dokuz satır halinde kitabesi bulunmaktadır (Fotoğraf - 19).

Mezar Taşı No: 13

Adı: El-Hâc Abdülkadir bin El-Hâc Muhammed Derviş'in Mezarı

Yeri: Halep Mevlevi Türbesi

Durumu: Sağlam

Kitabe: Mevcut

Malzeme: Taş

Uygulanan Teknik: Oyma-Kabartma

Yazı Türü: Celî Ta'lik

Baş Şahidesi Dış Yüzü Kitabe Okunuşu:

-Hâza kabri el-merhum el-mebrur

-El-Hâc Abdülkadir bin

- El-Hâc Muhammed Derviş?

- Cami? Tekiyye …….

- Ahab-ı da'veti

- Fî hamse aşrûn zilkâde

- 1352 (1933)

Tanım: 1352 / 1933'de vefat eden El-Hâc Abdülkadir bin El-Hâc Muhammed Derviş'in kabri baş ve ayak şahideli üzeri açık sandukalı mezar tipolojisindedir. Sanduka dikdörtgen formdadır. Batı cephesinde yer alan tek satır halinde iki kartuşa oyma-kabartma tekniğiyle hakkedilen kitabe haricinde hareketliliği bulunmaz. Baş şahide dikdörtgen formda üçgen alınlıklı ve fes başlıkla sonlanan bir tipolojiye sahiptir. Şahide ön yüzünde gövde kısmında kitabe alınlık kısmında bitkisel tezyinat görülür. Gövde üzerinde yer alan kitabe yedi satır halinde oyma-kabartma tekniği ile hakkedilmiştir. Alınlık üzerinde alçak kabartma tekniğiyle düzenlenmiş bitkisel tasvirler bulunur. Ayrıca alt kısımda daire içerisinde "Fatiha" yazılıdır. Tepelik fes başlıklı olarak sonlanmaktadır. Alınlık kısmının iç ve dış yüzeyleri benzer düzenlemeye sahiptir. Ayak şahidesi dikdörtgen formda üçgen alınlıklı ve dilimli kemer tepeliklidir. Ayak şahidesi baş şahideye göre daha yüksek tutulmuştur. Şahide ön yüzünde yedi satır halinde kitabe metni yer alır. Kitabe üzerinde üçgen formda yüzeyi bitkisel tezyinat ile doldurulmuş alınlık yer alır. Alınlığın alt kısımda daire içerisinde "Fatiha" yazılıdır(Fotoğraf - 20).

Mezar Taşı No: 18

Adı: İbni es-Seyyid Hüseyin eş-Şabani'nin Mezarı

Yeri: Halep Mevlevi Türbesi

Durumu: Sağlam

Kitabe: Mevcut

Malzeme: Taş

Uygulanan Teknik: Oyma-Kabartma

Yazı Türü: Celî Ta'lik

Baş Şahidesi Dış Yüzü Kitabe Okunuşu:

- El-Fatiha

-Bismillahirrahmanirrahim

-Kaffe Dûn? Re'yin

-Fî el-Hayat mücahidâ

-İnne'l-Hayât

-Akîde ve Cihâd

-Sene 1947

-Hazâ ed-dünya

-Zevâl ve İrtihal

Tanım: 1947 senesinde ölen İbni es-Seyyid Hüseyin eş-Şabani'nin kabri baş ve ayak şahideli kaideli, üzeri açık sandukalı mezar tipolojisindedir. Sanduka dikdörtgen formda yüksek bir kaide üzerindedir. Sandukanın orta kısmı açıktır. Sanduka cephelerinde yanlarda tek satır halinde iki kartuş içerinde kitabe metni görülmektedir. Panoların çevrelerinde bitkisel süslemeler vardır. Kuzey ve güney cephelerde şahideler üzerinde yer alan kitabe metinlerinin devamı yer alır. Baş şahidesi dikdörtgen formda üçgen alınlıklı, dilimli kemer tepeliklidir. Şahide dış yüzey gövdesinde yedi satır halinde oyma-kabartma tekniği ile hakkedilmiş kitabe metni bulunur. Alınlık kısmı üçgen formda yüzeyi bitkisel motiflerle alçak kabartma tekniği ile düzenlenmiştir. Şahide alt kısmında sanduka kapağı üzerinde iki satır halinde kitabe görülür. Şahide dış yüzeyinde yedi satır halinde kitabe metni bulunmaktadır. Alınlık kısmında baş şahide ile aynı tezyinatın olduğu görülür(Fotoğraf - 21).

DEĞERLENDİRME

Halep Mevlevi Tekkesi haziresinde yapılan çalışmalarda 50'nin üzerinde mezar taşı tespit edilmiş bunlardan 19 mezar taşı incelenmiştir. Katalogda yer alan mezar taşları kendi içerisinde mezar

tipolojileri, başlık formları, kitabeleri, tezyinat ve süslemeleri yönünden değerlendirilmiştir. Mezar taşlarının düzenlemesinde en erken tarihli olandan en geç tarihli olana doğru bir sıralama takip edilmiştir.

Kabir tipolojilerine baktığımızda hazirede yer alan mezar taşları *Sembolik Lahit Formunda Baş ve Ayak Şahideli, Kaideli-Pehleli Baş ve Ayak Şahideli, Pehleli Baş ve Ayak Şahideli ve Üzeri Açık Sandukalı* olmak üzere 4 ana tipolojiden oluşur. Sembolik lahit formundaki bu tarz kabirler 1, 2, 13 ve 18 numaralı mezarlardır. Bu formdaki kabirler gösterişli ve abidevi görünüme sahiptirler.

Kaideli-pehleli baş ve ayak şahideli kabir formu ise 3-4 sıra kaide üzerinde yer alan pehle üzerine oturmuş baş ve ayak şahidesinden oluşmaktadır. Anadolu'da Şanlıurfa ve Gaziantep'te benzer örnekleri bulunan kabir formu haziredeki 3, 10, 19, 22 ve 25 numaralı mezar taşlarında görülür.

Mezar taşlarının cinsiyetlerine göre değişen başlık tipleri erkeklerde genelde sarık, külah, fes, sikke, kavuk vb. çeşitlerde görülürken bayanlarda hotoz ve bitkisel formlardadır. Hazirede yer alan kabirlerden 1,10 ve 13 numaralı taşlar fes, 19 numaralı taş sarık, 24 numaralı taş düz, 28 numaralı taş sivri kemer tepelikli, 2, 3, 4, 9, 14, 16, 17, 18, 22, 23, 25, 27 ve 31 numaralı taşlar bitkisel başlıklıdır.

Hazirede yer alan mezar taşlarında Osmanlı Türkçesi ve Arapça kullanımlar görülür. Yazı çeşidi olarak ise iki ana yazı türünü görmekteyiz. 1, 2, 3, 4, 9, 17, 19, 22, 23, 24, 25, 28 ve 31 no.lu mezar taşları celî sülüs hat ile 10, 13, 14, 16, 18, 27' no.lu mezar taşları ise celî ta'lik hat ile yazılmıştır.

Hazirede yer alan mezar taşlarının kitabelerine göre en erken tarihli mezar taşı 4 no.lu 1162/ 1749 tarihli taştır. En geç tarihli mezar taşı ise miladi olarak yazılan 18 numaralı 1942 tarihli mezar taşıdır.

Mezar taşları üzerinde kitabeler haricinde tezyinat unsurları da görülmektedir. Taşlar üzerinde yer alan figürler ve tasvirler döneme, bölgeye ve toplumlara göre değişiklik göstermektedir. Hazirede incelenen mezar taşlarının tamamına yakını bitkisel bezemeli kompozisyona sahiptir. 2 no.lu mezar taşı üzerinde geometrik ve bitkisel düzenleme görülür.

Hazirede yer alan mezar taşlarının tamamına yakını kireç ya da tüf taşı malzemedendir. Yalnızca 1 no.lu taş mermer malzemeden yapılmıştır.

Tekke haziresinde yer alan mezar taşlarından 1, 9, 10, 13, 16, 17, 18, 19, 24, 28 ve 31 no.lu taşlar (11 adet) erkek kabri, 2, 3, 4, 14, 22, 23, 25 ve 27 no.lu (8 adet) mezarlar ise bayan kabridir.

Mevlevi mezar taşlarının benzerleri başta Halep Nesimi Tekkesi (Fotoğraf - 22) olmak üzere İstanbul, Şanlıurfa, Gaziantep ve Hatay'da görülmektedir.

Sonuç olarak; Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte Halep Ortadoğu'nun en büyük ticaret merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Halep'in beylerbeyi, üst düzey yöneticileri ve paşaları ile zengin tüccarları tarafından yapılan eserler sayesinde şehir Osmanlı kimliğine bürünmüştür.1530 yılında kurulan Mevlevihane'nin haziresindeki kabirlerin bir bölümü bu çalışmayla ele alınmıştır. Bu mezar taşları başta bölgedeki diğer mezarlıklar olmak üzere Osmanlı döneminin genel özelliklerini yansıtması açısından büyük öneme haizdir. Savaş sonrasında bu Mevlevihane'nin yeniden asli haline dönüştürülmesi en büyük temennimizdir.

EKLER

1. Halep Mevlevihane Hazirenin Genel Görünüşü

2. El-Hace Esma'nın Mezarı

3.Es-Seyyid Muhammed Emin ibni Es-Seyyid İbrahim'in Mezarı

4. Fatımatüz' Zehra Hanım'ın Mezarı

5. Tevhide Hanım'ın Mezarı

6. Ahmed bin İbrahim Paşa Zade'nin Mezarı

7.Eş-Şerife Zeliha Binti Seyyid Mehmed'in Mezarı

8. Zeliha Hanım'ın Mezarı

9. Nuri Bâşa'nın Mezarı

10. Halep Valisi Kamil Halil Paşa'nın Eşi Gülsüm Hanım'ın Mezarı

11. Selim Efendi ibni Şerafeddin'in Mezarı

12. Muhammed Yasin Sefer Zade Tevfik'in Mezarı

13. Müftü Mustafa Efendi'nin Mezarı

14. Manastırlı Rıfat Bey'in Mezarı

15 .Manastırlı Rıfat Bey'in Mezarından Ayrıntı

16. Fatma Hanım'ın Mezarı

17. Seyyid Efendi bin Hüseyin'in Mezarı

18. Hûceste Hanım'ın Mezarı

19. Muhammed bin Es-Said Osman'ın Mezarı

20. El-Hâc Abdülkadir bin El-Hâc Muhammed Derviş'in Mezarı

21. İbni es-Seyyid Hüseyin eş-Şabani'nin Mezarı

22. Halep Nesimi Tekkesi haziresi

AZERBAYCAN MEZAR YAPILARINDA AVCILIK SEMBOLLERİ

Hunting symbols at Azerbaijani grave monuments

Doç.Dr. Aynur CELİLOVA*

ÖZET

Arkeolojik kazılar sırasında Azerbaycan bögelerinden eski kurganlar ve mezarlardan çeşitli hayvan tasvirleri olan mezar taşları bulunmuştur. Mezar taşlarında at, koç tasvirleri ile birlikte geyik, keçi, boğa tasvirleri de yer almaktadır. Bu tasvirler çeşitli dönemlere aittir. Bu mezarlar m. önce Azerbaycan türklerinin eski dini inancını yansıtıyor. Geyik tasvirli kaplar ve mezar taşları, genellikle, tunç dönemi yapıtlarında tespit edilmiştir. Geyik türk halklarının tanrıcılıq sisteminde kutsal sayılan totem hayvanlardan olmuştur. Maral'la ilgili inançlar günümüze kadar ulaşmıştır. Avcılık halkların eski mesleki olduğu açısından böyle tasvirler diğer türk halklarının mezar taşlarında da rastlanmaktadır.

Azerbaycan'ın eski bölgelerinden sayılan Gobustan, Nahçıvan'da, Karabağ'da, Güney Azerbaycan'ın Urmu gölü yakınlarında, Sulduz ve Tebriz'de eski türk kültürünü, sanatını yansıtan kaplar ve mezar taşları bulunmuştur. Tabakların ve mezar taşlarının üzerinde av sahneleri, av hayvanları resmine sik-sik rastlanmaktadır, mezarlardan geyik, kuş heykelcikleri de bulunmuştur. Gobustan ilçesi Azerbaycan'ın eski kültürünü taşıyan anıtlarla zengindir. Son dönemlerde Gobustan'ın Tesi köyünde yapılan arkeolojik kazılarda ilginç örnekler ortaya çıkarılmıştır. Kurganda bulunmuş mezar taşlarında kaya resimlerinde gördüğümüz av hayvanlarının tasviri ilgi uyandırmıştır. Tasvirlerin milattan önce 3'üncü binyıla ait olduğu belirtiliyor. Bilim adamlarına göre keramik kaplarda veya mezar taşlarında tasvir edilen hayvan resimleri kötü ruhlardan korunmak fonksiyonu taşımıştır. Her hayvanın kendine özgü koruyucu işlevi olmuştur. Örneğin, avcı kuşlar gök yüzünün şer ruhlarından korunması için, bereket için, yağmur yağması için çiziliyormuş. Yılan ölülerin ruhunu sembolize eden mitolojik karakter gibi kaplar üzerinde tasvir ediliyordu. Av tasvirli mezar anıtları islamdan önceki türk kültürünün başlangıcı ve temel nitelikti sayılmakta.

Anahtar kelimeler: *Mezar anıtları, hayvan tasvirleri, sembol, türk halkları, totem*

ABSTRACT

The archeological excavations revealed gravestones with various animal images from ancient mounds and tombs of Azerbaijani regions. Along with the images of horse, ram, there are also the images of deer, goat, and ox on the the grave stones. These pictures refer to different periods. These graves embody the ancient religious beliefs of the Azerbaijani Turks before Christ. The dishes with reindeer pictures and grave stones were found mainly in Bronze Age monuments. The deer was one of the totem animals that is considered sacred in the goddess system of the Turkic peoples.

The grave stones with the shapes of horses, rams, bulls reflecting ancient Turkic culture and art were discovered in Gobustan, Nakhchivan, Garabagh, Borchali, nearby Urmia Lake in South Azerbaijan, in Sulduz and Tabriz. Hunting scenes, hunting animals were drawn on the grave stones, deer and bird statuettes were found from the graves.

The Gobustan region is rich with the monuments reflecting the ancient culture of Azerbaijan. The pictures of hunting animals found on the rock paintings on the gravestones of the grave mounds has aroused interest. It is noted that these images belong to the 3rd millennium BC. According to scholars, animal images depicted on ceramic plates or grave stones were used to protect from evil spirits. The grave monuments depicting the hunt are the beginning and main attributes of pre-Islamic Turkish culture.

Keywords*: grave monuments, animal images, symbols, Turkic peoples, totem*

Azerbaycan kültürünün büyük bir bölümünü avcılık oluşturuyor. Tarihen Azerbaycan topraklarında insanların esas mesleğinin avlanmak olduğunu folklor örneklerinden, ikonoqraflardan, kaya üstü resimlerden, mezar taşı anıtlarından, kurganlarda bulunmuş eşyalardan, çini kaplardan, taşlar üzerine çekilmiş resimlerden görebiliyoruz.

Mezar taşları üzerine çizilmiş av sahneleri, av hayvanı rezimleri, kurganlarda bulunmuş av hayvanı figürleri tunç çağı, ilk ortaçağ dönemi Azerbaycan avcılık kültürü hakkında bilgi veriyor. Azerbaycan'ın neredeyse bütün bölgelerinde türk avcılığının eski izlerini görmek mümkün. Gobustan kayaları, Gemikaya tasvirleri bu kültürün ilk taşıyıcıları sayıla bilir. Eski dünya insanının avcılıkla ilgili inanç ve ritüelleri bu taşlara bulunmaktadır.

Hayvan mezar üstü taş heykellere Azerbaycan'ın Karabağ, Nahçıvan, Zengezur bölgelerinde, Gürcistan'ın Borçalı, Dmanisi ilçelerinde, eski Azerbaycan topraklarında – Ermenistan'ın Sisyan, Sevan bölgelerinde ve başka yerlerde rastlanıyor. Bunların çoğu koç heykelli mezar taşlarıdır. Karabağ

* AMEA Folklor Enstitüsü. Bakü, İçerişeher, 8-ci Kiçik Qala, 31. celilova1976@mail.ru

yöresinden bulunmuş məzarüstü koç heykeller XVI-XVII yüzyillara ait ediliyor. Bu heykellerin üzerinde çeşitli desenler tasvir edilmiştir. Burada gömülen erkek mezarlarının üzerinde av resimleri, kadın mezarlarının üzerinde ise halıcılık tasvirleri yer almıştır. Azerbaycan halıları üzerinde yer alan motiflere, desenlere mezar taşlarında da rastlanıyor. Örneğin türklerin hayat ağacı ile ilgili, dünyayla ilgili görüşlerini insanlar dokumadan oyma sanatına geçirmişler. Eski türk kültürünün şifreleri bu sanat yapıtlarında ifade edilmiştir.

Taş üzerinde oyma sanatı ortaçağ Azerbaycan kültüründe yaygındır. Azerbaycan'nın Samuh, Laçin, Kelbecer, Yardımlı, Zengezur bölgelerinden bulunmuş at, koyun biçimli mezar taşları üzerinde av sahneleri, şaman ve onqon kültlerin sembolleri tasvir edilmiştir. Bu resimlerin islam öncesi türk halklarının kültürünü yansıttığı belirtiliyor. Laçin ve Kelbecer bölgelerinden bulunmuş mezar taşlarında daha çok kuş, kartal tasvirleri yer almıştır. Kuşlar adamın sağ elinde kanatları geniş açılmış şekilde tasvir edilmiştir. Karabağ'dan ve Mingeçevir'den bulunmuş mezar taşlarında efsanevi Hüma kuşu tasvir edilmiştir. Oğuz-türk kültürünün izlerini taşıyan böyle mezar taşlarına Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde de rastlanıyor. Mezar taşlarından birinde sağ elinde şahin tutmuş atlı avcı'nın ejderha avlaması sahnesi ilginçtir (Resim 1). Ejderha su ile ilişkilendirilen Azerbaycan sihirli masallarında sıkça rastlanan mitolojik karakterdir. Ejderha mitinin kökeni sümer dönemine kadar uzanmaktadır. Ejderha türk mitolojisinde kötü ruhları simgeleyen olağanüstü varlıktır. Ejderha desenini hem halılarda, hem de mezar taşlarında görmek mümkün. Bazen bir mezar taşında birkaç öykü motifi tasvir ediliyor. XVI yüzyıla ait tespit edilmiş mezar taşının bir tarafında arap harfleriyle Kur'an'dan ayet verilmiştir. Sonra kişinin hicri tarihle öldüğü 984 yılı kayd edilmiştir. Yazının sağ tarafında ise geniş pilanda uzun boynuzlu, başı arkaya taraf dönmüş geyik tasvir edilmiştir. O, yavru ceylan'a bakıyor. Yavru ceylanın ayağı ise ejderhanın ağzına girmiş şekildedir (Resim 2). Bundan yukarıda koç tasviri yer alıyor. Başka bir tarafta açık kanatlı kartal ve ellerini yukarıya doğru kaldırmış erkek tasvir edilmiştir (Эфенди Р., Баку:1986). Bu mezar taşı şamanizmin, totemizm ve islamın türk bakış açısına etkisni yansıtan edebi sanat örneğidir. Ceylan, kartal, koç türk halklarının totem saydığı hayvanlardır. Belirtmek gerekir ki, av sahnelerinin tasviri, av hayvanlarının mezar taşlarında tasviri sadece erkek mezarlarına aittir. Avcılık erkeklerin yönettiği meslek olmuş, erkek iktidarını, erkek üstünlüğünü temsil eden meslek türü olmuştur. Avcılıkta kadına yer yok. Ölen erkeklerin avcı olduğu, bu nedenle mezar taşında avcılık sembollerinin yer alması o dönemin gelenek şartlarından kaynaklanıyor. Kadın mezarlarında halı, makas, iğne, iplik, ayna, desen tasvirleri yer alıyor. Lerik, Laçin, Ağdam bölgelerinden tespit edilmiş erkek mezar taşlarında, genellikle av sahneleri, ok, yay, balta tasvirleri yer almıştır. Halıcılık Azerbaycan kültürünün bir parçasıdır ve orta çağlarda kadının esas işlerinden biri halı dokumak olmuştur.

Qoçbaşlı mezar taşlarına Ağsu ilçesinin Növcü köyü mezarlığında rastlanıyor. Şamahı, Berde, Laçin, Lerik, Gebele, Gence, Nahçıvan bölgelerinde hem koç heykellere, hem de gri taşlardan yapılmış mezar taşları üzerinde av sahneleri resimlerine rastlanmaktadır. Bilim adamları koç heykelli mezar taşlarının tarihinin Hun döneminden başladığını belirtiyorlar. Çin kaynaklarında hunların ünlü adamlarının mezarının koç başı biçiminde düzenledikleri gösteriliyor (Meqal.abid. Tbilisi:2013). Göktürk devleti hükümdarı Gültigin ve onun veziri Tonyukukun mezar taşlarının koç heykelli olduğu belirtiliyor (Diyarbekirli N. Ankara:1978, s. 336). Bu gelenek Azerbaycan türklerinde ortaçağ mezar gümrüğünü yansıtıyor.

Koyun eski zamanlardan bolluk, bereket, huzur, koç ise kahramanlık, güç sembolü olmuştur. Koyun Azerbaycan'da XIV-XV yüzyıllarda devlet kurmuş Akkoyunlu ve Karakoyunlu tayfalarının kutsal hayvanı olmuştur. Koyun, koç gibi hayvanlar proto-türklerde kötü ruhlardan korunmak için kurban ediliyordu (Çoruhlu Y. İstanbul: 2017, s.221). Türk halklarının avcılık ritüellerinde av tanrılarına beyaz koç kurban edilmesi Potapovun kayıtlarında gösterilmiştir (Potapov L. Baku:1929). Aynı inançlar Azerbaycan türklerinde de var sayılmakta. Azerbaycan'da kutsal yerleri ziyaret ederken koç kurban adanması aynı gelenğin izini sürdürmesi anlamına geliyor. En eski koç taşları Irak'ta Uruk tapınağından ve Azerbaycan'da Baba Derviş ve Sarıtepe tapınaklarından bulunmuştur. Koyun ve at biçimli mezar taşlarına Borçalı'da, Nahçıvan ÖC Şahbuz, Ordubad ilçelerinde da rastlanıyor. Koyun ve qoçbaşlı mezar taşlarında av tasvirlerinin yer alması XVI yüzyillara ait ediliyor.

At türk halklarında kahramanlık, mal-mülk, namus-şeref sembolü olmuştur. Bu bakımdan koyun biçimli mezar taşları ile birlikte at biçimli mezar taşlarına Nahçıvan'da, Gence'de, Şamhor,

Kazakta, Gedebey, Ağdam'da, Laçin'de rastlanıyor. Gencenin "Gök imam" ve Tavuz'un "Al dede" serdabelerinden bulunan mezar taşları genellikle at biçimlidir. Bu yerler ziyaretgah olarak kabul ediliyor. Mezar taşlarında çok zaman ölenin değil, onu düzenleğenin adı yazılıyordu. Örneğin, Gence'deki "Gök imam" tapınağından bulunan mezar taşları buna örnek olabilir.

Laçin ilçesinin Araxış köyünden bulunmuş mezar taşının üzerinde güneşe tapan insanların kurbanlık töreni tasvir edilmiştir(http://karabakhmedia.az/main/12027-araxis-sovmsi-lacinin-sir-abidlri-fotolar.html; resim 3). Ateşe, oda tapınanlar güneşe koç kurban ediyorlar. Bu taşın hıristiyanlıktan önceki döneme ait olduğu belirtiliyor. Güneş proto-türklərin ana tanrılarından biri olmuştur. Hanlar ilçesinden bulunan kurganda m.ö. XIII-XII yüzyıllara ait seramik kaplar üzerinde av sahneleri tasvir edilmiştir. Burada avcıların başı üzerinde güneş tasviri vardır (Müseyibli N. Bakı:2004. s.83). Güneş Doğu halklarının mitolojisinde totem hayvanların şahsında sunuluyordu, örneğin boğa, geyik, koyun şeklinde vs. Nahçıvan ÖC bölgesinde I Kültepe kurganında gömülmüş insan iskeletinin yanında keçi boynuzu tespit edilmiştir (Абибуллаев О. Баку:1982, s.44). Bu cenaze töreni tunç çağına ait ediliyor.

Av tasvirleri ile yükümlü mezarların birçoğu Karabağda bulunmuştur. Bir zamanlar burada kazı çalışmaları yapan arkeologlar XIV yüzyıla ait Oğuz türklerine ait mezarlar bulmuşlar. Laçin ilçesinin Malıbeyli, Gülebürd köylerinde genellikle at heykelli mezar taşlarına rastlanmaktadır (Resim 4). Atın üstünde elinde kuş tutmuş insan tasvir edilmiştir. Hocalı köyünden bulunmuş başdaşlarında dağ keçileri ve türk tamğaları tasvir edilmiştir (Guliyeva V. UTEKED ¼ 2012). Göyçenın Pembek köyünün batısında, Şivri dağı'nın eteğinde bulunan mezarlıkta güneş tanrısına şükreden iki avcı ve geyik başı tasvir edilen mezar taşı bulunmuştur. Burada avları başarılı olan avcıların güneş tanrısına (Ahuramazdaya) dua etmesi dikkat çekicidir. Bu tarihi türk Azerbaycan anıtını ermeniler delip bozmuşlar. Karabağ'ın başka bölgelerinden, Fuzuli'den, Ağdam'dan, Hankendi mezarlıklarından koç heykelli taşlar bulunmuştur. Ne yazık ki bu heykellerin çoğu ermeni barbarlığının kurbanı olmuştur. Ermenistan'da bulunan türk mezar taşlarının birçoğu yıkılmış, bir çoğu ise "ermeni anıtı" adı altında dünyada tebliğ olunuyor.

Nahçıvan'da Yaycı nekropolünde bulunmuş kiremit küpler üzerinde kuş tasvirleri yer alıyor. Küpün gövdesinde geyik, köpek, keçi ve koyun tasvirleri yer almaktadır. Bu tasvirlerin sümer kültürüne ait olduğu, e. e. III-II binyılların kültürünü yansıttığı belirtiliyor (Baxşəliyev V. Bakı: 2008, s.42). Ayrıca Nahçıvan'da Şerur nekropolünde bulunmuş mezarlardan tunç geyik figürü, kartal heykeli, av silahları tespit edilmiştir. Bu hayvanlar türk kültüründe totem sayılmış, avlanması yasak hayvanlardan olmuşlar. Avcılar bu hayvanların figürünü yaparak onu av hamisi saymış, avlandıktan sonra ona kurban vermişlerdir. Nahçıvanda Avcılar tepesi nekropölünden bulunmuş büyük küplerin üzerinde karşı karşıya bulunan keçi tasvirleri verilmiştir. Burada ayrıca açığa çıkarılmış seramik kaplarda uçları kıvrık sarmal desenler tasvir edilmiştir. Araştırmacılar bu tasvirlerin koçu semgeleğen işaretler olduğunu belirtiyorlar. Boğa ve koç Kür-Araz kültürü aşiretlerinin totem saydığı hayvanlardan olmuştur. 2010 yılında I Mahta nekropolünde yapılan kazılar sonucunda boğa, koç, inek ve at figürlü hayvan ve kadın heykelcikleri bulunmuştur. Bu eşyaların ilk tinc dönemine ait olduğu belirtiliyor (Seyidov, Baxşəliyev, Məmmədov, Aşurov. Bakı: 2012, s.123). Kadın heykeli muhtemelen av tanrısının sembolü olarak hazırlanmıştır. Boğa figürünün üzeri hilal biçimli deliklerle süslenmiştir. Bilim adamları bu delikleri farklı değerlendirmişler. Rus bilim adamı Munçayev Akdeniz'den başlayarak Kafkasya'ya kadar boğa kültünün geniş yayıldığını ve bu bölgede yaşayan halkların öküze taptığı görüşündedir. Onun fikrini nahçıvanlı arkeologlar onaylamış ve ilk tunç döneminde delikli boğa figürünün amulet olarak kullanıldığını göstermişlerdir (Seyidov, Baxşəliyev, Məmmədov, Aşurov. Bakı: 2012, s.152). Daha bir ilginç mezar anıtı Tovuz ilçesinin Avdal köyüne yakın arazide tespit edilmiştir. Avdal köyü eski türk köyü olduğu, türk aşiretinin adı ile adlandırıldığı belirtiliyor (https://virtualaz.org/medeniyyet/33571). Abdal kelimesinin kökenine gelince, onun "av tanrısı" anlamına geldiğini söyleniyor. Abdal kelimesi şimdiki anlamda "Allah'ın kulu" manasını ifade ediyor. Dirr Kafkasya halklarının av tanrılarından bahsederken, Abdal'ın sahurlarda av tanrısı olduğunu belirtiyor (Дирръ А. Тбилиси:1915, s.7). Abdal avcıların gözüne beyaz hayvan ve ya beyaz adam kılığında gözüküyormüş. Abdal Azerbaycan'da önceleri var olan, şimdi ise harabeleri kalmış şehir olarak sunuluyor. Avdal mezarlığından bulunan mezar taşlarında avcı, av hayvanları, av silahları tasvir edilmiştir. Bu kültür Albaniya dönemi (m.ö. IV yüzyıl Azerbaycan) mezar geleneğine ait ediliyor.

Orta tunç çağına ait olan Ercivan (Trialeti) kurganında bulunmuş altın, gümüş kadehler, gümüş satıl üzerinde geyik ve hayat ağacı kazınmıştır. Hayat ağacı motifini Anadolu yapıtlarında, ikonoqraflarda da yer aldığını biliyoruz (Malazgirt Armağ. TTKY XIX, Ankara:1993). Merlik'dən ve Hasanlı'dan bulunmuş kap parçacıklarında, mühürlerde kanatlı öküz, dağ keçileri, hayat ağacının yanında diz çöken hayvan tasvirleri yer almıştır. Kanatlı hayvan sembolleri şamanizm dönemi inançlarını yansıtıyor. Şamanın ruhunun göğe uçması, çeşitli hayvanların donuna girmesi inancı şaman ritüellerinden avcılığa geçmiştir.

1948 yılında Mingeçevir'de bulunan mezar taşının üzerinde iki tavus kuşu ortada ise hayat ağacı tasvir edilmiştir (Resim 5). Tavus kuşlarının boynunda resmedilen atkı kutsallığın simgesi olduğu belirtilmektedir.

Borçalının koçbaşlı heykel mezarların üzerinde geyik ve onun boynuzları tasvir edilmiştir (Resim 6). Qraç'a göre geyik tasvirli anıtlar totemizm dönemini yansıtıyor. Maral türk halkları mitolojisinde totem sayılmış hayvanlardandır. Av tanrılarının avcıların gözüne geyik, maral kılığında görünmesi hakkında efsaneler yaygındır. Azerbaycan avcılık hikayelerinde geyiğin av hayvanlarının koruyucusu, önderi, av tanrısı olmasından bahsediliyor. Geyik avlayan avcı'nın elinin kuruması, deli olması, lanetlenmesi ile bağlı hikayeler türk folklorunda sik-sik rastlanıyor. Şamanlarda genel ruh (ine kılın) geyik donunda olduğuna dair inanç vardır. Geyik totemi Orta asya halkları arasında da yaygındır. Saka türklerinin adının so soyundan geldiği ve "geyik" anlamında işlendiği bildiriliyor.

Gürcistan'ın Dmanisi ilinin Kvemo-karti bölgesinde atbaşlı, koç, boğa başlı taş mezarlar bulunmuştur. Mezarların üstü türk desenleri, av, avcı tasvirleri, güneşe dua eden insanlar, dağ keçisi, büyücü tasvirleri ile zengindir. Bu heykeller Gürcistan Milli müzelerinde, Tiflis şehri merkezinde sergileniyor, oysa bu taşların gürcü milliyetiyle hiçbir alakası yoktur. Gürcistan'ın Azerbaycan'la sınır bölgelerinde - Dmanisi ilçesi Hamamlı, Aşağı Oruzman, Cavax, Yukarı Garabulag köylerinde, Axalkalaki, Ağbulak ilçelerinde at, koç ve boğa heykelli mezar taşları ve taş kutu mezarlar açığa çıkarılmıştır ki, bunların da hepsinin üzerinde türk avcılık elementlerine, avcılık sembollerine rastlamak oluyor (Resim7 a, b). Gerek Gürcistan, gerekse Ermenistan'dakı mezar taşları Azerbaycan türklerinin avcılık kültürünün bir parçasını oluşturmaktadır. Taşlar üzerinde olan tasvirleri başka türk halklarında da görmek mümkün. Avrupalı ve rus araştırmacılar bu mezarların eski türk kültürünün kalıntıları olduğunu isbatlamışlar (http://modern.az/az/news/90461#gsc.tab=0).

Zengezur anıtları. Arkeologlar daha sovyet döneminde Zengezur'da eski türk mezarları açığa çıkardılar. Bu bölgede bulunan mezarlarda at, öküz, kurt, kartal gibi totem hayvanların resimleri yer almaktadır. Uzmanlar bu mezarların şamanizm dönemi prototürk mezarlar olduğunu belirtiyorlar(http://azkurs.org/deya-ve-layihe-muellifi.html?page=6). Mezar anıtları ile zengin bölgelerden biri Zengezurun Garakilse (Sisyan) ilinin Urud köyüdür. Burada XV-XVII yüzyıllara ait 100 e yakın mezar taşları ortaya çıkarılmıştır. Urud mezarları islam öncesi türk halklarının geleneğini, av törenlerini öğrenmek açısından eşsiz bir kaynaktır. Mezar taşlarının üzerinde bulunan maral, öküz, koç'un üstüne konmuş kartal tasvirleri şamanizm dönemi avcılık ritüellerinin temel motiflerini yansıtıyor (Resim 8 a, b). Burada bir taşın üzerinde karşı karşıya duran tibet öküzleri ve elinde balta olan adam tasvir edilmiştir (Resim 9). Bilim adamı M. Nemet bunun kurban törenini tasvir eden bir sahne olduğunu belirtiyor (Нейматова М. Баку:1981, S. 3/5). Tibet öküzü türk halklarında kutsal sayılmış, genellikle alplıq, kahramanlık sembolü olarak kabul edilmiştir. Öküz gök ve yer unsurlarına aittir. Öküz Hint-İran mitolojisi ile birlikte türk-tatar mitolojisinde da yer alan totem hayvanlardandır. (Çoruhlu Y. İstanbul:2017, s.157). Ortaçağ mutasavvıflarının şiirlerinde dünyanın yaratılışı hakkında balık üzerinde olan öküz mitinin olduğunu gore biliyoruz. Ünlü sufi F. Attar dünyayı üstünde tutan öküzün ve balığın hiçlikten doğduğunu ve bütün yaratılışın yoktan var olduğuna dikkat çekiyor. XIII yüzyıl türk tasavvuf şairi Yunus Emre ruhun dondeğişimine, dövretməsine işaret ederek insanın dünya kurulmadan, öküz balık mitinden önce de var olduğunu bildirmektedir:

Yerə bünyad urılmadın, Adəm dünyaya gəlmədin,

Öküz balıq eylənmədin, bən əzəli anda idim (Yunus Əmrə. Bakı:2004, s.70).

Türk islam minyatürlerinde bu motifi yansıtan eserlere rast gelinmektedir. Urud mezar taşlarında tasvir eden öğelere başka türk halklarında da rastlanıyor (Эфенди Р., Баку:1986).

Mezar taşlarında av hayvanı ile birlikte, güneş, dua eden insan tasvirleri dikkat çekiyor. Bu, güneş tanrısına tapan insanın av töreni sırasında yaptığı ritüelin taş üzerinde tasviridir. Sibirya-Altay türkleri Av törenleri sırasında güneş doğrultusunda hareket eder ve ondan av isterlerdi. Avcılar törenin sonunda avlanan hayvanın yüreğini, böbreğini, ya da etin bir bölümünü, hayvanın iç yağını kesip ateşe kurban veriyorlar. Urud mezar taşlarında avcıların kullandığı silahların ve genellikle geyik, ceylan, dağ keçisi resimleri Azerbaycan türklerinin 1000 yıl önceki kültürüne açıklık getiriyor.

Sonuç. Avcılık türk halklarının sevdiği kutsal mesleklerden olmuş ve kendi felsefesinde bütün dinlerin belirtilerini bulundurmuştur. Mezar taşları avcılığın sırlarını, ritüellerini özünde taşıyan sanat eseridir. Mezar taşlarında totem hayvanlar, avcılar, av silahları, güneş tanrısı, dua eden insanlar, hayat ağacı tasvirleri tunç çağı, neolitik ve ilk ortaçağ avcı insanların yaşama, hayata bakış açısını, değişimini, oluşuşumunu ortaya çıkarıyor. Koç'un, öküzün, atın türk'ün hayatında tutduğu yeri mezar taşlarında, kurganlarda bulunan eşyalardan öğrene biliyoruz. Mezar taşları ortaçağ ve eski dönemler Azerbaycan kültürünü aydınlatan sanat örnekleridir.

KAYNAKÇA

АБИБУЛЛАЕВ О. А. Энеолит и бронза на территории Нахичеванской АССР. Баку, 1982. 200 с.

BAXŞƏLİYEV V. Naxçıvanın Arxeoloji Abidələri. Bakı, Elm, 2008, 301 s.

ÇORUHLU Yaşar Türk Mitolojisinin Ana Hatları. İstanbul, Kabalcı Yayıncılık 2017. 309 s.

ДИРРЬ. А.М. Божества охоты и охотничий языкъ у кавказцевь. Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. Вып. 44. Тифлис, 1915. Отд. IV. С.7

DİYARBEKİRLİ N. Orhondan geliyorum. Ankara, 1978

ЭФЕНДИ Расим. Каменная пластика Азербайджана. Баку, Ишыг, 1986

GULİYEVA V. Azərbaycan Memarlığının Şah Əsərlərinin Durumu. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi. Sayı 1/42012. S. 227-239.

Malazgirt Armağanı. Atatürk, Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu. Türk Tarih Kurum Yayınları XIX. Dizi Sa 4a. Ankara, 1993, s. 139-172.

MÜSEYİBLİ Nəcəf. Gəmiqaya. Bakı, Çaşıoğlu, 2004, 320 s.

НЕЙМАТОВА М.С. Мемориальные памятники Азербайджана (XII-XIX века). Изд. Елм, Баку, 1981, s. 4-10

ÖNEY G. İran Selçukluları ile mukayiseli olarak Anadolu Selçuklularında atlı av sahneleri, 139-172. int.

POTAPOV L.P. Altay Türklerinde Avcı İnanç Ve Gelenekleri. L. P. Potapov, "Ohotniçi Poverya i Obrayadı u Altayskih Turkov", Kultura i Pismennost Vostoka, Baku 1929, 5. Kitap, s. 123-149.

SEYİDOV A., Baxşəliyev V., Məmmədov S., Aşurov S. Qədim Şərur. Bakı, 2012, 466 s.

http://modern.az/az/news/90461#gsc.tab=0

http://karabakhmedia.az/main/12027-araxis-sovmsi-lacinin-sir-abidlri-fotolar.htmll

https://virtualaz.org/medeniyyet/33571

http://azkurs.org/deya-ve-layihe-muellifi.html?page=6

Tarixi Borçalı Mahalı Ərazisindəki Meqalit Abidələr. Tbilisi, 2013, 119 s.

Yunus Əmrə. Əsərləri. Bakı, Öndər n., 2004, 326 s.

EKLER

Памятники древнетюркской эпохи на территории Тувы (ритуальные сооружения и петроглифы)

Sites of the ancient Turkic epoch in Tuva (ritual constructions and petroglyphs)

Larisa CHADAMBA [*]

Аннотация

Статья посвящена древнетюркским археологическим источникам: ритуальным сооружениям (каменные изваяния с оградками и рядами камней–балбалов) и наскальным изображениям. Вместе с многочисленными вещественными материалами они всесторонне представляют динамику культурогенеза, основные этапы которого отражает археологическая периодизация.

Ключевые *слова: древнетюркская эпоха,балбалы, каменные изваяния, изображения «типа Чуруктуг-Кырлан», Хорум-Даг, Саянский каньон Енисея.*

ABSTRACT

The article is devoted to the ancient Turkic archaeological sources such as construction (stone carvings with fences and row of balbal stones) and rock carvings.

Archaeological sources with the numerous materials represents the dynamics of cultural genesis. The archaeological periodization is reflected on the main stages of cultural genesis.

Keywords: *ancient Turkic epoch, balbaly, stone carvings, images of «Churuktug-Kyrlan type», Khorum-Dag, Sayan canyon of Yenisei.*

С середины VI в. на территории Центральной Азии и Южной Сибири сформировались две основные этнокультурные группы – тюрков-тюкю (тугю), создавших крупнейшее государство раннего средневековья в этой части мира – Первый тюркский каганат.

Территория современной Тувы в период Тюркского каганата входила в кочевья племен теле (токуз-огузов). Временами, например, в 40-х гг. VII в., в Туве кроме местных племен кочевали и восточные тюрки-тюкю. Это находит подтверждение и в археологических памятниках. Названия некоторых племен известны из древнетюркских рунических текстов.

Собственно, тюркская, наиболее ранняя культурная традиция представлена из трех основных компонентов: погребения с конем, ритуальные сооружения (каменные изваяния с оградками и рядами камней – балбалов, а также наскальными изображениями.

Одним из ярчайших памятников, свидетельствующих о существовании на территории Тувы древнетюркского государства являются каменные изваяния. Изваяния представлены фигурами людей, часто со скуластыми монголоидными лицами, изображенных в определенной позе, преимущественно стоя, держащих в одной руке саблю или кинжал, а другой сосуд. На поясе у фигур часто видны металлические пряжки и узорчатые бляхи, с пояса свисают мешочки.

В большом количестве ритуальные сооружения с изваяниями сосредоточены на западе республики. Каменные изваяния являются одним из характерных элементов древнетюркского погребально-поминального комплекса. Рядом с изваяниями, а также с курганами с ориентацией на восток устанавливались камни-балбалы. О семантике каменных изваяний и балбалов исследователями высказаны несколько гипотез.

Известный исследователь древних культур Центральной Азии А.Д. Грач, опираясь на материалах китайских и древнетюркских источников пришел к выводу, что антропоморфные изваяния и балбалы отображают изображения наиболее могущественных врагов, побежденных тюрками во время войн. Установив изображение врага на могиле или у поминального

[*] Tuvan Institute for Applied Studies of Humanities and Socioeconomics, Kyzyl, Tyva Republic, Russia

сооружения родственники умершего обеспечивали ему тем самым служителя в загробном мире [Бартольд, Веселовский, Грач].

Другая гипотеза, которую поддерживают Д.А. Клеменец, В.А. Казакевич, Л.П. Потапов, Л.Н. Гумилев, Л.Р. Кызласов заключается в том, что каменные изваяния возводились в честь умерших знатных турок и устанавливались на могилах ритуального сожжения праха покойного.

Данная гипотеза основана на сведениях китайских хроник «Тан шу», «Чжоу шу», «Бей ши» и «Суй шу». В источниках дается описание о здании, построенном при могиле, устанавливается нарисованный облик покойника и описание сражений, в которых он находился в продолжении жизни. Если он убил одного человека, то ставится один камень. У иных число таких камней простирается до ста и даже тысячи. Эти камни в литературе называют «балбалами». Сооружение посмертной статуи упоминается еще в китайских хрониках при описании похорон принца Культегина.

Две весьма спорные гипотезы о назначении древнетюркских изваяний до сих пор требуют исследования.

Другим свидетельством существования на территории современной Тувы древнетюркского государства являются наскальные рисунки.

Петроглифы эпохи раннего средневековья на территории Тувы изучены недостаточно, и может по этой причине по сравнению с рисунками, оставленными древними художниками других исторических периодов, древнетюркских изображений относительно мало.

В эпоху раннего средневековья рисунки стали исполнятся в технике резной гравировки, когда рисунки вырезались острым тонким металлическим предметом. Также сохранилась техника точечной выбивки.

Древнетюркские рисунки в Туве, представленные на памятниках наскального искусства Куйлуг-Хем, Сыын-Чурек, Чайлаг-Хем, Бий-Хем, расположены в Центральной Туве, в Саянском каньоне Енисея. Петроглифы, в Саянском каньоне Енисея изучены и описаны в многочисленных монографиях и публикациях М.Д. Дэвлет.

Однако преобладающее большинство петроглифов древнетюркского времени представлено в западной части Тувы, это памятники наскального искусства Хорум-Даг, Тапсы, Биче-Хая, Каттын-Шат 2-6, Кызыл-Мажалык 1-3, 5, Кызыл-Тей 1, А, Б. Монгун-Тайга 1-3, Овюр 2, 4, 5, 6, 7, 9,10,13-22. И это не случайно. Таким образом, судя по многочисленности археологических памятников древнетюркского времени можно утверждать, что Западная Тува входила в центр культурогенеза и этногегеза тюркских племен.

ЛИТЕРАТУРА

Вайнштейн С.И. История народного искусства. М.: Наука, 1974. - 224 с.

Вайнштейн С.И., Денисова Н.П. - Новые материалы по археологии и этнографии Тувы/ //Полевые исследования института этнографии 1974 года. М., -1975

Грач А.Д. 1953 Петроглифы Тувы. I. (Проблемы датировки и интерпретации, этнографические традиции) // Сб. МАЭ Т. XVII. – М.-Л.: 1957. – С. 390

Грач А.Д. Древнетюркские изваяния Тувы. – М., 1961. С. 48 – 49.

Грач А.Д. Указ.соч., №№ 1, 5, 6, 12, 13, 19, 22, 24, 37, 44. 18 Евтюхова Л.А. Указ. соч., рис. 1, 2, 2123, 31, 36, 40 и др.;

Грач А.Д. Указ.соч., №№ 8, 20, 42. 19 Гумилев Л.В. Алтайская ветвь тюро-тугю // Советская археология, №1. –М., 1959;

Дэвлет М.А. Петроглифы Улуг-Хема. – М.: Наука, 1976. – 120 с., ил.

Казакевич В.А. Намогильные статуи в Дариганге. – Л., 1930;

КилуновскаяМ.Е, Чадамба Л.Д. Памятники наскального искусства Тувы // Алтае-Саянская горная страна и история освоения ее кочевниками. Барнаул: Изд-во АлтГУ, 2007. – С. 10 - 17.

Килуновская М.Е. Новые петроглифы на южном склоне восточного Танну-Ола в Туве. Археология Южной Сибири. К 80-летию Я.А. Шера. Вып. 25. – Кемерово: РИО КемГУ, 2011. – С. 86-90.

Клеменец Д.А. Отчет о путешествии в Монголию // Известия АН. – Т. III, № 3, СПб, 1895;

Кызласов Л.Р. Тува в период тюркского каганата // Вестник МГУ, № 1, история. – М., 1960;

Кызласов Л.Р. Рецензия на книгу А.Д. Грача «Древнетюркскиекаменные изваяния Тувы» // Советская археология. –№ 1. – М., 1964

Кызласов Л.Р. О назначении древнетюркских каменных изваяний, изображающих людей// Советская археология. – № 2. – М., 1964.

Кызласов Л.Р. Тува в период тюркского каганата // Вестник МГУ, № 1, история. – М., 1960, рис. 2–5;

Кызласов Л.Р. О назначении древнетюркских каменных изваяний, изображающих людей // Советская археология. – 1964. – №2. С. 35. 20

Потапов Л.П. Очерки истории алтайцев.– М, Л., 1953;

MEZARTAŞLARININ GÖÇ VE İSKAN TARİHİ ARAŞTIRMALARINDA YARDIMCI KAYNAK OLARAK KULLANIMI: KARKIN VE ÇOBANİSA ÖRNEĞİ

The Use of Gravestones As An Auxiliary Source On Migration and Settlement History: The Case of Karkın and Çobanisa

İlker Mümin ÇAĞLAR[*]

Hasancan ERALACA[**]

ÖZET

Saruhanoğulları ve Osmanlı döneminde Turgutlu, Manisa ve çevresine yerleştirilen muhtelif Türkmen cemaatlerinin tespit edilmesi ve bu iskân hareketlerinin dönemlendirilmesine yönelik araştırmalarımızda, arşiv belgeleri, sözlü tarih ve toponomi çalışmalarının yanında, mezartaşlarının incelenmesiyle ulaştığımız bilgilerden de istifade edebilmekteyiz. Bu minvalde sunacak olduğumuz bildiride Manisa'nın Çobanisa ve Ahmetli'nin Karkın Köyleri mezartaşları incelenmiştir. Bildirimizde görüleceği üzere söz konusu köylerin mezarlıklarında Türk boylarına ait tamgaların bulunduğu mezartaşları Saruhanoğulları dönemine kadar tarihlendirilebilmektedir. Çalışma sahamız içerisinde bulunan, XVI. yüzyıldan XX. asıra kadarki süreyi kapsayan dönem dâhilinde tespit edilen mezar kitabeleri ve bunlardan istifadeyle elde edilen söz sanatları, unvanlar, meslekler, tipoloji ve yer adları gibi veriler konuyla ilgili değerlendirmeye alınmıştır. Son olarak yine mezartaşlarını referans alarak XIX. ve XX. asırlarda bölgeye yerleştirilen Rumeli göçmenlerinin izlerine de ulaşabilmekteyiz. Böylelikle iskân ve göç hareketlerinin incelenmesinde diğer yardımcı kaynakların yanında, mezartaşlarının da kaynak olarak önemi ve değeri ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Çobansa Yörükleri, Karaca Türkmenleri, Karkın, Tatar, Kıpçak, Manisa, Turgutlu, Ahmetli, Mezartaşları, Saruhanoğulları.*

ABSTRACT

Saruhanoğulları and Turgutlu in the Ottoman period, Manisa and around the various Turkmen communities placed in the vicinity of the determination of the Turkmen communities, and archiving documents in this research, archival documents, as well as oral history and toponomi studies, we can also benefit from the information obtained by examining the gravestones. In this case we will present the gravestones of Çankaya and Ahmetli's Karkın Villages of Manisa. As can be seen in our declaration, gravestones with stamps belonging to Turkish tribes in the cemeteries of these villages can be dated until the period of Saruhanoğulları. The grave inscriptions in our study area which were determined within the period covering the period up to the in from 16 th century to 20th century and the data obtained from them, such as speeches, titles, professions, typology and place names were evaluated. Finally, taking reference to the gravestones, we can reach the traces of Rumeli migrants who were settled in the region during the 19th and 20th centuries. Thus, in addition to other auxiliary resources, the importance and value of the gravestones examination of settlement and migration as a source have been tried to be examened.

Key Words: *Coban nomads, Karaca Turkmens, Karkin, Tatar, Kipchak, Manisa, Turgutlu, Ahmetli, Gravestones, Saruhanogullari.*

Giriş

Mezartaşları, tarih araştırmalarında eşsiz veriler sunan, adeta birer arşiv belgesidir.[1] Yalnızca yazılı metinlerinin ihtiva ettikleri veriler değil, mezartaşlarının tipolojisi, süsleme ve motifleri, başlıkları ve taşıdıkları bir takım işaretler de araştırmacılar için, çeşitli çıkarımlar yapılmasına yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda bu topraklardaki Milli varlığımızı tescilleyen birer 'tapu belgesi' olan mezartaşları ile ilgili yapılan birçok çalışma, belki de arşiv belgelerinin dahi sağlayamayacağı faydalar sunmakta, araştırmacılara farklı ufuklar açmaktadır.

"Türkler'de mezartaşları gerek sundukları tarihler, gerek ait olduğu dönemin insanlarının nitelikleri ve gerekse dönemin etki ve özelliklerini barındıran işçilikleri ile kültür, sanat ve tarih için son derece önemli malzemelerdir."[2] Bu açıdan bakıldığında, tarihsel mirasımızın maddi kültür unsurlarından olan, mezartaşlarının ve mezartaşlarına yönelik araştırmaların ne denli mühim ve elzem olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tarih boyunca her toplum, atalarına duydukları saygının bir tezahürü olarak, ölü gömme geleneklerine ve mezarlara ayrı bir önem vermiştir. Bu önemin bir neticesi olarak gerek dini inançlar,

[*] (Dr. Öğr. Üyesi), Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, magnisa45@hotmail.com.

[**] (Yüksek Lisans Öğrencisi), Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, hasancan_eralaca@hotmail.com

[1] Semavi Eyice, "Mezarlıklarımız", Türk Yurdu Dergisi, S:242, İstanbul 1955, s. 693

[2] Muzaffer Tepekaya, Osmanlı Dönemi Turgutlu Kitabeleri, Turgutlu Belediyesi Kültür Yayınları 1, Turgutlu, 2008, S.373

gerekse coğrafya ve geleneklerin etkisi ile farklı mezar tipleri ve taş dikme usulleri ortaya çıkmıştır.[3] İslamiyet öncesi Türkler'de de muhtelif şekillerde rastladığımız mezar yapıları ve taşları, Ortaasya coğrafyasının genişliği göz önünde tutulursa, bölgeden bölgeye farklılıklar arz etmektedir. Esasında kurgan tipinde karşımıza çıkan eski Türk mezarlarında balbal denilen küçük heykellerin veya yüksek taşların mezartaşı olarak kullanıldığını görmekteyiz.

Türkler'in tarihi serüveni, Ortaasya steplerinden Balkan Dağları'na kadar, geniş bir coğrafyada görülen yayılma hareketlerinin sonucudur. Bu denli geniş bir coğrafi sahada karşılaşılan farklı etnik unsurların kültürel etkileri ve İslamiyet'in kabulüyle Türkler'de mezartaşı yapısı ve ölü gömme gelenekleri de sürekli bir değişim ve gelişim göstermiştir. Ortaasya'nın balbalları, tamgalı taşları ve petroglifleri İslam'a geçiş ile yerini İslami yeni formlara bırakmıştır. Zamanla yazının daha yaygın kullanımı ile kitabeli mezartaşlarına geçiş yapan Türkler, yeni bir mezartaşı formunu ortaya çıkarmışlardır. Osmanlı Türkleri ile zirveye çıkacak olan bu yeni mezartaşı yapısı ekseriyetle beyaz mermerin üzerine işlenen, şiirsel bir üslup, simge ve semboller, başlık ve süslemeler ile sanatsal bir boyut kazanmıştır.

Burada belirtilen bu değişim süreci aynı zamanda Türk Milleti'nin de tarihi gelişiminin bir ifadesi olmakla beraber, doğudan batıya doğru kıtalar aşan ve asırlar boyunca devam eden, uzun soluklu bir periyottur. Günümüzde ehemmiyetleri anlaşılan fakat buna rağmen yok olmaya da devam eden bilhassa cumhuriyet öncesi devirlere ait mezarlıklar ve mezartaşları, bir nevi bu coğrafyanın tarihsel süreçteki değişimini somutlaştırarak ortaya koyan laboratuarlardır. Bugün Anadolu'nun birçok mezarlığında Ortaasya'dan kadim bir gelenek olarak getirdiğimiz mezar tiplerini, mezartaşı formlarını ve bunların muhtevi oldukları boy tamgalarını hala görebilmekteyiz. En az 5-6 asır öncesinin dini ve toplumsal yapısını bize gösteren bu taşların hemen yanında Osmanlı dönemi kitabeli mezartaşlarını ve nihayetinde harf devrimi sonrasına ait Latin harfli mezartaşlarını da müşahade edebilmekteyiz. Bu mezarlıklar ilk Türk iskanı döneminden beri hala kullanılmaya devam eden ve medeniyetimizin değişim ve gelişimini, tek bir alan içerisinde, bize göstermesi açısından oldukça önemli maddi kültür varlıklarımızdır. Turgutlu ve çevresinde bulunan ve bu özellikleri havi mezarlıklardan yalnızca iki tanesi günümüze ulaşabilmiştir. Bildirimizin ana konusunu bu iki mezarlıkta bulunan mezartaşları teşkil etmektedir.

Karkın Köyü

Karkın Köyü'nün, Saruhanoğulları beyliği döneminde veya Osmanlı hakimiyetinin ilk yıllarında bir vakıf riayeti olarak ortaya çıktığı ve zamanla köy statüsü kazandığına yönelik bir takım tahminler yürütülebilmektedir. Zira 1577 tarihli Saruhan Sancağı Vakıf Defteri'nde Adala[4] Kazası'na tabi Şeyh Seğid Köyü yakınlarında, Bağlıpınar ayağında, Karkın Çiftliği demekle maruf[5] bir çiftlikten bahsedilmektedir. Söz konusu Seğid köyü bugün Ahmetli'ye bağlı olan ve Karkın Köyü'ne 2 kilometre mesafede bulunan Seydi Köy[6]'dür. Bununla beraber Karkın Köyü'nün eteklerine kurulu olduğu tepe 'Bağlı Pınar' tepesi olarak adlandırılmaktadır. Bu da bize vakıf kayıtlarında geçen Karkın Çiftliği'nin zamanla büyüyerek, Karkın köyünü meydana getirdiğini düşündürmektedir.

Karkın Köyü 1842 yılında Saruhan Sancağı'nın Ilıca Kazası'na tabi olup, 28 hane, tahmini olarak 112 kişilik nüfusa sahipti.[7] Ilıca Kazası ilga olduktan sonra Karkın, Turgutlu'nun Ahmetli Nahiyesi/Bucağı'na bağlı kaldı. Karkın Köyü, Ahmetli'nin 10 Ocak 1987 tarihinde Turgutlu'dan ayrılarak müstakil bir ilçe haline gelmesine[8] kadar, idari olarak Turgutlu'nun bir köyü olmaya devam

[3] Feray Demirel, "Besni Mezartaşları", Yayımlanmamış Yükseklisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Türk Dünyası ve Ortaçağ Kültürleri Arkeolojisi Bilim Dalı, Konya 2008, s. 10

[4] Saruhan Sancağının kazalarından olup, Ilıca kazası ile komşudur

[5] Defter-i Evkaf-ı Liva-i Saruhan (Metin ve İnceleme), T.C. Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı yayın No: 7, Ankara 2014, S. 259

[6] Köy ismini, köyde bulunan Seyid Baba yatırından almıştır.

[7] Necdet Bilgi, "1842 Yılında Saruhan Sancağı'nın Nüfusu Ve İdari Bölünüşü", Manisa Araştırmaları Dergisi, Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi Ve Kültürünü Araştırma Ve Uygulama Merkezi, Manisa 2001, s. 115

[8] Nejdet Bilgi, "Geçmişten Günümüze Ahmetli", Manisa Dergisi, Manisa'yı Mesiri Tanıtma Derneği Yayını, Manisa, Aralık 2000, Sayı 20, S. 34

etti. Köy günümüzde Manisa'nın Ahmetli İlçesine bağlı olup, 725 kişilik nüfusuyla, ilçenin en kalabalık köylerinden birisidir.[9]

Karkın Köyü Mezarlığı 26.300 metrekare alana yayılmaktadır. Mezarlığın güneybatı bölümü en eski mezartaşlarının bulunduğu yer olup, bildirimizin en önemli kısmını teşkil eden 'tamgalı taşlar' da burada bulunmaktadır. Söz konusu taşlardan köy mezarlığında 10 adet bulunmaktadır. Bu tamgalar Kıpçak-Tatarlara ve Salur Türkmenlerine ait tamgalardır. Anadolu'nun Türkler tarafından mesken edinildiği ilk dönemlerde, henüz yarı göçer halde olan ve Boy-Oymak-Aşiret mefhumlarını hala devam ettiren, Türkmenler mezartaşlarına mensup oldukları boyların tamgalarını kazımışlardır. Erken dönem Anadolu Türklüğünün önemli miraslarından olan bu tamgalar hem iskan edilen Türkmenlerin kökenlerini göstermesi, hem de bu iskan hareketlerinin dönemlendirilmesi açısından çok önemli verileri haizdir.

Sırasıyla; Salur, Kıpçak-Tatar, Salur ve Tatar tamgalarından birer örnek

Karkın Köyü Mezarlığı'nın orta ve doğu kısımlarının XVII. yüzyıldan XIX. yüzyılın sonlarına kadar kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu bölümde 50 adet Osmanlı Türkçesi kitabeli mezartaşı vardır. Köyde yapılan sözlü tarih çalışması sırasında köy sakinleri burada bulunan mezartaşlarının hiçbirisinin kendi dedelerine ait olmadığını ifade etmiştir.[10] Bu ifade tarihi gerçeklikle çelişmemektedir. Zira bugün Karkın Köyü'nde yaşayanlar kendilerini 'Araplı' olarak nitelendirmektedirler. Araplı Türkmenleri'nin bölgeye gelişleri XIX. Yüzyılın ilk yarısında gerçekleştiği için, söz konusu mezartaşlarının sahipleri ile bugünkü köy ahalisi arasında akrabalık bulunmaması bir çelişkiye mahal vermemektedir. Bu sebeple kitabeli mezartaşlarında yer alan sülale isimleri ve lakapların hiç birisinin, bugün köyde varlığını sürdürmediği görülmüştür.

Tablo:1 Karkın Mezartaşlarında Yer Alan Unvanlar

No	Unvanlar	Kullanım sıklığı
1	Ağa	6
2	Beşe[11]	1
3	Bey	5
4	Efendi	1
5	Hatun	1
6	Kadın	1

[9] Ahmetli Kaymakamlığı Resmi İnternet Sitesi, http://www.ahmetli.gov.tr/nufus, (Bu veri 26.11.2018 Tarihinde saat 11.23'de söz konusu internet sitesinden alınmıştır.)
[10] Karkın Köyü muhtarı Fuat Aydın ile 28.11.2017 tarihinde saat 14.25'te gerçekleştirilen sözlü tarih çalışması
[11] Bugün bölgede sözü geçen büyük kişi manasında kullanılan bir unvandır

7	Seyyid[12]	5

Mezartaşlarında görülen en yaygın unvan, 6 adet ile, 'Ağa' unvanıdır. Ardından, 5 adet ile, 'Bey' unvanı ve 'Seyyid' unvanı gelmektedir. Kadınlar için yalnızca 'Kadın' ve 'Hatun' unvanlarının kullanıldığı dikkati çekmektedir.

Tablo: 2 Mezartaşlarında Yer Alan Lakap ve Sülale İsimleri

No	Lakap/Sülale İsimleri
1	Kadıoğlu
2	Hacı Halilzâde
3	Hacı Osmanzâde
4	Kara İbrahim
5	Kocabeşe oğlu
6	Çepni Ali
7	Kethüda oğlu
8	Sarıcı oğlu
9	Karkınî
10	Tellal oğlu
11	Bekdaş oğlu
12	Küçük ağa
13	Kasabalı[13]
14	Kavrukoğlu

Karkın Köyü Mezartaşları'nda yer alan unvan ve lakapların 4 tanesinin[14] meslek isminden, 3 tanesinin[15] köken ve memleket isimlerinden, son olarak 3 tanesinin[16] fiziksel özelliklerden ve son olarak 4 tanesinin ise muhtelif isimlendirmelerden esinlenerek ortaya çıktığı görülmektedir.

Tablo:3 Mezartaşlarında Yer Alan Şahıs İsimleri

No	Erkek İsimleri	Kullanım sıklığı	No	Kadın İsimleri	Kullanım sıklığı
1	Abdi	1	**1**	Ayşe	5
2	Abdullah	1	**2**	Elif	2
3	Ahmed	6	**3**	Eşe	1
4	Ali	6	**4**	Fatma	1
5	Cuma	1	**5**	Hatice	2
6	Halil	4	**6**	Şerife Ayşe	1

[12] Peygamber soyundan gelen kimseler için kullanılan bir unvandır
[13] Kasaba, Turgutlu'nun eski ismidir. Bugün halk arasında hala kullanılmaktır.
[14] Kadı, Sarıcı, Tellal ve kethüda
[15] Çepni, Karkınî ve Kasabalı
[16] Kara İbrahim, Küçük ağa ve Kavrukoğlu

7	Hasan	4	**7**	Zeynep	1
8	Hüseyin	6			
9	İbrahim	4			
10	İsmail	2			
11	Kerim	1			
12	Mahmud	1			
13	Memiş	2			
14	Mehmed	9			
15	Musa	2			
16	Mustafa	5			
17	Osman	5			
18	Ömer	3			
19	Süleyman	4			

Karkın Köyü Mezartaşları'nda en çok rastlanan erkek isimleri Mehmed, Ahmed, Ali, Hüseyin, Mustafa ve Osman'dır. Bununla beraber en çok kullanılan kadın isminin Ayşe olduğu ve bunu Elif ve Hatice isimlerinin takip ettiğini görmekteyiz.

Tablo: 4 Mezartaşlarında Yer Alan Motif ve Sarıklar

No	Motif veya Sarık Türü	Kullanım Sıklığı
1	Bitkisel Süsleme	6
2	Destar	1
3	Destarlı Kavuk	3
4	Düz Başlık	1
5	Güneş Motifi	5
6	Mimari Süsleme	1
7	Paşalı Serpuş	1
8	Sarık	3
9	Sarıklı Külah	2

Osmanlı dönemi mezartaşları, yazılı metinlerinin yanında, süsleme ve başlık tipleri itibariyle de önemlidir. Süsleme ve başlıkların her biri bir mana taşımakta, mevtanın mensup olduğu tarikat, meslek gurubu ve hatta yaşamları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Karkın mezartaşlarında en çok görülen süsleme türü 'bitkisel süslemeler'dir. Bunlar ağırlıklı olarak selvi ve üzüm motiflerinden meydana gelmektedir. Kullanım sıklığı itibariyle ikinci sırada yer alan motif ise güneş motifidir. Güneş motiflerinin etrafında yer alan ışık sembolleri ekseriyetle 7 ve 9 adet olup bu durum, 7 ve 9 rakamlarının Türk ve İslam kültüründeki kutsaliyetine yapılmış bir atıftır.

Tablo: 5 Karkın Köyü Mezarlığı Defin Tablosu

	İsim	*Cinsiyet*	*Tarih*	*Motif/ Kavuk*	*Unvan*	*Lakap*
01	İbrahim	Erkek	Yok	Yok	Yok	Hacı Halilzâde
02	Hacı Ali Ağa Oğlu Mustafa	Erkek	Yok	Destarlı Kavuk	Yok	Yok
03	Seyyid Halil kızı Şerife Ayşe	Kadın	1119/**1708**	Çiçek	Yok	Yok
04	Ayak Taşı	Erkek	1131/**1719**	Destar	Yok	Yok
05	Hacı Osman bin Ömer	Erkek	1131/**1719**	Paşalı serpuş	Yok	Yok
06	Mahmud dayının oğlu Hasan Ağa	Erkek	1154/**1742**	Düz Başlık	Ağa	Yok
07	Kadı Oğlu Memiş Kızı Ayşe	Kadın	1168/**1755**	Güneş	Yok	Kadı Oğlu
08	Hüseyin	Erkek	1166/**1753**	Yok	Yok	Yok
09	Hüseyin Beşe Oğlu Ali Bellak	Erkek	1169/**1756**	Yok	Bellak	Yok
10	Ömer Beğ Oğlu Hüseyin Beğ	Erkek	1175/**1762**	Destarlı Kavuk	Beğ	Yok
11	El-Hac Halilzâde Osman	Erkek	1176/**1763**	Kırık	Yok	El-Hac Halilzâde
12	Süleyman Efendi	Erkek	1178/**1765**	Kırık	Efendi	Yok
13	….. Oğlu Mehmed	Erkek	1179/**1766**		Yok	Yok
14	Hacı Osmanzâde El-Hac Halil	Erkek	1179/**1766**		El-Hac	Hacı Osmanzâde
15	Mustafa Kızı Elif	Kadın	1180/**1767**	Güneş	Yok	Yok
16	Fatma Hatun	Kadın	1181/**1768**	Bitkisel	Hatun	Yok
17	Ali Beli Kızı Hadice	Kadın	1182/**1769**	Bitkisel	Yok	Yok
18	Koca Beşer Mehmed	Erkek	1183/**1770**	Kırık	Yok	Koca Beşer
19	Cuma Beğ Oğlu Keçe Musa	Erkek	1184/**1771**	Sarık	Keçe	Yok
20	Kara İbrahim Oğlu Mustafa Ağa	Erkek	1184/**1771**	Sarık	Ağa	Kara İbrahim Oğlu

21	Es-Seyyid Ahmed	Erkek	1184/**1771**		Es-Seyyid	Yok
22	Ahmed ibn-i Ahmed	Erkek	1185/**1772**	Kırık	Yok	Yok
23	…. Oğlu Hüseyin Kızı Zeyneb Kadın	Kadın	1186/**1773**	Bitkisel	Kadın	Yok
24	Çepni Ali Oğlu Osman Ağa	Erkek	1186/**1773**		Ağa	Yok
25	İbrahim Kethüdâ Oğlu Mustafa Beğ	Erkek	1187/**1774**	Kırık	Beğ	Yok
26	Kavrukoğlu Halil Kızı Ayşe	Kadın	1187/**1774**	Güneş	Yok	Yok
27	Hacı Abdullah Oğlu İbrahim	Erkek	1187/**1774**		Yok	Yok
28	Süleyman	Erkek	1187/**1774**	Sarıklı Külah	Yok	Yok
29	Ali Beğ	Erkek	11 Ramazan 1187/**26 Kasım 1774**	Sarıklı Külah	Beğ	Yok
30	Memiş Beğ	Erkek	1196/**1782**	Kırık	Beğ	Yok
31	Sarıcı Oğlu Mehmed Oğlu Hacı Abdi	Erkek	1196/**1782**	Kırık	Hacı	Sarıcıoğlu
32	Kethüdâ Hasan Ağa zâde Hacı Ömer Ağa	Erkek	1194/**1780**		Ağa	Kethüdâ Hasan Ağa zâde
33	Ayşe	Kadın	1196/**1782**	Güneş	Yok	Yok
34	Hacı Süleyman Kızı Gülsüm	Kadın	1198/**1784**	Kırık	Yok	Yok
35	Kadıoğlu Mehmed Oğlu Seyyid Halil	Erkek	1198/**1784**	Kırık	Seyyid	Kadıoğlu
36	Kadıoğlu Mehmed Beşe Kızı Elif	Kadın	1198/**1784**	Mîmâri	Yok	Kadıoğlu
37	Karkınnî Kerim Oğlu Mehmed	Erkek	1200/**1786**		Yok	Karkınnî
38	Tellal Oğlu Ahmed Oğlu Mirihur Süleyman	Erkek	1207/**1793**	Kırık	Mirihur	Tellal Oğlu
39	Bekdaş Oğlu Ali Oğlu Hasan	Erkek	1209/**1795**		Yok	Bekdaş Oğlu

40	Hüseyin Oğlu Seyyid Musa	Erkek	1211/**1797**		Seyyid	Yok
41	Mehmed Beğ Oğlu Seyyid İsmail	Erkek	1212/**1798**	Destarlı Kavuk	Seyyid	Yok
42	Ahmed Kızı Ayşe	Kadın	1212/**1798**	Kırık	Yok	Yok
43	Küccük Ağanın Emir-i hur Osman Ağa	Erkek	1213/**1799**	Kırık	Emir-i hur	Yok
44	Mehmed Oğlu Seyyid İsmail	Erkek	1215/**1801**	Kırık	Seyyid	Yok
45	Mehmed'in Kızı Ayşe	Kadın	1215/**1801**	Bitkisel	Yok	Yok
46	Mustafa Oğlu Ahmed Ağa	Erkek	1223/**1809**		Ağa	Yok
47	Mustafa Ağa Oğlu Seyyid Hüseyin Ağa	Erkek	1231/**1816**	Düz Sarık	Seyyid/Ağa	Yok
48	İbrahim Kızı Eşe	Kadın	1300/**1883**	Güneş	Yok	Yok
49	Kasabalı Hasan Ağa Kerimesi Hatice Hanım	Kadın	1304/**1887**	Bitkisel	Hanım	Yok

Çobanisa Köyü

Bugünkü Çobanisa Köyü'nün ne zaman kurulduğuna dair kesin bir kayda rastlanılmamış olsa da, XV. yüzyılda bu bölgede varlığını gördüğümüz, Çobansa Yörükleri[17] tarafından kurulmuş olduğu açıktır. Çobanisa Köyü yakınlarında bulunan Kurdoğlu Şeyh İsmail Zaviyesi ve Kurşunlu Mezrası Saruhanoğlu İshak Çelebi döneminde vakfedilmiştir[18]. Çobansa Yörükleri'nin bu zaviyeler etrafında yerleşik hayata geçmiş olabileceği ihtimalini akıllara getirmektedir.

Çobanisa Köyü Mezarlığı 23.200 metrekare alana yayılmaktadır. Mezarlığın orta bölümü en eski mezarların bulunduğu kısımdır. Bu kısımda başlarına antik sütun parçaları ve büyük kayalar dikilmiş olan mezarlar dikkati çekmektedir. Bununla beraber Çobanisa Köyü Mezarlığı'nda tespit edilebilmiş olan 2 adet tamgalı taş da yine bu kısımda bulunmuştur. Bu tamgalar Salur Türkmenlerine ait olup, oldukça tahrip oldukları için esas formlarını kaybetmeye başlamışlardır.

Ayrıca Çobanisa Köyü Mezarlığı'nda XVIII., XIX. ve XX. yüzyıllara ait kitabeli 40 adet mezartaşı tespit edilmiştir. Bu taşlarda yer alan lakap ve sülale isimleri Çobanisa Köyü'nde hala devam etmektedir.[19] Çobanisa Mezarlığı'nın en önemli özelliği, köyün kurulduğu döneme ait olduğunu düşündüğümüz tamgalı mezartaşların yanında, XVIII., XIX. ve XX yüzyıla ait Osmanlı Türkçesi mezartaşları ve bunlarla beraber XIX. yüzyıla ait Rumeli göçmenlerinin mezartaşlarını da müşahede edebiliyor olmamızdır. Bu durum Çobanisa Köyü ve çevresine gerçekleşen 3 farklı döneme ait 3 farklı iskan hareketinin hüviyetini ortaya koymaktadır.

[17] Feridun M. Emecen, 16. Asırda Manisa Kazası, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2013, s. 116
[18] Defter-i Evkaf-ı Liva-i Saruhan…. s. 87
[19] 25.10.2018 tarihinde Çobanisa köyünde İzzet Bilge ile saat 12.20'de gerçekleştirilen sözlü tarih çalışması

Çobanisa Mezarlığında Bulunan Salur Tamgalı Mezartaşları

Çobanisa Mezarlığında Bulunan Osmanlı Türkçesi Kitabeli Mezartaşlarından Örnekler

Tablo: 6 Mezartaşlarında Yer Alan Unvanlar

No	Unvan	Kul. Sıklığı
1	Anzvoca	1
2	Bey	1
3	Hacı	5
4	Hanım	1
5	Hatun	1
6	Şehid	1

Çobanisa Köyü mezartaşlarında en çok rastlanan unvan, 5 adet ile, ‘Hacı’ unvanıdır.

Tablo: 7 Mezartaşlarında Yer Alan Lakap/Sülale İsimleri

No	Lakap/Sülale İsmi
1	Tireli[20]
2	Hacı Hızıroğlu
3	Abdullahoğlu
4	Cebecioğlu
5	Mâmâdoğlu
6	Yunusoğlu
7	Ramazanoğlu
8	Dikkulakoğlu
9	Aydınlı
10	Hamzaoğlu
11	Böleoğlu[21]
12	İmamoğlu
13	Köleoğlu
14	Uzunoğlu
15	Drama Mübadilleri

Tablo: 8 Mezartaşlarında Yer Alan Şahıs İsimleri

Erkek İsimleri			Kadın İsimleri		
No	**İsim**	**Kul. Sıklığı**	**No**	**İsim**	**Kul. Sıklığı**
1	Abdullah	1	1	Emine	1
2	Ahmet	6	2	Fatma	2
3	Ali	4	3	Halime	1
4	Hamza	1	4	Haniş	1
5	Hızır	2	5	Hatçe	1
6	Hüseyin	3	6	Hatice	1
7	İbrahim	4			
8	Mazlum	1			
9	Mehmet	4			
10	Mustafa	1			
11	Ömer	1			
12	Ramazan	3			
13	Şerif	1			

[20] İzmir'in bir ilçesi
[21] Böle yerel ağızda kuzen/yeğen manasında kullanılmaktadır

14	Yaşar	1
15	Yunus	1

Çobanisa mezartaşlarında en çok rastlanan erkek isimleri, kullanım sıklığına göre, Ahmet, Ali, İbrahim ve Mehmet'tir. Bunları sırasıyla Ramazan, Hüseyin, Hızır, Abdullah, Hamza, Mazlum, Mustafa, Şerif ve Yaşar takip etmektedir.

Bununla beraber en çok kullanılan kadın ismi Fatma'dır. Yalnızca 2 adet kullanılmış olan Fatma ismini, yalnızca birer defa kullanılmış olan Emine, Halime, Haniş, Hatçe ve Hatice isimleri takip etmektedir.

Tablo: 9 Çobanisa Köyü Mezarlığı Defin Tablosu

No	İsim	Cinsiyet	Tarih	Unvan	Lakap/Sülale
1	Tireli Hüseyin Mazlum Bey	Erkek	1181	Bey	Tireli
2	Hacı Hızır Oğlu Hacı Mehmed	Erkek	1234	Hacı	
3	İmamoğlu Hacı Ahmed	Erkek	1261		Hacı Hızıroğlu
4	Abdullah oğlu Hacı Ali	Erkek	1290	Hacı	Abdullahoğlu
5	Cebecioğlu Mustafa'nın kerimesi Fatma	Kadın	1301	Yok	Cebecioğlu
6	Ali Pehlivan'ın Kerimesi Halime Hatun	Kadın	1307	Hatun	Yok
7	Çobanisalı Mâmâdoğlu Kürd Ahmed	Erkek	1307	Yok	Kürd
8	Hacı Hızır	Erkek	1313	Hacı	Yok
9	Yunusoğlu Mehmed'in oğlu Ömer	Erkek	1316	Yok	Yunusoğlu
10	Ramazanoğlu Ali	Erkek	1319	Yok	Ramazanoğlu
11	Çobanisa Karyesinden Dikkulakoğlu İbrahim	Erkek	1322	Yok	Dikkulakoğlu
12	Bakırlı İbrahim Zevcesi Hatice	Kadın	1322	Yok	Yok
13	Aydınlı Ahmed Efendi Zevcesi Fatma	Kadın	1323	Yok	Aydınlı Zevcesi
14	Aydınlı Ahmed Efendi	Kadın	1323	Yok	Aydınlı Kayınvalidesi

	Kayınvalidesi Hatice				
15	Hacı Hamzaoğlu Hacı Mehmed	Erkek	1326	Hacı	Hacı Hamzaoğlu
16	Böle oğlu Hacı İbrahim	Erkek	1327	Hacı	Böleoğlu
17	İmamoğlu Hacı Ahmed Kerimesi Elif	Kadın	1329	Yok	İmamoğlu Kerimesi
18	Sarı Hüseyin Kerimesi Vesîle	Kadın	1335	Yok	Sarı Hüseyin Kerimesi
19	İslamçobanisa Karyesinden İbrahimoğlu Ali	Erkek	1335	Yok	İbrahimoğlu
20	Köleoğlu Hacı İbrahim Mahdumu Ramazan	Erkek	1337	Yok	Köleoğlu
21	Şehid Hamza Yaşar	Erkek	1340	Şehid	Yok
22	Drama Eşrafından Şerif Efendi'nin Kerimesi Emine Hanım	Kadın	1340	Hanım	Drama Eşrafından Şerif Efendi'nin Kerimesi
23	Drama Mubadillerinden Ak Ahmed kerimesi Haniş	Kadın	1340	Yok	Ak Ahmed kerimesi
24	Drama Mubadilerinden Uzunoğlu Mehmed	Erkek	1341	Yok	Uzunoğlu
25	Drama Mubadillerinden Anzvoca Havva	Kadın	1342	Anzvoca	Yok
26	Drama Mübadillerinden Hüseyin	Erkek	1345	Yok	Drama Mubadillerinden

Çobanisa Mezarlığında Bulunan Rumeli Göçmenlerine Ait Mezartaşlarından Örnekler

Sonuç

Mezartaşları, tarihimizin uzak ve yakın mazisi dahilinde, toplumsal ve ekonomik olaylar neticesinde sürekli değişim geçiren kültürel hayatımızın bir parçasıdır. Çalışılan saha örneği üzerinden mezartaşı tipolojisinde görülen değişimlerin merkeze alınmasıyla hazırlananan bu bildiri, bölgedeki ilk Türk iskanları, Osmanlı dönemi ve Rumeli göçleriyle yaşanan yeni iskan ve değişim sürecini ortaya koymaktadır. Bu 3 dönemin de izlerinin gözlemlenebildiği Karkın ve Çobanisa Köyleri'nin mezartaşları, tarihi kaynak bakımından da mezartaşlarının ne denli kıymetli olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

Ahmetli Kaymakamlığı Resmi İnternet Sitesi, http://www.ahmetli.gov.tr/nufus

BİLGİ,Nejdet, "1842 Yılında Saruhan Sancağı'nın Nüfusu Ve İdari Bölünüşü", Manisa Araştırmaları Dergisi, Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi ve Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi, Manisa 2001

BİLGİ,Nejdet, "Geçmişten Günümüze Ahmetli", Manisa Dergisi, Manisa'yı Mesiri Tanıtma Derneği Yayını, Manisa, Aralık 2000, Sayı 20

Defter-i Evkaf-ı Liva-i Saruhan (Metin ve İnceleme), T.C. Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı yayın No: 7, Ankara 2014

DEMİREL, Feray,"Besni Mezartaşları", Yayımlanmamış Yükseklisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Türk Dünyası ve Ortaçağ Kültürleri Arkeolojisi Bilim Dalı, Konya 2008

EMECEN, Feridun M., 16. Asırda Manisa Kazası, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2013

EYİCE, Semavi, "Mezarlıklarımız", Türk Yurdu Dergisi, S:242, İstanbul 1955

TEPEKAYA, Muzaffer, Osmanlı Dönemi Turgutlu Kitabeleri, Turgutlu Belediyesi Kültür Yayınları 1, Turgutlu, 2008

MEZAR TAŞLARININ İZİNDEN "DENİZLİ ÇİVRİL ÖZDEMİRCİ (KASABASI) MAHALLESİ MEZARLIĞI"

From The Traces Of Tombstones Denizli Çivril Özdemirci Neıghbourhood Example

Dr. Fidan Uğur ÇERİKAN*

ÖZET

Denizli Çivril "Özdemirci Mahallesi Mezarlığı", köyün dışında ancak köye fazla uzak olmayan bir alanda kuruludur. Bu mezarlıkta neredeyse yedi yüzün üzerinde taş balbal vardır. Mezarlıkta "Kara taş" adı verilen kaba yontma taşların mezar taşı olarak kullanıldığı, eski harfli yazıların bazılarının silindiği, üzerleri yosun tutmuş, sarık-kavuk-fes oymalı taşların ve sahibi belli olmayan kaybolmuş mezarların olduğu tespit edilmiştir. Mezarlığın tarihsel geçmişi hakkında net bilgi olmasa da yayla düzlüğünde kurulu olan bu mezarlıkta, balbalların yanında çağdaş formdaki mezar taşlarına da rastlanmaktadır. İnsan biçimli taş heykel ve balballar sadece ölen kişinin değil, ait olunan toplumun tarihsel geçmişinin de aslında bir özüdür. Yöre halkı, inanç geleneğinin bir devamı olarak balbal mezarlığı olan bu bölgeyi günümüze kadar kutsal kabul etmiş ve bu mekânı ölü gömme alanı olarak kullanmaya devam etmiştir. Balbalların birçoğunda sıklıkla "Salur" damgasının kazılmış olduğu da görülmektedir. Bu husus, bölgede yirmi dört Oğuz boyundan biri olan Salur boyunun iskân etmekte olduğunun açık delilidir. Türklerin kadim tarihini ve yaşam biçimini yansıtan bu Türk mezar taşları bir maddi kültür unsuru olarak incelenmeye değerdir.

Bu çalışmada söz konusu mezarlıkta yapılan gözlem ve incelemelerden hareketle Türklerin maddi kültürüyle ilgili tespitler yapılacaktır. Beraberinde kabristanda ailelere özel alanın ayrılıp ayrılmadığı, ölen kişilerin cinsiyetinin ve medeni durumunun yer belirlemede nasıl belirleyici rol oynadığı, mezar taşlarının ne şekilde olduğu, üzerine neler yazıldığı, bu yazıların ve tamgaların ne anlama geldiği vb. hususlar görsellerle ve saha çalışmalarıyla tespit edilerek yöre halkının sosyo-kültürel yapısı analiz edilecektir. Ayrıca çalışmanın balballarla ilgili bilgi ve envanter fişlerinin bir an önce tutularak bu mezarlığın koruma altına alınması adına yetkililerin dikkatini çekmek gibi bir amacı da vardır.

Anahtar Kelimeler: *Balballar, Mezar taşları, Tamga, Denizli, Özdemirci Mahallesi.*

ABSTRACT

Denizli Çivril "Özdemirci Neighbourhood Cemetery" is set in an area outside the village but not far from the village. There are almost seven hundred stone balbals in this cemetery. In the cemetery, it was determined that the coarse-grained stones known as "black stones" were used as tombstones, some of the old-lettered letters had been removed, moss-covered, quilted turban bearing stones and lost or missing tombs. Although there is no clear information about the historical past of this cemetery, the grave stones in contemporary form beside the balbals are also found in this cemetery, which is built on the plateau plain. Human-shaped stone sculptures and balbals are not only the essence of the deceased, but also the historical past of the society to which they belong. As a continuation of the tradition of faith, the people of the region have accepted this area, which is a balbal cemetery, to the present day and continued to use this space as a dead burial ground. Most of the balbals are also seen to have been stamped with the Salur stamp. This is clear evidence that the clan of Salur, who was one of the twenty-four Oghuz clans, was settling in this region. These Turkish tombstones, which reflect the history and lifestyle of the Turks, are worth examining as a material cultural element.

In this study, in the course of the observations made in the cemeteries, the findings related to the Turkısh material culture will be done. In addition, whether the private area of the family is separated from the cemetery, the gender of the deceased people and how the marital status plays a decisive role in determining, how the tombstones, what is written on, what these writings and symbols meant etc. the socio-cultural structure of the local people will be analyzed by determining visuals and field studies. In addition, there is also an aim to attract the attention of the authorities in order to protect the graveyard by keeping the information and inventory vouchers about the balbals as soon as possible.

Key words: *Balbals, , Tombstone, Symbols, Denizli, Özdemirci Neıghbourhood*

Bildiri konumuz olan Çivril; Denizli'nin kuzey doğusundadır. İlçenin kuzeyinde Sivaslı, kuzey batısında Karahallı, kuzeydoğusunda Sandıklı ilçeleri bulunmaktadır. Güneydoğusunda Dinar, güneyinde Dazkırı ve Evciler ilçeleri bulunmaktadır. Güneybatısında ise Bekilli, Çal ve Baklan ilçeleri vardır. Çivril, Ege Bölgesi ile İç Anadolu bölgesi arasında coğrafi olarak geçiş bölgesi olmakla pek çok açıdan Denizli, Uşak ve Afyon şehirlerinin özelliklerini taşımaktadır. Çivril ilçesinin arşiv kayıtlarına göre; ilçenin adına ilk kez Myriokephalon savaşını anlatan XII. yy'a ait olduğu düşünülen Bizans belgelerinde rastlanmaktadır. 1954-1959 yılları arasında İngiliz Arkeoloji Enstitüsü adına yapılan kazılarda MÖ 4000 yıllarına ait bulgular bulunmuştur. Bu bulgular, Çivril'in altı bin yıllık bir geçmişinin olduğunu göstermektedir. Yöredeki Beycesultan Höyüğünün ilk sahibi Arzawalardır. Sırasıyla Hititler, Frigler, Kimmerler, Lidya, Pers, Makedonya Krallığı, Selevkos Krallığı, Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu dönemlerinE şahit

* Dr. Türk Dili ve Edebiyatı/ Denizli Mustafa Kaynak Anadolu Lisesi Müdür Yardımcısı

olmuştur. Daha sonra ise Sahib Ataoğulları ve Germiyanoğulları Beyliği dönemlerini yaşayan Çivril, Moğol işgalinden sonra Osmanlı egemenliğine girmiştir. Tarihi kayıtlara göre 1176'da terk edilmiş Miryekefolon Kalesine II. Kılıçarslan askerlerini göndermiş, barış sağlanamamış; dolayısıyla burada Bizans askerleriyle savaş olmuş ve Türkler galip gelmiştir. 8 Ocak 1921'de de Yunanlıların işgal ettiği Çivril, 30 Ağustos 1922 günü işgalden kurtulmuştur. (Baykara, T.: 1956)

2017 sayımına göre Çivril'in 60.503, Özdemirci mahallesinin ise 3000'e yakın nüfusu vardır. Mahalle Çivril'e 35 km, Denizli'ye 90 km. uzaklıktadır. Mahalle yüksek tepelerle çevrilidir ve oval çanak şeklinde yükselmektedir. Kasabanın kuzeydoğu yönünde bir höyük vardır. Bu höyüğün Lidyalılar dönemi MÖ. 4000-5000 yıl önceye ait olduğu düşünülmektedir. Bu höyüğün çevresinde bulunan eski mezarlık yok olmuş; bugün bu alan sit alanı olarak ilan edilmiştir. (Çivril Bel. Web)

Bildiri konumuz olan Özdemirci mahallesindeki mezar taşları, yurdumuzun çeşitli bölgelerindeki mezarlıklar ve mezar taşlarından birçoğu gibi kaderine terkedilmiştir. Mezarlıkların doğa, insanlar ve hayvanlar tarafından ağır tahribatlara uğraması kaçınılmazdır. Buradaki mezar taşlarının çoğu da bu tahribatlardan geçmiştir. Mevcut mezar taşlarından çoğu yosunlaşmış ve kararmıştır. Bu taşların temizlenmesi, kırık ve eksik taşların tamir edilmesi, yıkık taşların ait olduğu yere tekrar dikilmesi ve mezarların kime ait olduğunun böylece tespitinin yapılması gerekmektedir ki daha objektif bir çalışma yapılabilsin. Mezar taşlarındaki taş işçiliği de dikkati çeken diğer bir husustur. Nitekim taşların üzerindeki dinî ve edebî ifadeler, işaretler, yazıların süslenme şekli, başlıklarının taşıdığı anlamlar da ayrıntılı olarak incelendiğinde mezarların hangi döneme ait olduğu net olarak çıkarılacaktır. Bu yöredeki (Karaağaç, Özdemirci, Süller, Karahallı, Karbasan, Dazkırı) taşlarla ilgili ilk kayıtları 1800'lü yıllarda Almanlar tutmuştur. Bu kayıtlardaki bilgilerden hareketle Servet SOMUNCUOĞLU yöreyle ilgili "Tamgalar" adlı belgeseli çekmiş; sonrasında da Pamukkale Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Turgut TOK öğrencileriyle yörede saha çalışması yapmıştır.

Çivril Özdemirci'de beş mezarlık vardır. Bu mezarlıkların en büyüğü "Özdemirci Mezarlığı" dır. Diğer mezarlıklar ise "Mollaver Mezarlığı", "Yukarı Mollaver Mezarlığı", "Garipler Mezarlığı" ve "Aşıtlı Mezarlığı" dır.(KK1/KK2) Bu mezarlıklarda da çok sayıda uzunlu-kısalı taşlar vardır. En büyük mezarlık olan "Özdemirci Mezarlığı" ndaki uzun taşlar ise Türklerin VI. ve XIII. yy. arasında yaygın olarak kullandığı balballara çok benzemektedir. Türklerde "balbal", kişinin anılması için mezarının veya bazı kurganların etrafına dikilen taş" olarak geçmektedir. Bu taşlar insan şekilli ya da yüzlü değildir. Bazı mezarların başucu ve ayakucu taşlarının yanı sıra üçüncü ve dördüncü taşlarla da çevrelendiği görülmektedir.

Öyle ki incelenen mezar başı taşlarının bir kısmında bazı işaretler ve yazılar hâlâ mevcuttur. Yosunlu olan taşlar biraz temizlenince işaretler ortaya çıkmıştır. Bu işaretlerin bazıları Oğuz boylarının kullandığı işaretlere benzemektedir. Hatta iki mezar taşı vardır ki üzerinde Göktürk alfabesiyle yazılmış yazılar mevcuttur. (Bu taşlardan tarafımca biri tespit edilebilmiştir. Bizim gördüğümüz taşla birlikte iki taş Almanlar tarafından 1800'lerde tespit edilmiş; Servet SOMUNCUOĞLU da yedi yıl önce belgeselinde yer vermiştir.)

Harflerin çok olduğu taştaki metni okumak zordur. Hatta birbirine bitişik görülen harfler tam çıkarılamasa da dört beş karakter nettir. Çivril Belediyesi tarafından organize edilen 2013 tarihli Tarih Sempozyumunda "Özdemirci Kasabası Mezarlığı" nda yer alan mezarların Anadolu tarihini yeniden şekillendireceği ifade edilirken MS 650 -750 yıllarında Orta Asya Göktürk mezarlarında kullanılan yazıların Özdemirci Mezarlığında da saptandığı belirtilmiştir. (Çivril 30 Ağustos Gazetesi) Hatta Dr. Cengiz SALTIOĞLU, bu mezar taşlarından birinin üzerindeki yazıyla ilgili şu öneriyi sunmuştur:

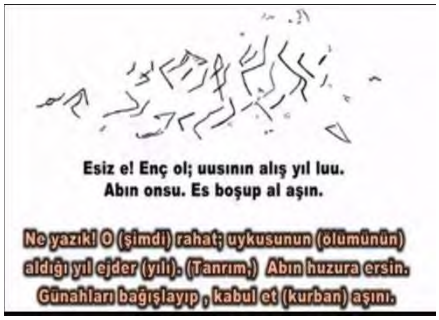

(Özdemirci Mezarlığı Mezar Taşlarından Biri)

Göktürk alfabesiyle yazılmış bu yazıları Türkler VIII. yy' dan sonra kullanmamışlardır. Anadolu'da bu yazıların bulunduğu mezar taşlarının varlığı ise; Türklerin bu alfabeyi hafızalarında taşıyarak Anadolu'ya getirdiklerini ya da VIII. yy' dan önce Anadolu'da yaşamış olma ihtimalini düşündürmektedir.(Somuncuoğlu, S.:2011)

Türklerin balballarının dikildiği yerler; kült merkezleri ya da kurganların bulunduğu alanlardır. (BELLİ, O.: 2003) Bu bilgiden hareketle bu yörenin de çok eski bir yerleşim yeri olduğu söylenebilir. Bilinen bir gerçektir ki eski Türk mezar taşları açık havadaki tapu hükmündedir. Nitekim yöre insanları bu mezar taşlarına sarılmakta, onları öpmekte; dileklerinin kabulü için kendilerine ait olan bez parçalarını taşların bir yerlerine asmaktadırlar. Hatta mezarlıkların üstüne çeşitli çerez ya da buğdaygillerden saçarak hayır yapmaktadırlar.

Özdemirci mahallesinde eski taşların çokça bulunduğu mezarlık alanı "Özdemirci Mezarlığı"dır ve bu mezarlık köyün iki kilometre dışındadır. Türklerin mezarlıklarıyla birlikte yaşadıkları ve ölümü unutmayarak manevi değerlerine sıkı sıkı bağlı oldukları bilinen bir gerçektir. Bu mezarlığın mahallenin biraz dışında kalması ise eski yerleşim yerinin ya da yerlerinin farklı bir yer olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Nitekim yöredeki kaynak kişilerden birkaçı eski taşların "Sarıkaya" ya da " Kayaönü" denilen, şimdilerde "Acısu" adı verilmiş mevkide kurulmuş olan yerleşim yerindeki kavme ait olabileceğini söylemiştir. (KK.4)

Kaynak kişi Muzaffer bey (Soyadının açıklanmasını istemeyen kişi); "Sarıkaya" köyü ve bu köyün "Başalankuyusu" olarak bilinen mevkiinde bulunan küp mezarlarla ilgili şu bilgileri vermiştir: "*Sarıkaya köyü selde yok olmuş, batmış bir köy. Bu köyden kalan mevkide "Acısu" adında bir şifalı su vardır. Su; şeker hastalığına, cilt hastalığına, böbrek ve bağırsak hastalıklarına çok iyi gelir. Bu yörede ben kazı yaptım. Büyük küpler çıkıyor; içinden de kabir çıkıyor. Küplerin içinden çıkan altı kafatası buldum. Kafatasları bin-iki bin sene öncesine ait gibi görünüyor. Eskiden bu sarı kayanın üzerinde ambarlar varmış. Ambarların biraz ötesi de ören yeriymiş. Bu ambarlara ait olduğunu düşündüğüm buğday, arpa da bu küplerin bazılarından çıktı. Alanda şarap boducu, toprak boducu da çıktı. Bazı küplerde yılanlı İskender paraları buldum. Bu paralar iki altın büyüklüğünde gümüş paraydı, değeri de bugünkü parayla sekiz bin liraya karşılık gelmektedir. Küplerin bazılarında ise eski yazıyla 1319 tarihi yazılıydı."* Bu alan şu anda sit alanı olup kazı yapımı yasaktır. Ancak alandaki arazide irili ufaklı çok sayıda taş vardır. (KK.1)

Özdemirci mezarlığındaki eski taşların çok öncelere ait olduğunu iddia eden yöre halkı; bu mezarlığın orta alanından, bugün o alan boştur, mezarlığın duvarlarına yakın olan kısımlardan mezar taşlarının sökülerek bahçe duvarı yapımında kullanıldığını söylemişlerdir. (KK.1/KK.2) Mezarlıktaki çoğu taş da doğal olaylarla tahrip olmuş ve üzerlerindeki yazılar silinmiştir. Hatta mezarlar keşfedilene kadarki sürede dahi yeni kazılan mezarların oda olan kısmına tahta değil de bu taşlardan koyanların olduğu bilinmektedir. Bu nedenle toprağın altında da çok sayıda bu eski taşlardan örnekler vardır.(KK.3) Bugün mezarlıktaki taşların sayısı oldukça fazladır. Bazı taşlar yıkılarak yere yapışmış ya da toprağa gömülmüştür. Bu mezarların içinde ya da etrafında ağaçlar mevcuttur. Yeni mezarlar genellikle bahçe duvarlarına yakın yerlere kazılmaktadır. Hatta yeni mezarlar eski mezarların yeridir de denilebilir; çünkü taşlar bahçe duvarı olmuş ve mezar yeri alanları boş kalmıştır.

Çok eski olup yazıları okunmayan kara taşların bazılarının önüne fesli mermer taşlar dikilmiş ve Arap harfleriyle yazılar yazılmıştır. Bu taşların üzerinde ya tarih vardır ya da nefisle-ölümle ilgili

ayetler yazılıdır. Hatta aynı mezar taşının üzerinde hem Arap hem Latin harfleriyle yazılmış tarihler; arka yüzünde de tamganın bulunduğu taşlar vardır. Bu taşlar da yeni ölenler için taş yaptıramayanların tamgalı taşı getirip ölüsünün başına diktiğini göstermektedir. Bu aktarım Latin harflerinin kullanıldığı yeni dönemde de gerçekleştiğine göre kültürel miras canlılığını aynı taşta korumaktadır. Eski taşın önündeki yeni mermer taşlar ise eski mezarın üzerine yeni ölünün gömülmesi ve taşın önüne yeni taşın konulması şeklinde de düşünülebilir. Fesli olan taşlar; muhtemelen Osmanlı dönemine ait olup erkek mezar taşıdır. Kadın mezar taşlarında ise lale ya da sümbül çiçek motifleri bulunmaktadır. Erkek başlıkları ölünün hayattayken sahip olduğu sosyal statüyü belirlemektedir. Öyle ki Osmanlı mezar taşlarında fes asker olan ya da sıradan hayatta kendine yer bulan kişi için kullanılmaktadır. (Biçici, K.: 2006)

Mezar taşlarının gövdeleri, dikdörtgen prizma, kare prizma şeklinde uzunlu-kısalı biçimlerdedir. Taşların çoğundaki işaret ya da yazılar kaybolmuştur. Eski Türklerde tek parça bir sütun taş üzerine, ölenin hayatta iken yaptıklarının yazılması ya da resmedilmesi âdet olduğuna göre bu taşlarda böyle yazılar var mıydı bilemiyoruz. Tamgalı bu mezar taşları, ölünün ait olduğu kavmi göstermektedir, kanaatimizce de işaretlerden bazıları şamanın göğe yükselişini temsil etmektedir. Türklerin Tengricilik dönemine ait "uçmağa varmak" inancıyla örtüşen bu inanışın temelinde ölümle kuşun kanadı ve kuş gibi göğe yükselme vardır. Hatta bu resimler şamanların gökyüzüne insanları atışını da simgeliyor olabilir.

Sahada çalışma yapmış olan Servet SOMUNCUOĞLU ve Ümit ŞIRACI; yaptıkları geziler sonucu Denizli'de Çivril'de başlayıp Özdemirci kasabasında devam eden oradan Çal/Belevi köyüne, oradan da Çökelez dağının eteklerinden Pamukkale'ye inen ve Sarayköy'e devam eden mezarlıklar silsilesinde Oğuzların 24 boyundan biri ve Kaşgarlı Mahmud'a göre Divân-ı Lügati't-Türk'teki yirmi iki Oğuz bölüğünden beşincisi; Salgur (Salur) lara ait boy tamgası mezar taşlarına kazınmıştır, demektedirler. Hatta dağlarda kaya üstlerinde kazınmış şekilde de bu tamgalarla aynı tamgaları gördüklerini ve fotoğrafladıklarını yazılarında anlatmışlardır. Ancak Salur boyunun bu kadar geniş alana yayılmış olması düşündürücüdür. Bu nedenle "Bu tamgalar, 1071'den önce Bizanslıların içinde bulunan Türk askerlerine ait olabilir mi?" sorusunu beraberinde getirmektedir. Öyle ki tarihi kaynaklara göre bu Türk askerlerinin sayısının yirmi bin olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla da bu Türkler, hem Yunanca hem Türkçe bilmekteydiler. Malazgirt Savaşı sonucu Anadolu'ya kuzeyden, Kafkaslardan gelen Türkler bir yıl sonra nasıl oluyor da İznik'te görülebiliyor ve Anadolu'ya yayılışları yol ve lojistik destek almadan nasıl hızlı bir şekilde olabiliyor? Bizanslıların kalelerinin yanında Türklerin kıl çadırları o kadar savunmasızdır ki. Dolayısıyla asker olarak Bizans'ta var olan bu Türkler, Anadolu'nun, özellikle Batı Anadolu'nun, savunma bölgelerine yerleştirilmiş olmalılar ki 1071'den sonra, kuzeyden Anadolu'ya gelen Türklere rehber ve destek olmuşlardır. Aksi takdirde Türklerin Anadolu'da hızlı ilerlemeleri mümkün görünmemektedir. Öyle ki Bizanslıların nüfusu da Batı Anadolu'da azdır. Bu nedenle savaşçı Türkleri içlerine almış olma ihtimali kanaatimizce yüksektir. Bu yol haritasından hareketle denilebilir ki 1071 öncesi Denizli'nin savunma bölgelerinden biri de Çivril Özdemirci olmalıdır. Nitekim Özdemirci, Orta Anadolu'ya bağlanan Dazkırı'ya geçiş boğazıdır. Stratejik bölgedir. Çal- Kebir de Uşak'la Batı Anadolu'yu bağlayan geçiş boğazıdır. Stratejik bölgedir.

Bozkurt İnceler bölgesi de yüksektedir ve boğazdır. Bu bölge de stratejiktir. Dolayısıyla üç bölgenin de birbirine benzeyen coğrafyası, tarihi unsurları ve gelenek-görenekleri vardır. Bu da etnik kökenlerini aynı yere götürmektedir. Bizanslıların etkisiyle bu yöredeki Türklerin Ortodokslaşmış Hristiyan olma ihtimalinin olabileceği gibi Türklerin Tengricilik anlayışını Anadolu'da yaşatan Bektaşi-Alevi kültürünü yansıtanlardan (Bölgede Yanyatır Ocağına bağlı Tahtacılar vardır.) olma ihtimali vardır.

Bozkurt İncelerdeki İnceler Tekkesinin kurulduğu tepedeki kayada Göktürk harfleriyle yazılmış yazılar mevcuttur. (ŞIRACI, Ü.: 2012) Nitekim Çivril- Özdemirci'deki Göktürk harfleriyle yazılmış iki mezar taşı da bu yöredekilerin aynı Türkler olduğunun delilidir. Ayrıca Türklerdeki demircilik ve demirle ilgili inanışlar Çal, Özdemirci ve İncelerin ortak diğer bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Çal'ın ilk adı "Demirci'dir. Şarap boducu üç bölgede de topraktan çıkmaktadır. Şamanizm inancının uzantılarından biri olan "ocakçılık", "hekimlik", "fal-büyü" işleri, düğünün başlangıcında "tongavut" adı verilen bir uygulamanın oluşu ve gelinin başının rengârenk süslenişi ve oynanan oyunlar, "türbelere, mezarlara ve ağaçlara bez bağlama" vb. inanış ve uygulamalar bu bölgelerde çok yaygındır. Hatta Çivril

Özdemirci değirmen taşlarının elle yapıldığı yerlerden biridir. Hâlâ "Değirmen" denilen yerde faaliyet vardır. Yöredeki bu değirmen taşları ve mezar taşları yörede taş yapımı ve işçiliğinin olduğunun da bir göstergesidir ve Türklerde taş işçiliği önemlidir.

Asya Türklerinde olduğu gibi Anadolu Türklerinde de mezarlara karşı büyük saygı duyulmaktadır. Hatta aileler arasında kavga ne kadar büyük olursa olsun hasım ailenin mezarlığına saygı duyulmaktadır. Türkler, Anadolu'da da eski mezar geleneklerini devam ettirmişlerdir. İslamiyet'te mezarların üzerine taş dikmek, isim yazmak, ağaç dikmek mümkün iken; dünyevî hayatı çağrıştıran süslü ve dikkat çekici mezarlar yapılması doğru bulunmamıştır. Buna karşın, Müslümanlığı kabul etmiş Anadolu halkı, mezarların üzerine çeşitli desen, resim, sembol, ölenin ölüm nedeni, sürdürdüğü hayatı ile ilgili bilgileri işlemişlerdir. Nitekim mezarlıktaki yeni mezarların çoğu mermerden yapılmıştır. Mezarların süslemelerinde ve taşlarında da mezarın kadına mı, erkeğe mi ait olduğuna dair resimler ve süslemeler vardır. Kadın mezarlarına yapma çiçekler dahi konulmuştur.

Sonuç

1071'den önce Anadolu'ya ve özellikle Denizli'ye yerleşmiş Türklerin kadim tarihini ve yaşam biçimini öğrenmek isteyen herkes için Türk mezar taşları önemli birer maddi kültür unsuru olarak incelenmeye değerdir. Mezar taşları, taşların üzerindeki tamga, sembol ve yazılar; mezarların etrafındaki inanç ve uygulamalar sadece ölen kişinin kim olduğunun ötesinde ölen kişinin üyesi olduğu toplumun kimliği için de değerli bir ipucu niteliğindedir. Çivril Özdemirci Mahallesindeki "Özdemirci Mezarlığı'nda bulunan mezar taşlarındaki tamgalar; Oğuzların Salur/Kıpçak boy tamgalarını, devletleri isimlendiren boylar birliğini ve dolayısıyla otoriteyi de temsil etmekte olabilir. Şamanizm'e göre balbal ile tasvir edilen düşman, kendisini öldüren kişiyi ölümünden sonra mezarının başında koruma ve öbür dünyadaki yeni hayatında da ona hizmette bulunma görevini üstlenmektedir. Dolayısıyla bu tamgalar, Türklerin Tengricilik anlayışındaki "uçmağa varma" inancıyla da bağlantılı olabilir.

Bu bağlamda geçmişini arayan Denizli, kaybolmaya yüz tutmuş balbalların bulunduğu Çivril Özdemirci Mahallesindeki "Özdemirci Mezarlığı"nı ve diğer mezarlıkları koruma altına almalıdır. Söz konusu mezar taşlarına envanter numaraları verilmeli, hatta mevcut düzeni bozmadan uygun yerlerde kazı çalışmaları yapılarak toprağın altındaki taşlar da çıkarılmalı, tamgaların bulunduğu taşlar bir an önce şehir merkezindeki bir müzeye taşınmalıdır. Tamgaların bulunduğu taşlarla ilgili çalışmalar; sadece halk biliminin yöntemlerine göre değil; sanat tarihi, etimoloji, tarih, coğrafya, sosyoloji vb. bilim dallarındaki uzmanların bakış açısıyla da incelenmelidir.

KAYNAKÇA

BAYKARA, Tuncer. Denizli Tarihi, II: Kısım (1070-1429), İstanbul: 1969, 56s.+3pl.

BELLİ, Oktay. Kırgızistan'da Taş Balbal ve İnsan Biçimli Heykeller/Stone Balbals and Statues in Human Form in Kirgbizistan, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003, VIII+166 s.

BİÇİCİ. H. Kamil. "Yazılı Araştırmalar Işığında Türkiye Mezar Taşlarına Toplu Bir Bakış", Ekev Akademi Dergisi, Yıl.10, Sayı. 26 (Kış 2006), ss. 175-192.

Çivril 30 Ağustos Gazetesi. "Göktürkler Özdemircideymiş"21.08.2013/http://www.horozmedya.com; Çivril Belediyesi WEB Sitesi. (http://civril.bel.tr)

SOMUNCUOĞLU, Servet. "Taştaki Türkler", İstanbul: 2011(somuncuoglu@yahoo.com)

SOMUNCUOĞLU, Servet. "Damgaların Göçü" Tanıtım Dergisi (Belgeseli de vardır), İstanbul: (27.01.2011)

ŞIRACI. Ümit. "Denizli'de Balballar: Özdemirci Mezarlığı" Denizli Post Gazetesi, Denizli:13 Mayıs 2016, (http://www.denizlipost.com)

ŞIRACI. Ümit. "Denizli'de Tarihi Değiştirecek Keşif". İstanbul: Milliyet Gazetesi, (15.10.2012)

KAYNAK KİŞİLER

KK1. Muzaffer (Soyadının açıklanmasını istemeyen kişi), Çiftçi, Özdemirci.

KK2. MALAK, Nurten. 1959, Çiftçi, Özdemirci.

KK3. SALUK, Mehmet. 1960, Madenci, Özdemirci.

KK4. GÖK, Ali. 1047, Çiftçi, Özdemirci.

Ekler

(Özdemirci Mahallesi)

(Özdemirci Mezarlığı)

(Yosun tutmuş farklı mezar taşlarındaki tamgalar/semboller)

(Farklı mezar taşlarındaki tamgalar/semboller)

(Özdemirci Mezarlığı/Gömülü taşların ve boş alanın olduğu bölge)

(Sarıkaya/Kayaönü Mevkii)

(Mezarlıklardaki Saçılar)

AKŞEHİR TAŞ ESERLER MÜZESİ'NDEKİ TÜRK DÖNEMİ MEZAR TAŞLARINDA RESTORASYON UYGULAMALARI

The Restoration Applications on Tombstones of Turkish Period in Akşehir Stone Works Museum

Doç. Dr. Mustafa ÇETİNASLAN*

Sevcan KARAPIÇAK**

ÖZET

Türk tarihinin önemli ayrıntılarını ortaya koyan mezar taşları geçmişte hangi topraklar üzerinde kimlerin yaşadığına dair bilgiler sunan, tarih içindeki varlığını sonsuzlaştırmaya çalışan ender örneklerdendir. Bu nedenle mezar taşları, tarih ve sanat bakımından ele alınan şehir araştırmalarında da son derece önemli rol oynamaktadır. Tarihi kişilikleri, Türk hat sanatının geçirdiği evreleri, ait olduğu döneme ilişkin unvan ve lakapları barındırması, artık var olmayan bazı meslek gruplarına değinmesi, ölüm nedenleri içinde çeşitli hastalıklara yer vermesi ve edebi değer taşıyan kitabeleri ile mezar taşları, geçmişten günümüze uzanan bir köprü oluşturmaktadır. Yazılı ve görsel kültür mirasımızın bir kısmını oluşturan mezar taşları kültür ve sanat dünyamıza ışık tutacak önemli bilgiler barındırmaktadır.

Bu bildiride tarih boyunca birçok uygarlığa beşiklik eden Konya ili, Akşehir ilçesi, Akşehir Taş Eserler Müzesi'nde bulunan Selçuklu ve Osmanlı Dönemi mezar taşları bir çıkış noktası olarak düşünülmüştür. Akşehir ve çevresindeki mezarlıklardan Akşehir Taş Eserler Müzesine getirilen ve zaman içerisinde dış etkenlere ve doğal şartlara bağlı olarak bozulma ve kırılmaların meydana geldiği taşların restorasyon ve korunmasına yönelik uygulamalar çalışmamızın konusunu teşkil etmektedir. Müze içerisinde yer alan Türk dönemi mezar taşları, süslemesi, görkemi ve tahrip olma durumları da göz önüne alınarak, söz konusu taşların ayakta kalabilmesi için yapılan uygulamalara ilişkin bazı örnekler incelenerek bu çalışma oluşturulmuştur.

Bu nedenle çalışma klasik bir mezar taşı incelemesi olmanın yanı sıra taş-mermer eser restorasyonu konusunda da bilgi vermekte ve mezar taşlarının korunmasına yönelik bilgiler de içermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Mezar Taşı, Restorasyon, Akşehir, Müze, Osmanlı.*

ABSTRACT

Tombstones are one of the rare examples that reveal important details on who lived on the land and endavour to eternalize these knowledge. Fort this reason, tombstones plays an important role on city studies which are discussed in terms of history and art. Tombstones bridge over from past to present by including historical people, showing phases of Turkish calligraphy, titles and nicknames of its period, illnesses that caused death and literary important epitaph. The tombtones that constitute part of our written and visual cultural heritage contain important information that will shed light on our world of culture and art.

In this paper Seljuk and Ottoman period tombstones located in the Museum of Stone Monuments Akşehir in Konya Province, where has been a cradle for many civilization throughout the history, Akşehir district are thought as a starting point. Aim of our study is the restoration and preservation of the stones brought from Akşehir and surrounding cemeteries to Museum of Stone Monuments Akşehir and the deterioration and breakage due to external factors and natural conditions in time. Considering Turkish period tombstones, ornaments, splendor and destruction in the museum; this study is constitued by examining some examples of the applications for the survival of the mentioned Stones.

Therefore this study is not only being a tombstone research but also includes informations on stone-marble artifact restoration and conservation of tombstones.

Keywords: *Tompstone, Restoration, Akşehir, Museum, Ottoman.*

1. Giriş

Doğum ve ölüm insanın hayatındaki en önemli dönüm noktalarındandır. Her iki olguda da toplumların inançlarına bağlı olarak bir takım törensel hazırlık ve etkinlikler gerçekleştirilmektedir. Ölüm merasimi kadar bedenin ebedi istirahatgâhı olarak ölünün gömüldüğü yere verilen özel önem de mezar kültürünü doğurmuştur. Mezarın büyüklüğü ve biçimi, mezar taşının malzeme ve işçiliği, kullanılan başlık ve yazı tipleri mezar sahibinin yaşarken sahip olduğu maddi ve sosyal durumun da bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Kısacası mezarlar diğer sanat eserleri ve kültür belgeleri gibi,

* Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Kampüs/ Konya. mcetinaslan@gmail.com

** Müze Araştırmacısı-Müze Müdür V. Akşehir Müze Müdürlüğü Akşehir/Konya sevcankarapicak@hotmail.com

yapıldıkları çevrenin devrin inançlarının, adetlerinin, sanat geleneklerinin, tabii, iktisadi ve sosyal şartlarının ortak ürünleridir (Karamağaralı, 1972: 1).

Üç boyutlu bir eser niteliği taşıyan mezar taşları, sadece yaşamdan sonraki hayata geçiş yeri ve ölen kişinin hatırasının yaşatılması işlevlerinin yanında biçimsel özellikleri ve süsleme nitelikleriyle zamanla gelişme göstererek dönemlerinin kültür ve sanat anlayışını yansıtan tarihi belgeler özelliğini kazanmıştır (Ustura-Balata, 2009: 10). Bu özellikleriyle mezar taşları sanat tarihi ve arkeolojinin yanı sıra tarihsel topografya ve demografik yapı, sosyal ve idari hayat, tarihi kıyafetler ve aile yapısının geçmişi, dil ve edebiyat konularında da zengin bilgiler içermektedir (Laqueur, 1997: 168).

Bu önemine rağmen birçok mezar taşı zamanın, doğa şartlarının ve insanoğlunun tahribinden kurtulamamıştır. Pek çok mezar taşı yok olmuş ya da tahrip olmuş halde günümüze ulaşabilmiştir. Tarih boyunca birçok uygarlığa beşiklik eden Akşehir'de çeşitli türbe ve mezarlıklardan getirilen mezar taşları, Taş Medrese'de koruma altına alınmıştır. Medresede yer alan Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerine tarihlenen mezar taşlarından zaman içerisinde doğal ve dış etkenlere bağlı olarak kırılan ve çeşitli bozulmalara uğrayanlar geçtiğimiz yıllar içerisinde restore edilmiştir. Bu bildiride restore edilen bu mezar taşlarından örnekler verilerek, taşların geçirdiği onarım süreci ve onarım yöntemleri ele alınacaktır.

2. Akşehir Taş Medrese

Hitit ve Friglere uzanan tarihi bir geçmişe sahip olan Akşehir, Lidya'nın başkenti olan Sardes'ten (Sard) başlayarak Ninova'ya kadar uzanan ve tarihte Kral Yolu olarak bilinen ünlü ticaret yolunun da geçtiği önemli bir merkezdir (Demiralp, 1996: 7). Selçuklular döneminden itibaren Akşar, Ahşar, Akşehir, Şehri Beyza, Belde-i Beyza adları ile anılan Akşehir, 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan ve zaferle sonuçlanan Büyük Taarruz'un planlarının hazırlandığı önemli bir merkezdir. Kurtuluş savaşında Garp Cephesi Karargâhı olarak kullanılan bina bugün Batı Cephesi Karargâh Müzesi olarak hizmet vermektedir.

Selçuklu Sultanı II. Keykavus (1246-1262) zamanında, Sahip Ata Fahreddin Bin Ali (öl. 1282) tarafından 648/1250 yılında yaptırılan Akşehir Taş Medrese, dört eyvanlı, açık avlulu, tek katlı bir medresedir. Batısında mescit, doğu bitişiğinde ise bir darülkurrası vardır. Karşısındaki imaret ve hankah ise günümüze ulaşmamıştır (Karpuz, 2004: 58). Avluya açılan ana eyvanın iki yanında kubbeyle örtülü kapalı birimler yer almaktadır. Ana eyvan gibi yan eyvanlarda direkt avluya açılır ve yanlarında kapalı birimler bulunur. Karşılıklı yerleştirilen bu birimler bir simetri sergilemezler. Medreseye bitişik olarak yapılan kubbeli harimin önünde bir ön mekânı olanlar tipolojisine giren bir mescit bulunmaktadır. Minare ise mescide bitişik olarak yapılmıştır.

Taş temeller üzerinde yükselen beden duvarlarının dış ve iç yüzeylerinde taş kaplama ve moloz taş örgü, geçiş elemanlarında ve üst örtüsünün tamamında ise tuğla malzeme kullanılmıştır. Ayrıca tuğla, medrese ve mescidin revak ve ana mekânlarının üst örtüsünün yanı sıra minarede de kullanılmıştır (Kuban, 2002: 293).

1960-1965 yılları arasında ve 1971 yılında kapsamlı restorasyonlar görmüştür. Ancak bu çalışmalarda medresenin tamamen elden geçirilmesi mümkün olmamıştır. 16.07.1986 tarihine kadar Arkeoloji Müzesi olarak kullanılan ve daha sonra onarım amacıyla ziyarete kapatılan müze, Konya Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'nün kontrolünde restorasyon edilmiştir. Taş Eserler Müzesi olarak ziyarete açılması için teşhir ve tanzim çalışmaları devam eden müzede Türk dönemine tarihlenen mimari plastik eserler ve çok sayıda mezar taşı ve sanduka bulunmaktadır (Fotoğraf: 9).

3. Akşehir Taş Eserler Müzesi'ndeki Türk Dönemi Mezar Taşlarından Örnekler

Katalog No: 1 **Müze Envanter No:** 46-196

Geldiği Yer: Seyyid Mahmud Hayrani Mezarlığı'ndan naklen.

Tarihi: 14. yüzyıl.

Türü: Kadın Mezar taşı.

Formu: Gövdesi dikdörtgen yatay kesitli, başlıksız, dilimli kemer tepelikli, baş taşı.

Malzeme ve Teknik: Mermer / Zemin Oyma

Ölçüsü: 1,36 x 0,42 x 0,09 m.

Yazı Türü: Sülüs

Kitabe Metni:

Ön Yüz

La İlahe İllallah, Muhammedün Resulullah

Alınlıktaki kelime-i tevhidin altında "Resim Hacı el – Mevlevi" ibaresi yer almaktadır. -son dört satır farsça beyittir-

Arka Yüz

El Hükmü lillahilvahidil kahhar

Vefat merhume mağfure

Seyyide Saliha ma'zal havat

Çiçek han bu Ümm-i

Al-i Selçuk tabe

Sera ha vece'al el-cennete

Tanım ve Kompozisyon: Düşey dikdörtgen biçimli baş taşı, dilimli kemerli, palmet süslemeli bir tepelikle son bulmaktadır (Fotoğraf: 10-11). Kaide olarak kullanılan alt kısmında bulunan çerçeve içerisindeki motiften anlaşılacağı üzere, daha önce farklı bir plastik eserden devşirilmiş olan taş, ayrıntılı bir işçilik göstermektedir. Birinci satırın alt kısmından kırılmış olan taşın kenarları zikzak spiralli sütuncelerle sonlandırılmıştır. Bu sütunceler zar başlıklarla sonlanmaktadır. Ön ve arka yüzde başlık ve alınlıktaki yazıların dışında metin bölümünde dört satır yazı bulunmakta olup, satırlar ince şeritlerle birbirinden ayrılmıştır. Her iki yüzde de metin bölümü saç örgülü bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır.

Katalog No: 2 **Müze Envanter No:** 46-25

Geldiği Yer: Nasreddin Hoca Mezarlığından naklen.

Tarihi: 821/1418-1419

Türü: Erkek Mezar Taşı

Formu: Gövdesi dikdörtgen yatay kesitli, başlıksız, dilimli kemer tepelikli, baş taşı.

Malzeme ve Teknik: Mermer / Alçak Kabartma

Ölçüsü: 0,80 x 0,32 x 0,08 m.

Yazı Türü: Sülüs

Kitabe Metni:

Ön Yüz:

Elmerhume el mağfure

Es Se'id el masume

Has Paşa binti

El Müvelli el mükerrem

Arka Yüz:

Akzi el kâdı

Fi el âlim

İbrahim bin Muhammet

Sene ihda ve işrine

Ve semanemie

Tanım ve Kompozisyon: Düşey dikdörtgen biçimli baş taşı, dilimli kemerli, palmet süslemeli bir tepelikle sonlanmaktadır (Fotoğraf: 12-13). Taç kısmında yer alan süsleme ortada yer alan bir palmet motifinden gelişen kıvrım dal ve rumîlerden oluşmaktadır. Yaklaşık olarak ortadan kırılmış iki parça halindeki taşın, ön yüzünde dört, arka yüzünde beş satır yazı bulunmaktadır. Satır aralıkları ince şeritler ile sınırlandırılmıştır. Kenarlarda yer alan sarmal spiralli sütuncelerin ortasında balıksırtı motifi ile yapılmış bölümler ve başlık olarak da zar başlıklar kullanılmıştır. Zar başlıkların içerisinde ön yüzde kazıma ile yapılmış iç içe geçmiş üçgenlere, arka yüzde ise çarkıfelek motiflerine yer verilmiştir.

Katalog No: 3 **Müze Envanter No:** 46-29

Geldiği Yer: Nasreddin Hoca Mezarlığından naklen.

Tarihi: 749/1348-1349

Türü: -

Formu: Gövdesi dikdörtgen yatay kesitli, başlıksız, dilimli kemer tepelikli, ayak taşı.

Malzeme ve Teknik: Mermer / Zemin Oyma

Ölçüsü: 0,75 x 0,27 x 0,10 m.

Yazı Türü: Sülüs

Kitabe Metni:

Ön Yüz:

Fi tarih

Sene Tis'a

Erbaine Seb'amie

Tanım ve Kompozisyon: Düşey dikdörtgen biçimli ayak taşı, dilimli kemerli, palmet süslemeli bir tepelikle son bulmaktadır (Fotoğraf: 14-15). Taşın kaide olarak kullanılan alt kısmı kabaca biçimlendirilirken gövde de ayrıntılı bir işçilik görülmektedir. Ortaya yakın bölümden kırılmış olan taşın kenarları spiralli sütuncelerle sonlandırılmıştır. Ön yüzde tarih ibaresi üç satır halinde düzenlenmiş olup, satırlar ince şeritler ile birbirinden ayrılmıştır. Kitabe metninin sağ ve sol köşelerinde daire şeklinde rozetlere yer verilmiş olup, sağdaki rozetin içi altı taç yaprakla, soldaki rozeti içi ise zeminin boşaltılmış sekiz taç yaprakla doldurulmuştur. Alınlıkta ortadaki palmete göre simetrik olarak düzenlenmiş rumî ve kıvrım dallardan oluşan kompozisyon işlenmiştir. Ön yüzün genel özelliklerini sürdüren arka yüzde yazı bulunmaktadır. Ön yüzdeki rozetlerle aynı konumda verilen rozetlerde bu kez iki ayrı formda Mührü Süleyman işlenmiştir. Sağdaki Mührü Süleyman'ın içi boşaltılırken, sağdaki yaprak şeklinde işlenmiştir. Alınlıkta yer alan bitkisel kompozisyon da daha iri motiflerden yapılmıştır.

Katalog No: 4 **Müze Envanter No:**46-41

Geldiği Yer: Nasreddin Hoca Mezarlığından naklen.

Tarihi: 14. yüzyıl.

Türü: Erkek Mezar taşı.

Formu: Gövdesi dikdörtgen yatay kesitli, başlıksız, sivri kemer tepelikli, baş taşı.

Malzeme ve Teknik: Mermer / Zemin Oyma, kazıma.

Ölçüsü: 0,80 x 0,24 x 0,07 m.

Yazı Türü: Sülüs

Kitabe Metni:

Ön Yüz:

İntekal – el Mağfur

Es Said es şehid

Lala Mehmed…

Tanım ve Kompozisyon: Düşey dikdörtgen biçimli baş taşı, sivri kemerli bir tepelikle son bulmaktadır (Fotoğraf: 16-17). Kaidesi kabaca biçimlendirilen taşın kaide ve gövdesi arasında gözle görülür bir eğrilik görülmektedir. Üçüncü satırın ortasından kırılmış olan taşın kenarları düzdür. Ön yüzdeki metin bölümü üç satır halinde düzenlenmiş olup, satırlar ince şeritlerle birbirinden ayrılmıştır. Alınlıkta rumî ve kıvrım dallardan oluşan kompozisyon işlenmiştir. Yazısız arka yüzde kazıma tekniğinde işlenmiş kandil motifi bulunmaktadır. Motifin orta kısmında daire içerisinde altı taç yapraklı çiçek yer almaktadır. Rozetin altındaki üçgen bölümde çizgisel hat halinde "X" işareti bulunmaktadır. Üst bölümdeki üçgen kısmın üzerinde ise mum alevi şeklinde bir süsleme ile kompozisyon tamamlanmıştır.

Katalog No: 5 **Müze Envanter No:** 46-48

Geldiği Yer: Nasreddin Hoca Mezarlığından naklen.

Tarihi: 15. yüzyıl.

Türü: Erkek Mezar Taşı

Formu: Gövdesi kare yatay kesitli, erkek başlıklı, baş taşı.

Malzeme ve Teknik: Mermer / Zemin Oyma

Ölçüsü: 1,02 x 0,18 x 0,18 m.

Yazı Türü: Sülüs

Kitabe Metni:

Ön Yüz:

Vefat el merhum

Velid bin Muhammed Bey.

Tanım ve Kompozisyon: Tek parça olarak biçimlendirilen baş taşı, düşey dikdörtgen prizmal gövdeli olup, gövde kare kesitlidir (Fotoğraf: 18-19). Gövdeye dört köşesi pahlanmış ve yüzeyine tersyüz palmetlerin işlendiği ince bir boyun bölümü ile bağlanan, başlık takke kısmı görünmeyecek şekilde geniş sarık dilimleriyle sarılarak oluşturulmuştur. Taşın kaide olarak kullanılan alt kısmı kabaca biçimlendirilirken gövde de ayrıntılı bir işçilik görülmektedir. Kitabenin olduğu ön yüzünde, ince şeritler ile birbirinden ayrılan yoğun istifli iki satır yazı bulunmaktadır. Kitabe bölümünün hemen alt kısmında ve diğer üç yüzde ise palmet ve rumîlerden oluşan bitkisel süslemelere yer verilmiştir. Gövde metin bölümün alt kısmından kırılmıştır.

Katalog No: 6 **Müze Envanter No:** 46-76

Geldiği Yer: Nasreddin Hoca Mezarlığından naklen.

Eserin Tarihi: 14. yüzyıl.

Türü: Erkek Mezar Taşı

Formu: Gövdesi dikdörtgen yatay kesitli, başlıksız, dilimli kemer tepelikli, baş taşı.

Malzeme ve Teknik: Mermer / Zemin Oyma

Ölçüsü: 1,08 x 0,38 x 0,07 m.

Yazı Türü: Sülüs

Kitabe Metni:

Ön Yüz:

El hükmü lillahi el vahid el kahhar

Sahibühaza e kabr

El merhum el mağfur

Es seyid es şehid

Ali şah bin mesud

Her ki mera kendi beniki yaz

Yaziş andır cihan beniki yaz

Arka Yüz:

Külli şeyin halikü illa vechehu

Çünbekerşa cismi tılsım

Adem helal bi hak muhneesed

Güher nak an cisim

Tılsım çü an şekeset eflak

Hak berhak refet

Nak fed bernak

Tanım ve Kompozisyon: Düşey dikdörtgen biçimli baş taşı dilimli kemerli taç şeklinde bir tepelikle sonlanmaktadır (Fotoğraf: 20-21). Tepelik rumîlerden oluşan süsleme ve yazı ile doldurulmuş olup, yazının altında bir sıra meandır tepeliği sınırlandırmaktadır. Kaideye yakın bölümden kırılmış olan taşın kenarları zikzak spiralli sütuncelerle sonlandırılmıştır. Sütun başlıkları zar şeklinde olup orta kısımlarında ön yüzde ve arka yüzlerde bitkisel motifli rozetler ve yan yüzlerde ise dairesel hat içerisinde yüzeysel işlenmiş kafeslerle süslenmiştir. Başlıkların altındaki yastık kısımlarında zikzak suyolu motifi, alttaki kaide kısımlarında ise meandırlar işlenmiştir. Simetrik olan süslemeler her iki yüzde de benzer şekilde oluşturulmuştur. Metin ön ve arka yüzde de yedişer satır halinde düzenlenmiştir. Satır aralıkları ince şeritler ile sınırlandırılmıştır.

Katalog No: 7 **Müze Envanter No:** 46-150

Geldiği Yer: Seyyid Mahmud Hayrani Mezarlığından naklen.

Tarihi: 771/1369-1370

Türü: Erkek Mezar Taşı.

Formu: Gövdesi dikdörtgen yatay kesitli, başlıksız, sivri kemer tepelikli, baş taşı.

Malzeme ve Teknik: Mermer / Zemin Oyma

Ölçüsü: 0,87 x 0,45 x 0,14 m.

Yazı Türü: Sülüs

Kitabe Metni:

Ön Yüz:

İntekal ila rahmetillahi el melik'ülhamid

El merhum es seid eş şehid Kadızade İsmail

Fi Muharrem sene ihda ve sebine vetis'amie.

Tanımı ve Kompozisyon: Düşey dikdörtgen biçimli baş taşı, sivri kemerli bir tepelikle sonlanmaktadır (Fotoğraf: 22-23). Gövdenin alt kısmından kırılmış iki parça halindeki taşın, alınlık kısmında, merkezde palmet motifinden başlayarak gelişen, kenarlarda kıvrım dallardan oluşan, rumîlerle devam eden bitkisel süsleme bulunmaktadır. Ön yüzdeki metin bölümünde, üç satır yazı

arasında ince şeritler yer almaktadır. Alt kısımda geniş pano içerisine yerleştirilmiş olan palmet ve rumîlerden oluşan bitkisel süsleme devam etmektedir. Arka cephede taşın tüm yüzeyini kaplayan süsleme kompozisyonu, merkezdeki palmet motifinin çevresinde gelişen hatai ve rumîlerden oluşmaktadır.

Katalog No: 8 **Müze Envanter No:** 46-154

Geldiği Yer: Seyyid Mahmud Hayrani Mezarlığından naklen.

Tarihi: 15. yüzyıl.

Türü: Erkek Mezar Taşı.

Formu: Gövdesi dikdörtgen yatay kesitli, başlıksız, sivri kemer tepelikli, baş taşı.

Malzeme ve Teknik: Mermer / Zemin Oyma, kazıma.

Ölçüsü: 1,75 x 0,45 x 0,10 m.

Yazı Türü: Sülüs

Kitabe Metni:

Ön Yüz:

Vefat El Merhum El Mağfur

Es se'id Eş Şehid Ahmed bin Hüseyin

Arka Yüz:

Ah el mevt.

Tanım ve Kompozisyon: Düşey dikdörtgen biçimli baş taşı, sivri kemerli bir tepelikle sonlanmaktadır (Fotoğraf: 24-25). Gövdenin orta kısmından kırılmış iki parça halindeki taşın, alınlık kısmında, merkezinde palmet motifinin yer aldığı kıvrım dal ve rumîlerden oluşan süsleme kompozisyonu yer almaktadır. Ön yüzdeki metin bölümünde, iki satır yazı arasında ince şeritler yer almaktadır. Yazının altında palmet ve rumîler yatay bir pano oluşturmaktadır. Arka yüzde alınlık kısmında yine ön yüzdekine benzer bitkisel süsleme yer almaktadır. Merkezde üçgen askı üzerine zincir ile asılı kandil bulunmaktadır. Ortasında yazıya yer verilen kandilin alt kısmına doğru kıvrım dal motifler devam etmektedir. Taşın kenarları tarama sütunlu ve başlıkları kare çerçeve içerisinde penç motifinden oluşmuştur.

Katalog No: 9 **Müze Envanter No:** 46-159

Geldiği Yer: Nasreddin Hoca Mezarlığından naklen.

Tarihi: 14. yüzyıl.

Türü: Erkek Mezar Taşı

Formu: Gövdesi dikdörtgen yatay kesitli, başlıksız, dilimli kemer tepelikli, baş taşı.

Malzeme ve Teknik: Mermer / Zemin Oyma

Ölçüsü: 1,06 x 0,39 x 0,08 m.

Yazı Türü: Sülüs

Kitabe Metni:

Ön Yüz:

Hüvel Baki Küllü şeyin seyemut ve huvehayy-ul la yemut

Tüveffi El Merhum El Ma'fur

Es- Se'id Eş Şe'id

Ahi Rızaeddin bin

El Merhum Ahi Hüseyin

Tabemezci'uh

Tanım ve Kompozisyon: Düşey dikdörtgen biçimli baş taşı dilimli kemerli olup taç şeklinde bir tepelikle sonlanmaktadır (Fotoğraf: 26-27). Taşın tepelik bölümü eksiktir. Tepelikte bulunan yazının altında bir sıra yaprak motiflerinin oluşturduğu suyolu ile sınırlandırılmıştır. Ortadan verev şekilde kırılmış iki parça halindeki taşın kenarları kenarlarında bulunan sütuncelerin gövdesi zikzak, spiral ve balıksırtı motiflidir. Sütun başlıkları zar şeklinde olup orta kısımlarında rozetler vardır. Metin ön cephede beş satır halinde düzenlenmiş olup, satır araları ince şeritler ile sınırlandırılmıştır. Metin kısmının bulunduğu bölümün etrafı küçük baklava dilimlerinin oluşturduğu suyolu ile çevrilidir. Sütuncelerin en alt kısmında bulunan kare kaide üzerinde gülbezekler bulunmaktadır.

Taşın arka yüzü zengin bir süslemeye sahiptir. Ortada bulunan askılı kandil motifinin gövdesi bitkisel motiflerle dolgulanmış ve uç kısmında püsküle yer verilmiştir. Kandilin çevresi simetrik olarak dizilmiş, iç kısımları gülbezek, penç, güneş kursu motiflerinden oluşan rozetler ve baklava dilimleri ile çerçevelenmiştir.

4. Değerlendirme

"Akşehir Taş Eserler Müzesi'ndeki Türk dönemi Mezar Taşlarında Restorasyon Uygulamaları" adlı bu bildiride, müzede sergilenen Türk-İslam dönemine ait toplam dokuz mezar taşı incelenmiş ve bu taşlarda gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları üzerinde durulmuştur.

Tamamı mermer malzemeden oyma ve kazıma teknikleri ile yapılan ve müzede koruma altında bulunan bu mezar taşlarından üç tanesi Seyyid Mahmud Hayranî Mezarlığı'ndan (Katalog No: 1, 7, 8), geriye kalan altı tanesi ise Nasreddin Hoca Mezarlığı'ndan getirilmiştir (Katalog No: 2, 3, 4, 5, 6, 9). Bu mezar taşlarından ayak taşı olan bir tanesinin kimlik bilgisi tespit edilememiştir (Katalog No: 3). Sekiz baş taşından bir tanesi kadın (Katalog No: 1), diğerleri ise erkek mezar taşıdır.

Düşey dikdörtgen biçimli mezar taşlarından bir tanesinin gövdesi kare yatay kesitli (Katalog No: 5), diğerleri dikdörtgen yatay kesitlidir. Beş mezar taşı dilimli bir tepelikle sonlanırken (Katalog No: 1, 2, 3, 6, 9) üç mezar taşı ise sivri kemer tepeliklidir (Katalog No: 4, 7, 8). Ele alınan mezar taşlarından sadece bir tanesi erkek başlıklıdır (Katalog No: 5).

Çalışmaya konu olan mezar taşlarının ölçüleri 0,75-1,36 m. boy, 0,24-0,45 m genişlik ve 0,07-0,14 m. kalınlıkları arasındadır. Katalog No: 5'in kare kesitli gövdesi 0,18x0,18 m. ölçülerindedir.

Bildiri kapsamında ele alınan taşlarda bitkisel, geometrik ve nesneli süslemenin değişen oranlarda kullanıldığı görülmektedir. Kıvrıkdal, rumî, palmet ve taç yapraklı çiçeklerden oluşan bitkisel süslemeler mezar taşlarının alınlıklarında ön ve arka yüzlerde (Katalog No: 1, 2, 3, 4, 6, 7), gövdede (Katalog No: 4, 5, 7, 8), zar başlıklarda (Katalog No:) ve rozetlerde (Katalog No: 3) tercih edilmiştir. Spiral, zigzag, meandr, iç içe geçmiş üçgen, saç örgüsü ve mühr-ü Süleyman motiflerini içeren geometrik süslemeler sütunce gövdelerinde (Katalog No: 1, 2, 3, 6, 9), zar başlıklarda (Katalog No: 2, 6), rozetlerde (Katalog No: 3, 9), metin çerçevelerinde (Katalog No: 1, 6) kullanılmıştır. Nesneli süslemeler içerisinde ele alınan kandil motifi ise üç örnekte görülmektedir (Katalog No: 4, 8, 9).

İncelemiş olduğumuz mezar taşlarının tamamı sülüs hatla yazılmıştır. Çerçeveler içerisinde verilen kitabe metinlerini oluşturan satırlar ince şeritlerle birbirinden ayrılmıştır.

Taş eserlerin bütününde olduğu gibi mezar taşlarında meydana gelen bozulmalar da taşın kendi yapısından kaynaklanan bozulmalar ve dış etkilere bağlı bozulmalar olarak iki ayrı sebebe dayanmaktadır. Taşın mineral içeriği, minerallerin yerleşim düzeni, çeşitli boyutlardaki çatlaklar gibi özellikler taşların dayanım durumunu belirlemektedir. Çevrenin iklimsel özellikleri, havanın yoğunluğu, saflığı, ısısı ve nemi gibi faktörler de bozulma sürecinde etkin rol oynamaktadır (Öcal-Dal, 2012: 26). Dış etkiler içerisinde insan müdahaleleri ve koruma amacıyla gerçekleştirilen hatalı uygulamalar da önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle Akşehir Taş Medrese'de yer alan mezar taşlarının restorasyon çalışmaları öncelikle eserlerin incelenmesi, kondüsyon ve bozulma durumlarının tespiti ile başlamıştır. İnceleme sonrasında yapılacak restorasyon ve konservasyon uygulama ve yöntemleri için çalışma programı belirlenmiştir. Ardından eserlerin fotoğraflanması ile belgeleme işlemlerine başlanmıştır.

Mezar taşlarının yüzey temizliği taşın türüne ve kırık ya da sağlam olma durumuna, uzaklaştırılacak olan kirliliğin türüne ve miktarına bağlı olarak belirlenmiştir (Anonim, 2013: 2). Böylece hava kirliliği ve kristalleşme nedeniyle oluşan sorunların giderilmesi için atomize su ve mekânik temizlik yöntemleri kullanılmıştır. Mezar taşlarının yüzeyindeki çözünebilir kirlerinin uzaklaştırılması için atomize su ile temizlik çalışmaları yapılmıştır. Zerrecikler halinde püskürtülen su ile yıkanan yüzey küçük el fırçaları, diş fırçası vb. aletlerle fırçalanarak temizlik tamamlanmıştır (Fotoğraf: 1).

Yapılan çalışmalarda eserlerin durumlarına göre provaları alındıktan sonra ilk olarak atomize su ile temizlikleri yapılmıştır. Ancak mezar taşının mevcut durumları da göz önünde bulundurulmuş olup, aşırı tahrip olmuş eserlerimizde, derin çatlaklar olduğu durumlarda kullanılmamış ya da uygulama minimum düzeyde tutularak esere zarar verilmesine engel olunmuştur.

Atomize su ile yüzeydeki kirler temizlendikten sonra kırık ve parçalı olan taş eserlerin geneli daha önceden onarım görmüş olduğu için birleşen kısımlarında bulunan eski yapıştırıcı (akemi, çimento vd) kalıntıları mekânik yöntemlerle temizlenmiştir. Parçaların birleşmesine engel olan mevcut kalıntılar küçük el aletleri (spatül, bisturi vb.) ile yüzeydeki kir tabakasının sökülmesi olarak nitelenen mekânik temizlik işlemine tabi tutulmuştur (Fotoğraf: 2-4). Ayrıca daha önce çimento kaideye sabitlenmiş eserler de mekânik yöntemlerle kaideden ayrıştırılmıştır (Fotoğraf: 5-6).

Akşehir Taş Eserler Müzesi envanterinde kayıtlı taş eserlerde yapmış olduğumuz restorasyon ve konservasyon çalışmaları sırasında özellikle kırık ve parçalı kırıkların olduğu eserlerde Araldite AY103-HY956 kıvam artırıcı olarak aerosil kullanılmak suretiyle parçalar birbirine yapıştırılmıştır. Boyut olarak donatı gerektirmeyen küçük ebatlı eserler Araldite ile yapıştırılarak bütün haline getirilmiştir. Bazı eserlerde ise eserin boyut ve ağırlığına göre darbesiz matkap ile uygun yerlere kenet deliği açılmış olup, fiberglas çubuklar ile kenetler yapılarak, sabitleme işlemi tamamlanmıştır (Akıllı, 1989: 3-4) (Fotoğraf: 7-8). Yapılan çalışmalar sonrasında yüzeyde kimyasal kalıntı bırakılmamıştır.

5. Sonuç

İnsanlık tarihinin en eski kalıntıları, kimi insanların ürpererek baktığı kimilerinin derin düşüncelere daldığı mezarlıklar, en eski çağlardan beri ölü gömme adetleri ve mimari özellikleriyle bilimsel araştırmalara konu olmuştur. Biyografik açıdan birer tarihi belge hüviyeti taşıyan mezar taşı kitabeleri, tarih ve sanat tarihi araştırmalarının en büyük yardımcılarından biri, hatta bazı dönemler için en başta gelenidirler (Eyice, 1996: 123). Restorasyonu yapılan ve bu bildiride ele alınan mezar taşları 14. ve 15. yüzyıla tarihlenmektedir. Bu mezar taşları Osmanlı dönemi mezar taşlarının karakteristik özellikleri olan yazı, bitkisel ve geometrik süslemeleri, kandil motifleri, zar başlıklarla sonlanan burmalı köşe sütunceleri ile dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak ele alınan mezar taşları çeşitli etkenlere bağlı olarak bozulmalara uğramış, parçalanmış ve kırılmıştır. Bu mezar taşları nakil sayesinde müzeye alınmış çeşitli yöntemlerle restorasyon ve konservasyon çalışmaları yapılmış ve gelecek nesillere ulaşabilmeleri için gerekli önlemler alınmıştır. Akşehir'e ait belge niteliği taşıyan bu mezar taşlarının geçirmiş olduğu her evreyi kayıt altına almak amacıyla, restorasyon ve konservasyon çalışmalarının yapıldığı gibi mezar taşlarının kitabeleri okunmuş, süslemeleri ve formları sınıflandırılmış, sınırlı örnekle de olsa Akşehir de bulunan mezar taşlarının zenginliği ortaya konulmuştur.

Kaynakça

AHUNBAY, Zeynep (2007), *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*, İstanbul.

AKILLI, Hüseyin (1989), "Heykel Onarımı", *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi,* Sayı: V, İzmir, s. 1-6.

ANONİM (2013), *Taş Yapılarda Temizleme*, Ankara.

Anonim, (2013), *Taş Yapılarda Temizleme*, Ankara, 2013

BENLİ, Yusuf (1992), *Akşehir'de bulunan Süslemeli Türk Mezar Taşları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.

BÖKE, Hasan (1999), "Mermerin Kükürtdioksit İle Olan Bozulmasının Bazı Kimyasal Malzemeler İle Kontrolü", *I. Ulusal Taşınabilir Kültür Varlıkları Konservasyonu ve Restorasyon Kolokyumu*, Ankara, s. 131-138.

ÇETİNASLAN, Mustafa (2014), *Taşların Dili - İnegöl Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, İnegöl.

DEMİRALP, Yekta (1996), *Akşehir ve Köylerindeki Türk Anıtları*, Ankara.

EYİCE, Semavi (1996), "Mezarlıklar ve Hazireler", *İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, Cilt: I, Ankara, s. 123-134.

KARAMAĞARALI, Beyhan (1972), *Ahlat Mezar Taşları*, Ankara.

KARPUZ, Haşim (2004), *Anadolu Selçuklu Mimarisi*, Konya.

KUBAN, Doğan (2002), *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, İstanbul.

LAQUEUR, Hans Peter (1997), *Hüve'l-Bâki - İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, İstanbul, 1997.

ÖCAL, Ali D. – DAL, Murat (2012), *Doğal Taşlardaki Bozunmalar*, Kırklareli.

USTURA, Nilgün-BALATA, Refet Yalçın (2009), *Bergama Müzesi Osmanlı Dönemi Mezar Taşları*, Ankara.

EKLER:

Fotoğraf 1: Akşehir Taş Eserler Müzesi'nde atomize su ile taş temizliği uygulaması.

Fotoğraf 2: Akşehir Taş Eserler Müzesi'nde mekânik yöntemlerle taş temizliği yapılması.

Fotoğraf 3: Akşehir Taş Eserler Müzesi'nde mekânik yöntemlerle taş temizliği yapılması.

Fotoğraf 4: Akşehir Taş Eserler Müzesi'nde mekânik yöntemlerle taş temizliği yapılması.

Fotoğraf 5: Akşehir Taş Eserler Müzesi'nde mezar taşının eski kaidesinin temizlenmesi.

Fotoğraf 6: Akşehir Taş Eserler Müzesi'nde mezar taşının eski kaidesinin temizlenmesi.

Fotoğraf 7: Akşehir Taş Eserler Müzesi'nde mezar taşına kenet yerlerinin açılması.

Fotoğraf 8: Akşehir Taş Eserler Müzesi'nde mezar taşının birleştirilmesi.

Fotoğraf 9: Akşehir Taş Eserler Müzesi'nde mezar taşının eski kaidesinin temizlenmesi.

Fotoğraf 10: Katalog 1 mezar taşı ön yüzü	**Fotoğraf 11:** Katalog 1 mezar taşı arka yüzü	**Fotoğraf 12:** Katalog 2 mezar taşı ön yüzü
Fotoğraf 13: Katalog 2 mezar taşı arka yüzü	**Fotoğraf 14:** Katalog 3 mezar taşı ön yüzü	**Fotoğraf 15:** Katalog 3 mezar taşı arka yüzü
Fotoğraf 16: Katalog 4 mezar taşı ön yüzü	**Fotoğraf 17:** Katalog 4 mezar taşı arka yüzü	**Fotoğraf 18:** Katalog 5 mezar taşı ön yüzü

Fotoğraf 19: Katalog 5 mezar taşı arka yüzü	**Fotoğraf 20:** Katalog 6 mezar taşı ön yüzü	**Fotoğraf 21:** Katalog 6 mezar taşı arka yüzü
Fotoğraf 22: Katalog 7 mezar taşı ön yüzü	**Fotoğraf 23:** Katalog 7 mezar taşı arka yüzü	**Fotoğraf 24:** Katalog 8 mezar taşı ön yüzü
Fotoğraf 25: Katalog 8 mezar taşı arka yüzü	**Fotoğraf 26:** Katalog 9 mezar taşı ön yüzü	**Fotoğraf 27:** Katalog 9 mezar taşı arka yüzü

MEZAR TAŞLARINDA SVASTİKA VE ÇARKIFELEK SEMBOLLERİNİN KÖKENİ VE ANLAMI

The Origin and Meaning of Swastika and Wheel of Fortune Symbols in Tombstones

Dr. Öğr. Üyesi Ertan DAŞ*

ÖZET

Sembol sözcüğünün kökeni, eski Mısır dilindeki "Symbolon" sözcüğünün Grekçe'ye geçmiş hali olan "Symbol" fiilidir. "Birlikte tartışmak, birlikte birleştirmek, bir arada toparlayıp bağlamak" anlamlarına gelen bu sözcük, ilk çağlardan günümüze kadar insanların duygu, düşünce ve inançlarını yükledikleri ortak işaretlerdir.

Swastika ve Çarkıfelek motifleri basit çapraz ya da daire, kare, üçgen gibi kültürel semboller, insanoğlunun taş, ahşap ve kemik üzerine kazınmış ilk imzalarıdır. Güneş ve güneş ışınlarıyla bağdaştırılan her iki sembolün de anlamları küçük değişikliklere uğramakla beraber özü günümüze kadar gelmiştir. Hareketi ve devinimi ifade eden bu semboller, günümüzün tek tanrılı dinlerinde "ebedi yaşam döngüsü", "tanrıdan gelen tanrıya dönecektir" şeklinde yorumlanmaktadır. Mezar taşları üzerine işlenen, içi ışınlarla doldurulmuş daireler ile, ay, yıldız, güneş motifleri dışında hayat ağacı, svastika, çarkıfelek ve çeşitli volütler bu grupta değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: *Mezar Taşı, Sembol, Svastika, Çarkıfelek, Güneş*

ABSTRACT

Symbols are common signs which people atribute their feelings, thoughts and beliefs, from the ancient ages up to the present. Origin of the word is the "Symbolon" in the Egyptian language. This word means "to discuss together, to merge, to connect together".

Swastika and Çarkıfelek motifs are among the earlier cultural symbols of the human, such as simple cross or circle, square, triangle. These symbols are the first signatures of mankind, engraved on stone, wood and bone. Both are symbols of the sun. Their meaning has been undergone minor changes, but the essence has survived to the present day. The cycle in the symbols is "the eternal life cycle" and refers to the return to God. On the gravestones, moon, star, sun motifs and circles are the same meaning.

Keywors: *Gravestone, Symbol, Swastika,* wheel of fortune, Sun

Semboller, toplumların kültürel yapısı ve inançları çerçevesinde ortaya çıkan ve bir ihtiyacı karşılayan, toplumların değişen gelenekleri, örf ve adetleri, inançlarıyla birlikte değişen olguların en basit şekilde tanımlanmasıdır. Sözlüklerde, genel olarak *"Evrensel yasa, ilke, bilgi ve fikirleri açıklayan işaretler", "Bir fikir, düşünce, his, inanç vb. akla getiren, onu düşündüren işaret, resim, ses, harf, şekil, kısaltma gibi amblem"* (TDK, 1988, s.1278) şeklinde tanımlanan "Sembol" kelimesinin kökeni eski Mısır dilindeki *"symbolon"* sözcüğünün Grekçe'ye geçmiş hali olan "symbol" fiiline dayanmaktadır. *"Birlikte tartışmak, birlikte birleştirmek, bir arada toparlayıp bağlamak"* anlamlarına gelen sembol, anlatmak istediği şeyi en kesin, en belirli, en sade, en doğal şekilde ifade eden işaret ya da işaretlerdir.

Bir bütünün dört eşit parçaya bölünmesinden oluşan basit çapraz ya da daire, kare, üçgen gibi insanlığın ilk ortak kültürel sembolleri olarak kabul edilen işaretler pek çok uygarlığın, duygu, düşünce ve inançlarına ait izleri taşır. Bunlar, binlerce yıldan beri taş, ahşap, maden, kemik vb. malzeme üzerine kazınmış, insanoğlunun ilk imzaları biçiminde yorumlanabilir. Bu işaretlerden günümüzde yaygın olarak Gamalı Haç adıyla bilinen *Svastika* ve *Çarkıfelek* en sık rastlanan iki semboldür.

Gamalı haç ismi Yunanca *gama* (**Γ**) harfine ve haç şekline (+) atfen verilmiştir. *"İyi olmak, mutlu olmak ve sağlıklı olmak"* gibi anlamları olan svastika kelimesi Sanskritçedeki *su* (iyi) ve *asti* (olmak) kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur (Marillier, 1997, s.11). İçinde iki farklı dönme simetrisi taşıyan svastikanın saat yönünde dönüşü olumluyu, saatin ters yönünde dönüşü ise olumsuzu temsil eder. Genellikle Uzakdoğu kökenli olduğu kabul edilen svastika, çarkıfelek gibi güneş sembollerinin Orta Asya üzerinden Ortadoğu ve Avrupa'ya ve hatta Güney Amerika'ya kadar yayıldığı söylenmektedir (Marillier, 1997, s.7). Bazı araştırmacılar özellikle svastika motifinin, MÖ 2000'e tarihledikleri Troya'da bulunmuş terra-cotta diskler üzerinde de görüldüğünden söz etmektedir (Greg,

* Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi. ertan.das@ege.edu.tr

1884, s.12) (Şek.3). Hatta, Southampton Solent Universitesi'nde konuyla ilgili yapılan bir araştırma, Ukrayna'da bulunan bir fildişi obje üzerine oyulmuş motiften yola çıkarak 15 bin yıl öncesine kadar giden, insanoğlunun en eski sembolü olduğunu ortaya koymaktadır (Anonim, 2016-2017, s.4). Dolayısıyla, bu motifin, yeryüzü üzerindeki kadim uygarlıkların en büyük tanrı olarak taptıkları güneşin sembolü olarak geliştiği söylenebilir. Aynı şekilde, zaman içinde svastikayla resmedilen basit dairelerin de farklı kültür ortamlarında benzer sembolik anlamlarla ifade edildiği anlaşılmaktadır. Batı dillerinde "Güneş Çaprazı" olarak sözü edilen haç ve haçın kollarına devinim sağlayan uzantılarıyla "*Güneş Tekerleği*"ne yani svastika'ya dönüşen bu sembol, Mısır hiyerogliflerinde "*öğütme*", "*yok etme*" ve "*büyütme*" gibi anlamlara gelen çekiç ile temsil edilmektedir. Aynı sembol Anglo-Sakson kültüründe ve Kuzey Avrupa ülkelerinde ateş ve fırtınanın gücüne sahip Odin ile özdeşleştirilen geleneksel ortak semboldür (D'alviella, 1894, s.15,16). Daire ve eşit kolları olan haç işareti Kelt, Gal, Keldani, Hint, Yunan, Pers ve Kuzey Amerika'nın eski uygarlıklarında güneş ışınlarının ve Tanrı'yı ifade eden bir inancın da sembolü olmuştur (D'alviella, 1894, s.14) (Şek.1,2). Hinduizm'de Vedalar, svastikayı, "insan-çevre paradigmasının bilişsel ve somut alanlarına uygulandığında mükemmel dengeyi ve uyumu aktaran kozmolojik tekdüzeliğin somut bir izi olarak yorumlamışlardır" (Chakrabarti, 2016, s. 6). Vedalarda zaman döngüsü (kala çakra), dört ana yönün efendisi olan svastikanın istikrarlı dönüşüyle gösterilir. Görüldüğü üzere, Hindistan'da yerli kabilelerin yaratıcı-yokedici anlamıyla tanrı yerine koydukları güneş ve onu temsil eden güneş sembolleri Budizm'de de benimsenmiş ve Budist tapınaklarını süsleyen bir öğe olarak kullanılmıştır (D'alviella, 1894, s.33,34,265).

Svastikanın kol sayısının artırılmasıyla elde edilen çarkıfelek motifi de güneşin sembolüdür ve buna bağlı olarak dönüş hareketiyle "*ebedi yaşam döngüsü*"nü diğer bir deyişle doğumun ve ölümün sonsuz döngüsünü temsil eder. Çarkın her dönüşü, dünyada bir yaşam döngüsüdür. Genel olarak "*Güneş Çarkı*" şeklinde adlandırılan çarkıfelek, Farsça "*çark*" ve Arapça "*felek*" sözcüklerinin birleşmesinden oluşmaktadır. *Çark*, bir eksen etrafında dönen tekerlek; *felek* ise gök, gökyüzü, sema, dünya, alem, talih, şans gibi çeşitli anlamlara gelmektedir. Anadolu'da yaygın olarak kullanılan "feleğin çarkından (çemberinden) geçmek" deyimi, içinde olumlu ve olumsuz iki anlamı da taşır. Feleğin çarkı bir yandan "öğüten, yok eden" kötü talih, diğer yandan "büyüten, çoğaltan" iyi talih anlamlarıyla ön plana çıkar. O çarktan geçebilenler bilgeliğe erişir, tecrübe sahibi olur, dert çekmiş, acılar görmüştür ancak, yaşamın iyi-kötü tüm yanlarını da öğrenmiştir.

Gerek svastika, gerekse çarkıfelek motifi, Orta Asya'da, bugünkü Moğolistan'ın kuzey sınırlarından İran'a ve Anadolu'ya kadar çeşitli kültürleri kapsayan geniş bir coğrafyada ve MÖ 2000'lerden başlayıp günümüze kadar geniş bir tarihsel süreçte izleri görülen iki semboldür (Fot.1,2). Türklerde İslamiyetten önce varlığı bilinen bu iki sembolün, bir dönem Budizm'in ve daha sonra İslami geleneklerin etkisiyle anlam değişikliğine uğradığı söylenebilir. Mevlevilikte, önemli ritüellerden biri olan "*Sema Dönmek*" gök, gökyüzü, felek, işitmek gibi çeşitli anlamları olan "*sema*" sözcüğünden gelmektedir ve svastika ile çarkıfeleğin anlamıyla örtüşen bir ritüeldir. Sema dönmek, sembolik olarak kâinatın, evrenin oluşumunu, insanın yaradana olan aşkı ile harekete geçişini ve kulluğunu idrak edip, tasavvufta insanın ulaşabileceği en üst makam olan "İnsan-ı Kâmil" e doğru yönelişini ifade eder. Bir elin göğe, diğer elin yere işaret ediyor olması sembolik olarak gökyüzüyle yeryüzünü tanrısal çizgide birleştiren bir ifade biçimidir. Bu aynı zamanda svastikanın dönüş yönüne işaret eden kollarının da bir taklidi gibidir. Semazenin, dönüşü sırasında Allah'ın adını tekrar ederek ona bağlandığı ve yalnızca onu düşündüğü, bunun da "*Nereye dönerseniz dönün, Allah'ın vechi oradadır*" (Bakara suresi, 115) ayeti ile bağlantılı olduğu söylenmektedir.

Türk kozmogonisinde ve inançlarında gök, güneş, ay ve yıldızlar önemli bir yere sahiptir. Eski Orta Asya inançlarında en büyük bark (çadır) gökyüzüdür, barkın kubbesi de gökyüzünün yerdeki minyatürüdür. Yıldızlar barkın pencereleri, Samanyolu dikiş yerleridir; orta direği ise, Tanrı'nın evinin bulunduğu, evrenin merkezi sayılan Kutup Yıldızı, diğer adıyla Demir Kazık Yıldızı'dır (Bayat, 2011, s.283). Oğuz Han "*Kün tuğ bolgıl, kök kurugan*" yani "*Güneş bayrağımız, gök çadırımız olsun*" diyerek mitsel bir anlatıdan yönetsel bir çıkarım yapmıştır (Ögel, 1995, s.162). Güneş, pek çok uygarlıkta olduğu gibi Türkler için de Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar tüm coğrafyalarda yaşamı temsil eden bir kült olarak, bilgeliğin, bütünlüğün ve gizemin sembolü olmuştur. Mitsel anlatılar boylar arasında farklılık gösterse de güneş kültünün gök kültü ile iç içe geçtiği, bazen gök sözcüğü ile güneşin kastedildiği görülmektedir (İnan, 1936, s.36). Anadolu Türk Mimarisi'nde, özellikle camilerin taç kapıları,

mihrapları ve minberlerini süsleyen kabaralar ve içleri çok kollu yıldızlarla doldurulmuş diskler, gülbezekler ya da rozetler, bir gökyüzü tasavvuru olarak, İslam öncesi inançların bir yansıması biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Fot.3,4). Mimaride görülen bu sembolik anlatım, mezar taşları üzerinde oldukça zengin bir ifade biçimine ulaşmıştır. Bazen basit bir daireyle, bazen hilal ve taç yapraklı bir çiçeğe dönüşen yıldızlarla, bazen svastika ve çarkıfelek, bazen de doğan ya da batan bir güneş motifiyle, eski inançların İslami bir formda sunulan gökyüzünün sonsuz ve ebedi dönüşü ifadesine dönüşmüştür (Fot.5,6).

Günümüz teknolojisiyle, hayat kaynağımız olan güneşten ötesini son derece ayrıntılı fotoğraflayabiliyoruz. Kadim uygarlıklar bundan yoksun olsalar da gökyüzünün döngüsel hareketlerini, dinamizmini gözlemliyor ve anlamlar yüklemeye çalışıyorlardı. Gök cisimleri arasında gökyüzünün hakimi olan güneşin yaşama kaynaklık ettiğini görmeleri ona kudsiyet kazandırmış ve şimşek, deprem, sel vb. doğa güçleri arasında en büyük tanrı görevini ona uygun görmüşlerdir. Böylece basitçe çiziktirilen bir daireden svastika olarak adlandırdığımız ve aslında dönüş hareketiyle bir daireyi tamamlayan sembole, oradan da çarkıfeleğe evrilen geometrik formlara "*yaratan ve yokeden*" anlamlarını yüklemişlerdir. Bu nedenle, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait hemen her mezarlıkta örnekleri görülen, genel olarak gökyüzüyle, özelde güneşle ilişkilendirilen bu iki sembolün, mezar taşları üzerine işleniyor olması son derece anlamlıdır.

Orta Asya ve Uzakdoğu'da doğa ruhları ile ilgili inançlar (Animizm) arasında *güneş* önemli bir yer tutar (Bettany, 2005, s.214). Çin ve Japon kültüründe güneş tapınakları bu inancın ürünüdür. Meksika'da *Tonatiuh* (Bettany, 2005, s.101), Antik Mısır'da *Ra*, *Osiris ve Horus* (Hançerlioğlu, 1993, s.2000; Bettany, 2005, s.552), Sümerlerde *An (Anum)* (Eliade, 2007, s.79), Yunan mitolojisinde *Apollon* ve Helios (Erhat, 1992, s.4, 143), Hititlerde *Arinna (Hepat)* (Sevinç, Bahar 2008, s.175-195), Roma'da Güneş ve Ay'ı kişileştiren iki yüzlü *Ianus* (Janus) (Bettany, 2005, s.502), Hinduizm'de gökleri üç adımda kateden güneşin bir biçimi olarak tasavvur edilen *Vişnu* (Bettany, 2005, s.270), Slavlar'da *Dazhbog* (Bettany, 2005, s.536), Ur'un ışık saçan tanrısı *Sin* ve onun oğlu *Şamaş* (Tammuz) (Bettany, 2005, s.576), Fenikelilerde *Ba'al* (Bettany, 2005, s.586), güneşi tanrılaştıran kültürlerden bazılarıdır. Mısır'daki *Amon Ra* ile benzer bir biçimde, Kuzeyde (German, İskandinav, Anglo-Sakson) Gal inançlarında *Odin*, Brahmanizm'de ise *Mitra* ve *Varuna*'nın gözü güneştir ve onunla görür (Bettany, 2005, s. 522).

"Güneş tanrılarının hemen tümü, iyi-kötü, ışık-karanlık, gece-gündüz, yaşam-ölüm gibi diyalektik karşıtlıkları da bünyelerinde taşır. Dünya üzerindeki en eski toplumlardan modern toplumlara kadar pek çok kültürde insanlar günlük yaşamlarını göksel cisimlerle ve doğa olaylarıyla açıklamaya çalışmış, özellikle güneşin yaşamdaki önemini ona kudsiyet atfederek yorumlamıştır. Güneşin bir sembolle ifade biçimi, bu inancın somutlaşmış bir tasavvuru olarak her toplumda, her inançta küçük farklılıklarla işlenmiştir. Uzakdoğu inançlarındaki Yin ve Yang'da olduğu gibi doğadaki her şeyin karşıtlık ilişkisi içinde sonsuza evrildiğininin sembolü olarak svastikanın da iki zıt döngüsü vardır. Kolları saat yönünde bir döngüye işaret eden sembol "iyi", ters yönde bir döngüye işaret eden ise diyalektik materyalizmin ana kuralı olan karşıtların birliği teorisi içinde "kötü"yü temsil eder. Güneşin karşıtı aydır, göksel tanrılar çoğunlukla bu iki karşıtın özelliklerini taşır. Mezar taşları üzerine işlenen svastika ve çarkıfelek motiflerinin yalnızca birer süs ögesi olmadıkları açıktır ve *ölüm-doğum* ikileminin evrensel döngüsünü sembolize eden ezoterik anlamlarıyla önem kazanmaktadır. İslami inançlar çerçevesinde değerlendirecek olursak, Kur'an-ı Kerim'deki *"her canlı ölümü tadacaktır"* (Enbiya/35) ve *"Kıyamet vakti de gelecektir; bunda şüphe yoktur. Ve Allah kabirlerdeki kimseleri diriltip kaldıracaktır"*. (Hac/7) ayetlerinin doğum-ölüm döngüsünün ifadesi olduğu söylenebilir" (Daş, 2017, s.89). İslam'daki yeniden dirilme durumu animist ya da paganist inançlardaki gibi aynı bedenle ilişkilendirilmez; mezar, beden için ebedi uyku yeridir, ahiret yalnızca ruhun dirileceği tanrı katındaki sonsuz yaşam alemini tanımlar. Kur'an'da, hem bu dünya hem de ahiret yaşamı hakkında pek çok bilgi verilmiştir (Yılmaz, 2001, s. 171).

Türk mezar taşlarının ilk örnekleri olarak kabul edilen, insan bedeninin taşa aksettirildiği, Balbal olarak adlandırılan heykeller, İslamî inançlarla birlikte yavaş yavaş terkedilmeye başlamış ve bunun yerini, ağırlıklı olarak bitkisel ve geometrik süslemeler almıştır. Her ne kadar İslam inancı canlı varlıkların resmedilmesini yasaklasa da, Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler dönemlerinde eski inanç ve geleneklerinin "hayvan uslubu" olarak tanımlanan figürleri, 16. yüzyıla kadar mimaride olduğu gibi

mezar taşlarında da kullanılmıştır (Daş, Taş Çiçekler: Orta Asya Kültür Ortamından Anadolu'ya Mezar Taşı Geleneği, 2017). Buna paralel olarak, Orta Asya'dan beraberlerinde taşıdıkları svastika ve çarkıfelek gibi gök inancıyla ilişkilendirilebilecek bazı motifler eskiye oranla artarak devam etmiştir.

Anadolu mezar taşlarında batan ya da doğan güneş olarak tasvir edilen motif, çoğunlukla kadın mezarlarının başucu taşlarında, taşın alınlığını dolduran ana motif olarak karşımıza çıkar (Şek.3,4). Bu tür düzenlemelere daha çok 17-18. yüzyıl Osmanlı Dönemi mezar taşlarında rastlanmaktadır. Genel düzenleme, alınlığın alt ortasına yerleştirilen bir ya da üst üste birkaç daireyi merkez alarak yükselen ışınsal kollardan oluşur (Fot.7,8,9,10). Yarım bir çarkıfelek şeklindeki bu motifin merkezinde yer alan daire bazı örneklerde üç ya da dört kollu bir svastika, bazı örneklerde yıldız ya da taç yapraklı bir çiçekle doldurulmuştur. Merkezdeki dairenin boş olduğu örneklerin yanı sıra, az sayıda olmakla birlikte, üçgen ya da çarkıfelek motifinin işlendiği örnekler de vardır (Daş, 2012, s.164). Yalnızca Anadolu'da değil Akdeniz adaları, Balkanlar, İran ve hatta Suriye, Mısır ve Fas'a kadar Osmanlı'nın uğradığı bütün bölgelerdeki mezarlıklarda üzerine Ay ya da Güneş işlenmiş pek çok mezar taşı örneği vardır. Eski Foça Osmanlı Mezarlığı'nda, alınlığının merkezine yerleştirilen cami tasvirinin bir yanına güneş diğer yanına ay motiflerinin işlendiği 1773-74 tarihli mezar taşı, doğum-ölüm döngüsünü en iyi simgeleyen nadide örneklerden biridir (Daş, 1997, s.61) (Fot.11).

Çarkıfelek, erkek ve kadın mezarlarının üzerinde yer alan çatma lahit ya da sanduka tipi mezar taşlarının en çok kullanılan motiflerinden biridir (Şek.6-7). Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde görülen koyun, koç ve at biçimli mezar taşlarında da çarkıfelek motifinin işlendiği çok sayıda örnek bilinmektedir. Çarkıfeleğin kol sayısında herhangi bir kural yoktur, motifin uygulandığı alana göre kol sayısı da değişebilmektedir. Bazı örneklerde hem çarkıfelek hem de bir daire içine yerleştirilmiş yıldız ya da yıldızlardan oluşan örgeler dikkat çekmektedir. İçleri boş ya da yıldızlarla doldurulmuş daireler hem kadınlara hem de erkeklere ait ayak ucu taşları üzerinde hemen her mezarlıkta bir-iki örnekle temsil edilmiştir.

KAYNAKÇA

Anonim. (2016-2017). Visual Communication Industry Research Southampton Solent Universit. Southampton.

Bayat, F. (2011). Türk Mitolojik Sistemi: Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi (Cilt I). İstanbul: Ötüken.

Bettany, G. (2005). Dünya Dinleri Ansiklopedisi, İstanbul. İstanbul.

Chakrabarti, P. P. (2016). Exploring the pattern and ideogram of a universal principle of sustainability SWASTIKA. Kharagpur: The Ministry of Human Resources Development, Government of India .

D'alviella, G. (1894). The Migration of a Symbols. Londra.

Daş, E. (1997). Foça Osmanlı Mezarlığındaki Tasvirli Mezar Taşları. Geçmişten Günümüze Foça (s. 61-68). içinde Ankara: Foça Belediyesi.

Daş, E. (2012). İzmir'de Taş Çiçekler, Kemeraltı Hazireleri'ndeki Mezar Taşları. İzmir: Kent Kitaplığı.

Daş, E. (2017). Agora Kazısında Yeni Bulunan Mezar Taşları Hakkında Gözlemler. A. Ersoy içinde, Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları II (s. 89). İzmir: Ege Yay.

Daş, E. (2017). Taş Çiçekler: Orta Asya Kültür Ortamından Anadolu'ya Mezar Taşı Geleneği. H. B. Ed. : A. B. Yavuz içinde, IV. Uluslararası Taş Kongresi (20-25 Mart 2017, lzmir) Bildiriler Kitabı (s. 587-614). İzmir: TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Yay. .

Eliade, M. (2007). Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi. İstanbul.

Erhat, A. (1992). Mitoloji Sözlüğü. İstanbul.

Greg, R. P. (1884). On The Meaning And Origin of The Fylfot and Swastika Sembols. Londra: The Society of Antiquaries.

Hançerlioğlu, O. (1993). O.Hançerlioğlu, Dünya İnançları Sözlüğü. İstanbul.

İnan, A. (1936). Güneş-Dil Teorisi Ders Notları. Ankara: Tarih Dil ve Coğrafya Fakültesi.

Marillier, B. (1997). Le SWastika. Paiseaux.

Ögel, B. (1995). Türk Mitolojisi. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurulu.

Sevinç, F. (Bahar 2008). Hitit Dininde Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Onunla Özdeş Tutulan Diğer Tanrıçalar. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(Sayı 1), 175-195.

TDK. (1988). Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Yılmaz, A. (2001, sayı: 16). Kur'an-ı Kerim'de "Yevm/Gün" Kavramıyla Zikredilen Ahiret İsimleri. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, s. 141-171.

Şekiller ve Fotoğraflar

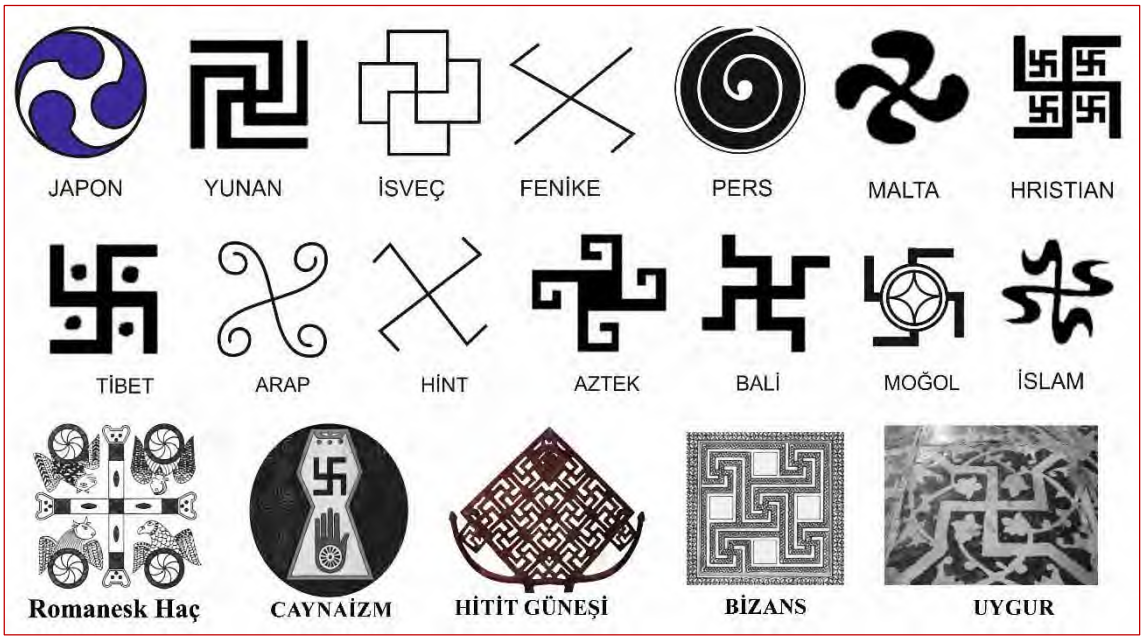

Şek.1-Çeşitli Kültür ve inançlarda Güneş sembolleri.

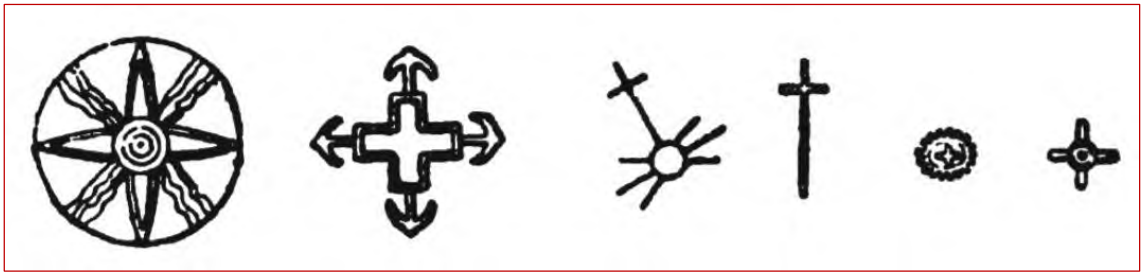

Şek.2-Antik Hint Güneş sembolleri (D'alviella, 1894, s.14).

a- b- 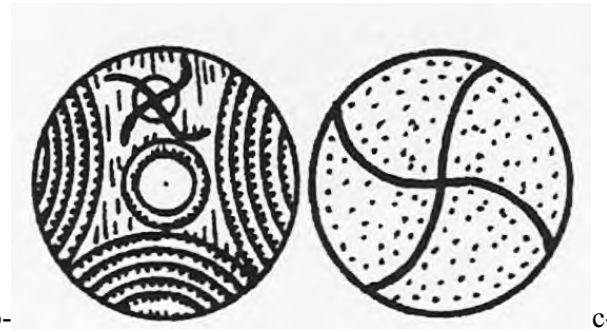 c-

Şek.3-Troya'dan svastika örnekleri; **a-**Urne, **b-**Kil tablet **c-**Ana Tanrıça heykelciği. (Marillier, 1997, s.65,16,53).

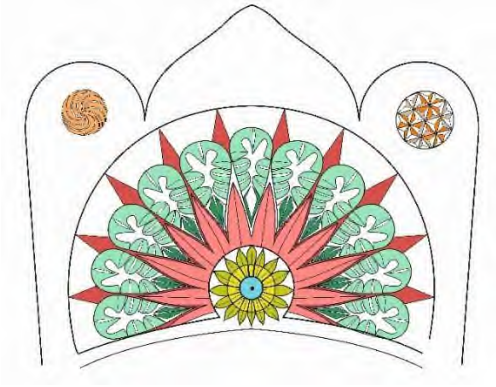

Şek.4-İzmir/Agora, mezar taşında çarkıfelek-güneş; köşelerde çarkıfelek ve yıldızlı daire.

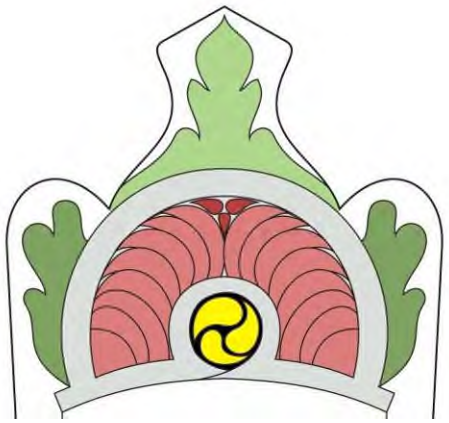

Şek.5-İzmir, Altınpark, mezar taşında çarkıfelek-güneş ve svastika.

Şek.6-İzmir/Karşıyaka Eski Örnekköy Mezarlığı, **Şek.7-**İzmir, Altınpark, güneş diski ve yıldız. güneş diski ve çarkıfelek.

Fot.1,2-Bir Moğol damgası (Cengizhan Sergisi), pişmiş toprak kapta svastika (Andronovo, MÖ 2000).

Fot.3-Divriği, Turan Melek Şifahanesi'nde çarkıfelek. **Fot.4-**Malatya Ulu Cami, mihrap önü kubbesinde çarkıfelek.

Fot.5-Denizli Ak Han taçkapısında svastika. **Fot.6-**Sivas Keykavus Darüşşifası'nda, türbe girişinde svastika şeritleri.

Fot.7-İzmir/Karşıyaka Eski Örnekköy Mezarlığı, 1940 tarihli mezar taşında güneş.

Fot.8-İzmir, Agora, 1870 tarihli mezar taşında güneş ve svastika.

Fot.9-Balıkesir/Altınoluk Mezarlığı, güneş ve çarkıfelek.

Fot.10-İzmir/Seferihisar Mezarlığı, güneş ve çarkıfelek.

Fot.11-Foça Osmanlı Mezarlığı, ay, güneş ve yıldızlar.

SAHA TÜRKLERİNDE ŞAMAN MEZARLARI VE BU MEZARLARLA BAĞLANTILI ANLATILAR

Shamans' Graves Of Yakuts (Sakha Turks) And Storıes About These Graves

Doç. Dr. Muvaffak DURANLI[*]

ÖZET

Genel olarak, diğer Türk topluluklarından çok sonra tek Tanrılı dinlerle tanışan Saha Türkleri, doğal olarak uzun bir zaman boyunca eski inanç sistemi içinde kalmışlardır. Literatürde şamanizm olarak adlandırılan bu inanç sistemi hayatın her aşamasına damgasını vurmuş, inancın önderi olan şaman korkulan ve saygı duyulan bir tipe dönüşmüştür. Şamana duyulan saygı ve korku onun ölümünden sonra da devam etmiş, şaman mezarı bir tür yatır işlevine bürünmüş, şamanın öldükten sonra da gücünü koruduğuyla ilgili efsaneler kuşaktan kuşağa taşınmıştır.

Çarlık Rusyası'nın 1700'lü yılların başında genel olarak Sibirya topraklarında uygulamaya başladığı Hristiyanlaştırma politikası bir dereceye kadar başarılı olmuşsa da eski inanç sisteminin tamamen yok olmasını sağlayamamıştır.

Çarlık rejiminden sonra bu topraklara hakim olan Sovyet iktidarının uyguladığı ateizm politikası, sadece tek tanrılı dinler için değil, aynı zamanda eski inanç sistemleri için de geçerli olmuştur. Gündelik hayatın her alanındaki Sovyetleştirme politikası gömü sistemleri için de söz konusu olmuştur.

Sovyet ideolojisinin bölgede hakim olduğu 1920'li yıllara kadar şamanlar "arangas" adı verilen, yerden belirli yükseklikte yer alan mezarlara gömülmüştür. 1920'li yıllardan itibaren gerek inanç sistemine gerekse bu sistemin uygulayıcı şamana yönelen baskı, arangas geleneğinin uygulamadan kalkmasına neden olmuştur. Bugün Saha Cumhuriyeti'nde ormanlık alanlarda görülen az sayıda arangas, 1920 öncesine aittir. Ağaçtan yapılan ve toprak üstünde olduğu için doğa koşullarından etkilenen bu mezar örnekleri her geçen gün yok olmakta ve onun çevresinde gelişen inançlar, efsaneler ve pratikler de unutulmaya yüz tutmaktadır.

Bildiride arangas adı verilen mezar yapısı tanıtıldıktan sonra bu mezar yapıları çevresinde oluşan uygulama, efsane ve inançlara değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: *şaman, mezar, arangas, efsane, Saha*

ABSTRACT

Sakha Turks, who met with the monotheistic religions long after the other Turkic communities, adhered to their old belief system for a long time. This belief system, which is called Shamanism in the literature, has left its mark on every stage of life and so the Shaman, the leader of this belief, has become a feared and respected type among Sakha Turks. In fact, the respect and fear for the Shaman have continued after their death and shamans' graves have been transformed into a shrine. Accordingly, the legends that the shaman keeps their strength after their death have been carried from generation to generation.

Evangelization policy, which Tsarist Russia started to carry out in the Siberian territory in the early 1700s, has been partly successful but it has not been able to make the old belief system disappear completely. Moreover, the policy of atheism implemented by the Soviet power that dominated these lands after the Tsarist regime was valid not only for monotheistic religions but also for ancient belief systems. The Sovietization and assimilation policy in every aspect of everyday life was also involved in burial traditions.

Until the 1920s when the Soviet ideology had been dominant in the region, Sakha shamans' body were buried in tombs called 'arangas', at a certain height from the ground. Since the 1920s, the pressure on the belief system and the shaman who is the leader of this belief system has caused the arangas tradition to be abolished. The small number of arangas seen in the forest areas of the Sakha Republic today belongs to the pre-1920 period. These graves, which are made of wood and above ground, are affected by natural conditions and disappear day by day. Therefore, the beliefs, legends, and practices around these graves have faded into oblivion.

In this study, after the introduction of the shamans' graves called arangas, the practices, legends, and beliefs around these graves will be evaluated.

Key words: *shaman, grave, arangas, legend, Sakha*

Giriş

Saha Türkleri şaman mezarını "arangas" olarak adlandırmaktadırlar. Kelime bünyesinde iki anlam içermektedir:

[*] Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, m_duranli@hotmail.com

"1. Direkler üzerindeki depo; 2. (ağaç üzerindeki) mezar yeri". Bu maddeyi tanımlayan Sleptsov, halk arasında arangas kelimesinin farklı kullanımıyla ilgili olarak şu örneği vermektedir. "Altan unguohpun arangasıta benim altın kemiklerimi arangasa koyuyor (Bana mutlu bir ihtiyarlık veriyor- sevdiği oğlu için) (Sleptsov, 1972: 45). Özellikle ileri yaşlarda edinilen erkek çocuk, refah bir yaşlılığın güvencesi olarak algılandığı için onunla birlikte yaşama ve yaşanılan yer bir arangas olarak görülmüştür.

Geçmişte bir zamanlar depo amaçlı kullanılan arangaslar, zaman içinde bu anlamını ve işlevini yitirerek sadece gömü amaçlı kullanılmıştır. V. F. Troşçanskiy, arangaslara sadece varlıklı kişilerin gömüldüğünü, fakirlerin ise ormandaki ağaç dalları arasına bırakıldığını belirtmektedir (Troşçanskiy, 1902: 91).

Kişilerin arangasa gömülmesinin ardında yatan temel neden ise ruhun yolculuğu ve tekrar bedene dönebileceği inancıdır. Troşçanskiy, Yakutların vücuttan çıkan ruhun geri döneceğine ve vücudu tekrar canlandırabileceğini inandıklarını belirtmiştir (Troşçanskiy, 1902: 92).

Saha Türkleri arasında benzer yapıdaki inançların Hristiyanlık öncesi de çok yaygın olduğu bilinmektedir. Saha Türkü için bu dünya ve öbür dünya yaşamı arasındaki tek fark mekân değişikliği olarak algılanmaktadır. Bu dünyada ata binen insan, öbür dünyada da binek hayvanı olarak ata ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle mezar, arangas ve farklı gömü türleri yakınında yer alan at mezarları buna işaret etmektedir.

Popov tarafından alan çalışmasında elde edilen veri de bunu doğrulamaktadır. "Gömüleri sırasında büyük baş bir hayvan kurban edilmeyen fakirlerin ruhları öbür dünya yolculuğunu yayan olarak yaparlar" (Popov, 1949: 319).

Elbette Hristiyanlığın toplum arasında daha da yaygınlaşmasıyla birlikte inançlarda belirgin bir değişim yaşanmış, Saha Türkleri için öbür dünya inancına tek Tanrılı dinlerden motifler girmiştir. Bu motifler, genel olarak cennet ve cehennem ile ilgilidir.

"Günahkarların ruhları suçlarının derecesine göre sonsuz ızdıraplara maruz kalırlar. En günahkarlar yarıklardaki ateşlerde yanarlar. İnançlı insanlar iyi, aydınlık evlere yerleşirler. Bu durum yargı gününe kadar devam eder, insanların iyilikleri ve suçları kitaplardaki kayıtlara göre belirlenir, iyilikler kağıttan kitaplara, kötülükler, sahtiyan kitaplara yazılır… iyiler her ne yaşta ölmüş olursa olsun yirmi beş yaşında olurlar ve yeniden mutlu bir yaşam sürerler" (Popov, 1949: 320).

Bu inançlar sadece düşünce bazında değil, aynı zamanda kilise bazında da etkilidir. Geçmişte zorla veya ekonomik nedenlerle kilisede vaftiz olmak zaman içinde inanç yapısında da kendi itici güçlerine sahip olur.

"Vaftiz olmuş çocuklarının ruhlarının göğe yükseldiğine, oradaki büyük bir meşe ağacının meyvaları ile beslendiğine inanırlar, vaftiz olmamış çocukların ruhları yeryüzünde vaftiz olmuş çocukların yiyeceklerinden aklan artıkları yiyerek serserice dolaşırlar" (Popov, 1949: 320).

"Yakutistan'ın kuzey bölgelerinde yaşayan Saha Türkleri, XIX. yüzyılın ilk yarısında Hristiyanlığın kuzey bölgelerinde yayılmasından sonra eski gömme geleneklerini terk etmişlerdir.

Genellikle yazın öleni ikinci- üçüncü gün gömerler, kışın bu süre daha geç olur, donmuş toprakta mezar kazmak oldukça uzun zaman alır. … gömmeden önce ölüyü yıkarlar, temiz bir elbise giydirirler (bazen yeni bir elbise dikerler).

Cenazeyi gömülecek yere kızaklarla getirirler. Yakın zamana dek gömme işlemine sadece aile üyeleri katılırdı. Komşular mezarın kazılmasına yardım eder, gerekmedikçe gömme sırasında bulunmazlardı. Bunun nedeni ise ölen ile belirli zaman geçirenin ava ve balık avına çıkmaması anlayışı ile ilgiliydi.

Yetişkin ölenin mezarında onu taşıdıkları kızağı bırakırlar, ayrıca giysi, yatak, kişisel kaplar, bazen iş aletleri koyarlar, çocuk mezarına beşik, yorgan ve yastık bırakırlar. Bu gelenek günümüzde de korunmaktadır mezarda bırakılan eşyalar kırılır, kesilir, bütünlükleri bozulur.

1930- 1940'lı yıllara kadar ölenin binek atını veya iki binek geyiğini kurban ederek ve kestikleri hayvanın kemiklerini kırmadan, kemikleri eklem yerlerinden ayırarak gömerler kurban edilen hayvanın eti, mezar kazmakta yardımcı olan komşulara dağıtılırdı.

Definden kırk gün sonra bir yas yemeği verilir, et, pide ve votka ikram edilirdi. Bir yıl sonra mezarın üzerine iki parçalı kutu şeklinde bir sistem konulur veya haçlı bir sırık dikilirdi" (Gurviç, 1977: 139).

Merkezi Yakutistan'da toprağa gömme XVII- XVIII. yüzyıl arasında yaygınlaşmıştır.

E. D. Strelova'nın iddiasına göre, eski Sahalarda iki tür gömü vardı, toprak üstü ve yakma. Onun düşüncesine göre, toprağa gömme Rusların gelişinden sonra kabul görmüştür (Gurviç, 1977: 141).

XIX. yüzyılın sonlarında bile şamanları arangaslara gömmüşlerdir (Gurviç, 1977: 144).

Arangaslarla ilgili en eski bilgi Gotlib Georgi'nin eserinde yer almaktadır.

"Eski zamanlarda ölülerini yakarlar veya kurumaları için ağaçların üzerlerine koyarlardı. Efsanelere göre, hükümdarlarını çok seven din adamları, hükümdarın ölümü üzerine kendilerini ateşe atmışlar, çünkü onlar öbür dünyada da hükümdarlarına hizmet etmek istiyorlarmış (Georgi, 1799: 177). Yenisey civarındaki eski mezarlarda Lamaizm ve Brahmanizm izleri görülmektedir. … Bu mezarlarda yanmış kemikler ve cesetten geriye kalan küller bulunmuştur. Günümüzde onlar ölülerini ormanlara gömerler, kim hangi ağacın altında çürümek istiyorsa; pek çok kişi kendi ağacını seçer ve oraya gömülmesini emreder" (Georgi, 1799: 178).

Maak da mezarlık kavramının Ruslarla birlikte bölgede geliştiğini belirtmektedir.

"Hristiyanlığın kabulüne kadar Yakutlarda sürekli bir mezarlık yoktu, ölenin isteğine göre vücut bir yere gömülürdü. Bu yüzden sıklıkla ormanda tek başına duran mezarlarla karşılaşılırdı.. yeni mezarlıklar sadece büyük yerleşim yerlerinin yakınlarında değil, aynı zamanda birkaç çadırdan oluşan yerleşim yerlerinin yakınlarında da görülmektedir" (Maak, 1887: 98).

Maak da uzun uğraşlardan sonra bir arangas görebilmeyi başarmıştır. Çalışmasında dipnot olarak Bötlingk'in sözlüğünde yer alan bir bilgiyi paylaşır. Buna göre Buryatlarda arangasa "arangkta" denilmektedir (Maak, 1887: 102).

Yine Maak, kılavuzlardan aldığı bilgiye göre gördüğü arangasta bir şamanın gömülü olduğunu, "… şamanın öldükten sonra da ormanda şamanlık yaptığı inancından dolayı yerli halkın bu arangasın yakınından geçmeye cesaret edemediğini…" (Maak, 1887: 102) bildirmektedir.

Bir Mezar Yapısı Olarak Arangas

"Arangas- ekonomik gereksinmeler için yapılan dört veya daha fazla sütunlu sehpa, yer. Eski şamanların ve soylu insanların özel bir şekilde yapılmış toprak üstü mezarları arangas olarak adlandırılır. Ağaçtan oyulmuş tabut büyük bir ağacın gövdesinde veya sütunlar üzerine dikilen kütük, kütükten yapılmış duvarlara yerleştirilir. Bu gömü şekli sadece şamanlarla ilgili olarak kullanılmıştır" (Ksenofontov, 1929: 234).

Efsanelerde şamanların yanı sıra büyük bahadırların da arangasa gömüldüğü anlayılmaktadır. Efsanevi kahramanlardan Buguyas'ın oğlu Kutaahaan da böyle bir mezara gömülmüştür.

"İhtiyar Buguyas ve adamları Kutaahaan'ı Hospohtooh bölgesinin kuzey yamacındaki arangasa gömdüler... Yüz yıl önce Kutaahaan'ın arangası yıkıldığında buradaki Hospohtooh adlı yazlık bölgenin çevresinde yaşayan insanlar onun arangasını toprak mezara geçirdiler, o şimdi de bu mezarda yatmaktadır" (Ergis, 1960: 172- 174)

Efsanelerden arangasın daha çok şamanlar için kullanıldığını sıradan insanların mezarlarının ilkel bir şekilde yapıldığı anlaşılmaktadır.

Oysa Seroşevskiy verdiği bilgide bu şekilde bir ayrıntıdan bahsetmemektedir. "Eskiden Yakutlar cenazelerini ağaç dallarına veya iki yüksek sütuna dayanmış dar tahta platformlara gömerlerdi;

bu tarz arangkas adını almıştır. Bu tür arangaslar ormanlık yerlerde şimdi de bulunmaktadır" (Seroşevskiy, 1896: 597- 598)

Birlikte Gömülme

Efsanelerden bazı konularda bilgi almak mümkün olamamaktadır. Bu konulardan biri de birlikte gömülme adetidir. Pek çok etnograf ve arkeolog tarafından bir dönemde uygulandığı iddia edilen bu gömü şeklinden efsaneler hiçbir şekilde bahsetmemektedirler.

Biz burada araştırmacı Okladnikov'un görüşlerini vermeye çalışacağız. Efsanelerde bundan bahsedilememiş olması arkeolojik çalışmalarla kanıtlanan bu geleneğin yok sayılmasını gerektirmez düşüncesindeyiz.

"Bunu Stralenberg, ayrıca ölenle birlikte onun kadın hizmetkarını veya karısını gömdüklerini yazan İdes de belirtmiştir. Daha sonra bu gelenekten Lindenau da bahsetmiştir. Onun sözlerine göre zengin Yakutlarda Rus iktidarı yönetiminde bile toyonla birlikte onun en sadık ve iyi hizmetkarını bayramlık elbiselerini giymiş bir şekilde canlı olarak gömme adeti devam etmiştir. Eğer zengin bir kadın ölmüşse o zaman onunla mezara bir kadın hizmetkar da konulurdu.

Bu gelenekle ilgili ayrıntılı bilgiler Tatişçev'in sorularına cevap veren adı belirtilmemiş bir Yakut'un cevaplarında korunmuştur: 'Eski zamanlarda ölen beyle birlikte onun sadık hizmetkarını gömme geleneği vardı... ölen beyin ardından atları vurur ve onları beyin yanına özenli bir şekilde gömerlerdi . Eyer ve bütün at koşumu ve beyin yazlık ve kışlık giysisini, yayını okunu, kazan ve kapları onunla aynı mezara koyarlardı ve diğer dünyada ata bineceğini, adamın ise ona hizmet edeceğini, konulan giysilerini giyeceğini, yemeği yiyeceğini... düşünürlerdi…" (Okladnikov, 1955: 384).

Bu gelenek G. F. Mille tarafından da belirtilmiştir (Miller, 1940: 521).

Fakat bazı efsanelerde ölen adamla birlikte onun küçük çocuğunun gömüldüğünün zikredilmesi oldukça ilginçtir. "Bu zamanda Yakutlarda anlattıklarına göre küçük çocuğu babasıyla gömme adeti varmış. Tarkaayı ölmek üzere olan babasına sormuş: Senin ayaklarının dibine (mezarına) kardeşim Omoldoon'u koymak gerekir mi?" (Ksenofontov, 1929: 199 nolu efsane).

Bu tür motiflerin efsanelerde çok sık yer almadığı görülmekte ve her durumda baba çocuğunun gömülmesine karşı çıkmaktadır. Bu da böyle bir adetin bir dönemde varsa bile çok yaygın olmadığını göstermektedir.

Bir Ermiş Mezarına/ Türbesine Dönen Arangas

Zaman içinde yıkıntı haline gelen arangaslarda hangi şamanın ya da hangi soylunun yattığı unutulsa da halkın hafızasında genel olarak arangaslarda şamanların yattığı inancı yaygınlaşmıştır.

Zor durumda kalan bireyler, şamanın mezarını ziyaret ederek ondan yardım istemişlerdir. Ksenofontov tarafından 1925 yılında derlenen efsane buna en güzel örnektir. Ksenofontov'un derlemeyi yaptığı tarihte Saha topraklarında arangas az da olsa görülebilmektedir. Derleme 23 Ekim 1925 tarihinde Borogon bölgesi sakini 61 yaşındaki Mihail Gorohov'dan derlenmiştir.

Ölü Şamanın Ruhu Kuşakların Koruyucusudur

Eskiden Borogon ulusu Kurbusah nasleginde Basıllay adında bir şaman yaşardı. Onun iki kardeşi vardı, onlardan birinin adı Nirgierdeeh, diğerinin adı ise Djendege'ydi. Bu kardeşler Megin ulusu Bahsıt naslegine sınır bir yerde yaşarlardı. Onların ekinlikleri Debilitte gölü çevresindeydi. Yazın bu gölde göçmen kuşlar tüy değiştirirlerdi. Şaman Basıllay öldü.

Bir gün sonbaharın başında bütün göller artık donmaya başladığında Bahsıt nasleginin prensi Dellengey yirmi adamıyla Debilitte gölüne geldi ve bütün kamışı kesip almaya niyetlendi. Nirgierdeeh, onlara engel olmak isteyince ona saldırırlar. O da şaman Basıllaay'ın kemiklerinin konulduğu tabutun yanına gelir, tabutun durduğu yüksek çıkıntıya çıkmış ve orada yatmış. Anlaşılan kırık sopayı da yanında getirmiş. Bu sopayla tabuta vurarak ölü şamanın ruhuna şu sözlerle hitap etmiş:

"Ey benim büyük kardeşim! Duymak için kulakların, görmek için gözlerin var mı? Sen ölü yattığın için başıma bu felaket geldi! Sana geldim, çünkü koyu kanım aktı, vücudum kesildi. Bana ne yaptılar, bak. Bahsıt prensi Dellengey beni bu duruma getirdi. O buraya yirmi adam ve kırk arabayla geldi. Gölün bütün kamışını zorla aldı. Koru, yardım et ve kurtar!".

Bu sözlerle o mezara vurmaya başladı. O bu sözleri söyler söylemez mezarın altındaki topraktan bir kasırga yükseldi, toz havada döndü ve hemen urasadan büyük bir sütun oluştu. Gök gürültüsüne benzer bir gürültü ve korkunç gücüyle kasırga göle doğru uçtu. Başlangıçta prens Dellengey'in başı döndü. Gelen kasırgayı görünce sırığını kaldırdı, sanki kavga eder gibi onu salladı. Fakat kasırga onun başını aşağıya, ayaklarını havaya getirdi. Sonra kamış ve insan yüklü arabaları ters çevirdi. Karanlık oldu, her şey dönüp duran koyu bulutlar arasından görünüyordu. Anlattıklarına göre bu kasırga kamış yüklü bütün arabaları ormanın üzerinden komşu tarlalara attı. Prensin şapkasını çok uzakta, buradan yirmi verst ötede buldular.

Kasırga insanları ve kamışları fırlatınca kesildi. Dellengey'in ayakta duracak gücü yoktu. Onu kızağa koyup eve getirdiler. O zamandan itibaren anlattıklarına göre o dokuz yıl deli gibi yattı ve hastalıktan öldü. Şimdiye kadar bu deli prensin ruhu Yakutlar arasında korkunç bir yüör sayılmıştır. Debilitte gölü de Kurbusah nasleginde kaldı, Bahsıtlar buraya adım atmadılar.

Anlattıklarına göre bu şaman ölümünden sonra bile insanlara yardım ediyormuş (Ksenofontov, 1929: 14- 15).

Sonuç

Bugün Saha Cumhuriyeti topraklarında arangasa denk gelinmemektedir. Bu mezar yapısı artık sadece etnografya müzelerinde kısmi olarak sergilenmektedir. Başkent Yakutsk'ta bulunan etnografya müzesinde sadece maket şeklinde arangas tipi mezar yapısının olduğunu belirtmek gerekir. Bunun yanı sıra müzede en son 1920- 1930'lu yıllarda tespit edilmiş birkaç arangasın da fotoğrafı yer almaktadır.

KAYNAKÇA

Ergis, G. U., *İstoriçeskie predaniya i rasskazı yakutov,* Moskova- Leningrad 1960.

Georgi, İogann Gotlib, *Opisanie Vseh Obitayuşçih V Rossiyskom Gosudarstve, Narodov i İh Jiteyskih Obraydov, Obıknoveniy, Odejd, Jilişç, Veroispovedaniy i Proçih Dostopamyatnostey (Çast Vtoraya o Narodah Tatarskogo Plemeni),* C. II, S. Peterburg, 1799.

Gurviç, İ. S., *Kultura Severnıh Yakutov- Olenevodov,* Mokova, 1977.

Ksenofontov, G. V, *Hrestes. Şamanizm i Hristianstvo,* İrkutsk 1929.

Maak, R., *Vilyuyskiy Okrug Yakutskoy Oblasti, Çast III,* S. Peterburg, 1887.

Miller, G. F., *İstoriya Sibiri,* C. 1, Moskova Leningrad, 1940.

Okladnikov, A. P., *Yakutiya do prisoedineniya k russkomu gosudarstvu,* Moskova-Leningrad 1955.

Popov, A. A., "Materialı Po İstorii Religii Yakutov b. Vilyuyskogo Okruga", *Sbornik Muzeya Antropologii i Etnografii,* c. XI, Moskova- Leningrad, 1949, ss. 255- 323.

Seroşevskiy, V. L., *Yakutı. Opıt etnografiçeskogo issledovaniya,* S. Petersburg, 1896.

Sleptsov, P. A., *Yakutsko- Russkiy Slovar,* Moskova, 1972.

Troşçanskiy, V. F., *Evolyutsya Çernoy Verı (Şamanstva) U Yakutov,* Kazan, 1902.

(Res. 1 ve 2. Arangaslar)

MEZAR TAŞLARINDA BİRLEŞEN AİLE: GİRİDÎZÂDE MEHMET PAŞA VE AİLESİ

The Family Coming Together on Tombstones: Giridizade Mehmet Pasha and His Family

Prof. Dr. Ali DUYMAZ*

ÖZET

Tarih kaynaklarında Balıkesir'de XVIII-XIX. yüzyıllarda Balıkesirli bir ayan ailesinin ferdi olan Giridîzâde Mehmet Paşa'nın Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1853-1856 yılları arasındaki Kırım Savaşı'na katılışı ve orada şehit oluşu anlatılmaktadır. Balıkesir'de mutasarrıflık yapmış olan ve şehirde bir süre belediye binası, şimdi ise müze olarak kullanılan konak tarzı yapının da bir dönem sahipliğini yapan Giridîzâde Mehmet Paşa'nın ailesine mensup kimi fertlerin halen yaşadıkları ve varlıklarını sürdürdükleri de bir gerçektir. Ayrıca bölgede Giridîzâde Mehmet Paşa ve ailesine dair bazı sözlü anlatımlar ile çeşme, konak gibi tarihsel yapılar da mevcuttur. Özellikle Halalca Mahallesinde izleri takip edilebilen Mehmet Paşa'nın mezarı hakkında tarihsel kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Aynı şekilde Balıkesir'de Şehitler Parkı diye bilinen ve son yıllarda açılan parka rastgele serpiştirilen mezar taşlarının kime ait olduğu meselesi de bugüne kadar gerektiği gibi incelenmemiştir. Daha önce Kırım'a gidişimizde yaptığımız araştırma sonucunda Kırım'da Gözleve (Kezlev) şehrindeki Cuma Camii'nin bahçesindeki kabirlerden birinin Giridîzâde Mehmet Paşa'ya ait olduğunu tespit ettik. Aynı şekilde Balıkesir Şehitler Parkı'ndaki mezarlardan birinin de Giridîzâde Mehmet Paşa'nın kızına ait olduğunu gördük. Bu bildiride bu ailenin iki bireyinin ve hatta genel olarak bu ayan ailesinin trajik öyküsünü ele alıp mezar taşlarının tarafımızca tespit edilmesi ve okunması dolayısıyla bir aileyi yıllar sonra da olsa manen birleştirmiş olacağı gerçeğini vurgulamak istiyoruz. Böylece mezar taşlarının tarihsel değeri ve önemine dair somut bir örnek olayı bilim dünyasına sunmuş olabileceğiz.

Anahtar Kelimeler: *Giridîzâde Mehmed Paşa, Kırım, Kırım Savaşı, Balıkesir*

ABSTRACT

In historical sources, in Balikesir, Giridizade Mehmet Pasha, a member of the senate family in the 18th-19th century, has been told about his participation to the Crimean War that occured between Ottoman Empire and Russia in the 1853-1856, and his martyrise there. It is a fact that certain individuals belonging to the family of Giridizade Mehmet Pasha, the governor of Balıkesir for a period of time and who now owns the mansion-style structure used as a museum, still live and continue their existence. Besides, some verbal narratives about Giridizade Mehmet Pasha and his family with fountains and mansions are also available in the area. In the historical sources, there is no information which can be traced particularly in Halalca Neighborhood about the grave of Mehmet Pasha. Likewise, the matter of whose gravestones are randomly scattered in park which known as Sehitler Park and opened in Balıkesir recent years has not been properly researched. In consequences of the research we has made going to Crimea before, we has determined that one of the tombs in the garden of Cuma Mosque in Gozleve (Kezlev) city belongs to Giridizade Mehmet Pasha. In a similar manner, we have seen that one of the tombs in Balikesir Sehitler Park has belonged to the daughter of Giridizade Mehmet Pasha. In this paper, we would like to emphasize the fact that approaching to the story of two individuals from this family and even generally the tragic story of this senate family and identifying and read their tombstones by us, will spiritually unite a family after years. Thereby, we may have presented a concrete example about the historical value and importance of tombstones to the science world.

Keywords: *Giridîzâde Mehmed Paşa, Crimea, Crimean War, Balikesir*

Giriş

2004 yılında TİKA tarafından düzenlenen Türkoloji Sempozyumu vesilesiyle Kırım'a gitmiştim. O yıllarda Âşık Ömer'le ilgili araştırmalarda bulunmak üzere Gözleve şehrine özel bir ziyarette bulunmuştum. Çünkü kaynaklar Âşık Ömer'in doğum yerlerinden birisi olarak Gözleve şehrini gösteriyorlardı. Burada Âşık Ömer Camii de denen Cuma Camii adlı bir cami ve bu caminin haziresinde bir takım kabirler vardı. Camiyle birlikte bu kabirlerin fotoğraflarını da çektim. Aradan yıllar geçti. Balıkesir'de Şehitler Parkı yapılırken bazı kabir taşlarının bir araya toplanıp çevrilerek toplandığı dikkatimi çekmişti. Burada araştırma yaparken okuduğum mezar taşlarından birisi dikkatimi yeniden Kırım'a Gözleve'ye çevirdi. Ortak bir isimden bahsediliyordu. Giridîzâde Mehmet Paşa. Araştırmalarımı yoğunlaştırınca üzerinde pek fazla araştırma yapılmamış bir eşraf ve ayan ailesiyle karşılaştım.

Giridîzâdeler ve Giridîzâde Mehmet Paşa

Kaynaklarda haklarında pek ayrıntılı bilgi bulunmayan Giridîzâdeler ailesi ve bu ailenin önde gelen ismi Giridîzâde Mehmet Paşa hakkında en ayrıntılı bilgiye Balıkesir'de öğretmenlik yapmış olan tarihçi İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın "Karesi Meşahiri" adlı eserinin "Devlet Ricali"nden de bahseden 2. cildinde rastlıyoruz (Uzunçarşılı 1925: 146-152). Büyük oranda Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi'ne atıflarda bulunan bu eser dışında Balıkesir Halkevi dergisi Kaynak'ta iki bölüm halinde

* Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, ali_duymaz@hotmail.com

yayımlanmış olan bir makalede de oldukça fazla bilgi mevcuttur (Akpınarlı 1944). Ayrıca konuyla ilgili bir bilimsel araştırma projesi yapılmış ve bu projeden üretilmiş bir makale de yayımlanmıştır (Yağcı 2007; Yağcı-Genç 2009). Yakın dönem Osmanlı tarih eserlerinde rastlanan bazı bilgiler de mevcuttur. Ancak aile hakkında monografik ve Mehmet Paşa hakkında da biyografik bir çalışma yapılması gerekliliği ortadadır.

Biz kısıtlı kaynaklardan derlediğimiz kadarıyla Mehmet Paşa hakkında kısa bilgiler vererek mezar taşlarıyla ilgili kısma geçmek istiyoruz.

Tarih boyunca Giridîzâde ailesi Balıkesir'in ileri gelen ailelerinden birisi olmuştur. Giridîzâde unvanı ailenin Girit'ten gelmesiyle ilgili değildir. Aileye Girit tımarının verilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Aile aslen Balıkesirlidir, eski ve asil bir Türk ailesidir. Çeşitli idari görevlerde ve savaşlarda bulunan Giridîzâde Mehmet Paşa, 1849-1853 yılları arasında Karesi/Balıkesir mütesellimliği, muhassıllığı ve mutasarrıflığı ve Karesi Sancağı kaymakamlığı yapmıştır. Ömrü yükselme ve düşüşlerle geçmiştir. Dış görevlerde iken de Balıkesir'e yatırımlar yapmayı ihmal etmemiştir. Şu anda Balıkesir'de uzun bir süre Belediye binası, şimdi ise Kuvayı Milliye Müzesi olarak kullanılan bir konağı vardır. Silistre'de görevli iken bugün Balıkesir'in simgesi olan saat kulesini inşa ettirmiş, saati Rumeli'den getirtmiş, saat için bir dükkân vakfetmiştir. Giridîzâde ailesinin Balıkesir'de Halalca, Ovaköy, Kesirven, Aslıhantepecik, Yakupköy gibi ova köylerinde arazi, çiftlik, dükkân ve değirmenlerinin olduğu, ayrıca çeşme ve cami gibi imaretler yaptırdıkları da bilinmektedir. Nitekim bu çeşmelerden birisi Halalca köyünde halen faal haldedir, kitabesinden Giridîzâdeler ailesi tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Ayrıntılı bilgi için bk. Uzunçarşılı 1925: 146-152; Akpınarlı 1944; Süreyya 1996: 1051-1052, Uzunçarşılı 1999: 201-206, Yağcı-Genç 2009).

Kaynaklar onun Gözleve Muharebesinde öldüğünü kaydederken kabrinin de Silistre'de bulunduğunu belirtmektedirler. Ancak kabri Kırım'da Gözleve şehrinde Cuma Camii'nin girişinde sol tarafta yer almaktadır. Bu bildiri ile ilk ortaya koyduğumuz husus bu bilginin düzeltilmesi ve gerçeğin ortaya çıkarılmış olmasıdır.

Giridîzâde Mehmed Paşa'nın Kırım'daki Mezar Taşı

Balıkesir'de mütesellimlik ve mutasarrıflık yapmış olup Zağnos Paşa Vakfı'na ait mal ve mülkleri uhdesinde bulunduran Giridîzâde ailesinden Mehmet Paşa, 1855 yılında Kırım'da Gözleve'de Ruslarla savaş sırasında bir rivayete göre hastalanarak, bir başka rivayete göre ise vurularak şehit düşmüştür. Mehmed Paşa'nın Kırım'ın Gözleve şehrindeki Cuma Camii haziresindeki kabrinin baş taşı, yazıların üzeri boyandığı ve ortasından kırık olup sonradan yapıştırıldığı için tümüyle okunması imkânsız hâle gelmiştir (Ek-1). Ancak taştaki ilk satırlar ile son satırlarda okunabilen kısımlarda lakabı, adı ve ölüm tarihi kayıtları şöyledir:

"Hüve'l-Hallakü'l-Bakî

Âb-rûy-ı revânını Giridîzâde

...

Hâmuş-i kişver-i Adn oldı Mehmed Paşa

Elf 1271 (1855)

Bu bilgiler onun mezar taşı olduğunu açıkça göstermektedir. Nitekim hayatı hakkındaki bilgiler ile oğlu ve kızının mezar taşlarındaki kayıtlar da bu bilgilerle uyumludur.

Kızı Temenni Hanım'ın Mezar Taşı

Balıkesir'de son yıllarda yapılan ve Asrî Mezarlık ile Şehitler Mezarlığını içeren Şehitler Parkı'nda bir alana çeşitli yerlerden toplanıp getirilmiş mezar taşları rastgele konulmuştur. Naaşı Kırım'da kalan Mehmet Paşa'nın iki eşinden beş oğlu, üç kızı olmuştur. Balıkesir Asri Mezarlık yanında inşa edilen Şehitler Parkı'ndaki mezar taşlarından birisi kitabesinden de anlaşılacağı üzere Giridîzâde Mehmed Paşa'nın büyük kerimesi yani kızı Temenni Hanım'a aittir. Mezar kitabesinde babasının Kırım'da şehit olduğu bilgisini de içeren yazı şöyledir:

"Hüvelbaki - Bin iki yüz yetmiş bir senesi Cumade'l-ahir on beşinci Perşembe günü Kırım'da Gözleve'de Rusya Muharebesinde şehiden vefat eden Balıkesirli Giridîzâde Mehmet Paşa'nın büyük kerimesi Temennî Hanım'ın ruhuna Fatiha - Sene 1318 fi 11 Şevval / Sene 1316 fi 19 Kânûn-ı sâni" (Ek-2).

Kitabede kaydedilen tarihe göre Mehmet Paşa'nın ölüm tarihi 15 Cemaziyelevvel 1271, yani 5 Mart 1855'tir. Kızı Temenni Hanım'ın ölüm tarihi ise 11 Şevval 1318 Hicri / 19 Kânunusani 1316 Rumi tarihidir. Bu tarih de Miladi 1 Şubat 1901 Cuma tarihine denk gelmektedir.

Kaynaklar Temenni Hanım olarak okuduğu için biz de yanlış okuma olabileceği hususunda şerh düşerek bu okuyuşu kabul ettik. Çünkü başka türlü bir okumayı da uygun göremedik. Kızının mezar taşından Giridîzâde Mehmed Paşa'nın tam ölüm tarihini de çıkarmaktayız.

Giridîzâde Mehmed Paşa'nın büyük oğlu Mustafa Rıfat Paşa'nın kabri

Giridîzâde Mehmed Paşa'nın büyük oğlu Mustafa Rifat Paşa'nın kabri Zeytinburnu'nda Maltepe Mezarlığı'ndadır. Mezar taşı kitabesi okunmuş olup şöyledir:

"Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî / Esdikâ ve şecîân-ı vüzerâ-yı / Devlet-i Aliyyeden olub / İki yüz yetmiş bir senesi / Cemaziyelâhirinin on beşinde / Güzelova'da şehîden irtihâl eden / Balıkesirli Girîdîzâde es-Seyyîd / Mehmed Paşa merhûmun mahdumu / Medîne-i Münevvere Muhâfız-ı sâbıkı / Mütekâidînden Ferîk es-Seyyîd / El-Hâc Mustafa Rıfat Paşa merhumun / Rûhîçûn rızâen lillâhi'l- Fâtiha / Fî 18 Ramazan sene 1313 / Salı gecesi" (Berk 2006: 274-275).

Bu mezar taşı kitabesinde de her ne kadar mezar oğula ait ise de babasının yani Mehmed Paşa'nın vefatına dair bilgiler öncelikli olarak yer almaktadır. Tıpkı kızı Temenni Hanım'ın mezar taşında yazdığı üzere Mehmed Paşa'nın ölüm tarihi ve yeri ayrıntılarıyla verilmektedir. Tabii burada bir okuma hatasını düzeltmek gerekecektir. Mehmed Paşa'nın vefat ettiği yer Güzelova değil Gözleve olmalıdır.

Sonuç

Bu bildiri ile Giridîzâdeler ailesi ve Mehmet Paşa'nın tarihin tozlu raflarında kalmış birkaç bilgi dışında şu noktaların tespit edildiğini ve aydınlatıldığını düşünüyoruz:

Şimdiye dek hiçbir kaynakta bilgi bulunmayan ve yeri belli olmayan Giridîzâde Mehmed Paşa'nın kabri bulunmuş ve ortaya çıkarılmıştır.

Az sayıdaki kaynağa göre kabrinin Silistre'de olduğu şeklindeki bilginin yanlış olduğu, Paşa'nın kabrinin Gözleve'de bulunduğu tespit edilmiştir.

Paşa'nın Balıkesir'deki ailesinden kalan konak ve saat kulesi dışında bir çeşme ile kızı Temenni Hanım'ın mezarı tespit edilmiştir.

Kızı Temenni Hanım'ın mezar taşından hareketle Mehmed Paşa'nın ve elbette kızının ölüm tarihleri tam ve kesin olarak tespit edilmiştir.

Böylece etraflarında kimi tartışmalar olmakla birlikte ülkeye ve Balıkesir'e hizmetleri olmuş Giridîzâde Mehmed Paşa'nın ailesinin sembolik de olsa bir araya getirilmesinde katkımız olduğunu düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

Acun, Hakkı. *Anadolu Saat Kuleleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1994.

Acun, Hakkı. *Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2011.

Akkuş, Tacettin. *Tanzimat Başlarında Balıkesir Kazası: Demografik Durum*, Balıkesir: Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, 2001.

Akpınarlı, K. Kâni. "Giridî Ailesine Ait Bazı Vesikalar", *Kaynak*, X(131-132), 1944: 228-231; XI(135-136), 1944: 275-280.

Berk, Süleyman. *Zeytinburnu'nun Mezar Taşları Zamanı Aşan Taşlar*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2006.

Kuneralp, Sinan. *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*. Prosopoprafik Rehber, 2nd ed. İstanbul: Isis, 2003.

Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî 4*, Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayar-Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Kültür Bakanlığı- Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1996.

Mutaf, Abdülmecit. *Salnâmelerde Karesi Sancağı (1847-1922)*, Balıkesir: Taner Ofset, 1995.

[Uzunçarşılı], İsmail Hakkı. *Karesi Meşahiri İkinci Kısım Edip Şuaralar ve Devlet Ricali Faslı*, İstanbul: Hüsn-i Tabiat Matbaası, 1925.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Karesi Meşâhiri*, Haz. Mehmet Sarı-Ahmet Karaman, Balıkesir: Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları, 1999.

Yağcı, Zübeyde Güneş. *Balıkesir'de Bir Ailenin Yükselişi: Giridîzâdeler, XVIII. ve XIX. Yüzyıl Balıkesir Sosyo-Ekonomik Tarihine Bir Katkı*, Balıkesir Üniversitesi 2007/34 Nolu BAP Projesi, 2007.

Yağcı, Zübeyde Güneş-Genç, Serdar. "XIX. Yüzyılda Balıkesirli Bir Paşa: Giridîzâde Mehmed Paşa ve Serveti", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6), 2009: 282-293.

Ekler

Ek-1: Giridizade Mehmed Paşa'nın Mezar Taşı-Gözleve-Kırım

Ek-2: Giridizade Mehmed Paşa'nın Kızı Temmeni Hanım'ın Mezar Taşı-Balıkesir

MANGIŞLAK-KAZAKİSTAN BÖLGESİ ATA MEKÂNLARI VE MEZARLARI

Holy Places and Tombs of Mangystau-Kazakhstan Region

Prof. Dr. Metin EKİCİ*

ÖZET

Kazakistan Cumhuriyeti geniş coğrafi alanı nedeniyle eyaletler halinde yönetilmektedir. Bu eyaletlerden biri de başkenti Aktau (Akdağ) şehri olan Mangışlak (Mangıstau) Eyaletidir. Kazakistan'ın en batı kısmında, Hazar Denizi kıyısında yer alan toprakları kapsayan bu eyalet, mevcut yerüstü ve yer altı zenginlikleri kadar, tarihsel kültürel mirası bakımından da hem Kazakistan, hem de bütün Türk Dünyası için zengin kültürel alanlara sahiptir. Bu zenginliklerden biri de Kazak Türkleri tarafından "Ata Mekânlar" olarak adlandırılan ve kutsal kabul edilen mezarlık, türbe ve ziyaret yerleridir. 12-18. yüzyıllar arasında Oğuz ve Kıpçak boylarının ortak olarak yaşadıkları bu coğrafyada Oğuz ve Kıpçak boylarının erken ve orta dönem mezarlıkları, türbeleri, yer altı mescitleri bulunmakta ve bunların her biri kadim Türk medeniyetinin aydınlatılması için özel bir önem arz etmektedir.

Bugün Türk Dünyasının en önemli cumhuriyetlerinden biri olan Kazakistan, dil, kültür, tarih alanlarında önemli araştırma çalışmalarına girmiş ve 150 yıl Rus çarlığı ve Sovyetler Birliği yönetiminde kaldıktan sonra, bağımsız bir Türk Cumhuriyeti olarak kendi sınırları içinde bulunan kültürel miraslarında hareketle yeni bir "Kazak-Türk Kimliği" inşası çalışmalarına başlamıştır. Kazakistan Cumhuriyeti devlet başkanı Nursultan NAZARBAYEV tarafından 2018 yılında başlatılan "Geleceği Yönlendirme ve Milli Şuur Oluşturma (Ruhani Jangıruv-Bolaşakka Bagdar)" programı çerçevesinde, Kazakistan'ın Mangışlak Eyalet Valiliği'nce hazırlanan; "Mangışlak Eyaleti Somut ve Somut Olmayan Kültürel Mirası Araştırma Projesi"nin ilk alan araştırma çalışması 14 Mayıs 2018- 20 Mayıs 2018 günleri arasında gerçekleştirilmiştir.

14-20 Mayıs 2018 günleri arasında yapmış olduğumuz "Mangışlak Eyaleti Ata Mekânlarının Araştırılması Projesi" kapsamında 12-14. yüzyıllarda kurulmuş ve günümüzde de mezarlık olarak kullanılan veya ziyaret yeri olarak düzenlenmiş alanları ziyaret etme ve araştırma imkânı bulduk. Söz konusu proje kapsamında Mangışlak eyalet sınırları içinde yer alan yüzlerce ata mekândan, 10 ata mekânı, başka bir ifadeyle tarihi mezarlık ve ziyaret yerini inceledik. Bu bildiride, söz konusu ziyaret yerlerinin tarihi özellikleri yanında, mezar tipleri, mezar taşı tiplerinden örnekler, bu yerlerde gömülü bulunan "atalar" hakkındaki inanmalar ve de bu yerleri ziyaret sırasında halen devam eden uygulamalarla ilgili gözlemlerimiz paylaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Mangışlak, Kazakistan, Ata Kültü, Mezar Taşları.*

ABSTRACT

Since its vast geographical range, the Republic Kazakhstan has been governed by the provinces. One of those provinces is the Province of Mangystau whose capital is the city of Aktau. Having located on the western part of the country and at shores of Caspian sea, the province of Mangystau has rich underground and surface resources. It might be considered as one of the richest province of the country and the Turkic world by historical and cultural heritages. Some of the richness of Mangystau are the "The Holy Places of Ancestors (Ata Mekân)" which includes number of tombs and graveyards. The land falls in the province of Mangystau was controlled by Oghuz and Kıpchak Turkic tribes from 10th century until now. Therefore, the holy places, tombs and graveyards of Turkic tribes can be found in the steppes of Mangystau. In order to put light upon the burial traditions, tombs, graveyards and tombstones of Turkic people lived in medieval times, it is important to make fieldwork research in this are.

The Republic of Kazakhstan under the Governing of President Nursultan Nazarbayev has been carrying out number of projects on the national identity. The most recent project announced by the president is "Rukhani Zhangiru: The Third Modernization of Kazakhstan," in 2018. In order to contribute to such announcement, the governor of Mangystau decided to carry out a project called "The Research Project on the Tangible and Intangible Cultural Heritage of Mangystau." The project mostly aims at the research on holy places in Mangystau.

As one of the research team members, I was able to attend the fieldwork took place in Mangystau in-between 14-20 May, 2018. During this fieldwork, we have visited more than fifteen holy places where we examined the types of tombs, graves and tombstones which left to us from 10-19th centuries. We also examined burial traditions, and rituals practiced while visiting those places. In this paper, first I would to provide brief information on the history of Mangystau, and then I would provide names and histories of the holy places. In the conclusion part of the paper I will discuss the classification of grave types, and also classify the tombstones. My paper will include certain number photos related to those holy places.

Keywords: *Mangystau, Kazakhstan, Cult of Ancestors, Tombstones*

* Prof. Dr. Metin Ekici, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı

Türk medeniyetinin oluşum ve gelişmesinde önemli coğrafi mekânlar vardır. Türklerin ilk anayurdu Altay coğrafyası ise, bundan sonraki yurtları ve Türk medeniyetini geliştirdikleri coğrafya genel olarak "Türkistan" adıyla bilinen Orta Asya ve sonrasında İdil-Ural, Kafkasya, Doğu Avrupa, Orta Doğu, Anadolu ve Balkanlar olmuştur. Bu coğrafi alanlar içinde Türk boylarının ortak coğrafi alan olarak kullandıkları, başka bir deyişle Oğuz ve Kıpçak boylarının birlikte yaşadıkları ve bu alanları yönetmek için düşmanlarıyla ve birbirleriyle mücadele ettikleri önemli yerler vardır. Orta Asya'daki bu coğrafi alanlar kadim Türk medeniyetinden çok fazla iz ve eser barındırmaktadır. Bu iz ve eserlerin başında da Türkistan coğrafyasına hükmetmek için mücadele etmiş, coğrafyayı kader olmaktan, medeniyet merkezi haline dönüştürme çabası içinde hayatlarını kaybetmiş atalarımızın mezarları, türbeleri ve mezar taşları bulunmaktadır. Bu yerlerden biri de Mangışlak veya Mangıstav'dır ve Hazar Denizi doğusunda bir yarımada şeklindeki bu coğrafya günümüzde Kazakistan Cumhuriyeti toprakları içinde yer almaktadır.

1992 yılında bağımsızlığını kazanan Kazakistan Cumhuriyeti, geniş coğrafi alanı nedeniyle eyaletler halinde yönetilmektedir. Bu eyaletlerden biri de başkenti Aktau (Akdağ) şehri olan "Mangışlak Eyaleti"dir. Kazakistan'ın en batı kısmında, Hazar Denizi kıyısında yer alan toprakları kapsayan Mangışlak Eyaleti mevcut yerüstü ve yer altı zenginlikleri kadar, tarihsel kültürel mirası bakımından da hem Kazakistan, hem de bütün Türk Dünyası için önemli zenginliklere sahiptir. Bu zenginliklerden biri de Kazak Türkleri tarafından "Ata Mekânlar" olarak adlandırılan ve kutsal kabul edilen mezarlık, türbe ve ziyaret yerleridir. 10-yüzyıldan itibaren Oğuz boylarının yaşadığı bu coğrafya, 15. yüzyıldan itibaren Oğuz ve Kıpçak boylarının birlikte yaşadıkları ortak bir mekândır. Mangışlak'ta Kıpçak ve Oğuz boylarının erken ve orta dönem mezarlıkları, türbeleri, yer altı mescitleri bulunmakta ve bunların her biri kadim Türk medeniyetinin aydınlatılması için özel bir önem arz etmektedir.

Bugün Türk Dünyasının en önemli cumhuriyetlerinden biri olan Kazakistan, dil, kültür ve tarih alanlarında önemli araştırma çalışmalarına girmiş ve 150 yıl Rus çarlığı ve Sovyetler Birliği yönetiminde kaldıktan sonra, bağımsız bir Türk Cumhuriyeti olarak kendi kültürel geçmişine dayalı yeni bir "Kazak-Türk Kimliği" inşası çalışmalarına başlamıştır. Bu konuda pek çok proje yürüten Kazak üniversiteleri, araştırma konularına bağlı olarak Türkiye ve diğer Türk Cumhuriyetleri ile pek çok konuda işbirliği yapmakta ve özellikle ortak kültür miraslarının araştırılmasında Türkiye'den ve diğer Türk Cumhuriyetlerinden bilim insanlarını bu projelere bilimsel katkı yapmaları için davet etmektedir.

Kazakistan Cumhuriyeti devlet başkanı Nursultan NAZARBAYEV tarafından 2018 yılında başlatılan "Geleceği Belirlemek için Milli Şuur Oluşturma Programı (Ruhani Jangıruv-Bolaşakka Bagdar Programı)" çerçevesinde, Kazakistan'ın Mangışlak Eyalet Valiliği'nce hazırlanan "Mangışlak Eyaleti Somut ve Somut Olmayan Kültürel Mirası Araştırma Projesi"nin ilk alan araştırması, 14 Mayıs 2018- 20 Mayıs 2018 günleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu projenin, "Mangışlak Eyaleti Ata Mekânlarının Araştırılması"na yönelik alan araştırması kapsamında, 14-20 Mayıs 2018 günleri arasında, 12-14. yüzyıllardan günümüze ulaşmış mezarlık türbe ve ziyaret yeri alanlarını görme ve inceleme imkânı bulduk. Söz konusu proje kapsamında Mangışlak eyalet sınırları içinde yer alan yüzlerce ata mekândan belli bir kısmı, başka bir ifadeyle tarihi mezarlık ve ziyaret yerini görüp, inceledik.

Bu bildiride, söz konusu ziyaret yerlerinin tarihi ve coğrafi özellikleri yanında, mezar tipleri, mezar taşı tiplerinden örnekler, bu yerlerde gömülü bulunan "atalar" hakkındaki inanmalar ve de bu yerleri ziyaret sırasında halen devam eden uygulamalarla ilgili gözlemlerimizi paylaşacağız. Bildirimizin sonunda, bu ata mekânlar hakkında yapılacak kültürel mirası koruma ve diğer bilimsel ve kültürel çalışmalar hakkında tekliflerimize yer vereceğiz.

Mangışlak'ta bulunan ata mekânları tanıtmaya geçmeden, Mangışlak adı ve tarihi hakkında kısa bilgi vermenin yararlı olacağını düşünüyorum. Mangışlak adının nereden geldiği konusunda çeşitli görüşler bulunmakta olup tarihçi Ahmet Taşağıl, Kaşgarlı Mahmut'u kaynak göstererek; *"Kaşgarlı Mahmut Dîvânü Lugāti't-Türk adlı eserinde 'dört yaşındaki koyun' için 'man yaşlığ koy' denildiğini ve bu nedenle bu coğrafyanın adının 'koyun barınağı' anlamına geldiğinin ileri sürüldüğünü belirtir ve kendisi bölgenin adını 'Man Kışlag' şeklinde verir ve Oğuzlar ülkesinde bir yer olarak gösterir. Eski Türkçe Karadağ kelimesinin Farsça karşılığı olan Siyah-kûh (Cebelü siyah-kûh, mefâzetü siyah-kûh) adıyla zikredilmiştir. Öte yandan Aral gölünün batısına, Üstyurt taraflarına da bu adın verildiği görülmektedir. Dolayısıyla İslâm tarihi kaynaklarında ilk zamanlarda Mangışlak'ın bir bölgeyi kesin*

olarak ifade etmediği, bazan Hazar'ın kuzey kıyılarına, bazan doğu kıyılarına bu ismin verildiği anlaşılmaktadır." (Taşağıl 2003:569).

Yine tarihçi Taşağıl'ın çeşitli kaynaklardan derlediği bilgiye dayanarak yaptığı aktarıma göre; Mangışlak'ta ilk Oğuz yerleşimi 10. yüzyılda olmuştur. *"Kaynaklarda burada Oğuzların Yazır kabilesinin yaşadığına işaret edilmekte, XII. yüzyılın ortalarında Mangışlak'taki Oğuzların henüz Müslüman olmadığı kaydedilmektedir. Selçukluların yıkılışının ardından bölgeye Oğuzların Salur boyu yerleşmiştir.*" Bu tarihten sonra Mangışlak'ın çeşitli Türk hanlarının yönetimine girdiğini belirten araştırmacı; *"Mangışlak'taki Türkmen kabileleri ve ticaret kervanları XVI. yüzyılın sonlarında Mangıtların saldırısına uğradı. XVII. yüzyılda Kalmuklar dalgalar halinde gelip Mangışlak'ı yağmalayınca Türkmenler bölgeyi terk etmeye başladı. Bu arada bozkırın çölleşmesi Türkmenlerin buraları terk etmelerini hızlandırdı. XVII. yüzyılın ortalarında Ersarı kabilesi tamamen, Salurlar kısmen Mangışlak'tan ayrıldı. Salurların bir kısmı XVIII. yüzyılın başlarına kadar bölgede kaldı. Mangışlak'tan Türkmen göçü bununla da kalmadı, Kalmuklar Çavdur, İgdir ve Soynacı adlı üç Türkmen kabilesini Volga nehri havzasına kadar sürdüler. Çavdur ve İgdir kabilelerinden artakalanlar da 1700'lü yılların ilk dönemlerinde Hârizm'e göç etmek zorunda kaldılar. XIX. yüzyıl başlarında hâlâ Volga'yı aşarak Kuzey Kafkasya'ya gidip yerleşen Türkmen kabileleri vardı. 1819'da Mangışlak Türkmenleri Hîve Hanlığı'na bağlıydı. 1830'dan sonra bölgede yaşayan Kazak Türklerinin bir kısmı Rusya'ya bağlanmaya başladı. 1840 yılına gelindiğinde Mangışlak neredeyse Türkmenler tarafından tamamen boşaltılmıştı. Bu tarihten itibaren Mangışlak'a Kazakların Bavulı ve Aday kabileleri yerleşti. Bu arada XVII. yüzyılın sonunda Nogaylardan bazı kitleler de Mangışlak taraflarına geldiler."* (Taşağıl 2003:570).

Görüldüğü üzere, Mangışlak'taki mezar ve ziyaret yerleri, başka bir ifadeyle "Ata Mekânlar" 10-18. yüzyıllardan bugüne kalmış olup, Türk Boylarının ortak ata mekânları ve ziyaret yerleridir. Bu genel bilgilerden sonra, yapmış olduğumuz araştırma gezisi sırasında gördüğümüz yerler hakkında edindiğimiz bilgi ve gözlemleri paylaşalım.

1. Beyimbet Evliya (12. yy.): Geniş mezar alanı bulunmakta ve burada Beyimbet Evliya'nın mezarının bulunduğu için bu ata mekân saygın tutulup ziyaret edilmekte ve Oğuz ve Kıpçak boylarına ait çeşitli yüzyıllardan mezarlar ve mezar taşları yer almaktadır (Foto-1).

2. Karaağaç Evliya (15. yy.): Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan "Karaağaç" veya "Karaağaçlı Evliya"nın mezarının bulunduğu bu ata mekânda Oğuz ve Kıpçak boylarına ait çeşitli yüzyıllardan mezarlar ve mezar taşları yer almaktadır ve Kazaklar tarafından ziyaret edilmektedir (Foto-2).

3. Üş (Üç) Dam (15.-16. yy.): Burada hangi atanın mekânı olduğu bilinmemekle birlikte, geniş mezarlık alanında bulunan kümbet şeklindeki üç mezardan dolayı bu ad verildiği sanılmakta ve kazaklar tarafından ata mekân olarak ziyaret edilmektedir. (Foto-3).

4. Kentti (Kentli) Baba (15.-16. yy.): Hayatı hakkında bilgi bulunmayan Kentti Baba'nın hangi dönemde yaşadığı tam olarak bilinmese de Mangışlak ata mekânları içinde "Baba" sıfatının kullanıldığı tek ziyaret yeri olması ve "kentli", yani şehirli anlamında bir söz ile tavsif edilmesiyle farklı olan bu ata mekân geniş bir mezarlık alanı olarak tanzim edilmiştir. Burada da Oğuz ve Kıpçak boylarına ait çeşitli yüzyıllardan mezarlar ve mezar taşları yer almaktadır (Foto-4).

5. Dolı Apa: (12. y.y.): Suların hâkimi olduğuna ve gemicilere yardım ettiğine inanılan Dolı Apa hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte, bir Hızır-İlyas inancındaki suların hâkimi olan İlyas Peygamber'in sahip olduğu güçlere sahip olduğuna inanılmaktadır. Dolu Apa'nin mezar alanında da geniş bir mezarlık bulunmakta ve burada da Oğuz ve Kıpçak boylarına ait çeşitli yüzyıllardan mezarlar ve mezar taşları yer almaktadır (Foto-5).

6. Otpan Tav (Aday Ata Mekânı): (12. yy.): Burası tarihi bir ata mekân olmakla birlikte restore edilmiş, yolu ve müzesi, misafirhanesi bulunan kutsal ziyaret yerlerinden biridir. Bu yerde Kazakistan halkını oluşturan Kazak tayfalarından (boylarından) Aday Ata ve oğullarının mezarı bulunmakta ve üçü için asıl mezarın bulunduğu yerde ortak bir anıt mezar yapılmıştır (Foto-6). Ayrıca, bu anıt mezarın yanında, etrafı demir parmaklıklarla çevrili ve ortasında çalı türünden bodur bir ağacın bulunduğu bir kurgan bulunmaktadır (Foto-7). Bu kurganın hemen yanında bakırdan yapılmış yaklaşık

üç metre yüksekliğinde bir meşale bulunmakta ve içinde doğal gaz yakılmaktadır. Bu meşalenin doğu tarafında ise kim tarafından yapıldığı belli olmayan bir Bozkurt heykeli yer almaktadır (Foto-8).

Otpan Tav'da dikkat çeken dört unsur oldukça önemlidir**.** Bunlardan birincisi, bir boy ve uruğun ilk atası kabul edilen atanın mekânı veya mezarının yer almasıdır. Burada mekânı bulunan ata ADAY ATA'dır. Adaylar, Batı Kazakistan bölgesinde yaşayan büyük bir boy olarak kabul edilmektedir. İkinci unsur ise, ateştir. Zaten aday Ata'nın mekânının bulunduğu yerin adı "Otpan=Ateşi saklayan anlamına gelmekte ve bu sözün anlamının daha fazla incelenmesi gerekledir. Mekânın bulunduğu yerin yüksekliği nedeniyle de "tav=dağ" Otpan tav= Ateşin sürekli olarak yandığı, korunduğu yer anlamındadır. Üçüncü unsur ise bozulmuş kurgan ve ağaçtır. Kurgan eski Türk mezar tipidir. Özellikle kutsal kişi veya yöneticiler için yapılan kurganlar Altaylardan batı Kazakistan'a kadar muhtelif yerlerde görülmekte olup, yüzyıllar içinde bunların çoğu doğal yollarla veya insan eliyle tahrip edilmiş, bozulmuştur. Otpan Tav'da bulunan kurganın açıldığı, içinden bir şey çıkmadığı anlatılmaktaysa da burada Aday Ata'nın gömülü olduğu genel bir kabuldür. Aynı zamanda bu kurganın ortasında bulunan çalı türü ağacın da kurumadan korunmuş olması Türklerde ağaç kültü ve ata kültü arasındaki ilişkinin gösterilmesi bakımından anlamlıdır. Otpan Tav'da yer alan son unsur ise yeni yapılmış olan Bozkurt heykelidir. Bu heykelin buraya dikilmiş olması, soyun ilk atası ve ona yol gösterici kutsal hayvan Bozkurt arasındaki ilişkiyi sembolize etmesi bakımından anlamlı olup, eski Türk mitolojisine yapılan gönderme ve 21. yüzyıl Kazakistan Türk kimliğinin ifade edilmesi ve genç kuşakların bu kimliği öğrenmeleri bakımından son derce önemli bir vurgulama yapılmıştır.

7. Auren Tepe (Taş Baş): (Tarihi bilinmiyor): Bozkırın ortasında kümbet kısmı yıkılmış ve içi toprakla dolmuş tek bir kümbet mezar ve yan tarafında kurgan kalıntıları bulunan bir ziyaret yeri olan "Auren Tepe" (Ören/Evren Tepe), demir çağı döneminden kaldığı belirtilen eski bir kurgan olarak kabul ediliyor (Foto-9).

8. Masat Ata (12. yy): Bu sözcük Kazak Türkçesinde "Sevinç, Kıvanç" anlamlarına gelmektedir (Foto-10). Masat Ata da sevindiren, kıvandıran, mutlu eden anlamında olabilir. Diğer taraftan, Türkçede B/M ses değişimiyle oluşma ihtimali üzerinde durup "BASAT/MASAT" ilişkisi üzerinde de durulabilir. Türkiye'de de Dede Korkut'un mezarının bulunduğu Bayburt yakınındaki köyün adı Masat'tır.

Masat Ata, Mangışlak bölgesinde en ilginç ziyaret yerlerinden biridir. Burada "Koy Tas (koyun şeklinde mezar taşları)" ve "Koçkar Tas (Koç şeklinde mezar taşları)" bulunmaktadır (Foto11). Genellikle kalkerli taşlardan yapılmış bu mezar taşları üzerinde Kıpçak ve Oğuz boylarının tamgaları bulunmaktadır. Bu tamgalar içinde en dikkat çekici olanlar kümbet mezarların dış duvarları üzerindeki at figürleri, kılıç, ok ve yay, figürleridir. Koyun şeklindeki taşlar üzerindeki Oğuz tamgalarından en dikkat çekici olan ise Kayı Boyu tamgasıdır (Foto12).

Buradaki mezarların dikkat çeken bir başka özelliği ise lahit şeklinde, kayrak taşlardan, dikdörtgen biçiminde yapılmış mezarlar olmasıdır. Bu mezarların sağ ve sol taraflarına bütün birer kayrak taş konmuş, bunların yarı büyüklüğünde birer taş ise baş ve ayakuçlarına konarak bir tür lahit oluşturulmuş ve yanlara konulan taşlardan biraz daha büyük bir kayrak taş ise kapak şeklindedir. Buradaki taşların ve tamgaların daha geniş olarak araştırılması ortak Türk medeniyeti ve tarihinin açıklanması için son derce yararlı olacaktır.

9. Şopan (Çoban) Ata (12. yy): Şopan Ata, Hoca Ahmet Yesevi'nin halifelerinden kabul edilmektedir. Bu ata mekân Mangışlak'ta en çok ziyaret edilen kutsal yerlerden biri kabul edilmektedir. Bugün bir mezarlığın üst tarafındaki yamaçta yer alan Şopan Ata mekânı, bir yer altı mescidinin içinde yer almaktadır. Mescidin ve mezarın bulunduğu yer kalkerli taşların oyulmasıyla yapılmıştır (Foto-13). Şopan Ata mekânının iç kısmında küçük bir mescit, mescidin yan tarafında ön tarafı perde ile kapatılmış biçimde Şopan Ata mezarı bulunmaktadır (Foto-14). Mescidin yan tarafındaki bir odada ise Şopan Ata'nın eşi ve çocuklarının gömülü olduğuna inanılan iki mezar daha bulunur. Mescidin giriş kısmında yerler makine halısı ile örtülmüş, ortada ise "dut" ağacından bir çift dal bulunmakta olup, ziyarete gelenler bu kuru ağaç dalı etrafında üç defa dönmekte ve dönerken de af ve mağfiret dilemektedir. Kazaklar bu uygulamaya "Aynaluu" adını vermektedir ki Türkiye Türkçesinde "etrafında dönmek" anlamında olup, yine "başına dönmek", "kurban olmak" ifadeleriyle benzer anlama geldiği söylenebilir(Foto-15).

Şopan Ata mekânının dış kısmında ise kuşların su içmesi için yine kalkerli taştan oyulmuş bir su yalağı ve onun hemen üst kısmında ise bir dut ağacı bulunmaktadır. Burada dut ağacına özellikle dikkat çekmenin yararlı olacağını düşünüyorum. Çünkü, Hoca Ahmet Yesevi'nin asasının dut ağacından olduğuna inanılır ve bu asanın Orta Asya'dan fırlatılıp, Anadolu'ya düştüğü ve düştüğü yerlere de halifelerinden birinin gelip yerleştiği inancı mevcuttur. Bu dut ağacından asanın düştüğüne inanılan yerlerden biri de Hacı Bektaş-ı Veli dergâhıdır ve halen orada bulunan dut ağacının bu asanın yeşermesiyle oluştuğu inancı da yaygındır.

Şopan ata mezarlığında dikkat çekici bir başka ayrıntı ise Dede korkut ile ilişkilidir. Şopan Ata hakkında çobanlıkla ilgisi veya çobanların koruyucu olduğu gibi inanma ve anlatmalar olup olmadığını sorduğumuzda, var olduğu ancak oradakilerin bu konu hakkında bilgi sahibi olmadıkları bize söylendi. Şopan Ata mekânının aşağı kısmındaki mezarlığa bugün de defin yapılmakta ve hatta bunlar arasında oldukça ilginç mezar taşları bulunanlar da vardır (Foto-16).

10. Beket Ata (18. yy.): Bugün Mangışlak'ta en çok ziyaret edilen yerlerden biri olan Beket Ata Mekânı ve ziyaret yeri yakınındaki külliye çok sayıda ziyaretçiye ev sahipliği yapmaktadır. Eyalet Valiliği tarafından yolu yenilen bu Beket Ata Mekânı'nın çevre düzenlemesi de yapılmış olup, ziyaretçiler için yapılan konukevinde yemekhane, yatakhane ve ibadethane bulunmaktadır (Foto-17). Beket Ata'nın gömülü olduğuna inanılan mezarının bulunduğu yer ise konaklama yerinden yürüyerek merdivenlerle inilen vadiden geçildikten sonra tekrar bir tepeye doğru yükselen merdivenlerle ulaşılan bir tepenin yamacına oyulmuş kireçtaşı kaya kütlesinin içindedir. Buraya ulaşmak yaklaşık olarak yarım saatlik bir merdiven iniş ve çıkışıyla mümkün olmaktadır (Foto-18). Mangışlak'taki diğer yer altı mescitlerine benzeyen bir mescit şeklindeki Beket Ata mezarının üzerinde 1813-1851 tarihleri yazılı olup Beket Ata'nın bu tarihlerde yaşadığına inanılmaktadır. Bu mezarlığın üstünde yer alan tepede büyük bir kireçtaşı kütle bulunmakta ve onun yan tarafında ise daha başka Kazak mezarları bulunmaktadır. Bu mezarların ise daha eski dönemlere ait olduğu kabul edilmektedir. Mescidin içindeki mezarın ön tarafında boş bir alan bulunmakta ve burada da etrafında dönülen bir kuru ağaç dalı bulunmaktadır (Foto-19).

Kazaklar tarafından çok saygın tutulan bu ata mekânı ziyaret sırasında namaz kılınmakta, Kuran-ı Kerim tilavet edilmektedir. Mezarlığın dış tarafında bulunan oturma ve dinlenme yeri yakınında ise yine eski inançlara uygun olarak ateş yakılmakta ve evden getirilen kurban hayvanı yağı yakılarak çıkan duman avuçlar arasında alınıp yüze ve vücuda sürülerek dilek dilenmekte, ağrı ve hastalıklardan kurtulmaya yönelik dilek ve istekler söylenmektedir (Foto-20).

11. Sisem Ata (13. yy.): Hakkında fazla bilgi bulunmayan Sisem Ata'nın 13. Yüzyılda yaşadığı kabul edilmekte ve onun adıyla anılan mezarlığın ve bu yerde bulunan mezarların da 13.-18. yüzyıllar arasında yapıldığı kabul edilmektedir (Foto-21). Tür mezar tiplerinden ve mezar taşlarından pek çok mezar tipinin bulunduğu alanda kümbetli mezarlar (Foto-22) yanında lahit şekilli mezarlar yer almaktadır (Foto-23). Özellikle Oğuz boylarına ait mezarlar ve Kıpçak boylarına ait mezarların yan yana bulunduğu be mekânda özellikle Oğuz tamgalarının ve kayı tamgasının bulunduğu mezar taşlarının koyun şekilli mezar taşlarında bulunması ilgi çekici ve araştırılması gereken bir husustur (Foto-24).

SONUÇ

Kazakistan'ın Mangıstav/Mangışlak eyaleti 10. yüzyıldan itibaren Oğuz ve Kıpçak Türk boylarının ortak mekânı olmuş ve uzun bir birliktelik sonrası, bugün Kazak boylarının yaşadığı bir coğrafyadır. Bu coğrafyada 10 yüzyıldan günümüze ulaşan pek çok Ata Mekân ve bu mekânlarda binlerce mezar ve mezar taşı bulunmaktadır.

Bugün Kazakistan, Cumhurbaşkanı Nursaltan Nazarbayev'in liderliğinde kendi milli kimliğini inşa ve genç kuşakları üst kimlikte Türk, alt kimlikte Kazak değerleriyle yetiştirebilmek ve geleceğe hazırlamak için pek çok kültürel proje hazırlamaktadır. Ortak Türk kültürün araştırılıp gün yüzüne çıkarılması ve gelecek kuşaklara aktarılmasında bu projeler son derece önemlidir. Bizim de 15-20 Mayıs 2018 günleri, Sn. Prof. Dr. Bibiayşe NURDEVLETOVA Hanımın daveti üzerine katıldığımız alan araştırmasında gördüğümüz ve paylaştığımız bu araştırmanın sonuçlarıyla ilgili başlıca şunları belirtmek uygun olacaktır.

1. Mangışlak tam bir Bozkır iklimi ve doğal yapısına sahip olup büyük ölçüde kalkerli taş, yani kireç taşı bulunmaktadır. Bu nedenle mezarların ve mezar taşların çoğu bu taşlardan yapılmıştır.

2. Mangışlak Ata mekânlarında Türk Dünyasının en eski mezar tipi "Kurgan"lar bulunmaktadır. Bu kurganların çoğu dağılmış taş yığınları halinde olsa da değerlidir.

3. Mangışlak Mezar tiplerinden pek çoğu kurgan dönemi sonrasında, kubbeli, kümbet, türbe mezar şeklinde yapılmış olup, bu mezar tipi Yurt, Otağ veya Oda tipi yapılarla ilişkilendirilmeli ve aynı zamanda Türk kültüründe "Ata Ruhları" "Atalar Kültü" kavramlarıyla ilişkilendirilmelidir.

4. Bu kümbet şeklindeki mezarların giriş kısmında çeşitli hayvan figürleri bulunmakla birlikte, çoğunlukla at, deve ve bunları binit olarak kullanan kişi tasvirleri görülmektedir. Bunlar eski Balbal taşların devamı olarak ilk mezar kitabesi ve mezar taşlarındaki yazılı metinlerin farklı bir şekli veya göçebe hayvancılıkla geçinen Türk boylarının anlatımı olmalıdır.

5. Üçüncü tip mezarlar dikdörtgen biçimde olup, bu yapılar coğrafi imkânlarla ve İslami dönemde geliştirilmiş lahit düşüncesiyle ilişkisi düşünülebilir. Bu tip mezarlarda kayrak taşların kullanıldığı, kurganlardaki yığma taşlar yerine, kayrak taşlardan ikisinin sağ ve sol tarafa ve birinin ikiye bölünerek baş ve ayakucuna dördüncü kayrak taşın ise kapak olarak kullanıldığı görülmektedir.

6. Dikdörtgen, lahit şeklinde olanların kapak kısmını sağlamlaştırmak ve mezarda yatan kişinin hangi boydan geldiğini göstermek için Koyun "Koy Tastar" biçimli taşların kullanıldığı görülmektedir. Bunların bir kısmı ise Koç "Koçkar Taş" şeklindeki taşlar olup, bunlar da mezar sahibinin kimlik ve statüsüyle ilgili olabilir.

7. Bunların dışında yatık olarak koyulmuş çeşitli şekillerde yuvarlak taşlar da mevcuttur.

8. Daha yakın zamanlarda bu taşların yerine Türkiye sahasında da gördüğümüz dikey taşların bulunduğu görülmektedir.

9. Ata mekânların bazılarında yer altı mescidi bulunmakta ve bunlar, kalkerli taşların oyulmasıyla yapılmıştır.

10.Ata mekânların ziyaretine büyük önem verildiği ve çok özenli davranıldığını; ziyaret sırasında İslam öncesi uygulamalarla İslami uygulamaların birlikte ve iç içe yapıldığı görülmektedir. Bunların başında Fatiha ve İhlas surelerinin okunması yanında bu mekânlarda bulanan kutsal ağaçlara bez bağlamak, ağaç etrafında üç defa dönmek, mezar taşlarının üzerine saymalı taş adı verilen, küçük taş parçaları bırakmak gelmektedir. Ziyaret yerlerine götürülen yiyecekler oraya gelenlere ikram edilmekte ve paylaşılmaktadır.

Sonuç olarak, Mangışlak'ta bulunan Ata Mekânların orta Türk Kültür mirası olarak Kazak bilim insanlarıyla birlikte araştırılması ve daha yeni bilgiler elde edilmesi son derece önemlidir. Kazakistan bu tür ortak çalışmalara açıktır ve bütün bilim insanlarını desteklemektedir.

KAYNAKÇA

Taşağıl, Ahmet (2003). "Mangışlak." İslam Ansiklopedisi, C. 27, ss. 569-570.

Azhigali, Serik (2014). Monuments of Mankystau and Ustyurt. Almatı: Öner.

EKLER: FOTOGRAFLAR

Foto-1: Beyimbet Ata Mekânı

Foto-2: Karaağaç Evliya Mekânı ve Mezarlığı.

Foto-3: Üç Dam Mezarlığı

Foto-4: Kentti Baba Mezarlığı ve Mezar Taşları

Foto-5: Dolı Apa Mezarlığı ve Figürlü Mezar Taşları.

Foto-6: Otpan Tav'da Aday Ata Anıt Mezarı.

Foto-7: Otpan Tav'da Aday Ata Mezarı Yanındaki Kurgan.

Foto-8: Otpan Tav'da Aday Ata Mezarı Yanındaki Ağaç ve Meşale.

Foto-9: Auren (Ören Tepe)

Foto-10: Masat Ata Mekânı

Foto-11: Koç Şeklinde Mezar taşı

Foto-11: Masat Ata Mekânında Koç Şeklinde Mezar Taşı (Koçkar Tas).

Foto-12: Masat Ata Mekânında Koyun Şeklinde Mezar Taşı (Koy Tas).

Foto-12: Masat Ata Mekânında Koyun Şeklinde Mezar Taşı (Koy Tas).

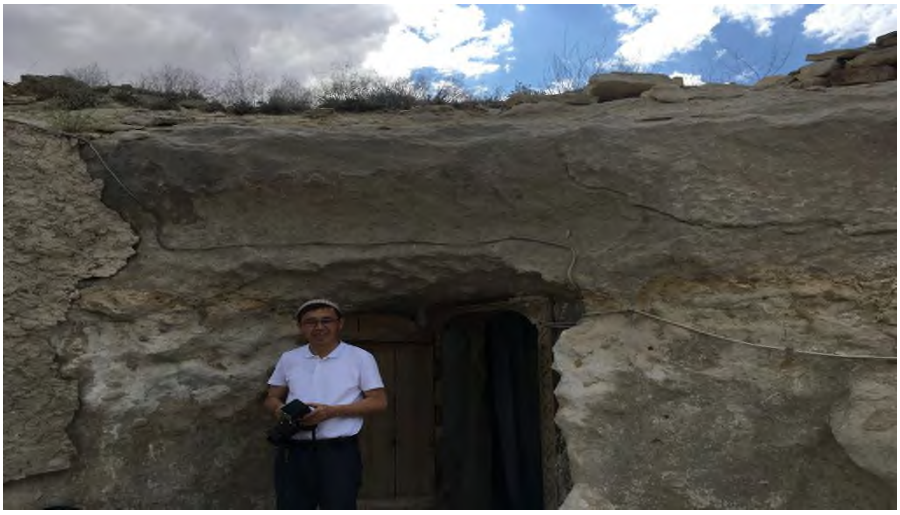

Foto-13: Şopan (Çoban) Ata Mekânının Giriş Kapısı.

Foto-14: Şopan (Çoban) Ata'nın Yeraltı Mescidindeki Mezarı.

Foto-15: Şopan (Çoban) Ata'nın Yeraltı Mescidindeki Dilek Ağacı.

Foto-16: Şopan (Çoban) Ata Mekânında Bir Mezar Taşı ve Saymalı Taş Uygulaması.

Foto-16: Şopan (Çoban) Ata Mekânında Bir Mezar Taşı ve Saymalı Taş Uygulaması.

Foto-16: Şopan (Çoban) Ata Mekânı Mezarlığından Bir Mezar Taşı

Foto-17: Beket Ata Mekânı Giriş Kapısı ve Misafirhanesi

Foto-18: Beket Ata Mekânı Gidiş Yolu Dış Görünüşü.

Foto-19: Beket Ata Mescidi ve Mezarının İçi Görünüşü.

Foto-20: Beket Ata Mekânının Dışında Ateş Yakarak Dilek Dileme.

Foto-21: Sisem Ata Mekânı ve Mezar Yeri.

Foto-22: Sisem Ata Mekânında Kümbetli Mezarlar.

Foto-23: Sisem Ata Mekânında Lahit Şeklinde Mezarlar.

Foto-24: Sisem Ata Mekânında Kayı Tamgalı Mezar Taşları

BİR BATI ANADOLU KASABASINDA YOK OLAN MEZARLIKLAR VE KURTARILABİLEN MEZAR TAŞLARI: TURGUTLU ÖRNEĞİ

Lost Graveyards in a West Anatolian City and Some Gravestones Which Can Be Saved: Example of Turgutlu

Mehmet GÖKYAYLA*

ÖZET

Bu çalışmada mezarlıkların bir şehrin tarihi açısından ne kadar önemli ve içerdiği bilgilerle ne derece değerli olduğu ele alınacaktır. Türkiye'nin birçok şehrinde eski mezarlıklara yeteri kadar önem verilmemiş ve hatta bunlar zaman içerisinde yok olmaya mahkûm olmuşlardır. İnceleme Ege Bölgesi'nin büyük ilçe merkezlerinden birisi olan Turgutlu özelinden yola çıkılarak yapılmış ve günümüze ulaşmayan mezarlıkların izleri sürülmüştür. Bu kapsamda birçok mezarlık olduğu tespit edilmiş; her birisinin kapladıkları alan, kullanıldıkları dönem ve yok oluş süreçleri kısaca ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Turgutlu, mezarlık, mezartaşları, belediye, Yunan İşgali, kamu alanı*

ABSTRACT

In this article we try to explain the importance of the old graveyards for the history of cities. Old cemeteries were not given enough attention in many cities of Turkey and mostly old graveyards were lost in time. These study was carried out in Turgutlu, one of the major district center of the Aegean Region. In Turgutlu many lost graveyards were found and their areas, their period of usage and their extinction process are tried to be expounded.

Keywords: *Turgutlu, graveyard, gravestones, municipality, Greek invasion, public utilities field*

Giriş

Tarih incelemelerinde mezarların ya da mezarlıkların kıymeti inkâr edilemez bir hakikattir. İlk çağlardan bu yana tekil ya da toplu halde bulunan mezarlar, arkeoloji ve tarih disiplinlerine çok önemli bilgiler sunmaktadır. Bu gerçek, günümüze yaklaştıkça, bir diğer ifadeyle, Osmanlı Devleti ve Osmanlı şehri düşünüldüğünde de geçerliliğini korumaya devam edecektir. Zira hangi dine mensup olursa olsun yaşayanlar, ölülerine farklı şekillerde olmakla beraber her dönemde saygı duymuş ve bunu, ölüm olgusu etrafında oluşan âdet ve ritüellerle göstermiş ve günümüzde de göstermeye devam etmektedirler.

Ölüm etrafında oluşan ritüeller, defin gelenekleri, mezarların ve başuçlarındaki taş ya da kitabelerin şekilleri, mezarlıkların konum ve yerleri, kültürden kültüre değiştiği gibi, günümüzden maziye bakınca bugünün araştırmacısına da çeşitli veriler sunmaktadır. "Bir Batı Anadolu Kasabasında Yok Olan Mezarlıklar ve Kurtarılabilen Mezar Taşları: Turgutlu Örneği" başlıklı bildiride bu hususlardan birisi olan mezarlıkların yerleri, mümkün olduğunca tarihleri ve yok oluşları, Turgutlu ilçesi örneğinden yola çıkarak işlenmeye çalışılacaktır.

Turgutlu'nun da içerisinde olduğu bölge, Saruhanoğulları tarafından 1303-1313 yılları arasında fethedilmiştir. Bugünkü şehrin bulunduğu yerde söz konusu fetih öncesinde bir yerleşim olup olmadığı sorusu halen kesin olarak cevaplanabilmiş değildir. Bir Türk-İslam yerleşim yeri olarak Turgutlu'ya dair şu an için bilinen en eski tarihli vesika, II. Bayezid dönemine ait bir defterdeki kayıttır.[1] Bu tarihten sonra köyün hızla gelişerek bir kasaba haline geldiğini ve bu büyümenin günümüze kadar devam ettiğini biliyoruz. Turudlu yahut ilerleyen zaman içerisindeki adlandırmayla Turgutlu köyünün/kasabasının kurulduğu yer ve gelişme bölgeleri, eldeki bilgi ve bazı vesikalar üzerinden yorumlanarak çıkarılabilmekte; ancak pek çok farklı sebepten dolayı bu hususta da şu an için kesin sonuca ulaşılamamaktadır. Maalesef günümüze ulaşamayan mezarlıkların yerleri, bu konuda bazı ipuçları vermekte ve bilhassa şehrin yüzlerce yıl içerisindeki büyüme istikametleri, böylelikle bir miktar açıklığa kavuşturulabilmektedir.

Günümüzün modern Turgutlusunda yaşayan bireyler için, geçmişte şehrin birçok yerinin mezarlık olduğunu öğrenmek çok şaşırtıcı bir bilgi haline gelmiştir; zira bugün yeşil alan, okul ya da birçok kamu binasının bulunduğu alanın, çok değil, 60 ile 80 yıl arasında bir geçmişe gidildiğinde mezarlık olduğu bir hakikattir.

Şehrin neredeyse dört bir yanına yayılmış mezarlıklar: Davullu Mezar, Dede Karaağaç Mezarlığı, Alankuyu Mezarlığı, Kır Mezar, Subaşı/Acarlar Mezarlığı, Çarşı Mezarlığı ve Orta Mezar adlarını taşımaktadır. Bunların dışında Kurtuluş Savaşı sona erene kadar ilçede ikamet eden Rum ve

* Turgutlu Kent Müzesi Sorumlusu, mgokyayla@yahoo.com

[1] EMECEN, Feridun; "Bir Osmanlı/Türk Kentinin Doğuşu Turgutlu Kasabasının Ortaya Çıkışı ile İlgili Meseleler"; Uluslararası Turgutlu Sempozyumu Bildirileri; Cilt: 1; s: 3; Turgutlu; 2018

Ermeniler ile 1960'lara kadar küçük bir grup olarak burada yaşayan Yahudilerin ayrı mezarlıkları ile birçok camiin de haziresinin var olduğu bilinmektedir. 1930'lardan 1990'lara gelindiğinde ise cami hazireleri dâhil, sayılan mezarlık alanlarının tamamının bu hüviyetlerini kaybettiği müşahede edilecektir. Bu süreç nasıl yaşandı ya da hiç de küçümsenmeyecek sayıdaki bu mezarlıklar, nasıl oldu da niteliklerini kaybederek mezarlıkların kapladığı alanlar bugünkü haline geldi? İşte, cevaplamaya çalışacağımız sorular, bunlar olacak.

Turgutlu Mezarlıklarındaki İlk Tahribat ve Yangın

Turgutlu'nun mezarlıklarındaki tahribat 29 Mayıs 1919 ile 7 Eylül 1922 tarihleri arasında yaşanan Yunan işgali günlerinde başlar. İşgalin ilk günlerinden itibaren işgal kuvvetleri, Müslüman halka işkenceye varan eziyetlere başlamışlardır. Darp, dayak ve ırza tecavüz gibi maddi işkencelerin yanında ibadetlerin engellenmesi gibi manevi eziyetler de bu dönemde sıklıkla rastlanan olaylardandır. Bu anlamda mezarlıklar da hedef alınmıştır. "*Müslümanlara ait mezar taşları parça parça edildikten başka sırf hakaret olsun diye mezarlık mer'a olarak da kullanılmıştır. Meyhane Pazarı yanındaki Büyük Mezarlığın (Burası daha çok 'Çarşı Mezarlığı' adıyla bilinir, M.G.) bir köşesi, masalar konularak meyhane olarak kullanılmıştır.*"[2] Bu gibi olaylar neticesinde ilçedeki hangi mezarlık alanının ne ölçüde tahrip edilmiş olduğunu maalesef bilemiyoruz. Ancak düşman işgalinden kurtuluşun hemen ardından çekilmiş olan bazı fotoğraflarda Yunan ordusunun şehrin hemen tamamını yakmış olması neticesinde ibadethanelerin bazılarının tamamen, bazılarının ise kısmen yok edilmiş olmasına rağmen hazirelerinin ayakta oldukları görülmektedir. Yine 1930'lu, 40'lı yıllara ait bazı fotoğraflar, artık muattal oldukları açıkça belli olsa dahi, ele alınan mezarlık ve hazirelerin mevcut olduğunu sarahatle ortaya koymaktadır.

Turgutlu, 7 Eylül 1922'de düşman işgalinden kurtulmuştur. Ancak, 26 Ağustos'ta başlayan Türk ordusunun 'Büyük Taarruz'unun ardından, 30 Ağustos 1922'de tam anlamıyla bozguna uğrayarak dağılan Yunan kuvvetleri, kaçarak terk etmek zorunda kaldıkları işgal bölgelerinden ayrılmadan önce buraları planlı bir şekilde yakmaya başlamıştır. Ege Bölgesi'nde ve Güney Marmara'da bu felaketten nasibini almayan yerleşim yeri yok gibidir. Bu şehirlerden birisi olan Turgutlu, neredeyse tamamen küle dönmüştür. 6300'den fazla evin var olduğu şehirde yangın sonrasına ayakta kalabilen bina sayısı yaklaşık 200'dür. Yangın yalnızca mesken ya da işyeri olarak kullanılan yapıları değil; kamu binaları ile şehirdeki birçok cami ve mescidi de ya yok etmiş ya da kullanılamayacak duruma getirmiştir. Bahsedilen öyle bir felakettir ki; kurtuluşun ardından belediyenin yapması gereken en önemli iş, artık belirlenmesi neredeyse mümkün olmayan parsel sınırlarını yeniden saptamaya çalışmak ve şehre yeni bir imar planı hazırlamak olacaktır.

Muhtemelen 1924 yılında, Turgutlu'nun ilk kadastro haritaları ile 'istikamet planı' olarak adlandırılabilecek ve şehrin yangın sonrasındaki yerleşimini yeniden düzenleyen planlar hazırlanır.[3] Bu çalışma ile elbette birçok sokağın yeri ve şekli de değişmiştir. Dolayısıyla yeni planın mesken arsalarında olduğu gibi, bazı mezarlık ve camilerin de parsel sınırlarını değiştirdiği, daralttığı düşünülebilir. İlçedeki tarihî camilerin çevre sokaklarında gerçekleştirilen çeşitli altyapı çalışmaları esnasında rastlanan çevre duvarlarının temel kalıntıları ya da iskelet parçaları bu düşünceyi kanıtlar niteliktedir.[4]

Mezarlıklar Nizamnâmesi ve Turgutlu'nun Mezarlıkları

Görev, sorumluluk ve bu doğrultuda gelirleri de günümüze göre çok kısıtlı olan belediyeler, 1930'da yürürlüğe giren 1580 sayılı Belediye Kanunu ile çok daha farklı bir statüye kavuşmuştur. Bu kanunla birlikte yerel yönetimlerin yetki alanları önemli ölçüde arttırılmış ve idarî yapıları da yeniden düzenlenmiştir. Bunun ardından Belediye Kanunu'na dayanarak hazırlanan Mezarlıklar Nizamnâmesi[5], 9 Ağustos 1931'de Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Söz konusu nizamnâme ile

[2] Öğüt Gazetesi; Ankara; 13 Şubat ve 19 Mart 1921'den aktaran: Kamil Su; Manisa ve Yöresinde İşgal Acıları; s. 29; 1986; Ankara

[3] GÖKYAYLA, Mehmet Tüzel; "Turgutlu'nun İmar ve İskân Tarihi"; Uluslararası Turgutlu Sempozyumu Bildirileri; Cilt: 2; s. 901; Turgutlu; 2018

[4] 2000'lerin ilk yıllarında Alankuyu ve Pazar Camilerinin çevre yollarındaki çalışmalarda bu gibi kalıntılara rastlandığını Turgutlu Belediyesi Fen İşleri Müdürlüğü çalışanlarından Recep Özgen ifade etmiştir. O dönemin diğer bazı çalışanlarına da bu bilgi teyit ettirilmiştir.

[5] http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/2.3.11410.pdf ; Erişim tarihi: 06.10.2018

mezarlıklar, belediyelere devredilenler ve belediyeye devredilmese de takibi ve defin için ruhsat işlemleri yine belediye tarafından yürütülecek olanlar şeklinde ikiye ayrılmıştır. Buna göre vakıflara ait tüm tapulu ya da tapusuz mezarlıklar ile metruk ve sahipsiz mezarlıkların tamamı, tüm vakıf gelirleri ve var ise nakitleri ile birlikte belediyelere devredilmiştir. Tapuyla tasarruf olunan, şahıslara ve ailelere ait hususi vakıf mezarlıkları ile cami harimlerindeki mezarlıklar yani hazireler ise, belediyeye devredilmeyenleri oluşturmuştur. Mezarlıklar Nizamnâmesi'ndeki hükümlerin uygulanmaya başlamasının ardından Turgutlu'daki tarihî mezarlıklar, peyderpey bozularak mezarlık hüviyetlerini kaybedecek ve arsaları farklı amaçlarla kullanılarak bilinçli ya da bilinçsizce günümüze hatıralarının dahi kalmaması sağlanacaktır. İşin bir diğer acı tarafı ise, bu sürecin cumhuriyetin erken dönemiyle sınırlı kalmayıp 1990 gibi çok yakın bir tarihe kadar devam etmesidir.

Davullu Mezar: Günümüzdeki yerleşimine göre şehrin nispeten kuzeyinde ve Albayrak Mahallesi'nin içerisinde kalmaktadır. Yüzyıllardır güneye doğru yayılma eğilimi gösteren Turgutlu'nun tarihî büyüme istikametleri göz önünde bulundurulduğunda en eski mezarlıklardan birisi olduğu anlaşılmaktadır[6]. 1930'lu yıllarda mezarlık tamamen bozularak belediyenin fidanlığı haline getirilmiştir. Ayrıca mezarlık alanının çok küçük bir bölümü şehitlik olarak ayrılmış; şehrin kurtuluşu esnasında şehit düşen beş askerin naaşı ilk defnedildikleri yerden buraya taşınarak defnedilmiştir[7] ve başlarına sembolik bir abide dikilmiştir.

Yaklaşık 40 dönüme yayılan buradaki fidanlık alanı, zamanla çeşitli faklı işlevlerin de birleştirildiği, belediyenin çeşitli amaçlarla kullandığı bir saha haline gelmiştir. İtfaiye teşkilatı ilerleyen tarihlerde bu alanın bir bölümüne taşınmıştır. Yine alanın bir bölümü belediye şantiyesi olarak işlevlendirilmiş; atölyeler ve depolar buraya konumlandırılmıştır. 1990'lara gelindiğinde artık fidanlık olarak anılan Davullu Mezar'ın önemli bölümü, içerisinde küçük bir hayvanat bahçesinin dahi bulunduğu, Turgutlulların piknik yaptıkları bir yeşil alan haline getirilmiştir. 2004 sonrasında ise alan yeniden ve bu sefer tamamen kimlik değiştirmiştir. İlk olarak 21.363 metrekarelik kısmı ayrılmış ve o günlerde inşa edilen binalar ile birlikte Celal Bayar Üniversitesi Turgutlu Meslek Yüksek Okulu'na tahsis edilmiştir. Bunun dışında kalan ve 3000 metrekareden daha fazla bir kısma ise yüksek okulun kullanımı amacıyla atölye binaları yaptırılmıştır. Meslek Yüksek Okulu'nun güneyinde kalan 10000 metrekarelik arsa ise üzerine bir meslek lisesi inşa edilerek Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir. Son olarak da Davullu Mezar'dan belediyenin elinde kalan 3200 metrekarelik arsa, üzerine inşa edilen bina ile birlikte İlçe Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'ne verilmiştir.

Demiryolunun hemen güneyinde kalan Davullu Mezar'ın 40 dönüm civarında bir araziye yayıldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde söz konusu alanın kuzeyi demiryolu ile Hatboyu Sokak ve kuzeyi ise Nişancılar Sokak ile sınırlandırılmış durumdadır.[8]

Mezarlıktan geriye günümüze ulaşabilen tek bir mezar kalmıştır ve bilhassa civarda yaşayanlar tarafından buranın bir evliya yatırı olduğuna ve Davullu Dede denilen bu evliyanın şehrin kuruluşu esnasında gelip buralara yerleştiğine inanılmaktadır.[9] 'Davullu Dede' olarak anılan evliyanın ismi son yıllarda her nasılsa değişerek Bereket Dede'ye çevrilmiş ve Karaağaç Yolu'nun kaldırımında kalan kabir, son derece modern bir mermer çerçevenin içerisine alınmıştır. Mezarlıktan kalan bir diğer hatıra ise, alanın doğusunda kalan Davullu Mezar Sokağı'dır.

Dede Karaağaç Mezarlığı: Davullu Mezar'ın 450 metre kadar güneyinde yer almaktadır. İsmindeki 'dede' ifadesinden dolayı bir tekke ya da dergâh çevresinde ortaya çıkmış ve zamanla

---

[6] GÖKYAYLA, Mehmet Tüzel; a.g.m.; Uluslararası Turgutlu Sempozyumu Bildirileri; Cilt: 2; s. 891; Turgutlu; 2018. (Mehmet Tüzel Gökyayla, bu mezarlığın Dede Karaağaç Mezarlığı ile birlikte 16. yüzyıla ait olduğunu ifade etmektedir.)

[7] Çevre İnceleme Komitesi; Turgutlu Çevre İncelemesi; s. 12; İzmir; 1965. (Bu konuda anılan kaynak haricinde herhangi bir matbu eser ya da vesikada bilginin teyit edilmesi mümkün olmamıştır.)

[8] Mezarlıklar ile ilgili bilgi verilirken günümüzdeki konumlarının net olarak anlaşılabilmesi amacıyla, söz konusu alanları çevreleyen sokaklar anılmaktadır ancak 1922'deki Turgutlu yangını öncesinde anılan sokakların var olup olmadığı; mevcut iseler dahi tam olarak ne şekilde ve hangi istikamette uzandıkları bilinmemektedir. Dolayısıyla bu konuda verilen bilgiler esasında yaklaşık konumları aktarabilmektedir.

[9] AKGÜL, Hüseyin; Turgutlu Evliyâ ve Menkıbeleri; s. 21; Manisa; 1995. Anılan kitaptaki Davullu Dede'nin kabrini gösteren fotoğrafta mezartaşı olarak bir sütunun kullanıldığı görülmektedir. Mezartaşı olarak bu tür sütunların kullanımının bölgede Beylikler Dönemi ve hemen sonrasına tarihlendiği düşünülürse buradaki mezarlığın Turgutlu'nun bilinen en eski mezarlığı olması, 'Davullu Dede' denilen zatın da sıradan birisi olmama ihtimalleri –söz konusu dönemde bu tür mezartaşları her merhumun başucuna dikilmezdi- daha da kuvvetlenecektir.

bağımsız bir mezarlık haline gelmiş bir hazire olabileceğini düşündürse dahi, şu ana kadar bu düşünceyi destekleyecek bir vesikaya ulaşmak mümkün olmamıştır.

Turgutlu Belediyesi Meclis Tutanaklarından ilk olarak mezarlığın çok küçük bir bölümüne dört muhtaç aile için birer baraka inşa edildiği anlaşılmaktadır. 26 Nisan 1958 tarihindeki belediye meclisi toplantısında da mezarlığın 3264 metrekarelik bölümü, burada inşa edilecek olan Bozkurt İlkokulu için 'Maarif İdaresi emrine' tahsis edilmiştir.[10] Tarihini tam bilemediğimiz bir dönemde de mezarlığın geri kalan yaklaşık 1500 metrekarelik kısmı, yine Millî Eğitim'e devredilerek okulun sahası genişletilmiştir. Hayırsever İhsan Erturgut tarafından okula yakın dönemde yeni bir bina yaptırılmış ve bunun ardından okula hayırseverin ismi verilmiştir.

Günümüzde Bozkurt Mahallesi sınırları içerisinde kalan Dede Karaağaç Mezarlığı'nın 5000 metrekareye yakın bir araziye yayıldığı anlaşılmaktadır. Alanın çevresi Karaağaç Yolu, Yaylalı Kapı Sokak, Limoncu Sokak ve Sart Sokak ile sınırlanmıştır.

Hangi döneme kadar kullanımda kaldığı bilinememektedir[11] ve mezarlıktan geriye tek bir mezar dahi kalmamıştır ancak bu alanın yakınlarında yaşayanlar arasında cenazelerin rahat bırakılmadığı için zaman zaman geri geldiklerine dair fizik ötesi hadiseler anlatılmaktadır.[12] Mezarlıkla ilgili günümüze gelebilen tek husus, vaktiyle Dede Karaağaç Mezarlığı'na ulaşımı sağlayan yolun halen Karaağaç Yolu olarak anılıyor olmasıdır.

Alankuyu Mezarlığı: Mezarlık ve civarı, bu bölgede yer alan ve günümüzde sembolik olarak varlığını sürdüren 'Alankuyu' adlı bir kuyudan dolayı bu isimle anılmaktadır. Konumu sebebiyle Turgutlu'nun Davullu Mezar ve Dede Karaağaç Mezarlığı'ndan sonra tarihî olarak üçüncü mezarlığı burası olmalıdır.

1920'li yıllara kadar kullanılmakta olduğu bilinen Alankuyu Mezarlığı[13], zaman içerisinde mezarlık vasfını yitirmiş ve tıpkı diğer eski mezarlıklarda olduğu gibi, farklı kamu hizmetlerine yönelik olarak işlevlendirilmiştir. 30 dönüm kadar bir alana yayılan mezarlığın yaklaşık 10900 metrekarelik alanı, üzerinde hastane inşa edilmesi için belediye tarafından Sağlık Bakanlığı'na verilmiştir.[14] Sonrasında da yine Alankuyu Mezarlığı'nın sahasının içerisinde kalan 2905 metrekarelik kısma Verem Savaş Dispanseri, 1474 metrekarelik kısmına da huzurevi inşa edilmiştir. Anılan kamu kurumlarından yalnızca huzurevi günümüzde aynı işleviyle kullanılmaya devam etmektedir. Verem Savaş Dispanseri 2000'lerin başlarında yıkılarak arsası yeşil alan haline getirilmiş; Devlet Hastanesi binaları da hastanenin taşınmasının ardından yıkılarak yerine İmam Hatip Orta Okulu inşa edilmiştir.

Günümüzde Yıldırım Mahallesi'nde yer alan Alankuyu Mezarlığı, Alankuyu Sokak, Cumhuriyet Caddesi ve Gar Sokak ile çevrilidir. Tarihî mezarlık alanının kuzey sınırının nereye kadar uzandığı tam olarak anlaşılamamaktadır. Zira yukarıda anılan kamu kurumlarına verilen arazilerin haricinde kalan yerlerin "*ev buhranının kısmen kaldırılması ve evsiz vatandaşların birer ev sahibi olmalarını temin gayesiyle*" parsellenerek satılmasına[15] karar verilmiştir ve bu uygulamanın tam olarak hangi parselleri kapsadığı hususunda arşivdeki belgelerde yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Mezarlıktan geriye iki mezar kalmıştır ve bu mezarların sahiplerinin Şifa Dede ve Niyet Dede adlı evliyalar olduğuna inanılmaktadır. Mezarların çevresi yakın zamanda mermerden bir çerçeve içine alınmıştır ve burada medfun olan şahısların gerçek kimliklerine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.[16]

---

[10] Turgutlu Belediyesi Arşivi; Belediye Meclis Kararları; 26/4/1958 tarih ve 15 numaralı karar

[11] 1942 doğumlu olan Mehmet Tüzel Gökyayla, 1950-51 yıllarında burada mezartaşlarının bulunduğunu, alanın metruk dahi olsa büyük ölçüde mezarlık vasfını koruduğunu söylemektedir. (Mehmet Tüzel Gökyayla ile 13/10/2018'de yapılan görüşme)

[12] Yeni evlendiği sırada vefat eden bir gelinin, gelinliğiyle defnedildiği ve bazı geceler mezarından çıkıp civar sokaklarda ağlayarak gezindiği, söz konusu halk anlatılarından birisidir.

[13] Abdül Ekmekçi (Doğum tarihi: 1945) 10 Eylül 2018 tarihinde kendisiyle yapılan görüşmede, 1920'li yıllarda vefat eden dedesinin burada medfun olduğunu ifade etmiştir.

[14] Turgutlu Belediyesi Arşivi; Belediye Meclis Kararları; 08/11/1949 tarihli karar (Karar numarasına ulaşılamamıştır)

[15] Turgutlu Belediyesi Arşivi; Belediye Meclis Kararları; 08/06/1954 tarihli oturumun karar sureti

[16] Burada özellikle belirtilmesi gereken husus, mevcut alanda 90'lı yıllara kadar tek bir mezar ve tek bir 'dede'nin var olduğuna inanılıyor olmasına rağmen sonrasında ilkinin yanına ikinci bir mezar ilave edilmesidir. Değişiklik sadece mezar sayısında da

Kır Mezarlık: Şehrin güneyinde yer alan Kır Mezarlık'ın konumu göz önünde bulundurulduğunda burasının da Davullu Mezar ve Dede Karaağaç Mezarlığı'na göre daha yakın tarihlerde kullanılmaya başlanan bir mezarlık olduğu ortaya çıkacaktır.[17] 1940'lı, hatta 50'li yıllara kadar burada definlere devam edildiği de bilinmektedir. Mezarlığın çevresindeki bölge '93 Harbi'nden sonra (1876-77 Osmanlı-Rus Savaşı) bölgeye gelen muhacirler tarafından iskân edilmeye başlanmıştır ve 1950'lere kadar Balkanların farklı bölgelerinden devam eden göçler neticesinde Turgutlu'ya gelenlerin önemli bölümü buralara yerleştirilmiştir. Burada oluşan mahalle de muhtemelen adını mezarlıktan alarak resmiyette olmasa da halk arasında 'Kır Mahalle' olarak anılmaya başlanmıştır.

25905 metrekarelik bir sahaya yayılan mezarlığın alanı, günümüzde Şehitler Mahallesi içerisinde yer almaktadır ve alanın çevresi Şentürk Sokak ve Yedi Eylül Yolu ile sınırlanmıştır.

1980'li yıllara gelindiğinde bazı mezarların başuçlarında Osmanlıca kitabelerin yer aldığı Turgutlu'daki son mezarlık alanı olarak burası kalmıştır. Dönemin belediye başkanı olan Mehmet Tüzel Gökyayla (Belediye başkanlığı: 1984-1989) söz konusu mezartaşlarının teker teker yok olduğunu fark etmiş ve Manisa Müzesi'nin şifahî olurunu alarak kalan tarihî niteliği olan taşları toplatarak muhafaza altına aldırmıştır.

1990'da mezarlık bozulmuş ve kamyon garajı olarak işlevlendirilmiştir. Mezarlığın bozulacağı ve kamyon garajı yapılacağı, yakınları burada medfun olanların cenazelerini o günlerde kullanılmakta olan yeni mezarlık alanına taşıtabilecekleri ilan edilmesine rağmen bu konuda yalnızca 35 kişi müracaat ederek taşıma işlemlerini gerçekleştirmiştir.[18] 2007-2008 yıllarında da kamyon garajı buradan taşınarak eski mezarlık alanına TOKİ tarafından yeni evler inşa edilmiştir. Eski Kır Mezarlık, günümüzde yüzlerce konutun bulunduğu ve binden fazla insanın ikamet ettiği modern bir site bölgesi haline gelmiştir.

Subaşı ya da Acarlar Mezarlığı: 1900'lerin ilk yarısına kadar kullanımda kaldığını düşündüğümüz bir diğer mezarlık da Subaşı Mezarlığı'dır. Bu alana Acarlar Mezarlığı ya da 'Acarlar Mahallesi'ndeki mezarlık' da denmektedir. Mezarlığın geçmişi ile ilgili olarak elimizde hiçbir somut bilgi bulunmamaktadır. Ancak şehrin en son gelişme bölgesinde olduğu için 19. yüzyılda kullanılmaya başlandığı düşünülebilir.

İlk olarak 1950'li yıllarda inşa edilen İzmir-Ankara Karayolu'nun Turgutlu'dan geçen bölümü, mezarlığın güney kısmını içine almış ve buradaki mezarlar yolun altında kalmıştır. Bunun ardından 25/11/1965 tarihindeki Belediye Meclisi toplantısında "eskiden beri tütün fidesi icarına verilmekte" olan belediyeye ait mezarlık alanının "*1/2000 ölçekli imar pafta haritasındaki garaj yeri*"[19] olarak revize edilmesi yani Subaşı Mezarlığı'nın imar planında garaj yeri olması karara bağlanmıştır. Bu karar doğrultusunda 1970'li yıllarda alanda inşa edilen Turgutlu Otobüs Garajı yaklaşık kırk yıl boyunca burada hizmet etmiştir.[20] Garajın yeni yerine taşınmasının ardından ise inşa edilen fakülte binaları Celal Bayar Üniversitesi'ne devredilmiş; 2013-2014 eğitim yılından itibaren Celal Bayar Üniversitesi Hasan Ferdi Turgutlu Teknoloji Fakültesi burada eğitime başlamıştır. Söz konusu alan şu anda yaklaşık 15 bin metrekare kadar olsa dahi Subaşı Mezarlığı'nın yayıldığı sahanın bunun iki katına yakın olduğu düşünülmelidir. Zira Turgutlu Kent Müzesi Arşivi'nde bulunan bir fotoğraf, mezarlığın bugünkü İzmir-Ankara Yolu'nun güneyine kadar devam ettiğini açıkça göstermektedir.

Subaşı Mezarlığı'nın son hatırası olarak kalan iki mezar, 1990'lı yıllara kadar varlığını sürdürmüş; bu yıllardan sonra ise maalesef onlar da kaybolmuştur.

Çarşı Mezarlığı (Büyük Mezarlık): Çarşı Mezarlığı, günümüzde şehir merkezinin neredeyse tam merkezinde kalmaktadır. Şu anki yerleşime göre bu mezarlığın konumunu tarif etmek gerekirse Belediye Hizmet Binası'ndan kuzeye doğru Postane'nin ve birçok dükkânın bulunduğu yaklaşık olarak Fayton Pazarı Mevkii'ne kadar uzanan alan olduğu söylenebilir. Turan Mahallesi'nin içerisinde kalan

değildir. Başlarda buradaki mezarda yatan şahsın Bekçi Dede olduğuna inanılmaktayken, günümüze Bekçi Dede'nin ismi dahi ulaşmamıştır. Bekçi Dede ile ilgili bilgi için Hüseyin Akgül'ün Turgutlu Evliyâ ve Menkıbeleri kitabına bakılabilir (s. 50).

[17] Bu alandan toplatılarak günümüze ulaşan mezartaşlarının en eski tarihli olanları 18. yüzyıla aittir.

[18] Abdül Ekmekçi ile 10 Eylül 2018 tarihli görüşme.

[19] Turgutlu Belediyesi Arşivi; Belediye Meclis Kararları; 25/11/1965 tarih ve 18 sayılı karar

[20] Garaj için ayrılan arsanın kuzeyinde yer alan Fatih İlkokulu (okulun adı günümüzde Şadi Turgutlu Ortaokulu'dur) da muhtemelen mezarlığın bir bölümünün üzerine inşa edilmiştir. Ancak bununla ilgili bir vesikaya ulaşılmamıştır.

alan Uray Sokak, Eski Manisa Yolu, Akçakmak Yolu ve Baltacı Mahmut Yolu (bazı yerlerde Baltacı Mahmut Yolu değil; Atatürk Bulvarı'na kadar genişlemektedir) ile çevrelenmiş durumdadır.

30 dönümün üzerindeki mezarlık alanının sınırlarını tam olarak saptamak, 1922'deki yangın sonrasında sokak yapısının büyük ölçüde değiştiği de göz önünde bulundurulursa, bugünün şartlarında imkânsıza yakındır.

Önceki bölümlerde de zikredildiği gibi, Çarşı Mezarlığı'nın Yunan işgali günlerinde önemli ölçüde tahribata uğradığı, mezartaşlarının kırıldığı ve bir bölümünün de mera haline getirilerek mezarların üzerinde koyunların otlatıldığı bilinmektedir.[21] Dolayısıyla bu mezarlığın işgalden kurtuluştan sonraki günlere dahi ulaşamadığı, işgal günlerinde belki de tamamen yok edildiği düşünülebilir. Mezarlıklar Nizamnâmesi ile belediye mülkü haline gelen ve adından da anlaşılabileceği üzere döneminde de şehrin alışveriş mahallinde yer alan Çarşı Mezarlığı, zamanla üzerinde dükkânların yer aldığı ve giderek çarşının bir parçası haline gelen bir işlev kazanmıştır.

Orta Mezarlık: Mezarlığın hangi dönemden itibaren kullanıldığı ya da kullanımın ne zaman sona erdiği konularında maalesef şu an için herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Çarşı Mezarlığı'nın bir miktar güneyinde yani şehrin daha sonra yerleşime açılan bölümünde yer aldığına göre bu mezarlıktan daha sonraya tarihlemek mümkündür.

Yerleşim yerlerindeki arkaik isimlendirmelerin hiçbir zaman temelsiz olmadığı dikkate alınacak olursa, 'Orta Mezarlık' adının, yan yana bulunduğu Rum Mezarlığı ile Çarşı Mezarlığı'nın arasında kalmasından dolayı verilmiş olması ihtimal dâhilindedir.

Orta Mezarlık'ın yayıldığı alan günümüzde Cumhuriyet Mahallesi'nde kalmakta ve Akçakmak Yolu, Atatürk Bulvarı ve Yedi Eylül Yolu ile sınırlanmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi Rum Mezarlığı ile yan yanadır ve aralarındaki sınırın nerede olduğu bilinmemektedir. Dolayısıyla 10 dönüm civarında bir sahaya yayıldığı öne sürülebilirse de bu konuda temkinli olmak yararlı olacaktır.

Cumhuriyetin ilk yıllarına ait bazı fotoğraflarda mezarlığın muattallığı ve metrukluğu açıkça görülmektedir. Mezarlık alanı muhtemelen 1930'lu yıllarda düzlenmiş ve yeşil alan olarak yeniden işlevlendirilmiştir. Alanın resmiyetteki adı Atatürk Parkı olsa dahi, Orta Mezarlık adlandırmasının ilk kelimesi halk hafızasında yer etmiş ve burasının yaygın olarak Orta Park olarak bilinmesini sağlamıştır.

Diğer Mezarlıklar: Turgutlu'da yukarıda isimleriyle anılanların dışında da mezarlıklar bulunmaktadır. Bunları da Gayrimüslim mezarlıkları, diğer Müslüman mezarlıkları ve cami hazireleri olarak üç grupta kısaca değerlendirmek gerekmektedir:

a) Gayrimüslim Mezarlıkları: Yunan işgalinden kurtuluş günlerine kadar ilçede ikamet eden Ermeniler ve Rumlar ile neredeyse 1970'lere kadar burada yaşayan Yahudilerin, her bir grubun kendilerine ait olmak üzere mezarlıkları mevcuttur. Ermenilerin mezarlığının günümüzde şehrin merkezinde kalmış olan Ermeni Kilisesi'nin[22] çevresinde, hazireye benzer bir yapıda olduğunu düşünüyorsak da bu hususta somut bilgi sahibi değiliz. Rumların mezarlığı da, bu gruba ait iki kiliseden birisi olan Agios Nikolaos / Aya Nikola Kilisesi'nin[23] çevresinde yer almaktadır. Her iki mezarlık da Rum ve Ermenilerin Turgutlu'dan ayrıldıkları 1922 yılından sonra yok olmuştur.

Yahudi Mezarlığı ise çok daha sonraki döneme kadar varlığını devam ettirmiştir. Yahudiler, Turgutlu'da 1967 yılına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.[24] Yahudi cemaatinin burada varlığını bildiğimiz tek mezarlığı, şehrin güneyinde yer alan ve Gavurtepe olarak adlandırılan tepenin doğusu haricindeki kesimleri ve etekleridir. Bu tepenin günümüzde Ankara Asfaltı'nın bulunduğu yerlere kadar olan yamaçları ve belki de asfaltın bir kısmı mezarlık alanının içerisindedir. Yahudi nüfusun 1920'lerden itibaren her geçen yıl daha da azalması ve 1970'lere ulaşmadan şehirde hiç Yahudi kalmaması

[21] Öğüt Gazetesi; Ankara; 13 Şubat ve 19 Mart 1921'den aktaran: Kamil Su; Manisa ve Yöresinde İşgal Acıları; s. 29; 1986; Ankara

[22] Bu kilise çevresine inşa edilen eklentilerle birlikte önce Halkevi, sonrasında da uzun yıllar belediye binası olarak kullanılmıştır. Halen ayakta olan bina bugünlerde Turgutlu Belediyesi Etkinlik Merkezi olarak yeniden işlevlendirlmektedir.

[23] Aya Nikola Kilisesi Rumların şehirden ayrıldığı 1922'den 1939'a kadar metruk kalmış; o tarihte de yıkılıp temelleri ve yapı malzemeleri kullanılarak aynı arsaya Hükümet Konağı inşa edilmiştir. Bina halen aynı amaçla kullanılmaktadır.

[24] BORA, Siren; "Geçmişten Günümüze Turgutlu Yahudileri: Kısa Bir Değerlendirme"; Uluslararası Turgutlu Sempozyumu Bildirileri; Cilt: 1; s. 314; Turgutlu; 2018

neticesinde bu mezarlık da metruk ve tamamen bakımsız hale gelmiştir. 1970'lerde bu alanın hemen yanında yer alan eski bir bina tadil edilerek gazino haline getirilmiş ve Yahudi Mezarlığı zamanla bu gazino çevresinde bir yeşil alan haline dönüşmüştür. Burada mevcut olan Yahudi Mezarlığı'ndan dolayı tepenin 'Gavurtepe' olarak isimlendirilmesi de 18/2/1981 tarihli Turgutlu Belediye Meclisi Yerine Kaim Komisyon'un toplantısında 'Atatepe' olarak değiştirilmiştir.[25] Mezarlıktan geriye kalması gereken mezartaşları ise muhtemelen 70'li yıllarda –nasıl olduğunu bilmediğimiz bir surette- kaybolmuşlardır. Dr. Siren Bora'nın 'Turgutlu Yahudilerinin Kayıp Mezartaşları Bulunabilecek mi?'[26] başlıklı okunmaya değer makalesinde konuyla ilgili daha detaylı bilgilere ulaşmak mümkündür.

b) Müslüman mezarlıkları: Yukarıda detaylı olarak açıklananların haricinde sözünü etmemiz gereken ve günümüze ulaşmayan iki Müslüman mezarlığı daha bulunmaktadır. Bunların ilki Yahudi Mezarlığı'nın yanında yer alan Gavurtepe'nin doğusundaki mezarlıktır. Cumhuriyet döneminde de kullanıldığı bilinen bu mezarlığın ne zaman kullanılmaya başlandığı bilinmemektedir. Turgutlu'nun 1950 tarihli imar planı paftalarında da burası 'eski mezarlık' olarak geçmektedir ve sınırları tam olarak belli olmasa da çok küçük bir alana yayıldığı anlaşılmaktadır. Halen yeşil alan olarak kullanılmaya devam edilen bu alanda günümüze ulaşan mezar sayısı yalnızca üçtür ve Yahudi Mezarlığı ile yan yana olmasından dolayı halk arasında yaygın olarak buradaki mezarların 'gavur mezarı' olduğu inancı bulunmaktadır.

Hakkında kısaca bilgi vereceğimiz son mezarlık ise günümüzde Yedi Eylül Stadyumu ve Kapalı Spor Salonu'nun bulunduğu bölgede yer almaktadır. 1930'ların ikinci yarısında o dönem halen definlerin yapıldığı Kır Mezarlık'ın kapasitesini doldurması üzerine yeni bir mezarlık alanı ihdası zorunluluğu ortaya çıkmış ve bu alan mezarlık olarak belirlenmiştir. Birkaç yıl süreyle definlerin gerçekleştiği alan, batısından akan Irlamaz Çayı'nın taşması neticesinde sel altında kalmış ve mezarlar bozulmuştur. Bu olay neticesinde alanın mezarlık olarak kullanımının uygun olmadığı anlaşılmış ve Kır Mezar'ın hemen doğusunda kalan ve 2000'lere kadar kullanılacak olan yaklaşık 60 dönümlük alan mezarlık haline getirilmiştir. Irlamaz Çayı kenarındaki diğer mezarlık ise çok kısa sürede unutulmuş ve 1953'te yapılan bir imar tadilatı ile burası spor sahası olarak revize edilmiştir.[27] Bu mezarlıktan günümüze herhangi bir mezar kalmamış olsa da birkaç servi ağacı alanın mazideki hüviyetini bizlere hatırlatmaktadır.

c) Cami hazireleri: Mazisi Osmanlı dönemine ya da öncesine uzanan hemen her yerleşim biriminde olduğu gibi Turgutlu'da da eski cami ve mescitlerin neredeyse tamamının hazireleri olduğu bilinmektedir. Turgutlu özelinde bu hususu değerlendirirken 1922'deki yangında yok olan cami ve mescitler ile yangın sonrasına ulaşabilenleri ayrı ayrı değerlendirmek gerekecektir.

İlçenin düşman işgalinden kurtuluşunun birkaç gün öncesinde Yunan birlikleri tarafından çıkarılan yangın neticesinde yalnızca ev ve işyerlerinin değil; aynı zamanda çok sayıda cami ve mescidin de çok büyük ölçüde zarar gördüğü ve hatta bazı camilerin yangından yeteri kadar etkinlenmemesi üzerine bombalandıkları bilinmektedir.[28] Bu felaket neticesinde 10 kadar cami ve mescit kurtuluş sonrasında artık kullanılamaz duruma gelmişlerdir. O kadar ki, bazı camilerin yalnızca minareleri ayakta kalmış ve bu ibadethanelerin sonraki yıllarda ayağa kaldırılmaları da mümkün olmamıştır. Paşa (Beşir Ağa) Camii, Koltuk Camii ve Yeni Camii bunlardandır. Anılan camilerin hazireleri de zamanla yok olmuşlardır. Günümüzde hepsi de aslında şehrin merkezi noktalarında kalan bu ibadethanelerin yerleri dahi çok az Turgutlulu tarafından bilinmektedir.

Yangında ciddi zarar görse de sonrasında tadil edilen ya da büyük ölçüde yeniden inşa edilen Pazar Camii, Dereköy Camii, Tatar Camii, Alankuyu Camii, Hacı Zeynel Camii ve Limoncu Camii'nin hazirelerinin olduğu; diğer tarihî camilerin hazirelerinin mevcudiyetinin muhtemel olduğu bilinmektedir. Yangın sonrasındaki yeni şehir planına göre bu camilerin arsaları çevrelerinden geçen yollar ile daraltılmış ve belki de hazirelerinin bir bölümü, çevre sokakların altında kalmıştır. Pazar

[25] Turgutlu Belediyesi Arşivi; Belediye Meclis Kararları; 18/02/1981 tarih ve 14 sayılı karar

[26] www.salom.com.tr/haber-102558-turgutlu_yahudilerinin_kayip_mezar_taslari_bulunabilecek_mi.html (Erişim tarihi: 13/10/2018)

[27] Turgutlu Belediyesi Arşivi; Belediye Meclis Kararları; 05/06/1953 tarihli karar (Karar numarasına ulaşılamadı)

[28] Naşit Hakkı; "Turgutlu Kasabasında Mahalleler Arasında…"; Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti; 2. Kısım; s. 125; 1338; Matbuat ve İstihbarat Matbaası; Ankara. (Yangın sonrasında Turgutlu'ya gelen Naşit Hakkı özellikle Tatar Camii'nin yanmaması üzerine bombalandığını ve bu şekilde çok ciddi tahribata uğradığını ifade etmektedir.)

Camii'nin haziresi 1940'lara, Dereköy Camii'ninki ise 1960'ların ilk yıllarına ulaşmıştır. Ancak bu hazireler nasıl ve ne şekilde bozulduğu, mezartaşlarının ne yapıldığı soruları, şu an için maalesef cevapsız kalmaktadır.

Günümüze Ulaşabilen Osmanlıca Kitabeli Mezartaşları

Tarih ve kültür konularına ilgisi ile tanınan Mehmet Tüzel Gökyayla'nın 1984-89 yılları arasındaki belediye başkanlığı döneminde 'eski mezarlık' olarak mevcut olan ve Osmanlıca kitabeli mezartaşlarının mevcut olduğu tek alan Kır Mezarlık'tır. Gökyayla, zaman zaman gittiği Kır Mezarlık'taki söz konusu taşların eksilmekte olduğunu fark eder ve yapılan inceleme neticesinde mermer olarak kullanılmak üzere bu taşların çalınmakta olduğu anlaşılır. Manisa Müzesi Müdürlüğü'nden şifahî olarak alınan iznin ardından alandaki kalan taşlar toplatılarak belediyenin bir deposunda muhafaza altına alınır. Muhafaza edilen 4'ü ayak taşı olmak üzere toplam 127 mezartaşı, 20 yıl kadar sonra bir incelemeye de konu olmuştur. Bunlar, Muzaffer Tepekaya tarafından okunmuş ve ilçedeki diğer bazı kitabelerle birlikte Turgutlu Belediyesi Kültür Yayını olarak yayınlanmıştır.[29] Söz konusu mezartaşları (içlerinde kırık olduğu için Tepekaya'nın anılan eserinde çalışılmayanlar da bulunmaktadır) bugün Turgutlu Kent Müzesi'nde bulunmaktadır. Bu taşların haricinde de ilçe merkezinde günümüze ulaşan 10 kadar Osmanlıca kitabeli mezartaşı, mezarlığın 'eski kısım' olarak adlandırılan bölümünde yer almaktadır. Mezkûr mezartaşlarının şehir içerisindeki eski mezarlıkların ya da hazirelerin bozulmaları esnasında merhumların yakınları tarafından mezarlar ile birlikte taşınmış olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Sonuç

Araştırmamızda Ege Bölgesi'nin en büyük ilçelerinden birisi olan Turgutlu'nun ilçe merkezindeki günümüze ulaşmayan tarihî mezarlıklar ele alınmıştır. Bu kapsamda ele alınan 9'u Müslümanlara, 3'ü de gayrimüslimlere ait olmak üzere 12 mezarlık ve bazı camilerin hazirelerinin topluca düşünüldüğünde yüzlerce dönümlük alana yayıldığı ve bugünkü ilçe merkezinin hiç de küçümsenmeyecek bir bölümünü içine aldığı görülmektedir.

Genel olarak 15. yüzyılda meskûn hale geldiği kabul edilen Turgutlu'da 1940'lar öncesine ait olan tek bir mezarlık bile kalmamış; yüzlerce yıl boyunca kullanılan bu mezarlıkların toplumsal hafızadaki hatıraları dahi, burada ikamet eden bazı yaşlıları dışarıda tutacak olursak, neredeyse yok olmuştur. Bunun en önemli sebebinin 1922 yılının eylül ayında yaşanan Yunan Ordusu'nun çıkardığı yangın olduğu açıkça görülmektedir. Yangının ardından Turgutlu yeniden planlanıp yapılandırılması gereken bir şehir haline gelmiştir. Bu sebeple neredeyse 1950'li yıllara gelinene kadar Turgutlu Belediyesi yangının tahribatını yok etme, yeni planlamaya göre hak sahiplerinin arsa sınırlarını belirleme ve şehri günün gereklerine uygun hale getirme çalışmalarını sürdürmüştür. Tüm bunlar yapılırken ekonomik yetersizliklerin var olduğu, kurumun birçok alanda kaynak bulmakta ciddi sıkıntı yaşadığı belediye meclisi zabıtnamelerindeki konuşmalardan açıkça anlaşılmaktadır. Bahsi geçen ekonomik sıkıntıların yalnızca yerel ölçekte değil; bir savaştan çıkıp 2. Dünya Savaşı'nın yansımalarını her anlamıyla yaşayan ülkenin genelinde mevcut olduğu da dikkate alınmalıdır. Hal böyle iken tarihî mezarlıklar, neredeyse en baştan inşa edilmeye çalışılan Turgutlu'nun ihtiyacı olan kamu kurumları, yeşil alanlar ya da kamu hizmet alanları için arsa olarak işlevlendirilmişlerdir. Bu durumun kökeninde maalesef tarih ya da tarihî eserler konusundaki duyarsızlık değil ama bilinçsizlik yatmaktadır.

Turgutlu Belediyesi'nin eski mezarlık alanları, farklı amaçlar için kullanılmak üzere düzeltilirken buralardaki mezartaşlarını toplattığı ve bu taşları muhafaza etmek istediği anlaşılmaktadır. 22 Kasım 1941 tarihli belediye meclisi toplantısında meclis üyelerinden Mustafa Kutlu, tarihî değere sahip olan bu taşların muhafaza edilmek üzere Zühtü Akıncı'nın belediye başkanlığı döneminden itibaren (1933-34) Belediye Hastanesi'ne konulduğunu fakat hastanedeki bir görevlinin bu taşları yapı malzemesi olarak kendi özel işinde kullandığına dair bilgi aldığını söyleyerek konunun araştırılmasını istemiştir.[30] Buradan da anlaşılabileceği üzere mezartaşlarının tarihî önemi olduğu düşünülmüş ve bunlar korunmaya çalışılmıştır.

[29] TEPEKAYA, Muzaffer; Osmanlı Dönemi Turgutlu Kitabeleri; 2008; Turgutlu Belediyesi Kültür Yayınları; Turgutlu
[30] Turgutlu Belediyesi Arşivi; Belediye Meclis Zabıtnameleri; 22/11/1941 tarihli toplantı

O günlerde mezarlıklardaki taşlar toplatılmadan, alanlar düzeltilmeden önce Turgutlu'da dönemin tek fotoğrafçısı olan Ahmet Hamdi Bey (Yenice) tüm mezarlıkların fotoğraflarını çekmiştir. Bu fotoğrafların da elimizde şu an için belge olmasa dahi belediye tarafından, mezarlıklar yok olmadan önce birer belge olması amacıyla çektirildiğini düşünüyoruz. Bazılarında görülen kazma ve küreklerden dolayı tam da mezartaşlarının sökülmeye başlandığı sırada çekildikleri anlaşılan fotoğraflar, eski mezarlıklarla ilgili olarak günümüze ulaşan yegâne görsel materyallerdir. Dolayısıyla hem taşların toplatılıp muhafaza edilmek istenmesi hem de mezarlıkların bozulmadan önce belgeleme gayesiyle fotoğraflatılması yönündeki çalışmaları ile belediyenin, bu hususun tarihî anlamdaki kıymetinden tamamen habersiz olduğu söylenemez. Ancak tüm Türkiye'de sözü edilen dönemde geçerli olan maddî sıkıntılar ve tarihî eserlere karşı duyarsızlık, Turgutlu'da da tarihî mezarlıkların yok olmaları neticesini doğurmuştur.

Şehirlerin tarihlerinde mezarlıkların kıymet ve önemleri inkâr edilemez bir hakikattir. Ancak bilhassa erken cumhuriyet döneminde bu durumun anlaşılamadığı ve birçok tarihî eser ve yapıya olduğu gibi mezarlıklara da önem verilmediği bilinmektedir.[31] Manisa'da onlarca dönüm alana yayılan Ulu Mezarlık'ın düzeltilerek önemli bölümünün günümüzde Ulu Park olarak anılan yeşil alana dönüştürülmesi gibi maalesef hemen her şehirde benzer uygulamalar yaşanmıştır ve maalesef yaşanmaya da devam etmektedir. Turgutlu'nun eski mezarlıkları ile ilgili olarak anlatılanlar ve yaşananlar da aslında tüm bunların yalnızca bir örneğini oluşturmaktadır.

[31] Mezarlıkların kaldırılması cumhuriyet dönemine has bir uygulama da değildir. İzmir'de birçok mezarlık 1914-18 yılları arasında Vali Rahmi Bey'in talimatları ile kaldırılmıştır. (Bkz: ÜLKER, Necmi; "Mezar Kitabelerinin İzmir Tarihi İçin Önemi ve Şehit Fethi Bey"; Son Yıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslar arası Sempozyumu Tebliğleri; İzmir; 1994; s. 93-102

EKLER:

Davullu Mezarlık

Davullu Mezarlık'ın bir ucunda oluşturulan Şehitlik ve arkada fidanlık alanı

Cumhuriyet İlkokulu inşaatının yeni tamamlandığı sıralarda çekilen bu fotoğrafın ön kısmındaki alan, o günlerde bozulan Orta Mezarlığın durumunu göstermektedir.

Hacı Zeynel Camii Haziresi

Tatar Camii Haziresi

Hacı Muharrem Camii Haziresi

Pazar Camii Haziresi

Hacı Zeynel Camii Haziresi'nin bir başka bölümü

Atatepe'nın doğusundaki mezarlığa cenaze taşıyan alay ve arkada Subaşı (Acarlar) Mezarlığı'nın uzandığı alan görünmektedir.

KAYNAKÇA

A) Makale ve Kitaplar

AKGÜL, Hüseyin; *Turgutlu Evliyâ ve Menkıbeleri*; Manisa; 1995

BORA, Siren; "Geçmişten Günümüze Turgutlu Yahudileri: Kısa Bir Değerlendirme"; *Uluslararası Turgutlu Sempozyumu Bildirileri*; Cilt: 1; Turgutlu; 2018

Çevre İnceleme Komitesi; *Turgutlu Çevre İncelemesi*; İzmir; 1965

EMECEN, Feridun; "Bir Osmanlı/Türk Kentinin Doğuşu Turgutlu Kasabasının Ortaya Çıkışı ile İlgili Meseleler"; *Uluslararası Turgutlu Sempozyumu Bildirileri*; Cilt: 1; Turgutlu; 2018

GÖKYAYLA, Mehmet Tüzel; "Turgutlu'nun İmar ve İskân Tarihi"; *Uluslararası Turgutlu Sempozyumu Bildirileri*; Cilt: 2; Turgutlu; 2018

Naşit Hakkı; "Turgutlu Kasabasında Mahalleler Arasında…"; *Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti*; 2. Kısım; s. 125; 1338; Matbuat ve İstihbarat Matbaası; Ankara

SU, Kamil; *Manisa ve Yöresinde İşgal Acıları*; 1986; Ankara

TEPEKAYA, Muzaffer; Osmanlı Dönemi Turgutlu Kitabeleri; 2008; Turgutlu Belediyesi Kültür Yayınları; Turgutlu

ÜLKER, Necmi; "Mezar Kitabelerinin İzmir Tarihi İçin Önemi ve Şehit Fethi Bey"; Son Yıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslar arası Sempozyumu Tebliğleri; İzmir; 1994

B) İnternet Kaynakları

http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/2.3.11410.pdf ; Erişim tarihi: 06.10.2018

C) Kaynak Kişiler

Abdül Ekmekçi (1945)
Mehmet Tüzel Gökyayla (1942)
Recep Özgen (1978)

OSMANLI MEZAR TAŞLARINDA SERVİ MOTİFİ

Cypress Motif on Ottoman Tombstones

Dr. Öğr. Üyesi Emine GÜZEL*

ÖZET

Mezar taşları, farklı form ve süslemeleriyle ölen kişinin anısını yaşatmak, ölümden sonraki hayatın varlığına olan inanç ve ölen kişinin kimliğinin belirtilmesi gibi nedenlerle her zaman var olmuştur. Geçmişten günümüze devam ettirilen bu gelenek zamanla gelişerek en güzel örnekleriyle estetik bir değer kazanmıştır. Dönemlere göre birbirinden farklı özellikler kazanan mezar taşları, toplumun tarih, edebiyat, sanat ve yaşam tarzlarıyla ilgili pek çok bilgi taşırlar.

İlk zamanlar sadece ölen kişiye ait mezarın yerini göstermek için sade ve yüksekçe taşlar kullanılmıştır. Fakat zamanla bu taşlara figüratif unsurlar da eklenmiştir. Bu mezar taşları Göktürkler döneminde kurgan ve balbal denilen heykel şeklinde, Selçuklular zamanında anıtsal kitabeli mezar taşı şeklinde yapılmıştır. Osmanlı dönemindeki mezar taşlarında ise çoğunlukla erkek mezar taşlarına işlenen başlıklar dikkat çeker. Bunun yanı sıra mezar taşları üzerine çeşitli bitkisel motifler de işlenmiştir.

Zengin bitkisel süsleme motiflerinin kullanıldığı çok sayıdaki mezar taşının hepsine yer verilmesi daha kapsamlı bir çalışmayı gerektirecektir. Bu nedenle bu çalışmamızda sadece servi ağacı motifinin işlenmiş olduğu mezar taşlarına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Mezar taşı, servi ağacı, Osmanlı, bitkisel, süsleme.*

ABSTRACT

The gravestones in different forms and ornaments have existed at all times for reasons such as respect for the keeping the memories of the dead person, the belief in the existence of life after death and the identification of the person who died. This tradition, which has been going on from past to peresent, evolved over time and gained an aesthetic value with its finest examples. The tombstones, which have different characteristics according to the periods, carry much information about the history, literature, arts and lifestyles of the society.

First times were simple and high-stones used to show the location of the tomb belonging to the deceased person. However, figurative elements have been added to these stones over time. These tombstones were made in the form of sculptures called kurgan and balbal during the Göktürk period and in the form of tombstones with monumental inscriptions during the Seljuk period. In the grave stones of the Ottoman period, the heads which are mostly handled on male tombstones attract attention. In addition to this, various plant motifs have been processed on tombstones. The inclusion of a large number of tombstones in which rich herbal adornment motifs are used will require more extensive study. For this reason, only grave stones, in which the cypress tree motif is processed, are included in this study.

Keywords: *Gravestone, tombstone, cypress, Ottoman, herbal, ornament.*

1. Giriş

Evvelce yerleşim alanlarıyla, dolayısıyla da hayatla iç içe düzenlenmiş olan yaşamın nihai kapısı konumundaki mezarlıklar insanoğluna dünyanın faniliğini anlatan birer remiz olmuşlardır. Asrın mimari ve edebî estetiğinin de sergilendiği mekânlar olan mezarlıklar, içerisindeki mezar taşlarıyla öne çıkarlar. Şöyle ki neredeyse her kültürde var olan mezar taşları, içinde bulunduğu kültürel değerlere göre şekillenir. Bu bakımdan yurdumuzun farklı bölgelerinde zengin örnekleriyle karşımıza çıkan mezar taşları milletimizin vazgeçilmez değerleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Ait olduğu dönemin sosyal ve ekonomik yapısı hakkında da tarihî bir öneme sahip olan bu mezar taşları, üzerlerine işlenmiş yazı, süsleme ve bilhassa ölen kişinin sahip olduğu meslek ve toplumsal statüye göre farklı şekillerde tasarlanmış olan başlıklarıyla tarih, edebiyat, sosyoloji ve sanat tarihi gibi birçok alan için oldukça önemlidir. Zira mezar taşları, yapıldıkları dönemin ekonomik durumu, dil, ifade ve kültürel özellikleri, düşünce yapısı gibi pek çok yönü hakkındaki bilgilerini günümüze taşımaktadır.

Bir şehrin tanınması o şehrin tarihi, kültürü ve kendisini oluşturan şehir sakinleri hakkında pek çok saklı bilgi barındıran mezar taşlarıyla da mümkündür. Zira mezar taşlarının anlaşılması o şehrin kimliği ve geçmişinin anlaşılmasını kolaylaştıran birer tarihi belge niteliğindedir.

Türk mezar geleneğinde mimari üslubuyla bir gelişim seyri gösteren mezar taşlarının, özellikle Osmanlı Devleti zamanında çeşitli sanatların sergilendiği eserler olarak karşımıza çıktığı görülür. Bir tapu ve arşiv belgesi niteliğindeki bu mezar taşları sayesinde ölenin kimliğinin yanı sıra coğrafi isimler,

* İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / emineguzel2352@gmail.com

müesseseler, meslek, sanat anlayışı, sahip olunan inanç, duygu, düşünce ve kültür gibi pek çok bilgiyi elde etmek mümkündür. Mezar taşlarında yer alan önemli unsurlardan biri de çoğunlukla baş taşlarına işlenmiş olan başlıklardır. Sosyal hayatın bir yansıması olan ve toplumsal sınıf için ayırt edici bir sembol olarak kullanılan bu başlıklar sayesinde ölen kişinin cinsiyeti ve sosyal statüsünü anlamak mümkündür.

Osmanlı dönemi mezar taşlarında çoğu zaman bir erkeğin mezarı ile bir bayanın mezarını birbirinden ayırmak mümkündür. Nitekim ölen kişi erkek ise mezar taşında sahip olduğu meslek ya da toplumsal statüye uygun olarak hayattayken kullandığı bir başlık yapılırdı. Ölen kişi bir bayan ise mezar taşına çeşitli bitkisel unsurlarla kadına has bazı takı tasvirleri işlenirdi.

Ölen kişi mezara bırakıldıktan sonra başucu ve ayakucuna birer taş bırakılır. Bunlardan başucuna bırakılan "baş taşı" ya da "baş şahidesi, ayakucuna bırakılan ise "ayak taşı" ya da "ayak şahidesi" olarak isimlendirilir. Çoğunlukla kadın mezar taşlarına işlenmekle beraber erkek mezar taşlarında da görülen çeşitli bitkisel süsleme unsurları çoğunlukla ayak taşlarında görülür. Zira baş taşlarında genellikle ölen kişi hakkında çeşitli bilgilerin yazıldığı kitabesi bulunur. Mezar taşlarında görülen zengin içerikli bu bitkisel motiflerinden biri de rervi ağacı motifidir. Yurdumuzun farklı bölgelerinde yer alan çok sayıdaki mezar taşından üzerine servi ağacı motifinin işlendiği Osmanlı dönemi mezar taşlarının konu edindiği bu çalışmada servi ağacı motifinin işlenmiş olduğu mezar taşları ele alınmıştır. Bu çalışmamızda konuyla ilgili yapılan çalışmalardan elde edilen örneklerin yanı sıra yerinde yapılan araştırma ve incelemelerle elde edilen örneklerden yola çıkarak genel bir değerlendirme yapılabilmesi için mümkün olduğunca çok örnek üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Konu ile ilgili yapılan çalışmalardan istifade edilen fotoğraflar ve bizzat yerinde incelemelerimizle edindiğimiz fotoğraflardan oluşan servi ağacı motifinin yer aldığı bu çalışmamızda, fotoğrafın alıntılandığı çalışma, kaynak olarak fotoğrafın hemen altında belirtilmiştir.

2. Servi Ağacı

Yaklaşık 15-20 çeşidi olan ve Akdeniz ikliminin egemen olduğu tüm bölgelerde yaygın olarak yetişen servi, daha çok mezarlıklarda yetiştirilen uzun ömürlü bir bitkidir (Türk Ansiklopedisi, 1980, XXXVIII. Cilt:467). Servi, dikey olarak yükselen dallarının birbiri üzerine kapanır bir şekilde olmasından dolayı aşağıya doğru genişçe yukarı doğru daralarak tepede sivri olmak üzere konik bir forma sahiptir. Bu formundan ötürü bütün gövdesiyle ışıktan oldukça yararlanır. Sürekli yeşil renk, uzun ömürlülük, dayanıklılık, güzel şekil ve uzun boyluluk gibi özelliklere sahip olması servinin bir yaşam ve güzellik sembolü olmasını sağlamıştır (Çulpan, 1961: 14,16). Yine her zaman yeşil kalabilen servi ağacının kalıcılığı simgelediği de ifade edilir (Laqueur, 1984:131).

Bu özelliklerinden olmalı ki servi ağacı motifi farklı şekillerde mezar taşları üzerine ölümsüzlükle ilgili bir bağ kurularak işlenmişlerdir.[1] Yaz kış yeşil kalabilen ve kendine has hoş bir kokusu olan bu ağaç oldukça uzun bir boya sahiptir. Mezarlıkların havasını değiştirmek için genellikle mezarlıklara dikilen servi bu nedenle hüzün verici bir ağaç olarak da görülmüştür (Arseven, 1998, IV.Cilt:1779). Zamanla Türk tezyinatında bir motif olarak kullanılan servi ağacı, genellikle çeşmelerin ve mezar taşlarının üzerine üslûplaşmış bir şekilde işlenmiştir.

Servi ağacı, ölüm ve faniliğin sembolü olmasının yanı sıra ruhun Allah'a yükselişini, yıl boyu yeşil kalabilmesi ve dik duruşu ile de vahdeti temsil eder. Bununla beraber Allah lafzının ilk harfi olan Elif'e benzetilen servinin rüzgârın sallamasıyla çıkardığı "HÛ" sesiyle Allah'ı zikrettiğine inanılır. Yine halk arasında yaygın olan bir inanışa göre servi her "HÛ" dediğinde kabir sahibinin bir günahı bağışlanır; kabir başındaki servi kuruduğunda ise kişinin hiçbir günahı kalmaz. Servinin dallarının diğer ağaçlardaki gibi rüzgârda kolay kolay sallanmaması, onu sabrın ve temkinin de sembolü yapmıştır. Yine servinin uç kısmının bükük olması, yaratanın karşısında boynu büküklüğün ve âcizliğin bir ifadesi olmakla beraber, kaybedilenin ardından boynu bükük kalmayı ve sabrın gerekliliğini de hatırlatır (Arslan, 2013: 8). Uç kısımlarının hafif yatık olmalarının bir diğer nedeni ise rüzgârda uçları bir yana yatan servinin tabiatta olduğu gibi resmedilmek istenmesi olabileceği gibi, kutsal bir varlığa olan saygı ve teslimiyet olarak da açıklanabilir. Özellikle Kura'nda Rahman suresinde "yıldızlar ve ağaçlar ona secde ederler" şeklindeki Ayet-i Kerime'de (Rahman, 55/6) bu durum açıkça belirtilmiştir (Çulpan:146).

[1] Mezar taşları üzerine işlenen servi ağacı motifleri hakkında detaylı bir bilgi için bkz. Burhan Oğuz, Mezar Taşında Simgeleşen İnançlar, İstanbul, 1983, s.24-31.

Bunların yanı sıra yaşam ve ölümün bir sembolü olan servi ağacının dallarının ışığa doğru yükselişi ideal noktaya ulaşma isteğinin bir göstergesidir. Zira ışık bilgi demektir ve dolayısıyla servi bilgiye yönelme ve birlik sağlamayı ifade eder (Ersoy, 2001: 94-95). Dik ve doğru duruşu ile doğruluğun ve dürüstlüğün sembolü olan servi, nispeten kurak, kireçli sulu alanlarda az miktarda su ile yaşayabilen bir ağaçtır. Genç servi ağaçlarının yeşil kısmı yere yakınken, yaşlı servinin yeşil kısmı zamanla yerden yukarı doğru uzaklaşır ve böylece gövdesi uzun bir görünüşe sahip olur. Bu hali ise yere bağlılıktan kurtulup göğe yükselmeyi temsil eden servinin bir başka özelliği de ölülerden yayılan gazı bünyesine çekmesidir (Ökçesiz, 2013: 25).

3. Mezar Taşlarında Servi

Osmanlı mezar taşlarında geçmişi Orta Asya'ya kadar uzanan kültürün motiflerini görmek de mümkündür (Ökçesiz: 25).Bunlardan biri de Hayat Ağacıdır. Mezar taşlarında yaygın bir şekilde kullanılan ağaç sembollerinden bir olan "Hayat Ağacı motifi, Orta Asya kökenli bir motif olup kullanımı M.Ö. 8. Yüzyıllara kadar iner (Sevim, 2010: 89). Nitekim Türklerin İslam dinine girmeden önceki eski dini olan ve Anadolu'da etkileri özellikle Moğol akınları ile güç kazanan şaman inancında hayat ağacı dünyanın ekseni olarak görülür. Şamanın gökyüzü ve ya yer altı seyahati sırasında bu ağacın yol ya da merdiven olacağına inanılır. Orta Asya inançlarına göre kâinat hayat ağacı, yer, gök ve gezegenlerle temsil edilir. Bununla beraber hayat ağacı ölülerin ruhlarının diğer dünyada yükselmesine de yardımcı olur (Öney, 1970: 290).[2] Türk mitolojisinde Hayat Ağacı, yeri göğü birleştiren bir ağaç olmakla beraber dört mevsim süresince yeşil kaldığına inanılan ve yeşil kaldığı sürece de dünyanın var olacağına inanılan bir ağaçtır. Dünyanın merkezini sembolize eden bu hayat ağacı yer altı, yeryüzü ve gökyüzünü dikey bir merkezde birleştirir. Yine Hayat Ağacı'nın kutlu bir dağın tepesinden yükselerek cennete ulaştığına inanılır. Aynı zamanda bitmez tükenmez yaşamın yani sonsuzluğun simgesi olan Hayat Ağacının en önemli özelliklerinden biri de meyvesiz olmasıdır. (Uslu, 2017: 121).[3] Bu doğrultuda Osmanlı dönemi mezar taşlarında görülen servi ağacı motifini hayat ağacı ile de ilişkilendirmek mümkündür. Bununla birlikte ağaçlar belirli bir bölgede kökleşip yerleşen ve göçebelik bilmeyen yaratıklar olarak vatan anlam ve idealinin de birer sembolüdürler. Dolayısıyla gerek hayat ağacının gerekse servi ağacının sanatın çeşitli alanlarında olduğu gibi mezar taşlarında da birer motif olarak kullanılmaları bu yönüyle de açıklanabilir (Çulpan, 1961: 22). Sonuç olarak, uzun dik formunun elif harfine benzetilmesiyle Allah lafzının ilk harfini teşkil etmesi neticesinde İslam inancı ile kurulan sembolik anlamının yanı sıra daha pek çok anlamın ve özelliğin yüklendiği servi motifi bu özelliklerinden ötürü mezar taşları üzerine çokça işlenmiştir.

Bu dönem mezar taşı ve sandukalarında oyma ya da kabartma olarak pek çok sembol kullanılmıştır. Bu durum Osmanlı medeniyetini teşkil den kültürün ne denli zengin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. İslam sanat anlayışında figür ve figürlü bezeme unsurlarının hoş görülmeyişi bu unsurların sınırlı ölçülerde kullanılması sonucunu doğurmuştur. Bu da sanatın pek çok alanında süsleme unsuru olarak non-figüratif bezemenin önemli bir parçası olan geometrinin, bitkisel motiflerin ve farklı formlarıyla hat sanatının yaygınlık kazanmasını sağlamıştır (Demiriz,1986,11). Şu var ki daha çok dekoratif anlamda kullanılan bitkisel motifler Batı sanatının etkisiyle son dönemlerde natüralist bir karakter kazanmış olsa da ekseriyetle tabiattaki halleriyle olduğu gibi değil, stilize edilerek kullanılmıştır.

İlk örneklerinin kitaplarda görüldüğü ve zamanla diğer süsleme alanlarında da kullanılan çiçek motifleri, özellikle çini sanatının en yüksek ve en olgun devrini yaşadığı XVI. yüzyıl eserlerinde neredeyse bütün örnekleriyle kendini göstermiştir. Bunlar asında öne çıkanlar ise lâle, gül ve karanfil çiçekleridir. Bu dönemde, bahçe çiçekleri olarak isimlendirilen bu çiçeklerle beraber, bahar dalları ve servi ağacı da çok sık rastlanılan motifler arasında yerini almıştır (Birol ve Derman, 2018:113). XVI. yy'la birlikte mezarların ayak taşlarında da sıkça kullanılmaya başlanan servi ağacı motifi (Başkan, 1996:139), Osmanlılar dönemini kapsayan bu dönemde hemen hemen her meslek grubunda hem erkek hem de kadın mezar taşı üzerinde farklı anlamlar içeren bitkisel bezeme unsurlarıyla beraber kullanılmıştır. Yine bu dönemde sanatın neredeyse her alanında görülen bitkisel bezeme unsurları, natüralist ya da stilize olarak iki farklı üslupta karşımıza çıkar. Bu dönemde mezar taşları üzerine işlenen

[2] Mezar taşlarına işlenen hayat ağacı motifi hakkında detaylı bilgi için bkz. Gönül Öney, "Anadolu Selçuklu Sanatında Hayat Ağacı Motifi", Belleten, S.XXXII, Ankara,1968, s.27-30, Oğuz, a.g.e., İstanbul, 1983,:.15-24.
[3] Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bahattin Uslu, Türk Mitolojisi, İstanbul, 2017, s.120-126.

stilize bitkisel bezeme motifleri arasında yerini alan servi ağacını, mezar taşı yüzeyinde bazen tek başına, bazen de farklı bitkisel ve geometrik süsleme unsurlarıyla beraber görmek mümkündür.

Osmanlı dönemi mezar taşlarında rastlanılan servi motifini hem erkek hem de kadın mezar taşlarında görmek mümkündür. Her meslek, sınıf ve farklı zaman dilimlerine ait mezar taşları üzerindeki serfi ağacı motifi sayı olarak bir, iki, üç, ya da daha fazla sayıda olabilmektedir. Serviler şekil olarak tamamen düz ya da tepe kısımlarını oluşturan uçları hafif yana yatık olarak yalnız başına mezar taşı yüzeyine işlendikleri gibi, çiçek, gül, kıvrık asma dalları ve üzüm salkımları arasında ya da güneş, yıldız, vazo ya da kâse ve kuş motifleri ile birlikte olmak üzere değişik şekillerde ele alınmıştır.

3.1. Mezar Taşları Üzerindeki Servi Motifi Örnekleri

Şehir merkezleri, köyler, kasabalar, belde ve mahalle gibi yurdumuzun hemen hemen her köşesinde yer bulan mezarlıklar, bu alanlara dikilen servilerle yeşillenirken, aynı ağacın mezarlıkların ayrılmaz bir parçası olan mezar taşı yüzeylerine farklı formlarda işlenmesi, dikkatleri servi ağacı üzerine çekmiştir.

Bu bölümde yurdumuzun farklı bölgelerinde karşımıza çıkan Osmanlı dönemindeki mezraların çoğunlukla ayak taşı üzerine işlenen bitkisel bezeme unsurlarından servi ağacı motifli olanlarına yer verilmiştir. Söz konusu bu motifi mezar taşı yüzeyine bazı örneklerde yalnız olarak işlenmişken, bazı örneklerde ise farklı bitkisel ve geometrik süsleme motifleriyle beraber işlenmiştir.

Henüz gün yüzüne çıkarılmamış olanlarını da düşünürsek ulaşılamayan çok sayı da örneğin olması kaçınılmazdır. Bu nedenle çalışmamızda mümkün olduğunca ulaşabildiğimiz mezar taşı örneklerini ele aldık. Ulaşılabilen yeni mezar taşlarıyla elde edilen verilerin de değişebileceği kaçınılmazdır.

3.1.1. Servi ağacının mezar taşı yüzeyine yalnız işlendiği örnekler

Trabzon Bafra Büyük Cami haziresinde yer alan Havva Hanım kimlikli mezarın baş taşında bulunan servi, gövde yan yüzeyine işlenmiştir. Gövde yan yüzeyine işlenmiş olan servi motifi, şahidenin alt kısmından başlar ve şahide boyunca yükselerek alınlıkta son bulur. Kök kısmı belirgin bir şekilde şahideye işlenmiş olan servinin gövdesi yukarı doğru sivrilerek yükselir. Uç kısmı sola doğru hafif eğik olan servinin gövde yüzeyindeki yapraklar belirgin olarak tasarlanmıştır. **(Resim 1)**

Samsun Kökçüoğlu Mezarlığı'nda ve baş taşının kırık olmasından ötürü kimliği belli olmayan bir örnekte ise servi ağacı motifi ayak taşı yüzeyinde görülür. Kenarları dilimlerle konturlanan şahide yüzeyine yan yana üç adet olarak işlenmiş olan servilerin yüzeyi sade bırakılmıştır. Yanlardaki serviler şahide alınlığında içe doğru kıvrılmışken, ortadaki servi şahide boyunca yukarı doğru düz bir şekilde yükselmiştir**. (Resim 2)**

İzmir Hacı Turan Camii Haziresi'nde yer alan bir örnekte, servi ağacı motifi şahide yüzeyine yalnız ve yüzeyi sade bir şekilde işlenmiştir. Şahidenin alt bölümü toprağa gömül olduğundan şahidenin ortasına yerleştirilen servinin kök kısmı belli olmayan servi ağacının uç kısmı sağa doğru hafif eğik bir formdadır. **(Fotoğraf 3)**

İzmir Urla Kılıç Ali Paşa Camii haziresinde bulunan bir örnekte ise servi ağacı motifi, aşağıdan yukarıya doğru genişleyen dikdörtgene yakın bir forma sahip ayak taşının ortasına yerleştirilmiştir. Servi ağacı, tepelik kısmı sivri kemer şeklinde düzenlenmiş şahide yüzeyinde aşağıdan yukarıya doğru daralarak yükselir. Ağacın gövdesi hafif kazımalarla hareketlendirilerek budakları belirtilmiştir **(Fotoğraf 4).**

İzmir Kütük Minareli Camii haziresinde yer alan ve baş şahidesi tahrip olduğundan kimliği tespit edilemeyen bir başka örnekte servi ağacı motifi yine ayak taşı yüzeyinin orta bölümüne işlenmiştir. Serviden başka herhangi bir süsleme unsurunun bulunmadığı şahide yüzeyinde servi, şahidenin alt bölümünde yer alan iki yaprak arasından yukarı doğru daralarak yükselir. Şahidenin üst bölümü kırık olduğundan yüzeyi hafif tarama hareketleriyle dilimlendirilen servinin üst kısmının nasıl bir forma sahip olduğu belli değildir. **(Fotoğraf 5).**

Muğla'nın Ortakent Beldesi'nde görülen ve kitabesine göre Bekir Çavuş'a ait bir başka örnekte servi ağacı motifi yarım yuvarlak kemer şeklinde tepeliğe sahip mezar taşının tam ortasında yer alır.

İnce bir kök kısmına sahip ağaç, aşağıdan yukarıya doğru incelerek yükselir. Dikdörtgene yakın bir şekildeki şahidenin yüzeyine işlenen servi, diğer örneklerden farklı olarak burada oldukça kalın düz bırakılmış olup sivri ucu yuvarlak kemerle bitişik bir formdadır. Gövdesi dikdörtgeni andırır şekilde ele alınmış olan taşın yüzeyinde serviden başka bir süsleme unsuruna yer verilmemiştir **(Fotoğraf 6).**

Muğla'nın Ortakent Beldesi'nde görülen ve kitabesine göre Bekir bey'e ait olan başka bir örnekte servi ağacı şahidenin ortasından zarif bir şekilde aşağıdan yukarıya doğru incelerek yükselir. Kök kısmı budaklı olan servinin yüzeyi hafif kazımalarla hareketlendirilerek gövdede sürgünler gösterilmeye çalışılmıştır. Sivri kemer şeklinde bir tepeliğe sahip olan ve aşağıdan yukarıya doğru genişleyen formdaki şahidenin yüzeyine işlenen servinin uç kısmı hafifi sağa doğru kıvrıktır **(Fotoğraf 7)** .

Muğla'nın Ortakent Beldesi'nde görülen ve kitabesinde Bekir Bey'e ait olduğu belirtilen bir diğer örnekte servi ağacı ayak taşı yüzeyinde görülür. Sivri kemer şeklinde düzenlenmiş tepeliği ile dikdörtgene yakın bir forma sahip olan şahidenin ortasına işlenmiş olan servi aşağıdan yukarıya doğru incelerek yükselir. Kök kısmı belli olmayan servinin yüzeyi düz ve sade bırakılmış olup, uç kısmı hafif sağa doğru eğiktir **(Fotoğraf 8).**

Muğla Ortakent'te karşımıza çıkan ve şahidesinde kimliği Esma Kadın olarak belirtilen bir başka örnekte yine yalnız olarak görülür. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen ve kaş kemer şeklinde bir tepeliğe sahip olan şahide yüzeyinde aşağıdan yukarıya doğru daralarak yükselen servi ağacı motifinin uç kısmı sağa doğru kıvrık bir formdadır. Sade bırakılan servi ağacının gövdesinin iki yerinde hafif hareketlerle şekillendirilmiş dal çıkıntısı dikkat çeker **(Fotoğraf 9).**

Servi ağacının mezar taşı yüzeyine yalnız olarak işlendiği bir başka örnek İzmir'de bulunan ve Karadutlu Dergâhı adıyla da anılan Bektaşi Tekkesi'nde karşımıza çıkmaktadır. Kitabesinde Haydar Bey'e ait olduğu yazılan ve aşağıdan yukarıya gidildikçe genişleyen bir gövdeye sahip bu ayak taşı örneğinde servi ağacı şahidenin ortasına işlenmiştir. Aşağıdan yukarıya daralarak yükselir. Üçgen şeklinde düzenlenmiş şahide tepeliğine kadar uzanan servinin ucu hafif sağa doğru eğik bir formdadır **(Fotoğraf 10).**

İzmir Bektşi Tekkesi'ndeki bir başka ayak taşı örneğinde süsleme olarak sadece servi ağacı motifi görülür. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen ve dilimli bir tepeliğe sahip olan ayak taşının ortasında yer alan servi aşağıdan yukarıya doğru daralarak yükselir. Çevresi konturlarla çevrelenmiş ayak taşında tek bezeme olarak görülen servinin gövdesi eşit aralıklarla dilimli olarak açılmış bir biçimde gövdeye budaklı bir görünüm kazandırılmıştır **(Fotoğraf 11).**

Erzurum Esat Paşa Camii Haziresi'nde bulunan bir ayak taşı örneğinde servi ağacı motifi iki iki adet olarak yüzeye işlenmiştir. Aşağıdan yukarıya doğru daraan bir forma sahip ayak taşı yukarıda kaş kemer şeklinde bir tepelşkle son bulur. Ayak taşı yüzeyine simetrik olarak ilenmiş servilerin uçları birbirine bakacak şekilde hafif eğik durumdadır. İnce bir göve üzerinden yukarı doğru incelerek yükselen zarif serviler, yuvarlak kemer şeklinde bir alınlıkla sonlanan dikdörtgen formlu bir kartuş içerisine alınmıştır **(Fotoğraf 12).**

Giresun Piraziz Beyler (Tirali) Mezarlığı'nda yer alan bir başka örnekte şahide üzerinde bu kez üç adet servi motifi görülür. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen ve dikdörtgen kesitli şahide yüzeyine işlenen üç adet servi, gövdede S şeklinde kıvrımlı bir kaideden yükselirler. Ortadaki servi yandakilere nazaran daha uzun olmakla beraber kaideden yukarı doğru yükselerek yuvarlak kemer şeklindeki alınlıkta son bulurken, yanlardakiler ise bunun yarısına kadar yükselir. Ortadaki ve sağdaki servinin ucu sağa dönükken, soldaki servinin ucu sola dönüktür. Üç ağacın gövde yüzeyi de düz bırakılmıştır **(Fotoğraf 13).**

Giresun Piraziz Beyler (Tirali) Mezarlığı'nda yer alan bir başka örnekte ince bir silmeyle çevrilmiş olan ayak taşı üzerinde yine üç adet servi motifi görülür. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen ve dikdörtgen kesitli şahide yüzeyine işlenen üç adet servi şahidenin alt kısmına yerleştirilmiş yaprak formlu bir kaideden yukarıya doğru uzanır. Ortadaki servi aşağıdan yukarıya doğru tepeye kadar yükselerek sivri kemer şeklinde düzenlenmiş şahide alınlığında son bulurken, yanlardaki serviler ise bunun yarısına kadar yükselmiştir. Ortadaki ve soldaki servinin ucu sola doğru kıvrılmışken, sağdaki servinin ucu sağa kıvrıktır. Üç ağacın gövde yüzeyi de düz bırakılmıştır **(Fotoğraf 14).**

Giresun Tirebolu Yeniköy Mezarlığı'nda yer alan bir mezar taşı örneğinde servi ağacı şahide yüzeyine sade ve tek olarak işlenmiştir. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen ve dikdörtgen kesitli bir forma sahip olan ayak taşı üzerinde görülen servi ağacı taşın ortasında yer alır. Bir kısmı toprağa gömülü bir form verilmiş olan ince bir kök üzerinde yukarı doğru daralarak yükselen ağaç, sivri kemere sahip aynalıkta son bulur. Servinin gövde yüzeyi düz bırakılmıştır. **(Fotoğraf 15).**

Giresun Görele Çavuşlu Beldesi Mezarlığı'ndaki bir başka örnekte ayak taşı yüzeyinde serviden başka bir süsleme unsuru görülmez. Yukarıya doğru genişleyen, dikdörtgen kesitli ve düşey dikdörtgen gövdeli bir forma sahip olan ayak taşı yüzeyine işlenmiş olan servi, aşağıdan yukarıya incelerek yükselir ve sivri kemer şeklinde düzenlenmiş alınlıkta son bulur. Ucu sol tarafa doğru eğik olan servinin bu bölümü dikey çizgilerle hareketlendirilmiş, gövdesi ise hafifi hafif dilimlerle hareketlendirilerek gövdeye budaklı bir görünüm kazandırılmıştır **(Fotoğraf 16).**

Kastamonu ili Atabey Gazi Camii Haziresi'ne karşımıza çıkan bir örnekte servi ağacı şahide yüzeyine yine tek başına işlenmiştir. Kaide üzerinden başlayarak yukarı doğru genişleyen ve yuvarlak kemer şeklinde bir tepeliğe sahip şahide yüzeyinin ortasına yerleştirilen servi ağacı motifi kısa bir kök üzerinden yukarıya doğru incelerek zarif bir şekilde uzanır. Diğer örneklerden farklı olarak burada servinin gövdesi dikey çizgilerle hareketlendirilmiştir. Yukarı doğru yükselen ve şahide alınlığında son bulan servinin uç kısmı sola doğru eğik bir durumdadır **(Fotoğraf 17).**

Kastamonu Ferhat Paşa Camii Haziresi'ndeki bir diğer örnekte stilize servi ağacı motifi şahide üzerinde yine tek başına işlenmiştir. Plaka şeklinde bir forma sahip olan ayak taşının gövdesi aşağıdan yukarıya doğru genişler. Servi ağacı motifi gövde yüzeyinin tam ortasında bulunmaktadır. Ağacın tepesini oluşturan uç kısmı güneye/sağa doğru eğilmiş durumdadır. İnce dallarıyla iki yana açılmış bir gövde üzerinde yükselen servi, şahidenin sivri kemer şeklinde düzenlenmiş alınlık kısmında uç kısmı hafif sağa doğru kıvrılarak son bulur **(Fotoğraf 18).**

Kastamonu Atabey Camii Hazire'inde bulunna bir ayak taşı örneğinde servi ağacı yine akantus yapraklarıyla beraber kullanılmıştır. Gövde kısmının tepelik kısmından dilimli bir kemerle ayrıldığı ayak taşı yüzeyine sade ve kalınca bir kök üzerinden yükselen servinin gövdesi ince çapraz dilimler halinde hareketlendirilerek gövdeye sürgünlü bir görünüm kazandırılmıştır. Alınlık kısmında son son bulan servinin uç kısmı hafif sağa doğru yatıktır. Ayak taşının ivri kemer şeklinde düzenlenmiş tepelik yüzeyinde ise yelpaze şeklinde yukarıya, sağa ve sola açılan stilize akantus yaprakları işlenmiştir. **(Fotoğraf 19)**

Servi ağacının motif olarak yalnız başına işlenmiş olduğu bir başka örnek Bursa Emir Sultan mezarlığında bulunan Şerif Ahmet Efendi'ye ait ayak taşıdır.Yaprak dilimleriyle süslü dilimli bir tepeliğin kullanıldığı ayak taşı yüzeyine işlenmiş olan servi üst köşeleri volüt şeklinde düzenlenmiş bir kontür içine alınmıştır. Tek ayaklı ve geniş ağızlı bir vazodan çıkan ve yukarı doğru incelerek yükselen servinin uç kısmı sağa doğru hafif eğiktir. Ağacın gövdesi hafifi kazıma hareketleriyle dilimlendirilerek ağacın sürgünleri belirtilmeye çalışılmıştır. (**Fotoğraf 20)**

Servi ağacının mezartaşı yüzeyine motif olarak yalnız başına işlenmiş olduğu bir başka örnek yine Bursa Emir Sultan Mezarlığı'nda bulunan ve Mustafa Paşa'ya ait olan ait ayak taşıdır. Söz konusu ayaktaşı örneğinde servi ağacı motifi, stilize yapraklardan oluşturulmuş iki kademeli, iki ayaklı ayaklı ve geniş ağızlı bir saksı içinde tasvir dilmiştir. Çift katlı ince bordüelerle dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan stilize servi ağacı, iki yanda açılmış ince dallarıyla zarif bir kök üzerinden yukarı doğru daralarak yükselir. Gövdesi dikey hareketlerle bezenmiş servinin uç kısmı hafif sağa eğitir. Yukardan aşağıya doğru hafifçe daralan dikdörtgene yakın bir gövdeye sahip olan ayak taşı ve akantus yapraklarının yan yana dizilmesiyle oluşturulmuş dilimli bir tepeliğe sahiptir (**Fotoğraf 21)**

Bursa Emir Sultan Mezarlığında bulunan ve Ali Ağa'ya ait ayak taşı örneğinde servi ağacı yine yalnız olarak tasvir edilmiştir. Ayak tasında iki kademeli bir tepelik yer alır. Yatay düzende oval bir forma sahip olan alttaki kısmın yüzeyinde ortada dikey formda stilize bir akant yaprağı ve bu yaprağın iki yanında da C kıvrımlı stilize birer akant yaprağı tasvir edilmiştir. Aşağıdan yukarıya genişleyen bir forma sahip olan ve yüzeyi üstte dilimli bir kemer, altta ise yuvarlak bir kemerle sınırlandırılan ayak taşında tek ayaklı, yüzeyi dilimli ve geniş ağızlı bir saksıdan çıkan zarif bir kök üzerinden yukarı doğru incelerek yükselen servi ağacının uç kısmı sağa doğru eğik bir şekilde tasvir edilmiştir. Gövdesi

gelgitlerle harekelendirilerek budaklı bir görünüm kazandırılan servinin uç kısmı dikey çizgilerle hareketlendirilmiştir **(Fotoğraf 22).**

Kastamonu Yılanlı Camisi Haziresi'nde yer alan ve bir bayana ait olan ayak taşına işlenen servi ağacı bu kez bir hilal motifiyle beraber ele alınmıştır. Dikdörtgen kesitli ve düşey dikdörtgen gövdeli bir formdaki ayak taşı sivri kemer şeklinde düzenlenmiş bir tepeliğe sahiptir. Kalınca bir kök üzerinden aşağıdan yukarıya doğru incelerek yükselen ve yüzeyi sade bırakılan servinin yüzeyi dik duran uç kısmı üzerine ters şekilde bırakılmış bir hilal motifi işlenmiştir. (**Fotoğraf 23)**

Kastamonu Ferhat Paşa Camii Haziresi'nde bulunan diğer bir örnek ise yine ayak taşı üzerinde yer alır. Bu örnekte de stilize servi ağacı motifi hilal motifiyle beraber işlenmiştir. Sivri kemer şeklinde düzenlenmiş bir tepelik kısmı olan ayak taşı, taş malzemeden plaka gövdeli olarak yapılmış olup; alttan yukarıya doğru hafifçe genişler. Sade bir kök üzerinden yukarıya doğru uzanan yüzeyi bezemesiz servinin dik ucu üzerine ters formda bir hilal motifi yerleştirilmiştir. **(Fotoğraf 24)** Benzer bir örnek Kastamonu Yılanlı Camii Haziresi'nde görülür. **(bkz. Fotoğraf 23)**

Adana müzesinde yer alan bir başka örnekte servi ağacı oldukça stilize bir şekilde ayak taşı yüzeyine oldukça stilize bir şekilde işlenmiştir.

Yüzeye kabartma olarak yapılmış olan stilize servi motifi yine kabartma olarak yapılmış olan iki ayaklı ve yüzeyi dilimli saksı içinden yukarı doğru yükselmektedir. Yaprak şeklinde iki budağı bulunan kalınca bir kök kısmına sahip olan servinin ortasında ve tepe kısmında dairesel kompozisyonlar bulunmaktadır. Gövde ve tepe kısmında dairesel bulunmaktadır. Dilimli bir kemere sahip olan ayak taşı yüzeyindeki stilize servi motifi ince bir silmeyle kartuş içine alınmıştır **(Fotoğraf 25).**

Safranbolu Yörük Köyü mezarlığında bulunan bir başka örnekte servi ağacı ayak taşı üzerine yalnız olarak işlenmiştir.Aşağıdan yukarıya genişleyen ve dikdörtgene yakın bir formda olan ayak taşı sivri kemer şeklinde düzenlenmiş bir tepeliğe sahiptir.Aşağıdan yukarıya doğru incelerek yükselen servi alınlıkta son bulur. Servinin uç kısmı hafif sağa doğru eğik olarak tasvir edilmiş olup; gövdesinin dör ayrı bölümüne de iki yana açılan ikişer dal motifi işlenmiştir. Mezar taşında alttan üste doğru giden, ucu sağa doğru kıvrık bir servi ağacı işlenmiştir **(Fotoğraf 26).**

Safranbolu Yörük Köyü Mezarlığı'nda bulunan bir diğer örnekte stilize servi ağacı motifi yine sade ve yalnız olarak ayak taşı yüzeyine işlenmiştir. Dikdörtgen formlu bir gövde ile sivri kemer şeklinde düzenlenmiş bir tepeliğe sahip olan ayak taşı yüzeyi son derece sade bir yapıdadır. Ayak taşı yüzeyinde aşağıdan yukarıya doğru incelerek yükselen servinin gövde yüzeyi sade bırakılmıştır. Uç kısmı çok hafif sola doğru kıvrılan servi, alınlık kısmında son bulur. **(Fotoğraf 27)**

Manisa Gördes Garipler Köyü mezarlığı'nda yer alan bir başka örnekte servi ağacı yine yalnız olarak ayak taşı üzerine işlenmiştir. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen formdaki ayak taşı üçgen şeklinde düzenlenmiş bir tepelik kısmına sahiptir. İnce bir kök üzerinden yukarı doğru düz bir şekilde yükselen servinin alt kısmı yuvarlak bir forma sahiptir. Ayak taşı boyunca yükselen ağacın yüzeyi ters v şeklinde ince çigilerle kazınarak hareketlendirilmiştir. uç kısmı düz bir şekilde alınlığın sivri kısmında son bulur **(Fotoğraf 28).**

Manisa Gördes Hüseyni baba Mezarlığın'nda bulunan bir başka örnekte servi ağacı bir ayak taşı yüzeyine yine yalnız başına işlenmiş olup başka herhangi bir süsleme unsuruna rastlanmaz. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen bir formdaki ayak taşı sivri kemer şeklinde bir tepeliğe sahiptir. Servi ağacımotifi, oldukça sade olan bu ayak taşı yüzeyine son deree basit bir tarzda ele alınmıştır. Aşağıdan yukarıya doğru incelerek yükselen servinin göde yüzeyi sade ve düz bir bırakılmış olup ucu hafif sağa doğru eğik olarak tasvir edilmiştir **(Fotoğraf 29).**

Sivas müzesinde yer alan bir örnekte ayak taşı üzerine işlenen servi motifinin diğer örneklerden farklı olarak biraz daha realist bir form taşıdığını söylemek mümkündür. Dikdörtgen formlu ve stilize yapraklarla dilimlendirilmiş iki katlı tepeliğe sahip bu ayak taşı örneğinde servi ağacının toprağa gömülüm kısmı iki ayaklı olarak görünür bir şekilde tasvir edilmiştir. İki ayaklı, ince ve uzun bir kök üzerinden yukarı doğru incelerek yükselen servinin uç kısmı stilize akantus yapraklarıyla oluşturulmuş bitkisel bir kemerle sınırlandırılmıştır.Gövdesi dikey yönde üç sıra halinde yarım dilimlerle hareklendirilen servinin uç kısmı çok hafif sağa doğru eğiktir **(Fotoğraf 30)**

Yine Safranbolu Yörük Köyü Mezarlığı'nda yer alan bir ayak taşında ise bir elif harfinin işlenmiş olduğu görülür. Aşağıdan yukarıya doğru hafifçe genişleyen ve dikdörtgene yakın bir forma sahip olan ayak taşı sivri kemer şeklindeki bir tepeliğe sahiptir. Oldukça sade olan taşın gövde yüzeyine aşağıdan yukarıya gövdeye tamamen hakim olacak şeklide ve kabartmalı olarak bir elif harfi işlenmiştir **(Fotoğraf 31).**

Pek çok mezar taşı örneğinde gördüğümüz stilize servi ağacı motifi yerine burada elif harfinin yer alması dikkat çekicidir. Çoğu mezartaşı örneğinde görülen stilize servi ağacı motifini, Allah İsmi Celili'nin ilk harfini teşkil etmesi ve Allah'ın birliğini (Tevhid) simgelemesi kazandığı önem neticesinde İslam inancı ile kurulan sembolik anlamıyla İslam Sanatı'nın pek çok alanında bezeme unsuru olarak kullanılan elif harfiyle ilişkeldirmek mümkündür. Zira uzun ve dik formuyla elif harfine benzetilen servi ağacı, hafif eğik olan uç kısmıyla da elif harfinin zülfesini hatırlatmaktadır.

Servi ağacı motifinin mezar taşı yüzeyine yalnız olarak işlenmiş olduğu mezar taşı örneklerinin bulunduğu yer ve kimlik bilgileri:

Bulunduğu Yer	Tarihi	Kimlik	Mezar taşında bulunduğu yer	Yayın Künyesi
Samsun	H.1167/M.1753	Belirisiz	Ayak taşı	Nefes, Samsun, 2002,s. 26, 289.
Samsun	H.1190/M.1776	Erzurum Seraskeri Hacı Paşa'nın eşi, civarın büyük müftüsünün kızı ve Vezir Battal Seyit Hacı Hüseyin Paşa'nın annesi Havva hanım	Baş taşı	Nefes, Samsun, 2002,s. 23,286.
Giresun	H.1208/M.1793–1794	Belirsiz	Ayak taşı	İltar, 2005, s.299.
Adana	H.1228 M.1813	Adana Valisi olan Vezir-i mükerrem Saadetlü el-hac Mustafa Paşa Hazretlerinin kerime-i muhteremeleri Rukiye Hanım Efendi	Ayak taşı	
Muğla	H.1242/M.1826	Mahmud Ağa'nın oğlu Merhum Bekir Çavuş	Ayak taşı	Biçici, *Turkish Studies* s. 1078.
Bursa	H.1251/M.1835	Canbaz İsmail Ağa'nın oğlu Tüfenkcibaşı es Seyyid Ali Ağa	Ayak taşı	
Bursa	H.1254 /M. 1838	Serif Ahmed Efendi	Ayak taşı	
Manisa	H.1257/M.1841.	Yağcı Eminzâde Hacı Mustafa Efendi	Ayak taşı	
Bursa	H.1265/M. 1848	Saraylı Mustafa Pasa	Ayak taşı	
Kastamonu	H.1272 /M.1854	Hacı Kara Ali Ağa	Ayak taşı	Uğraşkan, 2007, s.153.
Erzurum	H.1283 /M.1867	Karyeli (Köylü) el-Hac Ahmed Ağa.	Ayak taşı	Hanoğlu, 2006, s.105

İzmir	H 1292/ M. 1878-79	Dergâhın aşçısı Derviş Yusuf	Ayak taşı	Öztürker, 2013, s.171.
Safranbolu	H.1292/M.1875	Çeyrekzade Hacı Hafız Bayram Efendi	Ayak taşı	Biçici, 2008, s.303
İzmir	H 1293/ M. 1876	Rıza Efendi'nin oğlu Haydar	Ayak taşı	Öztürker, 2013, s.169.
Kastamonu	H.1293/M.1876	Şeyhzade Ahmed Hasib Efendinin Kerimesi Mesamet hanımın	Ayak taşı	
Safranbolu	H.1298 /M.1880	Muratzade Hüseyin eşi Hanife Hanım	Ayak taşı	Biçici, 2008, s.304.
Kastamonu	H.1305 M.1887	Kastamonu eşrafından Şeyh Zâde el Hac Mustafa Bey	Ayak taşı	
Muğla	H.1305 M.1887	Müskebili Muhammed Halil Ağa'nın kerimesi Esma Kadın	Ayak taşı	Biçici, *Turkish Studies* s. 393.
Manisa	H.1307/M.1889	Keçeciz3ade Mustafa Ağa Zevcesi Habibe hanım	Ayak taşı	Biçici, 2004, s.708..
Kastamonu	H.1310 /M.1892	Eflânili Zâde el-Hâc Ahmed Ağa	Ayak Taşı	
Muğla	H.1314/M.1896	Salih Beyzâde Şefket Bey Mahdumu Bekir	Ayak taşı	Biçici, *Turkish Studies* s. 1079.
Giresun	H.1316/M.1898–1899	Hacı Zade Mehmet Efendi İbn-i Eş-Şeyh Hacı Emin Kapudan (Kaptan-Denizci)	Ayak taşı	İltar, 2005, s.182.
Muğla	H.1329/M.1911	Müskebi karyesi eşrafından Ali Beyzâde Ömer Bey	Ayak taşı	Biçici, *Turkish Studies* s. 1080.
Safranbolu	19. yy. sonu veya 20. yy.	Muratzade Hacı Hüseyin oğlu Abdullah	Ayak taşı	Biçici, 2008, s.312.
İzmir	Belirsiz	Belirsiz	Ayak taşı	Bulut, 2010, s.157.
İzmir	Belirsiz	Belirsiz	Ayak taşı	Bulut, 2010, s.178.
İzmir	Belirsiz	Belirsiz	Ayak taşı	Bulut, 2010, s.384.
Giresun	Belirsiz	Belirsiz	Ayak taşı	İltar, 2005, s.18,19.
Giresun	Belirsiz	Belirsiz	Ayak taşı	İltar, 2005, s.21.
Kastamonu	Belirsiz	Belirsiz	Ayak taşı	Uğraşkan, 2007, s.53.
Sivas	Belirsiz	Belirsiz	Ayak taşı	Çetintaş-Karagöz, 2007, s.255
Samsun	Belirsiz	Belirsiz	Ayak taşı	Nefes, Samsun, 2002,s. 170,334.

3.1.2. Servi ağacının mezar taşı yüzeyine farklı bitkisel ve geometrik unsurlarla işlendiği örnekler

Samsun Bafra Büyük Camii Haziresi'nde bulunan Seyyit Ali Bey'e ait bir başka mezar taşı örneğinde servi ağacı motifi şahidenin ortasında şahide boyunca yukarı doğru incelerek yükselir. Üçgen alınlıklı tepede nihayetlenen stilize servinin uç kısmı hafif sağa doğru kıvrıktır. Şahidenin alt kısmında ve servinin kök kısmının her iki yanında simetrik olarak yerleştirilmiş iki adet üzüm yaprağı bulunur. Şahide yüzeyinde kalan boşluk ise serviyi saracak şekilde düzenlenmiş üzerinde yaprak ve üzüm salkımları olan asma ile tamamlanmıştır. Servi ağacının yüzeyi küçük dilimler halindeki oymalarla hareketlendirilerek ağaca budaklı bir form kazandırılmıştır. **(Fotoğraf 32**).

Samsun Bafra Yeni Camii Haziresi'nde yer alan ve Fatıma Selva Hanım'a ait bir başka mezar taşı örneğinde servi motifi yine üzüm salkımlarıyla ve asma yapraklarıyla beraber tasvir edilmiştir**.** Şahide alt kısmının ortasından şahide boyunca yükselen servi motifini her iki taraftan c ve s kıvrımları şeklinde tasvir edilen iki üzüm asması sarar. Servinin yüzeyi yatay yönde gelgitlerle hareketlendirilmiştir. Servi ve asma motifinin etrafı ince silmeler içinde bir dizi halinde işlenmiş nar meyveleri ile konturlanmıştır. Servi ve üzüm asmalarının uçları yukarı dönük yay şeklindeki ince bir dal ile çerçevelendirilmiştir. Bu bölümün her iki yanında da simetrik olarak işlenmiş birer stilize çiçek motifi yerleştirilmiştir **(Fotoğraf 33**).

Samsun Kökçüoğlu Mezarlığı'ndaki caminin doğusunda yer alan bir başka örnekte servi ağacı, resim üçteki örnekle benzer bir formda işlenmiştir. Kitabesinde Samsun vergi tahsildarı Selim Ağa'ya ait olduğu belirtilen ayak taşında görülen stilize servi ağacı motifi, şahidenin ortasına işlenmiştir. Şahidenin orta bölümünde yer alan motif aşağıdan yukarıya doğru yükselir. Şahidenin alınlık kısmında nihayetlenen servinin uç kısmı hafif sola eğiktir. Kök kısmının da işlendiği servinin gövdesi ince kazıma hareketleriyle hareketlendirilerek gövdeye yapraklı dal formu kazandırılmıştır. **(Fotoğraf 34**).

Samsun Kökçüoğlu Mezarlığı'ndaki caminin doğusunda yer alan ve kitabesinde Hediyye Kadın'a ait olduğu belirtilen bir örnekte ise servi ağacı motifi oldukça stilize bir şekilde görülür. Genellikle şahide yüzeylerinde görülen servi ağacı motifi bu örnekte mezarın dikdörtgen prizma formundaki lahdi üzerinde görülür. Lahdin güney ve kuzey cephelerinde görülen servi motifi ilk bakışta birer yaprağı motifini hatırlatan bir formdadır. Cephenin orta kısmın işlenen servilerin uçları sağa ve sola dönüktür. Gövde yüzeyleri yatay yönde hafif eğimli çizgilerle hareketlendirilen ağaçların ortasında yedi yapraklı bir çiçek motifi, yanlarında ise yüzeye tamamen hâkim bir görüntü arz eden birer çarkıfelek motifi yer alır **(Fotoğraf 35**).

Samsun-Çarşamba Rıdvan Paşa Camii Hazîresinde bulunan ve kitabesinde Müderriszâde el-Hâc Mehmed'e ait olduğu belirtilen bir örnekte servi ağacı ayak taşı üzerinde görülür. Başlık olarak genellikle kadınlara ait mezar taşlarında görülen hotozun kullanıldığı bu ayak taşı örneğinde servi motifi şahide yüzeyinin orta bölümüne işlenmiştir. Aşağıdan yukarıya doğru yükselen gövdesi hafif kazıma hareketleriyle budaklandırılmıştır. Tepesi sola doğru hafifçe eğik olarak düzenlenen servi ağacının iki tarafından birer asma sürgünü ağacın gövdesine dolanarak tepeye kadar yükselir. Dal ve yapraklarının simetrik olarak düzenlendiği asmalardan ağaca doğru her iki tarafta birer üzüm salkımı sarkmaktadır **(Foroğraf 36).**

Samsunda karşımıza çıkan ve kitabesinde Gürcü Fatıma Hanım'a ait olduğu belirtilen bir ayak taşı örneğinde servi ağacı motifi yine asma yaprakları ve üzüm salkımlarıyla içi içe tasarlanmıştır. Şahide yüzeyine işlenen servi motifi yayvan ağızlı bir saksıdan çıkarak şahide alınlığına kadar yükselir. İki tarafta servinin gövdesine dolanarak yukarı doğru yükselen ince asma dallarının uçları üçgen alınlıkta birleşir. Yukarı doğru üçlü sarmal oluşturan asma, yaprakları, üzümleri ve filizleriyle ayrıntılı bir şekilde işlenmiş olan dalların üzerinde ikisi ufak, üçü iri olmak üzere dolgun taneli beşer üzüm salkımı bulunmaktadır. Asmaların sarmaladığı servinin gövdesi budaklı bir formda olup, uç kısmı sağa doğru hafifçe eğiktir **(Foroğraf 37).**

Kastamonu Honsalar Camii haziresinde bulunan bir örnekte sevi ağacı motifi, Ahmet Efendi'ye ait mezarın ayak taşında görülür. Yukarıdan aşağıya doğru daralan bir forma sahip şahide, üst bölümünde üçgen bir tepelik ile sonlanır. Şahidenin gövde iç kısmına stilize bir şekilde işlenmiş olan servi ağacı motifi, yine stilize edilmiş bir vazo içerisinden çıkarak sivri kemer şeklinde düzenlenmiş şahide alınlığının bitimine kadar yükselir. İki tarafta servinin gövdesine dolanarak yukarı doğru

yükselen ince asma dallarının uçları üçgen alınlıkta çapraz olarak birleşir. Küçük ebatlı yapraklarıyla şahide yüzeyine işlenmiş dalların üzerinde ikisi ufak, ikisi nispeten irice olmak üzere dolgun ikişer adet üzüm salkımı bulunmaktadır. Asmaların sarmaladığı servinin gövdesi budaklı bir formda olup, uç kısmı sağa doğru hafif eğik bir formdadır. Motif yüzeyleri son zamanlarda yapılmış olması muhtemel üzeri boyalı bir vaziyettedir **(Foroğraf 38).**

Muğla Ortaken'te bulunan ve kitabesinde Hadice Hatun'a ait olduğu yazılı olan bir diğer örnekte servi ağacı yine üzerindeki asma dal ve yapraklı üzüm salkımlarıyla birlikte şahide yüzeyine işlenmiştir. Söz konusu bu örnekte servi, yarım daire şeklindeki ince kontür üzerindeki kök üzerinden yukarıya doğru yükselen, ucu sola doğru kıvrık bir formda tasvir edilmiştir. Gövdesi hafif kazıma hareketleriyle taranarak sürgün şekli verilen servinin sağ tarafından S kıvrımları yaparak yukarı doğru yükselen bir dal çıkmaktadır. Servinin boyunu aşarak şahidenin sivri kemer şeklinde düzenlenmiş tepelik kısmında nihayetlenen dal üzerinde dört adet üzüm salkımı tasvir edilmiştir.**(Fotoğraf 39)**

Giresun Tirebolu Kelesi'ndeki bir başka mezar taşı örneğinde yüzeye işlenen servi, şahidenin yarısından sonra başlar. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen ve sivri kemer şeklinde bir alınlığa sahip olan şahide yüzeyinde görülen servi ağacı bu asma dal, yaprak ve üzüm salkımlarıyla beraber tasvir edilmişir. Yayvan ağızlı bir saksıya benzetilen ve ortadan ikiye ayrılmış kök üzerinden yukarı doğru hafifçe incelerek yükselen servinin etrafında aşağıdan başlayarak serviyi sarmalayan kıvrımlarla yukarı doğru yükselir. Şahide yüzeyinde iki büyük halka oluşturan bu dal ve yapraklar arsında dört adet üzüm salkımı göze çarpar. Sivri kemre şeklindeki şahide tepeliğinin yüzeyini süsleyen akant yapraklarını serviden ayıran ve dilimli kemer şeklinde düzenlenmiş ince kontürle birleşen servinin ucu hafif sola dönüktür. Ağacın gövdesi ise küçük dilimlerle hareketlendirilerek ağaca budaklı bir görünüm kazandırılmıştır. Ayak taşının yüzeyinin servinin kök kısmından aşağısı sade ve düz bırakılmıştır.**(Fotoğraf 40)**

Giresun ili Görele Çavuşlu Beldesi Mezarlığı'nda bulunan ve şahidesinde Süleyman Paşa'nın Zevcesi Fatıma Hatun isminin yazdığı bir başka örnekte de servi ağacı yine ölümsüzlüğün ve bereketin bir sembolü olarak görülen asma ağacı ve bu ağacın meyvesi olan üzüm salkımları arasında tasvir edilmiştir. Her iki yanda yaprak şeklinde küçük birer dalın bulunduğu ince bir kök üzerinden yukarı doğru yükselen zarif servinin gövdesi küçük tarama hareketleriyle budaklandırılmıştır. Yukarı doğru genişleyen ve dikdörtgen kesitli ve düşey dikdörtgen gövdeli bir forma sahip bu ayaktaşı yüzeyine işlenmiş olan servinin etrafında iki sıra asma gövdesinin birbirini S şeklinde dolanmasıyla oluşturulmuş üst üste üç adet çember vardır. Üste doğru büyüyen çemberlerin içerisine ikişer tane simetrik ikişer üzüm salkımı yerleştirilmiştir. Uç kısmı hafif sağa eğik olan servi şahidenin sivri kemer şeklindeki alınlığında nihayetlenir.**(Fotoğraf 41)**

Kastamonu Nasurullah Camii Kadı camii Güney Haziresinde yer alan bir başka örnekte yine servi ağacı motifi, asma dal ve yapraklarıyla arasında üzüm salkımlarıyla ayak taşı üzerinde tasvir edilmiştir. Yukarı doğru genişleyen ve üçgen formflu bir tepeliğe sahip olan ayak taşı üzerinde sağa ve sola kıvrılan dört dallı kalınca bir kök üzerinden yukarıya doğru incelerek yükselen servi ağacının aynalık kısmında son bulan uç kısmı sağa doğru kıvrıktır. Diğer örneklerden farklı olarak yüzeyi dikey ciçgilerle hareketlendirilen servi ağacını aşağıdan yukarıya kıvrımlar yaparak yükselen asma dal ve yaprakları sarmalamıştır. Servi motifi etrafında ayak taşı yüzeyini kaplayacak büyüklükte iki halka oluşturan dallar arsına dört adet üzüm salkımı işlnemiştir.**(Fotoraf 42)**

İzmir Bektaşi Tekkesi'ndeki bir başka ayak taşı örneğinde süsleme olarak servi ağacı motifi ile beraber şamdan ve lale motifleri de görülür. Ayak taşı, aşağıdan yukarıya doğru genişleyen gövde, üstte sivri kemer formunda bir alınlıkla son bulur. Ayak taşı üzerinde ise ortada, gövdesi eşit aralıklarla üç dilimli olarak düzenlenmiş servi ağacı tasviri bulunur. Servi-nin tepesindeki üç dilimli yapraklar açılmış bir şekildedir. Servinin sağ ve solundan simetrik olarak dallarıyla birlikte yukarı doğru yükselen birer lale motifi yer alır. Lale dalarında ise ölüye ışık vereceği, ona yol göstereceği düşüncesiyle bu dallara asılı olan şamdanlıklar göze çarpar.**(Fotoraf 43)**

Muğla Ortakent'te bulunan ve Hüsey'in Çelebi'ye ait bir başka örnekte servi motifi, aşağıdan yukarıya doğru genişleyen formdaki mezar taşı yüzeyine akant yaprakları ve çiçeklerle beraber görülür. İki ince yaprak şeklinde düzenlenmiş kök kısmından yukarı doğru incelerek devam eden servinin gövdesi dilimler halinde taranarak gövdedeki sürgünler gösterilmeye çalışılmıştır. Uç kısmı sola doğru

kıvrık olan servinin üst bölümünde şahidenin tepeliğini süsleyen stilize akant yaprakları yer alır. S ve C şeklindeki kıvrımlar halinde simetrik olarak yerleştirilmiş akant yaprakları aşağıya doğru sarkarak servinin her iki yanına dökülür. **(Fotoğraf 44)**

Kastamonu Atabey Gazi Camii Haziresi'nde yer alan bir başka örnekte ise servi motifi bu kez stilize akantus yapraklarıyla beraber işlenmiştir. Aşağıdan yukarıya doğru genişleye ayak taşının gövdesi tepede sivri kemer şeklinde düzenlenmiş tepelikle son bulur. Alınlık kısmında akantus yaprakları motifi, gövdede ise ucu sağa/batıya doğru hafif eğilmiş halde duran ve kaideden yukarıya doğru incelerek yükselen servi ağacı motifi vardır. Küçük dilimlerle dört eşit bölmeye ayrılmış olan ağacın gövde yüzeyi ince çapraz çizgilerle hareketlendirilmiştir. **(Fotoğraf 45).**

Servi ağacı motifinin zarif bir şekilde işlenmiş olduğıu bir başka mezar taşı Bursa Emir Sultan Mezarlığı'nda bulunur. Ayak taşı yüzeyine işlenen servi motifi,takantus yapraklarıyla oluşturulmuş dilimlve tek ayaklı bir saksıdan çıkan ince bir kök üzerinden yukarıya doğru incelerek yükselir.Uç kısmı hafif sağa yatık yolan servinin gövdesi hafif kazımalarla hareketlendirilerek ağaca sürgünlü bir form kazandırılmıştır. Her iki yanda zarif birer sütun içerisine alınan servinin hemen üzerinde yuvarlak bir kemer yer alır. Sütunların taşıdığı bu kemer üzerinde ise merkezde bir akantus yaprağı motifi ile ve bu motifin iki yanında da C ve S kıvrımlı yaprak motiflerine yer verilmiştir. Ayak taşında bulunan ve İki kısımdan oluşan kademeli başlığın yüzeyine de hilal şekli verilmiş üç adet yaprak motifi işlenmiştir. **(Fotoğraf 46)**

Bursa Emir sultan mezarlığına bulunan bir diğer örnek 49 ile benzer bir kompozisyon gösterir. İki kademeden oluşan yuvarlak bir başlığa sahip olan ayaktaşı gövdesinde iki kademeli bir kemer düzeni görülür. Üstteki dilimli, alttaki ise yuvarlak kemer formundadır. Kemerler arasında akantus yapraklarının yan yana dizilmesiyle oluşmuş bir süsleme mevcuttur. Bu kompozisyon her iki yanda simetrik olarak yerleştirilmiş S kıvrımlı ince dal şeklindeki yaprak motifleri ile süslenmiştir. İçteki yuvarlak kemerli bölüme ise her iki yandan akantus yaprakları şeklindeki sütun baslıklarına sahip sütuncelerle sınırlandırılmış bir çerçeve içinde uç kısmı sağa doğru eğik bir servi ağacı motifi işlenmiştir. Üç kademen oluşan ve üç dilimli yaprak formundaki bir saksı içinden çıkan ince bir kök üzerinden yukarı doğru incelerek yükselen servinin gövdesi hafifi kazımalarla dilimlendirilerek gövdeye budaklı bir görünüm kazandırılmıştır. Saksının alt kısmında her iki yanda simetrik olarak işlenmiş birer akantus yaprak işlenmiştir. Sağa doğru hafifçe eğik olan servinin bu uç kısmına yuvarlak formlu bir tomurcuk yerleştirilmiştir. (**Fotoğraf 47)**

Bursa Emir Sultan Mezarlığı'nda görülen ve Aliye hanım'a ait ayak taşında servi ağacı yine akantus yapraklarıyla birlikte tasvir edilmiştir. Yukarı doğru genişleyen formdaki ayak taşı akant yapraklarıyla dilimli bir şekil kazanan tepeliğe sahiptir. C şeklindeki bir motiften demet halinde çıkan ve yelpaze şeklinde etrafa yayılan iri akant yaprakları yukarı sağa sola kıvrılarak tepelik kısmını süslemektedir. Ayak taşı yüzeyinde dilimli kemere sahip bir kontür çerisine alınan servi ağacı, tek ayaklı, yüzeyi dilimli ve geniş ağızlı bir saksıdan çıkan ince bir kök üzerinden yukarı doğru incelerek zarif bir şekilde yükselir. Gövdesi küçük dilimlerle hareketlendirilen ağacın uç kısmı sağa doğru eğik olup burada bir de tomurcuk tasvir edilmiştir. (**Fotoğraf 48)**

Kastamonu Yılanlı Camisi Haziresi'nde bulunan ve kitabesinde Mesamet Hanım'a ait olduğu belirtilen bir ayak taşı üzerinde ise servi ağacı bu kez akantus yapraklarıyla tasvir edilmiştir. Düşey kareye yakın dikdörtgen gövdeli ayak taşı, bitkisel bir tepeliğe sahiptir. Tepelikte ortada stilize akantus yaprakları ve her iki yanda S kıvrımlı stilize iki yaprak motifi yer alır. Tek ayaklı ve geniş ağızlı bir aksıdan servi, aşağıdan yukarıya doğru incelerek yükselir ve tepeliği gövdeden ayıran yuvarlak kemer şeklindeki bir konturla nihayetlenir. Yüzeyi V şeklinde hafif kazınarak hareketlendirilen servinin etrafı stilize akantus yapraklarıyla sarmalanmıştır. **(Fotoğraf 49)**

Antalya Elmalı Abdal Musa Derga'hı Haziresi'nde yer alan ve bir Bektâşi dedesine ait olan ayak taşı üzerinde servi ağacı stilize akantus yapraklarıyla tasvir edilmiştir. Sivri kemer şeklinde düzenlenmiş bir kemere sahip olan ve aşağıdan yukarıya doğru genişleyen formdaki ayak taşı üzerine stilize olarak işlenmiş servi ağacı, tek ayaklı ve geniş ağızlı bir kâse içinden yukarı doğru incelrek yükselir. Etrafı dairesel formlarda düzenlenmiş akant yapraklarıyla sarılan servinin uç kısmı düz bir şekilde sivri kemer şeklindeki aynalıkta son bulur. **(Fotoğraf 50)**

Manisa Gördes Hüseyni Baba Mezarlığı'nda yer alan bir ayak taşı örneğinde servi ağacı motifi bu kez gerçeğinden oldukça uzaklaştırılmış stilize çiçek motifleriyle birlikte ele alınmıştır. Üçgen şeklinde düzenlenmiş bir tepeliği olan ve aşağıdan yukarıya doğru genişleyen formdaki ayak taşı yüzeyindeki servi ağacı yüksek kabartma tekniği ile işlenmiştir. Gövde yüzeyi V şeklinde taralı olan servinin uç kısmı sola doğru eğiktir. Servinin gövdesinin üst bölümü ile orta bölümünün her iki yanına dallar ilave edilmiştir. Daha uzun olan orta bölümdeki dalların uçlarına ise stilize dal ve yaprak motifleri işlenmiştir. **(Fotoğraf 51)**

Bursa Emir sultan Mezarlığında bulunan bir başka örnekte servi ağacı Nazife Hanım'ın ayak taşı üzerine bu kez kıvrık dallarla birlikte tasvir edilmiştir. Tepelik kısmında merkezde yer alan üç adet gül motifi etrafında gelişen akantus yapraklarıyla oluşturulmuş bir süsleme kompozisyonu dikkat çeker. Bu gül motiflerinin etrafında gelişen akantus yapraklarının uçları aşağı doğru kıvrılarak ayak taşının yuvarlak kemeri üzerindeki diğer akantus yapraklarıyla birleşir. Ayaktaşının gövdesi üzerinde tasvir edilen servi ağacı yaprak şeklinde düzenlenen küçük bir kök üzerinden zarif bir şekilde yukarı doğru yükselir. Ağacın gövdesi üzerine eşit aralıklarla sürgünler işlenmiştir. Tepe kısmı sola kıvrılmış şekilde tasvir edilen servi her iki yandan sağa ve sola çapraz geçişlerle kıvrımlar halinde birbiriyle kesişen ve uçlarında tomurcuklar bulunan dallarla sarmalanmıştır. **(Fotoğraf 52**

İzmir Sungurlu'da bulunan bir ayak taşı örneğinde servi ağacı yine karanfil çiçeği ile beraber işlenmiştir. Benzer iki örneğin Yunanistan Gümülcine ve Aydın Kuşadası'nda görüldüğü bu ayak taşı örneğinde de servi ağacının her iki yanında simetrik olarak işlenmiş kıvrık dal ve yapraklarıyla yukarı doğru yükselen iki karanfil çiçeği bulunur. Stilize servi ağacı, yaprak biçimdeki iki ince dalın bulunduğu zarif bir kök üzerinden yukarıya doğru incelerek yükselir. Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen formdaki ayak taşının üçgen şeklinde düzenlenmiş tepeliği yuvarlak kemer şeklindeki bir silme ile ayrılır. Gövdesi hafif kazımalarla hareketlendirilen servinin uç kısmı düz bir şekilde yukarı doğru uzanarak yuvarlak kemer şeklindeki silmeyle sonlanır. **(Fotoğraf 53)**

Manisa Gördes Hüseyni Baba ezarlığı'nda yer alan bir başka örnekte servi ağacı ayak taşı üzerine stilize olarak yine karanfil çiçekleriyle tasvir edilmiştir. Ayak taşına işlenen bu örnek aynı haziredeki diğer örneklerle ve, Kuşadası, Yunanistan ve Kastamonu'da bulunan diğer örneklerle benzer formda olması yönüyle dikkat çeker. Zira söz konusu bu örneklerde yer alan karanfil çiçekleri ve servi ağacı motifleri, boyut ve birkaç küçük bezeme detayı dışında neredeyse aynıdır. Aşağıdan yukarıya genişleyen formdaki ayak taşı üçgen şeklinde bir tepeliğe sahiptir. Taşın yüzeyine işlenen servi, iki yana açılan kısa dallarıyla orantılı kısa bir kök üzerinden yukarıya doğru incelerek devam eder ve aynalıkta uç kısmı sağa doğru hafif kıvrılarak nihayetlenir. Gövdesi baklava dilimleri şaklinde kazınarak hareketlendirilen ağacın gövdesinde her iki yandan kıvrık dal ve yapraklarıyla yukarı doğru yükselen birer karanfil çiçeği yerleştirilmiştir. **(Fotoğraf 54)**

Manisa Gördes Hüseyni Baba ezarlığı'nda yer alan bir başka örnekte servi ağacı ayak taşı üzerine stilize olarak yine karanfil çiçekleriyle tasvir edilmiştir. Aşağıdan yukarıya genişleyen formdaki ayak taşı üçgen şeklinde bir tepeliğe sahiptir. Taşın yüzeyine işlenen servi, iki yana açılan kısa dallarıyla orantılı bir kök üzerinden yukarıya doğru incelerek dümdüz devam eder ve tepeliğin sivri kısmında nihayetlenir. Ağaç gövdesinde her iki yandan kıvrık dal ve yapraklarıyla yukarı doğru yükselen birer karanfil çiçeği yerleştirilmiştir. .**(Fotoğraf 55)**

Yunanistan Gümülcine (Komotini) Yeni Camii Küçük Haziresi'nde bulunan ve Süleyman Ağa'ya ait bir ayak taşı örneğinde stilize servi ağacı motifi bu karanfil çiçekleriyle birlikte tasvir edilmiştir. Benzer örneklerinin İzmir Urla Kütük Minareli Camii haziresinde ve Kuşadası Adalızade Mezarlığında da görüldüğü bu örnekler, motifler arasındaki üslup benzerlikleriyle de dikkat çekerler. Yukarı doğru genişleyen formdaki ayak taşı üzerine işlenmiş olan stilize servi ağacı, taşın alt kısmında ince bir kök üzerinden yukarı doğru incelerek yükselir. Servinin her iki yanında simetrik olarak işlenmiş kıvrık dal ve yapraklarıyla yukarı doğru yükselen iki karanfil çiçeği yer alır. Yuvarlak kemer şeklinde düzenlenmiş bir kartuş içine alınan servinin uç kısmı hafif sağa dönüktür. Üçgen formlu alınlık yüzeyinde ise bir cami tasvir edilmiştir**.(Fotoğraf 56**)

Kuşadası Adalızade mezarlığında bulunan bir diğer örnekte ayakucu taşı üzerindeki stilize servi ağacı yine stilize karanfil çiçeği ile beraber tasvir edilmiştir. Mezar taşının toprağa gömülü olmasından dolayı kök kısmı belli olmayan servi aşağıdan yukarı doğru incelerek yükselir. Uc kısmı hafifi sağa

doğru yatık olan servinin gövdesini aşağıdan yukarıya S kıvrımları çizerek dolanan ince bir dal üzerinde bir adet karanfil çiçeği işlnemiştir.Aşağıdan yukarıya doğru genişleyen formdaki taşın sivri kemer şeklinde düzenlenmiş aynalık kısmında nıhayetlenen revinin gövde yüzeyi sade bırakılmıştır. **(Fotoğraf 57)**

Kuşadası Adalızâde mezarlığında bulunan bir ayakucu taşında servi ağacı motifi karanfil ççeği ile beraber işlenmiştir. Şahidenin ortasından yukarı doğru incelerekyükselen seevinin gövde yüzeyi hafifi kazıma hareketleriyle taranarak gövdeye budaklı bir görünüm kazandıırlmıştır. Servinin orta bölümünde her iki yanda simetrik olarak yerleştirilen ve kıvrık dal ve yapraklarıyla yukarı doğru yükselen birer karanfil çiçeği yerleştirilmiştir.Yukarı doğru genişleyen formdaki ayakucu taşının alaınllık kısmında son bulan ağacın ince ucu hafif sağa doğru kıvrıktır. **(Fotoğraf 58)**

İzmir Urla Hacı Turan Camii Haziresi'nde yer alan bir başka örnekte servi ağacı bu kez karanfil çiçeği ile tasvir edilmiştir. Şahidenin aşağı kısmında yuvarlak bir kemer içerisine yerleştirilmiş ve yaprak şeklinde formlandırılmış yayvan bir çanak içerisinden yukarı doğru yükselen servi ağacı, şahidenin sivri kemer şeklinde düzenlenmiş tepelik kısmına kadar uzanır. Uç kısmı sağa doru hafif bir şekilde kıvrılan servinin her iki yanından birer kıvrık dal uzanır. Bu ince ve kıvrık dallar üzerine ise birer karanfil çiçeği işlenmiştir **(Foroğraf 59).**

İzmir Urla'da bu kez Kütük Minareli Camii haziresinde bulunan bir başka örnekte servi ağacı motifi yine karanfil motifiyle birlikte görülür. Aşağıdan yukarıya doğru yükselen dikdörtgen formlu ve sivri kemer şeklinde düzenlenmiş tepelik kısmı olan şahide gövdesinde servi motifi yüzeyin ortasında yer alır. Yer yer harç parçaların bulunduğu şahide yüzeyinde aşağıdan yukarıya daralarak yükselen servinin uç kısmının hafif sağa dönük olduğu zor da olsa seçilebilmektedir. Yüzeyine tarama hareketleriyle sürgün görünümü kazandırılan servinin orta bölümünde her iki yanda kıvrılarak yukarı doğru yükselen yapraklı birer dal bulunur. Bu dalların ucuna ise birer karanfil çiçeği işlenmiştir.**(Fotoğraf 60)**

Erzurum merkez Ayaz paşa Cami Haziresi'nde karşımıza çıkan ve Lütfiye Hanıma ait bir baş taşı örneğinde iki adet servi motifi görülür. Altı dilimli yüzeysel bir niş içerisine simetrik olarak yerleştirilen iki adet servi motifi işlenmiştir. Uçları içe doğru kıvrılan servilerin uç kısmına diğer örneklerden farklı olarak birer lale motifi yerleştirilmiştir. Bunların arasında ise bir kandil motifi tasvir edilmiştir. Gövde kısmı diğer örneklerden farklı olarak aşağıda yuvarlak formlu kalınca olup yukarıya doğru hafif incelerek yükselen servinin üst bölümünde ise yine simetrik olarak yerleştirilmiş kıvrım dallarla hareketlendirilen yaprak motiflerleri ile bunların ortasında altı yapraklı bir çiçek motifine yer verilmiştir. **(Fotoğraf 61)**

Erzurum merkez Ayaz paşa Cami Haziresi'nde karşımıza çıkan diğer bir örnek ise Selahaddin Beye ait bir ayak taşı olup üzerinde yine simetrik olarak yerleştirilmiş iki adet servi motifi tasvir edilmiştir. Kaş kemer formlu bir kartuş içine alınan serviler, kısa bir kök üzerinden yukarı doğru yükselir. Gövde alt kısmı Erzurum merkezde görülen diğer bir örnekte olduğu gibi alt kısmı yuvarlak formda kalınca olup, yukarı doğru incelerek yükselir. Servilerin kandili taşıyan uçları ters laleyi hatırlatan bir şekilde aşağı doğru kıvrılan stilize servilerin arasına aşağıya doğru sarkıtılan stilize bir kandil motifi ve hemen üstünde ise üç dilimli bir yaprak motifi yerleştirilerek yüzeye zenginlik kazanadırılmıştır. **(Fotoğraf 62)**

Erzurum merkez Murat Paşa Camii haziresi'nde yer alan bir başka örnekte iki adetservi motifi yine ayak taşı üzerine işlenmiştir. Göve alt bölümü diğer bölgelerdeki örneklerden farklı olarak şişkince bir formda olan stilize servi ağacı, aşağıdan yukarıya daralarak yükselir ve kıvrılarak aşağıya doğru sarkar. Dilimli yüzeysel bir kartuş içine alınmış olan stilize servilerin yine diğer bölgelerde görülen örneklerinden farklı olarak oldukça uzun tutulmuş olan ince uç kısımlarının kıvrımlı bölümleri tepede birleşerek aşağıya doğru sarkar. Gövde yüzeyleri sade bırakılan ve boyun kısımları aşağıya doğru sarkan servilerin uç noktalarına ise yine ters lale fromunu andıran bir form kazandırılmıştır.**(Fotoğraf 63)**

Servi ağacının işlendiği bir diğer mezar taşı örneği ise daha önce İzmir Emir Sultan Dergâhı Haziresi'nde bulunan ve çeşitli yerlerinden parçalara ayrılmış olan ayakucu taşı onarılarak İzmir Agora Müzesi'ne kaldırılan bir ayakucu taşıdır. İzmir'in işgali sırasında Yunan işgal kuvveti askerleri tarafından aldığı ağır süngü darbelerinin ardından şehit düşen Şehid Miralay (Albay) Fethi Bey'e ait olan (Ülker ve ark. 2008:168) bu örnek'te servi ağacı oldukça stilize bir şekilde tasvir edilmiştir.

Diğerlerinden farklı olarak kök kısmın palmet şeklinde düzenlenmiş servi, yukarıya doğru incelerek yükselir. Uç kısmı da palmet şeklinde düzenlenmiştir. Kıvrık dallarla dilimli bir tepelik şekli kazandırılan taşın tepelik yüzeyi palmet ve birbirini saran ince dallarla bezenmiştir. Söz konusu bu örnek, üzerine zarif ve incelikli bir şekilde işlenmiş olan kılıç motifiyle dikkat çeker. **(Fotoğraf 64)**

Muğla'nın Ortakent Beldesi'nde yer alan ve Emine Hanım'a ayak taşında yer alan bir örnekte servi ağacı motifi rozet çiçeği ile beraber işlenmiştir. İnce bir kök üzerinde aşağıdan yukarıya doğru uzayan servinin gövdesi V şeklinde taranmıştır. Servinin uç kısmına yakın her iki yanında ise gülbezek içerisinde yıldız çiçeği motifi ile birlikte birer rozet çiçeği yer almaktadır. **(Fotoğraf 65)**

Rize Derepazarı İlçesi Sandıktaş Köyü Camii haziresinde bulunan bir diğer örnekte stilize servi ağacı motifi yine asma dal ve yapprakları üzerinde dört adet üzüm salkımı ile tasvir edilmiştir. Ancak servi ağacı bu örnekte, diğer örnekererden oldukça farklı bir formda işlenmiştir.Zira servi burada alışılmış kalın gövdesinden farklı olarak ince bir daal şeklinde tasvir edilmştir. Aşağıdan yukarıya genişleyen dikdörtge formdaki ayak taşı yüzeyinde iki yana açılmış dallarıyla küçük bir kök üzerinden ince bir dal şeklinde yukarı doğru yükselen servinin ince uç kısmı sağa doğru kıvrıktır. Göve bıyunca her iki yanda küçük dalları olan servinşn her iki yanında asmanın kıvrık dal ve yapraklarıylaoluşturmuş olduğu halkalar içerisinde aşağıya doğru sarkan dört adet üzüm meyvesi tasvir edilmiştir **(Fotoğraf 66).**

Rize Derepazarı İlçesi Tersane Mahallesi Camii Haziresi'nde bulunan bir örnekte servi ağacı yine bir ayak taşı üzerinde yer almıştır. Yuvarlak kemer şeklinde bir tepeliği bulunan ve aiağıdan yukarıya genişleyen formdaki ayak taşı yüzeyine işlenmiş olan servi ağacı, bu örnekte de asma dal ve yapraklarıyla tasvir eedilmiştir. Tek ayaklı, geniş ağızlı zarif bir kase içinden yukarı doğru incelerek yükselen servi ağacının tepelik kısmında son bulan ince ucu sola doğru kıvrıktır. Aşağıdan yukarıya kıvrılarak uzayan tek asma dalı servinin gövdesini sarmalayarak aynalıkta nihayetlenir. Asma dalı üzerinde iri taneleriyle iki üzüm salkımı yer almaktadır. Ayak taşının aynalık kısmına ise bu bölümü tamamne kaplayacak şekilde işlenmiş dokuz yapraklı bir çiçek motifi işlenmiştir **(Fotoğraf 67).**

Erzurum Merkez Yeğen Ağa Camii Haziresi'nde yer alan ve kimliği belirlenemeyen bir ayak taşı örneğinde servi ağacı, yörede örneği sıkça görülen kandil motifiyle birlikte ele alınmıştır. simetrik olarak yerleştirilmiş iki adet servi motifi dilimli kemer formlu bir kartuş içine alınmış olup kalınca ve kısa bir kök üzerinden yukarı doğru incelerek yükselir. Gövde alt kısmı Erzurum merkezde görülen benzer iki örnekte olduğu gibi alt kısmı yuvarlak formda kalınca olan ve yüzeyi sade bırakılan stilize servilerin arasına halkalı bir zincirle aşağıya doğru sarkıtılan bir kandil motifi yerleştirilmiştir. Dikdörtgen formlu ayak taşı yüzeyine işlenen servilerin kandili taşıyan uç kısımları tars laleyi hatırlatan bir şekilde aşağıya doğru sarkık olarak tasvir edilmiştir **(Fotoğraf 68).**

Servi ağacı motifinin mezar taşı yüzeyine farklı bitkisel ve geometrik unsurlarla işlendiği örneklerin bulunduğu yer ve kimlik bilgileri:

Bulunduğu Yer	Tarihi	Kimlik	Mezar taşında bulunduğu yer	Yayın Künyesi
Muğla	H.1182 M.1768	Hüseyin Çelebi	Ayak taşı	Biçici, 2013, s.1380.
Kastamonu	H.1215/M. 1800	Müderrisi ikramdan merhum Corukzade El-hâc Ahmed Efendi	Ayak taşı	Yeni, s.595,596.
Giresun	H.1216 / 1801–1802	Süleyman Paşa'nın Zevcesi Fatıma Hatun	Ayak taşı	İltar, 2005, s.293
İzmir	H.1224/M.1810	Ammizâde el-hâc Mustafa	Ayak taşı	Sezer, 2010, s.160.
Samsun	H.1227/ M.1812	Câmii şerîfi mütevellîsi Çehârşenbe Müderrisi	Ayak taşı	Gün, 2008, s.124,125.

		Müderriszâde el-Hâc Mehmed Efendî		
Samsun	H.1227/M. 1812	Vezîr-i mükerremSüleymân Paşa Hazretleri'nin Halîle-i muhteremeleri merhûme ve mağfûre Gürcü Fâtıma Hânım	Ayak taşı	Gün, 2008, s.126,127.
Samsun	H.1227/M.1812	Hazinedar Süleyman Paşa'nın yeğeni Seyyit Ali Bey	Ayak taşı	Nefes, Samsun, 2002,s. 34, 292.
Samsun	H.1227/M.1812	Tayyar Paşa'nın annesi Fatıma Selva Hanım	Ayak taşı	Nefes, Samsun, 2002,s. 39, 293.
Muğla	H.1228 M.1812	Hacı Zaimoğlu Ahmed Ağa'nın kerimesi; - Merhume Hadice Hatun	Ayak taşı	Biçici, 2013, s.1385.
Yunanistan	H.1233/M.1818	Medine-i Gümülcine'de Celâleddin Paşa tarafından voyvoda merhum Abdullah Bey ibni Süleyman Ağa	Ayak taşı	Yapar, 2007, s.117.
Manisa	H.1236/M.1820.	Müderriszâde Muhammed oğlu Seyyid Abdullah Ağa	Ayal taşı	Biçici, 2004, s.666.
Samsun	H.1240/M.1825	Samsun Vergi Tahsildarı Selim Ağa	Ayak taşı	Nefes, Samsun, 2002,s. 44, 294.
Kastamonu	H.1245 /M.1830	İbşirzâde el-hac Ahmed Ağa	Ayak taşı	
Bursa	H.1249/M. 1833	Seyyid Suleyman Ağa'ya aittir.	Ayak taşı	
Manisa	H.1252/M.1836.	Müderriszâde Hacı Süleyman Efendi	Ayak taşı	
Bursa	H.1257/M. 1841	es Şeyh es Şehid el Hac Mehmed Emin	Ayak taşı	
Bursa	H.1260/M. 1844	Aliye Hanım	Ayak taşı	
Antalya	H.1276/ 27 1859	Seyyid Mustafa Dedem	Ayak taşı	Karaağaç, a.g.m. 2011, s104.
İzmir	H.1285/M.1869	Belirsiz	Ayak taşı	Bulut,2010, s.136,138.
İzmir	H.1292/M.1875	Derviş Kazım	Ayak taşı	Öztürker, 2013, s.177.
Kastamonu	H.1293/M.1876	Şeyhzade Ahmed Hasib Efendinin Kerimesi Mesamet Hanım	Ayak taşı	

Rize	H.1295/M1878	Belirsiz	Belirsiz	
Manisa	H.1297/M.1880.	Kuzumzâde Hacı Muhammed Ağa	Ayak taşı	Biçici, 2004, s.702.
Bursa	H.1299/M.1881	Vidin valisi esbak Ağa Huseyin Paşa saadetlu Ali Sevket Paşa Hazretleri'nin zevceleri Nazife Hanım	Ayak taşı	
Samsun	H.1299/M.1881	Hediyye kadın	Ayak taşı	Nefes, Samsun, 2002,s. 83, 308.
Erzurum	H.1315/M.1898	Hacı Nuri Bey'in kerimesi Çakmur-zâde Hazık Bey'in halilesi Lütfiye Hanım	Baş taşı	Hanoğlu, 2006, s.60, 286.
Kastamonu	H.1316 /M.1889	Ahmet Rıza Bey	Ayak taşı	Uğraşkan, 2007, s.73
Erzurum	H.1320/M.1902	Dursun Bey- Zâde Besim Bey'in mahdûmu Selahadin Bey	Ayak taşı	Hanoğlu, 2006, s.65, 293.
Erzurum	H.1320/M.1902	Arapkirli Mülazım Osman Ağa	Ayak taşı	Hanoğlu, 2006, s.149, 398..
Erzurum	H.1330/M.1911			
İzmir	H/1337/M 1919	Şehidi Muazzam Erkan-ı Harbiye Miralayı ecille-i rical-i Kadiriyyeden Süleyman Fethi Bey.	Ayak taşı	
Giresun	Belirsiz	Belirsiz	Ayak taşı	İltar, 2005, s.200.
Kuşadası	Belirsiz	Belirsiz	Ayak taşı	
Kuşadası	Belirsiz	Belirsiz	Ayak taşı	
İzmir	Belirsiz	Belirsiz	Ayak taşı	Bulut,2010, s.377,378.

Sonuç ve Değerlendirme

Şehir merkezleri, köyler, kasabalar, belde ve mahalle gibi yurdumuzun hemen hemen her köşesinde yer bulan mezarlıklar, bu alanlara dikilen servilerle yeşillenirken, aynı ağacın mezarlıkların ayrılmaz bir parçası olan mezar taşı yüzeylerine farklı formlarda işlenmesi, dikkatleri servi ağacı üzerine çekmiştir.

Anadolu'da özellikle Selçuklu dönemi mezar taşlarında kullanılan kandil, şamdan, insan, hayvan, kuş, rumiler, zengin karakterli yazılar ve çeşitli bitkisel unsurların yerini alamayan servi ağacı motifi, Osmanlı döneminde özellikle İstanbul, Edirne, Bursa, Amasya, Kastamonu, Konya, Erzurum, Manisa, Sivas, Giresun, Safranbolu, İzmir, Antalya, Aydın, Muğla, Samsun ve Yunanistan gibi bölgelerde bulunan mezar taşı örneklerinde tespit edilmiştir. Çoğunlukla kadınlara ait mezar taşlarında

ve özellikle ayak taşında görülen servi ağacı motifi az da olsa erkeklere ait mezar taşlarında ve baş taşında da görülürler. Ayak taşı üzerine işlenen servi motifi çoğu zaman bu taşın tamamına hâkim olacak şekilde işlenmişken, baş taşına ise genellikle diğer bezeme unsurlarının tamamlayıcı bir parçası olarak işlenmiştir.

Mezar taşı yüzeylerine işlenen servi motiflerinin çoğunda servinin uç kısmı sağa ya da sola kıvrılmış bir şekilde, pek az bir kısmının ise dikey şekilde tasvir edilmiştir. Bununla birlikte yüzeye işlenen serviler düz ve sade olabildikleri gibi, hafif kazıma hareketleriyle gövde yüzeyine budak ve sürgün formu kazandırılmış olanları da vardır. Yine serviler mezar taşı yüzeyinde ya tek başına ya da farklı bitkisel motif ve nesnelerle tasvir edilmişlerdir.

Çeşitli toplumsal sınıf ve meslekten kişilerin farklı zaman dilimlerine ait mezar taşlarına işlenen servi ağacı motifini sayıca tekli, ikili ya da üçlü olarak görmek mümkündür. Bunun farklı şekillerde yorumlanması mümkündür. Örneğin servinin tek olarak ele alınması İslam'ın tevhit inancı ile yani Allah'ın bir ve tek olmasıyla ilişkilendirilebileceği gibi, ikili olarak ele alınması da Kur'an-ı Kerim'de geçen " Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi, bir erkek ve bir dişiden yarattık" (Hucurat, 49/13) şeklindeki ayeti ve "Düşünüp ibret alırsınız diye her şeyden çiftler yarattık." (Zariyat,51/49) şeklindeki ayetle ilişkilendirilebilir.

Servi ağacının bir motif olarak işlendiği mezar taşlarında bazen tek, bazen ikili ya da üçlü olarak; bazen sade ve yalnız başına, bazen de karanfil, akantus yaprağı gibi çeşitli bitkisel bezeme unsurlarıyla işlenmiş olması hususunda yapılabilecek yorumlardan biri de, çiçek, meyve ya da geometrik süsleme motiflerinde olduğu gibi servinin de bir süs motifi olarak farklı şekillerde tasarlanmış olmasının sanat zevkiyle de ilgili olabileceğidir.

Ulaşabildiğimiz kaynaklardan ve yerinde yaptığımız araştırma ve incelemelerden elde ettiğimiz mezar taşı örneklerinde servi ağacı, birkaç örnekte gerçeğe yakın olmakla beraber çoğunlukla stilize bir şekilde ele alınmıştır. Bazı servi ağacı motiflerinde, ağacın gövde yüzeyi sade ve düz bırakılmışken, bazılarında gövde yüzeyi dikey, çapraz ya da baklava dilimi şeklinde hafif kazınarak hareketlendirilmiş ve böylece ağaca dallı, budaklı bir görünüm kazandırılmıştır. Çoğunlukla uç kısmı yana yatık olarak tasvir edilen servi ağacı bazı mezar taşı örneklerinde ise uç kısmı dik olarak ele alınmıştır. Yine bazı örneklerde başta karanfil çiçeği, akantus yaprağı ve üzüm meyvesi olmak üzere, asma, kıvrık dal ve yaprak gibi değişik stilize bitkisel motiflerle ele alınmış olan servi ağacı, bazı örneklerde ise kandil, hilal, yıldız, rozet, kâse ya da vazo ile birlikte ele alınmışlardır.

Asma dal ve yapraklarının sonsuzluk, meyvesi olan üzümün ise bereketin sembolü olması (Elitez, 1996: 220) ve ayrıca üzümün cennet meyvelerinden biri olarak kabul edilmesi, bu meyvenin asma dal ve yapraklarıyla bir motif olarak sanatın pek çok alanında olduğu gibi, mezar taşlarında da sıkça kullanılmalarıyla sonuçlanmıştır. Ölen kişinin cenaze merasiminde yakalara takılan, tabutu ya da mezarı üzerine bırakılan karanfil göz önüne alındığında da bu çiçeğin hüznün ve ayrılığın bir ifadesi olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla mezar taşları üzerine işlenen karanfil çiçeğinin de bu duygu ve düşüncelerle işlenmiş olabileceği muhtemeldir.

Mezar taşları üzerinde motif olarak kullanılan unsurlardan biri de kandildir. Başlangıçta insanlar tarafından bir aydınlanma aracı olarak kullanılan kandil,[4] zamanla bu kullanımının yanı sıra sembolik bir bezemem unsuru olarak varlığını sanatın farklı alanlarında sürdürmüştür. (Özkurt, 2007: 133). Bu kullanım alanlarından biri de mezar taşları olmuştur.

Sembolik olarak kandil sadece İslam dininde değil, birçok kültürde olduğu gibi Yahudilik ve Hristiyanlık'ta da önemli bir yere sahiptir. Bu anlamda bu simgeye söz konusu bu dinlerin litürjik ve sanatsal ürünlerinde rastlamak mümkündür. (Özkurt, 2007: 133).

Kandilin İslam sanatında ve dolayısıyla da mezar taşlarında bir motif olarak kullanılmasının nedenlerinden biri ve belki de en önemli etkeni olarak (Özkurt,: 133). Kur'an-ı Kerim'in " Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandil gibidir. O lamba bir billur içindedir; o billur da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da batıya da nispet edilemeyen mübarek bir ağaçtan çıkan yağdan tutuşturulur.(bu öyle bir ağaç ki) yağı, neredeyse ateş

[4] Kandil hakkında detaylı bilgi için bkz., M. Soysal, "Kandil", **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, II,** İstanbul, 1997, s.940.

kendisine değmese bile ışık veriri. (Bu ışık) nur üstüne nurdur. Allah dilediği kimseyi nuruyla hidayete iletir. Allah insanlara misal verir; Allah her şeyi birlir" (Nur, 24/35) şeklindeki Nur Suresi 35. ayeti olduğu söylenebilir.

Kandil, Hz. Peygamber'in hadislerinde de fiziki ve sembolik anlamlarıyla yer alır. Âlimlerin " dünyanın kandilleri olarak" nitelendirildiği, Allah'ı zikr erden kimselerin "karanlık evdeki kandillere" ve ihlâslıların "karanlıklar içerisinde parlayan kadillere" benzetildiği ifadeler bunlardan bazılarıdır. Yine şehitlerin ruhlarının arşın gölgesindeki "altın kandillere" benzetilmesi de çok mânidardır Anadolu Türk sanatının pek çok dalında kullanılan bir motif olarak yerini alan kandil motifi, başta mezar taşları olmak üzere, mihrap halı, seccade, çadır, minyatür, çini **ve** bazı yapıların süslemelerinde kullanılmıştır. (Özkurt,: 133).

İncelediğimiz Muğla, Kuşadası, İzmir, Antalya, Sivas, Erzurum, Adana, Kastamonu, Giresun, Rize, Safranbolu, Samsun, Bursa ve Yunanistan'da bulunan mezar taşı örneklerinden bazılarının üzerindeki kitabeleri aşınma ya da kırılma gibi nedenlerden ötürü okunamadığından bazılarının tarihi, bazılarının kimliği bazılarının da hem tarih hem de kimliği tespit edilememiştir. Ele alınan örneklerde en erken tarihli olanı Samsun'da bulanan H.1167-M.1753 tarihli bir ayak taşı, en geç tarihli olanı ise İzmir'de bulunan ve İzmir'in işgali sırasında yunan işgal kuvveti askerleri tarafından aldığı ağır süngü darbelerinin ardından şehit düşen (Ülker, ve ark.,168) Şehit Miralay (Albay) Fethi Bey'e ait H/1337/M 1919 tarihli ayak taşıdır.

18., 19., ve 20. yüzyıllara tarihlenen toplam 68 adet mezar taşı örneğinin dört tanesi 18. yüzyıla, kırk altı tanesi 19. yüzyıla ve altı tanesi de 20. yüzyıla tarihlidir. On iki tanesinin ise mezar taşı kitabesinin çeşitli nedenlerle tahrip olmasından dolayı tarihi, yılı ve kimliği belli değildir.

Mezar taşında belirtilen kimliklerde ise kadınlar için daha çok aileden bir erkeğe atfen hacı kızı, paşa kızı, müftü kızı, ağa kerimesi, efendi kerimesi, vezir kerimesi, paşa kerimesi, ağa zevcesi, paşa halilesi gibi ifadeler kullanılmışken; erkekler için ise çavuş oğlu, ağa oğlu, efendi oğlu, hacı oğlu ve ibn şeklindeki ifadeler kullanılmıştır.

Meslek olarak miralay, çavuş, kapudan, mülazım, vergi tahsildarı, voyvoda, müderris, aşçı, hazinedar ifadeleri; unvan olarak seyyid, şeyh, derviş, efendi, hacı, paşa, saraylı, eşraf, bey hafız, derviş; ait olduğu ailesini ifade için de ibn, hacızâde çorukzade, eminzade, muratzade, kuzumzâde beyzâde, keçecizâde kflânilizâde, mahdumu, şeyhzade, müderriszâde, ammizâde çamurzâde, çeyrekzade ve ibşirzâde ifadelerine yer verilmiştir. Bir mezar taşı kitabesinde ölen kişinin ehl-i tarikatten olduğunu ifade için dergâh aşçısı ifadesi yer alırken, birinde de rical-i kadiriyyeden ifadesi yer almıştır. Kadınlar için ise daha çok hanım, hanımefendi ve kadın ifadeleri kullanılmıştır. Bu verilerden yola çıkılarak söz konu mezar taşlarının ait oldukları kişilerin çoğunlukla toplumun saygın kesiminden kişilere ait oldukları söylenebilir.

Stilize servi ağacı motifinin işlenmiş olduğu mezar taşlarının daha erken tarihli olanları üzerine işlenen motifler daha sade ve gerçekten daha uzak bir formda stilize olarak ele alınmışken, daha geç tarihli olanları yoğun dekoratif unsurları içermekle beraber, motifler daha abartılı ve gerçeğe daha yakın bir tarzda ele alınmışlardır. Bu durumun Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde pek çok alanda olduğu gibi sanat alanında da Batı'dan etkilenmesinin bir neticesi oluştuğunu söylemek mümkündür. Zira sahip olunan, inancın, kültürün ve ekonomik yapının pek çok sanat alanında olduğu gibi mezar taşlarında da yansıtılmasında zamanla değişen sanat anlayışının da etkili olması kaçınılmazdır.

İncelemeye çalıştığımız Osmanlı dönemi mezar taşları, farkı bölgelerde yer almalarına rağmen yüzeylerine işlenen motiflerin benzer olmaları yönüyle dikkat çeker. Gerek sınırlarımız içerisinde gerekse yurt dışında karşılaştığımız mezar taşlarında kullanılan benzer süsleme unsurlarından biri de servi ağacıdır. Bulundukları bölgeler farklı da olsa bazı küçük ayrıntılar dışında motifler birbirine çok yakın formlarda işlenmişlerdir. Aynı bölge ya da aynı hazirede bulunan bazı örneklerde söz konusu bu motifler neredeyse birbirinin aynısı bir özellik yatsıtmaktadırlar. Bu motiflerden biri olan servi ağacı mezar taşı yüzeyine stilize bir şekilde yalnız olarak ya da başka bitkisel ve geometrik unsurlarla beraber ele alınmıştır. Servi ağacı en çok karanfil çiçeği ve asma dal ve yapraklarıyla beraber tasvir edilen üzüm meyvesiyle ele alınmıştır. Örneğin Samsun, Kastamonu, Giresun ve Rize'de bulunan 32, 33, 34,36, 38, 41 ve 66 numaralı mezar taşı örneklerinde görülen asma dal ve yapraklarıyla üzüm meyvesi boyutsal özellikler başta olmak üzere bazı detaylar dışında benzer bir form gösterir. Yine İzmir, Manisa, Aydın

Kuşadası ve Yunanistan'da bulunan 53, 59, 60, 54, 55, 58 ve 56 numaralı mezar taşı örneklerinde görülen karanfil çiçeği bir kaç küçük detay haricinde hemen hemen ayrı formlarda tasvir edilmiştir. Bu da bizi bu durumun mezar taşlarının tek bir nakkaş elinden çıkmış olma ihtimaline ya da ortak bir inanç, kültür ve sanat anlayışının bir ürünü de olabileceği düşüncesine götürür.

Konu ile ilgili ele aldığımız mezar taşı örneklerden başka, henüz gün yüzüne çıkarılmamış olanlarını da düşünürsek ulaşılamayan çok sayı da örneğin varlığı kaçınılmazdır. Bu nedenle ulaşılabilen her bir yeni örnekle elde edilen verilerin de değişebileceği kaçınılmazdır.

KAYNAKÇA

ARSEVEN, Celal Esad, *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, C. IV, I-V.

ARSLAN, Nizamettin, *Odunbazarı Suskunları*, Eskişehir, 2013.

BAŞKAN, Seyfi**,** *Karamanoğulları Dönemi Konya Mezar Taşları*, Ankara, 1996.

BİÇİCİ, H. Kamil, *Manisa Gördes'te Bulunan Osmanlı Dönemi Sülemeli Mezar Taşları,* T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2004, C.II, I-II.

---------, Osmanlı Dönemi Ortakent Başlıklı Mezar Taşları, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or* Turkic Volume 7/4, Fall 2012, p. 1063-1105, Ankara-Turkey.

---------, Safranbolu Yörük Köyü Mezarlığında Bulunan Süslemeli Mezar Taşları, Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 20, Yıl: 2008: 297-324..

---------, Muğla Ortakent'te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları-II, Ottoman Perıod Decorated Gravestones Of Mugla Ortakent II, *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, Volume 6 Issue 2, p. 1373-1436, February, 2013: 1373-1436.

BİROL, İnci, Derman Çiçek, *Türk Tezyini Sanatlarında Motifler*, İstanbul,2018.

BULUT, Fatma, *İzmir-Urla Merkezdeki Cami Hazirelerinde Bulunan Osmanlı Dönemi Mezar Taşları,* T.C Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Ankara, 2010.

ÇAKAR, *Gülsen, Bursa Emir Sultan Mezarlığı'ndaki 18. ve 19. Yüzyıl Mezar Taşları,* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara,2007.

ÇATİNTAŞ Vildan- Karagöz Bilge, Osmanlı Dönemi Sivas Mezar Taşları Üzerindeki Süsleme ve Kompozisyon Özellikleri, *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri III*, 21-25 Mayıs 2007: 252-265.

ÇULPAN, Cevdet, *Antik Devirlerden Zamanımıza Kadar İlahiyat-Edebiyat-Tıp ve Sanat Tarihlerinde Serviler,* İstanbul, 1961, C.I, I-II.

DEMİRİZ, Yıldız, *Osmanlı Kitap Sanatında Natüralist Üslupta Çiçekler,* İstanbul,1986.

ELİTEZ, Gülgün, *Türk Mezar Taslarında Bitki Motifleri,* Basılmamış Y. Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi,1996.

ERSOY, Ayla, "Eyüpteki Mezar Taşlarında Servi Kültü", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla V.Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler (11-13 Mayıs 2001),* İstanbul, Mayıs 2002.

GÜMÜŞDAĞ, Gökhan, *Kastamonu Şehri Nasrullah Camisi, Yılanlı Camisi, Yakup Ağa Camisi, Ahmet Dede Camisi Hazirelerindeki Mezar Taşları,*T.C.,Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Basılmış Y. Lisans Tezi, Ankara,2007.

GÜN, Recep, *Samsun-Çarşamba Rıdvan Paşa Camii Hazîresindeki Mezar Taşları-II (Celî Sülüs Kitabeli Olanlar)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:26-27, Samsun, 2008:117-173.

HANOĞLU, Canan, *Erzurum Merkezde Cami Hazirelerinde Bulunan XVIII.-XIX. yy. Mezar Taşları,* Basılmamış Y. Lisans Tez Çalışması, Erzurum, 2006.

İLTAR, Gazanfer, *Giresun İli Sahil Şeridindeki Osmanlı Mezar Taşları*, T. C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Master Tezi, Ankara, 2005.

KARAAĞAÇ, Abdullah, Elmalı Abdal Musa Dergâhı'ndaki Bektaşî Mezar taşları, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.57*, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 2011: 97-130.

LAQUEUR, Hans Peter, *"Osmanlı Mezar Taşlarının Süslemesinde Bitkisel Motifler",* Suud Kemal Yetkin'e Armağan**,** Hacettepe Üniversitesi Armağan Dizisi: 1, Ankara, 1984.

MÜSLİM, Sahih, "İmâre", 121, istanbul,1992.

NEFES, Eyüp, *Samsun Yöresinde Bulunan Mezar Taşları*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, 2002.

OĞUZ, BURHAN, *Mezar Taşında Simgeleşen İnançlar*, İstanbul, 1983.

ÖKÇESİZ, Mahut, *Kuşadası Adalızade Osmanlı Mezar Taşları,* İstanbul, 2013.

ÖNDER, Mehmet, "Konya Mezar Taşlarında Süsleme Unsurları". *Önasya, 2/3,* İstanbul, 1966.

ÖNEY, Gönül, "Anadolu Selçuklu Sanatında Hayat Ağacı Motifi", *Belleten, S.XXXII,* Ankara 1968: 25-36

---------, "Anadolu'da Selçuklu Geleneğinde, Kuşlu, Çift Başlı, Kartallı, Şahinli ve Arslanlı Mezar Taşları", *Vakıflar Dergisi, S.8,* Ankara, 1970:283-291.

ÖZKURT, Kemal, Van Gölü Çevresi Mezar Taşlarında Kandil Motifi, *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu,* Ankara, 4-7 Eylül 2007,

ÖZTÜRKER, Hazal Ceylan, Bektaşi Mezar Taşları Üzerine Bir İnceleme: Şemsi Baba Tekkesi Örneği, *Iğdır Üniversitesi / Iğdır University Sosyal Bilimler Dergisi / Journal Of Social Sciences,* Sayı / No. 4, Ekim / October 2013: 155-193.

SEVİM, Nidayi, Medeniyetimizin Sessiz Tanıkları, İstanbul, 2010.

SEZER, Bilal, "Ödemiş Sungurlu Mezarlığındaki Eski Yazılı Mezar Taşları", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 0 / 21, Mart 2010:157-165.

Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1980, C. XXVIII, I-XXXIII.

UĞRAŞKAN, Erol, *Kastamonu Ferhat Paşa ve Atabey Gazi Camileri'nin Hazirelerindeki Mezar Taşları,* T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve San'atları Ana Bilimdalı, Türk-İslam San'atları Bilim Dalı, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Konya, 2007.

ÜLKER Necmi ve ark., *İzmir'de Türk Mührü Emir Sultan Dergâhı Haziresi ve Mezar Kitabeleri*, İzmir, 2008.

YAPAR, Berrin, *Yunanistan'daki Türk Eserlerinde Kitabeler (Dedeağaç, Dimetoka, İskeçe, Gümülcine, Selânik, Kavala, Yenice-Karasu),* T.C. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Geleneksel Türk Sanatları Anasanat Dalı Eski Yazı Programı, Basılmamış, Y.Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

YENİ, Özgür, Kastamonu Honsalar Camii Haziresi'nde Bulunan Mezar Taşları, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi -The Journal Of International Social Research- thz.,Cilt: 6 Sayı: 25 Volume: 6 Issue: 25: 594-611.

Fotoğraf Listesi

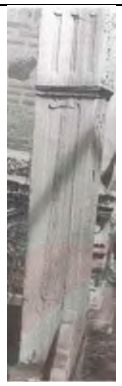 **Fotoğraf 1:** Baş taşına işlemiş servi motifi (Nefes,2002:286).	**Fotoğraf 2:** Ayak taşına işlemiş servi motifi(Nefes,2002:334).	**Fotoğraf 3:** Ayak taşına işlemiş servi motifi (Bulut, 2010:158).
Fotoğraf 4: Ayak taşına işlemiş servi motifi (Bulut, 178).	**Fotoğraf 5:** Ayak taşına işlemiş servi motifi (Bulut, 178).	**Fotoğraf 6:** Ayak taşına işlemiş servi motifi (Biçici, 2012: 1096).
Fotoğraf 7: Ayak taşına işlemiş servi motifi (Biçici, 2012: 1097).	**Fotoğraf 8:** Ayak taşına işlemiş servi motifi (Biçici, 2012: 1097).	**Fotoğraf 9:** Ayak taşına işlemiş servi motifi (Biçici, 2012: 1423).

 Fotoğraf 10: Ayak taşına işlemiş servi motifi (Öztürker, 2013: 167)	 **Fotoğraf 11:** Ayak taşına işlemiş servi motifi (Öztürker, 171).	 **Fotoğraf 12:** Ayak taşına işlemiş servi motifi (Hanoğlu, 206:342).
 Fotoğraf 13: Ayak taşına işlemiş servi motifi (İltar, 2005: 19).	 **Fotoğraf 14:** Ayak taşına işlemiş servi motifi (Biçici, 2005: 20)	 **Fotoğraf 15:** Ayak taşına işlemiş servi motifi (Biçici, 2005: 183)
 Fotoğraf 16: Ayak taşına işlemiş servi motifi (İltar, 2005: 300).	 **Fotoğraf 17:** Ayak taşına işlemiş servi motifi	 **Fotoğraf 18:** Ayak taşına işlemiş servi motifi (Uğraşkan, 2007: 152).

Fotoğraf 19: Ayak taşına işlemiş servi motifi	**Fotoğraf 20:** Ayak taşına işlemiş servi motifi	**Fotoğraf 21:** Ayak taşına işlemiş servi motifi (Çakar, 2007: 81)
Fotoğraf 22: Ayak taşına işlemiş servi motifi.	**Fotoğraf 23:** Ayak taşına işlenmiş hilal ve servi ağacı (Gümüşdağ, 2007:92).	**Fotoğraf 24:** Ayak taşına işlenmiş hilal ve servi ağacı (Uğeaşkan,, 2007:190).
Fotoğraf 25: Ayak taşına işlenmiş hilal ve servi ağacı.	**Fotoğraf 26:** Ayak taşına işlenmiş hilal ve servi ağacı (Biçici, 2008: 322)	**Fotoğraf 27:** Ayak taşına işlenmiş hilal ve servi ağacı (Biçici, 2008: 304)

Fotoğraf 28: Ayak taşına işlenmiş hilal ve servi ağacı (Biçici, 2004: 2. Cilt, 324)

Fotoğraf 29: Ayak taşına işlenmiş hilal ve servi ağacı (Biçici, 2004: 2. Cilt, 709).

Fotoğraf 30: Ayak taşına işlenmiş hilal ve servi ağacı (Çatintaş ve Bilge Karagöz, Mayıs 2007:255)

Fotoğraf 31: Ayak taşına işlenmiş hilal ve servi ağacı (Biçici, 2008: 324)

Fotoğraf 32: Ayak taşına işlenmiş üzüm ve asma yapraklarıyla servi ağacı motifi (Nefes, 2002: 292).

Fotoğraf 33: Ayak taşına işlenmiş asma ve üzüm salkımlarıyla servi ağacı motifi (Nefes, 2002: 293).

Fotoğraf 34: Ayak taşına işlenmiş asma ve üzüm salkımlarıyla servi ağacı motifi (Nefes, 2002: 294).

Fotoğraf 35: Mezar taşı sandukası üzerinde Çarkıfelek motifleriyle servi ağacı motifi ((Nefes, 2002: 308).

 Fotoğraf 36: Ayak taşına işlenmiş asma ve üzüm salkımlarıyla servi ağacı motifi (Gün, 2008: 167)	 **Fotoğraf 37:** Ayak taşına işlenmiş asma ve üzüm salkımlarıyla servi ağacı motifi (Gün, 2008: 168)	 **Fotoğraf 38:** Ayak taşına işlenmiş asma ve üzüm salkımlarıyla servi ağacı motifi (Yeni thz: 6. Cilt, Sayı 25: 596.)
 Fotoğraf 39: Ayak taşına işlenmiş asma ve üzüm salkımlarıyla servi ağacı motifi (Biçici, 2013: 1419).	 **Fotoğraf 40:** Ayak taşına işlenmiş asma ve üzüm salkımlarıyla servi ağacı motifi (İltar, 2005: 200	 **Fotoğraf 41:** Ayak taşına işlenmiş asma ve üzüm salkımlarıyla servi ağacı motifi (İltar, 2005: 294).
 Fotoğraf 42: Ayak taşına işlenmiş asma ve üzüm salkımlarıyla servi ağacı motifi	 **Fotoğraf 43:** Ayak taşına işlenmiş lale çiçeği ve sservi ağacı motifi (Öztürker, 177)	 **Fotoğraf 44:** Ayak taşına işlenmiş akantus yaprakları ve sevi ağacı motifi (Biçici, 2013: 1417).

Fotoğraf 45 Ayak taşına işlenmiş akantus yaprakları ve sevi ağacı motifi (Uğraşkan, 2007: 72).	**Fotoğraf 46:** Ayak taşına işlenmiş akantus yaprakları ve sevi ağacı motifi.	**Fotoğraf 47:** Ayak taşına işlenmiş akantus yaprakları ve sevi ağacı motifi
Fotoğraf 48: Ayak taşına işlenmiş akantus yaprakları ve sevi ağacı motifi (Çakar, 2007: 368).	**Fotoğraf 49:** Ayak taşına işlenmiş akantus yaprakları ve sevi ağacı motifi	**Fotoğraf 50:** Ayak taşına işlenmiş akantus yaprakları ve sevi ağacı motifi (Karaağaç, 2011: 104)
Fotoğraf 51: Ayak taşına işlenmiş stilize çiçekler ve servi ağacı (Biçici, 2004: 703)	**Fotoğraf 52:** Ayak taşına işlenmiş kıvrık dallar ve servi ağacı (Çakar, 2007:191).	**Fotoğraf 53:** Ayak taşına işlenmiş: Karanfil çiçeği ile servi ağacı motifi (Sezer, 2010:165).

 Fotoğraf 54: Ayak taşına işlenmiş: Karanfil çiçeği ile servi ağacı motifi (Biçici, 2004: 69)	 **Fotoğraf 55:** Ayak taşına işlenmiş: Karanfil çiçeği ile servi ağacı motifi (Biçici, 2004: 667)	 **Fotoğraf 56:** Ayak taşına işlenmiş: Karanfil çiçeği ile servi ağacı motifi (Yapar,2007:116).
 Fotoğraf 57: Ayak taşına işlenmiş: Karanfil çiçeği ile servi ağacı motifi.	 **Fotoğraf 58:**Ayak taşına işlenmiş: Karanfil çiçeği ile servi ağacı motifi	 **Fotoğraf 59:**Ayak taşına işlenmiş: Karanfil çiçeği ile servi ağacı motifi (Bulut, 2010: 138).
 Fotoğraf 60: Ayak taşına işlenmiş: Karanfil çiçeği ile servi ağacı motifi (Bulut, 2010: 378).	 **Fotoğraf 61:**Baş taşına işlenmiş servi ve kandil motifi (Hanoğlu, 2006:286)	 **Fotoğraf 62:**Ayak taşına işlenmiş servi ve kandil motifi (Hanoğlu, 2006:293)

Fotoğraf 63: Ayak taşına işlenmiş servi motifi(Hanoğlu, 2006:398).	**Fotoğraf 64:** Ayak taşına işlenmiş kılıç ve servi ağacı motifi.	**Fotoğraf 65:** Ayak taşına işlenmiş rozet çiçeği ile servi ağacı motifi (Biçici, 2013, 6. Cilt, Sayı 2: 1377).
Fotoğraf 66: Ayak taşına işlenmiş asma ve üzüm salkımlarıyla servi ağacı motifi	**Fotoğraf 67**: Ayak taşına işlenmiş asma ve üzüm salkımlarıyla servi ağacı motifi	**Fotoğraf 68**: Ayak taşına işlenmiş kandil ve servi ağacı motifi..

Çizimler

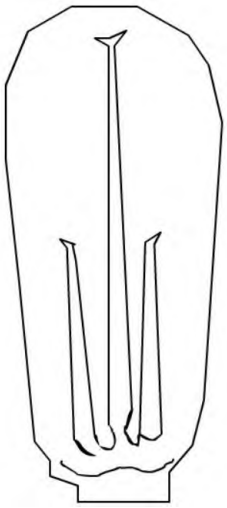

Çizim 1, Fotoğraf No:13

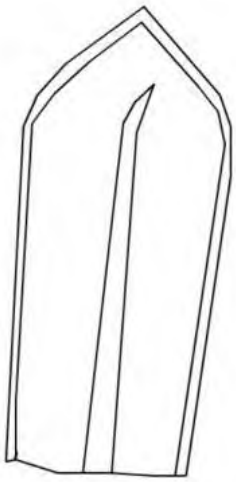

Çizim 2, Fotoğraf No:8

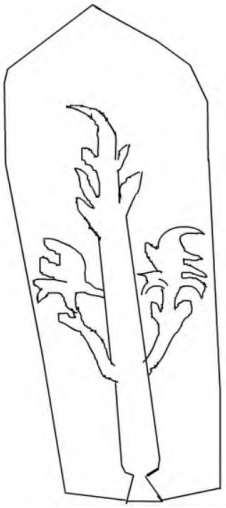

Çizim 3, Fotoğraf No:51

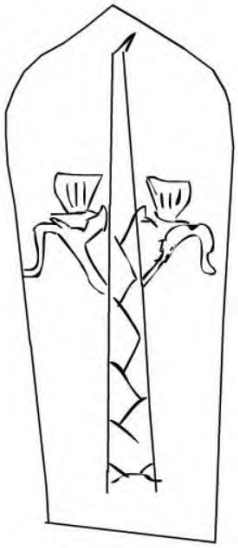

Çizim 4, Fotoğraf No:58

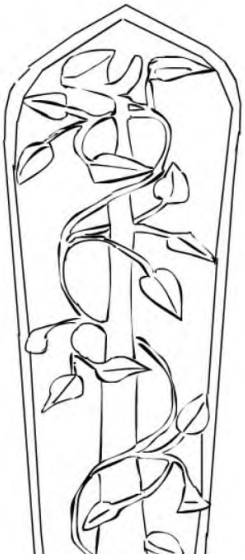

Çizim 5, Fotoğraf No:57

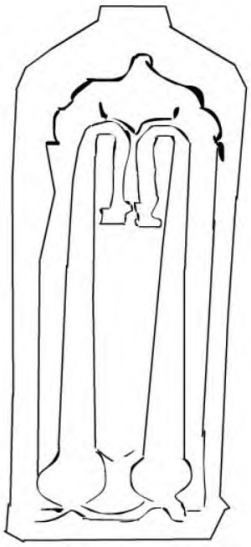

Çizim 6, Fotoğraf No:63

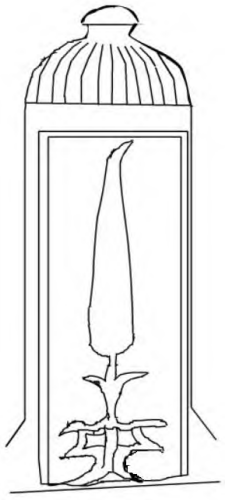

Çizim 7, Fotoğraf No:21

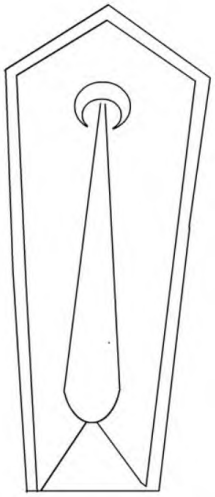

Çizim 8, Fotoğraf No:5723

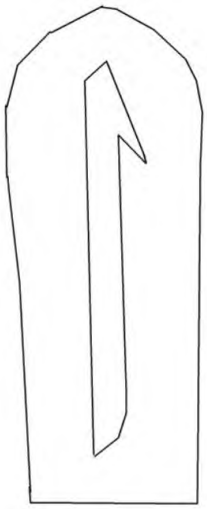

Çizim 9, Fotoğraf No:531

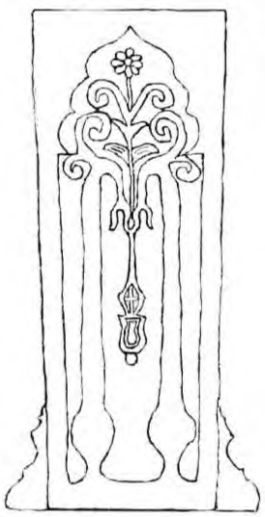

Çizim 10, Fotoğraf No:61

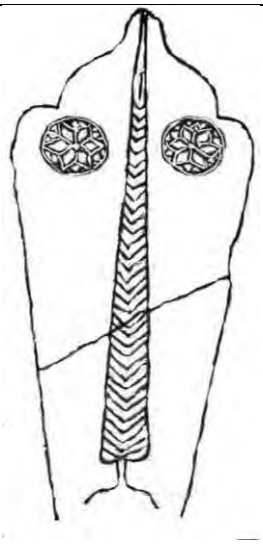

Çizim 11, Fotoğraf No:65

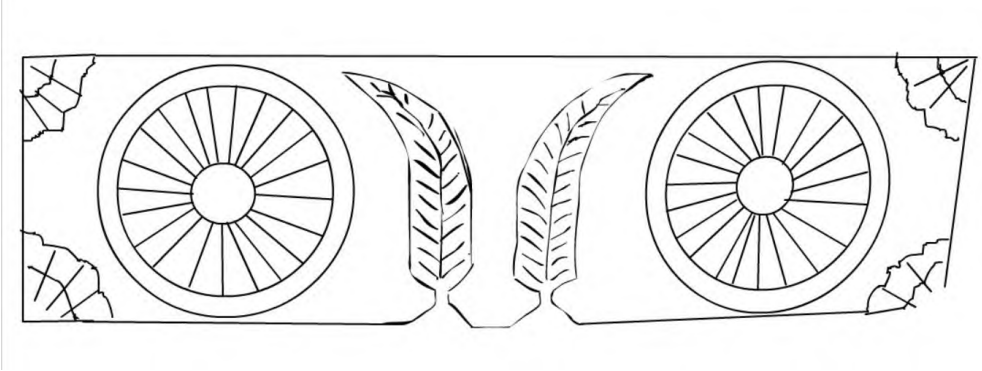

Çizim 12, Fotoğraf No:35

ERZURUM ESAT PAŞA CAMİİ HAZİRESİ'NDE BULUNAN MEZAR TAŞLARI*

Grave stones in Erzurum Esat Pasha Mosque Graveyard

Dr. Öğr. Üyesi Canan HANOĞLU**
Dr. Öğr. Üyesi Hasan AKDAĞ***

ÖZET

Mezarlık ve hazirelerimizi dolduran tarihi mezar taşlarının Türk-İslam tarihi ve sanatları içinde oldukça önemli bir yeri vardır. Mezar taşları, geçmişe ait birer tarihi belge niteliğindedir. Ait olduğu devre ilişkin sosyal, kültürel vb. malumata da ulaşabileceğimiz kaynak durumunda olmalarının yanı sıra kullanılan malzeme, biçimsel özellikler, kitabe ve süslemeleriyle de önem arz eden ve dikkat çeken tarihi eserler konumundadırlar.

Erzurum ili dâhilinde tarihi değeri olan çok sayıda mezarlık ve hazire alanı bulunmaktadır. Çalışmamızın konusunu Erzurum Esat Paşa Camii Haziresi'nde bulunan mezar taşları oluşturmaktadır. Erzurum Kalesi'nin batısında, şehre hâkim bir tepe üzerinde yer alan Esat Paşa Camii 1830-36 yıllarında Esat Muhlis Paşa tarafından yaptırılmıştır. Caminin güney tarafını birçok mezar örneğinin bir arada bulunduğu hazire kısmı kuşatmaktadır. Hazirede, günümüzde 50'ye yakın mezar vardır. Çalışmamızda, hazirede bulunan 26 mezar örneği ve son cemaat yerinde bulunan 1 örnekle birlikte toplam 27 örnek değerlendirmeye alınmıştır. Çerçeveli mezar, sandukalı mezar, kapak taşlı mezar gibi değişiklik arz eden mezar örnekleri üzerinde yükselen baş ve ayak taşları gerek kitabeleri, gerekse süslemeleriyle dikkate değerdir. Bunların 17'si erkek, 6'sı kadın mezarıdır. 4'ünde ise kitabeleri kırık veya tahrip olduklarından cinsiyet belirsizdir. Taşlar, 1841 ile 1907 yılı arasındaki 66 yıllık bir zaman dilimine aittir. Kullanılan malzeme çoğunlukla bölgesel özellikler sergileyen kamber taşı ve yanı sıra az sayıda mermerdir.

Esat Paşa Cami Haziresi'nde bulunan mezar taşlarını konu alan bu çalışmada, mezar taşları tüm özellikleri dikkate alınarak tanıtılmış, karşılaştırma ve değerlendirme yapılarak dönemi içerisindeki yeri ve önemi belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Erzurum, Esat Paşa Cami, mezar taşı, hazire, süsleme.*

ABSTRACT

The historical grave stones in our cemeteries and graveyards have a very important place in Turkish-Islamic history and arts. Grave stones are historical documents of the past. Grave stones social, cultural, etc. is the source we can access to information. In addition, grave stones are important and remarkable historical artifacts with material, formal features, inscriptions and decorative elements.

There are many cemeteries and graveyard areas which have historical value in the province of Erzurum. The subject of our study is the gravestones found at the Erzurum Esat Pasha Mosque Graveyard. Esat Pasha Mosque was built on 1830-36 in the west of Erzurum Castle by Esat Muhlis Pasha. On the south side of the mosque, there is a cemetery section with many tombs. There are nearly 50 graves in the graveyard today. In our study, a total of 27 specimens were taken into consideration together with the 26 grave specimens found in the graveyard and one sample in the last congregation site. The head and foot stones rising on different kinds of tombs are notable for their inscriptions and decorations. 17 of these graves are male and 6 are female graves. Four tombstones could not identified, due to damage on their inscription. The stones belong to a period of 66 years between 1841 and 1907. The material is mostly regional red colored stone and marble.

In this study about the grave stones in graveyard of Esat Pasha Mosque, tombstones were introduced considering all properties and by making comparison and evaluation, it was tried to determine its place and importance during the period.

Keywords: *Erzurum Esat Pasha Mosque, Grave stones, Graveyard, Ornament.*

Giriş

Mezar taşları, Türk-İslam sanatlarının en önemli anıtları arasındadır. Varlıkları ile yaşanmışlıklara şahitlik etmekte, kitabeleri, süslemeleri, formları ve yapıldıkları malzeme ile ait oldukları döneme ve yöreye ait özellikler sergilemektedirler. Mezarlıklarımız ve hazirelerimiz bu kıymetli mezar taşlarının yer aldığı önemli alanlardır. İstanbul'da, Anadolu'nun her köşesinde, Balkanlar'da bu önemli mezar taşlarını barındıran mezarlık ve hazire alanlarının varlığı bilinmektedir. Erzurum şehri de bu konuda hatırı sayılır bir yere ve öneme sahiptir. Erzurum mezarlıklarının, eskiden şehrin dört bir tarafına ve mahalleler arasına dağılıp serpildikleri kaynaklarda yer alan bilgiler

* Bu çalışma "Erzurum Merkez'de Cami Hazireleri'nde Bulunan XVIII-XIX YY. Mezar Taşları" konulu yüksek lisans tezimizdeki ilgili bölüm esas alınarak hazırlanmıştır. 13.08.2018-17.08.2018 tarihleri arasında hazirede yeniden çalışma yapılarak bilgiler tekrar gözden geçirilmiştir.

**Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fak. Sanat Tarihi Böl. e posta: canan.hanoglu@gop.edu.tr
***Uşak Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fak. Geleneksel Türk El Sanatları Böl. e posta: hasan.akdag@usak.edu.tr

arasındadır (Beygu,1936;Konyalı,1960;Başar,1973). Mezarlıklar ve mezar taşları tarihi belge niteliğindedir. Nitekim I. Dünya Savaşı sonunda, Erzurum'da bulunan mezarlıklar ve mezar taşları ile nüfus yoğunluğunun Ermenilerde değil Türklerde olduğu kanıtlanmıştır (Karabekir,1960,305).

Büyük mezarlık alanları çoğu zaman yerleşim yerlerinin uzağına kurulmuştur. Özellikle Osmanlılar döneminde, yerleşim yeri içerisinde cami, türbe, tekke bahçesinde bulunan çevresi duvar ya da parmaklıklarla çevrili hazire (Arseven,1950,1318; Sözen-Tanyeli,1986,102) olarak adlandırılan mezar alanları da görülmeye başlanmıştır. Erzurum'da büyük mezarlık alanları dışında birçok caminin de haziresinin olduğu görülmektedir.[1] Cami bahçesi veya avlusunun mezarlık yapılmasının nedeni saadet (dünya), ibadet ve ahiret arasında bir bağ kurmaktır. Bu üç ayrı unsurun birlikte vurgulanmasının elbette büyük manaları vardır. Camide namaz kılanların, yoldan gelip geçenlerin sıklıkla dua okuması ve günlük hayat telaşesi içindeki insanoğluna ölümü hatırlatması açısından hazirelerin önemi büyüktür.

Çalışmamızın konusunu Erzurum Merkez, Esat Paşa Camii Haziresi'nde yer alan mezar taşları oluşturmaktadır. Mezar taşlarını incelemeye geçmeden önce cami ve hazire hakkında kısa bir bilgi vermekte fayda vardır.

Esat Paşa Camii, İç Kale'nin batısında şehre hâkim bir tepe üzerinde kurulmuştur. Cami giriş kapısı üzerindeki kitabeye göre, H.1246-52 (M.1830-36) yılları arasında kadar Erzurum'da valilik yapan Esat Muhlis Paşa tarafından Sultan II. Mahmud adına yaptırılmıştır. Cami daha sonra harap olunca H.1268-69 (M.1851-52) yılları arasında Erzurum Valiliği görevinde bulunan Zarif Mustafa Paşa tarafından 1852 yılında Sultan Abdülmecid adına onarılmıştır (Konyalı,1960,201; Solmaz,2002,59; Yurttaş-vd,2008,66; Gündoğdu-vd,2010,112).

Caminin oldukça geniş bir avlusu vardır. Avlunun kuzey batısında tuvalet birimleri, kuzey doğusunda ise abdest alma muslukları yer almaktadır. Caminin kuzey cephesinde altı ahşap sütun tarafından taşınan, eğimli çatı ile kapatılmış son cemaat yeri bulunmaktadır. Asıl ibadet mekânı dikdörtgen tabanlı bir alana oturtulmuştur. Üst örtü, içeriden düz ahşap tavan, dışarıdan eğimli çatı ile kapatılmıştır. Taştan yapılmış kare kaideli, silindirik gövdeli, tek şerefeli ince uzun minaresi caminin kuzeybatı köşesindedir (Fot.1). Cami, Osmanlı mimarisini 200 yıl kadar etkisi altında bırakan batılı üslupta yaptırılmıştır. Bu üslubun son safhalarından olan ampir tarzın, caminin cephesinde, iç mimari ve minaresinde etkili olduğu görülmektedir (Gündoğdu,1989,165).

Caminin güney tarafında birçok mezarın bir arada bulunduğu hazire alanı yer almaktadır (Fot.2). Hazirede yaklaşık 50 mezar bulunmaktadır. Araştırmamıza, sanat tarihi açısından dikkate değer mezar taşlarına sahip, hazire alanından 26 ve son cemaat yerinde bulunan 1 örnekle birlikte toplam 27 örnek dâhil edilmiştir.[2] Mevcut mezar taşları tüm yönleriyle ele alınarak ve kronolojik sıra takip edilerek tek tek tanıtılmaya çalışılmıştır (Şekil 1).

Mezar No.: 1

Fotoğraf No.: 3,4,5

Kimliği: Muhammmed….

Tarihi: H. 1257/ M.1841

Boyutları: Baş Taşı: Gövde: 85x33-35-42x12 cm. **Boyun:** 9x48 cm. **Başlık:**19x57-58 cm.

Ayak Taşı: Gövde: 112x31-38x12 cm.

Mezar Ölçüsü: 134x43x6 cm.

Kitabe Metni: -Hüve'l-Bâkî

-Ahısha Muhacirlerinden

-El-Hac.....Efendi'nin

[1] Ali Paşa Camii, Ayaz Paşa Camii, Bakırcı Camii, Derviş Ağa Camii, Esat Paşa Camii, Murat Paşa Camii, Narmanlı Camii, Yeğen Ağa Camii.

[2] Hazirede, Kırbaş-Zâde Fevzi Bey, Hacı Salih Efendi gibi önemli şahsiyetlerin mezarları da bulunmaktadır. Mezar taşları yeni olduğundan değerlendirmeye alınmamıştır.

-Mahdumu Muhammed.....

-Rûhîçün el- Fâtiha

-Sene 1257

İşleniş Tekniği: Kabartma

Malzemesi: Yöreye özgü kamber taşı

Durumu Form ve Süsleme Özellikleri: Şahideli çerçeveli mezar tipinde olan, baş ve ayak şahidesinden oluşan bu örnekte dikdörtgen prizmal gövdeli şahideler, çerçeve ile sınırlandırılmış mezarın iki ucuna yerleştirilmiştir.

Baş şahide, başlıklı ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Baş şahidenin mezara bakan yüzeyinde yer alan ve altı satırdan oluşan kitabesi, sülüs hatla düz bir şekilde yazılmıştır. Kitabenin ilk beş satırı tek tek kartuş içerisine alınmamıştır. Satırlar alt alta sıralanmış yukarıda yuvarlak kemerli aşağıda düz bir biçimde tamamlanmış çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Tarihin yer aldığı son satır ayrıca çerçevelenerek vurgulanmıştır. Kitabe yüzeyinde aşınma ve tahribatlar olduğundan metin kısmen okunabilmiştir. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde yuvarlak hatlı bir omuzluktan sonra köşeli bir boyun kısmı ve kalpak benzeri bir başlıkla sonlandırılmıştır.

Ayak şahide, kaş kemer biçiminde sonlandırılmış ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Şahide yüzeylerinde herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır.

Mezar No.: 2

Fotoğraf No.: 6,7,8,9,10,11

Kimliği:-

Tarihi: H.1262(?)/M. 1846

Boyutları: Baş Taşı: Gövde: 163x37-57x16 cm. **Boyun:** 9x45 cm. **Başlık:** 17x68-72 cm.

Ayak Taşı: Gövde: 158x34-56x13 cm. **Tepelik:** 25x31x15 cm.

Mezar Ölçüsü: 173x56x52 cm. **Kaide:** 232x86x10 cm.

Kitabe Metni: İklim şartlarının etkisiyle tahrip olan kitabe okunamamaktadır. Kitabenin son satırında bulunan H. 1262 tarihi belli belirsiz okunabilmektedir.

İşleniş Tekniği: Kabartma

Malzemesi: Mermer

Durumu Form ve Süsleme Özellikleri: Şahideli sanduka mezar formundaki bu örnek baş ve ayak şahidesi ve sandukaya ait iki uzun yan kanattan oluşmaktadır. Sanduka mezarın tamamı tek kademeli yöreye özgü kamber taşından yapılan bir platform üzerine yerleştirilmiştir. Dikdörtgen prizmal gövdeli, kenarları dalgalı baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek aynı zamanda sandukanın kısa yan kanatlarını oluşturmaktadır.

Baş şahide, başlıklı ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen kenarları dalgalı düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde yer alan ve on dört satırdan oluşan kitabesi, tâlik hatla düz bir şekilde yazılmıştır. Mermer şahide iklim şartlarının etkisiyle yıpranıp tahrip olmuştur. Dolayısıyla yazıların izleri belli olsa bile kitabe okunamamaktadır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Kitabesi, yaprak motifleri ile süslü, yukarıda ve aşağıda dalgalı kemer biçiminde sonlandırılmış bir kuşakla çevrelenmiştir. Kitabenin alt kısmı dalgalı çerçeveye sarılmış uçuşan kurdele ve köşelerdeki bitkisel motiflerle hareketlendirilmiştir. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümü etrafı kıvrık dal ve yaprak motiflerinden oluşan bordür kuşağı ile çevrelenen Osmanlı arması ile hareketlendirilmiştir. Bu motif ortada dairesel bir çiçek ve onun etrafına yerleştirilen hilâl, yıldız, mızrak, sancak, sadak, ok, top, Kur'an muhafazası, lale, çiçek, yaprak motifleri ve stilize bitki motiflerinden oluşmaktadır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst

bölümde keskin hatlı bir omuzluktan sonra silindirik bir boyun kısmı üzerinde yükselen Mahmudi kalıplı püsküllü bir fes başlıkla sonlandırılmıştır.

Ayak şahide, tepelikli ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen, kenarları dalgalı düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Şahidenin içe bakan yüzeyi çok sade olmasına karşın diğer yüzeyi oldukça bezemelidir. Yüzey, kıvrık dal ve yaprak motifleri ile süslü, yukarıda ve aşağıda dalgalı kemer biçiminde sonlandırılmış bir kuşakla çevrelenmiştir. Kuşağın çevrelediği yüzeyde aşağıda bir noktadan başlayan ve yüzeyi dolduran kıvrık dal, çiçek, lale ve yaprak motiflerinden oluşan muhteşem bir çiçekli dal motifî görülmektedir. Alt bölüm yine dalgalı çerçeveye sarılmış uçuşan kurdele ve köşelerdeki bitkisel motiflerle hareketlendirilmiştir. Üst tarafta dalgalı kemer formunun köşeleri de boş bırakılmamış ve yaprak motifleri ile hareketlendirilmiştir. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümüne tıpkı baş şahide de olduğu gibi Osmanlı arması işlenmiştir. Şahide üst bölümde yivli yassı bir tepelikle sonlandırılmıştır.

Baş ve ayak şahidelerin dar yüzeyleri üst bölümlerde sade bırakılmışken, alt bölümler dikdörtgen birer kartuş içerisinde kıvrık dal ve yaprak motifleri ile hareketlendirilmiştir.

Sandukanın uzun yan kanatları yatay dikdörtgen prizmal bir forma sahiptir. Sanduka yüzeyleri bezemelidir ve her iki yönde de aynı kompozisyon tekrarlanmıştır. Ortada oval bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifi ve bu motifin her iki yanında çok kollu yıldız motifleri görülmektedir. Dört köşeye ise yelpaze görünümlü ışınsal çubuklar çeyrek rozetler şeklinde işlenerek köşeler hareketlendirilmiştir. Yüzey yukarıdan ve aşağıdan sarmaşık dal ve yaprak motiflerinin işlendiği bordür kuşakları ile sınırlandırılmıştır.

Mezar No.: 3

Fotoğraf No.: 12,13,14

Kimliği: Yusuf(?) Efendi

Tarihi: H. 1267/M. 1851

Boyutları: Baş Taşı: Gövde: 132x46-59-61x12 cm. **Boyun:** 10x52 cm. **Başlık:** 20x65 cm.

Ayak Taşı: Gövde: 176x46-58x12 cm.

Mezar Ölçüsü: 160x60x9 cm.

Kitabe Metni: -Hüve'l-Bâki

-Ahısha Muhacirlerinden el-Hâc Nâil Efendi'nin

-Mahdûmu Yusuf(?) Efendi'nin rûhîçün el-Fâtiha

-Sene 1267(?)

İşleniş Tekniği: Kabartma

Malzemesi: Yöreye özgü kamber taşı

Durumu Form ve Süsleme Özellikleri: Şahideli çerçeveli mezar tipinde olan, baş ve ayak şahidesinden oluşan bu örnekte dikdörtgen prizmal gövdeli şahideler, çerçeve ile sınırlandırılmış mezarın iki ucuna yerleştirilmiştir.

Baş şahide, başlıklı ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde yer alan ve dört satırdan oluşan kitabesi, sülüs hatla düz bir şekilde yazılmıştır. Kitabenin satırları kartuş içerisine alınmıştır. Kitabe yüzeyinde yoğun aşınma ve tahribatlar olduğundan metin güçlükle okunmuştur. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde yuvarlak hatlı bir omuzluktan sonra köşeli bir boyun kısmı ve kalpak benzeri bir başlıkla sonlandırılmıştır.

Ayak şahide, kaş kemer biçiminde sonlandırılmış ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Şahide yüzeylerinde herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır. Taşın yüzeyinde iklim şartlarından kaynaklanan tahribat ve erimeler oluşmuştur.

Mezar No.: 4

Fotoğraf No.: 15,16,17

Kimliği: Hacı Sabit Bey

Tarihi: H. 1270/M. 1854

Boyutları: Baş Taşı: Gövde: 135x44-48-60x15 cm. **Boyun:** 9x50 cm. **Başlık:** 21x80-56 cm.

Ayak Taşı: Gövde: 170x39-42-39-51x11 cm.

Mezar Ölçüsü: 178x58x10 cm. **Kaide:** 224x104x6 cm.

Kitabe Metni: -Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî

-Hacegândan Meclis Azasından iken bağteten

-Hacı Sabit Bey riyâz-ı adne kıldı iktidar

-Halis-ü muhlis edip zat-ı Pakize idi

-Nakşibend-i itikad olmuşdu bir vıkf-ı kemal

-Can-ı ma(?)lafz-ı teessüf-birle tarihin dedi

-İki yüz yetmişte kıldı Mir Sabit irtihal

-Sene 1270

İşleniş Tekniği: Kabartma

Malzemesi: Yöreye özgü kamber taşı

Durumu Form ve Süsleme Özellikleri: Şahideli çerçeveli mezar tipinde olan, baş ve ayak şahidesinden oluşan bu örnekte dikdörtgen prizmal gövdeli şahideler, çerçeve ile sınırlandırılmış mezarın iki ucuna yerleştirilmiştir. Mezarın tamamı yerden hafifçe yükseltilmiş bir kaide üzerine yerleştirilmiştir.

Baş şahide, başlıklı ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde yer alan ve sekiz satırdan oluşan kitabesi, sülüs hatla düz bir şekilde yazılmıştır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde yuvarlak hatlı bir omuzluktan sonra silindirik bir boyun kısmı ve kısa başlıklı taşkın sarık şeklinde bir başlıkla sonlandırılmıştır.

Ayak şahide, kaş kemer biçiminde sonlandırılmış ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Şahide yüzeylerinde herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır. Gövdenin üst bölümünde tepeye yakın bir yerde küçük yuvarlak bir delik yer almaktadır. Ne amaçla yapıldığı konusunda kesin bir yargıya varamasak da diğer mezar taşlarında görmediğimiz bu değişik uygulama dikkat çekicidir.

Mezar No.: 5

Fotoğraf No.: 18,19

Kimliği: Muhammed Tevfik Efendi

Tarihi: H. 1272/M. 1856

Boyutları: Baş Taşı: Gövde: 102x32-39-42-28x8 cm.

Ayak Taşı: Gövde: 102x27-32-40-30x9 cm.

Mezar Ölçüsü: 90x50x18 cm.

Kitabe Metni: -Hüve'l-Hayyu'l Bâkî

-Muhammed Tevfik Efendi'nin

-Rûhîçün el-Fâtiha

-Sene 1272

İşleniş Tekniği: Kabartma

Malzemesi: Yöreye özgü kamber taşı

Durumu Form ve Süsleme Özellikleri: Şahideli çerçeveli mezar tipinde olan, baş ve ayak şahidesinden oluşan bu örnekte dikdörtgen prizmal gövdeli şahideler, çerçeve ile sınırlandırılmış mezarın iki ucuna yerleştirilmiştir.

Baş şahide, kaş kemer biçiminde sonlandırılmış ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde yer alan ve dört satırdan oluşan kitabesi, sülüs hatla düz bir şekilde yazılmıştır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Kitabe yıpranmış durumdadır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir.

Ayak şahide, kaş kemer biçiminde sonlandırılmış ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Şahide yüzeylerinde herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır. Taşın yüzeyi iklim şartlarına bağlı olarak yer yer eriyip tahrip olmuştur.

Mezar No.: 6

Fotoğraf No.: 20,21,22,23,24

Kimliği: Mustafa Paşa

Tarihi: H. 1278/M. 1862

Boyutları: Baş Taşı: Gövde: 160x34-46-51x14 cm. **Boyun:** 9x43 cm. **Başlık:** 15x55-48 cm.

Ayak Taşı: Gövde: 170x34-52x12 cm.

Mezar Ölçüsü: 155x50x49 cm. **Kaide:** 205x77x6 cm

Kitabe Metni: -Hüve'l-Bâkî

-Kubbe-i mina içinde her gelen gitmektedir

-Böyle nükad-ı kader kurmuş hemen ner-i esere

-Mustafa Paşa Liva-yı Meclis-i Ordu-yı Şark

-Din-ü millet anın ile olmuş idi fahire

-Astiga-i devletin Serlevha-yı Mecmuası

-Cümle indinde müsellem-i mübassır-ı bi'l-basara

-Oldu ferman-ı hitab-ı irciiye füc'eten

-Ha-fi min ashabi'l vücihin nadira

-Gad teveffa Mustafa Paşa hâmidül-afîyin

-Sabıka tarihe bak olmuş veliyy'ül ahîre

-Sene 1278

İşleniş Tekniği: Kabartma

Malzemesi: Yöreye özgü kamber taşı

Durumu Form ve Süsleme Özellikleri: Şahideli sanduka mezar formundaki bu örnek baş ve ayak şahidesi ve sandukaya ait iki uzun yan kanattan oluşmaktadır. Sanduka mezarın tamamı tek kademeli bir platform üzerine yerleştirilmiştir. Dikdörtgen prizmal gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek aynı zamanda sandukanın kısa yan kanatlarını oluşturmaktadır.

Baş şahide, başlıklı ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde yer alan ve on iki satırdan oluşan kitabesi, sülüs hatla düz bir şekilde yazılmıştır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Üst bölümde köşelerde küçük yaprak motifleriyle hareketlendirilen gövde, alt bölümde tarih satırından sonra

köşelerde "s" kıvrımları ve ortada yaprak ve çiçek motifleriyle tamamlanmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümü bezemelidir. Etrafını kıvrık dallar ve yaprak motiflerinden oluşan bordür kuşağının çevrelediği yüzeyde ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motif ve dört köşede simetrik olarak aynı motifin çeyrek rozetler şeklinde işlendiği görülmektedir. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde keskin hatlı bir omuzluktan sonra silindirik bir boyun kısmı üzerinde yükselen Aziziye kalıplı püsküllü bir fes başlıkla sonlandırılmıştır.

Ayak şahide, alınlıklı ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Şahide üst bölümde barok üslubun özelliği olan "s" ve "c" kıvrımlarının çevrelediği dalgalı kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmıştır. En tepe noktada dört köşeli külah benzeri küçük bir tepelik bulunmaktadır. Alınlığın içe bakan yüzeyinde "s" ve "c" kıvrımları arasında papatyaya benzeyen rozet şeklinde bir çiçek motifi, dışa bakan yüzeyinde ise ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifi yer almaktadır. Taşın içe bakan gövde yüzeyi sadedir fakat diğer yüzeyi oldukça bezemelidir. Bu bölümde gövde yüzeyi, stilize bitki motifleri ile süslü, yukarıda ve aşağıda dalgalı kemer biçiminde sonlandırılmış bir kuşakla çevrelenmiştir. Kuşağın çevrelediği yüzeyde aşağıda bir noktadan başlayan ve yüzeyi dolduran kıvrık dal, çiçek ve yaprak motiflerinden oluşan bir çiçekli kıvrık dal motifi görülmektedir. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan taşın alt bölümüne geçişte köşelerde "s" kıvrımları kullanılmış, yüzeyde ise baş şahidenin alt bölümünde yer alan bezeme tekrar edilmiştir.

Baş ve ayak şahidelerin dar yüzeyleri üst bölümlerde sade bırakılmışken, alt bölümler dikdörtgen birer kartuş içerisinde kıvrık dal ve yaprak motifleri ile hareketlendirilmiştir.

Sandukanın uzun yan kanatları yatay dikdörtgen prizmal bir forma sahiptir. Sanduka yüzeyleri bezemelidir ve her iki yönde de aynı kompozisyon tekrarlanmıştır. Ortada oval bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifi ve bu motifin her iki yanında çok kollu yıldız motifleri görülmektedir. Dört köşeye ise yelpaze görünümlü ışınsal çubuklar çeyrek rozetler şeklinde işlenerek köşeler hareketlendirilmiştir. Yüzey yukarıdan ve aşağıdan kıvrık dal ve yaprak motiflerinin işlendiği bordür kuşağı ile sınırlandırılmıştır.

Mezar No.: 7

Fotoğraf No.: 25,26

Kimliği: -

Tarihi: H. 1282/M.1866

Boyutları: Baş Taşı: Gövde: 105x35-43x10 cm.

Ayak Taşı: Gövde: 67x37-47x10 cm.

Mezar Ölçüsü: 142x45x46 cm. **Kaide:** 210x97x7 cm.

Kitabe Metni: -.....

-Zâde rûhîçün el-Fâtiha

-Fi Sene 1282

İşleniş Tekniği: Kabartma

Malzemesi: Yöreye özgü kamber taşı

Durumu Form ve Süsleme Özellikleri: Şahideli sanduka mezar tipindeki bu örnek baş ve ayak şahidesi ve sandukaya ait iki uzun yan kanattan oluşmaktadır. Sanduka mezarın tamamı yerden hafifçe yükseltilmiş bir kaide üzerine yerleştirilmiştir. Dikdörtgen prizmal gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek aynı zamanda sandukanın kısa yan kanatlarını oluşturmaktadır.

Baş şahide yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Şahide kırık durumdadır. Gövdenin üst bölümü mevcut değildir. Mezar dışına bakan yüzeyinde yer alan kitabenin günümüze son iki satırı gelebilmiştir. Sülüs hatla düz bir şekilde yazılmış kitabenin satırları

kartuş içerisine alınmıştır. Son satırın bitiminden itibaren bir kere daha kırılmış olan parçalar yapıştırılmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir.

Ayak şahide yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Şahide kırık durumdadır. Gövdenin büyük bir bölümü mevcut değildir. Geriye kalan bölümlerde herhangi bir süsleme elemanı görülmemektedir.

Sandukanın uzun yan kanatları yatay dikdörtgen prizmal bir forma sahiptir. Şahidelere metal kenetlerle bağlanan sanduka yüzeylerinde herhangi bir bezemeye yer verilmeyerek sade bırakılmıştır.

Mezar No.: 8

Fotoğraf No.: 27,28,29,30,31

Kimliği: Osman Efendi

Tarihi: 10 Recep 1283/M. 27 Kasım 1866

Boyutları: Baş Taşı: Gövde: 180x30-46x10 cm. **Boyun:** 7x43 cm. **Başlık:** 18x74 cm.

Ayak Taşı: Gövde: 198x30-46x10 cm.

Mezar Ölçüsü: 160x47x50 cm.

Alt Kaide: 220x103x19 cm. **Üst Kaide:** 199x77x21 cm.

Kitabe Metni: -Hüve'l-Bâkî

-Eyledi hem-nam-ı Zi'n-Nureyn terk-i masiva

-Arifi-i Billâh aziz-i Nakşbend-i gâm-ver

-Zikr-ü fîkri Hak idi mürşid-i mutlak idi

-Kırk sene taat ile evkat etmişti güzar

-Pote-i takvada sim-âsa vücudun kal' idu'b

-Paye-i iksir olurdu hake itseydi nazar

-Tekye-i dehr-i denîden tay idüp seccadesin

-Hankâh-ı kurb-ı Hakka gitdi ol sahib-i siyer

-Söyledim mu'cemle Galib fevtinin tarihini

-Cenneti Osman Efendi eyledi yahu makarr

-Fî 10 Recep 1283

-Nemekahu Mısrî (Konyalı,1960,202)

İşleniş Tekniği: Kabartma

Malzemesi: Mermer, yöreye özgü kamber taşı

Durumu Form ve Süsleme Özellikleri: Cami'nin son cemaat yerinde kuzey doğu köşeye yakın bir yerde iki mezar bulunmaktadır. Bunlar arasından muntazam mermer malzemeden yapılmış Şeyh Osman Efendi'nin mezarı değerlendirmeye alınmıştır. Şahideli sanduka mezar tipindeki bu örnek baş ve ayak şahidesi ve sandukaya ait iki uzun yan kanattan oluşmaktadır. Sanduka mezarın tamamı yöreye özgü kamber taşından yapılan iki kademeli bir kaide üzerine yerleştirilmiştir. Mermer malzemeden yapılan dikdörtgen prizmal gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek aynı zamanda sandukanın kısa yan kanatlarını oluşturmaktadır.

Baş şahide, başlıklı ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde yer alan ve on iki satırdan oluşan kitabesi, yukarıdan ve aşağıdan dalgalı kemer biçiminde sonlandırılmış bir niş içerisindedir. Kitabenin serlevha ve tarih satırlarının kartuşu kemerin formuna göre şekil alırken, arada kalan diğer satırlar eğimli dikdörtgen kartuşlarla çevrelenmiştir. Kitabenin üst bölümünde yer alan kemer köşe boşluklarına

simetrik olarak palmet şeklinde bitkisel motifler işlenmiştir. Kitabenin alt bölümünde ise ortada bir noktadan başlayan ve yanlara simetrik olarak dağılan akantus yaprağı motiflerine yer verilmiştir. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümü ise kare çerçeve içerisine alınmış, merkezde bir çiçek motifinden gelişen ışın haleleri şeklindeki şua motifi ile hareketlendirilmiştir. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde keskin hatlı bir omuzluk bölümünden sonra silindirik kalın bir boyun kısmı üzerinde yükselen tarikat serpuşu ile sonlandırılmıştır. Bu serpuş, kısa başlıklı taşkın sarık şeklindedir.

Ayak şahide, sivri kemer şeklinde sonlandırılmış, alınlıklı ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen, düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Şahidenin içe bakan yüzeyi çok sade olmasına karşın diğer yüzeyi oldukça bezemelidir. Yüzeye, gövdenin alt tarafında bir kurdele ile fiyonk atılarak birleştirilmiş yüzeyi sarmal biçimde saran gül dalı işlenmiştir. Kıvrık dal, yaprak ve gül motiflerinden oluşan bu bitkisel süsleme, yukarıdan ve aşağıdan dalgalı kemer biçiminde sonlandırılmış silmelerin sınırladığı bir alan içerisinde belirli bir yere kadar yükselmektedir. Yüzeye dağılan ince kıvrık dalların her birinin ucunda birer yaprak motifi ve yer yer gül motifleri görülmektedir. Şahidenin üst kısmı gövde yüzeyinden bağımsız bir alan olarak değerlendirilmiştir. Bitkisel motiflerle hareketlendirilen bu alan alınlık görünümdedir. Alınlığın her iki tarafına simetrik olarak dağılan akantus yaprakları bir çelengi hatırlatır tarzda tepeye doğru yükselmektedir. Merkezde bu yaprak motifleri arasından gelişen birer palmet yer almaktadır. Alt tarafta dalgalı kemer formunun köşeleri de boş bırakılmamış ve bu bölümde ortada bir noktadan başlayan ve yanlara simetrik olarak dağılan akantus yaprağı motiflerine yer verilmiştir. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümünde ise baş şahidenin alt bölümünde yer alan bezeme tekrar edilmiştir.

Sandukanın uzun yan kanatları yatay dikdörtgen prizmal bir forma sahiptir. Sanduka yüzeyleri bezemelidir ve her iki yönde de aynı bezeme tekrarlanmıştır. Ortada bir çiçek motifinden gelişen ve güneşi sembolize eden büyük bir şua motifî yer almaktadır. Aynı motif dört köşeye çeyrek rozetler şeklinde işlenmiştir. Bu alan silmelerle ve sade bir bordür kuşağı ile çevrelenmiştir.

Mezar No.: 9

Fotoğraf No.: 32,33,34,35

Kimliği: Hacı Ahmed Ağa

Tarihi: H. 1283/M.1867

Boyutları: Baş Taşı: Gövde: 156x34-47x11-14 cm. **Boyun:** 9x39 cm. **Başlık:** 24x66-50 cm.

Ayak Taşı: Gövde: 181x34-31-48x10 cm.

Mezar Ölçüsü: 134x48x42 cm.

Kitabe Metni: -Hüve'l-Hayyû'l-Bâkî

-El-merhûm el-mağfûr

-El-muhtâc ilâ Rabbihi'l-Gafûr

-Ümidim karyeli

-El-Hâc Ahmed Ağa

-Rûhîçün el-Fâtiha

-Sene 1283

İşleniş Tekniği: Kabartma

Malzemesi: Yöreye özgü kamber taşı

Durumu Form ve Süsleme Özellikleri: Şahideli sanduka mezar tipindeki bu örnek baş ve ayak şahidesi ve sandukaya ait iki uzun yan kanattan oluşmaktadır. Sanduka mezarın tamamı yerden hafifçe yükseltilmiş bir kaide üzerine yerleştirilmiştir. Dikdörtgen prizmal gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek aynı zamanda sandukanın dar yüzeylerini oluşturmaktadır.

Baş şahide, başlıklı ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Baş şahidenin mezara bakan yüzeyinde yer alan ve yedi satırdan oluşan kitabesi, sülüs hatla düz bir şekilde yazılmış ve kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin dışa bakan yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde keskin biçimli bir omuzluktan sonra silindirik bir boyun kısmı ve tarikat tâcı şeklinde bir başlıkla sonlandırılmıştır. Başlığın yüzeyi iç içe geçmiş üçgen biçimindeki geometrik şekillerle hareketlendirilmiştir. Tepe kısmına ise gül mührü olarak adlandırılan bir yıldız motifi işlenmiştir.

Ayak şahide, kaş kemer biçiminde sonlandırılmış ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Ayak şahidenin mezar içine bakan yüzeyinde yuvarlak kemer formunda bir alınlıkla sonlandırılmış dikdörtgen kartuş içerisinde stilize edilmiş, tepe noktaları birbirine bakan yaşam ve ölümün sembolü olan çok zarif iki servi ağacı motifi işlenmiştir. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir.

Sandukanın uzun yan kanatları yatay dikdörtgen prizmal bir forma sahiptir. Şahidelere metal kenetlerle bağlanan sanduka yüzeylerinde herhangi bir bezemeye yer verilmemiştir.

Mezar No.: 10

Fotoğraf No.: 36,37,38,39,40,41

Kimliği: Mehmed Salih Bey

Tarihi: H. 1289/M.1872

Boyutları: Baş Taşı: Gövde: 168x34-48x13-17 cm. **Boyun:** 10x42 cm. **Başlık:** 14x64-51 cm.

Ayak Taşı: Gövde: 154x35-32-44-49x10-15 cm.

Mezar Ölçüsü: 143x48x44 cm.

Alt Kaide: 243x118x6 cm. **Üst Kaide:** 207x78-75-65x20 cm.

Kitabe Metni: -Hüve'l-Hayyû'l-Bâkî

-Merhûm ve mağfûr el-muhtâc

-İlâ rahmeti Rabbihi'l-Gafûr

-Dördüncü Ordu-yı Hümâyun

-Meclis-i Miralaylarından

-Mehmed Salih Bey'in

-Rûhîçün el-Fâtiha

-Sene 1289

İşleniş Tekniği: Kabartma

Malzemesi: Yöreye özgü kamber taşı

Durumu Form ve Süsleme Özellikleri: Şahideli sanduka mezar tipindeki bu örnek baş ve ayak şahidesi ve sandukaya ait iki uzun yan kanattan oluşmaktadır. Sanduka mezarın tamamı bir kaide üzerine yerleştirilmiştir. Dikdörtgen prizmal gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek aynı zamanda sandukanın kısa yan kanatlarını oluşturmaktadır.

Baş şahide, başlıklı ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde yer alan ve sekiz satırdan oluşan kitabesi, sülüs hatla düz bir şekilde yazılmıştır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmış olup, ilk satırın bulunduğu kartuş üçer dilimli yaprak motifleriyle hareketlendirilmiştir. Şahide üst bölümde yuvarlak hatlı bir omuzluktan sonra silindirik bir boyun kısmı ve Aziziye kalıplı püsküllü bir fes başlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümünde kare bir kartuş içerisine alınmış buket şeklinde stilize çiçek, yaprak ve tomurcuk motifleri görülmektedir. Dört köşede ise üç dilimli yaprak motifleri yer almaktadır. Şahideden, sandukanın dar

yüzeyini oluşturan bölümüne geçerken köşelerde "s" kıvrımlı dal ve etrafında yapraklar ve ortasında küçük bir çiçek motifinin bulunduğu bitkisel bir süslemeye yer verilerek köşe geçişleri hareketlendirilmiştir. Şahidenin diğer yüzeyi bezemesizdir.

Ayak şahide, bitkisel tepelikli ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Ayak şahidenin içe bakan yüzeyi, yüzeyden taşırılmış yuvarlak kemerli bir alan şeklindedir. Bu bölümün içerisi stilize bir vazodan çıkan dal, çiçek ve yaprak motifleriyle doldurulmuştur. Muhteşem bir pano görünümündeki bu çiçekli dal motifi mezar taşını oldukça hareketlendirmiştir. Gövdenin diğer yüzeyi sadedir. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümüne dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifi işlenmiştir. Üst bölümde ise köşelerde üç dilimli yaprak motiflerine yer verilmiştir. Şahide yukarıda yastık formunda bir omuzluktan sonra, dikdörtgen boğumlu yedi yapraklı taç formunda bitkisel bir tepelikle sonlandırılmıştır.

Şahidelerden, sandukanın dar yüzeylerini oluşturan bölümüne geçerken köşelerde "s" kıvrımlı dal ve etrafında yapraklar ve ortasında küçük bir çiçek motifinin bulunduğu bitkisel bir süslemeye yer verilerek köşe geçişleri hareketlendirilmiştir. Baş ve ayak şahidelerin dar yüzeyleri üst bölümlerde sade bırakılmışken, alt bölümler dikdörtgen bir kartuş içerisinde kıvrık dal, yaprak ve çiçek motifleri ile hareketlendirilmiştir.

Sandukanın uzun yan kanatları yatay dikdörtgen prizmal bir forma sahiptir. Sanduka yüzeyleri bezemelidir ve her iki yönde de aynı kompozisyon tekrarlanmıştır. Ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifi ve bu motifin her iki yanında üç yapraklı bitki motifi görülmektedir. Dört köşeye ise yelpaze görünümlü ışınsal çubuklar çeyrek rozetler şeklinde işlenerek köşeler hareketlendirilmiştir.

Mezar No.: 11

Fotoğraf No.: 42,43,44

Kimliği: Hüseyin Hoca

Tarihi: H. 1289/M. 1872

Boyutları: Baş Taşı: Gövde: 148x50-60x16 cm.

Ayak Taşı: Gövde: 142x50-57x14 cm.

Mezar Ölçüsü: 185x70x10 cm.

Kitabe Metni: -Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî

-El-merhûm el-mağfûr

-El-mâ'ruf bi Attâr

-Hüseyin Havace

-Rûhîçün el-Fâtiha

-Sene 1289

İşleniş Tekniği: Kabartma

Malzemesi: Yöreye özgü kamber taşı

Durumu Form ve Süsleme Özellikleri: Şahideli çerçeveli mezar tipinde olan, baş ve ayak şahidesinden oluşan bu örnekte dikdörtgen prizmal gövdeli şahideler, çerçeve ile sınırlandırılmış mezarın iki ucuna, doğrudan toprağa yerleştirilmiştir. Şahideler oldukça yıpranmış durumdadır.

Baş şahide, yuvarlak kemer biçiminde sonlandırılmış yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde yer alan ve altı satırdan oluşan kitabesi, sülüs hatla eğimli bir şekilde yazılmıştır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmış olup kartuşlarda yazıya uyum sağlar nitelikte eğimlidir. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir.

Ayak şahide, yuvarlak kemer biçiminde sonlandırılmış yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Şahide yüzeylerinde herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır.

Mezar No.: 12

Fotoğraf No.: 45,46,47

Kimliği: Besime(?) Hanım

Tarihi: H. 1291/M. 1874

Boyutları: Baş Taşı: Gövde: 124x35x13 cm.

Ayak Taşı: Gövde: 118x36x13 cm.

Mezar Ölçüsü: 147x73x10 cm.

Kitabe Metni: -Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî

-El-merhûme el-mağfûre

-El-muhtâce ilâ rahmetillâhi

-Teâlâ Dolmaseven

-Zâde el-Hâc Mustafa

-Bey'in haremi Besime(?)Hanım

-Rûhîçün el-Fâtiha

-Sene 1291

İşleniş Tekniği: Kabartma

Malzemesi: Yöreye özgü kamber taşı

Durumu Form ve Süsleme Özellikleri: Şahideli çerçeveli mezar tipinde olan, baş ve ayak şahidesinden oluşan bu örnekte dikdörtgen prizmal gövdeli şahideler, çerçeve ile sınırlandırılmış mezarın iki ucuna yerleştirilmiştir.

Baş şahide, kaş kemer biçiminde sonlandırılmış düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde yer alan ve sekiz satırdan oluşan kitabesi, sülüs hatla düz bir şekilde yazılmıştır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir.

Ayak şahide, kaş kemer biçiminde sonlandırılmış düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Şahide yüzeylerinde herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır.

Mezar No.: 13

Fotoğraf No.: 48,49,50

Kimliği: Abdullah Paşa

Tarihi: H. 1292/M. 1875

Boyutları: Baş Taşı: Gövde: 76x32x12 cm. **Boyun:** 10x40 cm. **Başlık:** 13x62-47 cm.

Ayak Taşı: Gövde: 75x32x14 cm.

Mezar Ölçüsü: 134x59x22 cm.

Kitabe Metni: -Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî

-Dördüncü Ordu-yı

-Hümayun Reis-i Erkânı

-Merhûm ve mağfûr

-(El-muhtâc ilâ rahmeti Rabbih)

-(El-Gafûr Saadetlü)

-(Abdullah Paşa'nın)

-(Rûhîçün el-Fâtiha)

-(Sene 1292)

İşleniş Tekniği: Kabartma

Malzemesi: Yöreye özgü kamber taşı

Durumu Form ve Süsleme Özellikleri: Şahideli sanduka mezar tipindeki bu örnek baş ve ayak şahidesi ve sandukaya ait iki uzun yan kanattan oluşmaktadır. Sanduka mezarın tamamı doğrudan toprağa yerleştirilmiştir.

Baş şahide, başlıklı ve düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Baş şahidenin mezara bakan yüzeyinde yer alan kitabe sülüs hatla düz bir şekilde yazılmıştır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Günümüzdeki durumuyla dört satırı mevcut olan kitabe orijinalde dokuz satırdır. Şahide üst bölümde yuvarlak hatlı, yastık formunda bir omuzluktan sonra silindirik bir boyun kısmı üzerinde yükselen Aziziye kalıplı püsküllü bir fes başlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi bezemesizdir. Günümüzdeki durumu itibari ile sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümü kırılmıştır. Orijinalinde, bu bölümde dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifi ve köşelerde üç yapraklı bitki motifleri vardır (Hanoğlu,2006,125,126,368).

Mevcut ayak şahide, yuvarlak kemer formunda sonlandırılmış düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Şahidenin her iki yüzeyi de sadedir. Bu şahide orijinal değildir, mezara sonradan eklenmiştir.[3]

Sandukanın uzun yan kanatları yatay dikdörtgen prizmal bir forma sahiptir. Alt bölümleri toprak altında kalan sandukanın yüzeyleri bezemelidir ve her iki yönde de aynı kompozisyon tekrarlanmıştır. Etrafı bezemesiz sade bir bordür kuşağı ile çevrelenen yüzeyler ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifi, bu motifinin her iki yanında yer alan yaprak motifleri ile hareketlendirilmiştir. Köşelerde ise yelpaze görünümlü ışınsal çubuklar yer almaktadır.

Mezar No.: 14

Fotoğraf No.: 51,52,53

Kimliği: Kapudan Mehmed Paşa

Tarihi: İnşâsı H. 1303, Vefatı H. 1293/M. 1886,1876

Boyutları: Baş Taşı: Gövde: 136x34-36-48x18 cm. **Boyun:** 8x53 cm. **Başlık:** 14x68-58 cm.

Ayak Taşı: Gövde: 143x37-46-49x17 cm. **Tepelik:** 18x9-23-33x13 cm.

Mezar Ölçüsü: 96x48x40 cm. **Kaide:** 176x86-78x15 cm.

Kitabe Metni: -Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî

-Vakâ-i Sabıkada Deve Boynu

-Ve civârı muharebatında

-Şeca'at ve besâleti meşhud

-Olan muharebat-ı mezkûreyi

-Müteâkıben vefat eden Piyâde

-Mirlivâsı Kapudan Mehmed Paşa'

[3] 2005-2006 yılları arasında yaptığımız çalışmalar sırasında kalan izlerden varlığı belli olan şahidenin kırılıp yok olduğu tespit edilmiştir. O tarihlerde en azından sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümü mevcut durumdaydı. Büyük bir kısmı toprak altında kalmış olsa da bu bölümde ortada yaprak motiflerinden oluşan bir bitki motifî ve köşelerde ise üç dilimli yaprak motiflerinin varlığı tespit edilebilmişti. (bkz. Hanoğlu,2006,125,126,368)

-nın Rûhîçün el-Fâtiha

-İnşâsı 1303 Vefatı 1293

İşleniş Tekniği: Kabartma

Malzemesi: Yöreye özgü kamber taşı

Durumu Form ve Süsleme Özellikleri: Şahideli sanduka mezar tipindeki bu örnek baş ve ayak şahidesi ve sandukaya ait iki uzun yan kanattan oluşmaktadır. Sanduka mezarın tamamı yerden yükseltilmiş bir kaide üzerine yerleştirilmiştir. Dikdörtgen prizmal gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek aynı zamanda sandukanın dar yüzeylerini oluşturmaktadır.

Baş şahide, başlıklı ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde yer alan ve dokuz satırdan oluşan kitabesi, sülüs hatla düz bir şekilde yazılmış ve kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde yuvarlak hatlı, kademeli bir omuzluk bölümünden sonra kısa ve basık bir boyunluk üzerinde yükselen Aziziye kalıplı püsküllü bir fes başlıkla sonlandırılmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümüne kitabenin son üç satırı yazılmış olup geri kalan kısmı sadedir.

Ayak şahide, bitkisel tepelikli ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Şahidenin her iki yüzeyi de sadedir. Şahide üst bölümde yastık formunda bir omuzluktan sonra dikdörtgen boğumlu, yedi yapraklı taç formunda bitkisel bir tepelikle sonlandırılmıştır

Sandukanın uzun yan kanatları yatay dikdörtgen prizmal bir forma sahiptir. Şahidelere metal kenetlerle bağlanan sanduka yüzeylerinde herhangi bir bezemeye yer verilmemiştir.

Mezar No.: 15

Fotoğraf No.: 54,55,56

Kimliği: Aişe Hüsniye Hanımefendi

Tarihi: H.5 Safer 1299/M. 27 Aralık 1881

Boyutları: Baş Taşı: Gövde: 160 cm. **Çap:** 98-84 cm.

Ayak Taşı: Gövde: 160 cm. **Çap:** 90-85 cm.

Kapak Taşı: 165x78-70-69x27 cm. **Alt Kaide:** 200x120-115x30 cm.

Kitabe Metni: -Hüve'l-Bâki

-Vükelayı devletten Nazıf Paşa'nın kerimesi Erzurum

-Mahkeme-i bidaye't reisi evveli Şahamettin Bey'in

-Halilesi Aişe Hüsniye Hanımefendi yirmi iki

-Yaşında iken bin iki yüz doksan dokuz senesi

-Saferinin beşinci pazartesi gecesi

-Avarız-ı……. mahmiye-i nakşiyeden mazen (?)

-Dar-ı beka olmuş ve halilini dünyada kaldıkça

-Giryan-ı müştak-ı perk-i can bırakmış

-Ve pederlerinin söylediği ……

-Zire terkim olunmuştur Rahmetüllahü aleyha

-Pek civanken……. Hemen oldu can

-Sen ilahi……. Kıl cinan

-Sene 1299

İşleniş Tekniği: Kabartma

Malzemesi: Mermer ve gri renkli kesme taş malzeme

Durumu Form ve Süsleme Özellikleri: Kapak taşlı mezar tipindeki bu örnek baş ve ayak şahidesi, kapak taşı ve yerden yüksek bir kaideden oluşmaktadır. Silindirik gövdeli şahideler, en altta dikdörtgen formundaki bir kaidenin üzerine yerleştirilen kapak taşının iki ucuna yerleştirilmiştir. Baş ve ayak taşları mermerden, kaide ve kapak taşı ise kesme taş malzemeden yapılmıştır. Kaide ve kapak taşı üzerinde yer yer kırklar mevcuttur.

Baş şahide, başlıklı ve yukarıdan aşağıya doğru daralan düşey silindirik bir gövdeye sahiptir. Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde yer alan ve on dört satırdan oluşan kitabesi, tâlik hatla düz bir şekilde yazılmıştır. Kitabenin her satırı oval kartuşlar içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Silindirik şahide üst bölümde akantus yaprağı motiflerinden oluşan bir kuşaktan sonra istiridye yivli hotoz şeklinde bir başlıkla sonlandırılmıştır.

Ayak şahide, başlıklı ve yukarıdan aşağıya doğru daralan düşey silindirik bir gövdeye sahiptir. Şahide yüzeylerinde herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır. Silindirik şahide üst bölümde akantus yaprağı motiflerinden oluşan bir kuşaktan sonra istiridye yivli hotoz şeklinde bir başlıkla sonlandırılmıştır.

Kapak taşı ve şahidelerin yerleştirildiği kaidenin kenarları profilli silmelerle hareketlendirilmiştir. Kapak taşının ortasında oval bir oyuk bulunmaktadır. Bu küçük açıklığın sebebi gerek toplanan yağmur sularından kuşların faydalanması, gerekse bu bölüme çiçek dikilmesidir.

Mezar No.: 16

Fotoğraf No.: 57,58,59,60,61,62

Kimliği: Ebubekir Efendi

Tarihi: H. 27 Cemaziyelevvel 1300/M. 5 Nisan 1883

Boyutları: Baş Taşı: Gövde: 138x30-37-44x14 cm. **Boyun:** 8x50cm. **Başlık:** 16x77-67 cm.

Ayak Taşı: Gövde: 146x32-40-45x11x13 cm. **Tepelik:** 18x5-23-32x11 cm.

Mezar Ölçüsü: 136x46x40 cm. **Kaide:** 180x80-75-70x11 cm.

Kitabe Metni:

Dışa Bakan Yüzey	*İçe Bakan Yüzey*
-Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî	-……
-El-merhûm el-mağfûr Erzurumî	
-İbrahim Hakkı Kuddise Sırruhü'l	
-Alâ Hazretleri'nin	
-Hafîdi Ebubekir Efendi	
-Rûhîçün el-Fâtiha	
-Fi 27 Ca Sene 1300	

İşleniş Tekniği: Kabartma

Malzemesi: Yöreye özgü kamber taşı

Durumu Form ve Süsleme Özellikleri: Şahideli sanduka mezar formundaki bu örnek baş ve ayak şahidesi ve sandukaya ait iki uzun yan kanattan oluşmaktadır. Sanduka mezarın tamamı bir kaide üzerine yerleştirilmiştir. Dikdörtgen prizmal gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek aynı zamanda sandukanın kısa yan kanatlarını oluşturmaktadır.

Baş şahide, başlıklı ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde yer alan ve yedi satırdan oluşan kitabesi,

sülüs hatla düz bir şekilde yazılmıştır. Kitabenin her satırı dikdörtgen kartuş içerisine alınmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümüne kare bir kartuş içerisine dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifi işlenmiştir. Köşelerde ise yelpaze görünümlü ışınsal çubuklar yer almaktadır. Şahidenin içe bakan yüzeyinde ise tâlik hatla yazılmış on bir satırlık kitabe bulunmaktadır. Eğimli olarak yazılmış kitabe tahrip olduğu için okunamamıştır. Şahide üst bölümde yuvarlak hatlı kısa tutulmuş bir omuzluktan sonra kalın ve basık bir boyunluk üzerinde yükselen basık yayvan formlu Aziziye kalıplı bir fes başlıkla sonlandırılmıştır.

Ayak şahide, bitkisel tepelikli ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Ayak şahidenin içe bakan yüzeyi, yüzeyden taşırılmış yuvarlak kemerli bir alan şeklindedir. Bu bölümün içerisi ayaklı, gövdesi yivli bir vazodan çıkan dal, çiçek ve yaprak motifleriyle doldurulmuştur. Muhteşem bir pano görünümündeki bu bitkisel kompozisyon mezar taşını oldukça hareketlendirmiştir. Yuvarlak kemer formunun üst bölümünü üç dilimli yaprak motifleri yay şeklinde sarmıştır. Şahide yukarıda yastık formunda bir omuzluktan sonra, dikdörtgen boğumlu yedi yapraklı taç formunda bitkisel bir tepelikle sonlandırılmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi bezemesizdir fakat aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümüne kare bir kartuş içerisine alınmış buket şeklinde stilize çiçek, yaprak ve tomurcuk motifleri taşın üzerindeki tahribata rağmen, az da olsa görülebilmektedir. Köşelerde ise yelpaze görünümlü ışınsal çubuklar yer almaktadır.

Baş ve ayak şahidelerin dar yüzeyleri üst bölümlerde sade bırakılmışken, alt bölümler dikdörtgen birer kartuş içerisinde kıvrık dal ve yaprak motifleri ile hareketlendirilmiştir.

Sandukanın uzun yan kanatları yatay dikdörtgen prizmal bir forma sahiptir. Sanduka yüzeyleri bezemelidir ve her iki yönde de aynı kompozisyon tekrarlanmıştır. Ortada oval bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifi ve bu motifin her iki yanında üç yapraklı bitki motifi görülmektedir. Dört köşeye ise ortadaki güneş motifi çeyrek rozetler şeklinde işlenmiştir. Bu alanın etrafı bezemesiz, dar bir bordür kuşağı ile çevrelenmiştir.

Mezar No.: 17

Fotoğraf No.: 63,64,65

Kimliği: Salih Ağa

Tarihi: H. 1307/M. 1890

Boyutları: Baş Taşı:Gövde:142x34-41-44-49x14 cm.**Boyun:**15x42 cm.**Başlık:**18x60-50 cm.

Ayak Taşı: Gövde: 170x35-39-38-47x13 cm.

Mezar Ölçüsü: 175x48x6 cm.

Kitabe Metni: -Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî

-El-merhûm el-mağfûr

-İlâ rahmeti Rabihi'l-Gafûr

-Süvari yirmi ikinci

-Alayı'nın binbaşısı

-Salih Ağa rûhîçün

-El-Fâtiha Sene 1307

İşleniş Tekniği: Kabartma

Malzemesi: Yöreye özgü kamber taşı

Durumu Form ve Süsleme Özellikleri: Şahideli çerçeveli mezar tipinde olan, baş ve ayak şahidesinden oluşan bu örnekte dikdörtgen prizmal gövdeli şahideler, çerçeve ile sınırlandırılmış mezarın iki ucuna yerleştirilmiştir.

Baş şahide, başlıklı ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde yer alan ve yedi satırdan oluşan kitabesi,

sülüs hatla eğimli bir şekilde yazılmıştır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmış olup kartuşlarda yazıya uyum sağlar nitelikte eğimlidir. Şahide üst bölümde keskin hatlı bir omuzluktan sonra silindirik bir boyun kısmı ve Hamidiye kalıplı püsküllü bir fes başlıkla sonlandırılmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi bezemesizdir.

Ayak şahide, dilimli kemer biçiminde sonlandırılmış ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Şahidenin içe bakan yüzeyinde yukarıda dilimi kemer biçiminde sonlandırılmış bir alan içerisinde iki servi ağacı motifi yer almaktadır. Ağaçların tepe kısımları içe doğru eğiktir ve stilize edilmiştir. Bu noktadan yukarıya doğru yükselen stilize bir palmet motifi ile kompozisyon tamamlanmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi bezemesizdir.

Baş ve ayak şahidelerin dar yüzeylerine kartuş biçiminde yuvarlak kemerli yüzeysel nişler işlenerek bu bölümlere hareket katılmıştır.

Mezar No.: 18

Fotoğraf No.: 66,67,68

Kimliği: Hacı Muhammed Baba

Tarihi: H.1313/M.1896

Boyutları: Baş Taşı: Gövde:162x41-45-54-59x15cm.**Boyun:**12x47cm.**Başlık:**25x103-68cm.

Ayak Taşı: Gövde: 185x40-50-53-58x13 cm.

Mezar Ölçüsü: 206x58x12 cm.

Kitabe Metni: -Hüve'l-Hayyû'l-Bâkî

-El-merhûm el-mağfûr

-İlâ rahmeti Rabbihi'l Gafûr

-El-Arifübillah Süleymaniyeli

-El-Hâc Muhammed Baba

-Kuddise sirruh rûhîçün

-El-Fâtiha Sene 1313

İşleniş Tekniği: Kabartma

Malzemesi: Yöreye özgü kamber taşı

Durumu Form ve Süsleme Özellikleri: Şahideli çerçeveli mezar tipinde olan, baş ve ayak şahidesinden oluşan bu örnekte dikdörtgen prizmal gövdeli şahideler, çerçeve ile sınırlandırılmış mezarın iki ucuna yerleştirilmiştir.

Baş şahide, başlıklı ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde yer alan ve yedi satırdan oluşan kitabesi, sülüs hatla düz bir şekilde yazılmıştır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde keskin biçimli bir omuzluktan sonra silindirik bir boyun kısmı ve kısa başlıklı taşkın sarık şeklinde bir başlıkla sonlandırılmıştır.

Ayak şahide, kaş kemer biçiminde sonlandırılmış ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Şahidenin içe bakan yüzeyi bezemelidir. Yuvarlak kemerle sınırlanan alan yüzeyden taşkın olarak tasarlanmıştır. Bu alanın içerisine bir kandil motifi ve üst bölüme ay-yıldız motifi işlenmiştir. Şahidenin diğer yüzeyi bezemesizdir.

Baş ve ayak şahidelerin dar yüzeylerine kartuş biçiminde yuvarlak kemerli yüzeysel nişler işlenerek bu bölümlere hareket katılmıştır.

Mezar No.: 19

Fotoğraf No.: 69,70,71

Kimliği: Attar Hacı Halil Efendi

Tarihi: H. 1319/M. 1902

Boyutları: Baş Taşı: Gövde: 127x38-40-51x13 cm. **Boyun:** 11x47 cm. **Başlık:** 23x79-54 cm.

Ayak Taşı: Gövde: 161x38-47-49x13 cm.

Mezar Ölçüsü: 195x52x7 cm.

Kitabe Metni: -Hüve'l-Bâkî

-El-merhûm el-mağfûr

-İlâ rahmeti Rabbihi'l Gafûr

-Hülefa-i Nakşbendiden

-İç Meydanda Attar

-El-Hâc Halil Efendi'nin

-Rûhîçün el-Fâtiha

-Sene 1319 Zilhicce

İşleniş Tekniği: Kabartma

Malzemesi: Yöreye özgü kamber taşı

Durumu Form ve Süsleme Özellikleri: Şahideli çerçeveli mezar tipinde olan, baş ve ayak şahidesinden oluşan bu örnekte dikdörtgen prizmal gövdeli şahideler, çerçeve ile sınırlandırılmış mezarın iki ucuna yerleştirilmiştir.

Baş şahide, başlıklı ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde yer alan ve sekiz satırdan oluşan kitabesi, sülüs hatla düz bir şekilde yazılmıştır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmış olup, harfler siyah, kartuşların içleri ise beyaz renkte boyanmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde keskin biçimli bir omuzluktan sonra silindirik bir boyun kısmı ve kısa başlıklı taşkın sarık şeklinde bir başlıkla sonlandırılmıştır. Başlığın tepe kısmına altı yapraklı bir çiçek motifi işlenmiştir.

Ayak şahide, kaş kemer biçiminde sonlandırılmış ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Şahide üzerinde herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır.

Mezar No.: 20

Fotoğraf No.: 72,73,74,75

Kimliği: Rukiyye Hanım

Tarihi: H. 1321/M. 1903

Boyutları: Baş Taşı: Gövde: 123x33-43x13 cm. **Tepelik:** 19x5-23-28x13 cm.

Ayak Taşı: Gövde: 118x32-42x13 cm. **Tepelik:** 19x5-16-24-28x12 cm.

Mezar Ölçüsü: 105x42x32 cm.

Alt Kaide: 181x97x10 cm. **Üst Kaide:** 157x64x21 cm.

Kitabe Metni: -Hüve'l-Bâkî

-El-merhûme el-mağfûre İslam

-Hoca-Zâde Binbaşı

-İbrahim Efendi'nin halilesi

-Rukiyye Hanım'ın rûhîçün

-El-Fâtiha Sene 1321

İşleniş Tekniği: Kabartma

Malzemesi: Yöreye özgü kamber taşı

Durumu Form ve Süsleme Özellikleri: Şahideli sanduka mezar formundaki bu örnek baş ve ayak şahidesi ve sandukaya ait iki uzun yan kanattan oluşmaktadır. Sanduka mezarın tamamı en altta bir platform ve onun üzerindeki kenarları profilli bir kaide üzerine yerleştirilmiştir. Dikdörtgen prizmal gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek aynı zamanda sandukanın kısa yan kanatlarını oluşturmaktadır.

Baş şahide, bitkisel tepelikli ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde yer alan ve altı satırdan oluşan kitabesi, sülüs hatla düz bir şekilde yazılmıştır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümü ve şahidenin diğer yüzeyi sade bırakılmıştır. Şahide üst bölümde yastık formunda bir omuzluktan sonra dikdörtgen boğumlu, yedi yapraklı taç formunda bitkisel bir tepelikle sonlandırılmıştır. Tepeliğin ortası her iki yönde de yuvarlak, sade bir rozetle hareketlendirilmiştir.

Ayak şahide, bitkisel tepelikli ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Şahidenin her iki yüzeyi de sadedir. Şahide üst bölümde yastık formunda bir omuzluktan sonra dikdörtgen boğumlu, yedi yapraklı taç formunda bitkisel bir tepelikle sonlandırılmıştır. Tepeliğin ortası her iki yönde de yuvarlak, sade bir rozetle hareketlendirilmiştir.

Sandukanın uzun yan kanatları yatay dikdörtgen prizmal bir forma sahiptir. Sanduka yüzeyleri bezemelidir ve her iki yönde de aynı kompozisyon tekrarlanmıştır. Etrafı bezemesiz sade bir bordür kuşağı ile çevrelenen yüzeyler ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifi, bu motifinin her iki yanında yer alan rüzgârgülünü hatırlatan çarkıfelek motifleri ile hareketlendirilmiştir. Köşeler ise dairesel silmelerle sınırlandırılmış stilize yaprak motifleriyle hareketlendirilmiştir.

Mezar No.: 21

Fotoğraf No.: 76,77,78,79,80,81

Kimliği: Sabiha

Tarihi: H. 1321/M. 1903

Boyutları: Baş Taşı: Gövde: 122x34-36-45x12 cm. **Tepelik:** 21x5-24-30x10 cm.

Ayak Taşı: Gövde: 125x35-38-40-46x13 cm. **Tepelik:** 19x5-22-32x11 cm.

Mezar Ölçüleri: 117x45x42 cm.

Alt Kaide: 180x84x17 cm. **Üst Kaide:** 170x70-64-56-54x26 cm.

Kitabe Metni: -Hüve'l-Hayyü'l-Bâki

-Günahım hem kebair hem de çok nice müsellemdir

-Fakat Kur'an'a pek müştak idim Allahu alemdir

-Kabul etti anınçün kurbüna havf ile zira

-Süleymaniyeli el-Hâc Mehmed Gavs-ı azamdır

-Sabiha bint-i el-Hâc Mehmed Reşit Paşa

-Rûhuna el-Fâtiha

-Sene 1321

İşleniş Tekniği: Kabartma

Malzemesi: Yöreye özgü kamber taşı

Durumu Form ve Süsleme Özellikleri: Şahideli sanduka mezar formundaki bu örnek baş ve ayak şahidesi ve sandukaya ait iki uzun yan kanattan oluşmaktadır. Sanduka mezarın tamamı iki kademeli kaide üzerine yerleştirilmiştir. Dikdörtgen prizmal gövdeli baş ve ayak taşları aşağıya doğru genişleyerek aynı zamanda sandukanın dar yüzeylerini oluşturmaktadır.

Baş şahide, bitkisel tepelikli ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde yer alan ve yedi satırdan oluşan kitabesi, tâlik hatla düz bir şekilde yazılmış ve kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümü, kareye yakın ölçülerde bir kartuş içerisine alınmış dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifiyle hareketlendirilmiştir. Köşeler ise yay şeklinde silmelerle sınırlandırılmış üç dilimli stilize yaprak motifleriyle doldurulmuştur. Şahidenin diğer yüzeyine yukarıda kaş kemer şeklinde sonlandırılmış bir alan içerisine iki servi ağacı motifi işlenmiştir. Servi ağaçların tepe kısımları içe doğru eğiktir. Ayrıca, servi motiflerinin arasına şamdana yerleştirilmiş bir mum motifi yer almaktadır. Şahide üst bölümde yastık formunda bir omuzluktan sonra dikdörtgen boğumlu, beş yapraklı taç formunda bitkisel bir tepelikle sonlandırılmıştır.

Ayak şahide, bitkisel tepelikli ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Şahidenin yüzeyleri bezemelidir. Şahidenin içe bakan yüzeyinde yukarıda kaş kemer şeklinde sonlandırılmış bir alan içerisine kaideli, kulplu ve gövdesi bezemeli güzel bir vazodan çıkan çok nefîs kıvrım dal, yaprak ve çiçek motiflerinden oluşan bitkisel bir kompozisyon işlenmiştir. Dalların kıvrılmasıyla oluşan volütler, yapraklar üzerindeki ışık-gölge oyunları bu bitkisel panoyu hareketlendirilen unsurlar arasındadır. Şahidenin diğer yüzeyinde, baş şahidenin mezar içine bakan yüzeyinde yer alan bezeme, aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeyini oluşturan şahidenin alt bölümünde ise baş şahidenin alt bölümünde yer alan bezeme tekrar edilmiştir. Şahide üst bölümde yastık formunda bir omuzluktan sonra dikdörtgen boğumlu, yedi yapraklı taç formunda bitkisel bir tepelikle sonlandırılmıştır.

Baş ve ayak şahidelerin dar yüzeylerinde üst bölümlerde kısa kenarları yumuşatılmış dikdörtgen yüzeysel nişler bulunurken, alt bölümde dikdörtgen bir kartuş içerisinde kıvrık dal, yaprak ve çiçek motifleri bulunmaktadır.

Sandukanın uzun yan kanatları yatay dikdörtgen prizmal bir forma sahiptir. Sanduka yüzeyleri bezemelidir ve her iki yönde de aynı kompozisyon tekrarlanmıştır. Etrafını sarmaşık dalları ve çiçek motiflerinden oluşan bordür kuşağının çevrelediği yüzeylerde, ortada dairesel bir merkezden çıkan ve güneşi sembolize eden şua motifi ve bu motifin her iki yanında çarkıfelek motifleri bulunmaktadır. Köşelerde ise yelpaze görünümlü ışınsal çubuklar yer almaktadır.

Mezar No.: 22

Fotoğraf No.: 82,83,84,85,86

Kimliği: Seyyid Abdurrahman Haki Baba

Tarihi: H. 1325/M. 1907

Boyutları: Baş Taşı:Gövde:132x39-41-40-49x12 cm.**Boyun:**10x46 cm **Başlık:**21x75-57 cm.

Ayak Taşı: Gövde: 114x30x9 cm.

Mezar Ölçüsü: 200x55x10 cm.

Kitabe Metni: -Hüve'l-Bâkî

-El-alim el-âmil

-El-fâzıl el-kâmil

-Sultanü'l ârifîn

-Burhanü'l âşıkıyn

-Mehmed Ağa'nın mahdûmu

-Hulefa-yı Nakşbendiden

-Es-Seyyid Abdurrahman

-Haki Baba kuddise sirruhu

-Rûhîçün el-Fâtîha

-Sene 1325

İşleniş Tekniği: Kabartma

Malzemesi: Yöreye özgü kamber taşı

Durumu Form ve Süsleme Özellikleri: Şahideli çerçeveli mezar tipinde olan, baş ve ayak şahidesinden oluşan bu örnekte dikdörtgen prizmal gövdeli şahideler, çerçeve ile sınırlandırılmış mezarın iki ucuna yerleştirilmiştir.

Baş şahide, başlıklı ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde yer alan ve on bir satırdan oluşan kitabesi, sülüs hatla düz bir şekilde yazılmıştır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Şahide üst bölümde keskin hatlı bir omuzluktan sonra silindirik bir boyun kısmı ve kısa başlıklı taşkın sarık şeklinde bir başlıkla sonlandırılmıştır. Başlığın tepe kısmına beş yapraklı bir çiçek motifi işlenmiştir.

Ayak şahide, üst bölümde tepesi kesik üçgen biçiminde sonlandırılmış düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Şahide üzerinde herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır. Şahide sonradan eklenmiştir. Orijinal değildir. Orijinal ayak şahide, dilimli kemer biçiminde sonlandırılmış ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Şahidenin içe bakan yüzeyinde yukarıda dilimi kemer biçiminde sonlandırılmış yüzeysel bir niş içerisinde iki servi ağacı motifi yer almaktadır. Ağaçların tepe kısımları içe doğru eğiktir ve stilize edilmiştir. Bu noktadan yukarıya doğru yükselen bir dal üzerinde yaprak ve çiçek motifleri yer almaktadır. Şahidenin diğer yüzeyi bezemesizdir(Hanoğlu,2006,118,119,361).

Mezar No.: 23

Fotoğraf No.: 87,88,89

Kimliği: Selime Hatun

Tarihi: Son satır tahrip olduğundan tarih tespit edilememiştir.

Boyutları: Baş Taşı: Gövde: 142x37-45x12 cm.

Ayak Taşı: Gövde:114x36-38-45x12 cm.

Mezar Ölçüsü: 200x44x12 cm.

Kitabe Metni: -Hüve'l-Hayyü'l-Bâki

-El-merhûme el-mağfûre

-El-muhtâce ilâ Rahmetillâhi

-Teâlâ Reşadetlü Şeyh

-El-Hâc Osman Efendi'nin

-Kerimesi Selime Hatun

-……

İşleniş Tekniği: Kabartma

Malzemesi: Yöreye özgü kamber taşı

Durumu Form ve Süsleme Özellikleri: Şahideli çerçeveli mezar tipinde olan, baş ve ayak şahidesinden oluşan bu örnekte dikdörtgen prizmal gövdeli şahideler, çerçeve ile sınırlandırılmış mezarın iki ucuna yerleştirilmiştir.

Baş şahide, kaş kemer biçiminde sonlandırılmış ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Baş şahidenin mezara bakan yüzeyinde yer alan ve yedi satırdan oluşan kitabesi, sülüs hatla düz bir şekilde yazılmıştır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Son satır tahrip olmuştur. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir.

Ayak şahide, kaş kemer biçiminde sonlandırılmış ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Şahide yüzeylerinde herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır. Taşın yüzeyi iklim şartlarına bağlı olarak yer yer eriyip tahrip olmuştur.

Mezar No.: 24

Fotoğraf No.: 90,91

Kimliği: Rukiyye Hanım

Tarihi: Tarih satırı yıprandığından okunamamıştır.

Boyutları: Baş Taşı: Gövde: 152x44-46-68x15 cm.

Ayak Taşı: Gövde: 133x45-68x10 cm.

Mezar Ölçüsü: 200x67x10 cm.

Kitabe Metni: -Hüve'l-Bâkî

-El-merhûme el-mağfûre el-muhtâce(?)

-İlâ rahmeti Rabbihi'l Gafûr

-.....Mustafa Efendi'nin

-Kerimesi Rukiyye Hanım

-Rûhîçün el-Fâtiha

-Sene?

İşleniş Tekniği: Kabartma

Malzemesi: Yöreye özgü kamber taşı

Durumu Form ve Süsleme Özellikleri: Şahideli çerçeveli mezar tipinde olan, baş ve ayak şahidesinden oluşan bu örnekte dikdörtgen prizmal gövdeli şahideler, çerçeve ile sınırlandırılmış mezarın iki ucuna yerleştirilmiştir. Baş şahidesi oldukça yıpranmış durumdadır.

Baş şahide, kaş kemer biçiminde sonlandırılmış ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Baş şahidenin mezar dışına bakan yüzeyinde yer alan ve yedi satırdan oluşan kitabesi, sülüs hatla düz bir şekilde yazılmıştır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Kitabeli yüzey oldukça yıpranmış durumdadır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir.

Mevcut ayak şahide, kaş kemer formunda sonlandırılmış ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Şahidenin her iki yüzeyi de sadedir. Bu şahide orijinal değildir, mezara sonradan eklenmiş yeni bir taştır.

Mezar No.: 25

Fotoğraf No.: 92,93,94

Kimliği: -

Tarihi: -

Boyutları: Baş Taşı: Gövde: 48x38x11 cm.

Ayak Taşı: Gövde: 120x27-38x10 cm.

Mezar Ölçüsü: 116x60x8 cm.

Kitabe Metni: Kitabesi kırılmıştır

İşleniş Tekniği: Kabartma

Malzemesi: Yöreye özgü kamber taşı

Durumu Form ve Süsleme Özellikleri: Şahideli çerçeveli mezar tipinde olan, baş ve ayak şahidesinden oluşan bu örnekte dikdörtgen prizmal gövdeli şahideler, çerçeve ile sınırlandırılmış mezarın iki ucuna yerleştirilmiştir. Taşların yerleştirilme yönünde hata yapılmıştır.

Baş şahidenin yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir formda olduğu düşünülmektedir. Şahide kırık durumdadır, gövdenin üst bölümü mevcut değildir. Şahide üzerinde olması muhtemel kitabeden günümüze tek bir harf ile gelememiştir. Günümüzde mevcut olan alt bölümün çevresi iki sıra bezemesiz bordür ile çevrelenmiş ve orta alanın dört köşesine yelpaze görünümlü ışın haleleri şeklinde çeyrek rozetler işlenmiştir. Diğer yüzey sadedir.

Ayak şahide, kaş kemere yakın bir formda sonlandırılmış ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Tepe noktası kırık durumdadır. Ayak şahidenin mezar içine bakan yüzeyine tepesi eğik bir servi ağacı motifi işlenmiştir. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir.

Mezar No.: 26

Fotoğraf No.: 95,96

Kimliği:-

Tarihi:-

Boyutları: Baş Taşı: Gövde: 16x18-27x8 cm. **Kaide:** 61x52x16 cm.

Ayak Taşı: Gövde: 17x10x25x8 cm. **Kaide:** 58x51x16 cm.

Mezar Ölçüsü: 165x59x7 cm.

Kitabe Metni: Kitabesi mevcut değil

İşleniş Tekniği: Kabartma

Malzemesi: Mermer

Durumu Form ve Süsleme Özellikleri: Mezar tipi tam olarak tespit edilemeyen bu örnekte baş ve ayak taşları dikdörtgen formlu mermer kaideler üzerine yerleştirilmiştir. Şahideler kırık durumdadır. Günümüzde sadece alt bölümleri mevcuttur. Mevcut bölümler akantus yapraklarıyla hareketlendirilmiştir. Şahidelerin yerleştirildiği kaideler profillidir. Aynı zamanda akantus yapraklarının işlendiği birer kuşakla çevrelenerek hareketlendirilmiştir.

Mezar No.: 27

Fotoğraf No.: 97,98,99

Kimliği: -

Tarihi: -

Boyutları: Baş Taşı: Gövde: 125x49-54x8 cm.

Ayak Taşı: Gövde: 132x47-55x9 cm.

Mezar Ölçüsü: 155x52x9 cm.

Kitabe Metni: İklim şartlarının etkisiyle tahrip olan kitabe okunamamaktadır.

İşleniş Tekniği: Kabartma

Malzemesi: Yöreye özgü kamber taşı

Durumu Form ve Süsleme Özellikleri: Şahideli çerçeveli mezar tipinde olan, baş ve ayak şahidesinden oluşan bu örnekte dikdörtgen prizmal gövdeli şahideler, çerçeve ile sınırlandırılmış mezarın iki ucuna yerleştirilmiştir.

Baş şahide, kaş kemer biçiminde sonlandırılmış ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Baş şahidenin mezara bakan yüzeyinde yer alan ve beş satırdan oluşan kitabesi, sülüs hatla düz bir şekilde yazılmıştır. Kitabenin her satırı kartuş içerisine alınmıştır. Baş şahidesi oldukça yıpranmış durumdadır ve tepe noktası kırılmıştır. Şahidenin diğer yüzeyi sadedir. Ayak şahide, kaş kemer formunda sonlandırılmış ve yukarıdan aşağıya doğru genişleyen düşey dikdörtgen prizmal bir gövdeye sahiptir. Şahidenin her iki yüzeyi de sadedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışma "Erzurum Merkez'de Cami Hazireleri'nde Bulunan XVIII-XIX YY. Mezar Taşları" konulu yüksek lisans tezimizdeki ilgili bölüm esas alınarak hazırlanmıştır. 13.08.2018-17.08.2018 tarihleri arasında hazirede yeniden çalışma yapılarak bilgiler tekrar gözden geçirilmiştir. Hazire içerisinde yaklaşık 50 mezar örneği bulunmaktadır. Araştırmaya dâhil edilen toplam mezar sayısı 27' dir. Bunlardan 17'si erkek, 6'sı kadın mezarıdır. 4'ünde ise kimlik tespiti yapılamamıştır. Mezarlardan hepsinin hem baş hem de ayak şahidesi mevcuttur. Mezar taşlarında kullanılan malzeme çoğunlukla yöreye özgü kırmızı kamber taşı ve yanı sıra az sayıda mermerdir. Kamber taşı, il merkezine bağlı Kamber köyünden çıkartılmaktadır. Köyle aynı adı alan taş, sağlamlığı ve işlenebilirliği açısından Erzurum ve çevresinde sıkça kullanılmıştır. Köyün adı Kırmızıtaş köyü olarak değiştirilmiştir. Yazılar ve bezemelerde kabartma tekniği uygulanmıştır

Hazirede bulunan mezar örnekleri kronolojik sıra takip edilerek mezar tipleri, mezar taşı formları, kitabe metinleri, yazı karakterleri, başlık türleri ve süsleme özellikleri bakımından tek tek değerlendirilmiştir. Mezar taşları 19. yy.'dan 20. yy.'a uzanan bir zaman dilimini kapsamaktadır. Tarih tespiti yapılabilen mezar taşlarının en erken tarihlisi H. 1257/M.1841 olup, en geç tarihlisi H. 1325/M. 1907 dir. Değerlendirilen mezar taşlarının 18'i 19.yy. aralığına, 4'ü 20.yy'ın ilk yarısına tarihlenmektedir. 5 örnekte ise tarih tespiti yapılamamıştır. Bunlar sıralamada en sonda yer almaktadır.

Hazirede çerçeveli, sandık ve kapak taşlı olmak üzere üç farklı mezar tipi yer almaktadır. Bunların 14'ü şahideli çerçeveli mezar[4] şeklindedir. Kısa kenarlarında baş ve ayak şahidesi bulunan bu örneklerin uzun kenarları yerden yükseklikleri fazla olmayan dikdörtgen çerçevelerle sınırlandırılmıştır. Şahideler ve çerçeveler arasında kalan mezarın üstü açıktır. Bu türden mezarlara genel olarak bakıldığında mezarı dört yönden sınırlayan örneklerin varlığı da görülmektedir. Kastamonu'da (Çal-Ataoğuz Çal,2008,4), Rize'de (Hanoğlu,2015,1878) bu mezar tipinin değişik örneklerini görmek mümkündür. 11 örnek, şahideli sandık veya sanduka mezar[5] şeklindedir. Sanduka mezar tipi, Anadolu'da hemen her dönem kullanılmış, Osmanlı'da 16. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmıştır (Tibet-Işın-Yelkenci,1996,244;Çal-İltar,2011,15). Bu türdeki örneklerde baş ve ayak şahideleri kısa yan kenarların üstüne oturur veya şahideler aşağıya doğru genişleyerek sandukanın dar yüzeylerini oluşturur. Çalışmamızda yer alan sanduka mezarların uzun yan kenarları yekpare taş durumunda iken, kısa yan kenarlar şahidelerin aşağıya doğru genişleyen bölümleri aracılığı ile oluşturulmuştur. Taşlar metal kenetler aracılığıyla birbirine bağlanmıştır. 1 örnek ise şahideli kapak taşlı mezar[6] şeklindedir. Mezarın üzerini örten yatay dikdörtgen taş, kapak taşı veya pehle taşı olarak adlandırılmaktadır. Çoğunlukla pehlenin ortasında kuşların su içmesine veya çiçek dikmeye elverişli bir oyuk bulunmaktadır. 17. yüzyıl sonlarında görülmeye başlayan bu mezar tipi, 19. yüzyılda yaygınlaşarak uygulanmıştır (Tibet-Işın-Yelkenci,1996,244). Fatih, Eyüp Sultan, Şeyh Vefa, Süleymaniye camileri ve Yenikapı Mevlevihanesi gibi İstanbul'daki birçok hazirede bu mezar tipinin örnekleri yoğun olarak bulunmaktadır. 26 numaralı mezar tipi tam olarak anlaşılamadığından herhangi bir başlık altında değerlendirilememiştir.

Hazirede yer alan mezar taşları, mezar taşı tipi olarak erkek ve kadın baş taşları ve ayak taşları şeklinde bir gruplama yapılarak değerlendirilebilir. Ayak taşlarında erkek ve kadın ayrımı yapılmadan her iki grup için de benzer özellikteki taşların kullanılması ayak taşlarının tek başlık altında toplanmasına neden olmuştur. Erkek baş taşı olarak, başlıklı, düşey dikdörtgen prizmal gövdeli 15[7] ve

[4] Mezar No: 1,3,4,5,11,12,17,18,19,22,23 24,25,27.
[5] Mezar No: 2,6,7,8,9,10,13,14,16 20,21.
[6] Mezar No: 15.
[7] Mezar No: 1,2 3,4,6,8,9,10,13,14,16,17,18,19,22.

tepe noktası farklı kemer formları ile tamamlanmış alınlıksız düşey dikdörtgen prizmal gövdeli 2 örnek[8] yer almaktadır. Kadın baş taşı olarak, bitkisel tepelikli, düşey dikdörtgen prizmal gövdeli 2,[9] tepe noktası farklı kemer formları ile tamamlanmış alınlıksız, düşey dikdörtgen prizmal gövdeli 3,[10] ve başlıklı silindirik gövdeli 1 örnek[11] yer almaktadır. 7, 25 ve 26 numaralı mezarların baş taşlarının üst bölümü kırık olduğundan formları tam olarak belirlenememiştir. 27 numaralı mezarın baş taşı, tepe noktası kaş kemer biçiminde tamamlanmış alınlıksız düşey dikdörtgen formdadır fakat kitabesi okunamadığından kimlik tespiti yapılamamış ve dolayısıyla bir başlık altına dâhil edilememiştir. Ayak taşı olarak, bitkisel tepelikli, düşey dikdörtgen prizmal gövdeli 5,[12] yivli, yassı tepelikli, düşey dikdörtgen prizmal gövdeli 1,[13] tepe noktası farklı kemer formları ile tamamlanmış alınlıklı, düşey dikdörtgen prizmal gövdeli 2,[14] tepe noktası farklı kemer formları ile tamamlanmış alınlıksız, düşey dikdörtgen prizmal gövdeli 16[15] ve başlıklı silindirik gövdeli 1 örnek[16] yer almaktadır. 2 örnekte ayak taşlarının üst bölümü kırık olduğundan formları hakkında bilgi verilememektedir.[17]

Mezar taşlarında ölünün cinsiyetini, devlet ve din adamlarının sınıf ve rütbelerini ve ayrıca mensup oldukları tarikatı gösteren belirleyici unsurlardan biri de başlıklardır.[18] Haziredeki 17 erkek taşından 15 tanesi başlıklıdır. Bu başlıklar arasında tarikat sikkesi,[19] kısa başlıklı taşkın sarık örnekleri,[20] fes örnekleri[21] ve kalpak benzeri başlıklar[22] yer almaktadır. Tarikat sikkesi dışındaki kısa başlıklı taşkın sarıklar da detaylı incelendiğinde aslında tarikat başlıklarıdır. Tarikat ehlinin kullandığı sembollerden birisi "*Gül mührü* "dür. Tarikat tâclarının tam üstüne (kubbesine) dikilen ve bir çuha üstüne işlenen şekillere "gül" denmektedir (Muslu,2008,45). 9 numaralı sikkenin tepe noktasında bir gül mührü (Muslu,2008,45,46,47;Yahyâ Âgâh Efendi,2014,174,536,551) yer almaktadır. Bu tâcın Kâdirî tarikatına mı yoksa Nakşî tarikatına mı ait olduğu tam olarak netleştirilememiştir. Zira biçim olarak ve tepedeki motif detayı ile benzerlik göstermektedirler. 19 ve 22 numaralı kısa başlıklı taşkın sarık biçimindeki serpuşların tepelerinde gül olarak ifade edilen çiçek motifleri yer almaktadır. Bu taşların kitabelerinde Nakşbendi tarikatına mensup oldukları açıkça belirtilmiştir. Kâdirîye tarikatından el almış olanların taçlarının tepesine güller ilave edildiği ifade edilmektedir (İşli,2009,184). 4 ve 8 numaralı serpuşların sarıkları ise öne eğimli olarak sarılmıştır, tepelerinde gül yoktur fakat kitabelerinde Nakşbendi tarikatına mensup oldukları yazmaktadır.

II. Mahmut döneminden itibaren mezar taşlarındaki çeşitli serpuşların yerini, resmi başlık olarak kullanılan "Fes" almaya başlamıştır. 7 örnek üzerinde gördüğümüz fes başlıklardan 1 örnek Mahmudi kalıplı,[23] 5 örnek Azizi kalıplı[24] ve yine 1 örnek Hamidi kalıplıdır.[25] Fes başlık türünü birbirinden ayırt etmek oldukça zordur. Mezar taşının tarihine bakarak başlık formunu ilgili padişahın dönemine tarihlemek de çözüm olmamaktadır. Çünkü tarih ve başlık formu her zaman örtüşmemektedir. 1 ve 3 numaralı mezarların başlıkları fes formunu hatırlatsa da bunların kalpak (Koçu,1967,142,143) olduğu düşünülmektedir. Kitabelerinde Ahısha Muhacirlerinden oldukları belirtildiği için o bölgede sıklıkla kullanılan başlık tipinin (İbrahimzade,2015,452-453) mezar taşlarına da yansıtıldığı düşüncesi akla uygun gelmektedir.

---

[8] Mezar No: 5,11.
[9] Mezar No: 20,21.
[10] Mezar No: 12,23,24.
[11] Mezar No: 15.
[12] Mezar No: 10,14,16,20,21.
[13] Mezar No: 2.
[14] Mezar No: 6,8.
[15] Mezar No: 1,3,4,5,9,11,12,13,17,18,19,22,23,24,25,27.
[16] Mezar No: 15.
[17] Mezar No: 7,26.
[18] Mezar taşı başlıkları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: İzzet Kumbaracılar, Serpuşlar, Turing Yayınları, İstanbul, 1978, Halit Çal, "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar" Tarihi ve Kültür Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu: 28-30 Mayıs 1999, Tebliğler, İstanbul 2000, H. Necdet İşli, Osmanlı Serpuşları, Avrupa Kültür Başkenti Yayınları, İstanbul, 2009.
[19] Mezar No: 9.
[20] Mezar No: 4,8,18,19,22.
[21] Mezar No: 2,6,10,13,14,16,17.
[22]Mezar No:1,3.
[23] Mezar No: 2.
[24] Mezar No: 6,10,13,14,16.
[25] Mezar No: 17.

Kadın mezar taşları üzerinde başlık örneği olarak hotoz benzeri başlık[26] ve bitkisel tepelik[27] örnekleri görülmektedir. Bitkisel tepelik örnekleri kadın ve erkek ayak taşları üzerinde de yer almaktadır.[28] Başlığın kullanılmadığı kadın ve erkek baş ve ayak taşlarının üst bölümleri farklı kemer formları ile sonlandırılmıştır.

Hazirede bulunan baş taşlarının hemen hepsinin üzerinde kitabe bulunmaktadır. 16 numaralı Ebubekir Efendi'nin baş taşının her iki yüzeyinde de kitabe yer almaktadır. 25 ve 26 numaralı iki baş taşı örneğinin büyük bir bölümü kırık olduğundan kitabeleri mevcut değildir. Mevcut kitabelerin sülüs ve ta'lik olmak üzere iki farklı yazı karakteri ile yazıldığı tespit edilmiştir. Bunların 21'i sülüs, 4'ü talik hatla kabartma tekniğinde yazılmıştır. Kitabe satırları, basit silmelerden oluşan düz veya eğimli dikdörtgen kartuşlarla çevrelenmiştir.

Kitabelerin içeriği genel itibari ile serlevha (Başlangıç ifadesi), durum ve sebep bildirme, Allah'tan istek (Allah'a dua), insanlardan istek, sülale isimleri, dua ifadeleri (Allah'tan rahmet dileme) unvanlar ve meslekler, akrabalık bağları, isimler (kadın ve erkek isimleri), Fatiha isteği ve tarih şeklindeki sıralamaya uygundur.

Başlangıç ifadesi olarak, 11 örnekte, O (Allah) diri ve sonsuzdur anlamındaki *Hüve'l-Hayyü'l-Bâki,* ifadesi, 9 örnekte, O sonsuzdur, ölümsüzdür anlamındaki Hüve'l-Bâki ifadesi ve 2 örnekte O yaratıcı ve sonsuzdur anlamındaki Hüve'l-Hallâku'l-Bâki ifadesi kullanılmıştır. Geriye kalan 5 örnek üzerindeki başlangıç ifadeleri ya kırıktır ya da taşın yüzeyi tahrip olduğundan okunamamıştır.

Kitabeler üzerinde ölen kişinin mensup olduğu sülale isimlerine pek fazla yer verilmemiştir. Dolmaseven-zâde[29] ve İslam Hoca-zâde[30] tespit edilen sülale isimleridir.

Hazirede yer alan mezar taşları üzerindeki dua ifadeleri erkekler için, el-merhûm el-mağfûr el-muhtâc ilâ Rabbihi'l-Gafûr, merhûm ve mağfûr el-muhtâc ilâ rahmeti Rabbihi'l-Gafûr, el-merhûm el-mağfûr, merhûm ve mağfûr el-muhtâc ilâ rahmeti Rabbih, kadınlar için, el-merhûme el-mağfûre el-muhtâce ilâ rahmetillâhi Teâlâ, el-merhûme el-mağfûre ve el-merhûme el-mağfûre el-muhtâc ilâ Rabbihi'l-Gafûr şeklindedir.

Unvan ve lakap olarak erkek mezar taşlarında Hacı, Efendi, Paşa, Ağa, Bey, Mir, Hoca, Baba, Seyyid ve Şeyh, kadın mezar taşlarında ise Hanım, Hanımefendi ve Hatun ibareleri kullanılmıştır.

Bazı kitabelerde, meclis azası, miralay, reis-i erkân, piyâde mirlivâsı kapudan, mahkeme-i bidaye't reisi, binbaşı gibi devlet ricaline ilişkin ünvanlar ve attar gibi meslek ve görev bildiren belirleyici unsurlar da tespit edilmiştir. 4,8,19 ve 22 nolu mezarların kitabe metinlerinde kişilerin Nakşbendi tarikatı üyesi oldukları belirtilmektedir. Ayrıca kitabeler üzerinde Ahıska muhacirlerinden[31], Süleymaniyeli[32], Ümidim karyeli[33] gibi ifadelerle yer adları kullanılarak kişinin nereli olduğu veya nereden geldiğine dair bilgiler de yer almaktadır. Akrabalık bağlarını gösteren ifadeler erkekler için mahdumu ve hafidi kadınlar için haremi, halilesi, binti ve kerimesi şeklindedir. Kitabelerde geçen erkek isimleri: Muhammed, Nail, Yusuf, Sabit, Muhammed Tevfik, Mustafa, Osman, Ahmed, Mehmed Salih, Hüseyin, Abdullah, Mehmed, Ebubekir, Nazif, Şahamettin, İbrahim Hakkı, Salih, Halil, İbrahim, Mehmed Reşit ve Abdurrahman Haki, kadın isimleri: Besime, Aişe Hüsniye, Rukiyye, Sabiha ve Selime'dir.

[26] Mezar No: 15.
[27] Mezar No: 20,21.
[28] Mezar No: 10,14,16,20,21.
[29] Mezar No: 12.
[30] Mezar No: 20.
[31] Mezar No: 1,3.
[32] Mezar No: 18,21.
[33] Mezar No: 9.

Kitabeler üzerinde yer alan Fatiha istekleri, 16 örnekte Rûhîçün el-Fâtiha[34], 1 örnekte Rûhîçün Fâtiha[35] ve1 örnekte Rûhuna el-Fâtiha[36] şeklindedir. 4 örnekte[37] ise Fatiha isteğine yer verilmemiştir. Geriye kalan 5 kitabenin 3'ü okunamadığından 2'si de kırık olduğundan bu ifade tespit olunamamıştır.

Kitabelerin son satırlarında ölüm tarihleri hicri olarak belirtilmektedir. 18 örnekte[38] sadece yıl, 1 örnekte[39] ay ve yıl ve 3 örnekte[40] ise gün, ay ve yılın birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir. 14 numaralı kitabede vefat tarihinin yanında inşa tarihinin farklı bir tarih olması taşın sonradan dikildiği kanaatini oluşturmaktadır. 8 nolu kitabede ise ebced hesabı uygulanmıştır (Konyalı,1960,202). Geriye kalan 5 örnekte[41] ise tarih tespiti yapılamamıştır.

8 nolu mezar taşının kitabesinde hattat adı geçmektedir. Kitabe Mısrî imzalıdır. Sıkça karşılaşılmayan bu durumun haziredeki bir kitabe üzerinde yer alması dikkate değerdir. İstanbul Yahya Efendi Kabristanı Mezar Taşları üzerinde 79 adet imzalı kitabe olduğu belirtilmektedir (Dikbıyık,2009,27). Bunlar arasında Mısrî imzalı kitabeler de vardır.

Hazirede yer alan mezar taşlarının çoğu bezemelidir. Taşlar üzerinde bitkisel, geometrik ve nesneli bezeme örnekleri yer almaktadır. Mezar taşları üzerinde öne çıkan bitkisel motiflerden biri servi ağacı motifidir. Toplamda beş örnek üzerinde gördüğümüz servi ağaçları ayak taşlarının gövde yüzeylerinde ya çift servi[42] şeklinde ya da tek[43] olarak işlenmiştir. Servi motifi Türk-İslam süsleme sanatlarında çokça tercih edilen bitkisel motiflerden biridir. Mezar taşları üzerinde ise gerek tek başına gerek kompozisyon halinde servi ağacı motifinin sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle 14.yy.'la birlikte ayakucu taşlarında sıkça kullanılmaya başlanmıştır (Başkan,1996,75). İstanbul başta olmak üzere birçok şehirde servi motifli mezar taşı görmek mümkündür. Genel olarak baktığımızda Erzurum mezar taşları üzerinde çift servi motifinin yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Dikkat çeken diğer bitkisel motif gül dalı motifidir. Son cemaat yerinde bulunan 8 numaralı ayak taşı üzerinde yer almaktadır. Gülün süsleme sanatlarında ve özellikle mezar taşları üzerinde görülmesinin sebebi ilahi güzelliği sembolize etmesi ve Hz. Muhammed'in remzi olmasından kaynaklanmaktadır (Kutlu, 2005,31).

Hazirede bulunan mezar taşları üzerinde yer alan yapraklı ve çiçekli dal motifleri de oldukça dikkat çekicidir. Bunlar bir kökten[44] veya vazodan[45] çıkarak taşın yüzeyi hareketlendirmektedir. Ayrıca sarmaşık görünümlü kıvrık dal ve yaprak motiflerinin kenar suyu şeklinde 2 numaralı örnekte baş ve ayak taşlarının, 2,6,16 ve 21 numaralı örneklerde ise sanduka yan taşlarının çevresini hareketlendirdiği görülmektedir.

Antik dönemden beri kullanılan akantus yaprakları Osmanlı sanatında 18. yy'dan itibaren yaygınlaşır (Çal-İltar,2011,45). Çalışmamıza konu olan mezar taşlarından 8,15 ve 26 numaralı mezar taşları üzerinde akantus motifleri yer almaktadır. Rize (Hanoğlu,2015,1931), Trabzon (Ölçay,2004,219), Kastamonu (Çal-Ataoğuz Çal,2008,34) ve Samsun (Nefes,2002,191) mezar taşlarında sıklıkla karşılaşılan bir motiftir. Yine 18. yy'dan itibaren batı etkisiyle Türk süsleme sanatlarına girmiş ve yaygın bir şekilde yer bulmuş olan "s" ve "c" kıvrımları da tespit edilen motiflerdendir.[46] Palmiye ağacının stilize edilmiş hali olan palmet, hazirede yer alan mezar taşları

[34] Mezar No: 1,3,5,9,10,11,12,13,14,16,17,18,19,20,22,24.
[35] Mezar No: 7.
[36] Mezar No: 21.
[37] Mezar No: 4,6,8,15.
[38] Mezar No: 1,2,3,4,5,6,7,9,10,11,12,13,14,17,18,20,21,22.
[39] Mezar No: 19.
[40] Mezar No: 8,15,16.
[41] Mezar No: 23,24,25,26,27.
[42] Mezar No: 9,17,21,22.
[43] Mezar No: 25.
[44] Mezar No: 2,6.
[45] Mezar No: 10,16,21.
[46] Mezar No: 6,10.

üzerinde özellikle tepeliklerde kendini göstermektedir. Kadın baş ve ayak taşlarında[47] ve erkek ayak taşlarında[48] bazı tepelikler palmet şeklindedir.

Çeşitli manalar yüklenmiş ay, yıldız, güneş gibi tabiat varlıklarına ilişkin bezemelere Türk süsleme sanatlarında sıkça rastlamaktayız. Mimaride ve el sanatlarında yoğun olarak kullanılan bu semboller, ileri derecede üsluplaştırılmış olarak, geometrik tezyinatta da sık sık karşımıza çıkmaktadır (Doğanay,1999,326). Hazirede bulunan mezar taşları üzerinde öne çıkan geometrik motiflerin başında güneşi sembolize eden şua motifi gelmektedir. Güneşi sembolize eden ışın halelerinin oluşturduğu bu kozmik motif genellikle sanduka uzun yan kanatları üzerinde[49] ve şahidelerin alt bölümlerinde[50] karşımıza çıkmıştır. Sanduka yan kanadının ortasına büyükçe bir rozet şeklinde işlenen bu motif köşelere çeyrek rozetler şeklinde işlenmiştir. Erzurum mezar taşlarının genelinde sanduka mezarların yan yüzeylerinde şua motifinin yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Kastamonu mezar taşları üzerinde de bu motifin örnekleri bulunmaktadır (Çal-Ataoğuz Çal,2008,26). Haziredeki mezar taşları üzerinde ay ve yıldız veya sadece yıldız motifleri de tespit edilmiştir.[51]

Nesneli motif olarak; ışığın, aydınlığın sembolü olan kandil, şamdan ve mum motifleri mezar taşları üzerinde sıklıkla görülür. Selçuklularda olduğu kadar, Osmanlılar tarafından da benimsenmiş ve dolayısıyla yüzlerce çeşidi olan bir süsleme şekli haline gelmiştir (Akar,1974,18). Özellikle Kırşehir, Akşehir, Konya (Göktürk,2008,129) ve İznik (Biçici,2012) mezar taşları üzerinde kandil, şamdan-mum motifleri göze çarpmaktadır. Hazirede bulunan mezar taşları üzerinde sadece 18 numaralı mezarın ayak taşı üzerinde tespit ettiğimiz kandil motifi oldukça sadedir ve asılı olarak işlenmiştir. Aynı şekilde 21 numaralı ayak taşının her iki yüzeyinde servi ağaçları arasında şamdanda mum motifi görülmektedir.

Bir diğer nesneli motif vazo motifidir. Vazo, saksı gibi motifler bitkilere can suyunu veren ve onları içinde sunan kap formları olarak süslemede yer edinmiş önemli motiflerdendir. Mezar taşlarında bir vazo içerisinden çıktıklarını gördüğümüz bitkisel motiflerin, belki de hayat kaynağı olan su ile beslenerek ebedi hayata ulaştıkları ima edilmek istenmiştir. Diğer bir ihtimal de, vazodaki suyun ölünün günahlardan arınmasının bir işareti telakki edilebileceğidir (Çulpan,1961,152). Hazirede yer alan mezar taşları üzerinde çiçekli dal motiflerinin yerleştirildiği stilize vazo tasvirleri de yer almaktadır.[52]

Kurdele süslemede görülen bir diğer nesneli motiftir. Mezar taşları üzerinde genellikle ayak taşlarında bitkisel motiflerin köklerini, bağlamak için fiyonk atılarak veya uçuşur şekilde kullanılmıştır. Çalışmamızda yer alan kurdele motifleri de bu şekildedir.[53]

Dünyanın gelip geçiciliğini ve devingenliğini simgeleyen (Sağıroğlu Arslan,2005,398) çarkıfelek motiflerine mimari süslemede, el sanatlarında, mezar taşları üzerinde sıklıkla rastlanmaktadır. Hazirede bulunan 20 ve 21 numaralı kadın mezarların sanduka yan taşları üzerinde çarkıfelek motifleri yer almaktadır.

Hazirede yer alan mezar taşları üzerinde en dikkat çeken nesneli motiflerden biri Osmanlı Arması'dır. 2 numaralı mezarın baş ve ayak taşlarının dışa bakan alt bölümlerine işlenmiştir. Ortada dairesel bir çiçek ve onun etrafına yerleştirilen hilâl, yıldız, mızrak, sancak, sadak, ok, top, Kur'an muhafazası, lale, çiçek, yaprak motifleri ve stilize bitki motiflerinden oluşmaktadır. Aslında bu tam anlamıyla bir Osmanlı arması değildir fakat armada bulunan birçok nesneyi üzerinde barındırmaktadır. Osmanlı arması 19. yy'ın ikinci yarısında ortaya çıkmış ve devleti hemen her platformda temsil eden unsurlardan biri olmuştur (Can,2014,173). Sultan II. Mahmud dönemiyle birlikte kullanımı yaygınlaşacak olan madalya ve nişanların tasarımında dönemin sanatçıları batı etkili arma düzenlemelerini sıkça kullanmışlardır (Can,2000,78;Can,2014,174). Esasen, Sultan Abdülmecid'e verilen Dizbağı nişanı için tasarlanan arma Osmanlı armasının ilk çekirdeğini oluşturmaktadır. Sultan II. Abdulhamit, bu armaya bazı eklemeler yaptırarak son şeklini vermiştir (Can,2014,173). Bu devirden itibaren inşa ve tamir edilen bütün yapıların cephelerinde, mezar taşlarında, posta kartlarında,

[47] Mezar No: 20,21.
[48] Mezar No: 10,14,16.
[49] Mezar No: 2,6,8,10,13,16,20,21.
[50] Mezar No: 6,8,10,16,25.
[51] Mezar No: 3,6,9,18.
[52] Mezar No: 10,16,21.
[53] Mezar No: 2,8.

sancaklarda, mücevherlerde yaygın şekilde kullanılmıştır. Genel görüntüsünde bir değişiklik olmaksızın detaylarda ressam ve nakkaşların şahsi müdahaleleri görülmektedir (Can,2014,176). İstanbul'daki birçok mezar taşı üzerinde görülen (Keskin,2001; Tığcı,2010,527,581,610,622; Dikbıyık,2009,83,341,345,353) Bu motifin, Osmanlı yönetim sisteminde taşra sayılan Erzurum'da bulunması ve Erzurum merkez cami hazirelerinde tek oluşu oldukça önemlidir.

Hazirede formları, süslemeleri ve kitabeleri açısından çok özenli ve dikkat çekici mezar taşları olduğu gibi oldukça sade olan taşlar da yer almaktadır.

Sonuç olarak bu çalışmada Erzurum Esat Paşa Camii haziresindeki mezar taşlarının malzeme, kitabe ve süsleme gibi özelliklerine dikkat çekilmek istenmiştir. Yüksek lisans çalışmamızın bir bölümü niteliğinde olan bu çalışma yıllar sonra tekrar ele alınarak eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Hazirede bulunan mezar taşlarının genel itibari ile Türk-İslam coğrafyasındaki Osmanlı mezar taşı geleneğinin devamı olduğu, malzeme olarak da daha çok yöresel özellikler sergiledikleri görülmektedir. Kitabelerden, bezeme zenginliğinden ve bazı sembolik unsurlardan; hazirede medfun kişilerin bir kısmının meclis azası, askeri sınıf gibi üst kademeden ve bir kısmının tarikat mensubu oldukları anlaşılmaktadır.

Birçok önemli kişiye ebedi istirahatgâh olmuş bu hazire halk tarafından sıklıkla ziyaret edilen bir yerdir. Esat Paşa Camii'nde 12.05.2017 tarihinde başlayan restorasyon çalışmaları 2018 Ağustos ayı itibari ile tamamlanmıştır. Bu restorasyon sırasında hazire alanında da düzenleme yapılmıştır. Toprak altında kalan mezar taşları çıkarılmış her biri ait olduğu mezarın baş veya ayakucuna sağlamlaştırılarak dikilmiş ve taşlar temizlenmiştir. Hazirenin çevresi de duvar ve demir korkuluklarla çevrelenmiş ve böylece hazire koruma altına alınmıştır. 2005-2006 yılları arasında yapmış olduğumuz çalışmalar sırasında hazirede bulunan fakat günümüzde alanda göremediğimiz mezar taşlar olduğu gibi, (Hanoğlu,2006,104-133) o dönemde hazirede bulunmayan veya tespit edilemeyen fakat günümüzde var olan mezar taşları da mevcuttur. O yıllarda tespit edilemeyen mezar taşlarının toprak altında kaldığı için görülemediği veya hazireye sonradan getirildiği düşünülmektedir. Aradan geçen 12 yılda özellikle iklim şartlarının etkisiyle taşların eriyip, yıprandığı gözlemlenmiştir. Fakat yıllara rağmen, Esat Paşa Camii Haziresi günümüzde oldukça bakımlı ve iyi bir durumdadır.

KAYNAKÇA

AKAR, Azade, "Eski Türk Mezar Taşı Süslemelerine Dair", Sanat Dünyamız, S.2, İstanbul, 1974,12-21.

ARSEVEN, Celâl Esad, "Hazire", Sanat Ansiklopedisi, C.III, İstanbul, 1950, 1318.

BAŞAR, Zeki, Erzurum'da Eski Mezarlıklar ve Resimli Mezar Taşları, Ankara, 1973.

BAŞKAN, Seyfi, Karamanoğulları Dönemi Konya Mezar Taşları, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

BEYGU, A. Şerif, Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri, Erzurum, 1936.

BİÇİCİ, H. Kâmil "İznik Müzesi'ndeki Kandil ve Şamdan Motifli Mezar Taşları", Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume, 7 (3) , Ankara, Summer 2012, 637-661.

CAN, Selman, Osmanlı Arması'nın Doğuşu, XVI, Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 18-20 Ekim 2012, Sivas, 2014, 173-180.

CAN, Selman, "Osmanlı Arması'nın Oluşumu ve Unsurları", Journal of Turkish Studies, 24/1,77-90.

ÇAL, Halit, "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar" Tarihi ve Kültür Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu: 28-30 Mayıs 1999, İstanbul, 2000.

ÇAL, Halit; Çal Ataoğuz, Özlem, Kastamonu Atabey Gazi Camisi ve Türbesi Hazirelerindeki Mezar Taşları, Kastamonu Belediye Başkanlığı, Ankara, 2008.

ÇAL, Halit; İltar, Gazanfer, Giresun İli Osmanlı Mezar Taşları, Giresun Valiliği Yay: 19, Ankara, 2011.

ÇULPAN, Cevdet, Antik Devirden Zamanımıza Kadar İlahiyat Edebiyat ve Tıp Tarihinde Serviler I-II, İstanbul, 1961.

DİKBIYIK, Ruhengiz Tuba, Hat ve Süsleme Sanatları ve Mimari Üslup Bakımından Yahya Efendi Kabristanı Mezar Taşları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat ABD. , İslam Tarihi ve Sanatları, İstanbul, 2009.

DOĞANAY, Aziz, "Osmanlı Mimarisinde Tezyinat", Osmanlı Ansiklopedisi, C.XI, Yeni Türkiyat Yayınları, Ankara, 1999, 324- 334.

EYİCE, Semavi, "Mezarlıklar ve Hazireler", Cimetieres Et Traditions Funeraires Dans Le Monde Islamique (İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I), Ankara, 1996, 123–134.

GÖKTÜRK, Mehmet, Tarihi ve Anıtları Işığında Kırşehir Mezar Taşları, "Mezardaki Hayatlar", Kırşehir Belediyesi Kültür- Tarih Yayınları Serisi: 7, Ankara, 2008.

GÜNDOĞDU, Hamza, "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Türk Tarihi Kalıntılar", Şehr-i Mübârek Erzurum, Ankara, 1989, 105-240.

GÜNDOĞDU, H.; Bayhan, A.A.; Arslan, M., Sanat Tarihi Açısından Erzurum, Erzurum, 2010.

HANOĞLU, Canan, Erzurum Merkez'de Cami Hazirelerinde Bulunan XVIII.-XIX. yy. Mezar Taşları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, S.B.E., Erzurum, 2006.

HANOĞLU, Canan, "Batılılaşma Dönemi Rize Mezar Taşları",(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2015.

İBRAHİMZADE, Kemal, "Eski Fotoğraflarla Ahıskalılar",Uluslarası Ahıskalı Türklerin Hukiki ve Sosyal Sorunları Sempozyumu:14-15 Nisan 2014, 445-453, Ankara, 2015.

İŞLİ, H. Necdet, Osmanlı Serpuşları, Avrupa Kültür Başkenti Yayınları, İstanbul, 2009.

KARABEKİR, Kazım, İstiklal Harbimiz, İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1960.

KESKİN, Candan, "Eyüpsultan'da Bulunan Osmanlı Dönemi Armalı ve Nişanlı Mezar Taşları", Tarihi Kültürü ve Sanatlarıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu: 28-30 Mayıs 1999,366-371, İst., 2009.

KESKİN, Candan, İstanbul'da Bulunan Osmanlı Dönemi Armalı ve Madalyalı Mezar Taşları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, S.B.E. , Ankara, 2001.

KOÇU, R. Ekrem, Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara 1967.

KONYALI, İbrahim Hakkı, Abideleri ve Kitabeleriyle Erzurum Tarihi, İstanbul, 1960.

KUMBARACILAR, İzzet, Serpuşlar, Turing Yayınları, İstanbul, 1978,

KUTLU, Hüseyin, Kaybolan Medeniyetimiz, Hekimoğlu Ali Paşa Câmii Haziresindeki Tarihi Mezar Taşları, Damla Yayınevi, İstanbul, 2005.

MUSLU Ramazan, "Türk Tasavvuf Kültüründe Tarikat Kıyafetleri ve Sembolik Anlamları" Ekev Akademi Dergisi, S. 36, 2008, 43-66.

NEFES, Eyüp, Samsun Yöresi'nde Bulunan Mezar Taşları, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2002.

ÖLÇAY, Hülya, Trabzon Sülüklü Şehir Mezarlığı 19. Yüzyıl Kadın Mezar Taşları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.

SAĞIROĞLU Aslan, Aslı, Kayseri Zamantı Irmağı Çevresindeki Bezemeli Mezar Taşları, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları No:44, Kayseri, 2005.

SOLMAZ, Gürsoy, Erzurum Şehrindeki Tarihi Eserler, Erzurum, 2002.

SÖZEN, Metin; Tanyeli, Uğur, Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986.

TIĞCI, Sibel, İstanbul Divanyolu'nda Sultan II. Mahmud Türbesi'nin Haziresindeki Mezar Taşları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi S.B.E., Erzurum, 2010.

TİBET, Aksel; Işın, Ekrem; Yelkenci, Dilek, "Stelae Turcicae VII Yenikapı Mevlevihânesi Haziresi" Cimetieres Et Traditions Fneraires Dans Le Monde Islamique (İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri I), Ankara, 1996, 233–281.

Yahyâ Âgâh Efendi, Mecmu'atü'z-Zara'if Sandukatü'l-Ma'arif-Osmanlılarda Tarikat Kıyafetleri ve Sembolleri, Hazırlayan: Mehmet Serhan Tayşi, İstanbul,2014.

YURTTAŞ, H.-vd., Yolların, Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum, Erzurum, 2008.

EKLER

Şekil 1: Erzurum Esat Paşa Camii ve hazire planı (Erzurum Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden)

Fot.1: Esat Paşa Camii genel görünüş

Fot.2: Esat Paşa Camii haziresi genel görünüş

Fot.3,4,5: 1 no'lu mezarın baş ve ayak taşı ve genel görüntüsü

Fot.6,7,8: 2 no'lu mezarın baş ve ayak taşı ve genel görüntüsü

Fot.9,10,11: 2 no'lu mezarın şahide alt yüzeyleri ve sanduka uzun yan kanadı

Fot.12,13,14: 3 no'lu mezarın baş ve ayak taşı genel görüntüsü

Fot.15,16,17: 4 no'lu mezarın baş ve ayak taşı ve genel görüntüsü

Fot.18,19: 5 no'lu mezarın baş taşı ve genel görüntüsü

Fot.20,21,22,23: 6 no'lu mezarın baş ve ayak taşı ve uzun yan kanadı

7

Fot.24: 6 no'lu mezarın sanduka genel görüntüsü

Fot.25,26: 7 no'lu mezarın baş taşı ve genel görüntüsü

Fot.27,28,29: 8 no'lu mezarın baş ve ayak taşı ve genel görüntüsü

Fot.30,31: 8 no'lu mezarın şahide alt yüzeyi ve sanduka uzun yan kanadı

Fot.32,33,34,35: 9 no'lu mezarın baş ve ayak taşı, genel görüntüsü ve başlıktaki gül mührü

Fot.36,37,38,39: 10 no'lu mezarın baş ve ayak şahide yüzeyleri

Fot.40,41: 10 no'lu mezarın genel görüntüsü ve uzun yan kanat

Fot.42,43,44: 11 no'lu mezarın baş ve ayak taşı ve genel görüntüsü

Fot.45,46,47: 12 no'lu mezarın baş ve ayak taşı ve genel görüntüsü

Fot.48,49,50: 13 no'lu mezarın baş taşı, mezarın genel görüntüsü ve eski durumu

Fot.51,52,53: 14 no'lu mezarın baş ve ayak taşı ve mezarın genel görüntüsü

Fot.54,55,56: 15 no'lu mezarın baş ve ayak taşı ve mezarın genel görüntüsü

Fot.57,58,59,60: 16 no'lu mezarın baş ve ayak şahide yüzeyleri

Fot.61,62: 16 no'lu mezarın genel görüntüsü ve uzun yan kanat

Fot.63,64,65: 17 no'lu mezarın baş ve ayak taşı ve genel görüntüsü

Fot.66,67,68: 18 no'lu mezarın baş ve ayak taşı ve genel görüntüsü7

Fot.69,70,71: 19 no'lu mezarın baş taşı, genel görüntüsü ve başlıktaki çiçek detayı

Fot.72,73,74: 20 no'lu mezarın baş ve ayak taşı ve genel görüntüsü

Fot.75: 20 no'lu mezarın sanduka uzun yan kanadı

Fot.76,77,78,79: 21 no'lu mezarın baş ve ayak şahide yüzeyleri

Fot.80,81: 21 no'lu mezarın genel görüntüsü ve uzun yan kanat

Fot.82,83,84: 22 no'lu mezarın baş ve ayak taşı ve genel görüntüsü

Fot.85,86: 22 no'lu mezarın başlığından detay

Fot.87,88,89: 23 no'lu mezarın baş ve ayak taşı ve genel görüntüsü

Fot.90,91: 24 no'lu mezarın baş ve ayak taşı

Fot.92,93,94: 25 no'lu mezarın baş ve ayak taşı ve genel görüntüsü

Fot.95,96: 26 no'lu mezarın baş taşı ve genel görüntüsü

Fot.97,98,99: 27 no'lu mezarın baş ve ayak taşı ve genel görüntüsü

AYDINOĞULLARI BEYLİĞİNİN HANEDAN HAZİRE VE TÜRBELERİ

The Tombs and The Royal Burial Areas of The Aydınoğulları Beylik

Dr. Öğr.Üyesi Kemal Ramazan HAYKIRAN*

ÖZET

Moğol istilasının pek çok olumsuz etkisi karşında olumlu bazı sonuçları da olmuştu. Bunun başında ise Anadolu'nun Türkleşmeyen son topraklarının da Türk hakimiyetine girmesine zemin hazırlaması gelir. Selçuklular zamanında Türk hakimiyetine giremeyen Batı Anadolu kıyıları XIV. yüzyılda kurulan Türk beylikleri tarafından Türkleşmiş ve İslamlaşmıştı. Bugün hala kendi isimleri ile anılan Menderes Havasının da Türkleşmesini Aydınoğulları sağlamıştı. Batı Anadolu bölgesinde iki Menderes nehri arasındaki bölgeye XIV. yüzyıl başlarında gelerek bu coğrafyayı fethedip "aydın ili" olarak kendi adlarını veren Aydınoğulları, burada bir buçuk asır kadar faaliyetlerine devam etmiş olan bir devlet kurmuşlardı.

Kadim Türk devlet geleneğini ve İslam inancını Batı Anadolu kıyılarına kadar taşıyan Aydınoğlu Beylerinin medfun oldukları kabirler ve mezar taşları çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Aydınoğulları Beylerinin büyük bir çoğunluğunun Birgi'de medfun olduğu sadece Süleymanşah'ın Tire'da ayrı bir türbede medfun durumda bulundukları bunun yanında Beyliğinin kurucusu Mehmed Bey'in babası Aydın Bey ve kız kardeşinin ise Karacasu civarında birbirine bakan iki ayrı tepede medfun durumda oldukları görülmektedir. Çalışmada hanedan mensuplarının mezar düzenleri kimlerin kimlerle birlikte gömülü olduğu kimlerin ayrı olduğu ve bunun sebepleri Mezar taşlarının daha önceki bey hazirelerine kıyasla Türk devlet geleneğini yansıtıp yansıtmadıkları İslami kabir geleneğine uygunluğu bunun yanında yeni yerleştikleri Batı Anadolu kıyılarındaki kadim mezar geleneklerinden etkilenip etkilenmedikleri sorularına cevap aranacaktır.

***Anahtar Kelimeler**: Mezartaşı, Aydın İli, Aydınoğlu, Birg, Tire, Karacasu, Boyasini*

ABSTRACT

Besides its negative effects, the Mongolian invasion had positive effects, too. One of the leading positive effects of the Mongolian invasion was to open the way for the Turkification of the last regions of Anatolia. The Western Anatolia, which was out of the Turkification process during the era of the Seljukis, entered into İslamization and Turkification in the time of the Anatolian beyliks. This period was organized by Aydınoğulları in the the Menderes basin of Western Anatolia. Aydınoğulları, who founded their own independent state in the region, protected their existence more than a century.

The main theme of this study is to analyze the tombs and the graves of the Aydınoğulları region. Most of the Aydınoğulları leading names were buried in Birgi however Süleymanşah was buried in Tire and the founder of the state, Mehmed Bey's sister and his father were buried in Karacasu province. In this study, all these graves will be comparatively analyzed in context of whether they resemble to the graves of old Turkish and Islamic tradition and whether they were influenced by the graves of the Western Anatolian tradition or not.

***Key Words:** Gravestone, Aydın Province, Aydınoğlu, Birgi, Tire, Karacasu, Boyasini*

Giriş

Batı Anadolu'da iki Menderes Nehri arasında kalan toprakları oldukça kısa bir süre zarfında fethederek Türk ve İslam muhiti haline dönüştüren Aydınoğulları burada kendilerine ait bir düzeni de çok kısa bir süre içinde oluşturdular. Böylece diğer Türk beylikleri ile birlikte Batı Anadolu coğrafyası boydan boya Türkleşme ve İslamlaşma sürecine girmişti (Şeker, 2006: 76). Bilindiği üzere Anadolu'yu fethederek burada Müslüman bir Türk devleti kuran Selçuklular, Süleyman Şah zamanında İznik'e kadar ilerlemiş burayı da kendilerine başkent yapmışlardı. Fakat Haçlıların gelişi ile birlikte Kılınçarslan zamanında gerilemek zorunda kalmış, Batı Anadolu kıyılarını terk ederek Konya merkezli bir devlet olarak varlıklarını devam ettirmişler sonraları her ne kadar güçlü bir devlet haline dönüşseler de bir daha Batı Anadolu kıyılarında görülmediler. Batı Anadolu'nun Türk hakimiyetine girmesi ancak XIII. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşmişti. Selçukluların çevre unsurunu oluşturan bazı Türk boyları Moğol istilası ile Selçukluların Moğol tahakkümüne girmesi neticesinde sistematik bir biçimde Batı Anadolu topraklarına yönelmişler, böylece Bizans İmparatorluğu'nun elinde kalan son toprakları fethederek yurt edinmeye başlamışlardı (Uzunçarşılı, 1999: 11).

XIV. yüzyılın başlarında Kütahya, Afyon ve Denizli dolaylarında güçlü bir beylik hâline gelen Germiyanoğulları (1300-1429), batıya doğru devamlı akınlar yapmaktaydılar. Bununla birlikte yine daha güneyde ve güçlü Türk beylerinden olan Hamidoğulları'da bölge Türk gücünün önemli temsilcileri

* Adnan Menderes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, krhaykiran@gmail.com

arasındaydı (Uzunçarşılı, 1999: 104). Bu iki gücün Batı Anadolu'ya doğru uzanan nüfuzu bölgede bulunan Türkmen aşiretlerinin daha rahat hareket etmesini sağlamaktaydı ve Türkmen ilerleyişi Bizans'ın aleyhine bir şekilde Ege kıyılarına doğru ilerlemekteydi. İşte bu iki büyük Türk Beyinin himayesinde Batı Anadolu uclarına gelen Aydınoğlu ve Menteşe Türkmenleri bu muhitin zaptına muvaffak olmuşlardı. Bağlı oldukları Türkmen beyliği adına başardıkları bu fetihten kısa bir süre sonra Anadolu'nun içinde bulunduğu siyasi koşulların sağladığı fırsat neticesinde kendi beyliklerini kurmuşlardı. XIV. yüzyılda iki Menderes Nehri arasındaki toprakların Türkleşmesini sağlayan ve burada bir asırdan fazla bir süre hakimiyet oluşturarak şehre adını veren Aydınoğulları Beyliği'nin kurucu beyi Mehmed Bey'dir. Fakat Aydınoğulları'nın atası ve Mehmed Bey'den önceki reisleri Aydın Bey'di (Konukçu, 2016: 110). Devrin tüm kaynaklarında Aydınoğulları Beyliği'nin ata ismi olarak gösterdikleri isim Aydın'dır. Aydın Bey, Ayasuluk, Birgi ve Tire kitâbelerinde ailenin ilk ismi olarak görülmektedir.

Aydın Bey, Menteşeli, Saruhanlı, Germiyanlı, Hâmidlü gibi sözü geçer beyler arasına girmiştir. Mehmed Bey'in tahta çıkışına kadar, yani 1308 öncesi, Aydın bu kısa saltanatı sırasında kendi beyliğinin temellerini atmıştır. O'nun şöhreti yayıldıkça, Yörükler de, git gide artan bir şekilde hizmetine girmişlerdir. Tahmini bir tarihleme ile yirmi beş yıl civarında, Yörüklerin yöneticiliğini yapmıştır. Aydın Bey, yaşının ilerlemiş olduğu bir sırada hayata veda etmiş olmalıdır. Kesin bir tarih belli değilse de, hâdiselerin akışından ve oğlu Mehmed'in 1308 civârında tahta geçmesinden bu tarih ileri sürülebilir (Konukçu, 2016: 114). Vefatından sonra kendi için yaptırılan bu türbeye defnedilmiştir. Aydınoğlu Mehmed Bey babasının ölümünü takiben akınlara kaldığı yerden devam etmiş ve onun reisliğinde Türkmenlerin Menderes Havzasında kuzeye doğru ilerleyişi devam etmişti. Bu gazalarda Menteşeoğulları'nın kurucusu Sasa Bey ve Mehmed Bey birlikte hareket ediyorlardı. Daha sonra ise, Menteşe ve Mehmed Beyler kendi aralarında da ayrışarak iki bağımsız Türk Beyliğine dönüştü. Aydın Bey'in doğudan Menderes Havzasına girerek başlattığı fetih süreci neticesinde oğlu Mehmed 1308 tarihinde Birgi'yi kendine başkent edinerek Batı Anadolu ucunda bir Türk Beyliğini tesis etmiş oldu (Enverî, 1928: 17; Uzunçarşılı, 1999: 104; Akın, 1946: 15-29). Enverî, meşhur eserinde Aydınoğulları'nın 300'den fazla kalesi 60'dan fazla beldesi bulunduğunu kaydetmektedir (Enverî, 1928: 177). Menderes Havzası ile Bozdağlar'ın eteklerinden Ege Denizi'ne kadar uzanan geniş muhitte Aydınoğulları iki ayrı siyasi sürece ayrılmakla birlikte bir asırdan fazla hakimiyetlerini korumuşlardı. Nihayetinde beyliğin son beyi Cüneyd Bey'in II. Murad zamanında hal edilmesiyle birlikte 1426 tarihinde Aydınoğulları Beyliği'nin siyasi ömrü de tamamlanmış oldu (Çelik ve Demir, 2013: 192).

Aydınoğulları'nın Osmanlı hâkimiyetine kesin bir biçimde katılması, Sultân II. Murad zamanında 1426 senesinde vukû bulacaktı. Bu tarihte Aydınoğulları'na ait tüm topraklar Osmanlı devletine dâhil edilmişti. Osmanlı yönetimi de Aydınoğulları'ndan hareketle "Aydın İli" adıyla bir eyalet oluşturmuşlar ve bu eyâletin de merkezini biraz da eski geleneği kırma gayretiyle "Birgî" yerine "Tire" olarak belirlemişlerdi. Aydın İli adını bugün şehir adı olarak taşıyan Aydın ise bu eyaletin bir kazası olarak Güzelhisâr adıyla anılmaktaydı. Yakın civarda bir başka Güzelhisâr daha bulunduğu için buraya Güzelhisâr-ı Aydın adı verilmişti. Bu isim zaman içinde sadece Aydın'a dönüşmüş ve Aydınoğlu Türkmenlerinin Batı Anadolu'ya taşıdıkları ad bu şehrin adı olarak varlığını korumuştu.

Aydınoğulları sürecinden sonra Osmanlı hâkimiyeti altında sadece bir kaza olan Güzelhisâr-ı Aydın buna rağmen oldukça hareketli ve canlı bir belde olarak göze çarpmaktadır. Aydın İli, Osmanlı hâkimiyeti altına girdikten sonra Aydın Sancağı, Menteşe Bölgesi Menteşe Sancağı, Denizli ise Lazıkıyye Kazası adı altında Anadolu Beylerbeyliği'nin merkezi olan Kütahya Sancağı'na bağlanmıştır. Osmanlı idârî yapısını en iyi şekilde yansıtan tahrir defterlerine bakılarak bölgenin 16. yy'daki idârî yapısı ve zaman içerisinde bu yapıda meydana gelen değişiklikleri görmek mümkündür.

Aydın İli, Aydın Sancağı olarak Osmanlı idârî teşkilatlanmasında adı geçen şehir, Anadolu Beylerbeyliği'ne bağlı vilâyetler içinde görülmektedir. 15 ve 16. yy'da Anadolu Eyaleti'ne bağlı Aydın Livası içerisindeki bağlı kazalar ise şunlardır: Tire, Birgî, Güzelhisâr, Sultânhisâr, Kestel, Arpaz, Bozdoğan, Yenişehir, Sart, Alaşehir, İzmir, Urla, Çeşme ve Ayasluğ. 16. yüzyılın ikinci yarısında Aydın Sancağı'nın sahil kesimindeki bazı kazalardan Kaptanpaşa adı verilen yeni bir eyalet teşkîl edildi ve İzmir, Ayasuluk, Çeşme ve Söke kazaları Sığla Sancağı'na bağlandı. 17. yy'da Tire'nin Sancak merkezi, Güzelhisâr'ın (Aydın) ise kaza merkezi olduğu görülmektedir. 17. yy'da Aydın Sancağı'ndaki kaza sayısı artmış, eski kazalara Bayındır, Balyambolu, Keles, Köşk, Amasya ve İnegöl kazaları da

eklenmiştir. Dönemin diğer bir kaynağı olan Cihânnüma'da ise Aydın Livası'nın sınırları ve kazaları şu şekilde verilmiştir: Kuzeyde; Manisâ, batıda Sığla, güneyde Menteşe, Doğuda ise; Kütahya. Kazalar; Arpaz, Alaşehir, Amasya, Ortakçı, Ayasuluğ (Sığla'ya tabi), İnegöl (Aydın), Balyambolu, İnebayındır, Birgî, Bozdoğan, Tire, Sart, Sultânhisârı, Karacakoyunlu (diğer adı Tire Bölmesi), Kestel (diğer adı Nazlı), Keles, Güzelhisâr, Köşk, Vakıf, Yenişehir, Gönik, Kestre, Bayramoğlu (Karakoyunlu).

İki menderes Nehri arasında bir buçuk asırdan fazla bir süre varlıklarını devam ettiren Aydınoğulları'nın kurucu beyleri Aydın Bey'den itibaren haneden mensupların beylik coğrafyasının muhtelif yerlerinde medfun bulundukları görülmektedir.

Beyliğe adını veren ve ilk kurucu beyi olan Aydın Bey, Aydınoğulları'nın Batı Anadolu'da ilk yerleşimi olarak kabul edilen Bugünkü Karacasu ilçesine bağlı Esençay köyünün girişinde bulunan bir yükseklikte bulunmaktadır. Uzun yıllar halk arasında Aydın Baba türbesi olarak anılan bu türbenin 166 nolu mufassal defterdeki bilgiler ışığında (166 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, 1995: 463) Aydınoğullarının atası olan Aydın Bey'in türbesi olduğu açıkça anlaşılmaktadır.[1] Aydın Bey, bu türbede hanımı ile birlikte medfun bulunmaktadır. Oldukça sadece ve küçük bir yapıda olan türbe etrafında ilerleyen yıllarda aile efradından olması oldukça yüksek olan başka mezarlıklarda bulunmaktadır. Bu türbenin bulunduğu köyünün önceki adının "Boyasini" olmasından hareketle de bir mezarlık geleneğini yansıttığı açıkça anlaşılmaktadır (Konukçu, 2016: 110).

Aydınoğlu ailesine mensup kişilerin medfun olduğu türbelerden Aydın Bey'in türbesinden sonra en eski türbe olma özelliğine sahip olan türbe ise Aydın Bey'in kızı Mehmet Bey'in ablası olan Hafsa Hatûn'un türbesidir. Dandalas çayı eteklerinde bir tümsekte antik Antiokia Şehrinin kalıntılarının yukarısında bulunan Türbe babasının türbesine daha gelişmiş bir mimari üsluba sahiptir. Tek kubbe üzerine oturtulan türbe geniş bir hacme sahiptir. Hafsa Hatûn kesin bilinmemek ile birlikte Hafsa Hatûn'un burada kardeşleri veya çocukları ile birlikte yatağı düşünülmektedir. Yine bu yapının sadece bir türbe olmadığı yapının bugün ayakta olmayan bir imarethaneyi de bünyesinde barındıran bir külliye olduğu Enver Konukçu tarafından düşünülmektedir. Bu eserde dikkat çeken en önemli özellik ise babası ile kızının bir birine bakan iki tepe de karşılıklı olarak medfun olmalarıdır.

Aydınoğullarına ait hanedan mezarları içinde en önemli yeri işgal edeni ise aynı zamanda Mehmet Bey'den itibaren beyliğin merkezi de olan Birgi'de Mehmet Bey tarafından yaptırılan Ulu Camî'nin yanı başında bulunan haziredir. Burada Beyliğin ikinci beyi olan beyliği devletleştiren kişi Mehmet Bey ile oğullarından bir kısmı yatmaktadır. Mehmet Bey vefatından sonra bu hazire ilk defnedilen kişi oldu. Caminin batı cephesine bitişik biçimde kubbeli ve geniş bir yapı olan Türbe'de Mehmet Bey'den başka dört oğlu daha medfun durumdadır. Babalarının sağına ve soluna ölüm tarihlerine göre kronolojik olarak sıralanan oğullar ise sırasıyla İbrahim Bahadır Bey, Umur Bey, Hızır Bey ve İsa Bey'dir. Tarihi bilgilerinde desteklediği şekilde bu defin sırasına göre anlaşılmaktadır ki Mehmet Bey'den sonra ilk olarak İbrahim Bahadır Bey vefat etmiş ve babasının hemen sağına defnedilmiştir. Mezar taşında *"Bahadır"* ifadesi yer alan İbrahim Bey'in sağlığında çokça gazada bulunduğu ve sürekli bir mücadele ile ömrünü geçirdiğinden dolayı mezat taşına bu ünvan kazınmıştır. Mehmet Bey'in hemen solunda ise kendisinden sonra beyliğin başına geçen Gazi Umur Bey bulunmaktadır. Onun hemen yanında Hızır Bey en son da ise son bey olan İsa Bey yer almaktadır. Mehmet Bey'in bir diğer oğlu olan Süleyman Şah'ın mezarı ise babası ve kardeşlerinin mezarlarından ayrıdır. Mehmet Bey oğulları arasında beylik topraklarını töre uyarınca paylaştırdığında Tire ve çevresi Süleyman Şah'a düşmüştü. Siyasete ve devlet işlerine ilgisiz olan daha çok ilme düşkün olan Süleyman Şah, Tire'de yaşamış ve vefat ettiği zamanda Tire'de kendi adına yapılan Türbe'ye defnedilmiştir. Aydınoğlu türbeleri içinde en görkemlisi Süleyman Şah'a ait olan türbedir. Bugün Tire'nin merkezinde yer alan türbe Süleyman Şah'ın sağlığında çokça itibar ettiği devrin önemli alimi İbn Melek mezarının hemen yanı başında bulunmaktadır. Bu türbede dikkat çeken en önemli özellik Süleyman Şah'ın babası ve diğer kardeşlerinden ayrı olarak tek bir türbede medfun oluşudur. Bunun kesin sebebi bilinmemekle birlikte alanın uzmanlarınca iki farklı görüş dillendirilmektedir. Birinci görüşe göre ise ilme ve devrin önemli alimlerinden İbn Melek'e oldukça bağlı olan Süleyman Şah, bu alim kişinin yanına gömülmek istemiştir. Bu görüşten daha az dillendirilen bir diğer görüşe göre ise Süleyman Şah ile babası Mehmet

[1] Bu konunun aydınlanması noktasında büyük gayret göstererek Aydın Bey'in tarihi kişiliğini tespit için henüz yayımlanmamış titiz bir çalışma hazırlayan Prof. Dr. Enver Konukçu ilgili çalışması yayımlandığında bu alandaki boşluğu ziyadesi ile dolduracaktır.

Bey arasında bir soğukluk bulunmaktaydı. Bundan dolayı da sağlığında babasından uzaklaşarak Tire'de yaşayan Süleyman Şah ölümünde de babasından ayrı olarak Tire'ye gömülmüştür. Sebebi her ne olursa olsun Sleyman Şah babasından ve kardeşlerinden ayrı olarak Tire'de tek başına yatmaktadır.

Aydınoğullarının Timur vakasından sonra kuruluşunda beyliğin başına geçen ve beyliğin son beyi olan İbrahim Bahadır Bey'in oğlu oğlan Cüneyt Bey'in mezarının ise nerede olduğu bilinmemektedir.

Aydınoğlu ailesinin mezarlarına toplu olarak bakıldığında toplamda dört ayrı türbe görülmektedir. Bu türbelerin ortak özelliği ise İslami ölü gömme geleneğinin ziyadesi ile kabullenildiği görülmektedir. Örneğin aynı coğrafyada bulunan bir diğer Türk Beyliği olan Menteşe Beylerine ait bazı mezarlarda Şamani geleneğin devamı olarak kat mezar uygulaması görülürken Aydınoğullarına ait hiçbir mezar da bu tarz bir uygulama görülmemektedir. Bununla beraber yine bozkır kültürüne ait bir özellik olan yüksek yerlere gömülme geleneğinin ise korunduğu görülmektedir. Süleyman Şah'ın Türbesi hariç Aydınoğullarına ait bütün mezarların bir yükselti üzerine yapıldığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

166 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri, 937/1530. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1995.

AKIN, Himmet. *Aydınoğulları Hakkında Bir Araştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1968.

ÇELİK, Bülent, Tanju Demir. "Aydınoğlu Topraklarında Osmanlı Yönetimi (XIII.-XV. Yüzyıllar)". *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih ve Kültür Sempozyumu-I: Aydınoğulları Tarihi*. Ed. Mehmet Şeker, Mehmet Ersan, Cüneyt Kanat, Ankara: TKK, 2013.

Enverî, *Düstûrnâme-i Enverî*. Yay. Haz: Mükrimin Halil, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.

KONUKÇU, Enver. "Aydın İlinin Gelişiminde Aydın Bey". *Tire Araştırmaları Sempozyum Bildirileri*. C. II. Tire: Tire Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.

ŞEKER, Mehmet, *Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayatı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri Tarihi*. Ankara: TTK, 1999.

MİDİLLİ'DE OSMANLI MEZAR TAŞLARI

Ottoman Tombstones in Midilli

Öğr.Gör.Dr.Neval KONUK HALAÇOĞLU*

ÖZET

Ege Denizi'nin kuzeydoğusunda Ayvalık'ın karşısında yer alan günümüzde Yunanistan'ın en büyük üçüncü adası Mytillini (Lesvos), 1462-1912 tarihleri arasında Osmanlı hakimiyetinde kalır. Yunanistan'da T.C. Dışişleri Bakanlığı desteğinde yürüttüğüm "Osmanlı Mimari Eserlerinin Envanterini Tespit Projesi" kapsamında, adanın tamamında tespit edilen mezar taşları tebliğde ilk defa olarak ele alınacaktır. Mezar taşları müze bahçelerinde, kilise eşiklerinde, duvar döşemelerinde vb. yerlerde tespit edilmiştir. Tebliğin önemi adada günümüze ulaşan tüm mezar taşlarının transkripsiyonları ve sanatsal özellikleriyle ele alınmasıdır.

Anahtar kelimeler: *Midilli (Lesvos) Adası, Yunanaistan, Osmanlı mimari eserleri, Mezar taşları*

ABSTRACT

Located in the northeast of the Aegean Sea, opposite to Ayvalık, the third largest island of Greece, Mytilini (Lesvos), was under the domination of the Ottoman Empire between 1462-1912. The entire island tombstones are identified in "The Project of Determination of the Inventory of Ottoman Architectural Works" which is carried out in Greece with the support of Turkey's Foreign Ministry and the data are analyzed for the first time. These tombstones were found in places like museum gardens, church thresholds, wall tiles. The importance of this presentation is that all gravestones that have survived on the island are handled with their transcriptions and artistic features.

Keywords: *Mytilini (Lesvos) Island, Greece, Ottoman Architectural Works, Tombstones*

Ege denizinin kuzeydoğusunda Anadolu sahillerine yakın, 1630 km² yüzölçümüyle Yunanistan'ın üçüncü büyük adasıdır. İsmi Grekçe Mitylini, eski Batı kaynaklarında Metelin olarak geçer. Günümüzdeki Lesbos adı ise, antik dönemden kalmadır.

Midilli adası 821, 881 ve 1055 yıllarında Arap korsanlarının sürekli saldırılarına mâruz kaldı. Adanın Türkler'le bağlantısı 1091'de Çaka Bey'in burayı kısa bir süre için ele geçirmesiyle başlar. 1354'te Bizans İmparatoru V. Ioannes Palaiologos adayı Cenovalı kayınbiraderi Françesco Gattilusio'ya (Gatteluzzi) verdi. Gattilusio ailesi 1462 yılına kadar iktidarda kaldı; geride Midilli, Molova ve Andissa (Romalılar tarafından yıkılan eski şehrin yerinde) görkemli kalelerini bıraktı[1].

Zilhicce 866'da (Eylül 1462) Fâtih Sultan Mehmed kumandasındaki Osmanlı ordusu ve Mahmud Paşa idaresindeki donanma, kısa süreli ancak çok şiddetli bir kuşatma sonucunda Midilli'yi ele geçirdi. Osmanlı hâkimiyeti döneminde adanın en önemli yerleşme merkezi Midilli kasabası idi. Osmanlı tahrir kayıtlarına göre kasaba 927'de (1521) 308'i Müslüman, 455'i Hıristiyan olmak üzere toplam 763 hâne nüfusa (yaklaşık 4000 kişi) sahipti[2].

1304 (1887) yılına ait salnâmeye göre adanın toplam nüfusu 94.448'dir. Bunun 13.697'sini (% 14,5) Türk nüfusu oluşturuyordu. Adanın üç kazasında altmış bir cami, otuz sekiz hamam, yedi tekke ve dört medrese, Hıristiyan tebaa için doksan üç kilise ve manastırla her iki gruba hizmet veren 147 okul bulunmaktaydı[3]. On iki farklı ülkenin adada konsolosluğu vardı. 1901'de Fransa donanması Osmanlı hükümetini borçlarını ödemeye zorlamak için adayı ablukaya aldı. Bir diğer donanma hareketi ise 1905 yılında altı Batılı ülkenin birleşmesiyle gerçekleştirildi. Ada sonunda 1912 yılının sonbaharında Yunan ordusu ve donanması tarafından ele geçirildi. 1913 Mayısındaki Londra Konferansı'nda da bu durum teyit edildi.

* Marmara Üni., Sosyal Bilimler Meslek Yükseokulu.

[1] Kiel, Machiel, "Midilli", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, 2005, 30, s.11; **Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi** (ed. Cevdet Küçük), Ankara 2001.

[2] **Cizye Defteri (893-894/1488-1489)**, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, Nu. 091 (894 [1488-1489] Yılı Cizyesinin Tahsilatına Âit Muhasebe Bilânçoları, Nşr. Ömer L. Barkan, **TTK Belgeler**, I/1 [1964] içinde), s.1-117.

[3] Kiel, Machiel, "The Island of Lesbos-Midilli under the Ottomans 1462-1912 Remarks on its Papulation, Economi and Islamic Monuments", **II. National Aegean Islands Symposium** (ed. İ. Bostan - S. H. Başaran), İstanbul 2004, s. 54-61.

Lozan Antlaşması'nın bir sonucu olarak Midillili Türkler Anadolu'daki Rumlar'la mübâdele edildi. Geride bıraktıkları pek çok mâbedleri yok oldu. Ada ekonomisi geleneksel pazarını kaybetmesi ve Anadolu'dan gelen mübâdillerin çoğunun işsiz olması üzerine çöktü. 1928'de Midilli nüfusu 137.140 olarak doruğa çıktı. Özellikle 1960'lı yıllardan itibaren Atina'ya ve deniz aşırı yerlere olan göçler sebebiyle nüfus çok azaldı. 1981'de adada 88.601 kişi yaşıyordu. 1990'lı yılların başından itibaren bilhassa adanın merkezinde yeni bir refah devri müşahede edilmektedir. Adanın nüfusu 2004 yılının ilk aylarına ait tahminlere göre 112.000 kadardır. Aynı döneme ait tahminler adanın merkezi olan Midilli şehrinin nüfusunu da 28.000 olarak vermektedir[4].

Tebliğimizde, Midilli adasında Osmanlı hakimiyeti döneminden günümüze ulaşan mezar taşları tespit edilerek ele alınmıştır[5]. Adada günümüzde Türk yaşamamaktadır. Günümüze ulaşan mezar taşları: Midilli Kalesi içinde açık alanda, Arkeoloji Müzesi'nde ve eski cami hazirelerinde tespit edilmiştir. Günümüzde, adada en çok tahrip edilen Osmanlı kültür varlıkları mezarlıklardır.

İbrahim Oğuz tarafından hazırlanan "Midilli'de Osmanlı Vakıfları" adlı hazırlanan doktora tezi, mübadele sürecinde adada bulunan bütün mezarlıkların arazide tespit edilmesi açısından ilk önemli kaynağımız olmuştur[6]. Sayın Oğuz tarafından Midilli Adası'ndaki Osmanlı Vakıflarının tasfiye sürecini içeren bir makale de tezden üretilerek yayımlanmıştır[7].

Girit, Sakız, Midilli, Limni Cemaat-i İslamiyyesine Ait Evkaf Tasfiye Defteri, Nu.:613 (1925 tarihinde hazırlanan ve 27 Ocak 1929 tarihinde mübadil Cemaat-i İslâmiye evkaf tasfiye talepnameleri ile karşılaştırılıp, uygun olduğu kararı onaylanan belgede, Midilli ve Molova kazalarına ait 128 sayfa bulunmaktadır[8]) nolu belgeden adada bulunan 89 mezarlığın listesi şu şekildedir:

Evkâf Tasfiye Defterine Göre Midilli'de Tasfiyesi İstenen Mezarlıklar:[9]

		Mahal veya Mevkisi	Alanı	Tasfiye Bedeli (Türk Altın Lirası)
1	Mezarlık	Yassıyol	8.000 m²	8000
2	Mezarlık	Yassıyol	3.500 m²	2.500
3	Hacı Kadızâde Mezarlığı	Yassıyol	100 m²	120
4	Beş Kardeşler Mezarlığı	Aziziye Mahallesi	50 m²	50
5	Mezarlık	Poyraz İskelesi	4.000 m²	4000
6	Büyük Mezarlık	Poyraz İskelesi	20.000 m²	15.000
7	Mezarlık	Paşa Çeşmesi	12.000 m²	10.000

[4] Kiel, **a.g.m.**, s.14.

[5] T.C. Dışişleri Bakanlığımızın Yunanistan'daki Osmanlı eserlerinin envanterinin çıkartılmasını amaçlayan çalışma kapsamında 2007 yılından itibaren günümüze kadar halen devam eden Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de tarafımdan bir inceleme ve envanter çalışması yapılmıştır. Yapılan arazi çalışmasında daha önce arşiv kaynaklarına ve çeşitli açık kaynaklara dayalı olmak üzere tespit edilen Osmanlı mimari eserlerinin ve mezar taşlarının envanteri çıkartılmıştır. Bulunan her eserin resmi çekilmiş, ölçüleri alınabilenlerin ölçüleri alınmış, günümüze ulaşmayan eserlerin yerleri de, tespit edilerek fotoğrafları çekilmiştir. 2008 yılında da, ilk defa Midilli'deki eserleri içeren yayın basılmıştır: Konuk, Neval, **Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi/ Otoman Architecture in Lesvos, Rhodes, Chios and Kos Islands**, Dışişleri Bakanlığı, SAM Yay, Ankara, 2008, 256s.

[6] Oğuz, İbrahim, **Midilli'de Osmanlı Vakıfları**, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, (Danışman: Yard.Doç.Dr.Nuri Adıyeke), Mersin, 2014.

[7] Oğuz, İbrahim, "Midilli Adası'nda Osmanlı Vakıflarının Tasfiye Süreci", Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, c.4, 1, Temmuz 2015, s.55-84.

[8] Toplam tasfiye bedeli 311.051 liradır. Fakat bu toplam bedelin içinde, bazı vakıfların tasfiye bedelleri hanesinin boş bırakıldığı unutulmamalıdır. Tasfiyesi bedellerine bakıldığında en pahalı tasfiye bedelinin 15.000 lira ile Midilli Kasabası, Poyraz İskelesi mevkiindeki Büyük Mezarlık olduğu görülmektedir (Oğuz, **a.g.m.**, s.67-68).

[9] Vakıflar İstanbul Bölge Müdürlüğü Arşivi (VİBMA), No: Numarasız, Yunanistan'ın Mübadeleye Tabi Mahalleri Cemaat-i İslamiye Heyetleri Tarafından Yapılan Evkâf-ı İslamiye Tasfiye Talepnameleri Bataklık, Orman, Yaylak, Kışlak Gibi Emvâl-i Gayrimenkûleyi Gösterir Defter, 1928-1929 Makedonya 613 numaralı vakıf tasfiye defteridir (Oğuz, **a.g.m.**, s.67-79).

8	Garibler Mezarlığı	Midilli Kale Yakınında	1.000 m²	500
9	Mezarlık	Midilli Kız Mektebi Karşısında	3.000 m²	3000
10	Kâtiboğlu Mezarlığı	Midilli Kuş Meydanı	1.000 m²	1000
11	Şerif Hazretleri Türbesi, Türbedarhanesi ve Mezarlık	Kasaba civarında	8.000 m²	2000
12	Kato Tritos Mezarlığı (içerisinde selvi ve kavak ağaçları vardır)	Kato Tritos	3 dönüm	400
13	Lizgor Mezarlığı	Lizgor	8 dönüm	300
14	Mezarlık	Agripa	1.5 Dönüm	100
15	Mezarlık	Agripa	7 Dönüm	150
16	Vassilika Mezarlığı	Vassilika	8 Dönüm	300
17	Polihnit Mezarlığı	Polihnit	3 Dönüm	300
18	Polihnit Mezarlığı	Polihnit	10 Dönüm	100
19	Messagros Cami bitişiğinde Kabristan	Messagros Köyü	1 Dönüm	50
20	Üsküblü Mezarlığı (İçerisinde Selvi Ağaçları vardır).	Skopelos	15 Dönüm	1000
21	Sabuni Mezarlığı	Sabuni Karyesi	3 Dönüm	50
22	İppios Aşağı Mezarlık	İppios	5 Dönüm	300
23	İppios Yukarı Mezarlık	İppios	2 Dönüm	80
24	İppios Cami bitişiğindeki Mezarlık	İppios	1 Dönüm	50
25	Kelimye Mezarlığı	Kelimye Karyesi	2 Dönüm	100
26	Kelimye Mezarlığı	Kelimye Karyesi	2 Dönüm	100
27	Kelimye Mezarlığı (İçinde servi ağaçları vardır)	Kelimye Karyesi	2 Dönüm	100
28	İki Kabristan[10]	Kelimye	2 Dönüm	100
29	Ahtande Kabristanı	Ahtande Karyesi	1 Dönüm	50
30	Cami yanında Kapye Mezarlığı	Kapye Karyesi	5 Dönüm	50
31	Ön Mezarlık	Kapye Karyesi	3 Dönüm	300
32	Arka Mezarlık	Kapye Köyü	3 Dönüm	350
33	Göle Mezarlığı (içinde birçok çamağacı vardır)	Göle Karyesi	4 Dönüm	400
34	Aşağı Mezarlık	Göle	1 Dönüm	50
35	Balçık Mezarlığı ve dahilinde zeytinlik	Balçık	6 dönüm 3 mudd[11]	180

[10] Günümüzde harman yeridir (Oğuz, **a.g.m.**, s.72).

[11] Mudd: İslami bir hacim ölçüsüdür. Osmanlı İmparatorluğu döneminde 1 mudd, 20 kileye eşitti. Buğdayda 513,12kg., arpada 445 kg.'a veya 666.4 litrelik bir hacim ölçüsüne eşitti (Oğuz, **a.g.m.**, s.73).

36	Kokmidos Cami Mezarlığı (içinde selvi ağaçları vardır)	Kokmidos	2 Dönüm	50
37	Komi Köyü Mezarlığı (içinde zeytin, selvi ve çam ağaçları vardır)	Komi	3 Dönüm	200
38	Komi Köyü Yukarı Mezarlık	Komi	½ Dönüm	25
39	Pigi Köyü Mezarlık	Pigi Köyü	¼ Dönüm	10
40	Çınarlı Mezarlığı	Çınarlı Mahallesi	-	4000
41	Mezarlık Palyo Kastro	Molova İskelesi	30 Dönüm	1500
42	Kabristan	Molova İskelesi Yolu Üzeri	2 Dönüm	150
43	Garibler Mezarlığı	Molova Kumsalı	3 Dönüm	150
44	Garibler Mezarlığı	Molova Kumsalı	3 Dönüm	100
45	Yassı Selvi Mezarlığı	Molova Kalesi bitişiğinde	40 Dönüm	1000
46	Yassı Selvi Aşağı Kabristan	Molova Kalesi civarında	30 Dönüm	1000
47	Kabristan	Molova Telgrafhanesi bitişiğinde	5 Dönüm	180
48	Mezarlık	Molova İskelesi	30 Dönüm	1200
49	Kabristan	Molova Anamotya Karyesi	3 Dönüm	600
50	Kabristan (İskamiye yolunda)	Molova Halka Karyesi	3 Dönüm	300
51	Küçük Kabristan (İskamiye yolunda)	Molova Halka Karyesi	2 Dönüm	50
52	Kabristan	Molova Arina	4 Dönüm	200
53	Cami Avlusu Kabristanı	Molova Ağra	3 Dönüm	1500
54	Hamam Önü Kabristanı	Molova Ağra	2 Dönüm	1000
55	Tekke Kabristanı	Molova Ağra	2 Dönüm	1000
56	Amu Kabristanı	Molova Ağra	2 Dönüm	1000
57	Kosraki Kabristanı	Molova Ağra	8 Dönüm	4000
58	Tarlacık Mezarlığı	Molova Ağra	12 Dönüm	2000
59	Lumeksi Mezarlığı Kabristanı	Molova Aktronda (Eftaronde) Karyesi	4 Dönüm	300
60	Aktronda (Eftronde) Köyü Cami Yanı Kabristanı (içerisinde 75 adet selvi, meşe ve çam ağacı vardır)	Molova Aktronda (Eftaronde) Karyesi	12 Dönüm	1500
61	Karye civarı Kabristanı	Molova Aktoronda	4 Dönüm	200
62	Aşağı Kabristan	Molova Falya Karyesi	12 Dönüm	1000
63	Yukarı Kabristan	Molova Falya Karyesi	3 Dönüm	150
64	Kabristan	Vafyo Karyesi	-	200
65	Kabristan (günümüzde tarla)	Molova Petra Karyesi Kumsalında	-	500

66	Kabristan	Molova Petra Karyesi kumsalında	-	100
67	Petracık Kabristanı	Molova Petracık Karyesi	4 Dönüm	200
68	Ligado Kabristanı	Molova Ligado	2 Dönüm	100
69	Parakila Viranköy Kabristanı	Molova Parakila	15 Dönüm	1500
70	Parakila Viranköy Kabristanı	Molova Parakila	5 Dönüm	200
71	Parakila Viranköy Kabristanı	Molova Parakila	1 Dönüm	100
72	Kabristan	Molova Hidre Karyesi	4 Dönüm	200
73	Kabristan (Kurdalan Mehmed Mezarlığı)	Molova Hidre Karyesi	2 Dönüm	100
74	Kabristan (Cami yanı Kabristanı)	Molova Hidre Karyesi	1 Dönüm	50
	Kabristan (içerisinde büyük-küçük 63 selvi, 3 palumut ağacı vardır)	Molova Mesatopi Karyesi	8 Dönüm	1000
75	Kabristan	Molova İşlemetopu Karyesi	4 Dönüm	100
76	Kabristan (köy dahilinde)	Molova İşlemetopu Karyesi	2 Dönüm	60
77	Hacı Hasan Kabristanı	Molova İskamye Karyesi	1 Dönüm	50
78	Kasaphane Mahallesi Kabristanı Gübrelik	Molova İskamye Karyesi	4 Dönüm	500
79	Kabristan (Liman yolunda)	Molova İskamye Karyesi	8 Dönüm	400
80	Kabristan (Liman yolunda)	Molova İskamye Karyesi	1 Dönüm	50
81	Kabristan	Molova Kalapado Karyesi	6 Dönüm	200
82	Kabristan	Molova Yelya Karyesi	8 Dönüm	500
83	Kabristan (Beş Kıt'a)	Molova Sigri	10 Dönüm	150
84	Kabristan ve Selviler	Molova Çömlek Karyesi	5 Dönüm	500
85	Kabristan (Adramutu mevkii)	Molova Çömlek Karyesi	2 Dönüm	35
86	Kabristan (Mekteb önünde)	Molova Herse Karyesi	2 Dönüm	200
87	Kabristan (Cami avlusuna bitişik)	Molova Herse Karyesi	5 Dönüm	1000
88	Kabristan (Köy civarı)	Molova Herse Karyesi	50 Dönüm	10000
89	Kabristan	Molova Herse Karyesi	1 Dönüm	50

Yukarıda verilen tabloda görülen 89 mezarlıktan günümüze intikal eden bulunmamaktadır. Adada yaptığımız arazi çalışmasında günümüze ulaşan Osmanlı mezar taşları ise; Midilli Arkeoloji Müzesi avlusunda, Midilli Kalesi içinde, Midilli merkezinde bir antikacı dükkanında, Balçık Köyü'nde, Dafia Köyü'nde, Hidira Camisi ve Messagroz Camisi avlusunda, Parakila Kilisesi eşik taşı ile saçak kenarlarında ve Ayasu şimdiki adıyla Agiasos Köyü'ndeki Agia Kyriaki Kilisesi bahçe duvarında yer almaktadır….

Midilli'de Arkeoloji Müzesi avlusunda silindir gövdeli, üst kısmında Arma-i Osmani yer alan bir mezar taşı tespit edilmiştir. Mezartaşı günümüzde iki parça hâlinde müze avlunda bulunmaktadır.

Mezar taşının transkripsiyonu şu şekildedir:

"Hüve'l-bâkî

Tûrâ-yı dâir-i te'essürle bu kebîr.....

Bu hâmuşu ervâhı (?) düşsün.....

Bu dünyada bakarak (?) kadr-i .....

Berrak (?) almış dehr .....

..... te'allah .....

Sadakatkâr olan Abdi olur (?) Mehmduh Bey oldu

Nasıl kim bu kabir ehli ..... İştip'de be-nâm oldu

Badakat-ı istikametden lütf gördü bekâm (?) oldu

İdüp elli iki yıl askerîde

Merâtib-i kat' ile âhır edüp .....

Ferîk oldu bu meslekde bu ..... ehilden .....

Tekaüdüne son ömründe görürken hürmet

Midillü'de vefat etdi buna herkes ve ağzaz figân etdi

Revân ..... yâ Allah deyüp, azm-i canân etdi

Hüdâ kıl ..... et gufranına mazhar

..... ahiretde içir yâ-Rabbenâ kevser

Ruhuna el-Fâtiha

9 Kânun-ı sânî sene 1316 (Resim-1,2).

Mezar taşının transkripsiyonundan hicrî 1316 (milâdî 1898)'de vefat etmiş ve adada halk tarafından çok sevilen bir Osmanlı paşasına ait olduğu tespit edilmiştir.

Midilli merkezde Midilli Kalesi içinde açık alanda dört adet mezar taşı tespit edilmiştir.

Bunlardan biri çocukken ölen Yusuf'a diğerleri ise, yetişkin üç erkeğe aittir. Küçük Yusuf'a ait plaka gövdeli mezar taşının transkripsiyonu şu şekildedir:

"Hüve'l-baki

Narsîde tıfıl iken âh gitdi ol zâ'-i Hüdâ

Merg-ı zîrin düşen acîmi canını kıldı fedâ

Ercâ'î ömdü olunca küşne menkûş–ı Hakk

Hiç tevkif etmedi gitdi heman Yûsuf-ı ziyâ

Müjdeci oldu canana mu'cem târih ile

Azm-i vahdet eyledi bu hâsıl-ı mîrî ziyâ

Sene 1269"

Mezar taşının transkripsiyonundan ışık olduğu ifade edilen küçük Yusuf'un hicrî 1269 (milâdî 1852-53)'da vefat ettiği tespit edilmiştir.

Midilli Kalesi içinde avluda yer alan plaka gövdeli ve başlığı bulunmayan ikinci mezar taşı Emin Çelebi'ye aittir. Mezar taşının transkripsiyonu şu şekildedir:

"*Merhum*

Emin Çelebi

ruhiçün

el-fâtiha

Sene 1129" (Resim-3)

Mezar taşının transkripsiyonundan Emin Çelebi'nin hicrî 1129(milâdî 1716)'da vefat ettiği tespit edilmiştir.

Midilli Kalesi içinde avluda yer alan plaka gövdeli ve başlığı bulunmayan üçüncü mezar taşı Seyyid Ali'ye aittir. Mezar taşının transkripsiyonu şu şekildedir:

"*Merhum*

Seyyid Ali

ruhuna

Sene 1162" (Resim-4)

Mezar taşının transkripsiyonundan Seyyid Ali'nin hicrî 1162(milâdî 1749-1750)'de vefat ettiği tespit edilmiştir.

Midilli Kalesi içinde avluda yer alan plaka gövdeli ve başlığı bulunmayan dördüncü mezar taşı Seyyid..'ye aittir. Mezar taşının transkripsiyonu şu şekildedir:

"..... İsmail

oğlu

merhum Seyyid

..... ruhuna fâtiha

Sene 1208" (Resim-5)

Mezar taşının transkripsiyonundan Seyyid ….'nin hicrî 1208(milâdî 1793-1794)'de vefat ettiği tespit edilmiştir.

Midilli'nin merkezinde adanın çöpünde kullanılabilir malzemelerin ihalesini alan antikacı Dimitri Demircis'in dükkanında tarafımızdan bir mezar taşı başlığı tespit edilmiştir (Resim-6). Kendisi nereden geldiğini hatırlamadığını ifade etmiştir.

Balçık Köyü Mezarlığı'ndan günümüze ulaşan üç mezar taşı bulunmaktadır (Resim-7). Bu mezar taşlarından ikisi erkeğe biri ise bir hanıma aittir.

Plaka gövdeli ve başlığı bulunmayan Molla Hüseyin'e ait mezar taşının transkripsiyonu şu şekildedir:

"Merhum ve mağfur

Molla Hüseyin

Ruhuna Fatiha

Sene 1173"

Mezar taşının transkripsiyonundan Molla Hüseyin'in hicrî 1173(milâdî 1759-1760)'te vefat ettiği tespit edilmiştir.

Vefat tarihi yazılı kısmı yok olmuş olan plaka gövdeli ve başlığı bulunmayan Raşid Bekir Ağa'ya ait mezar taşının transkripsiyonu şu şekildedir:

"Hüve'l-bâkî

Fenâdan bakaya eyledi rıhlet ide kabrimi

Hakk….cennet, Midillü Dizdarı Abdurrahman

Ağa oğlu Raşid Bekir Ağa ruhuna"

Balçık Mezarlığı'ndan günümüze ulaşan hanıma ait plaka gövdeli ve başlığı bulunmayan tek kadın mezar taşı Fatma Kadın'a aittir. Mezar taşının transkripsiyonu şu şekildedir:

"Ruh-i mevtaya

Ah bir gün sen de ölürsün

Duaya muhtaç merhume Fatma Kadın ruhuna

Fatiha sene 1153"

Mezar taşının transkripsiyonundan Fatma Kadın'ın hicrî 1153(milâdî 1740-1741)'te vefat ettiği tespit edilmiştir.

Dafia Köyü Kilisesi avlu duvarlarında da sandukalı olarak tanımlandırdığımız son döneme ait Osmanlı mezar taşı parçaları tespit edilmiştir (Resim-8-10).

Hidira Köyü Mezarlığı'ndan günümüze ulaşan üç mezar taşı bulunmaktadır. Mezar taşlarının üçü de sağlam günümüze ulaşmamıştır (Resim-11). Plaka gövdeli ve başlıksızdırlar.

Bunlardan ilki ismi tespit edilemeyen bir hanıma aittir. Mezar taşının transkripsiyonu şu şekildedir:

"*Hüve'l-bâkî*

……..

Mustafa Ağa'nın zevcesi merhume

Sene 1235"

Mezar taşının transkripsiyonundan Mustafa Ağa'nın eşinin hicrî 1235(milâdî 1819-1820)'te vefat ettiği tespit edilmiştir.

Hidira Köyü Mezarlığı'ndan günümüze ulaşan isimleri ve vefat tarihleri tespit edilemeyen iki mezar taşının transkripsiyonları ise şu şekildedir:

"Hüve'l-bâkî

……."

"Hüve'l-mu'id

Bu meftaya her kim ederse

Dua ondan"

Messagros Köyü Mezarlığı'ndan günümüze ulaşan tek bir mezar taşı bulunmaktadır. Çelebi İsmail Ağa'nın oğlu Said Bey'e ait olan mezar taşı bir bütün olarak günümüze ulaşmamıştır. Plak gövdeli ve başlığı bulunmayan mezar taşının transkripsiyonu şu şekildedir:

"Ah mine'l-mevt

Nev civânımız gitdigetdi cennet bağçesine

Firâkı kaldı validesinin canına

Çelebi İsmail Ağa'nın

Mahdumu ve cennet-mekân Said

Beyin ruhiçün fâtiha"

Parakila Köyü Kilisesi eşiğinde ve saçaklarında çok sayıda Osmanlı mezar taşı tespit edilmiştir. Eşikte yer alan ve tam olarak bulunan mezartaşı Halil Bey'in oğlu Mehemmed'e aittir. Plaka gövdeli mezar taşının transkripsiyonu şu şekildedir:

"Ziyaretten murad

Hemân bir duadır

Merhum Mehemmed

Bin Halil ruhuna

Fatiha Sene 1131"

Mezar taşının transkripsiyonundan Mehemmed'in hicrî 1131(milâdî 1718-1719)'de vefat ettiği tespit edilmiştir. Saçaklarda yer alan mezar taşlarının satırları net olarak gözükmediğinden transkripsiyonları yapılamamıştır.

Osmanlı dönemindeki adıyla Ayasu şimdiki adıyla Agiasos Köyü'ndeki Agia Kyriaki Kilisesi bahçe duvarında da, Osmanlı dönemi sandukalı mezar taşına ait ayak kısmı tespit edilmiştir.

Sonuç:

1462'den 1912'ye kadar Osmanlı hakimiyetinde kalan Midilli adasında günümüze ulaşan ve tarafımızdan tüm köyler ile adanın merkezinde yapılan arazi çalışmasında tespit edilen mezar taşları yukarıda ayrıntılı olarak ele alınmıştır. 1912 sonrasında Osmanlı hakimiyetinden çıkan diğer Rumeli şehirlerinde de olduğu gibi Midilli adasında da aynı durumun yaşandığı, tüm mezarlıkların ortadan kaldırıldığı görülmektedir.

Mübadele sonrası düzenlenen tasfiye talepnamelerinde selvilerin gölgeleri altında yeraldığı ifade edilen Midilli'deki 89 Osmanlı mezarlığından bugün iz dahi kalmamıştır. Bazı köylerde günümüzde ayakta kalan selviler, mezarlıkların yeri hakkında bizlere ipucu vermektedir. Unutulmamalıdır ki, bir toprağa sonradan hâkim olabilirsiniz ama, mezar taşı sonradan koyamazsınız. Bir bölgedeki hakimiyetinizin, varlığınızın ve yaşanmışlığınızın en önemli kanıtı mezar taşlarınızdır…

KAYNAKÇA

Cizye Defteri (893-894/1488-1489), İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, Nu. 091 (894 [1488-1489] Yılı Cizyesinin Tahsilatına Âit Muhasebe Bilânçoları, Nşr. Ömer L. Barkan, TTK Belgeler, I/1 [1964] içinde), s.1-117.

Kiel, Machiel, "Midilli", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2005, 30, s.11; Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi (ed. Cevdet Küçük), Ankara 2001.

Kiel, Machiel, "The Island of Lesbos-Midilli under the Ottomans 1462-1912 Remarks on its Papulation, Economi and Islamic Monuments", II. National Aegean Islands Symposium (ed. İ. Bostan - S. H. Başaran), İstanbul 2004, s. 54-61.

Konuk, Neval, Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi/ Otoman Architecture in Lesvos, Rhodes, Chios and Kos Islands, Dışişleri Bakanlığı, SAM Yay, Ankara, 2008, 256s.

Oğuz, İbrahim, "Midilli Adası'nda Osmanlı Vakıflarının Tasfiye Süreci", Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi, c.4, 1, Temmuz 2015, s.55-84.

Oğuz, İbrahim, Midilli'de Osmanlı Vakıfları, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, (Danışman: Yard.Doç.Dr.Nuri Adıyeke), Mersin, 2014.

EKLER

Resim No:1

Resim No: 2

Resim No:3

Resim No: 4

Resim No: 5

Resim No: 6

Resim No: 7

Resim No: 8

Resim No: 9

Resim No: 10

Resim No: 11

Resim No: 12

Resim No: 13

Resim No: 14

Resim No: 15

Resim No: 16

Resim No: 17

Resim No: 18

Resim No: 19

Resim No: 20

KONYA TARİHİ MEZAR TAŞLARI MÜZESİ

Museum Of Historical Tombstone Of Konya

Devrim KUŞDOĞAN*

ÖZET

Konya, M.Ö. 7000'li yıllardan itibaren, pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış kültürlerin, medeniyetlerin arasında köprü vazifesi görmüş, milli kültürümüzün yaşayan en önemli kentlerindendir. Özellikle Anadolu'nun fethi sonrasında, Selçuklu sultan ve vezirlerinin ilgi ve destekleri sayesinde, İslâm dünyası için önemli, ilim, kültür ve eğitim merkezi haline gelmiştir.

Tarihi kimliği yansıtan en önemli arşiv kaynaklarından biri de hiç şüphesiz, mezar taşları ve mezarlıklardır. Selçuklulardan günümüze değin, Konya kentinin muhtelif yerlerinde, pek çok hazire ve mezarlık kurulmuştur. Ne yazık ki çevre koşulları, iskân faaliyetleri, tarihe ve geçmişimize yeterince sahip çıkamadığımız gibi nedenlerden dolayı, pek çok mezarlık ve mezar taşı kaybolmuş, tahrip edilmiştir.

Günümüzde var olmayan Şems Türbesi haziresinin 1940'lı yıllarda tasfiye edilmesinin ardından, hazirede bulunan mezar taşlarının bir bölümü, Sırçalı Medrese Mezar Anıtları Müzesine kaldırılmıştır. Bu müzeye daha sonraki zamanlarda Konya'nın yitip giden mezarlıklarından alınan mezar taşları da dahil olmuştur. Sırçalı Medrese Mezar Anıtları Müzesi'nin 2010 yılında kapatılmasının ardından buradaki mezar taşları Konya Etnografya Müzesine getirilmiştir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Konya Büyükşehir Belediye Başkanlığı arasında, söz konusu tarihi mezar taşları için 6 Mart 2017 tarihinde protokol imza edilmiştir. Buna göre müze emanetindeki tarihi taşlar, Konya Büyükşehir Belediyesine ait sergi alanına nakledilmişlerdir.

Kültürel mirasın tanıtılması ve koruma bilincinin artırılması amacı doğrultusunda, Konya şehrinde kamulaştırılan mezarlıklardan toplanan Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemine ait, sanat tarihi yönünden değerli mezar taşları, Mevlana Kültür Vadisi Projesi kapsamında Türkiye'de ilklerden olan 'Tarihi Mezar Taşları Müzesi'nde sergilenmektedir. Kültürel mirasın korunması ve gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamak amaçları içeren projenin, Konya ve Türkiye açısından önemi büyüktür.

Anahtar Kelimeler *:Konya, Mezar Taşları, Kültürel Miras, Müze*

ABSTRACT

Konya, BC From the 7000s onwards, it has served as a bridge between civilizations and cultures that have hosted many civilizations. Especially after the conquest of Anatolia, thanks to the interest and support of the Seljuk sultan and viziers, it became an important, scientific, cultural and educational center for the Islamic world.

One of the most important archival sources reflecting the historical identity is the gravestones and cemeteries. From the Seljuks to the present day, many treasures and cemeteries were established in various parts of the city of Konya. Unfortunately, many cemeteries and gravestones have been lost and destroyed due to reasons such as environmental conditions, settlement activities, history and history.

After the liquidation of the Shams Mausoleum, which did not exist today, in the 1940s, some of the gravestones in the chamber were removed to the Sırcalı Medrese Tomb Monuments Museum. The tombstones from the cemeteries of Konya were also included in this museum. After the closure of the Sırcalı Medrese Tomb Monuments Museum in 2010, the tombstones were brought to the Ethnography Museum in Konya.

The protocol was signed on 6 March 2017 between the General Directorate of Cultural Heritage and Museums and the Metropolitan Municipality of Konya for the historical tombstones. Accordingly, the historical stones of the museum were transferred to the exhibition area of Konya Metropolitan Municipality.

For the purpose of enhancing the cultural heritage promotion and protection awareness, Seljuk collected from the expropriated cemetery in the city of Konya, Principalities and the Ottoman period, the precious tombstones in terms of art history, Maulana scope of Culture Valley Project, one of the first in Turkey 'Historic Grave Stones are exhibited in the museum. The aim of the project which ensure the protection of cultural heritage and transmission to future generations, the importance of Konya and Turkey is great.

Keywords*: Konya, Tombstones, Cultural Heritage, Museum*

* Konya Büyükşehir Belediyesi,Çevre Koruma ve Kontrol Dairesi,Başkanlığı Mezarlıklar Şube Müdürlüğü,Sanat Tarihçi, Konya, devrimkusdogan55@gmail.com

1.GİRİŞ

Hazire ve mezarlıklar tarihi şehirlerin kent düzeninde önemli yer tutar. Mezar taşları ve mezarlıklarımız geçmişimizle kurduğumuz köprünün en önemli ayaklarından birini oluşturur. İnanışların ve kültürlerin etkisiyle meydana gelen mezar yapıları ve mezar taşları önemli maddi kültür varlıkları arasındadır. Türk süslemesinin üslupları ve zaman içindeki gelişim ve değişimlerinin izlenebildiği en kıymetli kaynaklardan biri olan mezar taşlarında Türk taş sanatkârları bütün maharetlerini göstermişlerdir. (Eyice,1996) Her mezar taşı kendine insanın geride bıraktığı dünyadaki son izi konumundadır.

İslamiyet öncesi Türk toplulukları arasında mezar anıtlar, ata kültüne gösterilen saygı, örf ve adetlere bağlılık, ölen kişiye gösterilen saygının, mimariyle ebedileştirilmiş bir ifadesidir.(Özkan,2009) Ünlü büyük kişilerin mezarlarını simgeleştirme Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklularda da devam etmiştir. İslam ülkeleri arasında mezar taşı tiplerinin çeşitliliği, ölçüleri ve süslemesi bakımından Anadolu'nun ayrı bir yeri vardır.

XI. yüzyılla beraber Anadolu'yu fethetmeye başlayan Türkler, bir yandan eski geleneklerini sürdürürken, bir yandan da tarihi ve yerel etkenlere bağlı olarak, mahalli tipler sayılabilecek özellikler taşıyan mezar taşları ortaya koymuşlardır. (Başkan,1996) Çeşitli uygarlıkların doğup geliştiği ülkemizde, tarih öncesinden başlayarak her tür ve nitelikte kültür varlığı ve bu varlıkların oluşturduğu yerleşmeler bulunmaktadır.

2.KONYA KENTİNİN TARİHÇESİ

Konya tarih boyunca dünyanın en önemli kadim şehirlerinden biri olarak günümüze kadar gelmiş yaşayan bir kenttir. Şehir merkezine yakın bir konumda olan Çatalhöyük bugün bilinen en eski, en gelişmiş Neolitik Devir yerleşim merkezi olarak bilinmektedir. Hititler, Lidyalılar, Persler, Selevkoslar, Romalılar, Sasaniler, Emeviler ve Bizans Eyaleti olarak varlığını sürdüren Konya ,M.Ö. 7000' li yıllardan beri ,çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış tarihi açıdan önemli bir merkezdir. *(Resim 1)*

1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu kapıları Türklere açılmış ve Büyük Selçuklu Sultanı Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından Konya fethedilmiştir. Selçuklu sultanlarının alim ve bilim adamlarına göstermiş oldukları ilgi ve alaka neticesi, Anadolu'ya Türkistan, Arabistan ve İran'ın önemli merkezlerinden pek çok ilim adamı gelmiştir. Zamanla Konya dönemin önemli ilim ve kültür merkezi haline dönüşmüştür. Buna bağlı olarak kent genelinde birçok medrese, cami, kütüphane, türbe, çeşme kale, han hamam, çarşı, bedestan, köprü ve saray inşa edilmiştir. Osmanlı dönemi Konya, ilim, kültür ve sanat hareketlerini kesintisiz devam ettirmiş ve bu dönemde de mimari anlamda eserler verilmiştir. (http://www.konyakultur.gov.tr) Cumhuriyet devrinde hızla büyüyen ve gelişen Konya, Selçuklular, Karamanoğulları ve Osmanlılar döneminden kalan eserler ile bugün açık hava müzesi konumunda bir şehirdir. *(Resim 2)*

3. KONUNUN TANIMI VE ÖNEMİ

Toplum tarafından özel, sanatsal, tarihi, belgesel, estetik bilimsel düşünsel veya dinsel değerleri olduğu kabul edilen objelere kültür varlığı adı verilir. Kültür varlıkları, kuşaktan kuşağa aktarılarak kültürel mirası oluştururlar. Tarihi mezarlıklarımız ve mezar taşlarımız da bu kültürel mirasın en önemli unsurlarıdır.

Türk-İslam dünyasında mezar taşlarının kültür tarihi ve sanat tarihi açısından taşıdığı değer, hepimizin bildiği bir gerçektir. Mezar taşlarının klasik tarih kaynaklarını tamamladığı bilinmektedir. (Bakırcı,2005)

Şehirlerin tarih ve sanatına ışık tutan birer açık hava müzesi konumundaki tarihi mezarlıklarda yer alan mezar taşlarının, kaybolmadan gelecek nesillere ulaştırılmasının sağlanması için envanterlerinin yapılması, koruma altına alınması ve yerinde korunması mümkün olmayanların, mutlaka müzelere aktarılması gerekmektedir. (Önder,1970)

Selçuklulardan günümüze değin, Konya kentinin muhtelif yerlerinde, pek çok hazire ve mezarlık kurulmuştur. Ne yazık ki çevre koşulları, iskân faaliyetleri, tarihe ve geçmişimize yeterince

sahip çıkamadığımız gibi nedenlerden dolayı, pek çok mezarlık ve mezar taşı kaybolmuş, tahrip edilmiştir. (Oral,1949) Bu mezarlıklardan biri de Şems Mezarlığıdır.*(Resim 3)*

4.MEZAR TAŞLARININ SERÜVENİ

4.1. Günümüzde Var Olmayan Şems Mezarlığı Ve Mezar Taşları

Hz. Mevlana'nın yakın dostu olan Şems-i Tebrizi'nin vefatının ardından Konya'da onun adına yaptırılan türbe, cami ve semahaneden oluşan manzumenin bahçesinde zamanla oluşan mezarlıkta 1944 yılına kadar defin işlemi gerçekleşmiştir. Şems Mezarlığı, 03/04/1944 tarih ve 2357 sayılı karar doğrultusunda alınan tasfiye kararı ile yıktırılmıştır.*(Resim,4,5)* Bu mezarlıkta bulunan mezarlardan, yakınları hayatta olanlar Konya'daki diğer mezarlıklarına, sahipsiz olanların mezar taşlarından sanat değeri taşıyanlar da Müze Müdürlüğüne bağlı Sırçalı Medrese Mezar Anıtları Müzesine nakledilmiştir.(Bakırcı,2015)

4.2. Sırçalı Medrese Mezar Anıtları Müzesi

Hazirede bulunan mezar taşlarından sanat değeri taşıyanların bir kısmı Sırçalı Medrese Mezar Anıtları Müzesi'ne kaldırılmıştır. Bu müzeye daha sonraki zamanlarda Konya'nın yitip giden mezarlıklarından alınan Selçuklu ve Beylikler dönemine ait mezar taşları da dâhil olmuştur.(*Resim 6,7)*

Sırçalı Medrese Mezar Anıtları Müzesi'nin 2010 yılında kapatılması üzerine buradaki taşların bir kısmı Konya Etnografya Müzesine, bir kısmı da, İnce Minareli Taş ve Ahşap Eserler Müzesine nakledilmiştir.*(Resim 8)(Resim 9)*

Burada yer alan mezar taşları, Selçuklu, Karaman ve Osmanlı dönemlerine tarihlendirilen 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu 6. Maddesinde tanımlanan taşınmaz kültür varlığı niteliğindedir.

4.3. Mevlana Kültür Vadisi Projesi

Bugün Anadolu'da şehirlerimizi süsleyen ata yadigârı camiler, hanlar, hamamlar ve tabi ki mezarlıklarımızda yükselen mezar taşları, kimi zaman tapu senetleri olarak, kimi zaman da taş kütüphaneler olarak görülmüş ve büyük önem arz etmiştir.

Konya kentini geçmişi kadar büyük ve görkemli bir geleceğe hazırlayarak yaşanabilir kentler sıralamasında üste çıkarmak vizyonu ile yola çıkan Konya Büyükşehir Belediyesi;

*Kültürel mirasın korunması ve gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamak,

*Kent içindeki tarihi varlıkların tespiti ve korunmasına yardımcı olmak,

*Kentin tarihi kimliğinin ortaya çıkarmak,

*Kent içindeki turizm alanlarının inovatif yöntemlere çoğaltılması ve yenilenmesini sağlamak,

*Tarihi alanlara uygun yeni modern mimari örnekleri yolu ile şehrimizin kentsel alt yapısını geliştirmek, *Yapılan alt yapı çalışmaları ile şehrimizdeki yaşanabilirlik ve hayat standartlarını yükseltmek amaçları doğrultusunda 'Mevlana Kültür Vadisi Projesi' ni hayata geçirmiştir.*(Resim 10,11)*

4.4. Tarihi Mezar Taşları Müzesi Protokol ve Tarihi Taşların Nakli

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Konya Büyükşehir Belediye Başkanlığı'nca 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ve 5393 sayılı Belediye Kanunu çerçevesinde hazırlanan protokol, 06/03/2017 tarihinde imza edilmiştir. Protokolün imzalanmasının akabinde, 08/03/2017 tarihinde, Konya Etnografya Müzesi emanetindeki tarihi mezar taşları, müze alanına getirilmiştir.(Resim 12,13,14)

5.TARİHİ MEZAR TAŞLARI MÜZESİ

Mevlana Kültür Vadisi Projesi kapsamında, Türkiye'de ilklerden olan 'Tarihi Mezar Taşları Müzesi' Konya Üçler Mezarlığı yanında 3839 m2'lik bir alanda Konya Büyükşehir Belediye Başkanlığı'nca özel müze binası ve sergi alanı projelendirmesi yapılmış ve yapım işleri tamamlanmıştır. (Resim 15,16)

Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından, halkın ilgisini müzelere çekerek, kültürel mirasını tanıtma ve koruma bilincinin artırılması amacı doğrultusunda, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerine tarihlendirilen mezar taşlarının, 'Tarihi Mezar Taşları Müzesi'nde sergilenmesi ve tanıtımı amaçlanmaktadır.

Müze alanına getirilen tarihi taşlar üzerinde, sergileme öncesi, restorasyon müdahaleleri yapılmış olup *(Resim 17,18,19,20*) , kitabe metinleri üzerinde, transkrip çalışmaları bitirilmiştir. *(Resim 24)*

Bu kapsamda taşın bütününde meydana gelen yüzey kaybı, aşınma, parça kopması, oyuklanma gibi taş bozulmaları, yüzeyde oluşmuş çevresel kirlilik ve yosunlaşmalar, taşın niteliğine göre uygun yöntem seçilerek giderilmiştir. *(Resim 25,26,27,28)*

Sergi alanı içerisinde kronolojik dönemlerine göre sıralanan mezar taşları, traverten malzeme kaideler içerisine oturtulmuştur. *(Resim 29,30,31)*

6.KONYA TARİHİ MEZAR TAŞLARININ GENEL ÖZELLİKLERİ

6.1. Selçuklu Dönemi Mezar Taşları

Sultan Alparslan'ın 1064'te Anadolu'ya yaptığı akınlar sonucu Selçuklu hâkimiyetine girmeye başlayan Konya ve çevresinde bu tarihten itibaren Türk sanatı ile ilgili izler görülmeye başlamıştır.

Selçuklu devri mezar taşları genel olarak sanduka-lahit ve şahideli mezar taşları kullanılmıştır. Sanduka-lahit tipi mezar taşları; Boyları ve şekilleri birbirinden farklı sanduka biçimindeki mezar taşları doğudan batıya yatay olarak mezarlar üzerine yerleştirilmişlerdir. Üzerlerinde genel olarak ayet ve hadislerle birlikte bitkisel ve geometrik motifler de işlenmekle beraber sade olarak da bırakılan örnekleri de mevcuttur. Mermer ya da gödene taşından yapılan bu şekil sanduka taşlar ya kademeli prizma ya da yarım silindir şekillerinde tek bir taştan oyulmuşlardır.*(Resim 32)*

Dikey biçiminde baş ve ayak şahideleri; Bu şekil mezar taşları çeşitli boy ve biçimde çeşitli taş malzemeden yontularak mezarın baş ve ayakucuna ayrı ayrı dikey biçimde dikilmişlerdir. Bu dönemde dilimli kemerli, sivri kemerli yuvarlak kemerli, tepelikli üçgen alınlıklı şahideler kullanılmıştır.*(Resim 33,34,35)*

Üzerlerine yazı ve motifler işlenmiştir. Bu tip mezar taşları Konya'da Selçuklularla birlikte çeşitli örnekler vererek zamanımıza kadar gelmiş ve devrin taş işçiliği en seçkin bir şekilde bu taşlar üzerinde yaşamıştır. Genellikle mermer malzeme kullanılmış, yazı ve motifler kabartma olarak işlenmiştir. Bazı dikey mezar taşlarının ayak taşları bulunmadığı gibi her iki yüzeyi de kitabelidir. Selçuklu devri mezar taşlarında genel olarak sülüs ve nesih yazı kullanılmıştır.

Selçuklu devri mezar taşlarında süsleme olarak bitkisel ve geometrik motifler kullanılmıştır. Sandukaların üst ve yan kenarlarına, şahide yüzeylerine kitabe ile birlikte palmet, lotus, rûmi, rozet ve geometrik süslemeler işlenmiştir. Selçuklu devri Konya mezar taşlarında süsleme olarak daha çok rûmi motif ve kıvrımlar görülmektedir. (Kara, H,-Danışık,Ş, 2005)Hayvan şekillerinin stilize edilerek soyut bir şekil almasından doğan rûmi motifler, Anadolu Selçuklularının sık sık kullandığı kıvrım ve grifit dallardan ibaret bezemelerdir. Konya'da Selçuklu devri mezar taşlarında rûmi motifler daha çok kitabe çevresinde ve dikey mezar taşlarının alınlıklarında kullanılmışlardır. *(Resim 33)*

Rûmi motiflerle süslenmiş kaidelerin kenarları zencerek (zincir) dediğimiz kenar süsü ile çevrelenmiştir.Bu süsleme unsuru Beylikler ve sonrasında Osmanlı sanatına da geçmiştir. Rumi motifinin doğuş ve gelişim aşamaları hakkında kesin bilgilere sahip değiliz. Anadolu'da ilk olarak 12.yy.' a ait ahşap eserlerde karşımıza çıkan bu motif Konya mezar taşlarında Selçuklu çağından beri en çok kullanılan süsleme elemanıdır.

Dikey ve çoğu zaman mermerden işlenen bazı Selçuklu devri mezar taşları yanlarda burmalı süs sütunları taşımaktadır. Burulmuş bir halata benzeyen bu sütunlar Selçuklu dönemi eserlerinde çoğunlukla mihrap, portal ve minarelerde kullanılmıştır. Bu sütunların başlıkları üzerine yerleşen zar şeklinde prizmalar bulunur. *(Resim 35)*

6.2. Beylikler Dönemi Mezar Taşları

XIII.yy ikinci yarısı ile XV. yy başları arasında Konya ve çevresinde hâkim olan Karamanoğulları döneminde, Selçuklu dönemindeki mezar taşı geleneği devam etmiştir. Bu dönemde de dilimli kemerli, sivri kemerli yuvarlak kemerli, tepelikli üçgen alınlıklı şahideler ve üçgen sandukalar kullanılmıştır. *(Resim 36)*

Şahidelerin genellikle ön ve arka yüzlerinde kitabe bulunmaktadır. Kitabelerde medfun kişinin kimliği ile ayetlere yer verilmiştir.

Şahidelerin iki yanında burmalı süs sütunceleri bulunan bu şahideler XIV. yy ve XV.yy örnekleridir. Genellikle mermer malzeme kullanılmış, yazı ve motifler kabartma olarak işlenmiştir.*(Resim 37)*

Yazı çeşidi olarak Selçuklu döneminde olduğu gibi sülüs ve nesih yazı ağırlıklı olarak kullanılmıştır.*(Resim 38,39)*

6.3. Osmanlı Dönemi Mezar Taşları

Osmanlı dönemi Konya mezar taşları Selçuklu ve Beyliklerden sonra bir takım değişiklikler göstermiştir. Osmanlı mezar yapıları yatay ve düşey olmak üzere iki temel bölüme ayrılıp incelenebilir. Düşey olan kısımlar şahidelerdir. Yatay olan ise şahidelerin üzerine yerleştirildiği lahit, pehle, çerçeve gibi öğelerdir. Yatay kısım mezar tipinin de belirleyicisi olduğundan oldukça önemlidir.

A-Yatay Elemanlar

Mezar üstlerine doğu-batı doğrultusunda yerleştirilen parçalara yatay elemanlar denir. Bunlardan sandukalı ve lahitli mezar tipleri, Selçuklulardan Osmanlılara gidildikçe azalmıştır. Osmanlı döneminde sandukalı mezar taşları yerini tek kaideli, çerçeveli ve şahideli mezarlar almıştır.

-Toprak Mezarlar

Bu mezar tipinde toprak üstünde herhangi bir mezar yapısı yoktur. Baş ve ayak taşları mezarın iki ucuna dikilmiştir.

-Şahideli Prizmatik / Sandukalı Mezar Tipleri

Doğu-batı yönünde yerleştirilen sandukalar, baş tarafından ayak ucun doğru incelen, üzerine yazı ve motif işlenmiş yekpare taşlardır. Bunlar doğrudan toprağa yerleştirilirken bazen de bir kaide üzerine yerleştirilmektedir. Geç dönemde bazı sandukaların baş ve ayakucuna şahideler dikilmiştir. Sandukalarda şekil olarak, üçgen, dikdörtgen, beşgen prizma ile yarım silindirik formu kullanılmıştır.

-Lahitli Mezar Tipleri

Selçuklu ve Beylikler döneminde pek görülmeyen bu tip, Osmanlı döneminde de nadir kullanılmıştır. Mermer, mezar taşlarında kullanılan diğer malzemelere göre oldukça pahalı olan bir malzemedir. Önemli şahısların mezar taşlarında kullanılan lahitli mezar tipinin yapı malzemesi mermerdir. Konya'nın büyük mezarlıkları olan 'Üçler Mezarlığı' ve ' Musalla Mezarlığı' nda az sayıda bu tip mezar şekillerine rastlamaktayız.

-Kapaklı / Kaideli Mezar Tipleri

Toprağın üzerine yerleştirilen dikdörtgen parçaya ''kaide'' denir. Konya mezarlıklarında tek kaideli örnekler ve kademeli çok kaideli örnekler görmek mümkündür. Pehleli mezar olarak da isimlendirilen bu tür mezarlar 19.yy görülen yaygın tiplerdendir.

-Çerçeveli Mezar Tipleri

Bu tip mezar taşları Osmanlı döneminde kullanılmaya başlanmış olup, günümüzde en çok kullanılan tip olmuştur. Mezarın etrafını çevreleyen ve kesme taş bloklarından yapılmış dikdörtgen biçimli, baş ve ayak taşı olan, ortası toprak doldurulmuş mezar tipidir. Bunlar Osmanlı döneminde sille taşı ve mermerden yapılırken, günümüzde mermer ve betondan yapılmaktadır.

B-Düşey Elemanlar /Şahideler

Düşey elemanlar değişik boyutlarda dikilen, baş ve ayak taşlarıdır. Baş taşları ayak taşlarına nazaran daha yüksek ve süslüdür. Ayak taşları ya sade bırakılmıştır veyahut bitkisel motiflerle süslenmiştir. Şahidelerde kemer formu olarak, yarım daire, sivri, dilimli kemer çeşitleri ile üçgen alınlık görülür.

-Sivri Kemerli Alınlığa Sahip Olanlar : Konya mezarlıklarında en çok kullanılan biçimdir. Yapı malzemesi olarak, mezar taşlarında kullanılan tüm malzemeler kullanılmıştır.*(Resim 40)*

-Üçgen Alınlığa Sahip Olanlar: Mezar taşı ustalarının 'mim kafa' olarak tabir ettikleri bu çeşit, sivri kemerlilerden sonra en çok kullanılan tiptir. Bütün malzemeler ile rahatça kullanılmıştır. Bu tip mezar taşları genelde süslemesiz sadedir.*(Resim 41)*

-Dilimli Kemerli Alınlığa Sahip Olanlar: Genellikle mermer ve sille taşına uygulanmış olan bu tip sayıları fazla olmamakla birlikte hemen her mezarlığımızda görmemiz mümkündür.*(Resim 42)*

-Sütunlu Şahideler: Bu tip mezar taşı daha çok Osmanlı döneminin geç dönemlerinde görülür. Öncesinde pek rastlanmaz. Genellikle mermer malzemeden silindirik biçimde yapılmışlardır. Başlık konulan örnekleri de mevcuttur. Baş ve ayak taşı olarak da sadece baş taşı olarak da yapılabilmişlerdir.*(Resim 43)*

Osmanlı Dönemi Mezar Taşlarında Başlıklar

Osmanlı dönemi mezar taşlarında mezar taşlarına kişinin sosyal sınıf ve mevkisine göre başlık konulmaya başlanmış ve buna serpuş denilmiştir. Başlıklar Osmanlı mezar taşlarında ölen kişinin kimliğini belirten önemli bir sembol olarak karşımıza çıkmaktadır. Serpuş adı verilen bu başlıklar sayesinde kitabesi okunmadan mezarda yatan kişinin mesleğini anlamak mümkündür.

16.yy.'dan itibaren mezar taşlarına işlenen serpuşlar 19.yy.'ın ilk çeyreğinden itibaren görülmez. Yerini II. Mahmut'un kıyafet kanununun uygulanmaya başlanmasıyla fes alır. Osmanlı döneminde festen önce giyilen kavuklar genellikle sarıklı olduğu için sarık ile kavuk aynı anlamda kullanılmıştır. Başlıklı mezar taşları Osmanlı mezarlıklarının genel görünümünde yoğunluklarıyla temel bir unsur olmuşlardır. Başlıklı mezar taşlarının kaynağını Orta Asya'ya kadar indirmek mümkündür. Orta Asya Türk kültüründe ölenin anısına dikilen 'balbal 'geleneği, İslam kültürüyle değişime uğrayarak, başlıklı mezar taşlarıyla devam etmiştir. Selçuklu ve Beylikler döneminde de görülen başlıklı mezar taşları, Osmanlı döneminde çeşitlenerek devam etmiştir. Kadın mezar taşlarının bazılarında, erkeklere ait mezar taşlarında olduğu gibi serpuş kullanılmıştır. Bu serpuşlar eski zamanların hotozlarını andırmaktadır. (Laqueur, Hans Peter, 2013)

Konya mezarlıklarında incelediğimiz başlıklı şahideleri dört grupta incelemek mümkündür.

1-Mevlevi Sikkeli Başlıklar: Sikke; Bir çeşit külah olup Mevlevi tarikatına mensup kimselerin başlarına giydikleri bir tür başlıktır. Mevleviler için bu başlık yani ''sikke'' çok önemliydi. Bir Mevlevi öldüğü zaman başındaki ''sikke'' ile gömülür, mezar taşına da, sikkeli bir başlık yapılırdı. Bu başlık türü de uzun silindirik, kısa silindirik ve sarıklı kısa başlık olmak üzere çeşitleri vardır. *(Resim 44,45,46)*

2-Kavuklu Başlıklar: Osmanlı döneminin, önemli bir bölümünde Müslüman erkeklerin başlığı kavuktu. Kıyafet refah düzeyini göstermenin ötesinde, belli sosyal gruplara aidiyeti gösterdiği için hem batı dünyasında hem de doğu dünyasında önem arzetmiştir. Meslek ve sosyal sınıf gruplarına göre çeşitli kavuk tipleri vardır. Mevlevi, Selimi, Yusufi, Celali, Mücevveze, Edhemi, Ahmedi, Cüneydi, Kallavi, Örfi,Serdengeçti, Düzkaş, Kalafat, Dardağan, Mollayı, Paşayı, Zaimi, Katibi, kavuk çeşitlerinden bazılarıdır.*(Resim 47,48,51,54)*

3-Sarıklı Başlıklar: Festen önce giyilen başlık türlerinden biri de sarıklardır. Erken Osmanlı döneminde genellikle din adamlarının ve eğitimcilerin giydiği bir başlıktır. Tülbent adı verilen pamuklu bezin başa sarılması ile oluşan bu serpuş, Osmanlıda sonraları halk arasında çok sık kullanılmış ve imparatorluk döneminde ise kavuklarla birlikte kullanılmaya devam etmiştir. Bilinen önemli sarık türleri Burma, Perişani, Örfi, Kafes-i Destar ve Dardağan'dır. Konya mezarlıklarında sarıklı başlık türleri de mevcuttur.*(Resim 49,50,53)*

4-Fesli Başlıklar : Fes'in geçmişi hakkında değişik rivayetler vardır. Adının etimolojisi, Fas'ın aynı adı taşıyan bir kentinden gelmektedir. Ancak 1829 'da ki yenilik hareketlerinden önce de, güney Balkanlar ile, Yunan adalarındaki Müslüman olmayan halk, bu başlığı kullanıyordu. Konya mezarlıklarında fesli mezar başlıklı örneklerini 18 yy.itibaren görmekteyiz. Bu grupta pek çok mezar taşı mevcuttur. Fes'in Osmanlı coğrafyası içerisinde kullanılan pek çok çeşidi vardır. Konya mezarlıklarında kullanılan üç çeşidi vardır. Bunlar Mecidiye, Aziziye ve Hamidiye fes olarak isimlendirilirler.

-Mecidiye Fes: 1839-1861 yılları arasında kullanılan, Abdülmecit döneminin ''halk fesi'' olarak isimlendirilen fes çeşididir. Alt tarafı,üst bölümüne kıyasla biraz daralan fesler oldukça uzundur ve üst kenarları hafifçe yuvarlatılmıştır. *(Resim 55)*

-Aziziye Fes**:** 1861-1876 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin tüm memurları kullanmışlardır. Keçeden yapılırdı. Yukarı kısmı dar olup, aşağı doğru genişlerdi.*(Resim 56)*

-Hamidiye Fes **:** 1876-1923 yılları arasında tüm Osmanlı Devlet memurları kullanmışlardır. Üst kısmı nispeten yuvarlak ve aşağı doğru genişler. Cumhuriyet dönemine kadar bu fes kullanıldı.*(Resim 57)* (Laqueur, Hans Peter, 2013)

OSMANLI DÖNEMİ MEZAR TAŞLARINDA SÜSLEME Ve YAZI

Kadın mezar taşlarının bazılarında, erkeklere ait mezar taşlarında olduğu gibi serpuş kullanılmıştır. Bu serpuşlar eski zamanların hotozlarını andırmaktadır.*(Resim 58,59)*

-Çiçekli Dolgular**:** Kadınlar başlık giymediği ve serpuş yerine başlarına yaşmak, yemeni, hotoz vs. gibi adlar verilen örtüler örttüğü için, Osmanlı devrinde kadın mezar taşı başlıkları, başörtüsünü ve bunun üzerindeki çiçekleri temsil eden dallı ve çiçekli işlemelerle süslenmiştir.*(Resim 60*)

-Gülbezekler: XIII.yy ve XIV yy dan itibaren bazı kadın mezar taşlarında ki başlıklarda , gotik üslûbunda çengeller üzerinde çok köşeli yıldız şeklinde gülbezekler (rozaslar) görülmektedir. Gotik üslûbun Osmanlı sanatındaki izleri son döneme kadar mezar taşlarında kullanılmıştır üzerinde çok köşeli yıldız şeklinde gülbezekler (rozaslar) görülmektedir. Gotik üslûbun Osmanlı sanatındaki izleri son döneme kadar mezar taşlarında kullanılmıştır *(Resim 61)*

-Barok Kıvrım ve Dallar**:** XIII.yy'dan sonra Türkiye'ye giren Barok üslûbu XIX.yy da Rokoko ile birleşmiş, bilhassa kadın mezar taşlarında zengin örnekler vermiştir.*(Resim 62)*

-Sembolik İşaretler ve Damgalar**:** Osmanlı dönemi mezar taşlarında altı köşeli yıldızlara (Mühr-ü Süleyman) benzeyen rozetler kullanılmıştır.

-Selvi, Üzüm ve Hurma Motifleri**:** Çoğu zaman ayak taşlarında işlenmiş olan bu motif cennet nimeti olarak mistik bir ifade taşımaktadır. Selvi motifi uzun ömrü simgeler.*(Resim 63)*

Osmanlı mezar taşları üzerinde görülen bazı sembolik işaretler meslekle ilgili olabilmektedir. Ayrıca mezar taşları üzerinde, Anadolu'da yerleşmiş Oğuz boylarına ait damgalar görülmektedir. Osmanlı dönemi mezar taşlarında süslemenin zenginleştiğini görmekteyiz. Geç dönem mezar taşlarında gülbezekler, kıvrım dallar, çiçekli dolgular, akantus yaprakları, lale ve gül motifleri, stilize selvi motifleri, 'S' ve 'C' kıvrımları, şua motifi, mühr-ü Süleyman motifi oldukça yoğun olarak kullanılmıştır.

Mezar taşları üzerinde bulunan yazı, kişiye ait bilgileri verir. Osmanlı döneminde ise kullanılan yazı çeşidi daha fazladır. Sülüs, talik, rik'a, muhakkak, reyhani nesih gibi yazılar genellikle kabartma tekniğinde nadir de olsa kazıma tekniğinde yazılmıştır.

5.DEĞERLENDİRME

Korumada en önemli faktör insandır. Kültür varlıklarımızı sevmezsek. Tarihe sahip çıkamazsak kültürel mirasımızı koruyamayız. Oysa hem geçmişin, hem de bugünün anlaşılmasında kültür ve doğa varlıklarının sosyo-kültürel önemi yadsınamaz. Geçmişimize yüzümüzü dönmemiz gerek. Kültürel kimliğimiz geçmişimizden soyutlanamaz.

Dün-bugün-yarın ilişkisinde sürekliliği sağlıklı biçimde sürdürmek, bu bilinçle gereğini yerine getirmek önem arz eder.

Yüzyıllara hatta binlerce yıla göğüs gererek günümüze ulaşan kültür varlıklarımız, doğa koşullarının etkisi altındadır. Doğa koşulları ve zaman etkisiyle oluşan bozulmaların yanı sıra malzeme dayanımının tükenmesi sonucu meydana gelen doku kayıpları bulunmaktadır. Bunlara ilaveten insan eliyle oluşan tahribat da azımsanmayacak ölçüdedir.

Şehirlerin tarih ve sanatına ışık tutan birer açık hava müzesi konumundaki tarihi mezarlıklarda yer alan mezar taşlarının, kaybolmadan gelecek nesillere ulaştırılmasının sağlanması için envanterlerinin yapılması, koruma altına alınması, yerinde korunması mümkün olmayanların, mutlaka müzelere aktarılması gerekmektedir. (Önder, M,1970)

Gerek akademik çevrelerin gerek belediyelerimizin ve sivil toplum örgütlerinin söz konusu konu hakkında yaptıkları çalışmalar ve gösterilen alaka son yıllarda bir hayli artmış durumdadır. Bu ülkemiz adına sevindirici bir durumdur. Temennimiz yapılan çalışmaların artması, toplumun her kesiminde koruma ve tarihimize sahip çıkma bilincinin oluşmasıdır.

Konya Büyükşehir Belediyesi olarak tarihi mezar taşlarına yaptığımız müdahale ile yaşam sürelerini uzatmak, diğer taraftan Tarihi Mezar Taşları Müzesi ile halkın ilgisini müzelere çekerek kültürel mirasını tanıtma ve koruma bilincinin artırılması amaçlanmaktadır.

KAYNAKÇA

Bahar,Hasan,'Konya Ansiklopedisi',Konya,2015

BAKIRCI,Naci,'Mevlevi Mezar Taşları',İstanbul,2005,s,109

BAKIRCI,Naci,'Konya Ansiklopedisi',C.8,syf.206,Konya,2015

BAŞKAN,Seyfi,'Karamanoğulları Dönemi Konya Mezartaşları' T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları 1996

Erişim:http://www.konyakultur.gov.tr/Erişim Tarihi:29.03.2018

EYİCE,Semavi 'Mezarlıklar ve Hazireler' ,İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri , T.T.K Yayınları,1996, s.127-128

KARA, H.-DANIŞIK, Ş, 'Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları', Meram Belediyesi Kültür Yayınları,S:2,Konya 2005,s,12-13

LAQUEUR, Hans Peter, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013,İstanbul

ORAL, M. Zeki,'Konya'da Tarihi Mezar Taşları'I-III, Anıt Dergisi.Sayı:1,Konya,1949

ÖNDER, M, "Konya Mezar Taşlarında Şekil ve Süsleme", Türk Etnoğrafya Dergisi, TTK, 1970, Ankara.

ÖZKAN, Haldun, "Gümüşhane'de Osmanlı Dönemi Türbeleri", Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı:41, Erzurum, 2009, s,145-173

EKLER

Resim 1

Resim 2

Konya I. ve III. Derece Arkeolojik Sit Sınırı

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7 **Resim 8**

Resim 9

Resim 10 **Resim 11**

Resim 12 **Resim 13** **Resim 14**

Resim 15

Resim 16

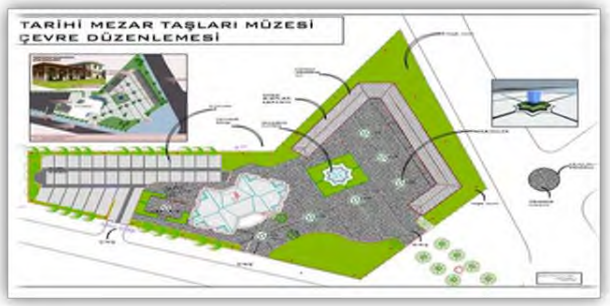

Resim 17

Resim 18

Resim 19

Resim 20

Resim 21

Resim 22

Resim 23

Resim 24

Resim 25

Resim 26

Resim 27

Resim 28

Resim 29

Resim 30

Resim 31

Resim 32

Resim 33 **Resim 34** **Resim 35** **Resim 36**

Resim 37 **Resim 38** **Resim 39** **Resim 40**

Sivri Kemerli

Resim 41 **Resim 42** **Resim 43**

Üçgen Alınlıklı **Dilimli Kemerli** **Sütunlu**

Resim 44 **Resim 45** **Resim 46** **Resim 47** **Resim 48** **Resim 49**

Dardağan **Katibi Kavuk** **Örfi Destarlı Kavuk**

Resim 50 **Resim 51** **Resim 52** **Resim 53** **Resim 54**

Serdengeçti **Kallavi Kavuk** **Kafesi Kavuk** **Burma Sarıklı Kavuk** **Zerrin**

Resim 55 **Resim 56** **Resim 57** **Resim 58** **Resim 59**

Mecidiye Fes **Hamidiye Fes** **Aziziye Fes**

Resim 60 **Resim 61** **Resim 62** **Resim 63**

Resim 64 **Resim 65** **Resim 66**

Resim 67

Resim 68

Resim 69

Resim 70

Resim 71

Resim 72

Resim 73

Resim 74

Resim 75

Resim 76

Tarihi mezar taşlarının yok olmaması ve tanıtımı amacı ile yapılan müze alanı ve binanın mülkiyeti Konya Büyükşehir Belediyesi'ne aittir.

ANADOLU SAHASI HALK ŞİİRİ GELENEĞİNDE "MEZAR"

"The Grave" in the Tradition of Turkish Folk Poetry in Anatolia

Dr. Gonca KUZAY DEMİR*

ÖZET

Türk kültüründe geçiş dönemlerinden birini oluşturan "ölüm" süreci öncesi, sırası ve sonrası çeşitli inanç ve uygulamalarla şekillenmiş önemli bir süreci oluşturmaktadır. İnsanların ölümü anlama ve kavrama çabalarından ölümden kaçınma ve ölen kişiyi sonsuzluk âlemine uğurlamasına kadar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, bu süreç insanın yaşamı sorguladığı ve bu anlamda kendi kişisel hayatına dönük eleştiri yaptığı etkileyici bir dönemdir. Bu nedenle en eski dönemlerden günümüze kadar ölüm teması, şiirin temel konularından birini oluşturmaktadır. Ölüm korkusu, ölüm karşısında duyulan üzüntü, çaresizlik duygularının yanında ölüm sonrasına dair dileklere kadar çok geniş bir içeriğe sahip olan ölüm temasının Türk edebiyatında en yaygın sembolü "mezar"dır. Bu dünyaya ait olan bedenin sonsuzluk âlemine yolculuğunda son durağı temsil eden "mezar", geride kalanlar ile ölen kişi arasındaki fizikî bağı sürdürmektedir.

Bu bildiride; Anadolu sahası halk şiiri geleneğinde "mezar" kavramsal açıdan incelenecektir. Öncelikle Anadolu sahası Türk halk şiirlerinde "mezar" kavramı terminolojik olarak ele alınacak, daha sonra Türk kültüründe mezar ile ilgili inançlar dikkate alınarak, örnekler vasıtasıyla Türk halk şiirinde mezar kavramının kültürel anlamları belirlenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Halk şiir, âşık, mezar, gelenek*

ABSTRACT

The "death" period, which constitutes one of the transition periods in Turkish culture, is an important period shaped by various beliefs and practices. This is an impressive period in which people question life and criticize their personal life in this sense when they consider death as a whole from their efforts for understanding to escape from death and send the dead person to the Infinity world. For this reason, the death is one of the main theme of poetry from the earliest to the present. The most common symbol of death in Turkish literature is the grave, which has a wide range of content, from fear of death to feelings of sadness and despair to wishes after death. "The grave", which represents the last stop on the journey of the body belonging to this world to the Infinity realm, continues to link the physical relation between the leftovers and the dead.

In this study, "the grave" will be examined conceptually in the folk poetry tradition of the Anatolia. First of all, the concept of "grave" in Anatolian Turkish folk poetry will be examined terminologically, and then, taking into account the beliefs related to the grave in Turkish culture, cultural meanings of the grave concept will be determined through examples.

Keywords: *Folk poetry, minstrel, grave, tradition*

"Bitiş gördüğün baştır, mezar beşiğe aştır,
Ölü diriye eştir, düşün biraz derince."
(Gel Buyruğu /H. N. Atsız)

Ölüm, yaşayan her canlı için kaçınılmaz bir sonu ifade etmesine rağmen, tarih boyunca farklı sosyal şartlar altında ve çevre içinde insanlar tarafından farklı şekillerde algılanmış ve yorumlanmıştır (Koçin, 2003: 136). En eski yazıtlardan günümüz edebiyatına kadar takip edebildiğimiz ölüm teması Türk edebiyatının temel konularından biri olmuştur. Türk halk şairleri de dönemin sosyal şartları ve inançları doğrultusunda ölüm temasını şiirlerinde işlemiştir. Ölümün ve ölümden sonrasının belirsizliği, insanların ölüm karşısındaki çaresizliği, ölüm korkusu, ölümün çevreye verdiği üzüntü ve ölümden sonrasına dair beklenti ve dilekler gibi çok geniş bir içeriğe sahip olan ölüm temasının Türk şiirinde en yaygın sembolü "mezar"dır.

Türk Dil Kurumu'nun hazırlamış olduğu Güncel Türkçe Sözlük'te Arapça kökenli bir söz olan "mezar"; "Ölünün gömülü olduğu yer, kabir, sin, makber, gömüt." şeklinde tanımlanmaktadır (http://www.tdk.gov.tr). Anadolu sahası Türk halk şiiri metinlerinde, özellikle de yaratıcıları belli olan âşık ve mutasavvıf halk şairlerinin şiirlerinde tarihî dil özelliklerine bağlı olarak "mezar" kelimesinin

* Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/ Manisa
goncakuzay@hotmail.com

yanında “kabir”, “gûr”, “sin”, “makbere(a)” kelimeleri; “mezarlık” yanında ise “kabristan” ve “gûristan” kelimeleri kullanılmaktadır. Yunus Emre şiirlerinden birinde;

“Unluk sinündür senün sakın gûr ‘azâbından

Mustafâ böyle didi inanursan Kur'ân'a” şeklinde kelimeyi kullanmıştır (Tatcı, 2008: 334).

Türk saz şairlerinin yaratıcılığına bağlı olarak çeşitli benzetmelerle de ifade edilen mezar kelimesi, en çok “kara yer” ve hatta “kara toprak” olarak ifade edilir.

Gelen gider imiş bu kara yere

Mansur cana kıydı çekildi dâre

Hakk’ın kelamını söyleyip bile

Diller beni sevdiğime ulaştır *Karacaoğlan* (Çabuk, 2007: 83)

Anadolu sahası halk şiiri geleneğinde “mezar” algısına geçmeden önce, anonim Türk halk şiiri geleneğinde ayrı bir yer tutan mezar taşı manilerine değinmek gerekmektedir. Büyük bir kısmı sözlü olarak sürdürülen mani söyleme geleneği içinde değerlendirilen mezar taşlarına yazılan maniler, günümüzde ayrı bir başlıkta incelenebilecek kadar değerli malzeme sunmaktadır. Ölen kişinin ağzından veya yakınlarının dilinden yazılabilen mezar taşı manilerinde genellikle bu dünyanın geçiciliği hatırlatılır, ölüm karşısındaki korku ve çaresizlik duyguları ifade edilir, bu dünyada ulaşılamayan hedefler, bu dünyayla ilgili son dilek ve vasiyeler dile getirilir.

Ölüm gelmiştir aha

Gerek yok aha vaha

Bu mezarı görenler

Okuyun bir Fatiha

Bu mezarı bildin mi?

Ömründe hiç güldün mü?

Aylak yaşayan gafil

Sen ölmeden öldün mü? (Artun 2000: 31)

Anonim halk şiiri ürünleri içinde ölüm ve ayrılık teması etrafında şekillenen bir tür olan ağıtlarda da sıklıkla mezarlarla ilgili göndermeler bulunmaktadır. Ağıtlarda dünya ile ilişkinin daha sıkı olduğu görülmektedir. Bu ürünlerde ölüm, kabullenmesi zor bir süreçtir. Ağıtlarda mezar kavramının kullanılmasına ilişkin aşağıdaki örnekler verilebilir:

“Mezarımı derin edin

Su serpin serin edin

Dünyada genç ölenlerin

Ahretini mamur edin” (Örnek, 1971: 102)

Çanakkale içinde vurdular beni.

Ölmeden mezara koydular beni.

Of! gençliğim eyvah! (Boratav, 1969: 172)

Beyler Bahçesinde vurdular beni.

Ölmeden mezara koydular beni.

Yârin çevresine sardılar beni.

Ağla hey gözlerim de ağla, ayrılık demidir.

Söyle hey dillerim de söyle muhabbetin sonudur (Boratav, 1969: 175)

Anadolu sahası Türk halk şiirleri içinde yaratıcısı belli olan âşık şiirleri ve mutasavvıf halk şairlerinin şiirlerinde de mezar kavramı, ölüm temasıyla birlikte sıklıkla işlenmiştir. Dönemlerinin din ve tasavvufî düşüncesinden etkilenen halk şairleri ölüm sürecini bu düşüncelere bağlı olarak değerlendirmiş ve mezara da bu manada anlamlar yüklemiştir. Anadolu sahası halk şiirinde mezar kavramına yer verilen şiirleri kendi içlerinde tasnif etmek gerekirse; ölüm öncesi, sırası ve sonrası inanç ve uygulamalara paralel olarak bu şiirleri de kendi içinde "Ölümden öncesini işleyen halk şiirleri", "Ölüm sırasını işleyen halk şiirleri" ve "Ölüm sonrasını işleyen halk şiirleri" şeklinde üç başlık altında toplamak mümkündür:

I. Ölümden Öncesini İşleyen Halk Şiirleri

Anadolu sahası halk şiirleri içinde ölüm öncesini işleyen halk şiirleri, halk şairlerinin ölümü algılayış biçimlerini yansıtan halk şiirleri ve ölümleri anında ve sonrasında yapılmasını istedikleri vasiyetlerini işledikleri halk şiirleri diye iki gruba ayrılmaktadır.

I.1. Ölümü Algılayış Biçimlerini Yansıtan Halk Şiirleri

Anadolu sahası halk şiirinde ölümü algılayış genel olarak Türk -İslam tasavvufi düşüncesiyle paralellik göstermektedir. Bu dünyanın geçiciliği, topraktan gelen insanın bir gün yine toprak olacağı, çıplak gelinen bu dünyadan yine çıplak gidileceği düşüncesiyle birçok şiir söylenmiştir. Ayrıca tasavvuf inancındaki vahdet-i vücud anlayışı ve devir nazariyesiyle uygunluğu görülen ölümden sonra hayatın farklı bir şekilde devam edeceği inancı şiirlerde işlenen konular arasındadır.

Halk şairlerine göre bu dünya geçici bir dünyadır ve her insan vadesi dolunca bu dünyayı terk ederek kara toprağa karışır. Karacaoğlan "Yürü bre yalan dünya" şeklinde başladığı koşmasını,

Karac'oğlan der naşıma

Çok işler gelir başıma

Mezarımın baş taşına

Baykuş konar öter bir gün şeklinde tamamlar (Başgöz, 1984: 133-134).

Bu dünyadaki malın mülkün kıymetinin olmayışı, Âşık Selmanî tarafından "Padişahı âlem olup isterse ünün olsun, bir top kadar bezden başka elde varın ne senin" sözleriyle ifade edilmiştir. Mevlüt İhsanî ise bu temi mezar kavramını da kullanarak, "Bu dünya dediğin ulu pazardır/ Arkasında ecel, önü mezardır" şeklinde dile getirir (Cerrahoğlu, 2012: 1106).

Halk şairleri bu dünyandan öte dünyaya gidişi, aslına dönüş olarak nitelendirmiş ve "topraktan geldik yine toprağa gideceğiz" inancıyla işlemişlerdir. Âşık Veysel "Beni hor görme kardeşim" şeklinde bir nasihatle başladığı koşmasında,

Ne varise sende bende

Aynı varlık her bedende

Yarın mezara girende

Sen toksun da ben aç mıyım

…

Topraktandır cümle beden

Nefsini öldür ölmeden

Böyle emretmiş yaradan

Sen kalemsin ben uç muyum

Tabiata Veysel âşık

Topraktan olduk kardâşık

Aynı yolcuyuz yoldâşık

Sen yolcusun ben baç mıyım (Alptekin, 2004: 172) şeklinde tüm insanlığın topraktan yaratıldığını ve mezara girince toprak olacağını işlenmiştir. Bu düşünce Çerkezoğlu tarafından "Topraktan var oldum olacak toprak/Ben bende kazınmış mezar gibiyim" (Özdemir, 2009: 378) şeklinde ifade edilirken, Erzurumlu Temel Turabî tarafından "Sonun bir kara topraktır ne sandın insanoğlu/Burda ibadet eylersen gittiyin yer nâr olmaz" şeklinde dile getirilir (Saran; Soysal, 1998: 135).

Topraktan gelip yine toprağa gidileceği düşüncesini en iyi işleyen şiirlerden biri "benim sadık yârim kara topraktır" dizelerinin sahibi Âşık Veysel'e aittir (Alptekin, 2004: 246-247). Âşık Veysel'in tabiat ve dolayısıyla toprak ile kurduğu bağ, ona nazire yazan Âşık Reyhanî tarafından kurulamamıştır. Toprakla barışık bir yaşamdan uzaklaşan Âşık Reyhanî şiirine, "Veysel demiş kara toprak yârimdir/Kara toprak neden benim yârimdir" şeklinde başlamış, bu dünyada bir toprağının, hatta taşının bile olmadığını bu nedenle mezar yerinin bile belli olmadığını, bu durumda toprağa yârimdir demesinin ayıp olacağını ifade eder. Âşık Reyhanî, toprakla bağını koparttığı için kendini eleştirdiği bu koşmasını:

Âşık Reyhanî'yim her yanım yara

Öldüğümde koymasınlar mezara

Yaksın külüm savursunlar rüzgâra

Kara toprak neden benim yârimdir (Köksal, 2018: 37-38) şeklinde oldukça sıra dışı bir vasiyetle bitirir.

Anadolu sahası halk şiirinde ölümün kavranışıyla ilgili olarak en sık karşılaşılan düşüncelerden biri de "çıplak (üryan) geldik, çıplak (üryan) gideceğiz" düşüncesidir. Karacaoğlan bu düşünceyi,

Uryan geldim yine uryan giderim

Ölmemeğe elde fermanın mı var

Azrail gelmiş de can talep eyler

Benim can vermeye dermanım mı var (Çabuk, 2007: 175) şeklinde ifade etmektedir.

Tasavvuf düşüncesindeki vahdet-i vücud anlayışı ve devir nazariyesi mezar temiyle birlikte çok işlenen konular arasındadır (Bkz. Gölpınarlı, 1985: 58-59, 61-62, 68). Âşık Veysel, dörtlüklerinden birinde "Aslıma karışıp toprak olunca/Çiçek olur mezarımı süslerim" sözleriyle işlediği devir nazariyesini, "Evvel de topraktır sonra da adım/Geldim gittim bu sahnede oynadım" şeklinde sürdürür (Alptekin, 2004: 225). 20. yüzyıl âşıklarından Âşık Fedayî'nin bir şiirinde ise bu durum don değiştirmek olarak görülür.

Ey Fedayî bunda konan göçtüler

Ecel şerbetini herkes içtiler

Kimi alâ'ya kimi esfele düştüler

Gerçek ölmez don değişti Hay oldu (Cerrahoğlu, 2012: 343)

Âşık Bayramî ise devr-i daimi mezarda bedeni yok olurken, toprakta çayır çimen olarak bürümek olarak nitelendirmiştir.

Her yerde her zerrede yalnız görürüm seni,

Etim kemeyim sensin tanımazam ben beni,

Mezarda yılan çıyan yiyerken naciz teni,

Üstümü çayır çimen bürümek ne güzeldir (Altuntaş, 2013: 295)

Geçici bu dünyadan gerçek âleme geçişte bir durak olarak mezar, Adanalı Âşık Hacı'nın şiirinde "sıcakta gölgeden geçmeye benzer" ifadeleriyle bir rahatlama olarak görülmüştür (Turgut, 1995: 380). Âşık Ruhsatî de benzer bir yaklaşımla mezarı "rahat döşek" olarak nitelendirmiştir (Kaya, 1991: 428-429).

I.2. Ölüme Dair Öğütleri ve Vasiyetleri İşleyen Şiirler

Halk şairleri şiirlerinde bir gün herkesin yaşayacağı bu son öncesinde kimi öğütler ve vasiyetleri eserlerinde dile getirmişlerdir. Bunlardan bir grubu mezara girmeden önce yani ölmeden önce yapılması gerekenlerle ilgilidir. Âşık Ömer, mezar taşlarından ibret alınmasını herkesin başına bir gün ölümün geleceğini, bu nedenle bu dünyaya aldanmamayı şu sözlerle öğütler:

Görünür âhir adem iklîmine bir gün sefer

Altına metîn ağaçtan bir musannaè at çeker

Gâfil olma kayd-ı dünyâyı derûnundan çıkar

Bir gün ahbâbın senin de kaddine eyler nazar

İbret ile kıl nazar halkın mezârı taşına

Herkesin bir gün gelir elbette ol da başına (Gökçe, 2017: 134).

Âşık Sümmanî, "Ölmezden evvel öl kabri burada gör" ifadelerine yer verdiği şiirinde bu dünyada iken kişinin kendi ahiret hesabını yapmasını tavsiye eder (Fedakar; Keskin, 2016: 117). Benzer bir öğüt Âşık Bilal tarafından tüm insanların İsrafil'in suru ile mezardan hesaba çekileceğini, bu nedenle "Yapalım mevlaya kulluğumuzu/Azrail kapıyı çalana kadar" şeklinde ifade edilmiştir (Turgut, 1995: 341-342).

Erzurumlu Âşık Temel Turabî ise, şiirlerinden birinde gurbette çalışan kişilere hitaben gurbet elde bir metrelik mezar yerinin bile bulunmayacağını hatırlatarak memleketlerine dönmeyi öğütler (Saran; Soysal, 1998: 34).

Halk şairlerinin bir kısmı ise kendi ölümleri ardından yapılmasını istedikleri vasiyetlerini şiir şeklinde dile getirmişlerdir. Yozgatlı Hüznî, oğluna yazmış olduğu vasiyetnamesinde öldüğünde hiç kimsenin hakkı kalmaması için borçlarının kapatılmasını, naaşının bekletilmeden defnedilmesini, eğer rahatını istiyorlarsa mezarının bir dağda olmasını istediğini, defnedilirken ehlî bir kişi ile bu işi yapmalarını ve mezarda sağ yanına yatırmalarını, arkasından Yasin ve Mülk surelerini okumalarını, telkini imamla birlikte söylemelerini dile getirir. Hüznî oğluna hakkını helal ettiğini söylerken, oğlunun da bu dünyadaki davranışlarıyla kabirde ona üzüntü vermemesini vasiyet eder (Oğuz, 1990: 271-274).

Abdülvahap Kocaman ise bir şiirinde gurbette ölmesi durumunda na'şının evine getirilmesini vasiyet eder. Bu şiirinde Kocaman, öldüğünde çocuklarının sırayla bir müddet yanında oturmalarını, evinin önünde cenazesinin yıkanmasını, salâvatlar getirilerek ve rahmetler okunarak mezara defnetmelerini, sonrasında yemeğini vermelerini, Ayrıca torunlarından münasip görülen birine isminin konulmasını, kızlarına miras olarak fazla hisse verilmesini, yoksul ve muhtaçların eli boş gönderilmemesini, ayrıca bayramlarda mezarını ziyaret etmelerini ve Kur'an- Kerim okutup çocuklara şeker dağıtmalarını ister (Cerrahoğlu, 2012: 568).

Tasavvufî tema etrafında şekillenen ve asıl-gerçek âleme gidiş olarak algılanan ölüm teması doğrultusunda halk şairleri genellikle ölümü istemekte ve asıl gerçekliği öte dünyada aramaktadır. Bu anlamda mezar bu şiirlerde kabullenişi kolay bir duraktır. Bununla birlikte âşık şiirleri içinde ölümü kabullenemeyişi dile getiren, bu dünyada isteklerine kavuşmayı dileyen halk şairleri de bulunmaktadır. Örneğin Âşık Sabit Müdamî, ölmeden önce bu dünyada sevdiğine kavuşmayı ve muradına ermeyi dilemektedir. Bu nedenle ölüp mezara girmeyi Âşık Müdamî kabullenememektedir.

Şair Müdâm'ım eylerim feryad

Ama Mevlâm senden olsun bir imdad

Ben de sevdiğimden alayım murad

İntizârda koyma mezara beni (Aydın, 2012: 47)

Göründün güzele bir hoş nazarda

Gönül vaslın umar can intizarda

Ölsem de kemiğim sızlar mezarda

Çürüsem toprak der vah kara gözlüm (Aydın, 2012: 483)

II. Ölüm Sırasını İşleyen Halk Şiirleri

Halk şairleri şiirlerinde ölüm sırasında yapılan pek çok inanç ve uygulamaya yer vermiştir. Bu anlamda Sivaslı Âşık Ruhsatî'nin –arlar birgün" redifli şiiri oldukça dikkate değerdir. Ölüm sırası ve sonrası yapılan uygulamalara yer verdiği bu şiirinde Ruhsatî, mezar kelimesini "sin" ile ifade etmiş ve "rahat döşek" olarak nitelendirmiştir. Günah işleyerek, Allah'a isyan ederek geçirdiği bu ömrünün bittiğini, sonunda mezarının kazılıp düzenlemesi ile Allah'ın da rahat edeceğini söylemektedir. Ayrıca Ruhsatî şiirinin sonunda "Ruhsatî öleli kaç gündür deyi/Benim kırkımı da sayarlar bir gün "ifadeleriyle ölünün kırkıncı gününde yapılan uygulamaları hatırlatmaktadır (Kaya, 1991: 428-429).

Kayserili Ali Kavafoğlu'nun yazdığı "Hayat Destanı" da insanın kökeni ile başlamakta, hayat boyunca geçirdiği önemli dönemleri sıralamaktadır. Bu şiirinde insanın kabre girmesiyle hayat bağının kopması düşüncesi oldukça dikkat çekicidir (Örnek, 1971: 98-100).

Açarlar mezarı beklerler seni,

îçine koyarlar tabutla teni,

Okurlar bir yasin dönerler geri,

Dünyadan alâkam kestim gidiyom.

Âşık Müdamî ölüm sırasında yapılacakları şiirinde,

Açılır mezarım, eşerler kuyum,

Biçilir kefenim, ölçerler boyum,

Yuyulur cesedim, alınır suyum.

Defnederler mezaristan içinde, şeklinde dile getirir (Cerrahoğlu, 2012: 469-470).

Buraya kadar görmüş olduğumuz vefat eden bir kişi için yapılması gereken defin işlemlerini konu alan şiirlerin aksine Âşık Diyarî, dünyada başkalarının hakkını yiyen, Allah'a niyaz ve ibadet etmemiş kimselerin ölmesi durumunda onların defnini ise "Atıver üstüne toprağı gitsin" şeklinde ağır bir üslupla dile getirir (Âşık Diyarî, 197: 41).

III. Ölüm sonrasını İşleyen Halk Şiirleri

III.1. Ölüm Sonrası İnanışları İşleyen Şiirler

Anadolu sahası halk şiirinde ölüm sonrası kabir ve ahiret inancı önemli konular arasındadır. Ölüm sonrası inançları ve bunlara bağlı uygulamaları içeren şiirlerde, ölüm birlikte ruhun bedenden ayrılması, musalla taşında cemaatten hakkı olanların olup olmadığının sorulması, mezara konulması, imamın telkin vermesi ve sorgu sual meleklerinin insanı hesaba çekmesi, kıyametin kopması, mahşer meydanının kurulması, hesap ve kitapların görülmesi, sırattan geçilmesi, cennet ve cehenneme yolculuk gibi konular yer alır (Cerrahoğlu, 2012: 342).

13. yüzyılın büyük şairlerinden olan Yunus Emre, "Allah sanan sundum elüm" redifli şiirinde bir insanın ölüm anından, defnedilmesine ve definden sonra İslam inancına göre sorgu sualinin yapılmasına kadarki süreci işler. Bu şiirde cenazenin mezara getirildiğinde insanların halka biçiminde olup toprak ile mezarı kapattıklarını, ondan sonra kabirdeki insan için karanlık bir sürecin başladığını ifade eder. Kabirdeki insanın yalnızlığını ve Münker ve Nekir sorgu meleklerinin soruları karşısındaki çaresizliğini dile getirir ve "Allah sanan sundum elüm" şeklinde Allah'tan yardım diler (Tatcı, 2008:

201-204). Bir başka şiirinde de Yunus Emre Allah'tan istediği yardımı "Yûnus kabre vardukda/Münker-Nekir geldükde/Bana su'âl sordukda/Dilüm döne mi yâ Rab" şeklinde yinelemektedir (Tatcı, 2008: 36-37). 17. yüzyılın önemli halk şairlerinden Gevherî de "Kabrime suale münkirle nekir/Gelince severim seni bilmiş ol" şeklinde konuyu dile getirir (Çabuk, 2007: 58). 20. yüzyıl halk şairleri de şiirlerinde sorgu sual melekleri karşısında güzel cevap verebilmek için Allah'tan yardım beklediklerini ifade etmişlerdir. Âşık Müdamî mezarı, kara yerden bir ev olarak tanımlar ve musalla taşından kabre varınca Münker ve Nekir meleklerinin sual soracağını böyle bir zamanda fasıh (açık ve güzel) bir şekilde cevap verebilmeyi Allah'tan diler (Aslan 1978: 211, 224).

Derdiçoğ'um tatlı canı verince

Ceset varıp kara yere girince

Münker-nekir gelip sual sorunca

Orda dolaştırma dilimi Felek

Afşinli Derdiçok

Yakasız gömlek giyince,

Asü mezara girince.

Melekler sual sorunca,

Affeyle Yaradan bizi!

Murat Çobanoğlu (Cerrahoğlu, 2012: 344).

III.2. Ölüm Sonrası Uygulamaları İşleyen Halk Şiirleri

III.2.1.Mezar

Yunus Emre ölümü işlediği şiirlerinde insanın geçici olan bu âlemden aslolan âleme geçişince mezarı bir durak olarak görür. Yunus Emre için topraktan gelen insanın sonu yine toprak olacaktır, bu anlamda toprak ve mezar insanın döşeği, mezar taşı ise yastığıdır. (Dün-gün yürür hayrân olur/'ışk odına yanar erür/Döşegi toprag u kabir/Yasdugı taşdur 'âşıkun (Tatcı, 2008: 163).

Ölen kişi ile hayatta kalan arasındaki fizikî bağı sağlayan mezar pek çok halk şairinin şiirlerinde yer verdiği bir kavramdır. Bu bağı, Ardanuçlu Efkarî sevdiğine yazdığı şiirinde, şu mısralarla dile getirir:

Efkarî'nin ömrü sona erende

Nesiller değişip devran dönende

Mezarım taşına kuşlar konanda

Otlar biter mezarımda unutmam (Keskin, 1984: 72).

Atalar kültü gibi inançlar gereği Türk kültüründe mezarlar önemli bir yeri tutmakla birlikte, halk şairleri için vatan uğruna can veren şehitlerin mezarları özel önem arz etmektedir. Şehit mezarları ulusal bir hafıza sağlayarak vatan uğruna can verebilme bağlamında şehitler ile bağ kurmamızı sağlamaktadır. Âşık Bayramî, şiirinde Türkiye'yi şehitler mezarlığı olarak tanımlarken, şehitlerin doğudan batıya bu ülkenin savunucuları olduğunu hatırlatır (Altuntaş, 2013: 230). Âşık Temel Turabî de Çanakkale Savaşı'nda şehit olan yiğtlerin çokluğunu ifade etmek için, bir mezarda üç beş şehidin birlikte gömüldüğünü söyler (Saran; Soysal, 1998: 50). Âşık Veysel ise bir şiirinde Dumlupınar Deniz kazasında şehit olan seksen bir askerin mezarlarının bile bulunmayışından dolayı duyulan üzüntüyü, bu askerlerin mezarının milletinin kalbinde olduğunu dile getirir (Alptekin, 2004: 197).

Vatan uğruna can vermek kutsal bir görevdir ve şehitlik makamı herkese nasip olmayacak bir makamdır. Âşık Veysel'in en büyük arzusu şehit olarak ölmektir. Veysel, bu isteğini şu şekilde dile getirir:

İftihar ettiğim büyük muradım

Türk oğluyum temiz Türk'tür ecdadım

Şehit ismi yazılsaydı soyadım

Kanım ile mezarımın taşına (Alptekin, 2004: 66)

III.2.2.Mezar Taşı ve Mezar Süslemeleri

Mezarların baş kısmına taş dikmek tüm Türk boylarında yaygın olan uygulamalardandır. "Şahide" adı verilen bu taşta ölen kimsenin adı, yaşı, mesleği gibi kişisel bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca mezarın ayakucuna da bir taş dikildiği görülmektedir. Ölen kişinin mezar yerinin sınırlandırılması açısından işlevsel olarak kullanılan bu taşlar hakkında başucundaki taşın ölen kimsenin kendi hakkında, ayakucundaki taşın ise ailesi hakkında bilgiler içerdiği bilinmektedir (Güngör, 2007: 4-5).

Anadolu sahası halk şiirleri içinde mezar taşı sıklıkla geçmektedir. Halk şairleri Türk kültüründeki mezar taşı uygulamasını dikkate alarak, şiirlerinde "başucundaki taş", "iki taş" gibi ifadeler kullanarak geleneğe bağlılıklarını ortaya koymaktadır. Âşık İsmetî bir dörtlüğünde mezar taşını, başucundaki nişan ve bu dünyadaki taşı olarak nitelemektedir.

Âşık İSMET, senin sonun n'olacak?

Vaden tekmil olup günün dolacak,

Belki, başucunda nişan olacak,

Taşın var dünyada taşın" dediler!

Âşık İsmetî (Cerrahoğlu, 2012: 332)

Karacaoğlan, kültürümüzde bir diğer olumsuzluk ve ölüm çağrışımı olan baykuş sembolünü de kullanarak:

Karac'Oğlan der: naşıma,

Çok işler geldi başıma,

Mezarımın baş taşına,

Baykuş konar, öter bir gün (Gören, 2010: 101) şeklinde şiirinde mezarın başucundaki taşa yer vermektedir. Yine Karacaoğlan bir başka şiirinde "çift taş" geleneğini aktarmaktadır:

Bahçamıza üç gül diktim, biterse,

Sakıyup dalında bülbül öterse,

Benim vâdem senden evvel yeterse,

Mezarıma çift tas dikin kırmızı (Gören, 2010: 121)

Mezara çift taş dikilmesi uygulaması, 20. yüzyıl âşıklarından Âşık Bayramî'nin bir dörtlüğünde de yer almaktadır:

Bir yaz sonu gibi belin bükülür,

Güz mevsimi gibi belin bükülür,

Bir gün üzerine toprak örtülür,

Mezarında iki taştan ibret al (Altuntaş, 2013: 225)

Mezarın belli olması amacıyla taşların dikilmesi, Türklerdeki ölümle ilgili inanç ve uygulamalara bağlı olarak çeşitli semboller, eşyalar, sunaklar ve bitkiler ile mezarların şekillenmesine rağmen, mezarların süslenmesi ve gösterişli bir şekilde yapılması Türk kültüründe hoş karşılanmayan bir durumdur. Âşık Sümmanî bir şiirinde bu durumu şu şekilde açık bir şekilde dile getirir:

Uymak olmaz şu cihanda fâniye

Kazanç odur bugünkü gün hay niye

Geçen Süleyman'lar noldu haniye

Mezar taşı ile iftihar olmaz (Fedakar; Keskin, 2016: 119)

III.2.2.Mezar Ziyareti

Ölen kişi ile yaşayanlar arasındaki fizikî bağı sağlayan mezarlar, her daim Türk kültüründe önem arz etmekle birlikte peygamber kabirleri ve evliya türbeleri, dinî ve sosyal açıdan kutsal kabul edilen kişilere ait mekânsal tasavvurlar olmalarından dolayı "kutsal mekânlar" olarak görülmektedir. Gerek atalar kültü gerekse evliya kültü bağlamında bu mekânları ziyaret etmek ve bu mekânlarda dilek dilemek 21. yüzyıla taşınan geleneklerden biridir. Bu gelenek, halk şiirlerinde de yer bulmaktadır. Halk şairlerinin özellikle ziyaret etmek istediği yer, Hz. Muhammed'in kabridir. Kayıkçı Kul Mustafa, Hz. Muhammed'in kabrini ziyaret etmek istediğini dile getirirken (Çabuk, 2007: 5), bu istek Yozgatlı Hüznî tarafından "Ziyaret edelim kabrin evvela/Göster bize Muhammed'i görelim" şeklinde dile getirilir (Oğuz, 1990: 153).

Hz. Muhammed'in "ölümü çokça hatırlayınız" şeklindeki hadisi ve bu hadis doğrultusundaki sünneti gereği İslamî gelenekte kabir ziyareti önem verilen bir uygulamadır. Bu uygulamayı Yunus Emre'nin bir şiirinde görmek mümkündür. Şiirinde mezarlığa giden Yunus Emre, mezarları tasvir eder ve bu dünyada mal-mülk hevesi olanların da bir gün öleceklerini bilerek, bu nefisten kurtulmalarını "Yûnus 'âkilisen bunda mülke sûret bezemegil/Mülke sûret bezeyenler kara toprak olmış yatur" şeklinde öğütler (Tatcı, 2008: 99).

Eski Türk inançlarından İslam inançlarına kadar Türk kültüründe büyük önem arz eden mezar ziyaretleri, ölen kişi ile kurulan fizikî ve bir anlamda ruhanî bağın en önemli sembolüdür. Bu bağı Âşık Hicranî, ölmesi durumunda karısının mezarının başında gelip ağlamaktan başka görevinin olmadığını dile getirerek işler (San, 1987: 193-194). Âşık Yoksul Derviş ise, bu dünyada yaşarken ona yardım etmeyen kişilerin ölümünden sonra üzülüp ağlamamasını ve mezarını ziyarete gelmemesini söyler (Âşık Yoksul Derviş, 1989: 87). Benzer bir yaklaşımı Âşık Tanrıkulu, sevdiğine öldükten sonra siyah elbiseler giyinip mezarını ziyaret etmesinin bir önemi olmadığını ifade ederek gösterir (Özdemir, 2009: 397). Âşık Nuri Çırağı ise, bir şiirinde öldükten sonra mezarının kimse tarafından ziyaret edilmemesinden yakınmaktadır:

Sevda tanesiyim bağban elinde

Aşkın bahçesinde ekili kaldım

Mermeri taşıdım işledi mimar

Bir mezar üstünde dikili kaldım

Gelenler kalmıyor giden gelmiyor

Unutuldum kimse beni anmıyor

Çıplak kaldım kuşlar bile konmuyor

Kurumuş yaprağı dökülü kaldım (Özdemir, 2009: 217)

III.3. Mezarlarla İlgili Dua ve Beddualar

Halk şiirleri içinde oldukça az sayıda olmalarına rağmen tespit edebildiğimiz iki örnekte mezarla ilgili dua ve beddualar yer almaktadır. Her ikisi de Âşık Sabit Müdamî'ye ait olan bu dörtlüklerin birinde âşık, "babasının mezarına nur yağa" şeklinde dua ederken (Aydın, 2012: 603), diğer dörtlükte Türk'e düşmanlık edenlere, "mezarlarına köpek domuz işesin" şeklinde beddua etmektedir (Aydın, 2012: 644).

Sonuç

Anadolu sahası halk şiiri geleneğinde içerik olarak ölüm temi ile birlikte yer alan mezar kavramı, şiirlerde dönemin dil özelliklerine bağlı olarak mezar, sin, gûr, makbere, kara yer olarak adlandırılmıştır. Anonim halk şiiri ürünlerinden maniler içinde ayrı bir grup oluşturan mezar taşı manileri ve ölüm ve ayrılık konusu üzerine söylenen ağıtların yanında yaratıcıları belli olan âşık ve tasavvufî halk şiirlerinde de mezar kavramsal olarak sıklıkla kullanılmaktadır. Anadolu sahası âşık ve dinî-tasavvufi halk şiirlerinde "mezar" kavramının işlendiği şiirleri ölüm öncesi, sırası ve sonrası inançlar ve uygulamalar ile paralellik göstermektedir. Ölüm öncesi şiirlerde ölümü algılayış biçimleri, ölüm öncesine dair öğütler, vasiyetler ve istekleri dile getiren halk şairleri, ölüm sırasında mezar ve definle ilgili uygulamaları konu edinmiştir. Ölüm sonrasını işleyen halk şiirlerinde ise en dikkat çeken konu ölüm sonrası inanışlardır. Kabir azabı ve ahiret inancı bu şiirlerde sıklıkla işlenmektedir. Ölüm sonrası şiirlerde işlenen diğer konular mezar, mezar taşı ve mezar ziyaretleridir.

Anadolu sahası halk şiiri geleneğinde "mezar" kavramı, geçici dünyanın son durağını sembolize ederken, aynı zamanda ahiret hayatının başlangıcını ifade etmektedir. Tasavvufî gelenekle beslenen halk şairlerinin eserlerinde mezar kavramı kabullenişi kolay bir ölüm için beklenilen bir duraktır. Bununla birlikte konuyu seküler bir bakış açısıyla ele alan halk şairlerinde kabullenilmesi zor bir sonu ifade etmektedir. Mezar ve mezar taşı, halk şairlerinin büyük bir çoğunluğu için ölümden sonra bu dünya ile kurulan bağı sağlamaktadır. Bir kısım halk şairi için ise mezar yaşamın sonudur ve bundan sonra ölen ile yaşayan arasındaki bağ yoktur.

"Mezar" kavramının kültürel anlamlarını ortaya koymaya çalıştığımız bu bildiride, görüldüğü üzere Anadolu sahası Türk halk şiirlerinde mezar teminin işlenişi, Türk kültüründe ölüm öncesi, sırası ve sonrası inanç ve uygulamalarla paralellik göstermektedir. Halk şairleri "mezar" kavramına yer verdikleri şiirlerinde Türk kültüründe ölümle ilgili inanç ve uygulamalara da yer vermiş ve bu anlamda Türk kültüründe ölümle ilgili inanış ve uygulamaların sonraki kuşaklara aktarılması ve sürdürülmesinde etkin bir rol edinmişlerdir.

KAYNAKÇA

ALPTEKİN, Ali Berat (2004). *Âşık Veysel Türküz Türkü Çağırırız.* Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.

ALTUNTAŞ, İsmail (2013). *Âşık Bayramî Yaşar Polat'ın Âşıklık Geleneği İçindeki Yeri.* Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir, 2013.

ARTUN, Erman. "Adana'da Mani Söyleme Geleneği." *Adana Halk Kültürü Araştırmaları I*, Adana Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2000.

http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/artun_adana_mani.pdf E.T.01.10.2018

Âşık Diyarî. *Ölümsüz Şiirler*. Konya: (Yayınevi bilgisi yok), 1977.

Âşık Yoksul Derviş. *Yüzbin Oldu Yârelerim "Şiirler".* Ankara: Öztürk Matbaası,1989.

AYDIN, Oğuzhan. *Her Yönüyle Âşık Sabit Müdamî.* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012.

BAŞGÖZ, İlhan. *Karac'oğlan.* İstanbul: Cem Yayınevi, 1984.

BORATAV, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı.* İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1969.

CERRAHOĞLU, Münir. *20. yy. Âşık şiirinde Konular (Tahlil ve Karşılaştırma).* Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Karşılaştırmalı Edebiyat Anabilim Dalı (Yayımlanmamış) Doktora Tezi, İstanbul, 2012.

ÇABUK, Feriha. *17. yy Âşıklarından Gevheri, Kayıkçı Kul Mustafa, Âşık Ömer, Karacaoğlan ve Ercişli Emrah'ın Şiirlerinde Mistik Unsurlar.* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

GÖKÇE, Göksel. *Âşık Ömer (17. yy) Divanı'nda Askerlikle İlgili Unsurlar*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017.

GÖLPINARLI, Abdulbâki. *100 Soruda Tasavvuf.* İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1985.

GÖREN, Sani. *17. Yüzyıl Şairlerinden Fehîm-i Kadîm, Âşık Ömer ve Karacaoğlan'ın Şiirlerinde Hayvanlar C.I.* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

Güncel Türkçe Sözlük. Türk Dil Kurumu http://www.tdk.gov.tr, E.T. 10.09.2018.

GÜNGÖR, Harun. "Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya Taşınanlar." *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler.* Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2007, ss. 1-6.

FEDAKAR, Selami; Keskin, Ahmet. "Âşık Sümmani'nin Eserlerinde Birey ve Toplum." *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,* 16/2, 2016, ss. 109-122.

KAYA, Doğan. *Sivas'ta Âşıklık Geleneği ve Âşık Ruhsatî.* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı Doktora Tezi, Ankara, 1991.

KESKİN, Özgen. *Türk Saz Şairliği ve Ardanuçlu Efkarî.* Bursa: Öner Matbaası, 1984.

KOÇİN, Abdulhakim. "Ölüm Gerçeğinin Türk Kültürüne ve Anadolu Türk Halk Şiirine Yansıması." *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Yıl: 4, Sayı: 5, 2003, ss.135-160.

KÖKSAL, Fatih. "Âşık Yaşar Reyhanî'de Eleştiri." *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi,* Sayı: 1, 2018, ss. 1-9.

OĞUZ, M. Öcal. *Yozgatlı Hüznî Divanlarından Seçmeler.* Ankara: Feryal Matbaacılık, 1990.

ÖRNEK, Sedat Veyis. *Anadolu Folklorunda Ölüm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1971.

ÖZDEMİR, Orhan Utku. *Âşık Nuri Çırağı'nın Hayatı, Sanatı ve Şiirleri Üzerine Bir İnceleme.* Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2009.

SAN, Sabri Özcan. *Âşık Hicranî.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

SARAN, Şevket; Soysal, İsmail. *Erzurumlu Âşık Temel Turabî.* Karacabey/Bursa: Tunalı Matbaası, 1998.

TATCI, Mustafa. *Yûnus Emre Külliyâtı II/ Yûnus Emre Divânı-Tenkitli Metin.* İstanbul: H Yayınları, 2008.

TURGUT, Osman. *Adana'da Âşıklık Geleneği ve Yaşayan Adanalı Âşıklar (Derleme-İnceleme).* Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 1995.

MEZAR TAŞLARINDAN MEDENİYETE GİDEN İZLER: MANİSA AKHİSAR REŞATBEY MEZARLIĞI ÖRNEĞİ

Traces From Tombstones to the Civilization: (Manisa Akhisar Reşatbey Cemetery Example)

Mustafa KUZUCUK*

ÖZET

Mezar taşları, bir milleti oluşturan ailelerin veya bireylerin harddiskidir desek, kanaatimce yanlış bir ifade kullanmış olmayız. Türk milletinin İslam öncesinden günümüze kadar kültürünü aktarmada kullandığı araçlardan biri, aktarım sırasına göre belki de mezar taşları ilk sıraları alacaktır.

Bu çalışmamızda, henüz üzerinde ciddi anlamda çalışma yapılmamış olan Akhisar/Reşarbey Mezarlığı'ndaki Osmanlıca tabir ettiğimiz şahideleri inceleyeceğiz. Çalışmamızın esasını, mezar taşlarında kullanılan yazı türleri ve desenler, özellikle cami tasvirli mezar taşları oluşturacaktır.

Yapacak olduğumuz çalışmanın, adı geçen mezarlıkta bulunan Osmanlıca yazılı mezar taşları üzerinde, bundan sonra yapılacak olan çalışmalara kaynak olacağı kanaatindeyiz.

ABSTRACT

We would not be wrong to compare the tombstones with the harddisks of the families and individuals that constitute a nation. One of the tools the Turkish nation used to transfer its culture from the pre-islam dates to today, and maybe the first ones in the ranking of transfer are the tombstones.

In this study of ours, we will going to inspect witnesses as we describe them in Ottoman language, in Akhisar Reşatbey Cemetary, a subject without a prior serious study. The scripts and patterns, especially the tombstones with mosque depictions will constitute the body of this study.

We plan this study on the tombstones with Ottoman language in the aforementioned cemetery will be a source to further studies.

Keywords: *Reşat Bey, tombstones, patterns, mosque depictions.*

Bu çalışmamızda, henüz üzerinde ciddi anlamda inceleme yapılmamış Manisa-Akhisar Reşatbey Mezarlığı'nda bulunan, Osmanlıca tabir ettiğimiz şahideleri (hece taşlarını) ele alacağız. Yazımızın esasını, burada kullanılan cami tasvirli mezar taşları, servi (hayat/tuba) ağacı türleri, şahidelerde (hece taşlarında) ifade edilmeye çalışılan derin ifadeler ve bu taşların sahibi olan kişilerin sosyal statüleri oluşturacaktır.

Özet niteliğindeki bu çalışmamız, bundan sonra yapılacak olan çalışmalara yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

Akhisar Reşatbey mezarlığında toplam 112 adet Osmanlıca mezar taşı olup, bunların 45 adedi sağlam ve ayakta; 37 adedinin yarı bölümlerinin kırık; 8 adedinin okunamayacak derecede yazıları deforme olmuş vaziyette; 16 adedinin isim ve tarih kısmı toprak altında kaldığını ve 6 tanesin de farklı amaçla (diğer mezarlarda inşaat malzemesi olarak) kullanıldığı tespit edilmiştir.

Çalışmamızda, adı geçen mezarlıkta bulunan taşların yazılı olanlarından sadece on adedi üzerinde duracağız.

İncelememizin konusu olan Akhisar Reşatbey mezarlığında bulunan ve yukarıda sayı olarak ifade ettiğimiz mezar taşlarının büyük bir kısmı, Akhisar Cumhuriyet Mahallesi'nde 263-267. Sokakta bulunan Atatürk Ortaokulu ve Ticaret Meslek Lisesi'nin bulunduğu adadaki Divane Süleyman[1] mezarlığından taşınmıştır.

Şimdi de incelemede bulunduğumuz mezarlığın adı üzerinde duralım.

* Milli Eğitim Bakanlığı, yerel tarihçi Akhisar/Manisa. mkuzucuk@hotmail.com

[1] Divane Süleyman Mezarlığı, Akhisarlılarca Çomaklı Dede olarak adlandırılmaktadır. Bakınız: Mustafa Kuzucuk https://www.facebook.com/AkhisarTarih/

Reşat Bey:[2] 1881 yılında Akhisar'da doğmuştur. Bir süre maliye memurluğu yapmıştır. Türkiye'de Tütüncüler Bankası'nın ilk olarak Akhisar'da açılması için öncülük etmiş olan Reşat Bey, Akhisar'ın Yunanlılar tarafından işgal edildiğinde, bu bölgedeki Kuvayı Milliyeyi örgütleme görevini üstlenmiştir. Kurtuluş Savaşı sırasında Saruhan (Manisa mebusluğu) Milletvekilliği görevinde bulunmasından dolayı, Türkiye genelinde 24 kişiye verilen kırmızı-yeşil şeritli İstiklal Madalyası sahibidir[3]

Akhisar Belediyesi encümen heyeti tarafından "*Reşat Bey*" adında bir mahalle ve bir de aynı adla mezarlık tahsis edilmiştir[4].

Mezar Taşları, yani şahideler; Anadolu'da yaygın şekilde kullanılan diğer bir ifadeyle "hece taşları" bir milletin en büyük kültür hazinelerinden biridir. Bu hece taşlarını alelade görmek, geçmişi yok saymak anlamına gelecektir.

Mezar taşlarını[5]:

a) Başlıklı Mezar Taşları

b) Başlıksız Mezar Taşları

c) Yazılı Mezar Taşları

d) Yazısız Mezar Taşları olmak üzere dört bölümde incelemek mümkündür.

Başlıklı Hece Taşları:

Bu tür başlıklar, erkeğe ait mezar (hece) taşında kullanılır. Bu başlıklardan, orada metfun olan kişinin eğitimini, sosyal statüsünü, devlet kademesindeki rolünü, askeri alandaki rütbe ve görevlerini rahatlıkla anlayabiliriz.

Başlıklı mezar (hece) taşlarının genellikle boyun veya boyun altı kısmında, farklı yazı karakterlerinde bazen düz, bazen istifli, bazen de madalyon şeklinde klişeleşmiş cümleler kullanılmıştır. Bu cümleler bazen Yüce Allah'ın kudret ve yüceliğini, bazen ezeli ve ebedi oluşunu, bazen de sıfatlarını ifade eden özel cümlelerdir. Bu cümlelerin en başında yer alan ifade

"***HÜVE'L BÂKÎ***" veya "***HÜVE'L HALLÂKU'L BÂKÎ***'dir.

Bazen ölümün acılığını ifade eden ve gönül derinliklerinden gelen bir "***AH MİNEL MEVT***" sesi, bazen ayrılığın acıtıcılığını dile getirmek için "***AH MİNEL FİRAK***" cümlesi dökülüverir gönülden taşlara.

Başlıksız Hece Taşları:

Başlıksız mezar (hece) taşları, genellikle bayanlara aittir. Bu taşların üst kısımları genellikle sivri kenarı gökyüzüne bakan üçgen şeklinde olur.

Kadın mezar (hece) taşlarında hotoz[6] olarak tabir ettiğimiz şekillere de rastlamaktayız ki bu şekiller genellikle Bektaşi-Nazeninlerde kullanılmaktadır.

Bayan mezar (hece) taşlarında kullanılan motifler, kadın zarafetini en güzel şekilde ifade eden gül, karanfil dalları, lotus yaprakları, sarmaşık gibi çiçekler ve değişik meyve figürleriyle bezenmiştir.

Genellikle Batı Anadolu bölgesinde kullanılan cami tasvirli bayan mezar (hece) taşları vardır ki başlı başına sanat ve kültür ansiklopedisi gibidir.

Cami tasvirli mezar (hece) taşlarından, orada medfun olan bayanın beş vakit namaz kıldığını öğrendiğimiz gibi, hacca gidip gitmediğini, gece ibadetine kalkıp kalkmadığını, ayrıca vefatının gece mi, gündüz mü vaki olduğunu dahi öğrenebiliyoruz.

---

[2] Geniş bilgi için bakınız: Kuzucuk Mustafa, Kurtuluş Savaşı Akhisar Kahramanları, Akhisar, Doğa Ofset Matbaacılık, 2010.
[3] Saydam Faruk, Saruhan Manisa Milletvekilleri 1877 – 2011, Manisa İl Özel İdaresi, 2013.
[4] Akhisar Belediye Encümen Karar Defteri, 1933.
[5] Buradan itibaren mezar taşı veya şahide kelimesinin yanında, Anadolu'nun çoğu yerinde kullanılan ve günümüzde unutulmaya doğru giden "**Hece Taşı**" tamlamasını hatırlamak için sık sık kullanacağız.
[6] Eskiden kadınların başlarına giydikleri el işlemesi, renkli oya ve dantelli süslü serpuş.

Ayrıca, bayanların mezar (hece) taşlarında kullanılan desenlerden eşinden önce mi veya sonra mı vefat ettiğini, cömert oluşunu, çocuklarının evlilik veya vefat durumlarını… Rahatlıkla öğrenebiliyoruz.

Yazılı Hece Taşları:

Bir müzehhib nasıl en güzel desenini Kur'an-ı Kerim sayfalarını tezyin etmede; bir hattat en kusursuz yazısını Kur'an-ı Kerim ayetlerini yazmada kullanırsa, bir mezar taşı ustası da sanatını en sert mermeri dantel gibi işleyerek ortaya koyar. Hat sanatında aklam-ı sitte[7] tabir edilen nadir yazı türlerini hece taşlarında görmemiz mümkündür.

Bir mezar taşını asla ruhsuz olarak görmemek gerekir. Öyle ki o taşlara bir evladın ardından nice "*ah*"lar, eşlerden birinin vefatıyla nice ayrılık acıları sinmiştir.

Yazısız Hece Taşları:

Yazısız mezar (hece) taşlarının en güzel örneklerine, konar-göçerlerin yurt edindiği yerlerde veya yazlak-kışlak yol güzergâhları üzerinde rastlamaktayız.

Kaya kütlelerinin kırılma çizgileri tespit edilerek dikkatli bir şekilde, yaklaşık 120 X 50 X 8-10 cm bloklar haline getirilir. "*Kayrak*" adı verilen bu taş bloklar mezarın baş ve ayakuçlarına dikilir. Konar-göçerlerde yazıdan ziyade sözlü kültür geliştiği için, onlara ait mezar (hece) taşlarında çok fazla yazıya rastlanmaz.

Konar-Göçerlere ait hece taşlarının en büyük özelliklerinden biri, mensup oldukları Türk boylarının tamgalarına yer vermesidir. Her ne kadar bu taşlarda yazıya pek rastlanılmasa da Oğuzlara ait yirmi dört boyun tamgalarının kullanılmasından dolayı, o yerleşke hakkında bilgi sahibi oluyoruz.

"Her can ölümü tadacaktır"[8]ayetinin bir gerçeği olarak, ecelin nerede ve ne zaman geleceği belli olmadığı/veya bilemediğimiz için, konar-göçerler, yazlak veya kışlak yolculukları esnasında, yanlarında işlenmesi kolay ve hafif olan tüf veya kireç taşı da taşımışlardır. Yolculuk esnasında herhangi bir nedenle ölüm hadisesi vaki olduğunda, coğrafi olarak uygun bir yere ölülerini gömmüşler ve yanlarındaki taşların üzerine, mensup oldukları Oğuz tamgasını işleyerek dikmişlerdir. Böylelikle, her göç gidiş gelişlerinde bu mezarları da ziyaret etmişlerdir.

Yazısız mezar taşlarının bir diğer örneği de cellatlara ait olanlardır. Cellat mezar taşları, büyük dikdörtgen pirizma, kare veya sütünce şeklinde, perdahlanmış bloklar halindedir. Bu mezar taşlarında yazının kullanılmaması, cellatların icra ettikleri görevlerinden dolayıdır. Zira bu görevlilerin vefatlarından sonra mezar taşlarındaki kimliklerini ifade eden bilgiler, toplumda farklı infiallere sebep olmaması için, ince bir psikolojik tedbirdir.

HAYAT AĞACI (Gök Direği)

Hayat ağacının insanoğlunun hayatına girmesi, galiba Hz Âdem ve Hz Havva'ya yasaklanan[9] o ağaçla başlasa gerektir.

Ağaç, İslam öncesi Türklerin hayatında önemli bir yere sahiptir. Çevreci bir anlayışa sahip olan Türkler, bazı ağaçların kesilmesini önlemek için onlara bir takım işaret koymuşlar, renkli bez veya ip parçacıkları bağlamışlardır. Bu ritüel, amacının dışına çıkmış olarak günümüze kadar gelmiştir. Amacının dışına çıkmış olarak diyoruz, çünkü eski Türklerdeki bazı ağaçlara işaret koymalarının sebebi, o ağacın kesilmemesi için; günümüzde ise bu davranış dini hüviyete büründürülmüştür.

Eski Türklerde bazı ağaçların[10] manevi havaya büründürülmesinin asıl sebebi, o ağaçların uç kısımlarıyla gökler âleminden, kökleriyle de ruhlar âleminden haber aldığı düşüncesinin yaygın olmasından dolayıdır. Ağaçların dal ve kökleriyle aldıkları bu haberleri, gövdeleriyle de insanoğlu ile paylaştığına inanılırdı.

---

[7] Hat sanatında altı tür yazı çeşidi için bakınız: Derman M.Uğur, Türk Hat Sanatının Şaheserleri, Kültür Bakanlığı Yayınları.
[8] Kur'an-ı Kerim, Ankebut Suresi, Ayet:57
[9] Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi, Ayet:35, A'raf Suresi, Ayet:15
[10] Bu ağaçların başında servi, meşe, çitlembik ve ardıç gelmektedir.

Gökler ve ruhlar âleminden haber aldığı düşünülen (özellikle servi) ağaçların, bu bilgileri insanoğlu ile paylaşmalarından dolayı bu ağaçlara Anadolu'da ***TUBA AĞACI*** veya ***GÖK DİREĞİ*** adı verilir[11]. Her iki cümle göz ardı edilemeyecek kadar anlam ifade etmektedir[12]

Kadim medeniyet ve inanç kültürlerinde mezarlık/nekropol alanlarını belli etmek için servi (tuba) ağacı çokça kullanılmıştır.

Günümüzde Müslüman kadın ve erkeklere ait ayakucu mezar taşlarında stilize halinde servi ağaçlarının kullanıldığını görüyoruz. Özellikle Bizans döneminde kullanılan lahit ve stellerde servi motiflerine rastlamak mümkündür. Musevi mezar taşlarında da sitilize servi ağacı motifi kullanılmıştır[13].

Adı geçen mezarlıkta bulunan cami tasvirli mezar taşlarını ve stilize edilmiş sevri ağacı motifli (ayakucu) taşlarını Ekler bölümünde görsel olarak vereceğiz.

Buraya kadar özet olarak vermeye çalıştığımız mezar (hece) taşları ile ilgili bilgileri uzatmak, konumuzun dışına çıkmak olacaktır.

Burada, on adet mezar (hece) taşı ele alacağız ve bu taşlarla ilgili açıklamaları, her bit trasnkriptin altında *(NOT)* başlığı altında vereceğiz.

Şimdi Akhisar Reşatbey Mezarlığı'nda bulunan taşların incelemesine geçelim[14].

İncelemede bulunduğumuz mezarlığa adı verilen Reşatbey'in kabri:

(Ek-1)

Yâ Erhame-r Râhımîn

Hüve-l Bâkî

Saruhan meb'usu Reşad Bey

Vatanın parçalandığı kara günlerde

Halkın önüne düştü

Akhisar cephesinde harp etti

Büyük Millet Meclisi'nde milletin

Yorulmaz bir vekili oldu

İstiklâl ve cumhuriyet neslinin

En hâlis bir siması olarak

Halkın kalbinde yaşayacaktır.

20 Şubat 1926

Boyut: 215 X 130 cm.

Not: Bu mezarın yanına, Akhisar Hava Meydan Komutanlığınca Reşat Bey'in hayatını ve yaptığı faaliyetleri anlatan tanıtım levhası yapılmıştır.

(Ek-2)

Akhisar

Voyvodası

[11] Anadolu'da soğan, marul, ıspanak gibi yeşilliklere "göklük" denildiği gibi, soğanın tohumuna da "göver-göveri" denilmektedir. Ayrıca, Anadolu'da tarlaya ekilmiş arpa buğday gibi hububatların filizlenip yeşermesi durumu "göm gök" deyimiyle karşılanır.

[12] Kelimelerin anlamı için bakınız Develioğlu Ferit, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat.

[13] İnceleyiniz; Akhisar Musevi Maşatlığı. Akhisar Reşatbey Mezarlığı yanı.

[14] Açıklamasını verdiğimiz taşların görselleri, EKLER bölümünde verilmiştir.

Mehmed

Ağa

Rûhîçün

Fâtiha

Sene: 1092 (1681)

(Ek-3)

…

Müellif meşhûr

Akhisarlı Musacalı

Zâde Muhammed Saîd Efendi

(Ruhuna) Fâtiha

Not: Musacalızade Muhammed Said Efendi, Akhisar maarif müdürlüğü yapmış, aynı zamanda 25 Mayıs 1919 tarihinde Manisa'nın Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden sonra Dahiliye Nezaretine ilk protesto telgrafını çeken kişiler arasında yer almıştır.

Musacalızade Muhammed Said Efendi'ye ait olan bu taşın kırık parçası, tarafımızdan bulunmuş olup, yerine konulmuştur.

(Ek-4)

Kutbu aktâb-ı ulüvv müftü efendi hazreti

Feyz-i envârıyla zâtî idi bir rûçen-çırak

İsm-i pâkidir Mumammed nam-dâşân-ı Rasûl

Hürmeti nâm-ı şerîfeş ola dûzahdan ırak

Hem müfessir, hem muhaddis hâfız-ı kurrâ idi

Nedretü-l emsâli fi-d dünya idi bi-l ittifak

Fıkh u fetvâda kavî sân misl-i Nu'manzâde

Nakli akvâli beyân etse ederdi bi-lvisâk

Söndürüp bâd-ı ecel hayf ol çerâğ-ı rûşeni

Neyyir-i fazl-ı maarifle ederken iştirâk

Edelim hayır duasın rahmetullâhi aleyh

Vasf-ı fazlın edemez dil çekse ger şedd-i nitâk

Hak rızasıyçün okuyun bir Fâtiha ihlasla

Kim ziyaretle ederse arz-ı şevk-i iştiyâk

Fevtini gûş eyleyince Vehbi dâî söyledi

Tarih: Vâh el-veda Müfti Efendi el-firâk

Sene: 1211/1796

Not: Bu mezar (hece) taşının şiirini yazan Akhisarlı şair Tellizade Halil Vehbi Efendi'dir. Tellizade Vehbi Efendi, 17.yyda harflerin sayı değerlerini kullanarak şiir yazan en meşhur şairlerden biridir. Dönemin Akhisar müftüsünün vefatı üzerine yazdığı ve bu mezar (hece) taşında geçen "Vâh el-

veda Müfti Efendi el-firâk" cümlesinin ebced değeri 1211, miladi olarak 1796 senesine tekabül etmektedir.

Akhisar'ın değişik mezarlığında, şiirini Tellizade Vehbi Efendi'nin yazdığı beş adet mezar taşı tespit ettik. Bir diğer şiiri, Akhisar Zeynelzade Hacı Ali Efendi'nin 1797 senesinde Akhisar'da yaptırmış olduğu kütüphanenin kitabesidir. Bu kitabenin son mısraında geçen "oldu kütüphane nev ziba" cümlesi ebced sayı değeri olarak 1797'ye tekabül etmektedir.

Tellizade Halil Vehbi Efendi'nin İstanbul Karaca Ahmet Mezarlığı'nda da beş adet şiirini yazdığı mezar (hece) taşı bulunmaktadır.

(Ek-5)

Hüve-l Hayyü-l Bâki

Şu mezarda

Akhisar eşrafından

Alizade Reşid

Bey medfundur.

Merhumun nâsiye-i

Hayatı namusun

Muvakkir bir tecligâhı

İdi. Muhterem kadim

Ailesinin

Şerefi, onun

Kıymettâr fezailiyle

Bir kat daha

Yükselmiştir.

Ruhuna Fâtiha

Fî 1 Muharrem 1345/1929

Boyut: 350X40 cm.

Not: Akhisar Reşatbey mezarlığındaki bu hece taşı, en ve boy olarak ilk sırada yer almasından dolayı incelemeye alınmıştır.

(Ek-6)

Hüve-l Hayyü-l Bâkî.

sene: 1285/1869

Müyesser oldu bana şehadet

İlâhi sen nasip eyle saadet

Bulam ta ki Rasûlünden şefaat

Karakürk oğullarından Ahmet Ağa

Kerimesi merhûme Ayşe ruhuna

Fâtiha

Not: Bu mezar (hece) taşını buraya almamızın sebebi, kırık olan üst bölüm, tarafımızdan bulunmuş olup, yerine konmuştur.

(Ek-7)

Âh Min el-Mevt

Sihir yazan en nihayet canıma kıydırdılar.

Nev-resîde ömrümü mahv – tibah ettirdiler

Pek müellem oldu yirmiyedi yaşında ufûl

Mihnet-i dünyadan ettim böyle bir mevti kabul.

Yaşla ıslandıkça çeşmânı pederle maderin

Bu cihanda gülmesin yüzü sebeb olanların

Bu Necati kuluna hükmü necât ihsan buyur

Hem şefaat-ı Ahmediyenle beni şadan buyur

Söyledi tarihi Edhem bir ilave eyleyip

Âric-i huld yerin oldu Necati tayr edip

1927

Akhisar eşrafından İştipli Hasan Hakkı

zâde Necati Bey'in

Ruhuna Fatiha

*Not: Bu hece taşından da anlaşılıyor ki burada medfun olan kişiye sihir-büyü yapılmış ve ölümüne sebep olmuştur. Hem bu vefat durumunu, hem de mevtanın ölüm tarihini, Edhem adında bir şair, veciz bir şekilde dile getirmiştir. Ayrıca, vefat eden kişinin adını da "…Bu **Necati** kuluna hükmü **necât** ihsan buyur…" mısraında insicamlı şekilde ifade etmiştir. Ayrıca sihir-büyü yapanların da huzur bulmamaları için bedduada bulunmuştur.*

(Ek-8)

Hüve-l Hayyü-l Bâkî

Sene: 1251/1834

Kündeşli Nâzırı

Halil Efendi'nin

Biraderi Hacı İbrahim

Ağa mahdumu Mehmet Vecdi

Efendi ruhuna Fâtiha

Not: Bu mezar (hece) taşının üçüncü satırında geçen "Kündeşli Nâzırı" ifadesi, ayrı bir çalışma olarak incelemeye değer bir konudur.

(Manisa ilinin büyük şehir statüsünden önce belediyelik olan) Akhisar'ın Beyoba Mahallesi'nin kurucuları arasında yer alan Kündeşli aşireti reisi, 1808 senesinde II.Mahmud döneminde yapılan ıslahatların arasındaki Sened-i İtitfakı imzalamamış, bundan dolayı Saruhan (Manisa) Sancağı ayanları arasında bulunan Karaosmanoğulları ile aralarında hayli anlaşmazlıklar olmuştur.

(Ek-9)

Küllü men aleyhâ fân 8 Şevval 1323/1907

Yâresinden acı bu nizam bu intizam

Nedir bu sükûnda bu ihtişam bu izdiham

Neden bu ızdâr bu hüzün ve sürûr

Mezar matem mi, ya bayram.

…….rusunu komuş da gitmiş

…….rusu takdim etmiş

…….beşiği mezar imiş

……gözümden gitmez.

Âh amele erilmeden gidildi

Şefkıye de rıhlet etti

Takipte yavrusun Şefkıye

Güya ki yavrusun Haddiye

Bu hale mülakât dendi

Firkatlere bir nihayet verildi

İnsan ona ma'kes-i mir'ât

Altında mâdemâ-l lezzât

Kadriceli Ömer Lütfi Efendi

Halîlesi rûhîçün Fâtiha.

Boyut: 220X35 cm.

Not: Bu mezar (hece) taşı, incelemede bulunduğumuz mezarlıkta, klişeleşmiş ifadelerin dışında, mersiye tarzında yazılmıştır. Ayrıca ebat olarak Ek-5teki hece taşından sonra en uzun taştır.

(Ek-10)

Hüve-l Hayyü-l Bâki

Sene: 1314/1898

Meskenim dağlar başı sahraya hacet kalmadı

Hep onuldu yarelerim cerraha hacet kalmadı

İçtim ecel şerbetini Lokman'a hacet kalmadı

Tende canım gitti elden dermana hacet kalmadı

Not: Mezar taşı ustası, boş zamanlarında bir mezar taşının ön hazırlıklarını yapar, şekil/desen ve yazı olarak hazır hale getirir, sadece isim (künye) yerini boş bırakırdı. Mezar taşı yaptırmak isteyen bir kişi şayet bu taşı beğenirse, boş bırakılmış satıra vefat edenin isim ve künyesini, aynı yazı stilinde yazıp teslim ederdi. Fotoğrafını yayınladığımız mezar (hece) taşı, bu anlatıma güzel bir örnek teşkil etmektedir.

EKLER

EK 1

EK 2

EK 3

EK 4

EK 5

EK6

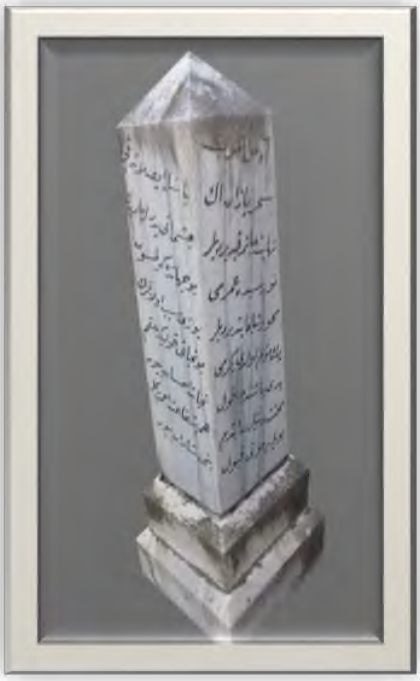

EK 7

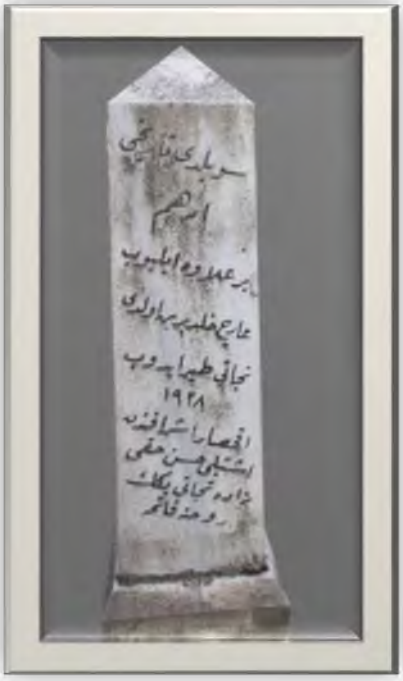

EK8

EK 8

EK 9

EK 10

HAYAT (TUBA) AĞACI ve CAMİ TASVİRLİ AYAKUCU TAŞALRI

ALİHAN OĞLU İSMAİL TÜRBESİ İLE HAZİRESİNDEKİ MEZAR TAŞLARI VE KORUNMALARINA YÖNELİK DÜŞÜNCELER

Thoughts On Gravestones And Their Protection In The Tomb Of Alihan Oğlu İsmail And In Its Graveyard

Arş. Gör. Mükerrem KÜRÜM*

ÖZET

Bildirimiz, Aydın ili, Efeler ilçesi, Veysipaşa Mahallesi, 1606 Sokak'ta bulunan, ilçe merkezindeki Aydınoğulları Beyliği Dönemi'nden günümüze ulaşabilen tek türbe olması bakımından önem taşıyan Alihan Oğlu İsmail Türbesi'nin içinde ve haziresinde yer alan mezar taşları ile korunma durumlarını incelemeyi amaçlamaktadır.

Kübik gövdeli türbeler grubuna giren eser, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunun (GEEAYK) 17.11.1978 gün ve A-1370 sayılı kararı ile tescillenmiştir. Camisi ve medresesi Kurtuluş Savaşı'nda yakılmıştır. Kare planlı-tek kubbeli ve taş-tuğla malzeme ile inşa edilen türbenin kitabesi yoktur. İçindeki mezarlara ait baş ve ayak şahideleri Aydın Müzesine taşınmıştır. Söz konusu şahidelerden birisi İsmail bin Alihan'a aittir ve türbenin onun için yaptırıldığı yazılıdır. Diğer taşlar üzerindeki en eski tarih ise hicri 783 miladi 1381-1382'dir. Bu bağlamda yapının 1381 yılı öncesinde yapıldığı anlaşılmaktadır.

Türbe ile haziresinin yaklaşık üç dönümlük bir alanı kapladığı sonraki yapılaşmalar nedeniyle sınırlarının daraltıldığı bilgisini tarihi fotoğraflar desteklemektedir. Haziresinden günümüze kuzey yönündeki bölüm ulaşabilmiştir. 1995 yılındaki şiddetli yağışlar nedeniyle yıkılan çevre duvarları Aydın Belediyesince yaptırılmış, çoğunluğu XVIII-XIX. yüzyıla tarihlenen mezar taşları Aydın Müzesi tarafından numaralandırılmış ve belirli aralıklarla yerleştirilmiştir. Mermer malzemeden yapılan mezar taşlarının baş şahidelerinde genellikle sülüs yazı kullanılmıştır. Erkek mezar taşlarının baş şahideleri sarık vb başlıklı, kadınların baş şahideleri ise hotoz başlıklı veya kemerli olarak düzenlenmiştir. Kadın mezar taşlarının baş şahideleri palmet, rumi, çiçek, kolye motifleri veya cami tasvirleri ile bezenmiştir. Ayak şahidelerinin bir kısmı bezemesiz bir bölümü ise servi ağacı tasvirine sahiptir.

Günümüzde haziredeki mezar taşlarından bir bölümünün baş şahidelerinin başlıkları alınmış veya kaybolmuştur. Kadın mezarlarının baş şahidelerinde cami tasvirleri bilinçli olarak kırılmıştır. Çevre duvarlarında yer yer mezar taşlarının kullanıldığı görülmektedir. Projeleri hazırlanan türbe restore edilecek, haziresi yeniden düzenlenecektir. Temennimiz, Aydınoğulları Beyliği'nden günümüze ulaşan Alihan Oğlu İsmail Türbesi ve haziresindeki mezar taşlarının tahribata uğramadan korunmasının sağlanmasıdır.

Anahtar Kelimeler: *Aydın, Alihan oğlu İsmail, türbe, mezar taşı, koruma*

ABSTRACT

Our abstract aims to examine the gravestones and their state of preservation inside the Alihan Oğlu İsmail Tomb and in its graveyard, situated at Aydın city, Efeler town, Veysipaşa district, 1606 street which is important in terms of being the only remained tomb from the Aydınoğulları Principality period to this day at the town centre.

The monument which belongs to cubic body tombs group was registered with the decision of Supreme Council of Real Estate of Antiquities and Monuments (GEEAYK) on 17.11.1978 and No. A-1370. Its mosque and madrasah were burnt during the Independence War. The square planned, single domed tomb was built with stone-brick and has no inscription. The foot and head gravestones of the graves in it were moved to the Aydın Museum. One of the aforementioned gravestones belongs to İsmail bin Alihan and it was inscribed that the tomb was built for him. The oldest date on the other stones is hijri 783 / 1381-1382. In this context it is understood that the structure was built before 1381.

Historical photographs supported the information that the tomb and its graveyard was covering approximately 3000 square meters and its boundaries were narrowed down due to later constructions. Only north part of its graveyard could have reached to the present. The perimeter walls which were demolished due to heavy rains in 1995 were restored by Aydın Municipality; the gravestones which are mostly dated to XVIII-XIX centuries were numbered and situated at certain intervals by the Aydın Museum. Sulus script was used at the marble head gravestones. Head gravestones of men were designed with turban headings while head gravestones of women were either arched or have hotoz headings. Head gravestones of women are decorated with palmettes, rumi, flower, pendant ornaments or mosque illustrations. Some foot gravestones have no ***decoration or cypress tree portrayals.***

Today, the heads of some of the gravestones were removed or lost. The mosque depictions on female gravestones were deliberately broken. It is seen that gravestones are occasionally used in surrounding walls. The tomb whose projects are prepared will be restored and its graveyard will be reorganised. Our hope is to ensure the protection of the gravestones in the Tomb of Alihan Oğlu İsmail and gravestones which have reached to the present from the Aydınoğulları Principality.

Keywords: *Aydın, Alihan oğlu İsmail, tomb, gravestone, protection*

* Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Merkez Kampüsü, Kepez Mevkii, 09010, Efeler-AYDIN, mkurum33@hotmail.com

Aydın ili, Efeler ilçesi, Veysipaşa Mahallesi, 1606 Sokak'ta bulunan **Alihan oğlu İsmail Türbesi**, tapunun 23 ada, 22 parselinde kayıtlıdır (Şekil 1, Fotoğraf 1). Halk arasında Alihan Baba Türbesi şeklinde anılmaktadır. 1994 yılında Aydın Eski Eserleri Sevenler Derneği yetkilileri ile gerçekleştirdiğimiz söyleşide, büyüklerinin kendilerine "türbenin etrafındaki mezarlığa Alihan Mezarlığı denilir; burası aynı zamanda Güllüce Mahallesi, Kırkodalar Mevkii ismiyle tanınır; mezarlığın kapladığı alan yaklaşık üç dönümü geçkindir" gibi anlatımlarda bulundukları ifade edilmiştir. Mülkiyeti önceden Vakıflar İdaresine ait iken sonradan Aydın Belediyesine geçmiştir; Aydın Belediyesinin *Büyükşehir* olması ile Efeler Belediyesine devredilmiştir. Yapı, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulunun (GEEAYK) 17.11.1978 gün ve A-1370 sayılı kararı ile tescillenmiştir.

Türbede 1988 yılında Aydın Belediyesinin kararı ile Aydın Müzesinin denetiminde Aydın Eski Eserler Derneği tarafından basit onarım gerçekleştirilmiştir. İlgili dernek yetkililerince söz konusu onarımda türbenin etrafının toprak yığını ile kaplandığı için dolgunun yaklaşık bir metre düşürüldüğü, mezarlığa çıkışı sağlayan birkaç basamaklı merdiven yapıldığı, kubbesinin oluklu kiremitleri ile kirpi saçaklarının orijinaline uygun biçimde yenilendiği, pencerelerine demir korkuluklar takıldığı, giriş kapısının değiştirildiği belirtilmiştir (Fotoğraf 2-11). Kuzey yönündeki bölümü günümüze ulaşabilen haziresinin çevre duvarları 13.01.1995 gününde şiddetli yağışlar nedeniyle yıkılmıştır (Fotoğraf 12-13). Aydın Belediyesi yeni bir proje ile duvarları ve türbenin etrafını düzenlemiştir. Avlunun batı yönüne merdiven eklenmiş (Fotoğraf 14, 1), avlu dâhilinde oturma alanlarına yer verilmiş (Fotoğraf 15), güney yönündeki kapısı yenilenmiş (Fotoğraf 13, 16), haziresine geçiş için doğu ve batı yönlerinde birer merdiven oluşturulmuş (Fotoğraf 15-18), mezar taşlarının özgün yerlerinin kaybolması nedeniyle Aydın Müzesince envanterlenerek belirli aralıklarla konulmuştur (Fotoğraf 11, 19-20). 2000'li yıllarda türbenin doğusuna çeşme yapılmıştır. Aydın Müzesi tarafından avlunun kuzeybatısında yol kotunda bir kazı yapılmış ve Roma Dönemi'ne tarihlendirilen mezar odası açığa çıkarılmıştır (Fotoğraf 12), (Yener-Özkan, 1997, 219-233). Günümüzde mezar odası korunması amacıyla kaldırımın altında bırakılmıştır. Türbenin haziresindeki mezar taşlarının tahribatı sürmektedir[1]; taşların üst kısımları kırılmakta ve çalınmaktadır.

Eser, doğu-batı yönleri doğrultusunda eğimli alan üzerine kare planlı-tek kubbeli olarak yapılmıştır (Şekil 2). Kübik gövdeli türbeler grubundandır. İnşasında kırma ve moloz taş ile tuğla bir arada kullanılmıştır: Duvarlar, moloz taşların arasına tuğlaların yatay ve yer yer dikey konulmasıyla kasetleme tekniğinde örülmeye çalışılmıştır. Aydın Eski Eserler Derneğinin 17.01.1988 tarihinde çektirdiği fotoğraflarda türbenin duvarlarının sıvalı olduğu görülür (Fotoğraf 2). Eserin girişi, saçakları, kubbesi ve geçiş unsurları tuğladandır. Duvarlarda, devşirme malzemeler dikkati çeker. Dıştan oluklu kiremitlerle örtülen kubbe, sekizgen şekilli kasnağa oturmaktadır. Kasnak dört yönde cephe duvarlarının devam ettirilmesi ile meydana getirilmiştir. Cephelerin ve kasnağın üstü iki sıra düz silme, bir sıra kirpi saçakla son bulur (Fotoğraf 5-6). Türbenin doğu cephesi ana cephe karakterinde düzenlenmiştir (Fotoğraf 6-7, 13, 21). Kubbe kasnağı ile duvarın birleştiği kısım iki-üç sıra tuğla ile belirginleştirilmiştir. Bu uygulama diğer cephelerde görülmemektedir. Doğu cephesinin ortasındaki giriş, üst kısmı den-danlarla sona eren dikdörtgen şekilli bir çökertme içine yerleştirilmiştir. Giriş aralığının üzeri iç içe iki basık sivri kemerle örtülüdür (Fotoğraf 3). Yapılan onarımlar nedeniyle kemerlerin formu bozulmuştur (Fotoğraf 21). Girişin sağında ve solunda dikdörtgen şekilli birer pencere mevcuttur. Sonradan pencerelere demir korkuluk, girişe camlı demir kapı eklenmiştir. Kuzey duvarındaki izler, ihtiyat kaydıyla, bu cephede önceden bir penceresi olduğunu, hazirenin kotu nedeniyle sonradan kapatıldığını akla getirmektedir. İç mekânda kuzey duvardaki kapatılma izleri pencere bulunabileceğine işaret etmekte ise de sıva raspası sonrasında bir niş veya pencere olup olmayacağı hakkında kesin bilgi edinilebilecektir. Batı cephesindeki dikdörtgen şekilli iki adet pencere, doğudakilerle aynı düzendedir (Fotoğraf 4, 22). Güney cephesi sağır tutulmuştur. Türbe, içte kare planlı

[1] 1995 yılında Aydın ile ilgili hazırladığım tez nedeniyle Aydın Müzesi Sanat Tarihçisi Mustafa Kenan Özkan tarafıma türbenin mezar taşlarından bir bölümünün de yer aldığı ve Jean-Louis Bacqué-Grammont ile birlikte yaptıkları incelemenin daktilo edilmiş fotokopisini vermiştir. Sayın Mustafa Kenan Özkan'ın vefat etmesi, söz konusu incelemenin tamamının basılmaması, mezar taşlarının gün geçtikçe tahrip edilmesi ve türbenin restorasyonuna hazırlık yapılması nedeniyle böyle bir çalışma oluşturulmuştur. Türbenin rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri Mimar Şebnem Çekici, sanat tarihi raporu ise tarafımca hazırlanmıştır.

ve tek kubbelidir (Şekil 2). Kubbe yuvarlağına sivri kemerli tromplarla geçilmektedir. Trompların aralarındaki bölümler sivri kemerli çökertmelerle hareketlendirilmiştir (Fotoğraf 23). Tromp ve çökertmelerin aralarında tek, alt ve üst seviyelerinde iki adet silme mevcuttur. Günümüzde türbenin zemini sonradan mermer malzeme ile kaplanmıştır. Muhtemelen türbenin ilk inşasında zemin tuğla ile döşeli olmalıdır. İçte, batı yönünde, seki üzerinde yer alan ve doğusu demir korkulukla sınırlandırılan dört adet mezar vardır (Fotoğraf 24)[2]. Kenarları tuğla ile örülmüştür. Yapının dıştaki süslemeleri doğu cephesindeki kasnak ile cephenin birleştiği kısımdaki tuğla şerit ve girişin alınlığında toplanmıştır. Kasnak ile cephenin birleştiği kesimdeki tuğla üç sıra halinde dizilmiştir. Girişin alınlığı üstte den-danlarla sona erer; den-danlardan ortadaki iki tanesinin içleri yatay tuğlalarla doldurulmuş olup diğer üçünün içleri boştur. Döneminde boş olan kısımların içleri sıva ile doldurulduğu düşüncesindeyiz. 1988 yılında çekilen fotoğraflarda aralarda sıva dolgular dikkati çekmektedir (Fotoğraf 3). Alınlığın yüzeyinde kare şekilli küçük tuğlalar, sıvaya gömülerek dama tahtası deseni elde edilmiştir. Türbenin içteki tezyinatı kubbeye geçiş kısmındaki yatay ve dikey tuğla ile yapılmış silmeler ile sivri kemerli çökertmelerde toplanmıştır (Fotoğraf 23).

Yapının inşa kitabesi yoktur. Orhan Cezmi Tuncer çalışmasında türbenin adını Alihan Baba şeklinde belirtmiştir (Tuncer, 1991, 56). Alihan Baba olarak vurgulanan kişinin adına diğer kaynaklarda da rastlamaktayız: Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde Alihan Baba Tekkesi'nden söz edip Alihan'ın Aydınoğulları ile Horasan'dan geldiğini vurgular (Evliya Çelebi, 1935, 159). Başka yayınlarda Alihan'ın Tire'ye yakın yerlerde de yapılarının olduğu yazılıdır (Armağan, 1983, 33-34,66-68). Alihan'ın türbesinin Tire'de Yeni Camii'nin yakınında bulunduğu ifade edilmektedir. Tire Ulu Camii'nin son cemaat revakı ayaklarından doğudaki ayağın dış yüzündeki Arapça kitabeden Alihan'ın babasının adının Mehmed olduğu, hicri 755/miladi 1354 yılında Alihan ve babası Mehmed'in vefat ettiği anlaşılmaktadır(Önkal, 1991, 22). Alihan'ın oğulları Hasan, İsmail, Hızır Bali, Ali ve Lütfi'dir (Armağan, 2011, 183).

Türbe içinde bulunduğu belirtilen orijinal mermer mezar taşları, korunması amacıyla Aydın Müzesine taşınmıştır. Tarafımızdan görülemeyen ancak müze uzmanı Sanat Tarihçisi Mustafa Kenan Özkan'ın vefatından önce çektiği fotoğraflardan bu mezar taşlarını incelemek mümkün olabilmiştir. Müzenin Etnoğrafya Envanteri'nde kayıtlı (No: 3146) mezar taşı muhtemelen ayak taşıdır. Dilimli kemer alınlıklıdır. Taşın arka yüzünde, üçgen kemerli zeminde zincire asılı kandil motifi işlidir. Yüksek kaide ve boyunlu kandilin gövdesi şişkin ve yuvarlak biçimlidir. Gövdenin iki yanındaki küçük kulplara zincir bağlanmıştır. Ağız kısmında üçgen şekilli alev dilimi dikkati çeker. Ön yüzünde alınlığın üst kısmında iç içe geçirilmiş taç benzeri bir süsleme yer alır. Alınlığın alt bölümünde yazının ilk satırı başlatılmış, gövdede üç satır daha işlenmiştir. Gövdenin iki yanında zar başlıklı paye benzeri süsleme vardır (Fotoğraf 25). Mezar taşlarının Arapça yazıları Asaf Gökbel tarafından yayınlanmıştır; aşağıda Gökbel'in yazımı ile sunacağımız bu yazıların bir kısmında imla hataları mevcuttur (Gökbel-Şölen, 1936, 97-98), (Fotoğraf 25-26) [3]:

Anlamı: Bu, merhûm, mağfûr, said, şehid İsmail bin Alihan için yapılan türbedir. Allah onun yattığı yeri rahatlatsın (Fotoğraf 26).

Bu yazıdan türbenin İsmail bin Alihan adına inşa ettirildiği anlaşılmaktadır. İsmail bin Alihan'ın ölüm tarihinin yazılı olduğu taşın mevcut olmadığı belirtilmektedir.

3145 numaralı mezar taşı da muhtemelen ayak taşıdır/şahidesidir. Dilimli kemerli alınlığa sahiptir. Taşın arka yüzünde asma kandil motifi vardır. Kandilin iki yanında birer adet kesik koni şekilli kaideye oturtulan mum motifi görülür. Mumlukların kaideleri ile kandilin boynu ve kaidesinde oyma teknikli çizgisel desenler yer alır. Yuvarlak biçimli gövdesinin yüzeyine altı kollu çiçek motifi işlenmiştir. Kenarlarda küçük sütunce tarzında süslemeler oluşturulmuştur (Fotoğraf 27). Ön yüzünde dört satırlık yazı mevcuttur (Fotoğraf 28-29):

[2] Mezarların bulunduğu kısım demir parmaklıklar ve kilitli kapı ile korunma altına alınmıştır. Kapının sürekli kilitli olması nedeniyle parmaklıklar arkasındaki mezar taşları görülebildiği kadarıyla okunmuştur. Ayak mezar taşlarında servi motifleri dikkati çeker. Baş taşlarına takılan sarıklı fes gibi başlıklar da buraya koruma amaçlı konulmuştur.

[3] Yazıların anlamları için ADÜ Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden Dr. Tülay Yürekli yardımcı olmuştur. Teşekkürü borç bilirim.

Anlamı: Allah istiratgâhını cennet eylesin. Târih, 783 senesinde. Hicri 783 miladi 1381-1382 yılına karşılık gelmektedir (Fotoğraf 29).

Diğer bir mezar taşı dilimli kemerli alınlığa sahiptir (Fotoğraf 30). Hadis yazılması nedeniyle muhtemelen baş taşı olduğu düşüncesindeyiz. Kenarlarda burmalı sütunceler süsleme unsuru şeklinde değerlendirilmiştir. Üç satırlık yazının ilk satırı alınlık içindedir (Fotoğraf 31):

Anlamı: Kim öldüğünde unutulduğunu düşünürse unutulmaz, diriltilir.

Diğer mezar taşının arka ve ön yüzlerindeki yazılardan ayak taşı olarak yapıldığı kanaatine varmaktayız. Şekil ve düzenleme bakımından 30 numaralı fotoğrafta yer alan mezar taşı ile benzerlik göstermektedir. Baş kısmı kırık olan taşın alınlığı dilimli kemerlidir. Gövdenin iki yanı burmalı sütunce motifi ile hareketlendirilmiştir. Ön yüzünde üç satırlık yazı bulunur; ilk satır kırıktır. İkinci satırında el-merhûme, üçüncü satırında el-mağfûre yazısı okunmaktadır. Dördüncü satırda lotus benzeri motif mevcuttur (Fotoğraf 32). Taşın arka yüzünde şunlar yazılıdır (Fotoğraf 33):

Anlamı: Şahin, 793 yılının Cemâziyel'evvel ayında. Şahin ismi muhtemelen mezar sahibi olan bayanın baba adıdır. Hicri 793 Miladi Nisan-Mayıs 1391 yılına karşılık gelmektedir (Akın, 1968, 120).

Mezar taşlarındaki hicri 783 miladi 1381-1382, hicri 793 miladi Nisan-Mayıs 1391 gibi tarihler türbenin yapım yılı için fikir edinmemizi kolaylaştırmaktadır. Türbe, İsmail bin Alihan için inşa edilmiştir. Ancak İsmail'in ölüm yıldönümünü belirten veriye rastlanılmamaktadır. **1381-1382 türbe için Terminus Post Quem'dir. Türbe söz konusu tarihten önce yapılmış olmalıdır.** Diğer mezar taşları muhtemelen yakınlarına aittir. Türbenin haziresindeki mezar taşları XVIII-XIX. yüzyılda buradaki kullanımın yoğunluğunu ortaya koymaktadır. Türbe alanı dâhilinde bulunan cami ve medresesi Yunan işgalinde yanmıştır (Gökbel-Şölen, 1936, 98).

Yapı, kübik gövdesinin üzerinin kubbeyle örtülü olması, kırma taş ve tuğla ile inşa edilmesi, devşirme yapı malzemelerine bol miktarda yer verilmesi, giriş kemerinin alınlığında tuğlaların dama taşı gibi yerleştirilmesi gibi özellikleri açısından İzmir, Tire, Işıklar Köyü Türbesi'ne (XIV-XV. yüzyıl) benzer (Deniz, 1994, 126-127). Girişi dışındaki söz ettiğimiz mimari düzenlemeler bakımından İzmir, Tire, Anonim Türbe (XV. yüzyıl sonları) (Fotoğraf 34), Tire Hacı Fakih Türbesi (XV. yüzyıl) (Fotoğraf 35) ile benzerlikler göstermektedir (Önkal, 1991, 88-99). Tuğlalarının süsleme amaçlı yerleştirilişi şekli bakımından İzmir, Selçuk, Alpaslan Mescidi ve Selçuk, Ayasuluk Kitaplığı (XIV. yüzyıl) (Fotoğraf 36) örnek olarak verilebilir (Zülkadiroğlu-Büyükkolancı, 2001, 22).

ALİHAN OĞLU İSMAİL TÜRBESİ'NİN HAZİRESİNDEKİ MEZAR TAŞLARI

1927-28 yılları arasındaki bir tarihte ve 1934 yılı sonrasında çekilen fotoğraflarda türbe ve haziresinin daha geniş bir alanda bulunduğu anlaşılmaktadır (Fotoğraf 37). Zamanla etraflarına binalar yapılmış ve hazire alanı daraltılmıştır. 1937 yılına ait hava fotoğrafında hazirenin kapladığı alan daha da iyi tespit edilebilmektedir (Fotoğraf 38). Alihan oğlu İsmail Türbesi'nin haziresindeki mezar taşları 1996 yılındaki çevre düzenlemesinden sonra yalnızca korumaya yönelik şekilde alan içinde yerleştirilmiş (Fotoğraf 39) ve Aydın Müzesi tarafından envanterlenmiştir. Günümüzde bir kısmının başları kırılarak tahrip edilmiştir.

Çalışmaya konu mezar taşları mermer malzemeden yapılmıştır. Erkek mezarlarında baş taşlarının çoğunun başlığı günümüze ulaşamamıştır. Türbe içinde sarıklı fes veya sarık biçimli başlıklar korunmaya alınmıştır. Kadın mezar taşlarında genellikle hotoz başlık, üçgen veya dilimli kemer tepelik görülür. Kadın mezar taşlarının bir bölümünde cami ve türbe tasvirleri dikkati çeker. Sülüs yazı karakteri genellikle kullanılmıştır; yazılar diyagonal veya dikdörtgen şekilli kartuşlar içinde olabildiği gibi kartuşsuz yazılar da vardır. Bazı örneklerde yazı kemer içinde verilmiştir. Ayak taşlarında sivri kemerli olanlar diğerlerine göre fazladır. İşlemesiz örneklerin yanı sıra lale ve servi ağacı kompozisyonu, servi ağacı tasviri ile zengin ayak taşları da vardır. Mezar taşlarında hamamcı, kethüda, terzi gibi meslekler, Kürd, Karayazıcı,Cihanzade gibi menşeler yazılıdır. Kadın mezarlarının baş taşlarından 23, erkek başlarından 15 adet tespit edilebilmiştir. Diğerleri ayak taşıdır. Çevre duvarına gömülmüş mezar taşları hazirenin durumunu gözler önüne serer.

Bu çalışmada mezar taşlarının müze envanter numaralarının karşısına proje müellifinin envanter numaraları yazılmış ve sıralama proje müellifinin numarasına göre yapılmıştır. Müze ve proje müellifine

göre eşleştirilemeyen taşlar en son kısımda belirtilmiştir. Bazı ayak taşlarının da numaraları metnin sonunda verilmiştir. Mezar taşlarına ait yükseklik, genişlik ve en ölçüleri proje müellifince ayrı bir tablo halinde hazırlanmış ve santimetre değerinden taşların ölçüleri belirtilmiştir. Bu tablo, taşların ölçülerinin karşılaştırmasında kolaylık sağlanması için sunulmaktadır.

Müze Envanter No: 14/**Proje Müellif Envanter No:** 5 (Fotoğraf 40)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Başlık kısmı günümüzde mevcut değildir. Boyun kısmı kesik koni biçimlidir. Omuz kısmı düzdür. Yazıları beş adet kartuş içine diyagonal şekilde yazılmıştır.

Okunuşu: 1- Ah mine'l mevt

2- Katib İbrahim Efendinin

3- Mahtumu esseyyid Hamid (?) Beğin

4- Rûhiçün Fâtiha

Sene 1250/miladi 1834-1835

Müze Envanter No: 7/**Proje Müellif Envanter No:** 6 (Fotoğraf 41)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Başlık kısmı günümüzde mevcut değildir. Boyun kısmı haraptır. Omuz kısmı kademelidir. Yazıları kartuşsuz ve diyagonal şekilde yazılmıştır.

Okunuşu: 1- Ah mine'l mevt

2- Hacı Muhammed

3- Oğlu Ahmed

4- Rûhuna Fâtiha

Sene 1227/miladi 1812

Müze Envanter No: 23/**Proje Müellif Envanter No:** 7 (Fotoğraf 42)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Başlık kısmı günümüzde mevcut değildir. Boyun kısmı kesik koni biçimlidir. Omuz kısmı kademelidir. Yazıları kartuşsuz ve diyagonal şekilde yazılmıştır.

Okunuşu: 1- Ah mine'l mevt

2- Pirinci(?) Hacı Mustafa

3- Mahtumu Muhammed rûhuna

4- Fâtiha sene 1234/miladi 1818-1819

Müze Envanter No: 13/**Proje Müellif Envanter No:** 8 (Fotoğraf 43)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Başlık kısmı günümüze ulaşamamıştır. Boyun kısmı haraptır. Omuz bölümü kademelendirilmiştir. Yazıları diyagonal şekilde yazılmıştır.

Okunuşu: 1- Ah mine'l mevt

2- Hacı Muhammed

3- Oğlu Mustafa

4- Rûhuna Fâtiha

Sene 1227/miladi 1812

Müze Envanter No: 4/**Proje Müellif Envanter No:** 9 (Fotoğraf 44)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Başlık kısmı günümüze ulaşamamıştır. Boyun kısmı kesik koni biçimlidir. Omuz bölümü kademelendirilmiştir. Yazıları diyagonal şekilde yazılmıştır.

Okunuşu: 1- Ah mine'l mevt

2- Sabık mahtumu Hacı Muhammed Ağa

3- Kerimesi Hadice Kadın

4- Rûhuna Fâtiha

Sene 1232/miladi 1816-17

Müze Envanter No: 10/**Proje Müellif Envanter No:** 12 (Fotoğraf 45)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Tepeliği üçgen alınlıklıdır. Alınlık içine dört adet türbe ve ağaçlar tasvir edilmiştir. Gövdesinde diyagonal yazılan beş adet kartuş üstte yuvarlak kemerli çerçeve içine alınmıştır.

Okunuşu: 1- Hüve'l-mûin

2- Kürd İbrahim Ağa

3- Kerimesi merhûme

4- Sakine rûhuna Fâtiha

5- Sene 1227/miladi 1812

Müze Envanter No: 22/**Proje Müellif Envanter No:** 13 (Fotoğraf 46)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Başlığı günümüze ulaşmamıştır. Boyun kısmı kırıktır. Omuz kısmı kademelidir. Yazılar kartuşsuz ve diyagonal yazılmıştır.

Okunuşu: 1- Sene 1192/miladi 1778

2- Merhûm ve mağfûr

4- Meftune Kadın

5- rûhiçün Fâtiha

Müze Envanter No: 56/**Proje Müellif Envanter No:** 14 (Fotoğraf 47)

Mezar Taşının Özellikleri: Ayak taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Tepeliği üçgen şekillidir. Servi ağacının iki yanında birer adet lale motifi yer alır. Servi ağacının gövdesi ve dalları ayrıntılı olarak işlenmiştir. Kompozisyon oyma tekniklidir.

Müze Envanter No: 21/**Proje Müellif Envanter No:** 15 (Fotoğraf 48)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Tepeliği üçgen şekillidir. Alınlığında ortadaki çiçek ve yaprak motiflerini dıştan kıvrım dallar ile üstte ortada lotus benzeri motif çevrelemektedir. Diyagonal tarzda yazılan yazılar yuvarlak kemerli çerçeve içine alınmıştır.

Okunuşu: 1- Hüve'l-Mu´în

2- Nâzeninim gitdi cennet bâğına

3- Fırâkını kodu vâlideyni cânına

4- Zügürd Hacı Yusuf Ağa

5- Kerîmesi merhûme Hadîce

6- Rûhuna Fâtiha

Sene 1227/miladi 1812

Müze Envanter No: 28/**Proje Müellif Envanter No:** 17 (Fotoğraf 49)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Tepeliği üçgen şekillidir. Alınlığında cami, minare ve muhtemelen türbe tasviri yer alır. Ayrıntılı işleme dikkati çeker. Diyagonal şekilde yazılan yazılar at nalı kemerli çerçeve içine alınmıştır. Kemerin köşeleri palmet motifi ile bezenmiştir.

Okunuşu: 1- Hüve'l Hâllâku'l-Bâkî

2- Ziyâretden murâd bir du'âdır

3- Bugün banâ ise yârın sanâdır

4- ……. Molla Muhammedin

5- …… Zeliha Kadın rûhuna

6- Fâtiha Sene 1220/miladi 1805-6

Müze Envanter No: 2/**Proje Müellif Envanter No:** 18 (Fotoğraf 50)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Hotoz şeklinde başlığa sahiptir. Boyun kısmı silindirik şekillidir. Omuz kısmı kademelidir. Kartuş içindeki yazılar diyagonal tarzda düzenlenmiştir.

Okunuşu: 1- Hüve'l hayyüllezî la yemûtü

2- Sirvi (?) Hamamcı Hacı Süleyma

3- nın kerime-i pâkizesi merhûmete

4- ve mağfûrete leha Âyişe

5- Kadın rûhiçün Fâtiha

6-Sene 1194/miladi 1780

Müze Envanter No: 8/**Proje Müellif Envanter No:** 21 (Fotoğraf 51)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Başlığı alınmıştır. Boyun bölümü kesik koni biçimlidir. Yazılar tek çerçeve içinde verilmiştir.

Okunuşu: 1- Merhûm ve mağfûr

2- Karayazıcı

3- Ömer Efendi

4-İbn Hüseyin

5- Ağa Muhammed Ağa

6- Rû (Rûhuna kelimesi kısaltılmış) Fâtiha

Sene 1151/miladi 1738

Müze Envanter No: 44/**Proje Müellif Envanter No:** 25 (Fotoğraf 52)

Mezar Taşının Özellikleri: Ayak taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Baş ve boyun kısımları yuvarlak olup kademelendirilmiştir. Omuz bölümü de kademeli işlenmiştir. Süslemesizdir.

Müze Envanter No: 18/**Proje Müellif Envanter No:** 26 (Fotoğraf 53)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Başlığı alınmıştır. Boyun bölümü silindirik şekillidir. Omuz kısmında birer yumurta dolgusu işlidir. Yazılar kartuşla bölünmemiştir.

Okunuşu: 1- Merhûm ve mağfûr

2- Karayazıcı Ömer

3- Efendi oğlu

4-Hüseyin

5- Ağanın

6- Odalığı (?) kadın

7- Hadice

8-Rûhuna Fâtiha ….

(Tarih kısmı toprak altında)

Müze Envanter No: 67/**Proje Müellif Envanter No:** 27 (Fotoğraf 54)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Üst kısmı kırık durumdadır. Beş satırı kalabilmiştir. Yazılar kartuş içinde ve diyagonal tarzda yazılmışlardır.

Okunuşu: 1- Ziyâretden …. (Kırık) (Tamamlaması: murâd bir duʿâdır)

2- Bugün banâ ise yârın sanâdır

3- Merhûm ve mağfûr ……. Hacı

4- Osman oğlu Hacı Muhammed

5- rûhiçün Fâtiha sene 1220 (?)/miladi 1805-6 (?)

Müze Envanter No: A8/**Proje Müellif Envanter No:** 29 (Fotoğraf 55)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Gövdenin yarısından yukarısı kırıktır. Yazılar kartuşsuz ve düz olarak yazılmıştır.

Okunuşu: 1- beg zâde Hatun

2- rûhiçün Fâtiha

3- fi (?) sene 1173/miladi 1759 …

Müze Envanter No: 9/**Proje Müellif Envanter No:** 41 (Fotoğraf 56)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Başlık bölümü yoktur. Boyun kısmı üstte kırıktır. Alt kesiminde kemerli verilmeye çalışılmıştır. Omuz, düz şekillendirilmiştir. Kartuşlar içinde beş satırlık yazı bulunur.

Okunuşu: 1- Âh min'el-mevt

2-Merhûm ve mağfûr

3-Hamamcı oğlu Süleyman

4-Rûhuna Fâtiha

Sene 1211/miladi 1796-1797

Müze Envanter No: 68/**Proje Müellif Envanter No:** 42 (Fotoğraf 57)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Baş ve boyun kısımları kırıktır. Kartuşlar içindeki diyagonal yazılan yazıların son dört satırı okunmaktadır.

Okunuşu: 1- Âh min'el-mevt

2-Körün/Gören/Küren (?) İbrahim Ağa

3- Oğlu Şerif

4- Muhammed rûhuna Fâtiha…

Sene 1227/miladi 1812

Müze Envanter No: 39/**Proje Müellif Envanter No:** 52 (Fotoğraf 58)

Mezar Taşının Özellikleri: Ayak taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Sivri kemer alınlıklıdır. Süslemesizdir.

Müze Envanter No: 5/**Proje Müellif Envanter No:** 54 (Fotoğraf 59)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Başlığı günümüze ulaşmamıştır. Boyun kısmı kesik koni biçimlidir. Omuz, kademeli yapılmıştır; bir bölümü kırık vaziyettedir. Yazıları kartuş içine alınmamıştır. Diyagonal tarzda yazılmışlardır.

Okunuşu: 1- Âh min'el-mevt

2- Merhûm ve mağfûr

3- Leh Esseyyid Hacı

4- Halil Hâfız Efendi

5- Rûhuna Fâtiha

6-Sene 1235/miladi 1819-1820

Müze Envanter No: 1 /**Proje Müellif Envanter No:** 55 (Fotoğraf 60)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Başlık ve boyun birleşmiş gibidir. Omuz düz tutulmuştur. Kartuş içindeki yazılar diyagonal yerleştirilmiştir.

Okunuşu: 1- Hüve'l-Hallâkul-Bâkî

2- Bakıb …… kabrim taşına

3- Bilmez evvel halim benim …….

4- Antakyalı İsmail

5- Ağa oğlu merhûm

6- Otcu Süleyman Ağa rûhuna

7- Fâtiha sene 1246/Miladi 1830-1831

Müze Envanter No: 3/**Proje Müellif Envanter No:** 56 (Fotoğraf 61)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Başlık ve boyun birleşmiş gibidir. Omuz kısmı düzdür. Yazılar kartuş içine diyagonal şekilde yerleştirilmiştir.

Okunuşu: 1-Hüve'l Hâllâku'l-Bâkî

2- Bağ-ı gülşende bir gonca gül iken

3- Bâd-ı ecel eyledi beni hizân (?)

4- Mekteb-i irfanda bir talebe (?) iken

5- …. ecel eyledi beni viran

6- El hac İbrahim Ağa mahdumu merhûm

7-Şerif Muhammed Ağa rûhıçün Fâtiha

Sene 1242/miladi 1826-1827

Müze Envanter No: 35/**Proje Müellif Envanter No:** 57 (Fotoğraf 62)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Başlık ve boyun birleşmiş gibidir. Boyun kısmının alt köşeleri pahlanmıştır. Omuz kısmı düzdür. Yazılar kartuş içinde değildir.

Okunuşu: 1- Merhûm

2- ve mağfûr

3- El hâc Muhammed

4- rûhuna Fâtiha

5-Sene 1170/miladi 1756-1757

Müze Envanter No: 15/**Proje Müellif Envanter No:** 58 (Fotoğraf 63)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Başlık kısmı sikke gibi işlenmiştir. Boyun bölümü düz ve yüksek tutulmuştur. Omuz bölümünün köşeleri kırılmıştır. Yazılar diyagonal olarak altı adet kartuş içine yerleştirilmiştir.

Okunuşu: 1- Hüve'l Hâllâku'l-Bâkî

2-Âh ile zâr kılarım gençliğime doymadım

3- Hasretâ fâni cihânda tûl-i ´ömür sürmedim

4- Firkata takdir bu imiş ta ezelden bilmedim

5-Merhûm ve mağfûr terzi/Dürzi (?) Ayaz Osman

6-Mahdumu Molla Ali rûhuna Fâtiha

Sene 1270/miladi 1812

Müze Envanter No: 6/**Proje Müellif Envanter No:** 59 (Fotoğraf 64)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Başlık ve boyun kısımları birlikte işlenmiş gibidir. Omuz bölümü iki kademelidir. Yazılar diyagonal olarak beş adet kartuş içine yerleştirilmiştir.

Okunuşu: 1- Hüve'l mûin

2- Nevcivanım gitdi cennet bağına

3- Kaldı firakı vâlideyni cânına

4- Kürt Hacı Yusuf Ağanın

5- Oğlu merhûm Muhammed Emir Ağa

rûhuna Fâtiha sene 1220/miladi 1805-1806

Müze Envanter No: 11 /**Proje Müellif Envanter No:** 60 (Fotoğraf 65)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Başlığı hotoz biçimlidir. Yuvarlak şekilli boyun bölümünde kolye (beşi bir yerde) tasviri dikkati çeker. Omuz kısmının köşeleri pahlanmıştır. Yazıların kartuşları yoktur.

Okunuşu: 1- Merhûm

2- ve mağfûr

3- Kerime/Kermi/Germi (?) Kadın

4- Rûhiçün

5- Fâtiha

6- Sene 1165 mim/miladi 1751-1752

Müze Envanter No: 34/**Proje Müellif Envanter No:** 62 (Fotoğraf 66)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Başlık ve boyun bölümü yoktur. Omuz kısmı yuvarlatılmıştır. Yazılar kartuşlar içine diyagonal şekilde yerleştirilmiştir.

Okunuşu: 1-Hüve'l Hâllâku'l-Bâkî

2-Aldın mı hemanın nakşına

3- Gülşen-i bi-bekadır

4- Mevta ehlini dosta

5- ….. elkade bir duadır

6- Kürd esseyyid katib

7- İbrahim Vassaf

8- Efendi rûhuna Fâtiha

9-Sene 1248/miladi 1832-1833

Müze Envanter No: 12/**Proje Müellif Envanter No:** 65 (Fotoğraf 67)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Başlık kısmı kesik koni biçimlidir. Boyun bölümü yuvarlak şekillidir. Gövdenin sol tarafı biraz harap durumdadır. Yazılar kartuş içinde değildir.

Okunuşu: 1- Merhûm

2- ve mağfûr

3- Karayazıcı Ömer

4- Efendi oğ (lu)

5- Mahmud rû

huna

5- Fâtiha sene 1133/miladi 1720-1721

Müze Envanter No: 19 /**Proje Müellif Envanter No:** 66 (Fotoğraf 68)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Kadın mezar taşıdır. Hotoz şeklinde başlığı vardır. Boyun kısmı yuvarlaktır. Omuz bölümü düzdür. Yazıların kartuşları yoktur.

Okunuşu: 1- Allah bâki

2- Genç Ağanın kethüda

3- sı Osman Ağanın

4- Kerimesi Safiye rûhuna

5- Fâtiha Sene 1192/miladi 1778-1779

Müze Envanter No: 26/**Proje Müellif Envanter No:** 67 (Fotoğraf 69)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Başlık kısmı küçük bir yuvarlak şeklinde boynun üzerinde yer alır. Boyun bölümü yuvarlak biçimlidir. Omuz kısmı pahlanmıştır. Yazılar kartuşsuzdur.

Okunuşu: 1- Merhûm ve mağfûr

2-Karayazıcının

3-leha Âişe

4-Kadının

5-Rûhuna

6- Fâtiha

7- Sene 1133/Miladi 1720-1721

Müze Envanter No: 29/**Proje Müellif Envanter No:** 70 (Fotoğraf 70)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Başlığı yoktur. Boyun kısmı silindirik şekilli ve iki kademelidir. Omuz bölümü düzdür. Yazılar kartuşsuzdur.

Okunuşu: 1- 1185/miladi 1771

2-Merhûm ve mağfûr

3- ……zâde

4- …… Muhammed Ağa

5-Rûhuna Fâtiha…

Müze Envanter No: 6 ?/**Proje Müellif Envanter No:** (Fotoğraf 71)

Mezar Taşının Özellikleri: Ayak taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Sivri kemer alınlıklıdır. Süslemesizdir.

Müze Envanter No: A16/**Proje Müellif Envanter No:** (Fotoğraf 72)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Gövdenin üst kısmı kırıktır. Son üç satır okunabilmektedir.

Okunuşu: 1- (o)ğlu Halil Ağa

2- rûhiçün el-Fâtiha

3- fi sene 37 (?)

Duvara dayalı ve ters duran mezar taşı:

Müze Envanter No: /Proje Müellif Envanter No: (Fotoğraf 73)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Gövdenin üst kısmı kırıktır. İki satırı kalabilmiştir.

Okunuşu: 1- ……

2- sene 1232/miladi 1816-1817

Duvara dayalı duran mezar taşı:

Müze Envanter No: 24 /**Proje Müellif Envanter No:** (Fotoğraf 74)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Başlığı sikke tarzındadır. Boyun kısmının köşeleri pahlanmıştır. Omuz düz tutulmuştur. Yazıları kartuşsuzdur.

Okunuşu: 1- Hüve'l Hâllâku'l-Bâkî

2- Ziyâretden murâd bir duʿâdır

3- Bugün banâ ise yârın sanâdır

4- Merhûm ve mağfûr leh Atar

5- başı Hacı İlyaszade

6-El hac Ahmed rûhiçün Fâtiha

6- Sene 1180 …/miladi 1766-1767

Müze Envanter No: A2/**Proje Müellif Envanter No:** (Fotoğraf 75)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Tepeliği üçgen alınlıklıdır. Alınlık yüzeyi kabartma teknikli çiçek ve yaprak motifleri ile bezenmiştir. Gövdede yedi satır görülebilmektedir. Yazı bölümü üstte yuvarlak kemerlidir. Kemer köşeliklerine çiçek motifleri işlenmiştir. Kartuş içindeki yazılar diyagonal yerleştirilmiştir. Alt kısmı toprağa gömülüdür.

Okunuşu: 1- Hüve'l-Hallâkul-Bâkî

2- Terk-i dünyamı garka battı ol nazeninim

3- Gençliğine doymadı hiçbir murada ermedi

4- Hak Teâlâ kabrini Firdevs-i cennet eylesün

5- Rûhi içün okuyub bir Fâtiha-i ihsan eylesün

6- el hâc Mustafa Ağa zevcesi …….

7- ……. kerimesi merhûme

Müze Envanter No: 33 /**Proje Müellif Envanter No:** (Fotoğraf 76)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Tepeliği sivri kemerlidir; alınlığının yüzeyi palmet ve rumi motifleri ile bezenmiştir. Yuvarlak kemerli çerçeve içine alınan yazılar diyagonal biçimde yazılmıştır; kartuşları yoktur.

Okunuşu: 1- Ah mine'l mevt

2- …… tci el hâc Mustafa

3- Ağanın kerimesi merhume Fatma

4- Kadın ruhuna Fâtiha

5- Sene 1232 mim/miladi 1816-1817

Müze Envanter No: 32 (?)/**Proje Müellif Envanter No:** (Fotoğraf 77)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Başlık kısmı günümüze ulaşmamıştır. Boyun kısmı kesik koni biçimlidir. Omuz kısmı düz tutulmuştur. Yazılar beş adet kartuş içindedir. Diyagonal yazılmışlardır.

Okunuşu: 1- Hüve'l Hâllâku'l-Bâkî

2-Merhum büyük (?) Hamamcı Hacı

3- İbrahim Ağanın kerimesi merhume

4- Âişe Kadın rûhuna Fâtiha

5- Sene 1247/miladi 1831-1832

Müze Envanter No: A13/**Proje Müellif Envanter No:** (Fotoğraf 78)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Üst kısmı kırılmıştır. Dört adet kartuş içine diyagonal şekilde yazı yazılmıştır.

Okunuşu: 1- Merhûm ve mağfûr

2- Osman zâde Hacı Mustafa …(kırık)

3- rûhiçün Fâti(ha) (kırık)

Sene 1251/miladi 1835-1836

Müze Envanter No: 66/**Proje Müellif Envanter No:** (Fotoğraf 79)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Tepeliği üçgen şekillidir. Alınlığında palmet ve rumi motifi işlidir. Kartuşlara bölünerek diyagonal şekilde yazılan yazılar yuvarlak kemerli bir çerçeve içinde yer almaktadır.

Okunuşu: 1-Ah mine'l mevt

2- Hoçalı (?) esseyyid el Hâc İbrahim

3- Ağanın kerimesi ……..

4- Kadın rûhiçün Fâtiha

5- sene 1235/miladi 1819-1820

Müze Envanter No: 16/**Proje Müellif Envanter No:** (Fotoğraf 80)

Mezar Taşının Özellikleri: Baş taşı/şahidesidir. Mermerdendir. Başlığı sikke şeklindedir. Omuz kısmı düzdür. Yazılar kartuşlar içine diyagonal şekilde yazılmıştır.

Okunuşu: 1-Ah mine'l mevt

2- El Hâc Osman zâde el Hâc Mustafa

3- Ağanın mahdumu merhum

4- Ahmed Efendi rûhuna

5- Fâtiha sene 1237/miladi 1821-1822

Müze Envanter No: 63/**Proje Müellif Envanter No:** 30

Mezar Taşının Özellikleri: Mermerden ayak şahidesidir.

Müze Envanter No: 17/**Proje Müellif Envanter No:** 11

Mezar Taşının Özellikleri: Mermerden ayak şahidesidir.

Müze Envanter No: 59/**Proje Müellif Envanter No:** 50

Mezar Taşının Özellikleri: Mermerden ayak şahidesidir.

Müze Envanter No: 42/**Proje Müellif Envanter No:** 51

Mezar Taşının Özellikleri: Mermerden ayak şahidesidir.

Müze Envanter No: 57/**Proje Müellif Envanter No:** 49

Mezar Taşının Özellikleri: Mermerden ayak şahidesidir.

TÜRBE VE HAZİREDE YER ALAN MEZAR TAŞLARININ KORUNMASINA İLİŞKİN ÖNERİLER

Alihan Oğlu İsmail Türbesi, Efeler ilçesinin merkezindeki Aydınoğulları Beyliği'nden kalabilen tek türbedir. XIV. yüzyılda kentin bu bölümlerinin kullanımını göstermesi bakımından değer taşımaktadır. Mimar Şebnem Çekici tarafından rölöve, restitüsyon, restorasyon projeleri hazırlanmış ve ilgili koruma kurulundan onaylanmıştır. Uygulamasının da yapının özgünlüğünü koruyarak gerçekleştirileceği ümidindeyiz. Hazire zemininde yapılacak çalışmalar çevre düzenlemesine katkı sağlayacaktır.

Türbenin içindeki ve haziresindeki mezar taşları onarımlar nedeniyle özgün yerlerinden kaldırılmıştır. Türbe içinde sarık, fesli sarık gibi başlıklar korunma altına alınmış olmakla birlikte bakımsızlıkları ortadadır. Öncelikle hazirenin ve türbenin düzenli bakımı sağlanmalıdır. Bunun için türbede bir türbedarın görevlendirilmesi gerekmektedir.

Çevre duvarlarının veya yakın binaların belirli noktalarına türbe ve hazireyi kontrol altına alabilecek kameralar yerleştirilmelidir. Mezar taşlarının eğitimsiz ve kötü amaçlı kişilerce kırılması veya çalınması engellenmelidir.

Günümüzde haziredeki mezar taşları geçici olarak sıralanmıştır. Ayak ve baş taşlarının yerleri değiştirilmiştir. Bir iki mezarın yeri orijinal haldedir. Malzeme analizlerinin yapılması, mezar taşlarının ölçülerinin karşılaştırılması, yazı karakterlerinin kontrol edilmesi, işçilik özeliklerinin tespiti, baş ve ayak taşlarını eşleştirebilmek bakımından yardımcı olacaktır. Müzeye götürülen mezar taşlarının yerinde korunması önem taşımaktadır.

Mezar taşlarının yanlarına görünümü bozmayacak şekilde yazılarının içeriklerinin belirtildiği küçük levhalar konulabilir. Mezar taşının kime ait olduğu Osmanlı Türkçesi veya Arapça bilmeyenler tarafından kolaylıkla anlaşılabilir.

Mezar taşlarından kırılanların parçaları saklanıp korunabilmişse tümlemesine gidilmesi yerinde olacaktır. Yağmur, güneş, rüzgâr vb doğa olaylarının mezar taşları üzerinde olumsuz etkileri bilinmektedir. Kristalleşme, renk değiştirme, kırılma vb konuları düşünerek etkileyici koruma sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Akın, Himmet, Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma, Ankara, 1968.

Armağan, A. Munis, Belgelerle Beylikler Devrinde, İzmir, 1983.

Armağan, A. Munis, Ege'nin Gizli Tarihi Horasaniler, Tüze Yayıncılık, Ankara, 2011.

Deniz, Bekir, "Tire Köylerinde Mimari", Türk Kültüründe Tire, Ankara, 1994, s. 126-127, Res. 11-12, Plân 7.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi-Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672), C. 9, İstanbul, 1935.

Gökbel, Asaf; Şölen, Hikmet, Aydın İli Tarihi Eski Zamanlardan Yunan İşgaline Kadar, Cilt I, Ahmed İlhan Basımevi, 1936.

Önkal, Hakkı,Tire Türbeleri, Ankara, 1991.

Orhan Cezmi Tuncer, Anadolu Kümbetleri 2 –Beylikler ve Osmanlı Dönemi-Kayseri İline Kadar, Ankara, 1991.

Ünlü, Seyfettin (Ed.), Aydın Hatırası: Zamanlar/Mekânlar/İnsanlar, Ankara.

Yener, Emin; Özkan, Mustafa Kenan, "Aydın Merkez Alihan Oğlu İsmail Türbesi Yanındaki Roma Mezarı Kurtarma Kazısı 1996", VIII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri (Ayrı Basım), Ankara, 1997, s. 219-233.

Zülkadiroğlu, Ayşe; Mustafa Büyükkolancı, Duydu Tüzin, Bekir Tuluk, Feride Kat (Haz.), İzmir Kültür Envanteri SELÇUK, TC İzmir Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, İzmir, 2001.

EKLER

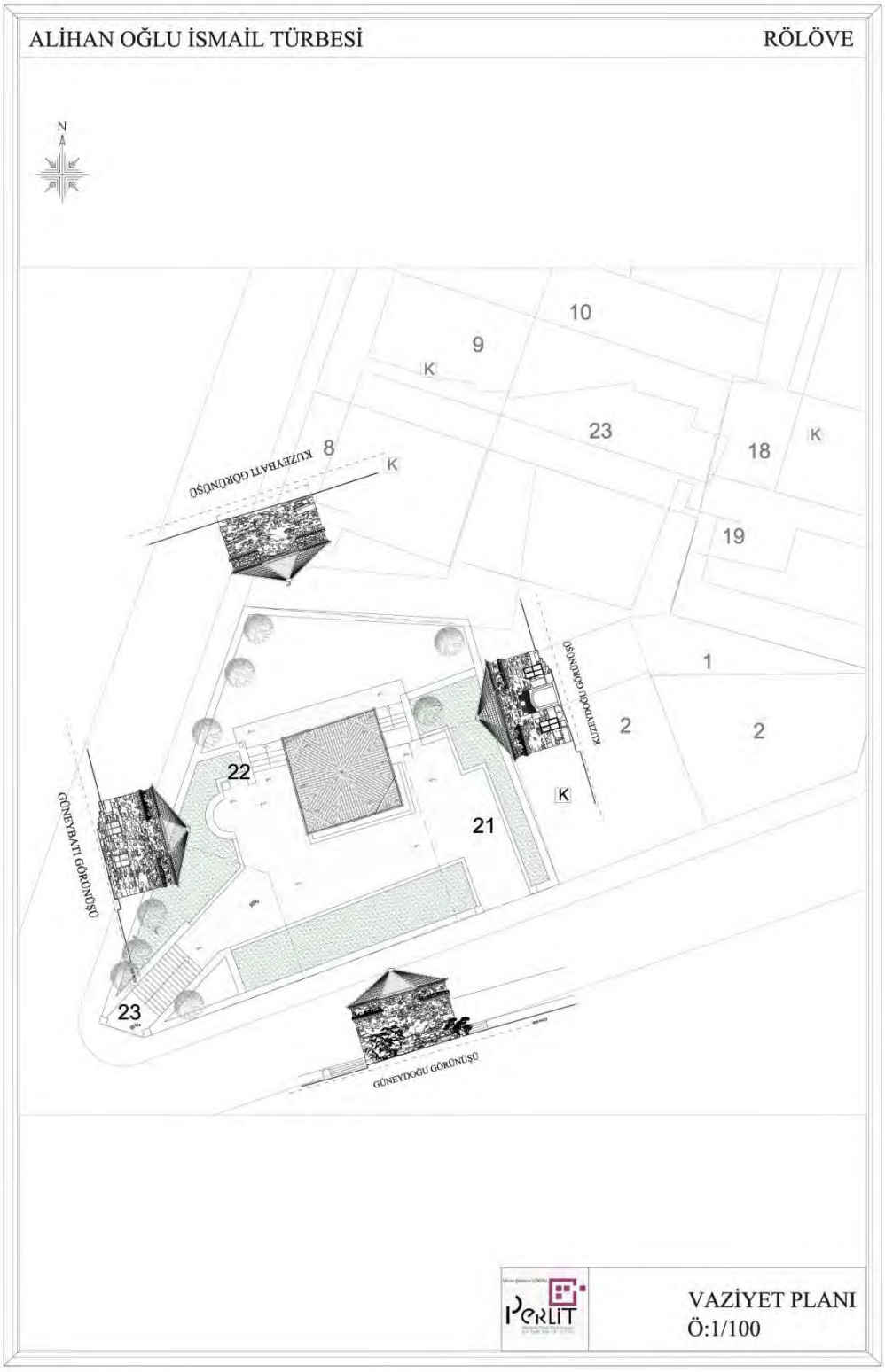

Şekil 1- Alihan Oğlu İsmail Türbesi Vaziyet Planı (Çizim: Y. Mimar Şebnem Çekici)

Fotoğraf 1- Alihan Oğlu İsmail Türbesi, batı yönünden genel görünümü (2017).

Fotoğraf 2- Alihan Oğlu İsmail Türbesi, güneybatı cephesi
(17.01.1988, Aydın Eski Eserleri Sevenler Derneği Arşivi).

Fotoğraf 3- Alihan Oğlu İsmail Türbesi, doğu cephesindeki giriş.
(17.01.1988, Aydın Eski Eserleri Sevenler Derneği Arşivi).

Fotoğraf 4- Alihan Oğlu İsmail Türbesi, güneybatı cephesi (Ekim 1994).

Fotoğraf 5- Alihan Oğlu İsmail Türbesi, güneydoğu cephesi (Ekim 1994).

Fotoğraf 6- Alihan Oğlu İsmail Türbesi, kuzeydoğu cephesi (Ekim 1994).

Fotoğraf 7- Alihan Oğlu İsmail Türbesi, doğu cephesindeki giriş (Ekim 1994).

Fotoğraf 8- Alihan Oğlu İsmail Türbesi, içten güneydoğu köşesindeki tromp (Ekim 1994).

Fotoğraf 9- Alihan Oğlu İsmail Türbesi, Alihan Oğlu İsmail Türbesi, içten güneydoğu köşesindeki tromp (Ekim 1994).

Fotoğraf 10- Alihan Oğlu İsmail Türbesi, içten kuzey duvarının görünümü (Ekim 1994).

Fotoğraf 11- Alihan Oğlu İsmail Türbesi, hazirenin bir bölümünden görünüş (Ekim 1994).

Fotoğraf 12- Alihan Oğlu İsmail Türbesi, batı yönünden genel görünüm ve yıkılan hazire duvarı (Emin Yener-Mustafa Kenan Özkan, Agm, s. 223, Res. 4)

Fotoğraf 13- Alihan Oğlu İsmail Türbesi, güneydoğu yönünden genel görünüm
(Emin Yener-Mustafa Kenan Özkan, Agm, s. 223, Res. 3)

Fotoğraf 14- Alihan Oğlu İsmail Türbesi, kuzeybatı yönünden genel görünüm
(Çevre düzenlemesi öncesi, Haziran 1994)

Fotoğraf 15- Alihan Oğlu İsmail Türbesi, batı yönünden genel görünüm.

Fotoğraf 16- Alihan Oğlu İsmail Türbesi, avlunun güneyindeki giriş.

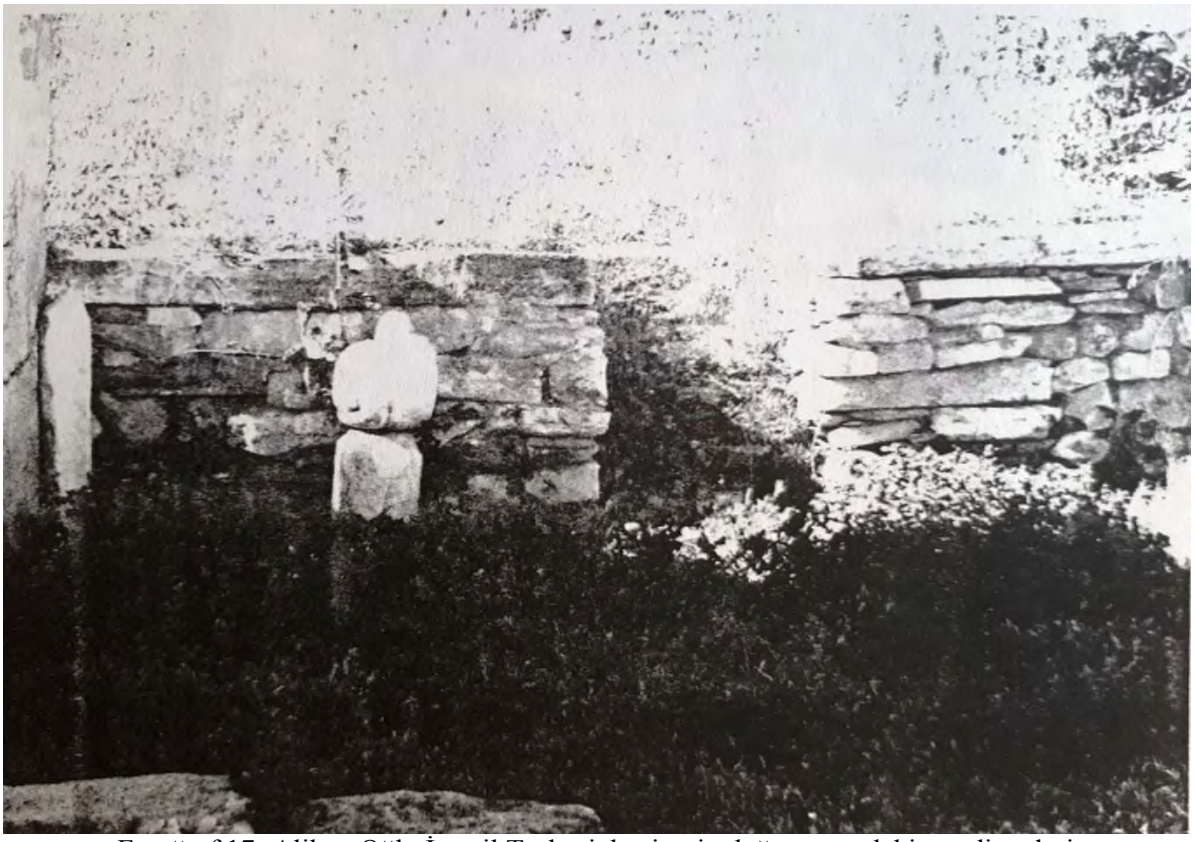

Fotoğraf 17- Alihan Oğlu İsmail Türbesi, hazirenin doğu yönündeki merdivenleri
(17.01.1988, Aydın Eski Eserleri Sevenler Derneği Arşivi)

Fotoğraf 18- Alihan Oğlu İsmail Türbesi, hazirenin doğu yönündeki merdivenleri.

Fotoğraf 19- Alihan Oğlu İsmail Türbesi, haziresi. Doğudan batı yönüne bir bakış.

Fotoğraf 20- Alihan Oğlu İsmail Türbesi, haziresi. Batıdan doğu yönüne bir bakış.

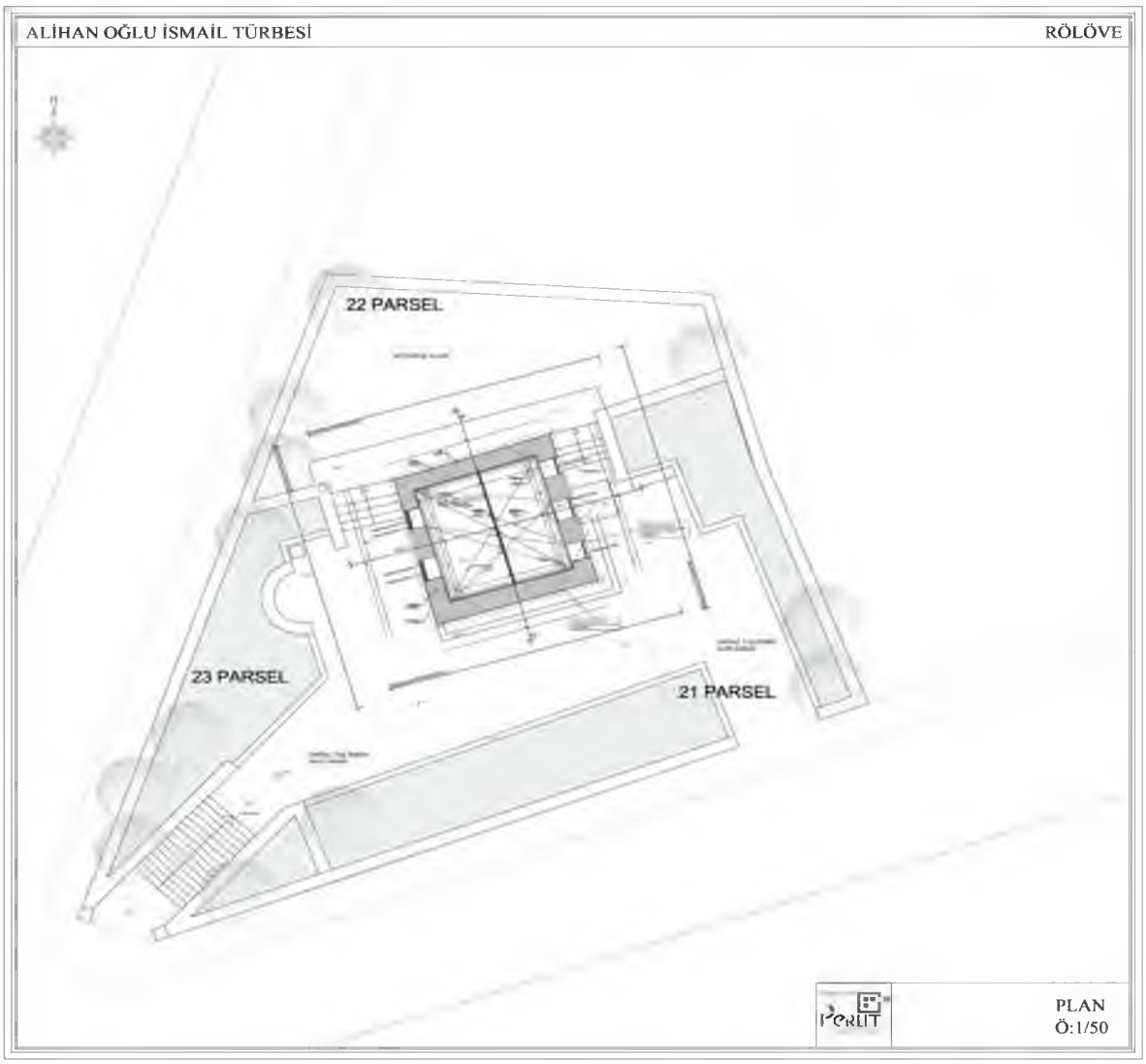

Şekil 2- Alihan Oğlu İsmail Türbesi planı (Çizim: Y. Mimar Şebnem Çekici)

Fotoğraf 21- Alihan Oğlu İsmail Türbesi, kuzeydoğu cephesi.

Fotoğraf 22- Alihan Oğlu İsmail Türbesi, güneybatı cephesi.

Fotoğraf 23- Alihan Oğlu İsmail Türbesi, içten batı duvarındaki geçiş unsurlarının görünümü.

Fotoğraf 24- Alihan Oğlu İsmail Türbesi, içten türbenin batı yönündeki mezarların görünümü.

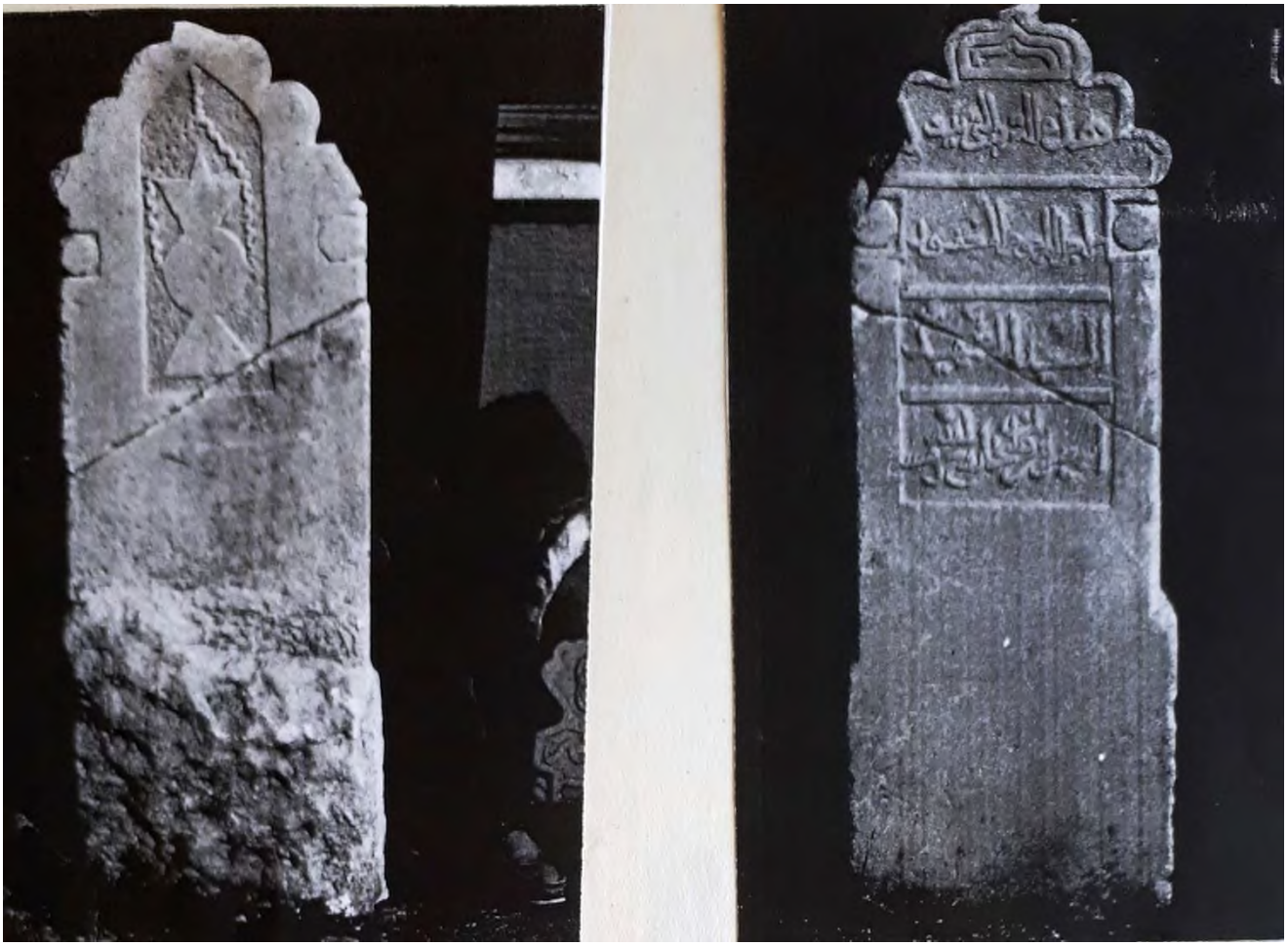

Fotoğraf 25- Alihan Oğlu İsmail'in mezarının taşı (Müze Envanter No: 3146)
Soldaki fotoğraf taşın arka, sağdaki fotoğraf ön yüzüne aittir
(Mustafa Kenan Arşivi).

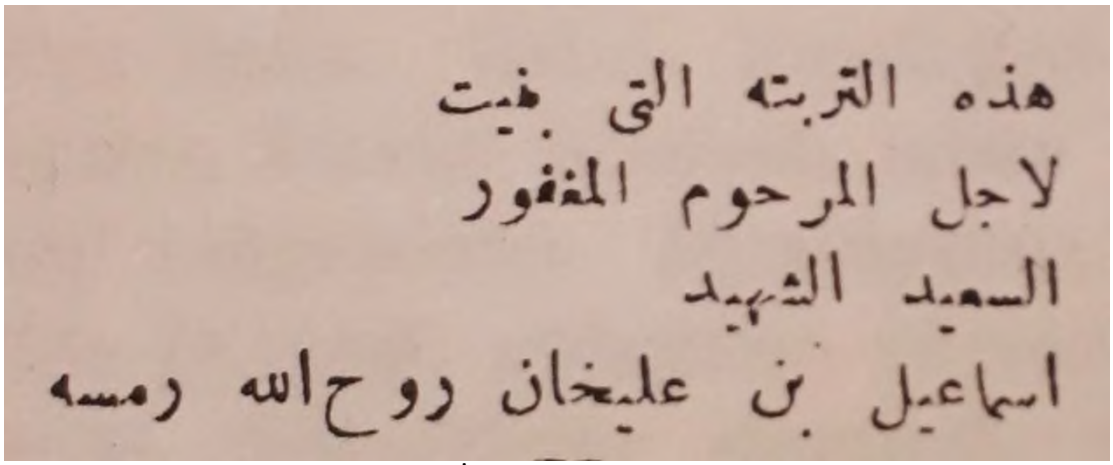

Fotoğraf 26- Alihan Oğlu İsmail'in mezar taşındaki yazının okunuşu
(Müze Envanter No: 3146), (Gökbel-Şölen, 1936)

Fotoğraf 27- Alihan Oğlu İsmail Türbesi'nden müzeye kaldırılan mezar taşının arka yüzü (Envanter No: 3145).
(Mustafa Kenan Arşivi).

Fotoğraf 28- Alihan Oğlu İsmail Türbesi'nden müzeye kaldırılan mezar taşının ön yüzü (Envanter No: 3145).
(Mustafa Kenan Arşivi).

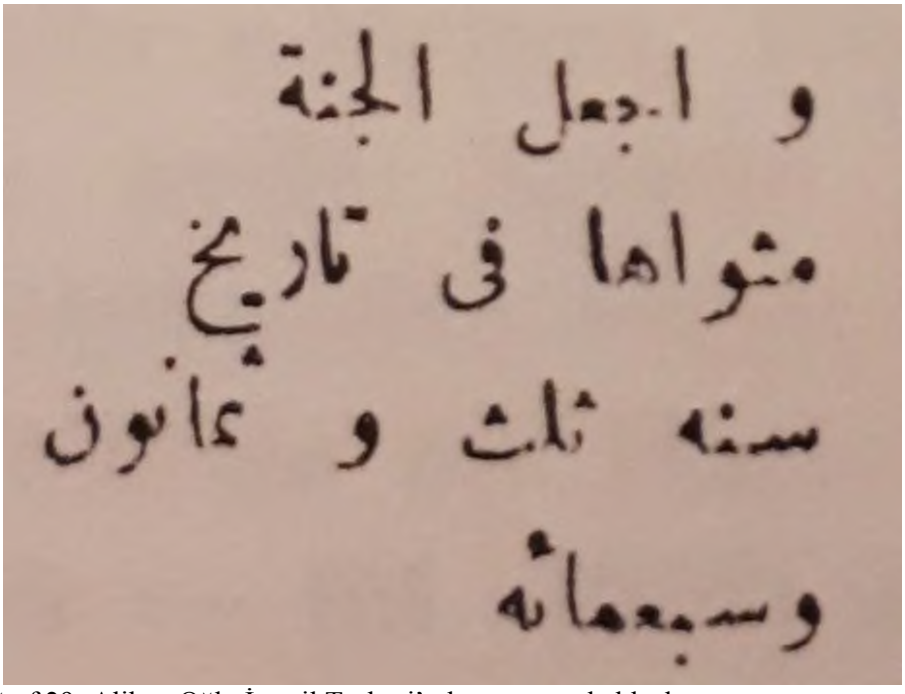

Fotoğraf 29- Alihan Oğlu İsmail Türbesi'nden müzeye kaldırılan mezar taşının ön yüzü (Envanter No: 3145), (Gökbel-Şölen, 1936)

Fotoğraf 30- Alihan Oğlu İsmail Türbesi'nin müzeye kaldırılan mezar taşlarından birisinin ön yüzü (Mustafa Kenan Arşivi).

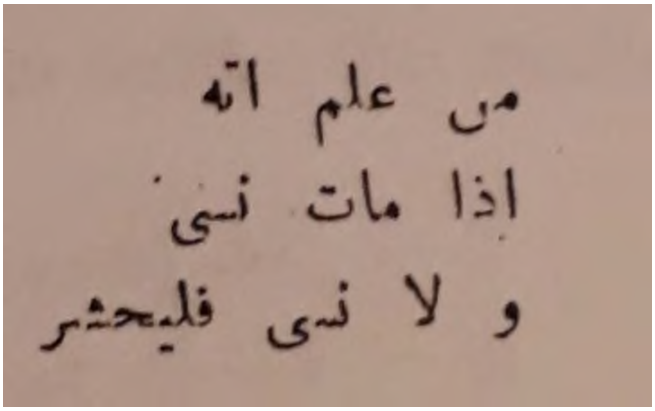

Fotoğraf 31- Alihan Oğlu İsmail Türbesi'nin müzeye kaldırılan mezar taşının ön yüzündeki yazı
(Gökbel-Şölen, 1936)

Fotoğraf 32- Alihan Oğlu İsmail Türbesi'nin müzeye kaldırılan mezar taşlarından birisi.
Soldaki taşın ön yüzü, sağdaki arka yüzüdür.
(Mustafa Kenan Arşivi).

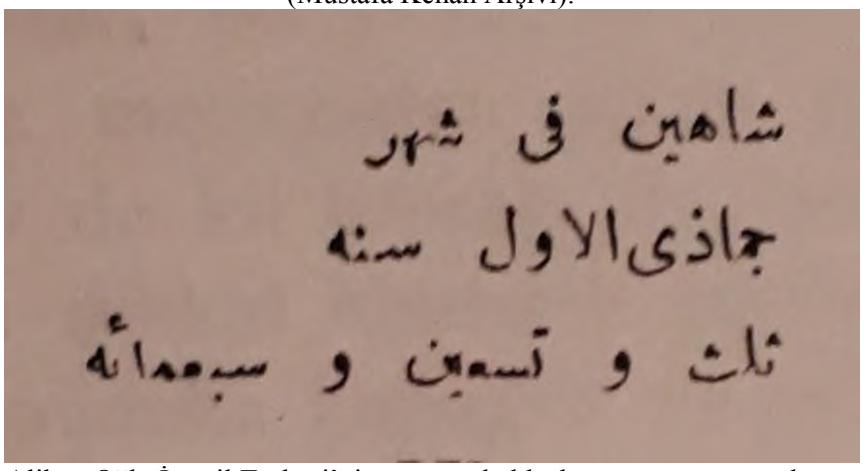

Fotoğraf 33- Alihan Oğlu İsmail Türbesi'nin müzeye kaldırılan mezar taşının arka yüzündeki yazı.
(Gökbel-Şölen, 1936)

Fotoğraf 34- İzmir, Tire, Anonim Türbe (İsa Baba Türbesi)
(Hakkı Önkal, Tire Türbeleri…., s. 89).

Fotoğraf 35- İzmir, Tire, Hacı Fakih Türbesi
(Hakkı Önkal, Tire Türbeleri …., s. 96).

Fotoğraf 36- İzmir, Selçuk, Ayasuluk Kitaplığı.

Fotoğraf 37- Türbe ve haziresinin 1927-28 yılları arasındaki görünümü.
(Seyfettin Ünlü (Ed.), **Aydın Hatırası: Zamanlar/Mekânlar/İnsanlar**, Ankara, 2007, s. 53)

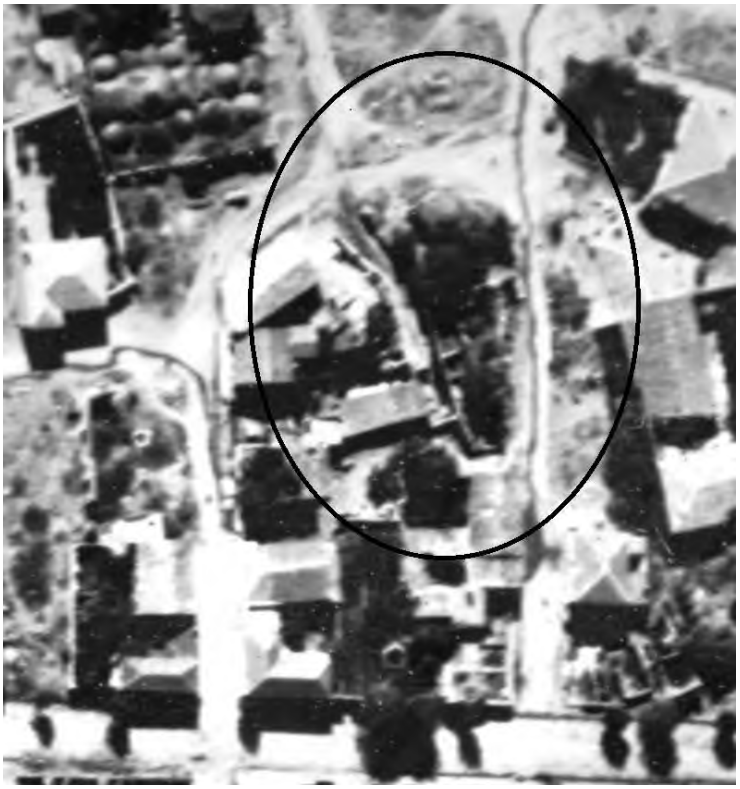

Fotoğraf 38- 1937 yılı hava fotoğrafından bir ayrıntı.
(Aydın Büyükşehir Belediyesi Arşivi)

Fotoğraf 39- Alihan Oğlu İsmail Türbesi haziresindeki mezar taşlarından genel bir görünüm.

Fotoğraf 40

Fotoğraf 41

Fotoğraf 42

Fotoğraf 43

Fotoğraf 44

Fotoğraf 45

Fotoğraf 46

Fotoğraf 47

Fotoğraf 48

Fotoğraf 49

Fotoğraf 50

Fotoğraf 51

Fotoğraf 52

Fotoğraf 53

Fotoğraf 54

Fotoğraf 55

Fotoğraf 56

Fotoğraf 57

Fotoğraf 58

Fotoğraf 59

Fotoğraf 60

Fotoğraf 61

Fotoğraf 62

Fotoğraf 63

Fotoğraf 64

Fotoğraf 65

Fotoğraf 66

Fotoğraf 67

Fotoğraf 68

Fotoğraf 69

Fotoğraf 70

Fotoğraf 71

Fotoğraf 72

Fotoğraf 73

Fotoğraf 74

Fotoğraf 75

Fotoğraf 76

Fotoğraf 77

Fotoğraf 78

Fotoğraf 79

Fotoğraf 80

ALİHANOĞLU İSMAİL TÜRBESİ HAZİRE ALANI İNCELEMESİ						
PROJE ENV. NO	**MÜZE ENV. NO**			**EN**	**BOY**	**DER.**
1				*43*		*8*
2				*31*		*8*
3				*21*		*8*
4				*19*		*8*
5	*19*			*24*	*55*	*8*
6	*7*			*19*	*54*	*8*
7	*23*			*20*	*39*	*8*
8	*13*			*21*	*49*	*8*
9	*4*			*25*	*56*	*8*
10				*22*		*7*
11	*17*			*21*	*51*	*8*
12	*10*			*21*	*53*	*8*
13	*22*			*26*	*42*	*7*
14	*56*			*34*		*8*
15	*21*			*36*		*8*
16	*30*			*32*		*8*
17	*28*			*32*		*8*
18	*2*			*25*	*63*	*7*
19	*58*			*25*	*52*	*8*
20	*65*			*22*	*57*	*7*
21	*8*			*15*	*38*	*7*
22				*8*		*8*
23				*25*		*8*
24				*8*		*8*
25	*44*			*18*	*52*	*7*
26	*18*			*16*	*42*	*7*
27	*67*			*31*		*8*
28				*28*		*8*
29	*A8*			*23*		*7*
30	*63*			*37*		*7*
31	*50*			*36*		*8*
32	*91*			*31*		*8*
33	*37*			*24*		*8*
34	*22*			*22*		*8*
35	*43*			*22*		*8*
36	*54*			*34*		*7*
37	*52*			*23*		*7*
38	*46*			*23*		*8*
39				20		*8*
40				20		*8*
41	*9*			*21*		*8*
42	*68*			*18*		*8*
43				25		*7*

44	36			*32*		*8*
45	38			*27*		*8*
46	55			*28*		*7*
47	53			*25*		*7*
48	60			*26*		*7*
49	57			*34*		*7*
50	59			*30*		*7*
51	42			*22*		*7*
52	39			*26*		*8*
53	2			*25*		*8*
54	5			*25*		*8*
55				*23*		*8*
56	3			*26*		*8*
57	35			*28*		*8*
58	15			*31*		*8*
59	6			*23*		*8*
60	11			*15*		*8*
61				*47*	*113*	*15*
62	34			*29*		*8*
63	45			*13*		*8*
64	48			*14*		*7*
65	12			*15*		*7*
66	19			*23*		*7*
67	26			*18*		*7*
68				*28*		*8*
69	47			*16*		*8*
70	29			*18*		*7*
71				*27*		*8*
72						
73						

Hazırlayan: Mimar Şebnem Çekici

KERKÜK-ALTUNKÖPRÜ MEZAR TAŞLARI VE HALK İNANIŞLARI

Kerkuk-AltunKopru Tombstones and Folk Beliefs

Eşref Sadun ORUÇ*

ÖZET

Altunköprü, tarihi konum itibari ile müstesna bir yerde konuşlanmıştır. Geçmiş zamanda sahip olduğu limanı, köprüleri ile ticaretin kalbinin attığı bir cazibe merkezi olarak bilinmekteydi. Günümüzde ise çeşitli siyasî, sosyol, etnik sebeplerden dolayı eski ihtişamını ve cazibesini yitirmiş bulunmaktadır.

Asur ve Babil dönemlerine kadar dayanan tarihi bir geçmişi olup günümüzde de bölge açısından jeopolitik önemini devam ettirmektedir.

İnanç yönünden kuvvetli bir geçmişi olan Altunköprü için dini ritüeller ve bağlı unsurlar çok önem arz etmektedir. Bu yüzden ibadethaneler, tekke ve dergahlar, mezarlıklar, tarikatlar, mollalar, seyitler her zaman ön planda olmuş ve bunlara halk arasında değer atfedilmiştir.

Uzun tarihi geçmişinden ötürü de mezarlıklar ve mezarlık kültürü bölgede dikkat çekici kültürel miraslardan biridir.

Anahtar kelimeler: *mezar, din, kültür, ibadethane, etnik*

ABSTRACT

Altunköprü is situated in an exceptional location with its historical importance. Altunköprü, formerly known as the heart of trade with its port and bridges, was a center of attraction. Today, due to various political, social and ethnic reasons, it has lost its former glory and charm.

The history of Altunköprü dates back to the Assyrian and Babylonian periods and continues its geopolitical importance for the region.

Religious rituals and connected elements are very important for Altunköprü, which has a strong history in terms of faith. Therefore, places of worship, dervish convents, cemeteries, sects, mullahs and seyites have always been at the forefront and they have been valued by the people.

Due to its long history, cemeteries and cemetery culture is one of the remarkable cultural heritage in the region.

Keywords: *grave, religion, culture, place of worship, ethnicity*

Altunköprü'nün Konumu

Kerkük'ün 44 kilometre kuzeybatısına düşen Altunköprü, Kerkük – Erbil karayolu ve demiryolu üzerinde önemli bir Türkmen bucağıdır. Kerkük ile Erbil arasında bulunan ve Küçük Zap (Aşağı Zap) adıyla tanınan ırmağın üzerinde kurulmuş olan bucağın Erbil'e olan uzaklığı ise 50 kilometre kadardır.

Nüfusu 15.000 e yakın olup halkının geneli tarım, balıkçılık ve ticaretle geçimini sağlar. Anayol üstü olmanın ekonomik avantajlarını en doğru şekilde değerlendirmeye çalışırlar.

Bulunduğu konum itibari ile farklı kültürlerin de bir buluşma-kaynaşma yeri olmuş; Türkmen ve diğer milli unsurların kardeşçe yaşadığı bir yerleşim yeri olarak öne çıkmıştır. (Saatçi, 2004: 16)

* Kerkük / Irak, antep1975@yahoo.com

Resim 1

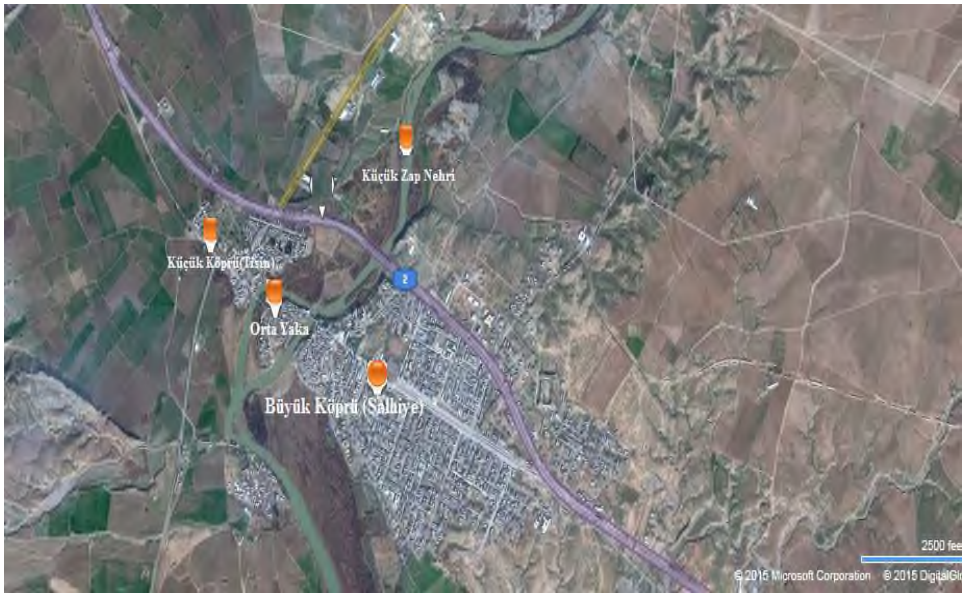

Resim 2

Konunun Amacı

Altunköprü'de yavaş yavaş yok olmaya giden tarihi ve kültürel bir mirası tekrardan ele almak ve kalıcı hale gelebilmesi için kayıt altına almaktır.

Bu kültürel miras üzerinden Altunköprü ve halkının köklü tarihine dikkat çekmektir.

Konunun Önemi

Altunköprü yol güzergahı olduğundan dolayı, birçok farklı millet ve kültürün geçiş noktası olmuş, bu durum da Altunköprü tarihi ve kültürüne büyük bir zenginlik ve çeşitlilik kazandırmıştır. Bu zenginlik tabii olarak Altunköprü mezarlık ve mezar taşı kültürünü etkilemiştir.

Altunköprü'nün Mezarları ve Halkın İnanışları

Altunköprü halkı camilere, kutsal mekân ve kişilere ayrı bir ihtiramda bulunmaktadır. Bu halk kendi kültürlerine, dini inançlarına ve bu inançların gerekliliklerine sıkı sıkıya bağlıdır. Altunköprü gibi yüz ölçümü çok büyük olmayan bir yerleşkede hali hazırda on bir adet, inşası devam eden de bir adet cami bulunmaktadır. On iki adet yatır mezar olduğu bilinmektedir. Bu rakamlar bile bu insanların kutsal mekân, yer ve kişilere gösterdiği saygının en belirgin ispatıdır.

Yaşanan olayları; tarihsel dönemleri ve o döneme ait siyasi, sosyal ve teknolojik şartlarla beraber ele almak gerekmektedir. Bu sebepten Altunköprü halkının bu yatır mezarlarla kurduğu ilişkiye dair bir çıkarımda bulunmadan evvel, bu insanların yaşadıkları şartları iyi tahlil etmek gerekmektedir.

Ortadoğu coğrafyasının yıllardır, değişmez makûs talihi birçok konuda bu toprakların dünya medeniyetlerine nazaran daha çetin sıkıntılar yaşamasına sebebiyet vermiştir. Dönemin şartları itibari ile savaşların sürmesi, teknolojik gelişmişliğin yetersizliği, tıbbın ilerlememiş olması çeşitli sonuçlar doğurmuştur. Bunların başında ise alternatif tıbbın öne çıkması ve hurafelerin bu boşluğu doldurmak için büyükçe bir yer kaplaması gelmektedir.

İslam dini açısından böylesi durumlara pek müsamaha gösterilmemesi hatta katı kurallarla reddedilmesi dahi, halkın mezarın sahibine karşı duyduğu hürmetten ileri gelen saygısını aynı şekilde mezarın kendisine naklolmasını engelleyememiştir.

Bir süre sonra bu ve benzeri alışkanlıklar bir gelenek hâline dönüşmüş ve böyle süregelmiştir. Birçok hastalık için; mesela karabasan, baş ağrısı, uykusuzluk, cinlenme gibi konularda halkın başvurduğu ilk mecra bu yatır mezarlar olmuştur.

Altunköprü'de çok sayıda türbe (yatır mezar) şeklinde mezar da bulunmaktadır. Bu mezarların her açıdan ayrı ayrı incelenmesi gereken bir konudur. Bu türbelerin isimleri şu şekildedir: (Köprülü.2003.6)

1- Sultan Özbek Türbesi

Defni konusunda kesin bir tarih bilinmeyen bu mezar hakkındaki bilgiler yöre halkı tarafından rivayet edilmektedir. Konu hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Mezara adını veren zatın isminden de anlaşılacağı üzere, Özbekistan asıllı olduğu kolayca söylenilebilir. Bunun yanı sıra Özbekistanlı olmadığını, yalnızca adının Özbek olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Türk asıllı olduğu bilinen Sultan Özbek'in mezarının tarihi çok eskiye ve hatta belki de Selçuklulara kadar dayanabilmektedir.

Vefat ettiği dönemlerde köprülerin henüz inşa edilmemiş olması hasebiyle naaşı Orta Yaka'da kalmış ve oraya defnedilmiştir. Bu durum ise vefat tarihinin 1640 yılından evvele dayandığının bir ispatıdır; zira bahsi geçen dönemde köprü henüz inşa edilmemiştir. Bölgeye ilk köprü 1640 yılında IV. Murad tarafından yaptırılmıştır. Köprünün inşaat emri IV. Murad tarafından Bağdat seferine çıkarken verilmiştir.

Halk tarafından kabul gören Sultan Özbek'in vefatının ardından defin töreni gerçekleştirilmiş, çevre şartlarının el vermemesinden doğan kaçınılmaz bir sonuçla mezarı Orta Yaka'da kalmıştır. Zamanla halk tarafından kabul gören Sultan Özbek'in mezarı bir nevi türbeye dönüşmüştür. Sultan Özbek'in mezarı zamanla çocukları rahatsız olan kadınların adak adayıp dua ettikleri bir türbe hâlini almıştır.

Resim 3 Resim 4

2- İmam Recep Türbesi

İmam Recep hakkındaki rivayetler kendisinin bir Osmanlı Zabiti olduğu yönündedir. İmam Recep'in mezarının bulunduğu yer ise vaktiyle Osmanlı askerlerinin defnedildiği bir mezarlıktır. O bölgeye ise Osmanlı döneminle "Silahliç" denilirdi. Yörenin şimdiki ismi ise "Salâhiye"dir. (K-3 K5)

Resim 5 Resim 6

3- Seyit Ahmet Türbesi

Altunköprü'nün Küçük Köprü yakasındadır ve Tisin semti denilmektedir. Altunköprü'nün içinde sayılır. Soyları Peygamber efendimizin soyuna giden kimselere seyit denilir. İşbu sebep nedeniyle seyit kimseler ancak ve ancak Arap'tır. İmam Hüseyin'in torunları sayılır. Irak'ın orta ve güneyinden gelen seyyah dedeleri, son olarak Altunköprü, Kayabaşı Köyüne yerleşmişlerdir. Kayabaşı Köyü Altunköprü merkezinden 500 metre batıya doğrudur.

Seyit Ahmet'in bir diğer ismi ise Ağız Egen İmamıdır. Seyit Ahmet'in bu tarz bir yaptırımı olduğuna dair halk arasında yaygın bir kanaat oluşmuştur. Halk arasında yine bir tabir, bir değim olan "ağzın eğilmesi" günümüz Türkçesinde çarpılmaya karşılık da gelebilir. (K-3 K5)

Resim 7

Resim 8

5- Ciğer İmamı Türbesi

Ciğer İmamı Mezarlığı Altunköprü'nün Tisin semtindedir (Küçük Köprü) yakasındadır. Seyit Ahmet mezarından 300 metre uzaktadır. Ciğer İmamı Mezarlığına dair rivayetler odur ki; bu mezarlığa ağrı sahipleri uğrar ve ağrılarının son bulmalarını dilerlermiş. Bunun sonucunda dilekleri kabul olanlar bir kuzu ya da koyun ciğeri hayır ederlermiş. Yine rivayetlere istinaden söylenen o ki, bu eylemi temellendiren durum, rahmetli imamın yaşadığı dönemde ciğere olan düşkünlüğüymüş. Duruma dair dile getirilen bir diğer rivayet ise ciğerin hayvanın en önemli kısmı olduğuna olan inançmış. Konuya dair farklı rivayetler ve tevatürler bulunmaktadır. (K1

6- Dört Kapılı İmam Türbesi

Ravilerin anlatılarına göre bu mezar bir Osmanlı Devletine mensup bir Türk'ün mezarıdır.

Mezarın Dört Kapılı İmam olarak anılmasının temel sebebi, ziyaret edenlerin kabir başında gönüllerinden geçen dört adet dileğinin kabul olmasıdır. Aynı zamanda dört kapalı kapıyı açacağına inanılması da halkın bu ismi benimsemesinde büyük rol oynamaktadır. Diğer bir rivayete göre mezarın bulunduğu yer dört ayrı yolun kesişim ve ayrılık Bu mezarlığın hemen alt tarafında bir de Öksürme Kayası bulunmaktadır. Öksürük hastalığı olanlar bu kayalığın altından geçer ve bunun kendilerine iyi geleceğine inanırlarmış. "Sıyrınçak" adı verilen ve Dört Kapılı İmam mezarlığının hemen yanında bulunan, fazla yüksek olmayan bu tepeden, kadınlar aşağıya kendilerini yan yatırıp yuvarlanırlar ve bunun sonucunda erkek çocukları olacağına inanırlarmış. noktası olmasından ileri geliyor olmasıdır.(K2.K.3)

Resim 9

7- İmam Muhammet Türbesi

Dört Kapılı İmam mezarlığının, batı tarafında kalmak suretiyle 500 metre kadar aşağıdadır. Tarihsel sürecinin başlangıç zamanı konusunda emin olunmayan bir mezarlıktır. Osmanlı Devletinin 500 yıl kadar Irak'ta hüküm sürmesi hasebiyle bu tür kalıntılar Osmanlı Devletine mâl edilmektedir. İmam Muhammed mezarının Osmanlı Devletinden daha önceki dönemlerden bugüne kendisini koruduğu da söylenebilir. İmam Muhammed'e dair yöre halkından nakledilen bilgilerin şekillendirdiği manzara, zatın muhterem bir zat olduğu yönündedir. Kronolojik olarak mezarlıklar içerisinde en eski mezarlık olduğu kabul edilmektedir. (K2)

Resim 10

8- Kayabaşı Yeni Çıkan İmam Türbesi

Yeni Çıkan İmam mezarlığının hikâyesi diğerlerine nazaran biraz daha farklıdır. Farkı adından da anlaşılacağı üzere, diğerlerine nazaran bir hayli sonra keşfedilmiş ve tarih noktasında daha net işaretlerle belli olmasıdır. Osmanlı Devletinin 1918'de Altunköprü'den çekilmesiyle başlayan bu hikâyenin kahramanı Faslı Ahmet Al Mağribi'dir. Fas ülkesinin Arapçadaki karşılığı bildiğiniz üzere Mağriptir. Ahmet Al Mağribi Kayabaşı köyüne geldiğinde bir tepenin başında durmuş ve etrafındakilere "Burada seyit var mıdır, varsa kimdir?" diye sormuş. Bunun üzerine kendisini Kayabaş köyünün sakinlerinden Seyit Hasan Nuaymi ile görüştürmüşlerdir.

Bu görüşmenin sonucunda Ahmet Al Mağribi seyitten bulundukları tepedeki gösterdiği yeri kazmasını istemiştir. Seyit Hasan her ne kadar itiraz etse de sonunda Ahmet Al Mağribinin dediği yer kazılmıştır. Beş metre kadar derinliğe ulaşıldığında karşılarına bir küçük oda bir de mezar çıkmıştır. Gördükleri manzara karşısında Ahmet Al Mağribi burada halvete gireceğini ve kendisini ibadete adayacağını dile getirmiştir. 40 sene boyunca, bu kâşifi olduğu yerde, iaşesi Kayabaşı sakinlerince karşılanmak suretiyle aralıksız ibadet etmiştir. Kaynak kişinin ifadesine göre kazılış tarihi 1918 ila 1920 tarihleri arasına tekabül etmektedir.(K1.K2)

Resim 11

Resim 12

9- Seyit Gül Türbesi

Altunköprü'nün Büyük Köprü Yakasındadır. Buraya aynı zamanda Salâhiye de denilir. Seyit Gül mezarında yatanlarında soyları Peygamber efendimizin soyuna uzanmaktadır. Dolayısıyla bunlar da seyittir ve seyit oldukları için Arap'tır

Seyit Gül 1935 ila 1940 yılları arasında rahmeti rahmana kavuşmuş ve naaşı Büyük Köprü mezarlığına defnedilmiştir. Seyit Gül'ün mezarında da kubbeli bir oda bulunmaktadır. Dua etmek için kendisini ziyaret edenler, dert ve tasaları olan kimseler bu kubbeli odada ziyaretlerini gerçekleştirirler.(k3)

Resim 13

10- Hendek Türbesi

Coğrafî yapısı itibari ile konuşlandığı konum tıpkı bir hendeği andırmaktadır. Osmanlı döneminde askerlerin korunak olarak kullandığı bölgedir de aynı zamanda. Bu mezar çok eski olmasına rağmen yerel halk tarafından pek bilinmez. Sadece yaşlıların bildiği bir mezarlıktır. Osman Bin Affan camiinin karşısındadır. 2009'a kadar mevcudiyetini koruyan bu mezar, Belediyesi tara Herhangi bir koruma altına alınmayan bu mezarlık, Belediye tarafından yıkılarak tarihe karıştıından park ve bahçe hâline getirildi.(K.3)

11- İmam Gözlü Baba Türbesi

Altunköprü'nün Salahiye yakasındadır. Biraz batı tarafında bulunmaktadır. Gülmuâssaf denilen yerdedir. Yalnızca yaşlılar tarafından bilinen bu mezar 1990'lı yıllara kadar kendini varlığını koruyabilmişti. 2014 yılında mezarlığın önünde bir bina inşa edilmiştir. Binanın arkasında kalan mezarlık bir süre sonra üzerine inşaat yapılmak üzere düzleştirilmiş ve böylelikle tarih olmasına sebebiyet verilmiştir. Söylentilere göre Osmanlı dönemine ait olan bu mezarlık, ismini merhumun gözlerinin güzel olmasından veya geleceğe dair öngörülerinin genellikle vuku bulmasından aldığı belirtilmektedir. Ayrıca Gözlü Baba'nın Türk olduğuna dair de rivayetler bulunmaktadır. Hapishanenin olduğu yerdir.(K2.K3)

Altunköprü Mezarlıkları

1- Küçük Köprü Mezarlığı

Tarihi belli olmayan bir mezarlıktır. Altunköprü'nün kuzeyindedir. Düzenli tertipli bir şekilde ölü defin sıralaması yoktur. Ancak eskiden zengin olan adı namı olan aileler; kendi mezarlarını dağ taşı ile örülen (Çevrim) delinen kare şeklindeki, tek kapısı olan üstü açık, yaklaşık 50-100 metre karelik özel alanlara defnederler.

Resim 14

Türkiye'deki gibi mezarlık müdürlüğü olmadığı için kabir sayısı belli olmayan bir mezarlıktır. Ancak eski mezar taşlarından belli ki yüz yıldan fazla bir süredir defin yapılmaktadır.(köprülü.2013-6)(K4.K.2) ,

Mezarlıklarda birden fazla kişi aynı yere defin edilmez.

Resim 15

Resim 16

2 - Büyük Köprü Mezarlığı

Bu mezarlık hemen hemen Küçük Köprü Mezarlığının benzeridir. İçerisinde Osmanlı askerlerine özel bir bölüm de bulunmaktadır.

Resim 17

Şehrin Osmanlı dönemine ait derin bir geçmişi olduğu için, şehirde Osmanlı askerlerine ve idari amirlerine ait olan mezarlar da bulunmaktadır.

Söylentilere göre bu mezarlar, İmam Recep Türbesi etrafında bulunurdu. Bilindiği gibi o dönemlerde mezarlarda ismin yazılmıyor ve resmi bir mezarlık kayıt sisteminin bulunmuyordu. 1918'den sonra İngilizlerin bölgeye gelmesi ile Osmanlıya ait eserler ve mezarlar planlı bir şekilde yok edilmeye başlanmıştır. Örneğin mezar olan yerde okula ve ev yapımına izin vermişlerdir. Halk buna tepki gösterse de genç nesil yapılanları kabullenmiştir.

1966 da, Altunköprü belediyesi şehrin içinden ana yol yapmaya kalkmış ve Osmanlı askerlerinin mezarlarının olduğu yerden geçecek şeklinde proje hazırlanmıştır. Aydın yaşlıların itirazı üzerine işe ara verilmiş, toprak kazıldıktan sonra cenazeler çıkarılmıştır. Her birinin baş tarafında bir cam şişede isim ve nereli olduğunu yazıyormuş. Bu işlem Bağdat'tan gelen bir Türk heyetinin gözetiminde yapılmıştır. Cenazeler İngilizlere karşı savaşırken şehit olan askerlere aittir. Tespitlere göre cenazeler yaklaşık 50 yıldır metfun bulundukları halde hiç bozulmadan kalmıştır. Yaklaşık 25 cenaze çıkarıldıktan sonra Türkiye'ye memleketlerine gönderilerek yeniden defnedilmiştir.(k.4)

Altunköprü Mezar Taşları

Mezar taşlarında neler yazılır.

Genel olarak baktığımızda taşlarda aynı format şeklinde bir metin yazılır ancak eskiden ölüm hicri tarih ile yazılırdı daha sonradan miladi tarihi yazılmaktadır.

Taşın üstünde tek kelime şeklinde El Fatiha yazılır altında da bu kabir (A B C) kabridir doğum yılı ve ölüm tarihi yazılır. Genelde mezar taşlarının iki yanında ya bir ayeti kerime yazılır veya şiir yazılır.

Araştırmama göre eski mezar taşlarında Osmanlıca yazılı hiç bir mezar taşı göremedim ama daha yakın tarihte Osmanlıca yazılan vardır.

Resim 18

Resim 19

A) Mezarlıkta Taşların Kaç Şekli ve Kaç Türü Vardır

Atunköprü'de eski mezar taşları şöyleydi; kırmızı kaya taşlarından oluşurdu, hiçbir yazı üzerlerine yazılmazdı. Alimler taşlara yazı yazılmasını da hoş karşılamazdı. Herkes kendi mezarını bilir ve ziyaret ederdi. Söylentilere göre bu taşlar 100 yıldan daha fazladır.

Zaman geçtikçe, mezarlıkta yatan kişi sayısı arttıkça ve karışıklıklar olmaya başladıkça mezar taşlarının üstüne yazı yazılması makul karşılanmaya başlanmıştır.

Mezar taşların turu dönem dönem değişmiştir (K2.K3)

1- Dağ taşlarından oluşan kırmızı renkli kaya taşlı mezar taşı

Resim 20

2-Normal beyaz taş mezar taşı

Resim 21

3- Eski tuğla mezar taşı

Resim 22

4-Doğal mermer mezar taşı

Resim 23 Resim 24

5-Suni mermer mezar taşı

Resim 25 Resim 26

6-Çimento mezar taşı

Resim 27 Resim 28

B) Zengin İle Fakir Halk Arasındaki Mezartaşı Farklılığı

Kırmızı kaya taşından olan mezar taşı, zenginlerde ince uzun olurdu, fakir olanlarda ise normal kısa taştan olurdu.

Resim 29 Resim 30

Zengin- fakir farklılığı normal taşla olan veya tuğla ile olanlarda da devam etmiştir. Sonradan mermer taşlar çıktığında fakirler eski taşlarla defnedilirken zenginler mermeri kullanmaya başlamıştır.

C) Erkek ile Bayan Mezar Taşının Farklılığı

Erkek olanın mezarının iki başına taş konur. Defnedilen bayan ya da kız çocuk ise sadece baş tarafına bir taş konulurdu. Bu şekilde mezarda yatanın cinsiyeti belli olurdu. Şu anda mezar taşlarına tüm ayrıntılar yazıldığı için bu gelenek devam etmemektedir.

Resim 31 Resim 32

Sonuç

Altunköprü, küçük ama tarihi geçmişi olan bir kasaba olması yönüyle, tarihi ve geleneksel kültürümüze ait birçok objelere sahip olan ve günümüze kadar da belli oranda bunları taşımış dikkate değer bir yerleşim yeridir.

Gerek arkeolojik gerek tarihi gerekse sanatsal yönden yapılacak daha detaylı çalışmalarla ve hem Osmanlı hem de Irak arşivlerinin iyi incelenmesi ile birçok farklı eserin gün yüzüne çıkarılacağından da şüphemiz yoktur.

Siyasi ve sosyal olayların, tarihi ve kültürel eserlere verdiği zararlara herkes şahittir. Bu yüzden hızlı ve profesyonel destekler beklemekteyiz.

KAYNAKÇA

Yazılı kaynaklar:

Sadun Nurettin Köprülü, S. N. Yakın Geçmişten Hatıralar ve Görüntüler. *Türkmeneli Edebiyat, Kültür ve Sanat Dergisi,* Yıl 6, ss. 6. (2013)

Prof. Suphi Saatçi, S. *Altunköprü,* Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, İstanbul, ss. 16-67, (2004).

Prof. Suphi Saatçı, Irak türkmen aşiretleri, Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği, İstanbul Türkiye, 2003

Dakuklu, Mehmet Hursid, "Altunkopru bucagini taniyalim", Kardaslik, yil:4,sayi:11,Mart,1965,s.29-23.

Sözlü kaynaklar:

Ali Seyd Hasan Al Rüfaii Al Hüseyini: Doğum yeri: /Kayabaşı köyü: Doğum yılı: 1938 Eğitim durumu: İlkokul okumuş Anlattığı bilgiyi kimden öğrenmiş: Kendisi görmüş ve babasından duymuş İkamet adresi: Dibis kazası Derleme yapıldığı yer: Dibis kasabası Derlemenin yapıldığı tarih: 25/8/2018 Derlemeci: Eşref Oruç.

Ekber Ahmet Kassap. Doğum yeri:Altunköprü . Doğum yılı: 1961. Eğitim durumu: ziraat mühendisi. Derlemenin Konusu: adak ve ziyaret yerleri. Anlattığı bilgiyi kimden öğrenmiş: kendisi yaşamış ve babasından duymuş. Mesleğiziraat mühendisi. Derleme yapıldığı yer: Altunköprü Derlemenin yapıldığı tarih: 1/9/2018. Derlemeci: Eşref Oruç.

Nasiyh Molla Saed Molla Salih. Doğum yeri: Altunköprü Doğum yılı: 1948. Eğitim durumu: Sanayi lise mezunu. Derlemenin Konusu: Türbeler. Anlattığı bilgiyi kimden öğrenmiş: Kendisi yaşamış ve babasından duymuş. İkamet adresi: Altunköprü Derleme yapıldığı yer: Altunköprü Derlemenin yapıldığı tarihi: 19/08/2018 Derlemeci: Eşref Oruç.

Kamil Merdan. Doğum yeri: Altunköprü Doğum yılı: 1943. Eğitim durumu: İlkokul mezunu. Derlemenin Konusu: Osmanlı şehitleri. Anlattığı bilgiyi kimden öğrenmiş: Kendisi yaşamış. İkamet adresi: Altunköprü Derleme yapıldığı yer: Altunköprü Derlemenin yapıldığı tarihi: 01/09/2018 Derlemeci: Eşref Oruç.

Sadike Abdulrahman: Doğum yeri: Altunköprü Doğum yılı: 1926: Eğitim durumu: okumamış: Derleme konusu: Türbeler ile ilgili genel bilgiler: Anlattığı bilgileri kimden öğrenmiş: kendisi yasamış ve annesinden öğrenmiş: Derleme yeri: Altunköprü. Mesleği: ev hanımı Derleme tarihi: 15/08/2018 Derlemeci: Esref Oruç.

FATİH DEVRİ MEZAR TAŞLARINDA TEZYÎNÂT ANALİZİ

Thesis Analysis of Monuments in the Fatih Period

Öğr. Gör. Ersan PERÇEM*

ÖZET

Her dönemin sanat ve üslûp anlayışını görebileceğimiz çok sayıdaki mezar taşı örneğinin Osmanlı boyutunu ilk olarak, Bursa, Edirne ve sonrasında İstanbul oluşturmuştur. Osmanlı Devleti, geniş bir coğrafyaya yayılmış olmasına rağmen, kültür ve medeniyetimizin temelleri bu şehirlerde atılmış, Osmanlı sanatının kültürümüze çok büyük katkıları olmuştur. Öncelikle mimarideki kendine has gelişme, tezyînâtı da beraberinde getirmiş, taç kapılarda, duvar çinilerinde ve kalem işlerinde çok güzel örneklerini vermiştir. Bunların yanı sıra mezar taşlarında da kendini gösteren tezyînât, ölümün soğuk yüzünü örtecek güzellikte ve estetikte eserler ortaya koymuştur. Özellikle Osmanlı sanatkârları, mezar taşlarını, mimari bir şaheser haline getirmek ve onlara sanatsal bir anlam yüklemek için, yazı ve tezyînât ile ellerinden gelen ustalık ve mahareti göstermişlerdir.

Müslüman Türklerin belirli devirlerdeki sanat zevkini, duygularını en güzel şekilde yansıtan unsurlardan hüsn-i hat ve tezyînât, önemli tarihi belgelerdir. Bu belgeler, belli dönemlerin tezyînâtını tanımamıza yardımcı olmaktadırlar. Tezyîni sanatlar, diğer sanatlar gibi halkın kültür seviyesini ve sosyal hayatını bizlere anlatan, düşünce ve inanç dünyasını özlü ve ölümsüz bir şekilde ifade eden kaynaklardır. Bu bağlamda, Bursa'daki XV. yüzyıl Fatih devri mezar taşlarının, geçmişle bağının kurulup günümüze aktarılması amacı ile Osmanlı tarihinde "Bursa Fatih devri üslûbu" nu temsil eden mezar taşlarından görülen tezyînî sanatların, motif ve desen analizlerinin yapılması bildirinin konusu olmuştur.

Mezar taşları üzerinde yapılan araştırmalarda bezemelerin hakkıyla ele alınarak desen analizlerinin yapılmadığı ve üslûplarının yeterince araştırılmadığı bilinmektedir. Bu nedenle yapılacak yeni araştırma ve incelemelerin konuya katkı sağlayacağı düşüncesi ile bu çalışma yapılacaktır.

***Anahtar kavramlar**: Mezar taşı, sanduka, tezyînât, şahide, rûmi*

ABSTRACT

During the Ottoman dimension, there are many monuments, which we can see the art and style of each period, that firstly formed by Bursa, Edirne and then Istanbul. Even though the Ottoman empire has spread wide geographically and Ottoman art has made great contributions to our culture in which all of them become foundations of our culture and civilization have been laid in these cities. First of all, it has own unique development in architecture that brought with a lot of good examples in crown doors, wall tiles and pencil works. And also, these monuments mean manifest themselves for monuments that revealed about works of beauty and aesthetics to cover people from the cold face of death. Mainly, the Ottoman designers showed their mastery and skill by writing and artwork in order to adapt monuments into an architectural masterpiece and give them an ideal meaning.

There are important historical documents which Muslim Turks in certain periods of art diversion, emotions reflection is the most beautiful elements hüsn-i hat and decorations. These documents help us to recognize the design of certain periods.

Not like other arts, designing arts are the sources that explain the cultural level and social life of the people and express to the world of thought and belief in a concise and immortal way. In this context, the subject of this report is to address the analysis of the motifs and patterns of the arts, which from the monuments that representing the Bursa Fatih period style in the Ottoman history. As we know the meaning of the monuments during Fatih emperor at the 15th century will be transferred from old to the latest one.

It is known that in the researches carried out on the monuments, the patterns were not taken into consideration and the styles were not investigated sufficiently. Therefore, this study will be done with the idea that new researches and investigations will contribute to the subject.

***Keywords**: Tombstone, cist, embellishment, witness, rumi*

1. Giriş

11. yüzyılda Oğuz Türkleri tarafından kurulan Selçuklu Devleti, Anadolu'ya yerleşmeleriyle beraber ilk mezar taşı örneklerini Doğu Anadolu bölgesinde vermiştir. Eski Türklerin devam eden köklü mezar taşı geleneği üzerine İslâm'ın gelmesi, Anadolu'ya yerleşmiş olan başka uygarlıkların kültüründen etkilenmekle birlikte yöresel farklılıklar da içeren kendine has biçimler oluşturmuşlardır. Orta Asya Türklerinde, ölen kişinin özellikleri taşa aktarılırken, resim ve heykel dili kullanılmış,

* Selçuk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Tezhip Ana Sanat Dalı, Konya, ersanpercem@gmail.com

Selçuklu'da ise bunların yerine tamamen yazı ve süslemeye yer verilmiştir. Bunun sebebi İslâm'ın, putperestliğe yol açacağı endişesiyle canlı resimlerinin yapılmasını yasaklamasıdır. Bu yüzden, yalnızca cansız olan şeylerin yapılmasına izin verilmiş; böylece hat sanatı gibi mücerred (soyut) olan geometrik desenler, bitki (hatâyî grubu) ve hayvan kaynaklı (rûmî) motifler tam sitilize edilerek tezyînâta sokulmuştur. Türk sanatkârları bu motif gruplarını bir düzen ve kompozisyon halinde el yazmalarında, mimari ve mezar taşlarında ustalıkla kullanmışlardır. Bu temele oturan İslam sanatı, süsleme ve hat sanatı gibi canlıların yer almadığı sanat dallarının ileri düzeyde gelişme göstermesine yol açmış (Laquer,1997:) süsleme sanatında genellikle resim yerine, bitkiler esin kaynağı olmuştur. Bu anlayış, Türk-İslam süsleme sanatının temelini de oluşturmuştur.

Selçukluyla beraber bu dönem mezar taşı tezyînâtında gözle görülür büyük gelişmeler olmuş, ilk önceleri sâde yazı ile başlayan mezar taşlarında, yazı etrafında ve içerisinde oluşan boşlukları doldurmak için süsleme unsurları kullanılmaya başlanmıştır. Selçuklu devletinin İslamiyet'in kabulünden sonra kurulması, mezar taşlarının inançları doğrultusunda şekil ve muhtevâ kazanmasına sebep olmuş, ilk mezar taşlarında süs unsuru bulunmayan âyet, hadis ve kişi hakkındaki bilgilerden oluşan (kûfi) yazılar oluşturmuştur (Haseki,1977:8).

Mîmâride ve mezar taşlarında bu köşeli yazı çeşidinin kullanılma sebebi, mermer veya taşa yuvarlak hatlı yazılardan daha rahat işlenmesi olmuştur. Buna mukâbil süsleme unsurları da geometrik tarzda gelişme göstermiştir. Geometrik desenlerin yazıyla uyumlu beraberliğine, rûmî motiflerinden oluşan desenler de katılmış, süsleme unsurları muhtevâ olarak zenginleşmiştir. Fotoğraf No: 1,2,3,4

Selçuklu döneminin tezyînâtı çok hızlı ilerleme göstermiş, sanduka ve şâhidelerin üzerleri, yazı etrafında şekillenen, geometrik ve rûmî ağlardan oluşan tezyînâtla tamamen kaplanmıştır. Bu mezar çeşitleri, 11. yüzyıldan başlayarak 15.yüzyıla kadar, kendi aralarında üslûp ve karakterlerinde çok fazla değişiklikler göstermeden devam etmiş, fakat estetik gelişmesini tamamladıktan sonra sâdeleşmeye başlamışlardır.

Anadolu'da mezar taşı gelişimi, mimari ile farklılık göstermiş, diğer bölgelere göre Doğu Anadolu'daki Ahlat mezar taşları tezyînât açısından öne çıkmıştır. Bunun sebebi, Van gölü ve çevresindeki halkın, sosyal ve ekonomik durumunun iyi olmasıdır. Buradaki mezar taşlarında yazı ve tezyînât aynen mîmâride de görülmüş ve sanatçıların imzaları dahi bulunmuştur *(Karamağralı,1992:).* Ahlat mezarlığı diğer bölgelerdeki mezar taşlarına göre daha büyük ve tezyînât açısından daha zengin bir görünüş sergilemektedir. Fotoğraf No: 5,6

14. yüzyılın başlarında Anadolu Selçuklu devleti sona erdikten sonra, Anadolu bir sene İlhanlıların hâkimiyetinde kalmış, İlhanlıların hâkimiyetinin de sona ermesiyle Anadolu Selçuklularının kültürünü devam ettiren Beylikler devri başlamıştır. Bazı yöresel farklılıklara rağmen mezar taşı geleneği devam etmiş, Akkoyunlu ve Karakoyunlular koç, koyun ve at şeklinde mezar taşları yapmışlardır. Genel itibarıyla mezar taşlarının üzerinde toplumun yaşam, inanç ve gelenekleri ile ilgili motifler, figürler kullanmışlardır. Fotoğraf No:7,8,9 Selçuklu ve Beylikler döneminde mezar taşları ortak özelliklerini bozmamış, aynı inancın getirdiği beraberlik, taşlarda da birliği sağlamıştır.

Beylikler dönemi mezar taşları ortak özelliklerini bozmadan Anadolu'ya yayılmış, devamında Erken Osmanlı dönemi başlamıştır. Önceki dönemden farklılıklar göstererek, devasa boyutlardaki dikdörtgen şâhideli taşlar ve sandukalar, prizmatik ve silindirik şâhideli taşlar, Erken Osmanlı dönemine doğru daha küçülmüş ve sarıklar girmeye başlamıştır. Tezyînât açısından ise taşlar, sâdeleşmeye ve durulmaya başlamış, taşın yüzeyini tamamen kaplayan tezyînât, artık yazı etrafında şekillenerek sâde bir görünüm almaya başlamıştır. Bu dönemde dikkat çekici taşlar olmuş, Bursa üslûbu mezar taşları öne çıkmıştır. Fotoğraf No: 10,11,12

Osmanlı dönemi mezar taşlarını, kendinden önceki kültürler oluşturmuş olsa da şekil, tezyînât ve yazı itibari ile öncekilerden belirgin özelliklerle ayrılmıştır. Yine de bu taşlarda, Selçuklu ve Beylikler devri etkisi görülmüştür.

2. Fatih Devri Mezar Taşı Tezyînâtı

Tezyînat, kullanılan alan, malzeme ve tekniklere göre farklılıklar göstermekle birlikte, motif ve desen açısından bakıldığında el yazmalarında ve levhalardaki tezhip, mîmarideki çini, kalemişi, taş ve ahşap oymaların yanı sıra mezar taşı tezyînatında da ortak özellikler göstermektedir. Tezyînatta yüzeye uygulanan motif ve desen birliğinin meydana getirdiği millî üslûp, eserlerin saray tarafından denetlendiğini göstermektedir.

Anadolu Selçuklu Devleti saraylarında özel nakışhaneler kurulmuş; el yazmalarındaki yazı ve tezyînat, memleketin her yerinde yapılan, tekstilde ve mîmâri bezemeler de uygulanmıştır. Eldeki belgelere göre Uygur Türklerine kadar uzanan bu gelenek, Osmanlı saraylarında da aynen devam etmiştir. Nakışhaneler Osmanlı'nın ilk başkenti olan Bursa'da açılmış, buradan Edirne Sarayına ve nihayet 1453'ten sonra İstanbul Topkapı Sarayına, hattat ve nakkaşlarıyla tam kadro olarak taşınmıştır (Ünver,1958;1). Fatih Sultan Mehmet'in sanat terbiyesi daha çocukluk yıllarında babasının ilme ve sanata verdiği önem ile başlamış, padişahlığı zamanında ise yeni saraya, Özbek asıllı *Babanakkaş* (sernakkaş) idaresinde nakışhane kurdurmuştur. Fatih'in ilme ve sanata verdiği değer, Osmanlı saraylarında kitap sanatlarının hiçbir devrinde eşine rastlanmaz eserler ortaya koydurmuştur (Çelebi,2003;35). İstanbul'un başkent olması, ilim ve kültür kaynaklarını buraya çekmiş, sanatkârlar bizzat sultan tarafından desteklenmiştir.

Fatih özel kütüphânesinde bulunan Arapça ve Farsça el yazmalarını kendi devrinden önceki sanat anlayışı ve farklı ülkelerden getirttiği sanatçıları bir araya getirterek, birbirinden farklı güzel tezhip örneklerini geleneğe bağlı olarak yeniden süsletmiştir (Aksu,1992;66). Bu kitaplar ise o döneme damgasını vuran eserler olmuşlardır. Daha sonraları ise hatta o dönemde başlayan "*Fatih devri tezhibi*" kitap sanatlarımız açısından yeni bir ekol sayılmıştır (Çelebi,2003;36).

Fatih Sultan Mehmed'in sanatçı kişiliği, her türlü sanat eserini geliştirip yeni biçim ve renklerle ortaya konmasını sağlatmış, nakışhanelerde üretilen desen ve motifler birbirinin kopyası yapılmamış sürekli bir arayış ve yenilik içerisinde olmuştur. Bu da tezhip sanatının gelişmesine ve desen kalitesinin yükselmesine sebep olmuş, farklı bir üslûp kazanmıştır. Bu yeni üslûbun oluşmasında, muhakkak ki saray nakışhanesinin baş nakkaşı olan Babanakkaş'ın tasarım ve keşfetme yeteneğine sahip olmasının payı da büyük olmuştur (Aksu,1992; 68).

Nakışhanede çiniden demir nakışlarına, el yazmaların; cilt ve sayfa tezhiplerine, kalemişinden mezar taşı tezyînatına kadar bütün tezyînî unsurlar yüze yakın bir sanatkâr grubu tarafında uygulaması yapılmıştır (Aksu,1992;55). Saray nakışhanesinde bu çalışmalar bir elden ve aynı üslûpta yapılmış olması, Fatih devri tezyînatının özelliğini de ortaya koymuştur.

Fatih devri tezhibinin desenleri incelendiğinde çizgi, biçim, motif ve renklerde bir benzerlik ve birlik olduğu dikkat çeker. Tezhip yapılan alanlar ve renkler birbirine benzese de motif ve desenler birbirinden tamamen farklı tasarımlar halinde karşımıza çıkmaktadır. Buda tezhip sanatında bu devrin önemini gösteren bir kanıt olmuştur.

Genel olarak bu devir motifleri sade ve iri kullanılmıştır. Motifler içerisinde bilhassa hatâyînin çok çeşitli ve yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca hatâyî motifinin taç yapraklarında içeriye doğru kıvrımlarda bu devrin motif özelliklerindendir. Hatâyîlerin yanında ufak ve sade çizilen yuvarlak uçlu yapraklar da dikkati çekmektedir. Hatâyî grubu motifleri rûmî desenleri arasında renk ve fırça bakımında gayet sade kullanılmasına rağmen bazen de hiç renk kullanılmamıştır.

Fatih devri motif ve desenleri bir önceki devre göre değişiklik göstermiş, kitap kaplarında şemse, salbek ve köşebentlerin farklı biçim ve desenleriyle dikkat çekici olmuştur. Zahriyeler ise genellikle çift sayfa olup dikdörtgen, oval, mekik veya yuvarlak biçimlerde paftalanmıştır. Fakat bu biçimler içinden mekik tarzının çoğunlukta olduğu görülmektedir. Zahriye sayfaları tezhibinde, çivîdî lacivert zemin kullanılmış, bunun dışında siyah, kahve ve parlak yeşil ile zemin üzerine beyaz veya turuncu üç nokta kullanılması Fatih devrinin özelliklerinden olmuştur.

Halkârî tarzda işlenen motifler ise gölgeli altın sürülerek, bazen de motif uçlarına al renkli, lâl mürekkebinin sürülmesiyle foyalı halkâr denilen tarz işlenmiştir.

Rûmî motifli desenler ise her eserde benzer renklerde olmasına rağmen rûmîler genellikle ½ veya ¼ kapalı biçim oluşturan ya da kapalı bir alan içerisindeki helezon üzerinde tasarlanmıştır. Bu dönemde hurde rûmî de desen içerisinde yerini almıştır. Bunların dışında az da olsa Selçukludan kalan geometrik desen ve madalyon ve rozetlerde gözükmektedir.

Bu dönem tezyînatında genel bir üslûp birliği yakalanmış, saray nakışhanesinde üretilen motifler, İstanbul başta olmak üzere İmparatorluğun her tarafına gönderilmiştir.

2.1. Fatih Devri Mezar Taşlarında Kullanılan Bezeme Unsurları

Osmanlı Devleti büyük bir coğrafyaya yayılmış olmasına rağmen, kültür ve sanatın temelleri ilk olarak Bursa, Edirne ve sonrasında İstanbul'da atılmıştır. Doğu ile batı arasındaki kültürel farklılığı kendi potasında eriterek Osmanlı sanat anlayışının kişiliğini bulması Fatih döneminde başlamıştır. İlk olarak kitap sanatlarında başlayan bezeme üslûbu, mîmâri alana da kısa zamanda yayılmıştır. Taç kapılarda, duvar çinilerinde ve kalem işlerinde çok güzel örnekler verilmiştir.

Bunların yanında tezyînatın bir diğer uygulama alanı mezar taşları olmuş, dönemlerine göre farklı uygulamalar göstermiştir. Özellikle Osmanlı sanatkârları mîmâride olduğu gibi mezar taşlarını da mîmâri bir şaheser haline getirebilmek için, ellerinden gelen ustalığı yazı ve tezyînatın uyumlu beraberliğinde göstermişlerdir. Osmanlı mezar taşları, İslâm dünyasında tek olan başlığı ile öne çıkmış, Orta Asya'dan beri gelişerek devam eden tek boyutlu desen anlayışı ile de farklılığını göstermiştir.

Osmanlı mezar taşlarının şekli erken Osmanlı döneminde dikdörtgen düz levha şeklinde sivri kemerli iken, klasik dönemde ise genel olarak, baş taşı serpuşlu, ayak taşı ise levha şeklinde düz tertip edilmiştir (Doğanay,2009;60). Taşların yüzeyleri hüsn-i hat, rûmî, hatâyî gurubu motifleri, geometrik desenler, şemse salbek ve köşebendler, kenar suları, sütünceler mukarnaslı nişli alanlar, kandiller, yarı sitilize çiçekler kabartılarak işlenmiş, tezyînattaki farklılıkları ise dönemin sanat anlayışına ve ustalarının tarzına göre değişiklikler göstermiştir. Osmanlı mezar taşlarında kullanılan tezyînat, kitap sanatlarında kullanılan yazı ve tezyînatın daha iri ve detaylı şekli olmuştur.

Osmanlı mezar taşlarında kullanılan bezeme unsurları, taşın aldığı şekillere göre değişiklikler göstermiştir. Erken Osmanlı dönemi mezar taşları Selçuklu tarzını hatırlatmakta, şekli genel itibari ile dikey dikdörtgen biçimli, üst kısmı sivri kemerli veya düz görünümlü, taşın iki yanında burmalı sütunlar ve nişli hali ile öne çıkmaktadır. Selçuklu mezar aşlarına nazaran daha az geometrik desenli, rûmî ve yeni görülmeye başlanan bitki kaynaklı motiflerden oluşan tezyînat ve bu tezyînatın içindeki hüsn-i hat yazıları ile son derece dinamik bir görünüşe sahiptir.

Erken Osmanlı mezar taşlarındaki tezyînat, Selçuklunun taşı tamamen kaplayan desen anlayışından kurtararak daha sade ve yazıyı öne çıkaran bir tarzda işlenmiştir. Sert ve köşeli olan kûfî yazı ve geometrik desenler, yerini sade ve yuvarlak hatlı bir görünüme bırakmıştır. Motifler ise iri ve sade kullanılırken geometrik desenler gayet ince ve zariftir.

Osmanlı mezar taşı tezyînatının işleyiş tarzları 16. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar klasik anlayışta sürmüş, 17. yüzyılda sonra ise batı etkisiyle tezyînata giren Türk Rokokosu tarzında devam etmiştir.

3. Mezar Taşlarında Kullanılan Analiz Yöntemi

Bursa Türk İslâm Eserleri Müzesi avlusundaki mezar taşlarının desen analizleri yapılırken öncelikle taşın şekli çizilerek, tezyînât ve yazı alanları (paftalar) ortaya çıkartılmıştır. Bu alanlar belirlenirken, mezar taşı fotoğrafının ½ ölçekli çizimi yine ½ olarak karşılıklı gösterilmiştir. Böylece yazı ve tezyînât paftaları açıkça görülmüştür. Yapılan desen analizinin aşağıda maddeler halinde verilmesi desen kuruluşunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

İlk önce desen alanı belirlenmiş, cedvel ve dendanlarıyla ortaya çıkartılmıştır.

Daha sonra bu alan içerisindeki planı belli kalınlıktaki bir çizgi yardımı ile belirlenmiş ve yönleri tespit edilmiştir. Bir alan içerisinde iki ayrı helezon şebekesi var ise, farklı renkler kullanılarak birbirinden ayrılmıştır.

Deseni oluşturan üçüncü aşama ise motiflerin kanaviçelerinin[1] tespiti olmuştur. Helezon şebekesi üzerinde motiflerin yerleri belirlenmiş ve kanaviçe şeklinde çizilmiştir.

Desen alanı, helezon şebekeleri ve motiflerin yerleri belirlendikten sonra, son şekli nüanslı[2] çizim ile bitirilmiştir. Desenin son halinde, kanaviçe çizimlerinde gösterilmeyen sap çıkmaları[3] ve salyangozlar da[4] çizilmiştir. Ayrıca desen ve motiflerin daha iyi görülebilmesi için motiflerin dışında kalan boş alanlar renklendirilmiştir.

Daha sonra mezar taşlarındaki motif ve desen gruplarının analizi yapılmış, desen kuruluşları ise üç veya dört aşamalı olarak çizilmiştir. Çizim No:1

4. Bursa Türk İslam Eserleri Müzesi Bahçesindeki Mezar taşlarının Tezyînât Analizi

Bursa Türk İslâm Eserleri Müzesi bahçesine çeşitli mezarlıklardan getirilen ve teşhîr edilen 50 mezar taşından tezyînâtı fatih devrine ait olan 8 örnek analiz edilmek üzere seçilmiştir. Bu mezar taşları, bahçedeki diziliş sırasına göre numaralandırılmış ve tezyînâtı açısından ele alınmıştır. Çizim No: 2 Taşlar içerisinde kimliği üzerinde yazılı olmayan ayak şahideleride bulunmaktadır. Mezar taşları genel itibariyle levha şeklinde ve sivri kemerlidir. Bunların dışında yine sivri kemer ile biten, düz kâide üzerine köşelemesine oturtulmuş Zeynî mezar taşıları ve prizmatik kare üzeri sarıklı taşlar da mevcuttur. Fotoğraf No: 13

Mezar taşı kitâbelerinin tamamı celî sülüs yazı ile yazılmış satır istiflidir. Bu yazılar etrafında şekillenen tezyinat ise genel itibariyle rûmî ve hatâyî grubu motiflerinden oluşmaktadır. Tam stilize[5] edilmiş yaprak, goncagül penç ve hatâyîlerden meydana gelen bu motif grubu konumuzu oluşturan mezar taşlarında çokça kullanılmıştır. Rûmî motifi ise Orta Asya'dan itibaren çok yaygın olarak kullanılmış bir süsleme unsurudur. Temel motiflerden olan rûmî, mezar taşlarında desen içerisinde oldukça iri kullanılmış ve motifler arasında orantı gözetilmeden helezonlar üzerine yerleştirilmiştir.

Kitâbe metinleri genel itibari ile Arapçadır. Kısmen Farsça ve Türkçe ibarelere de rastlanan mezar taşlarında ayet-i kerime, hadis-i şerifler, kibar-ı kelam ve mezar sahibi hakkında bilgiler verilmiştir.

Mezar Taşı No: 1

Envanter No: 28. Baş şâhide. Dikdörtgen gövde kesitli ve sivri tepeliklidir. H.886/M1481-1482. Hüseyin Oğlu Yahya. 60x128x13cm. (dış ve iç yüzü) Fotoğraf No: 14, 15

Genel Tanım ve Tezyînât: Müzenin bahçesinde toprağa dikili olarak sergilenen bu mezar taşı, baş şâhîdesidir. Dikdörtgen gövde kesitli, dış yüzü sivri, iç yüzeyi ise dendan şeklinde tepeliklidir.

Taşın dış bölümünü oluşturan yüzeyde, yazı ve tezyînât için ayrılmış eşit aralıklı sâde bir cedvel yer almış ve dolaşarak sivri kemer şeklinde bitmiştir. Hem yazıya hem de desenlere çerçeve teşkil eden bu cedvel yazı ile deseni birbirinden ayıran bir özellik taşımıştır. Taşın büyük bir bölümünü oluşturan kitabe metni, eşit aralıklı yatay dikdörtgen dört pafta içerisine, oyma tekniği ile celî sülüs yazı, kabartılarak işlenmiştir. Kitâbe metninin üzerinde yer alan alınlık kısmında ise, hayvansal kaynaklı rûmî ve hatâyî grubu motiflerinin oluşturduğu, pano özelliği taşıyan ½ simetrili desen yer almıştır. İki ayrı şebeke üzerinde ilerleyen motif grubundan rûmî olan, daha iri işlenmiş, hatâyî grubu motifleri ise aralarda kalan boşlukları doldurma niyetiyle yapılmış gibidir. Aynı zamanda yazı ve alınlık kısmını

[1] Kanaviçe: Motiflerin sınırını belirten silik çizgiler. (Derman,2009:529)
[2] Nüans: Motifler etrafında inceden kalına dogru giden çizgi hareketi.
[3] Sap çıkması; Yaprak uzantısı, içiçe veya yan yana yerleştirilmiş budakları sembolleştiren küçük boy yapraklardır. (Birol, Derman,2005;19)
[4] Salyangoz; Bitkiler arasında yaşayan salyangoz, bir kıvrım motifi olarak bitki süslemelerinde yer alır. Helezon şekliyle stilize ederek kullanılır.
[5] Stilize (Uslûplaştırma): Gerçekçi bir bakışla tabiattan alınan modellerin, ana çizgilerini koruyarak detayların atılması ve sanatkârın kendi zevk ve görüşlerini de katarak çizmesidir. (Birol, Derman,2005;14)

cedvelden sonra çepeçevre saran tek iplik arasuyu tarzında; fakat kenarsuyu olarak kullanılmış hatâyî gurubu motiflerinden oluşma yürüyen bir desende yer almaktadır. Bu desen taşın alt kısmından başlayıp tepe noktasına doğru ilerleyerek bitmiş, taşın her iki tarafında olduğu içinde ½ simetri oluşturmuştur.

Baş şâhîdenin iç yüzeyinde ise yine büyük çoğunluğunu yazının oluşturduğu iki bölüm yer almaktadır. Alınlık kısmı, dış yüzün tersine dendan hareketleriyle bitirilmiş, içerisinde ise rûmî ve hatâyî grubu motiflerinin oluşturduğu, pano özelliği taşıyan ½ simetrili desen yer almıştır. Simetri eksenine hurde rûmîden oluşan kapalı bir pafta yerleştirilmiş ve ayırma aldığı rûmî kolları desen içerisine doğru uzayarak bitirilmiştir. Kapalı form içerisine ise negatif tarzında irice bir hatâyî motifi yerleştirilmiş ve desen helezonuna başlangıç sağlanmıştır. Rûmîli paftanın içi ve etrafını saran hatâyî grubu motiflerinin oluşturduğu desen ile bitirilmiştir. Bu anlatmaya çalıştığımız desen özelliklerini, desen kuruluşuna göre aşağıda analizleri yapılmış ve asıllarına uygun olarak çizilmiştir.

Yazının bulunduğu alan ise yine yatay dikdörtgen şekilindeki dört pafta içerisinde, celî sülüs yazı, kabartılarak işlenmiştir, yazının sağ ve sol kısmında ise dikey kesitli burmalı sutünceler yer almıştır.

Ayrıca celî sülüs yazının nokta ve harekelenmesinden sonra, boş kalan alanlara sade, ayırma, sencide ve tepelik rûmîler ile küçük boy açık, açık dilimli yapraklar ve goncagüller işlenerek kompozisyonda bir bütünlük saglanmıştır. Buda hattat ve müzehhibin taş bitimine kadar sürekli işbiriği içinde olduğunu göstermektedir. Çizim No: 3,4,5,6,7,8,9,10,11

Mezar Taşı No: 2

Envanter No: 237. Ayak şâhide, Dikdörtgen gövdeli, dendan şeklinde sivri tepeliklidir. 50x80x7cm (dış ve iç yüzü) Fotoğraf No: 16, 17

Genel Tanım ve Tezyînât: Müzenin bahçesinde toprağa dikili olarak sergilenen bu mezar taşı, baş şâhîdesidir. Dikdörtgen gövdeli, dendan şeklinde sivri tepeliklidir.

Taşın dış bölümünün yüzeyi yazı ve tezyînât alanları için bölünmüş paftalardan oluşmaktadır. Orta kısımda üç satırlık celî sülüs kitâbe metni, yatay dikdörtgen şekil içerisine, oyma tekniği ile kabartılarak işlenmiştir. Kitâbe metninin üzerinde yer alan alınlık kısmında ise, bitki kaynaklı (hatâyî grubu) motiflerinin oluşturduğu, *pano özelliği taşıyan ½ simetrili desen* yer almaktadır. Kitâbe metninin sağ ve sol taraflarında bulunan sutünceler üzerinde ise, yaprak motiflerinden oluşan *tam simetrili ulama deseni* hafif kabartılark işlenmiştir. Sutüncelerin üst kısmında ise baklava şeklinde oyulmuş pafta içine dört yapraklı penç motifi hakkedilmiştir. Yine kitâbenin alt kısmında irili ufaklı rûmîler serpiştirilmiştir.

Taşın bütününe bakıldığında devrinin özelliklerini taşıyan yazı ve tezyînâtın uyumu göze çarpar. Alınlık kısmındaki bitki kaynaklı motiflerden oluşan desen konumuz bakımından incelenmeğe değer niteliktedir. Fatih devri motif özelliklerinden olan iri hatâyî motifleri, desen içerisinde simetri eksenlerine yerleştirilmiş ve helezonların çıkış noktası olmuştur. Hatâyî motifini dışında kalan motifler ise küçük, sade ve hareketli halleriyle desene bir canlık katmışlardır. Dilimli yaprakların uçlarındaki dönüşler ise yine Fatih devri motif özelliklerindendir.

Baş şâhîdenin iç yüzeyinde ise yine büyük çoğunluğunu yazının oluşturduğu iki bölüm yer almaktadır. Yazı paftaları sâde ve kalın bir cedvelle sınırlandırılmış, desen ise ince ve dendan şeklinde cedvellendirilmiştir. Kitâbe metni, üç satır halinde taşın orta kısmında yatay dikdörtgen şekil içerisindedir. Yazının her iki tarafında ise dış yüzeydeki sutunceler aynen gözükmektedir.

Bu iki motif grubu 16. yüzyıla göre, hâla gelişimlerini sürdürdükleri için oran ve nispetlerini kendi içlerinde sağladıkları halde bir başka motif veya yazı grubuyla henüz uyum gösterememektedirler.

Kitâbe yazıları satır şeklinde, fakat istiflenerek tasarlanmış olması, tezyînâtında yazıya uygun bir şekilde düzenlenmesine sebep olmuştur. Bu düşüncemiz kitâbenin sağ ve solundaki süsleme için geçerli iken, yine kitâbenin alt ve üstündeki motif grupları için söylemek biraz zordur. Çizim No: 12,13,14,15,16,17,18,19,20,21,22,23

Mezar Taşı No: 3

Envanter No: 46. Baş şâhide, Dikdörtgen gövdeli, sivri tepeliklidir.Taşın dış bölümünü oluşturan yüzeyde yazı ve geometrik paftalar iç içe yer almaktadır. Saati Oğlu Mehmet Oğlu Nakkaş Sinan Bey[6]. 33x119x9,5cm (dış ve iç yüzü) Fotoğraf No: 18, 19

Genel Tanım ve Tezyinat: Müzenin bahçesinde toprağa dikili olarak sergilenen bu mezar taşı, baş şâhîdedir. dikdörtgen gövdeli, sivri tepeliklidir. Taşın dış bölümünü oluşturan yüzeyde yazı ve geometrik paftalar iç içe yer almaktadır. Oyma tekniği ile celi sülüs yazı ve ¼ simetrili geometrik desen kabartılarak işlenmiştir.

Taşın iç yüzeyinde ise köşelemesine dendenlı kare pafta içerisine kabartılarak üç satırlık celî sülüs istif yer almaktadır. Çizim No: 24,25,26,27

Mezar Taşı No: 4

Envanter No: 83. Baş şâhide, Dikdörtgen gövdeli, sivri tepeliklidir. (Zeyni tarikatına'dan bir kişiye ait mezarın baş şâhidesi). H.17 Şevval 892 / M.6 Ekim 1487. 45x72x8cm (dış ve iç yüzü) Fotoğraf No: 20, 21

Genel Tanım ve Tezyînât: Müzenin bahçesinde toprağa dikili olarak sergilenen bu mezar taşı, baş ve ayak şâhîdelidir. Yekpâre taştan oluşan mezar taşı, yatay dikdörtgen kaide üzerine iç bükey bir boyundan sonra köşelemesine oturtulmuş, kare şekil farklılığı ile öne çıkmıştır. Bu tip mezar taşları, Zeyni tarîkatına müntesip kişilere aittir. Taşın dış bölümünü oluşturan yüzeyde, yazı için ayrılmış kare pafta ikiye bölünerek eşkenar üçgenler içerisine iki satırlık celî sülüs istif oyma tekniği ile kabartılarak işlenmiştir. Boyun kısmından sonraki yatay dikdörtgen alanda ise celî sülüs yazı ayrı olarak yer almıştır.

Baş şâhîdenin iç yüzeyinde ise, köşelemesine duran kare gövde içerisine rûmî ve hatâyî grubu motiflerinin oluşturduğu, pano özelliği taşıyan ¼ simetrili desen yer almıştır. İki ayrı şebeke üzerinde ilerleyen motif grubundan rûmî olan, daha iri, hatâyî grubu motifleri ise daha küçüktür. Rûmî motifi, merkezden çıktı aldığı sap üzerine yukarıya doğru ilerlerken ayırma almış ve kapalı pafta oluşturarak tepelikle bitmiştir. Burada kullanılan ayırma rûmî ise dendanlıdır. Çizim No: 28,29,30,31

Mezar Taşı No: 5

Envanter No: 261. Baş şâhide, Dikdörtgen gövdeli, sivri tepeliklidir. Hoca İlyas Oğlu, Hoca Mehmet Oğlu, Mustafa Çelebi). T: ?. 65,5x176x12cm . (dış ve iç yüzü) Fotoğraf No: 22, 23

Genel Tanım ve Tezyînât: Müzenin bahçesinde toprağa dikili olarak sergilenen bu mezar taşı, baş şâhîdesidir. Düşey dikdörtgen gövde kesitli, sivri kemerli dendan şeklinde tepeliklidir. Taşın dış yüzeyini oluşturan bölümde, yazı ve tezyînât için ayrılmış ince çerçeveli paftalı alanlar yer almaktadır. Orta kısımda yatay dikdörtgen şeklindeki eşit aralıklı dört pafta içinde, oyma tekniği ile celî sülüs yazı, kabartılarak işlenmiş kitâbe metni bulunmaktadır. Yazı etrafını çepeçevre saran geometrik desen geniş arasuyu şeklinde yer almış, sağ ve sol kısmında dikey kesitli burmalı sutünceler ile bitirilmiştir.

Alınlık kısmında ise, rûmî motiflerinin oluşturduğu ½ simetrili desen yer almaktadır. Rûmî deseni ile yazı birbirine nispet olarak tam uyumluluk göstermemiş, rûmî motifleri daha iri ve baskın durmuştur. Yazıya hem çerçeve oluşturmak, hem de rûmîden ayırabilmek için arasuyu tarzında daha deteylı altıgenlerden oluşan geometrik desen işlenmiştir. Yazı ve geometrik desenin etrafını sınırlayan ve birbirinden ayıran, ince bir çerçeve (cedvel) mevcuttur.

Baş şâhîdenin iç yüzeyinde ise yazı ve tezyînâtın oluşturduğu ince çerçeveli paftalı alanlar yer almaktadır. Orta kısımda yazının bulunduğu alan, yatay dikdörtgen şekildeki üç paftadan oluşurken, alınlık kısmında ise üçgen şeklindeki pafta tamamen yazıyla kaplıdır. Orta alanda üç pafta içerisinde bulunana celi sülüs yazı istif edilerek yazılmış, ve etrafını yine altıgenlerden oluşan geometrik desenler arasuyu tarzında sarmıştır.

Yazı ve tezyînâtın etrafını saran dış bükey satıhda ise baklava dilimli geçiş sistemi yer almaktadır. İç yüzün alt kısmında, yan taşlarının raptedildiği anlaşılan çivi delikler vardır. Çizim No: 32,33,34,35,36,37,38,39

[6] Müze kayıtlarında Fatih Sultan Mehmed'in nakkaşı Sinan Bey olarak geçmektedir.

Mezar Taşı No: 6

Envanter No: ?. Ayak şâhidesi, Dikdörtgen gövdeli, sivri tepeliklidir. T: ?. 47x125x11cm.(dış ve iç yüzü) Fotoğraf No: 24, 25

Genel Tanım ve Tezyînât: Müzenin bahçesinde toprağa dikili olarak sergilenen bu mezar taşı, ayak şâhîdesidir. Düşey dikdörtgen gövde kesitli, sivri kemer şeklinde tepeliklidir. Taşın dış yüzeyini oluşturan bölümde, yazı ve tezyînât için ayrılmış paftalı alanlar yer almaktadır. Orta kısımdaki nişli alanda kareye yakın üç pafta içeriside, oyma tekniği ile celî sülüs yazı, kabartılarak işlenmiş kitâbe metni yer almaktadır. Nişli alanının üst kısmından kademe kademe yükselen iki sıra mukarnas dış yüzeye geçiş saglamıştır. Nişli kitâbe metninin üzerinde yer alan alınlık kısmını ise, rûmî motiflerinden oluşan ½ simetrili desen oluşturmaktadır. Desenin paftası yukarıya doğru dendenlı bir şekilde bitmektedir. Nişli bölümdeki yazı alanının her iki tarafında ikiye bölünmüş sutünceler yer almaktadır. Bu sutuncelerden sonra ise ½ yukarıya doğru yürüyen iki iplik arasuyu işlenmiştir. İki iplikten biri rûmî digeri hatayi grubu motiflerinden oluşmuştur.

Baş şâhîdenin iç yüzeyinde ise yazı ve tezyinatın oluşturduğu bölüm yer almaktadır. Alınlık kısmı üçgen şekilli olup, ½ rûmî motiflerinden oluşan desen yer almaktadır. Mezar taşının orta kısmında ise şemse şekli içerisine celi sülüs yazı istif edilmiş, yine alt kısımda yatay dikdörtgen pafta şekli içerisinde yazı satır olarak yazılmıştır. Orta kısmındaki şemse şeklinin salbeklerinde üçlü lale motifinin oluşturduğu desen yerleştirilmişken, köşebentlerde ise rûmî motiflerinden oluşan desen yer almıştır. Taşın her iki tarafında sutünceler ve bu sutüncelerin üzerinde tepeye doğru devam eden dendanlar yer almaktadır. Çizim No: 40,41,42,43,44,45,46,47,48,49

Mezar Taşı No: 7

Envanter No: ?. Ayak şâhidesi, Dikdörtgen gövdeli, sivri tepeliklidir. T: ?. 51x151x10cm (dış ve iç yüzü) Fotoğraf No: 26, 27

Genel Tanım ve Tezyînât: Müzenin bahçesinde toprağa dikili olarak sergilenen bu mezar taşı, ayak şâhîdesidir.[7] Dikdörtgen gövde kesitli, dış yüzü sivri, iç yüzeyi ise dendan şeklinde kemerlidir. Taşın dış yüzeyini oluşturan bölümde, yazı ve tezyînât için ayrılmış paftalı alanlar yer almaktadır. Tezyinatın yoğun olduğu taşın orta kısmındaki şemşe şekli içerisinde celî sülüs yazı oyma tekniği ile, kabartılarak işlenmiştir. Orta kısmındaki şemse şeklinin salbekleri hurde tepelikle bitirilmiş, şemşe etrefindaki köşebentlerde ise ½ hatâyî grubu motiflerinden oluşan desen yoğun bir şekilde yer almaktadır. Orta kısımdaki desni saran ½ çift ipli arasuyu işlenmiş, iplikten biri rûmî diğeri ise hatayi grubu motiflerinden oluşmuştur. Alınlık kısmını ise, rûmî ve hatayi grubu motiflerinde oluşan ½ simetrili desen oluşturmaktadır.

Baş şâhîdenin iç yüzeyinde ise yazı ve tezyinatın oluşturduğu bölüm yer almaktadır. Alınlık kısmı üçgen şekilli olup, ½ rûmî ve hatayi grubu motiflerinde oluşan ½ simetrili desen yer almaktadır. Mezar taşının orta kısmında ise şemse şekli içerisine celi sülüs yazı istif edilmiştir. Orta kısmındaki şemse şeklinin salbekleri hurde tepelikle bitirilmiş, şemşe etrafındaki köşebentlerde ise ½ hatâyî grubu motiflerinden oluşan desen yoğun bir şekilde yer almaktadır. Taşın her iki tarafında sutünceler yer almaktadır.Çizim No: 50,51,52,53,54,55,56,57,58,59,60

Mezar Taşı No: 8

Envanter No: 59. Şâhideli sanuka, Dikdörtgen pirizma gövde üzerine sarıklı.. H.779 M.1377. Emir Muhammed Oğlu Emir Üveys 51x151x10cm Fotoğraf No: 28, 29

Genel Tanım ve Tezyînât: Müzenin bahçesinde lâhit şekilde, gösterişli taş sanduka, baş ve ayak şâhideli olup, ayak şâhidesi yoktur. Baş şâhide, yatay dikdörtgen kaide üzerinde düşey dikdörtgen prizma şeklindeki gövde ve üzerinde yer alan sarıktan oluşmaktadır. Prizmatik kare gövdenin sarığa geçişi sağlanırken köşeler yontularak yuvarlaklaştırılmıştır. Baş şâhidenin her dört yüzeyinde celi sülüs yazı yukarıdan aşağıya doğru istif edilerek yazılmış ve etrafını ince bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır.

[7] Baş şâhide Muradiye haziresinde dikilidir.

Baş şâhidenin yatay dikdörtgen bölümlerinin dış ve iç yüzeylerinde ise yine celi sülüs yazı yer almaktadır. Yan kısımlarında ise geometrik bir arasuyu vardır.

Yatay dikdörtgen sandukadukanın dört yüzeyi salbekli şemse formunda paftalara ayrılmıştır. Bu dikdörtgen alanlarda, hatâyî ve rûmî motiflerinden oluşan ½ ve ¼ simetrili desenler vardır. Alttan ve üstten etrafında çepeçevre dolanan tek iplik arasuyunda sâdece hatâyî grubu motifler kullanılmıştır. Bu arasuyunun üstünde ise rûmî ve hatayi grubu motiflerinden oluşan simetrili kenarsuyu bulunmaktdır.

Çizim No: 61,62,63,64,65,66,67,68,69,70,71,72,73,74,75

6. Sonuç

Erken dönem Osmanlı mezar taşları, Müslüman Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinden itibaren başlayan süreç içinde önemli bir dönemi oluşturur. Selçuklu ve Beylikler döneminde yazı ve tezyînâtın mezar taşlarına girmesiyle düz levhâlar hâlini almış, bu gelişme klasik dönem Osmanlı mezar taşlarını oluşturmuştur. Fatih devri mezar taşları ise, hem şekil hem de bezeme açısından iki dönemin ortasında bir köprü görevi görmüş ve XV. yüzyıl (Fatih Üslûbu) mezar taşları ortaya çıkmıştır.

Tezyînât bakımından Fatih Devri mezar taşları, devrinin motif, desen ve kompozisyon özelliklerini taşımaktadır. Müze bahçesinde büyük bir kısmının dikili olarak sergilendiği mezar taşı tezyînâtının yapı taşlarını motifler oluşturmuştur. Bu motifler ise ağırlıklı olarak rûmî ve hatâyî grubu motiflerinden oluşmaktadır. Daha çok el yazmalarında gelişme gösteren yazı ve tezyînât, daha iri ve detaylı şekliyle mezar taşlarında aynen kullanılmıştır.

Fatih Devri tezyînâtının şekillenmesi, Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemi üslûbunun devamıdır. Bursa'nın fethi ile gelişimini sürdürmüş ve devrini temsil eden farklı bir görünüm kazanmıştır. Bezemeler Selçuklu dönemine göre daha sadeleşmiştir. Geometrik desenler önceki devirlere göre azalmakla beraber varlığını korumuştur.

Erken Osmanlı ile beraber sert ve köşeli olan kûfî yazı ve geometrik desenler, yerlerini yuvarlak hatlı tabiat kaynaklı olan motiflere bırakmıştır. Fatih devri mezar taşlarında ise bu durum, yerini yazının celî sülüs olmasına ve tezyînâtın rûmî ve hatâyî grubu motiflerinin yuvarlak hatlı duruşuna bırakmıştır.

Kompozisyon yönü itibariyle Fatih Devri tezyînâtı biçim, motif ve desen tasarımları açısından aynı üslûbu göstermektedir. Pano özelliği taşıyan desenler, sınırlı bir alan içerisinde kalan ve bu alanda başlayıp biten, serbest, simetrili veya ters simetrili gibi kurgulara sahiptirler. Bu desenler genellikle, mezar taşlarının alınlık kısımlarında ½, gövde kısımların da ise ¼ simetrilidir. El yazmalarında, mîmâride, çinide ve dolayısı ile mezar taşlarında görülen birlik, Fatih devrinde saray himayesinde çalışan büyük ve kapsamlı bir nakışhanenin varlığını göstermektedir.

Günümüzde ise bu birlik ve çalışma disiplini çeşitli atölye ve fakültelede sağlanmaya çalışılmaktadır. Gelenekli sanat çalışmaları, tarihini yeniden gözden geçirerek anlamaya tekrar tekrar muhtaçtır. Gelecek nesillere 21. yüzyılın üslûbunu hazırlamak için geçmişi iyi inceleyerek hazmetmesi gerekmektedir. Bu bildiri konusunun kültür ve sanat tarihimizin pek çok yönüyle aydınlanmaya muhtaç bir bölümünü gündeme getirmesi acısından önemli olduğunu düşünüyoruz.

7. Ekler

Fotoğraflar listesi

Fotoğraf No: 1,2,3,4

Fotoğraf No: 5,6

Fotoğraf No: 7,8,9

Fotoğraf No: 10,11,12

Fotoğraf No: 13

Fotoğraf No: 14,15 **Mezar taşı No: 1** Hüseyin Oğlu Yahya'nın Mezar Taşı

Fotoğraf No: 16,17 **Mezar taşı No: 2**…Mezar Taşı

Fotoğraf No: 18,19 **Mezar taşı No: 3** Saati Oğlu Mehmet Oğlu Nakkaş Sinan Bey'in Mezar Taşı

Fotoğraf No: 20,21 **Mezar taşı No: 4** Zeyni tarikatından Şeyh Safiyyüddin Oğlu Ahmet Çelebi'nin Mezar Taşı

Fotoğraf No: 22,23 **Mezar taşı No: 5** Hoca İlyas Oğlu, Hoca Mehmet Oğlu, Mustafa Çelebi'nin Mezar Taşı

Fotoğraf No: 24,25 **Mezar taşı No: 6**…Mezar Taşı

Fotoğraf No: 26,27 **Mezar taşı No: 7**…Mezar Taşı

Fotoğraf No: 28,29 **Mezar taşı No: 8** Emir Muhammed Oğlu Emir Üveys'in Mezar Taşı

Fotoğraf No: 1,2,3,4 Kaynak: Karamağralı, 1992: (Fotoğraflar bölümü)

Fotoğraf No: 5 Kaynak: Uluçam, 2000 **Fotoğraf No: 6** Kaynak: Karamağralı, 1992

Fotoğraf No:7 Kaynak:Ünver,1978:2 **Fotoğraf No:8** Kaynak: Karamağralı,1992 **Fotoğraf No:9** Kaynak:Alyılmaz, 2005

Fotoğraf No: 10,11,12 :Kaynak: Perçem, 2009:23

Fotoğraf No: 13 Bursa Türk İslam Eserleri Müzesi bahçesi genel görünümü

Mezar Taşı No: 1

Fotoğraf No: 14, 15 Envanter No: 28. Baş şâhide. Dikdörtgen gövde kesitli ve sivri tepeliklidir. H.886/M1481-1482. **Hüseyin Oğlu Yahya**. 60x128x13cm. (dış ve iç yüzü)

Mezar Taşı No: 2

Fotoğraf No: 16, 17 Envanter No: 237. Ayak şâhide, Dikdörtgen gövdeli, dendan şeklinde sivri tepeliklidir. 50x80x7cm (dış ve iç yüzü)

Mezar Taşı No: 3

Fotoğraf No: 18, 19 Envanter No: 46. Baş şâhide, Dikdörtgen gövdeli, sivri tepeliklidir.Taşın dış bölümünü oluşturan yüzeyde yazı ve geometrik paftalar iç içe yer almaktadır. Saati Oğlu Mehmet Oğlu **Nakkaş Sinan Bey**[8]. 33x119x9,5cm (dış ve iç yüzü)

[8] Müze kayıtlarında Fatih Sultan Mehmed'in nakkaşı Sinan Bey olarak geçmektedir.

Mezar Taşı No: 4

Fotoğraf No: 20, 21 Envanter No: 83. Baş şâhide, Dikdörtgen gövdeli, sivri tepeliklidir. (Zeyni tarikatına'dan bir kişiye ait mezarın baş şâhidesi). H.17 Şevval 892 / **M.6 Ekim 1487**. 45x72x8cm (dış ve iç yüzü)

Mezar Taşı No: 5

Fotoğraf No: 22, 23 Envanter No: 261. Baş şâhide, Dikdörtgen gövdeli, sivri tepeliklidir.Hoca İlyas Oğlu, Hoca Mehmet Oğlu, Mustafa Çelebi). T: ?. 65,5x176x12cm . (dış ve iç yüzü)

Mezar Taşı No: 6

Fotoğraf No: 24, 25 Envanter No: ?. Ayak şâhidesi, Dikdörtgen gövdeli, sivri tepeliklidir. T: ?. 47x125x11cm.(dış ve iç yüzü)

Mezar Taşı No: 7

Fotoğraf No: 26, 27 Envanter No: ?. Ayak şâhidesi, Dikdörtgen gövdeli, sivri tepeliklidir. T: ?. 51x151x10cm (dış ve iç yüzü)

Mezar Taşı No: 8

Fotoğraf No: 28, 29 Envanter No: 59. Şâhideli sanuka, Dikdörtgen pirizma gövde üzerine sarıklı.. H.779 M.1377. Emir **Muhammed Oğlu Emir Üveys** 51x151x10cm

Çizimler Listesi

Çizim No:1

Çizim No:2

Çizim No:3,4,5,6,7,8,9,10,11 **Mezar taşı No: 1** Hüseyin Oğlu Yahya'nın Mezar Taşı

Çizim No: 12,13,14,15,16,17,18,19,20,21,22,23 **Mezar taşı No: 2**…Mezar Taşı

Çizim No: 24,25,26,27 **Mezar taşı No: 3** Saati Oğlu Mehmet Oğlu Nakkaş Sinan Bey'in Mezar Taşı

Çizim No: 28,29,30,31 **Mezar taşı No: 4** Zeyni tarikatından Şeyh Safiyyüddin Oğlu Ahmet Çelebi'nin Mezar Taşı

Çizim No: 32,33,34,35,36,37,38,39 **Mezar taşı No: 5** Hoca İlyas Oğlu, Hoca Mehmet Oğlu, Mustafa Çelebi'nin Mezar Taşı

Çizim No: 40,41,42,43,44,45,46,47,48,49 **Mezar taşı No: 6**…Mezar Taşı

Çizim No: 50,51,52,53,54,55,56,57,58,59,60 **Mezar taşı No: 7**…Mezar Taşı

Çizim No: 61,62,63,64,65,66,67,68,69,70,71,72,73,74,75 **Mezar taşı No: 8** Emir Muhammed Oğlu Emir Üveys'in Mezar Taşı

Çizim No:1 Pano özelliği taşıya 1/2 simetrili (rûmî ve bitkisel kaynaklı) desen analizi

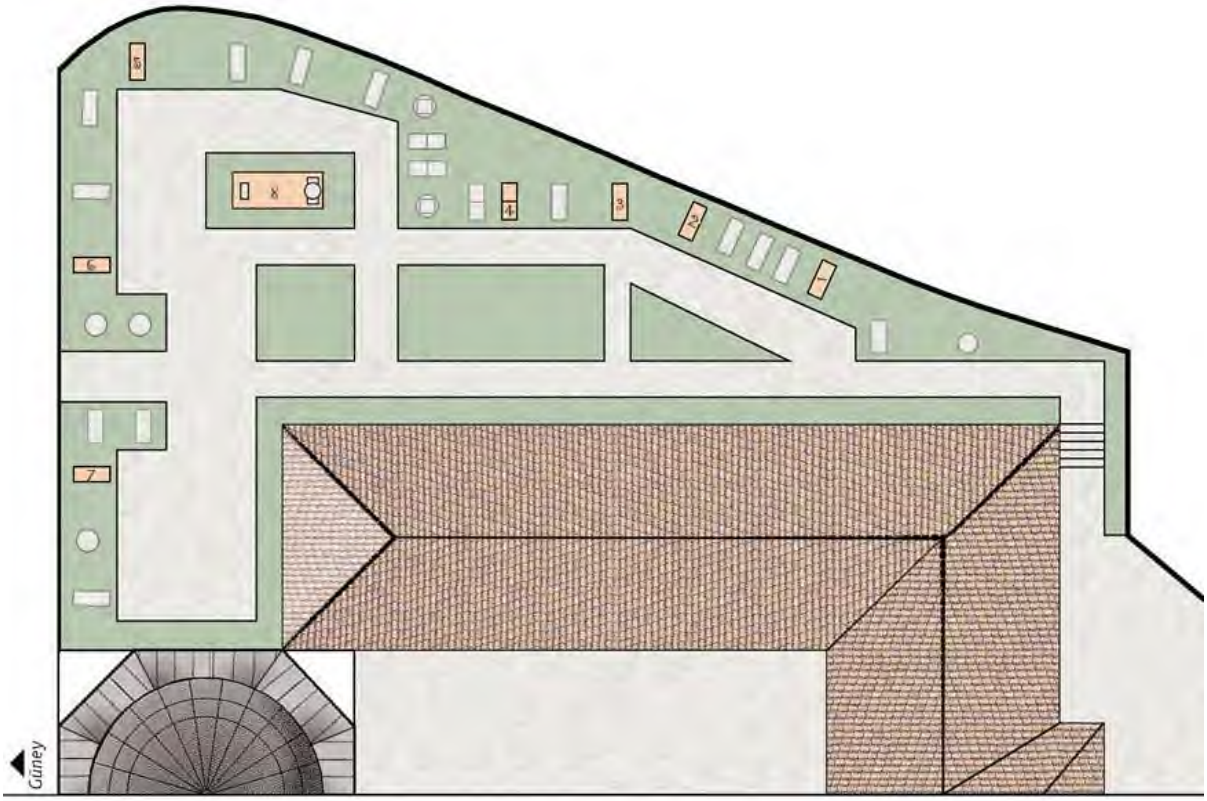

Çizim No: 2 Bursa Türk İslam Eserleri Müzesi bahçesinde bulunan 15. yüzyıla ait mezar taşlarının vaziyet planı

Mezar Taşı No: 1

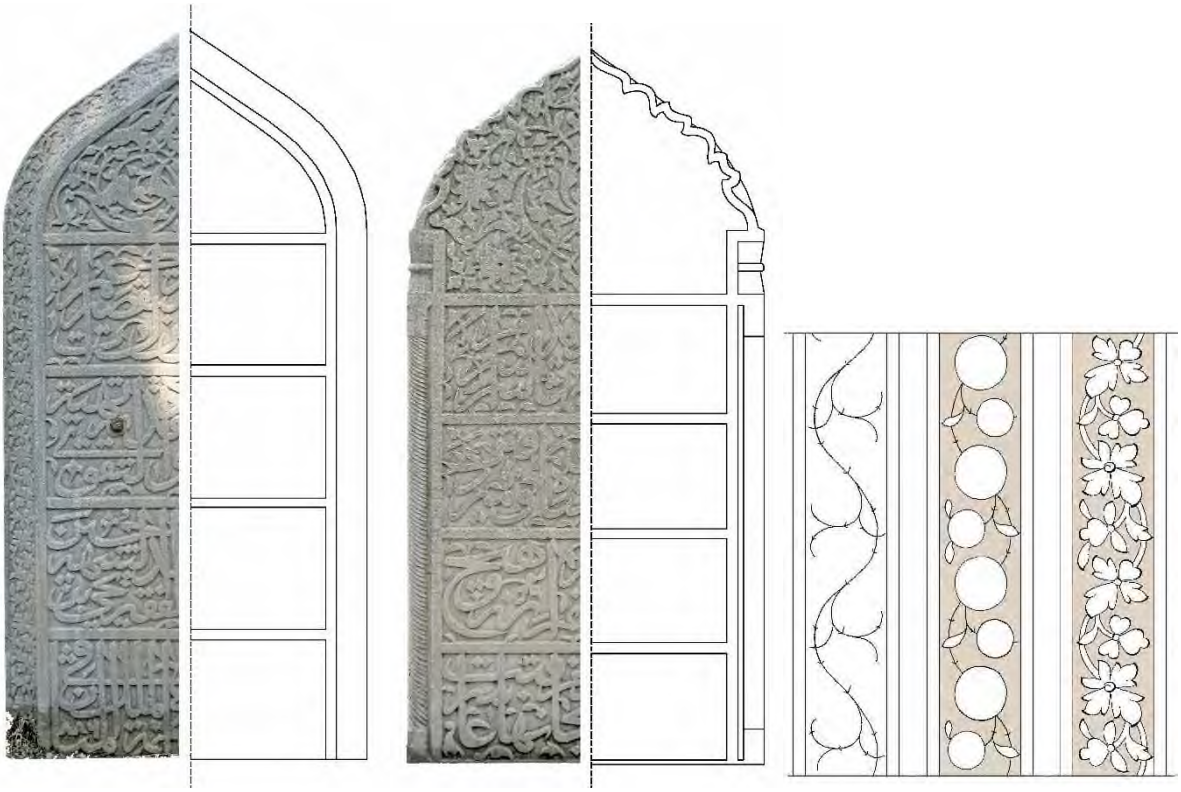

Çizim No: 3,4 Baş şâhide yazı ve tezyînât alanları, (dış ve iç yüzü) Çizim No: 5 Baş şâhide tek iplik arasuyu deseni (dış yüzü)

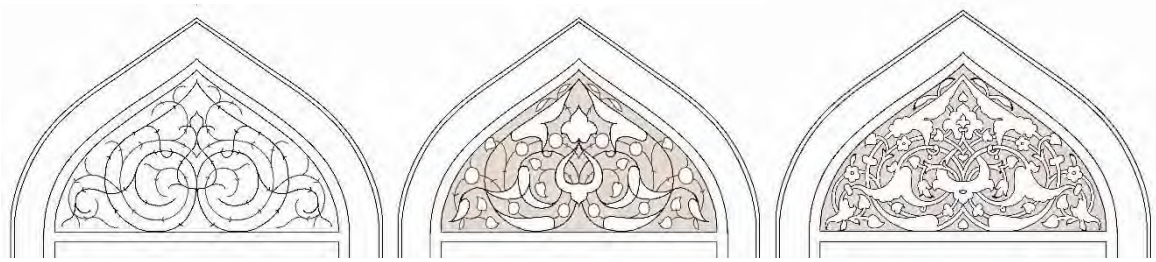

Çizim No: 6,7,8 Baş şâhide alınlık deseni,pano özelliğitaşıyan ½ simetrili rûmî ve bitkiselkaynaklı desen (dış yüzü)

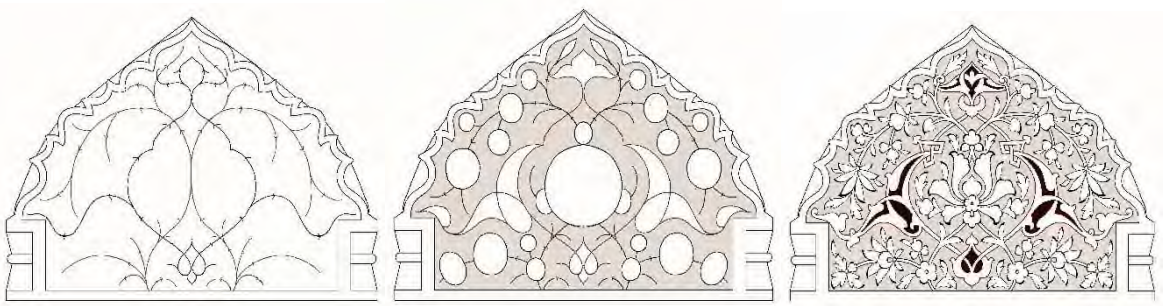

Çizim No:9,10,11 Baş şâhide alınlık deseni,pano özelliğitaşıyan ½ simetrili rûmî ve bitkiselkaynaklı desen, (iç yüzü)

Mezar Taşı No: 2

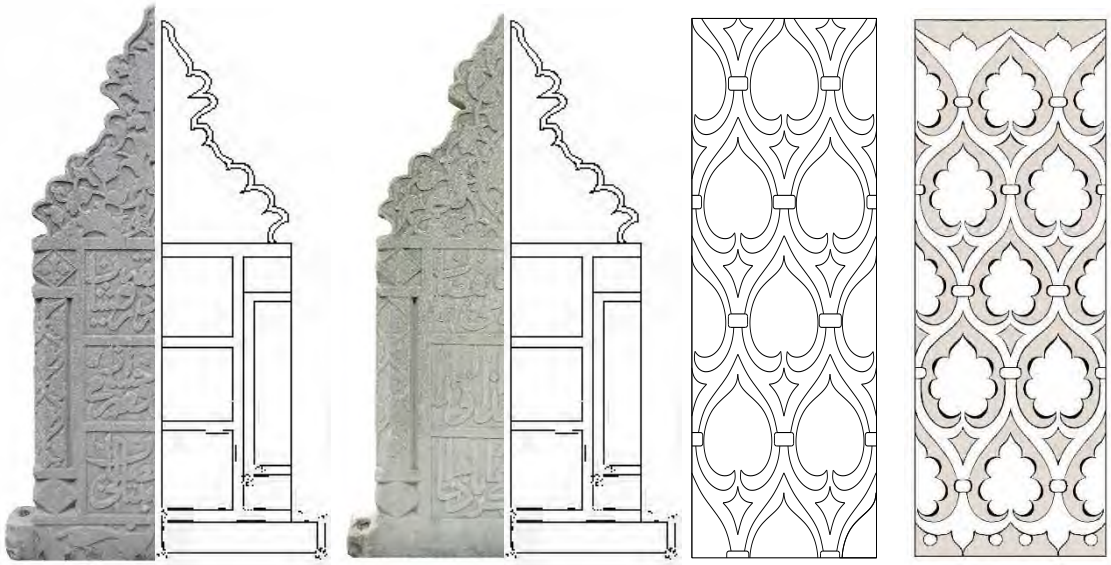

Çizim No: 12,13 Ayak şâhide yazı ve tezyînât alanları, (dış ve iç yüzü). **Çizim No: 14,15** Baş şâhide sütüncedeseni, tam simetrili ulama (bitkisel kaynaklı) desen.

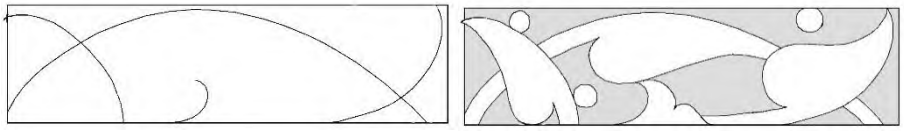

Çizim No: 16,17 Baş şâhide gövde deseni,pano özelliği taşıyan ½ simetrili (rûmîli) desen, (dış yüzü)

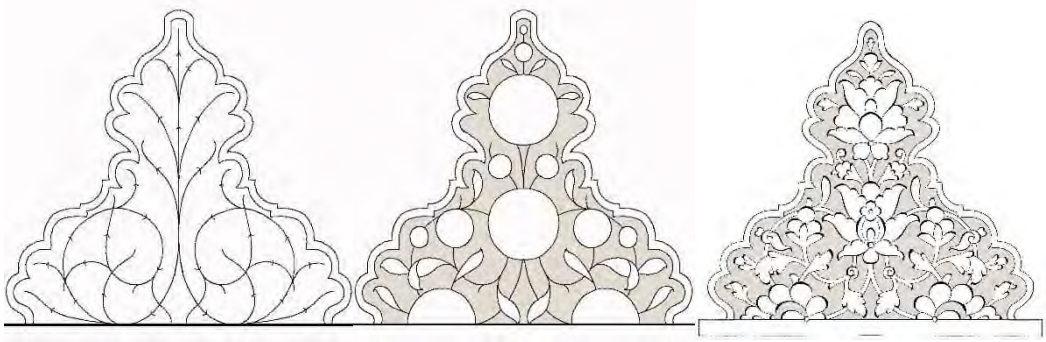

Çizim No: 18,19,20 Baş şâhide alınlık deseni, pano özelliği taşıyan ½ simetrili (bitkisel kaynaklı) desen (dış yüzü)

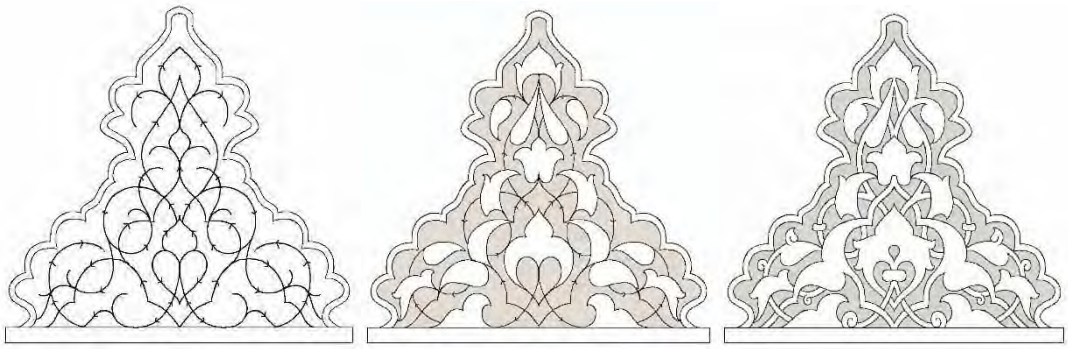

Çizim No: 21,22,23 Baş şâhide alınlık deseni, pano özelliği taşıyan ½ simetrili (rûmîli) desen, (iç yüzü)

Mezar Taşı No: 3

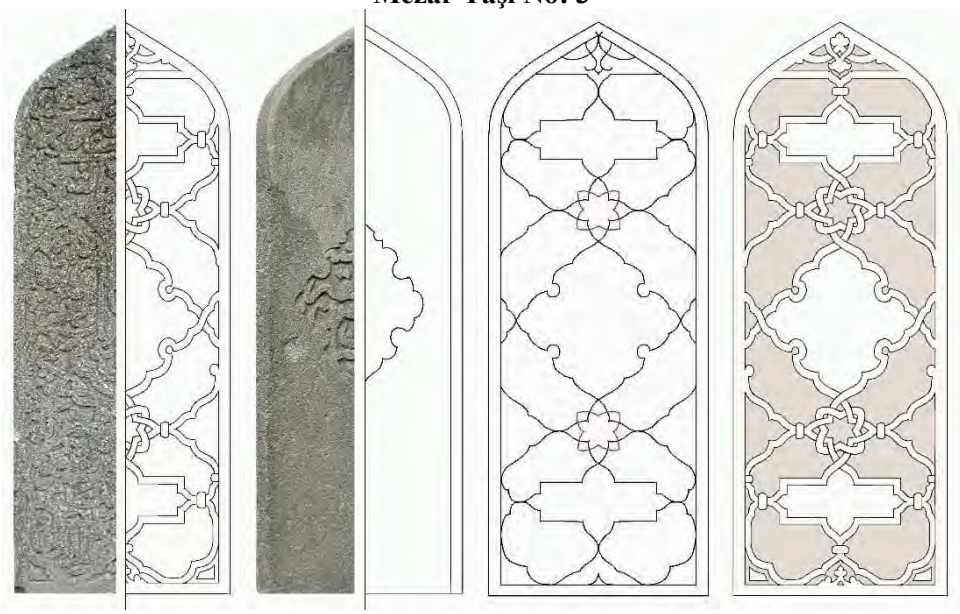

Çizim No: 24,25 Baş şâhide yazı ve tezyînât alanları,(dış ve iç yüzü) Çizim No: 26,27 Baş şâhide gövde paftalaması, kısmen (yarı) simetrili (geometrik) ulama paftalar, (dış yüzü)

Mezar Taşı No: 4

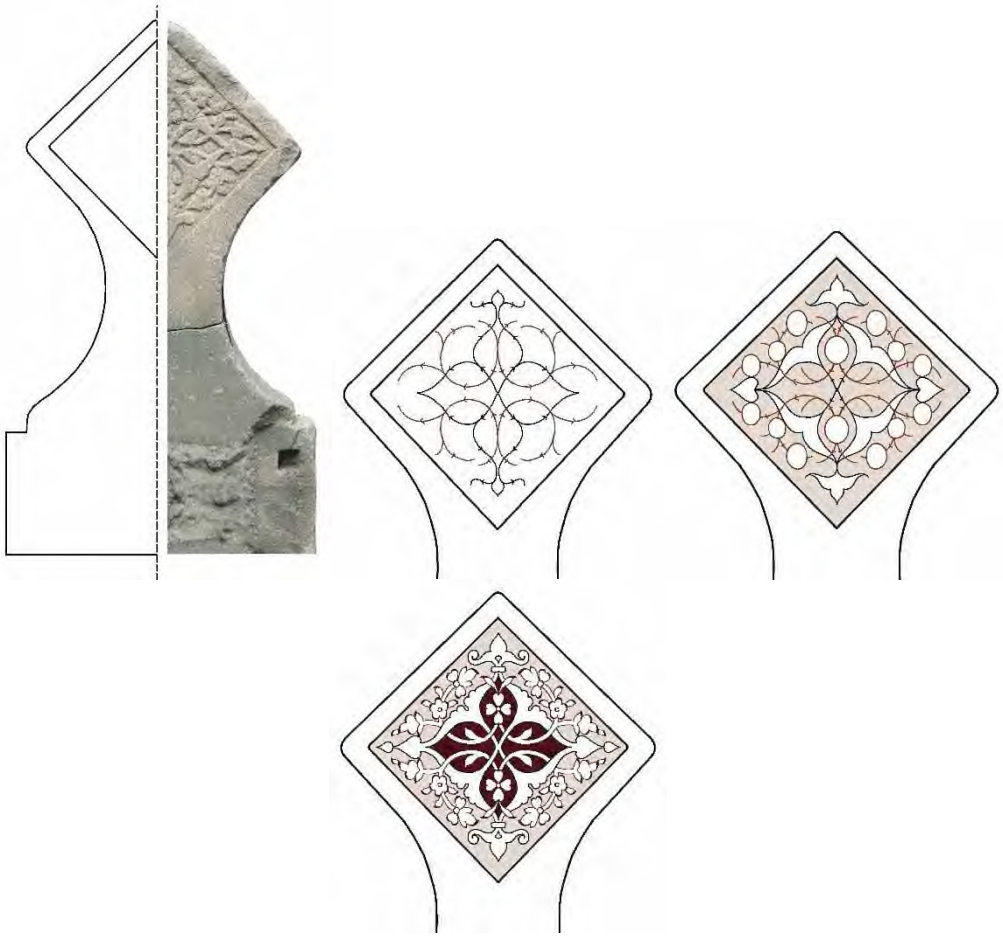

Çizim No: 28 Baş şâhide yazı ve tezyînât alanları, (iç yüzü) **Çizim No: 29, 30, 31** Baş şâhide alınlık deseni,pano özelliği taşıyan ¼ simetrili (rûmî ve bitkisel kaynaklı) desen, (iç yüzü)

Mezar Taşı No: 5

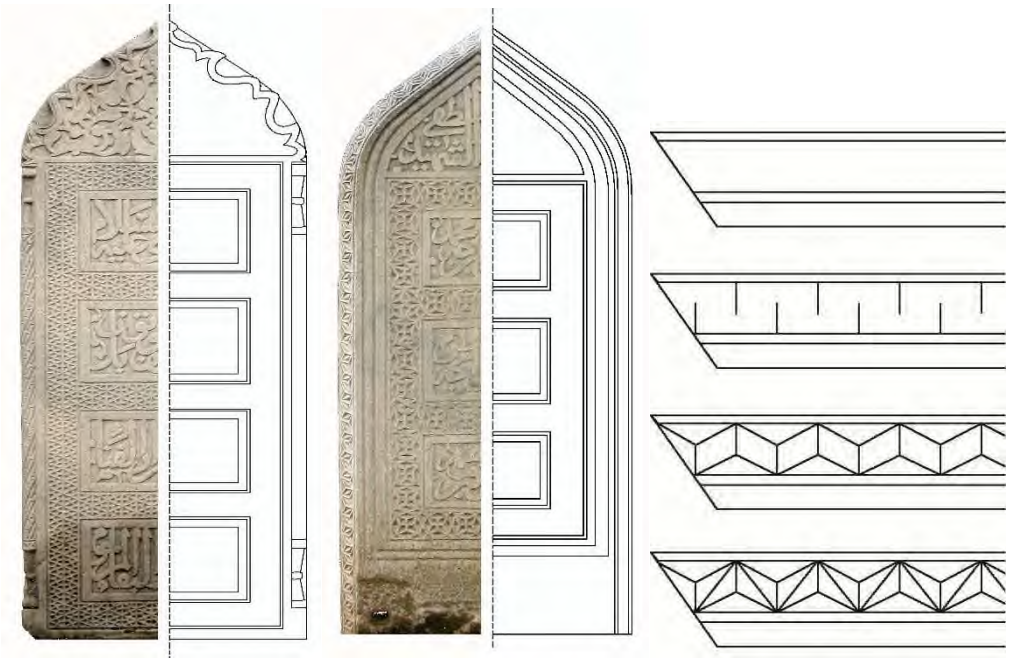

Çizim No: 32,33 Baş şâhide yazı ve tezyînât alanları, (dış ve iç yüzü) **Çizim No: 34** Baş şâhide, kısmen (yarı) simetrili (geometrik) ulama desen

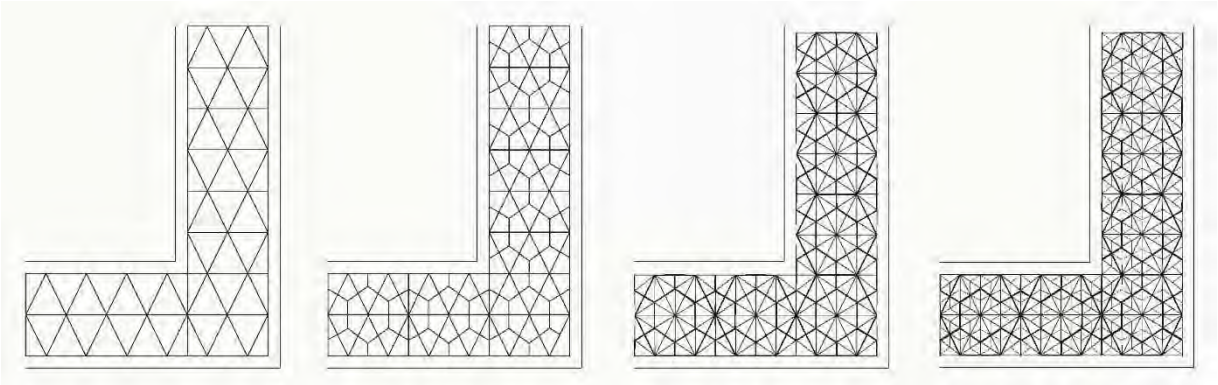

Çizim No: 35 Baş şâhide, tam simetrili (geometrik) ulama desenler, (dış ve iç yüzü)

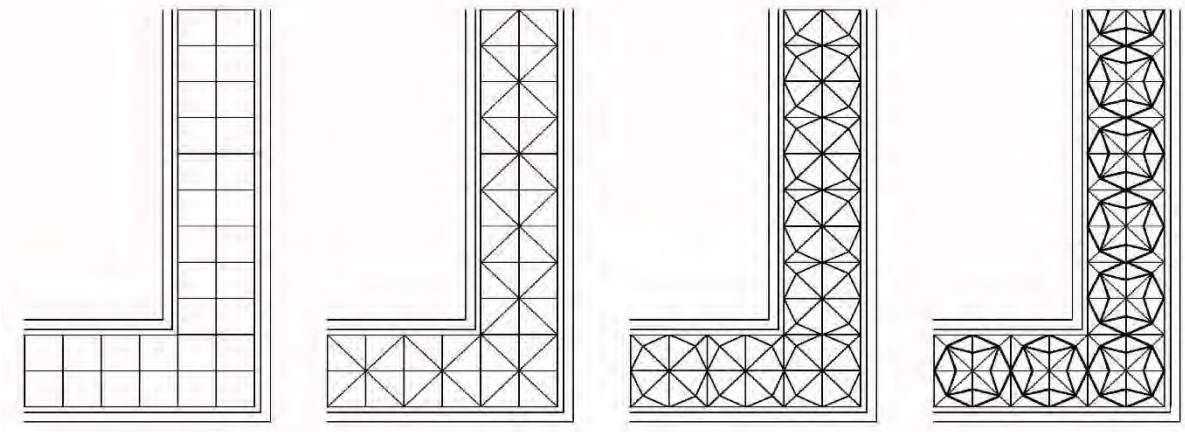

Çizim No: 36 Baş şâhide, tam simetrili (geometrik) ulama desenler, (dış ve iç yüzü)

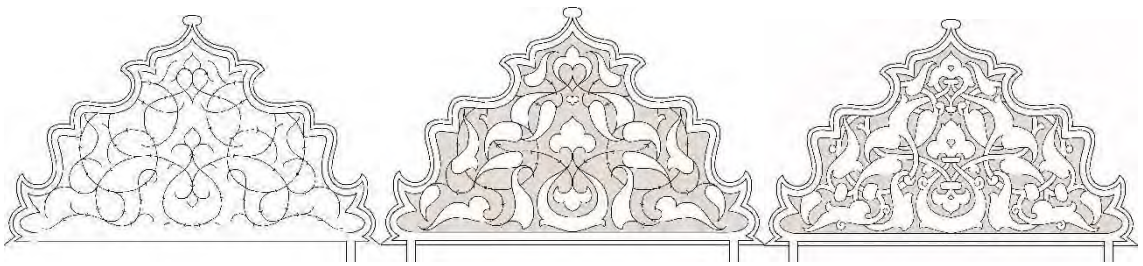

Çizim No: 37,38,39 Baş şâhide alınlık deseni, pano özelliği taşıyan ½ simetrili (rûmîli) desen, (iç yüzü)

Mezar Taşı No: 6

Çizim No: 40, 41 Baş şâhide yazı ve tezyînât alanları,(dış ve iç yüzü) Çizim No: 42 Baş şâhide, çift iplik arasuyu deseni, (dış yüzü)

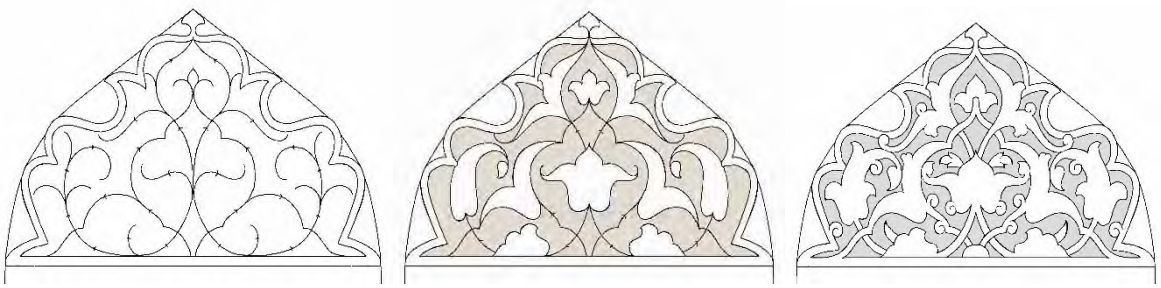

Çizim No: 43, 44, 45 Baş şâhide alınlık deseni, pano özelliği taşıyan ½ simetrili (rûmîli) deseni (dış yüzü)

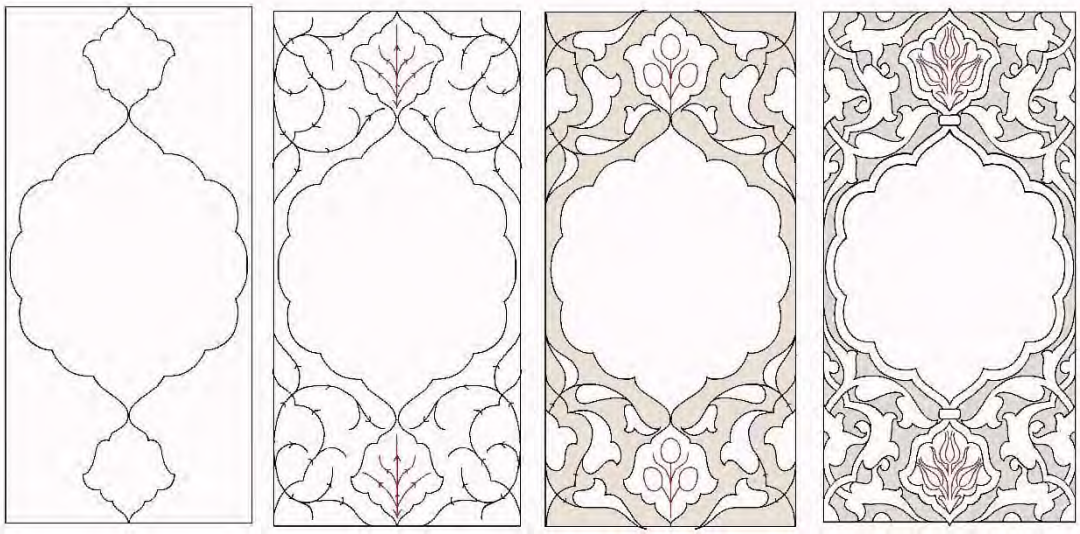

Çizim No: 46,47,48,49 Baş şâhide gövde deseni, pano özelliği taşıyan ¼ simetrili (rûmîli) deseni (iç yüzü)

Mezar Taşı No: 7

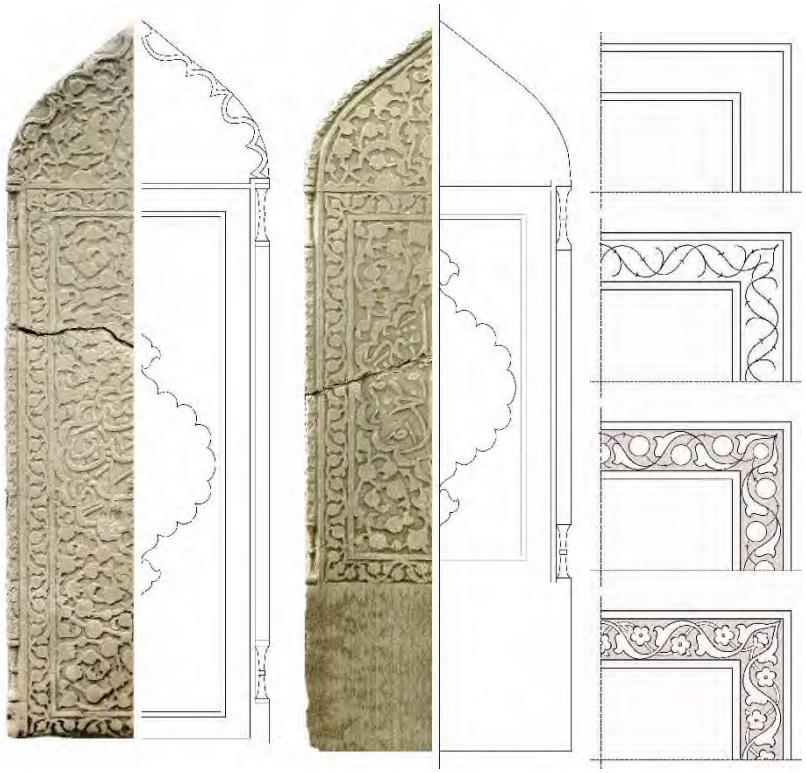

Çizim No: 50,51 Baş şâhide yazı ve tezyînât alanları,(dış ve iç yüzü)

Çizim No: 52 Baş şâhide, çift iplik arasuyu deseni, (dış ve iç yüzü)

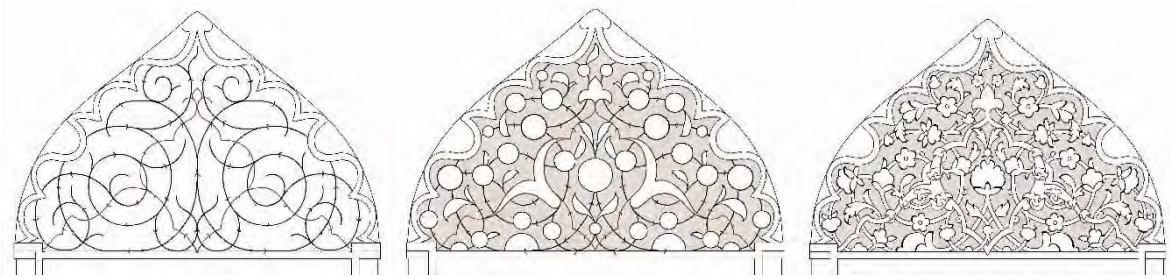

Çizim No: 53,54,55, Baş şâhide alınlık deseni, pano özelliği taşıyan ½ simetrili (rûmî ve bitkisel kaynaklı) desen, (dış yüzü)

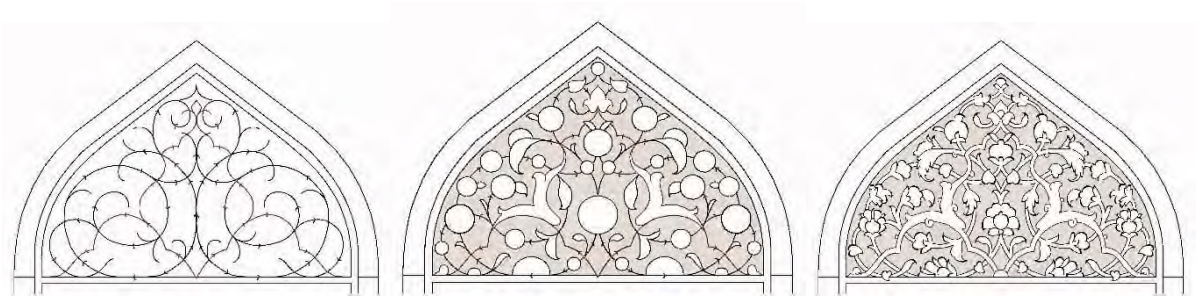

Çizim No: 56,57,58 Baş şâhide alınlık deseni, pano özelliği taşıyan ½ simetrili (tam stilize, rûmî ve bitkisel kaynaklı) desen (iç yüzü)

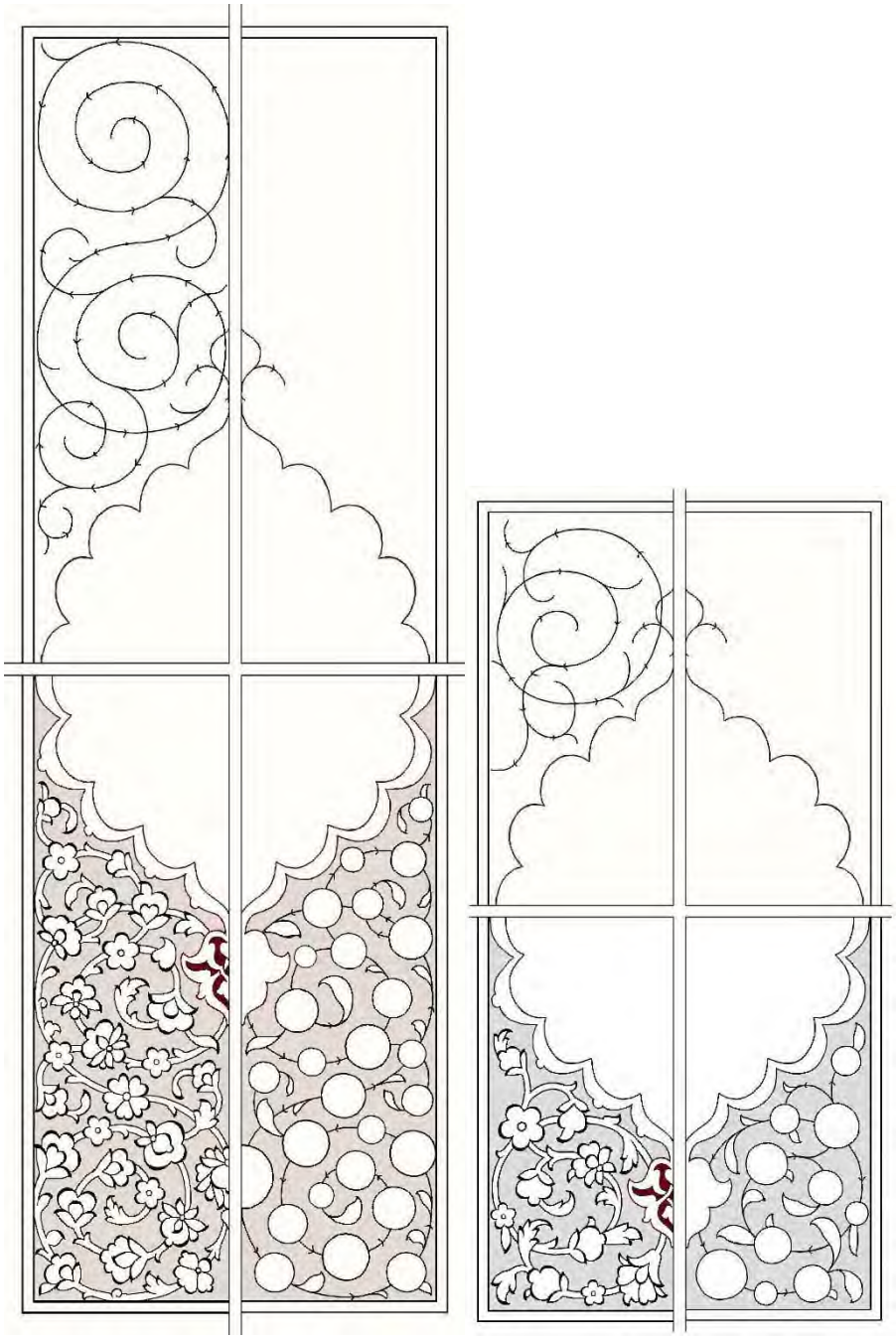

Çizim No: 59 desen (dış yüzü) **Çizim No: 60** Baş şâhide gövde deseni planı, pano özelliği taşıyan ¼ simetrili (tam stilize, rûmî ve bitkisel kaynaklı) desen (içyüzü)

Mezar Taşı No: 8

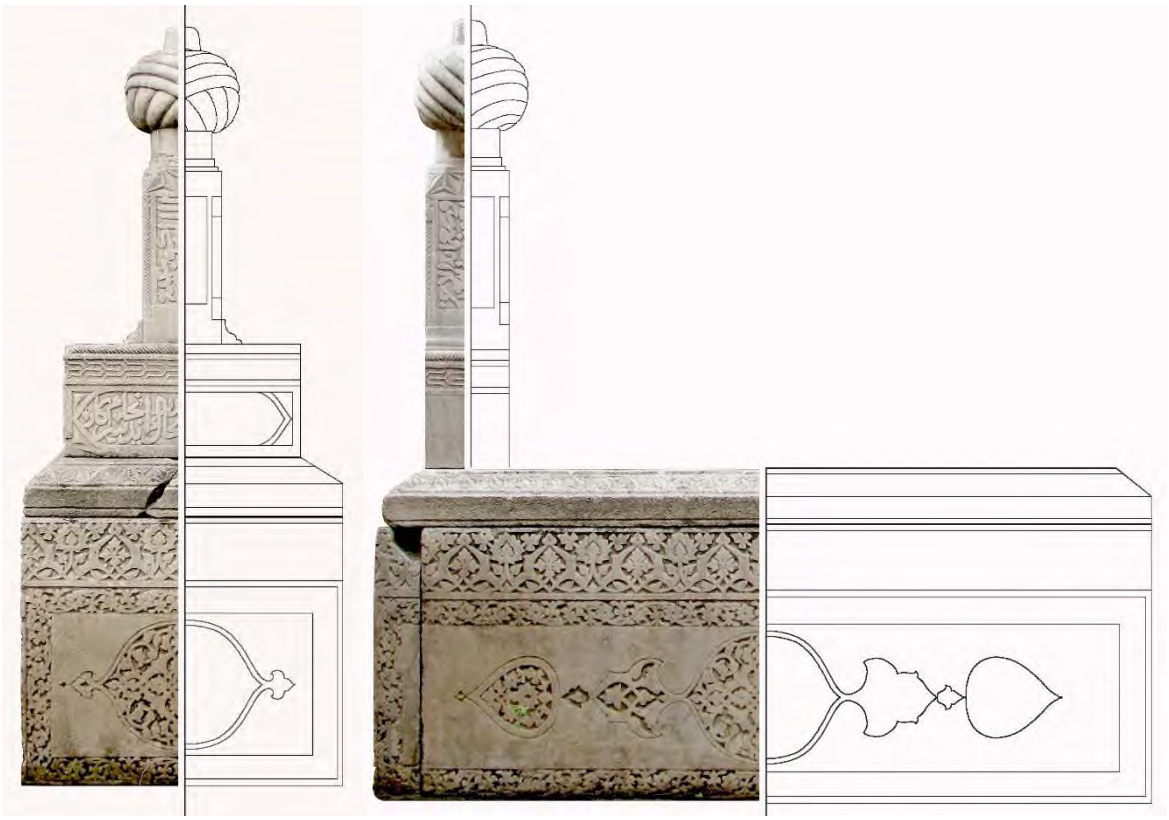

Çizim No: 61,62 Baş şâhideli sanduka, yazı ve tezyînât alanları, (dış- yan yüzü)

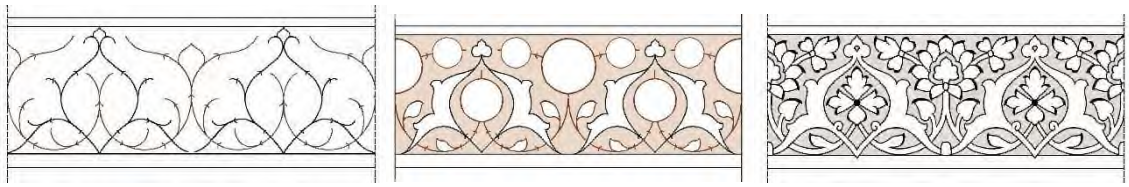

Çizim No: 63,64,65 Sanduka, yan yüzey kenarsuyu, kısmen (yarı) simetrili (tam stilize, rûmî ve bitkisel kaynaklı) ulama desen

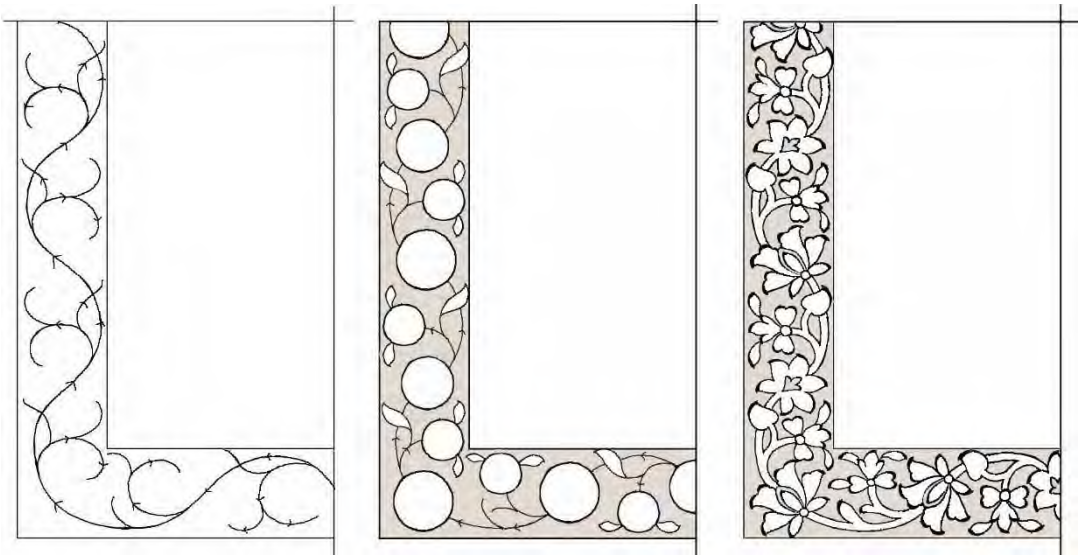

Çizim No: 66 Şâhide ve sanduka arasuları

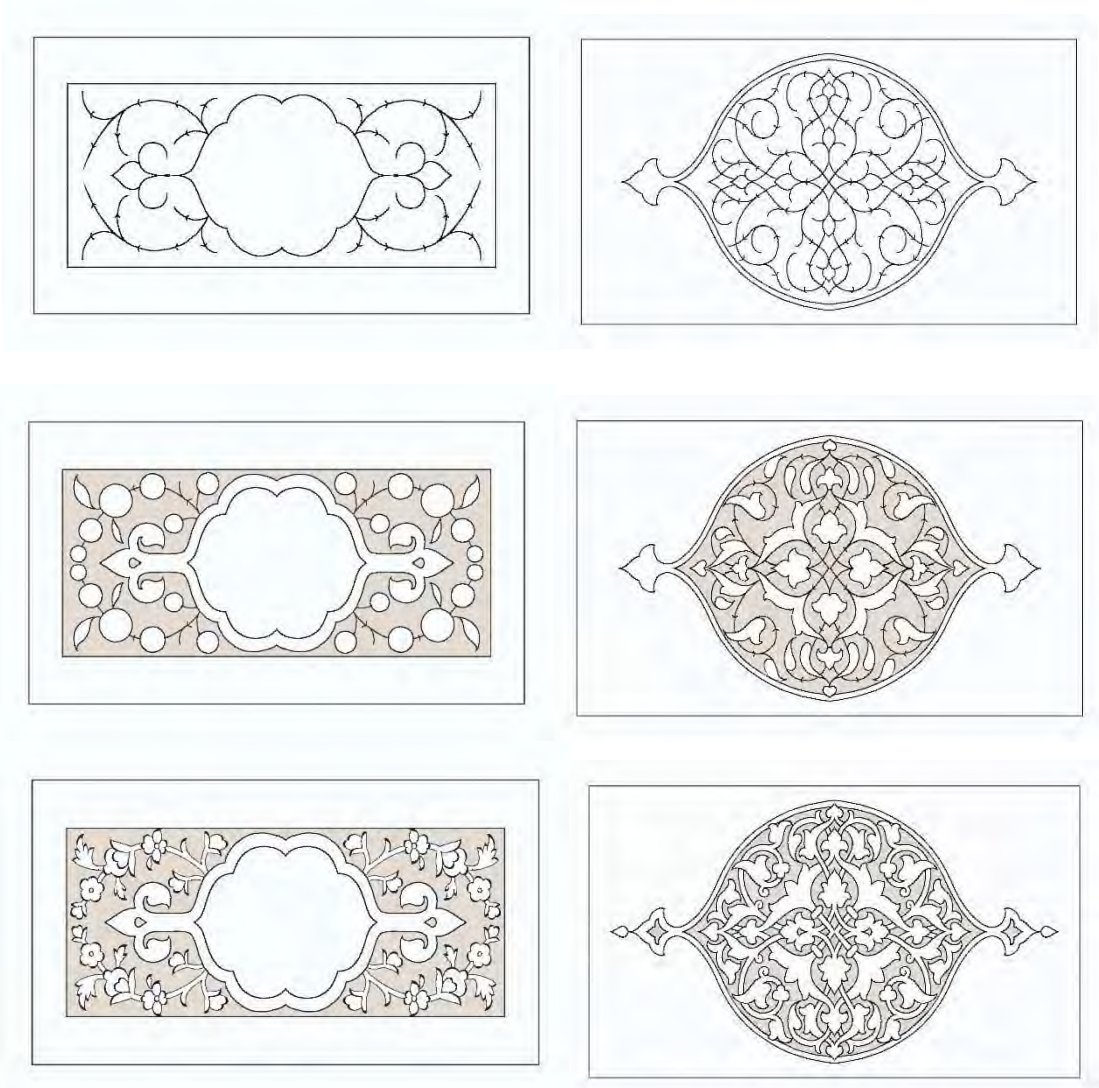

Çizim No: 67,68,69 Baş şâhide gövde deseni, pano özelliği taşıyan ¼ simetrili (bitkisel kaynaklı) desen,(iç yüzü). **Çizim No: 70,71,72** Sanduka, ön ve arka yüzey bezemesi, pano özelliği taşıyan ¼ simetrili (rûmîli) desen.

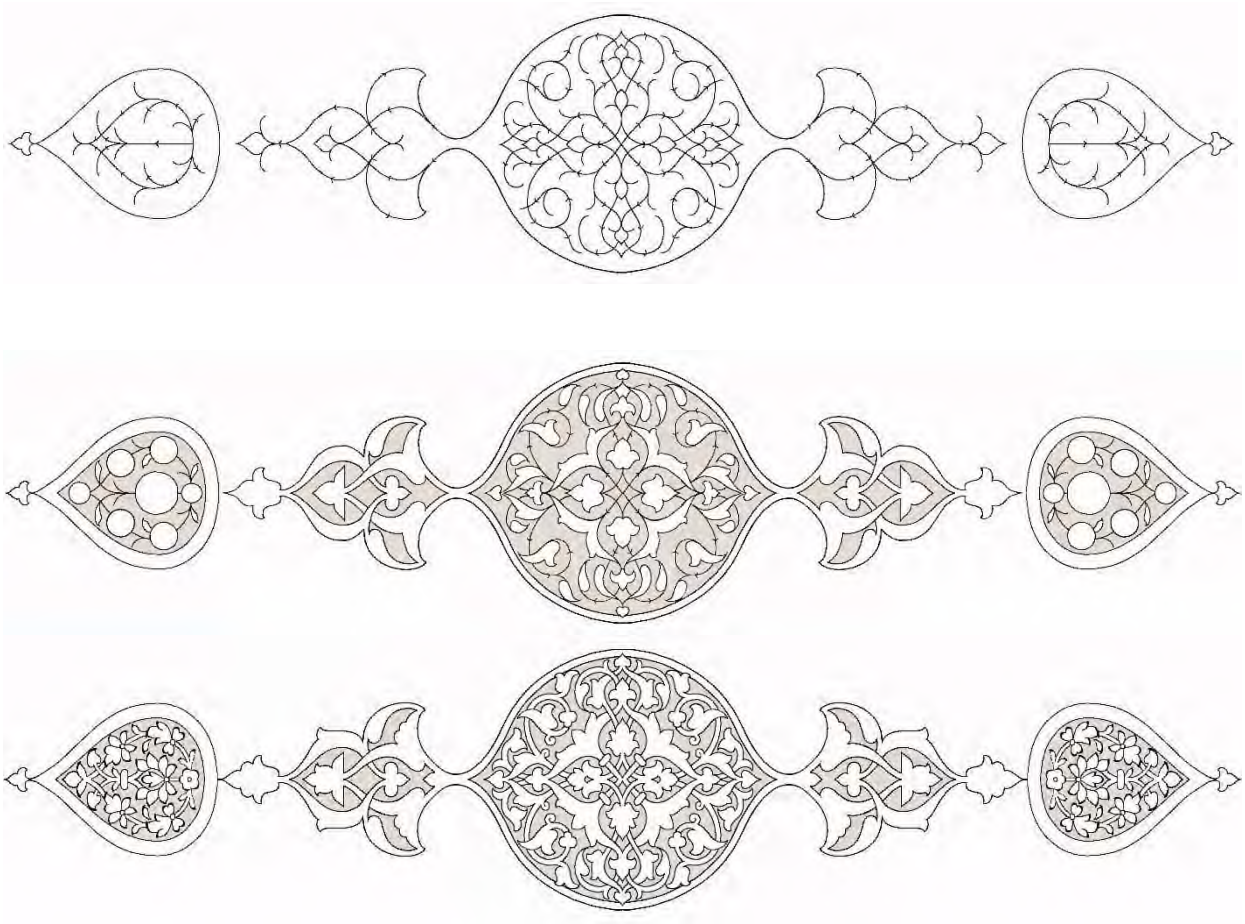

Çizim No: 73,74,75 Sanduka, yan yüzey bezemeleri, pano özelliği taşıyan ½ ve ¼ simetrili (tam stilize, rûmî ve bitkisel kaynaklı) desenler

KAYNAKÇA

Aksu, Hatice (1992). *Anadolu Selçuklu Tezhip Sanatı ve Osmanlı (Klasik Dönem) Tezhip Sanatının Mukayesesi*. Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı Tezhip Proğramı, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Alyılmaz, Cengiz. (2005). Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu (1.Baskı). Ankara : Kurmay Yayınları.

Birol, İnci Ayan, ve Derman, Fatma Çiçek (2005). *Türk Tezyînî San'atlarında Motifler*. İstanbul : Kubbealtı Neşriyat.

Birol, İnci Ayan (2008). Klasik Devir *Türk Tezyini Sanatlarında Desen Tasarımı, Çizim Tekniği Ve Çeşitleri* (1. Baskı). İstanbul : Kubbealtı Yayınları.

Çelebi, Mustafa Nasuhi (2003). *İstabbul Süleymaniye Kütüphanesinde Bulunan Fatih Sultan Mehmet İçin Hazırlanmış Kitapların Tezhip Sanatı Açısından Değerlendirilmesi ve Diğer Özellikleri.* İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Derman, F. Çiçek (1999). Osmanlı Asırlarında, Üslûp ve Sanatkârlarıyla Tezhip Sanatı. (Editörler: Güler Eren, Kemal Çiçek, Cem Oğuz). *Osmanlı, 11,* Ankara: Yeni Türkiye Yayınları,

Doğanay, Aziz (2009). *Osmanlı Tezyinatında Klasik Devir İstanbul Haneden Türbeleri, 1522-1604,* (1. Baskı). İstanbul : Kalasik Yayınları.

Perçem, Ersan (2009). *Türk Tezyînî Sanatlarında Mezar Taşlarının Yeri*, Yüksek Lisans Semineri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Haseki, Metin (1977). *Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları* (1. Baskı). İstanbul: İst. Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayın Evi

Karamağralı, Beyhan (1992). *Ahlat Mezar Taşları* (1. Baskı). Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Uluçam, Abdusselem (2000). *Eski Erciş Çelebibağı Mezarlığı Ve Mezar Taşları* (1. Baskı). Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ünver, Süheyl (1950). *Fatih Devri Saray Nakışhânesi ve Babanakkaş Çalışmaları No:1* (1.Baskı). İstanbul : İstanbul Üniversitesi Yayınları.

KAYMAK MUSTAFA (KAPTAN) PAŞA CAMİİ HAZİRESİ

Kaymak Mustafa (Captain) Pasha Mosque Cemetery

Serap SINMAZ KILINÇ*

ÖZET

Üsküdar Ayazma'da yer alan KAPTAN PAŞA CAMİİ 15.yy'da Hamza Fakih bin Kasımtarafından yaptırılmıştır. Zaman içerisinde harap olan cami bani-i sanisi olarak anılan Kaptan-ı derya Kaymak Mustafa Paşa tarafından 1727 tarihinde ihya ettirilmiştir. 1887 yılında geçirdiği yangın sonucunda büyük zarar görmüş ve mezar taşından da anlaşıldığı gibi bani-i salisesi olan Şerife Nefise Hanım tarafından 1890 tarihinde yenilenmiştir.

Cami avlusuna, haziresine girildiği gibi iki ayrı kapıdan giriş yapılır. Meyilli bir arazi üzerine inşa edilen caminin haziresi eğimden dolayı iki ayrı bölüme ayrılmıştır. Haziresinde toplamda 73 adet mezar taşı mevcuttur. 15. ve 19. yy'ları kapsayan zaman diliminde yaygın olarak kullanılan mezar taşı türlerine rastlamak mümkündür. Hazirede dikkate değer sayıda pehleli mezar tipi ve göz alıcı işçiliği olan mezar taşları görülmektedir. Cami'nin inşa ve onarımında katkısı bulunan kişilerin mezarlarının yanı sıra, dönemin önemli meslek gruplarından hafız, müşir, gibi meslek sahibi kişiler ve cami imamlarının ailelerinin mezarları da hazirede yer almaktadır. Kaptan Mustafa Paşa'nın oğlu Mustafa'nın mezarı da bu haziredir.

Anahtar Kelimeler: *Üsküdar, Kaptan Paşa, cami, hazire, mezar taşları*

ABSTRACT

Captain Pasha Mosque, which is located at Uskudar Ayazma, was built by Hamza Fakih bin Kasım in 15th century. The mosque had been demolished by the time and rebuilt by Chief Admiral Kaymak Mustafa Pasha in 1727. This second mosque was largely damaged a result of the devastating fire in 1887, and reconstructed -as understood from tombstone-, by third builder of the mosque, Şerife Nefise Hanım, in 1890.

The entrance to the mosque is done by two separate doors such as cemetery. The graveyard of the mosque, which was built on a slanted land, was divided into two parts due to the height difference. There are 73 tombstones in graveyard totally. It is visible that gravestones which are commonly used between 15th with 19th centuries. There are significant number of pehle type graves and gravestones with eye-catching workmanship. In addition to the graves of the people who contributed to the construction and repair of the mosque, there are also graves of the members of foremost occupational groups in mentioned era as hafiz, mushir, the families of the imams of the mosque. Besides, Captain Mustafa Pasha's son, Mustafa's grave is also in this cemetary.

Keywords: *Uskudar, Captain Pasha, Mosque, cemetery, grave stone*

Üsküdar Ayazma'da yer alan cami, ilk olarak 15.yy'da Hamza Fakih bin Kasım tarafından bir mescit olarak yaptırılmıştı. (Haskan, 224.) Hamza Efendi fıkıh bilgini olduğu için Fakih sıfatıyla anılmış olan hüküm verme yeteneğinde değerli bir hukukçuydu.(Haskan, 223) Caminin Bani-i evveli Hamza Fakih bin Kasım'ın mezar taşı cami haziresinin kıble yönünde bağımsız toprak türünde kalın silindir başlığındadır. Son yapılan hazire düzenlemesinde mezar taşı yerinden çıkarılarak duvar dibinde kaderine terk edilmiştir.(Resim 1) Caminin ilk banisi, 905(1499-1500) tarihinde vefat etmiş (Haskan, 224.) ve mezar taşı kitabesinde celi sülüs stilinde;

Sahibü'l hayrat

Merhum Hamza Fakih

Hazretlerinin ruh-ı

Şerifine el-fatiha

yazılıdır.Vefat tarihi mezar taşında belirtilmemiştir.(Haskan, 224) Bani-yi evvelin vefat tarihine bakıldığında caminin hicri 905 yılından önce yaptırıldığı söylenebilir. 1546 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nden anlaşıldığı üzere Hamza Fakih'in eşi Pir Mehmed kızı Ayşe Hatun, mescide on bin akçe vakfetmiştir. (Haskan, 206)

Zaman içerisinde çeşitli sebeplerden dolayı harap olan cami; Kaptan-ı derya Kaymak Mustafa Paşa tarafından 1727 tarihinde ihya ettirilmiştir. Caminin bani-i sanisi Kaymak Mustafa Paşa, Nevşehirli

* Müze Araştırmacısı, Ayasofya Müzesi Müdürlüğü, serapsinmaz@gmail.com

Damat İbrahim Paşa'nın damadıdır. Poçinli Sadrazam Kara İbrahim Paşa'nın oğlu(Süreyya, 1200) ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın da kızından olma torunudur. Annesi Fatma Hanımdır. (Eravcı,179.)

Osmanlı idaresinde görevi ikinci mirahur olan Mustafa Paşa, 1717'de kapıcılar kethüdası, 1718'de vezaret rütbesi ile nişancı ve İstanbul Kaymakamı, son olarak 11 Eylül 1721'de Kaptan-ı derya olmuştur. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya damat olması sayesinde birçok yüksek mevkiye çok kısa sürede sahip olduğu düşünüldüğünden "Atlamacı" sıfatıyla anılmıştır. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Fatma isimli kızından bir oğlu üç kızı olduğunu bir kaynaktan öğrenmiş olsak da (Eravcı, 179) Mehmed Süreyya'nın Sicilli Osmani eserinde iki oğlundan daha bahseder. Oğlu Yahya Bey 1147'de diğer oğlu Mehmed Es'ad Bey 1189'da vefat etmiştir. Esad'ın oğlu Mustafa Bey 1201'de vefat edip yanına defnolunmuştur. Oğullarından İsmail Bey 1166'da vefat ettiğinde 1101'de vefat eden amcası Mehmet Bey bin İbrahim Paşa'nın kabri yakınına defnedilmiştir.(Süreyya,1200.) Kızları; Selime, Nesibe ve Esma Hanımdır.

30 eylül 1730 Patrona Halil isyanı sebebiyle Kaptan-ı deryalığından azlolunmuştur. Patrona Halil Paşa isyanı sırasında tutuklu olarak Bostancılar Hapishanesi'ne hapsedilen paşa, 3 Ekim 1730 Pazar Günü idam edilmiştir.(Süreyya,1100) Naşını ele geçiren zorbalar et meydanında türlü kötü hakaretler yaptıktan sonra cesedini Horhor Çeşmesi önüne asmışlardır. Beş kese akçe karşılığında tanınmaz hale gelen Mustafa Paşa'nın naşını, annesine teslim etmişlerdir.(Haskan, 225.) Kabri dedesi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi haziresinde bulunmaktadır. (Süreyya,1200.)

Kaymak Mustafa Paşa 1721-22 tarihlerinde Çubuklu'da Havuzbaşı denilen mevkide sayfiyenin süslemesini oluşturması açısından havuz ve çeşme yaptırmıştır. Çengelköy'deki sahil hanesinin yanı sıra vefa'da kışlık sarayı vardır. Çarşıkapı Kara Mustafa Paşa Medresesi yakınında bir çeşmesi mevcuttur. Kuleli askeri lisesinin karşısında da bir cami daha yaptırmıştır. Her iki camiyi de Lale Devri baş mimarı Kayserili Mehmet Ağa'ya yaptırdığı bilinmektedir. Paşa, Çanakkale dışında, Bababurnu mevkiinde, Hızrü'l-bahr Kalası'nda cami, hamam, dükkanlar ve evler yaptırmıştır. Ayrıca Kasımpaşa'da Kara imam Mescidi'ne minber koyarak onu cami yapmış ve yanına bir de mektep inşa ettirmiştir.

Kaymak Mustafa Paşa evkafı, evladına meşrut olduğundan Mütevellisi Mustafa Bey, çocuğu olmadan vefat edince, tasarruf hakkı Paşa'nın kızı Esma Hanım'a intikal etmiştir.(Haskan, 225.)

1887 yılında Üsküdar'ın geçirdiği Büyük Sultantepe yangını sonucunda, Kaptan Paşa Mahallesi ve Üsküdar'ın büyük bir kısmı yanmıştır. (Kaymak Mustafa Paşa Camii, İstanbul Ansiklopedisi, c.3) Bu yangında büyük oranda zarar gören Kaptan Paşa Camii, haziresinde de mezar taşı mevcut olan, bani-i salisesi unvanıyla Helvacı kızı Şerife Nefise Hanım tarafından 1890 tarihinde yenilenmiştir. (Haskan, 224.) Şerife Nefise Hanım'ın kabri, caminin sağ tarafındaki hazirenin avluya bakan kısımda yer alan 3 numaralı mezardır.(Resim 2) Mezar taşında;

Kapudan Paşa, Cami-i şerifinin baniye-i salisesi merhume ve mağfürün leha Şerife Nefise Hanım'ın ruhi içün el-fatiha 1309 (1891-92) yazılıdır.

Cami bugün aynı isimle anılan semtte Kaptan Paşa Sokağı ile Aziz Mahmut Efendi Sokağı arasında eğimli bir arazi üzerinde yer alır. Her iki sokağa açılan kapıları vardır. Aziz Mahmut Efendi Sokağı'na açılan kapısında Şehzade Seyfettin adına 1141(1728-29) tarihinde yaptırılmış klasik bir çeşmeyi görmek mümkündür.(Haskan, 223.) Mermer kaplı çeşmenin kemerinin üzerinde şair Nedim'in hazırladığı 1142 (1729-30) tarihli yirmi dört mısralı bir kitabe bulunmaktadır.

Çeşmenin olduğu kapıdan içeriye girildiğinde iki taraflı taş bir merdivenden caminin olduğu üst avluya çıkılır. Üst avlunun sağ tarafında tek katlı ahşap bir meşruta sol tarafında ise merdiven ile ulaşılabilen cami girişi bulunmaktadır.

Cami kare planlı olup, tek kubbelidir. Kubbe kasnağında ve yan duvarlarında yer alan pencereleri sayesinde ana mekânın daha aydınlık olması sağlanmıştır. Duvarlarında adeta bir çini müzesi olarak kabul edilecek düzeyde dönemini yansıtan çiniler yer almaktadır. Günümüzde sadece bazı pencerelerin altı kısımlarında kalmış çinilerin büyük bir kısmı harap olmuş ve bu çinilerin desenleri kalem işi ile tamamlanmıştır. İç mekân duvarlarında pencerelere kadar olan çiniler Tekfur Sarayı'ndan getirilenlerdir. Camii içerisindeki kalem işleri ise 19.yy'da yapılmıştır. Mermer minberi zarif ve güzeldir. Yan korkulukları şebekelidir. Mihrabı alçı istalaktitlidir.

Cümle kapısında Şair Refet tarafından hazırlanan dört satırlık talik yazıda; caminin banisi ve onarımları ve geçirdiği yangın anlatılmaktadır.

Bu vala mabedin bani-i evvel-i sahibü'l hayrat

Olub Hamza Fakih kutb-u zaman ol zat-ı bi_hemta

Velakin sonra Kaymak Mustafa Paşa-yı derya-cud

Gelüb tarz-ı behin üzre mükemmel itdi ihya

Harik-i hanüman-süz afet-i nagah zuhurundan

Dil-i aşık gibi yanub harab olmuşdu va-hayfa

Akabinde Cenab-ı zü'l-celal, imar ü termimin

Nefise Hanım'ın kıldı zamir-i pakine ilka

Kemal-i şefkatinden s'ayü himmet eyledi derhal

Hulus-ı kalb ile tamir edüb çün cennetü'l me'va

Hüda na'il ide her birini ecr ü mesrubata

Bi-hakk-ı beyt-i ma'mur ü bi-nur-i kabetü'l-ulya

Mübarek bed'ine bir tam ve ikmale güher birle

Bu vechile iki tarih Re'fet eyledi imla

Hüdavend-i ebed dergah-ı pekinde kıla makbul (1308)

Rıza-yı bari içün yapdı Şerife Cami-i ziba (1309)

"Bu mâbedin ilk hayır sahibi bânisi, zamanın kutbu Hamza Fakih olup, velâkin sonra Kaymak Mustafa Paşa gelip tarzı üzerine mükemmel ihya etti. Bir yangın âfetinde aşık gönlü gibi yanıp harab olmuştu. Akabinde Cenab-ı Zül Celâl tekrar imarını Nefise Han›ma ilka etti. O da kemal-i şefkatinden yaptırmaya himmet eyledi. Derhal hulus-i kalb ile tamir etti. Hüdâ nâil ede her birini ecrine kanmaya, ebediyyen dergâh-ı pâkinde kıla makbûl 1308, 1309."

Sağ tarafta yer alan minaresi tamamen kesme taştan yapılmış olup tek şerefelidir. Aziz Mahmud Hüdayi Mahallesi Kaptan Paşa Sokak'ta bulunan Kaptan Paşa Camii, 2017 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul 2'nci Bölge Müdürlüğü tarafından yapılan restorasyon çalışmalarının ardından yeniden ibadete açılmıştır. 300 kişilik kapasiteye sahip caminin restorasyon çalışmaları 18 ay sürmüştür.

Meyilli bir arazi üzerine inşa edilen caminin hem avlusuna hem de haziresine iki ayrı kapıdan giriş yapılır. Bu sebeple hazire iki ayrı bölüme ayrılmıştır. Caminin kıble tarafını ve iki yanını çevreleyen haziresinde 57 adet mezar bulunmaktadır.(Resim 3) Bu kısımda yer alan mezar taşları daha sağlam ve ayakta olduğu görülmektedir. Caminin ilk banisi Hamza Fakih ve üçüncü baniyesi olan Şerife Hanımın mezarı da bu haziredir.

Hazirenin diğer kısmında ise 15 adet mezar tespit edilmiş olup, buradaki taşların büyük bir çoğunluğu kırık ve harap durumdadır. Her iki kısımda olmak üzere toplamda 73 adet mezar taşı mevcuttur. 2017'de restorasyonu tamamlanan caminin haziresinde de mezar taşlarının yerlerinin değiştiğini ve bazı taşların ise hazirenin bir köşesinde toplandığı görülmektedir. (Resim 4) Bu restorasyon sonrasında Hamza Fakih'in mezar taşı kıble yönünde hazire duvarının bir köşesine yerinden çıkarılmış yatay bir şekilde kaderine terk edilmiştir.

15. ve 19. yy'ları arasında yaygın olarak kullanılan mezar taşı türlerine rastlamak mümkündür. Hazirede, çok sayıda pehleli ve işçiliği göz alıcı nitelikte olan mezar taşları bulunmaktadır. Cami'nin inşa ve onarımında katkısı bulunan kişilerin, cami imamı ve ailelerinin mezarları olduğu gibi dönemin önemli meslek gruplarından olan kişilerin (müstehafız, bostaniyan, hafız, müşir) mezarları da yer almaktadır.

Haziredeki yazısı okunabilen mezar taşlarından 32'si erkek 29'u ise kadın mezarıdır. Geriye kalan 12 adet mezar taşında ölen kişinin kimliği hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bunların içerisinde banisinden sonra en erken tarihli mezar taşı Hicri 1039 tarihiyle Bağdadi Hüseyin Ağa'ya (Resim 5) aitken günümüze en yakın tarih ise miladi 1925 yılı ile Ayan Azası'ndan Müşir Tatar Osman Paşa'ya aittir. (Resim 6)

Mezar taşlarının çoğu kabirle ilişkisi olmadan rastgele toprağa ve pehlelere dikilmiş durumdadır. Çoğunun ayak taşı yoktur veya yerinde değildir. Baş taşı ile ayak taşı uyumsuzdur. Muhtemelen son düzenlemede mezar taşları kıble hesaplanılmadan gelişi güzel yerleştirilmiştir.

Haziredeki mezar tiplerinin çoğunluğu pehleli ve bağımsız topraktır. Fakat son devirde batı etkisiyle daha çok varlıklı devlet ricali arasında yaygınlaşan masa lahit stilindeki mezar tipi örneği de bulunmaktadır. Bab-ı evla-ı seraskeri süvari komisyonu reis-i vükela Mirliva Mustafa Reşid Paşa'ya (Mezar Nu:52) ait olan mezar, masa lahit türünde olup, haziredeki en görkemli ve en sanatlı mezar taşıdır. (Resim 7) Mezar türü olarak bakıldığında ise, 27 adeti pehleli, geriye kalanlardan 40'ı ise bağımsız toprak tipi mezarlardır.

Pehleli mezar taşlarının bir çoğunda çiçek dikmeğe mahsus ve toprağa kadar giden bir delikte toplanan yağmur sularının kuşlar tarafından içilmesi için yapılmış olan (Dağlıoğlu, 13-18) yuvarlak veya yürek biçiminde çukurluklar bulunmaktadır. Bu tür çukurlukların yuvarlak, oval dikdörtgen, ve yürek biçiminde olanlara hazireden pek çok örnek gösterilebilir. 25 Mezar numaralı Atar Esnaf'ından Abdullah Efendi'nin mezarı pehleli ve pehle ortasında bu boşlukların oval formu yer almaktadır.(Resim 8) Merhum Halil Fuat Bey'in mahdumu mekteb-i tıbbıye-i şahane-i idadiye üçüncü sınıf talebesi Mehmed İlmami Bey'in 22 numaralı mezarı pehleli mezar tipinde olup pehle ortasında yürek şeklinde çukur bırakılmıştır. (Resim 9)

Mezar Tipi	**Mezar taşı nu.**
Pehleli	1,2,3,5,6,9,13,15,20,22,23,25,27, 31,32,33,34,38,39,43,45,48,54,60,61,62,66
Bağımsız Toprak	4,7,8,10,11,14,16,17,18,19,21,28,29,30,35, 36,37,40,41,42,44,46,47,49,50,51,53,56,57,58,59,63,64,65,67,68,69,70,72,73
Çerçeveli	12,26,71
Masa Lahit	52
Lahit piramit taş	55

Sultan II. Mahmud devrinden önce halk ve devlet adamları ve askeri sınıf örfi, kavuk gibi serpuş giyerlerdi gündelik hayatlarında kullandıkları bu öğelerin mezar taşlarında kullanılmasıyla dönemin kılık kıyafeti hakkında bilgi edinmemiz mümkündür.(Şapolya, 24) Hazire'de gül buketi, güneş ve istiridye kabuğu gibi dikkat çekici başlıklara sahip olan mezar taşları olmasının yanı sıra aziziye, hamidiyye, katibi, örfi destari, şabaniyye tac-ı şerifi, yassı takke, sarıklı beşgen ve silindir sütun başlık türlerini de mevcuttur. Bunların arasında katibi kavuk kategorisinde olup diğerlerinden daha büyük bir şekilde yapılmış ve kitabesinden de anlaşıldığı üzere yeniçeri ağası Mehmet Ağa'ya ait olan 43. numaralı pehleli mezar diğerlerinden daha büyük olması sebebiyle dikkat çekmektedir. (Resim 10) Bu mezarın baş taşının o kadar görkemli olmasının yanında ayak taşı beşgen formlu ve boyut olarak daha küçüktür. Muhtemelen son onarım sırasında başka bir mezar taşı buraya yerleştirilmiştir.

Yabancı yazar Moltke mezar taşları ile ile ilgili düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:" Kadınların mezar taşları çiçeklerle süslenmiştir. Evlenmemiş kızların taşları da gül goncasıyla belli edilmiştir." der.

(Bektaşoğlu,33) Hazire'de gül ve çiçek buketi başlıklı mezar taşları kadınlara aittir. Çalışmama konu olan 73 adet mezar taşından 28 adeti yukarıda bahsettiğim başlık türlerindendir. En çok alt ve orta kademedeki devlet memurlarına ait olan katibi kavuk türünde başlık kullanılmıştır. Bu başlık türünde 7 adet mezar vardır. Geriye kalan 45 adet mezarın baş taşlarından 11'i beşgen formludur. Bunların içerinde başlıksız ve başlıkları kırık olan mezar taşları da yer almaktadır. Örneğin başlığı kırık olduğundan başlık tipini tespit edemediğimiz 5 adet mezar taşı bulunmaktadır. Bunlar; 10,42,45,50 ve 63 numaralı mezarlardır. Bahsedilen başlığı kırık mezar taşlarından 2'si bayan mezarıdır. 42 numaralı mezar taşı Şerife Fatıma Hanım'a (Resim 11) ait iken 50 numaralı mezar ise Şerife Hatice Hanım'a aittir. (Resim 12) 10 numaralı mezar taşının kime ait olduğu bilinmemekle beraber başlığı kırık olan geriye kalan 2 mezar taşı Mehmed Yahya Bey(63) (Resim 13) ve Süleyman Ağa'ya(45) aittir.(Resim 14)

Katibi kavuk tipindeki başlıklar; dikey veya baklava dilimli ve benzeri dilimli oluşuna destarın bağlanış şekline ve çiçekli olup olmadığına göre alt gruplara ayrılmaktadır. Dikey dilimli katibi kavuk türünde toplamda 11 adet mezar taşı bulunurken bunların 3 adetinde çiçek motifi bezemesi bulunmaktadır. (Resim 15) Kavuğunda çiçek bezemesi olan mezar taşları Hamamcı zade es-seyyid Haşim Efendi (Mezar Nu:34), Debbağ el-hac Mahmud Ağa (Mezar Nu.57) ve Kaymak Mustafa Paşazade Mustafa'ya (Mezar Nu:59) ait mezarlardır. (Resim 16)

Başlık olarak değil de kitabe kısmının başında kabartma olarak iki adet helvetiye tac-ı şerifi ve bir adet mevlevi sikkesi bulunmaktadır. Mezar taşında kabartma şeklinde mevlevi sikkesi olan 5 numaralı mezar, Hacı Hasan Ağa'nın mezarıdır. (Resim 26) Kabartma şeklinde halvetiye tac-ı şerifi ve mevlevi sikkesi olması ayrıca ehl-i tarik olduğunun göstergesidir. Kabartma şeklinde Halvetiye tac-ı şerifi olan mezar taşları Galata Bedesteni müstahfızlarından Muhammed Raif Efendi (Resim 17) ve Bab-ı evla-ı seraskeri süvari komisyonu reis -i vükela mirliva Mehmet Reşid Paşa'ya(52) aittir.

Hazirede gerdanlıklı (42) ve yassı takkeleri(65) olan mezar taşları da bulunmaktadır. (Resim 18) Genellikle küçük ve orta dereceli ulema veya tarikat ehlinin kullandığı çift çizgili sarık yassı kavuk ve kavuk üzerine şeritli yassı destarlı başlıkları(25) olan mezar taşlarını görmek mümkündür. Haziredeki mezar taşlarını incelediğimizde sadece baş taşında değil ayak taşlarının da başlıklı olduğunu görmekteyiz. 11 numaralı mezar taşında ayak taşı da baş taşı gibi çiçek buketi başlıklıdır. Yine Karahisar-i Şarki eşrafından Sabuncuzade Mehmed Efendi'nin ayak taşı soğan başlıklıdır. 20 numaralı mezar taşını incelediğimizde baş taşının yerinde olmayıp ayak taşı soğan başlıklı ve taş üzerinde vazo içerisinde çiçek bezemeleri görülür. (Resim 19) Mezar taşlarımızda XV. yüzyıldan sonra lale devrinde üsluplaşmış karanfil, lale ve başka çiçek resimleri kullanılmış olduğundan hazirede de birçok mezar taşında çiçek motiflerinin kullanıldığı net bir şekilde görülmektedir.(Önder, 75-109)

Başlıksız kategorisinde değerlendirdiğimiz beşgen formlu taşların arasında kabul edilen istiridye kabuğuna benzetilen mezar taşlarına; 17 numaralı Ümmü Gülsüm Hatun'un mezar taşını örnek gösterebiliriz. (Resim 20) Bunun yanı sıra silme kemer, çok kıvrımlı ve üç dilimli mezar taşlarının baş taşı olarak hazirede çok sayıda yer aldığını söylemek mümkündür.

	Başlık Tipi	**Mezar Nu.**	
BAŞLIKLI	**Hamidiye**	4,6,9,20,22	5
	Hamidiye (Kabartma Mevlevi sikkesi)	5	1
	Aziziye	38	1
	Örfi detari kavuk	25,53	2
	Şabaniyye tac-ı şerifi	36,39,44,	3
	Yassı takke	65	1
	Çiçek buketi	13	1
	Gül buketi	54	1

	Güneş başlıklı	67	1
	Katibi dikey dilimli sarıklı	23,33,34,35,43,57,59	7
	Katibi dikey dilimli taşkın sarık	18,21,28,58	4
	Soğan başlıklı	40	1
BAŞLIKSIZ	**Silindir Sütun**	1,2,7,14,15,30,51	7
	Silindir Sütun (kabartma halveti kavuk)	3,52	2
	Sekiz dilimli sütun	12	1
	Beşgen	11,16,17,27,31,37,41,46,49, 66,68	11
	Beşgen kenarları kıvrımlı	29,48,70,72	4
	Kemer üç bölmeli	8,19,64,69	4
	Silme Kemer	56,71	2
	Piramit taş	55	1
	Kırık	10,26,32,42,45,47,50,63,73	9
	Başlıksız	24,60,61,62	4

Hazirede yer alan bazı mezar taşlarının yerleri değiştirilmiş olmakla beraber bir çoğu yazıları okunamayacak düzeyde harap olmuştur. Örneğin mezar numarası 7 olarak adlandırdığımız kalın silindir sütun şahide üzerindeki yazı çok silik olduğundan okunamamıştır. (Resim 21) Diğer kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre 1049(1639) vefat tarihli Katibi Haydar'a ait olduğu bilinmektedir. Hazirede ayrıca 1225(1810) tarihli Medine-i münevvere kadısı Hacı Mehmed Efendi, 1338(1919) tarihli Süleyman Bey'in kızı Batum Hanedanından Hasan Paşa'nın eşi Nezaket Hanım'a ait olan mezar taşları şu an hazirede yer almamaktadır.(Haskan, 2001, 226-228.)

Genellikle talik yazı çeşidiyle yazılmış mezar taşlarının içerisinde edebi açıdan önem arz eden beyitler de yer almaktadır. 14 numaralı mezar taşındaki beyitler buna bir örnektir.

1. *Fatiha*

2. *Rıhlet eyledikde Süleyman Beg'in bekâya dirler*

3. *Hazret-i Feyyaz matlak-ı ileyleye ruh-ı şâd*

4. *Ruz-ı mahşerde şefaât eyleye ana resûl*

5. *Kadr-i siyahın biri kalkub tarihinden anın dedi*

6. *Cennet-i adn'i Süleyman Beg'in virdi ol cevâd*

7. *Sene 1095(1684)*

Bazı durumlarda ölünün seyrek olarak ölüm nedeni de yazılmıştır. (Jean-Louis Bacque-Grammont, Hans Peter Laqueur, Nicolas Vatin,199)

1. *Külli min aleyha fun*
2. *Ser- veznedar-ı daire-i der- saʿâdetin*
3. *Yani hasan Ağayı ziyan eyledi heba*
4. *Sarf-ı ömrünü harcadı lakd-ı hayatını*
5. *İşte bir pare müldür işi aldı işi çera' vatanın*
6. *Beher ve firak verdi elem handanına*
7. *Oldu hazin-ı celile ve efzandaf veba*
8. *Afûyla siʿatına kılsun muʿamma*
9. *Şayan-ı rahmet eyleyesün aksada girya*
10. *Tarih-i muʿaccenisiyle duʿa eyledi senih*
11. *Bulunsun hanende canib-i ruh-ı Hasan Ağa*
12. *Fi 27 Şaban sene 1278*

Mezar taşlarındaki dua ibarelerine baktığımızda 11 çeşit dua ibaresi kullanıldığını ve en çok "***Hüve'l baki*** " dua ibaresi kullanılmıştır.

Dua	**Mezar Nu.**
Hüve'l baki	2,3,4,10,15,20,25,27,37,39,42,44,48, 55,68
Hüve'l hallaku'l baki	1,8,17,18,23,30,33,43,54,57,65
Hüve'l hayyul baki	16,36,49,5059,63,72,
Ah Mine'l mevt	6,13,29,67
Yahu	5
Külli min aleyha fun	9
Fatiha	14
Allah	51
Hüve'r rahim	22
Ya Latif	46
Allah baki	52

Dua ibaresi olmayan mezar numaraları:

7,11,12,19,21,24,26,28,31,32,34,35,38,40,41,45,47,53,58,60,61,62,64,66,69,73

Haziredeki mezar taşlarını dua sıfatına göre sınıflandırdığımızda en çok ***"merhume"*** sıfatı kullanılmıştır.

Dua sıfatı	**Mezar Nu:**
Merhum	21,35,38,52,55,58

Merhume	13,31,41,42,49,50,65,66,70,72
Merhum ve mağfur	18,26,30,36,51
Merhume ve mağfure	16,19,67,69
Merhum ve mağfur leha	43,44,45
Merhume ve mağfure leha	1,8,11,16,46,68
Merhum ve mağfur el-hac	64
Merhum ve mağfur el- muhtaç	23,25,33,63
Merhum ve mağfur el-muhtaç ila rahmete'l gafur	25,57,59
Merhume ve mağfuretü'l kasiretü'l muhtacetü'l lillahi enbiya el zaman	48

Mezar taşlarının bir çoğunda ziyaretçilerden dua isteğinde bulunulmaktadır. Haziredeki mezar taşlarında en fazla "**Ruhuna Fatiha"** ibaresi kullanılmış ve 19 adet mezar taşında ise ya dua isteğinde bulunulmamış ya da yazısı okunamamıştır.

DUA İSTEĞİ	**Mezar Nu:**
Ruhu içün fatiha	3,15,41,43,63
Ruhu içün el-fatiha	1,17,18,20,44,45,47,48,67,69,71
El-fatiha	68
Ruhuna rızaen allahu'l fatiha	2,16,26
Rızası içün el-fatiha	8,22,25,30,31,37
Ruhu içün	4,11
Ruhuna el-fatiha	19,27,46,49,55,65,70
Ruhuna fatiha	21,32,34,35,36,38,42,50,54,57,58, 64,66
Ruhuna ---	23
Rıza allahu teala-i el-fatiha	33
Allah teala el- fatiha	39
Ruhuna rıza-ı allah ü fatiha	52
Ruhu içün rıza allah fatiha	59
Dua isteği bulunmayan mezar numaraları	5,6,**7,**9,10,**12,**13,14,**24,**28,29,**40,** 51,**52**,**60,61,62,**72,**73**

Haziredeki mezar taşlarını defin yıllarına göre tasnif ettiğimizde en fazla 18. ve 19. yy arasına tekabül eden mezarlar yer alırken en az ve erken tarihli olarak kabul edeceğimiz 17. yy.'a ait 2 adet mezar taşı bulunmaktadır.

Defin Yıllarına Göre Dağılımı									
1039	51	***1175***	30	***1213***	34	***1270***	47,7	***1321***	52
1095	14	***1176***	17	***1218***	57	***1278***	9	***1326***	15
1106	19	***1177***	68	***1221***	33	***1281***	71	***1327***	2
1121	50	***1181***	16,5	***1223***	39	***1282***	25	***1331***	54
1145	58	***1183***	35	***1225***	43,5	***1283***	13	***1925***	55
1151	69	***1186***	66	***1232***	44	***1284***	6		
1156	64	***1187***	36	***1238***	11	***1287***	37		
1157	8	***1204***	59	***1244***	26,3	***1293***	5		
1159	18	***1205***	70	***1248***	41	***1309***	1		
1161	21	***1207***	49	***1253***	38,5	***1310***	3		
1163	63,7	***1210***	42	***1262***	4,31	***1319***	22		

Tarihlendirilmeyen Mezar Taşları Nu.	7,12,23,24 28,29,32,40,53,56,60,61,62,72,73

Caminin haziresinde hacı unvanına sahip 10 kişi yatmaktadır. Bu unvanın belirtildiği, 10 mezar taşından sadece biri kadındır. İkinci ordu-yı evvel veznedarı Hasan Ağa'nın sagir kızı Emine Hanımın mezarının baş ve ayak taşı çiçek buketi başlıklı olup, ayak taşında hurma ağacı bezemesi yer almaktadır. Haziredeki pehleli ve 3 adet kuş yalağına sahip olan tek mezardır. (Resim 22)

Kimlik	**Mezar Nu:**
Galata bedestanı müstahfızlarından es-seyyid el-hac Muhammed Raif Efendi ***1310***	3
Hacı Hasan Ağa ***1262***	4
Nizamiye veznedar başı-yı evvel Hacı Hasan Ağa ***1293***	5
İkinci ordunun evvel veznedarı Hasan Ağa'nın sagir kızı Emine Hanım ***1283***	13
Harbiye nezareti muhakemat dairesi reisi müşiran-ı kiramdan el-hac Hüseyin Paşa ***1326***	15
Karahisar şarki eşrafından sabuncuzade hacı Mehmed Efendi ***1320***	20
*Debbaʿ el hac Mahmud****1244***	26
*Hac Osman Ağa****1221***	33
Sabıka dergah-ı ali yeniçeri ağasıKarslı el-hac Mehmed Ağa ***1225***	43
Debba' el-hac Mahmud Ağa ***1218***	57

İsimle Kullanılan Sıfatlar

1- Şerife Nefise	Hanım	7- Ayşe	Hatun	64- Rukiye	Kadın	48- Fatıma	Molla
2- Hadice Hamide	Hanım	11-Fatıma	Hatun	68- Mahmure	Kadın	66- Hafize	Molla
13- Şerife Emine	Hanım	16- Şerife Zeliha	Hatun				
27- Zerbab	Hanım	17- Ümmügülsüm	Hatun				
37- Şerife Hatice	Hanım	19- Kezban	Hatun				
41- Şemhi	Hanım	31- Aişe	Hatun				
42- Şerife Fatıma	Hanım	47- Aişe	Hatun				
46- Fatıma	Hanım	70- Rukiye	Hatun				
65- Emine	Hanım						
67- Kadriye	Hanım						
69- Nesibe	Hanım						
71- Fatıma	Hanım						
54- İfakat Ümmügülsüm	Hanımefendi						
Toplam	13	Toplam	8			Toplam	2

Yine haziredeki kadınlar isimleriyle birlikte en fazla hanım sıfatını kullanmışlardır. İçlerinde ilginç ve nadir olarak rastlanılan molla sıfatına iki mezar taşında, beg sıfatına ise bir mezar taşında rastlanılmıştır. Debbağ Mahmud Ağa'nın 18 yaşında vefat eden kerimesi Reyhane Hanım "Beg" unvanını kullanmıştır. (Resim 23) Hazirede yer alan erkek mezar taşlarının arasında isimle birlikte en çok "Ağa" sıfatı kullanılmıştır. Melamiye tarikatine bağlı olduğunu düşündüğüm 39 numaralı mezarda medfun Kaptan Paşa imamı Mehmed, "kassariyye" sıfatını kullanmıştır. (Resim 24) Hazirede 6 adet Efendi, 2 adet Beg sıfatını kullanan kişi medfun iken 2 adet Paşa mezarına rastlanmıştır.

İsimle Kullanılan Sıfatlar

3- Muhammed Raif	Efendi	5- Hacı Hasan	Ağa	15- Hüseyin	Paşa	14- Süleyman	Beg	39- Mehmed	Kassariyye
20- Mehmed	Efendi	8- Hasan	Ağa	52- Mehmed Reşid	Paşa	22- Mehmed İlhan	Beg		
24- Abdullah	Efendi	18- Ali	Ağa			**49- Reyhane**	**Beg**		
30- Ali	Efendi	23- Hasan	Ağa						
38- Hüdayi Mahmud	Efendi	26- Mahmud	Ağa						
44- Mustafa	Efendi	33- Osman	Ağa						
		35- Mehmed Said	Ağa						
		43- Muhammed	Ağa						
		45- Süleyman	Ağa						
		51- Hüseyin	Ağa						

		55- Osman	Ağa						
		57- Mahmud	Ağa						
		58- Mehmed	Ağa						
Toplam	6	Toplam	13	Toplam	2	Toplam	3	Toplam	1

Haziredeki Mezar Taşlarının Kronolojik Listesi					
				Vefat Tarihi	
	Kimliği	**Mesleği/Görevi**	**C**	**Hicri**	**Miladi**
1	Şerife Nefise Hanım	Kaptan Paşa Cami bani-i salisesi	K	1309	1891/92
2	Hadice Hamide Hanım	Gürcistan ümerasından ve Dersaadet temyiz mahkemesi azası Ali Haydar Bey'in zevcesi ve Kemal Bey'in kerimesi	K	1327	1909/10
3	Muhammed Raif Efendi	Galata Bedestanı Müstahfızlarından es-seyyid el-hac	E	7 Rebiyyü'l evvel 1310	29 Eylül 1892
4	Hasan Efendi	Hassa ordu-yı hümayun yoklama memuru	E	5 Muharrem 1262	3 Ocak 1846
5	Hacı Hasan	Nizamiye veznedar başı-yı evvel	E	15 Şaban 1293	5 Eylül 1876
6	Mehmed Rüşdi		E	1284	1867/68
7		Katibi Haydar olarak biliniyor.	E	…	…
8	Ayşe Hatun		K	1157	1744/45
9	Hasan Ağa	Dersaadet ser-veznedarı	E	27 Şaban 1278	28 Ocak 1862
10		Kimliği tespit edilememiştir.		…	…
11	Fatıma Hatun	Eski Hamam Ustası	K	Gurre-i Cemaziye'l evvel 1238	Ocak 1823
12		Kimliği tespit edilememiştir.	…	…	…
13	Şerife Emine Hanım	İkinci ordu-yı evvel veznedar-ı el-hac Hasan Ağa'nın sagir kerimesi	K	1283	1866/67
14	Süleyman Beg		E	1095	1683/84
15	Hüseyin Paşa	Harbiye Nezareti Muhakemat Dairesi reis-i müşiranı	E	6 Zi'lhicce1326	30 Aralık 1908
16	Şerife Zeliha Hatun		K	3 Zi'lkade 1181	22 Mart 1768
17	Ümmü Gülsüm Hatun	Kezban Hatun'un kerimesi	K	4 Ramazan 1176	19 Mart 1763

18	Ali Ağa	Es-seyyid	E	1159	1746/47
19	Kezban Hatun		K	1106	1694/95
20	Mehmed Efendi	Karahisar-ı şarki eşrafından Sabuncuzade Hacı	E	1 Rebyyü'l ahir 1327 30 Kanun-ı evvel 1335 Çarşamba	22 Nisan 1909
21	İbrahim		E	1161	1748
22	Mehmed İlhami Bey	Halil Fuat Bey'in mahdumu Tıbbiye-i şahane-i idadiye üçüncü sınıf talebesinden	E	27 Ramazan 1319	7 Ocak 1902
23	Hasan Ağa	Sabıka kethüdası bostaniyan-ı hassa inekçi zade	E	…	…
24	Kare biçiminde üzerindeherhangi bir yazı ve süsleme bulunmayan bir mezar taşıdır.				
25	Abdullah Efendi	Atar esnafından	E	14 Rebiyyü'l evvel 1282	7 Ağustos 1865
26	Mahmud Ağa	Debbağ el-hac	E	Gurre-i Rebiyyü'l evvel 1244	Eylül 1828
27	Zerbab Hanım	Şebinkarahisar taifesinden Sabuncuzade Hacı Mehmed Efendinin Refikası	K	1344	10 Eylül 1926 Çarşamba
28	Ahmed	Şehsuvar-i şehriyari Küçük Hüseyin Efencizade Mehmed Said Bey'in mahdumu	E	…	…
29	Emine Hanım	…	K	…	…
30	Ali Efendi	eşraf-ı kuzat-ı kiramdan Üsküdar'sa ser-kısmet-i askeriye baş katibi	E	15 Ramazan 1175	9 Nisan 1762
31	Aişe Hatun	Kaptan Paşa Cami imamı Hafız Mahmud Efendi'ninkerimesi	K	Rebiyyü'l ahir 1262	Mart/Nisan 1846
32	…	Ali Paşazade	E	…	…
33	Osman Ağa	Bağdad tüccarlarından Diyarbekirli Cabizade damadı	E	14 Zi'lhicce 1221	22 Şubat 1807
34	Mehmed Haşim Efendi	Hamamcızade es-seyyid	E	28 Receb 1213	5 Ocak 1799
35	Mehmed Said Ağa	…	E	1183	1769/70
36	Mehmed Said Efendi	Üsküdar Mahkemesi'nde askkeri kassamı baş katibi Ali Efendi'nin oğlu	E	7 Zi'lhicce 1187	19 Şubat 1774
37	Şerife Hatic Hanım	Kaptan Paşa camii imamı ve hatibi es-seyyid Hafız Ahmed Latif Efendi'nin validesi	K	1287	1870/71

38	Mahmud Efendi	Duhancıbaşının mahdumu	E	gurre-i Cemaziye'l evvel 1253	12 Ağustos 1837
39	Mehmed kazıriyye	Kaptan Paşa Cami İmamı	E	1223	1808/09
40	Soğan başlılı vazo içeirsinde çiçek bezemesi olan baş taşı olmayan bir mezar taşıdır.				
41	Şemhi Hanım	Cabizade Bedestanı Bekir Efendi'nin zevcesi Saraylı	K	1248	1832/33
42	Şerife Fatıma Hanım	Ataullah Efendi'nin kerimesi	K	1210	1795/96
43	Muhammed Ağa	Sabıka dergah-ı ali yeniçeri ağası Karslı el-hac	E	21 Ramazan 1225	21 Eylül 1810
44	Mustafa Efendi	Sabıka Medine-i münevvere kadısı imam es-seyyid İbrahim Efendi'nin damadı eşraf-ı kuzattan Hafız	E	22 Muharrem 1232	12 Aralık 1816
45	Süleyman Ağa	Kiraz Efendi'ye müteallik Yazar karyeli	E	1181	1767/68
46	Fatıma Hanım	Tabbak el-hac Yusuf Ağa'nın kerimesi	K	1253	1837/38
47	Ayşe Sagibe Hanım	…	K	1270	1853/54
48	Fatıma Molla	Debbap el-hac Mahmud Ağa'nın halilesi	K	8 Şevval 1225	6 Kasım 1810
49	Reyhane Beg	Debbağ el-hac Mahmud Ağa'nın kerimesi	K	8 Cemaziye'l ahir 1207	21 Ocak 1793
50	Şerife Hatice	Mehter başı el-hac Halil Ağa'nın kerimesi	K	10 Şaban 1161	5 Ağustos 1748
51	Hüseyin Ağa	Bağdadi	E	27 Receb 1039	8 Mart 1630
52	Mehmed Reşid Paşa	Bab-ı evla-ı seraskeri süvari komisyonu reis-i vükela mirliva	E	23 Receb 1321	15 Ekim 1903
53	Yazısı olmayan sarıklı mezar taşıdır.				
54	İfakat Ümmü Gülsüm	Ayan-ı kiramdan müşiran-ı azamdan Osman Paşa halilesi	K	Zi'lkade 1331	Eylül/Ekim 1913
55	Osman Paşa	Mülki ayan azasından Müşir Tatar	E		1925
56					
57	Mahmud Ağa	Debbağ el-hac	E	24 Şevval 1218	6 Şubat 1804
58	Ahmed Ağa	Serdengeçti kethüdası?	E	1145	1732/33
59	Mustafa	Kaymak Mustafa Paşazade	E	Şaban 1204	Nisan/Mayıs 1790
60	Ortasında oval bir kuş yalağı bulunan pehlesi sadece ayaktadır.				
61	Beşgen formlu baş taşı olan yazısı olmayan mezar taşıdır.				
62	Pehleli olan mezar taşının ayk ve baş taşı kırıktır.				

63	Yahya Bey	Mehmed Sadık'ın oğlu	E	1163	1749/50
64	Rukiye Kadın	el-hac Ahmed Ağa'nın ehl-i saraylı	K	1156	1743/44
65	Emine Hanım	Cabbarzadenin oğlu Mehmed Sadık'ın Kerimesi	K	1163	1749/50
66	Hafize Molla	Hamakçı Ömer'in kızının kerimesi	K	1186	1772/73
67	Kadriye Hanım	Mehmed Tevfik Efendi halilesi	K	Zilkade 1270	Temmuz/ Ağustos 1854
68	Mahmure Kadın	El-hac Kara Mehmed Paşazade Mustafa Paşa Cami …	K	1177	1763/64
69	Nesibe Hanım	Kaymak Mustafa Paşa kerimesi	K	1151	1738/39
70	Rukiye Hatun	Kaymak Mustafa Paşa halilesi	K	1205	1790/91
71	Fatıma Hanım	İsmail Ağa'nın zevcesi	K	1281	1864/65
72	…	Silahşor-i şehriyari Mehmed Said Bey'in zevcesi	K	…	…
73	…	Taş harap durumdadır.	…	…	…

Ekler:

RESİM 1

RESİM 2

RESİM 3

RESİM 4

RESİM 5

RESİM 6

RESİM 7

RESİM 8

RESİM 9

RESİM 10

RESİM 11

RESİM 12

RESİM 13

RESİM 14

RESİM 15

RESİM 16

RESİM 17

RESİM 18

RESİM 19

RESİM 20

RESİM 21

RESİM 22

RESİM 23

RESİM 24

RESİM 25

RESİM 26

KAYNAKÇA

Bacque Jean-Louis - Grammont, Hans Peter Laqueur, Nicolas Vatin,Tarihsel kaynak olarak Osmanlı mezarlıkları: uygulanan yöntemler ve bilgisayarla yapılabilecek işlemler, Ankara

Atatürk Kültür Merkezi, 1992.

Bektaşoğlu, Mustafa, Ruhları Okşayan Mezar Taşları, Diyanet: Aylık dergi, s.125, Ankara, 2001.

Çelebi Rezan, Kaymak Mustafa Paşa Cami, İstanbul Ansiklopedisi, c.3, İstanbul, 2000.

Dağlıoğlu, Hikmet Turhan, Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi Ankara 19-24 Ekim 1959 Kongreye sunulan Tebliğler, Ankara, 1962.

Eravcı, H.Mustafa, Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri, Kaptan-ı Derya Kaymak Mustafa Paşa ve Vakfı, Denizli,2007.

Haskan, Mehmet Nermi, Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, Üsküdar Belediyesi Araştırmaları Merkezi,2001.

Önder, Mehmet, Sanat tarihimizde Mezar Taşları, Türk Sanatı Dergisi, İstanbul, 1954, c.2, syf.75-109.

Süreyya, Mehmed, Sicilli Osmani, tarihvemedeniyet.org.

Şapolya, Enver Behnan, Önasya, c.4, s.57, Ankara, 1970.

UZUNYAYLA'DAKİ KAFKASYA KÖKENLİLERİN ÖLÜMLE İLGİLİ İNANÇ VE UYGULAMALARI*

A Research About Funeral Customsand Cemeteries of the Caucasus Origins in Uzunyayla Region

Doç. Dr. Abdullah TEMİZKAN**

Didem ÇATALKILIÇ***

ÖZET

Belli bir kültürel alandan beslenen farklı etnik grupların dahi bir takım inanç ve uygulamaları benzer özellikler taşıyabilir ve bu son derece normaldir. Ancak belli bir kültürel alandan tarihin bir döneminde topyekûn göç eden farklı etnik grupların geçen tarihî süreç içerisinde dâhil oldukları yeni kültürel alanın tesiriyle pratik ve uygulamalarında bir takım değişimlerin olması kaçınılmazdır. Bu değişimler çok radikal olabileceği gibi çok daha mutedil de olabilir. Biz bu incelemede 2017 yılının yaz aylarında Uzunyayla'daki (Pınarbaşı/Kayseri) Kafkasya Kökenliler üzerine yaptığımız alan araştırmasının verilerinde ölümle ilgili inanç ve uygulamaları üzerinden bir takım değerlendirmeler yapacağız. Söz konusu âdetlerin nasıl bir değişim geçirdiği ve bu değişimin Kafkasya kökenliler tarafından nasıl değerlendirildiğinin üzerinde duracağız. Ayrıca yine cenaze âdetlerinin uygulama mekânlarından biri olan Kafkasya kökenlilerin mezarlıkları üzerinde duracağız. Bu mezarlıkların karakteristik özelliklerinin neler olduğu ve tarihî süreç içerisinde nasıl bir değişime maruz kaldıkları analiz edilecektir. İnsan topluluklarının değişime en dirençli inanç ve uygulamaları, içinde ritüel barındıran doğum, evlilik ve cenaze âdetleri gibi bir durumdan başka bir duruma geçişle ilgili olanlardır. Bu nedenle Kafkasya kökenli topluluklarda sosyo-kültürel değişimin en iyi gözlenebileceği alanlardan biri olan cenaze âdetlerini hafıza mekânları teorisi bağlamında inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, ölü, ölüm, cenaze, adet, ritüel, hafıza mekânı

ABSTRACT

Even some of beliefs and practices of different ethnic groups which fed from a particular cultural area carry similar properties and this is extremly normal. It is inevitable to have a number of changes in the beliefs and practices of different ethnic groups migrating from a certain cultural area in a period of history by the influence of the new cultural sphere. These changes can be very radical or may be much more reasonable. In this study we will make some evaluations about beliefs and practices related to death in the data of our field research about Caucasian origin people in Uzunyayla (Pınarbaşı/Kayseri) in the summer of 2017. We will emphasize how these customs change and how these changes are evaluated by the people of the Caucasus origin. We will also emphasize the graveyards of Caucasian origin people, one of the places of practise of funerals. It will be analized that what are the characteristics of these cemeteries and how these cemeteries were subject to change in the historical process. The beliefs and practices of the most resistant to change of the human communities are those related to transition from one situation to another such as birth, marriage and funeral practices that having some rituels. Fort this reason, in the context of the memory space teory, we will examine funeral customs as one of the areas where can be best observed socio-cultural exchange in the Caucasian origin people.

Keywords: *Caucasus, dead, death, funeral, custom, ritual, memory space*

Giriş

İnsanların bir türlü açıklayamadıkları ölüm olayı karşısındaki çaresizlikleri onlara bu işin arkasında gizemli ve tabiatüstü güç aramalarını vehmetmiştir. Büyük anlatılar tam olarak teşekkül etmeden önce bu varlık âleminin ötesinde, ölen insanların ruhlarının göçtüğü bir ruhlar âlemi farklı şekillerde tasavvur edilmiş ve bir bilinmezlik sisi ardında kalan ölüm aklîleştirilmeye çalışılmıştır. Dağlık ve ormanlık bölgelerde yaşayan animist toplumlar, varlıklar âlemindeki hemen her şeyin bir ruhu olduğu gibi insanların da bir ruhu olduğuna ve bu ruhların farklı vasıtalarla canlılar âlemi ile irtibatlarını sürdürdüklerine inanmaktaydılar. Bu nedenle, ileride kendilerine bir zararı dokunmaması için ölenin ruhuna saygı göstermişlerdir. Bu davranış şekli büyük anlatıların ve ilahî dinlerin ortaya çıkıp bu toplumları etkilemesi durumunda bile çok değişmeyerek varlığını devam ettirmiştir. İşte Kafkasya'da yaşayan topluluklar da gerek orman gerekse dağlı halklar olmaları nedeniyle bu tür inançların çok yoğun bir şekilde etkisini sürdürdüğü bir kültüre sahiptiler. Elbette zaman içerisinde farklı etnik grup ve siyasî

* Bu makale 115K357 numaralı TÜBİTAK projesinin bir ürünüdür.

**Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü 35100 Bornova/İzmir, abdullah.temizkan@gmail.com

***Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü 35100 Bornova/İzmir, didem.catalkilic@hotmail.com

teşekküllerle temas neticesinde ciddî değişimler geçirmiş olsalar da böyle derin korkuların beslediği köklü inanç ve uygulamalar, kisve değiştirerek varlığını sürdürmüştür.

19. Yüzyıl Seyahatnamelerinde Kafkas Dağlılarının Ölümle İlgili İnançları

Çerkeslerin ölülerine gösterdikleri saygı farklı zaman dilimlerinde Kafkasya'yı ziyaret etmiş olan yabancı seyyahların da dikkatini çekmiştir. Alman asıllı botanikçi Dr. Moritz Wagner, Kafkasya seyahati esnasında Çerkeslerin ölüleri karşısındaki davranışlarını gözlemiş ve kalın bir oryantalist mercekten geçirdikten sonra şu satırları kaleme almıştır:

"Hemen hemen bütün vahşi kavimlerde ölülere, gelişmiş ülkelerden çok daha fazla saygı duyulması son derece müstesna bir olaydır. Bizler, en saygı duyulan adamların anısına hakaret edilmesine ve ölülerin otopsi odalarında kesilip biçilmesine aldırmazken, bir cesedin parçalanacağı ya da bir mezarın yıkılacağı düşüncesi barbar insanların dehşete kapılmasına neden olmaktadır. Aynı şekilde Müslüman, Hıristiyan ve hatta din hakkında ancak çok az şey bilen Kafkas kavimleri arasında da bu davranış çok daha şiddetli bir şekilde hâkimdir…" (Wagner1999:30).

Aslında bir İngiliz ajanı olup Tüccar kılığında Kafkasya'da İngiliz kapitalizminin çıkarları için faaliyet yürüten John Longhworth, kaleme aldığı eserinde,*"Çerkeslerin harekâtında ölülere karşı gösterdikleri saygı ve nezaketten başka övmeye layık bir şey yoktur…"* derken aynı konunun altını çizmektedir (Longworth 1996: 146). Bir Çerkes'in sıradan ölümü için seyyah Jean Baptiste-Joseph Champagnac, *"Bir Çerkes öldüğünde, vücudu özenle yıkanır, tıraş edilir, yeni kıyafetler giydirilir ve bir hasır üzerinde yatırılır. En iyi kıyafetleri yanına konur…"* (Champagnac, s.157).Champagnac'ın verdiği bilgiler de Çerkeslerin henüz İslâm'ı kabul etmediği döneme ilişkin olmalıdır. İslâm'ın benimsenmesi sonrasında herhangi bir Çerkes vefat ettiğinde çenesi bağlandıktan sonra gözleri kapatılır ve eller yanda olacak şekilde düzgün bir şekilde yatması sağlanırdı. Cenaze yıkanıp kefene sarıldıktan sonra başı batı yönüne çevrilerek bir hasır ya da battaniyenin üzerine yatırılırdı (Avledin 2004: 95). Bir Çerkes savaş meydanında şehit düşerse Çerkeslerin onun naaşını alabilmek için çok büyük riskler almalarını Truva savaşlarına benzeten Longworth, Rusların bu durumu kendi lehlerine bir avantaja çevirmek için şehitlerin uzuvlarını parçalayarak etrafa attıklarını dile getirmektedir. (Longworth 1996:.146).Savaş alanında şehit düşen bir Çerkes'in yıkanmadan ve savaş meydanındaki elbiseleriyle toprağa verildiği bilgisini veren James Stanislav Bell, eğer savaşta yaralanıp daha sonra vefat ederse bir kişi, yaşadıklarından pişmanlık duymuş olabileceği vehmedilerek yıkanıp kefenlenerek gömüldüğünü belirtmektedir. Kadın ve erkek seremonilerinin aynı olduğu anlaşılmaktadır (Bell 1998:157). Longworth, Çerkeslerin ölülerini Müslümanlar gibi gömdüklerini belirtse de İslâm öncesi inançlarının etkilerinin 19. yüzyılın birinci yarısında hâlâ devam ettiği görülmektedir. Soylu bir Çerkes'in ölümü üzerine Giorgio Interniano, şu bilgileri vermektedir:

"Soylu bir erkek öldüğünde kırlık yerde odun yığını toplanır ve üzerine iç organları çıkartılmış cenazesi, oturur konumda yerleştirilerek sekiz gün boyunca ailesi ve dostları ile tebaası tarafından eşit koşullarda ziyaret edilir ve gümüş kaplar, ok ve yaylar ve diğer çeşitli hediyeler bırakılır. Odun yığınının her iki tarafında ölenin akrabaları ellerinde birer asayla saygı duruşunda bulunurken bu bölgelerde yılın çoğunda yaşanan karlı mevsimde bile olsa odun yığınının üzerinde elinde üzerine ipek bir mendil örtülü bir ok tutan bir genç kız bekleyerek sinekleri kovalar…"(Interiano 2017: 22).

Interiano'nun verdiği bu bilgiler, İslâm öncesi döneme ait olmalıdır zira yine bir İngiliz ajanı olan Bell, Kafkasya'da yaptığı gözlemlere dayanarak, tabii bir ölümle vefat eden birinin derhal yıkanarak beyaz bir pamuklu kumaşa sarıldığını ve üç dört saat içinde toprağa verildiğini belirtmektedir (Bell 1998: 157). Eğer bir soylu kişi, savaş meydanında şehit olmuş da cesedi getirilememişse, bu durumda şunlar yapılmaktadır:

"Odanın bir kenarındaki kilimin üzerine bir minder konur ve ölünün elbiseleri minderin üstüne ve etrafına konur, hemen yanı başındaki duvara silahları asılır. Oda, kadınlar tarafından doldurulur ve ailenin akraba arkadaş kadınları otururken kocası ölen kadın kapının önünde ayakta kalır. Minderin her iki tarafında ölünün kızları veya genç bayan akrabaları oturur. Kapının önündeki yeşil alana da erkekler toplanır. Adamlardan birisi kapıya yaklaşarak acıyı haykırır, içeriden kadınlar da ona karşılık verirler. Erkek elleriyle gözlerini tutarak yumuşak

hareketlerle içeri girerken kadınlar ayağa kalkarlar. İçeri giren kişi minderin önünde çökerek alnını ona değdirir. Her iki yanındaki genç kızlar ona yardım ederek ayağa kaldırırlar ve dışarı çıkar. Daha sonra diğerleri de onu takip eder. Fakat genellikle yaşlı adamlar, acılı haykırışlar atacaklarına; 'Bu Allah'ın takdiri' diyerek onları sabretmeye ve yatıştırmaya çağıran kısa cümleler söylerler…" (Bell 1998:156).

Kaynaklar, cenaze ritüelinin yapılmasını geciktirebilecek tek bir olaydan bahsetmektedirler; Evde cenaze olduğundan habersiz bir misafir (konak) gelecek olursa ev sahibi misafire hürmeten cenaze merasimini erteleyebilir. Bu durumla alakalı bir olaydan Maf'edz Sarebiy bahsetmektedir; Bir Çerkes prensine misafir olan Abhazların, bir haftalık misafirlikten sonra yola çıktıklarını ve yolda başka bir Abhaz grubuyla karşılaştıklarını, bu gruba nereye gittiklerini sorduklarında ise kendilerinin bir hafta boyunca misafir oldukları prensin oğlunun kama ile oynarken karnını deşerek öldüğünü ve onun cenazesine gittiklerini belirtmişlerdir. Bunun üzerine o grupla birlikte geri dönüp bu durumun gerçek olduğunu öğrenmişlerdir. Misafirlere bir hafta boyunca kimse bu olaydan bahsetmediği ve ancak Abhaz misafirler ayrıldıktan sonra haberin etrafa duyurulduğu belirtilmektedir (Sarebiy 2018: 270). "*Çerkeslerin misafiri Allah'ın elçisi*" olarak gördüklerini ifade eden Sarebiy, Çerkeslerin*"Cenazen varken misafir gelirse cesedi divanın altına koy, misafire gerekli hizmeti yap…"* dediğini ileri sürmektedir (Sarebiy 2018: 270).

Ölü ve Ölümle İlgili Uygulamalar

Ölüyü toprağa vermeden önce yakınlarının bir veda merasimi düzenlemeleri icap ederdi. Çerkesler de bu merasim esnasında ölünün gittiği yerde rahat etmesi için ölenin ve yakınlarının inançlarına göre bir takım uygulamalar yapılırdı. Bu hususta en ayrıntılı bilgileri yine Sarebiy'den alıyoruz. Cenaze olan evin avlu kapısının kapatılmasının uğursuzluk getireceğine inanıldığı için açık bırakıldığı bilgisi verilmektedir. Bazıları üç gün bazıları ise kırk gün boyunca kapının açık tutulması gerektiğine inanmaktaydılar. Bu inanca göre ölen kişinin ruhu kırk gün boyunca kendi evine gelerek duruma bakarmış. Eğer avlu kapısı açık değilse üzülürmüş (Sarebiy 2018: 267-268). Çerkeslerin inancına göre *"…ölenler zaman zaman sülalelerine, hayatta olanların sevap ve günah işleyenlerin yanına pejmürde giysilerle veya misafir kılığında gelirdi. Onlar, dünyadakilerin yaşantılarını araştırmaya, bunları görmeye gelirdi. Ayrıca ölüler, kendileri dünyada iken saygınlıklarını bir şekilde düşürürlerse sana çifte azap verirlerdi. Bitkileri kuruturlardı, kuraklık getirirlerdi, sel ile hepsini yok ederlerdi…"*. İnanca göre ölünün ruhu daha önce ölenlerin huzuruna varınca onların hayat tarzını, birbirlerine davranışlarını dikkatlice incelerdi. (Sarebiy 2018: 271). Bu durum, atalar kültünün o zamanlarda Çerkes toplumunda çok etkili bir şekilde varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

Çerkeslerde ölümle ilgili bir başka inanç da intihar edenlerle ilgilidir. Bu inanca göre intihar edenlerin ruhunu daha önce vefat eden Çerkeslerin ruhları yanlarına kabul etmedikleri için bunların ruhları hayaletler gibi dünyada kalırmış. Ruhları, hayalet muamelesi görenler sadece bunlar değildir. Bunlarla birlikte bir Çerkesin babası ya da kardeşi öldürülür de bu Çerkes onların intikamını almazsa bu ölülerin ruhları intikamları alınana kadar hayalet olarak kalırlarmış (Sarebiy 2018: 271). Ayrıca intihar edenlerin naşı umumî mezarlığa değil herhangi bir yere gömülürmüş. Yıldırım çarparak ölenlerin cenazeleri ya öldükleri yere ya da bir çift öküzün çektiği kağnıya yüklenerek öküzlerin yorulup kaldıkları noktaya gömülürmüş. Yıldırım çarparak ölenlere saygı duyulduğu için bir yıl boyunca bunların ailelerine köylüler bir yıl boyunca bakar, yedirir, içirir ve giydirirmiş. Kuraklık olduğu zamanlar yıldırım çarpması sonucu ölen bir kişinin mezarından çıkartılan bir taşı sütle yıkayarak suya bırakırlarmış. Öyle ki Çerkesler, vefat edenlerin daha güçlü olduğuna, onların hayatta olanlara yardım ettiklerine ya da zarar verebileceklerine inanırlarmış (Sarebiy 2018: s.271-272).

Cenazenin Haber Verilmesi

Cenazenin haber verilmesi, kökleri İslam'ın kabulünden önceki devirlere kadar dayanan çok özel bir tür seremoni ile gerçekleştirilirdi. Buna göre ölüm haberini verecek kişi belirlendikten sonra bu haberi götürecek kişi (Shıhak'ue)'nin cenaze habercisi olduğunun anlaşılması için at üzerindeyken kamçıyı normal zamanlarda sağ elinde tutarken bu sefer farklı olarak sol elinde tutması gerekirdi. Normal zamanlarda ata soldan binilirken ölüm haberi götürmek söz konusu olunca haberci ata bu olaya mahsus olmak üzere atın sağından binip sağından inerdi. Cenaze haberi vermek için iki üç kişi ile birlikte gidilmez avludan tek tek çıkılır ve habercilerin her biri farklı bir köye giderdi (Sarebiy 2018: 267).

Habercinin haberi verir vermez hemen geri dönmesi gerekirdi (Avledin 2004: 95). Bu ritüelin ortaya çıkışı ile ilgili olarak Erol Gergin, şu efsaneyi anlatmaktadır.

"Pşı[1] *Yedigt, opraklarıyla sınır komşusu olan Pşı Muhammed ile düello yapma kararı almıştır. Endişeye kapılan Yedig'in babası Algeri kendisine yakın bulduğu kimseleri toplar ve ne yapabileceğini bu felaketin önüne nasıl geçebileceğini düşünmeye başlar. Oğlu, hasmını öldürürse bir felaket olacaktır, komşu toprak sahipleri ile aralarına kan girecektir. Oğlunun öldürülmesi daha büyük bir felakettir. Çabaları sonuç vermez. Algeri, son bir ümitle atak yaparak oğlunun ölüm haberini getirenin kellesini alacağını herkese duyurur. Düello yapacak iki pşı bundan etkilenir de kendileri yüzünden bir masumun kellesi gitmesin diye gururlarını alt eder ve düellodan vazgeçerler diye ümit etmektedir. Ama kimse geri adım atmaz. Yedig ölür. Yedig'in cesedinin başında uzun tartışmalar yapılır. Sonunda grubun içinden bir genç öne çıkar ve der ki; 'Ben bu çaresizliğe bir çözüm bulacağım. Nasılsa içimizden birisi ölecek. Öyleyse ben ölümü göze alıyorum, gidip pşıya oğlunun öldüğünü haber vereceğim'. Açık bulunan avlu kapısında beliren atlı, yavaşça bahçenin ortasına kadar gelip durur ve atın ters tarafından, yani sağ tarafından iner. Sağ eliyle dizgini tutar, öne doğru ayaklarını sürüyerek bir adım atar. Ardından bir adım daha; yine yavaşça ve sürüyerek. Algeri'nin karşısına geçince sol kolunu yavaşça kaldırıp elini selam verir gibi başının üzerine koyar, sonra yana doğru sallar ve bacağına sertçe vurur. Sonra normal adımlarla atın önünden geçip hiçbir şey söylemeden atına biner. Tam dizginleri toplayıp avludan çıkmak için atının başını geri çevirmiştir ki Algeri ayağa kalkar 'bekle genç adam' der. Genç adam arkası dönük vaziyette Algeri'nin söylediğini yapar. Yola çıkarken zaten ölümü göze almıştır. Algeri, sözünde durarak kellesini alsa bile arkasını dönmeyecektir. Pşı, atlının önüne geçer ve büyük bir üzüntü ile 'genç adam, kim olduğunu bilmiyorum. Nerelerdensin, kimlerdensin, onu da bilmiyorum. Ancak nereden geldiğini, niçin geldiğini biliyorum. Hayatımda ilk defa sözümde durmayacağım. Hayatımın en kötü haberini o kadar güzel verdin ki âdeta acımı hafiflettin. Seni bağışlayacağım ama bir şartla.' Genç adam hiç bir tepki vermeden yaşlı pşıyı dinlemektedir. Pşı, devam eder. 'O şartım şudur; Ölen oğlumun başında bekleyen o topluluğa git söyle, pşının talebidir de. Bundan böyle ailelere ölüm haberleri senin yaptığın şekilde verilsin. Taziye de aynı şekilde verilsin ve bu âdet olsun. Şayet bu kabul edilirse ben de seni bağışlayacağım.' Genç adam, topluluğa durumu olduğu gibi iletir. Algeri'nin isteği hemen kabul edilir ve cenaze evine getirilir. Âdet de ilk olarak orada uygulanır. O günden sonra yüzyıllarca uygulanacak bir âdet böylece başlamış olur. Bu âdet yüzyıllarca uygulanır. En son Ankara'da, 1980'li yıllarda uygulandığını görenler olmuş. Ben bu âdetin uygulanmasına ilk ve son defa 1966'da ananemin cenazesinde şahit olmuştum"* (Gergin 2016: 206-209).

Ağıt Yakma ve Üzüntüyü Gösterme

Kaynaklar, Çerkeslerin yas tutma âdetlerini anlatırken eski Türklerin İslâm'ı kabul etmeden önceki dönemlerde gerçekleştirdikleri yuğ törenlerini andırır sahneler tasvir etmektedirler. Bu tasvirlerden en detaylı olanlarından biri Rus tarihçi Nikolay Dubrovin'in "Çerkesler" adlı eserinde dile getirilmiştir:

"Bir Çerkes öldüğü zaman, akraba ve dostları eve gelir, ağıt yakar, ellerini göğüslerine ve başlarına vururlar, yüzlerini tırmalarlar ve böylece üzüntülerini ifade ederlerdi. Bu derin üzüntü tezahürü daha çok ölenin karısı ve kızlarında görülürdü. Vücutlarına vurdukları darbelerden oluşan morarmalar ve yaralar, uzun zaman ailenin başına gelen felaketin şahitleri olarak kalırdı. Köyün bütün kadınları, üzüntüyü paylaşmak ve ağlayanların sayısını arttırmak üzere cenaze evine gelmeyi kendilerine görev bilirlerdi. Gelenler daha uzaktan ağıtları söylemeye başlar, eve ağlayarak giderlerdi, ancak cenazenin yanında çok uzun zaman kalmazlardı. Ziyaretçiler ağıtlarını, sadece cenaze evden çıkarılırken ya da yaşlıların cenazeyi gömmeye hazırlandıkları sırada ve onların ricaları üzerine keserlerdi..." (Dubrovin 2017: 133).

Dubrovin ayrıca:

"...Ölenin yakınları, evin yakınında atlarından iner, silahlarını bırakırlar ve eve yaklaştıkça ağlamaya ve başlarını açarak kamçı veya üçayakla başlarına vurmaya başlarlardı.

[1] Çerkes Prensi. A.T.

Metanın akrabaları evden fırlayıp onların kendilerine zarar vermelerine engel olmaya çalışırlardı… Eve önce kadınlar bölümüne girdiklerinde ziyaretçiler ağlamaya başlar, evdeki kadınlar da aynı şekilde onlara cevap verirdi. Oradan misafirhaneye geçilir ve orada ölenin akrabalarına, ağlaşmadan iki sözle başsağlığı dilenirdi. Kadınların yanına giren ziyaretçi ağlamazsa kadınlar ağlamazlar, ancak ziyaretçi odadan çıkınca yine yüksek sesle ağlamaya devam ederlerdi. Bu âdet yas bitinceye kadar devam ederdi… " (Dubrovin 2017: 135).

Bu tören başka kaynaklarda da hemen hemen aynı şekilde anlatılmaktadır (Klaproth 1804: 320; Campagnac 1836: 157; Jaimoukha 2001: 183; Blaremberg 2017: 137; Fonvill 2010: 105). Longworth, "töre"nin Çerkesler arasında yaptırım gücüne sahip tek etken olduğunu, kişilerin kendi sosyal statü ve cinsiyetlerine göre nasıl yas tutmaları gerektiğinin töre tarafından belirlendiğini belirtmektedir. Bu uygulamaları gülünç bulan Longworth, yas tutan bir *özdenin*[2] acısını göstermek için sakalını tutarak yüzüne kederli bir ifade verdiğini ancak bir *tokavın*[3] acısını gösterebilmesi için sayısız yolları olduğunu, âdeta bu sosyal tabakanın acısını göstermesi için bir sınırlama olmadığını bu nedenle acılarını çok sıra dışı ve abartılı davranışlarla dışa vurduklarını ifade etmektedir. Sözgelimi kendi kafalarına kırbaçla vurma, göğsünü yumruklama, mütemadiyen inleme ve hıçkırıklarla ağlama gibi abartılı davranışlar sergilediklerini haber veren Longworth, bu acı gösterme seansının ancak ev sahiplerinden ikikişinin onun kollarına girerek sakinleştirmesi ile son bulduğunu belirtmektedir (Longworth 1996: 187).

Blaramberg ise erkeklerin bilhassa karısı ölen erkeklerin ağlamasının ayıp olduğunu belirtmektedir (Blaremberg 2017: 137). Zekeriya Zihni ise ihtiyarların ağlamadığını belirttikten sonra mezarlıktan dönüşte sükût etmenin de âdetten olduğunu belirtmektedir (Zihni 2007: 90).İslam'ın benimsenmesinden önce eğer ölen genç biri ise bu gencin atalığı bu ölümün zamansız olduğunu ifade etmek için sol kulağının memesini keserdi. Eğer savaşta ölmüş biri söz konusuysa feryat edip dövünerek avluya giren erkeklerin yamçıya sarılı cenazenin etrafında daire gibi dizildikten sonra kılıçlarını çıkartarak uçlarını yere dayayarak bir müddet sessizce bekleyerek yas tutmak gibi bir geleneklerinin olduğu belirtilmektedir. Sarebiy, bu uygulamanın İslâm'ın kabulünden sonra değneklerle uygulandığını belirtmektedir.(Sarebiy 2018: 265; Avledin 2004: 96). Sarebiy, ölüye ağlarken yüz yırtma gibi davranışların bir Mecusî geleneği olduğunu ileri sürmektedir (Sarebiy 2018: 264). Ancak bizim de belirttiğimiz gibi bu uygulama Şamanizm'e ve Gök Tanrı'ya inanan Türklerce de yapılmaktaydı. Elbette ki farklı din ve kültürlerin etkisine maruz kalan Kafkasya'da bu büyük anlatıların tesirlerinin tebarüz etmesi şaşırtıcı olmaktan öte son derece normal karşılanmalıdır. Bu törenleri anlatan Bodenstedt'in naklettiği bir Çerkes şarkısının sözlerini Türkçeleştirerek verecek olursak:

"Çerkesin Ölüm Şarkısı

Dsighe'yi kaplayan bu derin yasın sebebi nedir?

Bu iniltilerin egemenliğinin bu cenaze ilahilerinin sebebi ne?

Adige'nin en güzel oğlu Pschougoui,

En cesuru düştü, kardeşleri için savaştı!" (Bodenstdt 1859: 363).

Kuzey Kafkasya halklarının İslâm'ı benimsemesinden sonra bu tip feryat figan etmenin, din adamlarının bu davranış şeklinin caiz olmadığını telkin etmeleri nedeniyle zamanla ortadan kalktığı belirtilmektedir (Dubrovin 2017, s.133). Dubrovin, Karadeniz sahilindeki Çerkeslerin cenaze töreninde hiçbir dinî merasim yapmadıklarını, cenazeyi kefenleyip kefeni de diktikten sonra başı önde mezarlığa götürüp gömdükleri bilgisini vermektedir (Dubrovin 2017: 133).

Cenaze Töreni

19. yüzyılın başlarında Kafkasya'yı ziyaret eden yabancı seyyahlar, onların cenaze törenleri hakkında bilgiler vermektedirler. Bunlardan bazıları oldukça farklı uygulamaları tasvir etmektedir. Interiano, oryantalist bakış açısıyla bu törenlerden bahsederken ölen kişi için bir kurban sunulduğu devamında ise cenaze merasimi ilginç bir hâl aldığı görülmektedir:

[2] Çerkes soylusu. A.T.
[3] Hür Çerkes Köylüsü. A.T.

"*…Bunun ardından büyük efendiye bir barbar geleneği olarak görkemli bir törenle bir kurban sunulur; On iki ila on beş yaş arasında bir genç kızı alarak yeni kurban edilmiş bir boğa postu üzerine oturtur ve yere serili postun üzerinde orada hazır bulunan tüm kadın ve erkeklere sergilerler. Sonra orada bulunan keçe giysili en yiğit ve yürekli genç, bu genç kıza talip olur ve kızın nazını yenmesinin üç veya dört defadan daha uzun sürdüğü nadirdir. Ardından binlerce söz vererek ve vaatlerde bulunarak onu eş olarak alacağını söyler ve kapıyı kırarak eve girer… Cenaze töreni bunun ardından yemek ve ölenin atının eyerlenerek yularından tutan hizmetkârlardan biri tarafından mezara götürülmesiyle devam eder. Burada ölen kişinin adı üç kez seslenilerek akrabaları ve arkadaşlarıyla birlikte yemeğe çağrılır. Hizmetkâr buna bir cevap gelmediğini gördükten sonra atla dönerek cevap gelmediğini bildirir. Böylece görevlerini yapmış olan konuklar, ölenin onuruna yiyip içerler…"* (Interian 2017: 23-24).

Böyle bir uygulamanın uzun süre devam ettirilmesinin mümkün olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim diğer seyyahların verdiği bilgiler 19. yüzyılın birinci çeyreğinden sonra peyderpey İslâmî usullerin uygulandığını göstermektedir. İslâmî uygulama, genel hatlarıyla bir standarda sahiptir ki imam ve mollalar vasıtasıyla bu standartlara uyulması sıkı bir şekilde takip edilmiştir. Ölenin cesedini yıkamak üzere bir imam ve yardımcıları çağrılır. İmamın ekibi ile birlikte ölünün bedenini yıkadıktan sonra tırnaklarını kesip dikkatlice kefenledikleri, kadınların cenazelerini ise yaşlı kadınların yıkadıkları belirtilmektedir. Daha sonra kefenlenmiş mevtanın, battaniyelere sarılarak bir tahta merdiven ya da taşıma da işe yarayacak ahşap bir düzenekle eller üzerinde mezarlığa doğru yola çıkartıldığı anlatılmaktadır. Interiano'nun verdiği bilgiye göre; Çerkeslerin İslâm'ı kabul etmesinden önce ölülerini ortadan yarılan bir ağacın oyulmasıyla oluşturulan bir tabuta koydukları anlaşılmaktadır (Interiano 2017: 23). Interiano'nun verdiği bu bilgiyi Evliya Çelebi seyahatnamesi de teyit etmektedir. 17. Yüzyılda Kafkasya'da seyahat eden Evliya Çelebi, misafir olduğu Bozoduk (Bjeduğ olmalı) boyunun "*iri meşe ve pelid ağaçlarını sandık gibi içlerini oyup ölülerin koyup ağzını muhkem berk edüp sandûkun başı ve ayağı ucuna birer delik delüp bu ulu ağaçların dalları arasına bu sandûku ağaca sarup sarmalayup mıhlayup korlar. Ba'dehu ol deliklerden bal arıları girüp bal yaparlar. Bilüler kim olüleri cennetlikdir…*" Evliya 2003: 285). Nadiren de olsa cenazenin arabayla nakledildiği de görülmektedir. Mezarlığa varana kadar cenaze üç kez duraklar ve her duraklama da imam Kur'an okur. Cenaze mezara indirilmeden önce de Kur'an okunur (Dubrovin 2017: 134). Cenazelerde mollanın Kur'an'dan bir aşr okuduğu belirtildikten sonra mollaya hak ettiğinin fazlasıyla ödendiği, üstelik mevtanın en iyi atlarından birinin de hediye edildiği belirtilmektedir (Klaproth 1804: 320). Cenazenin içinde bulunduğu tabut, cenaze sahipleri tarafından değil de komşuları ve cenazeye katılanlar tarafından musalla taşına konur ve cenaze namazı kılınır (Avledin 2004: 96). Cenaze defnedildikten sonra imam ölenin yakınlarından sadaka toplar, imam sadakaları kendi rızaları ile verdiklerini birkaç kez teyit eder (Dubrovin 2017: 134).

Defin İşlemleri

Interiano'nun verdiği bilgilere bakılacak olursa Çerkesler, ölülerini o dönemde hâlâ İslâm öncesi inanç sistemlerine göre defnediyorlardı. Ağaçtan oyulan tabuta konulan mevtanın bu şekilde tabutla birlikte mezara konulduktan sonra üzerinde toprak atıldığını belirtmektedir. Toprağın miktarı ve yüksekliği, ölen kişinin dost ve tanınmışlığına göre değişirmiş. Ölü ile birlikte cenazeye katılanların getirdiği hediyelerin de mezara gömüldüğü anlaşılmaktadır (Interiano 2017: 23). Longworth, daha önceleri töreleri gereği ölülerini silahlarıyla birlikte gömen Çerkeslerin artık bu âdetten vazgeçerek ölülerini tek başlarına gömdüklerini bildirmektedir…" (Longworth 1996: 187). Dubrovin'in verdiği bilgiler, artık İslâmî kurallara göre ölü defininin yapıldığı bir zaman dilimini işaret etmektedir. Buna göre cenazenin başının batıya, yüzünün ise güneye gelecek şekilde biraz yana doğru eğerek mezara yatırıldığı anlaşılmaktadır. Cenazeye katılanların mezara sırayla toprak attıkları ancak küreği elden ele vermedikleri yere bıraktıkları ve sırası gelen kişinin küreği yerden alarak toprak attığı ayrıntısı verilmiştir. Cenaze defnedildikten sonra mezarın yanında bir de kurban kesildiği bilgisi verilmektedir(Dubrovin, s.134).

Natuhayların cenaze duası okunduktan sonra cenazeyi mezara indirdikleri, bu esnada ölenin onuruna şarkılar söyleyip konuşmalar yapılmasının akabinde ölünün başı doğuya döndürülerek Müslümanlar gibi eğik bir şekilde yatırıldığı bazı kaynaklarda anlatılmaktadır (De Montpereux 1839: 138; De Marigny 1996: 47). Abzehlerin ise kabir çukuruna konan mevtanın üstünü tahtalarla kapattıktan

sonra toprakla üstünü örttükleri ve toprağın üzerinde taş dizdikleri, mezara konan büyük taşların öteki dünyada suya dönüşerek çetin hesap gününde devamlı yanan ateşi söndüreceğine inandıkları bildirilmektedir (Dubrovin 2017: 133). Sarebiy, cenaze mezara yerleştirilirken bazılarının sağ eliyle bir avuç toprak alarak ölünün üzerine serptiğini, mevtanın yakınlarının ise mezarlıktan çıkarken mezarın toprağını yumuşakça sıvazladıkları bilgisini vermektedir (Sarebiy 2018: 268). Blaremberg, Kafkasya'da Çerkeslerin cenazelerini İslâmî kurallara göre gömdüklerini ölünün yüzünün Mekke'ye dönük olacak şekilde yerleştirildiğini belirtmektedir. Interiano'nun verdiği bilginin hilafına cenazenin mezara tabutsuz bir şekilde indirilip gömüldüğünü üstelik artık akrabalarının getirdiği hediyelerin mezara gömülmediğini bildirmektedir (Blaremberg 2017: 137; Fonvill 2010: 106). Champagnac, artık mezara gömülmese de ölü yakınlarının yanlarında getirdikleri bazı hediyeleri mezarın etrafına bıraktıkları bu yiyeceklerin ölenin hatırasını yaşatmak maksadıyla yoldan geçenler için orada bırakıldığını ileri sürmektedir (Champagnac 1836: 157).

İnsanlar din değiştirseler de eski dinlerine ait uygulamalarını bir çırpıda bırakamamaktadır, bu geleneklerin bazen kisve değiştirerek yeni inanç sistemine uyum sağlayarak varlığını sürdürdüğü birçok toplumda gözlemlenmiştir.

Mezarlıklar

Dubrovin, Mzımta Nehri'nin sağ kıyısında Karadeniz sahillerinde Kbaada isimli yerde etrafa dağılmış ve oyma taştan yapılmış ve çok iyi korunmuş dağlı mezarları olduğunu bildirmektedir (Dubrovin 2017: 135). Zengin ailelerin mezarları için yüksek yerleri seçtikleri, mezarın üzerine toprak yığıldıktan sonra toprağın üzerine uzun ve büyük taş levhalarla dörtgen, beşgen, altıgen şekiller yaptıkları aktarılmaktadır (Blaremberg 2017: 137; Fonvill 2010: 106).Şövalye Taitbout De Marigny, Kafkasya'daki Çerkes mezarlarının Türk mezarları gibi mezar taşları ile işaretlendiğini söylerken zımnen İslamî usullerin artık cenazenin definden sonra dahi gözlemlenebilir bir hâl aldığını ifade etmektedir (De Marigny 1996: 47). Dubrovin, bu durumu oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır:

"*…mezar başına ahşap ya da taştan yapılmış, üstünde hilâl veya sarık bulunan, ölenin adı ve soyadı yazılı bir levha dikilirdi. Büyük mezarlıklar yoktu; ölü, vasiyet ettiği yere gömülür ve bunun için genellikle en şairane yerler seçilirdi. Büyük mezarlıklara rastlansa da, bunlar sadece birkaç mezardan ibaret olurdu. Mezara yakın bir yerde hemen her zaman, oradan geçen bir Çerkesin mola verip, atının dizginlerini bir dalına bağlayacağı, civardaki su kaynağından abdestini alarak, mezarın yanına serdiği yamçısının üzerine diz çöküp, ölenin ruhuna dua edebileceği, dalları kurumuş dikili bir ağaç bulunurdu. Ruslarla savaşırken ölen bir şehidin (muçenik) mezarında dua etmekle Müslüman din adamları Mekke'de Hz. Muhammed'in mezarını ziyaret etmiş kadar büyük sevap kazanırdı.."* (Dubrovin2017: 134).

Dubrovin, Karbardey bölgesinde ölen kişinin mezarına hayattayken icra ettiği meslekle ilgili bir sembol yapma geleneği olduğunu, savaşçıysa ağaçtan bir silah, arabacıysa minyatür bir araba, demirciyse çekiç gibi eşyalar bırakıldığını belirtir ki bunların İslâm öncesi dönemin kalıntıları olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Dubrovin 2017: 134).Çerkeslerin mezarlarının etrafını kalın meşe ağacından tahtalarla bir sanduka şeklinde yaptıklarını söyleyen Zihni, mezarın baş ve ayaklarına yüksek birer tahta diktiklerini belirtmektedir. Biz bu tarif edilen mezar şeklinin Kayseri Pınarbaşı'nda bir benzerini tespit ettik. (Bk. Görsel 1). Daha önce de belirttiğimiz gibi soylu ve zenginlerin mezarları diğer mezarlara göre farklı yapılmaktadır. Zenginlerin mezarları, daha çok taştan yapılmış ve büyükken diğerleri ahşaptan ve daha mütevazı bir büyüklüğe sahip oluyorlardı (Zihni 2007: 90). Zihni, Çerkes mezarlıklarının etrafının güzel çitlerle çevrili olduğunu ve bir koru şeklinde yapıldığını, içine hayvanların giremediğini, buradaki ağaçların asla kesilmediğini belirtmektedir (Zihni 2007: 89). Burada Çerkeslerin mezarlıkta asla kahkaha ile gülmediklerini, yüksek sesle konuşmadıklarını, mezarlara basmadıklarını ve mezarlığın yanından geçerken atlarından indikleri bilgisi, bize ölülere ve onların mekânına duydukları saygıyı gösterdiğini söylemek yanlış olmayacaktır (Zihni 2007: 89).

Taziye

Kafkasya muhacirleri, Anadolu'ya yerleştikten sonraki süreç içerisinde cenaze âdetlerinde İslâmî kurallar daha belirleyici olmuştur. Bu süreçte İslâm'ın bütün belirleyiciliğine rağmen Kafkasya kökenlilerin cenaze uygulamaları, buradaki diğer Müslüman halklardan farklılık arz etmektedir. Kafkasya kökenlilerin cenaze merasimlerine büyük bir sorumluluk bilinciyle katıldıkları ve gerek yas

tutma gerekse taziye usulleriyle temayüz ettiklerini söylemek yerinde olacaktır. Kafkasya kökenlilerin cenazeleri vakur bir sessizlik ve disiplin içinde gerçekleştirilir. Katılımcıların tamamı, bu disiplin içerisinde nasıl davranacaklarını ve nerede konuşup nerede susacaklarını çok iyi bildikleri intibasını vermektedirler. Bunu daha ayrıntılandıracak olursak; Cenaze sahipleri, evliyse ölenin karısı ve yakın akrabaları ve yaşlılar sağda olmak üzere düzgün bir sıra teşkil ederek dururlar. Taziye için gelen ziyaretçiler, cenaze sahiplerinin karşısına geçer, bu sırada imam da gelerek taziye için dua okur. Taziye için gelenlerin içlerinde thamade[4] olarak seçtikleri birisi, sol ayağını önce atarak üç adım ilerler, sol elini kulak memesi hizasına kadar kaldırır ve "*Allah sana sabır versin, ölene de cennet versin.*" şeklinde dua eder ve bu sefer sağ ayağını geri çekerek üç adım geri çekilir. Onun dışında kimse konuşmaz ve sağ taraflarından dönerek çıkarlar. Taziyeye gelen bütün gruba böyle davranılır ve onlar da bu şekilde taziye verirler (Zihni 2007: 91; Avledin 2004: 95). Ufak tefek farklılıkların haricinde cenaze ve taziye bu şekilde uygulanır (Gözütaş 2017: 144). Eskiden vefat eden şehit olmuşsa taziyeye gelenler, silahlı olarak avluya gelirler. Atlar ise avlunun dışında bırakılır atın yuları eyerin arka kaşına atın başını dik tutacak ve hareket etmesini engelleyecek şekilde bağlanır (Avledin 2004: 95). Cenazenin kaldırılmasını müteakip üç gün komşu ve köylüler, ya evin kapısında ya da içeride bulunurlar. Kapıda oturabilmeleri için özel yer yapıldığı da görülmektedir. İlk gün köyde kimse çalışmaz, cenaze kalkıncaya kadar herkesin orada bulunması gerekirdi. Bu üç gün boyunca cenaze evinde yemek pişmez, cenaze evinin bu tür ihtiyaçlarının tamamı komşular tarafından karşılanırdı (Gözütaş 2017: 144) Taziye esnasında cenaze sahipleri, dua edilirken elini asla kaldırmaz. Taziyeye gelenler, cenaze sahipleriyle asla tokalaşmaz ve musafaha yapmaz. En uzaktaki köyden gelenler "ağır" misafir kabul edilir ve yola geç çıkıp karanlığa kalmasınlar diye taziye vermede öncelik onlara verilir (Gözütaş 2017: 146). Ölen kişi, köyüne faydalı bir kişi ise daha sonra köylüler onun anısına köyün görünen bir yerine ağaç dikerler (Avledin 2004: 97).

Yas Tutma

Interiano'nun verdiği bilgilerden yas tutma ritüelinin çok ciddiye alınan bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır. Ölen kişinin birinci hanımının daha cenaze kaldırılmadan önce mevtanın karşısında bir sandalye üzerinde oturtularak zinhar ağlamadan hayranlık içeren bir ifade ile ölen eşine bakması şeklinde başlayan matem hâli başka uygulamalarla devam eder (Interiano 2017: 22). Yas tutma ile ilgili en değerli bilgileri Dubrovin vermektedir. En ağır matemi ölenin eşinin tuttuğunu belirten Dubrovin, ölenin bütün akrabalarının yas elbiseleri giymelerinin yanı sıra bir yıl boyunca yas tutmak zorunda olduklarını belirtmektedir. Bu süre zarfında ölen kişinin karısı yumuşak döşeğe yatmaz, erkek ise karısı ölünce ağlamazdı. Ölü için yapılan ilk anma töreninin yedisinde, ikincisinin ise kırkında yapıldığı bilgisini veren Dubrovin, bazen altmışıncı günde bir anma merasimi yapıldığını belirtmekte Kur'an okuyarak dualar ederek ölenin ruhunun şad olmasını sağlamaya çalıştıkları bilgisini vermektedir (Dubrovin 2017: 135).

Taziye kabulü iki hafta sürse de yas tutma işi bir yıl boyunca devam eder. Cenaze sahipleri düğün yapamadığı gibi başkalarının düğününe de katılamazlar. Yas bütün sülale tarafından tutulurdu, yakın akrabalar bir yıl yas tutmayı sürdürürken uzak akrabalar yas tutmayı daha kısa süre uygularlardı (Sarebiy 2018: 269,270). Cenaze olan evin kadınlarının bir süre siyah giyinmeleri âdettendir. Bu uygulamanın eski devirlerde Kafkasya'da etkili olan Hıristiyanlığın bir izi olarak görenler vardır. Müslüman din adamları, bu uygulamanın İslam'da olmadığını söyleyerek yasaklamaya çalışıyorlardı (Bell 1998: 210). Sürgünden önce Kafkasya'da ölen kişinin silahları ve eşyaları bir yere yığılarak matem müddetinde orada muhafaza edilirdi (Bell 1998: 157; Blaramberg 2017: 137). Ölünün elbiseleri eğer merasime yakışacak bir durumda değilse yenileri tedarik edilir; akrabaları tarafından getirilen ayakkabı, dizlik, köseleden yapılmış su matarası gibi çeşitli eşyalar temin edilerek diğer eşyalarla birlikte ölenin yatağının etrafına konurdu. Daha sonra bu eşya o civarda bulunanlara ve cenazeye hizmet etmiş olan hocalara dağıtılırdı. Aile, ancak ölünün silahlarını ve bindiği atı alıkoyabilir onun dışındaki bütün eşyalarını dağıtmak zorundaydı. Ölünün atı ona hürmeten altı ay boyunca ahırdan dışarı çıkartılmaz ve iyi bir şekilde beslenirdi (Bell 1998: 157; Zihni 2007: 91; De Montpereux 1839: 138; De Marigny 1996: 47).

[4] Çerkesler arasında sevilip sayılan, saygı görüp sözü dinlenen hatırlı kişi. A.T.

Cenaze defnedilip köye geri dönüldükten sonra onun öldüğü yerin üzerini bir metal parçasıyla kapatılır ve üzerine yastıklar konularak onların da üzerine silahlar dizilip onların yanına da bir kese tütün bırakılması âdetinden bahsedilmektedir (Dubrovin 2017: 133).

Cenaze Ziyafeti ve Birinci Yıl Sadakası

Cenazelerden sonra yemek verilmesi birçok kültürde rastlanan bir uygulamadır. Zihni, İslâm öncesi dönemlerden kalma bu âdetlerin yavaş yavaş terk edildiğini ve sonraları bu törenlerin Kur'an okumaları ve dua etmeleri için tamamen imamlara terk edildiğini ifade etmektedir (Zihni 2007: 92). Cenazeye katılanlara yemek ikramı yapılmasının doğru olup olmadığı yarattığı ekonomik külfetin dışında etik olarak doğru mu, dinî olarak gerekli mi tartışmaları hâlâ çok hararetli bir şekilde devam etmektedir (Sarebiy 2018: 269). Bu konuyu güncel bir mesele olarak makalenin ikinci kısmında tekrar ele alacağız.

Champagnac'ın bildirdiğine göre; cenazenin kaldırılmasının üzerinden bir yıl geçtikten sonra aynı günde mevtanın dostları ve akrabaları, mezara yıl dönümü için yani "birinci yıl sadakası" için gelmektedirler. Champagnac, bu töreni Greklerin geleneklerine benzetmektedir (Champagnac 1836: 157). Dubrovin, bu merasime "trizna" adı verildiğini bildirmektedir. Bu merasime gelenler, geleneğe uygun olarak ölen akrabalarının yanı sıra diğer tanıdıkları da aileye katkı sağlamak üzere yanlarında hazır yemekler ve kesilecek hayvanlar getirirlerdi (Dubrovin 2017: 135; Bell 1998: 322,323). Merasimden birkaç gün önce komşu köylere haberciler gönderilir ve verilecek "şölene" misafirler davet edilirdi (Dubrovin 2017: 136). Büyük bir ağacın altında düzenlenen dinî törene ve şölene katılanların sayısı 400'ü aşabiliyordu (De Montpereux 1839: 139). Dubrovin, "*Törene katılanların sayısı o kadar çok olurdu ki bazen misafirlerin bir kısmı komşu köylerde misafir edilerek ağırlanırdı.*" bilgisini vermektedir (Dubrovin 2017: 136). Bir Çerkes'in evine misafir olan Bell, bulunduğu köyün ileri gelenlerinden birinin kardeşinin hatırasına verilen bir "birinci yıl sadakasına" katılmıştır… Bu merasim sırasında âdet olduğu üzere ölen kişinin tüfek ve tabancasının ateşlendiği ardından atının mezarın etrafında üç kez dolaştırıldıktan sonra sahibinin hatırasına bir kulağının kesildiğini belirten Bell, ölen kişinin kardeşinin Müslüman olması sebebiyle kısa bir tartışmadan sonra bu törenlerden vazgeçildiğini belirtmektedir. Açık havada verilen ziyafete katılan kızların, ziyafet alanının yüksekçe bir yerinde annelerinin önünde dizilmelerinin ardından ziyafet için kesilen on üç koyun ve bir ineğin etinden yapılan yemekleri oradaki insanlara dağıttıklarını artan yemek ve etlerin de ihtiyacı olan fakirlere verildiğini belirtmektedir (Bell 1998: 322,323).

Eğer ölen kişi prens ailesine ya da aristokrat bir aileye mensupsa yapılan hazırlıklar daha fazla olurdu. "Haceş"de[5] ocağın önüne kadifeden yapılmış yastıklara ölen prensin giysileri serilir ve üzerinde siyah renkli ipekten bir kumaş örtülürdü. Onların da üzerine ölenin silahları konurdu. Yastıkların etrafında siyah kıyafetler içinde ve hüzünlü bir yüz ifadesiyle kabile yöneticileri, genç biniciler ve ölenin yakın dostları ile alımlı elbiseleriyle şarkıcılar hazır bulunurdu. En yakındakilerin misafirhaneye gelmesiyle birlikte "trizna" açılırdı. Şarkıcılardan birisi, öne çıkarak mevtanın hayatını, eylemlerini anlatan bir şarkıyı müzik enstrümanlarının ezgileri eşliğinde söylerdi. Şarkının sözleri, öleni öven bir içeriğe sahip olurdu. Şarkıcılar şarkıları bitince yarışlarının yapılacağı "trizna"nın ikinci bölümüne geçilirdi (Dubrovin 2017: 136).

At yarışına katılacak olanlar, daha hava aydınlanmadan önce yerlerine gönderilirdi. Onları sıraya dizip aynı anda başlatmak üzere bir "thamade"de birlikte gönderilirdi. Kalabalık, köyden çıkıp yarışı beklerken bir el silah sesi duyulur ve akabinde bağırış çağırışlar arasında atlılar gözükürdü. Bu sırada çoğu çevik gençlerden oluşan rengârenk kıyafetli kalabalık, hatırlı misafirlerin ağırlandığı yüksek bir tepe üzerindeki çadırların olduğu bölgeye yönelirdi. İlk gelen atlı, birincilik ödülünü alır ve birinci gelen at "nazar değmesin" diye derhal ahıra çekilirdi. İkinci gelen at, halkın önünde gezdirilir ve alkışlanırdı. Sonuncu gelen at da yoğun ilgi görür ve oradakiler tarafından alay edilse de ona da küçük hediyeler verilirdi (Dubrovin 2017: 137). Yarışı kazananlara hediye olarak ölenin eyeri ve aksesuarları gibi eşyalar verilirdi. Ölen bekâr ise at yarışında kazananlara ceviz veya fındık ağacından yapılmış eyer ve ceviz ağacından yapılmış aksesuarlar verilirdi (Sarebiy 2018: 266).

[5] Misafirhane diyebileceğimiz, Kafkasya'da hemen her soylu ailenin ev müştemilatı içinde mutlaka bulundurduğu konuk ağırlamak için tahsis edilmiş oda. A.T.

At yarışı bittikten sonra Müslüman din adamlarının itiraz etmesine aldırış etmeden şöleni düzenlemeye devam eden Çerkesler, ziyafet faslına başlarlardı. Herkesin önüne çeşitli yemeklerle dolu masacıklar dağıtılırdı. Köyün diğer evlerine dağılmış misafirlerin önüne de aynı şekilde açık havada masacıklar hazırlanırdı. Yemekten önce gönülsüz de olsa hocalar tarafından dualar okunurdu (Dubrovin 2017: 137). De Montpereux, Çerkeslerin bu günde ölüleri için "*bir yıl sadakası*" yapmak için kesilen sığırın etinin yanı sıra "maksıma"[6] yapar ve misafirlere ziyafet çektiklerini bildirmektedir (De Montpereux 1839: 139). Herkese bol bol ikramda bulunulur, içkinin fazla kaçırılmaması ve taşkınlık olmaması için azamî özen gösterilirdi (Dubrovin 2017: 137).

Bu ziyafetin ardından büyük at yarışları düzenleyen Çerkeslerin yarıştan önce mevtanın sevenleri mezarın etrafında kulakları hafif kanatılmış atlarıyla birlikte üç kez döndükten sonra o atlara Çerkes kadınlarının diktiği at gömleklerini giydirirlerdi. Yapılan büyük yarışa bu gömleği giyen atlar da katılırdı. Yarışta gömleksiz olan atlar, gömlekli olan atları kovalayıp eğer yakalarsa gömleği zorla alıp parçalar ve bunu ufak parçalara ayırarak ziyafete katılan insanlara dağıtırdı. Abhazlar bu at gömleğini sadece ölenin atına giydirirlerdi. Ölenin atına mevtanın yakın bir arkadaşı binerek atı koşturur, diğerleri de onun arkasından koşar ve eğer yetişirlerse at gömleğini yırtarlardı (Dubrovin 2017: 138; Sarebiy 2018: 266).

Koşudan ve atlarla oynanan oyunlardan sonra atlıların ve yayaların katıldığı nişancılık yarışları yapılırdı. Bu yarışlardan biri de at üzerinde yapılan "kabak atışı" idi. Bu usta binici ve okçu olmayı gerektiren uzun bir sırığın ucuna konulmuş bir hedefe yapılan nişan alma yarışması idi. Çerkesler, sırığın ucuna içinde çeşitli tatlılar olan bir sepet koyardı. Nişan alanlar, sepeti vurduğunda devrilen sepetten dökülenleri çocuklar toplardı. Bu yarışı yaparken an az iki atlının arka arkaya hareket etmesi gerekiyordu. Arkadakinin yuları serbest bir şekilde ötekinin arkasından giderken sepetin asılı olduğu sırığı geçince geriye doğru atış yapardı. Zor bir atış olduğu için vurabilenler de doğal olarak az olurdu (Dubrovin 2017: 138; Sarebiy 2018: 266,267). Dubrovin, bu oyunu yüksek sınıfların oynadığını alt sınıfların "kognıy" isimli bir oyunları olduğundan bahsetmektedir. Yağlı bir sırığın tepesine asılı olan içi çeşitli hediyelerle dolu bir sepeti tırmanıp alma şeklinde oynanırdı. Dubrovin, bu oyunların eskiden bütün gün sürdüğünü ancak Çerkeslerin İslâm'ı kabul etmesinden sonra Müslüman din adamlarının bunları takip etmesi nedeniyle zamanla daha az yapıldığını ve "trizna" geleneğinin bir süre sonra tamamen ortadan kalktığını söylemektedir. (Dubrovin 2017: 139).

De Montpereux'un cenazeden hemen sonra ya da birkaç ay sonra gerçekleştirildiğini belirterek anlattığı şölen, "bir yıl sadakası" ile tıpa tıp aynıdır. De Montpereux, Çerkeslerin cenaze törenlerine eşlik eden büyük bir şölen düzenlediklerini, bu şöleni zenginler cenazeden hemen sonra düzenlerken durumu yerinde olmayanların şölen için gerekli erzakı toplayana kadar beklediği bu sürenin birkaç ayı bulduğunu, bu şölenin oldukça büyük olduğunu belirtmektedir; *"…hızlı bir atlı tarafından taşınan bir çok kumaş yetenekli koşucuların ödülü hâline gelir…"* yorumu ilk cenaze yemeği ile bir yıl sadakasının aynı içeriğe sahip olabileceği ihtimalini akla getirmektedir (De Montpereux 1839: 139), ya da De Montereux bu ikisini bir birine karıştırmaktadır. Chapagnac'ın bir yıl sadakasını Grek geleneklerine benzetmesi gibi De Montreux da bu şöleni Aşil'in Patroklos'un mezarı başında yaptığı gibi mahkûmların ve kölelerin ruhuna kurban kesilmesine benzetmiştir De Montpereux 1839: 140).

Kayseri ve Pınarbaşı'ndaki Kafkasya Kökenlilerin Cenaze Törenleri

Bu kısımda 2017 yılında Uzunyayla'da yapmış olduğumuz alan araştırmasının sonuçları üzerinden değerlendirme yapılacaktır. Uzunyayla, 66 adet Çerkes köyünün bulunduğu, çoğu Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesinin sınırlarında olmak üzere kısmen Sivas'ın Şarkışla ve Kangal ilçeleri sınırlarında bulunan büyükçe bir platodur. Burada yaşayan Çerkes toplumu tarafından özel önem verilen toplanma nedenlerinden biri de cenazelerdir. Günümüzde Çerkes cenazeleri esnasında uygulanan ritüeller ve davranış şekilleri ısrarla sürdürülmeye çalışılmaktadır. Çerkes cenazelerin duyurulması, kitle iletişim araçlarının olmadığı dönemde aynı gün içinde dönmek şartıyla bir atlının köyleri gezerek haber vermesi ile yapılırken bu duyuru günümüzde Kayseri Kafkas Derneği ve BİRKAFın üyelerine elektronik mesaj yoluyla gerçekleşmektedir. (Bk. Görsel 2)

[6] Bal ve kemketen yapılan bir tür içki. A.T.

Köyden kente göçün ciddi şekilde etkilediği Uzunyayla bölgesinde köylerde sürekli bulunan hane sayısının 3-5'e düştüğü tarafımızca tespit edilmiştir. 40-50 yıl önce köylerinden çocuk okutmak veya ekonomik sebeplerle ayrılanlar için cenazeler, köyü ziyaret etmek için bir neden hâline gelmiştir (K.K. 17). Ancak Kayseri'de yaşayan bir Çerkes vefat ettiğinde cenazesi merkezdeki "Hunat Hatun Camisi"nden kaldırılmakta ve eğer vasiyeti varsa köyüne defnedilmektedir. Fakat günümüzde pek çok Çerkesin şehir mezarlığına defnedildiği görülmektedir. Pek çok Çerkes gencinin de köye belirli günler (bayram, festival) haricinde gitmedikleri düşünüldüğünde söz konusu durum, gelecekte köye gidişi daha da azaltacak, kişilerin etnik kimliği ile bağı ciddi oranda zayıflayacaktır. Cenazelerin köye defnedilmesi ise hem köye gidiş için bir neden oluşturacak hem de mezarlar kişinin ailesi ve geçmişi ile ilgili bağlantı kurmasını sağlayacaktır.

Çerkes toplumunda cenazeler her zaman önemli bir platform olmuştur. Cenazelere katılımın önemini kaynak kişilerden birisi bize bir hikâye ile anlatmıştır:

"Cenazelerde acınız paylaşılır öyle bir paylaşılır ki acınız hafifler. Şimdi öyle bir durumda acınızın paylaşılmadığını düşünün, daha büyük acı yoktur herhalde. Şu geldiydi, gelmediydi diye liste yaparlar ve kimin gelip gelmediği iyi bilinir. Bizde Cabağı'dan bahsederler. Bilinen en ünlü kanaat önderimiz odur. Cabağı derler bizim köyde bir genç var becerikli, yetenekli, işi gücü iyi, gel gelelim cenazelere katılmazmış. Yaşayanın mutlaka öleni de olacak diyor valla annesi var diyor sıralı ölüm olur annesi ölünce cenazesine gitmezseniz en iyi ders o dur diyor ve gün geliyor annesi ölüyor. Kendi yakınları dâhil kimse gitmiyor cenazesine karar alınmış gelen yok ve annesini sırtına vurup mezarlığa götürüp yok olduğu söyleniyor sonra da bir daha da uğramamış ondan büyük ceza olmaz derler bizde…"(K. K.12).

Çerkes toplumunun en önemli kurumlarından olan "thamadeliğin" devam ettiği iki nedenden biri olan cenazelerdeki temel iki sorun "tokalaşılması" ve "kıymalı pide dağıtılması" olarak karşımıza çıkmıştır.

Çerkes geleneğine göre cenazelerde tokalaşma, öpüşme ve sarılma gibi durumlar söz konusu değildir. Kaynak kişilerden birisi cenazeye gelenler arasındaki Türk arkadaşlarının tokalaşması ve sarılması sonucu bazı Çerkeslerin de ayıplanacaklarını düşünerek Türk arkadaşlarının ardından gidip tokalaştıklarını ve sarıldıklarını, kolonya dökmek haricinde herşeyin yapıldığını; kendilerinin bunu yapmadıklarını, gördükleri zaman ise içlerinin kan ağladığını aktarmıştır (K. K. 14). Diğer bir kaynak kişi ise geleneklerine giren bu durumu "olmaması gereken" olarak tanımlamıştır (K. K.5). Görüşme yaptığımız kaynak kişilerden bir diğeri de önceleri Çerkes cenazelerinde bir "thamadenin" çıkıp başsağlığı dilediğini, karşı tarafın thamadesinin de teşekkür mahiyetinde bir konuşma yaptığını fakat daha sonraları sarılma ve öpüşme durumunun ortaya çıktığını anlatmıştır. Kendisinin yanlış olarak değerlendirdiği bu duruma katıldığı bir cenaze töreninde müdahale ettiğini fakat bir kısmın cenaze sahibine gidip sarılmaya devam ettiğini ifade etmiştir (K. K. 7). Bu söz konusu durumu eleştiren Kayseri Kafkas Derneği eski başkanlarından Necdet Bey, dernek ile ilişkili kişilerin başsağlığına gittiklerinde örnek olması için bir thamadenin grup adına başsağlığı dilediğini sarılmadıklarını ve öpüşmediklerini aktarmıştır (K. K. 14).

Bir Çerkes köyünde herhangi bir Çerkes vefat ettiğinde cenaze evinin komşuları hemen inisiyatif alarak cenaze işlemleriyle ile ilgili yapılması gerekenleri yerine getirmeye cenaze sahiplerinin yükünü azaltmaya çalışırlardı. Cenaze sahibine de soraraki cenazeye yetişmesi gereken, beklenmesi gereken birilerinin olup olmadığı belirlenerek ona göre hareket edilir. Cenazenin günü ve saati belli olduğunda artık sıra hısım, akraba ve çevre köylerde haber verilmesine gelir. Herkese tek tek haber verilmesi gerekmez, her köyde bir veya iki kişiye haber verilmesi yeterlidir. Haberi alanlar da kendi köylülerine haber verirlerdi. Haber verilirken vefat edenin adı, cenazenin ne zaman kaldırılacağı ve cenazeye gitmek için köyden saat kaçta hareket edileceği köylüye bildirilir (Gözütaş 2017: 143).Gençlik döneminde cenaze törenlerine tanıklık eden kaynak bir kişi, köyde bir komşusu vefat ettiğinde öncelikle diğer köylere haber verildiğini, gelen misafirlerin köydeki hanelere dağıtıldığını, yemekler hazırlandığını ve misafirlerin ağırlandığını aktarmıştır (K. K. 16). Fakat bu durumun günümüzde değiştiğini tespit etmiş bulunmaktayız. Alan çalışmamız esnasında Kayseri şehir merkezinde ikamet eden Çerkeslerin toplanma alanlarından genellikle Kaynar Köyü sakinlerinin vakit geçirdiği "çay ocakları"dan birine gerçekleştirdiğimiz ziyaret esnasında, tamamı Hatıkoy boyuna mensup 60 yaş üstü

erkek kaynak kişiler ile yaptığımız odak grup görüşmesinde; "Cenazelerin Çerkes toplumu için önemi nedir?" sorusunu sorduğumuzda kişiler şu an olduğu gibi yemek yenmediğini, 3 gün boyunca cenaze evinde su dâhil hiç bir şey tüketilmediğini, bu tip ihtiyaçların komşular tarafından karşılandığını belirtmişlerdir. Fakat köyden kente göçün bir sonucu olarak artık köylerde kadın nüfusunun olmayışı sebebiyle (son 10-15 yıldır) (K. K.7) kıymalı pide tüketiminin yaygınlaştığını aktarmışlardır (K. K.18; 3; 8; 20; 13; 15; 6; 4). Ancak durumu engellemek için bir adım atılmıştır. Çörümşek Boğazı (Tersakan ve Panlı arası: Panlı-Devederesi-Akören-Çerkeskuşçular-Aygörmez-Çerkessöğütlü-Demirciören-İnliören-Cinliören köyleri, Devederesi köyünde akan "Çörümşek" Deresi'nden adını alarak Çörümşek Boğazı olarak adlandırılmaktadır. Çörümşek Boğazı'ndakiPanlı köyü Abzeh, diğerleri Hatıkoy köyüdür (K. K.10) olarak adlandırılan bölgedeki köylerden bazı isimlerin ve Çerkes toplumundaki dindar kesiminde ikna edilmesi amacıyla müftülükten bir kişinin de katılımıyla 2016 yılının Aralık ayında düzenlenen bir toplantıyla kıymalı pide ikramı kaldırılmıştır(K. K. 7; 22). Burada görülen "dindar kesimin iknası" durumu, Mısır El-Ezher'de eğitim görmüş Ademey Hafız Efendi gibi Uzunyayla'nın sembol isimlerinin etkisini bize göstermektedir.

Uzun bir süredir Kayseri şehir merkezde ikamet eden Çerkesler, her iki durumu da Türk toplumu ile hemhal olmanın bir sonucu geleneklerini terk etme eğilimi olarak görmektedirler. Görüşme yaptığımız 60 yaş üstü kaynak kişilerden birisi hayatından örnek vererek kayın validesi vefat ettiğinde "ayıp" diyerek cenazesine gitmediğini, sadece akşam taziyeye gittiğini fakat günümüzde durumun değiştiğini, damatların kayınvalidesinin ya da kayınbabasının tabutunu kaldırdığını aktarmıştır(K. K.9). Çerkes toplumunda "haynape"(ayıp) kavramı her şeyden üstün tutulmaktadır. Dolayısı ile geleneğin kaybolduğunu düşünen bu kaynak kişinin, durumu ayıp olarak görmesi yeni nesil için ciddî bir eleştiri olarak değerlendirilmelidir.

30 yaş altı bir kaynak bir kişi ile yaptığımız görüşmede "cenazelere pek katılmıyorum" cevabı alınmıştır (K. K. 21). Kültür aktarımında önemli bir görev üstlenen bu platformda genç nesilin bulunmaması etno-kültürel olarak ciddi bir kayıp anlamına gelmektedir.

Tüm bu olumsuzlukların yanında Çerkes toplumunun günümüzde terk etmediği "yas bayramı" geleneği devam etmektedir. Çerkes geleneklerine göre; "ailenizden birisi vefat ettikten sonraki ilk bayram, "yas bayramı" olarak adlandırılmaktadır. Cenazenizin ardından insanlar baş sağlığına gelmelerine rağmen ilk bayramda camiden çıkan cemaat, evine gitmeden tekrar size baş sağlığı ziyaretinde bulunmaktadır"(K. K.1; K. K.11). Bu geleneğin Kafkasya'da iken olup olmadığına dair elimizdeki kaynaklarda herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Bu uygulamanın Anadolu'da icat edilmiş olması şaşırtıcı olmayacaktır. Bu geleneğin devamı ise Çerkes toplumu tarafından memnuniyetle karşılanmaktadır. Ayrıca Kayseri'de yaptığımız alan çalışmasında tanık olduğumuz bir Çerkes'e ait cenaze törenindeki tek dikkat çekici nokta kalabalık olmasıydı.

Alan çalışmamız esnasında bir kaynak bir kişi tarafından cenaze törenleri ile ilgili ilginç bir hatıra anlatılmıştır:

"*Bizim köyde Nelmes isminde bir kadın vardı. Öldüğünde çok yaşlıydı. Böyle çok ketumdu, hiç Türkçe bilmezdi. Olayı hayal meyal hatırlıyorum. Kadınlar tam cenazeyi kefenleyecekler; mevtanın belindeki kuşağın içinden 2 avuç toprak çıkmış. Demişler ki, bizde bez yoktu toprağa verirlerdi. Bir toprağı elerler ısıtırlar onu sararlar yeni doğan çocuklar ona bağlanırlardı. İlk önce çocuk toprağı zannedeler. Daha sonra komşusuna ben ölünce yüzüme dökün dediğini öğrenmişler. O zaman anladılar onu Kafkasya'dan getirdiğini…"* (K. K.22).

Uzunyayla'daki ilk mezarların mezar taşlarının ağaçtan yapıldığı ve ilk önceleri Kafkasya'da yapılan modele sadık kalındığı tespit edilmiştir. (bk. Görsel 1) Bazı ahşap mezartaşlarının ise son derece sanatkârane yapıldığı üzerine bir takım desenler ve Arap harfleriyle ölen kişinin bilgilerinin yazıldığı görülmektedir. Bu tür mezar taşının yıpranıp yok olmaması için köyün camisinde koruma altına alındığı görülmektedir. (bk. Görsel 5) Köy mezarlıklarının durumu, köylerin canlılığına, ailelerin köyle ilişkilerine ve kendi aile fertlerinin kabirlerine gösterdikleri ilgiye göre değişmektedir. Mezarlıklar genel olarak korunmaya çalışılıp etrafını duvarla çevirmek gibi bir takım düzenlemeler yapılsa da bölgede hâkim olan iklimin aşırı sertliği ve gece gündüz arasındaki sıcaklık farkının yüksek olması, taştan yapılan mezarların taşın cinsine de bağlı olarak mezarların yıpranmasına yol açtığı gözlenmiştir. (bk. Resim3). Mezar taşlarının üzerinde sülale damgalarının kazındığı, hem eski hem de yeni mezarlarda

tespit edilmiştir. (bk. Görsel 4) Köyün gençleri senede bir kez toplanarak mezarlıkları temizlediklerini, anma törenleri düzenlediklerini ve şehitleri anıp dua ettiklerini bildirmektedir (Avledin, s.97).

Sonuç

Metnin birinci kısmında, Çerkeslerin cenaze âdetlerini Kafkasya'dan henüz sürülmeden önce nasıl uyguladıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu tarihî süreçte cenaze âdetlerinin nasıl değiştiği ve bu değişimde İslâm'ın bir katalizör olarak ne kadar etkili olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. İslâm öncesi inanç ve uygulamaların zaman içerisinde neredeyse tamamen terk edildiği gözlenmiştir. İslâm'ın en belirleyici değiştirici ve dönüştürücü kültürel etken olduğu tespit edilmiş ve bu sürecin, henüz sürgün edilmeden önce Kafkasya'da başladığı görülmüştür.

İslâm'ın dönüştürücü etkisi, bugün de devam etmektedir. Müslüman din adamlarının birçok Çerkes âdetini; bidat, mekruh ve haram diyerek yasaklaması neticesinde dinî telkine ve etkiye açık Çerkesleri derinden etkilediği gözlenmiştir. Anadolu'daki Müslüman Türklerin daha önce yaşadığı İslamlaşma sürecinin Kafkasya kökenliler tarafından da yaşanması neticesinde iki toplumun benzerliklerinin özellikle dinî uygulamalar anlamında artması sonucunu doğurmuştur. Köyden kente göç, Çerkes sosyal yapısını parçaladığı için eskiden çok tabakalı sosyal yapıya göre üretilmiş âdet ve geleneklerin çözülmesini ve bir kısmının da tamamen terk edilmesi sonucunu doğurmuştur. Postmodern süreçle birlikte etnik kimlik ve kültürlerin yeniden itibar kazandırdığı bütün dünyada gözlenmektedir. Çerkes kültürünün de bu süreçten özellikle yeni iletişim teknolojileri, ve sosyal medya aracılığıyla hem daha fazla görünür hâle geldiği hem de sembolik etnisite olarak nitelendirilen bir bilinçlenme ile yine sembolik bazı âdet ve uygulamalarına daha fazla sarılıp benimsediği ve bu âdetlerin uygulanması hususunda bütün Çerkes toplumu olmasa da önemli bir kısmının titiz davrandığını söyleyebiliriz.

Çerkes köylerindeki mezarlıklar, Kafkasya'dan Anadolu'ya sürgün edilen birinci nesille birlikte ondan sonraki nesillerin de mezarlarını içermektedir. Hayata Kafkasya'da başlayıp Anadolu'da sonlandırmış birinci nesil muhacirlerin kabirlerinin bu mezarlıklarda bulunması nedeniyle, Uzunyayla'daki Çerkes köy mezarlıkları Türkiye'deki Kafkasya kökenlilerin anavatan Kafkasya ile aralarında bir bağ kurulmasını sağlayarak eşsiz bir "hafıza mekânı" işlevi gördükleri tespit edilmiştir. Söz konusu mezarlıklardaki mezar taşları üzerinde mevtanın daha çok dinî mensubiyetini içeren ifadeler olmakla birlikte mezarda yatanın atası belirtildiği gibi mezartaşına kazınan sülale damgaları vasıtasıyla soyağacına gönderme yaparak mevtanın "Kafkasya dışında bir ülkeye mensubiyet duymamış ilk ataları" ile bağ kurarak hafıza mekânı olma görevini kan ve asabiye üzerinden bir üst mertebeye taşıdığı tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

Avledin, Dumanış, Çerkes Kültürü Üzerine Etüd, Kayseri, Kayseri Kafkas Derneği Yayını, 2004.

Bell, J. S. Çerkesya'dan Savaş Mektupları 1837-1839, Çev. Sedat Özden, İstanbul: Kafkas Vakfı Yayınları, 1998.

Blaramberg, Yohann F., Kafkasya Tarihi, Topoğrafik, İstatistik, Etnografik ve Askerî Tasviri, Çev. Habibe Eren, Ankara, Kafdav Yayıncılık, 2017.

Champagnac, Jean-Baptiste-Joseph, Beautés de l'histoire des voyages les plus fameux autour du monde et dans les deux hémisphères, Paris, Deuxieme Partie, Tome Premier, 1836.

Dubrovin, Nikolay F., Çerkesler, Çev. Habibe Eren&Varol Tümer, Ankara, Kafdav Yayıncılık, 2017.

De Marigny, Şövalye Taitbout, Şövalye Taitbout De Marigny'nin Çerkesya Seyahatnamesi (1818-1823-1824), Çev. Aydın Osman Erkan, İstanbul, Nart Yayıncılık, 1996.

Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt:7, Hazırşayanlar: Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003.

Fonvill, Arthur, Çerkesya Bağımsızlık Savaşı, Çev. Murat Papşu, Chiviyazıları, İstanbul. 2010.

De Montpereux, Frederic Dubois, Voyageautour de Caucase, Chez Les Tcherkesses et Les Abkhases, En Colchide, En Georgie, En Arménie et En Crimée, Tome I, Paris, 1839.

Gergin, Erol, Haçeş Hikâyeleri, İstanbul, Kıvılcım Yayınları, 2016.

Gözütaş, Hüsnü, Çerkes Kültür Deryası Bize Miras, İstanbul, Tunç Yayıncılık, 2017.

Interiano, Giorgio, Çerkesya Seyahatnamesi, Çev. Gamze Gül Özfırat, Balıkesir, Kafkasya Yayınları Basın Yayın Tercüme, 2017.

Klaproth, Julius Von, Travels In The Caucasus And Georgia, Translater: F. Shaberl, London, 1804.

Longworth, John, Kafkas Halklarının Özgürlük Savaşı, Çev. Sedat Özden, Kayseri, Rey Yayıncılık, 1996.

Sarebiy, Maf'edz, Çerkesler ve Gelenekleri, Çev. Yemuz Bayazıt, Ankara, Kalkan Matbaacılık, 2018.

Wagner, Moritz, Kafkas-Rus Savaşında Çerkesler, Çeçenler, Kazaklar ve Gürcüler (1843), Çev. Sedat Özden, İstanbul, Kayıhan Yayınevi, 1999.

Zekeriya Zihni (Jabağı Baj), Çerkesya'da Terbiye ve Sosyal Yaşayış, Ankara, Kafdav Yayınları, 2007.

Sözlü Kaynaklar

K. K. 1- Adnan Soyuğur, Doğum Tarihi: 1966, Hatıkoy, Şawueğur Sülalesi, Çerkessöğütlü Köyü, Serbest Meslek, Derleme Tarihi: 28.06.2017.

K. K.2- Alburz Kurşun, Doğum Tarihi:1954, Kabardey, Kuraşin Sülalesi, Tahtaköprü Köyü, 12.07.2017.

K. K.3- Asım Altın, Doğum Tarihi:1932, Hatıkoy, Hoças Sülalesi, Kaynar Köyü, Emekli, 03.07.2017.

K. K.4- Atilla AK. K.aya, Doğum Tarihi:1952, Hatıkoy, Lak Sülalesi, Tersakan Köyü, Emekli, 03.07.2017.

K. K.5- Ayten Şıklaroğlu, Şık Sülalesi, Kabardey, Aşağıborandere Köyü, 15.07.2017.

K. K.6- Dursun AK. K.aya, Doğum Tarihi:1930, Hatıkoy, Lak Sülalesi, Emekli, 03.07.2017—

K. K.7- Erol Canbulat, Doğum Tarihi:1959, Hatıkoy, Şöjbağ Sülalesi, Akören Köyü, Çiftçi, 27.06.2017.

K. K.8- Ferit Altınışık, Doğum Tarihi:1938, Hatıkoy, Candar Sülalesi, Kaynar Köyü, Emekli, 03.07.2017—

K. K.9- FevzettinVurdem, Doğum Tarihi: 1941, Kabardey, Vurdum Sülalesi, Karakuyu Köyü, Emekli, 11.07.2017.

K. K.10- Mahmut Özkurt, Doğum Tarihi: 1960, Abzeh, Tuğuj Sülalesi, Devederesi Köyü, Öğretmen, 24.06.2017.

K. K.11- Mehtap Soyuğur, Doğum Tarihi: 1968, Hatıkoy, Utıj Sülalesi, İnliören Köyü, Bankacı, 28.06.2017.

K. K.12- Musa Cetger, Doğum Tarihi: 1960, Abaza, Cedger Sülalesi, Kazancık Köyü, Emekli, 05.07.2017.

K. K.13- Necati Tok, Doğum Tarihi: 1938, Hatıkoy, Bzeacı Sülalesi, Kaynar Köyü, Emekli, 03.07.2017—

K. K.14- Necdet Aşkın, Doğum Tarihi: 1958, Kabardey, Aşhot Sülalesi, Hayriye Köyü, Memur, 05.07.2017.

K. K.15- Selahattin Torun, Doğum Tarihi: 1947, Hatıkoy, Kaynar Köyü, Emekli, 03.07.2017.

K. K.16- Setenay Yağan, Doğum Tarihi:1979, Kabardey, Benenej sülalesi, Aşağıkaragöz Köyü, Ev Hanımı, 29.06.2017.

K. K.17- Seyit Karaduman, Doğum Tarihi: 1940, Kabardey, Karazuk Sülalesi, Yahyabey Köyü, Emekli, 14.07.2017;

K. K.18- Şahin Güngör, Doğum Tarihi: 1935, Hatıkoy, Negör Sülalesi, Kaynar Köyü, Emekli, 03.07.2017—

K. K.19- Turgut Taştan, Doğum Tarihi: 1972, Hatıkoy, Dabrak sülalesi, Malak Köyü, Esnaf, 01.07.2017.

K. K.20- Veysel Taşpınar, Doğum Tarihi: 1942, Hatıkoy, Candar Sülalesi, Kaynar Köyü, Emekli, 03.07.2017—

K. K.21- Volkan AK. K.aya, Doğum Tarihi: 1989, Hatıkoy, LaK. K.ay sülalesi, Akören Köyü, Satış Temsilcisi, 02.07.2017.

K. K.22- Yılmaz Bedir, Doğum Tarihi: 1967, Abzeh, Daur sülalesi, Çerkeskuşçular Köyü, Esnaf, 01.07.2017.

EKLER

Görsel 1: Çerkes Karaboğaz Köyü

Görsel 2:Hunat Hatun Camisi

Görsel 3: Karaboğaz Köyü (Aslanhable)

Görsel 4: Göbelek köyü mezarlığı

Görsel 5: Panlı köyü-Abzeh-Kerewıdı Berzeg (Şenol Cengiz'in Kişisel Arşivinden)

POLONYA, LİTVANYA VE BELARUS TATARLARINDA ÖLÜ YEMEĞİ GELENEĞİ

The Dead Dinner Tradition Of Tatars Of Poland Lithuania Belarus

Emilia TEMİZKAN*

ÖZET

Polonya, Litvanya ve Belarus Tatarları, kökenleri aynı olan ancak yaşadıkları bölgenin tarihî gelişimi gereği 3 farklı ülkeye dağılmış Hıristiyan denizinde birer Müslüman damlası gibidirler. Onlar, 600 sene önce Timur'a yenildikten sonra gücünü toplamak için Litvanya Büyük Prensliği'nin Kuzeydoğusundaki bölgeye Prens Vitold'a sığınan Tohtamış'ın askerlerinin torunlarıdır. Zaman geçtikçe yaşadıkları bölgenin yerli halkından kadınlarla evlenip aileler kurdular. Bu süreçte Tatarların ana dillerini kaybettikleri bilinmektedir. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra bu Tatarların yaşadıkları topraklar 3 farklı ülke arasında taksim edildi: Polonya, Litvanya ve Belarus. Kendi öz dillerini kaybettikleri için bütün geleneklerini ve kimliklerini İslam dini üzerinden korumaya çalışan bu Tatarları bir fenomen olarak nitelendirebiliriz. Uzun zaman diğer Tatarlarla ve Türklerle irtibatlarını muhafaza ettikleri için geleneklerinin özündeki Türklüğü koruyabildiler. Ancak 90'lı yıllarda Komünizmin çöküşünden sonra selefî bakış açısına mensup Araplarla kurulan dinî ilişkiler Turanî kökenli geleneklerin azalmasına sebep olmuştur. Bu bildiride, alan çalışması esnasında kaynak kişilerden derlediğim ve yazılı kaynaklardan topladığım bilgilere dayanarak PLB Tatarlarının cenaze törenlerinde, ölünün 40'ı çıktığında ve ölüm yıldönümlerinde uyguladıkları "wieczerza" (ölü yemeği) geleneği ve ona bağlı diğer ritüelleri incelemek istiyorum.

***Anahtar kelimeler**: Polonya Litvanya Belarus Tatarları, ölü yemeği*

ABSTRACT

The Tatars of Poland, Lithuania and Belarus whose origins are the same, but deployed in three different countries due to the historical development of the region in which they live, are like the Muslim drops in the Christian sea. They are the descendants of the soldiers of Tohtamish, who took refuge in Vitold, the Great Prince of Lithuania, after his defeat to Timur 600 years ago. As time passed, the women of the indigenous people of the region they married and established families. It is known that Tatars have losted tehir mother languages in this period. After World War II, the land on which Tatars lived was divided between three different countries: Poland, Lithuania and Belarus. Because they have lost their own language, we can characterize these Tatars as a phenomenon that tries to protect all their traditions and identities over the Islamic religion. They were able to preserve the Turkishness in essence of their traditions for a long time, as they maintained their contacts with the other Tatars and the Turks. However, after the collapse of Communism in the 1990s, religious relations with Arabs belonging to the Salafist perspective led to a decrease in the traditions of Turanian origin. In this paper, I wiould like examine the funeral ceremonies of Poland, Lithuania and Belarus Tatars on the basis of the information I collected from the source people and from the written sources. I would also like to examine the rituals of 40th day of the dead and the tradition of "wieczerza" (dead dinner) on the anniversary of the death.

***Key words**: Tatars of Poland Lithuania Belarus, dead dinner*

1. Giriş

Lehistan ve Litvanya topraklarında Tatarların iskânına dair tarihî bilgiler çok karışıktır. Buna Altın Orda, Kırım, Kazan, Astrahan Hanlığı ve Lehistan'da olup biten olayların da etkisi vardır. Tatarlar Lehistan'a ilk olarak 14. yüzyılda Lehistan ile Litvanya'nın, Litvanya Büyük Prensliği adı altında birleştiği zamanda geldiler. Bu birliğin başında Lehistan kralı Jagiello vardı. İlk gelen Tatarlar genellikle savaş esirleriydi ve kral onları orta Lehistan'a yerleştirerek din değiştirmeye zorlamış ve Lehleştirmiştir. (Kryczynski, 2000:4-6)

1377 senesinde Toktamış, Altın Orda tahtını Timur'un yardımı ile ele geçirmiştir. Fakat daha sonra toprak anlaşmazlıkları nedeniyle ikisi arasında büyük bir düşmanlık doğmuştur. Timur, Toktamış'ı cezalandırarak tahtından indirmek için Altın Ordu'ya karşı iki sefer düzenlemiştir. 1391 ve 1395 senesindeki savaşlar Toktamış'ın yenilgisi ile bitmiştir. Bunun üzerine Toktamış, Yeniden Deşt-i Kıpçak'ın hükümdarı olmak ve kendi ordularını kuvvetlendirmek için Litvanya Prensi Vitold'a sığınmış (Kurat, 2002:139) ve 1396-1399 seneleri arasında orada kalmıştır. (Bogdanowicz, Chazbijewicz, Tyszkiewicz, 1997:6) Çok iyi savaşçı ve stratejist olan Prens Vitold'un Lehistan ve Tatar tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Vitold, kendisine sığınan Tatarlara Litvanya'nın kuzey doğu sınırlarındaki

* Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Lisansüstü Öğrencisi, İzmir.

toprakları verip karşılığında onlardan ülkesinin sınırlarını korumalarını istemiştir. Vitold, Töton Şövalyelerinin sürekli saldırılarına maruz kalan Prusya sınırındaki bu toprakları özellikle seçmiştir. Witold, iyi savaşçı olan Tatarların ülkesinin sınırlarını Töton Şövalyelerinin saldırılarına karşı koruyabileceklerine inanıyordu. Tatarlara verilen topraklar, bugünkü Litvanya Cumhuriyeti ve Belarus sınırlarındadır: SorokTatarı, Kolnolari, Kozaklari, Novogrodek, Ivje… gibi bazı isimler bugün bile o günlerin hatırasını taşıyan Tatar isimleridir ve 600 seneden beri hiç değişmemiştir. Orada yaşayan Tatarların kendi dinlerinde kalma, Hıristiyan kadınlarla evlenme ve kendi camilerini inşa etme hakları vardı. (Kryczynski, 1938:11; Grygajtis, 2003:79).

Bugünkü haritaya baktığımızda Tatarların ilk yerleşim yerlerinin üç farklı ülkenin içerisinde olduğunu görmekteyiz. Tatarlar, Litvanya'da: Vilnus, Trakai, Kaunas çevresinde; Belarus'da: Novogrodek, İuya, Slonim çevresinde; Polonya'da: Bohoniki, Kruszyniany, Gdansk, Gorzowk Wlkp çevresinde yaşamaktadırlar.

PLB Tatarları[1] yaşadıkları ülkelerin en küçük azınlıkları durumundadırlar. Etnik ve dinî azınlıklardır. Yaşadıkları ülke fark etmeksizin onları ötekilerden ayıran şey dindir. Hem etnik hem de dinî kimliği din kurumu üzerinde yoğunlaştırıp korumaya çalışmaktadırlar. Ana dillerini konuşmadıklarından dolayı son 20 seneye kadar etnisiteyi de din vasıtasıyla korumaya çalışmaktaydılar. Ana dillerini (Çağatayca), ancak Lehistan'a yerleşen ilk iki nesil konuşmaktaydı. O zamandan sonra dillerini yavaş kaybettikleri düşünülmektedir. Dillerini bu kadar hızlı kaybetmeleri, gelen Tatarların asker olmasına ve yerli kadınlarla evlenmelerine bağlanabilir. Kimliklerini dinî inançları üzerinden yaşattıkları için kendi dillerine ait bazı kelimeleri ancak dinî terimler şeklinde kullanmaktadırlar. Yaptığım araştırma sırasında bazı kelimelerin ya da ifadelerin hala canlı olduğunu tespit ettim. Bayram, kurban, ramazan gibi bazıları değişime uğramadan olduğu gibi kullanılmaktadır, diğer bir kısmı ise dalawary (duaları), korancej (korancı, Kuan okumayı bilen kişi) gibi değişime uğratılıp Slavlaştırılmıştır.

Yukarıda belirttiğim gibi PLB Tatarları, dinî geleneklerini daha yoğun bir şekilde yaşatmışlardır. Onların gelenekleri içerisinde yalnızca İslam'a bağlı gelenekler değil aynı zamanda eski Türk inanç sistemine dayanan geleneklerin kalıntılarını veya değişime uğramış hallerini de bulmaktayız. Bu gelenekler, ritüel, inanç ve uygulamalar açısından en zengin geçiş törenleridir.

Geçiş dönemleri her toplumda, bireyin bir eşiği geçmesi, değişime uğrayıp yeni bir statü kazanması olarak görülmektedir. Bu şekilde yaşadığı grupla daha da bütünleştiğini görmekteyiz. Bu durum aynı şekilde PLB Tatarlarında da mevcuttur. Yaptığım araştırmanın bana gösterdiği gibi, PLB Tatarlarının en yoğun yaşadıkları inanç ve inançla ilgili uygulamalar ölümle ilgili olanlardır. Ölüm yaklaşırken hissedilen o korku, insanı farklı inançlara ve uygulamalara yönlendirebilmektedir. Tatarların yaşattığı gelenekler arasında bünyesinde en yoğun ritüel ve uygulama barındıranı cenaze törenleridir. Bunun sebebi, ölüm korkusu ve ölümden sonrasının belirsizliği olabilir. Ömür boyunca ölümü düşünmeyen insanlar, ölüm karşısında yaşadıkları korku ve belirsizlik hissinin yarattığı çaresizliği aşmak için hem bireysel hem de aile olarak tüm gelenek ve inançlara bağlı uygulamaları gerektiği gibi harfiyen yerine getirmek istemektedirler.

PLB Tatarlarının cenaze töreni uygulamaları arasında ölü yemeği geleneği de bulunmaktadır. Bu gelenek, Tatar toplumu arasında İslamîleştirilmiş olsa da büyük ölçüde eski Türk gelenek ve inançlarının kalıntılarını barındırmaktadır. Söz konusu gelenek, gerek Türkiye'de gerekse Türk Dünyasında ölü yemeği ya da ölü aşı adını alan güçlü bir gelenektir. Bu uygulama, Türk kültüründe, kansız kurban olarak adlandırabileceğimiz, cenaze töreninde mezar üstüne bırakılan, etrafa saçılan, ya da insanlara ikram etmek suretiyle ruhlara sunulan yemektir (Artun, 2017:241). Aynı zamanda bu yemek "öte dünyaya uğurlaması tam ve geçerli olması için yerine getirilmesi gerekmektedir. Aksi taktirde ruhun geride kalanları tedirgin edeceğine inanılmaktadır" (Örnek, 2014:304) Günümüzde Türk Dünyasında cenaze töreninde ya da törenden sonra cenaze evinde, mezarlıkta ya da buna uygun başka bir yerde cenaze sahiplerinin ve akrabalarının toplanıp yemek yenmesi şeklini almıştır.

[1] PLB Tatarları: Polonya, Litvanya, Belarus Tatarlar'ının kısaltmasıdır. Çeşitli bilimsel yayınlarda bu Tatarlar Litvanya Tatarları olarak geçse de ben makale gereği onları yaşadıkları farklı ülkelerin adıyla adlandırmayı tercih ettim. Sebebi ise, yaptığım araştırmanın sonucunda üç ülkede yaşayan Tatarların inanç ve ona bağlı uygulamaların farklılıklar göstermesidir.

Bu gelenek aynı zamanda PLB Tatarları arasında uygulanmakta olup Tatar toplumu için çok büyük önem taşımaktadır. Kaynak kişilerden biri "*ölü yemeği geleneğinin Tatar toplumunda önemli olduğunu ve ruhun son yemeği olduğunu belirtmektedir*" (K.Ş.1). Tatarlar arasında bu gelenek üç farklı şekilde devam etmektedir. Bu makalede hem "ölü yemeği" geleneğinin üç şeklini hem de PLB Tatarları arasında bölgesel farklılıklarla bağlı değişimleri de ele alacağım. Bu çalışmanın kaynakları, 2016-2018 tarihleri aralarında üç ülkede yaptığım alan çalışmaları, 19. yy'da yazılmış olan PLB Tatarlarına ait el yazmaları olan "chamailler" ve günümüzde yayınlanmış yazılı kaynaklardan oluşmaktadır.

2. PLB Tatarlarında ölü yemeği geleneği.

Ölü yemeği geleneği PLB Tatarlarında adı "*wieczerza*", "*wieczera*" olup bölgesel telaffuzdan dolayı değişiklik gösterebilmektedir. "*Wieczerza*" kielimesi "*akşam yemeği*" anlamı taşır. Adından anlaşıldığı gibi geleneğin önemli kısmını yemek yeme eylemi oluşturmaktadır. PLB Tatarlarında bu gelenek farklı zamanlarda uygulanmaktadır. Cenaze töreni esnasında ya da defin ritüellerinden sonra cenaze evindeki verilen yemek olarak, cenazenin 40'ı çıktıktan sonra ya da yıl dönümlerinde Kuran ve Yasin suresi okunduktan sonra verilen yemek şeklindedir. İki durumda da ölen kişinin ruhuna Kuran ve Yasin suresi okunduktan sonra, ölen kişinin ailesi akrabası ya da dışarıdan tutulan kadınların hazırladıkları yemeğin törene katılanlar tarafından yenmesi şeklinde önümüze çıkmaktadır. Ancak hazırlanan yemekler ve yemeklerin sunum şekli Tatarların yaşadıkları bölgeye bağlı olarak değişmektedir (Miskiewicz,1993:49).

Kaynak kişilerin belirttiğine göre, değişmeyen ve her üç ülkede de geçerli olan kural: "*sunulan yemeklerde domuz etinin bulunmaması gerektiğinidir*" (K.Ş.1,2,3,4,5,6).

Verilen yemekler, atıştırmalık şeklinde değil, sıcak yemekler şeklinde sunulmaktadır. Polonya ve Litvanya'da bu yemek tam bir ziyafet şeklinde verilmektedir.

Üç ülkeye bakıldığında bölgesel farklılığı gösteren özelliklerden biri ölü yemeğinin sunulma zamanıdır. Polonya'da yemekler cenaze evden mezarlığa götürülmeden önce verilmektedir, Belarus ve Litvanya geleneklerinde defin ritüelleri bittiğinde, eve dönüldükten sonra gerçekleşmektedir. Ancak son zamanlarda Polonya'da da mezarlıktaki törenlerden sonra "*wieczerza*" verilmeye başlanmıştır, bu durum tamamen kolaylık sağladığı için değişmeye başlamıştır.

Diğer farklar ise "*wieczerza*" zamanında sunulan yemeklerdir; her üç ülkede de ölü yemeğinin olmazsa olmazı olan bir yemek vardır ancak bu yemek ülkeden ülkeye değişmektedir. Polonya Tatarlarında "*wieczerza*"'nın sonunda verilen tatlı türü "*kasza ryzowa*"dır (K.Ş.1,2,5,6). Bu tatlı, sütlaçın pilav haline benzemektedir. Süt ve tereyağla hazırlanan pirinç pilavı, şeker ve tarçınla servis edilmektedir. Belarus'ta "*mutlaka sunulması gereken yiyecek köfteli sebzeli çorbadır*" (K.Ş.4). Bu yemeklerin ikisi Litvanya'da da sunulmaktadır. Genellikle üç ülkede de geleneksel Tatar börek ve çörekleri de hazırlanmaktadır.

Ölü yemeğinde yalnızca yenilen yemekler değil yemeklerin sunma şekli de önemlidir. PLB Tatarlarının gelenekleri İslamî uygulamalar üzerinden varlığını sürdürdüğü için, "ölü yemeği" gibi eski Türk geleneklerine, dinî unsurlar katılarak yapılmaktadır. "*Wieczerza*" geleneğinde İslamî olarak adlandırabileceğimiz unsur yemeği sunma şeklidir. Bu geleneğin Türkiye'de görülen şeklinde haremlik-selamlık uygulamasını görmekteyiz. Yemekleri ilk olarak erkekler, sonra kadınlar ve çocuklar yemektedirler. Tatarların günlük hayatında cinsiyet ayrımı, haremlik selamlık uygulaması bulunmamaktadır. Bunun tek uygulandığı zaman, ölü yemeği geleneğidir. Zamanla bu uygulama da farklılık göstermeye başlamıştır. 2017 senesinde, Polonya, Bohoniki köyünde katıldığım bir cenaze törenindeki ölü yemeği, defin ritüellerinden sonra verilmiş, kadınlar ve erkekler aynı masada oturmaktaydılar.

"*Wieczerza*" yani ölü yemeği yalnızca vefat eden kişinin cenaze töreninin olduğu gün değil aynı zamanda ölünün 40'ı çıktığı zaman ve ölüm yıldönümlerinde de verilmektedir. PLB Tatarlarının geleneklerine göre, cenaze töreninden 40 gün sonra aile vefat eden kişinin ruhuna Kuran ve Yasin suresi okutup yemek vermek zorundadır. Ancak ölünün her yıldönümünde bu işlemlerin yapılması mecburiyeti yoktur. Yapıp yapılmaması ailenin imkânlarına bağlıdır (Miskiewicz, 1993:49; Kryczynski, 2000:220).

Ölümün 40'ı çıktığında hazırlanan "*wieczerza*", cenaze törenindekiyle tamamen aynıdır, aynı yemekler yapılır ve aynı şekilde servis edilir.

PLB Tatarlarında hem ölü yemeğiyle hem de saçı ritüeliyle bağlantı kurabileceğimiz bir gelenek daha mevcuttur. Bu gelenek defin ritüellerinde mezar başında gerçekleşmektedir. Cenaze, evinden mezarlığa götürüldüğünde cenaze sahipleri yanına kırk tane ya da kırkın katları da olabilir, kuru üzümlü mayalı çörekler götürmektedirler. Defin ritüellerinden sonra, mezar üzerine konulan çörekleri cenazeye katılan her bir kişinin birer tane alıp yemesi gerekmektedir. Kaynak kişiler "*bu ritüeli ölünün son yemeği olarak adlandırmakta*" (K.Ş.1) ayrıca "*bu çöreklerin mutlaka mezarın başında yenmesi gerektiğini belirtmektedir*" (K.Ş.1,2). Mezarlık dışına götürülmesinin yasak olduğu vurgulanmaktadır. Bu uygulama Polonya ve Litvanya'da mevcut olup Belarus'ta biraz farklı bir şekil almıştır. Belarus'ta defin ritüellerinden sonra, mezarlıktan çıkanlara kadınlar tarafından dağıtılan helvanın yenmesi âdeti bulunmaktadır.

Hem helva hem de çörek "*sadoga*" adı altında dağıtılmaktadır. "*Sadoga*" kelimesi İslam'da fakirlere verilen sadakadan gelmektedir. Ancak benim gözlem yoluyla topladığım bilgilere göre, bu gelenek sadaka vermekten çok, eski Türk saçı geleneğinden gelmektedir. Daha önce belirttiğim gibi PLB Tatarları geleneklerini din yoluyla muhafaza ettikleri için bu gelenek de diğer eski inançlarla beraber İslam'a uygun bir ad vererek inandıkları dine empoze edilmiştir. "*Sadoga*" uygulaması yalnızca mezarlıkta verilen yiyeceklerden ibaret değil aynı zamanda "*wieczerza*" uygulamasından sonra da dağıtılmaktadır. "*Sadoga*" her zaman yalnızca yiyeceklerden oluşmaktadır: şeker, çikolata, mayalı çörek, helva, cayma (tereyağda pişmiş küçük yufka hamurları) ve çeşitli meyveler. Yiyeceklerin her çeşidinden kırk tane ya da kırkın katları şeklinde hazırlanmakta ve her aileye her çeşit yiyecek kişi sayısına göre verilmektedir. "*Sadoga*" verilmeden önce mutlaka imam tarafından ya da dinî uygulamaları bilen bir kişi tarafından dua okumak suretiyle kutsandıktan sonra dağıtılmaktadır. PLB Tatarları, bu yiyeceklerin okunmuş olması nedeniyle onlara bir kutsallık atfederek bazı durumlarda onların yenilmesinin yasak olduğuna inanmaktadırlar.

3. Sonuç

PLB Tatarları 600 seneden fazla azınlık statüsünde yaşadıkları Polonya, Litvanya ve Belarus sınırlarında kendi aidiyetini din üzerinde korumaktadırlar. Eski geleneklerini, ritüellerini dine yani İslam'a aktararak uygulamaktadırlar. Eski geleneklerden en fazlası ölüm ile ilgili uygulamalarında yaşatmaktadırlar. Onlardan biri de "*wieczerza*" yani ölü yemeğidir. Geçmiş zamana bakıldığında en az değişime uğrayan bu gelenektir.

Her şeyin değişime uğradığı gibi zamanla PLB Tatarlarının ölümle ilgili geleneklerinde de bir takım değişikliklerin olduğunu görmekteyiz. 90'lı yıllarda dış etkenler nedeniyle Arap ülkelerinden okumak için gelen öğrencilerin Tatarlarla teması, PLB Tatarlarının dinî uygulamalarında büyük değişikliklere yol açmıştır. Aynı şekilde genç imamların Arap ülkelerinde veya son zamanlarda Türkiye'de dinî eğitim alması diğer değişimlerin sebeplerinden biri olmuştur. Onların dinî uygulamaları sadeleştirme, İslam'ın saflaştırma isteği, Tatarların uygulamalarındaki bazı eski Türk geleneklerinin uygulamadan kaldırılmasına sebep olmuştur. Bu konuda en büyük kaybı Arap etkisinden dolayı Polonya'da yaşayan Tatarlarda görmekteyim.

Bu yaz katıldığım "wieczerza" töreninde ve daha önceleri yaptığım gözlemlerin sonucunda "yaşlı kuşak" Tatarların ikilemde olduğunu söyleyebilirim. Hem imamların "doğru İslam" olarak adlandırdıkları uygulamalara güvenmek istediklerini, hem de eski uygulamalardan vazgeçmek istemediklerini dile getirmektedirler. Önlerinde bir seçenek varken dinî uygulamaların yerine getirilmesi noktasında kendine ve fikirlerine daha yakın olan imamı seçmektedirler.

Genç kuşak ise dinî bilgileri dışarından gelen eğitmenlerden aldığı için imamlarla aynı fikirde olup dinî uygulamaları sadeleşme taraftarıdır. Onlar için Tatar kimliğini koruma yolu yalnızca din değildir. Tatarlığı, yalnızca dine aktarılmış olan gelenekleri uygulayarak değil, küreselleşme ve en önemlisi internet yoluyla keşfettikleri etnik özellikleri yeni icat ettikleri geleneklerin sayesinde korumayı tercih ettikleri görmekteyim.

KAYNAKÇA:

Yazılı kaynaklar

Artun, Erman. Türk Halkbilimi. Adana: Karahan Kitapevi, 2017.

Bohdanowicz, Leon; Chazbijewicz, Selim; Tyszkiewicz, Jan. Tatarzy Muzulmanie w Polsce. Gdansk: Niezalezne Wydawnictwo Rocznik Tatarow Polskich, 1997.

Grygajtis, Krzysztof. Osadnictwo Tatarow hospodarskich w Wielkim Ksiestwie Litewskim XIV-XVIIIw. *Rocznik Tatarow Polskich.* Gadnsk: 2003.

Kryczynski, Stanislaw. Tatarzy Litewscy proba monografi historyczno-etnograficznej. *Rocznik Tatarow Polskich*. T.V. 1998-1999. Gdansk, 2000.

Kurat, Akdes Nimet. VI-XVIII. Yüzyıllarda Karadenizin Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri. Ankara: Murat Kitapevi Yayınları, 2002.

Örnek, Sedat Veyis. Türk Halkbilimi. Ankara: BilgeSu,2014.

Miskiewicz, Ali. Legenda Tatarska. Bialystok: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1993.

Sözlü Kaynaklar

K.Ş.1 Maciej Szczesnowicz, Dooğum Tarihi: 1971, Polonya, Sokolka.

K.Ş.2 Lila Jasinka, Doğum Tarih: 1950, Polonya, Sokolka.

K.Ş.3 Adam Poltorzycki, Doğum Tarihi: 1978, Polonya Bialystok.

K.Ş.4 Zanna Szczesnowicz, Doğum Tarihi: 1967, Belarus, İuya.

K.Ş.5 Ivanas Aleksandrovicus, Doğum Tarihi: 1949, Litvanya, Vilnus.

K.Ş.6 Ramazan Krynickas, Doğum Tarihi: 1973, Litvanya, Vilnus

ANADOLU VE BALKAN SAHASI MEZAR KİTABELERİNDEKİ TEMENNİ İFADELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Evaluation on the Wishing Expressions in the Grave Inscriptions of the Anatolian and Balkan Areas

Prof. Dr. Mehmet TEMİZKAN*

ÖZET

Bilindiği gibi, mezar kitabelerine yazılmış olan şeyleri; Allah'ın bâkî sıfatı, medfûn kişiyle ilgili bilgiler, medfûn kişi hakkındaki temenniler ve özellikle ölen kişi içi Fâtiha isteği şeklinde dört başlık altında toplamak mümkündür.

Bu başlıklardan biri, medfûn kişi hakkındaki temennilerdir. Bu temenniyi dile getiren ifade çeşitliliği, diğer üç başlık için söz konusu değildir. Temennileri, kısaca kişinin "Allah'ın rahmetine mazhar olması" şeklinde ifade etmek mümkündür. Ancak, bu temenninin çok farklı şekillerde dile getirildiği görülmektedir. Edebiyat, güzel sanatların bir şubesi olarak, "Ne söylüyor?"dan çok "Nasıl söylüyor?" sorusuyla ilgili olduğu için, bu çeşitlilik incelenmeye değer bir konudur. "Merhûm", "mağfur" ... gibi en yaygın kalıp ifadeler yanında, cennetlik olması isteğini dile getiren "Menzil-i Kânî Efendi gülşen-i Firdevs ola" şeklinde aruzlu ve kısmen edebî (sanat değeri bulunan) söyleyişler de bulunmaktadır. Aynı isteği dile getiren farklı söyleyiş şekillerinin sayısını artırmak, mümkündür.

Bildirimizde, Anadolu ve Balkan sahasına ait örnek mezar kitabelerindeki temenni ifadeleri, karşılaştırmalı olarak tanıtılacak ve değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Mezar taşı, kitabe, istek, Anadolu, Balkan.*

ABSTRACT

As it is known, the statements written in the grave inscriptions are divided into four: God's eternity, information about the deceased, wishes about the deceased person, and especially the request for the deceased to be called Fâtiha

One of these topics is the wishes about the deceased. The diversity of the expressions expressing this wish is not the case for the other three titles. In brief, it is possible to express these wishes as to have mercy of God. However, this wish is expressed in many different ways. Literature is one of the fine arts. In the field of literature, it is important how an expression is said rather than what it is. This diversity is an issue worthy of consideration. Along with the most common pattern statements such as the deceased and defunct, there are also partly literary utterances, which has aruz, such as "Menzil-i Kânî Efendi gülşen-i Firdevs ola" which express the desire of the decedent to go to heaven. It is possible to increase the number of utterances expressing the same request.

In this paper, the expressions of the wishes in the sample grave inscriptions of the Anatolian and Balkan will be presented and evaluated comparatively.

Keywords*: Tombstone, inscription, request, Anatolia, Balkan*.

Bilindiği gibi, Türklerde ata, atalar ruhu ve ata mezarları kutsaldır. Büyük Hun imparatoru Attila'nın ata mezarlarının çiğnenmesini "savaş sebebi" saydığı ve mezarı çiğneyen topluluğa karşı saldırıya geçtiği bilinmektedir. Atalar ruhunun kutsallığı, ölen kişilerin arkasından söylenen ya da yazılan sagu/mersiye/ağıtlarla mezar kitabelerine yansımıştır. Ağıtlarda veya mezar kitabelerinde, ölen kişi için her zaman "iyi temenni"ler dilenmesi, söz konusu yansımadan başka bir şey değildir. Burada, ağıtlar konusuna hiç girmeden mezar kitabelerine ve bu kitabelerdeki yer alan ve medfun kişiyle ilgili temennileri değerlendirmeye çalışacağız. Bunu yaparken de, ağırlıklı olarak biri Makedonya biri de Üsküdar'daki mezar taşları yazıları üzerine yapılmış iki çalışmayı kullanacağız. Ancak, başka yerlere ait çalışmalardan da örnekler alacağız.

"En iyi mezarın kaybolmuş mezar olduğunu" haber veren bir hadise rağmen, Türk milleti mezarlara çok önem vermiş ve pek çok mezarı adeta birer sanat eseri haline getirmiştir. Sanat eseri haline getirme, mezarların fizikî yapısıyla da sınırlı değildir. Mezar kitabelerinin çoğuna da birer edebî eser kimliği kazandırılmıştır. Bu kitabelerin önemli bir kısmı, manzumdur. İçlerinde

* Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

Fenâdan çün bekâya kıldı rıhlet

İde Hakk kabrini ravzâ-yı cennet" (Haskan 2001: 189) (Mefâîlün Mefâîlün Feûlün)

Huda kılsun buna enva' rahmet

Mezarına açılsın bâb-ı cennet (Karakuş 2016: 131) (Mefâîlün Mefâîlün Feûlün)

gibi aruz vezniyle kaleme alınmış olanlar da az değildir. Tarih beyiti ya da mısrası taşıyan kitabeler de vardır. Hatta, cevherî ve mühmel; yani sadece noktalı veya noktasız harfleri esas alan tarihler bile bulunmaktadır… Bütün bunlar, mezar kitabeleri üzerinde uzun uzun çalışıldığını göstermektedir. Bundan dolayı da, mezar kitabelerinin bir kısmının edebiyat eseri olduğunu söylemek olmayacaktır.

Sanat tarihçisi meslektaşlarımızdan farklı ve bir edebiyatçı olarak, kitabeleri, yazılı metni esas alarak ser-levha, tanıtma, temenni ve dua veya istek olmak üzere dört bölümde ele alıp incelemenin doğru olacağı kanaatindeyiz. Bildiri konumuz temenniler olduğu için, diğer bölümler üzerinde uzun uzun bilgi vermeyi gerekli görmüyor, birkaç cümlelik tanıtmayla yetiniyoruz.

Mezar kitabelerinin başlığı ya da "ser levha"sı, Allah'ın "bâkî" sıfatının dile getirildiği "hüve'l-bâkî" veya benzeri bir ifadedir. "Bâkî olan odur (Allah'tır)." anlamına gelen bu ifade yanında, "hüve'l-hayyu'l-bâkî" ifadesi de çok kullanılmıştır. Buraya "hüve'l-hallâku'l-bâkî" ifadesini de ekleyebiliriz. Makedonya'daki bazı mezar taşlarında "Lâ ilâhe illallah muhammederresûlullah"ın ve "Âh mine'l-mevt"in de ser levha olarak kullanıldığı görülmektedir. (Karakuş 2016: 165, 271) Farklı bir ser levha da "Min dare'l-fenâ ilâ dare'l-bekâ" şeklindedir. (Karakuş 2016: 481) Manisa'ya bağlı Sarıgöl ilçesindeki bazı mezar taşlarında, "hüve'r-rahîm", "hüve'l-gafûr" ve "hüve'l-hayy" ifadeleri de kullanılmıştır.

Bu başlıktan sonra, bazen ölen kişi hakkında kısa bilgi verildiği ve bu bilgilerin ölen kişinin ailesi ve mesleğiyle ilgili olduğu görülmektedir. Özellikle, hayattayken yüksek bir makamda bulunanların bulundukları makamın belirtilmesi, çok yaygın bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mezarda yatan kişi hakkında verilen bilgilerden sonra, bildiri konumuz olan medfun kişiyle ilgili temennilere geçebiliriz. Bu temennileri, beş başlık altında toplamamız mümkündür: Mahşerde yardımcı bulma, nurlu kabir, bağışlanma, cennete gitme ve Fâtiha ve Dua. Fâtiha, aslında muhatabı ziyaretçiler olan bir istektir. Ancak, bu isteğin medfun kişiyle ilişki kurularak dile getirildiği örnekler de bulunmaktadır ve çalışmamızda bu örnekler değerlendirilecektir.

1. Mahşerde Yardımcı Bulma

Örnekleri fazla olmayan bu temenninin ifadesinde, yardımcı anlamında "mu'în, nedîm, hem-dem, şefâatkâr, şefî', şefâat kânı, hem-enîs" kelimeleri kullanılmıştır. Yardımcı olması temenni edilenler de Allah, Hz. Muhammed, Hz. Ayşe, Hz. Hüseyin ve Mikail'dir. Bir kısmı manzum olan örneklerden bazıları şöyledir:

→ Dileriz olsun mu'îni ol İlâh (Haskan 2001: 672)

→ Nedîm ola Nedîm-i şâh-ı ceyş-i enbiyâ yâ Rab (Haskan 2001: 790)

→ Âhirette hem-dem olsun Hazret-i Mikâil'e (Haskan 2001: 797)

→ Cenâb-ı Âişe olsun şefâtkârı Ukbâda (Haskan 2001: 797)

→ Hubb-ı evlâd-ı Resûl ile cihandan göçdü

Ola Ukbâda şefî'i Hüseyin'in ikram (Haskan 2001: 871)

→ İde mahşerde şefaat ana ol fahr-i cihân

İzz ile yâ Rab Halîl'e câygâh ola cinân (Haskan 2001: 884)

Merkadin Firdevs-i a'lâ eyleye Mevlâ senin

→ Hem-enîsin mahşerde Muhammed Mustafâ (Haskan 2001: 777)

→ Genç yaşımda ecel câmın sundu Azrâil bana

Emr-i Hakdan içmeyen cümlemiz kâil buna

Ola şefâat kânımız Ahmed ü Muhammed Mustafâ (Temizkan 2011: 232)

2. Nurlu Kabir

Hem kabrin cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukur olduğu inancı hem de bunu bildiren bir hadis vardır. Sıhhat derecesi zayıf da olsa, bu hadisin söz konusu inanca kaynaklık etmiş olması, kuvvetli bir ihtimaldir. Kabrin cennet (bahçesi) olması temennisini de bu başlık altında değerlendirmenin yanlış olmayacağı kanaatindeyiz. Nurlu kabir temennisinin dile getirildiği örnekler -diğer temenni örneklerine nazaran- oldukça azdır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

→ Fenâdan çün bekâya kıldı rıhlet

İde Hakk kabrini ravzâ-yı cennet (Haskan 2001: 189)

→ Hâb-ı nûr olsun İlâhî kabrin Ömer (Haskan 2001: 726)

→ Merkadin Firdevs-i a'lâ eyleye Mevlâ senin

Hem-enîsin mahşerde Muhammed Mustafâ (Haskan 2001: 777)

→ Dilerim kabrin pür-nûr eyliye Rabbü'l-kerîm (Haskan 2001: 830)

3. Cennet

Türk-İslam mezar taşlarında ve özellikle kitabelerinde en çok dile getirilen temenni, medfun kişinin mekânının cennet olmasıdır. Bu temenni, çok farklı şekillerde ve zaman zaman da teşbihler kullanılarak dile getirilmiştir. Bu temenni ifadelerinde dikkatimizi en çok çeken husus, görülen geçmiş zaman ve bildirme kipinin kullanılmış olmasıdır. Kitabeyi ya da kitabe metnini yazan kişi, kitabesini yazdığı kişinin cennete gittiğinden o kadar emindir ki, bu hadiseyi gözleriyle görmüş gibi bir ifade kullanmakta tereddüt etmez… Dikkatimizi çeken ikinci husus da, cennet kavramını ifade etmek için kullanılan kelime ve tamlamaların fazla oluşudur. Üçüncü husus da, bu temenninin daha çok manzum olarak dile getirilmiş olmasıdır. Orijinal olan bazı örnekler şunlardır:

→ Cennet ehli çıkub bir bir didiler fevtine târîh

Mehmed Bey sa'îdler zümresiyle geldi cennet'e (Haskan 2001: 739)

→ Ruhu uçmakda melekler didi cevher tarîhin

Cây-ı a'lâda Halîl Paşa'ya oldu âşiyân (Haskan 2001: 784)

→ Mirzazade Ahmed-i Neylî

Sahn-ı Firdevsi eyledi mesken (Haskan 2001: 796)

→ Olup çün zâikatü'l-mevte mazhar

Ki cennet'dir şimdi anın mekânı (Haskan 2001: 841)

→ Çâryâr-ı Nebevî geldi didi tarihin

Şâd olup Cennet'e azm eyledi Âgâh Paşa (Haskan 2001: 888)

→ Bir nefesde mürg-i ruhu bâl açıp

Cennete kondu misâl-i şâhbâz (Haskan 2001: 889)

→ Gonca cennet kuşu

Gibi eyledi rıhlet (Karakuş 2016: 391)

→ Gitdi Abdullah Efendi Cennet'e (Haskan 2001: 873)

→ Şüphesiz Tevfik Paşa Adn'i me'vâ eyledi (Haskan 2001: 709)

→ Hânkâh-ı Sadr-ı Hulde hû diyüp oldu dâhil (Haskan 2001: 878)

→ Vâsıl-ı der-i na'îm oldu Mehmed Şehrî (Haskan 2001: 713)

→ Oldu Firdevs-i a'lâ Tahir Efendi'ye makber (Haskan 2001: 723)

→ Azm-i gülzâr-ı cinân eyledi Âsaf Paşa (Haskan 2001: 748)

→ Kıldı Adn'i Âişe Sıdıka Hanım cilvegâh (Haskan 2001: 761)

→ Geldi Fâik cennete düşdü ihvân hasrete (Haskan 2001: 797)

→ İlâhî ravza-i cinân eyle makâm (Temizkan 2011: 231)

Medfun kişi için söz konusu olan cennet temennisinin istek ya da dilek kipinde dile getirildiği örnekler de az değildir. Bunlardan tipik birkaç tanesi şöyledir:

→ Göçüp Aşçı Alî Ağa fenadan
Bekâ'da ana Firdevs ola ihsân (Haskan 2001: 681)

→ Huda kılsun buna enva' rahmet
Mezarına açılsın bâb-ı cennet (Karakuş 2016: 131)

→ Emr itdi Hakk eyledi fermân
İrişdi ecel virmedi amân
Gençliğimde lezzet bulmadın dünyadan
Cennetde murâdımı virsün Hâlik-ı Rahmân (Karakuş 2016: 22)

→ Geldi bir mısrada menkûtiyle tarihi anın
Eyliye Feyzî Efendi genç-i Adn'i cilvegâh (Haskan 2011: 708)

→ Didi dâmâdı târîhini Nedîmâ
Hacı Dervîş melce-i cennet ola (Haskan 2011: 733)

→ Yazdı bir hayr-ı duâ ile kalem tarihin
Kıla Hakk Cennet'i mesken Hüseyin Paşa'ya (Haskan 2011: 784)

→ Menzil-i Kâmil Efendi gülşen-i Firdevs ola (Haskan 2011: 672)

→ Fatma Hanım'a cennet ide câyın Rahmân (Haskan 2011: 676)

→ Selîme Hanım'a Mevlâ ide cinânı mekân (Haskan 2011: 714)

→ Mekân olsun Emine Hanım'a gülzâr-ı cennet (Haskan 2011: 749)

→ Müşîr Tevfik Paşa Câh-ı Firdevs'e ola vali (Haskan 2011: 754)

→ Ruh-ı Sadık Beg'e huldi ide Yezdân me'vâ (Haskan 2011: 805)

→ Sarây-ı Aden'de mihmân ola Hâfız Mehemmed Bey (Haskan 2011: 811)

→ Makâmı cennet ola kendi şâdmân (Haskan 2011: 855)

→ Bir nazlı gül uçdu elimden
Şefa'at eylesün Hüdâ kerimden(Karakuş 2016: 271)

→ Sahn-ı cennet ola yâ Rab makam-ı Mahmûd (Haskan 2011: 718)

→ Ola Hattat İsmail Zühdî'ye cinân menzil (Haskan 2011: 682)

→ Kasr-ı Firdevs olsun İsmail Ağa'ya bezm-i gâh (Haskan 2011: 701)

→ Rûh-ı Abdülkadîr'e Kâdir ide kân-ı cinân (Haskan 2011: 677)

4. Bağışlanma

Ölen kişi için dile getirilen bağışlanma temennisi, "merhum, mağfur, el-merhûm, el-mağfûr" kelimeleriyle söz konusu edilmektedir. Bir yerde "Rabbinin bağışlamasına muhtaç" anlamına gelen "El-muhtâc ilâ Rabbihi'l-ğafûr" (Karakuş 2016: 59) şeklinde ilaveli bir ifade bulunmaktadır. Burada dikkatimizi çeken husus, medfun kişinin Allah'ın rahmetine ve bağışlamasına mazhar olduğunun -kesinmiş gibi- söylenmiş olmasıdır. Bilindiği gibi, "merhum", "rahmet edilen, rahmet edilmiş"; "mağfur" ise, "bağışlanan, bağışlanmış" anlamına gelmektedir. Temenninin ism-i mef'ûl (edilgen, pasif) kalıbıyla ve kesinmiş gibi dile getirilmesi, cennet temennisinin görülen geçmiş zaman ve bildirme kipiyle ifade edilmesiyle paralellik arz etmektedir. İki ifade şekli, birbirini tamamlamakta ve desteklemektedir. "El-merhûm" "el-mağfûr" (Karakuş 2016: 41) şeklindeki ifadeye, hemen her mezar taşı yazısında rastlamak mümkündür.

Verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi, temenniler, büyük ölçüde kitabeyi yazan kişi tarafından veya onun ağzından dile getirilmektedir. Ancak, az sayıda da olsa, mezarda yatan kişiye söyletilmiş yani o kişinin diliyle verilmiş temenniler de vardır. Bunlardan birisi, Arapçadır ve bağışlanma isteğidir:

→ İlahî ente Rahmânî

Recai minke ğufrânî

Ve kemmil külle noksânî

(*İlahi sen benim Rabbimsin/Senden dileğim beni bağışlamandır/Ve benim her eksiğimi tamamla)* (Karakuş 2016: 23)

Bu Arapça yazı, bir mısra ilavesiyle, Manisa'nın Sarıgöl ilçesindeki bir mezar taşında da kayıtlıdır. Son mısradaki "kemmil" kelimesi, yerini aynı anlama gelen "itmem" kelimesine bırakmıştır:

→ İlahî ente Rahmânî

Recai minke ğufrânî

Ve teehhüz bi-isyânî

Ve kemmil külle noksânî (Temizkan 2011: 230)

Bağışlanma ve Fâtiha temennisini birleştiren başka bir örnek de aşağıdaki metindir. Bu kitabe, Makedonya'daki bir mezar taşıyla Sarıgöl'deki birkaç mezar taşında, kelimesi kelimesine aynıdır. Sadece, "ideler" kelimesi Sarıgöl'deki taşlarda "ide" şeklindedir:

→ Beni kıl mağfiret yâ Rabb-i Yezdân

Bi-hakk-ı 'arş-ı a'zam nûr-i Kur'ân

Gelip kabrimi ziyaret iden ihvân

İdeler ruhuma bir Fâtihâ ihsân (Karakuş 2016: 275; Temizkan 2011: 231)

Başka bir örnekte ise, "lütuf" kelimesi kullanılmıştır. Günahının çok olmasına karşılık, Allah'ın lutuf deryasına nispetle çok küçük olduğunu söyleyen kişi, "ne gam?" sorusuyla, hem bağışlanma talep etmekte hem de talebinin karşılanacağından emin bir tavır sergilemektedir:

→ Ger günahım kuh-ı Kaf

Olsa ne gam yâ Celil

Lütfunun bahrine nisbet

Ennehû şey'un kalîl (Karakuş 2016: 157)

5. Fâtiha ve **Dua**

Her mezar taşı yazısında, mezarda yatan kişi için Fâtiha istenir. Bu istek, kişinin ismi söylendikten sonra "… ruhu için el-Fâtiha" şeklinde dile getirilir. "*Emrullah bin Murad ruhu içün el-*

Fatiha" (Karakuş 2016: 43) ifadesi, tipik bir örnektir. Bazen de, ölen kişiyle ilgili kısa bilgilerin verildiği de olur:

→ Breştan karyesinden

Timur Hayrullah Efendi

Rûhuna Fatiha (Karakuş 2016: 41)

Fâtiha isteği, zaman zaman daha sanatlı bir üslupla dile getirilir. Aşağıdaki dörtlük, bu üslubun güzel bir örneğidir. "İhlas" kelimesi, hem samimiyet anlamına gelir hem de bir surenin ismidir.

→ Kimse bâkî değildir

Çünkü bu dehr bî-sübût

Gel oku ihlâs ile

Bir fâtiha itme sükût (Karakuş 2016: 447)

Yine Sarıgöl ilçesindeki bir mezar taşında, Fâtiha isteği daha farklı bir yaklaşımla dile getirilmiştir. Ölünün diriden isteği, bir Fâtiha okumasıdır; bunu yapan da cenneti bulacaktır. Benzer bir şekilde, dua temennisi, mezarda dua eden kişiye Müctebâ'nın şefaat etmesi dilenerek söz konusu edilmiştir. Bir yerde de, ziyaretçi kişi "Sıra sana da gelecek." şeklinde uyarılmıştır:

→ Bakup geçme ey Muhammed ümmeti

Mevtanın diriden bir Fâtiha minneti

İhsân eden elbet bulur cenneti (Temizkan 2011: 233)

→ Bu merkade her kim iderse duâ

İde mahşerde şefâat Müctebâ (Temizkan 2011: 233)

→ Ziyâretden murâd bir duâdır

Bugün bana ise yarın sanadır (Temizkan 2011: 233)

Sonuç olarak, mezar taşı yazılarında, orada yatan kişi için, Allah'tan bağışlanma, cennet, nurlu bir kabir ve mahşerde bir yardımcı bulma; ziyaretçilerden de Fâtiha okumaları ve dua etmeleri temenni edilmektedir. Bazı mezar yazılarında da "Künnâ misliküm/ Ve setekûnûne mislünâ" *(Biz de idik sizin gibi/ siz de olacaksınız bizim gibi.)* (Karakuş 2016: 153) ve "Kendini dünyada/ Bir (şey) sanma/ Fânidir bu hayat/ Sakın aldanma (Karakuş 2016: 403) şeklinde, gelip geçenlere ya da ziyaretçilere uyarılarda bulunulmaktadır. Makedonya'daki bazı mezar taşı yazılarının, Anadolu'nun herhangi bir yerindeki mezar taşı yazılarıyla kelimesi kelimesine aynı olması, dikkat çekici bir durumdur. Bu durum, bu coğrafyada yaşayan Türkler arasında bir mezar taşı yazısı geleneğinin veya kültürünün oluşmuş olmasıyla açıklanabilir.

KAYNAKÇA

Karakuş Ertuğrul, Taşlara Akseden Edebiyat-Makedonya Debre-Jupa Bölgesi Kitâbeli Mezar Taşları, İstanbul: Sedir Yayınları.

Haskan Mehmet Mermi, Yüzyıllar Boyunca Üsküdar, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları.

Temizkan Mehmet, "Sarıgöl Mezar Kitabeleri Üzerine", I. Ulusal Sarıgöl İlçesi ve Değerleri Sempozyumu-Bildiriler, İzmir.

DENİZLİ-TAVAS YÖRESİ MEZAR TAŞLARI ve TAŞLARDAKİ TAMGALAR

Tombstones in Denizli-Tavas Region And Stamps in the Stones

Prof. Dr. Turgut TOK*

ÖZET

Türk Dilinin Anadolu coğrafyasındaki, sayıları oldukça sınırlı bir kaç yazma eser dışında, en eski yazılı belgeleri, Osmanlı Türkçesi ile yazılmış mezar kitabeleridir. Mezar taşlarının yanısıra her ne kadar cami, çeşme vb. kitabeleri bulunsa da sayıları az ve yeni tarihlidir.

Ayrıca mezar taşlarında, adak yerlerinde, türbe ve yatır gibi kutsal mekânlarda harf öncesi dönemin izlerini taşıyan Oğuz boy tamgalarına rastlanılmaktadır. Bu tamgaların varlığı tarihi anlamda büyük önem taşır.

Yerleşim yeri adları tarihin belli dönemlerinde, bilincsizce ve sıklıkla değiştirilmiştir. Mezar taşları ve kitabeler, yerleşim yeri adları ile ilgili bazı bilgileri günümüze taşırlar.

Bu çalışmanın sınırları içerisinde, Tavas ve yöresindeki 86 mezarlık, türbe, yatır ve adak yeri incelenmiştir. Osmanlı Türkçesi Alfabesi ile yazılmış bütün mezar taşları ve kitabeler kayıt altına alınmış, çevriyazı alfabesine aktarılmış, taşlardaki dil özellikleri belirlenmiştir. Bölgedeki yerleşim yeri adlarıyla ilgili bilgilere ulaşılmış ve Oğuz damgaları tespit edilmiştir. Bildiride elde edilen bulgular sunulacaktır.

Her geçen gün gerek doğa koşulları gerekse insan eli ile yok edilmekte ve tahrip edilmekte olan bu belgelerin kayıt altına alınması ve bilimsel ölçütlerle incelenmesi ***ivedi öneme*** *sahiptir.*

Anahtar Kelimeler: *Denizli-Tavas, Osmanlı Türkçesi, Kitabeler, Mezar taşları, Oğuz Tamgaları*

ABSTRACT

The oldest written documents of the Turkish language in the geography of Anatolia, except for a few limited works, are the epitaphs written in Ottoman Turkish. In addition to tombstones, although there are inscriptions like mosques and fountains, their numbers are small and new.

In addition, there are Oghuz stamps which bearing the traces of the pre-letter period on the tombstones, votive places and sacred places such as shrine. The existence of these stamps is of great importance in historical sense.

Settlement names have been changed unconsciously and frequently in certain periods of history. Tombstones and epitaphs carry some information about the names of settlements to the present day.

In this study, 86 cemeteries, shrines and votive places in Tavas and its region were investigated. All tombstones and epitaphs written in the Ottoman Turkish alphabet were recorded, translated into the transcription alphabet and the language characteristics of the stones were determined. Information on the names of the settlements in the region has been reached and the Oguz stamps have been identified. In the study, data obtained will be presented.

With each passing day, it is of urgent importance to record these documents which are being destroyed by human and nature and to be examined with scientific criteria.

Keywords*: Denizli, Tavas, Tombstones, Oguz stamps.*

GİRİŞ:

Denizli iline bağlı Tavas ilçesi, il merkezine 49 km. uzaklıkta olup, doğusunda Serinhisar ve Acıpayam; batısında Aydın iline bağlı Karacasu; kuzeyinde Denizli merkez ve Babadağ; güneyinde Kale ve Beyağaç ile çevrilidir. Kızılca, Tavas ve Barza ovaları ve etrafı dağlarla çevrili bir yerde kurulan Tavas, 2017 yılı verilerine göre 43.873 nüfusa sahiptir. Bu nüfusun 21.571'i erkek, 22.302'si kadındır. 2007 verilerine göre nüfus 53.474'tir. On yıl içerisinde yaklaşık on bin nüfus azalmıştır. Tavas, büyük şehir yasası ile bugün 46 mahallesi bulunan bir ilçedir.

12. yüzyıldan itibaren Türk hâkimiyetine giren Tavas (Kaledavaz), Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflayıp yıkılmasından sonraki dönemde Tavas Beyliği, Germiyan, Aydın, Hamit ve Menteşe Beyliklerinin arasında tampon bir bölge konumundadır. Denizli'nin Osmanlılar tarafından Germiyan Oğullarına verilmesinden sonra Tavas Beyliği 1365 tarihinde Menteşe Beyliği'ne bağlanmıştır. Beylik, önceleri Horasanlı Köyü'ne, sonraları Hırka Köyü'ne yerleşmiştir.

* Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kınıklı / Denizli

Tavas yöresi ile ilgili olarak gerek yazılı kaynaklarda, gerekse tarafımızdan bölgedeki yerleşimlerde yapılan incelemelerde, "Kınık, Çepni, Bayındır, Çavuldur, Yüreğir, Salur, Eymir, Alayuntlu, Döğer, Yazır, Avşar, Beydilli, Karkın, Bayat, Kayı" Oğuz boylarının yerleştiği tespit edilmiştir.[1]

OSMANLI TÜRKÇESİ KİTABELER

Bu bildiri, 2017 yılında yapılan ve bir yıl süren saha çalışmalarına[2] dayanmaktadır. Planladığımız ve çalışmasını tamamladığımız araştırma sahalarımız şunlardır:

> Sarı İsmail Sultan Türbesi, Ali Dede Türbesi, Sarıabat, Akyar, Deliler, Tekkeköy, Pınarlar, Kızılca, Ovacık, Aydoğdu, Tavas merkez, Kızılcabölük, Pınarlık, Nikfer, Yorga, Bahçeköy, Balkıca, Derinkuyu, Kozlar, Alpa, Çakmak, Aliimamlar, Yörükhasanlar, Kayacık, Damlacık, Dereağzı Çağırgan, Yetim, Yukarıboğaz, Gümüşdere, Horasanlı, Başalan, Garipköy, Ulukent, Baharlar, Keçeliler, Taşbaşı, Dolayyurt, Medet, Solmaz, Yaka, Hırka, Çiftlik, Altınova, Ebecik, Sofular, Çalıköy, Vakıf, Karahisar, Güzelköy, Kızılköy, Hacımusalar, Yahşiler, Osmanlar, Yağlılar, Koyuncular, Kavaklar, Seki, Akıncılar, Hancılar, Hasanlar, Hacıisalar, Gökçeler, Karapalamut, Ahmetler, Tahralar, Ortamahalle, Yeşilköy, Taşdibi, Tepe, Karahasanyeri, Karahüseyinler, Avdan köyleri.

Saha çalışması yaptığımız birçok yerleşimde türbe, yatır, sarnıç gibi mekânlarla karşılaştık ve kayıt altına aldık. Ayrıca yeri değişen (Akyar 'Deliler' köyü gibi) köylerin eski yerleşimindeki mezarlıkları da çalışma sahamıza ekledik.

Beklediğimiz ve tahmin ettiğimiz sayıların çok üstünde Osmanlı Türkçesi ile yazılmış mezar kitabesiyle karşılaştık. Yaklaşık 5 bin kitabe tespit ettik. Ancak bu kitabelerin büyük bir çoğunluğu kırılmış, parçalanmış, üzerindeki yazılar okunamayacak kadar dökülmüş durumdadır. Kitabelerin 3 bin kadarının tamamı ya da bir kısmı okunabilir durumdadır.

Tavas merkez başta olmak üzere, Kızılcabölük, Pınarlar, Tekke-Akyar, Hırka, Solmaz, Nikfer, Baharlar, Ulukent, Garip, Kızılca, Altınova, Akıncılar mezarlıkları gerek sayı gerekse mezar veya mezar taşı biçimleri bakımından zengin malzemeye sahiptirler.

Bazı yerleşimlerde neredeyse hiç Osmanlı Türkçesi ile yazılmış mezar kitabesiyle karşılaşamadık. Bunun üç nedeni görülmektedir.

1. Yerleşime iskânın yakın tarihlerde olması.

2. Yerleşimin yerinin değişmesi.

3. Mezarlıkların yenilenmesi.

Bilhassa mezarlıkların köylü tarafından yenilenmesi döneminde eski mezarlar düzlenerek yeni mezar alanı ortaya çıkarılmış ancak oradaki malzemenin yok olmasına neden olunmuştur.

Bölgede malzemesi, şekli, boyutları, yazı tipleri oldukça farklı mezar kitabeleri bulunmaktadır. Altınova, Kızılcabölük ve Tavas merkez mezarlığındaki mezar taşlarının önemli bir kısmı sanat değeri taşıyan eserlerdir.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ:

Transkript alfabesine aktarılan kitabelerde elde edilen veriler incelenmiş ve şu sonuçlara varılmıştır.

[1] TOK TURGUT (2002). Boy, Oymak, Aşiret ve Cemaat Adları Çerçevesinde Tavas, Kale, Beyağaç Yöresi Yörüklerine Genel Bir Bakış. Yörük ve Türkmenlerde Günlük Hayat Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 205-216.

[2] Tavas Belediyesi ve Tavas Belediye Başkanı Turhan Veli Akyol'un katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

1. Bölgede kayıt altına aldığımız kitabelerin tamamı Türk Dili ile yazılmıştır.

2. Kitabelerde Osmanlı Türkçesi alfabesi ve 1928 sonrası Latin kökenli Türk alfabesi kullanılmıştır.

3. Mezar kitabeleri, Türk-İslam kültür coğrafyasında rastladığımız aşağıdaki kalıp ifadelerle başlamaktadır:

-hüve'l-hallak el-baki

-el-merhum el-baki

-hü Allah el-baki

-merhum ve magfur

-hüve'l-hallak el-baki el-merhume ve'l-magfure

-hüve'l-hallak el-baki el-merhum ve'l-magfur

-el-merhume

-el-merhum

-el-muhtaç ila rahmeti / rabbü'l-gafur

-hüve'l-hallak el-baki / el-merhum ve'l-magfur

4. Mezar kitabeleri, Türk-İslam kültür coğrafyasında rastladığımız aşağıdaki kalıp ifadelerle bitmektedir:

ruhı içün

ruhuna fatiha

ruhu-çün fatiha

ruhu içün fatiha

5. Mezar kitabelerinde tek beyitlik şiirlere rastlanılmaktadır:

"ziyaretden murad bir duadır / bugün bana ise yarın sanadır"

"hakdan geldi bir nida / hakka eyleyem canımı feda"

"eyledim hazm-ı hakikat / meskenim dar'ül- bekadur / şahidimdür Hazret-i Muhammed"

6. Mezar kitabelerinden hareketle kurallı ve gelenekselleşmiş bir imladan söz etmek mümkün değildir. Bunun nedeninin mezar taşı yazıcılarının eğitim durumlarıyla ilgili olduğunu düşünmekteyiz.

7. Yörede ivedilikle restore çalışmasına ihtiyaç olduğu görülen sarnıçlar, türbeler, mezarlıklar ve Seki köyünde bir mahalle mescidi bulunmaktadır.

8. Adları değişen yerleşimlerin eski adları mezar kitabelerinde belirlenmiştir. Tilkülü, Deliler, Sarıova gibi…

9. Tekke köyü mezarlığı ve Sarı İsmail Sultan Türbesi'nin bulunduğu alan Babagan Bektaşi kültürünün mühim bir alanıdır.

10. Yöredeki mezar taşlarının bir kısmı Türkistan balbal geleneğinin izlerini taşımaktadır. Bazı köylerde "aynalı ve nazar boncuklu mezar taşları"nın varlığı dikkat çekicidir. Aydoğdu ve Tekke-Akyar mezarlıklarında "Kurgan mezar geleneği"nin izleri görülmüştür.

11. Yaklaşık on çalışma sahasında Oğuz damgaları tespit edilmiştir. Özellikle Nikfer yöresinde "KAYI" damgasının birden çok örneği belirlenmiştir.

ÖNERİLER:

1. Sayıları çok az kalan tarihi ve sanat değeri taşıyan cami, mescit, yatır, sarnıç ve çeşme kitabelerinin daha korunaklı hale getirilmesi gerekmektedir.

2. Mezarlıklar, günümüzde genel anlamda kullanılmaya devam etmektedir. Bundan dolayı da bakımlıdır. Ancak Osmanlı alfabesi ile yazılmış kitabeler zamana karşı duramamaktadır. Daha korunaklı hale getirilmesi gerekmektedir.

3. Türbelerin önemli bir kısmının bakıma ihtiyacı vardır.

4. Mezar taşlarının bir kısmı parçalanmış veya kırılmıştır. Bunların tamire ihtiyacı bulunmaktadır.

5. Yöredeki sarnıçlar tarihi değer taşımaktadır ve sanat tarihçiler tarafından bilimsel ölçütlerle incelenmelidir.

6. Seki köyündeki mahalle arasında kalan ve samanlık / depo olarak kullanılan mescit mutlaka ve ivedi olarak ele alınmalıdır.

7. Mezarlıklarda kitabeli bölümlere yeni mezar konulmasının önüne geçilmesi bir tedbir olarak aınabilir.

8. Eski yerleşim adlarının bulunduğu ve üzerinde damgaların bulunduğu mezar taşlarının öncelikli olarak koruma altına alınması gerekmektedir.

9. Mezar taşlarının basılı kitap haline getirilmesi uygun olacaktır.

KAYNAKÇA

AFATOĞLU, İbrahim, Tarihi ve Kültürüyle Nikfer, Selvi Yay. 2013

BAYKARA, Tuncer, Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli, IQ Kültür Yay., İst., 2007

ÇÖLGEÇEN, Kenan, Halk Bilgisi Işığında Tavas, Sembol mat., Denizli, 2002

GÜLMEZ, Saim Uğur, Tavas Halk Kültürü Dağarcığı, Albayrak Matbaası

İNCE, Kasım, *Hırka Köyü'ndeki Osmanlı Eserleri ve Birkaç Kitabe*, X. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, Prof. Dr. H. Örcün BARIŞTA'ya Armağan, Ankara 2006.

KILIÇ, F., TOK, T., BÜLBÜL, T., Horasan'dan Anadolu'ya Alevilik Bektaşilik ve Denizli Oğuz Yerleşimine Genel Bir Bakış, Gazi Üni. Yay., 2007, Ankara

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, XIX. Asır Ortalarında Tavas Kazası, Milenyum Mat., İst., 2007

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, XVI. Asırda Tavas Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı, Seçil Mat., İstanbul, 2002

MEDER, M., İNAN,S., KARABAY, M., Kadim Oğuz Şehri Tavas, İzmir, 2014

TOK, Turgut, *Kaledavaz Yöresi Ağız Özellikleri*, Kaledavaz Sempozyumu Bildirileri, 2013, Denizli, s.345-351

TOK, Turgut, *Denizli ve Yöresinde Horasan Süreği Geleneğin Tarihi İzleri ve Günümüze Yansımaları: Alevilik-Bektaşilik*, Türk Kültür Tarihinde Denizli ve Kentleşme Sorunları Sempozyumu Bildirileri, 2008, Denizli

TOK, Turgut, *Karaağaç Ovası,* Tamgalar-Tengizli Tanıtım Dergisi, Denizli B.Ş.B. Kültür Yay., 2013, Denizli, s. 32-33

YAKIT, İsmail, Geçmişten Günümüze Uzunpınar (Pınarlar), Pınarlar Belediye Başkanlığı Yayını, Alp Reklam Matb., Denizli, 2009

YAKIT, İsmail, Arşiv Belgeleri Işığında Kızılcabölük, Tuğra Matbaası, Isparta, 2002

ÖRNEK KİTABELER:

Aynalı mezar taşları örnekleri.

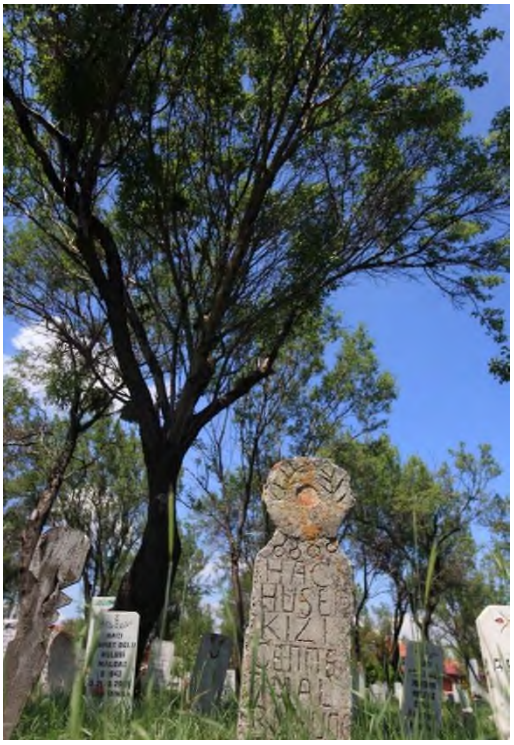

Kurgan tipi mezarlar.

Nazar boncuklu mezarlar.

Balbal tipi mezarlar.

Taşıma malzemeden yapılmış mezar taşları.

Ardıç mezarlar.

Mezar taşı örnekleri.

Kitabeler.

Tamgalar.

KIRIM MÜSLÜMAN MEZAR TAŞLARI

Muslim Gravestone Monuments Of The Crimea

Memedulla USEINOV*

ÖZET

Kırım'da Müslüman mezar taşlarına ait iki dönem vardır: 1. dönemi – (XIII-XV yy.) Kırım Altın Orda Devlet'inin bir parçasıdır ve İlk dönem Kırım Hanlığı zamanı. 2. dönemi – (XV yüzyılın sonu – XX yüzyılnın başı). Kırım, Osmanlı Devletinin bir parçası olarak ve daha sonra Rusya İmperator'luğunun zamanı. Bu çalışmada XIII-XV yüzyılına ait mezar taşları detaylı alınıyor. Bu dönemde yaygın mezar taşlarnın dört tipi bulunuyor: Sekizgen mezar taşları tipi; Silindirik mezar taşları; Düz dikey mezar taşları ve Lahitler şeklinde. En Eski mezar taşı Eski Kırım şehrinde bulundu – 1273 yılına aittir. Bazı Kırım mezar taşlarında Kastamonu, Sivas, Konya, Halep şehirlerinden gelen göçmenlerin yer adı (nisba)ları rastgeliyor. Anıtlarnın tasarımında genellikle kandil görüntüsü, şamdanlarda mum, altı köşeli yıldız, çiçek resimleri, selvi, çeşitli bitkisel ve geometrik süslemeler.

Anahtar Kelimeler: *Kırım, Solhat, Kırk-yer, mezar taşlar, epigrafik, Selçuk*

ABSTRACT

Crimean gravestones are divided into two chronological periods: I period (XIII-XV centuries) – the period of The Golden Horde and the early Crimean Khanate. II period (late XV – XX centuries) – the period when the Crimea was part of the Ottoman state, and then of the Russian Empire.

In this work the gravestones of the first period (XIII-XV centuries) are considered.

Four main types of Muslim tombstones are identified in this work: octahedral (male), cylindrical (male), flat vertical steles (female), and tombstones in the form of horizontal sarcophagi. The earliest monument dates back to 1273. In the design of monuments are used lamps, hexagonal stars, rosettes, floral and geometric ornaments characteristic of Seljuk culture. This influence is also confirmed by the presence of tombstones with the names of emigrants from the cities of Asia Minor: Konya, Sivas, Kastamonu, Aleppo, Etc.

Key words*: Crimea, Solkhat, Kyrk-er, gravestones, epigraphy, Seljuks.*

Kırım'da Müslüman mezar taşlarına ait iki dönem vardır:

1 dönemi – (XIII-XV yy.). Bu dönemde, Kırım Altın Orda Devlet'inin bir parçasıdır ve İlk dönem Kırım Hanlığı zamanı. Bu dönemde güçlü bir Selçuklu kültürel etkisi olmuştur.

2 dönemi – (XV yüzyılın sonu – XX yüzyılnın başı). Kırım, Osmanlı Devletinin bir parçası olarak ve daha sonra Rusya İmperator'luğunun zamanı. İkinci dönem, Kırım Osmanlı Devletine girişiyle, yani 1475'ten sonra başlar. Anıtların tipolojisi ve görünüş şekli bu dönemde Osmanlı mezar taşlarından neredeyse hiçbir farkı yoktur.

Bu çalışmada XIII-XV yüzyılına ait mezar taşları detaylı alınıyor.

İslam, XIII yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kırım yarımadasında güçlenmeye başlar, ve 1312'de Özbek Han'ın altında İslam dini Kırım'da yeniyor.

İlk dönemin mezar taşları, iki şehrin ilçesinde bulunuyor. Kırım/Solhat (şimdiki adı – Eski Kırım) şehrinin ilçesinde – 300'den ziyade mezar taşı ve parçaları bulundu. Ve Kırk-Azizler mezarlığında, Kırk-yer şehrin ilçesinde (şimdiki Bahçesaray'ın ilçesinde) – 50'den ziyade mezar taşı ve parçaları bulundu. En Eski mezar taşı Eski Kırım şehrinde bulundu – 1273 yılına aittir.

Bu dönemde yaygın mezar taşlarnın dört tipi bulunuyor:

1. tipi. Sekizgen mezar taşları tipi (Erkek mezar taşı) (Res. 1). Başlıkları dürbe kübbe gibidir. Baş-taşnın üzerinde isim ve nisba, ve ayak-taş (başlıksız), üzerinde vefat edenin tarihi yazılır.

* Araştırmacı, Tataristan Cumhüriyeti Bilimler Akademisi'nin Şigabutdin Marcani adını taşıyan Tarih Enstitüsü Kırım Bilim Merkezi, Simferopol, Kırım, memedulla@list.ru.

Başlıklarnın çok çeşitli formları vardır. Sekizgen şeklindeki mezar taşnın tipik ortalama çapı 17–22 cm; anıtların yüksekliği 80–115 cm.

Aşağıda "Solkhat" müzede bulunan sekizgen şeklindeki mezar taşnın üzerindeki metin yazısı (Res. 2):

هذا قبر عبد الرحمن بن حسن القرم

Haza kabr Abdurahman ibn Hassan el-Kırımi

Mezar taşnın üstü durbe kubbesine benziyor. Anıtın alt kısmı kırılmış. Anıt, 2000'li yılların başlarında şehrin kuzeydoğu kesiminde bulundu.

2. tipi. Silindirik mezar taşları (Erkek mezar taşı) (Res.3). Taşnın üzerinde isim, yer adı (nisba) ve tarihi yazılıyor. Mezar taşlarnın üst kısmı düz ya da yarıküresel şeklindedir. Mezar taşlarnın çoğusu kireç taşından yapılmıştır.

Mezar taşnın alt kısmı genellikle zemine kazılan büyük, şekilsiz bir tabandır.

Tipik bir silindirik mezar taşı aşağıda gösterilmiştir. (Res. 4).

Üstte yarım küre ile bir silindir şeklinde mezar taşı. Yazısı, silindirin yan yüzeyinde bulunur. Arapça metin:

هذا قبر المرحوم و الغفور

اخى محمود بن اخى مصطفى

Haza kabr el-merhum el magfur

Ehi Mahmud bin Ehi Mustafa. [Akchokrakly O., 1927, c. 12]

Bu anıt Eski Kırım'da, Özbek Han caminin avlusunda saklanır.

3. tipi. Düz dikey mezar taşları (kadınlara aittir). Ayırt edilen şartlar: Baş-taşnın üzerinde isim ve yer adı (nisba), ve ayak-taşnın üzerinde ise – vefat edenin tarihi yazılır. Düz dikey mezar taşlarnın ortalama büyüklüğü: yüksekliği – 60–80 cm, genişliği – 35–45 cm, kalınlığı – 8–10 cm.

Aşağıda bu tip anıt şekli ğösterilmiştir. (Res.5)

Anıtın boyutları: 74x35x9.5 cm. Arapça zarafetle yazılmış metini:

في تاريخ ذي

الحجة سنة ثلث وستين وسبعمائة

Fi tarih Zil-
Hicce sene 763
(Ekim, 1362 s.)

Levhanın arkasında, bir lambanın görüntüsü vardır ve her iki tarafında da şamdanlardaki mumlar tasvir edilir. Düz dikey mezar taşlarnın arka tarafında yaygın sembol lamba (kandil) ve şamdanlardaki mumların görüntüsü vardır (Res.6). Bu mezar taşı Eski Kırım şehirinde 2000'li yılların başında yerel halk tarafından tespit edilmiştir. Özel müzesi olan "Solkhat"ta saklanıyor.

4. tipi. Lahitler. Kireçtaşından masif levha şeklinde olmuşlardı (Res. 7). Yan yüzeyler genellikle Kur'an-ı Kerimden ayetler ya da Peygamber efendimizin (s.a.v.) sözleri yazılır. Lahitin kenarları yaygın süsler ile dekore edilmiştir. Dar iki tarafında merhumun adı ve ölüm tarihi yazılır. Bu tipnin lahitleri çok çeşitli şekil ve boyutlardadır.

Kırım / Solhat ve Kırk-yer şehrinin lahitleri ise meşhur Kırım tatar isimleri olan – "çatal", "sanduk" ve "beşik" şeklindedir [Fondy BIKAMZ.,1925]. Çok çeşitli şekil ve boyutlarda.

Mezar taşlarnın yer adlarının (nisbalarının) coğusu – «el-Kırım'i». Bazı Kırım/Solhat şehrinin mezar taşlarında Kastamonu, Sivas, Konya, Halep şehirlerinden gelen göçmenlerin yer adı (nisba)ları rastgeliyor [Akchokrakly O., 1927; Akchokrakly O., 1929]. Bu Kırım/Solhat şehrinin geniş ticaret ve manevi bağlantısını gösterir [Bashkirov A., Bodaninskij U., 1925].

Anıtlarnın tasarımında genellikle kandil görüntüsü, şamdanlarda mum, altı köşeli yıldız, çiçek resimleri, selvi, çeşitli bitkisel ve geometrik süslemeler kullanılmıştır (Res. 8).

Mezar taşı ile ilgili bilgilerin çoğu, Kırım Tatar alimleri tarafından toplanılmıştır: Bahçesaray Müzesi'nin ilk müdürü Hüseyin Bodaninskiy (1877–1938) ve öğretmen Osman-Nuri Akçokraklı (1878–1938). 1923–1929 yılları arasında yaptıkları geziler çok değerli malzeme verdi. Bundan dolayı, bugün bir çok kayıp olunmuş anıtlar hakkında biliyoruz. Maalesef hayatları acı bir şekilde kısa kesildi. 1938'de Sovyet Devleti tarafından vuruldular.

1944'te Kırım Tatar halkı sürgün edildikten sonra mezarlıkların çoğu tahrip edilmişti. Mezar taşlardan evler, duvarlar, çitler, kurulmuş ve toprağa gömülmüştü (Res. 9).

1990'lı yıllarda Kırım Tatarlar sürgünden döndükten sonra inşaat ve hafriyat çalışmaları sırasında birçok mezar taş ve parçaları bulunmuştur.

Kırım Tatar halkı onları yeni mezarlıklara getirip dizip koruyorlar. Çünkü onlar mezar taşlarını baba-dedelerden kalan hatıra sayıyorlar.

Kırım mezar taşları hakkında bilgi toplanması çalışmaları devam ediyor. Tataristan Cumhüriyeti Bilimler Akademisi'nin Şigabutdin Marcani adını taşıyan Tarih Enstitüsü Kırım Bilim Merkezi bu konuyla ilgileniyor. "Kırım Tatar'larnın tarihi, mimari ve kültürel anıtları" projesi yapılıyor. «Mezar taş» konusu bu projenin bir parçasıdır. Bugüne kadar Bahçesaray, Bahçesaray ilçesinde ve Simferopol şehri hakkında üç cilt çıkarılmıştır. Eski Kırım, Karasubazar şehri ve ilçelerinde çalışmalar devam ediyor.

KAYNAKÇA

Akchokrakly O. [-N. A.] Staro-Krymskie i Otuzskie nadpisi XIII–XV vv. // ITOIAEH.– Simferopol', 1927.– T. 1(58).– S. 5–17.

Akchokrakly O.-N.A. Staro-Krymskie nadpisi: po raskopkam 1928 goda // ITOIAEH. – 1929. – T. 3. – S. 152–159.

Bashkirov A., Bodaninskij U. Pamyatniki Krymsko-Tatarskoj stariny. EHski-yurt. Novyj Vostok. – 1925. – № 8-9. – S. 295–311.

Fondy BIKAMZ. KP-10740/405. Dnevnik U. Bodaninskogo. – 1925. – L. 45.

Res. 1. Sekizgen tipi mezar taşları

Res. 2. Sekizgen tipi mezar taşı, ve üzerindeki metin yazısı

Res. 3. Eski Kırım'da silindirik mezar taşları. 1927 yıl.

Res.4. Silindirik mezar taşı

Res.5. Düz dikey mezar taşı. 763 yılına ait

Res. 6. *Mezar taşlarda lamba (kandil) ve şamdanlardaki mumların görüntüsü*

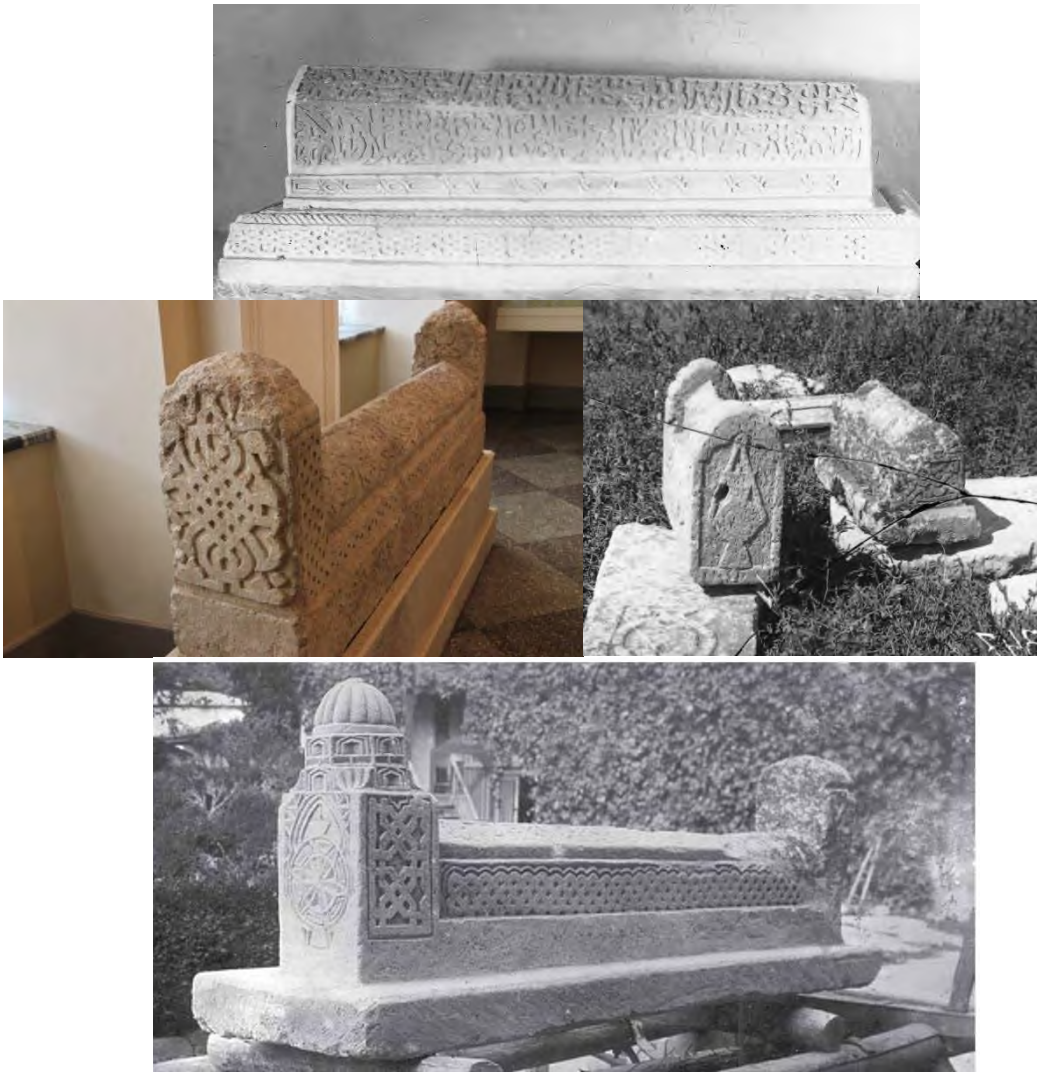

Res. 7. Lahitler şeklinde mezar taşları

Res.8. Mezartaşlarının tasarımında kullanılan bazı süsler

Res. 9. Akmescit'te (Simferopol)'de mezar taş'tan yapılmış bir duvar.

BALIKESİR KİTÂBELERİ VE TARİHİ ÖNEMİ

Balıkesir Inscriptions And Historical Importance

Prof. Dr. Necmi ÜLKER*

ÖZET

Osmanlı kitabeleri üzerinde araştırma ve yayın yapılması gereken önemli bir konudur. Büyük şehirlerdeki Osmanlı kitabelerinin her biri taş oyma ve süsleme sanatının günümüze ulaşan nadide birer örnekleridir.

Bildirimizde Balıkesir'deki kitabeleri kategorilere ayırarak inceledik. Kitabeler, cami, mezar taşı, çeşme ve binalar hakkında doğru ve somut bilgileri içermektedir. Dini- sosyal kurum olan camilerin hazirelerinde bulunan kitabeler bize medfun kişiler hakkında özet bilgiler vermektedir.

Özellikle üniversitelerin tarih ve sanat tarihi bölümlerinin taş kitabeler üzerinde çalışmaya yönelmeleri ve yayın yapmaları bu tarihi belgeler açısından elzemdir. Zira bu topraklarda yaşamış Türk- Müslüman halkımızın bize emanet bıraktıkları belge mahiyetindeki sanat eserleri zamanla doğa ve ilgisizlik sonucu harap olmakta, yurt dışına kaçırılmakta ve kaybolmaktadır. Türk toplumu kendi öz tarihi ve kültürel değerlerine sahip çıkmaz ise yabancı kültürlerin hegemonyasına girmesi kaçınılmazdır.

Anahtar kelimeler: *Balıkesir, kitabeler, kültürel miras, tarih*

ABSTRACT

Research and publication on Ottoman inscriptions is an important issue. Each of the Ottoman inscriptions in the big cities is one of the unique example of the stone carving and ornament art.

In this study, we examined the inscriptions in Balıkesir by categorizing them. It contains accurate and concrete information about inscriptions, mosques, tombstones, fountains and buildings. The epitaphs found in the tombs of the mosques, which are religious and social institutions, give us brief information about the buried people.

Particularly, it is essential for these historical documents that the departments of history and art history departments of the universities tend to work and publish on epitaphs. The works of art that are left to us by the our Turkish-Muslim people who lived in this land, are being destroyed by nature and apathy, and are abducted and lost abroad. If the Turkish society does not protect its own historical and cultural values, it is inevitable for the foreign cultures to enter into hegemony.

Keywords: *Balıkesir, inscriptions, cultural heritage, history*

Müslüman olduktan ve özellikle İslâm kültür ve medeniyet dünyası içine girdikten sonra, Ortadoğu'ya doğru yönelerek Anadolu'ya gelip yerleşik hayat tarzını benimseyen Türkler, yerleşim yerlerini meydana getirirlerken veya eskilerini ihya ederlerken birer dinî-sosyal kurum görevini üstlenen camileri inşa edip etrafında mahalleler teşkil etmişlerdir. Türklerin bu durumu, önce Anadolu ve sonra da Rumeli'deki en küçük yerleşim birimleri olan köylerden şehirlere kadar benzer bir biçimde uyguladıkları bilinmektedir. Genel bir ifadeyle camiler, bazıları külliye olarak, Türk-İslâm topluluklarının dinî-sosyal ve eğitim faaliyetlerinin merkezi durumunda işlevlerini sürdüren kurumlar olmuşlardır.

İslâm yerleşim merkezlerinde vefat eden insanları defnedecek birer umumi kabristan bulunduğu gibi, aynı yerleşim merkezinin eşraf ve ileri gelenlerinin yani yerel köklü aile bireylerinin, dinî veya eğitim liderlerinin gömüldükleri camilerin, türbe ve tekkelerin hemen yanındaki arsalar, o sosyal kurumun haziresini[1] meydana getirmiş olduğu bilinen bir gerçektir. Câmi hazirelerine defnedilen o beldenin ileri gelenlerinin genelde ekonomik durumlarının iyi olması sebebiyle, mezarlarına Türk taş

* Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Emekli Öğretim Üyesi.

** Bu çalışma 2005 yılında yapılan Balıkesir Sempozyumunda tebliğ olarak sunulmuştur. Belediyece basılan kitapta yalnızca tebliğin metin kısmı verilmiş, maalesef önemli olan kitâbelerin fotoğrafları her nedense basılmamıştır.

[1] Hazire; cami, tekke ve türbe bahçeleri yanında cenaze defnedilen küçük mezarlık olup, etrafı duvarlarla çevrilerek korunmuştur. M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I, İstanbul 1946, s. 794. Bu hazire üzerinde uzun süre titizlikle çalışıp, resimlerini çektik ve planını çizdik.

oyma-süsleme ve yazı (hat) sanatının şaheserleri olarak kabul edilen şâhide veya yazılı mezar kitâbeleri dikilmiştir. Belli bir süre geçtikten sonra hazırlanan baş taşı (şahide), ayak taşı ve bazen de pehle[2] taşları bir kabrin temel unsurlarını teşkil etmektedir.

1989 yılında Balıkesir'deki çalışmalarımızda özellikle Osmanlı dönemi mezar kitâbeleri üzerinde geniş çaplı araştırma yapmıştık. 1990 yılında Ankara'da XII. Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumunda sunduğum "*Balıkesir-Şeyh Lütfullah Cami Haziresi Kitâbeleri*" başlıklı tebliğimden sonra 1992'de yaptığımız çalışmalarımızı yine Ankara'da XIV. Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumunda "*Zağnos Paşa Cami Haziresi Kitâbeleri*" adı altında sunduk. Bununla birlikte, daha sonraki yıllarda Balıkesir kitâbeleri ile ilgili olarak Muharrem Eren ve Abdülmecit Mutaf tarafından, bilimsel olmamakla beraber, çalışmalar yapılmış ve yayınlanmıştır[3].

Balıkesir'de bulunan eski harfle yazılmış (Osmanlıca) çok sayıda mezar kitâbesinin varlığından dolayı bu konu birinci sırayı alır. İkinci olarak, Balıkesir'de bulunan Cami kitâbelerini zikretmek gerekir. Üçüncü olarak çeşme kitâbeleri ve son olarak da bina, okul gibi münferid kitâbeleri göz önüne almak lazımdır. Biz bu tebliğimizde yukarıdaki sıralamayı takip ederek önemli bazı örnekler vermekle yetineceğiz. Daha önce yaptığımız ayrıntılı çalışmalar neticesinde elde ettiğimiz kitâbeleri, varsa yenilerini de ekleyerek, "Balıkesir Kitâbeleri" başlığı altında geniş kapsamlı bir eser olarak yayınlamayı düşünüyoruz.

Daha önce İzmir, Tire ve daha sonra Balıkesir'de cami hazirelerinde bulunan mezar kitâbeleri üzerinde yaptığımız ve yayınladığımız çalışmalarda[4] baş taşı kitâbelerindeki eski harfli yazıların genellikle sülüs tarzında yazılmış olduğu, erkek şahidelerinde yatanın mesleğini ve sosyal durumunu gösteren serpuş taşıdıklarını, değişik biçimlerde, genelde mermerden yapılan kadın baş taşlarının ise daha zarif, oyma-işlemeli ve motiflerle süslenmiş olduğunu gözlemledik. Özellikle erkek veya kadın mezarlarının baş taşı kitâbeleri hazırlanırken, kitâbe metinleri bir hattat tarafından yazılır sonra da onun uygun göreceği bir mermer ustası bu satırları beyaz mermere ya kabartma ya da oyma şeklinde işlerdi. Bir kitâbenin yazı ve süslemelerinin ahenk içinde veya güzel olması hattat ve taş ustasının uyumlu işbirliğine bağlıydı[5].

Anadolu'nun hemen her eski yerleşim merkezinde bulunan camiler yapı olarak sanat tarihçilerinin çalışmalarına konu olurken, bu cami hazirelerinin bazılarında bulunan ve yazılı kültür mirasımızın bir kısmını teşkil eden bu sanatkârane yapılmış mezar şahidelerinin yeterince ve gereği gibi, geniş boyutlu olarak incelenip ortaya konulmadıkları da bir hakikattir. Anadolu'nun diğer şehirlerinde olduğu gibi Batı Anadolu'nun tarihi ve şirin bir beldesi olan Balıkesir'de de birkaç cami haziresi, içindeki mezar baş ve ayak taşlarıyla birlikte zamanımıza kadar gelme başarısını göstermişlerdir. Memnuniyet verici bu durumu doğal olarak kendi atalarına ve onlara ait kültür mirasına sahip çıkan ve koruyan Balıkesir halkına borçlu olduğumuzu belirtmeliyiz.

Batı Anadolu'ya ait Türk taş oyma ve hat sanatının küçük fakat müstesna örneklerinin bulunduğu Zağnos Paşa Camii Haziresi ve Şeyh Lütfullah Camii Haziresi, Balıkesir'de şimdiye kadar üzerinde bilimsel bir çalışma yapılmamış kültür ve sanat hazinelerimizdendir. Böylesine değerli ancak yeterli ilgi gösterilmeyen bu iki hazire üzerinde çalışma yapmak istedik ve çalışmalarımızı tamamladık.

---

[2] Sanduka biçimindeki mezarın yan taşlarına verilen isimdir. Mezar üzerine yerleştirilen taşlar hacminde ve kapak taşından daha geniş yassı ve kalın taşlara da bu ad verilir. Farsça "Pehlu" yani yan kelimesinin bozulmuş şeklidir. M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I, İstanbul 1953, s. 765-66.

[3] Muharrem Eren, Zağnos Paşa, İlaveli Baskı, Balıkesir 1994; Abdülmecit Mutaf tarafından yapılan ve yayınlanan, Tarihi Eserleriyle Balıkesir, (3. Baskı) isimli kitabın basım yeri ve tarihi belirtilmemiştir.

[4] Bkz. "İzmir-Yağhanelerdeki Bektaşi Mezar Kitâbeleri (XIX. ve XX. yüzyıl)", IV. Araştırma SonuçlarıToplantısı, Ankara Başbakanlık Basımevi, Ankara 1987, s. 1-37; "İzmir-Hacı Mahmud Camii Haziresi Mezar Kitâbeleri (XVIII. ve XIX. Yüzyıl), V. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara Başbakanlık Basımevi, Ankara 1988, s. 11-42; "İzmir-Ali Ağa Camii Haziresi Mezar Kitâbeleri (XVIII. ve XX. Yüzyıl), VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara Başbakanlık Basımevi, Ankara 1989, s. 19-33; "Balıkesir-Şeyh Lütfullah Camii Haziresi Mezar Kitâbeleri (XVIII.-XX. Yüzyıl), VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991, s. 457-474.

[5] Uğur Derman, "Mezar Kitâbelerinde Yazı Sanatımız", TTDK Belleteni, 49/328, s. 36-47. Yazar, mezar kitâbelerinin yazıları ve içeriği hakkında bilgi vermesi yanında baş taşlarının hazırlanışındaki hattat-taşçı işbirliğini örnekleriyle açıklar.

Burada ilk olarak Zağnos Paşa haziresinden söz edeceğiz. Bu hazireye adını veren ve içinde sekiz köşe planlı türbe de bulunan Zağnos Mehmed Paşa Camii Haziresinin, büyük bir ihtimalle Caminin yapılış tarihi olan 1461'de düzenlendiği kabul edilebilir[6].

Hazirenin Genel Durumu:

Paşa Camii'nin Güney-Doğusunda (Kıble) bulunan hazirede Balıkesir'in ileri gelen aileleri ve şahsiyetleri gömülüdür. Hazire zeminleri farklı iki bölümden oluşmaktadır. Zağnos Paşa Türbesinin Batı yönündeki üst zeminde bulunan ana hazire daha geniştir. Türbenin bulunduğu alt giriş zeminine caddeden yedi merdivenle çıkılır. Buradan, türbenin arka kısmından batı yönünde üst kısımdaki ana hazire bölümüne beş merdivenle çıkılır. Hazirenin türbe ile hemzemin olan küçük bölümünde dokuz adet mezar yapılmış ve her birine daha önce üst hazirede gayri muntazam bir şekilde bulunan baş taşları yani kitâbeli şâhideler konularak yeni bir düzenleme yapılmıştır[7].

Hazireye ve burada bulunan mezar şâhideleri ve ayak taşlarına bakıldığında, yıllardır süregelen ilgisizliği ve özellikle bakımsızlığı hemen görmek mümkündür. Batı Anadolu'da gördüğümüz hazirelerde ve tarihi kabristanlardaki bu tarifi güç olan durumu yadırgamadık. Diğer hazirelere kıyasla Zağnos Paşa haziresi biraz daha iyi durumda olmakla birlikte, Batı ülkelerindeki kabristanlarla düzenleme ve temizlik bakımından kıyaslamak mümkün değildir. Tarihimize ve kültür varlıklarımıza ülkemizde gösterilen ilgisizliğin ilk safhasını lâkaytlık, bilgisizlik ve tahripçilik, ikincisini ise bu konuda çalışanlara çıkarılan engeller ve bilgisizlikten kaynaklanan vurdumduymazlık ve eğitimsizliğin teşkil ettiği ortadadır.

Her şeyden önce Balıkesir'in meşhur Paşa Camii önündeki bu paha biçilmez değerde ve kayboldukları takdirde yerine konulması hemen imkânsız olan tarihi kitâbelerle dolu olan bu hazirenin en kısa zamanda ilgililerce ele alınıp temizlenmesi ve toprak altında kaldığını tahmin ettiğimiz kitâbe ve kabartma bezemeli ayak taşlarının ortaya çıkarılması ve hazireye bir düzen verilerek taşların elden geçirilip alt kısımdaki düzenlemeye benzer bir hale getirilmesi acilen gereklidir. Ayrıca, şehrin çeşitli yerlerinde tespit ettiğimiz, tabiatın ve insanların insaflarına terk edilmiş bir şekilde sahipsiz duran değerli mezar kitâbelerinin toplanarak bu hazireye getirilip koruma altına alınmasının da çok yerinde ve doğru bir girişim olacağından hiç şüphe yoktur. Geçen yıllarda sahipsiz olan bu hazireden Ege Bölgesi'nde eşine rastlamadığımız kabartma-süslemeli bir ayak taşı çalınmıştı. Balıkesirlilerin gözleri önündeki bu paha biçilmez kültür değerleriyle dolu olan Zağnos Paşa Haziresi layık olduğu değerli yeri, şehir ve ilgililerin yardım ve himmetleriyle bulacağı kesindir. Hazirede bulunan Osmanlı dönemi taş işleme ve bezeme sanatına ait şâhideleri onarmak, korumak ve geleceğe iyi bir şekilde bırakmak, yalnız bizim için değil gelecek nesiller için de gerekli olduğu kanaatindeyiz.

Hazirede mermerden yapılmış yaklaşık 54 kitâbe ve biraz da süslemeli ayaktaşı olup, bunların 30'u erkek 24'ü kadın şâhideleridir. Hazirenin bulunduğu yer sık ağaçlarla örtülü ve iç kısmında hemen her an koyu gölge olduğu için, kitâbelerin tebeşirlenmesi iyi yapıldığı halde, bazı şahidelerin fotoğrafları net çıkmamış bunların fotoğrafları tekrar tekrar çekilmiştir. Bu kitâbelerden kabartma yazısı yıpranmış ve okunması hemen imkânsız hale gelmiş olan biri dışında hepsinin metnini çözmüş bulunmaktayız. Bu toplantıda sadece dikkate değer olan bazı kitâbeleri sunmakla yetineceğiz.

Hazireye adını veren Şeyh Lütfullah Camisi'nin kitâbesi olmaması sebebiyle binanın kesin yapılış tarihini tespit edememekle birlikte, bu caminin 1900 yılında tamir edildiğini öğrendik. Balıkesir şehrinin ileri gelen aile ve şahsiyetlerinin defnedildiği genişçe bir alana sahip olan cami haziresinde, otuz küsur kadar iyice durumda olan mezar kitâbelerinin on yedisi erkek, on beşi de kadın şâhidesi olduğunu tespit edebildik. Sayısının daha da fazla olduğunu tahmin ettiğimiz kitâbelerin muhtemelen kırılmış, yok olmuş veya kaldırılarak varlıklarına son verildiği ortadadır.

---

[6] Paşa Camii 1461'de yaptırılmış sonra 17 Ocak 1897 (1313)'de yıkılmış, 1904 yılında restore edilmiştir. Şimdiki haliyle binaya o zamandan beri esaslı bir değişiklik yapılmamıştır. Muharrem Eren, Zağnos Paşa, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı, Balıkesir 1994, s. 127–147.

[7] Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 10.02.1990 tarih ve 930 sayılı kararı alınarak bu mezar taşlarının hazirenin yan bölümüne konulması kesinleşmiştir. Aynı yıl içinde Araştırmacı-Yazar Muharrem Eren'in gözetimi altında karar uygulanmıştır. M. Eren, a.g.e., s. 164-168.

Bakımsızlık ve özellikle ilgisizlikten harap bir görünüm arz eden haziredeki kitâbelerin düzensiz bir biçimde dağılmış olduğunu gözledik. Bu hazirede bulduğumuz en eski kitâbe 1713 tarihini taşımakta olup en yeni tarihlisi ise 1924 yılına ait olanıdır. Şeyh Lütfullah Camii haziresinde bulunan kitâbelerin tümünü okuyup, hazirenin gerçek ölçülerine uygun konum krokisini de çizmiş ve bu çalışmanın sonunda sunmaktayız[8].

Türk-İslâm kültürünün beşiği olan Anadolu'nun yalnız şehirlerinde değil, köylere kadar inen küçük çaptaki yerleşim birimlerinde de cami hazireleri vardır. Mahalli çalışmaların son zamanlarda önem kazanmasıyla, kaynak malzemeleri durumunda olan bu tür kitâbeler üzerinde çalışmalar yapmanın bir zorunluluk haline geldiği göz ardı edemeyeceğimiz bir gerçektir. Ayrıca, 1988 yılında, Kültür ve Turizm Bakanlığımızın konuya eğilip ülke çapında bütün tarihi Türk-İslâm kabristanlarının ve ören yerlerinin tespit edilmesi için yayınlanan genelge çerçevesindeki çalışmaların da çok yararlı sonuçlar verdiğini burada büyük bir sevinçle belirtmeliyiz. İlgili Bakanlığın bu yerinde girişiminin çok olumlu sonuçlar vereceğini ve semeresinin kısa zamanda alınacağını ümit ederiz. Ancak müzelerin bünyesinde Osmanlı epigrafisine vâkıf uzmanların yok denecek kadar az olması sebebiyle kesin sonuç elde edilmesi hemen imkânsız gibi görünmektedir.

Hazirenin içindeki çam ağaçlarının buraya ayrı bir güzellik verdiğini ve burasının nefis bir kabristan olduğunu belirtmeliyiz. Ancak, Balıkesirlilerin "*ahmed'i refik*" adını verdikleri geniş yapraklı ağaçların mezar taşlarına büyük zararlar verdiğini ve bunların her sene temizlenmesi gerektiğini de kaydetmeliyiz. Yazıları silinmiş olan kitâbelerin dışındaki kitâbelerin hepsini okumakla birlikte burada sadece bazı dikkat çekici kitâbeleri vermekle yetineceğiz.

Balıkesir gibi, tarihi eskiçağlara kadar gerilere giden bir yerleşim merkezinde, XIV. yüzyıldan beridir Türk nüfusunun yaşadığı bilinmektedir. Şehirde Karesioğulları döneminden kalma fazla bir eser bulunmamakla birlikte, Osmanlı dönemine ait eserler az da olsa mevcuttur. Bu şehirde doğmuş ve yetişmiş bir bilim adamı olarak, Osmanlı döneminden kalma Türk-İslam eserlerinin bulunduğu ve şimdiye kadar bir iki araştırmacının ilgilendiği hazirelerdeki mezar kitâbelerini, diğer bina, çeşme yazıtlarını incelemenin gecikmiş de olsa gerekli olduğu kanaatindeyiz.

Bir yerleşim merkezi ve çevresindeki tarihi doku gün geçtikçe artan modernleşme nedeniyle bozulmakta hatta yok olmaktadır. Tüm medeni dünya, gelişirken kendi atalarından kalan tarihi dokuyu ve somut kültürel değerlerini korumanın gereğine inanmış ve şehir planlarını ona göre düzenlemişlerdir. Ancak bunun uygulamasını ülkemizde pek az görmekteyiz. Muasır medeniyet seviyesine ulaşmak, kendi öz tarihi ve kültürel değerlerini yok etmek değildir. Şehri inşa edip eserlerle zenginleştiren eski kuşaklar hakkında sıhhatli bilgi sahibi olmak, büyük ölçüde onların bıraktıklarını korumakla mümkündür. Camiler, binalar, çeşmeler ve mezarlardaki kitâbeler çağlar boyu o kuşaklar hakkında bilgi edinmemiz açısından birinci derecede önemlidir. İlgili kitâbeler geçmiş neslimiz hakkında bize en doğru ve somut bilgi veren önemli bilgi kaynakları mahiyetindedir. Hatta bu eserler ve kitâbeler onların yaşadıkları toprakların birer tapu senedi hüviyetindedirler. Onların sanat ve estetik zevklerini bize yansıtırlar. Aynı zamanda mezar kitâbeleri geçmiş nesillerin şecereleri hakkında bize bilgi veren en önemli yazılı belgelerdir.

Balıkesir'de bulunan ve kültür hazineleri durumunda olan eserlerdeki kitâbelerin incelenip, bilimsel yöntemlerle doğru olarak ortaya konulmasının öneminin bir kat daha arttığı, çarpık modernleşmeye karşı onları korumanın zorunluluğu çok açık ve ortadadır. Bunun, geçmişte yapılmış olan tüm hatalara rağmen, gelecek kuşaklara karşı olan sorumluluk hiç şüphesiz, önce şehrin yetkili kurumlarına ve biz tarih bilim adamlarına aittir. Biz kendi adımıza bu sorumluluğu kısmen de olsa yerine getirdiğimiz kanaatindeyiz.

[8] Cami haziresinin planı Balıkesir Belediyesi Fen İşleri'nden temin edip tekrar çizilmiştir.

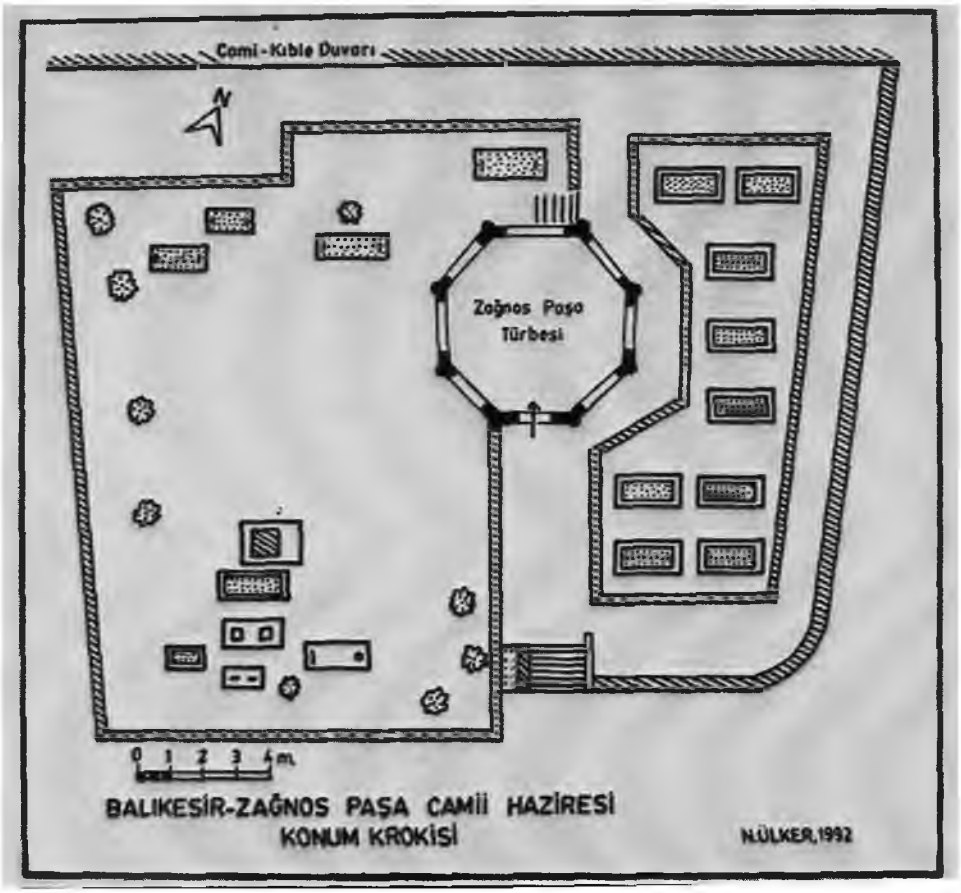

HAZİRENİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Zağnos Paşa Türbesi

Fatih Sultan Mehmed Han Hazretlerinin Damadı Gazi Zağnos Mehmed Paşa'nın Türbe-i Şerifidir H. 865 / M. 1460/61 - H. 1329 / M. 1911 de kitâbe yazılmıştır

Sinan Paşa

- **Merhum**
- **Sinan Paşa**
- **Cennet ide**
- **Rahmet ide**
- **Fâtiha Fî**
- **Sene 1079 (1668-1669)**

Ayşe Bint-i Sinan Paşa

Azm edüb gitti Ayşe Hanım

Bint-i Sinan Paşa dünyadan

Diler ziyareti, makamı olsun Cinân-ı Adn'da

Fazl-ı cûdiyle gârık idüb cennete

İder mutlaka Cennet-i Adn'e

Kimseye bâki değildir dâr-ı dünya

Ecrini versin Cenâb-ı Rabb-ı Sübhân

Sene Şa'ban 1104

(7 Nisan-5 Mayıs 1693)

İsmâil

Eğer sorarsan işbu
Mezarı buydu Annesinin
Gülizarı yirmi beş
Yaşında terk etti cihânı
Buna da kıldı dünyayı fâni
Merhûm İsmâil mâh-ı
Rebiyu'l-ulânın yirmi
Birinci çeharşembe günü
(Vefat) Etmiştir
Sene 1111
(21 R. Evvel 1111 / 16.09.1699-Çarşamba)

Müftü-zâde Ahmet Efendi

Hüve'l-Hayyü'l-Bâkî
Kabza-i hükmünde de olsa bu iklîm-i cihân
Müfti-zâde Zağralı Ahmed Efendi görmeden
Ömrünün devr-i kemâlin oldu ukbâya revân
Kıl ânı Yâ Rab bi-hakk-ı şâfi' rûz-ı cezâ
Feyz-i gufrânınla bâğ-ı hûriyânda kâmrân
Noktalandı dâne-i eşkimle târih-i vefât
Ahmed'e ola ilâhi ravza-ı cennet mekân
El-merhûm Eski Zağralı Müftü-zâde Ahmed Efendi
Rûhiyçün el-Fâtiha
Sene H. 1213 (15 Haziran 1798–4 Haziran 1799)

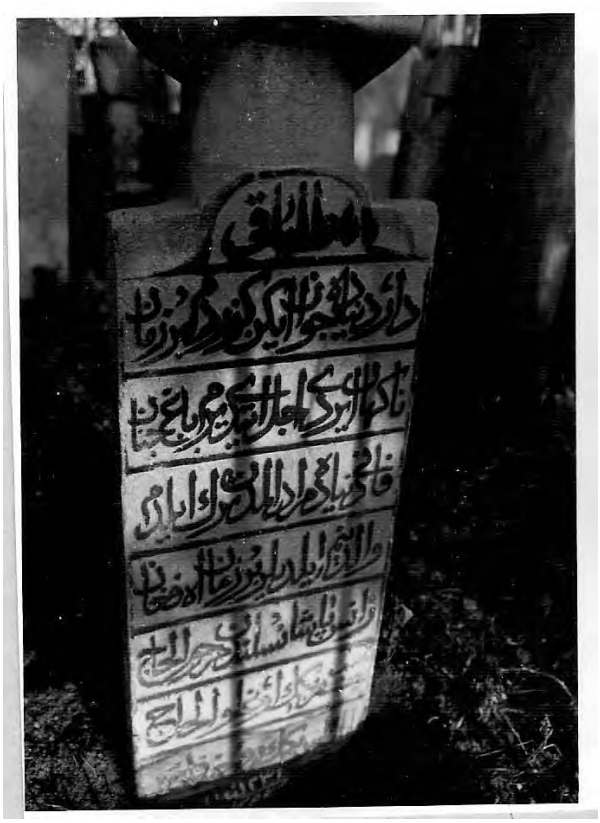

Cafer Bey oğlu İlyas Bey

Hüve'l-Bâkî

Dâr-ı dünyâda civân iken gezerdim bir zaman

Nâgehân erdi ecel itti yerim bâğ-ı cinân

Fâni dünyâda murâd almadan terk eyledim

Vâlideynim eylediler bir zaman âh-ı figân

Zağnos Paşa neslinden merhûm el-hâc

Câfer Beyin oğlu el-Hâc İlyas Bey'in ruhuna Fâtiha

Sene Gurre-i Rebiyü'l-âhir 1231

(31 Ocak 1816)

Ragıp Paşa eşi Nazende Hanım

Hüve'l-Bâkî

Nâzenînim meskenidir bu mezâr

Eyledi nâzik tenim oldu hâk-le

Yeksan fark atan takdir bu imiş tâ ezelden

Bilmedin hasretâ fâni cihânda ömür sürmedim

Sâbıkâ Halebü'ş-Şehbâ Vâlisi

Devletlü Râgıb Paşa Efendimizin

Halilesi merhûme Nâzende Hanımın

Rûhiyçün Fâtiha Sene 1237

15 Rebiyü'l-evvel

(10 Aralık 1821)

Cafer Beyin eşi Rabia Kadın

Bugün va'dem tamam oldu erişince emr-i Rabbânî

Ki teslim eyledim Hakk'a bana ihsân olan cânı

Ecel dâmına düşmüşüm yoktur halâsına çâre

Refîk eyle bana yâ Rab kabrimde hâtim-i Kur'ânı

Cürmümü affet ilâhi sen nasîb et hûri gılmânı

Zâim Mustafa Ağa'nın kerîmesi

Cafer Beyin halîlesi merhûme

Ve mağfûrlehâ Râbia kadın

Rûhiyçün el-Fâtiha

- **Sene 1241 fî 12 Receb**

  (20 Şubat 1826)

Bnb. Mustafa Ağanın eşi Saibe Molla Hanım

Hüve'l-Bâkî

Bakıp geçme ricâm budur ey Muhammed Ümmeti

Ölünün diriden heman bir Fâtihadır minneti

Kabrimi ziyâret eden ey Resûlün ümmeti

Bize Fâtiha ihsân eden bulur cenneti

Binbaşı Mustafa Ağanın zevcesi merhûme

Saibe Molla Hanımın ruhiyçün Fâtiha

Sene 1253

Fî 5 Cemâziye'l-ahir (6 Eylül 1837)

Mehmed Said Galip Paşa

Hüve'l-Gafûr

Âsaf-ı efhem âdil-i muhibb-i ehlullâh

Âgâh-ı dil Sadr-ı esbak

Eflatun revnak cennetmekân

Behişt aşiyân merhûm

Ve mağfûr es-Seyyid Mehmed Said

Galib Paşa hazretlerinin

Mübârek rûh-ı şerifleriyçün

Rızaenlillâh el-Fâtiha

Tarih-i irtihâli 1245/1829-30 Ve vaz'-ı senk 1266 (1849/50)

Ketebehu es-Seyyid Mâlik

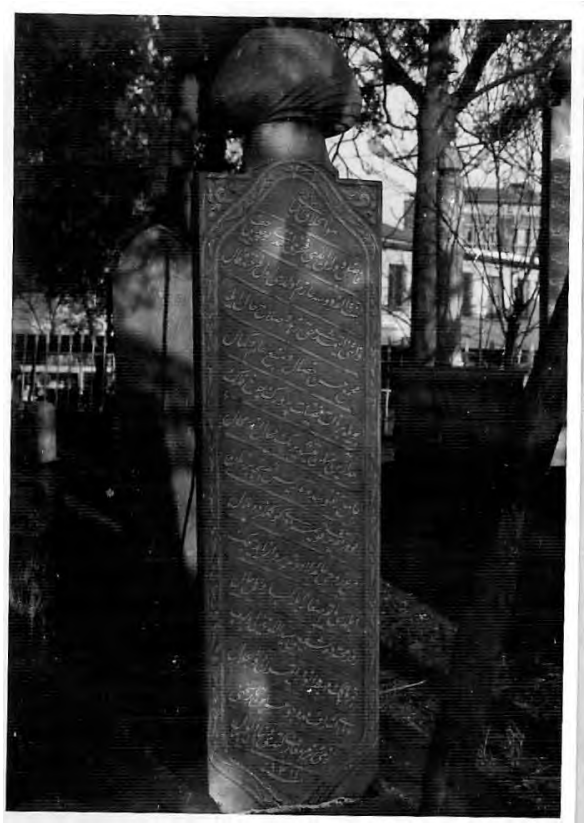

Müderris Fahri Efendi

Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî

Fâzıl-ı devrân idi Fahri Efendi göçdü hayf

Cennet-i Firdevs'e 'âzım oldu ol ferhunde-fâl

Zâtını etmişti Hakk zühdü selâh-ı hâl ile

Mecmu'-ı hüsn-i hisâl ve menbâ'-ı 'ilm ve kemâl

Böyle bir zât-ı fazîlet-perverin çark-ı felek

Ba'd ez-in mislin yetiştirmek muhâl-ender-muhâl

Câmi'-i Zağnos'da tedris edince bir zaman

Gevher takrîri koymazdı gönüllerde melâl

Mürg-i ruhu âlem-i lâhuta pervâz edicek

Eyledi mâtem sigâr ile kibâr ü ehl-i hâl

Rûz-ı mahşerde şefi'-i Seyyidü'l-kevneyn olub

Kabr-ı pâkın mahbat-ı envar etsün zülcelâl

Söyledi eşrâf-ı belde cevherin târihini

Fahri-yi bezm-i maârif gitti dünyâdan bu sâl

- **Sene 1301(1883/84)**

Saframbolu'lu Hacı Mehmed Hamdi Bey
Hüve'l-Bâkî
Balıkesirî Nâib-i
Şer'isi Muhammed Zühdü
Efendinin kâim-i pederi
Zağfiranborlu kazâsının
Bolak karyesi eşrâfından
El-Hâc Mehmed Hamdi
Efendinin rûhiyçün Fâtiha
Sene 1301 Fî 8 Rebiyü'l-evvel Yevmi'l isneyn
(6 Ocak 1884-Pazar)

Redif Bnb. Mustafa Efendi kızı
Lütfiye Hanım

Âh Mine'l-Mevt
Dâr-ı dünyâda civânken gezerdim bir zamân
Nâgehân erdi ecel etti bâğ-ı cinân
Fâni dünyâda murâd almadan terk eyledim
Vâlideynim eylesinler bir zaman âh u figân
Balıkesir Redîf-i Tâlî Taburu Binbaşısı
Mustafa Efendinin kerîmesi genç iken vefât
Eden Lütfiye Hanımın rûhuna Fâtiha
Fî sene 1301 Ramazan 15
(8 Temmuz 1884-Salı)

Raşit Efendi Kızı Sıdıka Hanım

Hüve

Gülşen-i ‘âlemin bir goncası idim derîğ

Gülmeden açılmadan bâd-ı hazân irdi sona

Rûhum uçdu kuş gibi ukbâya mâh-ı Şa‘bânda

Cennet-i ‘Alâda hûriler ile oldum âşinâ

Hak-ı gufrân içre yatdıkça vermeye cemîl

Vâlidemle vâlidim Râşid Efendi yâ Rabbenâ

Eşkeriz hicrân olub târih-i fevtim yazdılar

Vah Sıddıka Hanım oldu vâsıl savb-ı bekâ

Sene 1308 fî 11 Şa‘ban Yevm-i Pazar (22 Mart 1891-Pazar)

Çerkez ümerasından Berzük Taşkoklarından Elbüs Bey soyundan Paruk Hanım’ın kızı ve Karesi Fırka Kumandanı Ferik Ömer Neşed Paşa’nın eşi
Fatma Navekmisal Hanım

***** Ege bölgesinde eşine rastlanmayan bu nadide ayak taşı çalınmış olup, Interpol tarafından aranmaktadır (2008).

Fatma Navekmisal Hanım

- **Hüve'l-Hallâkü'l-Bâkî**
- **Hâkân-ı merhûm cennet-mekân**
- **El-Gâzi Abdülaziz Hân Hazretlerinin**
- **Hazînedârı Çerkez ümerâsından Berzek Taşkoklarından Elbüs Bey'in**
- **Sülbünden ve vinc-i çemen ? mücerred kullarından**
- **Paruk Hanım'ın kerîmesi ve Karesi Fırkası**
- **Kumandan Ferik sa'adetlü Ömer Neşet Paşa**
- **Hazretlerinin halîle-i muhteremeleri merhûme**
- **Fatma Nâvekmisâl Hanım'ın rûhuna el-Fâtiha**
- **Sene 1310 Receb 27 Sene 1308 (14 Şubat 1893-Salı)**

Keklik-zâde Hacı İsmail Efendi

Âh mine'l-mevt
Hacı İsmail Efendi yani Keklik-zâde kim
İrci' fermânına kıldı fedâ-yı nakd-ı cân
Çeşm-i kalbî pertev-i ihlâsla bîdâr idi
Sînesinde varidi aşk-ı hakîkat bî-gümân
Câmi-i Zağnos'a hüsn-i hiddetten şâd idi
Rûh-ı benîsi ile kalb-i diyânet-perverân
Söyle hasbi noktalı târih-i fevtin hüzünle
"*Etti gülzâr riza-ı Hacı İsmâil mekân*"
Sene 1320 (1902/3)

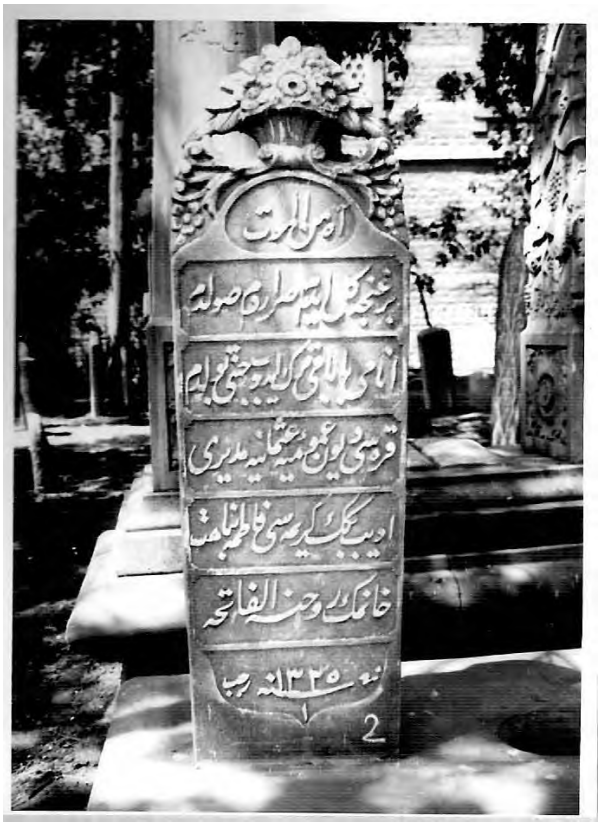

Edip Bey'in Kerimesi Fatma Nebahat Hanım

Âh mine'l-mevt

Bir gonca gül idim sarardım soldum

Anamı babamı terk edüb cenneti buldum

Karesi Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye Müdürü

Edib Bey'in kerîmesi Fatma Nebâhat

Hanım'ın rûhuna el-Fâtiha

Sene 1325 Fî Receb 1

(10 Ağustos 1907)

Komutan Necati Bey'in Anıt Mezarı

Komutan Necati Bey'in Kitâbesi

Kumandanken Gönen'de bu necâbet-mend Necâti Bey

Şaki Kâzımı ta'kibde şehiden irtihâl etti

Hayâtı muntafî oldu fakat hürmetle ehl-i Hak

Mübârek nâmına zîb-i lisân ibtihâl etti

1333 (1914/15)

Kapıcı Başı Pertev Hakkı Bey

Hüve'l-Hallâkü'l-Bâkî

Hakkı Bey hazret kim ser-bevvâbîn

Nice dem oldu vezâretle eflâtun-nihâd

İstikâmetle Balıkesir'e muhassıl iken ah

Göçtü cennette vire câh-ı âlâ Rabb-ı 'ibâd

Etti öz can fedâ sevk-i mahremle hemân

Cümle ehibbâ ide mâtem ile kıldı feryâd

İbret al itme eyleme câhına zinhâr feleğin

Seni de bir gün ider zîr-i zîr ol cellâd

Oku bin fâtihâ yaz mevtine pertev târih

Hakkı Bey vasl-ı hak oldu kıla Hak ruhuna şâd

- **1258 (1842/43)**

ŞEYH LÜTFULLAH CÂMİİ HAZİRESİ KİTÂBELERİ

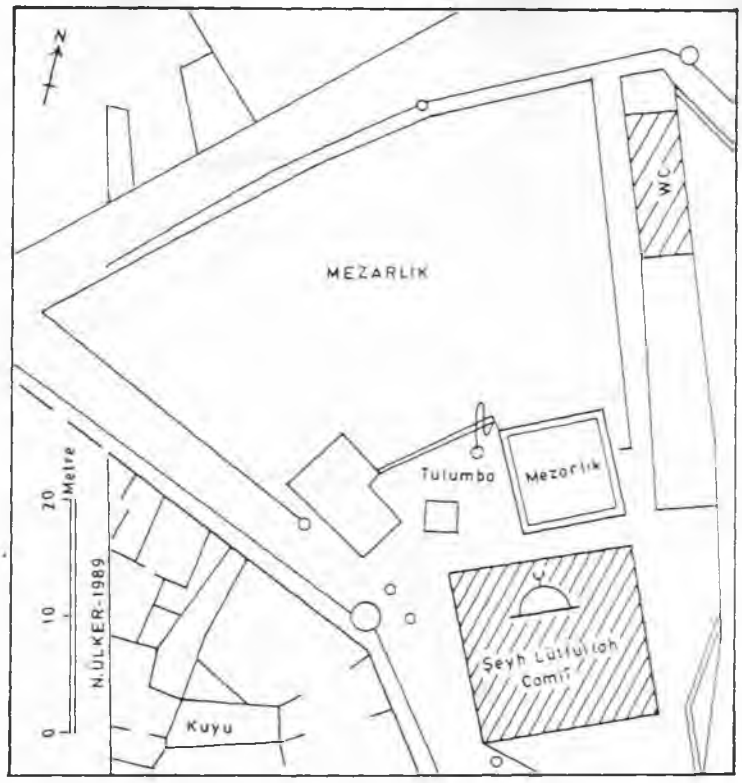

Şeyh Lütfullah Camii Haziresi (Balıkesir)

Plan: 1

Şeyh Lütfullah Câmii Haziresi Genel Görünüm

Hüseyin Efendi Oğlu Küçük Abdurrahman

Âh mine'l-mevt

Okuya bir Fâtiha rahmeten li'l-âlemin

Durağı cennet ola fî makâm-ı emîn

Merhûm ve mağfûr Hüseyin Efendi

Oğlu Küccük Abdurrahman

Rûhuna Fâtiha

Sene 1196 (1781/82)

Alemdar-zâde Ali Ağa'nın Eşi Fadime Kadın

Huve'l-Bâkî

Ziyâretten murâd olan du'âdır

Bugün bana ise yarın sanadır

Merhûm Sinan Bey-zâde Emin Ağa'nın

Kerîmesi ve Alemdâr-zâde Ali Ağa'nın zevcesi

Merhûme ve mağfûre Fadime Kadın

Rûhiyçün Fâtiha Sene 1212

Fî 5 Rebiyülevvel

(28 Ağustos 1797-Pazartesi)

Müderris Osman Efendi'nin oğlu Mehmet Ali Efendi

- **Külli nefsin zâikatü'l mevt**
- **Sümme ileynâ türca'ûn**
- **Beni kıl mağfiret ey Rabbi Yezdân**
- **Be-hakkı arş-ı a'zam nûr-ı Kur'an**
- **Gelüb kabrim ziyâret eden ihvân**
- **İde rûhuma bir Fâtiha ihsân**
- **Müderrisîn-i kirâmdan Osman**
- **Efendi'nin oğlu merhûm el-Hac**
- **Mehmet Ali Efendi'nin**
- **Rûhiyçün el-Fâtiha**
- **Sene 1217 (1802/3)**

Osman Efendi'nin Kayınvâlidesi Râziye Hanım

Âh mine'l-mevt

Turâbım gurbet ilinden ihzâ olunmuş hâme-i takdîr

Bu gûna eylemiş takrîr buna kâr eylemez tedbîr

Sadâ-ı ircî' geldikde el mevt-i tuhfeti'l mü'mîn

Kelâmiyle bi-hamdullâh olanda câ be-câ tebşîr

Kusûrum afv kıl yâ Rab habîbi Mustafâ hakkı

Rızâni ile beni râzı kılub lütfünle et tesrîr

El-merhûmete ve el-mağfurete esbâk Karamusal (?)

Müdiri Osman Efendi'nin kayınvalidesi

Râziyye Hânımın rûhuna Fâtiha

Sene 1294 Şaban (11 Ağustos 1877 – 8 Eylül 1877)

Ahmed Azmi Bey

- **Hüve'l-Hayy Lâyemut**
- **Ey karındaş bir nazâr kıl işte bu sahib-i kabr**
- **Ced be-ced Bosna'da etti hanedânlık çok zaman**
- **Yani Kulun-zade Ahmed Beyefendi şöhreti**
- **Hüsn-i ahlâk ile mevsuf hem muhibb-i handân**
- **Emr-i takdir böyle yazılmış ezelde çare yok**
- **Çend sene bu beldede itti ikamet âlişân**
- **Cümle ihvân Fâtiha ide öyle yâd eylesin**
- **Gark-ı rahmet ide daim Cennet-i Müstean**
- **Dört kitâbtan ettim ihrâc târih-i tamını**
- **"*Olsun Ahmed Azmi Bey'e Cenneti'l-Firdevs mekân*"**
- **Sene 1301 (1883/84)**

Niyazi Bey Eşi Fatmatü'z-Zehra Hanım

- **Men mate gariben fakad mate**
- **Şehiden**
- **Trabzonî el-Hac**
- **Mehmed Paşa kerîmesi**
- **Ve Defter-i Hâkâni**
- **Memuru Niyazi**
- **Bey haremi el-Hacce**
- **Fatmatü'z-Zehra**
- **Ruhuna Fâtiha**
- **Sene (1) 322 fi Şevvâl 24**
- **Sene (1) 320 fi Kânun-ı evvel 18**

  (31 Aralık 1904 – Cumartesi)

Ahmed Efendi'nin Eşi Hesna Hanım

Hüvel-Hayyü'l-Ebedî
Zâirâ bu kabr içinde duhterân
On sekiz yaşında terk-i cân eden Hesnâ Hanım
Mısra'-ı âtiyi aldı hâme-i hâtifden hemân
Nezd-i Hak'da mevkîi pek oldu müstesnâ Hanım
Eşrâfdan Emin Bey-zâde Ahmed
Efendi kerîmesi Hesnâ Hanım
Rûhiyçün el-Fâtiha
Cemâziye'l-ula 18 Sene 1343 (15 Aralık 1924)
Şa'ban 1341
(19 Mart - 16 Nisan 1923)

Dilaver Ağa'nın eşi Hadice Hanım

Âh mine'l-mevt
Mekânım dağlar başı sahraya hacet
Kalmadı içtim ecel şerbetini esmâna hacet kalmadı
Giridli-zâde Mehmed Paşa'nın
Çiftlik Nâzırı Dilâver Ağa'nın
Zevcesi Hatice Hanım ruhuna Fâtiha
Sene 1307 (1889/90)

Hacı İslâm Ağa

Huve'l-Hayyü'l-Bâkî

İstikâmet-i pişever-i Hacı İslâm Ağa 'âkıbet

İrci'i fermânına kıldı fedâ-yı cân ü ser

Çeşm-i kalbî dâim havf-ı ilâhiye bîdâr idi

Hüsn-i ahlâkıyle olmuşdu benâm u mu'teber

Muhit-i envâr da kabri ilâhî haşre dek

Tâir rûhu kenâr-ı kevserî kılsın makarr

Noktalı çıktı kalemden hasbî târih-i vefât

Hûriler Firdevsine İslâm Ağa kıldı sefer

Arnavud eşrâfından el-merhûm ve mağfûr Hacı İslâm

Ağanın rûhiyçün el-Fâtiha

Sene 1330 (1911/12)

CÂMİ KİTÂBELERİ

Kasaplar Câmii Kitâbesi

Ta'âla Allah zehî lütf-ı celîl-i hâlikü'l-yessir / Kılub zümre-i erbâb-ı dîni eyledi tesrîr

Binâsı inkılâb-ı dehrle virân olmuşken / Edildi sâlisen bu tarzda ta'mîr ile tenvîr

Budur merd-i hakîkat âşinâya dehr de elhâk / Eden ahlâfa nâmın zîver-i ser-levhâ takrîr

Delâlet eyleyen lahd-i bekâda olsa da pinhân / Eder bu şânını mâhiyet-i îmânını tefsîr

Olan bu secdegâh-ı akdesin ihyâsına ba'is / Hadîs-i min benî sırrıyla olsun mazharü't-terkîn

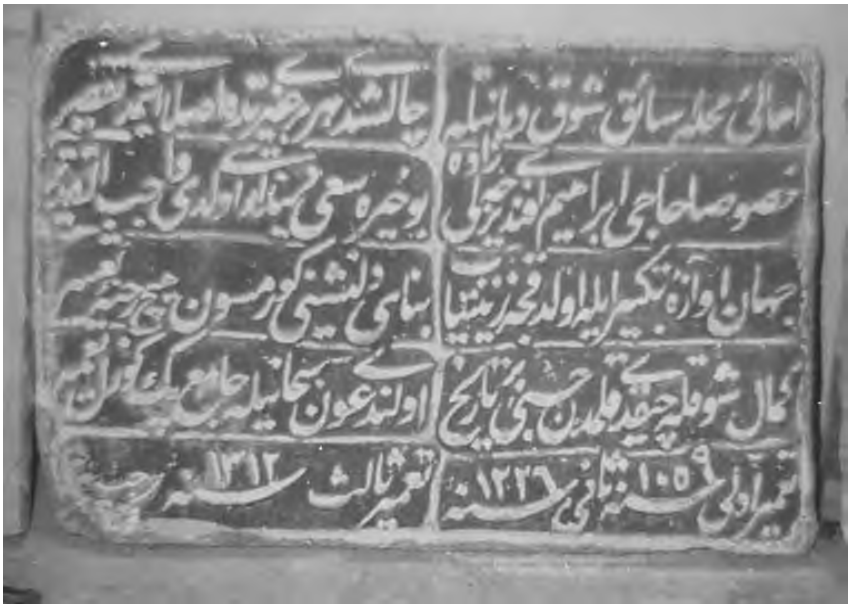

Kasaplar Câmii Kitâbesi

Ahâli-i mahalle sâik şevk-i diyânetle / Çalıştı her biri gayretde aslâ etmedi taksîr
Husûsen Hacı İbrahim Efendi Yırcalı-zâde / Bu hayra sa‘y-ı dindârî oldu vâcibü’t-takdîr
Cihân âvâze-i tekbîr ile oldukça zînet-yâb / Binâ-yı dilnîşini görmesün hiç rahne-i ta‘mîr
Kemâl-i şevkle çıktı kalemden hasbî bir târih / Olundu ‘avn-ı subhâniyle câmi‘ pek güzel ta‘mîr
Ta‘mîr-i evvel sene 1059 (1649) / Sâni sene 1226 (1811) / Ta‘mîr-i sâlis sene 1312 (1894/95) Receb

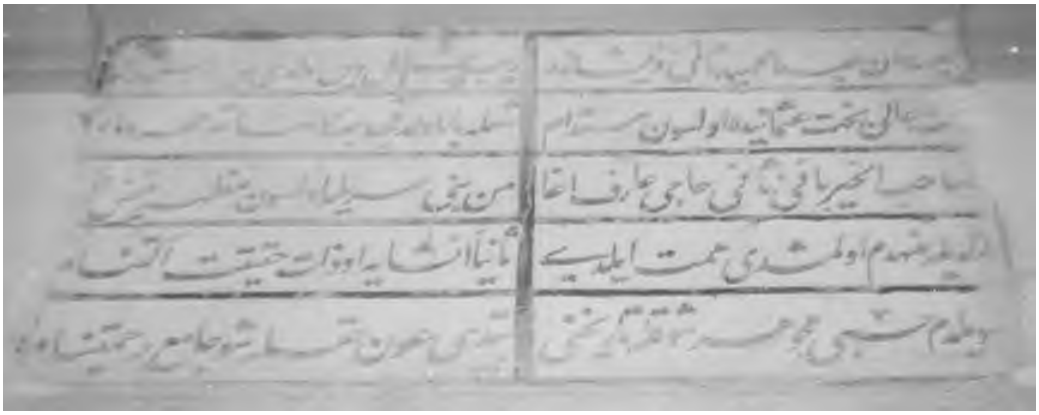

İbrahim Bey Câmii Kitâbesi

‘Ahd-ı hân Abdülhâmid-i Sânî-i zî-şânda / Ziyb Çeşm-i ehl-i dîn oldu bu zîbâ secde-gâh
Taht-ı âlî baht-ı Osmânîde olsun müstedâm / Şu‘le-ber oldukça vech-i kâinâta mihr ü mâh
Sâhibü’l-hayr bâni-i sânî Hacı Ârif Ağa / Men benâ sırrıyla olsun mazhar feyz-i ilahi
Zelzeleyle münhedim olmuşdu himmet eyledi / Sâniyen inşâya o zât hakîkât-iktinâh
Söyledim Hasbî mücevher şevkle târihini / *Bitti ‘Avn-ı Hak’la Şu Cami‘-i Rahmet-penâh*
1217 ? (1802/3)

Hamidiye Câmii Kitâbesi

İş bu Hamidiye Câmi‘-i şerîfi es-Sultan ibnü’s-Sultan el-Gâzi
Abdülhamid Hân-ı Sâni Hazretlerinin taraf-ı hümâyunlarından
Bi-tevfîkihi Te‘âlâ müceddeden inşâ ve ihyâ buyurulmuşdur.
Sene 1326 Şa‘ban 1 (28 Ağustos 1908-Cuma)

Umur Bey Câmii Kitâbesi

İş bu mescid-i şerîf İdâre-i vakfiye
Tarafından müceddeden inşâ edilmişdir.
1341 (1922/23) 1343 (1924/25)

ÇEŞME KİTÂBELERİ

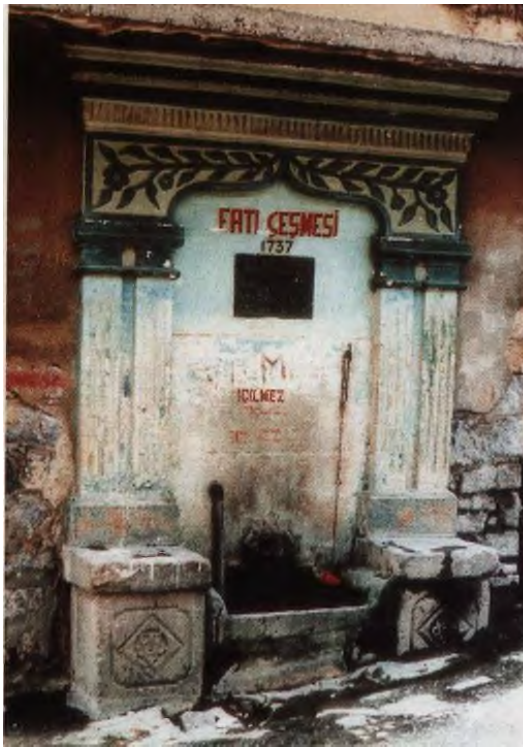

Fatı Çeşmesi (Fatıpınar Çeşmesi) Kitâbesi

Fatı Çeşmesi Kitâbesi

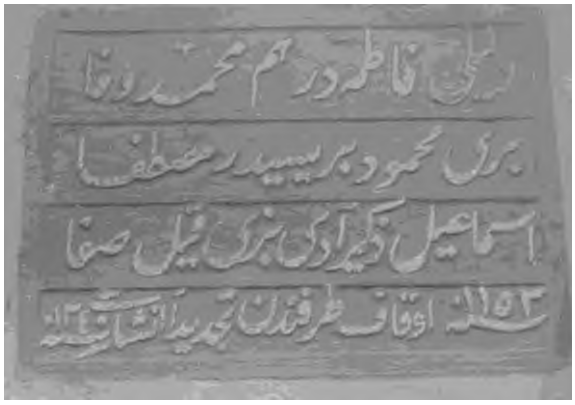

Delîli Fâtmadır hem Muhammed vefâ

Biri Mahmud birisidir Mustafâ

İsmâ‘il zekîr adı bizi kıl safâ

Sene 1153 (1740/41) Evkâf tarafından tecdîden inşâsı sene 1240 (1824/25)

Hacı Mahmud Ağa Çeşmesi

Hacı Mahmud Ağa Çeşmesi Kitâbesi

Sâhibü’l-hayr Hacı Mahmud Ağa

Kıldı bu çeşme’i bu yerde binâ

Hû deyü nûş eyle âb-ı pâkından

Rûh-ı pâkına eyle hayır duâ sene 1170 (1756/57)

Züleyha Hanım Çeşmesi

Çeşme Kitâbesi

Ve Mine'l Mâ-i Külli Şey'in Hayy

Hacı Yahya'nın Kerîmesi Züleyhâ Hanım

İşbu hayrın göğe revnak buldu şimdi bu makâm

Hak Te'âla rahmet etsün cümle hayrât emsâline

İç suyun bir Fâtiha ver rûhuna târih oku

Bin ikiyüz seksen üçde buldu hüsn-i ihtişâm (1866/67)

Sıra Çeşmeler Kitâbesi

Mecma'-ı insan ve hayvânda müesses çeşmeler / Hâce Bâkır İsmâ'il Ağa'nın himmeti

Emr-i inşâsında hidmet eyleyen merdân ile / Her iki bâniye ibzâl eylesün Hakk ni'meti

Teşnegâna müjde olsun kalmadı artık melâl / Bâ kemâl-i âfiyet iç eyle takdîm-i ni'meti

Bu çeşmeler Sındırgılı Hüseyin Efendi mahdûmu / Fuzalâdan İbrâhim Bâkır Efendi ile eşrâfdan

Nikâhcı Oğlu İsmâ'il Ağa'nın vasiyetleri mûcebince / Saharâ-yı vücûd olmuşdur.

12 Rebîyü'l-âhir 1344 (31 Ekim 1925-Cumartesi)

Hacı Hüseyin Ağa Çeşmesi

Çeşme Kitâbesi

Es-Sultân Abdülhamîd Hân-ı Sânî Efendimiz Hazretlerinin

Ahd-i Celîl-i Hilâfet-penâhisinden Merhûm Hacı Hüseyin Ağa

Vakf-ı Şerîfinden iş bu çeşme müceddeden inşâ olunmuştur. Muharrem Sene 1319 (20 Nisan – 18 Mayıs 1901)

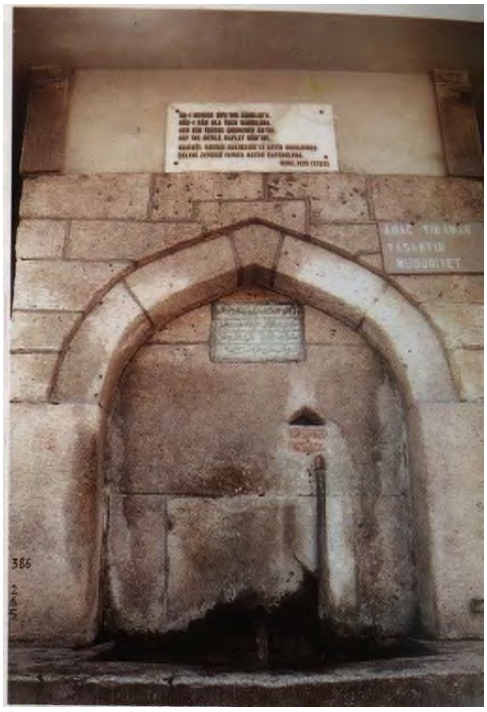

Sülüklü Çeşmesi

Fatma Hatun Çeşmesi Kitâbesi

Âb-ı Kevser-i ‘ayndır âşıklara nûş-ı cân ola içen sâdıklara

Her kim içse çeşmenin âbını def‘ ide Mevlâ gaflet hâbını

Sâhibü’l-hayrat Balıkesrî es-Seyyid Muhammed Çelebi

Zevci Fâtma Hatun gafereleha Sene 1135 (1722/23)

Kurtuluş Çeşmesi

Çeşme Kitâbesi

Balıkesir
Kurtuluş
Çeşmesi
6 Eylül
1338
(6 Eylül 1922)

AYDIN KUŞADASI ADALIZADE MEZARLIĞI MİMARİ TASVİRLİ OSMANLI MEZAR TAŞLARI

Aydın Kuşadası Adalızade Cemetery Ottoman Tombstones with Architectural Depictions

Arş. Gör. Abdül Halim VAROL*

ÖZET

Batılılaşma Dönemi Osmanlı sanatında görülen etkiler sonucunda ortaya çıkan mimari tasvirler dönemin maden, çini, seramik, halı sanatı örneklerinde görüldüğü gibi konumuzu teşkil eden mezar taşlarında da görülmektedir. Adalızade Mezarlığında 32 eserde 44 mimari tasvir tespit edilmiştir. Mimari tasvirler cami, türbe ve köşklerden oluşmaktadır. Farklı cephe ve kompozisyon düzenine sahip tasvirler, tek başlarına veya yapı grupları olarak bir arada işlenmiştir. Mimari tasvirler genellikle dönemin bitkisel süsleme anlayışını yansıtan motiflerle desteklendiği gibi tek başlarına da işlenmişlerdir. Bu çalışmayla, Aydın Kuşadası Adalızade Mezarlığında bulunan mimari tasvirli mezar taşları, çizimleri, fotoğrafları, ölçüleri, kitabe transkripsiyonları ve kompozisyon özellikleriyle incelenerek, eserlerin Türk Plastik Sanatları ve Osmanlı Mezar Taşları içerisindeki önemi ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Mimari tasvir, Aydın Kuşadası, Osmanlı mezar taşları, Adalızade Mezarlığı*

ABSTRACT

The architectural depictions that emerged as a result of the influences seen in the Ottoman art in the Westernization Period are also seen in the grave stones that constitute the subject, as seen in the examples of mines, tiles, ceramics and carpet art. In Adalızade Cemetery, 44 architectural depictions were detected in 32 works. Architectural depictions consist of mosques, tombs and mansions. Depictions with different facade and composition patterns were depicted singly or together as building groups. Architectural depictions are usually processed on their own as well as supported by motifs reflecting ornamental understanding of the period. In this study, the tombstones with architectural depictions in Aydın Kuşadası Adalızade Cemetery were examined in terms of drawings, photographs, measurements, inscription transcriptions and composition characteristics, and the importance of the works in Turkish Plastic Arts and Ottoman Tombstones was revealed.

Key Words: *Architectural depictions, Aydın Kuşadası, Ottoman tombstones, Adalızade Cemetery*

Giriş

Yakın dönemlerde Kuşadası'ndaki eski mezarlıkların yok edilmesi nedeniyle Osmanlı Dönemine ait mezar taşları yerlerinden sökülmüştür. Sökülen eserler 1989 yılında dönemin belediye başkanı Lütfi Suyolcu'nun çabasıyla Adalızade mezarlığına taşınmıştır. Taşıma işlemleri sırasında çok sayıda eserin kırıldığı ve kaybolduğu tespit edilmiştir. Buna rağmen Adalızade Mezarlığında bulunan eserlerin sayısının çokluğu çeşitli çalışmalara konu olmasını sağlamıştır (Daş, 2001. Ökçesiz, 2013. Yılmaz, 2018). Bunlarda, Adalızade Mezarlığında bulunan mimari tasvirli Osmanlı mezar taşlarının detaylı bilgilerinin verilmemiş olması bu çalışmayı gerçekleştirmemiz konusunda bizi teşvik etmiştir. Ayrıca 2016'dan beri tarafımızca yürütülen "Aydın Kuşadası Adalızade Mezarlığı Osmanlı Mezar Taşları" isimli doktora tezi çalışmasıyla birlikte bu eserler hakkında daha detaylı bilgiler de sunulacaktır.

Adalızade Mezarlığı Kuşadası merkezde, 639 ada ve 4 no'lu parselde yer almaktadır. Mezarlıkta, Osmanlı dönemine ait 32 mimari tasvirli mezar taşı ve 44 mimari tasvir tespit edilmiştir. Mimari tasvirler, cami, türbe ve köşk yapılarıdır. Bu çalışmada minareli veya minaresiz şekilde işlenen, kubbe örtülü cami niteliği taşıdığını düşündüğümüz yapılar cami olarak değerlendirilmiştir. Türbe ise genellikle camiden daha küçük boyutta işlenen, kubbe örtülü minaresiz yapılar olarak düşünülmüştür. Köşk adını verdiğimiz küçük külah örtülü yapı tasviri ise yayınlarda pavyon olarak da adlandırılmıştır (Tunçel, 1989: 228).

* Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Türk ve İslam Sanatı ABD. (avarol@bartin.edu.tr)

Katalog

Eser No: 1	Fotoğraf No: 1	Çizim No: 1
Kimlik: Zeynel oğlu kızı Ayşe	Tarih: H. 1214 / M. 1799-1800	Ölçüler: 86x28x7
Kitabe: 1- Âh mine'l-mevt 2- Zeynel oğlu 3- Kızı merhume Ayşe 4- Ruhuna Fatiha 5- Sene 1214		

Kompozisyon Özellikleri

Yüzeyde ön plana avlu duvarı olduğu anlaşılan cephe yerleştirilmiştir. Cephenin üstünde solda cami, sağda türbe olduğu düşünülen mimari tasvirler, eksende ise minare işlenmiştir. Cami çift kademeli cephe düzenine sahiptir ve bir büyük bir küçük kubbeyle örtülüdür. Tek kademeli türbe ise tek kubbeyle örtülüdür. Mimari tasvirler arka planda bitkisel kompozisyonla desteklenmektedir. Bitkisel kompozisyon yıldız çiçeği, horozibiği çiçeği, lale ve servi ağaçlarından oluşmaktadır. Kitabe panosunun köşelikleri kenarlara doğru yayılan yarım şekilde işlenmiş soyut çiçeklerle bezelidir.

Eser No: 2	Fotoğraf No: 2	Çizim No: 2
Kimlik: Anyalı Nalband Meh- med Çelebi kızı Şerife Fatma	Tarih: H. 1214 / M. 1799-1800	Ölçüler: 103x27x5
Kitabe: 1- Âh mine'l-mevt 2- Anyalı Nalband Mehmed 3- Çelebi kızı merhume 4- Şerife Fatma ruhuna Fatiha 5- Sene 1214		

Kompozisyon Özellikleri

Eksene çift kademeli cephe düzenine sahip, tek kubbeli cami tasviri işlenmiştir. Caminin her iki yanına külah örtülü köşk tasvirleri yerleştirilmiştir. Tepeliğin solunda, zemin hizasına bir küçük kubbe oturtulmuştur. Mimari tasvirler arka planda yarım şekilde işlenen servi ağaçlarıyla desteklenmiştir. Tepeliğin üst noktasında yıldız çiçeği ve hilal motifi görülmektedir. Kitabe köşeliklerinde yarım şekilde işlenmiş soyut çiçekler bulunmaktadır.

Eser No: 3	Fotoğraf No: 3	Çizim No: 3
Kimlik: Turhallı-zade zevcesi Rabia Molla	Tarih: H. 25 Rebiülevvel 1223 / M. 21 Mayıs 1808	Ölçüler: 109x34x6.5
Kitabe: 1- Hüve'l-muîn 2- Genç iken göçdü cihandan 3-Böyle bir hulk-i halim dilerim kabrini 4- Pür nur eyleye Rabbü'l-kerim 5- Turhallı-zade zevcesi 6- Rabia Molla ruhuna Fatiha 7- Sene 1223 Rebiülevvel 25		

Kompozisyon Özellikleri

Sola çift kademeli cephe düzenine sahip, tek kubbeli cami tasviri işlenmiştir. Caminin sağında, beden duvarları üstünde yükselen minare yerleştirilmiştir. Tepeliğin sağ tarafı iri boyutlu akant yapraklarıyla bezelidir. Cami kubbesinin sağına yarım şekilde servi ağacı işlenmiştir. Kitabe köşelikleri çeyrek dilimi verilen soyut çiçeklerle hareketlendirilmiştir.

Eser No: 4	Fotoğraf No: 4	Çizim No: 4
Kimlik: Ayşe	Tarih: H. 1225 / M. 1810	Ölçüler: 108x30x5
Kitabe: 1- El-Bâkî 2- Ziyaretden murad dua 3- Bugün bana ise yarın sana 4- Merhume ve mağfurunleha 5- Ayşe ruhuna Fatiha 6- Sene 1225		

Kompozisyon Özellikleri

Solda çift kademeli cephe düzenine sahip, tek kubbeyle örtülü cami tasviri görülmektedir. Tepelik ekseninde, caminin sağ tarafına bitişik minare yükselmektedir. Tepeliğin sağında ise bir birine bitişik, külah örtülü iki köşk tasviri yerleştirilmiştir. Mimari tasvirler arka planda yarım işlenen servi ağaçlarıyla desteklenmektedir. Minare şerefesinin solunda yıldız çiçeği, kitabe köşeliklerinde ise yarım işlenen soyut çiçek motifleri görülmektedir.

Eser No: 5	Fotoğraf No: 5	Çizim No: 5
Kimlik: Çil oğlu Hacı Hüseyin ehli Fatıma Hoca	Tarih: H. 1226 / M. 1811-1812	Ölçüler: 98x34x6
Kitabe: 1- Maşallah 2- Merhume ve mağfure 3- Çil oğlu Hacı Hüseyin'in 4- Ehli Fatıma Hoca 5- Ruhuna Fatiha Hicri 6- Sene 1226		

Kompozisyon Özellikleri

Yüzeyde en alt kademede avlu duvarı olduğu anlaşılan cephe görülmektedir. Cephenin üstünde, tek kademeli, birer kubbeyle örtülü cami tasvirleri işlenmiştir. Camiler birbirini tekrarlar niteliktedir. Eksene avlu duvarı üstünden yükselen minare yerleştirilmiştir. Mimari tasvirler arka planda soyut yapraklar ve iki kır çiçeğiyle desteklenmektedir. Kitabe köşelikleri soyut yapraklarla hareketlendirilmiştir.

Eser No: 6	Fotoğraf No: 6	Çizim No: 6
Kimlik: Hanife	Tarih: H. 1227 / M. 1812-1813	Ölçüler: 108x31x7
Kitabe: 1- Hüve'l-Bâkî 2- Nazeninin merkadı bu mezar 3- Hakla yeksan eyledi nazik 4- Teni rüzgâr merhume 5- Hanife ruhuna 6- Fatiha sene 1227		

Kompozisyon Özellikleri

Solda, çift kademeli cephe düzenine sahip tek kubbeli cami, sağda ise tek kademeli cephe düzenine sahip tek kubbeli türbe tasviri işlenmiştir. Eksende, mimari tasvirlerin arasına minare işlenmiştir. Mimari tasvirler arka planda kır çiçekleri ve lale motifleriyle hareketlendirilmiştir. Kitabe köşeliklerinde çeyrek dilimi işlenmiş soyut çiçek motifi görülmektedir.

Eser No: 7	Fotoğraf No: 7	Çizim No: 7
Kimlik: Kara Hazinedar kaynı Ahmed Ağanın zevcesi Fatma Kadın	Tarih: H. 1229 / M. 1813-1814	Ölçüler: 113x33x7
Kitabe: 1- Hüve'l-hayyü'l-Bâkî 2- Cennet-mekân firdevs-aşiyan 3- Kara Hazinedar kaynı 4- Ahmed Ağanın zevcesi 5- Fatma Kadın ruhuna 6- Fatiha sene 1229		

Kompozisyon Özellikleri

Yüzeyin soluna tek kademeli cephe düzenine sahip tek kubbeli cami tasviri, sağına ise çift kademeli cepheli ve külah örtülü iki köşk tasviri işlenmiştir. Eksende, beden duvarları üstünde yükselen minare bulunmaktadır. Tasvirler arka planda yarım şekilde işlenen servi ağaçlarıyla desteklenmiştir. Minare şerefesinin solunda hilal motifi yerleştirilmiştir. Kitabe köşelikleri çeyrek dilimi işlenen soyut çiçek motifleriyle hareketlendirilmiştir.

Eser No: 8	Fotoğraf No: 8	Çizim No: 8
Kimlik: Karlı Hacı Hüseyin oğlu Şerif Muhammed kerimesi Turçin Şerife Molla	Tarih: H. 1229 / M. 1813-1814	Ölçüler: 77x31x8
Kitabe: 1- Hüve'l-hayyü'l-Bâkî. 2- Cennet-mekân firdevs-aşiyan 3- Karlı Hacı Hüseyin oğlu Şerif Muhammed 4- Kerimesi Turçin Şerife Molla ruhuna 5- Fatiha 1229		

Kompozisyon Özellikleri

Tepelik yüzeyinde cami tasviri görülmektedir. Cami, çift kademeli cephe düzenine sahip ve kubbeyle örtülüdür. Kenarlarda beden duvarları üstünde yükselen, servi motifleri görülmektedir. Kitabe köşelikleri, yarım soyut çiçeklerle hareketlendirilmiştir.

Eser No: 9	Fotoğraf No: 9	Çizim No: 9
Kimlik: Nasuh'un kerimesi Hanife	Tarih: H. 1229 / M. 1813-1814	Ölçüler: 130x34x4
Kitabe: 1- El-Bâkî 2- Gonca gülüm gitdi cennet bağına 3- Firakı kaldı valideyn canına 4- Nasuh'un kerimesi merhume 5- Hanife ruhuna 6- Fatiha 1229		

Kompozisyon Özellikleri

Yüzey kenarlarına birbirini tekrarlar nitelikte iki cami tasviri işlenmiştir. Avlu duvarı olduğu anlaşılan cephenin üstünde yükselen camiler, çift kademeli cephe düzenine sahiptir ve birer kubbeyle örtülüdür. Eksende, camilerin arasına minare yerleştirilmiştir. Minarenin iki yanında kır çiçekleri, kubbelerinin arkasında ise yarım şekilde servi motifleri işlenmiştir. Kitabe köşelikleri çeyrek dilimi verilen soyut çiçeklerle hareketlendirilmiştir.

Eser No: 10	Fotoğraf No: 10	Çizim No: 10
Kimlik: Semerci oğlu Ali Ustanın kerimesi Ayşe	Tarih: H. 1229 / M. 1813-1814	Ölçüler: 124x31x7
Kitabe: 1- Hüve'l-hayyü'l-Bâkî 2- Cennet-mekân firdevs-aşiyan 3- Merhume ve mağfure 4- Semerci oğlu Ali Ustanın 5- Kerimesi Ayşe ruhuna 6- Fatiha sene 1229 Hicri		

Kompozisyon Özellikleri

Yüzeyin sağına çift kademeli cephe düzenine sahip tek kubbeyle örtülü cami, soluna ise tek kademeli cepheli ve tek kubbeli türbe tasviri işlenmiştir. Eksende, mimari tasvirlerin arasında minare bulunmaktadır. Mimari kompozisyon yarım şekilde verilen servi ağaçları, yıldız çiçeği ve hilal motifleriyle desteklenmiştir. Kitabe köşelikleri çeyrek dilimi işlenen soyut çiçeklerle hareketlendirilmiştir.

Eser No: 11	Fotoğraf No: 11	Çizim No: 11
Kimlik: Hacı Hüseyin Ağanın kaynı Ahmed Ağa zevcesi Hacı Ayşe	Tarih: H. 1230 / M. 1814-1815	Ölçüler: 93x30x8
Kitabe: 1- Âh mine'l-mevt 2- Hacı Hüseyin Ağanın 3- Kaynı Ahmed Ağa zevcesi 4- Merhume Hacı Ayşe 5- Ruhuna el-Fatiha 6- Sene 1230		

Kompozisyon Özellikleri

Yüzeyde, en alt kademede avlu duvarı olduğu anlaşılan cephe duvarı bulunmaktadır. Bunun üstüne oturan, solda çit kademeli cephe düzenine sahip tek kubbeli cami, sağda ise tek kademeli cepheye sahip tek kubbeli türbe tasviri işlenmiştir. Eksene, avlu duvarları üstünde yükselen minare yerleştirilmiştir. Mimari tasvirler arkada, yarım işlenen servi ağaçları, mine çiçekleri ve akant yaprağı motifleriyle desteklenmektedir. Kitabe köşelikleri çeyrek dilimi işlenen soyut çiçeklerle hareketlendirilmiştir.

Eser No: 12	Fotoğraf No: 12	Çizim No: 12
Kimlik: Kürt oğlu Mustafa'nın zevcesi Kerime	Tarih: H. 1232 / M. 1816-1817	Ölçüler: 96x30x7.5
Kitabe: 1- Hüve'l-muîn 2- Kürt oğlu 3- Mustafa'nın zevcesi 4- Kerime ruhuna 5- Fatiha sene 1232		

Kompozisyon Özellikleri

Sola çift kademeli cephe düzenine sahip tek kubbeli cami tasviri işlenmiştir. Eksene, caminin beden duvarları üstünde yükselen minare yerleştirilmiştir. Sağda ise vazodan çıkan lale motifleri bulunmaktadır. Kitabe köşelikleri çeyrek dilimi işlenen soyut yapraklarla bezelidir.

Eser No: 13	Fotoğraf No: 13	Çizim No: 13
Kimlik: … Derviş ehli Üzümlü kız Meryem	Tarih: H. 1233 / M. 1817-1818	Ölçüler: 96x31x4
Kitabe: 1- Hüve'l-Bâkî 2- Merhum … 3- ... Dervişin ehli 4- Merhume Üzümlü kız 5- Meryem ruhuna Fatiha sene 1233		

Kompozisyon Özellikleri

Solda çift kademeli cepheye sahip tek kubbeli cami, sağda ise cephe duvarları üstüne oturan çift kademeli cepheli ve külah örtülü dört köşk tasviri bulunmaktadır. Eksene, caminin cephe duvarları üstünden yükselen minare işlenmiştir. Mimari kompozisyon yarım servi ağacı ve hilal motifiyle desteklenmektedir. Kitabe köşelikleri yarım soyut çiçeklerle hareketlendirilmiştir.

Eser No: 14	Fotoğraf No: 14	Çizim No: 14
Kimlik: Kayız oğlu Hacı Muhammed'in kerimesi	Tarih: H. 1233 / M. 1817-1818	Ölçüler: 59x30x6
Kitabe: 1- Sene 1233 2-Kayız oğlu Hacı Muhammed'in 3- Kerimesi merhu…		

Kompozisyon Özellikleri

Tepelikte, yüzeye hâkim cami tasviri görülmektedir. Çift kademeli cepheye sahip cami tek kubbeyle örtülüdür. Mimari kompozisyon arka planda kavisli çizgilerle desteklenmiştir.

Eser No: 15	Fotoğraf No: 15	Çizim No: 15
Kimlik: Kocabıyık kızı Ayşe	Tarih: H. 1233 / M. 1817-1818	Ölçüler: 67x30x8
Kitabe: 1- Hüve'l-hayyü'l-Bâkî 2- Merhume ve mağfure 3- Kocabıyık kızı Ayşe 4- Ruhuna Fatiha sene 1233		

Kompozisyon Özellikleri

Yüzeyde tüm alana hâkim cami tasviri dikkati çekmektedir. Çift kademeli cephe düzenine sahip cami tek kubbeyle örtülüdür. Arka plan kavisli formlarla hareketlendirilmiştir.

Eser No: 16	Fotoğraf No: 16	Çizim No: 16
Kimlik: Sabuncu oğlu Muham- med Kethüdanın zevcesi Fatma	Tarih: H. 1235 / M. 1819-1820	Ölçüler: 113x38x6
Kitabe: 1- Âh mine'l-mevt 2- Okuyalar ruhuma hemen rahmeten-lil âlemin 3- Mekânı cennet ola fi makam olamayan 4- Sabuncu oğlu Muhammed 5-Kethüdanın zevcesi merhume 6- Fatma ruhuna Fatiha 7- Sene 1235		

Kompozisyon Özellikleri

Solda çift kademeli cepheli ve tek kubbeli cami tasviri bulunmaktadır. Eksene, cami beden duvarları üstünde yükselen minare işlenmiştir. Sağda ise bereket boynuzu formundaki vazoda kayısı, incir, gül motifleri görülmektedir. Cami kubbesinin arkası akant yapraklarıyla bezelidir. Kitabe köşelikleri çeyrek dilimi işlenen soyut çiçeklerle hareketlendirilmiştir.

Eser No: 17	Fotoğraf No: 17	Çizim No: 17
Kimlik: Börekçi oğlunun ehli Hadice	Tarih: H. 1243 / M. 1827-1828	Ölçüler: 109x32x5
Kitabe: 1- Hüve'l-hayyü'l-Bâkî 2-Merhume ve mağfure Börekçi 3- Oğlunun ehli 4- Hadice ruhuna 5- El-Fatiha 6- 1243		

Kompozisyon Özellikleri

Yüzeyde sadece cami tasviri bulunmaktadır. Cami tüm alana hâkim, tek kademeli cephe düzenine sahiptir ve bir büyük iki küçük kubbeyle örtülüdür.

Eser No: 18	Fotoğraf No: 18	Çizim No: 18
Kimlik: Topçubaşı Hacı Süley- man Ağa kerimesi Hanife Kadın	Tarih: H. 1244 / M. 1828-1829	Ölçüler: 138x36x8
Kitabe: 1- Hüve'l-hayyü'l-Bâkî 2- Okuya bir Fatiha rahmeten-lil âlemin 3- Durağı cennet ola fi makam emin 4-Topçubaşı Hacı Süleyman Ağa 5- Kerimesi Hanife Kadın 6- Ruhuna Fatiha Hicri sene 1244		

Kompozisyon Özellikleri

Solda çift kademeli cephe düzenine sahip, tek kubbeli cami sağda ise tek kademeli cephe düzenine sahip tek kubbeli türbe tasviri işlenmiştir. Eksende çift kademeli cephe düzenine sahip, külah örtülü köşk bulunmaktadır. Köşkün iki yanında minareler yükselmektedir. Mimari kompozisyon arka planda yarım işlenen servi ağaçları, kenger yaprağı, gül, kozalak, yıldız çiçeği ve hilal motifleriyle desteklenmektedir. Kitabe köşelikleri aşağıya sarkar şekilde verilen kenger yapraklarıyla bezelidir.

Eser No: 19	Fotoğraf No: 19	Çizim No: 19
Kimlik: Nuri Ahmed'in kerimesi Ayşe	Tarih: H. 23 Rebiülevvel 1244 / M. 3 Ekim 1828	Ölçüler: 89x31x7
Kitabe:1-Hüve'l-Bâki sene 1244 2- Nazeninim gitdi cennet bağına 3- Firakı kaldı valideyni yanına 4- Nuri Ahmed'in kerimesi 5- Ayşe ruhuna 6- 23 fi Rebiülevvel Fatiha		

Kompozisyon Özellikleri

Solda çift kademeli cephe düzenine sahip tek kubbeli cami tasviri bulunmaktadır. Yüzey ekseninde, caminin sağında minare yükselmektedir. Sağda ise yarım şekilde işlenen soyut çiçek, kenger yaprağı, gül ve yıldız çiçeği motifleri görülmektedir. Kitabe köşelikleri soyut yapraklarla bezelidir.

Eser No: 20	Fotoğraf No: 20	Çizim No: 20
Kimlik: Etmekci oğlu zevcesi Ayşe	Tarih: H. 1245 / M. 1829-1830	Ölçüler: 134x39x6
Kitabe: 1- Hüve'l-Bâkî 2- Beni kıl mağfiret ey Rabbi 3- Yezdan bi-Hakk'ı arş-ı a'zam nur-u 4- Kur'an gelüb kabrim ziyaret 5- İden ihvan ideler ruhuma 6- Bir Fatiha ihsan Etmekci oğlu 7- Zevcesi Ayşe ruhuna 8- Fatiha sene 1245		

Kompozisyon Özellikleri

Solda çift kademeli cephe düzenine sahip bir büyük bir yarım kubbeyle örtülü cami tasviri bulunmaktadır. Eksende, caminin sağında beden duvarları üstünde minare yükselmektedir. Sağda ise bereket boynuzu formundaki vazoda incirler ve gül motifi bulunmaktadır. Kubbenin iki yanında yarım şekilde işlenen serviler ve hilal motifi görülmektedir. Kitabe köşeliklerine çeyrek dilimi verilen soyut yapraklar işlenmiştir.

Eser No: 21	Fotoğraf No: 21	Çizim No: 21
Kimlik: El-Hac Süleyman keri- mesi Ayşe	Tarih: H. 1245 / M. 1829-1830	Ölçüler: 81x30x5
Kitabe: 1- Hüve'l-Bâki 2- Merhume ve mağfure 3- El-Hacı Süleyman'ın 4- Kerimesi Ayşe ruhuna 5- Fatiha sene 1245		

Kompozisyon Özellikleri

Kenarlarda tek kademeli ve tek kubbeli mimari tasvirler bulunmaktadır. Bunlardan soldakinin cami sağdakinin ise türbe olduğu düşünülmektedir. Eksende, cami beden duvarlarının üstünden minare yükselmektedir. Kubbelerin dış kenarlarında yarım şekilde işlenen servi ağaçları, minarenin solunda hilal motifi görülmektedir.

Eser No: 22	Fotoğraf No: 22	Çizim No: 22
Kimlik: Hatib Muhammed Efendi zevcesi Ayşe Hoca	Tarih: H. 1245 / M. 1829-1830	Ölçüler: 135x30x5
Kitabe: 1- Hüve'l-hayyü'l-Bâkî 2- Bu merkada her kim iderse dua 3- İde mahşerde şefaat mücteba 4- Hatib Muhammed Efendi 5- Zevcesi merhume Ayşe 6- Hoca ruhuna Fatiha 7- Sene 1245		

Kompozisyon Özellikleri

Tepeliğin solunda çift kademeli cepheye sahip tek kubbeli cami, sağda ise tek kademeli cepheli ve külah örtülü iki köşk tasviri bulunmaktadır. Eksende, caminin sağında beden duvarları üstünden minare yükselmektedir. Mimari kompozisyon arka planda servi ağaçları, yıldız çiçeği ve hilal motifiyle desteklenmektedir. Kitabe köşelikleri çeyrek dilimi verilen soyut çiçeklerle bezelidir.

Eser No: 23	Fotoğraf No: 23	Çizim No: 23
Kimlik: Hacı Kadir oğlu Halil zevcesi Hadice	Tarih: H. 1248 / M. 1832-1833	Ölçüler: 87x33x6
Kitabe: 1- Hüve'l-hayyü'l-Bâkî 2- Merhume ve mağfure 3- Hacı Kadir oğlu Halil 4- Zevcesi Hadice ruhuna 5- Fatiha sene 1248		

Kompozisyon Özellikleri

Tepelik kenarları boyunca uzanan tek kademeli cami cephesi, eş büyüklükteki iki kubbeyle örtülüdür. Eksende iri boyutlu soyut yapraklar ve yarım şekilde işlenmiş servi ağacı görülmektedir.

Eser No: 24	Fotoğraf No: 24	Çizim No: 24
Kimlik: Mehdi-zade Hacı Süley- man kerimesi Hafize Hanım	Tarih: H. 1249 / M. 1833-1834	Ölçüler: 78x26x5
Kitabe: 1- Hüve'l-Bâki 2- Merhume ve mağfure 3- Mehdi-zade Hacı 4- Süleyman kerimesi Hafize Hanım 5- Ruhuna Fatiha 6- 1249		

Kompozisyon Özellikleri

Yüzey eksenine tek kademeli cephe düzenine sahip kubbe örtülü cami tasviri işlenmiştir. Camiyi arka planda, tepelik kenarlarından sarkar şekilde işlenen kavisli formlar desteklemektedir.

Eser No: 25	Fotoğraf No: 25	Çizim No: 25
Kimlik: Giritli Osman'ın ehli Nevra	Tarih: H. 1249 / M. 1833-1834	Ölçüler: 88x33x5.5
Kitabe: 1- Hüve'l-Bâkî 2- Merhume ve mağfure 3- İlâ rahmet-i Rabbihi-el-gafûr 4- Giritli Osman'ın ehli Nevra 5- Ruhuna Fatiha 1249		

Kompozisyon Özellikleri

Solda tek kademeli cepheye sahip tek kubbeli cami, sağda ise tek kademeli cepheye sahip ve tek kubbeli türbe tasviri bulunmaktadır. Eksende, caminin sağında beden duvarları üstünden minare yükselmektedir. Kubbelerin dış kenarlarında yarım şekilde işlenmiş servi ağaçları, minare şerefesinin sağında hilal motifi görülmektedir.

Eser No: 26	Fotoğraf No: 26	Çizim No: 26
Kimlik: Semerci-zade Muham- med'in ehli Fatma	Tarih: H. 1251 / M. 1835-1836	Ölçüler: 91x30x6
Kitabe: 1- Hüve'l-hayyü'l-Bâkî 2- Ziyaretden murad duadır 3- Bugün bana ise yarun sanadır merhume 4- Semerci-zade Muhammed'in ehli 5- Fatma ruhuna Fatiha 6- 1251		

Kompozisyon Özellikleri

Tepeliğin solunda, altta üç üstte ise iki adet köşk tasviri görülmektedir. Tek kademeli cephe düzenine sahip köşkler külah örtülüdür. Eksende, köşklerin sağında minare yükselmektedir. Köşklerin arkasında yarım şekilde servi ağaçları işlenmiştir. Tepeliğin sağında lale, yıldız çiçeği ve hilal motifleri görülmektedir. Kitabe köşeliklerinde çeyrek dilimi verilen soyut çiçekler bulunmaktadır.

Eser No: 27	Fotoğraf No: 27	Çizim No: 27
Kimlik: Mustafa'nın oğlu Ahmed kerimesi Hadice	Tarih: H. 1252 / M. 1836-1837	Ölçüler: 93x32x5
Kitabe: 1- Hüve'l-Bâki 2- Merhume ve mağfure 3- Mustafa'nın oğlu A 4- Hmed kerimesi Hadice 5- Ruhuna Fatiha 6- Sene 1252		

Kompozisyon Özellikleri

Tepeliğin solunda tek kademeli cepheye sahip, tek kubbeli cami, sağında ise tek kademeli cepheli ve çift kubbeli türbe tasviri bulunmaktadır. Eksende, caminin sağında beden duvarları üstünde minare yükselmektedir. Mimari tasvirler arka planda yarım şekilde işlenen servi ağaçlarıyla ve hilal motifiyle desteklenmektedir.

Eser No: 28	Fotoğraf No: 28	Çizim No: 28
Kimlik: Deli Kethüda oğlu Muhammed ehli Ayşe	Tarih: H. 1253 / M. 1837-1838	Ölçüler: 120x36x6

Kitabe: 1- Hüve'l-muîn 2- El çeküb bil cümleden etdim bekaya rıhleti 3- Eylesünler cennet içre hur u gılman hizmeti 4- Merhume ve mağfure Deli Kethüda 5- Oğlu Muhammed ehli Ayşe ruhuna Fatiha 6- Sene 1253

Kompozisyon Özellikleri

Yüzey kenarlarına birbirini tekrarlar nitelikte iki cami tasviri işlenmiştir. Camiler tek kademeli cephe düzenine sahip ve bir tam bir yarım kubbeyle örtülüdür. Eksende, soldaki caminin cephe duvarından minare yükselmektedir. Mimari kompozisyon, arka planda yarım işlenen servi ağaçları, yıldız çiçeği ve hilal motifiyle birlikte verilmiştir. Kitabe köşelikleri soyut yapraklarla hareketlendirilmiştir.

Eser No: 29	Fotoğraf No: 29	Çizim No: 29
Kimlik: Gani-zade Ahmed Efen- dinin kerimesi Ferişde Kadın	Tarih: H. 1253 / M. 1837-1838	Ölçüler: 97x31x7.5
Kitabe: 1- Hüve'l-Bâki 2- Merhume ve mağfure 3- Gani-zade Ahmed 4- Efendinin kerimesi 5- Ferişde Kadının ruhuna 6- Fatiha sene 1253		

Kompozisyon Özellikleri

Yüzeyde tek kademeli cephe düzenine sahip, iki eş büyüklükteki kubbeyle örtülü cami tasviri bulunmaktadır. Tasvir, eksende soyut yapraklar, kenarlarda ise servi ağaçlarıyla desteklenmektedir.

Eser No: 30	Fotoğraf No: 30	Çizim No: 30
Kimlik: Koyun oğlu Ahmed'in kerimesi Emir Ayşe	Tarih: H. 1254 / M. 1838-1839	Ölçüler: 86x34x5.5
Kitabe: 1- Hüve'l-Bâkî 2- Merhume ve mağfure 3- Koyun oğlu Ahmed'in 4- Kerimesi Emir Ayşe ruhuna Fatiha 1254		

Kompozisyon Özellikleri

Tüm yüzeye tek kademeli cepheye sahip ve iki büyük iki küçük kubbeyle örtülü cami tasviri hâkimdir. Kitabe köşelikleri yarım işlenen soyut çiçeklerle bezelidir.

Eser No: 31	Fotoğraf No: 31	Çizim No: 31
Kimlik: Yusuf Emin kerimesi Ayşe Hoca	Tarih: H. 1258 / M. 1842	Ölçüler: 83x30x6
Kitabe: 1- Hüve'l-Bâki 2- İlâ rahmet-i Rabbihi-el gafur 3- Merhume ve mağfure 4- Yusuf Emin kerimesi Ayşe 5- Hoca ruhuna Fatiha 6- 1258		

Kompozisyon Özellikleri

Tepelik, tek kademeli cepheli ve iki eş büyüklükteki kubbeyle örtülü cami tasviriyle bezelidir. Eksende, beden duvarları üstünden minare yükselmektedir.

Eser No: 32	Fotoğraf No: 32	Çizim No: 32
Kimlik: Çavuş zevcesi Fatma	Tarih: H. 1258 / M. 1842-1843	Ölçüler: 67x25x6.5
Kitabe: 1- Hüve'l-Bâkî 2- Merhume ve mağfure 3- Çavuş zevcesi 4- Fatma ruhuna Fatiha 5- Sene 1258		

Kompozisyon Özellikleri

Yüzeyde tek kademeli cepheye sahip ve tek kubbeli cami tasviri görülmektedir. Tasvir, tüm yüzeye hâkimdir. Kubbenin sağında, beden duvarları üstünden yükselen yarım şekilde işlenen servi ağaçları bulunmaktadır.

Karşılaştırma ve Değerlendirme

Çalışmamız neticesinde Kuşadası Adalızade Mezarlığında Osmanlı dönemine ait 32 adet mimari tasvirli mezar taşı tespit edilmiştir. Tamamı kadın baş taşı olup, örnekler 1799-1842 yılları arasına tarihlenmektedir (Tablo No: 1).

Tüm örneklerde gövde, düz hatlı kenarlarla yukarıya doğru genişlemekte ve üçgen formdaki tepelikle taçlanmaktadır. Mimari tasvirler tepelik yüzeyine alçak kabartma ve linear teknikleri bir arada kullanılarak işlenmiştir. Eserlerin gövde kesitleri incelendiğinde 3 farklı sırt formu karşımıza çıkmaktadır. Eserlerden 8'i (Eser No: 5, 9, 12, 15, 17, 27, 28, 31) dikdörtgen prizma formlu gövdeye sahip olduğu için sırtı düz hatla sonlanmaktadır. Geriye kalan 24 eserin gövdesi ise düz hatlı paralel kenarlarla sırta doğru uzanıp, oval kavisler ya da pahlı kenarlardan sonra ortada düz hatla sonlanmaktadır. Oval kavisli form 20 eserde (Eser No: 2, 6-8, 10, 11, 13, 14, 16, 18-20, 22-26, 29, 30, 32), kenarların pahlandığı form 4 eserde (Eser No: 1, 3, 4, 21) tespit edilmiştir (Çizim No: 33, 34, 35).

Mimari tasvirler tek başlarına işlendikleri gibi bir arada da işlenmişlerdir. 32 eserden 20'sinde (Eser No: 3, 5, 8, 9, 12, 14-17, 19-21, 23-25, 28-32) cami tasviri, 1'inde (Eser No: 26) ise köşk tasviri tek başına verilmiştir. En çok işlenen tasvir eserlerin 31'inde görülen camidir. Türbe tasviri 6 eserde (Eser No: 1, 6, 10, 11, 18, 27) camiyle birlikte işlenmiştir. Köşk tasviri ise 6 eserde (Eser No: 2, 4, 7, 13, 18, 22) camiyle birlikte; 1 eserde ise tek başına görülmektedir. Cami, türbe ve köşk tasvirleri 1 örnekte (Eser No: 18) birlikte işlenmiştir.

Cami tasvirleri 22 eserde (Eser No: 1, 3-7, 9-13, 16, 19-22, 25-28, 30, 31) tek minareyle, 1 eserde (Eser No: 18) çift minareyle, 9 eserde (Eser No: 2, 8, 14, 15, 17, 23, 24, 29, 32) ise minaresiz olarak işlenmiştir. Minareler tüm eserlerde tepelik eksenine yerleştirilmiştir. Cami tasvirinin yanı sıra tek eserde (Eser No: 26) köşk tasviriyle de minare kullanımı görülmektedir.

Camilerden 23'ü (Eser No: 2-16, 18, 19, 21, 22, 24, 25, 27, 32) tek kubbeyle, 3'ü (Eser No: 23, 29, 31) eş büyüklükteki iki kubbeyle, 2'si (Eser No: 20, 28) bir büyük ve bir yarım kubbeyle, 1'i (Eser No: 1) bir büyük ve bir küçük kubbeyle, 1'i (Eser No: 17) bir büyük ve iki küçük kubbeyle, 1'i (Eser No: 30) iki büyük ve iki küçük kubbeyle örtülüdür. Cephe düzeni 19 eserde (Eser No: 1-16, 18-20, 22) çift kademeli, 12 eserde (Eser No: 7, 17, 21, 23-25, 27-32) ise tek kademelidir.

Türbe tasviri tüm örneklerde tek kademeli cephe düzenine sahiptir. Bir örnekte (Eser No: 27) türbeyi eş büyüklükteki iki kubbe örtmektedir, bunun dışındaki tüm örneklerde tek kubbeyle örtülüdür. Eserlerin tamamında külahla örtülü olan köşk tasviri, 3 eserde (Eser No: 7, 13, 18) çift kademeli cepheye sahipken geriye kalan örneklerde tek kademelidir (Tablo No: 2).

Mimari tasvirler 2 eserde (Eser No: 17, 31) tek başlarına işlenirken, 14 eserde (Eser No: 3-6, 8, 9, 11, 15, 19, 23, 24, 29, 30, 32) sadece bitkisel, 1 eserde (Eser No: 14) sadece geometrik süslemeyle birlikte işlenmiştir. Eserlerin 11'inde (Eser No: 1, 2, 10, 13, 18, 21, 22, 25-28) bitkisel-geometrik, 3'ünde (Eser No: 7, 12, 16) bitkisel-nesneli, 1'inde (Eser No: 20) ise bitkisel-geometrik-nesneli süslemeyle birlikte verilmiştir. Bitkisel motifler, gül, lale, palmet, soyut çiçek, soyut yaprak, kır çiçeği, narçiçeği, erik, kayısı, incir, yıldız çiçeği, horozibiği çiçeği, akant yaprağı, kozalak ve servi ağacıdır. Bunlardan en sık görülenler, 23 eserde servi ağacı, 18 eserde soyut çiçek, 10 eserde yıldız çiçeği, 7 eserde akant

yaprağı motifleridir. Geometrik motif olarak 12 eserde hilal, nesneli süsleme olarak 3 eserde vazo bulunmaktadır (Tablo No: 3).

Kitabeler incelendiğinde, 17 eser (Eser No: 1-5, 7, 9, 10, 12, 13, 16, 18-20, 22, 28, 30) yarım daire kemerle, 7 eser (Eser No: 15, 21, 23-25, 27, 29) düz hatla, 8 eser (Eser No: 6, 8, 11, 14, 17, 26, 31, 32) ise aynalı kemer formuyla üstten kuşatılmaktadır. Kemer köşelikleri 21 eserde (Eser No: 1-13, 16, 18-20, 22, 26, 28, 30) bitkisel süslemeyle bezeliyken, geriye kalan eserlerde ise boş bırakılmıştır. Kitabe satırları 15 eserde (Eser No: 1-4, 7, 8, 10, 11, 18-22, 28, 30, 31) sağa eğimli hatla, geriye kalan eserlerde ise düz hatla yazılmıştır. Kitabe metinlerinin 11'inde (Eser No: 2-5, 16, 18, 19, 21, 22, 26, 28) dikdörtgen pano kullanımı görülürken, diğer eserlerde yazı panolara alınmadan işlenmiştir.

Başlangıç ifadelerinden "Hüve'l-Bâki" 12 eserde (Eser No: 6, 13, 19-21, 24, 25, 27, 29-32), "Hüve'l-hayyü'l-Bâkî" 9 eserde (Eser No: 7, 8, 10, 15, 17, 18, 22, 23, 26), "Âh mine'l-mevt" 4 eserde (Eser No: 1, 2, 11, 16), "Hüve'l-muîn" 3 eserde (Eser No: 3, 12, 28), "El-Bâkî" 2 eserde (Eser No: 4, 9), "Maşallah" 1 eserde (Eser No: 5) görülmektedir. Ölen kişinin adından önce 8 eserde (Eser No: 1, 2, 6, 9, 11, 13, 14, 22) "merhume", 11 eserde (Eser No: 5, 10, 15, 17, 21, 23-25, 27, 30, 32) "merhume ve mağfure", 1 eserde (Eser No: 4) "merhume ve mağfurunleha" gibi dua sıfatları bulunmaktadır. İsimler incelendiğinde 11 eserde (Eser No: 1, 4, 10, 11, 15, 19-22, 28, 31) "Ayşe", 5 eserde (Eser No: 5, 7, 16, 26, 32) "Fatma", 3 eserde (Eser No: 17, 23, 27) "Hatice", 3 eserde (Eser No: 6, 9, 18) "Hanife", 1'er eserde ise "Rabia" (Eser No: 3), "Turçin Şerife" (Eser No: 8), "Hafize" (Eser No: 24), "Kerime" (Eser No: 12), "Nevra" (Eser No: 25), "Meryem" (Eser No: 13), "Emir Ayşe" (Eser No: 30), "Ferişde" (Eser No: 29) ve "Şerife Fatma" (Eser No: 2) tespit edilmiştir. Aile adı olarak, "Turhallı-zade" (Eser No: 3), "Etmekçi" (Eser No: 20), "Semerci-zade" (Eser No: 26) isimleri bulunmaktadır. İncelenen eserlerin 5'inde ölen kişinin mesleği, 9'unda ise ölen kişinin yakınının mesleği belirtilmiştir. Ölen kişilere ait meslekler, hoca (Eser No: 5, 22, 31) ve molladır (Eser No: 3, 8). Yakınlarına ait meslekler ise semerci (Eser No: 10, 26), kethüda (Eser No: 16, 28), nalbant (Eser No: 2), hazinedar (Eser No: 7), börekçi (Eser No: 17), sabuncu (Eser No: 16), topçu başı (Eser No: 18), hatib (Eser No: 22), çavuşdur (Eser No: 32). Kitabelerde geçen yer isimleri ise Anya (Eser No: 2), Turhal (Eser No: 3), Kar (Eser No: 8) ve Girit (Eser No: 25)'dir. Tüm eserlerde tarih tespit edilmiştir. Bunlardan 2'sinde (Eser No: 3, 19) gün, ay, yıl şeklinde yazılırken, geriye kalanlarda sadece yıl yazılıdır.

Batılılaşma dönemiyle birlikte Osmanlı sanatında Barok, Rokoko, Ampir üsluplar oldukça etkili olmuştur. Bu dönemde görülen S ve C kıvrımları, büyük boyutlu yapraklar, manzara ve natürmort tasvirleri dönemin belirgin özelliklerindendir. Batılılaşma döneminde ortaya çıkan mimari tasviri, mezar taşlarının yanı sıra diğer sanat ürünlerinde de görmek mümkündür. Mimari tasvirli örneklere mimaride (Yurtsal, 2009: 106) ve halı, minyatür, çini, seramik, gülabdan gibi el sanatlarında da rastlamaktayız (Ayhan, 2014: 67) (Fotoğraf No: 33, 34, 35).

Batılılaşma dönemindeki bu etkiler Ege Denizi kıyı şeridindeki şehirlerde (Çanakkale, Balıkesir, İzmir, Manisa, Aydın, Muğla) bulunan mezar taşlarında kendine has yerel bir üslup ile görülmektedir. Bu bölgenin haricinde Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde farklı üslup ve teknik ile işlenmiş mimari tasvirli örnekler de mevcuttur. Bu örneklere İstanbul Tokmaktepe (Önge, 1968, 10-11) ve Divanyolu'nda (Tığcı, 2010: 334), Kayseri Develi'de (Sağıroğlu Arslan, 2007: 229-288), Sinop Boyabat'ta (Çal, 2015: 154) ve Sivas İmranlı'da (Yazar, 2010: 84-86) rastlanmaktadır.

Sonuç

Tamamında ortak gövde ve tepelik formu görülen eserler sadece sırt formları itibariyle farklılık göstermektedir. Mimari tasvirler cami, türbe ve köşkten oluşmakta ve bunlardan en sık görüleni cami tasviridir. Cami, tek başına işlendiği gibi türbe ve köşkle de işlenmiştir. Eserlerden sadece birinde köşk tasviri tek başına verilirken, türbe tüm örneklerde camiyle birlikte ele alınmıştır.

Cami tasvirleri kubbe sayısı, cephe düzeni ve minarelerine göre farklılıklar göstermektedir. Türbe tasvirleri tüm örneklerde tek kademeli cephe düzenine sahip ve kubbeyle örtülüdür. Köşk tasvirleri ise tüm örneklerde külah ile örtülüyken cephe düzeni farklılık göstermektedir.

Mimari tasvirler üç eserde tek başlarına işlenirken geriye kalan tüm örneklerde süsleme kompozisyonlarıyla birlikte işlenmişlerdir. Süsleme programlarından en sık görüleni bitkisel motiflerdir, bunun yanı sıra geometrik ve nesneli motifler de kullanılmıştır.

Bu çalışmayla birlikte yayınlara geçen mimari tasvirli mezar taşları incelenmiş ve çok büyük bir bölümünün kadınlara ait olduğu tespit edilmiştir. Eserler 18. ile 20. yüzyıllar arasında görülmektedir ve en yoğun dönemi 19. yüzyılın ilk yarısıdır. Özellikle Ege Denizi kıyı şeridindeki illerde örneklerine rastladığımız eserler İzmir-Manisa-Aydın şehirlerinde yoğunlaşmaktadır. Bu da 18. ve 19. yüzyıllarda bu şehirlerin mimari tasvirli mezar taşlarını üreten atölye ve ustalara ev sahipliği yaptığı düşüncesini ortaya çıkarmaktadır.

Çalışmamız neticesinde Adalızade Mezarlığında bulunan mimari tasvirli mezar taşlarının tamamı tespit edilmiş, kitabe transkripsiyonlarıyla, çizim, fotoğraflama ve ölçümleri yapılmıştır. Ayrıca eserlerin Ege Bölgesindeki diğer örneklerle aynı dönem, teknik ve kompozisyon özelliklerine sahip olduğu tespit edilmiş ve eserlerin Türk Plastik Sanatları içindeki önemi vurgulanmıştır.

Henüz yayınlara geçmeyen eserlerin varlığını düşünüldüğünde, bu alanda yapılan çalışmaların artması ve bu çalışmaların arşiv belgeleriyle desteklenmesi sonucunda Ege Bölgesine has bu eserler hakkında daha kesin yargılara ulaşmak mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Ayhan, Gökben. Muğla Müzesi'ndeki Mimari Tasvirli Gülabdan. Sanat Tarihi Araştırmaları: Kültürel Kimlikte Gelenek, Çeşitlilik ve Değişim Prof. Dr. Hakkı Acun Armağanı, Volume 9/10, 2014.

Çal, Halit. Boyabat Mezar Taşları. Ankara: Boyabat Belediyesi Kültür Yayınları, 2015.

Daş, Ertan. Kuşadası'ndaki Süslemeli Mezar Taşları Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu Bildirileri. İzmir: 2001.

Ökçesiz, Mahmut. Kuşadası Adalızade Osmanlı Mezar Taşları. İstanbul: 2013.

Önge, Yılmaz. Anadolu Sanatında Cami Motifi, Önasya. Yıl 4, C.4, S.38, 1968.

Sağıroğlu Arslan, Aslı. Develi İlçesindeki Bezemeli Mezartaşları. Kayseri: Develi Belediyesi Kültür Yayınları, 2007.

Tığcı, Sibel. İstanbul Divanyolu'nda Sultan II. Mahmud Türbesi'nin Haziresi'ndeki Mezar Taşları. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. 2010.

Tunçel, Gül. Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezar Taşları. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.

Yazar, Turgay. İmranlı İlçesi Bezemeli Mezar Taşları. Türk Yurdu, S.270, 2010.

Yılmaz, Erhan. Kuşadası Adalızade Mezarlığı Cami Tasvirli Kadın Mezar Taşlarının Yerel Tarih Açısından Önemi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2018.

Yurtsal, Tuğçe. Aydın ve Denizli Camilerinde Duvar Resimleri. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Ekler - Çizimler

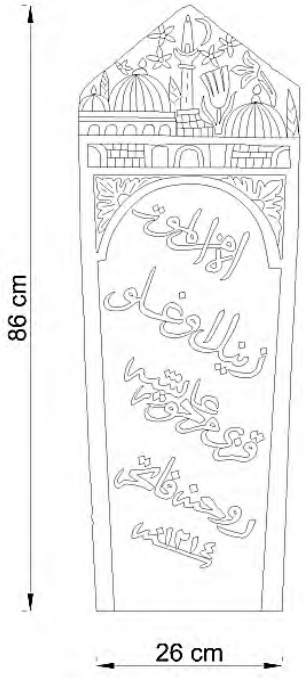

Çizim No: 1

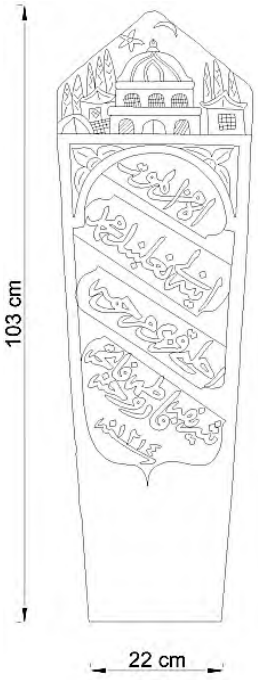

Çizim No: 2

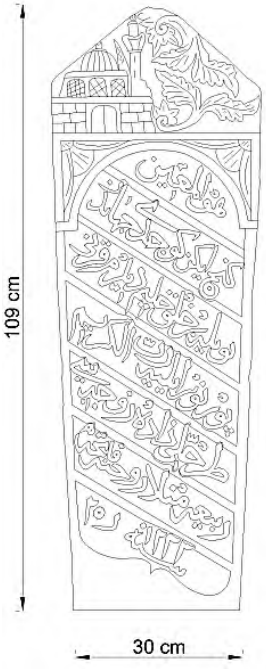

Çizim No: 3

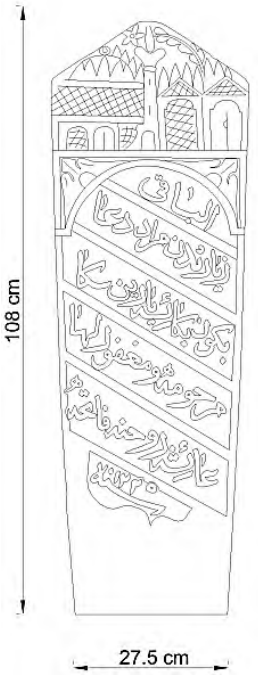

Çizim No: 4

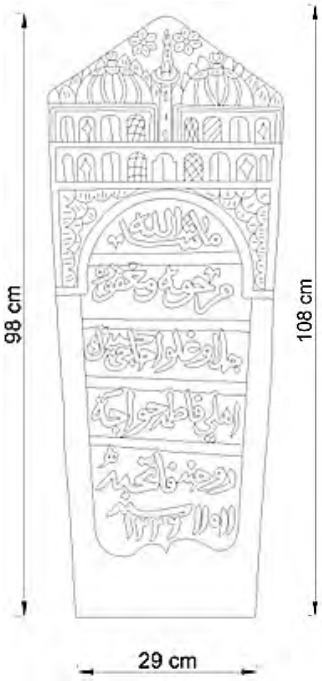

Çizim No:5

Çizim No: 6

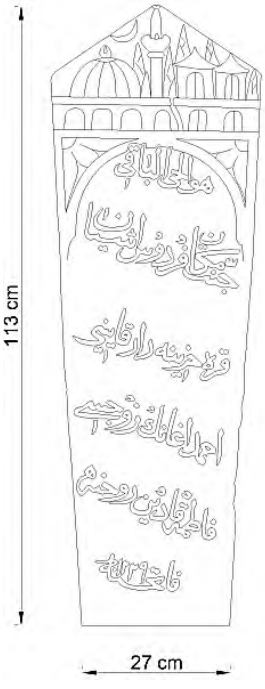

Çizim No: 7

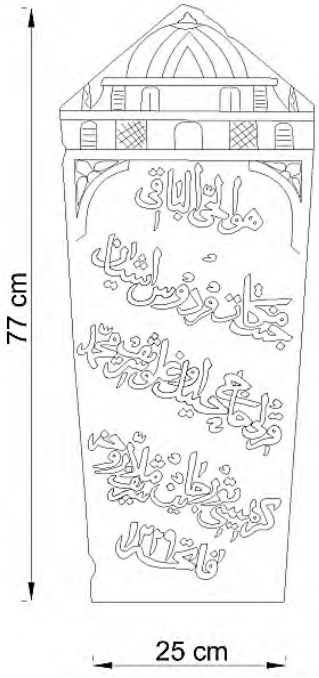

Çizim No: 8

Çizim No: 9

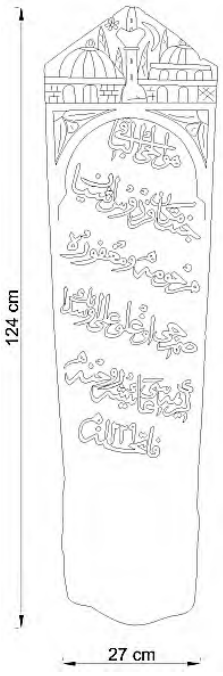

Çizim No: 10

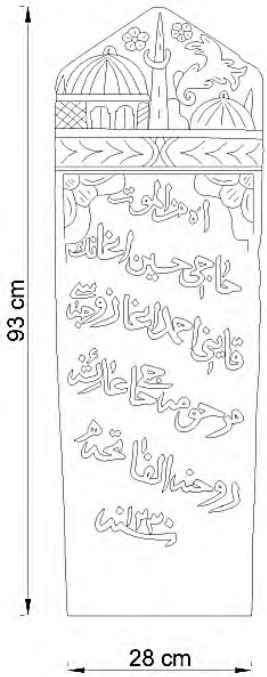

Çizim No: 11

Çizim No: 12

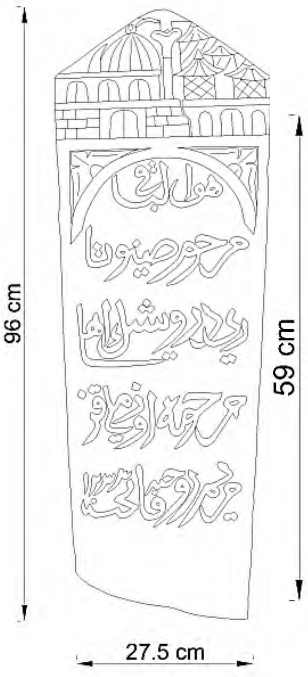

Çizim No: 13

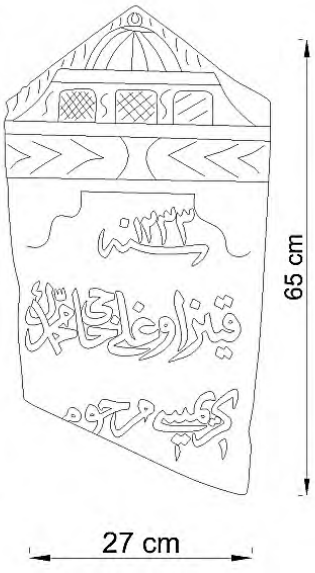

Çizim No: 14

Çizim No: 15

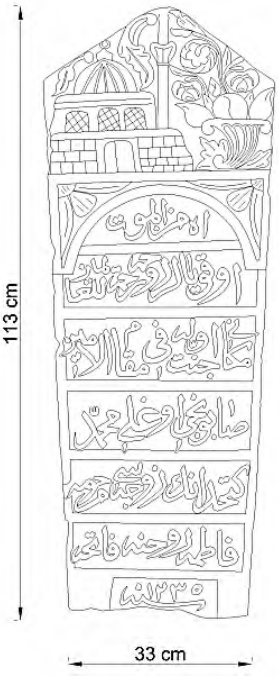

Çizim No: 16

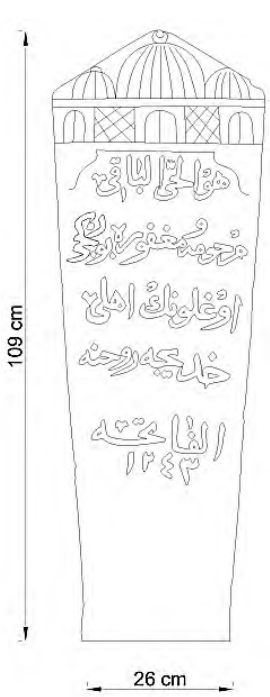

Çizim No: 17

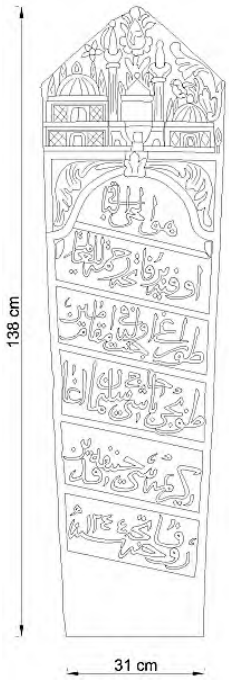

Çizim No: 18

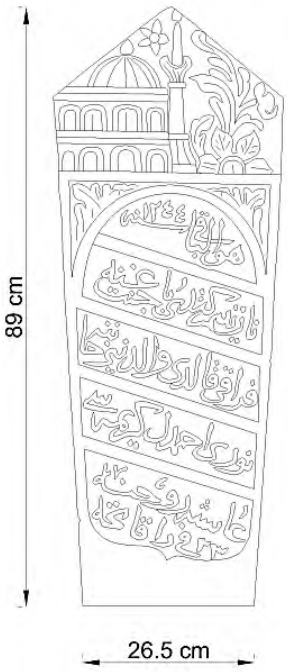

Çizim No: 19

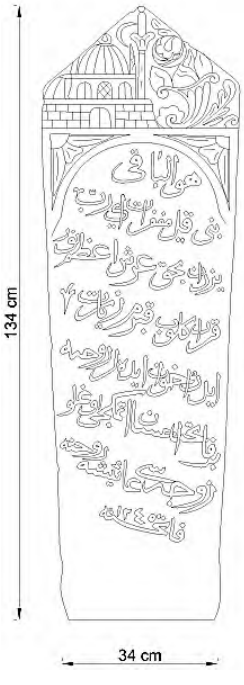

Çizim No: 20

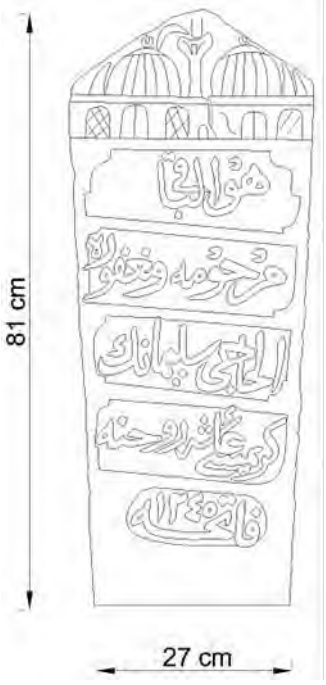

Çizim No: 21

Çizim No: 22

Çizim No: 23

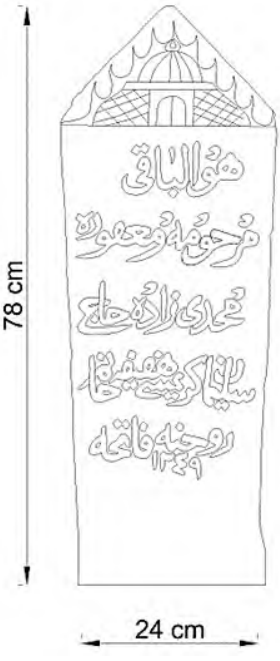

Çizim No: 24

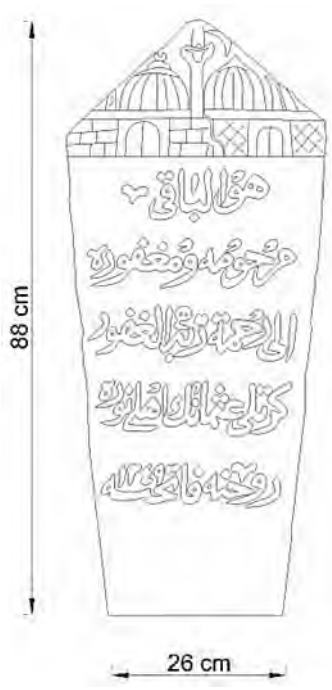

Çizim No: 25

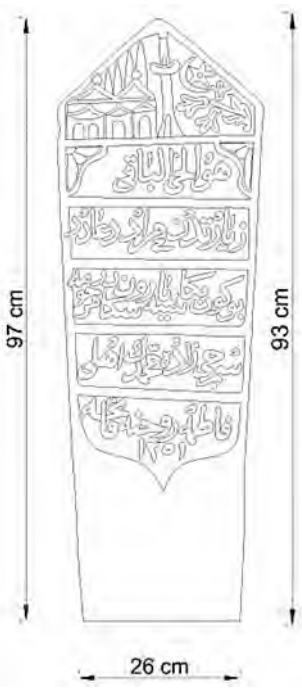

Çizim No: 26

Çizim No: 27

Çizim No: 28

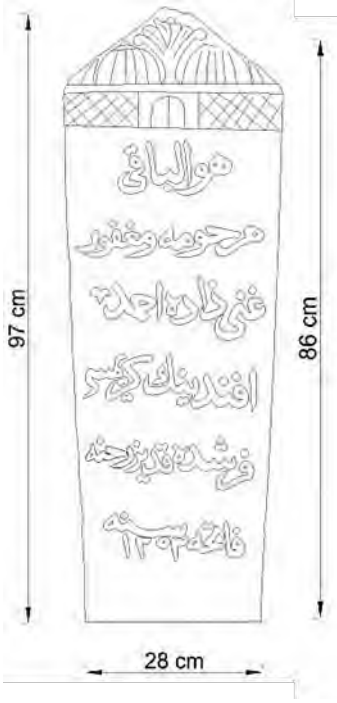

Çizim No: 29

Çizim No: 30

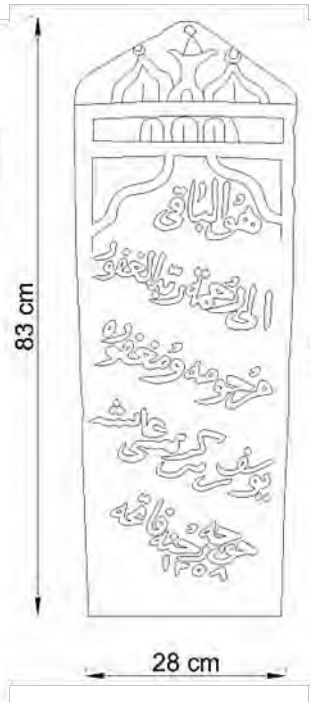

Çizim No: 31

Çizim No: 32

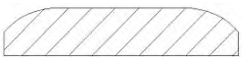

Çizim No: 33 (oval kenarlı)

Çizim No: 34 (dikdörtgen prizma)

Çizim No: 35 (pahlı kenarlı)

Fotoğraflar

Fotoğraf No: 1 Fotoğraf No: 2 Fotoğraf No: 3

Fotoğraf No: 4 Fotoğraf No: 5 Fotoğraf No: 6

Fotoğraf No: 7 Fotoğraf No: 8 Fotoğraf No: 9

Fotoğraf No: 10 Fotoğraf No: 11 Fotoğraf No: 12

Fotoğraf No: 13

Fotoğraf No: 14

Fotoğraf No: 15

Fotoğraf No: 16

Fotoğraf No: 17

Fotoğraf No: 18

Fotoğraf No: 19

Fotoğraf No: 20

Fotoğraf No: 21

Fotoğraf No: 22

Fotoğraf No: 23

Fotoğraf No: 24

Fotoğraf No: 25

Fotoğraf No: 26

Fotoğraf No: 27

Fotoğraf No: 28

Fotoğraf No: 29

Fotoğraf No: 30

Fotoğraf No: 31

Fotoğraf No: 32

Fotoğraf No: 33 (Buhurdan)

¶

Fotoğraf No: 34 (Seramik)

Fotoğraf No: 35 (Duvar resmi)

Tablolar

No	TARİH		KİMLİK	Sülale Adı	Meslek	Yer Adı
	Hicri	Miladi				
1	1214	1799	Zeynel oğlu kızı Ayşe	-	-	-
2	1214	1799	Anyalı Nalband Mehmed Çelebi kızı Şerife Fatma	-	(Nalband)	Anya
3	1223	1808	Turhallı-zade zevcesi Rabia Molla	Turhallı-zade	Molla	Turhal
4	1225	1810	Ayşe	-	-	-
5	1226	1811	Çil oğlu Hacı Hüseyin ehli Fatıma Hoca	-	Hoca	-
6	1227	1812	Hanife	-	-	-
7	1229	1813	Kara Hazinedar kaynı Ahmed Ağanın zevcesi Fatma Kadın	-	(Hazinedar)	-
8	1229	1813	Karlı Hacı Hüseyin oğlu Şerif Muhammed kerimesi Turçinn Şerife Molla	-	Molla	Kar
9	1229	1813	Nasuh'un kerimesi Hanife	-	-	-
10	1229	1813	Semerci oğlu Ali ustanın kerimesi Ayşe	-	(Semerci)	-
11	1230	1814	Hacı Hüseyin Ağanın Kaynı Ahmed Ağa Hacı Ayşe	-	-	-
12	1232	1816	Kürt oğlu Mustafa'nın zevcesi Kerime	-	-	-
13	1233	1817	.... Derviş ehli üzümlü kız Meryem	-	-	-
14	1233	1817	Kayız oğlu Hacı Muhammed'in kerimesi	-	-	-
15	1233	1817	Kocabıyık kızı Ayşe	-	-	-
16	1235	1819	Sabuncu oğlu Muhammed Kethüdanın zevcesi Fatma	-	(Kethüda-Sabuncu)	-
17	1243	1827	Börekçi oğlunun ehli Hatice	-	(Börekçi)	-
18	1244	1828	Hanife Kadın	-	-	-
19	1244	1828	Nuri Ahmed'in kerimesi Ayşe	-	-	-
20	1245	1829	Etmekci oğlu zevcesi Ayşe	Etmekçi	-	-
21	1245	1829	el-Hac Süleyman kerimesi Ayşe	-	-	-
22	1245	1829	Hatib Muhammed Efendi zevcesi Ayşe Hoca	-	Hoca (Hatib)	-
23	1248	1832	Hacı Kadir oğlu Halil zevcesi Hadice	-	-	-
24	1249	1833	Mehdi-zade Hacı Süleyman kerimesi Hafize Hanım	-	-	-
25	1249	1833	Giritli Osman'ın ehli Nevra	-	-	Girit
26	1251	1835	Semerci-zade Muhammed'in ehli Fatma	Semerci-zade	(Semerci)	-
27	1252	1836	Mustafa'nın oğlu Muhammed kerimesi Hadice	-	-	-
28	1253	1837	Deli Kethüda oğlu Muhammed ehli Ayşe	-	(Kethüda)	-
29	1253	1837	Gani-zade Ahmed Efendinin kerimesi Ferişde Kadının	-	-	-
30	1254	1838	Ahmed'in kerimesi Emir Ayşe	-	-	-
31	1258	1842	Yusuf Emin kerimesi Ayşe Hoca	-	Hoca	-
32	1258	1842	Çavuş zevcesi Fatma	-	(Çavuş)	-

Tablo No: 1 (Tarih ve kimlik bilgileri)

No	Sırt Formu			Mimari Tasvir			Kademe		Kubbe						Minare		
	Oval	Prizma	Pahlanarak	Cami	Türbe	Köşk	Tek	Çift	Tek	Çift	1B 1K	1B 2K	2B 2K	1B 1Y	Tek	Çift	Yok
1			X	X	X			X			X				X		
2	X			X		X		X	X								X
3			X	X				X	X						X		
4			X	X		X		X	X						X		
5		X		X				X	X						X		
6	X			X	X			X	X						X		
7	X			X		X	X	X	X						X		
8	X			X				X	X								X
9		X		X				X	X						X		
10	X			X	X			X	X						X		
11	X			X	X			X	X						X		
12		X		X				X	X						X		
13	X			X		X		X	X						X		
14	X			X				X	X								X
15		X		X				X	X								X
16	X			X				X	X						X		
17		X		X			X					X					X
18	X			X	X	X		X	X							X	
19	X			X				X	X						X		
20	X			X				X						X	X		
21			X	X			X		X						X		
22	X			X		X		X	X						X		
23	X			X			X			X							X
24	X			X			X		X								X
25	X			X			X		X						X		
26	X					X	X								X		
27		X		X	X		X		X						X		
28		X		X			X							X	X		
29	X			X			X			X							X
30	X			X			X						X		X		
31		X		X			X			X					X		
32	X			X			X		X								X

Tablo No: 2 (Form ve tipoloji)

No	Süsleme			Bitkisel															Geometrik	Nesneli
	Bitkisel	Geometrik	Nesneli	Servi	Soyut Çiçek	Yıldız Çiçeği	Kenger Yaprağı	Soyut Yaprak	Gül	Lale	Kır Çiçeği	İncir	Nar Çiçeği	Kayısı	Palmet	Horozibiği Çiçeği	Kozalak	Hilal	Vazo
1	X	X		X	X	X				X						X		X	
2	X	X		X	X	X												X	
3	X			X	X		X												
4	X			X	X	X													
5	X			X				X			X								
6	X			X	X	X				X									
7	X		X	X	X													X	
8	X			X	X														
9	X			X	X	X													
10	X	X		X	X	X												X	
11	X			X			X	X			X								
12	X		X		X		X			X							X		X
13	X	X		X	X													X	
14		X																	
15	X							X											
16	X		X		X		X	X	X			X		X					X
17																			
18	X	X		X		X	X		X				X		X			X	
19	X				X	X	X		X										
20	X	X	X	X	X		X		X			X						X	X
21	X	X		X														X	
22	X	X		X	X	X												X	
23	X			X				X											
24	X							X											
25	X	X		X														X	
26	X	X		X	X		X			X								X	
27	X	X		X														X	
28	X	X		X	X	X												X	
29	X			X				X											
30	X				X														
31																			
32	X			X															

Tablo No: 3 (Süsleme)

TUNÇ ÇAĞI ANDRONOVO KÜLTÜRÜ MEZARLARI İLE TÜRKLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER

The Bronze Age Andronovo Culture Tombs and Relations Between Turks

Dr. Öğr. Üyesi Elvin YILDIRIM*

ÖZET

M.Ö 3. bin yılın sonu 2. binlerin başlarında neredeyse tüm güney Sibirya, Kazakistan bozkırı, Tanrı Dağları ve batıda Ural Irmağı çevresinde atlı muharip bir kavim bölgede etkili olmuş ve yayılmıştır. Hayvancılık ekonomilerindeki değişiklikler sonucu tıpkı bir çiftlik yaşantısını andıran yerleşik yaşamlarından konargöçer yaşam tarzına geçen bu topluluklar, bozkır kültürünün ortaya çıkmasında da etkili olmuşlardır. Muharip özellikleri çok geniş sahada yayılmalarına ve bu alanlara uzun süreli hâkim olmalarına sebep olmuştur. Madencilikte, hayvancılıkta, dokumacılıkta ve çömlekçilikte ustalaşan bu kavmin insanı kendine has üslupta mezar ve mezar envanterleri bırakmıştır. Bu envanterler takip edildiğinde ise bu kültür dönemi insanının torunları olarak Türkler karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan biz, Andronovo Çağı mezarları ve mezarlarından elde edilen maddi kültür unsurları ile Türkler arasındaki ilişkilere değinmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: *Andronovo, Kültür, Türkler, Tunç, Mezar.*

ABSTRACT

At the end of the 3rd millenium BC and the beginning of the 2nd millennium BC almost all of the southern Siberia, Kazahstan steppes, the Tien-Shan mountains and around the Ural River, equestrian and a combatant tribe in the region was effective and spread. As a result of the changes in livestock economies, these communities, which have resembled a farm life, have been influential in the emergence of the steppe culture. Their combat character caused spread over a very wide range and have long-standing control over these areas. These people who have mastered in mining, animal husbandry, weaving and potting have left their own grave and grave inventories in their own style. When these inventories are followed, Turks emerge as descendants of this cultural period. In this regard, we will try to touch on the relations between the Turks and the material elements obtained from the graves and graves of the Andronovo Age.

Key Words: *Andronovo, Culture, Turks, Bronze, Grave.*

GİRİŞ

Kanaatimizce Türklerin erken ataları olan Andronovo milleti çok geniş bir coğrafyaya yayılmış ve bu coğrafyaya da uzun yıllar baskın bir millet olarak hâkim olmuşlardır. Söz konusu dönem tarih-arkeoloji literatürüne Rusların yaptığı kazılar sonrası verdikleri bir ad olarak Andronovo Kültürü olarak geçmiştir. Bu bakımdan öncelikle Andronovo Kültürü'nün hangi karşılığa denk geldiğini ifade etmekte fayda görmekteyiz.

Andronovo Kültürü, Hakasya'nın Andronovo şehrindeki ilk mezarların keşfedilmesiyle bu adla adlandırılan bir topluluğa ait geleneklerin ve maddi kültür unsurlarının tamamıdır. Söz konusu kültüre ait ilk bakiyeler 1925 yılında keşfedilmiştir. Başlarda Hakasya ve çevresinde yayılan bir kültür dönemi olduğu ve ondan daha erken dönemde yaşanan bir diğer eneolitik kültür dönemi olan Afanasyevo Kültürü'nün devamı olduğu düşünülse de batıda Güney Sibirya'nın diğer bölgelerinde ve ardından Kazakistan'da ve hatta Ural sahasında elde edilen kazı sonuçları aslında tüm bölgeyi hâkimiyeti altına almış baskın bir kültür dönemi olduğunun anlaşılmasını sağlamıştır. Hakasya ve çevresinde elde edilen malzemeler ışığında Andronovo Kültürü'nün M.Ö 1700-1200 yılları arasında yaşanılan bir dönem olduğu tespit edilmiştir. Fakat günümüze kadar yapılan çalışmalar bu kültürün çok geniş bir sahada Srubna-Kültürü ve yerel varyantları ile birlikte Ural Irmağı ve çevresinde M.Ö 2200'lerde var olduklarını göstermiştir (Zah 29-40). Atlı ve muharip olan bu topluluk çok geniş bir sahaya yayılma ve kontrol altında tutma fırsatı bulmuştur. Yapılan radyo karbon çalışmaları Andronovo kabilelerinin batıdan doğuya doğru yol aldığını göstermektedir. Burada en önemli deliller bu döneme ait mezarlar, mezarlardan elde edilen ölü hediyeleri ve yerleşimlerin kalıntılarıdır. Tüm bu malzemelerde yerel farlılıklar dışında birlik söz konusudur. Bu sebeple yayıldıkları coğrafyanın sınırları rahatlıkla çizilebilmektedir. Ural Irmağı'ndan başlayarak Güney batı Sibirya boyunca Altay Sayanlara, Kazak bozkırına, Tanrı Dağları üzerinden Türkistan ve Hazar Denizi'nin doğusundan güneye doğru

* T.C. İstanbul Aydın Üniversitesi Tarih Bölümü, elvinyildirim34@gmail.com

Maveraünnehir sahasına yayılmışlarıdır. Bu saha tam olarak yazılı kaynaklardaki Türklerin yayılım sahaları ile denk düşmektedir. Ayrıca Antropolojik açıdan da erken Türk mezarlarında Andronovo insanının tipolojisinin devam ettiği tespit edilmiştir (Ginzburg 384). Bu bakımdan M.Ö 2000'lerden itibaren Türklerin ölü gömme ve mezar üsluplarının benzer yanları ve geçirdikleri gelişim ve değişim üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Bozkır Kuşağında Kurgan Kültürü'nün Görünümü

M.Ö 4.bin yılda Kazakistan'ın geniş bozkırında Neolitik döneme ait yerleşim kalıntıları ve mezarlar keşfedilmiştir (Resim 1). Bu mezarlardan taştan yapılmış ürünler elde edilmiştir. Kazak arkeoloğu ve ilim adamı Margulan, Kazakistan'ın geniş bozkırlarında Tunç Çağı'nda var olan kabilelerin belirgin bir ortaklığının bulunduğunu belirtmekte ve bunu M.Ö 4. bin yılda bir etnik topluluğa atfetmektedir. Bu kabilelerin etnokültürel temellerinin Neolitik dönemde atıldığı ve daha sonra yeni bir çağı (metal çağına geçiş) başlattıklarını, bunların torunlarının da Asya İskitleri ve Ural-Altay bozkır kabileleri olduğunu belirtmektedir (Margulan 89). Kuzey bozkırında yayılmış kabileleri tutkulu bir şekilde İran Dillilere bağlayan ilim adamlarını da eleştirerek söz konusu teorilerinin bilimsel bir temelinin olmadığını ve Tunç Çağı'nda kuzey bozkırında İranlıların olmadığını belirtmektedir. Bu konuda Merpert, 'İdil ve Ural Irmağı havalisinde en erken hayvancı toplumun Srubna ve Andronovo Kültürü'nden de önce Neolitik Çağ'da bölgede izleri bulunan ve çok geniş sahaya yayılmış olan eski Yamna kabilelerinin olduğunu, onların geç Neolitik ve Eneolitik dönemin eşiğinde Orta Asya ve Sibirya'ya kadar Tunç Çağı (ve hatta bazı durumlarda Erken Demir) insanı ve kültürünün gelişiminde temel rol oynadıklarını ifade etmiştir (Merpert 18). Kadirbayev de Yedisu, Orta Kazakistan, Güney Sibirya ve Altay bölgelerinin benzer bir ekonomik temelde, aynı maddi kültür unsurlarına ve toplum yapısına sahip belli bir toplum tarafından iskân edildiğini ifade etmektedir (Kadirbayev 401). Bu, Andronovo toplumudur.

M.Ö IV. bin yılda Kazakistan coğrafyasında 1980'lerden itibaren çalışılmaya başlanan Botay Kültürü atlı gömü üslubunun ilk olarak bu topraklarda uygulanmaya başlandığını göstermektedir (Zaybert 25). Kustanay, Akmola, Kazakistan'ın kuzeyi, Turgay Irmağı ve Tobol Havzası'nda Botay Kültürü'ne ait mezarlar ve yerleşim kalıntıları mevcut olup söz konusu bölgelerde yapılan kazı çalışmalarında 70 bine yakın at kalıntısı tespit edilmiştir (Istoriya..13). Botay Kültürü dönemine ait keramikler ve kemikler üzerinde oldukça tanıdık bezemeler göze çarpmaktadır (Resim 2) (Zaybert 25). İçi taralı üçgenler ve balık kılçığını andıran bezemeler Andronovo Kültürü de dâhil olmakla Avrasya bozkırında pek çok kültür döneminde tesadüf edilmiş motiflerdir. Bütün formuyla olmasa da at kemikleri ve kafataslarına Andronovo mezarlarında da sık sık rastlanılmaktadır.

Bununla birlikte yine İtil ve İrtiş boylarında Eneolitik dönemden itibaren Kazakistan topraklarına sızan bir diğer kültür dönemi olan Keltaminar dönemi bulunmaktadır. Canbas-Kala keşfini yapan Tolstov tarafından M.Ö. 4. bin yıla tarihlendirilmiştir. Bu döneme ait keramiklerdeki süsleme öğelerinin Doğu Avrupa'da yaygın görülen Tripolye Kültürü, Yamna Kültürü, Poltavkin Kültürü, Baykal ardı kültürlerinde ve hatta Andronovo Kültürü'nde bulunduğunu ve yayılımın Keltaminar Kültürü'nden kaynaklandığını ifade etmektedir (Formazov 3-19). Bununla birlikte Orta Asya'nın bir diğer ucunda, günümüz şartları ve yol durumuna göre iki bin km. uzaklıktaki Hakasya topraklarında Yenisey Irmağı havalisinde M.Ö 4. bin yılın sonunda Eneolitik döneme tarihlendirilen Afanasyevo Kültürü mevcuttur. Bu Kültür döneminde de at ön plandadır ve toplum hayvancılık ile meşgul olmaktadır. Bu kültür dönemi de İdil Ural havalisinde görülen Yamna Kültürü ile ilişkilendirilmektedir.

Nitekim yapılan pek çok okuma sonucunda Neolitik Çağ'dan itibaren Orta Asya'nın hem kültürel hem de etnik yapı bakımından şekillenmeye başlandığını söyleyebiliriz. Tüm bu coğrafyada farklı adlarla anılan kültür dönemlerine ait kurgan tipleri mevcuttur. Bu kurgan yapılarının her birinin diğeri ile ortak bir noktasını bulmak mümkündür. Bu bakımdan hem mezar yapı özellikleri hem de envanter bakımından Adronovo mezarları ile Türk mezarları arasındaki ortaklıkları üzerinde duracağız.

Andronovo Kültürü Mezarları Ve Gömü Özellikleri

Kurgan yapıları Urallar'dan Sibirya'ya, oradan da yine farklı bölgelere doğru yayılım göstermekte ve tüm bu coğrafyada aynılık teşkil etmektedir. Yeraltına odalar şeklinde kazılan çukurlara coğrafi şartların verdiği imkânlar doğrultusunda granit veya şist taşlar, kimi yerde ise ahşap döşenerek duvarlar oluşturulmakta ve üstü kütük veya taş kapaklarla kapatılmaktadır. Mezarın üstü toprak veya taş

yığılarak çok yüksek olmayan tepe haline getirilmekte ve etrafı taşlarla halka veya dikdörtgen şeklinde çevrelenmektedir Söz konusu kurgan kuşatması bazen farklılıklar da gösterebilmektedir. Bıyıklı kurgan tabir edilen kurgan kuşatma şekilleri olduğu gibi, çoklu aile mezarlarının dikdörtgen mezarlarının yan yana sıralanması şeklinde yapıldığı da görülmektedir. Kurgan kuşatmaları her zaman mükemmel halkalar şeklinde değil bazen oval veya yamuk bazen tamamen bozulmuş şekillerde de tespit edilmiştir. Taşlardan dizilmiş halka şeklindeki kuşatmanın merkezine granit levhalardan sanduka şeklindeki mezar odaları görülmektedir. (Resim 3)'te görülen mezarın bir çift için yapıldığı düşünülmektedir.

Benzer halka kuşatmalardan yola çıkılarak Tagar dönemi ile ilişki kuran uzmanlar bulunmaktadır. Buna göre Çlenov, Krasnoyar bölgesinde bulunan iki mezarın Andronovo Kültürü özellikleri taşıdığını, mezardan elde edilen bir hançerin Karasuk Kültürü dönemine ait olduğunu belirtmektedir (Çlenova 25). Tagar Kültürü dönemi kurgan kuşatmaları da tıpkı Andronovo Kültürü'nde olduğu gibi halka şeklinde, taşların dizilmesi ile yapılmıştır. (Resim 4)'de görülen Tagar dönemi kurganı da yığma taşlarla, halka şeklinde ve mezar halkanın merkezine konumlandırılarak yapılmıştır. Her iki dönem arasında uygulama farkları olsa da genel uygulama geleneğinden vazgeçilmediği açıkça ortadadır.

Bazen mezarlar düzensiz durumda aynı kuşatma içerisinde, bazen de belli bir ahenk içerisinde düzenleniştir. Bılkıldak kurganı da (Resim 5) aynı kuşatma içerisindeki mezarların konumunu göstermektedir. Bu gibi mezarlar uzmanlar tarafında aile mezarlığı olarak düşünülmüş ve ataerkil aile yapısının bir göstergesi olduğu belirtilmiştir (Resim 6). Aynı özellikleri gösteren Ayşrak Kurganı da hem ataerkil aile yapısını göstermesi, hem belli bir düzen içerisinde olduklarını hem de kuşatma dışındaki mezarların sonradan eklendiğini göstermesi bakımından mühimdir. Bazı durumlarda mezarların iç içe dikdörtgenler şeklinde yapıldığı görülmekte (Resim 7), bazen de mezarların gelişi güzel şekilde taş yığınları ile örtüldüğü görülmektedir (Resim 8). Kazakistan'da keşfedilen Dındıbay mezarının (Resim 8) kendi arasında anolog bir mezar keşfedilinceye kadar, Andronovo ve Karasuk Kültürü dönemleri ile mukayeseli değerlendirileceği belirtilmiştir. Bu mezarın Geç Tunç Çağı veya erken göçerler devrine ait olduğu düşünülmekte, bölgede granit çitlerle kuşatılmış mezarların Andronovo Kültürü döneminde ve M.Ö I. bin yılın sonunda Yenisey Havzası ve çevresinde Karasuk Kültürü döneminde de geçerli olduğu, Kazakistan ve Altay çevresinde erken göçerler ve M.Ö VII-VI. yy da dâhil olmak üzere bilinen tüm mezar tiplerinde taş kuşatmanın bulunmadığı ve mezar düzenlemelerinde çok fazla miktarda taşların yığıldığı ifade edilmektedir (Gryaznov 144). Begaz mezar grubunda ise dikkatimizi çeken bir mezar bulunmaktadır (Resim 9). Bu kurganın prototipi ise Belasar kurganıdır (Resim 10). Bu kurgan grubuna dâhil 2 ve 4 nolu mezarlarda oldukça yüksek levha taşlar dikilmiş bulunmaktadır. Söz konusu levha taş dikimi geç bir dönemde yine karşımıza bir Türk boyunun mezarlarında çıkmaktadır. Bu Türk boyu Orhun Yazıtları'nda da zikredilen Kurıkanlardır. Genel olarak Yassı Taş Mezar Kültürü olarak adlandırılan bu döneme ait mezarlarda da mezar taşları dikine vaziyette yerleştirilmektedir (Resim 11). Yassı Taş mezarları Zabaykal bölgesi istisna olmak üzere neredeyse tüm Moğolistan bozkırında bol miktarda yayılmıştır. Kobdo Irmağı'nın üst kısımlarından Dalay-nor gölüne, Baykal'dan Gobi çölüne kadar. Gobi'nin güneyinde (Nan-Shan eteklerinde, Huanghe kuzeyinde Suiyuan'da ve muhtemelen Tibet'te bile bilinmektedir) bilinmekte, hatta Zabaykal'dan ayrı olarak Pribaykal step ve taygalarında da görülmektedir. Tüm bu devasa topraklarda ortak olarak görülen mezarlar temelde tek ilkeye göre yani sığ, dört köşeli çukur mezarlar olarak yapılmışlardır. Açılan mezarlardan İskit tipinde yaylar elde edildiği gibi, bu tip kurgan gruplarında geyik motifleri de bulunmaktadır. Bu mezarları bırakanların kökenleri meselesinde Zabaykal'daki Hunların mezarları ile benzer özellikler vardır (Derestuy Kultuke No.5 ve 7) ve bu durum Hun kültürü ile yerel kültürün karışımı olarak açıklanmaktadır. Bunların bir kısmı Hunların bölgeyi ele geçirmesinden sonra burada kalmış, diğer prototürk grubu ise Hunlar tarafından yerinden edilmiştir. Zabaykal'dan göç ettirilen bu grup Yakutların ataları olan Türklerden Kurıkan boyudur (Dikov 69).

Bazı uzmanlar Yassı taş mezarları Zabaykal'daki VI.-VIII yy arası Türkler (Kırgızlar) dönemine tarihlendirilmişlerdir (Dikov 32). Bununla birlikte bu mezarları daha erken dönem olan M.Ö VII-II yy İskitlere atfedenler de mevcuttur. Yüksek bir höyüğe sahip olmayan fakat yüksek duvarları olan mezarlar Tunç çağına (VII-IV), yüksek höyüklü olanları ise III.–II. yy'a tarihlendirmişlerdir. Yassı taş mezarlarından elde edilen envanterler arasında Karasuk Kültürü dönemi ile anaolog bıçaklar bu dönemin erken safhalarını Karasuk Kültürü dönemine kadar taşımaktadır. Yassı Taş mezar Kültürü'nün geç Tunç

Çağı dönemine ait olan grubu Tapkhara olarak adlandırılmıştır. Mezarlarda ölüler genellikle sırt üstü yatırılsalar da nadiren cenin durumunda gömme de uygulanmıştır. Söz konusu gruba ait mezarlarda düztabanlı çömlekler, at ve koyun kemikleri ve köz, kemikten yapılmış ok ucu, gem, giysi kalıntıları ve süs eşyaları elde edilmiştir (Dikov 40). Hatta bazı mezarlarda Tagar döneminin ilk safhası ile anolog örnekler vermektedir (Dikov 38). Erken demir çağı yassı taş mezarları ise Hunlara atfedilmiştir. Tanrı Dağları Arpa mevkiinde Bernştam tarafından yapılan kazı çalışmalarında Burmaçap grubu olarak adlandırılan mezar grubu keşfedilmiş yapılan incelemeler sonucunda Andronovo Kültürü'nün bu kadar yüksek bir alana kadar yayıldığı tespit edilmiştir. Narım ve Alabuki ırmakları akımında bulunan mezarlarda Arpa Irmağı boyunda bulunanlarda ölü yakımı uygulaması mevcut iken, Kem tipi olarak adlandırılan mezarlarda inhumasyon uygulanmıştır. Bulunan Kem tipi mezarlar da Karasuk Kültürü ile anolog görülmüş ve Bernştam tarafından erken Sakalara atfedilmişlerdir (Bernştam 20).

Andronovo mezarlarının bir diğer özelliği ölülerin mezara cenin durumunda (hoker pozisyonu) yatırılmış olmalarıdır (Resim 12). Bu ölü yatırma durumu Yamna Kültürü döneminden itibaren Avrupa'nın doğusunda ve Karadeniz'in kuzeyinde görülmektedir (Resim 13). Andronovo Kültürü'nde cinsiyete göre ölü gömü özelliği değişmekte, cenin durumunda yatırılan ceset kadınsa sol yanına, erkekse sağ yanına yatırılmaktadır. Bu özellik geç dönemlerde terk edilmeye başlanmıştır. Tasmolin Kültürü döneminden itibaren cesetlerin sırt üstü veya yarı hoker durumda yatırıldıkları görülmektedir. Tasmolin Kültürü M.Ö VIII.-V. yy arasına tarihlendirilmiştir (Beysenov 68-69). Sırt üstü gömü yatırılması erken göçer döneminde uygulanmaya devam etse de Andronovo Kültürü'nde görülen hoker durumunda ölü gömme uygulamalarının Sakalar gibi bazı Türk boyları arasında az sıklıkla da olsa da uyguladıkları görülmüştür.

Mezar Çukurları doğu-batı istikametindedir. Bu durum Hunlar hariç diğer Türk boylarında da yön belirlemesinde doğu ve batı eksenli olarak planlanmıştır. Saka Tigraghaudalara ait mezarlar hem yapı bakımından hem de mezar konumlandırılması bakımından Andronovo Kültürü dönemine benzemektedir. Mezar doğu batı eksenindedir ve baş batıya doğrudur. Özellikle erken Sakalar dönemine tarihlendirilen Altın Emel kurganı taş sandıklı yapısı ve mezar konumlandırılması bakımından Andronovo Kültürüne uygun düşmektedir (Akişev 89-90).

Adronovo mezarlarında iki tip ölü gömü uygulaması görülmektedir. Bunlardan biri inhumasyon diğeri de kremasyon, yani ölü yakımı sonrası gömüdür. Çin kaynakları ölü yakımı uygulamasının Türkler arasında uygulanması ile ilgili bize bazı haberler verirler, arkeolojik çalışmalar da bunu doğrulamaktadır. Graç, Tuva ve Moğolistan bölgesinde yaptığı çalışmalarda Eski Türklere ait mezarlardaki ölü yakımı uygulanmış Tannu-Ola/Kemçik bölgesindeki Haçı-Hovu (Resim: 14) mezarlarından bahsetmektedir (Graç 32).

Andronovo Kültürü ve Sakalar arasında ilişki kuran sadece Bernştam değildir. Kadirbayev (Kadirbayev 401) ve Akişev de İskit/Sakalara ait olan kurganları Andronovo Kültürü dönemine bağlamış ve aralarındaki ilişkileri ortaya koymuştur (Akişev 104). Akişev tarafından Saka Tigrahauda'lara ait mezarlarda (Resim 15-16) yapılan çalışmalara göre, Andronovo Kültürü dönemine ait mezarlar arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Manhay-ool, Tuva'daki İskit abideleri (Uyuk Kültürü) üzerine yaptığı çalışmasında Kazakistan, Pamir ve Tanrı Dağları'nda bulunan mezar tipleri ile olan benzerlikler görülmektedir (Manhay-ool 14).

Mezar Envanterleri

Andronovo Kültürü mezarları envanter bakımından oldukça zengin olup, ürünlerin cinsi bakımından taş, kemik ve metal ürünler bakımından tasnif edilmektedirler. Ölüye bir sonraki hayat için bırakılan bu ürünler arasında çömlekler başta gelmektedir. Bu çömlekler içerisinde et, tahıl ve süt ürünleri artıkları tespit edilmiştir. Bu çömleklere veya keramiklere hemen hemen tüm mezarlarda ulaşılmıştır. Çömleklerin üstündeki bezeme geleneği sebebiyle de tüm anolog mezarlar tespit edilmiştir. Çömlekler üzerindeki bezemeler Türk Dünyası'nda halı, kilim, çadır vb. ürünlerde hala yaşatılmaktadır.

Mezarlara çömlek içinde ölü aşı bırakma geleneği Andronovo Kültürü'nden sonra görülen Karasuk, Tagar-Taştık, İskitler, Hunlar ve Erken Türk mezarlarında da devam etmiştir. Dağlık Altay bölgesinde erken Türklere ait Boratal, Kalbaktaş, Yustıd, Balık-sook, Bike, Kudırge, Tuekta gibi atlı gömü uygulamasının yapıldığı erkek ve kadın mezar gruplarından kilden yapılmış çömlekler elde edilmiştir (Kubarev 64-65). Bu mezarlarda elde edilen vazo formlu süt veya alkollü içecek için

kullanılan ve mezara bırakılan çömleklerin dekor zenginliği sebebiyle Taştık grubu keramikleri ile yakın görülmektedir. Ayıca söz konusu mezarlarda elde edilen keramiklerin Altay'da, İskitler döneminde ve hatta bazı dekor öğelerinin Hun döneminde de varlığının bilindiği ifade edilmektedir (Kubarev 64-65).

Andronovo Kültürü döneminde erkek mezarlarında balta, bıçak, ok ve mızrak uçları gibi onların günlük hayatta kullandıkları ve aynı zamanda onların savaşçı özelliklerini gösteren savaş aletleri ile gömülme uygulaması daha sonraki erken göçerler ve Türkler döneminde de devam etmiştir. Doğu Kazakistan'da Andronovo Kültürü dönemine ait mezarlardan da Karasuk-Tagar (M.Ö. VIII-VII.yy.) dönemine ait olduğu ifade edilen bronzdan yapılmış ok ucu tespit edilmiş ve İskit okları ile benzerlikleri Çlenov tarafından ortaya konulmuştur (Çlenova 30). Sakalara ait bıyıklı kurganlardan, Andronovo Kültürü geleneği olan vısloobuşnı baltalar, teslalar, bronz bıçaklar, soketli ok uçları tespit edilmiştir (Akişev 106).

Kadın mezarlarında da yine başucuna bırakılmış çömlekler ve kullandıkları süs eşyaları bulunmaktadır. Özellikle bu döneme ait kadın mezarlarından çıkan başlık kolyeleri dikkat çekmektedir. Benzer tür başlık kolyeleri Kazak, Uygur ve Türkmenlerde de kullanılmıştır.

Andronovo Kültürü dönemine ait kazılarda 4 yapraklı rozet şeklinde döküm plakalar elde edilmiştir. Margulan, bu plakaların Hazar Bölgesi ve Kafkasların kuzeyine doğru Begaz-Dandıbay (Andronovo Kültürü döneminin son safhası ve geçiş dönemi olarak görülmektedir) döneminde yayıldığını ifade etmektedir. Bu plakaların (Resim 17) benzer şekillerinin Pazırık, Başadar, Noin-Ula kurganlarında farklı malzemelerden türlerinin bulunduğu belirtilmiş hatta Başadar Kurgan 2'de benzer rozetin altın kaplama halinin bulunduğunu, Hunlar döneminde bu tip rozetlerin baskın olarak görüldüğünü, Noin-Ula'da elde edilen bir rozetin Andronovo Kültürü Sangru mezarında bulunan bir plaka ile uyumlu olduğu belirtilmiştir (Margulan 365). Hatta bu şeklin Gryaznov tarafından yapılan I. Pazırık kurgan kazısındaki bir dokumada (Resim 18) (Gryaznov *Pervıy* 69) ve Kiselev tarafından belirtilen Taştık Kültürü Uybat Çaatas'da elde edilen malzemeler ve plakalar Hunlara atfedilmişlerdir ve 4 yaprak şekli bu plakaların üzerinde de mevcuttur (Kiselev 429).

Sonuç

Tüm bulgular göz önünde bulundurulduğunda, Margulan ve Merpert'in de belirttiği gibi Neolitik dönemden itibaren belli bir gruba ait bir mezar kültürü ve bunun etrafında ekonomik, toplumsal değerleri bulunan ve maddi kültür unsurları ile de desteklenen, metal çağına geçişe kadar takip edilebilen bir toplum vardır. Bu topluma ait her tür bakiye Demir Çağından itibaren izlerini takip edebildiğimiz Türk boylarına kadar dayanmaktadır. Antropolojik ve arkeolojik veriler ve devam ettirilen geleneklerin Tunç Çağı Andronovo Kültürü ve akabinde görülen ve onların torunları oldukları düşünülen grupların Karasuk, İskit/Sakalar, Hunlar, Tagar-Taştık periyodları etrafında, yani Türk Kültürü'nün tam olarak gelişme çağlarıyla ilerlediği ve Bozkır Kültürü'nün tam olarak bu dönemlerde ortaya koyulduğunu söylemekte beis yoktur.

Ekler

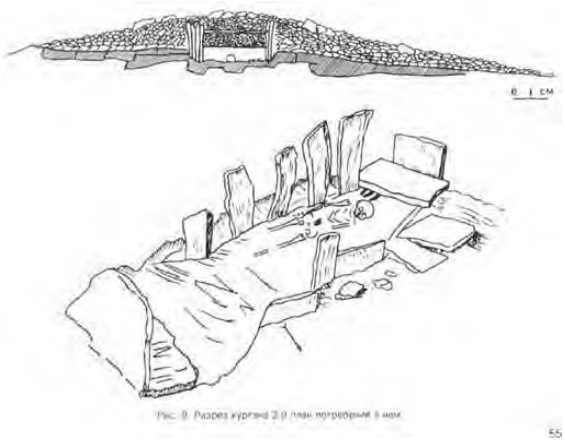

Resim 1: Kazakistan'da Neolitik Döneme ait levhalı mezar örneği

Resim 2: Botay Kültürü Dönemine ait bir at kemiği

Resim 3: Orta Kazakistan Kobdık Kompleksinde bulunan bir Andronovo mezarı çizimi.

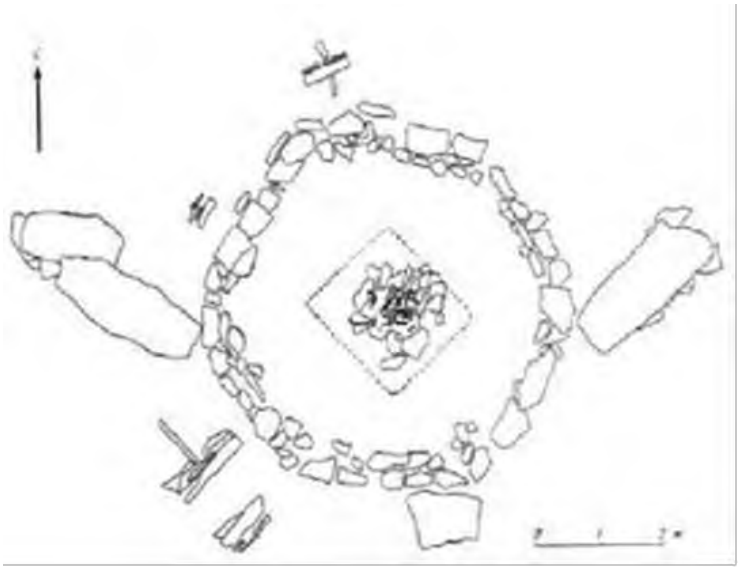

Resim 4: Hakasya Çaataş Girişkin geçidinden bir kurgan planı örneği

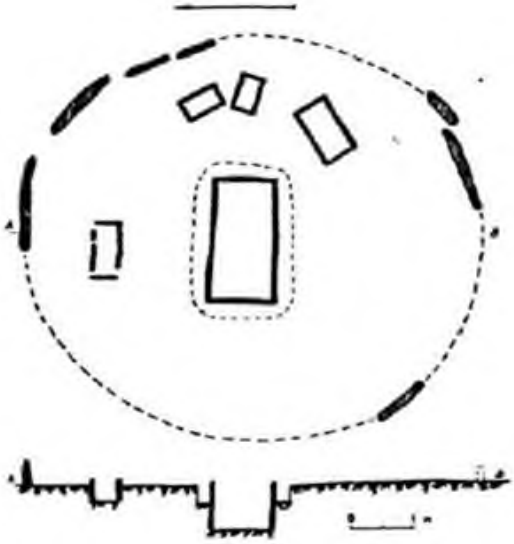

Resim 5: Bılkıldak kurganı

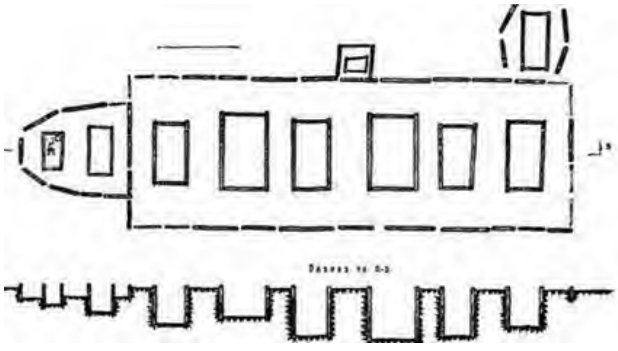

Resim 6: Ayşrak Kurganı

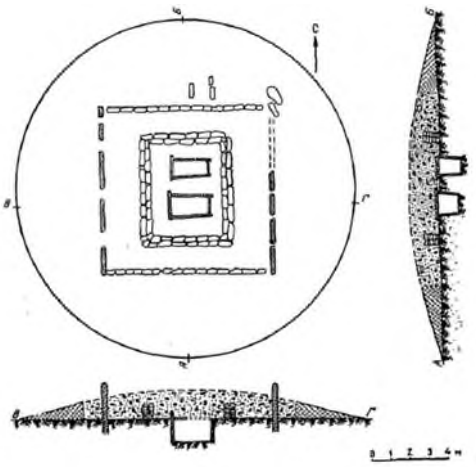

Resim 7: Aksu Aulı II İç içe Dikdörtgen mezar duvarları ve kuşatması

Resim 8: Kazakistan Dındıbay Mezarı

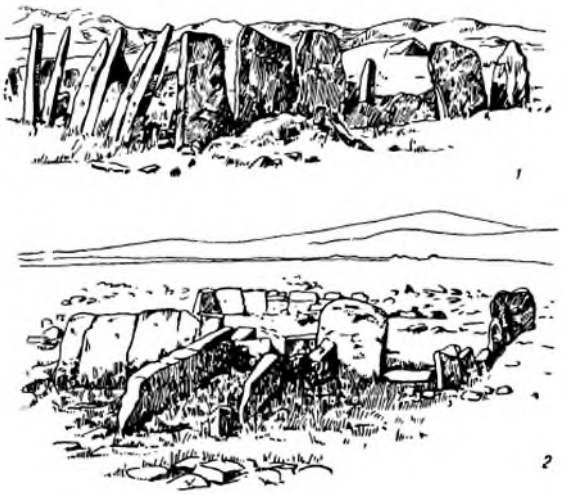

Resim 9: Kazakistan Begaz Mezarı.

Рис. 36. Белсасар. Типы оград

Resim 10: Belasar Kurganı.

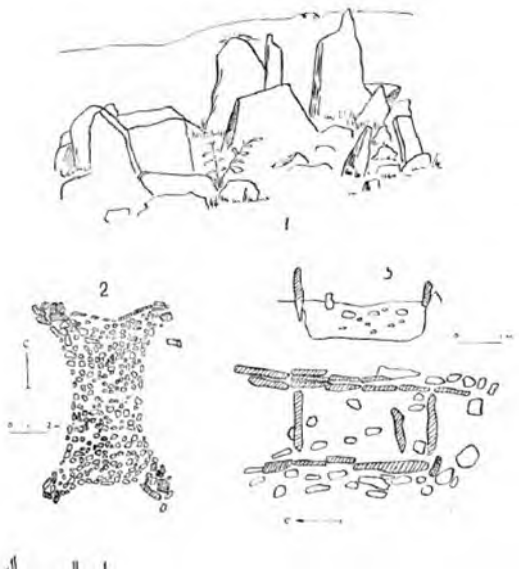

Resim 11: Yassı Taş Mezar Kurganı

Resim 12: Andronovo Kültüründe hoker durumunda ölü yatırımı.

Resim 13: Aşağı İdil Berejnovka adlı Yamna Kültürü mezarları

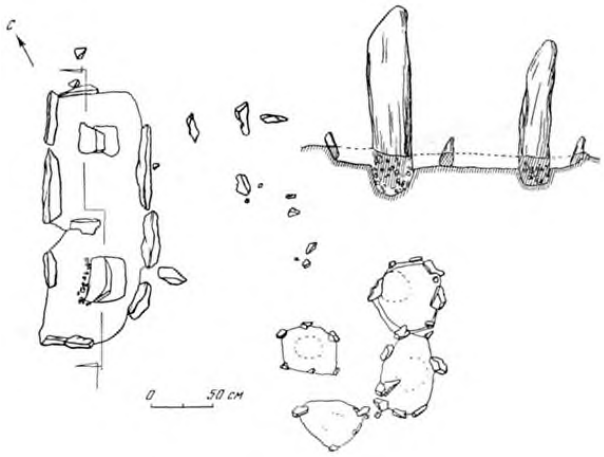

Resim 14: Haçı-Hovu kremasyonlu Türk mezarı planı

Resim 15-16: Saka Tigrakhauda Altın Emel mezarı ve açma sonrası

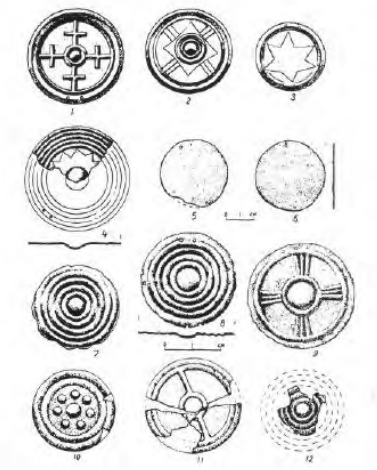

Resim 17: Andronovo Kültürü dönemi tunç aplikler

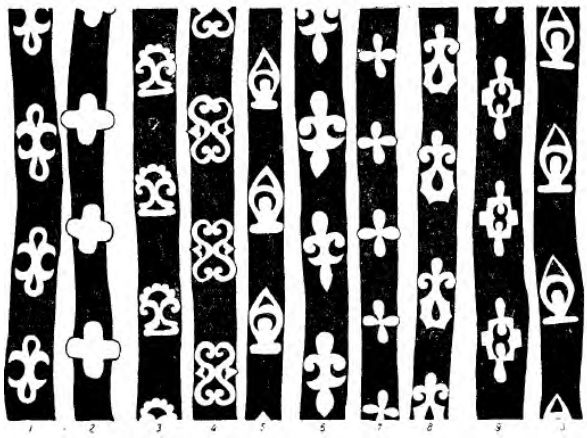

Resim 18: I. Pazırık Kurganından dokuma örneği

KAYNAKÇA

Akişev, K. "Kultura Sakov Dolını Rekı İli (VII-IV)", *Drevnyaya Kultura Sakov i Usuney Dolını Rekı İli*, Alma-Ata: Akademiya Nauk, 1963.

Bernştam, A. N. *İstoriko-Arheologiçeskiye Oçerki Tsentralnogo Tian-Shan i Pamiro Alaya*, Moskva-Leningrad: 1952.

Beysenov, A. Z. "Elitnıye Kurganı Tasmolinskoy Kulturı Tsentralnogo Kazakhstana", *Zoloto Vlastelinov Kazakhskikh stepey*, Sovmestny Katalog Respubliki Koreya i Respubliki Kazakhstan, Astana-Seul: 2018.

Çlenova, N. L. "Osnovı Hronologii Andronovskih Pamyatnikov Federovskogo Tipa", *Bronzovıy Vek Stepnoy Polosı Uralo- İrtişskogo Mejdureçya*, Edit. N. Ya. Merpert,

Dikov, N. N. *Bronzovıy Vek Zabaykalya*, Edit. A. P. Okladnikov, Ulan-Ude: 1958.

Formazov, A. A. "k voprosu o proishojdeniya Andronovskoy Kulturı", *Kratkiye Soobşeniya*, No: XXXIX, Edit. A. D. Udaltsov, Moskva-Leningrad: 1951.

Graç, A. D. *Drevneyşiye Tyurkskiye Pogrebeniya s sojjeniyem v Tsentralnom Azii*, Moskva: 1968.

Ginzburg, V. V. "Materialı k Antropologii Drevnevo Naseleniya Yujnovo Kazahstana", *SA XXI*, Edit. A. Ya. Bryusov, Leningrad: 1954.

Gryaznov, M. P. *Pervıy Pazırıkskiy Kurgan*, İzdatelstva Gosudarstvennogo Ermitaja, Leningrad: 1950.

Gryaznov, M. P. “Pamyatniki Karasukskogo Etape v Tsentralnom Kazahstane”, *Sovetskaya Arheologiya XVI*, Edit. M. İ. Artamanov, Moskva-Leningrad: 1952.

Istoriya Kazahstana, uçebnik dlya 10 kl. obşestv.-gumanit. Napravleniya obşeobrazovat. Şk, Edit, A.T. Toleubaev, J. K. Kasımbaev, Almatı: 2010.

Kadirbayev, M. K. “Pamyatniki Tasmolinskoy Kulturı”, *Drevnyaya Kultura Tsentralnogo Kazahstana*, Alma-ata: İzdatelstva Nauka KazSSR, 1966.

Kiselev, S. V. *Drevnyaya İstoriya Yujnoy Sibiri*, Moskva: Akademia Nauk, 1951.

Kubarev, G. B. *Kultura Drevnih Tyurok Altaya Po Materialam Pogrebalnıh Pamyatnikov*, Edit. E. I. Derevjanko, Novosibirsk: 2005.

Manhay-ool, M. H. *Tuva v Skifskoye Vremya (Uyukskaya Kultura)*, Moskva: İzdatelstva Nauka, 1970.

Margulan, A. H. *Soçineniya I Begaz Dandıbayevskuyu Kultura Tsentralnogo Kazahstana*, Baş Edit. N. A. Nazarbayev, Almatı: 1998.

Merpert, N. Ya. *Drevneyşiye Skotovodı Voljko-Uralskogo Mejdureçya*, Moskva: İzdatelstva Nauka, 1974.

Zah,V. A. “Koptyakovskaya Kultura v Nijnem Prittobolye”, *Vestnik Arheologii, Antropologii i Etnografii*, no:2 (17), 2012:

Zaybert, Viktor, *Botay, u İstokov Stepnoy Tsivilizatsii*, Almatı, 2011.

TARIM HAVZASINDAKİ BAZI KAYA RESİMLERİ HAKKINDA

About Some Rock Paintings In The Tarim Basin

Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM*

ÖZET

Eski Türkler hakkındaki bilgilere yazılı kaynaklardan olduğu kadar arkeolojik eserlerden de ulaşmaktayız. Arkeolojik eserler, Türklerin yayıldıkları coğrafyalara dair yazılı kaynakların verdiği bilgileri doğrulamakta, sağlamasını yapmaktadır. Bu arkeolojik eserlerden en önemlisi kaya resimleridir. Bilimsel araştırmalarda kaya resimlerinin bulunduğu coğrafya, kronolojik olarak yapıldıkları dönem ile yapım teknikleri; kaya resimleri etrafında eğer varsa antik mezarlarla ilişkileri; resimlerdeki tasvirlerin sanat, ekonomi, din ve kültür bakımından özellikleri incelenmektedir. En eski Türk yurtlarından birisi olan Uygur Özerk Bölgesi'ndeki Tarım Havzası'nda çok eski devirlere ait kaya resimleri bulunmaktadır. Bu resimler üzerine çalışmalar azdır. Bildirimizde bu kaya resimlerinden bazıları üzerine genel bir değerlendirme yapılacağız. Maksadımız bölgedeki kaya resimlilerinin bilinirliliğini artırmaktadır.

***Anahtar Kelimeler**: Uygur bölgesi, Tarım Havzası, kaya resimleri, Türk tarihi*

ABSTRACT

We have information about the ancient Turks from written sources as well as archaeological works. The archaeological artifacts confirm and provide the information provided by written sources on the geographies of the Turks. The most important of these archaeological artifacts are rock paintings. Scientific researches examine the geography of rock paintings; the ancient graves around the rock paintings; features of the depictions in the aspects of art, economy, religion and culture. In the Tarim Basin of Uyghur Autonomous Region, one of the oldest Turkish homeland, there are rock paintings belonging to very old periods. There are few studies on these pictures. In our paper, we will make a general evaluation on some of these rock paintings. Our aim is to increase the awareness of the rock art in the region.

***Key Words**: Uyghur region, Tarim Basin, rock paintings, Turkic history*

Kaya resimleri eski devirlerdeki konar-göçer çobanların, yüksek yaylalardaki taşlara yaptıkları resimlerdir. Bu resimleri Uygur bölgesinde esasen Altay Dağlarında; Cungarya'daki dağlık sahada; Tanrı Dağlarının kuzey-güney eteklerinde; az sayıda ise Pamir-Kurum-Altındağ kuşaklarında görülür. Kaya resimlerinin olduğu bölgeler esasen su-otun bol olduğu kışlaklar, ana göç yolları, yaylaklardır. Uygur bölgesinde 300'e yakın yerde kaya resimleri bulunmaktadır. Bu resimlerin, Tarım Havzası etrafında olanları pek bilinmemektedir. Biz genel olarak Uygurca, Çince bazı araştırma eserlerine ve bölgedeki saha araştırmalarımıza göre Tarım Havzasındaki bazı kaya resimlerini kısaca inceleyeceğiz.

Kaşgar: Kaşgar bölgesinde kaya resimleri daha çok Pamir Dağlarının doğu eteklerindeki Taşkurgan nahiyesinde, Kurum (Kunlun) Dağlarının kuzey eteklerindeki Kağılık nahiyesinde görülmektedir. Bunlar Uygur bölgesinin diğer taraflarındaki kaya resimleriyle benzerlikler taşımaktadır. Bu resimler, Kaşgar'da hayvancılık yapılan bölgelerdeki hayvanlara göre şekillenmektedir. Genellikle sığır, koyun, at, deve, yak öküzü, it, tilkidir. Eşya olarak araba, tekerlek vb. ve yine evler görülür. Olay örgüsü olarak avcılık, savaşma, kadın-erkek dans etme, şaman ayinleri vb. yer alır. Bu resimler o devirdeki insanların günlük hayatını, dinini,eğlencesini, hatta ortaya çıkışı hakkında inanışlarını yansıtır.

Kaya resimlerinin çoğunun Bronz Çağından Demir Çağına kadar devirlere ait olduğu düşünülmektedir. Kesin tarih aralıkları vermek zordur elbette.

Taşkurgan'da dokuz, Kağılık'da üç yerde kaya resmi bulunmaktadır. Bunlar oyularak ve boyanarak yapılan resimler olarak iki kısma ayrılabilir. Kaşgar bölgesindeki kaya resimleri şekil, üslup, içerik olarak diğer bölgelerinkinden biraz farklıdır. Bilhassa Kurum Dağları eteklerindeki resimler böyledir. Taşkurgan'daki kaya resimleri şunlardır: Şeytan Cılga, Arsal, Alkuyul, Azgal, Baş Endicün, Tövenki Aktirek, Yokırıki Kolıngdir, Sahipkıran. Yeni Kağılık nahiyesi, Çopan kasabası, Azgansal köyü; Kökyar nahiyesi, Posa köyünde bulunan kaya resimleri boyanarak yapılmıştır. Çopan kasabası, Azgansal köyündeki kaya resimleri iki yerdedir. Bu resimler, granit taş üzerine kızıl renkli olarak yapılmıştır. Bunda bir adam, it, koyun görülmektedir.Taşkurgan'daki kaya resimleri ise yüksekliklerdeki su boylarında granit taşlar üzerine oyulmuştur.

* İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. kursatyildirimtr@yahoo.com

Kuça: Kuça'daki kaya resimleri esasen Bay ve Onsu nahiyelerinin kuzey kısımlarında mevcuttur. Bunlardan biri olan Bozdönk kaya resimleri, Onsu nahiyesindeki Bozdönk Kırgız yerleşiminden 2.2 kilometre uzaktadır. Burası deniz seviyesinden 2200 metre yüksektedir. Resimler iki parça granit taşa oyulmuştur. Resimlerde öne çıkan tasvirlerden birisi arabadır. Çok güzel resmedilmiş arabanın dört tekerleği, sandığı, merdiveni, korkulukları ve yine koşulan bir hayvanı vardır. Hayvanın at mı deve mi olduğu belli değildir. Resimlerde oyma tekniği ileridir. Yine bir resimde bir tekerlekli bir araba vardır. Resimlerde değişik işaretler vardır: . Yine Uygur bölgesindeki başka kaya resimlerinde görülen svastika 卐 çizilmiştir. Kuça'daki bir diğer kaya resmi alanı, Kiçik Kozıbay'dır. Onsu nahiye pazarının 95 kilometre uzağındadır. Bu resimler, güney ve kuzey olmak üzere iki parçadır. Güney parçasında yirmiden fazla resim vardır. Yüksekliği 1.3, genişliği 2 metredir. Uzunluğu 5 metre olan ak granit taşa işlenmiştir. Bu resimlerde en ön plana çıkan avcılık tasvirleridir. Bir yerde üç kişinin avlanması anlatılmaktadır. Bir başka yerde avcının taşla avlanması resmedilmiştir. Diğer bir öğe çobandır. Çobanın etrafında koyunlar ve çoban köpeği gibi hayvanlar resmedilmiştir. Kuzeydeki kaya resmi ise 20 metre yukarıda kırma taş üzerindedir. Resimlerin çoğu tahrip olmuştur. Fark edilebilen 8 şekil kalmıştır. Bunlardan üçü hayvan, beşi damgadır. Bu damgaların bir kısmı harf, bir kısmı işaret gibidir. Bir diğer kaya resmi Boz Kırık'tır. Bay nahiyesinin Boz Kırık ekini ağzındaki kayalıkta iki yerde bulunmaktadır. Birinde boynuzları geriye uzanan yaban koyunu, bir yerde elinde kamçı tutan bir adam, adamın altında altı koyun, bir it görülmektedir. Üç koyun önde, üç koyun geride, it ise ortada durmaktadır. Bir diğeri ise, Kiçik Köz kaya resmidir. Onsu nahiyesinin kuzeydoğusunda dağda çukurluk alanda mermer taş üstüne çizilmiştir. Üç tasvir vardır; ikisi av ve biri çobanlık. Bunların Taş Devrine ait olduğu düşünülmektedir.

Hoten: Hoten'deki kaya resimleri, bölgenin güneybatı kısımlarında; Guma nahiyesinin güneyinde ve batısında; Kara Korum Dağının ortasındadır. Bunlardan ilki, Sancu kaya resimleridir. Guma nahiyesinin Sancu pazarının 26 kilometre güneybatısında, Sancu Irmağının kıyısında Olacı denen bir yerdeki vadide iki kenarda dik taşlarda resimler bulunmaktadır. Bu kenarlarda taşlar ot-çalılarla, sularla kaplanmıştır. Çiftçilik ve hayvancılık yapılan buradan tarihte Tibet'e ve Kaşgar'a giden yol geçiyordu. Resimler, vadiden akan ırmağın batı kıyısındadır. Taşın yüzeyi siliktir. Kırma taşın uzunluğu 6, genişliği 4 metredir. Arkasında dağın dik kısmı uzanır. Kayadaki resimleri boyu 3.3, eni 1.3 metredir. Şekillerin büyükleri 20-27, küçükleri 5 santimetre kadardır. Taşta başı yıldızlı bir insan, yine oku takıp yay geren bir insan görülür. Aşağıdaki üçüncü şekilde geriye doğru okunu fırlatan bir okçu resmedilmektedir. Bu kaya resimleri oldukça büyüktür, şekiller çoktur. Bir diğer kaya resmi Keyiktuz'dakilerdir. Guma nahiyesi merkezinin 37 kilometre güneybatısındaki Koştağ kasabasının 11.2 kilometre güneydoğusundaki Suligaz köyündeki Keyiktuz adlı mevkidedir. Burası aslında bir vadidir, yer adı Eskenci'dir ama büyük dairenin adı Keyiktuz'dur. Kaya resimleri vadinin doğu tarafında, büyük ve parlak, 60 derece eğimli iki kayadan oluşmaktadır. Bir taşa oyulan resimlerin uzunluğu 3-4 metre, genişliği ise eni ise 1 metreden fazladır. Diğer taştaki resimlerin uzunluğu 3 metre, genişliği yine 1 metreden biraz fazladır. Bu iki kaya birbirine 4-5 metre uzaklıktadır. Resimlerde esasen insan ile hayvanlar yer almakta ve av sahneleri tasvir edilmektedir. Hayvan şekillerinin büyükleri 20x20, küçükleri ise 5x10 santimetredir. Şekiller topludur, canlıdır. Yağmur, kar, diğer tesirlere mazur kalsa da resimler bozulmamış, berrak bir görüntüyle günümüze gelmiştir. Çoban hayatını yansıtan taşlarda ok ve yay şekilleri, atlı adamlar, sürüsünü otlatan çobanlar boldur. Mesela bir elinde asa-değnek tutan, bir elinde iti yönlendirerek yürüyen çoban şekli vardır. Bir diğer kaya resmi Başkingez'dedir. Guma nahiyesi merkezinin 60 kilometre güneydoğusunda, Kenggir Kırgız kasabasının Başkingez köyündedir. Kayanın uzunluğu 2, genişliği 3-4 metredir. İyi korunmuş olan resimler boyu 10-23, genişliği ise 5-8 santimetredir. Genelde hayvan otlatan, ok takıp yay geren, mızrakla avlanan, ata binen adamlar görülür. Resimlerde hayvan olarak çokça uzun boynuzlu dağ koyunu (arkar), dağ tekesi vardır. Bazıları kaçıp giderken, bazıları başını kaldırıp etrafı gözlüyorken, bazıları ise boşluğa atlıyorken resmedilir. Arış Mağarası kaya resimleri, Guma nahiyesi merkezinin 68.5 kilometre güneybatısındaki Nev Abat kasabasının güneydoğusundaki bir mağarada bulunmaktadır. Buna Çiçek Mağarası kaya resimleri de denir. Mağaranın önündeki merdiven şekilli patika yol vardır, yan tarafları ot-çalılıklar kaplıdır. Mağaranın yüksekliği yaklaşık 5 metredir. Tavanlar kızıl, sarı, ak, kara renkli çeşitli süslemelerle kaplanmıştır. Mağaranın yaklaşık 50 metre karelik bir genişliği vardır. Önceleri ağıl olarak kullanılan bu mağarada Çin Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra arkeologlar çalışmışlar; taş, ağaç, kemik eşyalar bulmuşlardır. Duvarlarında çeşitli resimler ortaya çıkarılmıştır. Çiçek Önküy kaya resimleri, Guma

nahiyesi, Nev Abat kasabasındaki Kenkez Irmağı boyunda yer almaktadır. Kenkez kaya resimleri de denir. Bunlar ırmağın doğu tarafındaki yüksekliği 10, genişliği 30 metre olan büyük bir kayanın üzerindedir. Resimlerin ortalama boyu 140, eni 70 santimetredir. En küçük parçanın boyu 80, eni 50 santimetredir. Resimler hayli bozulmuştur, bazıları yok olmuştur. 10 kadar tasvir belli olmaktadır. Bu resimlerdeki en büyük şeklin boyu 20, eni 6.5 santimetredir. Sol taraftaki büyük resimde bir dağ koyunu görülmektedir. Resmin merkezinde düz çizgi oyuk, bir eşik şeklindeki çerçeve ve yine çizgili bir ağıl vardır. Bunun sağ tarafında soldakine benzer bir dağ koyunu var, ikisinin de vücut ifadesi aynıdır. Şekiller arasında boğa, dağ koyunu, koyun gibi hayvanlar tasvir edilmiştir.

Komul: Bugün bildiğimiz kadarıyla Komul'daki kaya resimler 40 kadar yerde, 1000 parçadan ibarettir. Kaya resimleri Tanrı Dağlarının kuzey-güney eteklerinde yani Komul'un kuzey ve güney kısımlarındaki dağlık arazilerde, Barköl'ün nahiyesinin kuzeydoğu kısmındaki yaylalarda bulunmaktadır. Bu resimlerin tarihlerini belirlemek zordur. Bunun üzerine arkeolojik çalışmalar ile taşları tarihleme tahlilleri yapılmıştır. Buna göre Kumul'daki kaya resimlerinin çoğunun Bronz Çağına ait olduğu, Hunlar ve sonraları Gök-Türkler tarafından yapıldığı anlaşılmıştır. Bu kaya resimlerinden bazıları şunlardır: Ardım kaya resimleri, Taşbalık kasabasının yaklaşık 7 kilometre güneybatısındadır. Ardım çukurluğunun iki tarafı dağlık olup, buranın ortasından Beşılık Irmağı akmaktadır. Burada eni 5.6 ve boyu 1 metre olan bir kaya üzerinde üç parça olmak üzere resimler mevcuttur. Bir parçasında 9 at, 1 teke, 9 adam ata binmiş görünür. Bir diğer resim, Taşavuz'dadır. Komul'un Şiyavbav kasabasındaki Şangmaya köyünün 3 kilometre kuzeydoğusundadır. Yerli Uygurlar bu yere Taşavuz derler. Komul'daki en fazla resimler buradadır. Yine Barköl nahiye merkezinin 38 kilometre kuzeydoğusundaki Sekkiz Bulak kaya resimleri ile Barköl'deki Rahetbay kasabasının Lencuvenzi köyünün güneyinde kaya resimleri bulunmaktadır.

Bildirimde genel olarak Tarım Havzasındaki bazı kaya resimleri hakkında bilgi vermeye çalıştım. Başta tarih, Türk dili, arkeoloji, sanat tarihi alanlarında olmak üzere bu bölgedeki resimler üzerine araştırmalar yapılmalıdır. Böylece kaya resimlerinin sadece bozkır kuşağında değil, yerleşik Türklerin yaşadığı topraklarda da görüldüğü ve üstelik bu vesileyle Türklerin bölgede çok erken tarihlerden beri yaşadığı hakikati karşımıza çıkacaktır.

KAYNAKÇA

Gai Shanlin-Gai Zhihao, *Sichou zhi Lu Yanhua Yanjiu*, Xinjiang Renmin Yay., Ürümçi, 2010.

Muhemmet, Adil, *Kadimki Hoten*, Şincank Helk Neşriyatı, Ürümçi, 2008.

Muhemmet, Adil, *Kadimki Keşker*, Şincank Helk Neşriyatı, Ürümçi, 2008.

Muhemmet, Adil, *Kadimki Kumul*, Şincank Helk Neşriyatı, Ürümçi, 2008.

Muhemmet, Adil-Telet Ubulkasım, *Kadimki Küsen*, Şincank Helk Neşriyatı, Ürümçi, 2008.

Wang Yuhong, *Yang Shu*, Shangwu Yay., Beijing, 2012.

KARAMAN'DAKİ ALTIGEN PRİZMAL (KÜMBET MODELLİ) MEZAR TAŞLARI

Hexagonal Prism (Cupola Model) Tombstones in The Karaman

Yusuf YILDIRIM*

ÖZET

Genel görünümleriyle kümbetlerin mezar taşlarına uyarlanmış modelleri gibi duran bu tipin mezar taşları altıgen prizmal gövde, ara bölüm ve konik başlık biçiminde yapılmıştır.

Karaman'da bu biçimde 15 adet altıgen prizmal mezar taşı tespit edilmiştir. Bulundukları yerler; Hacı İsmail Tekkesi, Yunus Emre Camii Haziresi, Şehir ve Gazalpa Mezarlıkları, Karaman Müzesidir. Ayrıca Karaman Kalesi burç ve bedenlerinde de 10'u aşkın altıgen prizmal mezar taşı görülmüştür. Süs amaçlı başlıkları dışarı taşırılmış bu mezar taşlarının çıkarılıp incelenmesi durumu olmadığından sadece burada sayısı verilmekle yetinilmiştir.

Tipinin en gelişmiş örneği Karaman Müzesi bahçesindedir. Genel görünümü ile altıgen prizmal mezar taşları ile aynı bu mezar taşı; silindirik gövdesiyle bu tipin dışına çıkmaktadır. Gövdesine sekiz adet dikey pano işlenmiştir.

Altıgen prizmal mezar taşları başlıklarına göre terkli takkeli, rumi ağlı, geometrik ağlı ve külahlıdır.

Bir örneği mermer diğerleri tüf malzemelidir. Şehir mezarlığındaki bir mezar taşı ile müzedeki üç mezar taşı kitabelidir. Tarihlisi tespit edilememiştir. Tarihlendirmede metin kalıpları, yazısı, bulundukları hazire, mezarlık ve tarihi yapı ile yanlarındaki başka tip tarihli mezar taşları karşılaştırma unsuru olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca çok benzemelerinden dolayı kümbetlerin yoğun yapıldığı 12.-13. yylara bakarak bu mezar taşlarının 1250-1350 tarih aralığında yapıldığı kanaatine varılmıştır.

Türkiye'de tek örneği Karaman'da tespit edilen altıgen prizmal mezar taşları literatüre ilk kez girmektedir.

***Anahtar Kelimeler**: Kümbet biçimli, altıgen prizmal, tüf, mermer, eşkenar dörtgen ağlı, rumi ağlı, sülüs, terkli takkeli, terksiz takkeli, zencirek*

ABSTRACT

These types of tombstones, with their overall appearance, are like models adapted to the tombstones of the cupolas. They are made in the form of hexagonal prism body, intermediate section and conical head.

In this way, 15 hexagonal prism tombstones were identified in Karaman. Where they are located; Hacı İsmail Tekkesi, Yunus Emre Mosque, City and Gazalpa Cemeteries, Karaman Museum. In addition, more than 10 hexagonal prism gravestones were found in the bastions and bodies of Karaman Castle. Since these grave stones were not removed and examined, only the number of these tombs was given.

The most advanced example of its type is in the garden of Karaman Museum. The general appearance of this tombstone is the same as the hexagonal prism tombstones, but the cylindrical body of the stone is different from this type. On its body, Eight vertical panels were processed.

In one example marble is used and tuff material was used in others. A tombstone in the city cemetery and three tombstones in the museum have epitaphs. The date has not been determined. In the dating, text molds, inscriptions, cemetery and historical building and other types of tombstones dated to them were evaluated as comparison elements. Moreover, because of their dense ornements by looking at the 12th-13th centuries during when the domes were densely built, it is believed that these tombstones were built between 1250 and 1350.

Unique sample of hexagonal prism tombstones in Turkey detected in Karaman is the first to enter the literature.

***Keywords:** Cupola, hexagonal prismal, tuff, marble, calligraphy.*

GİRİŞ

İç Anadolu'da ve Konya'nın güneyinde, Torosların yanı başında kurulu Karaman'ın 4500 yıllık geçmişinden bugüne son 800 yıllık dönemi Türklerle devam ediyor. Haçlı Seferleri dolayısıyla 11. ve 12. yy boyunca çalkantılı bir dönem geçiren Karaman, 1216 yılından itibaren bir defa el değiştirmemek üzere Türk şehri olur. 1222 yılında Sultan Veled ve Mevlana'nın Karaman'a gelmesi şehrin kaderini bütünüyle değiştirir. Hemen hemen aynı tarihlerde Yunus Emre'nin babası Şeyh Hacı İsmail de

* Eğitimci Arşivci, İbrahim Bey İlkokulu, Karaman, yusufxyildirim@gmail.com

Karaman'a 25 km uzaklıktaki Yeşildere köyü yakınlarında bir tekke/köy kurar. Daha sonra Yunus Emre, o tekkeyi Karaman'a taşır. Selçuklu Devleti, 1250'lerde şehrin yönetimini Karamanoğullarına bırakır.

Karamanoğulları, Yunus Emre, Mevlana ve birçok tekke/zaviye öncülüğünde Karaman'da atılan kültür tohumları filizlenip soyut ve somut birçok ürün vererek Karaman'da tarihinde yer almıştır. Böylece Karaman, bir yandan birçok tarihi şahsiyet yetiştirmiş diğer yandan da hâkimiyeti altındaki bölgelerde ve Karaman'da ölmez eserler bırakmıştır.

Ölmez eserlere en iyi örneklerden biri de mezar taşlarıdır. Sadece Karaman'da bulunan mezar taşı tiplerinin yanında Selçuklu geleneğinden gelen örneklerinin gelişmiş örneklerini şehir kendisinde saklamaktadır. Çok ilginç tiplerden biri de "altıgen prizmal mezar taşları"dır. Kümbetlere çok benzeyen bu mezar taşlarına; geometrik biçiminden dolayı "altıgen prizmal mezar taşı" adlandırılması uygun bulunmuştur. Türkiye'de başka örneği bulunmayan bu tip mezar taşları; Karaman'da Şehir Mezarlığı'nda bir, İsmail Hacı Tekkesi'nde bir, Yunus Emre Camii Haziresi'nde beş, Karaman Müzesinde sekiz, Gazalpa Mezarlığı'nda bir, Ketane Camii Haziresi'nde bir olmak üzere toplamda 17 adet tespit edilmiştir. Ayrıca Karaman Kalesi burç ve bedenlerinde de 20 kadar altıgen prizmal mezar taşı vardır.

KATALOG

Katalog nu : 1

Fotoğraf nu : 1

Mezar taşının bulunduğu yer : Yeşildere köyü, İsmail Hacı Türbesi

Mezar taşının bugünkü durumu : Yüksek yüzey aşınması var.

Mezar taşının ait olduğu kişi : Şeyh Hacı İsmail

Mesleği : Şeyh

Mezar taşının tarihi : 13. yy

Mezar taşının malzemesi : Tüf

Mezar taşının tipi : Altıgen prizmal

Başlık/ Üst bölüm : Terkli takke

Mezar taşı ölçüleri

Baş taş :16x16x16x16x16x16x25 cm

Ayak taş :

Sanduka : 60x30x190 cm

İşleme tekniği : Kabartma

Yazı türü :

Süsleme türü : Nesneli, geometrik

Mezar taşının kitabe metni :

Mezar taşının tanımı ve özellikleri :

Şeyh Hacı İsmail, Horasan'dan gelmiş bir alperendir. Kayıtlarda adı İsmail Hacı, Hacı İsmail ve Şeyh Hacı İsmail olarak adı geçer. Kendisi ile ilgili ilk tespit; Ömer Lütfi Barkan tarafından 1942 yılında yayınladığı Kolonizatör Türk Dervişleri[1] makalesiyle olmuştur. 1518 tarihli Konya Tapu Tahrir Defteri[2] ve 1474 tarihli Yunus Emre Vakfiyesi kayıtlarına göre de Yunus Emre'nin babasıdır.[3] Karaman'a ne zaman geldiği ve ne zaman öldüğüne dair kesin bilgi yoktur. En geç 13. yy son çeyreğinde

[1] Barkan, Ömer Lütfi, Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler, *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1942, S.II s. 279-304
[2] *Konya Defteri 455,* s. 108b-109a, 1518, Devlet Arşivleri Başkanlığı; Barkan, **a.g.m**., Konyalı, *a.g.e.,* s.372
[3] Konyalı, *a.g.e.,* s.372'de yayınladığı bir vakıf kaydında Yunus Emre'nin kimliği şöyledir:
Vakf-ı Zaviye-i Yunus Emre ibn-i İsmail el-meşhur bi Kirişçi Baba der nefs-i Larende

öldüğü değerlendirilmiştir. Şeyh Hacı İsmail'in tekke ve mezarı, İbrahim Hakkı Konyalı tarafından 1965 yılında tespit etmiştir.[4]

İsmail Hacı'nın mezarı, 3x4 m ölçülerindeki türbesinin içindedir. 30 cm kadar yükseltilmiş açık sanduka ve bir baş taşıyla oluşturulmuştur. Ayak taşı tarafına konulan sarıklı bir başlığın sonradan konulduğu biçim ve işleme özelliklerinden belli olmaktadır. Baş taşı altıgen prizmal bir gövde ve başlık biçimindedir. Mezar taşının başlığı bir terkli takke tacdır. Dilim sayısı altıdır. Başlık ile bazı balbal başlıkları arasında benzerlik görülmüştür.

Altıgen prizmal gövdenin üst tarafına zencirekli bir kuşak işlenmiştir. Bu zencirekli kuşağın başlık kenarı olduğu anlaşılmıştır. Yüksek aşınmadan dolayı gövde yüzeyindeki muhtemel kapalı rumi motifi seçilemeyecek kadar silikleşmiştir. Konik başlık ise, gövdeden aldığı şekli yuvarlaklaştırarak sivri bir şekilde bitirir.

Mezar taşı, arşiv kayıtları da göz önüne alınarak 13. yy ikinci yarısına tarihlendirilmiştir.

Katalog nu : 2

Fotoğraf nu : 2

Mezar taşının bulunduğu yer : Yunus Emre Camii Haziresi

Mezar taşının bugünkü durumu : Yüksek yüzey aşınması var.

Mezar taşının ait olduğu kişi : -

Mesleği : Tarikat mensubu

Mezar taşının tarihi : 13.-14. yy

Mezar taşının malzemesi : Tüf

Mezar taşının tipi : Altıgen Prizmal Mezar Taşı

Başlık/ Üst bölüm : Takke

Mezar taşı ölçüleri

Baş taş :

17x17x17x17x17x17x60 cm

Ayak taş : -

Sanduka : -

İşleme tekniği : Kabartma

Yazı türü : Sülüs

Süsleme türü : Nesneli, geometrik

Mezar taşının kitabe metni : *el-merhûmu*

el-magfûru

(……..)

(……..)

(……..)

(……..)

Mezar taşının tanımı ve özellikleri :

Mezar taşı, konik bir başlık, altıgen prizmal gövde ve yivli bir kuşak biçimindedir. Gövde yüzeyindeki motifler yüksek aşınmadan dolayı belirsizleşmiştir. Çok aşınmış olan konik başlık

[4] Konyalı, İbrahim Hakkı, *Karaman Tarihi,* İstanbul 1967, s.372

yüzeyindeki işlemenin kalan izlerinden eşkenar dörtgenlerle oluşturulmuş bir geometrik ağ olduğu tespit edilmiştir. Mezar taşının başlığı ile bazı balbal başlıkları arasında benzerlik görülmüştür.

Gövde ile başlık arasını yivli bir kuşak ayırmaktadır. 14. yy mezar taşı sütunce yivleri ile aynı anlayış ve özelliğe sahip sahip kuşağın, başlık kenarı olduğu değerlendirilmiştir.

Altıgen gövdenin iki yüzündeki silik izlerden kitabe işlendiği görülmüştür. Okunabilen metinler; "*el-merhûmu el-magfûru"*dur.

Mezar taşı, Yunus Emre Camisi'nin 13. yy Selçuklu mimarili mihrabı ve haziredeki 14. yya ait mezar taşlarına bakılaraktan 13.-14. yya tarihlendirilmiştir.

Katalog nu : 3

Fotoğraf nu : 3

Mezar taşının bulunduğu yer : Yunus Emre Camii Haziresi

Mezar taşının bugünkü durumu : Yüksek yüzey aşınması var.

Mezar taşının ait olduğu kişi : -

Mesleği : Tarikat mensubu

Mezar taşının tarihi : 13.-14. yy

Mezar taşının malzemesi : Tüf

Mezar taşının tipi : Altıgen Prizmal Mezar Taşı

Başlık/ Üst bölüm : Terksiz takke

Mezar taşı ölçüleri

Baş taş : 16x16x16x16x16x16x55 cm

Ayak taş : -

Sanduka : -

İşleme tekniği : Kabartma

Yazı türü : Sülüs

Süsleme türü : Nesneli, Geometrik

Mezar taşının kitabe metni : *el-merhûmu*

el-magfûru

(……..)

(……..)

(……..)

(……..)

Mezar taşının tanımı ve özellikleri :

Mezar taşı altıgen prizmal bir gövde ve başlık biçimlidir. Yüksek aşınmadan kalana izlerden; başlık yüzeyinde bir rumi ağ olduğu anlaşılmıştır. Karaman Kalesi batı burcunda da başlığı rumi ağ süslemeli bir mezar taşı vardır.

Aşırı erimeye uğramış olsa da gövde yüzeyindeki kitabenin "*el-merhûmu/el-magfûru"* satırları okunabilmiştir.

Mezar taşı, Yunus Emre Camisi'nin 13. yy Selçuklu mimarili mihrabı ve haziredeki 14. yya ait mezar taşlarına bakılaraktan 13.-14. yya tarihlendirilmiştir.

Katalog nu : 4

Fotoğraf nu : 4

Mezar taşının bulunduğu yer : Yunus Emre Camii Haziresi

Mezar taşının bugünkü durumu : Yüzeyde aşınma gövdede parçalanma var.

Mezar taşının ait olduğu kişi : -

Mesleği : Tarikat mensubu

Mezar taşının tarihi : 13.-14. yy

Mezar taşının malzemesi : Tüf

Mezar taşının tipi : Altıgen Prizmal Mezar Taşı

Başlık/ Üst bölüm : Terksiz takke

Mezar taşı ölçüleri

Baş taş : 13x13x13x13x13x13x25cm

Ayak taş : -

Sanduka : -

İşleme tekniği : Kabartma, Oyma

Yazı türü : Sülüs

Süsleme türü : Nesneli

Mezar taşının kitabe metni :

Mezar taşının tanımı ve özellikleri :

Mezar taşı, altıgen prizmal gövde ve yuvarlak başlık biçimindedir. Gövdede kitabe ya da motif işlemesi tespit edilememiştir. Başlık kenarına oyma çizgilerle iki kat düz ve ince şerit gidilmiştir. Mezar taşının başlığı ile bazı balbal başlıkları arasında benzerlik görülmüştür.

Mezar taşı, Yunus Emre Camii Haziresi'ndeki katalog 2, 3 gibi 13.-14. yya tarihlendirilmiştir.

Katalog nu : 5

Fotoğraf nu : 5

Mezar taşının bulunduğu yer : Yunus Emre Camii Haziresi

Mezar taşının bugünkü durumu : Yüzeyde yüksek aşınma var.

Mezar taşının ait olduğu kişi : -

Mesleği : Tarikat mensubu

Mezar taşının tarihi : 13.-14. yy

Mezar taşının malzemesi : Tüf

Mezar taşının tipi : Altıgen Prizmal Mezar Taşı

Başlık/ Üst bölüm : Terksiz takke

Mezar taşı ölçüleri

Baş taş : 13x13x13x13x13x13x50 cm

Ayak taş : -

Sanduka : -

İşleme tekniği : Kabartma, oyma

Yazı türü :

Süsleme türü : Nesneli, geometrik

Mezar taşının kitabe metni :

Mezar taşının tanımı ve özellikleri :

Mezar taşı altıgen prizmal gövde ve konik başlık biçimlidir. Gövdede aşırı erimeden dolayı kitabe ya da süsleme tespit edilememiştir.

Mezar taşı, Yunus Emre Camii Haziresi'ndeki katalog 2, 3 gibi 13.-14. yya tarihlendirilmiştir.

Katalog nu : 6

Fotoğraf nu : 6

Mezar taşının bulunduğu yer : Yunus Emre Camii Haziresi

Mezar taşının bugünkü durumu : Yüksek yüzey aşınması ve gövde parçalanması var.

Mezar taşının ait olduğu kişi : -

Mesleği : Tarikat mensubu

Mezar taşının tarihi : 13.-14. yy

Mezar taşının malzemesi : Tüf

Mezar taşının tipi : Altıgen Prizmal Mezar Taşı

Başlık/ Üst bölüm : Terksiz takke

Mezar taşı ölçüleri

Baş taş :15x15x15x15x15x15x35 cm

Ayak taş : -

Sanduka : -

İşleme tekniği : Kabartma

Yazı türü :

Süsleme türü : Nesneli

Mezar taşının kitabe metni :

Mezar taşının tanımı ve özellikleri :

Mezar taşı altıgen prizmal gövde ve konik başlık biçimlidir. Aşırı yüzey erimesi ve gövde parçalanmasından dolayı kitabe ya da süsleme tespit edilememiştir.

Mezar taşı, Yunus Emre Camii Haziresi'ndeki diğer örnekleri gibi 13.-14. yya tarihlendirilmiştir.

Katalog nu : 7

Fotoğraf nu : 7

Mezar taşının bulunduğu yer : Karaman Şehir Mezarlığı

Mezar taşının bugünkü durumu : Kısmi aşınma ve parçalanma var.

Mezar taşının ait olduğu kişi : -

Mesleği : Tarikat mensubu

Mezar taşının tarihi : 13.-14. yy

Mezar taşının malzemesi : Tüf

Mezar taşının tipi : Altıgen Prizmal Mezar Taşı

Başlık/ Üst bölüm : Terkli Terksiz takke

Mezar taşı ölçüleri

Baş taş :20x20x20x20x20x20x80 cm

Ayak taş : -

Sanduka : -

İşleme tekniği : Kabartma

Yazı türü : Selçuklu celi sülüs

Süsleme türü : Nesneli

Mezar taşının kitabe metni :

intekale min dâri'l-fenâ ilâ

dâri'l bekâ

el-merhûmu el-magfûru

el-sa'îdu el-şehîdu

el-muhtâc ilâ rahmeti-

-llâhi ta'âlâ

(……)

Mezar taşının kitabesinin çevirisi :

göçtü, yokluk diyarından

sonsuzluk diyarına

merhum mağfur

kutlu/uğurlu şehid

rahmetine muhtaç

Yüce Allah'ın

(……..)

Mezar taşının tanımı ve özellikleri :

2013 yılına kadar Şehir Mezarlığı deposunda birçok devşirme taş eser ve mezar taşı vardı. Buradaki altıgen prizmal mezar taşı da muhtemelen sonradan getirilmiştir. Gazalpa Mezarlığı'ndaki mezar taşı ise mezar yerindedir. Karaman Müzesine getirilen mezar taşlarının birkaçının getirildiği/çıkarıldığı yer bellidir.

Mezar taşı altıgen prizmal gövde ve başlık biçimlidir. Başlık, 13 dilimli bir terkli takkedir. Dilimler arasına da ince şeritler atılmıştır. Gövdenin altı yüzeyi de kitabe ile işlenmiştir. Kitabe Selçuklu celi sülüsüdür. Kimlik kısmı parçalanmıştır. Kitabedeki "zülfeli elifler" kısa ve kalındır. "Vav"ların başı kapalı karınları yatık, sivri uçları kısadır. Yine "ra" harflerinin de çengelimsi uç kısımları kısadır.

Bu mezar taşı Şehir Mezarlığı deposunda ortaya çıkmıştır. Bunun gibi geçmişte onlarca mezar taşının başka mezarlık ve hazireden buraya getirildiği görülmüştür.

Mezar taşı Seluçuklu celi sülüsü yazısı, başlığı ve diğer örneklerine bakaraktan 14. yy birinci yarısına tarihlendirilmiştir.

Katalog nu : 8

Fotoğraf nu : 8

Mezar taşının bulunduğu yer : Karaman Müzesi

Mezar taşının bugünkü durumu : Sağlam

Mezar taşının ait olduğu kişi : Ahmed oğlu Mustafa

Mesleği : Tarikat mensubu

Mezar taşının tarihi : 13.-14. yy

Mezar taşının malzemesi : Tüf

Mezar taşının tipi : Altıgen Prizmal Mezar Taşı

Başlık/ Üst bölüm : Terkli takke

Mezar taşı ölçüleri

Baş taş :13x13x13x13x13x13x50 cm

Ayak taş : -

Sanduka : -

İşleme tekniği : Kabartma

Yazı türü : Selçuklu sülüs

Süsleme türü : Nesneli, bitkisel

Mezar taşının kitabe metni :

el-merhûmu el-magfûru

el-sa'îdu el-şehîdu

ilâ rahmetillâhi ta'âlâ

(.....) el-mevt el-mevt

Mustafa bin Ahmed

(……)

Mezar taşının kitabesinin çevirisi :

merhum mağfur

kutlu/uğurlu şehid

Yüce Allah'ın rahmetine

muhtaç

(……) ölüm ölüm

Ahmed oğlu Mustafa

(……)

Mezar taşının tanımı ve özellikleri :

Mezar taşı altıgen prizmal gövde ve konik başlık biçimlidir. Başlık aşırı erimeden dolayı tıraşlanmış yüzeye dönüşmüştür. Görüntüye göre başlıkta bir bitkisel ağ işlemesi vardır. Gövdedeki altı yüzeye de kitabe işlenmiştir. Bir yüzeyi parçalandığı için kitabesi silinmiştir. Tarihsizdir.

Kitabe Selçuklu sülüsü ile işlenmiştir. "sad", "vav" ve "ha" gibi harflerin başları kapalıdır.

Selçuklu sülüsü yazısı ve diğer örneklere bakaraktan mezar taşı, 14. yy birinci yarısına tarihlendirilmiştir.

Katalog nu : 9

Fotoğraf nu : 9

Mezar taşının bulunduğu yer : Karaman Müzesi

Mezar taşının bugünkü durumu : Gövde alt kısmından parçalanmış.

Mezar taşının ait olduğu kişi : -

Mesleği : Tarikat mensubu

Mezar taşının tarihi : 13.-14. yy

Mezar taşının malzemesi : Tüf

Mezar taşının tipi : Altıgen Prizmal Mezar Taşı

Başlık/ Üst bölüm : Terkli takke

Mezar taşı ölçüleri

Baş taş :14x14x14x14x14x14x40 cm

Ayak taş : -

Sanduka : -

İşleme tekniği : Kabartma

Yazı türü :

Süsleme türü : Nesneli, geometrik, bitkisel

Mezar taşının kitabe metni :

Mezar taşının tanımı ve özellikleri :

Mezar taşı altıgen prizmal gövde ve konik başlık biçimlidir. Başlık üzerinde eşkenar dörtgenlerle geometrik ağ işlenmiştir. Gövdenin bir yüzeyine 7 yapraklı akantüs kabartılmıştır. Diğer yüzeyler, düz tıraşlı bırakılmıştır.

Diğer örneklerine bakaraktan bu mezar taşı 13.-14. yya tarihlendirilmiştir.

Katalog nu : 10

Fotoğraf nu : 10

Mezar taşının bulunduğu yer : Karaman Müzesi

Mezar taşının bugünkü durumu : Gövde alt kısmı kopmuştur.

Mezar taşının ait olduğu kişi : -

Mesleği : Tarikat mensubu

Mezar taşının tarihi : 13.-14. yy

Mezar taşının malzemesi : Tüf

Mezar taşının tipi : Altıgen Prizmal Mezar Taşı

Başlık/ Üst bölüm : Terkli takke

Mezar taşı ölçüleri

Baş taş : 16x16x16x16x16x16x40 cm

Ayak taş : -

Sanduka : -

İşleme tekniği : Kabartma, oyma

Yazı türü : Sülüs

Süsleme türü : Nesneli, bitkisel

Mezar taşının kitabe metni :

el-merhûmu

(……..)

(……..)

(……..)

(……..)

(……..)

Mezar taşının tanımı ve özellikleri :

Mezar taşı altıgen prizmal gövde ve konik başlık ile yapılmıştır. Başlığın gövdeyle birleşen alt kısmı pahlanarak daraltılmıştır. Orta kısmı şişkincedir. Dilim çukurları ince şeritlerle kabartılmıştır.

Gövde yüzeylerine uçları ügçenimsi panolar biçimlendirilmiştir. Bir yüzeydeki *"el-merhûmu"* kelimesine bakaraktan çok aşınmış olsa da panolarda kitabe işlendiği anlaşılmıştır.

Terkli takke başlığına ve diğer örneklerine bakaraktan bu mezar taşı da 13.-14. yya tarihlendirilmiştir.

Katalog nu : 11

Fotoğraf nu : 11

Mezar taşının bulunduğu yer : Karaman Müzesi

Mezar taşının bugünkü durumu : Sağlam

Mezar taşının ait olduğu kişi : Hikme'l-dîn el-Seyyid

Mesleği : Tarikat mensubu

Mezar taşının tarihi : 13.-14. yy

Mezar taşının malzemesi : Tüf

Mezar taşının tipi : Altıgen Prizmal Mezar Taşı

Başlık/ Üst bölüm : Terkli takke

Mezar taşı ölçüleri

Baş taş :16x16x16x16x16x16x65 cm

Ayak taş : -

Sanduka : -

İşleme tekniği : Kabartma

Yazı türü : Sülüs

Süsleme türü : Nesneli, geometrik, bitkisel

Mezar taşının kitabe metni :

intekale min dari'l-fenâ

ilâ dari'l-bekâ el-merhûmu

el-magfûru el-sa'îdu el-

şehîdu

Hikme'l-dîn el-Seyyid

Hâdimen hazihi'l-dîn

li-men ilâ'l-Kur'ân

Mezar taşının kitabe metni :

göçtü, yokluk diyarından

sonsuzluk diyarına merhum

mağfur kutlu/uğurlu şehid

Hikme'l-dîn el-Seyyid

bu dinin hizmet edeni

Mezar taşının tanımı ve özellikleri :

Mezar taşı altıgen prizmal gövde ve konik başlık biçimlidir. Başlık yüzeyine eşkenar dörtgenlerden geometrik bir ağ bezenmiştir. Gövdedeki altı yüzey de kitabe ile işlenmiştir. Kitabe harekeli sülüs yazılıdır. Son satırın başına basit bir yaprak; sonundaki boşluğa bir basit rumi işlenmiştir. Tarihsizdir.

Diğer örnekleri gibi bu mezar taşı da 13.-14. yya tarihlendirilmiştir.

Katalog nu : 12

Fotoğraf nu : 12

Mezar taşının bulunduğu yer : Karaman Müzesi

Mezar taşının bugünkü durumu : Başlığı kopmuş.

Mezar taşının ait olduğu kişi : -

Mesleği : Tarikat mensubu

Mezar taşının tarihi : 13.-14. yy

Mezar taşının malzemesi : Tüf

Mezar taşının tipi : Altıgen Prizmal Mezar Taşı

Başlık/ Üst bölüm : Terkli takke

Mezar taşı ölçüleri

Baş taş : 13x13x13x13x13x13x55 cm

Ayak taş : -

Sanduka : -

İşleme tekniği : Kabartma

Yazı türü : Sülüs

Süsleme türü : Nesneli, geometrik, bitkisel

Mezar taşının kitabe metni :

el-merhûmu

el-magfûru

el-sâ'îdu

el-şehîdu

ilâ rahmetillâhi

nagılun tabbe serâhu

Mezar taşının kitabe metni :

el-merhûm

el-magfûr

kutlu/uğurlu

şehîd (cenneti kazanmış)

Allah'ın rahmetini

(kazanmış)

çürüyen cesedinin toprağı

temiz (kabri rahat) olsun

Mezar taşının tanımı ve özellikleri :

Mezar taşı altıgen prizmal gövde biçimindedir. Muhtemel terkli takke başlığı kopmuştur. Gövdenin altı yüzeyi de üst kenarı üçgenimsi panolara kitabe ile işlenmiştir. Gövde üst kenarına zencirekli bir kuşak gidilmiştir. Yazı harekeli celi sülüstür.

Diğer örnekleri gibi bu mezar taşı da 13.-14. yya tarihlendirilmiştir.

Katalog nu : 13

Fotoğraf nu : 13

Mezar taşının bulunduğu yer : Karaman Müzesi

Mezar taşının bugünkü durumu : Gövde alt ve kenarlarından parçalanmış.

Mezar taşının ait olduğu kişi : -

Mesleği : Tarikat mensubu

Mezar taşının tarihi : 13.-14. yy

Mezar taşının malzemesi : Tüf

Mezar taşının tipi : Altıgen Prizmal Mezar Taşı

Başlık/ Üst bölüm : Terkli takke

Mezar taşı ölçüleri

Baş taş :13x13x13x13x13x13x30 cm

Ayak taş : -

Sanduka : -

İşleme tekniği : Kabartma

Yazı türü : Sülüs

Süsleme türü : Nesneli

Mezar taşının kitabe metni :

Mezar taşının tanımı ve özellikleri :

Mezar taşı, 2012 yılında Çeltek Mahallesi 428. Sokak üzerinde bir yıkık ev arkasında tarafımdan tespit edilmiştir. Karaman Müzesi görevlileri diğerleri ile beraber bu mezar taşını da müzeye taşımıştır.

Mezar taşı, altıgen prizmal gövde ve konik başlık biçimindedir. Gövdenin ve başlığın büyük bölümü parçalandığından süsleme ve kitabe özellikleri çok seçkin değildir. Gövdedeki yüzeylerden birinde ucunda tepelik rumisi olan bir pano göze çarpmaktadır.

Diğer örnekleri gibi bu mezar taşı da 13.-14. yya tarihlendirilmiştir.

Katalog nu : 14

Fotoğraf nu : 14

Mezar taşının bulunduğu yer : Karaman Müzesi

Mezar taşının bugünkü durumu : Gövde alt ve kenarlarından parçalanmış.

Mezar taşının ait olduğu kişi : -

Mesleği : Tarikat mensubu

Mezar taşının tarihi : 13.-14. yy

Mezar taşının malzemesi : Tüf

Mezar taşının tipi : Altıgen Prizmal Mezar Taşı

Başlık/ Üst bölüm : Terkli takke

Mezar taşı ölçüleri

Baş taş :11x11x11x11x11x11x20 cm

Ayak taş : -

Sanduka : -

İşleme tekniği : Kabartma

Yazı türü :

Süsleme türü : Nesneli

Mezar taşının kitabe metni :

Mezar taşının tanımı ve özellikleri :

Mezar taşı altıgen prizmal gövde ve terkli takke başlık biçiminde yapılmıştır. Gövdenin alt yarısı kopmuştur. Üzerinde herhangi bir işleme yoktur.

Katalog nu : 15

Fotoğraf nu : 15

Mezar taşının bulunduğu yer : Gazalpa Mezarlığı

Mezar taşının bugünkü durumu : Yüzeyde aşınmalar var.

Mezar taşının ait olduğu kişi : -

Mesleği : Tarikat mensubu

Mezar taşının tarihi : 13.-14. yy

Mezar taşının malzemesi : Tüf

Mezar taşının tipi : Altıgen Prizmal Mezar Taşı

Başlık/ Üst bölüm : Terkli takke

Mezar taşı ölçüleri

Baş taş :12x12x12x12x12x12x35 cm

Ayak taş : -

Sanduka : -

İşleme tekniği : Kabartma

Yazı türü : Sülüs

Süsleme türü : Nesneli

Mezar taşının kitabe metni :

Mezar taşının tanımı ve özellikleri :

Mezar taşı tarafımdan 2012 yılında tespit edilmiştir. Halen de Gazalpa Mezarlığı'nın orta yerinde yarı toprağa gömülü durumdadır. Altıgen prizmal ve konik başlık biçimindedir. Yüzeyinde süsleme ve kitabe bulunmamaktadır.

Diğer örnekleri gibi bu mezar taşı da 13.-14. yya tarihlendirilmiştir.

Katalog nu : 16

Fotoğraf nu : 16

Mezar taşının bulunduğu yer : Ketane Camii Haziresi

Mezar taşının bugünkü durumu : Başlık ve alt kısım kopmuş, yüzeyde aşınma var.

Mezar taşının ait olduğu kişi : -

Mesleği : Tarikat mensubu

Mezar taşının tarihi : 13.-14. yy

Mezar taşının malzemesi : Tüf

Mezar taşının tipi : Altıgen Prizmal Mezar Taşı

Başlık/ Üst bölüm : Terkli takke

Mezar taşı ölçüleri

Baş taş :12x12x12x12x12x12x25 cm

Ayak taş : -

Sanduka : -

İşleme tekniği : Kabartma

Yazı türü : Sülüs

Süsleme türü : Bitkisel

Mezar taşının kitabe metni : *Mehmed bin Mehmed*

Mezar taşının tanımı ve özellikleri :

Mezar taşı altıgen prizmal gövde biçimindedir. Gövde yüzeylerinden birinde kitabe tespit edilmiştir. İki yüzeyde rumili bezeme vardır. Diğer yüzeyler yüksek aşınmadan bozulmuştur.

1354 tarihli vakfiyesi olan Ketan Camisi'nde olmasından, caminin güneydoğu köşesindeki 1382 tarihli bir mezar taşından; Selçuklu sülüsü kitabesinden ve iki yüzündeki kıvrık dallı üç dilimli iri rumili bezemeden dolayı bu mezar taşı da 14. yy ilk yarısına tarihlendirilmiştir.

Katalog nu : 17

Fotoğraf nu : 17

Mezar taşının bulunduğu yer : Karaman Müzesi

Mezar taşının bugünkü durumu : Sağlam

Mezar taşının ait olduğu kişi : -

Mesleği : Tarikat şeyhi

Mezar taşının tarihi : 14. yy

Mezar taşının malzemesi : Mermer

Mezar taşının tipi : Sivri Kemerli Mezar Taşı

Başlık/ Üst bölüm : Terkli takke

Mezar taşı ölçüleri

Baş taş : 93x95 cm

Ayak taş : -

Sanduka : -

İşleme tekniği : Kabartma

Yazı türü : Sülüs

Süsleme türü : Bitkisel, geometrik, nesneli

Mezar taşının kitabe metni :

Mezar taşının tanımı ve özellikleri :

Bu tipe örnek Karaman'da tektir. Karaman Müzesi bahçesindedir. Silindirik gövde ve terkli takkeli başlıktan oluşmuştur. 95 cm boy ve 93 cm çevreye sahiptir.

Başlık 18 dilimden oluşmuş beyzi biçimli terkli takkedir. Dilimler, başlığın alt kısmından aldıkları eğimle tepe noktasına spiral çizerek ulaşır. Başlık kenarlığına yivli kuşak gidilmiştir.

Silindirik gövde çevresine sekiz eşit pano düzenlenmiştir. Dikey yönlü panoların gövdeleri dikdörtgensel, uçları üçgenseldir. Her bir pano yüzeyine rumi ve aşk/sonsuzluk düğümü düzenleme yapılmıştır.

Bu mezar taşı genel özellikleri itibari ile altıgen prizmal mezar taşlarının gelişmiş tipidir. Aralarındaki farklar; malzemesinin mermer, gövdenin silindirik ve altıgen prizmal mezar taşlarına göre daha iri oluşudur.

Bu özellikleriyle bu mezar taşı; tipinin tek örneğidir.

Mermerden bu kadar sanatlı bir mezar taşı yapılmasından dolayı önemli bir kişi olduğu varsayımı ile sahibinin tarikat şeyhi olduğu değerlendirilmiştir.

Terkli takkeli başlığa sahip oluşundan 14. yy ikinci yarısına tarihlendirilmiştir.

DEĞERLENDİRME

III.I. Malzeme, işleme ve ölçü

Biri dışında altıgen prizmal mezar taşlarının malzemesi tüftür. Yunus Emre Camii Haziresi'ndeki iki mezar taşının (Katalog 5 ve 6) taşları ise topraklaşacak derecede yumuşaktır. Bu tipin en gelişmiş örneği olan Karaman Müzesindeki silindirik mezar taşı (Katalog 17) ise mermerden yapılmıştır.

Altıgen prizmal mezar taşlarının işlemesinde kullanılan ana yöntem kabartmadır. Kabartmanın yüksekliği 0,5-1 cm aralığında değişmektedir. Kabartmanın çoğunlukla uygulandığı yerler, kitabelerdir. Katalog 4, 7, 10'da oyma işlemi kullanılmıştır. Yunus Emre Camii Haziresi'ndeki katalog 4'teki mezar taşının başlık gövdesine gidilen iki adet şerit üç adet oyma çizgi ile belirlenmiştir. Şehir Mezarlığı'nda bulunan katalog 7 ve Karaman Müzesindeki katalog 10'daki mezar taşı başlığının terkleri arasına atılan şeritler için oyma çizgi kullanılmıştır.

Altıgen prizmal mezar taşları ortalama 55-60 cm yükseklik ve 15x15x15x15x15x15 cmlik yüzeylerle yapılmıştır. Karaman Şehir Mezarlığı'ndaki 80x20x20x20x20x20x20 cm ölçülerindeki mezar taşı ile Karaman Müzesindeki 93 cm çevre 95 cm yüksekliğe sahip mezar taşı ortalama ölçülerin dışındadır.

III.II. Biçimlendirme

Bu mezar taşlarının en önemli özelliği tipidir. Altıgen prizmal gövde ve konik başlıklarıyla özgündürler. Genel görünümleriyle kümbetleri andırırlar. Kümbetlere bakılaraktan böyle bir mezar taşı

kalıbı oluşturulduğu düşünülebilir. Konik başlıkları, kümbet külahını; gövdeleri de kümbet gövdesini çağrıştırmaktadır.

Altıgen prizmal mezar taşlarının gövde yüzeyleri kitabeli, motifli ya da düz tıraşlı olabilmektedir. Başlıklar ise terkli ve terksiz takkedir. Terksiz takkeler geometrik ya da bitkisel bezemelidir. Bitkisel bezemede rumi; geometrik ağda ise eşkenar dörtgenler kullanılmıştır.

Tipin bazı örneklerinde gövde ile başlık arasına bir kuşak gidildiği bu kuşakların da başlıkların kenarlıkları olduğu anlaşılmıştır. Katalog 2, 17'deki mezar taşlarına yivli kuşak, katalog 4'teki mezar taşına iki kat silme şerit, katalog 1, 12'deki mezar taşlarına zencirek kuşak gidilmiştir.

III.III. Süsleme

Altıgen prizmal mezar taşlarında görülen süsleme çeşitleri nesneli, bitkisel ve geometriktir.

III.III.I. Nesneli süsleme

Uzaydaki bir cisimden günlük hayatta kullanılan bir eşyaya kadar tüm varlıkların adı olan nesne mezar taşlarında kullanıldıkları için nesneli motif olarak adlandırılmıştır.

Bu kapsamda altıgen prizmal mezar taşlarının tamamının başlıkları nesneli motiftir. Katalog 1, 12 ve 16'daki zencirekler nesneli motif olarak değerlendirilmiştir.

III.III.II. Bitkisel süsleme

Altıgen prizmal mezar taşlarında iki bitkisel motifin kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunlar rumi ve akantüstür. Rumi hem ana hem de tamamlayıcı motif olarak kullanılmıştır. Katalog 2, 3'deki mezar taşlarının başlıkları rumi ağ örgüsüyle işlenmiştir. Katalog 16'teki mezar taşının iki yüzeyinde, kıvrık dala sarılmış dilimli rumiler tespit edilmiştir. Katalog 13'teki mezar taşının bir yüzeyindeki panonun üçgenimsi üst kenarına tepelik rumisi işlenmiştir. Katalog 17'deki silindirik mezar taşının yüzeyine işlenmiş panolardan üçünde rumi bezelidir.

Rumi bazı mezar taşlarında da tamamlayıcı motif olarak kullanılmıştır. Katalog 12'deki mezar taşında "el-sa'îdu" kelimesinin "ayn" harfinin ve "el-şehîdu" kelimesindeki "ya" harfinin üstüne basit rumi sarkıtılmıştır. "el-şehîdu" kelimesinin sonuna da çift dilimli rumi uzatılmıştır.

III.III.III. Geometrik süsleme

Altıgen prizmal mezar taşlarında kullanılan geometrik süsleme, geometrik ağ ve geometrik şekiller olarak iki çeşittir.

Katalog 2, 9 ve 11'deki mezar taşı başlık yüzeylerine eşkenarlardan oluşturulmuş bir geometrik ağ bezenmiştir.

Katalog 1'deki İsmail Hacı'nın mezar taşının yüzeylerinde üçgenimsi çizgiler tespit edilmiştir.

Katalog 7, 8'deki mezar taşının kitabe panoları dikdörtgensel alandır.

Katalog 10, 11, 12, 13'deki mezar taşının gövdesindeki panonun gövdesi dikdörtgen, üst kenarı üçgensel alan biçimindedir.

Katalog 17'daki silindirik mezar taşındaki sekiz panonun üst ve alt uçları üçgensel, gövdesi dikdörtgensel alan durumundadır.

III.IV. Yazı

Altıgen prizmal mezar taşlarından yedisinde kitabe tespit edilmiştir. Diğerleri ya kitabesizdir ya da kitabeleri tamamen yok olmuştur.

III.IV.I. Yazı türleri ve yazım yöntemi

Altıgen prizmal mezar taşlarının yazısı harekeli Selçuklu sülüs ve celi sülüsüdür. Katalog 2, 3, 12'deki mezar taşlarının yazısı büyük oranda belirsizleşmiştir. Katalog 7, 8, 15'tdeki mezar taşı kitabeleri celi sülüs; katalog 11'deki mezar taşı kitabesi sülüstür.

Kitabeler istif yöntemi ile yazılmıştır.

Katalog 2, 3, 7, 8, 11, 12, 15'teki mezar taşı kitabeleri harekelidir. Harekeler, harflerin altına üstüne değil de en uygun boşluğa yerleştirilmiştir. Fethalar, hafif eğimle kalın kısa çizgi biçimindedir. Harfin altında boşluk yoksa kesreler de üste alınmıştır. Zammeler, virgül biçimindedir. Sükunlar ise küçük halka ya da yüzük yuvarlaklığındadır.

Kitabelerde görülen bir diğer uygulama da bitkisel süsleme konusunda anlatıldığı üzere yazımdan kalan boşluklara uygun bir rumi çeşidinin yerleştirilmesidir.

III.IV.II. Dil ve metin özellikleri

Altıgen prizmal mezar taşlarının tamamında dil Arapçadır.

Kitabelerde kullanılan metin yapısı ise oldukça sadedir. Kitabesi tam mezar taşlarında metin bölümleri; "*dua, kimlik ve dilek/temenni*" olarak tespit edilmiştir.

Üç mezar taşının kimliği belirlidir. Katalog 1'deki mezar taşı Şeyh Hacı İsmail; katalog 8'deki mezar taşı Mustafa bin Ahmed (Ahmet oğlu Mustafa), katalog 8'deki mezar taşı Hikmeddîn Seyyid kimliklidir.

Katalog 2, 3, 10 ve 12 *"el-merhûmu/el-magfûru"* dua kalıbıyla başlar. Katalog 7 ve 11'deki mezar taşı, "*intekale min dâri'l-fenâ ilâ dâri'l bekâ"* dilek ve "*el-merhûmu el-magfûru/el-sa'îdu el-şehîdu/el-muhtâc ilâ rahmetillâhi ta'âlâ"* duasıyla ile başlar. Katalog 8'deki mezar taşı "*el-merhûmu el-magfûru/el-sa'îdu el-şehîdu/ilâ rahmetillâhi ta'âlâ"* duasıyla başlar; "*el-mevt el-mevt"* dilek ve "*Mustafa bin Ahmed"* kimlik bölümleriyle yazılmıştır. Katalog 12'de mezar taşının kitabesi *"el-merhûmu/el-magfûru/el-sâ'îdu/el-şehîdu/ilâ rahmetillâhi"* duası ile başlar; "*nagılun tabbe serâhu*" dileğiyle biter.

III.IV.III. Tarih tarihlendirme

Altıgen prizmal mezar taşlarından tarihlisi tespit edilememiştir. Mezar taşlarını tarihlendirmek için; arşiv kaynakları, bulunduğu mekân, süsleme ve yazı özelliklerine göre karşılaştırma ve değerlendirmeyle yaklaşık tarihlendirme yöntemi kullanılmıştır.

Katalog 1'deki İsmail Hacı'nın mezar taşı, Konya Defteri 455'teki bilgilere göre 13. yy ikinci yarısına tarihlendirilmiştir.

Yunus Emre Camisi'ndeki mezar taşlarının tarihlendirilmesinde 13. yy Selçuklu mimarili mihrabı, haziredeki 1382 tarihli ve 14. yy ilk yarısına ait mezar taşları ölçüt olmuştur.

Ketane Camisi'ndeki altıgen prizmal mezar taşının tarihlendirilmesinde harekeli Selçuklu sülüsü kitabesi, iki yüzündeki kıvrık dallı rumi süsleme etkili olmuştur. Ayrıca Ketane Camisi'nin 1354 tarihli vakfiyesinin olması da tarihlendirmeyi kuvvetlendirmiştir. Caminin güney doğu köşesindeki 1384 tarihli mezar taşı da tarihlendirmede kullanılmıştır.

Karaman Müzesindeki mezar taşlarının tarihlendirilmesinde yazı özellikleri ve motifleri ölçüt olmuştur.

Karaman Şehir Mezarlığı'ndaki mezar taşının tarihlendirilmesinde terkli takkeli başlığı ölçüttür.

Karaman Müzesindeki silindirik mezar taşı, terkli takkeli başlığı ve süsleme özelliklerine göre tarihlendirilmiştir.

SONUÇ

Diğerleri gibi altıgen prizma mezar taşları döneminin kültürünü dolayısıyla inanç özelliklerini gösteren tarih ve sanat eseridir. Malzeme, tip, süsleme ve yazı unsurlarıyla birçok bilgi ve mesaj vermektedir.

Bu tipin en eski örneğinin Şeyh Hacı İsmail'in ve çokça görüldüğü yerlerden birinin de Yunus Emre Camii Haziresi olmasından altıgen prizmal mezar taşlarının belirli bir tarikat/cemaate ait tarihi eserler olduğu değerlendirilmiştir. Terkli takkeli başlıkların da tarikatlara ait taçlar olması da bu görüşü kuvvetlendirir. Rahmetli Servet Somuncuoğlu da altı köşeli yıldızların hanedan ve önemli ailelerin sembol motifi olmasına dayanaraktan altıgen prizmal mezar taşlarının da önemli aile mezar taşları olabileceği değerlendirmesi yapmıştı.

Var olan bilgiler ışığında altıgen prizmal mezar taşları; Horasan gelen Şeyh Hacı İsmail ve cemaatinin kullandığı mezar taşlarıdır. Karaman'a yakın bir yerde zaviye kurarak oradan getirdikleri kültürü devam ettirmişlerdir. Yunus Emre'nin İsmail Hacı Tekkesini Karaman'a taşıdıktan sonra da altıgen prizmal mezar taşlarının burada kullanılmaya devam ettiği daha da sonrasında şehre yayıldığı anlaşılmıştır. Bu biçimde altıgen prizmal mezar taşı geleneğinin 1275-1400 tarih aralığında kullanıldığı üslup ve işleme özelliklerinden görülmektedir.

Terkli ve terksiz takke başlıklarına göre de bu mezar taşlarının tamamı tarikat zümresine ait olduğu anlaşılmıştır. Başlıklardaki altı, 13 ve 19 dilimin neyi gösterdiği, anlamının ne olduğu ayrı bir çalışma konusudur.

Ancak terksiz takkelerin yüzeyine yapılmış olan geometrik ve bitkisel bezemenin gerçek ya da sembolik bir düzenleme olup olmadığı tartışmalıdır. Her hangi bir kaynaktan bu başlıklara ait somut bir bilgiye ulaşıncaya kadar yorum yapmak anlamsızdır.

Altıgen prizmal mezar taşlarıyla ilgili bir diğer sorun da ilginçtir ki, tarihlisinin şimdiye kadar tespit edilememesidir.

Altıgen prizmal mezar taşı örnekleri sadece Karaman'da tespit edilmiştir. Mezar taşı literatürüne de ilk kez girmektedir.

KAYNAKÇA

Konyalı, İbrahim Hakkı, *Karaman Tarihi,* İstanbul 1967

Konya Defteri 455, s. 108b-109a, 1518, Devlet Arşivleri Başkanlığı

Barkan, Ömer Lütfi, Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler, *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1942, S.II s. 279-304.

EKLER

Fotoğraf 1: Şeyh Hacı İsmail'in mezar taşı, İsmail Hacı Türbesi, Yeşildere, Karaman

Fotoğraf 2: Altıgen prizmal mezar taşı, Yunus Emre Camii Haziresi, Karaman

Fotoğraf 3: Altıgen prizmal mezar taşı, Yunus Emre Camii Haziresi, Karaman

Fotoğraf 4: Altıgen prizmal mezar taşı, Yunus Emre Camii Haziresi, Karaman

Fotoğraf 5: Altıgen prizmal mezar taşı, Yunus Emre Camii Haziresi, Karaman

Fotoğraf 6: Altıgen prizmal mezar taşı, Yunus Emre Camii Haziresi, Karaman

Fotoğraf 7: Altıgen prizmal mezar taşı, Şehir Mezarlığı, Karaman

Fotoğraf 8: Altıgen prizmal mezar taşı, Karaman Müzesi

Fotoğraf 9: Altıgen prizmal mezar taşı, Karaman Müzesi

Fotoğraf 10: Altıgen prizmal mezar taşı, Karaman Müzesi

Fotoğraf 21: Altıgen prizmal mezar taşı, Karaman Müzesi

Fotoğraf 32: Altıgen prizmal mezar taşı, Karaman Müzesi

Fotoğraf 43: Altıgen prizmal mezar taşı, Karaman Müzesi

Fotoğraf 54: Altıgen prizmal mezar taşı, Karaman Müzesi

Fotoğraf 65: Altıgen prizmal mezar taşı, Gazalpa Mezarlığı, Karaman

Fotoğraf 76: Altıgen prizmal mezar taşı, Ketane Camii Haziresi

Fotoğraf 87: Silindirik mezar taşı, Karaman Müzesi

BURSA TARİHİ MEZARLIKLARI VE HAZİRELERİNDE KETEBELİ MEZAR TAŞLARI

Signed Tombstones in Historical Bursa Cemetries and Tombs

Münevver GÜREVİN*

ÖZET

İnsanoğlu hayatın nihayete erdiği noktada ölüm gerçeği ile yüzleşmektedir. Yaşanan bu acıyı bir nebze olsun hafifletmenin yolunu ise ölen yakınlarına karşı son vazife olarak defin işlemlerini gerçekleştirmekte bulmuştur. İnsanoğlunun yaşadığı toplumun inanç, adet ve örfüne göre gerçekleştirdiği defin işlemleri neticesinde mezarlar ve mezar taşları ortaya çıkmıştır.

Ölen kişinin mezar yerinin belirlenmesi amacıyla dikilen mezar taşları tarih, sanat tarihi, edebiyat ve halk bilimleri için de önemli kaynaklardan biri olmuştur. Tezyinî sanatlar ve taş işçiliğinin nadide örneklerine rastladığımız bu taşların kitabe metinleri, edebiyat tarihimiz ve hat sanatımızın gelişim evreleri hakkında fikir vermektedir.

Hattatların mezar taşı kitabelerindeki yazılarına imza koymaya başlaması XVIII. asırda yaygınlaşmaya başlar. XIX. yüzyıl başlarında ise Mustafa Râkım'ın celî yazıda klâsik forma ulaşmış olmasıyla birlikte bu dönemden itibaren sanat eseri değerinde mezar taşı kitabeleri de yazılmaya başlanmıştır. Böylece mezar taşı kitabeleri sanat eseri niteliği kazanmış ve kitabelerde yazı sanatı alanındaki tekâmül sürecini izlememiz mümkün olmuştur.

Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış olan Bursa şehrimizde tarihi mezarlıklar ve hazirelerde yapmış olduğumuz incelemeler neticesinde imzalı mezar taşları tespit edilmiştir. Bu çalışmamızda meşhur hattatların yanı sıra ismine kaynaklarda rastlamadığımız hattat isimleri de tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Mezar Taşı, Hazire, Hat Sanatı, Bursalı Hattatlar, İmzalı Mezar Taşları*

ABSTRACT

Human beings face death when life an ends. A way to sooth this sorrow is to get involved in burial ceremony as a final duty to acquaintances. Research on cemeteries and tombstones arose as a result of burial ceremonies, shaped by that society's beliefs, traditions and customs.

Tombstones primarily serve as an indicator of dead persons location, while also serving as source for history: art history, literature and social sciences. We come across some rare examples of ornamental arts and stone arts in these stones and the texts on tombstones serve as source for history of literature and calligraphy.

Placing signatures in tombstone texts by calligraphy became a common practice in 18th century. By the beginning of 19thcentury, it reached the classical form of "celî" writen by Mustafa Rakim, which then tombstone texts' gained an art value. After gaining an art value, at became possible to observe the completion of art of writing in the tombstones texts'.

As a result of our inspections in Bursa cemeteries and tombs, once capital of Ottoman Empire, signed tombstones were identified. In this study, in addition to the famous ones, calligraphists unidentified in the historical resources were also able to be identified.

Key Words: *Tombstone, Tomb, Islamic Calligraphy, Bursa Calligraphers, signed tombstones*

GİRİŞ

Hayatın nihayete erdiği noktada ölüm gerçeği ile yüzleşen insanoğlu yaşadığı bu acıyı bir nebze olsun hafifletmenin yolunu ölen yakınlarına karşı son vazife olarak defin işlemlerini gerçekleştirmekte bulmuştur. Toplumların inançları ve gelenekleri doğrultusunda gerçekleştirilen defin işlemlerinde ise toplumdan topluma farklılıklar olmakla birlikte, kabul görmüş en yaygın uygulama ölünün toprağa gömülmesi olmuştur.

Hâbil ile Kâbil'in hikâyesinde bilindiği üzere insanoğlunun ilk cinayeti sonucu gerçekleşen ölüm, bir karganın toprağı gagalayarak eşelemesinden ilhamla, ölülerin toprağa gömülmesinin başlangıcı kabul edilmektedir (Mâide 31). Bununla birlikte ölen bir Müslümanın defin işlemleri ve kabrinin nasıl olacağı da Peygamber Efendimiz'in (sav) uygulamalarından yola çıkılarak İslâm âleminin icmâ ettiği hususlar çerçevesinde belirlenmiştir ("Kabir" 24).

* Yüksek Lisans Öğrencisi; Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı. münevver.grvn@gmail.com

Türklerde ise cesedin yakılması, teşhiri veya terki gibi uygulamalar olsa da asıl kabul gören yaygın uygulama cesedin toprağa gömülmesidir. Günümüze ulaşan kurgan yapıları da bunun bir kanıtı olarak görülmektedir (Sümbüllü 64). Türklerin İslâmiyet öncesinde önemli kişilerin mezar yerinin belirlenmesi ve hayattayken gösterdikleri kahramanlıkları, kazandığı zaferleri temsilen diktikleri taşların ya da tanrıları, ruhları, ataları temsil eden dikili taşların İslamiyet'ten sonra mezar taşlarına dönüştüğü bilinmektedir. (Çoruhlu 247-49).

Türkler Asya'dan getirdikleri inanç ve sanat zevklerini, Anadolu'nun coğrafî ortamında ve tarihî arkaik yapısında harmanlayarak Anadolu'da pek çok özgün eserler vermişlerdir. Anadolu'nun pek çok bölgesinde Selçuklu tarzı, sandukalı ve bu sandukaya baş ve ayak kısmından bağlı şahidelerden oluşan mezarlar yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında Bursa'da da yapılan bu mezar tipi ilerleyen yıllarda form değiştirerek yeni bir görünüme kavuşmuştur. Klâsik formu ise XVI. yüzyılda teşekkülünü tamamlamış ve dikey prizmatik ana gövde üzerine sarıklı şâhideler Osmanlı mezar taşlarının esas formu olmuştur. Hicabi Gülgen'in *Osmanlı Mezar Taşlarının Bursa ve Civarındaki İlk Örnekleri* adlı doktora çalışmasında genişçe ele aldığı "Mezar Taşlarının Form Bakımından Değerlendirilmesi" başlıklı kısım ilgili araştırmalara kaynaklık etmektedir (145-163). Tarihe ışık tutmalarının yanı sıra halk bilimleri, edebiyat ve sanat tarihi açısından da temel kaynaklardan olan mezar taşları, yapıldığı dönemin sanat zevkini, acılarını, adet ve geleneklerini yansıtan birer tarihî belgedir. Nakşedilen motifler bize süsleme sanatları hakkında bilgi verirken kitabe metinleri edebiyat tarihi ve yazı sanatının tekâmül evreleri hakkında önemli veriler sunmaktadır.

Erken dönem Osmanlı mimarî eserlerinde ve mezar taşlarında çoğunlukla celî sülüs yazısı kullanılmış, XVI. yüzyıla gelindiğinde ise celî nesta'lîk yazı da kullanılmaya başlanmıştır. XIX. yüzyıl başlarında Mustafa Râkım (M. 1757-1826) ile celî yazı klâsik formu yakalamış ve bu dönemden sonra sanat eseri değerinde mezar taşı kitabeleri yazılır olmuştur (Açıkgözoğlu 16; Gülgen "Osmanlı" 170). Uğur Derman'ın *Mezar Kitabelerinde Yazı Sanatımız* adlı makalesinde geçtiği üzere Yesarizâde Es'ad Efendi (ö. 1798) ile mezar taşı kitabelerine imza konulmaya başlanmış ve bu uygulama XVIII. asırdan sonra yaygınlaşmıştır (41).

Mezar taşı kitabelerindeki imza kayıtları, dönemin hattatlarını tanımamız açısından önemlidir. Ketebe kayıtları sayesinde hattatların yazı sanatındaki gelişimini takip etme imkânı bulurken günümüze ulaşan kaynaklarda ismi geçmeyen dönem hattatları hakkında da bilgi sahibi oluruz. Bu amaçla yaptığımız çalışmamızda kuruluş döneminde Osmanlı Devleti'nin başkenti olan ve önemini günümüzde de sürdüren Bursa şehrinin tarihî mezarlıklarında ve hazîrelerinde imzalı mezar taşlarının izini sürdük.

Orhan Gazi 1326 yılında Bursa'yı fethettikten sonra beylik merkezini Bursa'ya taşır. Böylece Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde siyaset, ticaret, ilim ve kültür merkezi olan Bursa, İslâm ve Türk dünyasının önemli şehirlerinden biri olmuştur. İnşa edilen külliyeler etrafında gelişen yerleşim alanları, artan nüfusun da etkisiyle genişler. Türk İslâm toplumlarında görüldüğü üzere mahallelerin dışında, yol üzerinde, dini önderlerin manevî şahsiyetlerin kabir ve türbeleri etrafında kurulmuş olan mezarlıklar zamanla genişleyen şehrin merkezinde kalmış ve şehir gelişiminde etkin bir rol oynamıştır (Gülgen "Kentin" 70).

Bursa'da tarih boyunca pek çok hazire ve mezarlıklar kurulmuştur. Bunlardan bazıları önemini koruyarak günümüze ulaşsa da artan nüfusun iskân faaliyetleri neticesinde pek çok mezarlık tarihe karışmıştır. Bursa'nın en büyük mezarlığı olan Deveciler Mezarlığı da bu tarihî sürece yenik düşenlerden olmuştur. Emir Sultan Mezarlığı, Zeyniler, Pınarbaşı ve Alacahırka mezarlıkları ise günümüze ulaşan tarihî mezar taşlarımızın, kültür mirasımızın sergilendiği mezarlıklardandır. Muradiye Mezar Taşları Müzesi ise çeşitli mezarlık ve hazirelerin yok olması sonucu toplanarak getirilen mezar taşlarına ev sahipliği yapmaktadır (Hızlı 141-45; Gülgen 69-70).

Günümüze ulaşan bu mezarlık ve hazirelerde yaptığımız çalışmamız neticesinde tespit ettiğimiz mezar taşlarının bir kataloğu oluşturulmuştur. Ancak burada örnek teşkil etmesi bakımından önemli gördüğümüz bazı mezar taşlarını ayrıntılı olarak incelememiz mümkün olacaktır. Ayrıca ekler kısmında kronolojik sıraya göre oluşturduğumuz kataloğun bir listesi verilmiştir. Mezar taşına düşülen hicrî vefat tarihlerinin milâdî tarih hesaplaması yapılarak kataloğa eklenmiştir. Mezar taşlarının tespiti amacıyla Şubat 2018 ile Mayıs 2018 tarihleri arasında yapılan inceleme tarihleri kataloğa eklenirken en son yapılan inceleme tarihi esas alınmıştır. Hazirelerde bulunan mezar taşları, üzerine çakılı olan numaraları

ile verilmiş, Emir Sultan ve Pınarbaşı mezarlıklarında tespit edilen taşlar ise numaralarının yanı sıra bulundukları ada numaraları ile kataloğa eklenmiştir.

Mezar taşlarının ölçüleri verilirken; (silindirik formda olan şâhideler için çevre sırası) x (taş yüksekliği); prizmatik dikdörtgen taşlar için (taşın kalınlığı) x (eni) x (boyu); tekne taşı ölçülerinde (baş ya da ayak kısmının eni) x (yan pehle taşlarının eni) x (tekne taşının yüksekliği); kapak taşlarında ise (eni) x (boyu) x (kalınlığı) şeklinde bir sıra izlenmiştir.

Mezar Taşlarından Örnekler

Katalog No: 1

Bulunduğu Yer: Üftade Camii Haziresinde 18 numaralı mezar taşıdır.

Yapım Senesi: 1171 H. / (1757-58 M.)

Sahibi: Pîr Emir-zâde Ahmed Efendi

Ölçüleri:

Baş Taşı: 0.06 x 0.43 x 1.21 m.

Fotoğraflar: 1

Hattatı: Birâder İbrâhim

Yazı Türü ve Metni: Celî Sülüs

Yazılışı:

Okunuşu:

Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
El-merhûm ve'l-mağfûrun leh
Pîr Emir-zâde Ahmed Efendi
Ruhiyçün el-Fâtiha
Birâder -sene 1171- İbrâhîm

Genel Özellikleri: Sivri kemerli, dikdörtgen formdaki mezar taşında süsleme kullanılmamıştır. Kemerin alınlık kısmından başlanarak beş satırlık bir yazı metni nakşedilmiştir.

Yeni yapıldığı anlaşılan bir kapak taşı üzerine mezar bütünlüğü oluşturmayacak şekilde toplu olarak yerleştirilen mezar taşlarından biri olan mezar taşının, bulunduğu yere sonradan getirildiği anlaşılmaktadır. Taşın alt kısmındaki renk değişiminden bulunduğu yerde gömülü olduğu ve renk değişiminin oluşturduğu çizgide bulunan iki delikten de tekneli mezar taşı olarak tasarlanmış olabileceği düşünülmektedir. Tüm bunların neticesinde taşın Üftade Camii Haziresine ait olup olmadığı da kesin olarak bilinememektedir.

Bu mezar taşının bizim için önemi Bursa'da tespit edilen en erken tarihli ketebeli mezar taşı olmasıdır. Ancak hattatı hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Katalog No: 3

Bulunduğu Yer: Emir Sultan Mezarlığında 105 nolu adada 86 numaralı mezar taşıdır.

İnceleme Tarihi: 25.02.2018

Yapım Senesi: 15 Cemâziye'l-evvel 1257 H. / (5 Temmuz 1841 M.)

Sahibi: Eş-Şeyh eş-Şehîd el-Hâc Muhammed Emîn Efendi Hazretleri

Ölçüleri:

Baş Taşı: 0.37 x 1.76 m.
Ayak Taşı: 0.33 x 1.70 m.
Kapak Taşı: 0.70 x 1.72 m.

Fotoğraflar: 2, 3

Hattatı: es-Seyyid Süleyman Vehbî

Yazı Türü ve Metni: Celî Sülüs

Yazılışı:

Okunuşu:

Hüve'l Hayyu'l-Bâkî
Hâce-gân 'âlî-şân-ı Nakşîbendiyyeden
Şeyh Emîn Hazretlerinin
Hafîdi hem-nâmları mazhar-ı füyûzât-ı
Dîniyye ve ledûniyye seccâde pîrâ-yı gâh
Emîniyye merhumu'l-mebrûr cennet-mekân
Eş-Şeyh eş-Şehîd el-Hâc Muhammed Emîn
Efendi Hazretlerinin rûh-ı
Pür-i fütûhıyçün el-Fâtiha
15 CA sene 1257
Es-Seyyid Süleyman Vehbî

Genel Özellikleri: Üzerinde yağmur suyunun girmesi için açıklık bırakılmış bir kapak taşı ile örtülen mezarın baş taşı prizmatik dikdörtgen formda ve başlıklı, ayak taşı ise prizmatik dikdörtgen formda ve tepeliklidir. Dokuz satırlık celî sülüs hatla yazılan kitabenin hattı Karabaş Veli Dergâhı Şeyhi Süleyman Vehbî Efendi'ye aittir. Yazı panolarının arası düz silme bordürler ile ayrılmıştır. Yazı istifinin bozulmaması için; ح (ha) ج (hı) harflerinin çanak kısımlarının ve ر (ra) harfinin zaman zaman bordürler üzerine taştığı görülmektedir. Sene kaydı daha dar bir pano içine yazılmış, hattat imzası ise en altta ayrıca oluşturulan kare pano içine nakşedilmiştir. Baş taşının arka yüzünde yazı ve süsleme bulunmamaktadır.

Ayak taşı iki kısımdan oluşan bir tepeliğe sahiptir. Prizmatik dikdörtgen formdaki şahidenin iç yüzüne vazo içinde ucu eğik bir selvi ağacı nakşedilmiş ve iki kenarında da sütunlar vardır. Dilimli kemerle ana kaide sona ererken kalın bir boyun ile tepelik kısmına geçiş yapılmıştır. Tepelik kısmından taşın kapak taşına bağlandığı kısma kadar kullanılan yaprak ve dal motiflerindeki kıvrımlarda S ve C kıvrımları dikkat çekmektedir. Ayak taşının dış yüzünde süsleme yapılmamıştır.

Katalog No: 4

Bulunduğu Yer: Karabaş Veli Dergâhının haziresinde 1 numaralı mezar taşıdır.

İnceleme Tarihi: 25.03.2018

Yapım Senesi: 19 Cemâziye'l-evvel 1259 H. / (17 Haziran 1843 M.)

Sahibi: es-Seyyid eş-Şeyh Süleymân Vehbî Efendi

Ölçüleri:

Baş Taşı: 0.13 x 0.40 x 1.85 m.
Ayak Taşı: 0.14 x 0.32 x 1.70 m.
Kapak Taşı: 1.07 x 2.00 x 0.26 m.

Fotoğraflar: 4, 5

Hattatı: Halil Şükrü

Yazı Türü ve Metni: Celî Sülüs

Yazılışı:

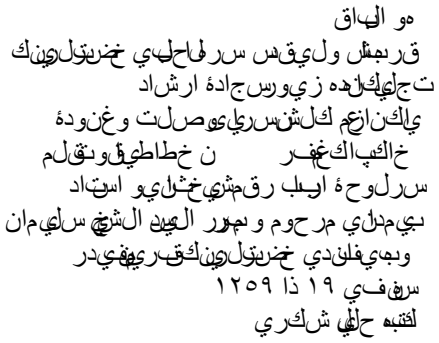

Okunuşu:

Hüve'l-Bâkî
Karabaş Velî kuddise sirruhu el-Halebî Hazretlerinin der-gâh-ı
Tecellî-gâhında zîver seccâde irşâd
İken 'âzim-i gülşen-serâ-yı vuslat ve gunûde-i
Hâk-i pâk mağfiret olan hattât-ı Yâkût-kalem
Ser-levha-i erbâb-ı rakam Şeyh-i Sânî ve Üstâd-ı
Bî müdânî merhûm ve mebrûr es-Seyyid eş-Şeyh Süleymân
Vehbî Efendi hazretlerinin kabr-i münîfîdir
Sene fî 19 Za 1259
Ketebehu Halil Şükrü

Genel Özellikleri: Mezar yeri, taşlardan örülmüş bir tekne ile belirlenmiş ve üzerine daha küçük bir kapak taşı konulmuştur. Üzerinde yağmur suyu girebilsin diye açıklık bırakılan kapak taşı üzerine baş ve ayak taşları dikilmiştir. Baş taşı prizmatik dikdörtgen formdadır ve boyun üzerine yerleştirilen bir Kâdirî başlığı (Atasoy 92-93) ile nihayet bulur. Simetrik olarak yazılmış "Hüve'l-Bâkî" lafzı ile başlayan kitabe yedi satırlık yazı panolarına istifli celî sülüs yazı ile Süleyman Vehbi Efendi'nin talebesi Halil Şükrü Efendi tarafından yazılmıştır (İnal 307). Yazı panolarının arası basit silme bordürler ile ayrılmıştır. Kitabenin sonunda tarih ve ketebe kaydı için mezar taşının alt kısmındaki kıvrımlarla da uyumlu ters sivri kemerli bir yazı panosu ayrılmıştır. Baş taşının iç yüzünde yazı ve süsleme yoktur.

Baş taşından daha küçükçe yapılan ayak taşı prizmatik dikdörtgen formdadır ve iki kademeli bir tepeliği vardır. Taşın iç yüzüne vazo içinde uç kısmı eğik bir selvi ağacı nakşedilmiştir. Taşın ana kaidesi boyun kısmının altındaki yuvarlak bir kemer üzerine nakşedilen palmet yaprakları ve üzerindeki uçları dışa kıvrılan basık kemer bordürü ile nihayet bulmaktadır. Tepelik üzerine ise birbirine simetrik C şeklinde duran iki yaprak ve aralarındaki bir yapraktan oluşan motif nakşedilmiştir.

Ayak ve baş taşlarının bazı kısımlarındaki kırılma ve dökülmeler dikkat çekmektedir.

Katalog No: 8

Bulunduğu Yer: Pınarbaşı Mezarlığında 101 nolu adada 34 numaralı mezar taşıdır.

İnceleme Tarihi: 21.04.2018

Yapım Senesi: Şevval 1268 H. / (Temmuz / Ağustos 1852 M.)

Sahibi: Mehmed Cemal

Ölçüleri:

Baş Taşı: 0.25 x 1.02 x 0.09 m.
Kapak Taşı: 0.67 x 1.60 x 0.09 m.

Fotoğraflar: 6, 7

Hattatı: Zeki Dede

Yazı Türü ve Metni: Celî Ta‘lîk

Yazılışı:

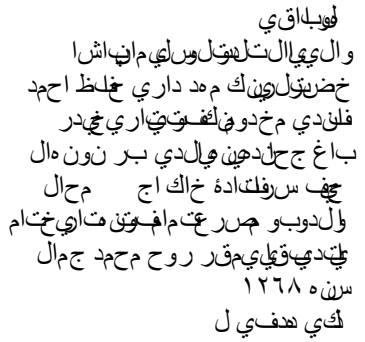

Okunuşu:

Hüve’l-Bâkî
Vâli-i vilâyet devletlu Süleymân Paşa
Hazretlerinin mehd-dârı Hâfız Ahmed
Efendi mahdûmunun fevt-i târihidir
Bâğ-ı cihânda yine eyledi bir nev-nihâl
Hayf-ı seraftâde-i hâk ecel lâ muhâl
Oldu bu mısra‘ tamam fevtine târîh-i tâm
Etti bekâ-yı makarr-ı rûh-ı Muhammed cemâl
Sene 1268
Zeki Dede fi L

Genel Özellikleri: Prizmatik dikdörtgen formlu ve mevlevî sikkeli mezar taşı, bir kapak taşı üzerine yerleştirilen dört mezar taşından biridir. Bir mezar bütünlüğü oluşturmayacak şekilde dört farklı baş taşının yerleştirildiği kapak taşında, mezarın yönü itibariyle ayak taşı kısmında kalmaktadır. Bu sebeple bulunduğu yere sonradan getirildiğini düşünmekteyiz

Mezar taşının kitabesi Bursalı hattatlardan olan Zeki Dede tarafından celî ta‘lîk hatla yazılmıştır (Şevket Rado 226). On sıra yazı panolarının arası düz silme bordürlerle ayrılırken taşın kenarlarına gelen kısımda herhangi bir bordür kullanılmamıştır. Taş üzerinde kitabe metni dışında herhangi bir tezyinat bulunmamaktadır.

Katalog No: 13

Bulunduğu Yer: Emir Sultan Mezarlığında 106 nolu adada 43 numaralı mezar taşıdır.

İnceleme Tarihi: 14.04.2018

Yapım Senesi: Şaban 1289 H. / (Nisan-Mayıs 1872 M.)

Sahibi: Fatımatü'z-Zehra Hanım

Ölçüleri:

Baş Taşı: 0.38 x 1.36 x 0.08 m.
Ayak Taşı: 0.33 x 1.32 x 0.07 m.

Fotoğraflar: 8, 9

Hattatı: Nâzım

Yazı Türü ve Metni: Celî Sülüs

Yazılışı:

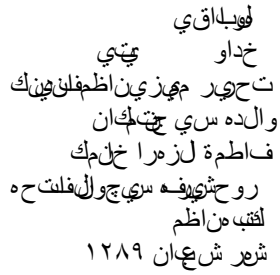

Okunuşu:

Hüve'l-Bâkî
Hüdâvendigâr vilâyeti
Tahrir mümeyyizi Nâzım Efendinin
Vâlidesi cennet-mekân
Fâtımatü'z-Zehrâ Hanımın
Ruh-ı şerîfesiyçün el-Fâtiha
Ketebehu Nâzım
Şehr-i Şa'bân 1289

Genel Özellikleri: Mezar 1.00 x 1.75 x 0.80 ölçülerinde yeşil bir demir ile çevrilidir. Baş ve ayak taşları toprağa gömülü olarak gözükse de baş taşındaki yazıları okuyabilmek için yapılan kazı sonucunda mezar taşlarının bir kapak üzerine yerleştirildiğini gördük. Üzerine yıllar içinde çevre mezarlardan atıldığı tahmin edilen topraklarla mezar yaklaşık 0.50 m. kadar toprağa gömülü kalmıştır.

Dikdörtgen prizmatik formlu mezar taşı, dilimli kadın başlığından oluşan bir tepelik ile nihayetlenir. Omuzları kalkık dururcasına tasarlanmış baş ve ayak taşları arasında 0.75 m. mesafe vardır. Taşlar birbirlerine paralel olarak değil yan yana yerleştirilmiştir. Taşın kitabesi, boyun kısmına yazılan Hüve'l-Bâkî yazısı ile başlar. Altı satırlık yazı panolarının arası düz silme bordürler ile ayrılmıştır. Hattatın imzası en alt yazı panosunda metnin sonunda yer alırken vefat senesi en altta basit bir dikdörtgen panoda yer almaktadır ve iki yanında oluşturulan oval daireler içinde vefat ettiği ay nakşedilmiştir. Taşın arka yüzünde ise yazı ve süsleme yoktur.

Mezarın ayak taşı, baş taşı ile aynı forma sahiptir. Tepeliğinde baş taşı ile aynı başlık formu düz dilimsiz olarak kullanılmıştır. Taşın ön yüzünde Türk süsleme sanatlarında çokça kullanım alanı bulan ve Müslüman mezarlıklarının simgesi olan selvi ağacı ucu eğik olarak nakşedilmiştir. Taşın arka yüzünde herhangi bir süsleme yapılmamıştır.

Kitabe metninden anladığımız üzere mezar taşını yazan Nazım Bey, mezar sahibi Fâtımatü'z-Zehra Hanım'ın oğludur. Ve kaynaklarda ismine rastlamadığımız hattat hakkında elimizde bulunan tek kaynak bu mezar taşıdır ki kitabe metni bize Nazım Bey'in Hüdavendigar vilayeti tahrir mümeyyizi olduğu bilgisini vermektedir.

Katalog No: 18

Bulunduğu Yer: Pınarbaşı Mezarlığında 129 nolu adada 4 numaralı mezar taşıdır.

İnceleme Tarihi: 21.04.2018

Yapım Senesi: 18 Cemâziye'l-âhir 1295 H. / 7 Haziran 1294 M.

Sahibi: Edîbe Hanım

Ölçüleri:

Baş Taşı: 0.31 x 1.19 x 0.05 m.

Fotoğraflar: 10, 11

Hattatı: Hâmid

Yazı Türü ve Metni: Celî Sülüs

Yazılışı:

هو الحي الباقي
كماش لجي اختخداسي
حلبي الحاج صالح
اغا حليله سي مرحومه
وغفوره ايبه خانم روحي چون
فاتحه
سنه ١٨ ج ٢٩٥ و سنه ٧ حزيران ٢٩٤
حامد

Okunuşu:

Hüve'l-Hayyu'l-Bâki
Kumaşçılar kethudâsı
Halebî el-Hâc Sâlih
Ağa halîlesi merhûme
Ve mağfûre Edîbe
Hanımın ruhiyçün
Rızâen li'llâhi Fâtiha
Sene 18 C 295 ve sene 7 Haziran 294 Hâmid

Genel Özellikleri: Prizmatik dikdörtgen formdaki mezar taşı aşağıdan yukarı doğru genişleyen bir yapıdadır. Sivri kemerli tepelik kısmı, uçları kıvrımlı yapraklarla tezyin edilmiştir. Kitabe kısmı yuvarlak kemerle ayrılmıştır. Arasından kıvrımlı yapraklar geçen iki sıra bordür kitabenin etrafını çevrelemiştir. Eğik olarak tasarlanmış yazı panolarının arası bordürlerle ayrılmış olsa da yazıdaki istif gereği zaman zaman alt satırlara uzanan harfler vardır. Yedi satırlık kitabe tarih ve ketebe kaydı ile nihayet bulur. Kitabeyi yazan hattat hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Mezar taşının yerleştirildiği kapak taşı üzerinde birer baş ve ayak taşı daha bulunsa da bunlar da form bakımından uyum sağlamamaktadır. Bu sebeple bu taşların farklı mezar yerlerinden toplanarak bir araya getirildiğini düşünmekteyiz.

Katalog No: 24

Bulunduğu Yer: Emir Sultan Mezarlığında 105 nolu adada 50 numaralı mezar taşıdır.

İnceleme Tarihi: 03.03.2018

Yapım Senesi: 1303 H. / (1885-86 M.)

Sahibi: Şerîfe Hanım (Hattat Nazif Bey'in Validesi)

Ölçüleri:

Baş Taşı: 0.33 x 153 m.
Ayak Taşı: 0.28 x 1.25 m.

Fotoğraflar: 12, 13

Hattatı: Nazif Efendi

Yazı Türü ve Metni: Celî Sülüs

Yazılışı:

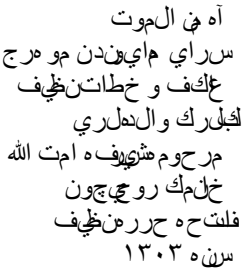

Okunuşu:

Ah mine'l-mevt
Merâ-yı hümayundan muhrec
'Âkif ve Nazîf hattât
Beğlerin vâlideleri
Merhume Şerîfe Emetu'llâh
Hanımın ruhıyçün
Fâtiha Harrerahu Nazîf
Sene 1303

Genel Özellikleri: Kapak taşı ve teknesi bulunmayan mezarın, 1.10 m. mesafe ile dikilmiş baş ve ayak taşları bulunmaktadır.

Prizmatik dikdörtgen formda olan mezar taşı, üst kısımda palmet dilimlilerle nihayetlenir. Kemer alınlığında bordürler ile çok dilimli kemer görüntüsü verilmiş ve hareket kazandırılmıştır. Bu dairevî bordür içinde bir yazı panosu bulunurken asıl yazı metni sade ve düz şeritlerin ayırdığı dikdörtgen panolara hakkedilmiştir. Alt kısımda sene kaydının düşüldüğü bölümde dairevi şekil verilerek taşın üst ve alt kısımlarında bütünlük kazandırılmaya çalışılmıştır. Sekiz satırlık bu yazı metni hattat Nazif Bey'in Bursa'da bıraktığı nadide iki eserinden biridir (Derman "Ömrümün" 15). Baş taşında süsleme yapılan tek kısım palmet dilimli kemerdir. Genel olarak sadeliğin hâkim olduğu şahidenin arka yüzünde ise süsleme yapılmamıştır.

Sivri kemerli olan ayak taşının ise iç yüzünde, baş taşının iç yüzünde olduğu gibi tezyinat yapılmamış. Dış yüzünde stilize edilmiş bir palmiye ağacı ve hurma meyveleri nakş edilmiştir.

Katalog No: 25

Bulunduğu Yer: Pınarbaşı Mezarlığında 101 nolu adada 2 numaralı mezar taşıdır.

İnceleme Tarihi: 21.04.2018

Yapım Senesi: 1303 H. / (1885-86 M.)

Sahibi: Osman Dede

Ölçüleri:

Baş Taşı: 0.35 x 1.27 x 0.11 m.

Fotoğraflar: 14, 15

Hattatı: Sırrı

Yazı Türü ve Metni: Celî Ta'lîk

Yazılışı:

Okunuşu:

Hüve’l-Hayyu’l-Bâkî
Sâlik şehr-i âh mevlânâ-yı rûm
‘Ârif Sâfî nihâd ‘Osman Dede
Kıldı ‘azm u hevân-ı Ğufrân-ı İlâhî
Eşçi başıydı bu ‘âlî tekyede
Halk ile şeyh u mürîd-i hân-gâh
Oldu fevtinden hazîn (…)
Ede mustağrak tecelli-i cemâl
Ruhu nûr-ı Cenâb-ı Ahmede
Verdi fer-târîha mecmu‘-ı hurûf
Fâtihayla yâd ola ‘Osman Dede
Sene 1303 Sırrı

Genel Özellikleri: Prizmatik dikdörtgen formdaki mezar taşının başlığı boyun kısmından kırılmış durumdadır. Mezar taşı, Pınarbaşı mezarlığının kuzey duvarı önündeki âtıl vaziyette duran taşlar arasında bulunmuştur. 11 satırlık eğik yazı panolarının arası düz silme bordürler ile ayrılmış kitabe metni Şeyh Ali Sırrı Efendi tarafından celî ta‘lîk hat ile yazılmıştır. Taşın arka yüzünde yazı ya da süsleme yoktur.

Katalog No: 28

Bulunduğu Yer: Üftade Türbesi Haziresinde 16 numaralı mezar taşıdır.

Yapım Senesi: 1307 H. / (1889-90 M.)

Sahibi: Emine Hanım

Ölçüleri:

Baş Taşı: 0.06x0.33x1.45 m.
Ayak Taşı: 0.06x0.26x1.32 m.
Kapak Taşı: 0.23x0.56x1.67 m.

Fotoğraflar:16, 17

Hattatı: Şeyh Sırrı

Yazı Türü ve Metni: Celî Ta‘lîk

Yazılışı:

ضا رعا دی لیادایی زیلزل نوتب
مار كا قح دی لقیه لیتشه بتا مع تن
ه لیملیم یك ه یلبا با ن و بار با قا مه
ع دار كه دیلی نوكس وا رصه نیم ری
خیرا تربه دشو ه لیلع د رخ خیش
مار قی دی خ ه لقی م خ ه نیا
۱۳۰۷ ه نس
ی رس خیش ه رر ح

Okunuşu:

Hüve’l-Hallâku’l-Bâkî
Fenâyı terk ederek Şükrü Beyefendinin
‘Afîfe zevcesi sû-yı bekâya kıldı hirâm
Mukaddem olmuş idi zevci ‘âzim ‘ukbâya
Heman Emine Leziz Hanım oldu bî-ârâm
Bütün lezâyiz-i dünyadan eyledi i‘râz
Tena‘‘umât-ı behşet ile kılacak ikrâm
Himmet-i akârib ve enâb ile kerîmeleri
Rehin-i sabr u sükûn ede Kâdir-i ‘Allâm
Şeyh hayr du‘â ile düştü bir târih
Emine Hanıma Allah kıla cinânı makâm
Sene 1307
Harrerahu Şeyh Sırrı

Genel Özellikleri: Kapak taşı üzerine mezar bütünlüğü oluşturmayacak şekilde iki baş ve ayak taşı yerleştirilmiştir. Araştırma konumuz olan mezar taşı aşağıdan yukarı doğru genişleyen prizmatik dikdörtgen formludur. Sivri kemer ile nihayetlenen üst kısmı bitkisel bir tepelikten oluşmaktadır. Akantus yaprakları kemerin alınlığına kadar nakşedilmiştir.

Kitabe kısmı ise üç dilimli bir kemer bordürü ile ayrılmıştır. Şeyh Ali Sırrı Efendi tarafından celî ta‘lîk hatla yazılan kitabe metni 11 satırlık eğik yazı panolarından oluşmaktadır ve araları düz silme bordürler ile birbirinden ayrılmıştır. Taşın alt kısmında oval iki sıra pano içinde tarih ve hattat imzası bulunmaktadır.

Katalog No: 41

Bulunduğu Yer: Emir Sultan Mezarlığında 106 nolu adada 32 numaralı mezar taşıdır.

İnceleme Tarihi: 18.03.2018

Yapım Senesi: Şabân 1370 H. / (Ocak 1961 M.)

Sahibi: Hüseyin oğlu İsmâil Kocabaş

Ölçüleri:

Baş Taşı: 0.10 x 0.50 x 1.25 m.
Ayak Taşı: 0.10 x 0.50 x 1.25 m.
Tekne Ölçüleri: 0.50 x 1.57 x 0.25 m.
Kapak Taşı: 1.00 x 2.04 m.

Fotoğraflar: 18, 19, 20

Hattatı: es-Seyyid Hamdi

Yazı Türü ve Metni: Celî Sülüs

Baş taşı dış yüzü:

بسم ان الرحیم
لکل شیٔ هالک ا

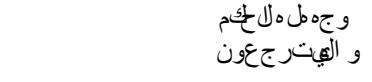

Baş taşı iç yüzü:

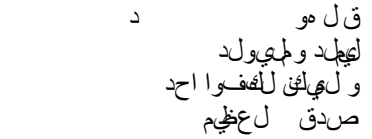

Ayak taşı iç yüzü:

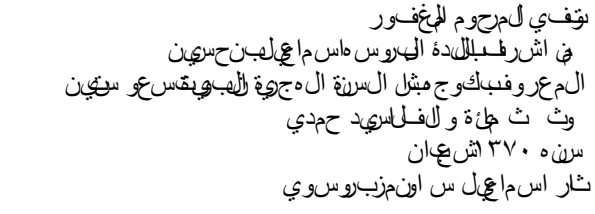

Pehle taşları:

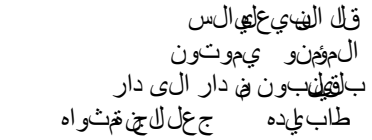

Okunuşu:

Baş taşı dış yüzü:

Bismi’llâhi’rrahmâni’rrahîm
Küllü şey’in hâlikun illâ
Vechehu lehu’l-hükmü
Ve ileyhi türce‘ûn

Baş taşı iç yüzü:

Kul hüve’llâhu Ehad Allâhu’s-Samed
Lem yelid ve lem yûled
Ve lem yekü’llehu küfüven ehad
Sadeka’llâhu’l-‘azîm

Ayak taşı iç yüzü:

Tuvuffiye’l-merhûm el-mağfûr
Min eşrâfi’l-belde-i Bursa İsmâ‘îl bin Hüseyn
El-ma‘rûf bi Koca Baş es-senetü’l-hicriyyetü’n-Nebeviyye seb‘a ve sittîn
Ve selâse mie ve elf (es-Seyyid Hamdî)
Sene 1370 Şa‘bân / Eser İsmâ‘îl Sönmez Burûsevî

Pehle taşı:

Kâle’n-Nebiyyü ‘aleyhi’s-Selâm
El-Mü’minûne lâ yemûtûn
Bel yenkalibûn min dâri ilâ dâr
Tâb ide Allâh ve ce‘ale’l-cennete misvâh

Genel Özellikleri: Tekneli, kapaksız ve şahideli mezar tipinde yapılmış olan mezarın, aynı ölçülere sahip olan baş ve ayak taşı, sivri kemerli, prizmatik dikdörtgen formdadır. Baş taşının dış yüzü kemer alınlığında dışa taşkın ve etrafı dilimli, rûmî motiflerden oluşan bir kompozisyon yer almaktadır. Alttaki dört satırlık yazı panolarının arası düz silme bordürler ile ayrılmıştır ve yanlarda iki sütunçe bulunmaktadır. İç yüzünde ise toprağa gömülü olan kısımda kaybedilen yerin telafisi amacıyla yazı

kemer alınlığından başlatılmış ve yine dört satırlık bir yazı panosu oluşturulmuştur. Yazı metni dört yanından zencirekli bordür ile çevrelenmiştir.

Ayak taşının iç yüzünde alınlık kısmı dâhil dört satırlık yazı panosu verilmiştir. Baş taşının iç yüzünde olduğu gibi panoların dışı zencirekli bordür ile çevrelenmiştir. Dış yüzü kemer alınlığında baş taşının dış yüzünün kemer alınlığındaki motif kullanılırken alt kısmında yine rûmi motiflerden oluşan bir kompozisyon nakşedilmiştir. Bu motifin de altında taşın yan pehle taşları ile aynı seviyede olan kısmında günümüz alfabesi ile mezar sahibinin kimlik bilgileri verilmiştir. Taşın iki kenarında da sütunçeler vardır.

Taş işçiliğini İsmail Sönmez'in yaptığı mezar taşının kitabesini yazan hattat hakkında kaynaklarda bir bilgiye ulaşamadık. Celî sülüs ile yazılan kitabe metninde boşluklar rûmî motiflerle doldurulmuştur. Baş ve ayak taşlarının yanı sıra yan pehle taşlarında da iki sıra yan yana dikdörtgen panolar içinde bir hadîs-i şerif ve dua metni yazılmıştır.

SONUÇ

Bursa merkez ilçelerindeki tarihi mezarlıklar ve hazirelerde yapılan incelemeler sonucunda Emir Sultan Mezarlığı, Pınarbaşı Mezarlığı, Yeşil Türbe Haziresi, Şemseddin Velî Camii Haziresi, Karabaş Velî Dergâhı Haziresi, Üftade Camii ve Türbesi hazirelerinde, Dârü'l-Kurrâ Hazîresi ve Muradiye Mezar Taşı Müzesi'nde olmak üzere toplam kırk bir imzalı mezar taşı ve yirmi altı hattat imzası tespit edilmiştir. Ancak tespit ettiğimiz bu taşlardaki deformasyon sebebiyle okunamadığı için imzalardan dördünün kime ait olduğu anlaşılamamıştır. Okuyabildiğimiz diğer yirmi iki imza sahibi hattatların ise yalnızca on tanesinin ismi kaynaklarda geçmektedir. Tespit ettiğimiz bu isimlerin yeni araştırmalara ışık tutması temennimizdir.

Taşın kumlanması ve deforme olması sebebiyle okuyamadığımız Emir Sultan Mezarlığı 105 nolu adada 85 numaralı mezar taşının (Fotoğraf: 21, 22) daha önceki yıllarda Hasan Basri Öcalan ve Bedri Mermutlu tarafından hazırlanan Emir Sultan Mezar Taşları adlı kitapta "Ketebehu Sırrı" diye okunduğunu gördük (131). Ancak bize göre hattın istifinden de tahmin ettiğimiz üzere burada farklı bir isim yazmaktadır. Özellikle Şeyh Ali Sırrı Efendi olabileceğini düşünsek bile kendisi ta'lîk hattında icâzet almış bir hattattır ve kaynaklarda sülüs yazısı bildiğine dair bir bilgi olmamakla birlikte imzasını attığı diğer kitabelerin de tamamı celî ta'lîk ile yazılmıştır.

Bursa'daki mezar taşlarında en erken tarihli imzalı mezar taşı 1171 H. (1757-58 M.) tarihli Üftade Türbesi Haziresinde bulunan Pir Emirzâde Ahmet Efendiye ait olan 18 numaralı mezar taşıdır. En geç tarihli olan mezar taşı ise Emir Sultan Mezarlığında 106 numaralı adada bulunan 1370 H. (1961 M.) tarihli İsmail oğlu Hüseyin'e ait 55 numaralı mezar taşıdır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki usta ellerden çıkmış olan mezar taşları, taş işçiliği ve tezyini sanatlarımızın nadide örnekleri arasında yer alırken; kitabe metinleri ise edebî ve kültürel mirasımıza ışık tutmakta, hat sanatımızın tarihî seyrine tanıklık etmektedir. Mezar taşlarının hat sanatına ışık tuttuğu bazı noktaları şöyle sıralayabiliriz:

1. Kitabeler dönemin hat sanatı hakkında fikir sahibi olmamıza imkân vermektedir.
2. Mezar taşları, 18. yy'da imza koyma geleneğinin başlaması ile bu tarihlerden itibaren eser veren hattatlarımız hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan belge niteliği kazanmıştır.
3. Yazma eserlerde ve kaynaklarda ismine rastlamadığımız hattatlar hakkında malumat elde etmemiz mümkün olmaktadır.

Kaynakça

Açıkgözoğlu, Ahmet Sacit. "*Eyüp Sultan Civarında İmzalı Mezar Taşı Kitabeleri",* Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1995.

Atasoy, Nurhan. *Derviş Çeyizi Türkiye'de Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2016.

Çoruhlu, Yaşar. "*Eski Türklerde Ölüm*." Cogito. 40 (2004): 244-68.

Derman, Uğur. *Ömrümün Bereketi-1*. 4. Basım. İstanbul: Kubbealtı, 2017.

---. "*Mezar Kitabelerinde Yazı Sanatımız*." Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni. 49 (1975): 36-47.

Gülgen, Hicabi. "Kentin Bir Sınır Alanı Olarak Bursa Mezarlıkları". *Bursa Şehrinin Gelişmesi ve Kentsel Planlama Kültürü*, Hzl. Yusuf Oğuzoğlu İstanbul: Gaye Kitabevi, 2008. 67-71.

---. "*Osmanlı Mezar Taşlarının Bursa ve Civarındaki İlk Örnekleri",* Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2009.

Hızlı, Mefail. "Osmanlı Dönemi Bursa Mezarlıkları". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8.* 8 (1999): 135-47.

İnal, Mahmud Kemal. *Son Hattatlar*. İstanbul: Milli Eğitim, 1970.

Maide Suresi. Kur'an. Ayet 31.

Mermutlu, Bedri, ve Hasan Basri Öcalan. *Emir Sultan Mezarlığı Tarihi Bursa Mezar Taşları -2*. Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2012.

Sümbüllü, Y. Ziya. "Eski Türklerde Defin Şekilleri Üzerine Bir İnceleme". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 4.* 2 (2010), 61-72.

Şevket Rado. *Türk Hattatları*. İstanbul: Tifdruk, 1984.

Ekler - 1: Katalog

Katalog no	Mezar Sahibinin Adı	Mezar Taşının Yeri	Hattat İmzası	Mezar Taşının Yapıldığı Tarih
1	Pir Emirzâde Ahmet Efendi	Üftade Türbesi Haziresi – 18	Birader İbrahim	1171 H. (1757-58 M.)
2	Ahmed Aziz Paşa	Yeşil Türbesi Haziresi – 6	Seyyid Ali Ahmed	16 Muharrem 1229 H. (8 Ocak 1814 M.)
3	Muhammed Emin Efendi	(Emir Sultan Mezarlığı / 105) - 86	Seyyid Süleyman Vehbi	15 Cemâziye'l-evvel 1257 H. (5 Temmuz 1841 M.)
4	Süleyman Vehbi Efendi	Karabaş Veli Dergâhı Haziresi – 1	Halil Şükrü	19 Cemâziye'l-evvel 1259 H. (17 Haziran 1843 M.)
5	Ahmet Efendi	(Emir Sultan Mezarlığı / 105) - 85	-Okunamamıştır-	10 Ramazan 1262 H. (1 Eylül 1846 M.)
6	Muhammed Gazali	Şemseddin Veli Camii Haziresi - 7	Şeyh Bedri	1264 H. / (1847-48 M.)
7	Şerife Hatice Hanım	Daru'l-Kurra Haziresi – 13	-Okunamamıştır-	1264 H. / (1847-48 M.)
8	Mehmed Cemal	(Pınarbaşı Mezarlığı / 101) – 34	Zeki Dede	Şevval 1268 H. (Temmuz / Ağustos 1852 M.)
9	Halil Rıfat Paşa	(Emir Sultan Mezarlığı / 106) - 38	Zeki Dede	1 Rabî'u'l-âhir 1269 H. (12 Ocak 1853 M.)
10	Mustafa Galip Beyefendi	(Emir Sultan Mezarlığı / 104) - 44	Zeki Dede	5 Rebî'u'l-âhir 1269 H. (16 Ocak 1853 M.)
11	Fatıma Hanım	Muradiye Mezar Taşı Müzesi	Şefik Bey	22 Rabiu'l-evvel 1278 H. (7 Eylül 1861 M.)
12	Şerife Azime Hanım	Üftade Türbesi Haziresi – 12	-Okunamamıştır-	1279 H. / (1862-63 M.)
13	Fatımatü'z-Zehra Hanım	(Emir Sultan Mezarlığı / 106) - 43	Nazım	Safer 1289 H. (Nisan-Mayıs 1872 M.)
14	Murtaza Hoca Efendi	(Emir Sultan Mezarlığı / 106) - 76	Zeki Dede	9 Ramazan 1289 H. (10 Kasım 1872 M.)
15	Hâfız Hasan Efendi	(Emir Sultan Mezarlığı / 106) - 54	Hamid	26 Zi'l-Ka'de 1292 H. (24 Aralık 1875 M.)
16	Beyzâde Ata Bey	(Pınarbaşı Mezarlığı / 115) – 72	Hamid	6 Rabi'ul'evvel 1294 H. (21 Mart 1872 M.)
17	Emin Efendi	Karabaş Veli Dergâhı Haziresi – 4	Hamid	8 Cemâziye'l-evvel 1295 H. (10 Mayıs 1878 M.)
18	Edîbe Hanım	(Pınarbaşı Mezarlığı / 129) – 4	Hamid	18 Cemaziyelahir 1295 H. (19 Haziran 1878 M.)

19	Hayriyye Hanım	(Pınarbaşı Mezarlığı / 129) – 9	Afif	17 Ramazan 1297 H. (23 Ağustos 1880 M.)
20	Reşad Efendi	(Emir Sultan Mezarlığı / 105) - 81	Muhammed Râşid	1301 H. / (1883-84 M.)
21	Fatma Zehra Hanım	(Emir Sultan Mezarlığı /109) - 82	Muhammed Râşid	21 Safer 1302 H. (10 Aralık 1884 M.)
22	Tâhir Efendi	(Pınarbaşı Mezarlığı / 115) – 60	Muhammed Râşid	8 Rabi'u'l-Ahir 1302 H. (25 Ocak 1885 M.)
23	Mehmed Raşid Efendi	(Emir Sultan Mezarlığı / 117) - 17	Es-Seyyid Ali Sırrı	Muharrem 1303 H. (Eylül-Ekim 1885 M.)
24	Şerife Hanım	(Emir Sultan Mezarlığı / 105) - 50	Nazif Efendi	1303 H. / (1885-86 M.)
25	Osman Dede	(Pınarbaşı Mezarlığı / 101) – 2	Sırrı	1303 H. / (1885-86 M.)
26	Bursa Belediye Tabibinin Pederi	(Pınarbaşı Mezarlığı / 115) – 163	Sırrı	7 Cemâziye'l-ûlâ 1305 H. (21 Ocak 1888 M.)
27	Galip Bey	(Emir Sultan Mezarlığı / 117) - 21	Sırrı	1305 H. / (1887-88 M.)
28	Emine Hanım	Üftade Türbesi Haziresi – 16	Şeyh Sırrı	1307 H. / (1889-90 M.)
29	Prizrenli Arnavud Ahmet Ağa	(Pınarbaşı Mezarlığı / 114) – 34	Şeyh Sırrı	1310 H. / (1892-93 M.)
30	Esma Hanım	(Emir Sultan Mezarlığı / 105) - 22	Sırrı	19 Safer 1310 H. (12 Eylül 1892 M.)
31	Şeyh Bahaeddin Efendi	(Emir Sultan Mezarlığı / 105) - 78	İbrahim	1313 H. / (1895-96 M.)
32	Fatıma Su'ad Hanım	(Emir Sultan Mezarlığı / 105) - 56	Murtaza	18 Safer 1316 Pazar H. (8 Temmuz 1898 M.)
33	Müsaid Paşa	(Emir Sultan Mezarlığı / 104) - 17	Fevzi	5 Zi'l-hıcce 1318 H. (26 Mart 1901 M.)
34	Said Paşa	(Emir Sultan Mezarlığı / 104) - 10	Fevzi	21 Receb 1319 H. (3 Kasım 1901 M.)
35	İnegöllü oğlu Hacı Muhammed	(Pınarbaşı Mezarlığı / 112) – 35	Baş Taşı: -Okunamamıştır- Pehle Taşı: Muallim Feyzi	Baş Taşı: 1325 H. / (1907-08 M.) Pehle Taşı:1335 H./(1916-17 M.)
36	Keskinzâde Ömer Bey	(Emir Sultan Mezarlığı / 106) – 66	Sami	12 Nisan 1328 R. (8 Cemâziye'l-evvel 1330 H.) (25 Nisan 1912 M.)

37	Saime Hanım	(Pınarbaşı Mezarlığı / 115) – 70	Hamdi	13 Rabîʻu'l-evvel 1343 H. (12 Ekim 1924 M.)
38	Zehra Hanım	(Emir Sultan Mezarlığı / 109) – 99	Hamdi	6/7 Nisan 1928 M. (15/16 Şevval 1346 H.)
39	Abdülkerim Bey	(Pınarbaşı Mezarlığı / 115) – 115	Mısrî	5 Safer 1365 H. (9 Ocak 1946 M.)
40	Osman Fevzi Efendi	(Emir Sultan Mezarlığı / 105) – 67	Kazanlı Hamdi	6 Eylül 1336 R. (22 Zi'l-hıcce 1338 H.) (6 Eylül 1920 M.)
41	İsmail oğlu Hüseyin	(Emir Sultan Mezarlığı / 106) – 55	Seyyid Hamdi	Şaʻbân 1370 H. (Ocak 1961 M.)

Ekler – 2: Fotoğraflar

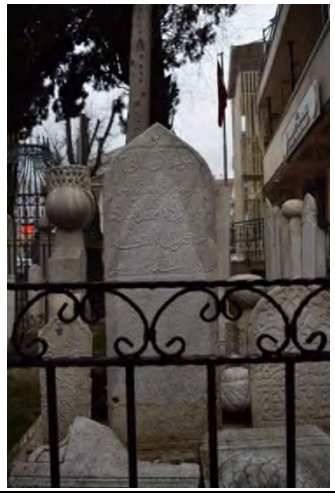

Fotoğraf: 1

Fotoğraf: 2

Fotoğraf: 3

Fotoğraf: 4

Fotoğraf: 5

Fotoğraf: 6

Fotoğraf: 7	**Fotoğraf: 8**
Fotoğraf: 9	**Fotoğraf: 10**
Fotoğraf: 11	**Fotoğraf: 12**

Fotoğraf: 13	**Fotoğraf: 14**
Fotoğraf: 15	**Fotoğraf: 16**
Fotoğraf: 17	**Fotoğraf: 18**

Fotoğraf: 19	**Fotoğraf: 20**
Fotoğraf: 21	**Fotoğraf: 22**

EDİRNE MÜZESİ'NDEKİ MEZAR TAŞLARININ DÜZENLENMESİ VE TEŞHİRİ

Arrangement And Exposition Of The Tombstones In Edirne Museum

Musa ÖNCEL*
Hasan KARAKAYA
Yalçın BATUR

ÖZET

Türk kültüründe; şehir tarihinin önemli unsurlarından biride mezar taşlarıdır. Osmanlı Devleti'nin yükselme dönemindeki başkenti Edirne'de başlangıçtan bugüne kadar her devrin izlerini taşıyan mezar taşları; medeniyetimizle birlikte kültürümüzü, edebiyatımızı, sanatımızı ve tarihimizi de yansıtmaktadır. Mezar taşları bu medeniyeti kuranların belgeleri olup ediplerin kelamı, hattatların meşki, nakkaşların motifi, taş ustalarının elinde tecessüm etmiş, farklı dönemlerin tezyinat ve üslubunu bünyesinde barındıran birer sonsuzluk kapısı olmuştur. Edirne'de yol genişletilmesi, meskûn alan açılması, yeni meydanlar oluşturulması, gibi çeşitli gerekçelerle çok sayıda mezarlık ve mezar taşları tahrip edilerek yok edilmiştir. Bu büyük tahribatı önlemek amacıyla birçok kişi, kurum ve kuruluş aracılığıyla farklı zamanlarda kaybolan ve yıkılan mezarlık ve hazirelerden çok kıymetli ve nadide taşlar Edirne Müzesine nakledilmiştir. Günümüzde Edirne Müzesinde bulunan, ölümün soğuk yüzünün aksine esrarlı bir güzelliği bize aksettiren, Edirne Müzesi koleksiyonunu oluşturan bu mezar taşlarının müzeye gelişleri, nakilleri, korumaları, kayıt düzeni, 2010 yılından itibaren yapılan belgeleme, yayın ve yeniden tasnif düzenleme ve koruma altına alınarak sergilenmesi için sürdürülen çalışmalar makalemizin konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Edirne, Mezar Taşları, Edirne Müzesi, Teşhir Tanzim Çalışmaları.*

ABSTRACT

Tombstones are one of the important elements of the history of the cities in Turkish culture. The tombstones in Edirne, where is the capital city of the rise period of Ottoman Empire; bear the traces of each era from the beginning to the present, reflect our culture, literature, art and history along with our civilization. The tombs were the documents of those who founded this civilization and they were the door of eternity which embodied the words of scholars, calligraphies of the calligraphers, the motifs of miniaturists, and the stone carvings of masters from different periods. In Edirne, a large number of cemeteries and tombstones were destroyed by a variety of reasons such as road expansion, opening of residential areas, or creating new squares. In order to prevent this great destruction, most of the precious stones from different cemeteries around the city were brought to Edirne Museum at different times by the help of many people, institutions and organizations to stop their loss and destruction. Today, these tombstones in the Edirne Museum collection reflect a mysterious beauty to us unlike the cold face of death. Their transport into the museum, their protection, registration scheme, documentation, publication and re-classification fulfilled since 2010 in order to hold them under protection and finally their exhibition process is the subject of our article.

Keywords: *Edirne, Tombstones, Edirne Museum, Arrangement and Exposition.*

Üç nehrin kesişim noktası olan ve tarih öncesi dönemlerden bu yana birçok medeniyete ev sahipliği yapan kadim şehir Edirne, 1361 yılındaki fetihten sonra 92 yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapmıştır. İstanbul'un fethi ile birlikte bu özelliğini kaybetse de şehir önemini yitirmemiş, Edirne Sarayı 19. yüzyılın son çeyreğindeki Rus savaşlarına kadar hanedan mensupları ve dönemin ileri gelen devlet adamlarına dönem dönem ev sahipliği yapmaya devam etmiştir. Dolayısıyla sarayları, külliyeleri, camileri, köprüleri kervansarayları, sivil mimarlık eserleri ve şehrin tacı niteliğindeki Selimiye'si ile şehir, Osmanlı kent kimliğinin korunduğu bir açık hava müzesi niteliğindedir.

Fetihten önceki dönemlerde kale kent (castrum) niteliğine sahip Edirne, fetihten sonra 1400'lü yılların başları ile birlikte kale dışına doğru yayılım göstermeye başlamıştır. Yeni imaretlerle yeni mahalleler oluşmuş; Karanfiloğlu, Muradiye, Ayşekadın, Saraçhane, Uzunkaldırım, Eski İstanbul Yolu, Yıldırım ve Yeni İmaret gibi mahalleler ortaya çıkmıştır. Bu mahallelerin her yere hakim kısımlarında ise geniş mezarlık alanları yer almıştır. Mezarlıkları dışında Edirne'de üç yüze yakın cami ve mescit, yüze yakın tekke ve zaviye gibi mekanların hazirelerinde de çok sayıda mezar ve mezar taşı bulunmaktadır (Rıfat Osman, 1994: 27) ***(Res. 1-2-3)***.[1]

*Musa ÖNCEL, Yazma Eserler Kütüphanesi Müdürü 22100 Edirne / TÜRKİYE
Hasan KARAKAYA, Edirne Müzesi Müdürü 22100 Edirne / TÜRKİYE
Yalçın BATUR, Arkeolog, Edirne Valiliği Çevre Koruma Vakfı Müdürlüğü 22100 Edirne/ TÜRKİYE

1829 ve 1877-78 Osmanlı-Rus harpleri sonrasında düşman istilasına uğrayan Edirne'de oldukça fazla sayıda mezar taşı tahrip edilmiştir. Özellikle dönemin ileri gelen devlet adamları, şair, âlim ve zanaatkarların mezarları bu tahribattan daha fazla etkilenmiştir. Bununla birlikte 1913 yılındaki 1. Balkan Savaşı'ndan sonra kentteki çok sayıda Osmanlı eserinin yanı sıra birçok mezarlık alanı da yok edilmiştir (Alp, 44) ***(Res. 4)***. Dönemim tarihçileri mevcut mezar taşlarının savaşlardan önceki dönemlerden oldukça az sayıda olduğundan bahsetmektedir (Meriç, 44)

1924 yılında Bulgar ve Rus mezaliminden geriye kalan taşların da yol genişletilmesi, meskûn alan açılması, yeni meydanlar oluşturulması, çeşitli bina yapımlarında taş olarak kullanılması gibi nedenlerle yok edildiği görülmektedir. Bu talana kayıtsız kalmayan başta Edirne sevdalısı Dr. Rıfat Osman Bey olmak üzere kadirşinas kişiler taşların ve kitabelerin bazılarını kayıt altına alarak, 1924 yılında müzeye nakillerinin sağlandığı bilinmektedir. Üst üste istif durumda uzun yıllar bekletilen taşlara 2005 yılına kadar envantere alma çalışması dışında başka bir müdahale yapılmadığını görmekteyiz (İşli, 446) ***(Res. 5)***. 2009 yılında Trakya Kalkınma Ajansı destekli proje kapsamında Edirne mezar taşları hakkında bir yayın hazırlanmış ve sonraki dönemlerde ise teşhir tanzim çalışmalarına ağırlık verilmiştir.

Edirne Müzesi Mezar Taşları:

Edirne Müzesi envanterinde çeşitli tipte ve özelliklerde 893 adet mezar taşı bulunmaktadır. Envanterdeki 14 ve 15. yüzyıla ait erken mezar taşı örneklerinin Edirne'den önce Osmanlı'ya başkentlik yapmış olan Bursa ve İznik üslubunda olduğu görülür. Bu dönemdeki Edirne mezar taşı örnekleri genellikle dikdörtgen formlu, mihrabiyeli kare kesitli ya da silindirik formda karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca sıklıkla Arapça sülüs yazı ile yazılmış olduklarını ve ebced hesabı ya da yazı ile tarihlendirildiklerini görmekteyiz (Kurtişoğlu, 32-56). Edirne'de bilinen en eski örnek ise Mehmet Çelebi kızı Sitti Şah'a ait olan ve 1383-84 yılına tarihlenen mihrabiyeli örnektir. Fetihten 22 yıl sonrasına tarihlenen bu taş, sanat ve taş işçiliği açısından büyük bir öneme sahip olup müze envanterinde yer almaktadır ***(Res. 6)***.

Şehrin mezar taşı envanterinin ünik örneklerinden olan ve başka bölgelerde karşımıza çıkmayan Edirnekari tipi mezar taşları Edirneye mahsus olup adını da bu özelliğinden almaktadır. Doğrudan zemine saplanmak suretiyle kullanılan bu tipteki mezar taşları silindirik ve çokgen olmak üzere iki tiplidir. Çokgenler genellikle 11-12 ve 18 gen kesitli forma sahiptir ve yükseklikleri ortalama 150 ila 160 cm arasında değişmektedir (İşli, 447, Edirne Müzesi Osmanlı Mezar Taşlarından Örnekler, 14) ***(Res. 7-8)***.

Bunun yanında Edirne Müzesi, Yeniçeri mezar taşı örnekleri bakımından da oldukça zengin bir envantere sahiptir. Bu grup, üzerindeki simge ve başlıklarla Osmanlı mezar taşları içerisinde ayrı bir önem sahibidir. 101 Yeniçeri ortasıyla 61 bölüğün markaları birer sembol olarak taşlar üzerinde bulunmaktadır. Nalıncı keser, ters kılıç, çizme, çark-ı felek, çifte makas, fener, üç bayrak gibi semboller bunların başında gelmektedir (Esiner ve Mesera, 9-10) ***(Res. 9-10-11)***.

Türk İslam Eserleri Müzesi Teşhir Tanzim Çalışmaları:

Edirne'de ilk Müze, Atatürk'ün emriyle 1924 yılında Selimiye Camii Dar-ül Hadis Medresesi'nde bugün Türk ve İslam Eserleri Müzesi olarak kullanılan mekanda kurulmuştur. Selimiye Camii'nin güneydoğusunda bulunan ve Hadis ilimleri öğretilen Medrese, Selimiye Külliyesinin bir parçası olup 1569-1575 yılları arasında II. Selim tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Dikdörtgen planlı ve 20 odalı olan bu yapının içerisinde ve bahçesinde Türk ve İslam eserleri kapsamında değerlendirilen nadide eserler sergilenmektedir. Çeşitli dönemlerde restore edilen yapı ilgili kurumlarca onaylanan projeleri kapsamında 2009 yılında kapsamlı restorasyona alınmış ve 2012 yılından itibaren de yenilenen teşhiriyle hizmet vermektedir. Mekanda mimariye uygun olarak tarihi ve sergileme uyumu dikkate alınmış gezi güzergahları ve bölümler arasında tematik doku kurgusu hedeflenmiştir (Karakaya, 55-56).

Yenilenmeden önceki eski teşhirde mezar taşları medresenin bahçesinde beton bir platform üzerinde sergilenmekteydi. Bunun yanında bazı kitabeler ve mezar taşları da bahçe genelinde dağınık, avlu saçak sularının altında ve kronolojiye uygun olmayan bir düzenlemeye sahipti ***(Res. 12)***. Bu doğrultuda taşların bulunduğu söz konusu beton platform yoğun uğraşlar sonunda eserlere zarar verilmeden kırılarak kaldırılmış, bunun yerine teşhir tanzim projesi kapsamında her esere kendi kalıbı

ölçüsünde bir kaide yapılarak sergileme yöntemi uygulanmıştır. Kaideleme yapılırken uygulanan ana kriter taşın korunması olduğundan dolayı her bir taş keçeler ile sarılarak beyaz çimento ve taş tozundan yapılan kaide ile bağlantısı kesilmiş, taşta sürtünmeler sonucunda oluşabilecek olası çizilme ve yıpranmalar önlenmiştir. Teşhir tanzim projesi kapsamında toplamda 41 adet mezar taşı ele alınmış ve dönem ve tipolojik olarak benzerleri ile birlikte sergilenmeleri sağlanmıştır. Bunun yanında her bir esere bilgi panoları ve eser etiketleri de yapılarak ziyaretçilere sunulmuştur ***(Res. 13-14)***.

Edirne Arkeoloji ve Etnografya Müzesi Teşhir Tanzim Çalışmaları:

Selimiye Caminin dış avlusunun yaklaşık 100 m. güneydoğusunda bulunan yeni müzenin yapımına 1966 yılında başlanmış, 13 Haziran 1971 yılında yapımı tamamlanarak Arkeoloji ve Etnografya müzesi olarak hizmete açılmıştır. Bu süreçte Selimiye Külliyesi içerisinde bulunan diğer müze ise, Türk İslam Eserleri Müzesi olarak hizmet vermiştir.

Edirne Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'ndeki eser depolama ve teşhir tanzim çalışmalarına Şubat 2014 tarihinde başlanmıştır. İlk aşamada müze bahçesinde mezar taşlarının da içinde olduğu taş eserler zarar görmeyecek bir bölümde toplanmış ve bu doğrultuda her bir eser tek tek ele alınarak dokuya ve kronolojiye uygun olarak sergilenmesi amaçlanmıştır. Eski teşhirde müzedeki mezar taşları doğrudan toprağa veya çimento imalatlı kaidelere dikilmek suretiyle sergilenmekteydi ve kırık olanlar ile bütünlük arz etmeyen taşlar da istiflenmiş bir şekilde bir köşede yer almaktaydı ***(Res. 15)***.

Bahçenin teşhir tanzimde öncelikli olarak mezar taşlarının düzenlenmesi ele alınmıştır. Bu doğrultuda yeni teşhirde tek tek ele alınan taşlarda öncelikle Türk İslam Eserleri Müzesi'nde olduğu gibi form bütünlüğü sağlayan taşların etrafı keçeler ile sarılarak kalıpları boyutunda kaideleme yapılmıştır ***(Res. 16)***. Başlık tiplerine ve kronolojik özelliklerine göre gruplar halinde ayrılan mezar taşlarının bulunduğu alana tenteler yapılmış ve yağmur, güneş gibi olumsuz hava şartlarından etkilenmemeleri sağlanmıştır ***(Res. 17)***. Ayrıca yeni teşhirde tente altında koruma altına alınan mezar taşları, kaideleri üzerine bilgilendirme levhaları ile birlikte sergilenmektedir.

Daha sonraki aşamada bütünlük arz etmeyen kırık parça halindeki taşların birbirleriyle birleşip birleşmediklerine bakılmış, bu doğrultuda birleşen taşların İstanbul Bölge Laboratuvarı'ndan gelen uzman restoratör ekipler tarafından birleştirilmeleri yapılmıştır. Parçalar halinde bulunan ve birleşmeyen taşlar müze genelindeki duvarlara montelenerek sergilemeye gidilmiştir. Monteleme yapılırken taşların zarar görmemeleri amacıyla paslanmaz çelikler kurşuna sarılarak taş ile teması önlenmiş, taşlar bu kurşun koruyucuların üzerine oturtularak sağlamlaştırılmıştır ***(Res. 18-19)***. Form bakımından daha yuvarlak olan ve dolayısıyla duvarda sergilenmesi mümkün olmayan kırık durumdaki serpuş ve başlıklar için de 'S' formlu bir platform yapılarak üzerinde sergilenmeleri sağlanmıştır ***(Res. 20)***.

Bunun yanında Edirne, Osmanlı döneminde farklı etnik kimliğe sahip birçok insana ev sahipliği yapmıştır. Bu bakımından yeni teşhirde gayrimüslim mezar taşları da ele alınarak aslına uygun bir biçimde sergileme yöntemine gidilmiştir. Toplamda 459 mezar taşı tarihsi dokuya ve kronolojiye uygun olarak koruma altına alınmış olup hepsinin bakımları uzman restoratörler tarafından periyodik olarak yapılmaktadır ***(Res. 21)***.

Mezar Taşları Sergileme Alanı Düzenlemesi:

1924 yılında müzeye taşınan, Türk İslam Eserleri Müzesine ve Arkeoloji Müzesi'ne sığmayan taşların bir kısmından Selimiye Camii ile Arkeoloji Müzesi arasında bulunan bölüme mezar taşları sergileme alanı yapılmıştır.

Mezar taşları sergileme alanındaki taşlara da her iki müzede de uygulanan benzer metotlarla kaideleme yapılarak sergilenmeleri sağlanmıştır. Taşların oturduğu bölüm keçe ve kurşun ile kaplanarak taşların dış faktörlerden ve olası tahribattan zarar görmemesi amaçlanmıştır Adeta bir açık hava müzesi niteliğinde olan bu bölümde de farklı tipte ve özelliklerdeki 314 adet mezar taşlını bir arada görmek mümkündür ***(Res 22-23)***.

Edirne Kent Genelindeki Mezarlık ve Hazirelerde Gerçekleştirilen Çalışmalar:

Muradiye Camii: Edirne merkez Umurbey mahallesinde yer alan, 2. Murad devri başyapıtlarından olan ve Mevleviliğin Edirne'deki merkezi konumundaki Muradiye Camii'nde (Ünver,

623-627 ; Onur, 12-16.) yapılan çalışmalar kapsamında, çoğu kırık ve atıl durumda olan Osmanlı dönemi mezar taşlarının kırık olanlarının tümlenmesi, sağlam fakat yıkılmış durumda olanların ise yerine konulması amaçlanmıştır ***(Res. 24)***. Her hazirede olduğu gibi burada da çalışmalar yürütülürken eski fotoğraflardan ve kaynaklardan yararlanılarak taşların orijinal yerlerinde korunmaları ön planda tutulmuştur. Hatta fotoğraflardan tespit ettiğimiz ve uzun yıllar Türk İslam Eserleri Müzesi'nde emaneten muhafaza edilen gül bezemeli başlığın da orijinal yeri tespit edilmiş ve özgün yerine yeniden konulmuştur.

Arazideki çalışmalarda öncelikle hazirenin bir kenarında atıl durumda istiflenmiş mezar taşları hazire içerisindeki boş olan bölümlere serilmiş, avlu duvarından dışarıya atılmış olan taşlar da bu bölgeye taşınmış ve tümleme için yüzlerce parça birbirlerine tek tek eşleştirilmiştir. Bu çalışmalar neticesinde toplamda 120 adet Osmanlı mezar taşı kırık parçaları bulunarak tekrar birleştirilmiştir. Restore edilirken öncelikle taşın kırık olan yüzeyleri dikkatlice topraktan temizlenmiş, ardından da epoksi ile birleşen parçalar birbiri üzerine oturtularak sağlamlaştırılmıştır ***(Res. 25)***.

Hasan Sezayi Dergahı: Gülşeni Şeyhi Hasan Sezayi ile özdeşleşen ve kendi türbesinde de bulunduğu hazirede gerçekleştirilen çalışmalarda öncelikle alan temizliği yapılmıştır. Daha sonrasında Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından yapılan cami restorasyonu ve temel kazıları sırasında ortaya çıkan 20 adet kırık mezar taşı onarılmış ve yıkılmış mezar taşları da sağlamlaştırılarak aslına uygun şekilde korunması sağlanmıştır ***(Res. 26-27)***.

Zehrimar Mescidi: 1548 tarihli mescidin haziresinde Şeyhülislam Menteşzade Abdurrahim Efendi ile fetva sahibi Şeyhülislam Ali Efendi ve yazarlar sultanı olarak bilinen Kefevi Hüseyin Efendi gibi döneminde Edirne'nin önde gelen şahıslarının mezarları yer almaktadır (Ahmet Badi Efendi, 152). Bu hazirede yapılan çalışmalar kapsamında 18 adet mezar taşı restore edilmiş, bunun yanında kırık olan sandukalar birleştirilmiştir. Ayrıca diğer hazirelerde olduğu gibi bu hazirenin de Müze denetiminde yıllık periyodik temizlik ve bakımları yapılmaktadır ***(Res. 28-29)***.

Beylerbeyi Camii Haziresi: Rumeli Beylerbeyi Sinaneddin Yusuf Paşa tarafından 1429 yılında yaptırılan Beylerbeyi Camii'nin haziresi Edirne'nin en büyük mezarlık alanlarından birisidir. Ayrıca bu hazirede kendisine ait olduğu bilinen ve yakın tarihte restore edilen sekizgen planlı türbesi de yer almaktadır (Osman, 1999: 101;Abdurrahman Hıbri, 30). Söz konusu alanda öncelikle kapsamlı bir çevre temizliği yapılmış, bunun yanında yıkılmış olan mezar taşları da sağlamlaştırılarak orijinal yerlerinde korunmaları sağlanmıştır ***(Res.30-31)***.

Fatma Sultan Ayşekadın Mezarlığı: Edirne'nin büyük mahallelerinden birisi olan Ayşekadın'da bulunan mezarlık; adını kimi kaynaklarda Mimar Sinan'ın Selimiye Camii'ni yaptığı dönemde genç yaşta kaybettiği torunu adına inşa edildiği belirtilen baldeken tarzdaki türbeden almaktadır. Bunun yanında dönemin önde gelen devlet adamları ve alimlerinin kabirleri de Dr. Rıfat Osman tarafından buraya alınmıştır (Edirne Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, 152). Ana caddeye yakın konumda bulunan bu mezarlığın dış cephesini oluşturan korkuluklarına araba çarpması nedeniyle tahribata uğramış ve Müdürlüğümüzce yapılan müdahale ile tekrar eski görüntüsüne kavuşturulmuştur. Bunun yanında bu mezarlık alanının da yıllık periyodik bakımları ve temizlik çalışmalarını Müze denetimindeki ekipler tarafından gerçekleştirilmektedir ***(Res. 32-33).***

Hacı Hasan Mescidi Haziresi: 15. Yüzyıla ait Hacı Hasan mescidinin ve haziresinin 93 harbinde Ruslar tarafından tahribata uğratıldığını ve arazisinin de bu dönemde farklı amaçlarla kullanıma açıldığını kaynaklardan öğrenmekteyiz (Osman, 1999: 111). 2011 yılında alanda yapılan Müze kazısı sonucunda mescidin oturum alanının yanı sıra çok sayıda mezar taşı da tahribata uğramış durumda olduğu ortaya çıkmıştır. Söz konusu kırık taşların orijinal yerlerinde korunmuştur. Bu doğrultuda 40 adet mezar taşına müdahale edilerek tekrar ayağa kaldırılmış ve hazire yeniden düzenlenmiştir. ***(Res. 34-35)***.

Gazi Mihal Camii Haziresi: Osman Gazi döneminde kurulan akıncı birliğinin başında olan ve Rumeli'nin fethinde önemli rol oynayan Köse Mihal'in torunu Gazi Mihal Bey tarafından 1422 yılında yaptırılan camide erken Osmanlı üslubunda yapılmış ve devrin ileri gelenlerine ait bir ok mezar taşını görmek mümkündür (Özer, 311-349). Bu hazirede de kapsamlı bir temizlik çalışması yapılmış ve dağılmış olan sanduka mezarlar kısmi onarılmıştır. ***(Res. 36-37).***

Haznedar Sinan Ağa Mescidi: Fatih Sultan Mehmed Han'ın haznedarlarından Sinan Ağa tarafından yaptırıldığı bilinen mescit ayrıca bu mahalleye ismini de vermektedir. Balkan Savaşları'ndan sonra bu mescidin de zarar görerek yıkıldığını kaynaklardan öğrenmekteyiz (Osman, 1999: 118). İçerisinde Gazi Mihal Camii hatibi Hacı Sufi Efendi gibi döneminin önde gelen kişilerinin mezar taşlarını bulunduran haziresinde temizlik ve bakım çalışmaları ile birlikte yıkılarak toprak altında kalmış mezar taşları yeniden dikilmiş hazire alanı koruma altına alınmıştır. ***(Res. 38-39)***.

Atik Ali Paşa Camii Haziresi: 2. Bayezid'in sadrazamı olan Atik Ali Paşa tarafından 1500'lü yılların başlarında yaptırılan (Edirne Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri, 68) ve 2014 yılında onarımı tamamlanan caminin haziresinde tahribata uğramış çok sayıda mezar taşı da toprak altından gün yüzüne çıkarılarak orijinal yerlerine sadık kalınarak restore edilmiştir ***(Res. 40-41-42)***.

Sonuç ve Değerlendirme:

Dünya ile bağın devamlılığı niteliğinde olan ve geçmişle gelecek arasında bilgi alışverişi sağlayan Edirne mezar taşları kent genelinde ve Edirne Müzesi ölçeğinde geniş bir envantere sahiptir. Edirne mezar taşlarına kronolojik olarak bakıldığında da form ve süsleme açısından her dönemin özelliğini belirgin olarak hissetmek mümkündür. Fethin hemen ardından Bursa etkisinde üretilen örneklerin zaman içerisinde kentle adlandırılan Edirnekari formuna dönüşümü de özgünlük açısından ayrı bir önem arz eder. Savaşlar ve kentte yapılan imar faaliyetleri sonucunda birçoğunun tahrip olduğunu bildiğimiz mezar taşlarının kalan örnekleri tipolojik yelpaze içerisinde kenti ve her yüzyılın kendi üslubunu anlamamız açısından yeterlidir. Zamanın yıpratmasından ve değişik dönemlerdeki tahribattan geriye kalan, 1924 yılından itibaren müze envanterine alınan ve 2010 yılından itibaren de aşamalı olarak ilgili kurum ve kuruluşlarla yapılan ortak çalışmalar neticesinde taşların öncelikle mevcut yerinde korunması amaçlanmıştır. Ayrı bir makale konusu olabilecek Zincirlikuyu Mescidi de yine kazılarla ortaya çıkarılmış, çok sayıda mezar ve mezar taşı olduğu görülmüş, su altında kalıyor olması ve tahribata uğramasını önlemek amacıyla mescidin yeniden ihyası yapılıncaya kadar geotekstil ve kendi kazı toprağı ile belgelendirilerek üstü geçici örtülmüştür.

Tüm bu çalışmaların yanında şehrin genelinin tümüne yayılan ata yadigarı şahidelerin bulunduğu mezarlık ve hazire alanlarının periyodik bakımları da, İŞKUR Toplum Yararına Programlar (TYP) projeleri ile istihdam edilen Müze Müdürlüğü denetimindeki uzman ve ekiplerce halen devam ettirilmektedir.

KAYNAKÇA

Abdurrahman Hıbri. *Enisül-Müsamirin (Edirne Tarihi 1360-1650),* Çev. Ratıp Kazancıgil. İstanbul: Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları No 24, 1996.

Ahmet Badi Efendi. *Riyaz-ı Belde-i Edirne, 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirnesi*, Çev. Niyazi Adıgüzel , Raşit Gündoğdu. İstanbul: Cilt 1, Trakya Üniversitesi Yayınları No 148, Mayıs 2014.

Alp, İlker. *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*, Ankara: Trakya Üniversitesi Yayınları, 1990.

Edirne Müzesi Osmanlı Mezar Taşlarından Örnekler. Edirne: Trakya Kalkınma Ajansı, 2012.

Edirne Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri Cilt I. Edirne: Kristal Reklam ve Baskı, 2013.

İşli, Necdet. "Edirne Mezarları ve Taşları. "*Edirne Serhatteki Payitaht*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, 1998.

Karakaya, Hasan. "Edirne Türk İslam Eserleri Müzesi*"*, *Evlad-ı Fatihan Dergisi,* Edirne: Edirne Gazetecilik ve Matbaacılık, 2 (Temmuz 2017): 55-56.

Kurtişoğlu, Apa Gülay. "Sadelikten Gösterişe Edirne Osmanlı Dönemi Mezar Taşları", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Edirne, 8.16 (Temmuz 2016): 32-56.

Meriç, Rıfat, Melül. "*Edirne'nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında"*, Türk Sanat Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, Güzel Sanatlar Akademisi –I, İstanbul: Türk Sanat Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1963.

Onur, Oral. *Edirne Mevlevihanesi*. İstanbul: 1999.

Özen, Esin ve Mesera, Gülbin. *Süheyl Ünver'in Edirne Defterleri*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2013.

Özer, Mustafa. "Edirne'de Mihaoğulları'nın İmar Faaliyetleri ve Bu Aileye Ait Mezar Taşlarının Değerlendirilmesi", *1. Edirne Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Ege Basım, (Ekim 2003): 311-349.

Peremeci, Osman, Nuri. *Edirne Tarihi*, İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1939.

Rıfat, Osman. *Edirne Rehnüması (Edirne Şehir Kılavuzu)*, Çev. Ratıp Kazancıgil, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları No 15, İstanbul: Acar Matbaacılık, 1994.

Rıfat, Osman. *Edirne Evkaf-ı İslamiye Tarihi Camiler ve Mescidler,* Çev. Ülkü Özsoy. Ankara: Nurol Matbaacılık, 1999.

Ünver, Süheyl. "Edirne Mevlevihanesi Tarihine Giriş", *Edirne Serhatteki Payitaht*, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, 1998.

EKLER

(Res.1. Uzunkaldırım Mezarlığı)

(Res. 2. Ayşekadın Mezarlığı)

(Res. 3. Saraçhane Beylerbeyi Mezarlığı)

(Res. 4. Bulgar Talanını Gösteren Bir Gravür)

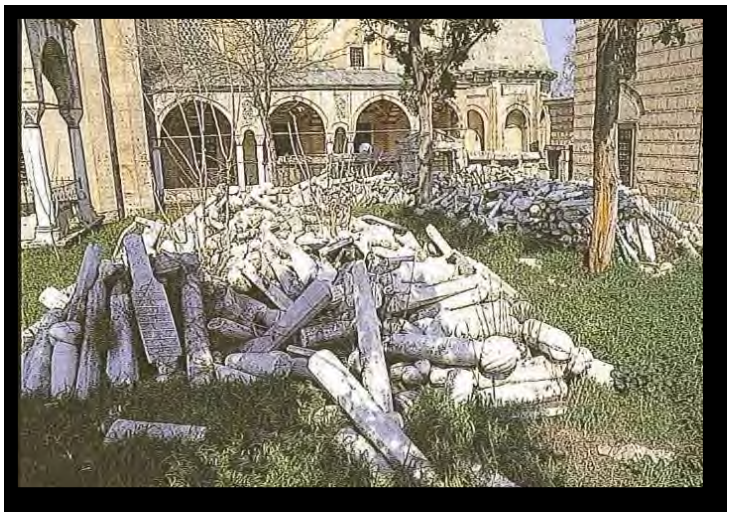

(Res. 5. 1924 yılında Müzeye Nakledilen Mezar Taşları)

(Res. 6. Sitti Şah'a Ait Mezar Taşı)

(Res. 7-8 Edirnekari Mezar Taşları)

(Res. 9-10-11. Yeniçeri Mezar Taşları ve Başlıklarındaki Sembollerden Örnekler)

(Res. 12. Türk İslam Eserleri Müzesi Teşhir Tanzim Öncesi)

(Res. 13. Türk İslam Eserleri Müzesi Teşhir Tanzim Sonrası)

(Res. 14. Türk İslam Eserleri Müzesi Teşhir Tanzim Sonrası)

(Res. 15. Arkeoloji Müzesi Teşhir Tanzim Öncesi)

(Res. 16. Keçeleme ve Kaideleme Çalışmaları)

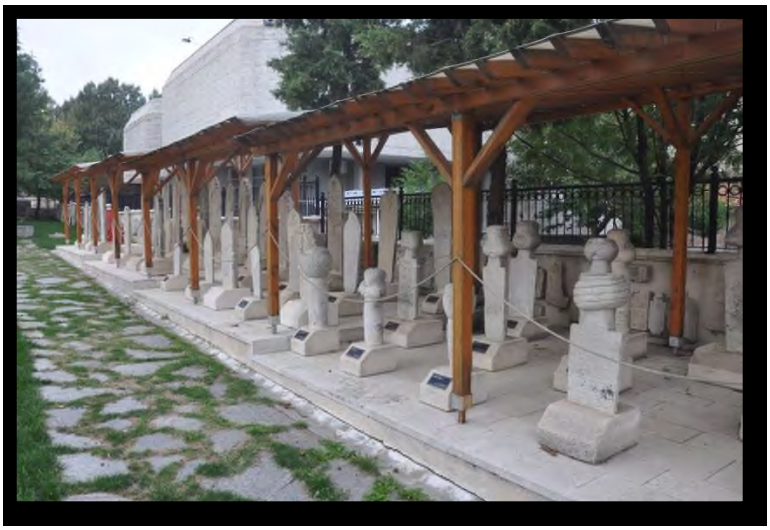

(Res. 17. Taşları Koruyucu Tente)

(Res. 18-19. Parça Halindeki Taşların Paslanmaz Çeliklerle ve Kurşunlarla Duvara Montelenmesi)

(Res. 20. Kırık Başlık ve Serpuşların Sergilendiği "S" Formlu Platform)

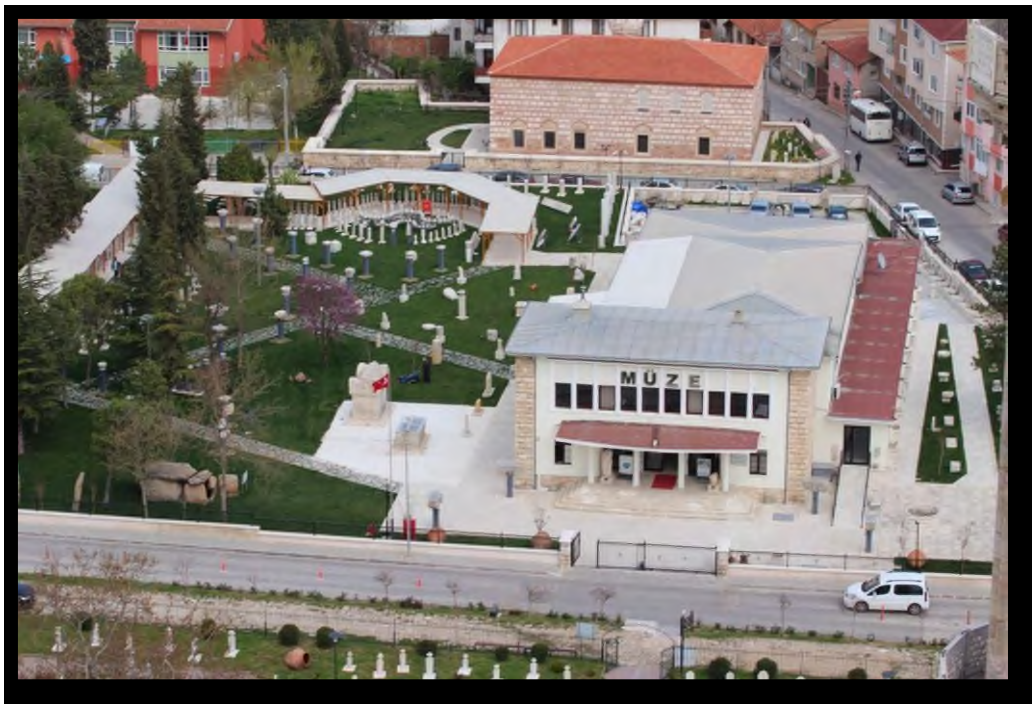

(Res. 21 Arkeoloji Müzesi Teşhir Tanzim Sonrası)

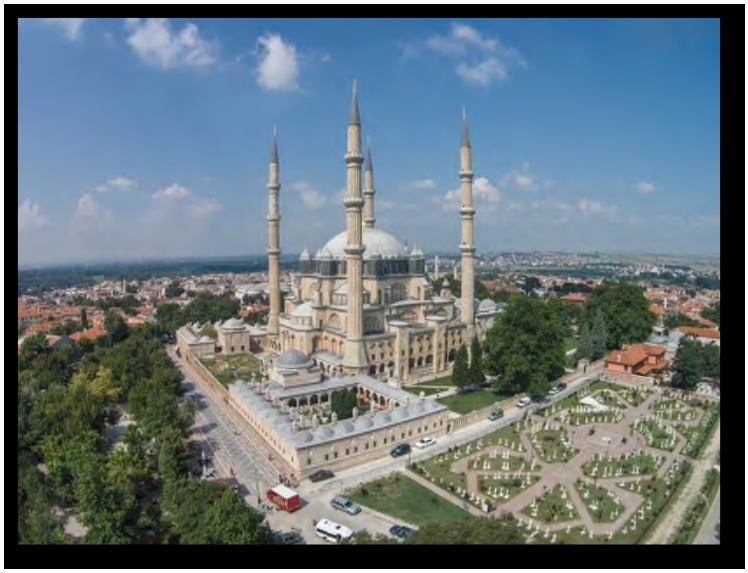

(Res. 22-23 Mezar Taşları Sergileme Alanı ve Kurşun Keçe Uygulamaları)

(Res. 24 Muradiye Camii Uygulama Öncesi)

(Res. 25 Muradiye Camii Uygulama Sonrası)

(Res.26 Hasan Sezai Haziresi Uygulama Öncesi)

(Res. 27. Hasan Sezai Haziresi Uygulama Sonrası)

(Res. 28. Zehrimar Mescidi Uygulama Öncesi)

(Res. 29. Zehrimar Mescidi Uygulama Sonrası)

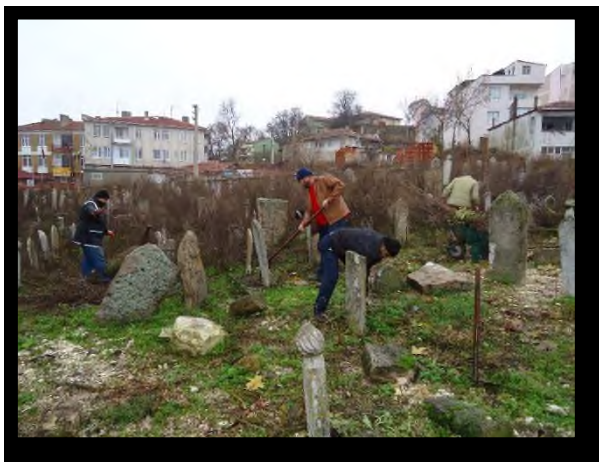

(Res. 30. Beylerbeyi Camii Haziresi Uygulama Öncesi)

(Res.31 Uygulama Sonrası)

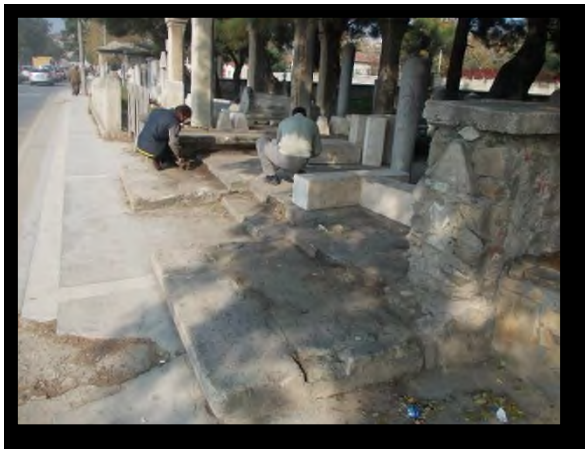

(Res. 32 Fatma Sultan Haziresi Uygulama Öncesi)

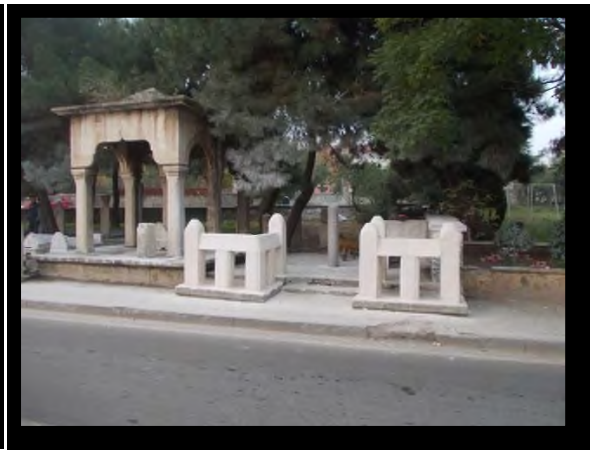

(Res. 33 Uygulama Sonrası)

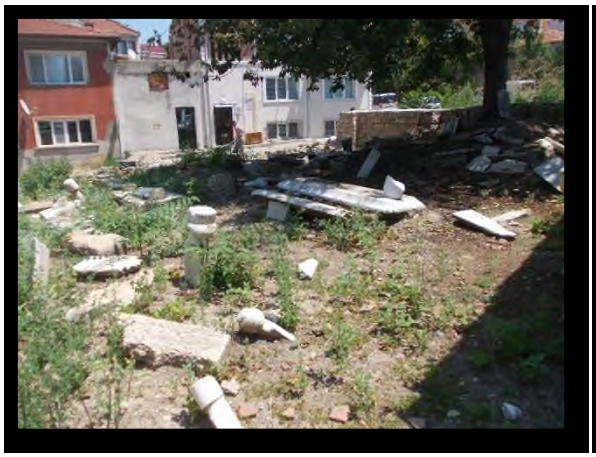

(Res. 34 Hacı Hasan Mescidi Uygulama Öncesi)

(Res. 35 Uygulama Sonrası)

(Res. 36 Gazimihal Camii Uygulama Öncesi)

(Res. 37 Uygulama Sonrası)

(Res. 38 Haznedar Sinan Ağa Mescidi Uygulama Öncesi)

(Res. 39 Uygulama Sonrası)

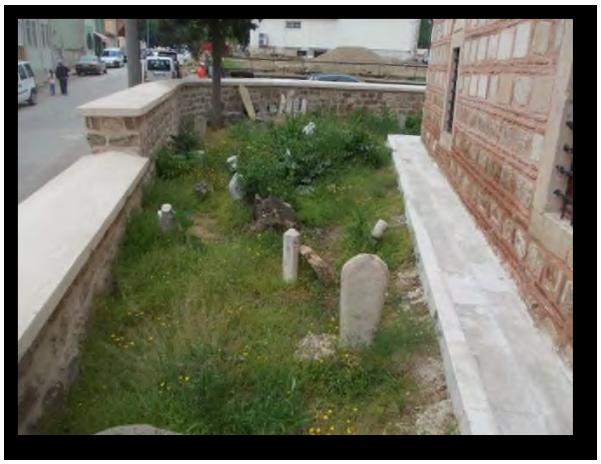

(Res.40-41 Atik Ali Paşa Camii Haziresi Uygulama Öncesi)

(Res. 42 Atik Ali Paşa Camii Uygulama Sonrası)